

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

51^E JAARGANG 1930

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v.h. MOUTON & Co., 's-GRAVENHAGE

159 B

INHOUD

VAN DEN 51EN JAARGANG 1930.

INHOUD VAN HET REDACTIONEEL GEDEELTE.

(Met uitzondering van prijsvragen, boekwerken en tijdschriften).

De Wereldtentoonstelling te Antwerpen. Zomer 1930	1, 93, 161, 169
A. Boeken. De Architect in het Woningbouwbedrijf	5, 17
Van den Eekhout. De stijl der Chinese R.K. Kerken	6
Alb. Otten. Landhuizen bij Rotterdam. „De Ipenhof” van Architect W. Kromhout. Landhuis bij Rotterdam woonhuis Mr. v. d. Mandel	9, 18
Th. J. Lammers. De Architect en het Woningbouwbedrijf	12
Pl. v. d. Berg. De Architect en het Woningbouwbedrijf	13
Nieuwe Zakelijkheid	14
J. P. M. Een alphabet van Cassandre D. F. Slothouwer. Het theater Picalle te Parijs	19, 25
J. Boterenbrood. Tentoonstelling werk leerlingen H.B.O.	28
Th. J. Lammers. Het Tennisstadion te Amsterdam	28
H. P. Berlage. Indrukken van Rusland en zijn Bouwkunst „Oud en Nieuw”	33, 73
J. Jans. Arch. O.L.M. De Lagere Landbouwschool te Lonneker	57
Arch. Rijksen en Estourgie. Een interessante verbouwing	63
Ir. A. J. van der Steur. Van het Hekelveld	65
J. B. Lürsen Arch. B.N.A. Toelichting bij het ontwerp voor het gebouw van „Het Volk” te Amsterdam	68
Josef Pap. Prof. Walter Gropius spricht über Styl, Kunst und Zukunft, wobei er die innere Festigkeit eines ehrlichen Revolutionärs zur Schau trägt	79
Ir. C. B. v. d. Tak. Arch. B.N.A. De Kamperbinnenpoort te Amersfoort	81
van den Eekhout. Een mooie tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam (Dr. J. Mendes da Costa, S. Jessurun de Mesquita, Willem Penaat)	85
Corn. Eiffers. B.N.A. Een nieuw tehuis voor ouden van dagen te Rotterdam	87-89
Max. Speyer. Studie van een Woonstad	91
E. Rosenboom. Commissie Bedrijfschade	93
Redactie B.W.A. Bijval en commentaar naar aanleiding van ons nummer over Den Haag	97

A. M. Hammacher. De tentoonstelling van glasschilderkunst in het Museum „Lambert van Meerten” te Delft	99
J. Z. Conservatorium en Muziekschool te Amsterdam	105
M. C. Wiessing. Rationalisme en Glasarchitectuur	106
Bestuur B.N.A. Wettelijke bescherming van den Architectentitel	113, 368, 369
Alb. Otten. Regeling van het Accountantswezen	117
Alb. Otten. „Marbeuff” autogarage met showhal te Parijs	118
Bebouwingsplan voor het Allebéplein en Minervaplein te Amsterdam van Dr. H. P. Berlage	124
Ir. J. Beckering Vinckers. Bouw en inrichting van den Amerikaanschen Skyscraper	124
Joep Nicolas. Orientatie van een huidige glazenier	127
Ir. J. Emmen. Het nieuwe Havenkantoor te IJmuiden	129
Flatgebouw „Zorgvliet”. Architecten Ir. A. Alberts en Ir. A. Broese van Groenou	131
J. Luthmann. Nogmaals: Nieuw Den Haag	134
Leeuwarden-nummer	137, 152
Alb. Otten. De nieuwe concertzaal Pleyel te Parijs	145
H. T. Z. Nieuwe fundeeringmethoden	147
Alb. Otten. Het Architectencongres in 1930 en één van zijn gastheeren	150
Ir. J. van Zijp w.i. Waarom olie?	153
W. Bettink. Keukenefficiency en de Holland-keuken	156, 170
Tentoonstelling van kaarten, foto's enz. betrekking hebbende op de stadsuitbreiding van 's-Gravenhage in de laatste jaren	161
H. T. Z. Warmwatervoorziening door middel van electriciteit	166
H. van der Schaar. De verhouding tusschen bouwondernemer en architect	177, 191
C. J. Blaauw. De verhouding tusschen bouwondernemer en architect	182
Jan Wils. Het a.s. Architecten-Congres te Budapest (7-14 Sept. '30)	185
Ir. A. H. van Rood. De elektrische centrale van het P.E.N. te Velsen-Noord	187
Ir. J. van Zijp w.i. Oliestookinrichtingen voor centrale verwarmingsinstallaties	190
Twenthe-nummer	193
Adres van het Bestuur van den B.N.A. aan B. en W. van 's-Gravenhage, inzake het instellen van een gemeentelijke studiec ommissie ter bestudeering van de stadsontwikkeling	201

Garagegebouw tegenover de Noordzijde van het station Arnhem (Ford Dealer)	203
School voor de Oosterbeeksche Schoolvereeniging	205
A. van der Boom. Een muurschildering van Thorn Prikker in Philips' kantoorgebouw te Eindhoven	205
De bouw van een nieuw Raadhuis te Naaldwijk	206
Bouw van een nieuw Raadhuis te Bloemendaal	208
D. F. Slothouwer. Indrukken van de Kunstnijverheidstentoonstelling te Stockholm	209
J. P. M. Leven en bouwen in de 20e eeuw, door Le Corbusier	212
G. Friedhoff. Enkele details van de Tentoonstelling te Stockholm 1930	217
H. v. d. Kloot Meijburg. Dieselmemaal te Maassluis	222
H. v. d. Kloot Meijburg. Landhuis te Krimpen a.d. IJssel	223
Het nieuwe Raadhuis te Leiden	224
E. Berkovich. Expositie van de dissidenten in het Louvre	225
A. J. Kropholler. Over nieuw-Nederlandsche Bouwkunst	228
A. J. van der Steur. Van de nieuw-Nederlandsche Bouwkunst	230
J. B. Nieuwe rekenstokken	233
J. Z. O. L. School te Gouda	235
Alb. Otten. Landhuizen bij Rotterdam	241
J. Boterenbrood. Tentoonstelling van den dienst der Publieke Werken	249
F. L. Geen Nieuwbouw	253
W. M. Dudok. Toelichting bij het ontwerp voor een Raadhuis te Leiden	273
Mr. Ir. M. M. van Praag. De bouwmaterialen op de brandweertentoonstelling te Rotterdam	285
A. Boeken. De Architect, de Eigenbouwer en een Wendingsnummer	288
Prof. Dr. F. Fichtner. Hedendaagsche Landbouwgebouwen op de Internationale Hygiëne-tentoonstelling architecten Prof. Dr. Högg en Müller, Dresden en Baurat Arnold, Leipzig	291
E. Rosenboom. De Architect en de Ongevallenwet	291
Ir. G. Friedhoff. Amsterdam Zuid	293
H. T. Z. De uitbreiding van het Jaarbeursgebouw te Utrecht	301
G. J. J. Verdam. Het toezicht op de deugdelijkheid der in elektrische installaties te gebruiken materialen	309
F. A. Warners. De Architect, de bouwondernemer en een Wendingsnummer	311
A. J. Kropholler. Bouwkunst en traditie	311
A. P. Smits. Rothenburg o/Tauber en Dinkelsbühl	317
Ir. A. J. v. d. Steur. Indrukken van het XIIe Internationale Architectencongres te Boedapest	325-345

J. Westerhout. Intern. Tentoonstelling „Het Schildersambacht” Die-rentuin Den Haag	330	De Raadhuisplannen van Waalwijk, door Alb. Otten	417	Het monteursboek van Ir. G. L. Ludolph, uitgever A. G. Kluwer, Deventer, door H. T. Z.	352
Gebouw „De Telegraaf” te Amster-dam, architecten Ir. G. J. Langhout en J. F. Staal B.N.A.	333	Losse aantekeningen over Brunil door J. P. M.	425	H. J. de Groot, Nijverheidsonderwijs-wet, uitg. N. Samson, door H. T. Z. 352	
Besluiten van het XIIe Arch. Congres te Budapest	350	BEELDHOUWKUNST EN SCHILDER-KUNST.		Jaarverslag Instituut voor sier- en nijverheidskunst te 's-Gravenhage 359	
J. B. Bezoek aan de Zuiderzeewerken Tentoonstelling De Woningwet 1902-1929	352	Een muurschildering van Thorn Prik-ker in Philips' kantoorgebouw te Eindhoven, A. van der Boom	205	P. W. Scharroo. Toezicht en Bouw-controlle bij de uitvoering van betonwerken, door H. T. Z.	360
Het gebouw van de Bijenkorf te Rot-terdam	353	Hedendaagsche Fransche beeldhouw-kunst. Werken van J. Csaky en G. Miklos, door E. Berkovich.		P. W. Scharroo. De ontwikkeling van den betonwagengbouw, door H. T. Z. 360	
Aan den Raad der Gemeente 's-Gravenhage. Bestuur B.N.A.	353	BOEKWERKEN — TIJDSCHRIFTEN —		Ozean-Express „Bremen”, van Prof. F. A. Breuhaus, door J. P. M.	365
Ir. G. J. Meyers. Architectuur van Ge-wapend beton	355	VERSLAGEN e.a.		Het ontwerp van wet tot wijziging van de woningwet, door G. F.	374
A. J. Kropholler. Bouwkunst en utili-teit	357	Adviescommissie der Noord-Holland-sche Gemeenten voor bouwontwer-pen en uitbreidingsplannen, J. P. M.	7	INGEZONDEN.	
W. B. Woningbouw projecten van André Lurçat	361	Het toekomstig landschap der Zui-derzeewerken, door S. de Clercq	21	Aanval op „Van het Hekelveld”, Siebos	107
Ir. P. H. E. Een werk van Peter Beh-rens in Salzburg	366	Bouwkunde voor Nijverheidsscholen door P. J. Verhoef. Bouwkunde door G. Arendzen en J. Vriend.		Antwoord aan den heer Siebos, v. d. S.	110
Amerikaansche torenhuizen	367	Nieuwe werken over Bouwkunde, H. T. Z.	29, 84	Over prijsvragen gesproken.!!!	
A. Baart. Architect H. H. Kramer 80 jaar	369	Neue Wege im Hotelbau, A. Boeken	94	door H. E. v. d. Hauwert	365
Alb. Otten. De Kiefhoek te Rotterdam	369	Tentoonstellingsraad voor Bouw-kunst en verwante kunsten. Jaar-verslag over 1929	95	Ingezonden stuk van W. C. Brouwer over het geschenk aan Prinses Juliana	366
A. v. d. Boom. Een gebrandschilderd glas-in-lood raam van W. Bogtman	374	Jaarverslag 1929 van de P. P. C.	102, 112	Ingezonden stuk van W. C. Brouwer n.a.v. de publicatie over de Kief-hoek	381
Alb. Kool. Magazijn van tandheelkun-dige benodigdheden etc. van de firma G. J. & D. Tholen te Utrecht	377	Die Wohnung für das Existenzmi-nimum, A. Boeken	120	ONDERWERPEN VAN RECHTSKUN-DIGEN, SOCIALEN EN ADMINISTRA-TIEVEN AARD.	
Ir. A. J. v. d. Steur. Over den architect en het experiment, een overdenking naar aanleiding van de Kiefhoek	379	Over den architect le Corbusier, door A. Boeken	121	De Architect en het Woningbouwbe-drijf, A. Boeken	5, 17
Alb. Otten. Betonwoningen aan den Lange Hilleweg te Rotterdam, van de architecten W. en J. Greve	383	2e Jaarverslag warmtestichting over 1929	128	De Architect en het Woningbouwbe-drijf, Th. J. Lammers	12
Adres in zake de nieuwe 3e afd. A.A.V. en de Raad van Arbitrage	384	3 belangrijke nieuwe boekwerken, A. Boeken	154	De Architect en het Woningbouwbe-drijf, Pl. v. d. Berg	13
Beschouwing van den kring Gronin-gen van den B.N.A. inzake het plan van uitleg voor Groningen van 1928	385	(„Rusland” door El Lissitzky, „Amerika” door Rich. L. Neutra, „Frankreich” door Roger Ginz-burger.)		Arbitrage-clausule	15
Prae-adviezen over prijsvragen — meervoudige opdrachten	393-402	Weer over een boekje, J. P. M.	203	De Architectentitel in België, door Alb. Otten	15, 24
Ir. R. Reinders, een handelsgebouw van arch. F. A. Warners te Am-sterdam	400	(De monografie van het werk van Giuseppe Vaccaroà.		Regelen volgens welke de verant-woordelijkheid van gewapend-be-tonconstructies in bestekken wordt bepaald	32
J. Verheul. De hofstede „Egmonds-oord”	401	Jaarverslag 1929 van het Instituut Stad- en Landschap van Zuid-Holland	298	Commissie Bedrijfsschade, E. Rosen-boom	93
W. Bruin. Het Budgeheim te Frank-fort	403	Jaarverslagen over 1927, 1928 en 1929 van de Prov. Schoonheids-commissies voor Limburg	299	Voorrechten der Spaansche archi-tecten, N. R. Cr.	112
Nieuwe ontwerpen van Frank Lloyd Wright	408	Bauwelt Rundfahrt durch Grosz Ber-lin, zur Besichtigung neuerer Bau-ten, J. P. M.	300	Wettelijke bescherming van den Archi-tectentitel, Bestuur B. N. A.	113, 368, 369
De groote Doelezaal te Rotterdam afgekeurd	408	Een nieuw letterboek, door Jan de Meijer	306	Regeling van het Accountantswezen, Alb. Otten	117
H. Kromhout. Bouwen in New-York	409	Moderne villa's en landhuizen in Europa en Amerika, door J. P. M.	331	Artikel in „Het Vaderland” over de Wettelijke Bescherming van den Architectentitel	175
Ir. F. Kruger. Over brandveiligheid van gebouwen	410 en 417	Ars Sacra, door J. P. M.	332	De verhouding tusschen bouwonder-nemer en architect, H. van der Schaar	177, 191
E. Berkovich, Hedendaagsche Fransche Beeldhouwkunstwerken van J. Csaky en G. Miklos	414	Beitsen, kleuren en oppervlaktebe-handeling van C. P. v. Koek. Uitg. A. G. Kluwer, Deventer, door H. T. Z.	352	De verhouding tusschen bouwonder-nemer en architect, C. J. Blaauw	182
Voorstel van de Soc. Dem. Raads-fractie te Leiden, inzake den Stadhuysbouw	416	De houthandelaar van C. Kruis, Uitg. A. G. Kluwer, Deventer, door H. T. Z.	352	Artikel in „De Telegraaf” over de Wettelijke Bescherming van den architectentitel	184

Adres van de Vakgroep Bouwkunst der Alg. R. K. Kunstenaarsvereeni-ging aan B. en W. van 's-Graven-hage, inzake het instellen van een Gemeentelijke Studie-Commissie ter bestudeering van de Stadsont-wikkeling	246	Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van bouwwerken	264	Adres van de Vakgroep „Bouw-kunst” der Alg. R.K. Kunstenaars-vereening van den Raad der Gem. Amsterdam	283
De Architect en de Ongevalwet. E. Rosenboom	291	Adres inzake de nieuwe 3e afd. A.A.V. en de Raad van Arbitrage	384	Prae-adviezen over prijsvragen-meer-voudige opdrachten	393-402
ONDERWERPEN VAN VERSCHILLEN-DEN AARD.		De stijl der Chineesche R.K. Kerken door Van den Eekhout	6	Een alfabet van Cassandre. J. P. M.	19
		De maximale hoogte van torenhuizen	32	Indrukken van Rusland en zijn Bouw-kunst „Oud en Nieuw”. Dr. H. P. Berlage	33, 73
		Van het Hekelveld, Ir. A. J. van der Steur	65	Bespreking van een mooi boekje, door Ir. A. J. v. d. Steur	72
		Prof. Walter Gropius spricht über Stijl, Kunst und Zukunft, wobei er die innere Festigkeit, eines ehrli-chen Revolutionärs zur schau trägt. Josef Pap	79	Van Nelle's Glaspaleis. Van den Eek-hout	96
		Een uitstekende reclame te Zutphen. J. P. M.	96	Rationalisme en Glasarchitectuur. M. C. Wiessing	106
		Bouw en inrichting van een Ameri-kaanschen skyscraper. Ir. J. Becke-ring Vinckers	124	Huis te Harlingen, aangekocht door de Vereeniging Hendrick de Keyser	152
		Keukenefficiency en de Holland-keuken. W. Bettink	156, 170	Leven en bouwen in de 20e eeuw, door Le Corbusier, J. P. M.	212
		Over nieuw-Nederlandsche bouw-kunst. A. J. Kropholler	228	Van de nieuw-Nederlandsche bouw-kunst. A. J. van der Steur	230
		Geen Nieuwbouw, door F. C.	253	Het nieuwe Vossius-Gymnasium te Amsterdam	272
		De Architect, de Eigenbouwer en een Wendingen-nummer A. Boeken	288	Oriëntatie van een huidige glaze-nier. Joep Nicolas	127

Prix de Rome voor schoone bouw-kunst	128	Palenwee, door J. P. M.	307	Duitsche architecten naar Rusland	308
De Architect, de bouwondernemer en een Wendingen-nummer, door F. A. Warners	311	Bouwkunst en Traditie, door A. J. Kropholler	311	Een ongekend hoog architecten hono-rarium	316
Het nieuwe Stadhuis ('s-Gravenhage) Bouwkunst en utiliteit, door A. J. Kropholler	357	Amerikaansche torenhuizen	367	Een gebrandschilderd glas-in-lood raam van W. Bogtman, door A. van der Boom	374
Over den architect en het experiment, een overdenking naar aanleiding van de Kiefhoek, door Ir. A. J. van der Steur	379	De Hofstede Egmondsoord, door J. Verheul	401	Voorstel van de Soc. Dem. Raads-fractie te Leiden, inzake den Stad-huisbouw	416
Studieprijsvragen Bouwkunst en Vriendschap 1930	424	ONDERWIJS-EXAMENS.		Mededeelingen M. T. S. te Haarlem	176, 283, 332
		M.T.S. voor de bouwkunde te Utrecht	247	Oproeping examen Bouwkundig Op-zichter B.N.A.	408
PERSONALIA.		Jubileum van den Heer W. Bettink van de Technische Hoogeschool te Delft	284	Architect H. H. Kramer 80 jaar, door A. Baart	369
		Joh. Mitters †	424	PRIJSVRAGEN.	
		Prijsvraag voor een aanplakplaat voor het Ned. Jack London Ver-bond	23	Prijsvraag voor het verkrijgen van studies betreffende Boerderijbouw speciaal in verband met het voor-komen en verminderen van brand-gevaar	32
		Vragen en antwoorden betreffende de studieprijsvragen voor een vacantie-koloniehuis, een klein stationsge-bouw en een glas-in-loodraam, uit-geschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam	62	Prijsvraag „Boekband”	96
		Permanente Prijsvraag Commissie Jaarverslag 1929	102, 112	Prijsvraag „Intercodam”	111

Prijsvraag afbeelding medaille	112	Prijsvragen „Bouwkunst en Vriend-schap 1930”	135	Prijsvraag voor een vlag voor den Vol-kenbond	136
Openbare Nationale Ideeënprijsvraag Radiomonument te Eindhoven 152, 199, 216, 352, 376		M. Lockhorst. Vereeniging „Bouw-kunst en Vriendschap”, Rotterdam, studieprijsvragen 1929	159	Ideeënprijsvraag Stadhuis en Hoofd-bureau Politie te 's-Gravenhage	160
Prijsvraag Boerderijbouw	160, 192	„Bouwkunst en Vriendschap”, 1e Prijsvraag: Vacantie koloniehuis	216, 237	Uitslag prijsvraag edelglazuurtegels	221
2e Prijsvraag. Klein stationsgebouw	239	3e Prijsvraag. Glas-in-loodraam, met als motief „De Arbeid”	240	Prijsvraag Thouet-Mundus Concern	253
Juryrapport inzake de prijsvraag voor het verkrijgen van studie's betref-fende boerderijbouw	257	Meervoudige opdracht voor het maken van schetsplannen voor een Ge-meentehuis te Naaldwijk	265	Natuurschoon bij loting	315
Openbare prijsvraag voor een monu-ment tot hulding van wijlen den oud-Directeur van Gemeentewerken te Rotterdam, G. J. de Jongh	332-407	STEDENBOUW EN VERKEERSWEZEN.		Het toekomstig landschap der Zui-derzeewerken door S. de Clercq	21
Open Brief aan de Edelachtbare Hee-ren Burgemeester en Wethouders en Leden van den Raad der Ge-meente 's-Gravenhage (met toe-lichting). Redactie B.W.A.	41	De Kamperbinnenpoort te Amersfoort. Ir. C. B. v. d. Tak B.N.A.	81	Studie van een woonstad. Max Spoyer	91
Bijval en commentaar naar aanleiding van ons nummer over Den Haag	97	Nogmaals: Nieuw Den Haag. J. Luhr-mann	134	Adres van het Bestuur van den B.N.A. aan B. en W. van 's-Graven-hage, inzake het instellen van een gemeentelijke studiec ommissie ter bestudeering van de stadsontwik-keling	201
Streekuitbreidingsplan in den Ach-terhoek	96	Bebouwingsplan voor het Allebé- en Minervaplein te Amsterdam van Dr. H. P. Berlage	124	Bezoek aan de Zuiderzeewerken, door J. B.	350.
Woningbouwprojecten van André Lu-çat, door W. B.	361	Bouwen in New-York, door H. Krom-hout	409		

STEDENNUMMERS.

Open Brief aan de Edelachtbare Heeren Burgemeester en Wethouders en Leden van den Raad der Gemeente 's-Gravenhage (met toelichting). Redactie B.W.A.	41, 353
Leeuwarden	137, 152
Twenthe	193
Amsterdam-Zuid, Ir. G. Friedhoff	293
Rothenburg o-Tauber en Dinkelsbühl, door A. P. Smits	317
Groningen	385
Brussel	425

TECHNIEK EN MATERIALEN.

Celuisolatie, door J. Z.	14
Internationale samenwerking van personen die belang stellen in constructies van ijzer, staal, gewapend beton en beton	14
Verlichting van teekenzalen, Ir. G. B. v. d. Werfhorst	111
Bouw en inrichting van een Amerikaanschen skyscraper, Ir. J. Beckering Vinckers	124
Normalisatie van hang- en sluitwerk Houten en Marmeren	136
Nieuwe fundeeringmethoden H.T.Z.	147
Koperen pijpen voor warmwaterleidingen	151
Waarom olie? Ir. J. van Zijp w.i.	153
Warmwaterverwarming door middel van electriciteit H.T.Z.	166
Oliestookinrichtingen voor centrale verwarmingsinstallaties. Ir. J. van Zijp w.i.	190
Hoofdcmissie voor de Normalisatiebladen in Nederland	208, 247
Nieuwe rekenstokken, J. B.	233
De bouwmaterialen op de brandweertentoonstelling te Rotterdam, Mr. Ir. M. M. van Praag	285, 316
Het toezicht op de deugdelijkheid der in elektrische installaties te gebruiken materialen, door G. J. J. Verdams	309
Nieuwe fundeering onder bouwvallige huizen	316
Architectuur van gewapend beton, door Is. G. J. Meyer	355
Stalen vloeren	376
Korte mededeelingen „Warmtetech-niek”	405
Over brandveiligheid van gebouwen door Ir. F. Kruger	410 en 417

TENTOONSTELLINGEN, CONGRESSEN EN VOORDRACHTEN.

Tentoonstellingwerk leerlingen H.B.O. J. Boterenbrood	28
De Internationale tentoonstelling van Gemeentelijke Openbare Werken te Utrecht (I.T.O.W.U.)	83
Een mooie tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam, van den Eekhout	85

Biz.

Paviljoen voor de Nederl. deelneming aan de Intern. Kol. Tentoonstelling te Parijs in 1934	93
De Tentoonstelling van glasschilderkunst in het Museum „Lambert van Meerten” te Delft, A. M. Hammacher	99
Groote Tentoonstelling 1930 in Stockholm (Mei-September)	136
Het Architectencongres in 1930 en één van zijn gastheeren, Alb. Otten	150
De Zevenmijls Enschedé 19-30 Juni 1930	152, 198
Tentoonstelling over Stadsuitbreiding te 's-Gravenhage	160, 161
5e Nationaal Veiligheidscongres	176
Het a.s. Architectencongres te Budapest (7-14 Sept. '30), Jan Wils	185
Indrukken van de Kunstnijverheidstentoonstelling te Stockholm, D. F. Slothouwer	209
Enkele details van de tentoonstelling Stockholm 1930, G. Friedhoff	217
Expositie van de dissidenten in het Louvre, E. Berkovich	225
XIIe Internationaal Architectencongres te Budapest, 232, 235, 246, 281, 292, 300, 325, 345-350	
Tentoonstelling van den Dienst der Publieke Werken, J. Boterenbrood	249
De bouwmaterialen op de brandweertentoonstelling te Rotterdam, Mr. Ir. M. M. van Praag	285
Hedendaagsche Landbouwgebouwen op de Internationale Hygiëne-tentoonstelling, architecten Prof. Dr. Högg en Müller, Dresden en Baurat Arnold, Leipzig, Prof. Dr. F. Fichmer, Dresden	291
Antwerpen, door Ir. A. J. van der Steur	169
Internationale Tentoonstelling „Het Schildersambacht”, door G. Westerhout	330
Tentoonstelling De Woningwet 1902-1929	352
Lezingen Practische studie te Delft	392
Intern. tentoonstelling voor stedsbouw en volkshuisvesting in verband met de Deutsche bouwten-tonstelling	403

UITGEVOERDE BOUWERKEN EN ONTWERPEN.

De Wereldtentoonstelling te Antwerpen, Zomer 1930	1, 93, 161
Landhuizen bij Rotterdam „De Ipenhof” van architect W. Kromhout, door Alb. Otten	9, 18
Het theater Picalle te Parijs, D. F. Slothouwer	25
Het Tennisstadion te Amsterdam, Th. J. Lammers	28
De lagere Landbouwschool te Lon-neker, J. Jans, Arch. O.L.M.	57
Een interessante verbouwing, Rijksen en Estourgie	63

Biz.

Toelichting bij het ontwerp voor het gebouw van „Het Volk” te Amsterdam, J. B. Lürsen B. N. A.	68
Een nieuw tehuis voor Ouden van dagen te Rotterdam, Corn. Eiffers, Arch. B.N.A.	87, 89
Conservatorium en Muziekschool te Amsterdam J. Z.	105
„Marbeuf” autogarage met showhall te Parijs, Alb. Otten	118
Het nieuwe Havenkantoor te IJmuiden, Ir. J. Emmen	129
Flatgebouw „Zorgvliet”, Architecten Ir. A. Alberts en Ir. A. Broese van Groenou	131
De nieuwe concertzaal Pleyel te Parijs, Alb. Otten	145
De elektrische centrale van het P.E.N. te Velsen-Noord, Ir. A. H. van Rood	187
Garagegebouw tegenover de Noord-zijde van het station Arnhem	203
School voor de Oosterbeeksche Schoolvereeniging	205
Dieselgemaal te Maassluis, Herm. v. d. Kloot Meijburg	222
Landhuis te Krimpen a.d. IJssel, Herm. v. d. Kloot Meijburg	223
O.L. School te Gouda, J. Z.	235
Landhuizen bij Rotterdam, Alb. Otten	241
Toelichting bij het ontwerp voor een Raadhuis te Leiden, W. M. Dudok	273
De uitbreiding van het Jaarbeursgebouw te Utrecht, door H. T. Z.	301
Het gebouw van de Bijenkorf te Rotterdam, Max Speyer	253
Een werk van Peter Behrens in Salsburg	366
De Kiefhoek te Rotterdam, door Alb. Otten	369
Magazijn van tandheelkundige be-noodigheden etc. van de firma G. J. en D. Tholen te Utrecht	377
Betonwoningen aan den Lange Hilleweg te Rotterdam van de architec-ten W. en J. Greve, door Alb. Otten	383
Een handelsgebouw van arch. F. A. Warners te Amsterdam, door Ir. R. Reinders	400
Het Budgeheim te Frankfort, door W. Bruin	403
De Raadhuisplannen van Waalwijk, door Alb. Otten	417

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

Ned. Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen, Arch. H. Th. Wydevelt en Ir. G. J. Langhout	1, 161, 169
Landhuis „De Ipenhof” bij Rotterdam, Arch. W. Kromhout B.N.A.	9
Waterbok, houtsnede (afmetingen 33,5 X 49 cM.) S. Jessurun de Mesquita	12
Landhuis bij Rotterdam, Arch. Bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok	18

Biz.

Double Bifur (Alphabet) Ontwerp A. M. Cassandre	20
Afbeeldingen behorende bij het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders Theatre Pigalle te Parijs, Plafond van de zaal, Arch.: Charles Siclis, Henri Just en Pierre Blum	25
Het Tennisstadion te Amsterdam, Arch. Th. J. Lammers B.N.A.	29
Affiche, Edmund Nysten Del. Inv.	30
Ruslandnummer Dr. H. P. Berlage	33, 73
's-Gravenhage-nummer	41
Lagere Landbouwschool te Lon-neker, Arch. Bur. der O. L. M. Jans en Henneke	57, 80
Soerabaya, hoekperceel voor de ver-bouwing, Arch. Bur. Ryksen en Estourgie	63
Gebouw voor de N.V. De Arbeiderspers, Arch. Ir. J. W. E. Buys en Joan B. Lürsen B.N.A.	65
De Kamperbinnenpoort te Amersfoort, Arch. Ir. C. B. v. d. Tak B.N.A.	82
Dr. J. Mendes Da Costa, St. Anna, brons, Vincent van Gogh, brons	85
S. Jessurun de Mesquita, visionaire verbeelding, Lithografie	86
Slaapkamermeubelen, W. Penaat	86
Affiche voor tentoonstelling, Ontwerp en litho, A. Kurvers	87
Ontwerp voor het tehuis voor Ouden van dagen te Rotterdam, Arch. Hooykaas en Lockhorst	88, 89
Studie voor een Woonstad, ontwerp Arch. Max Speyer	90
Nederl. Paviljoen Koloniale Tentoonstelling te Parijs in 1931, Arch. W. J. G. Zweedijk te Soerabaja	94
Afb. uit Riesenbauten Nordamerika's Een uitstekende reklame te Zutphen Glas in loodraam, eertijds in het Ned. Paviljoen op de Exposition Inter-nationale des Arts	100
Décoratiefs en Industriels Modernes Parijs 1925 door B. en W. van Am-sterdam voor de nieuwe H. B. S. voor meisjes, Ontw. Prof. R. N. Roland Holst	101
Eccle Homo, Prof. Johan Thorn Prikker	102
Joep Nicolas, Biljartspelers, uit een 6-deeligen cyclus „Het Boeren-leven”, (Coll. Louis Barillet, Parijs)	102
Ontwerp voor het conservatorium en de Muziekschool te Amsterdam, Arch. P. Vorkink B.N.A.	105
Marbeuf-Garage te Parijs, Arch. A. Laprade en L. E. Bazin	119, 121
Project voor het Centraal Bureau voor de U. R. S. S. te Moskou, Arch. Le Corbusier en Pierre Jean-neret	122
Plattegrond van een woning voor het plan „Loucheur 1929”	122
Woonhuis te Boulogne sur Mer, Huis Cook, 1926, Le Corbusier en Pierre Jeanneret, arch.	123

Biz.

Bebouwingsproject Allebéplein te Am-sterdam, Arch. Dr. H. P. Berlage, Bouwondernemer Adolf Bruinsma	124
Bebouwingsproject Minervaplein te Amsterdam, Arch. Dr. H. P. Berlage, Bouwondernemer Adolf Bruinsma	125
Het Nieuwe Havenkatoor te IJmuiden, Arch. Ir. J. Emmen c.i.	129
Flatgebouw „Zorgvliet”, Arch. Ir. A. Alberts en Ir. A. Broese van Groenou	132
De Uitvinder van het stalen meubel (UHU)	136
Afbeeldingen bij het Leeuwarden-nummer	137
Voorgevel Salle Pleyel te Parijs, Arch. Aubertin, Granet et Mathon	145
Architectonische fantasieën van den Arch. Mòric Pogány	150
Amerika, stalen vakwerkmast in de Mojave-woestijn ten dienste van het leidingsnet ter verbinding van het station op de hooge Sierra met de Z. Californische gebruikscentra	154
Frankrijk, Wereldtentoonstelling te Parijs 1889, Pijler van de machine-galerij, gebouwd door Cottancin	154
Amerikaansch ontwerp voor Japan door J. W. Pickworth en H. W. Weis-kopf voor de Mitsuibank te Tokio, 12 meter lange zwaar belaste pijler, met, wegens de onbepaaldheid van de richting der aardbevingsgolvin-gen, groote traagheidsmomenten op verschillende assen	155
Rusland, Warenhuis, Arch. Gebrs. Wjesnin	155
Rusland, Theaterzaal in het Kultuur-huis Leningrad, Arch. Gegello en Kritschewsky	156
Rusland, Bureaubouw v/h. centrale industriebeheer, Arch. A. S. Silt-schenko	156
Amerika Hotel in Pittsburgh door William Penn, Stalen geraamte	157
Rusland, Doorsnede over de tribune voor het stadion 1926, Arch. Kor-schew	158
Afbeeldingen der „Holland” keuken J. W. Janzen	174
Schrijfbureau ontwerp René Herbst	176
Schrijfbureau ontwerp Emile Guillot	176
Schrijfbureau ontwerp Joubert en Petit	176
Afbeeldingen behorende bij „De Ver-houding tusschen Bouwonderne-mer en Architect”, P. v. d. Schaar	178
Afbeeldingen bij „Het aanstaande Congres te Budapest”	185
Bouw Electriche Centrale voor het P. E. N. N. Arch. Ir. A. H. van Rood	188
Maquette van het „Monument aan den Arbeid”, Arch. Mario Knauer, Beeldhouwer Constantin Meunier, (Foto uit L'Emulation)	192

Biz.

Boekenkast Ontwerp Emile Guillot, Afbeelding uit Art et Decoration	192
Afbeeldingen v. h. Twenthe nummer	193
Garage met showroom en bovenwo-ning te Arnhem, Arch. J. C. A. Heineman B.N.A. Velp	202
Landhuis aan de Hobbemalaan te Velp, Arch. J. G. A. Heineman B.N.A. te Velp	202
Gebouw Oosterbeeksche Schoolver-eeeniging Arch. Ir. P. H. Endt	204
Affiche Lustrum Leiden, J. R. van Blom Fec	205
Muurschildering in Philips' Kantoor-gebouw Eindhoven, Prof. J. Thorn Prikker	206
Brillendoos en Blocnote, Ontwerp Rose Alder	208
Afbeeldingen bij „Indrukken van de Kunstnijverheidstentoonstelling te Stockholm”	209
Afbeeldingen bij „Leven en bouwen in de 20ste eeuw”, door Le Cor-busier	215
Bibliotheek van arch. E. Sundahl, Uitvoering A. B. Svenska. Möbelfa-brikerna Bodafors	218
Fauteuils en stoel van de A. B. Svenska Möbelfabrikerna Bodafors	218
Eetzaal uitgevoerd in Makassar ebben en sycomor, ontwerp A. E. Hjort, uitvoering A. B. Nordiska Kompa-niet	219
Wandarm, Ontwerp O. Elingen	220
Geborduurd kleed in goud, zijde en linnen, Ontwerp Sofia Widén	220
Barkastje van Makassar ebben, Ont-werp Arch. S. Lewerentz	220
Villa No. 42 op de tentoonstelling te Stockholm, Arch. C. G. Bergsten	221
Standaardmeubelen van de H. S. B. Ontwerp Alvar Andersson	221
Diesselgemaal te Maassluis, Arch. H. v. d. Kloot Meijburg B.N.A.	222
Landhuis te Krimpen a. d. IJsel, Arch. H. v. d. Kloot Meijburg B.N.A.	223
Muziekkamer ontwerp René Herbst	226
Kamer van samenvoegbare meubelen, Ontwerp Penaat, verlichting ontwerp Berkovich	226
Werkkamer, Ontwerp Sonia Delaunay	227
Directiekamer, samenvoegbare meu-belen, Ontwerp Louis Sognot en Charlotte Alix	227
Vergaderzaal in een chemische fa-briek idem	228
O. L. School te Gouda, Ontwerp H. v. d. Meer, Hoofdopzichter bij den Dienst van Openbare Werken	234
Ontwerp voor een vakantie kolonie-huis, Prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap, eerste prijs motto M. Ontwerpers Holt en van Woerden 238	
Landhuis te Rotterdam, Architecten Brinkman en van der Vlucht	241

Biz.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

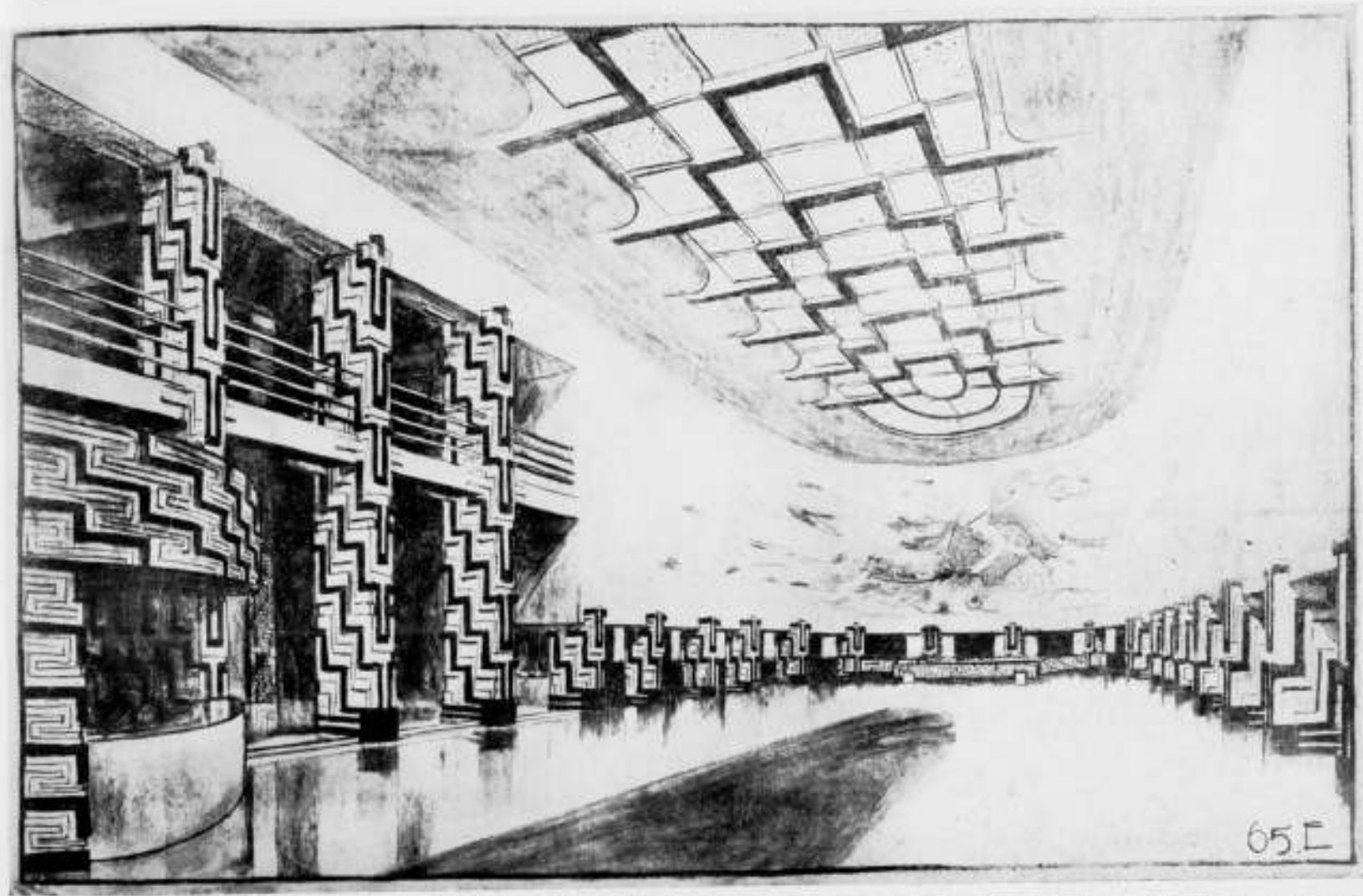
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

DE NEDERLANDSCHE INZENDING OP DE WERELDTENTONSTELLING TE ANTWERPEN. — ZOMER 1930.

1. Wereldtentoonstelling België.

Dat de Nederlandsche regering besloten heeft mee te doen aan de viering van de honderdjarige herdenking van België's onafhankelijkheid, getuigt van een breede opvatting en verheugt hen, die in deze viering niet een anti-Nederlandsche

REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZITTER
J. P. MIERAS, SECR.-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR, J. BOTERENBROOD,
WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA,
IR. H. T. ZWIERS, RED.-ADRES: WETERING-
SCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
1930 4 JANUARI N° 1

NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD EN H. G. J. LANGHOUT.

beweging zien, doch een manifestatie van een honderdjarige ontwikkeling van dat land van gemengde naties. Men zocht een gelegenheid en vond het rijk der drie koningen Leopold I, Leopold II en Albert bereid zijn krachten te toonen. Men organiseerde een grootsch opgezette expositie, waarin alle takken van handel, scheepvaart, koloniën en industrie zijn opgenomen; Luik werd het centrum voor de industrie, Antwerpen voor koloniën, handel en scheepvaart.

2. Expositie te Antwerpen.

Het geweldige terrein, dat Antwerpen aan den rand van de stad ter beschikking stelde, belooft een mooie gelegenheid te worden voor de verzamelplaats van de landen, die daar a.s. zomer bijeen zullen komen. Geen betere oplossing voor de Schoone Kunsten had Antwerpen kunnen vinden dan door het verzamelen van oude Vlaamsche kunst. Op een afzonderlijk gedeelte van het terrein zullen niet alleen eenige hallen gebouwd worden voor de expositie onzer Zuid-Nederlandsche oude Meesters, doch een aldaar toevallig juist gereedkomende kerk zal voor

de inwijding tot museum voor kerkelijke kunst dienst doen.

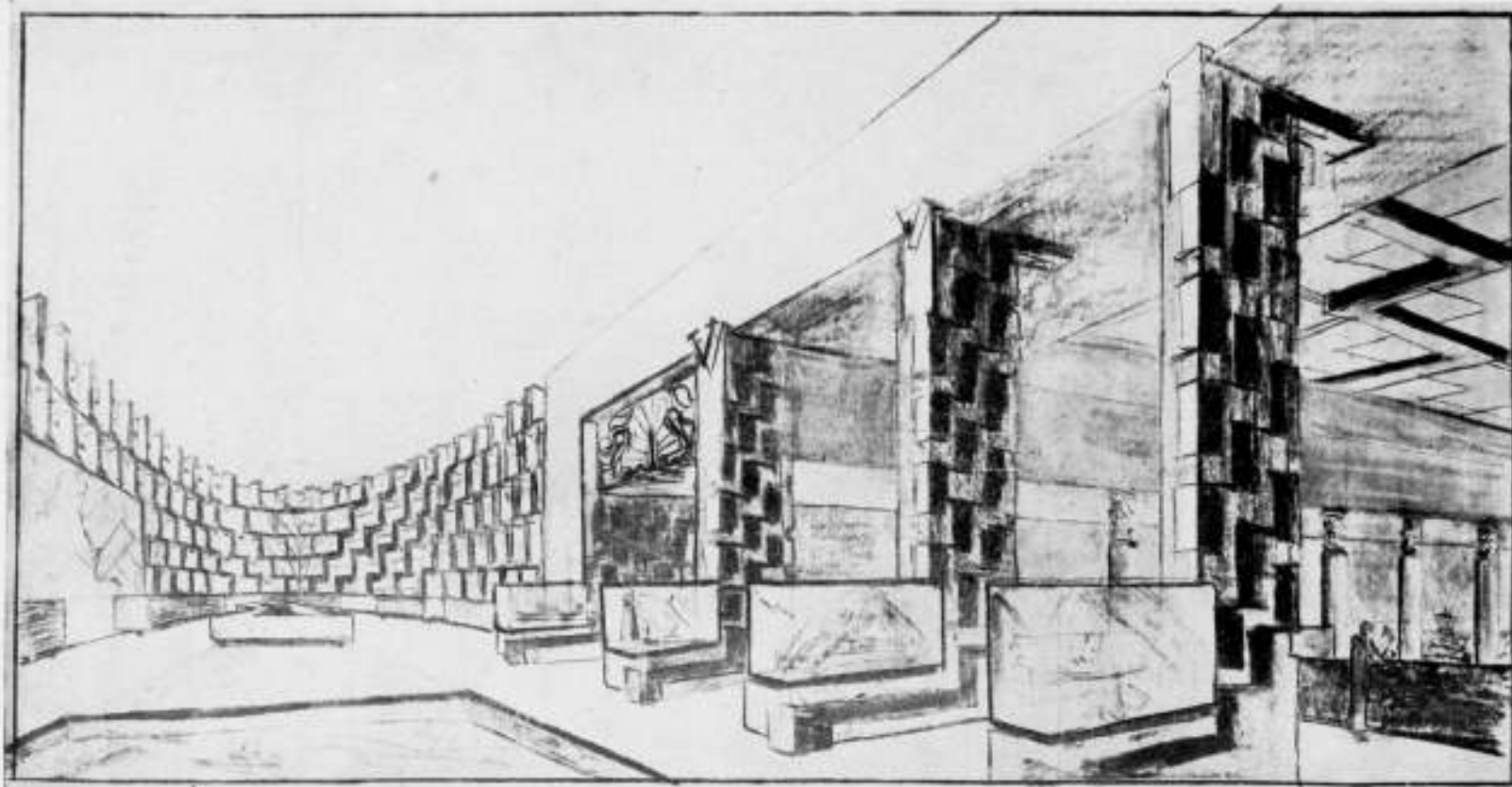
De Ligging.

Het tentoonstellings-terrein is pl.m. 50 hectare groot en gelegen aan den Zuidrand van de stad (einde van de Jan van Rijswijklaan). Op het hierbij gevoegde overzichtskaartje is het fortentplan der stad nog waar te nemen en Engeland heeft hiervan gebruik gemaakt door op een verhoogd citadeloverblijfsel en achter een scherphoekige gracht zijn paviljoen te bouwen. Het terrein is begroeid met bosschages van de prachtigste en oudste boomen, die de omgeving der stad bezit. Het ligt nauwelijks 25 minuten loopen vanuit het centrum der stad.

Het Nederlandsche paviljoen.

Daar de tentoonstelling niet alleen voor de scheepvaart is, maar vooral belangstelling voor onze koloniën wil opwekken, heeft Nederland een belangrijk deel voor de overzeesche gewesten gereserveerd. Een groot aantal kaarten, maquettes, diorama's en grafieken geven overzichten van alle takken van regeeringsdienst, bevolking, handel en nijverheid. De verschillende de-

Enkele school voor G. L. O. in het tuindorp Nieuwendam, Gem. Amsterdam. School aan den Overkant van 't IJ, A'dam. Montessorischool te Amsterdam, leslokaal. Brug over de Jozef Israëlkade—eind Ferd. Bolstraat, Amsterdam. Ontwerp voor een markthal te Amsterdam. Centrale Noord te Amsterdam. Brug over het Noord-Holl. Kanaal Amsterdam. Publieke werken te Amsterdam 249	uit „onze letterteekens en hun samenstelling“ door N. J. v. d. Vecht 307	Rolandbeeld door Walter Schmiegl . . 365	Blz.
Ontwerp voor een H. B. S. voor meisjes. Ontwerp van den Arch. N. Landsorp B.N.A. 253	Afbeelding van een adviesbureau door de redactie kosteloos geplaatst . . 308	Ebbenhouten klokje voor Prinses Juliana 336	Blz.
Afbeeldingen ontwerpen Thonet Mundus Concern 254	Afbeelding behorende bij het stukje „Palenwee“ door J. P. Mieras . . 308	Domkerk St. Peter de Salzburg. Peter Behrens 367	Blz.
Publicaties afbeeldingen Prijsvraag Boerderijbouw, uitgeschreven door den Frieschen Bouwkring te Leeuwarden 257	Rectificatie van 2 foto's van de brandweertentoonstelling te Rotterdam . 316	Hal en nieuwe vleugel aan het St. Peterklooster door Peter Behrens 368	Blz.
Publicaties afbeeldingen meervoudige opdracht voor het maken van schetsplannen voor een gemeentehuis te Naaldwijk 265	Afbeeldingen behorende bij het nummer van Rothenburg w.o.: 3 reischetsen van Arch. A. P. Smits . . 317	Christusbeeld in de hal door beeldhouwer Adhart 368	Blz.
Ontwerp Raadhuis te Leiden door Arch. W. M. Dudok 273	Afbeeldingen behorende bij „Indrukken van het XIIe Int. Arch. Congres te Boedapest“ 325, 328	De „Kiefhoek“ te Rotterdam door Arch. J. J. P. Oud 370	Blz.
Afbeeldingen behorende bij XIIe Internationale Tentoonstelling Budapest 282	Afbeelding uit „Moderne Villa's en Landhuizen in Europa en Amerika“ door Prof. Ir. J. G. Wattjes . . . 329	Gebrandschilderd glas-in-loodraam in het nieuwe gebouw der Prov. Griffie te Haarlem. Ontwerper W. Bogtman 275	Blz.
Afbeeldingen bouwmaterialen op de brandweertentoonstelling te Rotterdam 285	Gebouw „de Telegraaf“ te Amsterdam, door Arch. J. F. Staal, alhier . 333	Gebouw en interieur van de firma G. J. en D. Tholen te Utrecht. Architect A. Kool B.N.A. 377	Blz.
Afbeeldingen boerderijen op de internationale Hygiëne-tentoonstelling te Dresden. Arch. Dr. Ir. F. Högg, Dr. Ir. L. Müller en Baurat Arnold 288	Afbeeldingen behorende bij „Indrukken van het XIIe Internationale Architectencongres te Boedapest“ 345	Betonwoningen aan den Lange Hilleweg te Rotterdam. Arch. J. en W. Greve te Den Haag o.l. van Ir. H. van Tijen 382	Blz.
Afbeeldingen behorende bij het nummer Amsterdam Zuid 293	Perspectieftekening van „De Bijenkorf“ te Rotterdam. Ontw. W. M. Dudok, Arch. B.N.A. 353	Oude gravure van de stad Groningen omstreeks 1650 met kaart uitbreidingsplan 385	Blz.
Afbeeldingen van het tweede Jaarbeursgebouw te Utrecht. Arch. Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk . . . 302	2 plattegronden, een van het plan van Rothenburg en een van Dinkelsbühl, resp. op bladz. 354 en 355	Gevens en plattegronden van gebouw „Candida“. Architect F. A. Warners 398	Blz.
Eenige afbeeldingen behorende bij het stukje „een nieuw letterboek“ (door Jan de Meyer) afbeeldingen	Afbeeldingen behorende bij „Architectuur van gewapend beton in Nederland“, zijnde: Open luchtschool aan de Cliostraat te A'dam. Arch. Ir. J. Duiker 356	De hofstede „Egmondsoord“. Schets-teekening van J. Verheul Dzn. . . 401	Blz.
	Stuw in de Maas. (Rijkswaterstaat) 356	Het Budgeheim te Frankfort. Tehuis voor Ouden van Dagen. Arch. Stam, Moser en Kramer 402	Blz.
	Koeltorens Staatsmijnen. Prof. Dr. F. K. v. Iterson en Ir. G. Kuijpers . . 357	Afbeeldingen, behorende bij „Bouwen in New-York“, door H. Kromhout 409	Blz.
	Kraanviaduct te Leiden. Arch. Ir. G. J. Meijers 357	Beeldhouwwerk van Scaky 414	Blz.
	Afbeeldingen behorende bij het plan voor een complex arbeiderswoningen te Villeneuve St. Georges. Arch. André Lurçat 1926 361	Beeldhouwwerk in brons van G. Miklos 415	Blz.
	Afbeeldingen van de „Bremen“ van den Nord Deutschen Lloyd, (Interieurs van Prof. F. A. Breuhaus) . 364	Situatietekening van den Stadhuisbouw te Leiden 416	Blz.
		Ontwerp Raadhuis van Waalwijk Arch. Ir. o.Js. Klijnen 417	Blz.
		Afbeeldingen in het Brussel nummer 425	Blz.

NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD EN IR. G. J. LANGHOUT.

partementen van ons land zullen handel, scheepvaart, kustverlichting havens, waterwerken enz. door overzichtskarten, diorama's enz. doen uitkomen. De scheepvaart, handel en industrie van de Nederlandsche particuliere bedrijven hebben groote belangstelling getoond en buiten de steden Rotterdam, Amsterdam, Vlissingen en Dordrecht, zijn een groot aantal z.g. stands aan den handel verhuurd.

Om deze Rijksinzendingen-steden en particulieren een goede inzendingmogelijkheid te bieden, bouwt de Nederlandsche regeering het hier gepubliceerde paviljoen naar het ontwerp van architect H. Th. Wijdeveld met medewerking van het bureau Ir. G. J. Langhout. Het plan van het Nederlandsch paviljoen heeft in zijn ontwikkeling de volgende groei ondergaan.

1. Een rechthoekig paviljoen op het terrein, waar nu de hoofdingangspylonen zich bevinden.
2. Aan de overzijde van de breede boulevard, die langs dit paviljoen liep, een tweede paviljoen (een der Nenijszalen).
3. Midden in den boulevard wordt een tweede paviljoentje geplaatst.
4. De ontwerper verbindt door een „verdieping” de drie paviljoens en krijgt door vervallen der Nenijszalen de gelegenheid tot een „eenheidsarchitectuur”. De boulevard wordt in tweeën gesplitst en de terreinbezoekers worden onder het Nederlandsch paviljoen doorgevoerd. Door de vele inzendingen en vergroting van de afdeeling Rotterdam, groeide het plan meer en meer in de lengte over het geheele voor Nederland beschikbare terrein en had het paviljoen bij de aanbesteding een lengte van 240 M. bij een breedte van 20 tot 40 M. De hoogte is met de verdieping 10 tot 20 M. De pylonengroepen bij de hoofdingangen zijn ontstaan door de aanwezigheid van oude boomen, die de architect wilde sparen.

De Architectuur.

De architectuur ontstond uit de opgave zelve. Een tijdelijke, snelle houtbouw, bekleed met Heraklithplaten en bepleisterd met verschillende soorten specie. Het interieur ondergaat eveneens een vluchtige, goedkope (doch feestelijk bedoelde)

behandeling met triplex-celstek-beaverbord en wat er meer van zulk soort materialen in den handel zijn. Het exterieur wordt op geheel nieuwe wijze, zilverig-glimmend, behandeld en de interieurs worden in verschillende kleuren geschilderd of gesausd. Alles is platbouw — De pylonen worden 35 M. hoog — oude boomen worden gespaard.

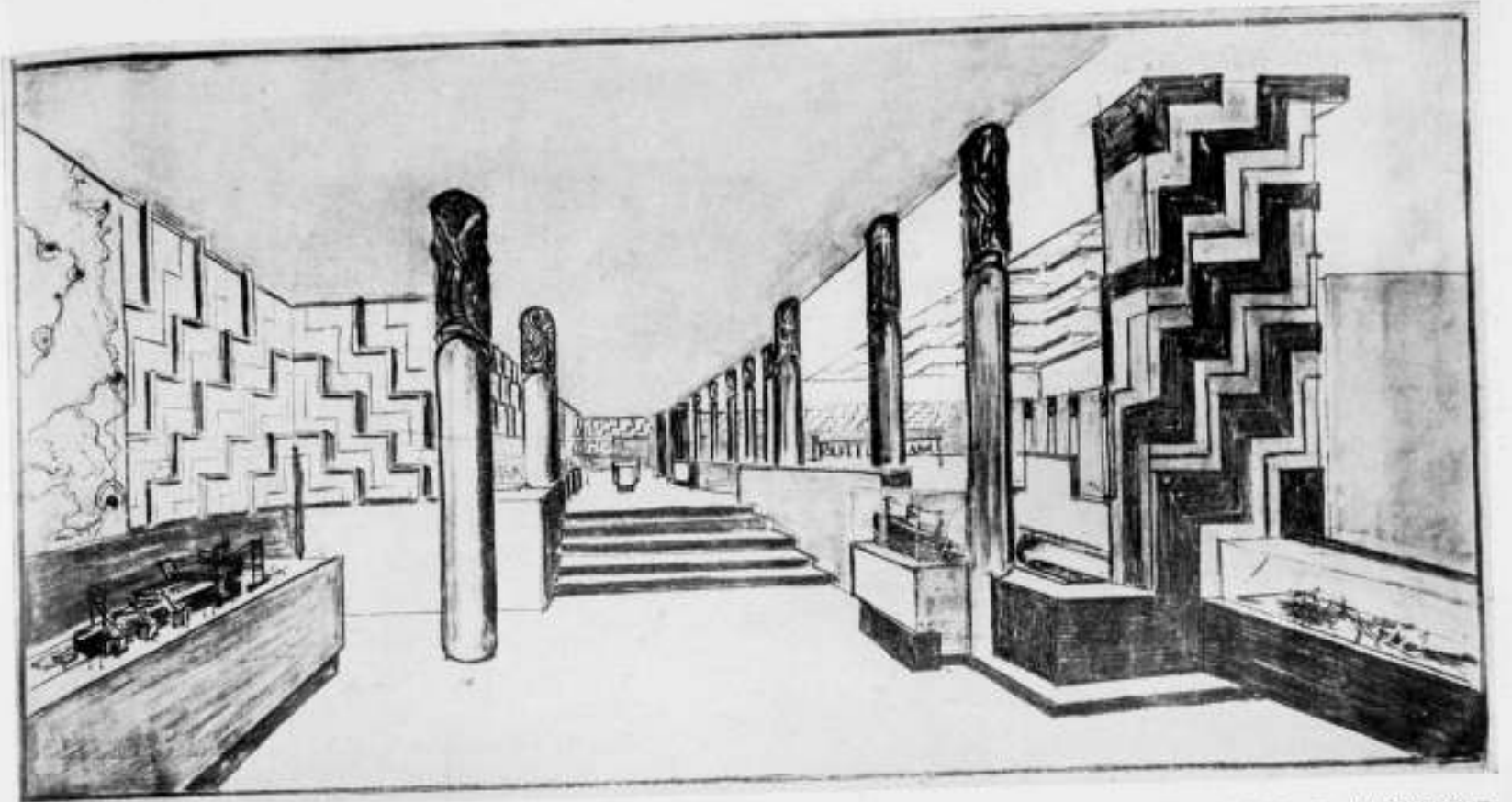
De constructie.

De snelheid waarmede deze bouw tot stand moet komen en het tijdelijk karakter ervan verlangde een houtbouw. De overspanningen (hier en daar opgevoerd tot 20 en 25 M.) zijn geconstrueerde tralieleggers — de spantpooten meestal 2 tot 4 gekoppelde stijlen zwaar 8×18 en 10×20 cm. Direct op den vasten zandbodem (0.50—0.80 M. onder beg. grond) zijn een groot aantal betonblokken gestort, waarin de houtbouw verankerd staat. Met uitzondering van eenige ijzeren overspanningsbalken wordt zoo goed als geen ijzer toegepast. De kozijnen hebben de dubbele functie, als lichtopening te fungeren, tevens decoratief versierings-element te zijn. De stijlen en roede indeelingen zijn van zeer uiteenlopende houtzwaarten en moeten straks typische licht- en schaduwwerkingen geven.

De pylonen dienen slechts als handwijzers op grooten afstand en zijn groote hol-opgaande versieringen. De kustwacht zal ze van vuurtoren-lichten voorzien. Zoo zijn ze ook des avonds nog bakens op het groote tentoonstellingsterrein.

Aanbesteding. Oplevering.

De aanbesteding vond plaats begin November 1929. Aan de N.V. Ned. Aann. Mij. v.h. Fa. H. F. Boersma te Den Haag werd als laagste inschrijfter de bouw voor ruim f 400.000 opgedragen. De bouwtijd is nauwelijks 6 maanden, daar de opening op 26 April 1930 plaats zal vinden. Op het oogenblik zijn alle fundamenten gelegd, eenige hallen met hun spanten opgetrokken, de hoofdzaal gedeeltelijk afgedekt en staat alles gereed om afgeleverd te worden. Wanneer de winter dezen bouw straks niet al te fel overvalt, zal alles op tijd gereed zijn.

NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD EN IR. G. J. LANGHOUT.

DE ARCHITECT EN HET WONINGBOUWBEDRIJF.

„Moet het waarijk nog worden aangevoerd dat een regeling van deze materie dringend noodig is?”
Bouwk. Weekbl. 19-2-'23.

Met deze woorden eindigde ik in het Bouwkundig Weekblad van 10 Februari 1923 — dat is dus nu zeven jaar geleden — een beschouwing over het werk van den architect voor den bouwondernemer en het standpunt van den B.N.A. naar aanleiding van het eerste uitgevoerde deel van plan Zuid in Amsterdam en in verband met een polemiek met wijlen den architect Paul de Jongh. Sedert dien is te Amsterdam plan West gebouwd, de Indische buurt, heele wijken in Zuid, zonder dat de B.N.A. zich ook maar eenigszins met het werk van zijn leden daarbij bemoeide, en nu plotseling, nu dit bouwbedrijf zeker zijn besten tijd gehad heeft, aanvaardt de B.N.A. onverwacht de zoogenaamde honorariumtabel „Lammers” als voorloopige regeling voor den

kring Amsterdam.

Wij willen hier niet ingaan op deze ingrijpende wijziging in het beleid van het Bestuur van den B.N.A. maar eenige korte algemeene beschouwingen wijden aan deze regeling. Laten wij vooropstellen dat de tabel Lammers, die voor een paar jaar door eenige Amsterdamsche architecten, die veel voor bouwondernemers werkten werd opgesteld, een zeer eenvoudige en zakelijke regeling van de betaling van de ontwerpen voor bouwondernemers behelst. Ze is geheel gebaseerd op de bestaande toestanden in het woningbedrijf en heeft hare bruikbaarheid voor Amsterdam reeds sedert eenige jaren bewezen. Evenwel zij onmiddellijk hierop geconstateerd, dat deze tabel in geen geval zonder meer als definitieve regeling door den B.N.A. aanvaard moet worden — de thans in werking gestelde regeling is slechts voorloopig en geldt alleen voor Amsterdam — en dat deze tabel ook niet als richtsnoer mag dienen voor de algemeene grondslagen van de binnenkort te treffen regeling, juist omdat ze zoo geheel gebaseerd is op de bestaande toe-

NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD EN IR. G. J. LANGHOUT. 5

standen, dat wil zeggen, op de bestaande misstanden bij den woningbouw.

Indien we hier van misstanden spreken, dan bedoelen we hiermede niet in de eerste plaats datgene, waarop de architecten de schuld van alle gebrekkige resultaten in den woningbouw zoo gaarne willen schuiven, namelijk op het lage peil van maatschappelijke ontwikkeling van een groot deel der bouwondernemers, maar we bedoelen uitdrukkelijk het geheele complex van misstanden en noodlottige factoren, dat den woningbouw en ruimer gezien den stedenbouw beheerscht. Dit complex omvat aan de eene zijde de verwonderlijke onnoozelheid op dit punt van den gebruiker, die in het algemeen aan zijn woning geen zakelijke eischen weet te stellen wat betreft ligging, woonbaarheid, hygiëne en comfort; voorts het peil van een groot deel der producenten, die niet weten wat de minimum eischen voor woonbaarheid, hygiëne en comfort zijn die aan elke menschenwoning gesteld moeten worden en evenmin het maximum van deze elementen weten te geven, dat er in een bepaald aantal kubieke meters woonruimte te geven is en wien dit alles in de meeste gevallen maar matig interesseert, omdat het hun om niets anders te doen is, dan zoo spoedig mogelijk hun woningen weer van de hand te doen en de toekomstige eigenaars met het dure onderhoud en de bewoners met de misère te laten zitten. Ten slotte de houding van den hedendaagschen architect, die in het algemeen bij den Amsterdamschen woningbouw blijkt heeft gegeven, en daarmee voortgaat ook al wordt hem thans door den bouwer niet alleen de voorgevel maar het geheele ontwerp opgedragen, in deze opdracht niets anders te zien dan een gelegenheid om straatwanden en pleinafsluitingen met architectonische momenten en accenten op te richten.

Alle deze drie factoren houden nauw verband met elkaar. Stelde de bewoner de eischen die hij als mensch behoorde te stellen, dan had de bouwer reeds sinds jaren ervan af moeten zien de nieuwe stadswijken vol te zetten met de primitieve bouwsels die thans gebruikelijk zijn, en waren de onverschillige scharrelaars onder hen reeds lang verdrongen door de werkelijk serieuze bouwers van menschaardige woningen. Was het meerendeel der bouwers van een ander gehalte, dan had het geheele woningbouwbedrijf tot een normale industriële ontwikkeling kunnen komen waarvan nu alleen bij enkele groote goedgeleide ondernemingen sprake is, een ontwikkeling die zeker aan de werkelijke kwaliteiten van de woningen ten goede was gekomen.

En waren de architecten „anders“! Had niet het eene deel der architecten zich van deze heele bouwerij afzijdig gehouden terwijl het andere deel de praktische architectonische opgave: de levensomgeving van duizenden te scheppen en het gestalte geven aan heele nieuwe wijken der groote steden verlaagde tot het maken van teekeningen voor eigenbouwers, die juist voldeden om door het bouwtoezicht en de schoonheidscommissie te worden goedgekeurd.

Hadden de architecten slechts hun ware roeping gevolgd en zooals indertijd de pioniers van den vereenigingsbouw dit voor deze woningproductie gedaan hebben, aan de sinds 1921 herleefde commerciële productie leiding gegeven, zoowel sociaal, hygiënisch, constructief als stedenbouwkundig, ja dan... dan waren nu en de gebruikers en de producenten een stuk verder gekomen en waren de nieuwe stadswijken vreugdevoller en schooner geworden.

Het is goed dat de B.N.A. thans eindelijk, al is het zeven, acht jaar te laat, in deze zaak regelend wil optreden. Maar uit het bovenstaande zal het dan toch wel duidelijk geworden zijn, dat een regeling van het honorarium zeker niet datgene is, waarmee begonnen moet worden. Integendeel, dat deze regeling niet eerder mogelijk is dan wanneer uitgaande van de gewijzigde inzichten en opvattingen van architecten, bouwers

en bewoners, een geheel nieuwe werkwijze in den woningbouw te voorschijn is getreden.

Tot nu toe heeft de B.N.A. zich geheel afzijdig gehouden van den particulieren woningbouw, of laat ons beter zeggen, den industriëlen woningbouw, nu komt het er op aan voor de architecten de plaats te veroveren die hun als waarachtige architecten toekomt.

Het is een noodlottige dwaling geweest van de architecten van tien, twintig jaar geleden, te meenen dat het machtsmiddel van het „schoonheidstoezicht“ de groote opdracht van den woningbouw in handen van „bevoegde“ architecten zou brengen. De harde werkelijkheid heeft deze „bevoegden“ gemaakt tot architecten van een ledigen schijn en schijnarchitecten tot „bevoegden“. Het zal een zware, maar daarom des te schoonere taak voor de architecten van thans zijn de gevolgen van deze dwaling wederom te herstellen.

A. BOEKEN.

DE STIJL DER CHINEESCHE R. K. KERKEN, DOOR VAN DEN EEKHOUT. De „ontwaking van het Oosten“ heeft een eigenaardige uitwerking op de Kerkelijke (R. K.) Europeesche architectuur in koloniale en half koloniale landen.

Waar die „ontwaking“ nog pas in haar eerste begin is, is het woord „uitwerking“ misschien te sterk; men drukt zich juister uit door te zeggen, dat groote gebeurtenissen hare schaduwen vooruit werpen.

Immers, vóór de massa der Aziatische bevolkingen zich haar toekomst bewust is, begrijpt reeds de R. K. Kerk waar het heen gaat, en heeft zij (een jaar of vier terug) aan dit begrip uiting gegeven door een rondschriven, uitgaande van den Pauselijken Stoel: dat in de landen buiten Europa en met name in de koloniën bij de voordracht van personen voor het bisschopsambt bijzonder moest worden gestreefd naar aanwijzing (en opleiding) van naturellen; dus zooveel mogelijk Chineesche bisschoppen in China, Javaansche op Java, en negers-bisschoppen in Afrika.

Voor ieder, die weet hoezeer de Kerken behoefte hebben aan den steun der heerschende staatslichamen, was deze pauselijke breve een sterk sprekend teken van hetgeen op komst is.

Op deze daad zijn blijkbaar verscheidene andere gevolgd. Ik vind tenminste in het „Sint Melania-blad“, een Missie-orgaan, dat zelve weer langs een omweg put uit het mij onbekende Bulletin of the Catholic University of Peking, de wetenschap van een brief van Mgr. Celse Constantini, „Apostolisch Dele-gaat voor China“, dus een der te Rome zetelende opper-propa-gandisten der Kerk, aan eenige hooggeplaatste Missie-paters in China.

In den aanhef nu van zijn schrijven stelt Mgr. Constantini de vraag, of men moet doorgaan met het oprichten van kerken van Westersch-steedsch type, en beantwoordt die vraag met 'n kort en bondig: „Neen“, met deze ontkenning nochtans geenszins bedoelend af te keuren, wat men tot nu toe heeft gedaan.

Hij gaat dan aldus verder:

„Bij den oorsprong der Kerk, heeft de Christelijke kunst haar edel karakter en haar eerste groote modellen geschapen na den vrede van Constantijn, toen een bloemkrans van Basilieken uitdrukking gaf aan die lente van geestelijk leven, waardoor de oude Romeinsche wereld was vernieuwd.

„Het is geen nieuw principie van mij, als ik beweer dat de kerkelijke gebouwen moeten ontdaan worden van hun Westersch kleed, en zich moeten inspireeren aan de kunst ter plaatse en aan het Chineesche gevoel. Met die wijsheid, welke voortkomt uit eeuwenoude ondervinding, en met die voorzichtigheid en breedheid van opvatting, welke de vrucht is van haar gewoonte om alles van Goddelijk standpunt te bezien, heeft de Congregatie van de Propaganda reeds in 1659 deze duidelijke

voorschriften aan haar Bisschoppen en missionarissen gegeven: „Beijver U niet, en poog op geen enkele manier, die volken er toe te brengen hun gebruiken, zeden en gewoonten te veranderen, zoo die niet allerduidelijkst in strijd zijn met den godsdienst of de goede zeden.“

De geschiedenis leert, dat de H. Gregorius de Grootte de volgende voorschriften gaf aan den H. Augustinus, Bisschop van Engeland: „Men moet geenszins de afgodstempels vernielen, doch alleen de afgodsbeelden. In de tempels met wijwater gezegend moet men altaren en relikwieën van heiligen plaatsen, zodat het volk zich gemakkelijker tot God bekeere, en des te liever de dooden kome vereeren op de vanouds gewende plaatsen.“

„Westersche kunst in China is een stijfjout. Alle volkeren hebben hun eigen en heel verscheiden karakter, dat zijn verheven- en uiting vindt in de bouwkunst, de nationale en sociale kunst bij uitstek, waardoor de historische monumenten worden geschapen. Dit onderscheiden kunstkarakter is de resultante van verschillende factoren: cultuur, zeden, smaak, geschiedenis, godsdienst, bouw materiaal, klimaat, weersgesteldheid enz. Dit zien we in de gansche geschiedenis bevestigd: de Assyrisch-Chaldeeusche kunst, de Egyptische, de Grieksch-Romeinsche, de Byzantijnsche, de Gothische zijn de uitingen van geheel verschillende karakters, tijdperken en volken.

„Het is dus een fout om hier het Romaansch of de Gothiek uit Europa te importeeren. Daar, in Europa, zijn die stijlen spontaan geboren, waren ze levend en logisch; hier zijn het kunstbloemen, doode artistieke elementen. Dáár drukken ze het gevoel en den smaak van het volk uit, zijn ze een levende taal; hier blijven ze vreemde vormen, en onbegrepen taal.

„Om van de Gothiek te spreken: deze heeft sterk-hellende daken om de sneeuw te laten afglijden. En de torenspitsen passen wonderwel bij het landschap van Noord-Europa. Ik kan niet hetzelfde zeggen van de Gothische torens, die ik op mijn reis naar China hier en daar tusschen weelderige palmen heb zien oprijzen.

„Uit de lijnen van de Chineesche bouwkunst spreekt een geheel andere geest dan uit die van de Romaansche of Gothische; maar de Chineesche architectuur heeft haar eigen sierlijkheid en verheven karakter. Men zegt, dat de eigenaardigheid der Chineesche daken, waarvan de randen en hoeken naar boven omkrullen, afkomstig is van de Tartaarsche tenten, waarvan de vier punten opwaarts gericht waren.

„Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat men het tegenwoordig in Europa zelf niet eens is, of het wel van goeden smaak getuigt nu nog nieuwe Gothische en Romaansche bouwwerken op te richten.

„'t Is waar, dat het Romeinsche Keizerrijk zijn stevige bouwvormen naar alle veroverde landen uitdroeg maar zóó wilde het zijn macht bevestigen en de andere volken overheerschen. Dit is echter niet de geest van de Kerk, die Katholiek, d.i. universeel is, óók wat de kunstvormen betreft. Zij wil niet, gelijk het Romeinsche Rijk, een uitwendige machtsoverheersching, doch zoekt enkel de zielen, en respecteert volkomen de burgerlijke onafhankelijkheid der volkeren en hun artistiek en intellectueel erfdeel.

„De goede missionarissen, die bouwmeester gaan spelen, kunnen hun instinctmatigen afkeer niet overwinnen van vormen, die vreemd zijn aan hun eigen cultuur en bovendien vermengd schijnen met heidensche elementen. Maar zij denken er niet aan, dat zij van hun bekeerlingen eenzelfde moeilijke geestes-inspanning vergen om eigen traditie en smaak op zij te zetten voor een exotische architectuur.

„Het is noodig, dat de Chinees zich in zijn kerk niet voelt als in een gebouw van vreemd fatsoen, maar als in het huis Gods, dat in verschillende landen den verschillende bouwstijl overneemt.

„Laten we dus het Katholiek, of universeel karakter van onzen godsdienst óók in onze kerken en ornamentatie tot uitdrukking brengen.

„In een arm dorp heb ik een klein kerkje gezien, gebouwd door een dorpsmetselaar. De gevel was zoo sierlijk en zoo echt Chineesch, dat ik dacht aan een Latijnschen zin in vloeiend Chineesch vertaald. De eenvoudige kunstenaar had onbewust de ware traditie der H. Kerk voortgezet.

„Laten ook wij die traditie volgen.

„Men zegge toch niet, dat de Chineesche architectuur zich niet leent voor den bouw onzer kerken.

„Men moet in den geest van deze bouwkunst doordringen, en er een nieuw Christelijk leven aan geven. „De zaak is niet: een pagode na te maken of een kerk te bouwen uit slecht geassimileerde onderdeelen. De zaak is: goed de constructieve en decoratieve taal van de Chineesche architectuur te leeren verstaan, en daarna daarmee de Christelijke gedachte uit te drukken m.a.w. een bouwwerk scheppen volgens de eischen der heilige Liturgie, met een hooge geestelijke waardigheid en wijding.

„Daarvoor is een bekwaam kunstenaar noodig. De Voorzienigheid zal dien opwekken. Doch laten wij ons alvast rekenschap geven, dat er een artistiek-religieus probleem bestaat. „De pagoden met hun atrium, hun koor, en hun torens; de tempel van hen hemel te Peking; de vooroudertempels, de herinneringsbogen; sommige grafmonumenten; de groote zuilen; de afgodenaltaren; de wierook-branders; de wonder-schoone vazen enz.... offeren een rijkdom van architectonische en decoratieve elementen, vol karakter en stijl, waarmee men het type van een nieuwe kerk zou kunnen scheppen, die volmaakt Christelijk en volmaakt Chineesch zou zijn.

„Ik zou mij gelukkig gevoelen, beste Paters, als uw architecten zulke modellen wisten te concipiëren.

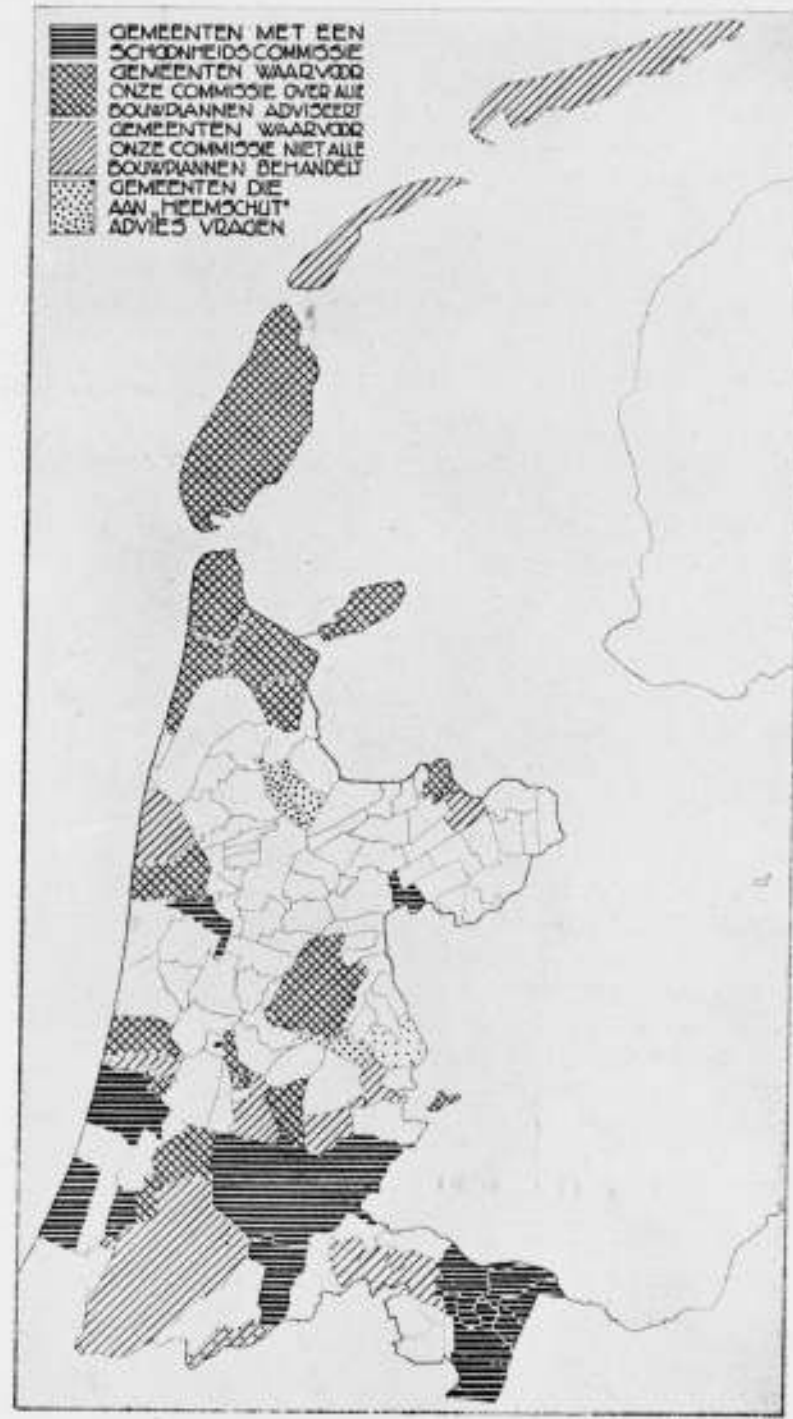
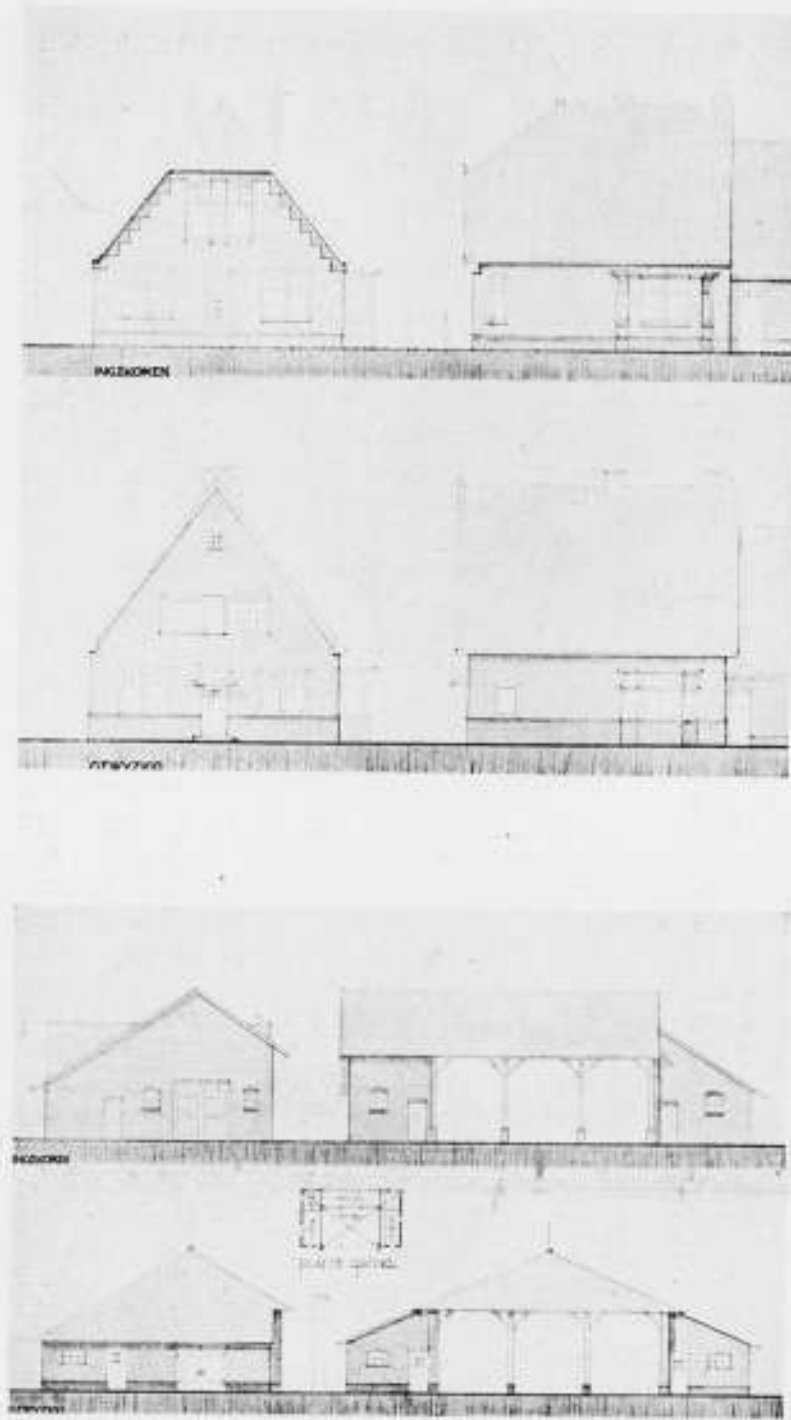
„Met dit verlangen beziel groot ik u, en schenk ik u mijn zegen.“

Tot zoover de Apostolisch Dele-gaat voor China Mgr. Celse Constantini.

Eenige gedeelten, die voor ons van minder belang zijn, heb ik uit zijn brief weggelaten. De hoofdzaak is door het weergegevene duidelijk genoeg. Voor de Kerk is al het aardse middel. Zoo is bij tijd en wijle het nationalisme middel, en neemt de Kerk de houding aan van het Romeinsch imperium. In Ned. Indië b.v. heb ik in mijn jeugd geen andere R. K. geestelijken gezien dan Europeesche, die ook Europeesch leefden en zich gedroegen. In China, dat geen kolonie is, ging weliswaar sedert vele jaren de Missie iets minder „Europeesch“ te werk. Het was daar al niets buitengewoons, dat de Missie-paters zich kleedden in Chineesche dracht, en Mgr. Constantini herinnert trouwens in een deel van zijn schrijven aan de door sommige paters gevolgde gewoonte, een lange vlecht (de bekende „staart“) te dragen net als hun a.s. bekeerlingen.

Maar de verandering, die thans plaats heeft: van zooveel mogelijk uit de gele en donkere rassen zelf alle priesters, en met name de bisschoppen te halen, en tevens de kerkgebouwen geheel op te trekken in den eigen landstijl — die verandering is van veel dieper beteekenis.

ADVIES COMMISSIE DER NOORD-HOLLANDSCHE GE-MEENTEN VOOR BOUWONTWERPEN EN UITBREIDINGS-PLANNEN. Dit verslag kenmerkt zich evenals zijn voorganger, door vele wetenswaardige feiten en leerzame bijzonderheden, die met werkelijk veel talent zoo beknopt mogelijk zijn samengevat. De Commissie werkt thans intensief samen met de Afdeling Noord-Holland van de Vereeniging van Ned.

Gemeenten, met als gevolg dat deze Afdeling twee vertegenwoordigers kreeg in de Commissie, van wie één in het Bestuur. De Gemeente Naarden, de oudste der aangesloten gemeenten in de Commissie, kreeg in 1927 een eigen schoonheidscommissie, waarvan de architect van het Bureau van de Commissie lid werd. In 1928 nam het aantal aangesloten gemeenten toe. Het aantal om advies ingezonden bouwplannen steeg met 67%. Het Bestuur van den Haarlemmermeerpolder sloot zich in 1927 bij de Commissie aan. Voor Bergen, waar sterk gebouwd wordt, is een afzonderlijke regeling getroffen, om een meer intensieve bemoeiing met de bouwplannen dier gemeente mogelijk te maken, evenals met het Staatsboschbeheer ten dienste van de bouwplannen op de door dezen dienst beheerde domeinen op Texel, Vlieland en Terschelling. Gedeputeerde Staten van Noord-Holland steunden en propageerden het werk van de Commissie. Echter was de Minister van Financiën niet bereid het advies van de Commissie te aanvaarden bij de met rijkssteun ingevolge de landarbeiderswet gebouwde woningen, wier uiterlijk zeer veel te wenschen overliet. Er werden 8 adviezen uitgebracht over bebouwings- en verkavelingsplannen. Verschillende statistische gegevens geven een overzicht van den omvang en den groei van het werk van de Commissie en het

bereikte resultaat. De afbeeldingen illustreren het gedifferentieerd karakter van de gevallen die de Commissie te behandelen krijgt, en zijn bestudeering ten zeerste waard. Jammer genoeg leggen ze in zulk een boekje te veel nadruk op een handelwijze, die de Commissie nog eens met nadruk verklaart slechts bij wijze van uitzondering toe te passen: de herziening van de ontwerpen (Bauberatung dus). Behalve een tweetal afbeeldingen nemen wij uit dit belangrijke verslag, dat met steun van de Regeering is tot stand gekomen, ook nog een kaartje over van Noord-Holland, waarop is aangegeven hoever de zorg voor den welstand van gebouwen zich thans topografisch heeft uitgebreid. Hoe zag dit kaartje er 25 jaar geleden uit? En hoe zal het kaartje er over 25 jaren uitzien, als Noord-Holland uitgebreid is met de ingepolderde deelen van de Zuiderzee. Laten wij hopen dat deze stukken niet alleen horizontaal zwart gestreept zullen zijn, maar dat het pionierswerk van deze generatie de zekerheid zal hebben gebracht dat de zorg voor den architectonischen welstand een even natuurlijke neiging zal zijn als de zorg voor de welvaart in het uitgebreide Nederland.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN
 NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECR.-REDACTEUR, H. C. VER-
 KRUYSEN, REDACTEUR, J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA,
 IR. H. T. ZWIERS, RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 11 JANUARI 1930 N° 2

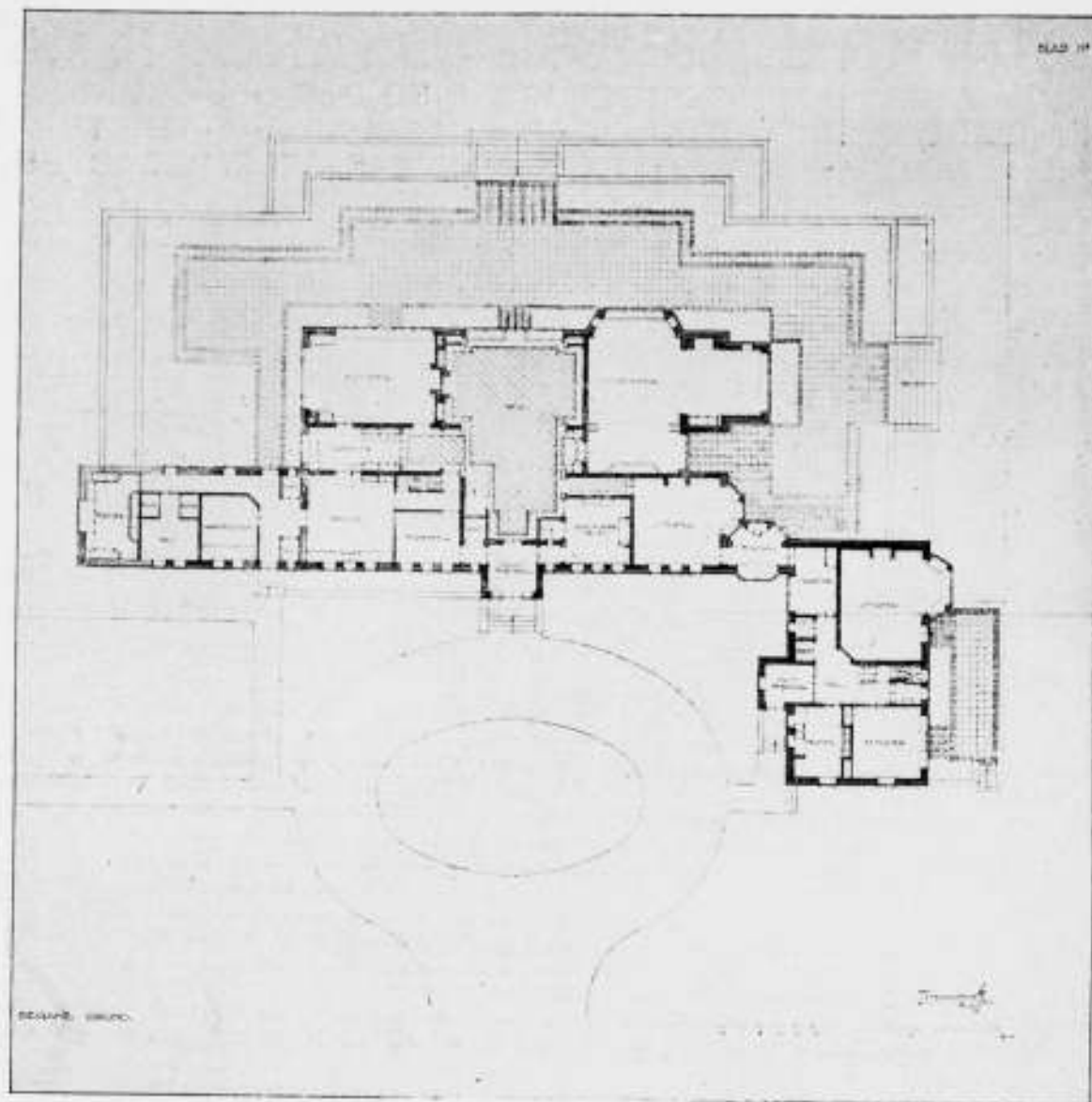
LANDHUIS „DE IPENHOF“ BIJ ROTTERDAM.

ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A.

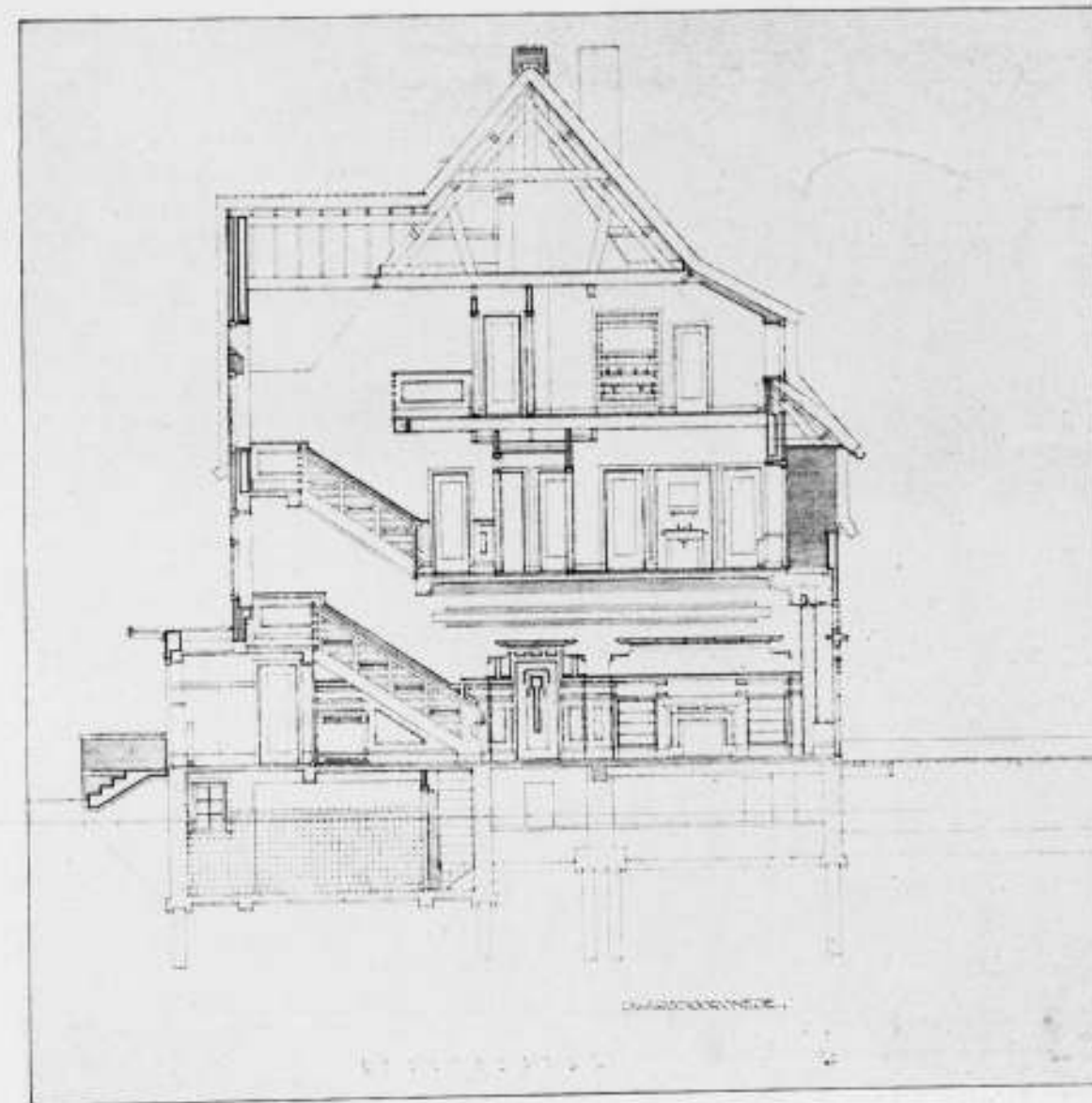
LANDHUIZEN BIJ ROTTERDAM. „DE IPENHOF“ VAN ARCHITECT W. KROMHOUT, DOOR ALB. OTTEN.

De groote Rotterdamse achttiende-eeuwsche landhuizen hebben behoudens een enkele uitzondering plaats moeten maken voor stadswonhuizen. Aan de peripherie der Gemeente is op een enkele plaats z.g.n. open bebouwing aangebracht waar de regemaat van vijf of tien meter onderlinge afstand een ruime boombeplanting niet toelaat. Steeds verder ging ook in de tuinvorstad „Kralingen“ de opruiming van de laatste herinneringen van wat Rotterdam eenmaal stempelde tot „tuinstad“, tot dat de 's Gravenweg, de weg van Rotterdam naar Gouda aan de beurt kwam om te worden verbreed en haar achttiende-eeuwsche schoonheid met sloten en ophaalbruggetjes te zien omvormen in breede toegangen tot straten waaraan de huisjes

worden samengedrongen op bouwterreintjes van zes meter breed met hoekterreintjes van iets grooter afmeting. „De Ipenhof“ kwam aan de beurt, vele hectaren groot, met zijn oud geboomte, zijn vele sloten, zijn ruime weilanden: de verkaveling was reeds op een voorloepig uitbreidingsplan aangegeven, maar twee bevriende Kralingenaars die de omgeving goed kenden beslisten dat de noodverdeeling van „Ipenhof“ voor een eeuw of langer zal worden uitgesteld. W. Kromhout en zijn cliënt kwamen overeen daar een landhuis te bouwen, grootsch van opzet met een tweede dito verbonden, maar kleiner van afmeting voor het onderbrengen van gasten, een portierswoning, een drietal woningen voor chauffeur en tuinlieden, een bloemkweekerij, een moestuin, een en ander in aansluiting met een bestaande boerderij. Een programma Kromhout waardig, die dan ook een reeks van

LANDHUIS „DE IPENHOF”. BEGANE GROND-PLAN. ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A.

LANDHUIS „DE IPENHOF”. DWARSDOORSNEDE. ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A.

voorstudies maakte voor de terreinindeeling waaraan getrokken, geschoven en geduwd werd, en waardoor wegens noodzakelijke ophooging van een terreingedeelte een groote put ontstond, die zich met water vulde en de fraaie vijver geworden is waarin de hoofdgevel met zijn op het Zuid-Oosten gelegen terrassen zich spiegelen.

De portierswoning ligt aan den 's Gravenweg, de toekomstige verbredening van den weg is bij de inrijpoort reeds uitgevoerd;

de sloten echter, die in verbinding staan met den Kralingschen Plas blijven althans aan die zijde van den weg bestaan en zullen de natuurlijke isoleering vormen van dit lustoord. Een isolatie, maar geen afsluiting, want het geheel is van alle zijden zichtbaar en gaat een oase vormen in de huizenmassa die reeds in de directe omgeving wassende is.

Een laan voert naar een voorpleintje waaraan de ingangen van de twee landhuizen, de garage en een tuinmanswoning gelegen

zijn, zoodat de dienst hier samengebracht is.

De hoofdingang van het groote landhuis voert onder het bordes van de hoofdtrap in de Hal, die de centrale ontvangerruimte vormt en aan de terrassen met uitzicht op den vijver grenst.

De reproducties van de met buitengewone zorg vervaardigde revisieteekeningen, maken een verdere omschrijving overbodig, zoodat alleen de vermelding nog dienstig is, dat Kromhout

vele jaren her de meubelen ontworpen heeft die zich in de eetkamer en de muziekkamer bevinden en waarvan in oude jaargangen er eenige gepubliceerd zijn. Eisenlöffel ontwierp de kronen in de muziekkamer.

Een juiste samenwerking tusschen opdrachtgever en architect heeft hier geleid tot den bouw van een in alle onderdeelen verzorgde behuizing en tot behoud van een oud landgoed, waarover de bewoners van Kralingen zich verheugen.

„DE IPENHOF”. GARAGE, CHAUFFEURS- EN TUINMANSWONING.

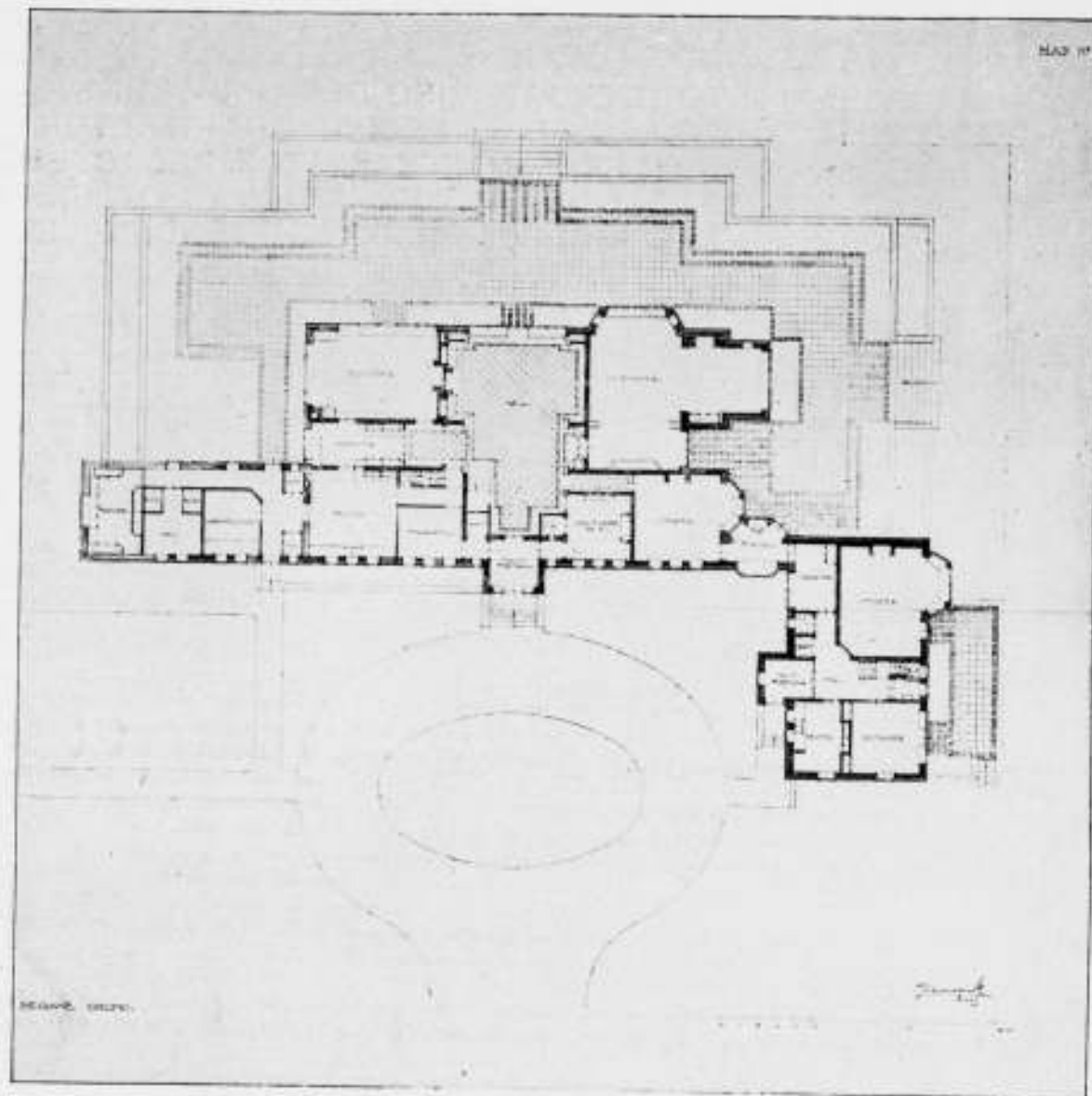
LANDHUIS „DE IPENHOF”. PORTIERSWONING.

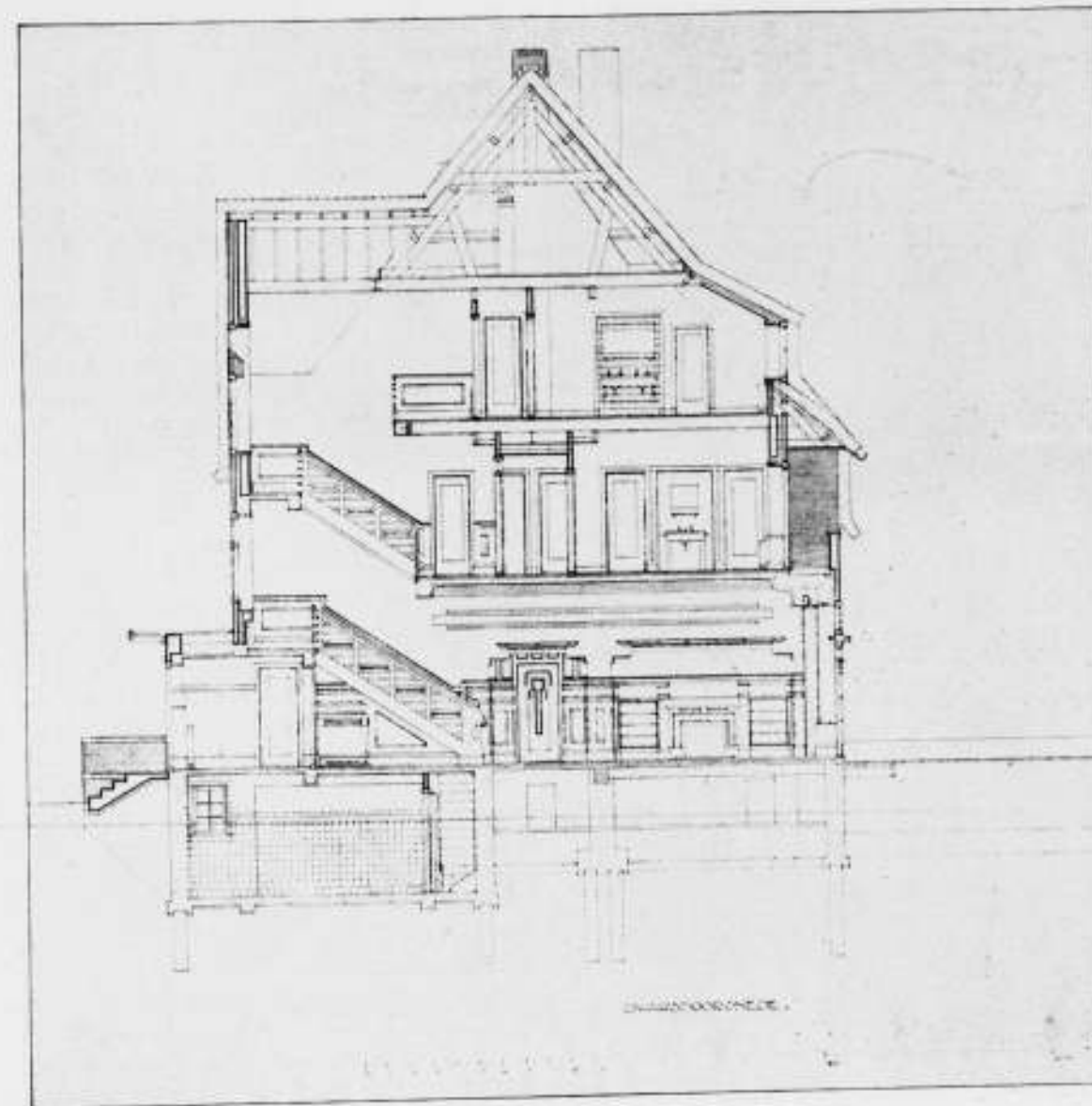
LANDHUIS „DE IPENHOF” BIJ ROTTERDAM.

ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A. INTERIEURS.

LANDHUIS „DE IPENHOF”. BEGANE GROND-PLAN. ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A.

LANDHUIS „DE IPENHOF”. DWARSDOORSNEDE. ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A.

voorstudies maakte voor de terreinindeeling waaraan getrokken, geschoven en geduwd werd, en waardoor wegens noodzakelijke ophooging van een terreingedeelte een groote put ontstond, die zich met water vulde en de fraaie vijver geworden is waarin de hoofdgevel met zijn op het Zuid-Oosten gelegen terrassen zich spiegelen.

De portierswoning ligt aan den 's Gravenweg, de toekomstige verbredening van den weg is bij de inrijpoort reeds uitgevoerd;

de sloten echter, die in verbinding staan met den Kralingschen Plas blijven althans aan die zijde van den weg bestaan en zullen de natuurlijke isoleering vormen van dit lustoord. Een isolatie, maar geen afsluiting, want het geheel is van alle zijden zichtbaar en gaat een oase vormen in de huizenmassa die reeds in de directe omgeving wassende is.

Een laan voert naar een voorpleintje waaraan de ingangen van de twee landhuizen, de garage en een tuinmanswoning gelegen

zijn, zoodat de dienst hier samengebracht is.

De hoofdingang van het groote landhuis voert onder het bordes van de hoofdtrap in de Hal, die de centrale ontvangruimte vormt en aan de terrassen met uitzicht op den vijver grenst.

De reproducties van de met buitengewone zorg vervaardigde revisietekeningen, maken een verdere omschrijving overbodig, zoodat alleen de vermelding nog dienstig is, dat Kromhout

vele jaren her de meubelen ontworpen heeft die zich in de eetkamer en de muziekkamer bevinden en waarvan in oude jaargangen er eenige gepubliceerd zijn. Eisenlöffel ontwierp de kronen in de muziekkamer.

Een juiste samenwerking tusschen opdrachtgever en architect heeft hier geleid tot den bouw van een in alle onderdeelen verzorgde behuizing en tot behoud van een oud landgoed, waarover de bewoners van Kralingen zich verheugen.

„DE IPENHOF”. GARAGE, CHAUFFEURS- EN TUINMANSWONING.

LANDHUIS „DE IPENHOF”. PORTIERSWONING.

LANDHUIS „DE IPENHOF” BIJ ROTTERDAM.

ARCHITECT W. KROMHOUT B.N.A. INTERIEURS.

S. JESSURUN DE MESQUITA.
AFMETINGEN 33,5 x 49 cm.

WATERBOK. HOUTSNEDE.

Bovenstaande houtsnede van den heer S. Jessurun de Mesquita was ingezonden op de „Eerste Internationale tentoonstelling van lithografieën en houtsneden” te Chicago en is aldaar door de jury bekroond met de derde van de drie door Mr. en Mrs. Frank G. Logan beschikbaar gestelde prijzen, deze derde prijs was 50 Dollars. Van de geheele Nederlandsche inzending op deze expositie is alleen deze houtsnede een prijs toegekend.

DE ARCHITECT EN HET WONINGBOUWBEDRIJF, DOOR TH. J. LAMMERS.

Mij werd verzocht iets te willen schrijven over het werken van architecten voor het woningbouwbedrijf — meer bekend als z.g. eigenbouw — hetwelk zich plotseling over groote belangstelling mag verheugen en wel naar aanleiding van het daarvoor te berekenen honorarium.

Inderdaad — nooit heeft de B.N.A. zich in eenig opzicht willen inlaten of bemoeien met deze materie en thans — nog wel ongevraagd — wil hij de regeling geheel in handen nemen. Hiermede is geen verwijt bedoeld, integendeel het is meer dan noodig dat er regelen en tabellen voor dit werk komen daar, — in de groote steden ten minste — het overgrootste deel, misschien wel 90% van hetgeen gebouwd wordt, eigenbouw is. Intusschen de Heer Boeken heeft geen ongelijk als hij zegt dat het wel wat laat is, de snelle groei der steden schijnt voorbij en perioden als die van de laatste 10 jaren, waarin te Amsterdam b.v. soms per jaar een stad met een inwoneraantal

als Deventer werd bijgebouwd, zullen voorloopig wel niet terugkeeren.

Echter de uitbreidingen zijn er — ook zonder regeling van den B.N.A. — gekomen en worden den vreemdelingen in groote touring-cars getoond als iets buitengewoons, terwijl het allemaal — volgens het oordeel van vele Hollandsche architecten — toch niet belangrijk is.

De waarheid ligt hier volgens mij, ook weer zoo'n beetje in 't midden.

Intusschen moet ik sterk protesteeren tegen een der vele verzuchtingen van den Heer Boeken: „Had niet het eene deel der architecten zich van deze heele bouwerij afzijdig gehouden terwijl het andere deel de praktische architectonische opgave: de levensomgeving van duizenden te scheppen en het gestalte geven aan heele nieuwe wijken der groote steden verlaagd tot het maken van teekeningen voor eigenbouwers, die juist voldeden om door het bouwtoezicht en de Schoonheidscommissie te worden goedgekeurd.”

Wat toch zijn de feiten? Het bouwbedrijf van den eigenbouw was tot voor 15 à 20 jaar een bijna totaal vrij bedrijf. Plannen van eigenbouwers behoeften slechts constructief aan minimum eischen te voldoen. De architectuur zelf kwam er niets op aan. Aan dezen toestand waren de bouwers gewend en verknocht. Waren zij de schuldigen? immers neen! De samenstelling eischte niets meer, had er volkomen vrede mede. Daarna kwam de drang naar betere architectuur, de bouwers zagen hun rechten steeds meer beperkt met als gevolg verzet, schelden op architecten door wie zij meenden te worden tegengewerkt, daarna het zich meer schikken of zoo men wil bukken voor de overmacht, daar de gemeentebesturen — mede als eigenaressen van bijna al het bouwterrein — de nieuwe bepalingen handhaafden. Daarna zien wij langzamerhand toenadering tot stand komen. Laten wij het erkennen: beide groepen hebben wat geleerd, de bouwers dat architectonisch verzorgde eigenbouw noodzakelijk is en de architecten dat het eigenbouwbedrijf een vak op zichzelf is en dat de goede eigenbouwers zeer verstandige menschen zijn die op handige wijze weten te voldoen aan hetgeen het groote publiek vraagt: een zoo goedkoop mogelijke confectiewoning.

Deze toenadering is bereikt door de architecten die plannen hebben gemaakt voor eigenbouwers, en ik meen dat dit reeds zeer veel is. Zij hebben waardeering en belangstelling in betere architectuur weten te wekken bij de bouwers en ook bij het geheele publiek. Natuurlijk zijn er minder mooie resultaten geweest, matige, slechte en gezochte architectuur, slechte bouwers; het laatste vaak het gevolg van het maar raak uitgeven van bouwterrein door gemeentebesturen, ofschoon — het zij erkend — ook dit geen gemakkelijke taak is.

Resumeerende meen ik dat dank zij het werken van architecten voor eigenbouwers — gezien de omstandigheden waaronder dit plaatsvond — het resultaat ons toch reeds een stuk verder heeft gebracht: De algemeene overtuiging bij publiek en bouwers dat de architectonische verzorging door architecten moet geschieden, al is het dan alleen nog maar hoofdzakelijk de verzorging van het exterieur.

Over het algemeen maken de architecten thans de volledige plannen voor eigenbouwers, uitsluitend gevelarchitectuur komt bijna niet meer voor. Ik spreek hier natuurlijk in 't bijzonder over de mij bekende Amsterdamsche toestanden.

Wat gebeurt er thans! De Amsterdamsche groep architecten welke zich o.m. bezig houden met het maken van bedoelde plannen wenschen de honorariumregeling voor dit werk wat vasteren vorm te geven. Zij hebben zich in deze kwestie steeds zelf moeten helpen. Op grond van cijfers welke ik destijds te hooi en te gras vernam als bedragen die B.N.A. architecten voor deze plannen verlangden heb ik in Juni 1925 een tabel opgesteld en in Januari 1927 een verbeterde. Aan ieder die er

om vroeg gaf ik een exemplaar, hoorde op- en aanmerkingen alst veel te laag, veel te hoog enz. Thans meen ik dat de algemeene meening van de architecten B.N.A. en niet B.N.A., welke zich jaren met het maken dezer plannen bezighouden is, dat de belooning volgens deze tabel behoorlijk is voor hetgeen gedaan moet worden.

En thans nu de B.N.A., uit eigen beweging! deze tabel voorloopig wil overnemen hooren wij scherpe critiek en wel hoofdzakelijk van hen die zich weinig of niet met het maken dezer plannen hebben bemoeid! Niet dat ik bezwaar heb tegen critiek, de tabel is allerminst volmaakt — integendeel — maar waarom hebben wij in den loop der jaren nooit iets van hen mogen vernemen?

Intusschen is het van harte toe te juichen dat er belangstelling is en men algemeen van gevoelen is dat de zaak geregeld moet worden.

Hoe dat gebeuren moet? Natuurlijk door eene Commissie welke het onderwerp terdege zal moeten bestudeeren bijstaan en ingelicht door hen die ervaring op dit gebied hebben. Echter meen ik een paar hoofdzaken waaraan m.i. de regeling en tabel zal moeten voldoen op te mogen noemen.

1°. Het bedrijf van den eigenbouwer bestaat uit het bouwen van (in hoofdzaak) woningen welke moeten voldoen aan de vraag van het publiek. Zij doen dit geheel op eigen risico en het is daarom vanzelf sprekend dat zij bij het maken van plannen geheel als bouwheer moeten worden behandeld, d.w.z. dat zooveel mogelijk aan hun wenschen wordt tegemoet gekomen. Ik weet dat enkelen zullen zeggen dat wij dan geen goede woningen krijgen, maar gesteld dat dit waar is dan zou de woningproductie op geheel andere wijze moeten geschieden, hetgeen een kwestie is welke m.i. buiten dit bestek valt, hoewel naar mijne meening het particulier bedrijf het snelst en goedkoopst werkt.

2°. De architecten zullen met de bouwers moeten streven naar verbeteringen van de woningen en trachten ook het interieur te verzorgen. In overleg met de organisaties van de bouwers lijkt mij dit alleszins bereikbaar.

3°. De uitvoering van de bouwplannen is geheel in handen van den bouwer, hetgeen zeer logisch is: hij is bouwheer en aannemer tegelijk. De architect is hier als adviseur van den bouwheer tegenover den aannemer overbodig.

4°. In verband met het onder 3 genoemde is het te berekenen honorarium dan ook uitsluitend te baseeren op het maken der plannen met werkteekeningen. Tijdens den bouw zullen door den architect alleen toelichtingen betreffende de uitvoering zijner teekeningen worden gegeven, zoodat zijn werk voor 95% bestaat uit bureauwerk.

5°. Het honorarium houdt dus ten nauwste verband met den omvang van het werk, verbonden aan het maken dezer plannen en werkteekeningen en niet met de bouwkosten. B.v. een blok van 10 geheel gelijke perceelen eischt in 't algemeen het minimum aan werk, teeken- en bureauekosten, terwijl eenzelfde blok voor b.v. 10 verschillende perceelen oneindig veel meer werk en kosten veroorzaakt; toch kunnen de bouwkosten dezer blokken weinig verschillen, in ieder geval zijn deze moeilijk vast te stellen, immers er is geen aanbesteding.

6°. De berekening dus op de manier van de thans in gebruik zijnde tabel, rekening houdende met het aantal, grootte, hoogte en aantal typen der te bouwen perceelen komt mij voor eenvoudig en juist te zijn, tevens een tabel waarvan direct in cijfers het honorarium af te lezen is.

De redactie van een op te maken contract, regeling van betaling en geschillen zal niet veel moeilijkheden opleveren.

Resumeerende meen ik dus — in tegenstelling met den Heer Boeken die meent dat de regeling van het honorarium moet wachten tot: „uitgaande van de gewijzigde inzichten en opvattingen van architecten, bouwers en bewoners, een geheel

nieuwe werkwijze in den woningbouw is te voorschijn getreden” — dat deze materie zoo spoedig mogelijk geregeld moet worden. Wachten op iets waarvan de komst nog in 't geheel niet vaststaat is onzin. We moeten met de werkelijkheid rekening houden; is deze verkeerd, al werkende streve men naar verbetering.

DE ARCHITECT EN HET WONINGBOUWBEDRIJF, DOOR PL. v. d. BERG.

Het in het „Bouwkundig Weekblad” van 4 Januari voorkomende artikel van den Heer A. Boeken over bovenstaand onderwerp kan aanleiding geven tot een vruchtbare gedachtenwisseling over de taak van den architect in het woningbouwbedrijf.

Dat de instelling van de Schoonheidscommissies de opdrachten van den woningbouw aan bevoegde architecten heeft bevorderd kan ook m.i. niet gezegd worden en het is goed, dat de Heer Boeken ronduit zegt:

„Het is een noodlottige dwaling geweest van de architecten van tien, twintig jaar geleden, te meenen dat het machtsmiddel van het „schoonheidstoezicht” de groote opdracht van den woningbouw in handen van „bevoegde” architecten zou brengen. Het zal een zware maar daarom des te schoone taak voor de architecten van thans zijn de gevolgen van deze dwaling wederom te herstellen.”

Naar mijn bescheiden meening kan dit niet beter, dan door te ijveren voor opheffing van de schoonheidscommissies, ook omdat, wanneer in bepaalde gevallen over de schoonheid van een bouwontwerp moet worden geoordeeld, onder de zeer bevoegde architecten zulke uiteenlopende meeningen bestaan, dat het voor de overheid zeer moeilijk is een beslissing te nemen.

In de vergaderingen van B.N.A. heb ik met enkele andere leden het in het leven roepen van schoonheidscommissies ontraden, omdat we voorzagen, dat het tot groote verschillen onder de architecten aanleiding zou geven en het geval te Bolsward heeft dit jammer genoeg geleerd. Dit geval is oorzaak geworden, dat de architectenwereld in twee kampen is verdeeld en dit gebrek aan harmonie en samenwerking doet aan het aanzien van den architectenstand veel kwaad, met gevolg, dat de opdrachtgever aan bouwkundigen, die buiten dien strijd staan de voorkeur geeft.

De groote architecten, die er „bovenop zijn” en opdrachten ontvangen van bouwwerken, die over de tonnen loopen, hebben daar geen last van, maar de kleinere architecten wel.

Uit principe moeten we officieel niet over het werk van onze collega's willen oordeelen, ten eerste, omdat het niet collegiaal is en ten tweede, omdat we allen beïnvloed worden door bepaalde stroomingen op bouwkundig gebied, waardoor ons oordeel niet objectief kan zijn.

De moeilijke taak om te verhinderen, dat de welstand te veel in 't gedrang komt moeten we overlaten aan hen die in overheid dienstdoen en geen particulier werk doen.

Het beoordeelen van bouwplannen uit welstandsoogpunt zal ook voor de overheidspersonen moeilijk zijn, maar het zal geen aanleiding geven, dat architecten onderling gaan twisten.

Alleen zou bij afkeuring van de bouwplannen er gelegenheid moeten zijn, dat een commissie uit de verschillende bouwkundige vereenigingen hun bezwaren tegen de afkeuring kenbaar maakte bij de overheid.

Wat de beschouwingen van den Heer Boeken over de woonbaarheid, hygiëne en comfort betreft zou het van groot belang zijn, dat in het Bouwkundig Weekblad eens ontwerpen verschenen van woningen van ongeveer f 500.— huurwaarde, die geheel aan de eischen van woonbaarheid, hygiëne en comfort voldoen. In dezen kan men wel zeggen „Kritiek is gemakkelijker dan kunst”.

GELUIDSISOLATIE, DOOR J. Z.

Het vraagstuk der geluidsisolatie is, dank zij de steeds voortschrijdende wetenschap en techniek, (speciaal de radio-techniek, die betere onderzoekingsmethoden mogelijk maakt), de laatste jaren zeer vooruit gegaan en trekt in toenemende mate de belangstelling die het verdient.

Medici hebben langdurige en uitvoerige onderzoeken verricht omtrent de gedragingen van den mensch in het toenemend lawaai van de wereldsteden en bepleiten op grond daarvan met klem de bekämpfung van het kwaad dat oorzaak is van verminderde arbeidsprestatie en overbevolking van neurologische ziekenhuizen.

Mogelijk wordt van die zijde de zaak een weinig op de spits gedreven, als vaststaand is evenwel aan te nemen dat in de groote steden het verkeerslawaai groeiende is. Het wonder van de Radio-techniek heeft weliswaar de verwaarloozing van veel muziekinstrumenten, waaronder allereerst de piano, op haar geweten, maar ze heeft in onze aaneengebouwde woningen op het land zoowel als in de stad een kabaal ontzettend dat nog dagelijks erger wordt en dat nu reeds de overheid aanleiding gaf met vrij drastische bepalingen in een Politieverordening den strijd tegen al te groote luidruchtigheid van Radioluïdsprekers te gaan aanbinden.

Daarenboven is het moderne leven nagenoeg niet meer denkbaar zonder stofzuigers, waschmachines, bordenwaschmachines en andere apparaten voor huishoudelijk gebruik, schrijfmachines, enz., alle evenveel stemmen vertegenwoordigende in het koor van gedruisch en lawijt dat het oor gedwongen is op te nemen.

Met de toeneming van dat helsch concert groeit echter óók het besef dat het toepassen van middelen tot het weren van hinderlijke geluiden en trillingen óók in woningbouw geen overdreven eisch mag heeten maar als een sociale noodzakelijkheid moet worden beschouwd. Dat overigens aan dezen eisch nog zoo weinig recht wedervaart zal wel hieraan liggen, dat in het bijzonder bij woningbouw en in het bijzonder in ons land terwille van een uiterste economie (indien dan nog dien naam waardig) niet slechts geluidwering in den knoel komt, maar ook b.v. gelijkwaardige factoren als warmteisolatie en vochtwering mede als gevolg van het lage peil der bouwtechniek, niet voldoende tot haar recht komen.

Erkend moet echter worden dat het vraagstuk nog niet opgelost mag heeten, het levert bovendien in de practijk nog tal van verrassingen op.

Niettemin zijn de onderzoeken van materialen en de ervaring met geluidsisolerende bouwconstructies opgedaan, in een stadium dat in een bepaalde richting wijst.

Er zijn thans verschillende geluidsisolerende bouwstoffen in den handel die speciaal voor dat doel vervaardigd zijn, en die, op de juiste wijze verwerkt zeer goed aan hun doel beantwoorden.

In eenige volgende opstellen wil ik iets over de onderzoeken, geluidsisolerende bouwstoffen en constructies en de ermede opgedane ervaringen onder de aandacht van de lezers brengen.

NIEUWE ZAKELIJKHEID.

Uit een artikel „Wat is „modern“ proza“ door Constant van Wessem in een der laatste nummers van „de Vrije Bladen“ geschreven, nemen wij het volgende fragment over:

Het is tot een axioma geworden, dat kunst iets algemeen menschelijk geldends uitdrukt, iets, dat andere gebieden bestrijkt dan die van den tijdgeest. De menselijke gevoelens zijn eeuwig, zegt men, er is altijd geleden en lief gehad, vroeger zoowel als nu. De gevoelens zijn gebleven, evenals wat zij zoeken uit te drukken.

Als stelling is dit juist, als realiteit is het echter onjuist. De gevoelens zijn dezelfde, maar onze verhouding tot

onze gevoelens is veranderd. Het is een verschil in bewustzijn, dat bij het innerlijke leven even goed valt op te merken. Het is een wezenlijke wijziging in onze verhouding tot onze gevoelens, dat wij niet meer de slaaf ervan willen wezen, dat wij niet meer klakkeloos aan onze gevoelens onderworpen willen zijn, dat wij zenuwen van gevoelens willen onderscheiden. Hiertegenover is ook al de dooddoener gebruikt: verstandelijkheid, cerebraliteit. Maar de gewijzigde verhouding heeft niets met verstandelijkheid als zoodanig te maken en nog minder met een ontkenning van onze gevoelens, een gevoelloosheid of een oppervlakkigheid, die zelfs niet meer in staat is gevoelens te hebben. Wij hebben „afstand“ tot onze gevoelens weten te nemen. Hierin manifesteert zich onze tijd met zijn zin voor realiteit, zijn bewustzijn van het moderne leven, zijn nuchterheid voor feitelijkheden, zijn symptoom, dat men in de kunst „nieuwe zakelijkheid“ heeft genoemd. Het is een vorm van zich weer objectief kunnen stellen tegenover het object. Wij laten ons niet meer er door mateloos neertrekken of mateloos opheffen, onderworpen aan onze primaire, maar tevens weerstandloze aandoeningen. Wij willen ons bevrijden uit den druk, de klem, de obsessie van onze gevoelens, waarin te veel een reactie blijft van ongetrainde zenuwen (wat niet hetzelfde is als gevoelige zenuwen, die een substantieel deel van de artistieke zijn!). En wel niet door, zooals vroeger, de realiteit te ontvluchten door het imaginaire als de werkelijke wereld te aanvaarden: voor den schrijver een vlucht in de „literatuur“. Maar door de realiteit weer een vaste substantie voor ons ervaringsleven te laten wezen, zelfs wanneer zij in den droom overgaat. Wij nemen de werkelijkheid opnieuw tot ons, niet meer alleen als decoratief gegeven voor een verdichtsel, maar als de werkelijkheid zelf, d.w.z. als de stroom, de schakeering, de beweging van ons werk. Wij bewegen ons niet meer langs, maar in een realiteit, waarmee wij al reeds bekender zijn geworden door de sport, de training van onze lichamen. Zooals wij onze lichamen onder alle omstandigheden door oefening aan de werkelijkheid willen beheerschen en tevens ontwikkelen, zoo zijn wij ook onze geestelijke zintuigen gaan ontwikkelen, die tegenover de realiteit werken als reportage, als moment-opnamen met een op den juisten afstand ingesteld apparaat.

INTERNATIONALE SAMENWERKING VAN PERSONEN DIE BELANGSTELLEN IN CONSTRUCTIES VAN IJZER, STAAL, GEWAPEND BETON EN BETON. Stichting van de „Internationale Vereinigung für Brückenbau und Hochbau“.

Bruggen van groote spanwijdte van ijzer, staal, gewapend beton en beton, kappen, gebouwen van buitengewone afmetingen en industriële constructies van den meest uiteenlopenden vorm en doel zijn ingenieurswerken, voor de schepping waarvan wetenschappelijke kennis en praktische ervaring noodig zijn en een doelbewuste samenwerking van den theoreticus en den practicus vereischt wordt. Van overwegend belang is daarom ook, dat de deskundigen van verschillende landaard onderling voeling houden, opdat zooveel mogelijk partij zal kunnen worden getrokken van vindingen en opgedane ervaringen.

De beginpoging tot het scheppen van een internationale samenwerking vormde het eerste „Brückenbau und Hochbaukongress“ te Zürich in 1926, dat voor de eerste maal een samenkomst van en een gedachteswisseling tusschen de deskundigen op dit gebied uit alle landen der wereld mogelijk maakte. Dit congres was door den voormaligen docent voor bruggenbouw aan de „Eidg. Technische Hochschule“ te Zürich, den tegenwoordigen voorzitter van den Zwitserschen schoolraad, Prof. Dr. Rohn, — om zoo te zeggen als besluit van zijn onderwijsloopbaan — georganiseerd en geleid. Ter uitvoering van het op dit eerste goedgeslaagde congres genomen besluit had twee jaar later in 1928 een tweede congres te Weenen plaats onder leiding van Prof. Dr. Hartmann van de Technische Hoogeschool te Weenen, waaraan meer dan 500 personen uit vele landen deelnamen en waarop het plan tot het in het leven roepen van een blijvende organisatie ter bevordering van de internationale samenwerking op dit gebied rijpte en door congressleden van verschillende nationaliteit, die door het congresbestuur tot een bespreking daarover waren uitgenoodigd, in beginsel werd aangenomen, terwijl eenige heeren op zich namen een comité te vormen, dat de plannen nader zou uitwerken. Dit comité noodigde besturen, lichamen

en personen van nagenoeg alle nationaliteiten uit tot een bijeenkomst op 29 October 1929 te Zürich, op welke bijeenkomst, waarop 14 nationaliteiten vertegenwoordigd waren, besloten werd tot de stichting van het nieuwe orgaan der internationale samenwerking, dat den naam kreeg „Internationale Vereinigung für Brückenbau und Hochbau“.

Het doel der Vereeniging is, zooals uit de hierna afgedrukte — op de bijeenkomst van 29 October 1929 vastgestelde — statuten blijkt, de samenwerking van de deskundigen der verschillende Staten, de uitwisseling van denkbeelden, van inzichten van theoretischen en praktischen aard en van de uitkomsten van onderzoekingen. Een afzonderlijke studie-commissie zal de actuele vraagpunten en opgaven voorbereiden en programma's opstellen met het doel een zoodanig verband tusschen het werk in de verschillende landen te brengen, dat een zoo groot mogelijk nuttig effect verkregen zal worden.

Naast dit onafgebroken gemeenschappelijke werk zullen met grootere of kleinere tusschenpoozen congressen gehouden worden, om door persoonlijke aanraking der leden het werk der permanente commissie te vergemakkelijken en het doel der Vereeniging te bevorderen.

De Vereeniging zal worden bestuurd door een permanente commissie, waarin ieder land alnaarmate het aantal zijner leden door één of twee personen zal worden vertegenwoordigd. Voor elk dezer personen zijn twee plaatsvervangende personen aan te wijzen.

Op de bijeenkomst van 29 October 1929 werd Zürich met algemeene stemmen tot zetel der Vereeniging gekozen, eenedeels omdat van Zwitserland het initiatief tot internationale samenwerking op dit gebied was uitgegaan, anderdeels in verband met de internationale positie van dit land. De voorzitter van den Zwitserschen Schoolraad, Prof. Dr. Rohn, werd — eveneens met algemeene stemmen — tot voorzitter der vereeniging gekozen; als plaatsvervangende voorzitters zullen optreden: Dr. ing. h.c. Moritz Klönne (Duitschland), Prof. E. Pigeaud, onderdirecteur van de „Ecole Nationale des Ponts et Chaussées“ te Parijs (Frankrijk) en de heer J. Mitchell Moncrieff, Voorzitter van de „Inst. of Structural Engineers, Londen (Engeland). De benoeming van een Secretaris-Generaal werd overgelaten aan Zwitserland, dat daarvoor aanwees Prof. Dr. ing. Karner van de „Eidg. Technische Hochschule“ te Zürich. Tot wetenschappelijke secretarissen werden gekozen: Dr. ing. Bleich (Oostenrijk) en Prof. Godard (Frankrijk) en tot hun plaatsvervangende onderscheidenlijk Prof. Fernand Campus (België) en Dr. ing. Petry (Duitschland).

Verder werd nog besloten, dat het eerstvolgende congres in het jaar 1932 te Parijs zal worden gehouden.

De Nederlanders, die ingevolge de tot hen gerichte uitnodigingen de besprekingen te Weenen en te Zürich bijwoonden, zijn: Dr. Ir. G. W. van Heukelom, Chef van den Dienst van Weg en Werken (N) der Nederlandsche Spoorwegen, te Bilthoven en Ir. P. Joosting, Chef van den Bruggenbouw der Nederlandsche Spoorwegen te Utrecht, die zich bereid verklaard hebben onder hunne landslieden belangstelling te wekken voor deze nieuwe vereeniging, die zeker de sympathie zal hebben van alle personen, die belang stellen in constructies in ijzer, staal, gewapend beton en beton.

Zij verzoeken allen, die tot de nieuwe vereeniging willen toetreden, daarvan schriftelijk kennis te geven aan Ir. P. Joosting, Kruisstraat 11 te Utrecht, liefst vóór 15 Februari 1930, opdat deze in de tweede helft van de maand Februari a.a. zullen kunnen worden opgeroepen tot een bijeenkomst, waarop de persoon of de twee personen die als vertegenwoordiger(s) der Nederlandsche leden in de permanente commissie zitting zullen nemen en hunne plaatsvervangers zullen zijn aan te wijzen.

Deze vertegenwoordigers zullen hebben deel te nemen aan de zitting der permanente commissie, die in de eerste dagen van April 1930 in Zwitserland zal worden gehouden om een overzicht te verkrijgen van de belangstelling, die de nieuwe Vereeniging in de verschillende landen heeft ontmoet en vooral ook ten einde omtrent het programma der verdere werkzaamheid der Vereeniging, dat ter tafel zal worden gebracht, de noodige besluiten te nemen.

Eventueel gewenschte nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt door Ir. P. Joosting, Kruisstraat 11 te Utrecht.

ARBITRAGE-CLAUSULE.

Op verzoek van het Bestuur van den Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven in Nederland, plaatsen wij hier de door dezen Raad aanbevolen Arbitrage-clausule, op te nemen in de bestekken en vragen daarvoor de aandacht van de lezers:

Daar meermalen is gebleken, dat het zelfstandig redigeren van een arbitrage-clausule nadeelen medebrengt en niet zelden het doel van de geschillen-clausule ten eenenmale wordt gemist, adviseert het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, B.N.A., in de bestekken de redactie te volgen, welke wordt aanbevolen door den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, n.l.:

1. Alle geschillen, welke ook (daaronder begrepen die, welke slechts door één der partijen als zoodanig worden beschouwd), welke naar aanleiding van de overeenkomst van aanneming of van de overeenkomsten, welke

daarvan het uitvoelisel mochten zijn, tusschen den aanbestedder of den namens hem met de leiding en het toezicht belasten persoon (directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de Statuten van genoemden Raad.

2. Aanbestedder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht tot het inroepen der tusschenkomst van den gewonnen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gezezen geschil uitspraak te doen.

3. Het scheidsgerecht oordeelt als goede mannen naar billijkheid, overeenkomstig de Statuten van den Raad voornoemd.

4. Alle kosten, ontstaan uit de arbitrage, het honorarium en de reis- en verblijfskosten der arbiters daaronder begrepen, komen ten laste van de partij of van de partijen, welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen en worden door het scheidsgerecht bij zijne beslissing bepaald.

5. Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht uit den Raad en verder gedurende de behandeling van het geschil zullen de werkzaamheden door den aannemer worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbestedder, na aanneming, voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening, welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht. Bericht per telegraaf of bij aangeteekenden brief geldt voor behoorlijke aanmaning.

6. Wanneer door het oponthoud, verbonden aan de scheidsrechterlijke beslissing, nadeel wordt veroorzaakt, kan het scheidsgerecht bepalen, dat door de partij, die in het ongelijk wordt gesteld, dat nadeel zal worden vergoed.

7. De uitspraak van het scheidsgerecht geldt als een voor partijen bindend advies en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.

8. In al de gevallen, waarin de wet zulks gedoogt, kan de eischende partij, in plaats van het uitbrengen van een bindend advies te vragen of zelfs na het uitbrengen daarvan, de tusschenkomst van den Raad inroepen ter verkrijging van een uitspraak, een executorialen titel opleverend.

9. Het verzoek om arbitrage is niet ontvankelijk wanneer het wordt ingediend later dan drie maanden nadat de beslissing van den aanbestedder omtrent de eindafrekening ter kennis van den aannemer is gebracht.

DE ARCHITECTENTITEL IN BELGIË DOOR ALB. OTTEN.

Naar wellicht bekend mag worden verondersteld is ook in België de titel van architect nóch het beroep als zoodanig op wettelijke wijze beschermd. België verkeert dus, wat de feitelijke omstandigheden betreft, in denzelfden toestand als ons land. Wel is ginds, ongeveer vier jaar geleden (5 Augustus 1925) door eenige afgevaardigden een wetsontwerp ter regeling van het architectendiploma en de uitoefening van het beroep, bij de Kamer ingediend, maar dit wetsontwerp is, om onnaapleurlijke redenen, nooit in de volledige Kamer in behandeling gekomen.

Wel is het door de Centrale Commissie der Belgische Kamer onder handen genomen en bracht de afgevaardigde Brunfaut een gunstig rapport, waarin eenige amendementen werden voorgesteld, erover uit, maar sindsdien is geen enkele officieele stap meer gedaan.

Eenige malen kwam de zaak nog ter sprake maar tot de Kamer drong het ontwerp niet door. Nu berust het in haar archieven; naar te hopen is niet meer al te lang.

Wij laten hieronder de drie eerste artikelen van het bewuste wetsontwerp (die de kern vormen) in vertaling volgen:

Art. 1. Niemand kan den architectentitel dragen noch het beroep van architect uitoefenen, indien hij geen diploma bezit dat vaststelt dat hij de daartoe noodzakelijke kundigheden bezit.

Art. 2. Wie zich in het openbaar den titel van architect aanmatigt zonder daartoe recht te hebben, zal gestraft worden met een boete van 200 tot 1000 francs. Ingeval van recidive zal hij bovendien blootstaan aan een gevangenisstraf van 8 dagen tot 3 maanden.

Art. 3. De diploma's worden afgegeven aan de candidaten, die, in het bezit zijnde van een diploma van middelbaar onderwijs, een examen uit twee gedeelten bestaande, met gunstig gevolg zullen hebben afgelegd. Het eene gedeelte is preliminair en wordt afgenomen bij wijze van toelating, het andere bestaat uit een mondeling en een schriftelijk gedeelte. Een Koninklijk Besluit zal het programma van die examens vaststellen.

Het is te begrijpen dat de door ons geschetste toestand die in België

heerscht aan meerdere architecten artikelen in de pen heeft gegeven, die de bestaande situatie scherp criticiseerden. Het is voor den lezer wellicht interessant kennis van één dezer artikelen te nemen. Wij publiceerden daarom, in vertaling, hieronder een artikel dat de Belgische architect H. Derée eenigen tijd geleden in het tijdschrift l'émulation heeft gepubliceerd:

HET ARCHITECTENDIPLOMA

De stemming over de wet betreffende het verplichte architecten-diploma schijnt weer eens naar komende tijden te zijn verschoven. Intusschen denkt niemand er meer aan de noodzakelijkheid van een diploma te ontkennen, ten minste voor zoover dit betrekking heeft op constructieve kundigheid en de kennis van de wetten der openbare hygiëne. De Architectuur veroverd zich eindelijk een plaats in den eerbied onzer tijdgenooten door de vrees van instorting en door het spook der tuberculose. Zoo is het altijd!

Zoo men een tamelijk recent artikel van de „Soir“ en enkele vijandelijke uitingen van „georganiseerde corporaties“ moet gelooven verkeert de vrees voor de leelijkheid nog in de embryonnair toestand om aan de Architectuur eenige meerdere consideratie te verschaffen.

Er zijn vele menschen, niet van ontwikkeling verstoken en waarvan wij de oprechtheid niet in twijfel trekken, die zonder aarzeling beweren dat het in het geheel niet noodig is dat iemand die bouwt tevens kunstenaar is. Men gelieve op te merken dat met een dergelijke bewering de Architectuur, de openbare kunst bij uitnemendheid, in de eerste plaats gemeend is. Bedenkt dat hier tevens bedoeld wordt op architecten, wier werken in de geschiedenis der menscheit slechts waarde hebben in zooverre zij vallen binnen het domein van wijsbegeerte en kunst.

Wanneer werkelijk de boven aangeduide armlazige opvatting van de doeleinden der Architectuur op het tegenwoordig tijdstip nog als de meestverbreide bij het niet direct geïnteresseerde publiek bestond, zou er ons inziens weinig reden zijn, zich op iets te laten voorstaan. Onze eeuw, de eeuw van „licht“ genoemd is misschien tenslotte niets anders dan een eeuw van verlichting

Hoe nu? Men bouwt een stad. Van de tienduizend huizen die haar samenstellen storten een goed dozijn in. Zonder restrictie zal men dan erkennen dat het openbaar belang door de onbekwaamheid der bouwers is geschaad. En niet slechts zoo zal aan het openbaar belang schade zijn toegebracht, evenzeer geschiedt het wanneer de ventilering der localiteiten, de verwijdering van het afval enz. niet volgens goede methoden, overeenstemmend met het complexe organisme, dat men schept, worden verzekerd. Maar de honderd bouwers die onze stad hebben geconstrueerd, hebben zonder voldoende begrip van het sociale program waarvan ieder afzonderlijk huis de zetel is, gearbeid. Zij hebben hun werk verricht zonder voldoende onderlegd te zijn, zoo niet geheel onwetend van de wetenschap der architectonische distributie. De functioneele harmonie tusschen de elementen van ieder gebouw en tusschen de gebouwen onderling bestaat niet. Daar staan nu die tienduizend huizen die, al zijn ze solide, duurzaam en wel geventileerd, op onvoldoende wijze of in het geheel niet aan haar bestemming beantwoorden. Men heeft een stad gebouwd waarvan de waarde als sociaal instrument, beneden hetgeen is wat zij kon en moest zijn. Het verschil in nuttig effect loopt in de miljoenen, bedraagt een onnoemelijk aantal verloren uren en veroorzaakt ongemakken waaronder ieder direct of indirect lijdt. En men geeft er zich geen rekenschap van dat het openbaar belang zodanig geschaad is dat de instelling van een architecten-diploma gerechtvaardigd moet worden genoemd.

Laten wij een anderen kant van de zaak bekijken. De bekleding van die tienduizend, in economisch opzicht mislukte cellen, de gevels, de daken, de bochten, in één woord alles wat men nu buitenaf ziet, heeft geen eigen karakter, geen algemeen rythme en geeft niets anders dan een op eenvolging van krachteloze of stroeve massa's, zonder adel, zonder leven. De bouwers wisten allerminst dat een gevel een steenen gezicht is, dat, evenals het menschelijk gelaat, zijn eigen uitdrukking en eigen evenwichtswetten bezit. Zij hadden evenmin notie van de mogelijke existentie van een stedelijk landschap. Die gevels, die straten, zullen van nu af, of men het wil of niet, de gedwongen omgeving, het onvermijdelijke kader van de honderduizend inwoners van de stad, van hun kinderen en van hun kleinkinderen, vormen.

Het openbaar belang is niet geschaad! Toch heeft men het gemeenschappelijk bezit zonder eerbied en zonder scrupules behandeld. Nu is dit bezit voortaan op niet te verhelpen wijze misvormd.

In plaats van zich beschaafder en krachtiger in de „tweede natuur“, gevormd door platen, straten, kortom door alle elementen van de stad, te gevoelen, zal de burger zijn dagelijksche bliken laten rusten op dingen zonder evenwicht, zonder groetheid: dingen die hem geen enkele verheven gedachte zullen ingeven. Men heeft een delict van publieke smaakschending begaan.

Het is een schade en een dwaasheid dat onze beschaving, die voorgeeft zoo op kunst verzet te zijn van dat delict slechts een primitief bewustzijn bezit en niet in staat is het onder woorden te brengen.

Men blijve ons van het lijf met het bekende grapje van „kleur en smaak“. Dit komt misschien in aanmerking wanneer men het heeft over de mode of over taartjes, maar heeft niets te maken met kunst. Onder een zeker

niveau bestaat er geen smaak en het scheelt nog veel dat kunst en smaak kunnen worden vereenzelvigd.

Ook late men het grapje terzijde dat bestaat in de bewering dat het diploma van kunstenaars-bouwkundige of anders gezegd dat van architect een beletsel zou zijn voor den wedijver, de scheppingskracht en het zoeken naar nieuwe dingen. De vermaardste architecten, met inbegrip van de voornaamste vernieuwers hebben alle gedisciplineerd-artistieke studietoelichten achter zich en men kan gerust verzekeren dat Poelaert, Balat, Beyaert, van Rijsselberghe, Hankar, Horta, Vandevelde en allen die bij ons eenige bekendheid genieten aan minstens even stenge examens zijn onderworpen geweest als die, ten opzichte waarvan men nu de beschuldiging uit dat zij aan onze kunst zouden schaden.

Het verplichte doktersdiploma heeft niet verhinderd dat de medische wetenschap een aantal uitblinkers had naast een groote massa van practiseerende artsen wier arbeid er juist mee door kon. Welnu het is de architect-die-er-mee-door-kan, de bouwkundige, de kunstenaar-minimum die door het architectendiploma aan het publiek moet worden verzekerd.

De uitblinkers vormen zichzelf wel en de kunstenaars zijn niet bevreesd voor de positieve sancties die de niet-kunstenaars zoo zeer voor hen vreezen. Die sancties zijn niet te missen. „Daar waar het publiek geheimzinnige samenklanken ziet“, zeide Wagner „zijn er niets anders dan tertsen en kwarten“. Slechts leeken denken dat de kunst bij wijze van bliksemstraal in haar essentie wordt beoordeeld.

Zij evenwel die beweren dat het niet noodig is dat een architect een kunstenaar zij, verzekeren ons tegelijkertijd dat de instelling van een diploma een bezwaar zou zijn voor de „vrije ontwikkeling der talenten“. Dit lijkt ons een grappige bezorgdheid bij lieden die beginnen te verklaren dat men zeer wel bouwwerken kan oprichten zonder dat de kunst er ook maar eenigermate bij te pas komt. De vrijheid die, volgens die menschen, door het diploma zou worden bedreigd lijkt ons toe alleen de vrijheid te zijn van hen die geheel van talent zijn ontbloot. Dat is een vrijheid van een zeer twijfelachtige algemeene nuttigheid.

Men behoeft nu het kunstenaarsdiploma niet op te dringen aan bouwkundigen die uitsluitend in het domein van bouwen blijven: ingenieurs, aannemers. Dit is geheel in orde. Wanneer evenwel die bouwkundigen den architectentitel ambtshalve aannemen, is het niet meer dan billijk dat zij blijf geven van de supplementaire of in aard verschillende bekwaamheden die voor dat ambt worden vereischt.

De geheele kwestie is samen te vatten in dit eenvoudige dilemma: Hij die het beroep van architect wil uitoefenen bezit daartoe de geheele kennis en zal in dat geval, hetzij dat hij een academische opleiding heeft genoten, hetzij dat hij autodidact is geen moeite hebben de, trouwens goedaardige sanctie die door het gewenschte diploma wordt verschafte, te verkrijgen.

Of wel hij bezit die kennis niet of slechts een deel ervan, zelfs in hoogere mate dan in dat opzicht wordt vereischt. Welnu, in dat geval moet hij afzien van den architectentitel en blijven bij de speciale werkzaamheden waarin hij zich een werkelijke kennis heeft verworven. Of wel iets anders beginnen.

Wat nu betreft de bewering dat de wet de kosten der bouwers zou vergroeten door hun meerdere kosten op te leggen, kan worden geconstateerd dat deze uiting geen groote waarde heeft. Ten eerste omdat moet worden aangetoond dat de aanwezigheid van den architect tenslotte een verhoging der kosten met zich mede brengt. Ten tweede omdat, al was het bovenstaande waar, er geen kwaad in zou steken een uitgave bij wijze van garantie aan speculanten en eigenaars die zich van het algemeen welzijn niets aantrekken, op te leggen. Wij kennen geen wet van algemeen belang die niet enkele personen treft die belang hebben bij haar overtreding. De wet dwingt zich van dat oogenblik op dat de overtuiging ontstaat, dat door het niet controleren van de architectuur, uit economisch en artistiek oogpunt gezien, men het gemeenschappelijk eigendom laat aanranden. In dit opzicht bestaat er geen enkele twijfel. In economischen zin is de waarde van het rendement of van deze geschiktheid van het ontroerend bezit een welvaartsfactor waarvan het belang niet meer in twijfel kan worden getrokken. Uit kunstzinnig oogpunt bezien oefent de Architectuur een evenmin te bestrijden opvoedkundigen en psychologischen invloed uit. Het kan niet onverschillig zijn voor het geluk der burgers dat een fabriek inplaats van een landschap in schoonheid te doen verminderen of deze geheel en al te vernietigen, zodanig wordt ontworpen dat zij zich op eenvoudige en harmonieuse wijze aan de omgeving aanpast.

Men moet niet slechts kunnen bouwen om dat tot stand te brengen: men moet kunstenaar zijn om eerbied te hebben voor de Schoonheid en begrip voor de vormen die naar Haar leiden.

(Wordt vervolgd).

RECTIFICATIE.

In het artikel van den Heer Ir. A. Boeken wordt gesproken van de praktische architectonische opgave: de levensomgeving van duizenden te scheppen enz. Dit had moeten zijn: de prachtige architectonische opgave: de levensomgeving van duizenden te scheppen enz.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZITTER, J. P. MIERAS, SECR.-REDACTEUR, H. C. VERKRUUSEN, REDACTEUR, J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA,
IR. H. T. ZWIERS, RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
N° 3
18 JANUARI
1930

DE ARCHITECT EN HET WONINGBOUWBEDRIJF.

Het is niet de bedoeling, dat alle verschillen van meening, die tot uiting komen in den stroom — of het stroompje — van artikelen, die op initiatief van het Bestuur van den Kring Amsterdam in dit tijdschrift ontketend werd, grondig uitgepolemiseerd worden, maar het zij ons toch vergund eenige korte opmerkingen te maken, naar aanleiding van het artikel van den Heer Lammers in het vorige nummer en ook een aantekening bij hetgeen de Heer Pl. van den Berg schreef, meer ter aanvulling dan ter beantwoording.

Dat de Heer Lammers toch vooral begrijpe, dat ons eerste stuk over dit onderwerp volstrekt niet als critiek op de tabel als zodanig beschouwd moet worden. Van de tabel zelf hebben wij toch niets dan goeds gezegd; laten wij er aan toevoegen, dat wij ook wel deze tabel met succes gebruikt hebben en toen ten eerste gewaardeerd hebben, dat bij gebrek aan elke regeling van den B.N.A. er toch in deze tabel een zekere norm was aangegeven.

Maar het verschil in opvatting van den Heer Lammers en ons komt zeer duidelijk aan het licht in de zinsnede van den Heer Lammers: „Ik weet dat enkelen zullen zeggen, dat wij dan geen goede woningen zullen krijgen, maar gesteld dat dit waar is, dan zou de woningproductie op geheel andere wijze moeten geschieden, hetgeen een kwestie is welke m.i. buiten dit bestek valt.“

Inderdaad behooren wij tot die „enkelen“ die vreezen, dat indien wij voortgaan in de bestaande verhoudingen te werken, we geen goede woningen en geen goede stadswijken zullen krijgen of juist gezien en gezegd, — wat voor het architectenvak veel erger zal zijn — dat de verbeteringen, die in den woningbouw toch ook wel zullen komen, geschieden zullen buiten de architecten om.

In tegenstelling met de meening van den Heer Lammers, die de geheele verbetering van den woningbouw beschouwt als vallende „buiten dit bestek“ zijn wij overtuigd, dat juist deze verbetering de hoofdzak van het bestek van het groote werk is, dat de B.N.A. thans voornemens is aan te vangen.

Zeker, de Heer Lammers heeft gelijk: „wachten op iets waarvan de komst nog in het geheel niet vaststaat, is onzin“, maar het is juist de groote taak der architecten en collectief de groote

taak van den B.N.A. te bewerken, dat dit „iets“ d.w.z. de verbetering van den geheelen woningbouw, van de woningvoortbrenging en van de woningtoestanden zoo spoedig mogelijk werkelijkheid wordt.

Tenslotte een opmerking, naar aanleiding van hetgeen de Heer Pl. v. d. Berg schreef aan het eind van zijn beschouwingen. Inderdaad critiek is gemakkelijk, maar men moet toch eerst met een critisch inzicht beginnen om tot een verbetering te komen. De schrijver vraagt om ontwerpen van woningen van ongeveer f 500.— huurwaarde, die geheel aan de eischen van bewoonbaarheid, hygiëne en comfort voldoen. Wij kennen de moeilijkheden van het aan elkaar passen van de beide einden van dit probleem en zien juist hierin een reden te meer voor de architecten om het werk voor den woningbouw breder op te vatten dan het maken van bouwvergunningsontwerpen en schoonheidscommissie-teekeningen, om dit werk wederom te zien als het werkelijk „complete ontwerp“, met inbegrip van de bestudeering van de stedenbouwkundige oplossing van het bouwblok, van de voortbrengingswijze, constructie-methode, woning-outillage en alle die dingen, die bij de huidige werkwijze niet ter sprake komen. In verband hiermede denken wij aan wat onze Deutsche collega's de laatste jaren trachten te volbrengen en wijzen bijv. op de tentoonstelling van de „Minimum-Existenzwohnung“ in het najaar te Frankfurt a.M. gehouden, het daarbij aansluitende internationale congres, de zakelijke en critische publicaties over den woningbouw te Frankfurt van de Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen, enz. enz., allemaal verschijnselen, die, al mogen de gebouwde resultaten niet volmaakt uitvallen, toch blijk geven van een streven, dat ver uitgaat boven de gebruikelijke bemoeiingen der Hollandsche architecten bij den particulieren woningbouw. Weliswaar zijn de omstandigheden in Duitschland anders en betreffen deze verschijnselen in het algemeen woningbouw met overheidsmiddelen, maar dit verschil doet, wat onze houding ten opzichte van het werk aangaat, in den grond niet ter zake, want zoowel bij den „socialen“ bouw als in de particuliere bouwindustrie moet het er toch altijd om gaan met een minimum van middelen het maximum van bewoonbaarheid te verkrijgen.

Ir. A. BOEKEN.

LANDHUIZEN BIJ ROTTERDAM.

In de directe omgeving van den „Ipenhof“ van Kromhout aan de Noordoostzijde van den 's Gravenweg hebben Granpré Molière, Verhagen en Kok een landhuis gebouwd van grooten eenvoud. Een eenvoud die eenvoudigen voorbij doet gaan zonder om te zien, een eenvoud die gevoeligen voor verhouding doet stilstaan in bewondering.

Een meer dan eenvoudig bruggetje over de thans nog bestaande sloot voert naar den voortuin met het woonhuis in het midden, een garage links, een dienstgang met pergola rechts. Woonhuis en garage zijn verbonden door een tuinmuur met getoogd poortje, te samen een afgesloten voorhof vormende.

Een groot grasveld aan de voorzijde, een groot grasveld aan de achterzijde. De achtergevel op het Zuiden, zonder aangebouwde serre, alleen met een terras. De interieurs te eenvoudig om er foto's van te laten maken zei een van de drie. De plattegronden spreken voor zich zelf. Een handige verbinding onder het bordes tusschen keuken en pantry en zoo met de eetkamer. Het dak gedekt met blauwe pannen, de buitenmuren gewit met Keimsche verf — ziedaar alles.

Kromhout vroeg mij lang geleden staande voor zijn teekening van de tentoonstellingshallen te San Francisco: „Wat is een modern-Hollandsch karakter?“ Nu kan ik hem antwoord geven: „deze opzet, deze simpele architectuur“. ALB. OTTEN.

EEN ALPHABET VAN CASSANDRE.

De zoo bekende Fransche affiche-teekenaar, A. M. Cassandre, heeft een alfabet ontworpen, waarvan de heer Maximilien Vox, in een artikel over Typographie in het December-nummer van Arts & Decoration een beschrijving geeft. Cassandre's merkwaardige lettertype is zeker volle aandacht waard, om de strikte logica van het beginsel waardoor de ontwerper het over de 26 letters heeft kunnen doorvoeren. In deze striete logica zit de kracht van een lettersysteem. Er zijn tientallen lettertype-principes, maar verreweg de meeste blijken door de ontwerpers niet tot over de 26 letters ten volle te kunnen worden doorgevoerd. De persoonlijke fantasie vult dan aan, wat het

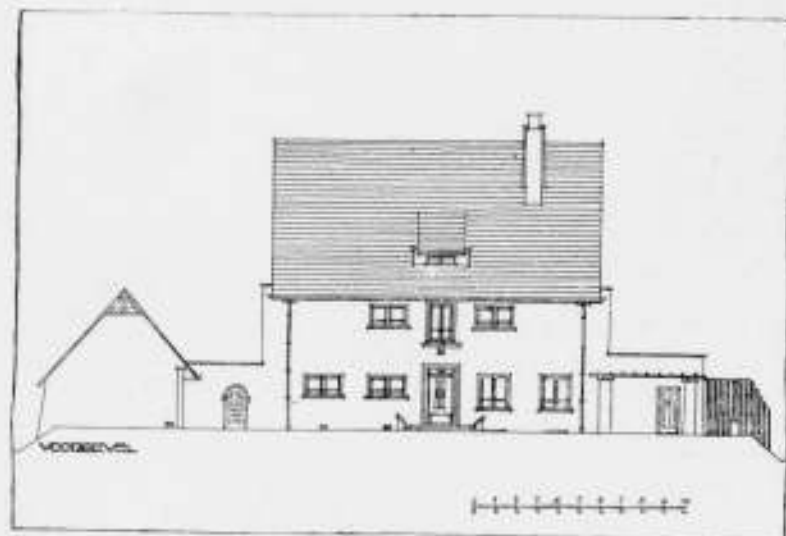
systeem in logische doorvoering te kort schiet.

Cassandre heeft echter een voor letters algemeen geldend beginsel zóó scherp gesteld, dat hij het voor het geheele alfabet kan doorvoeren en zijn persoonlijke fantasie dus kon uitschakelen.

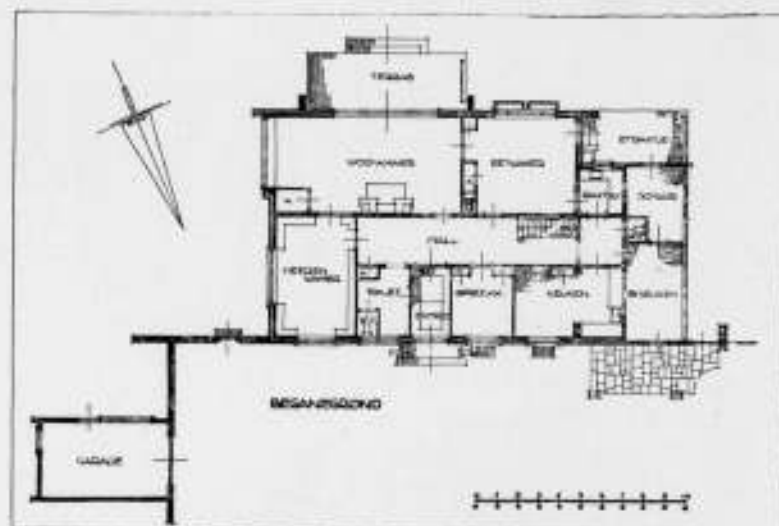
Het beginsel, waarnaar Cassandre werkt, is tweeledig. Ten eerste, van een letter slechts dat te behouden, wat haar bij den eersten oogopslag onderscheidt van de 25 andere. Ten tweede de dunne haaltjes te vervangen door getinte vlakjes.

In het accentueeren van het karakteristieke van iedere letter ligt iets van caricaturiseeren.

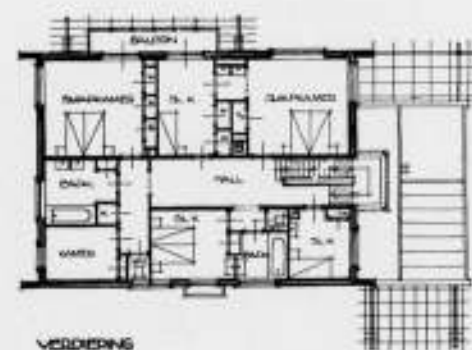
Cassandre's alfabet heeft daardoor ook wel het geestige ge-

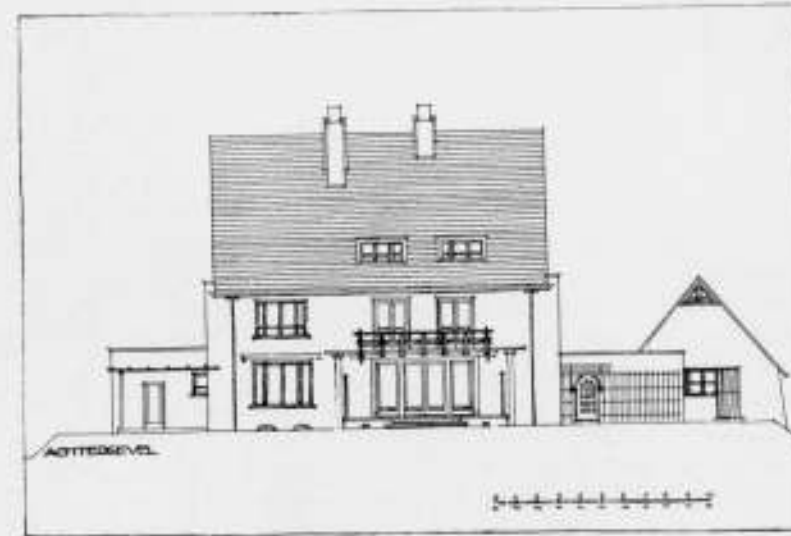
WOONHUIS Mr. K. P. v. d. MANDELE TE ROTTERDAM

ARCH. BUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

WOONHUIS Mr. K. P. v. d. MANDELE TE ROTTERDAM.

ARCH. BUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK

DOUBLE BIFUR (ALPHABET)

ONTWERP A. M. CASSANDRE.

kregen dat aan goede caricatuur eigen is, maar het mist de beschaafde rust van de goede kenschetsing, die zich van caricatuur heeft onthouden. Cassandre's letters zijn reclame-letters!

Het vervangen van de dunne haaltjes door getinte vlakjes was noodig om het hoofdbeginsel der karakteristieke letteraanduiding te kunnen doorvoeren.

Bovendien geeft het een welkome gelegenheid door de vulling in een kleur af te drukken, de letter „bicolore” te maken. Dit bracht den ontwerper ertoe het 2-kleurensysteem tevens te benutten voor vormeenheid, die te bereiken is door kleurcombinatie. (Zijn de getinte vlakjes bij de J, de O en de Q offers aan de strengheid van het syteem ter bereiking van het dubbele doel? Men vergeet niet dat Cassandre affiche-teekeenaar is en zijn alphabet uitsluitend voor opschriften, reclame's, advertenties, e.d. ontwierp.)

De bovengenoemde schrijver Vox, die gewag maakt van de door den Franschen lettertype-kundige Thibaudeau opgestelde classificatie van de letters naar hun „empattements”, d.z. de dwarsstreepjes aan het einde van de op- en neerhalen, waarbij

hij o.m. de letterfamilie Didot met het dwarsstreepje, onderscheidt van de Antiqua-letterfamilie, zonder dwarsstreepje, wijst op een wezensverschil tusschen de uit rechte lijnen samengestelde letters en die waarin kromme vormen voorkomen in het zoo toch als sterke eenheid sprekende alphabet van Cassandre. Voor de letters N, M, E, K, L, T, V en X is de tweeledigheid van Cassandre's beginsel strikt noodig; voor de letters B, C, D, P en R is dit niet het geval. De gekarakteriseerde P bijv. behoeft niet meer met een vlakke tint te worden aangevuld. De letter-serie B, C, D, P en R behoort volgens Vox dan ook tot de Antiqua-familie, maar meer samengesteld, de letter-serie N, M, E, L, K, T, V en X tot de Didot-familie, doch vereenvoudigd.

Er zijn vele mensen, die sceptisch staan tegenover de pogingen om naast de bestaande ongetwijfeld vele fraaie lettersoorten, nog andere te ontwerpen. Zij achten de noodwendigheid ervan niet bepaald groot en men kan hun eigenlijk geen groot ongelijk geven.

De poging van Cassandre is echter, zoo geen algemeene bewondering, dan toch algemeene aandacht waard, omdat zij

HET OUDERE Z.-HOLL. LANDSCHAP. WEGEN: OPRIJLAAN OUDE ADE (ALKEMADE).

HET OUDERE Z.-HOLLANDSCHE LANDSCHAP. DIJKEN: RINGDIJK VAN DE BEEMSTER BIJ PURMEREND.

HET OUDERE Z.-H. LANDSCHAP. WATER: BIJ NIEUWETER AA.

door haar strenge beginselstelling nieuw licht werpt op het wonderlijk complex van de 26 teekentjes en daardoor wellicht mogelijkheden opent, die tot nog toe niet zoo duidelijk naar voren kwamen.

De letter heet de Double Bifur. De naam „Bifur” — zoo teekent de Heer Vox aan — houdt waarschijnlijk verband met „bifurcation”, d.i. splitsing.

J. P. M.

HET TOEKOMSTIGE LANDSCHAP DER ZUIDERZEEPOLDERS.

In opdracht van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, uitgegeven door de N.V. Scheltema & Holkema's Boekhandel en Uitgevers Maatschappij.¹⁾

Menigeen wien het Hollandsche landschaps- en stedschoon ter harte gaat zal, in de jaren van voorbereiding en nu van uitvoering der Zuiderzeewerken, zijn gedachten hebben laten gaan over de vraag wat deze voor den Nederlandschen onder-

¹⁾ De afbeeldingen in dit artikel zijn overgenomen uit het boekwerkje. De clichés ervoor werden ons door de Uitgeefster welwillend afgestaan. Red.

nemingsgeest en techniek zoo stoute en eervolle taak voor gevolgen zal hebben op aesthetisch gebied.

Zal de verandering van zee in polderland onvermijdelijk een verlies in schoonheid beteekenen, of zal het steeds boeiende zeegezicht van nu, in een even aantrekkelijk landschapsbeeld zijn te herscheppen? En zoo ja, hoe?

Verspreide bewijzen dat deze gedachten ook haar weg naar pers en openbaarheid zochten zijn o.a. te vinden in het Extra-nummer van het weekblad „de Amsterdammer” van 1918 door den Delftschen Ingenieur K. F. Koning, — in het weekblad „Architectura” van 21 Maart 1925 door den Architect Boterenbrood, — in het „Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw” van April 1926 door Mr. D. Hudig.

Een groote schrede verder is gedaan door de publicatie van bovenvermeld rapport. Het is van belang dat dit geschrift onder oogen wordt gebracht van de lezers van het Bouwkundig Weekblad, omdat het betreft de allerhoogste belangen van „aesthetisch-in-cultuur-brengen” der Zuiderzeepolders, die te samen een surplus van nagenoeg 1.15 aan het oppervlak van Nederland zullen toevoegen. Niet alleen dus technisch, oeconomisch

DROOGMAKERIJEN, WEGEN,
MIDDENWEG IN DE BEEMSTER.

DROOGMAKERIJEN, DIJKEN,
RINGDIJK VAN DE BEEMSTER BIJ PURMEREND.

en sociaal is hier werk van betekenis aanvaard, doch het is onafwijsbaar dat daarmee gepaard gaan óók factoren van landschaps- en stedschoon, die bij gewetensvolle behartiging als 't ware de kroon kunnen zetten op een werkzaamheid in wezen slechts om haar nuttigheid ondernomen.

Zijn er van de technische, oeconomische en sociale vragen voorbeelden van vroeger te over waarbij deze, zij 't op kleiner schaal, een doeltreffende oplossing vinden, zoodat de historie en niet in 't minst het allerjongste verleden een basis vormen waarop kan worden voortgebouwd — in veel geringer mate is dit het geval met de schoonheids-vragen daar zij noch in het verleden noch in het heden bij inpolderingen werden bestudeerd. Het is een groote verdienste van den Stedebouwkundigen Raad van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, dat hij een Commissie heeft ingesteld om dit onderwerp in studie te nemen, teneinde te onderzoeken of er ook normen zijn aan te geven, die tot gunstiger resultaten op dit gebied leiden kunnen, dan bij vorige inpolderingen werden verkregen. En zeker mag een woord van dank niet ontbreken, dat zoowel de Minister van Waterstaat alsook de Zuiderzee-vereeniging en particulieren dit denkbeeld met verscheidenheid van middelen hebben gesteund. Dat ook het bureau van de Zuiderzeewerken, landbouw-consulenten, leden van den Stedebouwkundigen Raad en anderen hun medewerking niet onthielden stemt tot voldoening. Zonder de betekenis van deze daadwerkelijke belangstelling ook maar eenigszins te verminderen, behoort echter het volle licht te vallen op de werkzaamheid der Commissieleden zelf, en met name op die van den directeur-secretaris van bovengenoemd instituut, Mr. D. Hudig, die zeker niet zonder kennis, studie, doorzicht en moeite een zoo verrassend resultaat heeft kunnen verkrijgen.

Verrassend inderdaad, omdat blijkt, dat zelfs bij het partiële

onderzoek dat de Commissie slechts kon instellen, er grondslagen zijn gevonden die het landschappelijk en stedschoon, hetzij in de hand werken of in den weg staan; waardoor in vele gevallen het toeval van een schoonheidseffect kan worden omgezet in een welbewuste zekerheid, en dit dus kan worden voorbereid, bevorderd, ja ontworpen. Het voert te ver deze beginselen hier op te noemen, gezweven van er dieper op in te gaan; doch de methode waarop de gegevens zijn verzameld, welke tot die verrassende slotsom leidden mag hier wel worden vermeld. Zoodat bij alle niet volkomen abstract onderzoek is het duidelijk, dat slechts een toetsen aan de praktijk, aan de werkelijkheid, tot resultaten kon leiden. Dit is hier geschied op de navolgende wijze.

In de eerste plaats zijn samengevat de stedebouwkundige grondslagen waarmede in dit geval is rekening te houden, en wel: natuurlijke gesteldheid en waterstaatswerken, bedrijf, verkeer, vestiging der bevolking en ontspanning.

In de tweede plaats wordt een proeve ondernomen van „ontleding” van het Hollandsche landschap, eerst in abstracto en historisch, daarna bestudeerd aan het bestaande. Dit geschiedt voor het Oudere Zuid-Hollandsche landschap en daarna voor de Droogmakerijen, — terwijl in 't licht wordt gesteld dat er in Nederland naast deze beide op 't oogenblik vele andere typen van landschappelijk schoon aanwezig zijn, die in verband met de verdere drooglegging der Zuiderzee een dergelijke studie zouden behoeven.

In de derde plaats wordt het toekomstig Zuiderzeelandschap geconstrueerd voornamelijk voor zoover het uit de gegevens geboden door de ingenieurs-wetenschappen nu reeds kan worden uitgestippeld. Die gegevens zijn het algemeen karakter, de grondslag, en de elementen van het landschap te weten boomte, wegen (het profiel, het beloop, de dijken en spoorwegen), water, nederzettingen en architectuur.

Deze drie hoofdstukken zijn elk toegelicht met afbeeldingen, waarvan enkele hier overgenomen, die de bedoeling van den tekst verduidelijken, — doch die tevens treffend aantoonen om welke hooge belangen het hier gaat, hoeveel schoons kan worden bereikt en hoeveel leelijks vermeden.

Ten slotte geeft het „Besluit” aan de Commissie regelen in de pen, waarvan de navolgende hier niet kunnen worden gemist:

„Nieuwe rijkdom staat in het nieuwe land der Zuiderzeepolders „te wachten, winst aan vruchtbaar land in overvloed, winst „aan welvaart.

„Zal het daartegenover, zoo werd in de Inleiding de vraag gesteld, de schoonheid moeten missen? Het antwoord kan thans „worden gegeven: het lijkt er niet naar. Ook dat nieuwe gebied „zal schoon kunnen zijn, met een schoonheid van eigen karakter. Mits aan de wording bijzondere zorg worde besteed. Deze „schoonheid immers, het is in de vorige hoofdstukken gebleken, zal niet als de vroegere vanzelf groeien. De eischen der „praktijk, onvoorwaardelijk en van ganscher harte te aanvaarden, zullen moeten worden verwerkt tot een structuur, „welke den grondslag der nieuwe schoonheid reeds in zich „bevat. Uit het liefdevol maskeeren van gebreken in den opzet „bloeit geen gezonde schoonheid. Het gaat niet in de eerste „plaats om de details, hoe hier een boomgroep te plaatsen, hoe „ginds een berm te doen vervloeiën. De indeeling zelf van het „land, het verloop van wegen en vaarten, de plaats der nederzettingen, moet reeds zoodanig worden getroffen dat ze de „natuurlijke basis vormt voor die nieuwe schoonheid. Dat is „niet het werk van den ingenieur, van den landbouwkundige „alleen.

„Zijn de grondslagen gelegd, dan is eerst een mogelijkheid „geschapen. Bij de uitvoering zal telkens opnieuw zorg moeten „worden besteed, zorg voor wat men details zou kunnen nemen, van de groepeerings der saam te vatten boerderijen in

„het landschap of tot het planten van een paar struiken vlier „aan de zijden van een hek.

„Het werk worde in hoofdzaak onder één leiding uitgevoerd.

„Wegen, wateren, de zoo belangrijke elementen in het landschap, zullen overheidseigendom en onder overheidsbeheer „blijven. Aan oordeelkundige beplanting, nu zus, dan zoo, aan „het aanleggen der bermen, welke zich aansluiten aan de „gesteldheid van den weg, aan de omzooming der plassen, aan „de architectuur van bruggen en sluizen zal derhalve, zoo mag „men aannemen, liefdevolle aandacht kunnen worden gewijd.

„De zaak ligt echter niet zoo eenvoudig als zij lijkt. Om twee „redenen. In de eerste plaats is het waarschijnlijk dat te eeniger „tijd zal worden overgegaan tot de instelling van een lager „orgaan, een waterschap, waaraan vele der wegen zullen worden „overgedragen. Dit beteekent dat een gedeelte van de zorg „voor het landschap op dit lager orgaan zal overgaan.

„Immers deze zorg zal zich niet beperken tot den stand van één „oogenblik; telkens hernieuwde zorg zal geboden zijn.

„In de tweede plaats zal de eerste aanplant, althans van opgaand boomte, niet onmiddellijk na het droogvallen van den „polder kunnen plaats hebben; het zoutgehalte van den bodem „zal te hoog zijn. Het wordt derhalve onzeker of de zorg voor „het wordende landschap zal vallen in den tijd dat de staat „het beheer volledig voert, of in een later stadium, waarin een „lager orgaan die taak heeft overgenomen.

„Mocht het laatste het geval zijn, dan is weliswaar de toestand „gecompliceerder, maar dan ook zal stellig een weg zijn te vinden om aan de ontwikkeling van het landschap, in de „eerste plaats aan de beplanting der wegen, van staatwege „leiding te doen geven.

„Wanneer bij de voorbereiding en uitvoering van het Zuiderzeewerk een nieuw probleem opdook, werd het onmiddellijk in „handen gesteld van de meest bevoegden, om het te peilen, „van alle kanten te bezien en een oplossing te vinden. De „Commissie hoopt erin te zijn geslaagd aan te toonen dat ook „het toekomstige landschap der Zuiderzeepolders een eigen „vraagstuk is, dat evenzeer voorbereidende studie, uitvoering „vol toewijding verlangt en rechtvaardigt.

„Verwaarloosden we onze taak, latere geslachten zouden het „ons terecht bitter verwijten. Wat we thans vastleggen beslist „over het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders, over de „omgeving, waarin honderduizenden zullen wonen, voor vele „eeuwen.

„Grijpen we de gelegenheid aan, dan zal aan Nederland een „nieuw gebied van groote schoonheid worden toegevoegd, „waarop dat nageslacht trotsch kan zijn.”

Na lezing van deze studie zal voor ieder vast staan, dat bij droogleggingen de karakteristiek van het Nederlandsche landschap niet, zooals sinds de negentiende eeuw meer en meer geschiedde, behoeft teloor te gaan. Overtuigend is daarbij be- wezen dat er ook hier schoonheidsnormen zijn, en dat slechts ondergeschikte feitelijke wijzigingen, doch vooral doorlopende toewijding en zorg van noodte zijn om die schoonheidsfactoren haar aantrekkelijkheid bij inpolderingen ten volle te verzekeren. Bovendien echter wordt met groote duidelijkheid vooral in de Inleiding betoogd, dat indien er niet een invloedrijke instantie wordt ingesteld die op het gebied van landschappelijk- en stedschoon de bescheiden studie van het rapport verdiept, voortzet en tot verwezenlijking tracht te brengen, — en dit met spoed daar de tijd voor de Wieringerpolder dringt, — van alle goede bedoelingen die in ieder persoonlijk wellicht voorzitten tot verkrijging van een mooi Hollandsch landschap op de plek waar nu nog de Zuiderzeegolven klotsen, niets terecht zal komen.

„Vanneer men ziet dat een onderwerp van deze betekenis door een particulier instituut als dat voor Volkshuisvesting en Stedebouw sinds enkele jaren voor 't eerst is ter hand geno-

DROOGMAKERIJEN, WATER,
ZUIDERVAART IN DE SCHERMER.

TEGENVOORBEELD. HET HEDEN,
HAARLEMMERWEG TUSSEN AMSTERDAM EN HAARLEM.

men, dat een commissie van enkelen zich slechts met een onderdeel daarvan heeft bezig gehouden, dat ten slotte één man daarvan deze zoo ernstige en hooggestemde studie het licht heeft doen zien, dan stelt dit iederen lofzang daarover eenigszins in mineur.

Want slechts wanneer die eene man zijn commissieleden tot vollediger medewerking voor de geheele stof zou kunnen inspireeren (wat niet te vergen is), die commissieleden het Instituut tot een grootsche actie zouden kunnen bewegen (wat niet wel mogelijk is), en de bevolking van Nederland aan die beweging een overweldigende sympathie zou betuigen (wat niet waarschijnlijk is), zou er voldoende aandrang voor een staatsbestel als het onze zijn tot het instellen van bovenbedoelde invloedrijke instantie. Of zou, bij het ontbreken van nauwe samenhang tusschen de vele Nederlanders die niet gaarne het landschappelijk schoon zouden zien afnemen, een aesthetische Mussolini hier heil moeten brengen?

Men vergeet daarbij niet, dat deze instantie alweer een nieuw raderwerk in de hoogstingewikkelde machinerie ten behoeve van de drooglegging der Zuiderzee zal zijn, hare bemoeiingen ingrijpen zullen in werkzaamheid van zeer verscheiden bedrijven en colleges, — en dat het ten slotte ook nog wel eens zou kunnen mangelen aan de juiste specialisten, die zich met zulk een mooie doch dikwijls netelige werkzaamheid zouden kunnen of willen belasten.

Dit verklaart wellicht dat de laatste zin van dit rapport luidt: „De Commissie meent te mogen besluiten met een beroep op „hen, die het prachtige werk der inpoldering leiden, om ook „te dezen te doen wat de groote taak gebiedend eischt.”

Dit slot is bescheiden en waardig! Moge het ook klemmend zijn voor die ongenoemde Leiders tot wie dit beroep is gericht. Wie ooren heeft om te hooren, die hoore!

Den Haag, Jan. 1930.

S. DE CLERCQ.

PRIJSVRAAG VOOR EEN AANPLAKPLAAT VOOR HET NED. JACK LONDON VERBOND.

Het programma voor deze prijsvraag werd door de P.P.C. niet goedgekeurd. Het J.L.V. plaatste in „het Vaderland” van 27 Dec. j.l. een „Openbrief aan de Nederlandsche schilders en teekenaars”. De P.P.C. verzocht ons een als gevolg daarvan aan „Het Vaderland” gezonden „Openbrief” hererzijds als antwoord op te nemen. De P.P.C. heeft er geen kennis van gekregen of

TEGENVOORBEELD. HET HEDEN.
LANDELIJKE BOUW ZONDER BOOMEN BIJ SPAARNDAM.

dit antwoord is opgenomen maar verzoekt onze Redactie de beide „open brieven“ in ons blad op te nemen, waaraan wij hieronder gevolg geven. Red. OPEN BRIEF AAN DE NEDERLANDSCHE SCHILDERS EN TEEKENAARS.

De prijsvraag van het Ned. Jack London Verbond voor een ontwerp aanklaakplaat zal U bekend zijn, zoo niet dan is deze aan te vragen aan ons secretariaat: Wassenaarscheweg 42 den Haag.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft zich met onze voorwaarden niet kunnen vereenigen en wel voornamelijk omdat de prijzen te laag zijn gesteld. Niet alleen de Permanente Prijsvraag Commissie is van dat oordeel, het Bestuur van het Ned. Jack London Verbond is dit eveneens.

Een arme vereeniging, die niet bij machte is hogere bedragen uit te loven, zou dus nooit een waarlijk goede plaat kunnen en mogen verkrijgen? Want het is alleen aan kunst mogelijk met penseel of teekenstift de harten der menschen te beroeren.

Geen artist zou dus iets willen doen om der wille van het dier? Maar het werk verrijkt den werker! Een artist is geen geldman! Ons dunkt dat de Permanente Prijsvraag Commissie hier den artist naar beneden haalt.

De menschheid heeft een groote schuld tegenover het dier te vereffenen. Een ieder, ook wij, ook Gij, Artisten!

Wie voelt iets te kunnen doen voor het dier, hij late het niet..... omdat, ja omdat..... er te weinig voor betaald kan worden! En zóó toch zijn ook zeker de artiesten niet.

De Permanente Prijsvraag Commissie acht dit „een argument van alle dominees“ enz., maar er is een groot verschil n. dit: dat de menschen nog wel, al is het natuurlijk nooit voldoende, geholpen worden, dat de mensch dikwijls zelf schuld draagt aan zijn eigen nood, maar de dieren lijden onschuldig en..... zij lijden door ons, door U en door mij. Voor hen is geen geld (dan bij enkele waarlijk de Liefde dienende menschen) dus voor hen óók geen goede plaat?

..... Wanneer het onzen Bond gelukt een waarlijk goede plaat te verkrijgen, zal deze komen te hangen in alle stations en op andere publieke plaatsen, waardoor het goede doel ten zeerste zou bevordert en dus een goed werk gedaan zou worden.

Een goed werk, dat naar ons oordeel niet mag stranden op de formeele eischen eener Prijsvraag Commissie.

E. DES TOMBE,
Secretaresse van het Jack London Verbond.

PRIJSVRAAG „NED. JACK LONDON VERBOND“.

De Open Brief van het Jack London Verbond aan de Nederlandsche Schilders en Teekenaars, gepubliceerd in „Het Vaderland“ van Vrijdagavond 27 December j.l. geeft de Permanente Prijsvraagcommissie aanleiding tot de volgende opmerkingen:

In de uitvoerige correspondentie, die, naar aanleiding van deze prijsvraaguitschrijving, tusschen de P.P.C. en de Prijsvraaguitachrijfster is gevoerd, en waarbij de P.P.C. alle recht heeft laten wedervaren aan het nobele streven van het J.L.V., uitte dit zich aanvankelijk zeer waardeerdend over de door de P.P.C. gedane voorstellen.

Daarna wilde het J.L.V. plotseling van geen overleg meer weten en nu wekt het met zijn „Open Brief“, met voorbijgaan van de belangrijkste en meest principieele bezwaren van de P.P.C. den schijn of deze, ongevoelig voor het streven van het J.L.V., door het stellen van overdreven eischen het Verbond onmogelijk maakt een goede Reclameplaat te krijgen voor de propaganda voor zijn nobel werk.

De argumenteering van het J.L.V. gaat echter langs de zaak heen. Dat de menschheid een groote schuld tegenover het dier heeft te vereffenen, wordt niet bestreden; maar of het juist is dat in 't bijzonder de kunstenaar is aangewezen deze schuld te betalen in zijn onvergouden arbeid, en of het toelaatbaar is om van diens maatschappelijke nood misbruik te maken door hem daartoe in massa te mobiliseeren met behulp van een prijsvraag, waarbij zelfs de eenling die als overwinnaar uit den wedstrijd komt, nog niet eens behoorlijk voor zijn arbeid wordt beloond?

Dit misbruik van de prijsvraag, dat zich op allerlei gebied en in velerlei

vormen openbaar, heeft de Kunstenaarsvereenigingen er in 1911 toe gebracht om voor het uitschrijven van prijsvragen algemeene regelen (A.N.P.) vast te stellen, waarbij hare leden zich verbonden, niet aan prijsvragen deel te nemen, waarbij niet op redelijke wijze met hun gemeenschappelijke belangen zou zijn rekening gehouden, terwijl de P.P.C. werd ingesteld om dit te controleren.

Deze zorg, die een categorie van menschen betreft, staat niet tegenover die welke het J.L.V. voorstaat, maar er naast en heeft ten minste evenveel recht van bestaan.

Omtrent enkele punten van het schrijven nog het volgende:

Het is niet juist dat het voornamelijk het prijzenbedrag was, waardoor de P.P.C. zich niet met het programma kon vereenigen. Ten minste even groot was het bezwaar tegen de uitgebreide bevoegdheden die de prijsvraaguitachrijfster zich bij uitvoering van de ontwerpen reserveerde, waardoor de auteursrechten der ontwerpers bedenkelijk in 't gedrang kwamen, en niet minder bezwaar was de onzekerheid omtrent de competentie van de Jury, waar hare samenstelling en de namen der Juryleden in het programma niet werden aangegeven. Welke verkeerde gevolgen het veronachtzamen van de hier bedoelde goede regelen in prijsvraagprogramma's wel hebben kunnen, vermag de prijsvraaguitachrijver in den regel niet voldoende te begrijpen of te voorzien; de in onze regelen, ten aanzien van deze punten, opgenomen voorschriften berusten echter op jaren lange ervaring, daaromtrent opgedaan. Bovendien waren er nog een aantal bepalingen van meer administratieve aard, en noodig om een correcte afwikkeling van de prijsvraag te waarborgen, die wijziging behoeften, zoodat de P.P.C. een uitgewerkt programma met toelichting aanbod, waarover het J.L.V. zich, zooals boven opgemerkt, waardeerdend uitliet.

Dat een „arme“ Vereeniging nooit een waarlijk goede plaat zou kunnen of mogen verkrijgen is in strijd met wat het J.L.V. zelf in zijn correspondentie met de P.P.C. over de belangelooze bemoeiingen van Willy Sluiter en wijlen Jan Toorop schreef, en ieder zal het prijzen, wanneer een kunstenaar uit innerlijken drang en vrijwillig het J.L.V. in zijn streven zoover tegemoet komt, als de omstandigheden hem naar zijn eigen inzicht zullen toelaten.

Doch dit is geheel iets anders dan wat met de prijsvraag wordt beoogd, waarbij zulk een spontane uiting als 't ware van allen opgevorderd wordt, zonder dat voor een hunner vast staat dat zijn offer ook eenig resultaat zal hebben.

De gevolgtrekking dat geen enkel artist zou willen werken om der wille van het werken en de pathetische ontboezemingen die daarop volgen hebben dan ook niet den minsten zin, daar zij met geen mogelijkheid uit het daaraan voorafgaande kunnen worden afgeleid en evenmin in verband staan met de zaak waar het om gaat.

Het J.L.V. heeft de prijsvraag in zijn toelaatbaren vorm niet noodig om zijn doel te bereiken, waar het met de bescheiden middelen waarover het beschikt, zeker een kunstenaar zal kunnen vinden die bereid is het uit sympathie met het doel aan een goede plaat te helpen.

Daarom moet de P.P.C. blijven protesteeren tegen prijsvragen als de onderhavige en mag zij zich, in eventuele kwesties, niet laten leiden door sympathie of antipathie ten opzichte van het door de prijsvraaguitachrijfster gepropageerde doel, onverschillig of de afwijking van de A.N.P. boven aanvaardbare grenzen, wordt bepleit door den predikant of den pastoor voor zijn kerkgebouw, den filantroop voor zijne stichting, den hygiënist voor zijn volkswoningbouw, den bewonderaar van den Heer X voor diens monument of het Jack London Verbond voor zijn reclameplaat.

DE PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE.

DE ARCHITECTENTITEL IN BELGIË door ALB. OTTEN.

(Vervolg van pag. 16).

Het kan evenmin van belang ontbloot zijn dat bij de schepping van nieuwe huizen en van ateliers, bestemd ontelbare levens van menschelijke wezens waarvan het lot zich steeds zal moeten beteren, mannen samenwerken die door hun beroep het kunstgevoel in dezelfde mate bezitten als het begrip voor het doelmatige.

Wanneer men nu toch, ondanks alles, zou volharden in de meening dat ieder de vrijheid moet blijven behouden om zijn huis zoo leelijk als hij wenscht te laten bouwen en dat men hem dus de hulp van een specialist die hij niet wenscht, niet kan opdringen, zouden wij daar persoonlijk slechts inconveniënten van filosofischen aard in zien, inconveniënten die een werkelijker cultuur vroeg of laat zal doen verdwijnen.

Maar wij willen vóór alles de bescherming van den architectentitel door middel van een wettelijke bekrachtiging der volledige studie.

Iedere particulier kan in dat geval zijn huis, zoo hem dit goed dunkt, door een knoel laten bouwen. Zonder die „vrijheid“ schijnen wij het inderdaad niet te kunnen stellen. Hij zal dan tenminste voortaan in staat zijn den werkelijken architect te onderscheiden van den handelaar in onroerend goed, van den bedrieger die van de kennis van anderen leeft of van den te zeer ghaasten beginneling. Slechts zij, die profiteeren van de tegenwoordige verwarring zullen, zoo de nieuwe wet tot stand komt, reden hebben zich te beklagen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYS, RED.

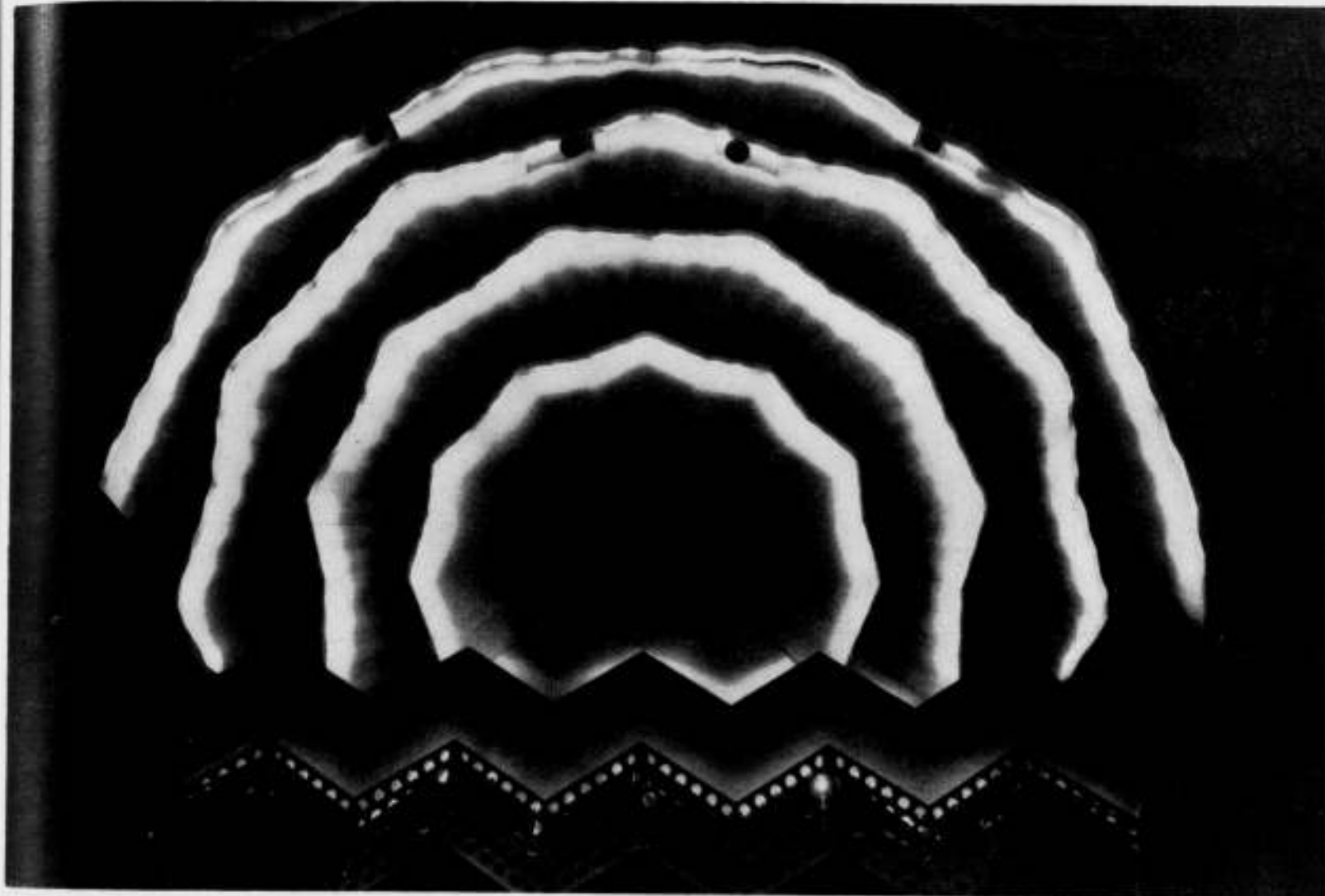
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

25 JANUARI

N° 4

THEATRE PIGALLE TE PARIJS.

PLAFOND VAN DE ZAAL.

ARCHITECTEN CHARLES SICLIS, HENRI JUST EN PIERRE BLUM.

HET THEATER PIGALLE TE PARIJS.

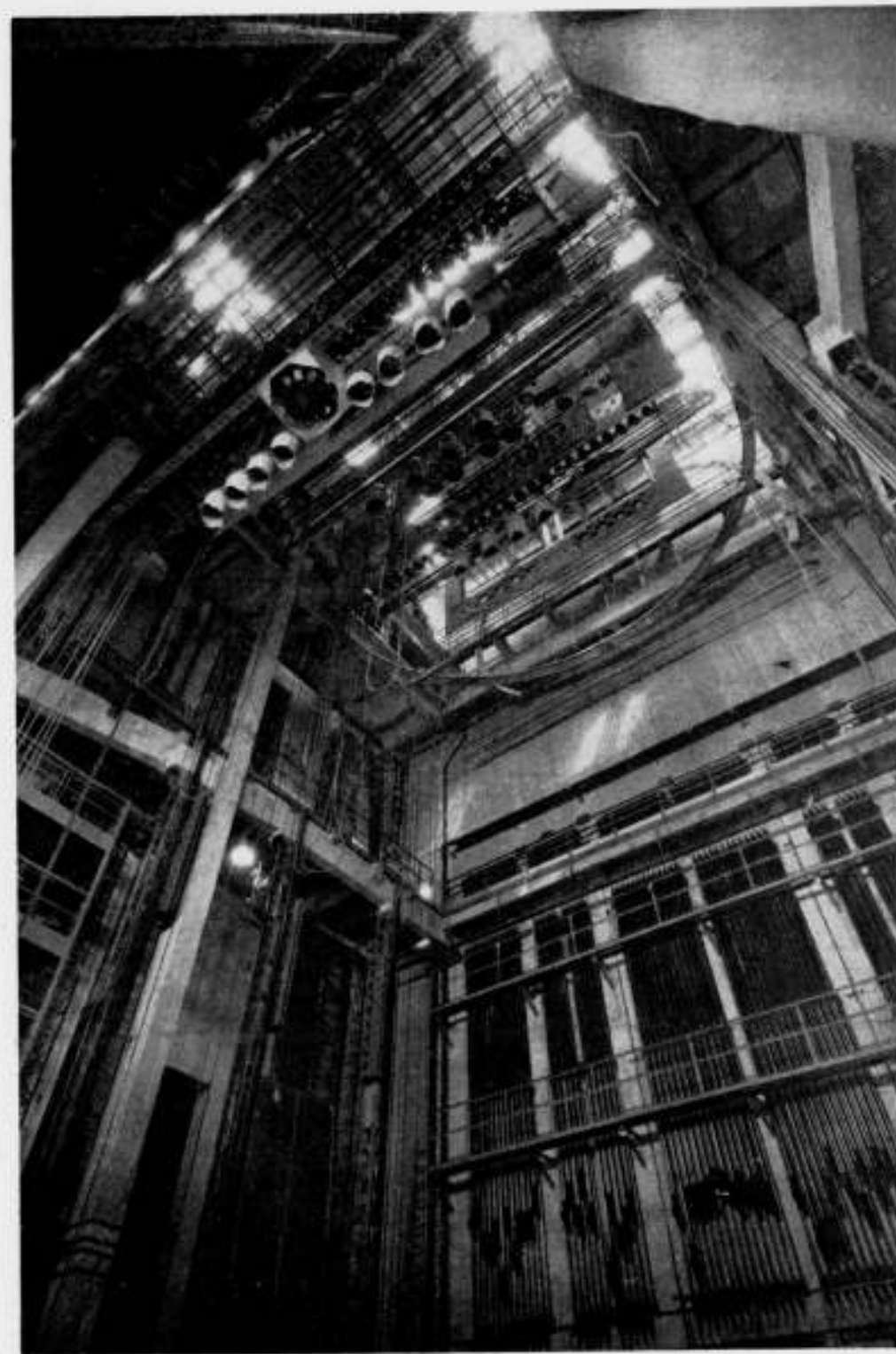
Hoewel met gemengde gevoelens voldoe ik toch gaarne aan het verzoek van de Redactie om nu eens eindelijk met een bespreking te komen van dit nieuwste theater te Parijs, dat reeds sinds September bespeeld wordt. Een der redenen waarom hiermee zoolang gewacht werd is zeker daarin gelegen, dat de zeer menigvuldige indrukken, die men in dit bouwwerk opdoet eenigszins verbijsterend werken en dat het tegenover degenen, die dit geheel tot stand hebben gebracht billijk lijkt eerst de gedachten wat te laten bezinken. Wie hebben deze schepping tot stand gebracht? Ik meen dat deze vraag zeer moeilijk te beantwoorden is en dat met vreugde geconstateerd mag worden dat dit het werk is van vele „collaborateurs“. Charles Siclis, die mij op zoo gastvrije wijze heeft rondgeleid en die in het programma bij de opening genoemd wordt als collaborateur voor de Composition architecturale et décorative zal dit gaarne onderschrijven, wanneer men bedenkt dat met hem hebben samengewerkt Henri Just en Pierre Blum en

bovendien als principaux collaborateurs de l'Agence d'Architecture vier jongeren, waarvan U de namen tevergeefs in de vakbladen zult zoeken. Maar bovendien heeft de bekende Max Hasait uit Dresden de tooneelinrichting verzorgd, terwijl Georges Fouilloux, de tegenwoordige Administrateur et Conservateur du Théâtre, behandeld heeft de „étude et surveillance de l'aménagement technique du Théâtre et en particulier de toutes les installations de scène“. Behalve de geweldige staf van ingenieurs, adviseurs voor de betonwerken, de verwarming en ventilatie, de verlichting, de elektrische installaties, de hydraulische installaties, is dan ten slotte te noemen de man, die het initiatief voor het geheel heeft genomen, Baron Henri de Rothschild, die met inderdaad zeer zeldzaam idealisme, zes miljoen gulden voor de verwezenlijking van zijn denkbeelden beschikbaar heeft gesteld. Nadat hij in Januari 1925 de eerste coup de pioche voor den bouw had gedaan heeft hij in 1927 de leiding overgedragen aan zijn zoon Philippe de Rothschild, die het noodig achtte met verschillende mede-

TRAPPENHUIS VAN
HET THEATRE PIGAL-
LE TE PARIJS.

ARCHITECTEN CHAR-
LES SICLIS, HENRI
JUST EN P. BLUM

TOONEELRUIMTE VAN
HET THEATRE PIGAL-
LE TE PARIJS.

TECHNISCHE INSTAL-
LATEUR GEORGES
FOULLOUX.

werkers studiereizen naar het buitenland te ondernemen. Dit is wel weer typisch fransch, twee jaar na het begin van den bouw een studiereis te gaan ondernemen! Noemde Voltaire zijn landgenooten niet: Les comédiens de Dieu?

De ligging van dit zoo kostbare bouwwerk geeft reeds de eerste verbazing. Aan het begin van de Rue Pigalle, waar deze afbuigt uit de Rue Blanche (vlak bij de Trinité), daar waar de straat een zeer sterke helling heeft en waar een behoorlijk autoverkeer vrijwel onmogelijk is. Van een gevel kan men nauwelijks spreken, hoogstens van een gevelvlak geschikt voor lichtreclame. Boven de ingangdeuren is een groote luifel aangebracht, met talrijke, cirkelvormige lichtopeningen. Hier ondergaat men het eerste lichtbad. Na door een halfronde vestibule gegaan te zijn, die indirect verlicht is en die toegang geeft tot de trappen voor de hogere rangen, opent men de drie deuren, die toegang geven tot de hal, die door de hoogte van 10,5 M. en door de afmetingen van 21 bij 12 M. de voorruimte voor de zaal vormt. De compositie der trappen geeft

hier zeer gelukkige effecten, men daalt iets af naar de zaal, men stijgt iets naar het eerste balkon. Men kan tenslotte nog verder dalen naar het souterrain met ruimte voor winkels en expositiezaal.

Deze hal, zonder eenig ornament, vertoont een, wellicht al te bizar, lichteffect. Aan de zaalzijde is namelijk over de geheele breedte, twee zijdeuren uitgezonderd, een grille lumineuse aangebracht, d.w.z. een samenstel van talrijke horizontale blank gechromeerde staven, die verlicht worden door onzichtbare schijnwerpers in verschillende kleuren. Jean Cocteau zegt hierover: „Toutes ces moires lumineuses, qui se bousculent en silence, nous conseillent de passer outre, de rejoindre derrière les barres étincelantes d'une sorte de cage suspendue au milieu, les bêtes de luxe, les femmes aux robes d'oiseaux et de fauves". Voor hollandsche begrippen — wellicht door onze mindere belangstelling voor deze bêtes de luxe — is de bekoring van deze oplossing moeielijk te begrijpen.

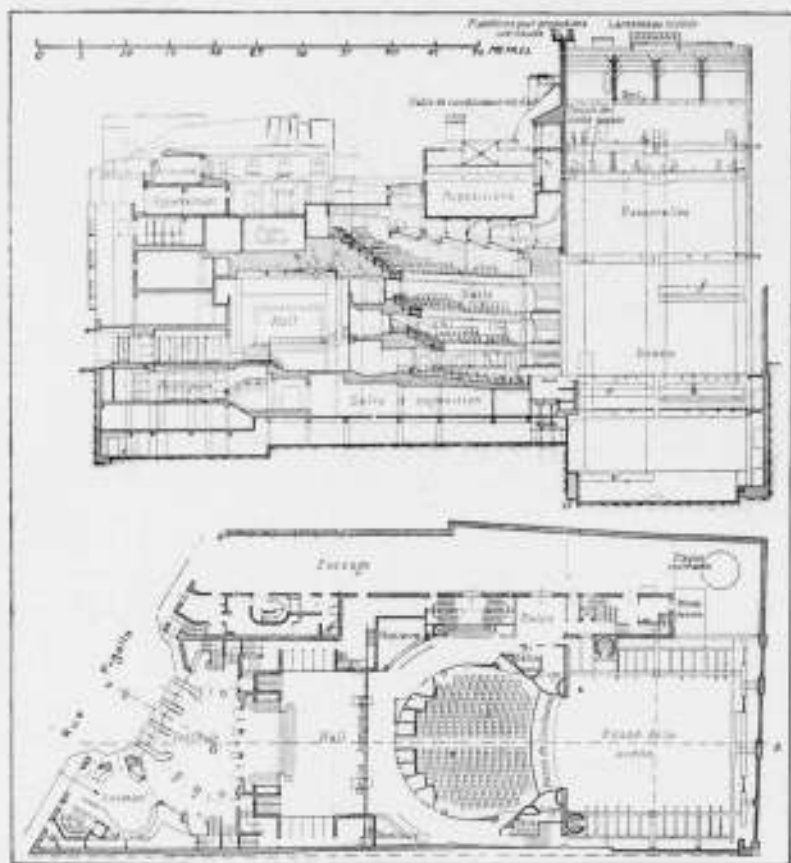
En dan de zaal. Met drie balkons, in totaal ongeveer 1100

plaatsen. Als type behoorende tot, wat men in Duitsland noemt, de Kauffmannsäle, de geheel in gepolitoerd hout betimmerde ruimten, die men daar sinds een 20 jaar kent. Cocteau mag dit noemen „un rococo sportif", hij mag ervan zeggen „au fond, c'est une carrosserie, un yacht, un lieu, qui ne porte pas sa fin en soi, qui met en valeur la voyageuse et n'éclipse pas le voyage", het is zeer de vraag, of in vergelijking met de prachtige zaal van het Theater der Champs-Élysées door de Perrets, deze oplossing als een vooruitgang moet worden aangemerkt. Ook hier heeft men getracht door licht-effecten iets bijzonders te bereiken. Het plafond in verschillende lagen van wit stuc wordt door steeds wisselende indirecte belichting tot een fascinerende transparante afdekking gemaakt, die inderdaad zeer fantastisch, maar dan toch ook zeer onrustig aandoet.

Al deze min of meer geslaagde pogingen om het licht een bijzondere rol te doen vervullen gaan uit van het zeer juiste besef dat men het interieur van een theater niet moet zien als

een ruimte waar men tijdelijk het daglicht ontbeert en die men door het aanbrengen van lampen bruikbaar wil maken, maar als ruimten waarbij het licht een van de belangrijkste elementen der architectuur vormt.

Het tooneel, dat in de Champs-Élysées zeker te bescheiden is opgezet, is hier tot een fenomenale constructie uitgegroeid. Het is 22 M. breed en 20 M. diep, hetgeen zeker geen overdreven maten zijn, maar wel treft de geweldige hoogte van 48 M., terwijl hier voor het eerst wordt toegepast een systeem van 4 tooneelen, in twee groepen achter elkaar aangebracht en die onafhankelijk van elkaar kunnen op en neer bewegen, terwijl ook de achttooneelen naar voren kunnen worden gebracht. De technische perfectie hiervan is verbazingwekkend. Dank zij een motor van 37 P.K. kan het veranderen van een tooneel in 1 minuut geschieden. Volkomen geruischloos. De beweging van décors en lichtinstallaties geschiedt door hydro-electrische apparaten met een druk van 100 Kg/cm². De toegevoerde elektrische stroom heeft een spanning van 12000

PLATTEGROND EN DOORSNEDE V. H. THEATRE PICALLE TE PARIJS.

volt. Bijzondere zorg is besteed aan verwarming en ventilatie van de zaal, die in den zomer tot 16° kan worden teruggebracht. Interessant is ook de wijze, waarop de tooneelopening, hydraulisch, als een diaphragma, kan worden verkleind.

Voor het paradestuk bij de opening, Histoire de France, heeft deze geweldige inrichting zeker hare perfectie bewezen. Men vraagt zich af of deze voor moderne stukken wel noodig geacht moet worden. En de „versenkung”, die men toch zoo dikwijls noodig heeft, moet bij dit systeem toch wel bezwaren meebrengen. Ook het „abbauen” moet hier bij gebrek aan nevenruimten, groote moeilijkheden geven.

Zoo men niet voor alle onderdelen en ook niet voor het geheel een onverdeelde bewondering kan hebben, de ernst en de kunde, waarmede hier overal naar de uiterste perfectie gestreefd is, dwingen deze in hooge mate af.

D. F. SLOTHOUWER.

TENTOONSTELLING WERK LEERLINGEN H. B. O.

Vanaf 11 Januari was in het gebouw van de Rijks-academie voor Beeldende kunsten tentoongesteld het werk van de leerlingen van het vierde jaar van bovengenoemden cursus. Juister duurt de cursus zelf drie jaar en bestaat er in het vierde jaar gelegenheid voor het maken van een ontwerp onder leiding van een voor elk jaar opnieuw aan te wijzen architect. De opgave was een warenhuis. Een groot ontwerp dus, zooals voor het eindproject gebruikelijk is, op een niet te makkelijk terrein, en met een overigens zeker niet te ruim programma van eischen. Dit jaar was leider de heer Luthmann. Candidaten de heeren: K. J. Mijnaerends, Mart. Jansen, Edm. Nijsten, K. de Wolff, C. Veeter, J. C. Carmiggelt, H. B. Hos en Jan Plas. Aan al deze heeren werd het diploma toegekend. Alle geroepenen werden hier uitverkoren. Inderdaad een gelukkig resultaat. Niettemin kan dit voorkomen uit de voortreffelijkheid van het werk zelf, maar toch ook uit den maatstaf, die werd aangelegd. Ongewijfeld heeft een viertal met zeer goed resultaat gewerkt. Voor de andere vier staat dit minder vast. Het tentoongestelde gaf daar een indruk van. Bovendien is het rapport van de

beoordeelings-commissie ook wel zeer ondubbelzinnig. Of het in het belang van een candidaat is onder die omstandigheden toch een diploma te krijgen blijft een open vraag. Het omgekeerde ligt m.i. meer voor de hand. Niets in de statuten van de vereeniging belet een candidaat bovendien voor een tweeden keer te dingen naar het diploma als de eerste keer mislukt is. Het zóó verkregen diploma toont toch al direct onprettige kantjes. Bij de niet gunstig beoordeelde projecten waren de betreffende rapporten enkele dagen na de opening der tentoonstelling van de wanden verwijderd. Waarom? Of dit alles in het belang van een goede architectuur is lijkt mij twijfelachtig.

Gelukkig vallen er ook andere dingen op te merken: De heer Mijnaerends geeft op het niet al te variabele thema van: warenhuisplan, voor zoover mij bekend, zelfs iets nieuws. De trappen zijn zoo gelegd, dat per halve verdiepingshoogte telkens een andere afdeling bereikt wordt. De vloeren zijn daarvoor ten opzichte van elkaar verschoven zoo ongeveer als bij de voor- en achterhuizen van onze grachthuizen wel gedaan werd. Het zou inderdaad interessant zijn te weten hoe een dergelijke, op zichzelf aantrekkelijke gedachte, het bij uitvoering doen zou. De heer Edm. Nijsten geeft een project te zien, waarvan het tekenwerk wel met bijzonder veel liefde verzorgd werd.

J. BOTERENBROOD.

HET TENNISSTADION TE AMSTERDAM.

De tennissport trekt nog geen groote publieke belangstelling als b.v. de voetbalsport en zal ook wel nooit een echt kijkspel worden, het biedt te weinig sensatie voor de massa, maar boeit daarentegen zijn beoefenaars meestal veel langer, men tennist wel 30 soms wel 40 jaar.

Alleen voor enkele hoogst belangrijke wedstrijden waarin spelers van allereersten rang meedoen, bestaat publieke belangstelling b.v. o.a. voor de wedstrijden om den Daviscup.

Daar deze groote wedstrijden nooit te Amsterdam konden worden gehouden wegens gemis aan een banencomplex met tribunes enz., en het bouwen van een Olympisch Tennisstadion niet doorging, werd door de Mij. Het Nederlandsch Sportpark in samenwerking met de A. L. T. C. „D. D. V.” besloten tot het bouwen van een tennisstadion. Aan een gebouw in steen viel wegens de groote kosten niet te denken, zelfs de eisch dat het complex onderheid moest worden, deed de plannen nog bijna mislukken. Het complex is in dagelijksch gebruik bij genoemde vereeniging D. D. V., vandaar dat het Clubhuis is geplaatst tusschen de 3 centre-courts en de overige banen. Het Clubhuis bevat een clublokaal waarboven bestuurskamer en waaronder de keuken enz.

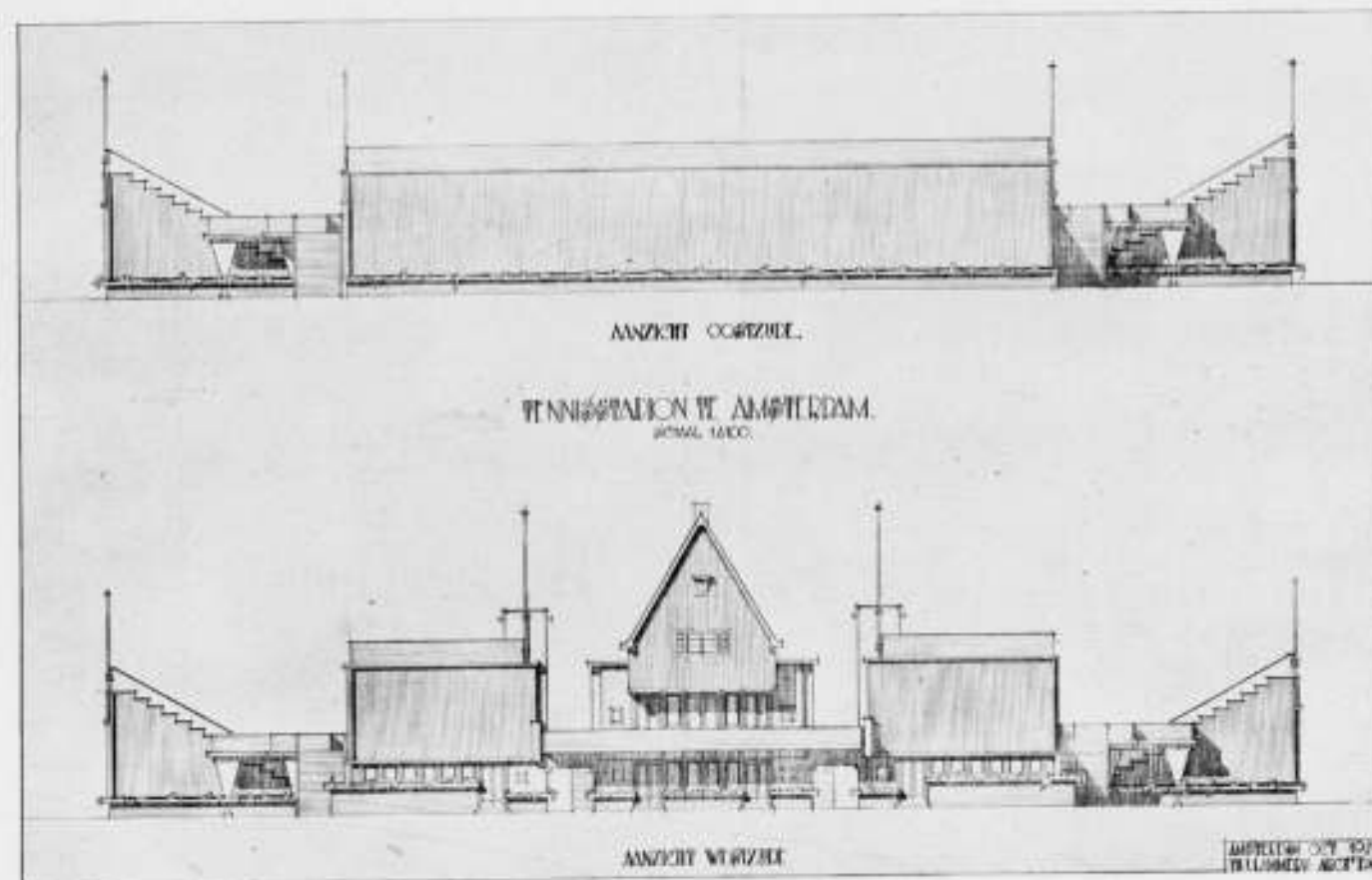
Onder de tribunes naast het clubhuis bevinden zich de kleedkamers met douches enz. voor dames en heeren.

De geheel houten bovenbouw rust op een stelsel van gewapend betonbalken welke is aangebracht op de houten palen met z.g. opzetters.

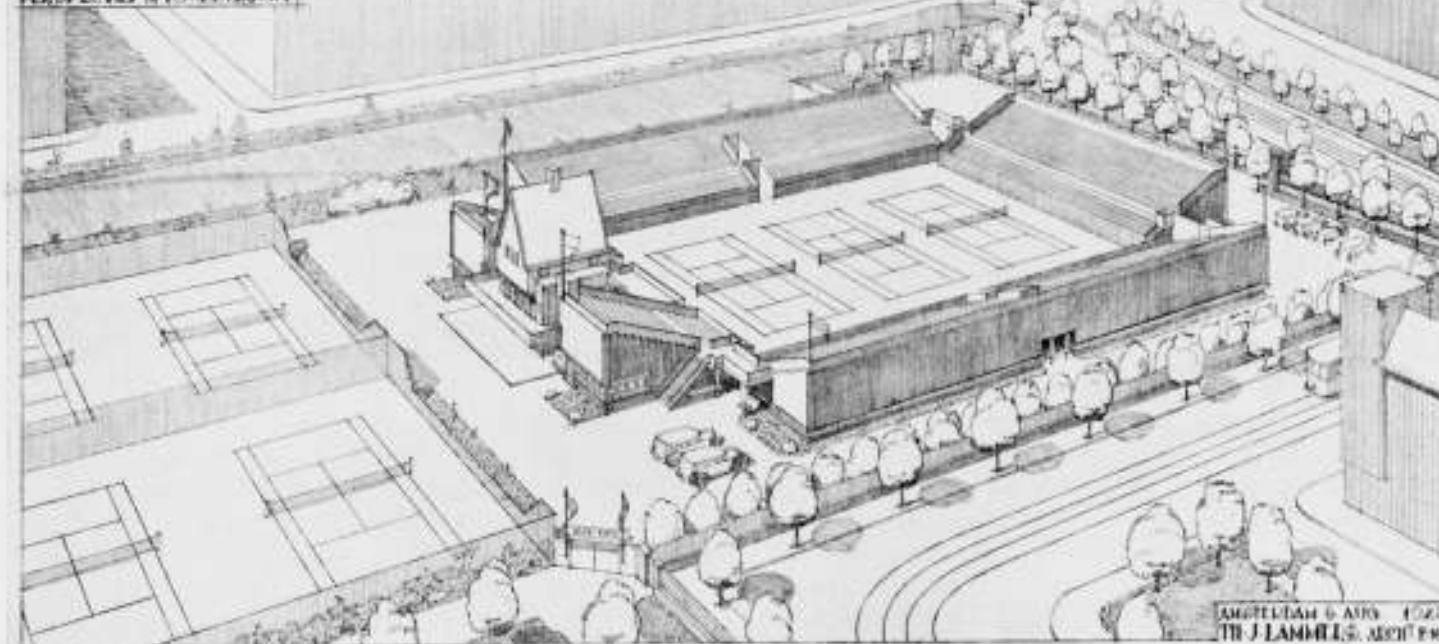
De tribunes bestaan uit reeksen dwarsspannten in houtconstructie met een tamelijk sterk hellend profiel. De zitplaatsen zijn naar boven steeds onderling in hoogte verschillend aangebracht, namelijk naar achteren steeds hoger zoodat het profiel der banken een holle lijn vormt. In totaal is er plaats voor bijna 5000 menschen en zijn de tribunes hiervoor gegroepeerd om 3 banen.

Voor parkeeren van automobielen is ruimte om het complex aanwezig, terwijl bij groote wedstrijden het parkeerterrein voor het groote stadion — waarvan het tennisstadion een onderdeel uitmaakt — dienst doet. De bedoeling is dat door boomen en beplantingen het geheel aan vriendelijkheid zal winnen. Het geheel is in 3½ maand gereed gekomen.

TH. J. LAMMERS, B.N.A.

PLAN CENTRE-COURT TE AMSTERDAM
DESIGNÉ ET CONSTRUIT

HET TENNISSTADION TE AMSTERDAM.

ARCHITECT TH. J. LAMMERS B.N.A.

NIEUWE WERKEN OVER BOUWKUNDE.

I. Bouwkunde voor Nijverheidsscholen door P. J. Verhoef.
(Nijgh en van Diltmar's Uitgevers Mij.).

Niet zonder het bekende „gepaste gevoel van eigenwaarde” verklaart de schrijver in zijn inleiding dat dit een boekje is dat op een meer praktische wijze nuttig zal zijn voor iederen bouwkundige die de onderdelen van het vak in de perfectie wil leeren kennen.

Voor deze perfectie zijn twee deeltjes van elk ca. 100 pagina's merkbaar voldoende, waarvan in het eerstverschenen deeltje 7 heele bladzijden gevuld zijn met overigens interessante gegevens van Picus over het vervaardigen alleen van triplex en multiplex.

Geen wonder, dat bij een dergelijke uitgebreidheid de overige min of meer belangrijke onderwerpen van bouwconstructie een weinig in het gedrang kwamen: een welwillend lezer stuurt ons een lijst met een 20-tal niet genoemde doch wel gewenschte kleinigheden. Het boekje zou nog niet zoo slecht zijn als het bij dit 20-tal aanmerkingen en aanmerkinkjes gebleven ware. Neen, waarde inzender, het is véél en véél erger, dan dat. Weet U b.v. wat „rift” is en waarom men het gebruikt om met bloote voeten op te loopen? Luister: „In Amerika bestaat veelal de gewoonte, vloeren onbedekt te laten, waardoor aan de vloeren veel zorg wordt besteed. Doch bovendien wordt het „radiaal” gezaagd, zoodat de jaarringen ongeveer loodrecht op de dikkerichting loopen. Hierdoor wordt voorkomen, dat

losgewerkte vezels in den voet kunnen dringen." Hoe ver de perfectie wel opgevoerd kan worden bewijzen zinsneden als: „voor verschillende kapconstructies worden zij (Bulldog kramplaten) met succes toegepast, hoewel zij op sommige plaatsen minder doelmatig zijn." Kort maar duidelijk! Het aandrijven van verbindingen met deze kramplaten behoort voor goed functioneeren anders te geschieden dan is aangegeven.

Inplaats van de veroordeelde trapformules voor het bepalen van op- en aantreden krijgen wij de volgende exacte opmerkingen, waaruit wij precies leeren hoe het dan wel moet:

„Daarom is het verkieslijker andere gegevens aan te wenden, welke over de geheele linie kunnen worden doorgevoerd en in de praktijk goed voldoen, zooals zij wel worden aangetroffen in gemeentelijke bouwverordeningen." „Daarom is het verkieslijker andere gegevens aan te wenden, welke over de geheele linie kunnen worden doorgevoerd en in de praktijk goed voldoen, zooals zij wel worden aangetroffen in gemeentelijke bouwverordeningen." „Daarom is het verkieslijker andere gegevens aan te wenden, welke over de geheele linie kunnen worden doorgevoerd en in de praktijk goed voldoen, zooals zij wel worden aangetroffen in gemeentelijke bouwverordeningen."

Eenige vrij willekeurig aangegeven verhoudingen zullen volgens den schrijver „in den regel gemakkelijk te beklimmen zijn", „terwijl een oordeelkundige bepaling van de wel in sommige gevallen nog ten goede kan komen." Duidelijker kan het toch niet!

Het lijkt ons ook weinig geslaagd om eerst te bespreken constructies, die rekening houden met vernieuwing van een gootbodem en er dan een aantal te geven, waarbij deze niet vernieuwd kan worden.

Evenmin is het consequent eerst te vertellen, dat de pannenfabricage zóó ver is gevorderd, dat men niet meer op doorslagwater behoefte te rekenen, om daarna een ruitconstructie te geven, die met doorslag door minderwaardige pannen rekening houdt.

Blijkbaar nog hopeloos ouderwetsch, durf ik geen triplexplaten tegen onberaapte muren aan te brengen met geen meerdere ondersteuning dan fig. blz. 27 aangeeft. Hoe wordt in fig. 41 de kozijn onderdorpel als de balklaag zoo onbeleefd is juist andersom te loopen? Wat doen de goten van fig. 83 en 84 bij sneeuw? Fig. 89 heeft zonder doorsnede geen beteekenis. Hoe draait men de moeren van fig. 90 aan? H. T. Z.

II. BOUWKUNDE, door G. Arendzen en J. Vriend, Uitg. „Koamos", Amsterdam.

Het boek zal in twee deelen verschijnen, waarvan het eerste meer „beoogt te zijn een moderne leidraad voor den timmerman, het tweede een dito voor den metselaar".

Beide deelen verschijnen in afleveringen. De eerste 3 van Deel I zijn thans verschenen en maken den indruk van een zeer goed begin. De schrijvers zijn met beide beenen op den grond gebleven, wat voor een leerboek veel, zoo niet alles waard is. De schrijvers veronderstellen van den lezer reeds eenige kennis van het vak b.v. verkregen door lager nijverheids onderwijs, waarom beschrijving van gereedschappen enz. achterwege bleef.

Voorzover thans valt na te gaan worden constructies zelf echter wel van den grond af opgebouwd en daarvan ook de meest elementaire eischen besproken.

Voorts is het de bedoeling beknopt te zijn zonder dat aan de algemeene volledigheid te kort wordt gedaan. Het werk wil zijn een leerboek voor hen, voor wie b.v. het werk van prof. Wattjes „wegens onvoldoende theoretische opleiding of uit den aard van hun werkkring te uitvoerig is".

Het is daardoor echter voor het onderwijs bijzonder geschikt, doordat het mist de défauts de ses qualités, die juist een werk als dat van prof. W. voor het Middelbaar Techn. Onderwijs aanvankelijk minder geschikt maakt: de overvloedigheid van stof vergt van den lezer een kritisch onderscheiden van rijp en groen in het vele gebodene, waartoe de gemiddelde M. T. scholier zeker niet in staat is. Aan de beteekenis als standaardwerk doet dit niets af, noch aan de beteekenis als leidraad bij hooger technisch onderwijs, dat een meer zelfstandige en

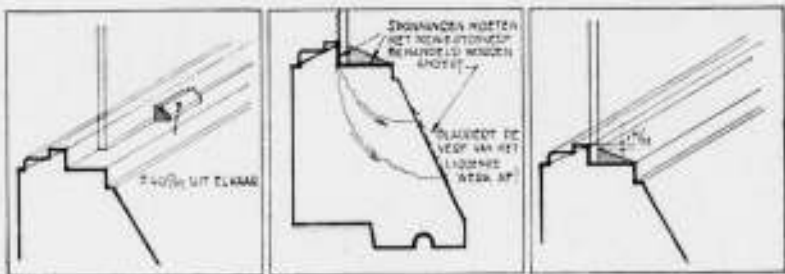
AFFICHE. EDMUND NYSTEN DEL. INV.

kritische studie vooropstelt. Als leerboek voor middelbaar onderwijs lijkt mij — vooral na eigen ervaring bij constructielessen aan de Haagsche M. T. O.-cursus der Academie — een beknopter werk, zooals het onderhavige, waarin de leerling niet wordt gesteld voor een te groote „embarras du choix", beter op haar plaats.

Over de tot nu toe verschenen deeltjes niets dan lof voor de verzorging van text en illustratiemateriaal, waarvan wij hier een enkel voorbeeld overnemen. Alleen een enkele opmerking: zijn in fig. 195 de peilhoogten van het heiplan niet juist andersom? En is de samenstelling van werklaag onder gew. beton fundeeringen op staal van 1 : 6 : 8 niet al te schraal om bij voortdurende te helpen verzekeren, dat het ijzer steeds goed door beton ongeven zal blijven?

Verdere vragen mogen blijven rusten tot het werk in zijn geheel verschenen is en over den samenhang van de verschillende onderdeelen een juister overzicht mogelijk is. Moge het geheele werk het peil der drie eerste afleveringen kunnen handhaven, dan zal het zeker beantwoorden aan het gestelde doel dat arch. B. J. Ouëndag in een voorwoord nader toelicht:

„De schrijvers streefden er naar, de theoretische beschouwingen over en de beschrijving van de uitvoering van verschillende constructies in een logisch verband te rangschikken. Door hun samenwerking eenzijdigheid vermijgend, hebben zij met bijzondere frischheid, geleid door hun ervaring bij belangrijke bouwwerken, in dit eerste deel een interessant overzicht gegeven van verschillende materialen en bouwkundige samenstellingen, daarbij vooral den nadruk leggende op de noodzakelijkheid van een goede constructie. Gemis aan kennis op dit gebied kan bij het tot uitvoering brengen van bouwwerken veel onheil

HET TENNISSTADION TE AMSTERDAM.

ARCHITECT TH. J. LAMMERS B.N.A.

veroorzaken. Tijdens den oorlog en in de eerste jaren daarna, zijn tal van werken uitgevoerd, waaraan vele bijna onherstelbare gebreken kleven, zoodat de naweeën nog jaren en jaren zullen worden gevoeld en de middelen om tot eenige verbetering te geraken, schatten gelds zullen vorderen. Ook zijn met de nieuwere vormgeving, de oude beproefde constructies overboord gegooid, de materialen op onoordeelkundige en vaak onverantwoordelijke wijze toegepast en de middelen om het

indringen van water in een gebouw te voorkomen, veronachtzaamd. De slechte resultaten bleven niet uit en zijn dan ook oorzaak geweest, dat in enkele groote gemeenten in ons land door het bouwtoezicht werd ingegrepen en het experimenteren met de constructies aan banden werden gelegd. Als voorbeeld van behandeling van de stof nemen wij het volgende over: (waarop bij het inzetten van ruiten acht geslagen moet worden)

HOE HET NIET MOET:

- 1e. Vaak wordt de ruit stijf passend gesneden of zóó, dat hier en daar een puntje het hout raakt, waardoor zij stijf in de sponning zit.
- 2e. Vaak wordt de ruit in de sponning gezet zonder te kijken wat of de holle of de ronde kant van het glas is.
- 3e. De ruit moet voorloopig worden vastgezet (gepend). Wordt dit gedaan met spijkertjes, dan barst zij heel vaak juist op die plaats.
- 4e. Bijna altijd wordt een verdere afwerking van de sponningen na het gronden (als dit nog gebeurt) vergeten. Het gevolg is, dat het water, dat binnen langs de ruit loopt (condensatiewater) tusschen hout en glas dringt, in den dorpel wordt gezogen en weer naar buiten wil, waardoor het liggende werk (dorpels, roeden) spoedig verveloos wordt (fig. 40a).
- 5e. De sponningen zijn, door schaafstreken of warrigheid van het hout, nooit geheel vlak. Vaak wordt vergeten eenige voorzorg te nemen, dat het condensatiewater daar ter plaatse niet tusschen hout en glas loopt.
- 6e. Het snijden van de stopverf laat vaak veel te wenschen over: de snijlijn loopt schots en scheef, en buiten den dagkant.

HOE HET WEL MOET:

- 1e. De ruit moet een weinig speling hebben en dus niet gekneld zitten, omdat anders door trilling of werken van het hout het glas breken kan.
- 2e. De ronde kant moet naar buiten, opdat de ruit bij het aanstoppen vast in de sponning kan worden gedrukt.
- 3e. De ruit moet worden gepend met stukjes hout of omgeslagen blik, die met nageltjes worden vastgezet (fig. 40).
- 4e. De sponningen moeten, vóórdit de ruiten er in gezet worden, eerst met stopverf, waardoor wat menie is gewerkt (zoodat zij dus door het bijkomende water harder wordt) worden gestopt, dat wil in dit geval zeggen: geheel bekleed met een dun huidje van stopverf. Mocht er dan al wat water tusschen hout en glas dringen, dan is toch het hout goed afgesloten. Deze kleine moeite en kosten worden dubbel en dwars vergoed door de mindere onderhoudskosten!
- 5e. De kanten der sponningen waar het glas tegenaan sluit, moeten, vóórdit de ruit er in gezet wordt, geheel worden volgezet met een laagje slappe stopverf, waar de ruit in vastgedrukt wordt; ook hiervoor is meniestopverf aanbevelenswaard.
- 6e. Het snijden moet strak en recht geschieden. De snijlijn moet even binnen den dagkant van het hout liggen (fig. 40b).

H. T. Z.

PRIJSVRAAG VOOR HET VERKRIJGEN VAN STUDIES BETREFFENDE BOERDERIJBOUW SPECIAAL IN VERBAND MET HET VOORKOMEN EN VERMINDEREN VAN BRANDGEVAAR.

Beantwoording der ingekomen vragen.

1. In verband met de gevraagde ruimten op schaal 1:50 kunnen de plattegronden, gevels niet op de toegestane papiergrootte worden aangegeven.

Kan grotere papiergrootte worden toegestaan of kan het project op schaal 1:100 worden uitgevoerd?

In afwijking van het programma moet het tekenwerk op schaal 1:100 worden uitgewerkt.

2. Waar is gedacht de melk te bewaren; moet op een bewaarplaats hier-voor gerekend worden?

Er moet op een goede en frisse bewaarplaats voor melk worden gerekend. De plaats wordt aan ontwerper overgelaten.

3. Volgens art. 6 (h) moet wagenbergplaats ruimte bieden voor 2 wagens, 1 ploeg, 1 egge en verdere kleine benodigdheden.

Waar is gedacht de machines onder te brengen als maai- en schudmachines enz.; moet er op gerekend worden dat deze machines onder dak worden gebracht?

Inderdaad moet er op gerekend worden dat deze machines onder dak worden gebracht en wel in de ruimte in art. 6 onder h. genoemd. Deze ruimte te maken groot pl.m. 25 M².

4. Wat moet verstaan worden onder: tweejarige koeien; onder éénjarige en onder kalveren?

Moeten de 2 stieren als volwassen aangemerkt worden of als eenjarig?

Tweejarige koeien zijn dieren die voor het eerst moeten kalven, dus rieren. Eénjarige zijn hokkelingen. Kalveren zijn dieren welke jonger zijn dan zes maanden.

Van de 2 stieren moet één als éénjarig, de andere als volwassen worden aangemerkt.

5. Waar moet de ruimte voor de electromotor worden geprojecteerd?

Wordt aan ontwerper overgelaten.

6. Mag gierkelder onder de mestvaalt worden geplaatst?

Ja.

7. Moet de mestvaalt van een betonvloer met opstaande randen gemaakt worden?

Dit mag.

8. Mogen meerdere ruimten worden geprojecteerd dan de vereischte, als bewaarplaats melk, ziekenbox ed.?

Zie voor melkbewaarplaats; antwoord vraag 2. Voor één ziekenbox dient gezorgd.

9. Zijn de grootte van mestvaalt en gierkelder in overeenstemming met de grootte van het bedrijf?

De gierkelder moet zijn groot 75 M³. De mestvaalt 120—150 M³.

REGELEN VOLGENS WELKE DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN GEWAPEND-BETONCONSTRUCTIES IN BESTEKKEN WORDT BEPAALD.

De Betonvereniging, van meening, dat de bepalingen omtrent de verantwoordelijkheid voor gewapend betonconstructies zoodanig verschillen, dat daaruit moeilijkheden voor de betrokken partijen ontstaan, had in 1925 aan een aantal verenigingen voorgesteld een commissie te benoemen om bestekbepalingen te ontwerpen, die aan de verschillende bezwaren zouden kunnen tegemoet komen. Deze commissie, bestaande uit de volgende leden: Prof. Ir. J. A. Bakker, vertegenwoordiger van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs; Ir. K. Bakker, van de Orde van Nederlandsche Raadgevende Ingenieurs; Ir. L. van Gendt, van den Bond van Hoofden van Gemeentewerken; B. J. Ouëndag, van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, B.N.A.;

Ir. H. G. A. Treep, van de Betonvereniging, heeft in 1927 eenige regelen opgesteld en deze aan de betrokken verenigingen aangeboden met het voorstel ze aan de leden ter overweging te geven als bestekbepalingen voor de verantwoordelijkheid ten aanzien van de constructie en de uitvoering van gewapend betonwerken. Nadat de oorspronkelijke tekst eenigszins werd gewijzigd, naar aanleiding van enkele opmerkingen, welke de

Besturen van bovengenoemde verenigingen, na kennisname van de voorstellen maakten, zijn thans de volgende regelen door de bovengenoemde verenigingen vastgesteld:

Geval A. De constructietekeningen worden den aannemer door de directie verstrekt.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is de directie aansprakelijk voor de constructieve samenstelling en de aannemer voor de uitvoering van gewapend-betonconstructies.

Geval B. De constructietekeningen en berekeningen worden den aannemer door de directie verstrekt, opdat hij in de gelegenheid zij deze tekeningen met de berekeningen te controleren.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is alleen de aannemer aansprakelijk zoowel voor de constructieve samenstelling als voor de uitvoering van de gewapend-betonconstructies.

Geval C. De constructietekeningen en de berekeningen worden door den aannemer gemaakt.

In afwijking van Art. 1645 van het Burgerlijk Wetboek is alleen de aannemer aansprakelijk zoowel voor de constructieve samenstelling als voor de uitvoering van de gewapend-betonconstructies.

Geval D. Wanneer het door den aard van het werk de directie onmogelijk is, vóór de besteding alle constructietekeningen gereed te maken en de bouwheer wenscht, dat de aansprakelijkheid en voor de constructieve samenstelling en voor de uitvoering alleen bij den aannemer berust en deze dus niet in staat gesteld kan worden de tekeningen en de berekeningen vóór het ondertekenen van het Contract van Aanneming te controleren, moeten de te verwerken hoeveelheden in het bestek verrekenbaar gesteld worden, zoodat, wanneer gedurende de uitvoering wijzigingen en/of veranderingen in de tekeningen en berekeningen noodig zijn, de daaruit voortvloeiende wijzigingen verrekend worden.

DE MAXIMALE HOOGTE VAN TORENHUIZEN.

De maximale oeconomische hoogte van torenhuizen ligt ver beneden het in dat opzicht technisch bereikbare.

Hoewel het technisch mogelijk is een torenhuis van 600 M. hoogte te bouwen, is toch de oeconomische hoogte veel geringer. Deze laatste staat ook in direct verband met den grondprijs. Een en ander is na een tweejarig onderzoek uitgemaakt door het American Institute of Steel Construction. Men heeft vastgesteld dat de kosten voor de ijzerconstructie en voor de liften tamelijk gelijk bleven, de eerste bedroegen op een gebouw van 75 verdiepingen 14.08% de laatste 14% van de totale bouwkosten. Bij het onderzoek is men uitgegaan van een terrein in het centrum van New York in den prijs van pl.m. f 535 per M². Men heeft een berekening gemaakt voor acht gebouwen van 8 tot 75 verdiepingen. Aangenomen werd dat alle ruimten waren verhuurd terwijl met alle onkosten werd rekening gehouden.

Nu bleek dat de grafische lijn die de netto-inkomsten aangeeft tot een zeker punt steeg, hetgeen afhankelijk is van den grondprijs. Boven dit punt daalt de lijn. Voor een terrein van 61 + 122 M. en van bovengenoemden prijs werd de spits bereikt bij een gebouw van 63 verdiepingen bij een interest van 10.24%. Bij den dubbelen grondprijs is een gebouw van 75 verdiepingen het meest oeconomische, een gebouw van 131 verdiepingen brengt geen rente meer op.

Aant. verdiepingen: 8 15 22 30 37 50 63 75
Netto-rente in %: 2.22 6.43 7.75 8.50 9.07 9.87 10.24 10.06

Het rapport zegt dat deze grootste oeconomische hoogte natuurlijk ver ligt onder dat wat men de grootste technisch mogelijke hoogte kan noemen. Voor alle praktische doeleinden bestaat de technische grens niet meer als gevolg van den voortgang die gemaakt is op het gebied der constructiemiddelen, als staal, terracotta en andere materialen evenals op de wonderbaarlijke ontwikkeling van de liftindustrie en de fundamentconstructies. Deskundigen schatten dat het bij uitschakeling van de oeconomische factoren mogelijk is een bureaugebouw van 600 M. hoogte te bouwen. De voor zulk een gebouw passende liftinstallatie zou een snelheid vorderen die boven de thans geldende wettelijke grenzen ligt. Bovendien zouden nieuwe veiligheidsinrichtingen noodig zijn alsmede b.v. liftcabines met twee verdiepingen en een nieuw soort expresliften die tot heden nog niet in het openbaar beproefd zijn doch die volgens de liftingenieurs heel goed kunnen worden gemaakt. De beide grensfactoren die het onmogelijk maken boven een hoogte van 600 M. te gaan zijn het enorme gewicht van de draagkabels en de onmogelijkheid voor het menschelek trommelvlies, de trillingen uit te houden van liftkooien met te groote snelheid.

N. R. Cr.

RECTIFICATIE.

In het verweer van de P.P.C. tegen den „Open Brief" van het Jack London Verbond, komen een paar zettfoutjes voor die tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding zouden kunnen geven n.l.:

Het woord „toelaatbaren" in den eersten regel van de voorlaatste alinea, moet „on-toelaatbaren" zijn, en het woord „eventueele" in den tweeden regel van de laatste alinea, moet „essentieele" zijn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA
ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: Ir. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMAN, Ir. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
1 FEBRUARI

1930

N° 5

INDRUKKEN VAN RUSLAND EN ZIJN BOUWKUNST „OUD EN NIEUW" DOOR Dr. H. P. BERLAGE.

I.

(Geïllustreerd met reisschetsen van den schrijver).

Het valt niet te ontkennen, dat het groote rijk der Sowjets op dit oogenblik in aller belangstelling staat, 't zij ten goede, 't zij ten kwade, maar meestal het laatste.

Want als men vertelt daarheen te zullen reizen geraken de gezichten van vrienden en kennissen meestal in een bedenkelijke plooi, en worden allerlei bezwaren genoemd: „het is zoo vermoeiend", „je komt er wel in, maar misschien niet meer uit", moeilijkheden met de douanen, bespionnerende achtervolging enz. enz., om van den toestand in de hotels en in de treinen niet te spreken. En als men dan, tot groote verbazing, is teruggekeerd zooals men gegaan is, geestelijk en lichamelijk ongebroken, dan komt de eerste geheimzinnige vraag, hoe of het er was, en na het bevredigend antwoord de promptte verzekering, dat ze je wel niet alles! uitroepeten! (alsof we niet wisten wat dat beteekent) zullen hebben laten zien.

Daarop past eigenlijk maar één antwoord: (neen, natuurlijk niet) met de verzekering zelf geen andere bedoeling te hebben, dan te vertellen, wat door mij dan wel werd gezien en bijwijze van film, de verschillende reisindrucken te laten voorbijgaan.

Het kostte daarom, gegeven al deze suggestieve uitingen, wel eenige moeite, bij de allerbeleefdste behandeling in het Russische grens- en douanestation, ons werkelijk voor te stellen de grens van het geïncrimineerde roode land te hebben overschreden.

Trouwens de kleur liet ons daaromtrent niet den minsten twijfel.

Een roode vlag, die 's avonds wordt verlicht, wappert van het dak, en de groote visitatiezaal is gedrapeerd met guirlandes van rood vlaggedoek, waarop met witte letters communistische dictaten en spreuken zijn geschilderd, waartusschen portretten van Lenin, Marx en Stalin.

Dit beeld zouden wij aan alle stations tot Moskou, en à plus forte raison in Moskou zelf veelvuldig ontmoeten.

Na de visitatie met opgaaf van het vreemde geld, dat men bij zich heeft, waarvoor een nota, ter bewaring tot de terugreis werd afgegeven en de dollars, het eenig mogelijk ruilmiddel tegen roebels te hebben verwisseld, stapten wij in den 3e klasse slaapwagen van den somber grijs geverfden trein.

Daar het spoor en dus ook de wagens breder en bovendien veel hooger zijn dan in het Westen, waardoor ook de wandelgang, zelfs met handbagage zonder wringen wordt gepasseerd, maken de compartimenten den indruk van kleine vertrekjes. Door het opklappen der breede bankruggen worden 4 voortreffelijke slaappleatsen verkregen, waarvoor men bovendien, tegen betaling, bij den conducteur matrassen en geen vuile, maar schoone kussens en lakens en zelfs een handdoek kan krijgen.

Wij ontwaakten na een „goeden nacht" in de Russische vlakte, een voortzetting van de Poolische, een landschap met weinig afwisseling en dito bebouwing.

De voorbijgaande steden liggen ver van de stations, en de dorpen tellen in het algemeen maar een gering aantal blokhuizen.

Want hout is natuurlijk het gebruikelijke bouw materiaal, dat uit de uitgestrekte dennen- en berkenbosschen direct beschik-

33

baar is.

Opvallend is de beschutting tegen insneeuwing door een begroeide haag en verplaatsbare hekken, die zich langs den geheelen spoorweg uitstrekt.

Het land is weinig gecultiveerd. De landbouw heeft er nog ontzaglijk veel te doen. Onder de spoorwegarbeiders zijn ook vrouwen en in Polen viel mij in zoover de zin voor zindelijkheid op, dat de vloeren der 3e klasse-wagens onderweg door „schoonmaaksters” worden bewerkt.

Tegen 10 à 11 uur wordt de bebouwing dichter, een bewijs, dat wij Moskou naderen.

Tegen 12 uur stopt de trein. Wij worden „afgehaald” door eenige leden van de „Woks”, de vereeniging voor cultureele samenwerking met het buitenland, en natuurlijk onmiddellijk gekiekt.

Dat is overal hetzelfde.

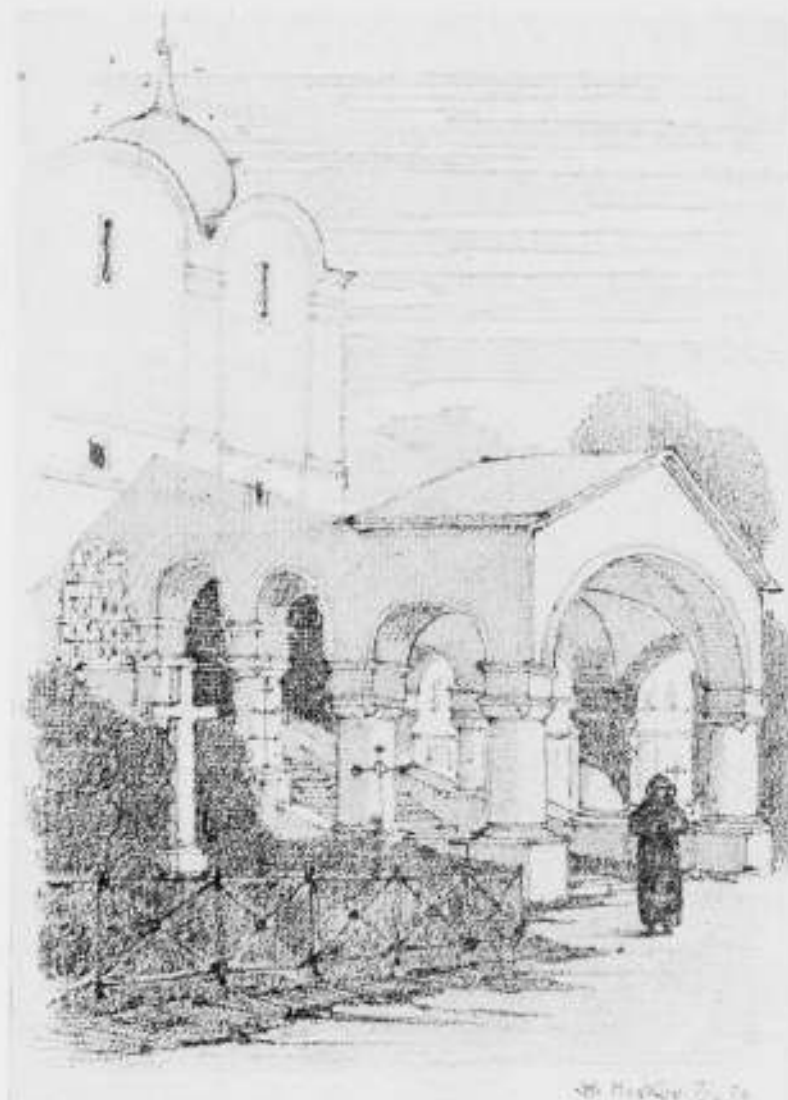
Een auto staat klaar; wij rijden over het schokkende plaveisel, langs druk bevolkte breede straten en over groote pleinen met een veelal rommelige bebouwing, maar onder den onverklaarbaren indruk van iets anders dan wij gewoon zijn.

Een hoek om, tegen een stijgende straat op met vestingstorens en ik herken het roode plein met den muur van het Kremlin.

Langs de bekende Basiliuskerk naar beneden en plotseling verschijnt de bocht van de Moskwa, beheerscht door de gekoepelde en getorende gebouwengroep op het heuvelplateau, waar eenmaal een kleine kapel, te midden van een bosch, de eenige bebouwing was.

En daaromheen loopt de machtige gekanteelde muur tusschen 19 vestingstorens gevat.

Dit stadsbeeld, misschien het schoonste, maar zeker het meest fantastische der wereld, wordt gesloten door de cathedraal van

den Verlosser, de architecturale bevrijdingshymne van de Fransche overheersching.

Wij rijden over de brug en zijn aan het hotel, van waaruit we dus reeds bij het opstaan van dit betooverend silhouet kunnen genieten.

En daarmee wordt mij ook langzamerhand de geheimzinnige indruk verklaard, die zich in het Oostersche type van den koepelvorm openbaart, dat honderd- en nog eens honderdvoudig vermenigvuldigd, het silhouet der Russische stad karakteriseert. Moskou typeert zich dus als een Oostersche stad met een Westerschen inslag, de karakteristieke hoofdstad van een volk met den dienovereenkomstigen dualistischen geest.

Het is de geest, die eenerzijds door het gevoel, anderzijds door het verstand, maar meestal door het eerste wordt beheerscht, en zich daarom ook in zijn architectuur uitspreekt.

Zoals in elk boschrijk land is het algemeen stijlmotief aan den oorspronkelijken houtbouw ontleend, dat nog aan het blokhuis is te zien.

Want met een muur van gestapelde boomstammen moet de vensteromlijsting wel naar buiten worden gebracht, die dan met snijwerk wordt versierd, een motief, dat voor directe toepassing in steen bezwaarlijk is.

Dit kwam echter aan het feit ten goede, dat de houtbouw voor profane doeleinden, zooals in het geheele Oosten, lang bleef bestaan, terwijl voor het religieuze gebouw, hoewel aanvankelijk ook in hout geconstrueerd, waartoe ik naar het klassieke voorbeeld der Noorsche kerken van Hitterdal en Borgum verwijs, tegen brandgevaar al gauw de steen werd toegepast. En vooral in Rusland, dat naar den volksaard een bij uitstek religieuze bouwkunst bezit.

Vandaar, dat alle architecturale pracht zich aan het tempel-

gebouw openbaart en de profaanbouw eenvoudig bleef. De talrijke kerkgebouwen typeeren daarom het eigenlijke karakter eener Russische stad. Want de Rus is een diep religieus wezen.

In diens groote rijk vereenigt de Grieksch Oostersche orthodoxie alle volksstammen, waarvan de invloed sterk genoeg bleek, om elke inmenging vanuit het Westen uit te sluiten.

Er bestond geen wetenschappelijke theologie. Het kerkleven richtte zich naar mystiek en askese; en het dogma ontwikkelde zich niet. De dienst maakt den indruk van een Roomsche Katholieke, waarbij het zangkoor, soms ook met vrouwenstemmen, een groote rol speelt.

Het is een koor a capella, omdat orgels verboden zijn.

De geloovige bekruint zich onder een diepe buiging met een viervoudig gebaar, misschien wel in verband met den Grieksch-kruisvorm van het kerkplan.

De laatste beweging richt zich op den navel.

De poging in Russischen stijl ook een profane architectuur in steen te scheppen, bleef, hoewel karakteristiek, zonder klassieke waarde.

De ruimte der Grieksch-Orthodoxe Cathedraal is meestal gebouwd op het gelijknamige kruis, met toevoeging der overblijvende vierhoeken.

Het geheele plan is dus zuiver vierkant, waarvan alleen het kruis wordt opgetrokken tot 5 cylinders, één groote op de kruising en 4 kleine er omheen, die door peervormige koepels zijn bekroond.

Het licht viel oorspronkelijk alleen door spleetvormig gestrekte vensters in wand en koepelcylinder naar binnen. Maar ter versterking werden later ook breede vensters in de wanden aangebracht. Dit vijfkoepelige silhouet werd in decadente gevallen

ook uitsluitend als versiering toegepast, meest ter wille van het Byzantijnsche kruis.

Dit heeft boven den dwarsbalk nog een klein dwarshout voor het I.N.R.I. opschrift, en onderaan een schuin, wat vreemd genoeg, in perspectivischen vorm den steun der voeten moet symboliseeren. En het geheel staat op een halve maan, als overwinningsteeken van het Christendom op het Mohammedanisme. Bijzonder fijn doen de kettingen, waarmee het kruis aan het bolle koepeldak is vertuid.

De betrekkelijk kleine kerkruimte wordt beheerscht door de vier machtige zuilen, die zonder sculpturalen overgang de gewelven dragen.

In afwijking van de Katholieke Kerk wordt het koor en de beide terzijde liggende vierkanten, door een wand afgesloten, zoodat het altaar slechts door een opening, die door een paar deuren kan worden gesloten, zichtbaar is.

Op die wand concentreert zich nu, in den vorm van ikonen, religieuze figuren, of geheel geschilderd, of in min of meer verguld relief gevat, waarvan alleen de vleeschgedeelten, dus gezicht en handen zijn geschilderd, de ruimtelijke pracht.

De overige wanden, de zuilen mee inbegrepen, die met figuren van heiligen al fresco zijn beschilderd, voltooiën, met de verschillende altaren, deze versiering, waarvan de schoonheid alleen is te vergelijken met die van de daaraan verwante S. Marco Kerk te Venetië.

De volle diepte van zulk een religieuze mystiek is te bewonderen in de ruimten der drie cathedralen van het Kremlin, de Blagowesjtsjensky, de Archangelsky, en de Uspensky, waarvan vooral de laatste, de kroningskerk der Tsaren, onvergetelijk blijft.

Wat trouwens daar, zoowel als in alle Russische kerken en kloosters, aan religieuze kunst werd vergaard, behoort tot het allerhoogste, wat menschelijk talent vermocht.

Dubbel verblijvend was het daarom, den Sowjetstaat bezig te zien aan de restauratie der kerkelijke gebouwen, met de bedoeling, na de vele slechte veranderingen, die natuurlijk ook deze monumenten in den loop der tijden hebben ondergaan, deze wederom in hun oorspronkelijken staat terug te brengen.

En dat doet een bewind, van waaruit een beweging tegen den Godsdienst werd begonnen.

Een bewijs dus wel, dat het communisme de kunst eerbiedigt, hoewel het met de traditie heeft gebroken.

Binnen den vestingmuur van het Kremlin, die door Italiaansche bouwmeesters der 14e eeuw, in navolging van den Veroneeschen, om het driehoekig terras werd gebouwd, hebben acht eeuwen geschiedenis een gebouwencomplex doen verrijzen, waarvan het tsarenpaleis, als het laatste, hoewel architectonisch niet bijzonder belangrijk, zich toch handhaaft als een gebouw van beteekenis.

De twee andere zijden van den Kremlin-driehoek grenzen aan het stadspark (waar, dit tusschen haakjes, zooals in alle parken, metalen papierbakken staan, zoodat het verboden is papier op straat te gooien) en het langgestrekte vierhoekige Rode plein, het grootste en voornaamste plein van Moskou. Daarlangs heeft de muur een lengte van 300 Meter, geflankeerd door twee hoektorens en een middentoren, met toegangspoorten van een majestueuse architectuur.

Terwille der aesthetische harmonie en het historisch geworden, heeft de revolutie ook den vergulden, prachtigen keizerlijken adelaar van den middentoren gespaard.

Daar tegenover ligt het groote zakengebouw met winkelgale-

rijen in modern Russischen stijl, terwijl de beide korten zijden worden afgesloten enerzijds door het Russische Museum met aangrenzende Iberische poort, (zoogenoemd naar een kleine kapel, waar het beroemde heiligenbeeld der Iberische moeder Gods tusschen twee poortopeningen werd bewaard. De Kapel werd na de revolutie afgebroken en de poort gerestaureerd), en anderzijds door de karakteristieke Basilus-cathedraal, een wonderlijk fantastisch bouwwerk, volstrekt onbegrijpelijk voor den Westerschen smaak, maar voor Iwan de Verschrikkelijke, den opdrachtgever, die volgens de sage, uit jalouzie, den bouwmeester de oogen liet uitsteken, een geniaal wonder van architectuur.

Vóór de middenpoort staat het tijdelijk houten monument van Lenin, nu door een schutting omgeven, om het te gelegener tijd door een van steen te vervangen. Daarmee zal zeker dit historische plein worden voltooid, het blijft alleen de vraag of de plaatsing vóór den prachtige hoofdingang ook een ruimtelijke verfraaiing van het plein zal blijken te zijn?

Stempelt de religieuze architectuur Moskou reeds tot een Oostersche stad, het straatleven met de wit gestemde kleederdracht der bevolking, die zich door de breede straten en over de wijde pleinen beweegt, bevestigt dit. Daarbij een dicht tramwagennet met propvolle wagens, waar men zich aan de achterzijde in, en aan de voorzijde weer uit perst. Maar op deze worsteling, het wil gezegd, reageert de Rus met „fair play“.

En tusschen deze bewegelijkheid, de berustende stilte der lange rijen van wachtende vrouwen voor de zoowel grootsche als kleinere winkels, waar het voedsel op kaartstelsel wordt verstrekt. Want er is een algemeene verarming, waarvan men bij een oppervlakkige beschouwing, vooral in de steden, niets

merkt.

Wij hadden trouwens den vorigen middag van onze aankomst, in het groote stadspark aan de Moskwa, reeds gelegenheid gehad deze bevolking in haar element te zien, gedurende een politieke betooging van het jeugdcongres van kinderen onder de 17 jaar, uit alle, ook de verst verwijderde gebieden van Rusland.

Hoe in het algemeen voor de jeugd wordt gezorgd, bewezen de vele typeerend geschilderde provisorische gebouwen, met slaap- en speelzalen, waar gedurende bijeenkomsten de kinderen door de moeders worden afgegeven en onder vrouwelijk gemeenschapsplichtig toezicht verblijven. Er was zelfs in den tuin een tribune met banken omgeven, die door hun afmeting bewezen, dat zij voor jeugdige sprekers en een dito gehoor waren bestemd.

Het is een middel tot opvoeding voor een later gemakkelijken omgang.

Als tegenstelling stond daarnaast een pop als kapitalist, waarop als doelwit wordt geschoten; maar hoewel in revolutietijd begrijpelijk, kwam ik toch tot het besluit, dat een dergelijke tuiting van klassenstrijd, menselijkerwijs gesproken, in de moderne opvoedkunde niet meer past.

We hebben de 7000 kinderen sterke, rood bevaandelde troepen, de pioniers, aan ons zien voorttrekken naar het groote terrein, waar tusschen bloemenvelden openbare toespraken werden gehouden. En onwillekeurig zag ik in mijn verbeelding als architectonisch hoofdmoment in de toekomst een paleis voor opvoedkunde, op deze wijde vlakte zich verheffen.

Het was een prachtige aanblik de gouden koepelen van het oude Moskou in de avondzon te zien gloeien, dat het ontroerend schouwspel aanvulde van twee werelden, die zich

spiegelden in de Moskwa, de rivier, die zoowel het veld als het Kremlin bespoelt.

Om de jaarbeurs niet mis te loop, reisden we na een tweedaagsch verblijf te Moskou naar Nisjny Novgorod, de oude handels- en industriestad van het Wolga-gebied, met de bedoeling, van daar langs de Wolga te varen en vanuit Kazan weer naar Moskou terug te keeren.

Na de nachtreis ging weer hetzelfde wijde landschap met veel dennen en berken en de aardig versierde houten huizen aan ons voorbij.

De berk, die schijnbaar teere boom, schijnt zich toch in het Noorden thuis te voelen.

Wij kwamen al vroeg aan het doel, ook met ontvangst. Het station ligt aan de lage jaarbeurszijde van de Oka, die zich daar met de Wolga verbindt, terwijl de stad aan den overkant tegen de heuvelen ligt gevleid. Op het hoogste punt ligt natuurlijk ook haar Kremlin.

De jaarbeurs verschilt in zoover niet veel van de Westersche collega's, dat ook tal van haar tentoongestelde waren van een bazaarachtige ontarding getuigden.

Alleen in de afdeeling stoffen viel nog te smullen van de onverschachte traditioneele volkskunst der onovertroffen Oostersche patronen.

Na een middagwandeling over de heuvelen door de stad, was er 's avonds weer samenkomst in het voortreffelijke restaurant der tentoonstelling, met een avondgenot van de bijbehorende kermis, waar, behalve de gebruikelijke draai- en schommelgelegenheden, allerlei beesten, als apen, beren, pelikanen enz. te zien waren.

Onder de hooge boomen een prachtig fantastisch beeld, dat mij aan Java herinnerde.

En vóór het sluiten van de groote tentoonstellingshal met zijn gedrang, zette het orkest van het roode leger een polonaise in, versterkt door een luidspreker, dat de jonge paren, en het waren er vele, als vanzelf in rythmischen gang en blijkbaar vroolijk gestemd, door de zaal deed marcheeren.

Een aardig beeld van stil enthousiasme; want in geen enkele stad bemerkt men eigenlijk iets van een bezieling, dan in Moskou.

Het was Maandagmiddag, 26 Aug., dat we aan boord gingen van een der groote stoombooten, die de Wolga bevaren.

's Morgens had ik nog eens door de stad gewandeld en de oudste kerk ook van binnen gezien.

Terwijl ik terzijde van de hoofdstraat op het hooggelegen, stille pleintje met een paar aardige houten huizen, alleen in gezelschap van een paar spelende kinderen met een poes, bezig was die kerk te teekenen, kostte het moeite mij voor te stellen in het hartje van Rusland te zijn; maar toen ik daarna onder geleide van een plaatselijk student, de kerk kon binnengaan, waar wij werden ontvangen door den Pope (trouwens een on-eerbiedige naam voor Vadertje) een type van mannelijke schoonheid en waardigheid, zooals alleen Rusland bezit, was ik weer uit den droom.

Het merkwaardige van het oude kerkbinnenste was het verband tusschen de lage voor- en de hooge kerkruimte.

Vandaar de lange perspectief naar den prachtigen koorwand toe, waarop ons zelfs ikonen van Caravaggio werden getoond. De terugweg bracht mij nog eens langs het prototype van een nachtasyl, dat zijn algemeene bekendheid dankt aan Maxim Gorky, die in Nisjny Novgorod geboren werd en er een tijd lang woonde, en dit beruchte gebouw tot een litterair onderwerp heeft gemaakt.

Toen ik toevallig langs een tweede soortgelijk exemplaar liep, waarvan de parterreramen open stonden, kon ik met Dante's helle-opschrift voor oogen mij de verschrikking van een dergelijk verblijf voorstellen.

Het was drie uur geworden, toen op de groote raderboot Karl Marx, de voortreffelijk ingerichte bovendecks hutten door ons werden betrokken.

Daaraan grensden de eet- en conversatiezalen, terwijl om het geheele ruimtencomplex der beide eerste klassen een wandeldek liep.

Men kon ook daar, en zelfs op vriendelijk verzoek, geheel bovendecks ontbijten of eten.

En dit gebeurde nogal eens, omdat deze driedaagsche vaart begunstigd werd door de voortzetting van het tropische zomerweer, dat we reeds te Moskou hadden genoten.

De Wolgavaart blijft om haar landschappelijke schoonheid onvergetelijk.

De breede rivier is aan de eene zijde door de vlakke, aan de andere zijde door een heuvelrij begrensd, die zich beide aan den horizon verliezen.

De indruk van deze, tot in het oneindige voortgezette tegenstelling, is van een verhevenheid, die boven de eentonigheid uitgaat.

Trouwens het Russische landschap zal door velen, hoewel ten onrechte, eentonig worden genoemd.

En dat van de Wolga is het zeker niet, omdat haar eentonigheid gelijksoortig is aan die der woestijn, die ook het verhevene benadert.

En in de richting van die beschouwing ligt aan het eind de sterrenhemel, die in zijn onbegrepen eentonigheid, tot de schoonheid der volstrekte verhevenheid stijgt.

Toch zorgt de Wolga voor het veranderlijke, landschappelijk door de afwisseling van gedeeltelijk kale, gedeeltelijk beboschte okerkleurige oevers, die vooral bij schemerlicht een mystiek effect afstralen, en algemeen menschelijk door zijn stations, waar in bonte verscheidenheid een va-et-vient-masse plaats heeft van de reizigers der beide onderste verdiepingen, en dit, maatschappelijk, in de schrilste beteekenis van het woord.

Dan door de verrassing bij het ontdekken van het silhouet eener stad, die langzaam nadert en door zijn stijgende bebouwing blijkt den geheelen stroom te beheerschen.

En eindelijk door de houtvloten, die in elkaar worden gezet, (waarop volledig gestyleerde huizen zijn gebouwd, die zich als paalwoningen vertoonen), wachtende op de „Wolgasleepers”, die onder het bekende eentonige gezang, of ook op de gewone sleepbooten, die hen volgens een meer moderne opvatting naar het doel zullen brengen.

Maar het grootste genot gaf een avondwandeling langs het promenadedek, bij maan- en sterrennacht, en de aardige bak- en stuurboord-lichten langs de vaart en aan de stations.

Wij bereikten Kazan, maar wilden nog niet aan land gaan en te Samara een dag later evenmin; want tenslotte bleek Saratow het meest gewenschte eindpunt te zijn; ook al om de directe spoorwegverbinding naar Moskou.

Onderweg onderhielden wij ons natuurlijk met verschillende reizigers, die, hoewel met voorzichtigheid, zich zoo nu en dan toch wel over den oeconomischen toestand ongunstig uitlieten. Doch het bleef meestal bij de algemeenheid, dat er veel veranderd was, zoodat ik zelf daarover ook geen direct oordeel heb. Daartoe leze men van onzen reisgenoot prof. Frijda, de artike-len, die hij in de Telegraaf over de oeconomische problemen

in Rusland heeft geschreven. Ons was trouwens reeds vroeger medegedeeld, dat men wel over het „wat” kan praten, en dan ook tamelijk volledig wordt ingelicht, maar niet over het „hoe”.

En beslist in deze wereld niet altijd het hoe? Eén incident, als men dat tenminste zoo noemen mag, deed zich onderweg voor.

Wij passeerden een spoorwegbrug, die onder militaire bewaking stond, omdat er nog niet lang geleden vanuit een boot een bom was geworpen.

En daarom werden alle Marx-reizigers verzocht, niet op het dek te blijven, maar naar binnen te gaan en de deuren te sluiten, om daardoor de mogelijkheid eener herhaling te voorkomen.

Maar dat was ook de eenige „waarschuwing” gedurende de geheele reis.

Wij voeren dus Kazan voorbij en landden te Samara, een paar jaar geleden het centrum van een hongersnood. Daar de boot 2 uur stil lag, gingen we aan land. Maar daardoor werd ons het gezicht op de prachtig langs de rivier opgebouwde stad vergald; want de gang door de afschuwelijk vervallen straten gaf nog een volledig beeld van de doorgestane ellende.

In zulke hoofdstuksoogenblikken verrijst dan op eenmaal de geheele Tragedie der menscheijke samenleving, met de al zoo vele malen herhaalde wanhoopsvraag, naar het waarom? Maar daarop wordt ook even zooveel malen tevergeefs op antwoord gewacht.

En toch? bij het passeeren van het standbeeld van Lenin stond, naar het voorbeeld van Moskou een kring van kinderen, waaruit er telkens één naar voren kwam, om wat te vertellen. Dan gaf het inwendige van Saratow, nog fantastischer beke-

peld en betorend dan Samara, ons station van den volgende dag, een ander beeld te zien.

Wij logeerden aan de hoofdstraat in een goed modern hotel, dat architectonisch van Duitsche afkomst kon zijn, terwijl ik, een paar huizen verder, een gebouw ontdekte van een onmiskenbaar Hollandsch karakter.

Onder de roode was zelfs witte baksteen verwerkt, en de ijzeren ramen waren dubbel dik.

Vanwaar die overeenkomst?

Maar is het in dezen tijd zoo volstrekt onmogelijk, dat de bouwkunstige invloed eenige duizenden mijlen verder rijkt, dan men verwacht?

Wij begonnen met een middagmaal in het restaurant van het hotel, aan tafeltjes met glazen dekbladen, waaronder zoowel foto's van de stad als het menu waren gelegd.

Een aardige en praktische vondst, die ik daarom aan de Westersche Restaurateurs ter navolging aanbeveel.

De hoofdstraat loopt uit op de groote markt, met het schilderachtig gewoel der Zuidelijke stad.

40

Ook was het een genot weer eens een groot aantal karren en paarden te zien en dan nog wel met het aardige Russische tuig der houten overhuiving.

Een mooie kerk beheerscht dit levendige beeld.

Ook kregen we toegang tot de eigenaardige oude cathedraal, waar de priester mij met een buiging een geïllustreerde uitgave van hare geschiedenis ten geschenke gaf. Een beleefd begrip van waardeering, waarvoor ik helaas geen woorden, maar slechts een gebaar tot dank kon vinden.

Ook voor deze stad, evenals voor Nisjny Novgorod was een verblijf van 11½ dag te kort, maar het eenmaal vastgestelde program liet geen verandering toe.

Wij namen op Vrijdagmiddag 30 Augustus den sneltrein naar Moskou, tot den volgende ochtend 11 uur, met het gevoel „weer thuis” te zijn.

Wel een bewijs, dat men van die stad, na slechts een tweedaagsche kennismaking, gaat houden.

(Het slot volgt in een der volgende nummers).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: I^r. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED. J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, I^r. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

8 FEBRUARI

N° 6

OPEN BRIEF AAN DE EDELACHTBARE HEEREN BURGERMEESTER EN WETHOUDERS EN LEDEN VAN DEN RAAD DER GEMEENTE 'S-GRAVENHAGE.

Edelachtbare Heeren,

Het zal U allerminst verwonderen, dat ook en vooral in kringen van architecten, de besprekingen in Uwen Raad van plannen tot stichting van een nieuw Stadhuis, met belangstelling gevolgd zijn.

Deze besprekingen immers hebben wederom in wijden kring de bevestiging gegeven van de overtuiging, dat het stedelijk schoon van 's-Gravenhage Uwen Raad en Uw College van Burgemeester en Wethouders zeer ter harte gaat.

Het is uit deze overtuiging, dat wij den moed putten enkele zaken onder Uwe aandacht te brengen in het volle vertrouwen, dat U deze wel in ernstige overweging zult willen nemen.

Wij wenschen in geen enkel opzicht de betekenis te ontkennen van de stichting van belangrijke openbare gebouwen en zeer zeker allerminst van de stichting van een nieuw Stadhuis. Integendeel, wij waardeeren zéér de zorgvuldige wijze waarop de voorbereiding der Museumplannen en de omvangrijke situatiestudies voor den Stadhuisbouw op Uw initiatief zijn tot stand gekomen.

Daarnaast echter meenen wij niet te mogen voorbijzien, dat per saldo het karakter van een stad minder bepaald wordt door de betekenis van dergelijke — zij het ook nog zoo belang-

rijke — afzonderlijke gebouwen, dan wel door het algemeene peil van de gewone bebouwingen, de gewone straten, wegen, waterwerken en beplantingen.

In een stad als de Uwe, woonstad bij uitnemendheid en gezegend met een veelzijdig natuurschoon, zijn het tenslotte in hoofdzaak de woonhuizen en de woonstraten, die, tezamen met de in het stadsplan aanwezige of kunstmatig aangebrachte natuurelementen, het beeld van de stad bepalen.

Het zijn in de eerste plaats de straten en grachten met de koopmanshuizen en woonhuizen geweest, die aan onze oude steden hun aantrekkelijkheid gegeven hebben. Het zijn naast de kantoren, werkplaatsen en openbare gebouwen ook weer in de eerste plaats de woonwijken, die aan de nieuwe steden en stadsgedeelten een blijvend beeld zullen geven.

Dat echter dit beeld gunstig zal zijn, meenen wij helaas ernstig te moeten betwijfelen. Wij zijn zelfs allerminst gerust, dat men op den duur toch zeker belangrijke zaken als Stadhuis- en Museumbouw naar waarde zal weten te schatten, wanneer daartegenover vrijwel alle nieuwe stadsuitbreidingen het in veel opzichten onmachtige en vaak troosteloze karakter zullen behouden, dat hen thans kenmerkt.

Het is zeker verklaarbaar, dat, door de overvloedige wijze waarop Uwe Gemeente met natuurlijk schoon is gezegend, velen de achteruitgang en de verwording van het stadsbeeld nog niet in die mate gezien en gevoeld hebben, als o.i. wenschelijk en noodzakelijk is.

Toch zijn wij reeds thans overtuigd, dat langzamerhand de oogen van vele leeken en van vele goede Hagenaars geopend worden voor dezen zichtbaren achteruitgang en voor het gevaar dat het nieuwe 's-Gravenhage dreigt in den vorm van troosteloze leelijkheid en karakterloosheid.

Volkomen begrijpen wij, dat deze opmerkingen niet zonder nadere precisering aanvaard zullen kunnen worden.

Wij hebben dan ook getracht een aantal van onze bezwaren in een afzonderlijke toelichting nader te omschrijven aan de hand van eenig illustratief feitenmateriaal. Deze verzameling van gegevens wil in geen enkel opzicht aanspraak op volledigheid maken. Zij dient slechts te worden opgevat als een globale aanduiding van zichtbare tekortkomingen en als een poging daarvan eenige feitelijke oorzaken op te sporen en een enkel voorbeeld te geven.

Het ligt daarbij niet op onzen weg deze oorzaken te herleiden tot eenigerlei persoonlijke aansprakelijkheid, van welken aard ook. Wij stellen er prijs op uitdrukkelijk vast te leggen, dat deze kritiek niet anders dan opbouwend wil zijn, en dat wij daarmee in geen enkel opzicht tekort willen doen aan de appreciatie voor wat in de laatste tientallen jaren wél en ten goede tot stand gebracht mocht worden.

Evenmin willen wij echter eenige instantie, die aan het tot stand komen van de nieuwere stadsgedeelten direct of indirect medewerking verleende, zoomin als de lastgevers en uitvoerders van bouwopdrachten, zonder meer van alle aansprakelijkheid vrij pleiten.

Onze nadere toelichting bevelen wij hierbij met vol vertrouwen aan in Uwe welwillende belangstelling.

DE COMMISSIE VAN REDACTIE VAN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA.

41

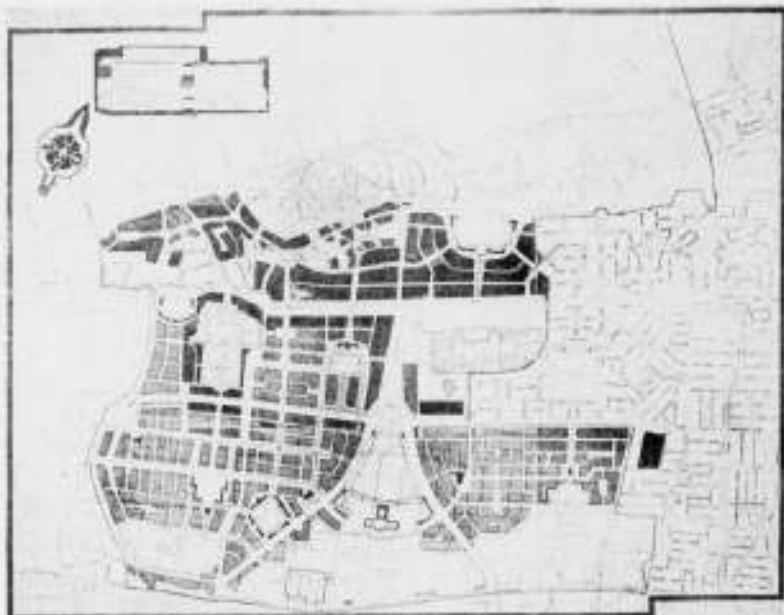

FIG. 2. PLAN WEST 1927.

Toelichting bij den Open Brief aan den Raad en aan het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente 's-Gravenhage.

Het stadsbeeld van het nieuwere 's-Gravenhage verschilt in vele opzichten van dat van andere steden. Het stelt daardoor echter zeer bijzondere en dikwijls zeer hoge eischen aan stadsplan en aan bebouwing en beplantingen.

Deze bijzondere eischen houden in hoofdzaak verband met een drietal verschijnselen, die voor het karakter van de stad in haar geheel en in onderdeelen typeerend zijn:

1. Buitengewone uitgestrektheid bij, voor een modern-Westersche stad van dezen omvang, zeer geringe bevolkingsdichtheid per oppervlakte-eenheid.
2. Natuurschoon in de onmiddellijke omgeving en in de grootste verscheidenheid, die ons lage land kan geven: zee, duinterrein, bosch, weide.
3. Overheerschend karakter van woonstad, waarbij duidelijke preferentie van alle maatschappelijke standen voor het 'vrije' eengezinshuis-subst. de etagewoning met vrije eigen opgang (portiekwoning), in het algemeen voor lage bebouwing.

Deze drie factoren geven aan uitbreidingsplannen en bebouwingen een méér dan gewone beteekenis. Zij stellen eischen, die ver boven een gemiddelde norm uitgaan.

Bijzondere zorg vragen in eersten aanleg de volgende punten:

- a. Handhaven van aanwezig natuurschoon.
- b. Onderlinge verbindingswegen en overweging der middelen van verkeer tusschen de verschillende ver uit elkaar gelegen stadsdeelen (afstanden van meer dan 10 K.M. hemelsbreed!) en van aan- en afvoer van groote nieuwe wijken naar het centrum der stad.
- c. Zoodanige planindefining of verbindingswegen en verkeersmiddelen dat de bewoners van alle ver uiteen gelegen stadsdeelen van al het aanwezige natuurschoon zooveel mogelijk kunnen profiteren, en dat een volgende bebouwing de gelegenheid daartoe blijft handhaven.
- d. Gemakkelijke aansluiting voor alle stadsdeelen aan alle intercommunale hoofdverkeerswegen.
- e. Gemakkelijke verbinding van alle stadsdeelen met de spoorwegstations, subst. eigen spoorwegverbindingen voor ver afgelegen stadsdeelen.
- f. Nauwkeurige overweging van straatbreedten en straatprofielen voor de hoofdverbindingswegen, zoowel uit een oogpunt van verkeer als van stadsschoon.
- g. Nauwkeurige overweging van straatbreedten en volledige straatprofielen in verband met soort en type der bebouwing.
- h. Indeling der bouwblokken en verkaveling, mede gericht op het bereiken van een zoo goed mogelijk stadsbeeld.
- i. Bebouwing van zoo hoog mogelijk architectonisch gehalte, tot het bereiken van een in alle opzichten zoo goed mogelijk stadsuitbreiding.

De uitbreidingsplannen vestigen niet den indruk dat met deze cardinale punten in alle opzichten is rekening gehouden.

Het plan West 1927 b.v. (Fig. 2) en de toelichting daarop laten vele dezer punten onaangeroerd, ondanks het feit dat het uiterste deel van dit plan ca. 7 K.M. hemelsbreed en ca. 10 K.M. langs de kortste verbinding gemeten, verwijderd is van de beide spoorwegstations; ondanks ook het feit, dat aan-

FIG. 3. GOUDENREGENPLEIN.

en afvoer naar en van het stadscentrum en de andere stadsdeelen in hoofdzaak aangewezen blijft op één enkele der bestaande verbindingswegen, met name de Laan v. Meerdervoort, die naar de binnenstad toe steeds versmalt doch desondanks bestemd is om via de geprojecteerde vork-vormige Boulevards steeds meer verkeer tot zich te trekken en te onttrekken aan andere evenwijdige verkeerswegen (Loosduinsche weg, Westland).

Bovendien zal voor dit plan weer een belangrijke hoeveelheid natuurschoon geofferd moeten worden zonder dat daarvoor in de plaats, te oordeelen naar de bestaande en aangrenzende stadsdeelen ook maar in het minst bevredigende resultaten zijn te verwachten.

Nóch voorzover betreft de indeling van straatprofielen, nóch met betrekking tot bebouwingwijze en karakter der bebouwing zelf, waarop hierna nader zal worden gewezen.

Tegenover deze principieele bezwaren hebben overwegingen dat „zooveel mogelijk is getracht in het plan verschillende punten van stedenbouwkundige beteekenis te scheppen, zoowel door de groepeerings van schoolgebouwen tot complexen, als door het projecteeren van afgesloten stadsbeelden met als hoofdmoment een openbaar gebouw“, weinig meer dan aca d e m i e s c h e waarde.

Vooraf wanneer dergelijke z.g. punten van stedenbouwkundige beteekenis tenalotte op zoo weinig organische wijze in het stadplan zijn opgenomen, dat zij in het stadsbeeld ondanks de schijnbare monumentaliteit van opzet niet anders dan een zeer ondergeschikte functie kunnen vervullen.

Zoo vormt de opeenvolging van Chrysantplein, Sportterrein, H.B.S., en Ericalaan een in grondplan schijnbaar belangrijke as van grootsch bedoelde ruimtelijke monumentaliteit, die echter in het stadsbeeld geen andere beteekenis heeft dan die van een min of meer toevallige en willekeurige onderbreking van Laan van Meerdervoort en Segbroeklaan (fig. 1).

Waarom werd deze doodlopende monumentaliteit niet op voor-de-hand-liggende wijze in verband gebracht met de thans eveneens zinloze grootschheid van de nauwelijks honderd Meter ten Noorden gelegen Kwartellaan, die bij een breedte van ca. 50 M. tusschen de gevels Westelijk in een doelloos rondpunt tegen den duinvoet doodloopt om zich Oostelijk op te lossen in werkelijk belangrijker verbindingswegen van nauwelijks de halve breedte. (fig. 1).

Op analoge wijze demonstreert de opzet van de plannen voor stadsuitbreidingen ook op tal van andere plaatsen een groote ruimheid en een monumentaliteit, die door de wijze waarop zij in het plan zijn opgenomen, in het stadsbeeld niet of niet ten volle tot hun recht kunnen komen.

FIG. 4. SPORTLAAN.

FIG. 5 EN 6. LAAN VAN MEERDERVOORT.

Waar tegenover belangrijke verbindingswegen, die direct of indirect naar het stadscentrum leiden, zonder eenige monumentaliteit en vaak zonder voldoende breedte als volkomen ondergeschikte straten zijn opgelost. Goudsbloemlaan, Goudenregenstraat, Loosduinscheweg e.a. zijn behandeld als verhoudingsgewijze secundaire straten. Uit de opeenvolging Kwartellaan-Goudsbloemlaan-Goudenregenstraat, met naar de stad toe steeds s m a l l e r wordende wegbreedten, blijkt allermint dat bij het ontwerpen op eenigerlei wijze, althans met enig succes, is rekening gehouden met de zeer belangrijke eischen, die gesteld worden aan den aan- en afvoer van groote en ruime nieuwe wijken van en naar de binnenstad en aan directe of indirecte interlocaale verbindingswegen. (fig. 1).

Ook bij het vaststellen der straatprofielen is geen of althans onvoldoende rekening gehouden met deze verbindingswegen.

Het stadsbeeld wordt diensgevolge op tal van plaatsen vernield door „rücksichtelose“ plaatsing van betonnen masten.

Bij juiste overweging en goede beplanting waren stadsbeelden als Goudsbloemlaan-Goudenregenplein zeker te voorkomen geweest. (fig. 3).

Ook de profielkeuze van straten als Kwartellaan is in verband met plaatsing der masten en der bovenleidingnetten verre van gelukkig.

Hoe weinig verband tusschen planopzet en werkelijkheid in veel gevallen aanwezig is, bewijst de late re bestemming tot verkeersweg van „oorspronkelijk“ blijkbaar niet als zoodanig bedoelde straten en het daarvoor zelfs in nieuwe stadsdeelen noodig gebleken sloopen van reeds aangelegde beplantingen.

In ander opzicht blijkt een ruime en monumentaal opgezette aanleg evenmin tot een fraai stadsbeeld te kunnen leiden. Dat met redelijken grond eenig resultaat verwacht mag worden wanneer straatbreedten van 50 tot 70 Meter met nauwelijks 6 Meter hoogte bebouwing worden geprojecteerd, mag in vele gevallen betwijfeld worden (hierover nader).

Voorbeelden als Sportlaan-Segbroeklaan en de vele kilometers lange Laan van Meerdervoort in haar on-onderbroken eentonigheid rechtvaardigen dezen twijfel en doen geen betere resultaten verwachten voor de verdere uitbreidingen, b.v. voor den royalen opzet der vorkvormige Boulevards, die in het plan-West geprojecteerd zijn.

FIG. 7. LAAN VAN MEERDERVOORT.

CLICHÉ „S GRAVENHAGE IN BEELD“.

Sportlaan-Segbroeklaan en Laan van Meerdervoort zijn tevens voorbeelden van onjuiste ruimte-ontwikkeling in de lengte, waardoor ongunstige verhouding van straatbreedte tot hoogte van bebouwing des te sterker gaat spreken, terwijl geen enkele vooropgezette en onwillekeurige poging is gedaan aan het stadsbeeld de ruimtelijke leegheid te ontnemen b.v. door onderverdeeling, plaatselijke afsluiting, afbuiging, wisseling van straat- of bebouwingprofiel. (fig. 4 t.e.m. 8).

Niet voorbijgezien mag worden dat blijkbaar op meerdere plaatsen ruime en breede open aanleg een andere bedoeling gehad heeft, n.l. in samenwerking met een zeer ruime en verspreide bebouwing, te zorgen voor licht en lucht en voor behoud van natuurlijk karakter. Zoo zouden blijkens de toelichting op het plan-West (1927) de Boschjes van Pex en de duinstrook bestemd zijn voor een dergelijke verspreide bebouwing, „zoodanig, dat aan het karakter als duinpark geen afbreuk zal worden gedaan“.

De in de aangrenzende bestaande bebouwing tot-nu-toe bereikte resultaten wettigen volkomen de overtuiging, dat daarbij echter op den thans ingeslagen weg niet mag worden voortgegaan; noch het z.g. Houtrustpark, noch de „tuinstad“ Segbroek hebben het karakter van natuurpark ook maar in het minst kunnen handhaven, terwijl de duinstrook en het duinlandschap „als zoodanig, allermint onaangetaast“ zijn gebleven.

Immers, mag men reeds in den grond betwijfelen of inderdaad zoodanige „ruime en verspreide bebouwing“ het „karakter als duinpark“ onaangetaast kan laten, zeker zal dit niet mogelijk zijn, wanneer de bebouwing niet meer ruim en niet meer verspreid gaat worden, zooals b.v. in het Houtrustpark het geval is. (fig. 9).

Ook in de verdere uitbreidingen van de z.g. „open“ bebouwing naar het Zuiden toe zijn de onderlinge afstanden der woningen zoo gering, dat daar tusschen nauwelijks meer sprake van natuurlijke beplantingen kan zijn. Allermint bevorderlijk voor het aanbrengen van dergelijke beplantingen zijn ook de zeer geringe bouwblokkdiepten dezer „open“ bebouwingen, zoodat evenmin verwacht mag worden, dat tuinbeplantingen van eenige beteekenis ooit zullen kunnen medewerken om de meestal weinig fraaie achtergevels met waschlijnen, erfcheidingen, schuurtjes e.d. aan het oog te onttrekken.

FIG. 8. LAAN VAN MEERDERVOORT.

FIG. 9. OVERZICHT DER „OPEN BEBOUWING“ OMGEVING SPORTLAAN HOUTRUST. CLICHE „S GRAVENHAGE IN BEELD“.

Zoo zal zelfs bij goede en meer zorgvuldige architectonische verzorging het gestelde hoofddoel: behoud van natuur- en typisch landschapsschoon onbereikbaar blijken, (fig. 10).

Wanneer daarbij de bebouwing dan bovendien nog zonder eenigen samenhang en voor het overgrote deel architectonisch bepaald slecht verzorgd is, kan zelfs geen redelijk resultaat meer worden verwacht, (fig. 12, 14 en 16).

Hoe weinig begrip heeft het merendeel der ontwerpers dezer bebouwing gehad van natuur en natuurlijkheid, (fig. 11 t.e.m. 20).

Hoe sterk heeft hier en elders de onmacht, natuurlijk en pretentiefloos te zijn, geleid tot grof-pretentieuze, gezocht-willekeurige, vaak daardoor wanstaltige en grove bebouwing, (fig. 11 t.e.m. 20).

Welk een onmacht blijkt er uit de wijze waarop vrijstaande open bebouwing ontaardt in den bouw van groepen-banale-stads-rijen-huizen-met-openingen-tusschen, waarbij zelfs niet de moeite wordt genomen in de hoekpanden te profiteren van de vrije ligging door het maken van een beter en aantrekkelijker indeling, (fig. 17).

Tegelijk met het woonhuis dreigt ook voor het stadsbeeld het gevaar uitsluitend handelsobjekt te worden. Overigens zelfs redelijke, althans aan-

vaardbare architectuur is leverbaar, niet alleen met en zonder vaste waschtafels en centrale verwarming maar ook — ten koste van het straatbeeld — met en zonder dak naar believen, (fig. 21).

De gordel van natuur aan den voet der duinen, gevormd door de Boschjes van Poot, de Boschjes van Pex en Meer en Bosch, en de geheele duinweide daartusschen, staan op het punt geheel vernietigd te worden.

Dringend dient men zich af te vragen of de weinig bemoedigende totnutoe bereikte resultaten dit offer ook maar in het minst rechtvaardigen.

Er is in deze resultaten maar één lichtzijde: de mogelijkheid het plan-West alsnog een grondige herziening te doen ondergaan en te besluiten de verdere vernieling stop te zetten om maatregelen te beramen die door beteren planopzet en hogere eischen van bebouwing zullen kunnen redden wat nu nog gered kan worden.

FIG. 10. SPORTLAAN
44

FIG. 11. NACHTEGAALLAAN.

FIG. 12-16.

FIG. 17-21.

FIG. 22. VILLA IN ZORGVLIET ZONDER NATUURANPASSING.

Betere voorbeelden van open bebouwing vindt men b.v. in het park Zorgvliet. Daarbij dient echter in aanmerking genomen, dat een groot deel van het resultaat te danken is aan de individuele keuze der architecten door hunne particuliere opdrachtgevers. Ook hier vindt men echter nog rijp en groen, aanpassing aan natuur en pretentieuze verachting daarvan naast elkaar, (fig. 22 en 23).

Het aantrekkelijker karakter van Zorgvliet wordt voorts zeker bevorderd, doordat minder oppervlakte besteed is aan wegenaanleg — ten koste van bestaand natuurschoon, — terwijl ook veel meer gewas gespaard bleef of kon worden aangebracht door de werkelijk ruimere bebouwingswijze. (fig. 24—26). Het villapark Marlot heeft minder het karakter van open bebouwing, is daarentegen door groter eenheid, door overwogen verkaveling en ruimtelijke indeling eveneens aantrekkelijker geworden dan de open bebouwingen in de omgeving Houtrust-Sportlaan-Segbroeklaan, mede ook door de wijze waarop aanwezig natuurlijk schoon verwerkt is. (fig. 27 en 28).

Ook in andere nieuwere stadsgedeelten zijn ernstige bezwaren aan te voeren tegen de grondlagen der planindeling en verkaveling en tegen de wijze waarop de straatprofielen ontworpen zijn.

Waar deze toelichting echter nóch volledig kan nóch wil zijn, wordt hier voor de hoofdzaken volstaan met de opmerking, dat vanzelfsprekende bezwaren die t.a.v. een bepaald stadsgedeelte met eenige voorbeelden zijn toegelicht in hun algemene strekking ook gelden voor andere voorbeelden in andere stadsgedeelten.

Met betrekking tot plan West is helaas nog geheel van toepassing de reeds eerder (Bouwkundig Weekblad van 18 April 1927) dezerzijds geformuleerde kritiek, waaruit de hoofdzaken letterlijk geciteerd zijn, terwijl daaraan is toegevoegd een uittreksel uit de in deze beschouwing aangehaalde studie van ir. S. van Hoogstraten welke verscheen in de Bouwkundige Weekbladen van 18 en 25 December 1926 en te voren als voordracht werd gehouden voor het Departement den Haag van de Mij. van Nijverheid.

„Tot even over de toenmalige gemeentegrens was de bebouwing voortgeschreden, toen de prijsvraag van 1921 uitgeschreven werd. Betreffende de duinen schreef het programma voor: behoud als „natuurpark” zonder dat echter bebouwing van enkele gedeelten uitgesloten is, wanneer deze

FIG. 23. DE VILLA NAAST DIE VAN FIG. 22.

„de schoonheid van het geheel zou „verhoogen”. Jawel! De Boschjes van „Pex” dienden te worden behouden als plantsoen, Meer en Bosch en het „gebied tusschen de Segbroekbeek en de duinen waren bestemd voor open „bebouwing. Nu (1927 Red.) blijkt men al weer afgezakt te zijn. En de „boschjes van Pex en het heele duingebied zijn bestemd voor verspreide „bebouwing, „zoodanig dat aan het karakter als duinpark geen afbreuk „zal worden gedaan”. (Toel. plan West 1927 Red.). Terwijl in de richting „van Kijkduin ook duinterrain voor gewone open bebouwing is aangewezen. „Hoe kan men in ernst meenen dat een zelfs zeer verspreide bebouwing „het duinlandschap niet zal aantasten! Wat de Centrale Schoonheidscom- „missie voor het Gool in haar rapport over het behoud van natuurschoon „zoo terecht van bosch en hei zegt, geldt evenzeer voor de duinen: „Voor „de schoonheid van een landschap is het kwantitatieve van essen- „tieele waarde”.

„Dit plan echter geeft gelegenheid tot „ontspanning” door een toerweg „voor auto's en fietsen, die de eenheid en stilte in de tocht al niet breede „duinstrook ook nog grondig zal breken. Ook hierdoor wordt het duin noo- „deloos gedenatureerd. Men behoude en behoeve de duinen voor hen die „na ons komen. De stad groeit, groeit snel; het natuurschoon kan slechts „slinken. De verhouding tusschen aanwezig natuurschoon en bebouwd opper- „vlak wijzigt zich in ongunstigen zin en dat niet evenredig aan de toe- „neming van de bevolking; maar veel sterker. Men kan van „meening” zijn „dat het „s-Gravenhage van heden wel wat missen kan, maar bedenke dat „het dan in de toekomst tekort komt. Want met dit bebouwingsplan „is het niet uit; nu wordt de aantrekkelijkste en gemakkelijkst te exploi- „teeren terreinstrook aangesneden — op zich zelf al bedenkelijk — daarna „zal uitbreiding landwaarts volgen. Op het natuurschoon dat nu nog ge- „spaard kan worden, moet atraks het miljoenen-complex van West-Zuidhol- „land teren. Parken kunnen later wel aanvullen, maar natuurschoon niet „vervangen.

„De Boschjes van Pex zullen volgens dit ontwerp eveneens worden ege- „knapt met verspreide bebouwing. Deze ongemeen bekoorlijke boschjes „zullen in hun tegenwoordigen natuurstaat wel niet te handhaven zijn; „ruig en verwaaid als ze zijn, zullen ze dstoneeren tusschen Haagsche om- „bouwing. Hervorming tot een park zal mettertijd wel noodig blijken, maar „ook dan: zonder villa's!

FIG. 27. VILLAPARK MARLOT. CLICHE „S-GRAVENHAGE IN BEELD”.

„Hetzelfde geldt van het landgoed Meer en Bosch, waarvan men zich nu „voorstelt de kern, het bosch wél te behouden. Het is wel zeer gewenscht „aan de zijde van de Segbroekbeek geen of zeer verspreide bebouwing toe „te passen om het bosch voorgrond te geven en in verbinding te laten met „het groen langs de beek.”

„Voor betrekkelijk weinig jaren was het nog niet goed mogelijk om ver- „schillende nieuwe verschijningen, het verkeer in zijn verscheiden vormen „juist in een plan te coördineren — nooit zal dat geheel mogelijk zijn — „maar bij den beperkteren omvang van stad en verkeer beide, was dat ook „niet zoo dringend noodig als thans. Nu hebben veel verschijnselen zich „wel zoo scherp afgeteekend, de stedebouwwetenschap is wel zoover ge- „vorderd en de omvang der stad wordt zoodanig, dat een gezagig voort- „gaan op den ouden weg niet meer verantwoord is. Dit plan echter toont „dat besef niet, hier werd geen leiding gegeven, maar werden de vraag- „stukken, de moeilijkheden, die opgelost dienden te worden, ontgaan. Het „is een uiting van gebrek aan moed of van onmacht.

„Er zullen toch voor en door deze wijk, deze stad snelverbindingen noodig „zijn of worden, en autowegen. En spoorwegaanluiting is minstens wen- „schelijk. Korthedshalve worde voor deze allerbelangrijkste kwesties ver- „wezen naar de uitnemende studie van ir. S. van Hoogstraten, Bevol- „kingstoename en stedebouw in de beide laatste nummers „van het Bouwkundig Weekblad 1926. Over deze cardinale kwesties zwijgt „het ontwerp en zwijgt de toelichting. Als men nu nog geen positieve voor- „stellen durfde doen, hadden dan niet terreinstrooken gereserveerd dienen „te worden? Had niet minstens de toelichting moeten motiveeren waarom „geen voorstellen werden gedaan?”

„We lezen dat „zooveel mogelijk is getracht in het plan verschillende pun- „ten van stedebouwkundige beteekenis te scheppen, zoowel door de groe- „pering van de schoolgebouwen tot complexen, als door het projecteeren „van afgesloten stadsbeelden met als hoofdmoment een openbaar gebouw”. „Volia! Deze woorden bevestigen wat het heele ontwerp manifesteert: dat „is uitgegaan van bijzaken en niet van de hoofdzaak, „dat men zich zonder vooringenomenheid heeft gegeven aan de opgave, „maar deze heeft aangevat aan het verkeerde eind.

„Den Haag verdient waarlijk beter. Van harte is te hopen dat de meer- „derheid van den Raad zich schaart aan de zijde van de meerderheid van „het college van Burgemeester en Wethouders, die zich met het ontwerp „niet vereenigen kan.

FIG. 28. VILLAPARK MARLOT. CLICHE „S-GRAVENHAGE IN BEELD”.

„En dan doe men wat men na het resultaat van „22 verzuimde: men wende „zich tot een der besten op stedebouwkundig gebied, neme met dezen het „heele vraagstuk der stedsuitbreiding in studie.”

Uit het artikel van ir. van Hoogstraten citeeren wij de volgende passages:

Als de bevolkingcijfers ons leeren dat een stad als den Haag binnen ver- „loop van vijf en twintig jaar minstens honderdvijftig duizend nieuwe in- „woners moet huisvesten, en wij zouden dezen inwoners iets moeten aan- „bieden dat eenigzins aan ons begrip van een stad beantwoordt, zouden „wij in vijf en twintig jaar moeten tot stand brengen wat de eeuwen hebben „gemaakt van Utrecht, een stad die nu hetzelfde aantal inwoners heeft, als „de toekomstige aanwas van den Haag.

Er mogen in die stedelijke toename kleine schommelingen en verschuiv- „ingen optreden, door vermeerderden of verminderden trek naar de groote „steden, of veranderingen in de economische structuur van ons land, maar „het maakt niet zooveel uit of den Haag in 1950 550- of 600.000 inwoners „zal tellen; in beide gevallen zal de stad als eenheid toch geheel van karakter „moeten veranderen. En zoo is dit de zekerheid waarnaar wij in het „begin van deze voordracht vroegen, de zekerheid die uit de gedachte-wis- „seling tusschen statistici en economen niet duidelijk naar voren kwam: dat „de stedebouw van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag elk voor de „opgave staan, de stad die onder hun handen moet groeien, om te bouwen, „of eigenlijk — voor hun stad een nieuwe in de plaats te stellen. In het „bewustzijn, dat de geldmiddelen waarover onze gemeenschap beschikt, in „de eerste tientallen jaren zeker niet een ook maar voorloopige uitvoering „van deze plannen zouden toelaten, en betwijfelend of ooit een stad in eenig „tijdperk deze reconstructie zou kunnen bekostigen, zijn wij wel gedwongen „onze verlangens te beperken, en de opgave terug te brengen tot deze: in „een bestaande stad zoodanige veranderingen aan te brengen, dat zij bij de „toekomstige uitbreiding het ontwikkelingsproces niet tegenhoudt, en zich „als kern van een groter verband kan blijven handhaven. De opgave wordt „dan tweeledig, want de oude stad zal het verkeer dat uit de nieuwe wijken „tot haar komt, moeten op kunnen nemen, terwijl de nieuwe stad zoodanig „moet worden uitgebouwd, dat zij het organisch verband met de oude kern „niet verliest. Deze opgave opzichzelf, samengesteld dus uit internen en „externen stedebouw, is in geen onzer groote steden totnogtoe bevredigend „opgelost. Op dit punt hebben bevolkingstoename en stedebouw elkaar „zeker nog niet gevonden!

FIG. 24, 25 EN 26. VILLA'S OP ZORGVLIET.

FIG. 29. IN HET VILLAPARK MARLOT.

CLICHE „S-GRAVENHAGE IN BEELD”.

FIG. 30. CHRYSANTPLEIN MET UITZICHT SPORTTERREIN EN H.B.S. ZIE FIG. 1.

Wanneer vreemdelingen onze moderne woningen in de nieuwe stadsdelen bezoeken, valt het hun altijd weer op, dat men in ons land den moed heeft gehad, de begrippen, ja zelfs de idealen van onzen tijd te verwezenlijken. Wat in andere landen niet verder komt dan het betoog en de propaganda, is hier gematerialiseerd. In den uitleg van onze steden spreekt het verlangen naar de natuur, en naar de bevrijding. Maar wanneer wij zien dat over dertig jaar van die natuur en die vrijheid weinig zal zijn overgebleven, omdat diezelfde huisjes en woonwijken verstopt liggen achter de intensief bewoonde bouwblokken, die de volgende honderdduizend inwoners moesten opnemen — dan moeten wij ons toch afvragen, of hier bij alle idealen ook niet een soort naïveteit tot uiting is gekomen, en een miskening van de realiteit, die ons toch de zekerheid voorhoudt dat onze steden weer in veel grootere eenheden zullen opgaan. Wat nu gebouwd wordt aan den groenen zoom, in de weiden aan den rand van de stad, is over dertig jaar deel van de stadskern, of op zijn best de doorgangsweg voor de volgende honderdduizend randbewoners, die nu stelselmatig naar buiten worden gedreven. Met onze opvattingen omtrent open bebouwing, waardoor de nieuwe stadswijken veelal het karakter van een landelijke nederzetting krijgen, hebben wij de afstanden in de steden al tot de praktisch toelaatbare grenzen opgevoerd, maar hoe groot zullen deze zijn wanneer op deze wijze dertig jaar wordt doorgebouwd! Of mogen wij alleen voor onzen tijd het recht op deze ruime bebouwing opeischen, en mag dan het nageslacht uit de vensters van hun kazernewoningen neerblikken op de hofjes die onze gemeenten uit liefde hebben gesticht? Uit eigenliefde dan toch!

Bij een bevolkingsdichtheid van 1 inwoner per 75 M², die bijvoorbeeld in het nieuwe Den Haag nu al voorkomt, zal men een oppervlakte van 15 K.M.² nodig hebben om de nieuwe twee-honderdduizend inwoners op te nemen.

Deze komen dan buiten de tegenwoordige periferie te wonen, en dan niet gelijkmatig over den geheelen omtrek verdeeld maar min of meer gecentraliseerd in nieuwe stadswijken. Daargelaten dat elk van onze drie groote steden geographisch niet vrij is in haar uitbreiding — in Den Haag doet zich dit zeer sterk voelen — zal de uitgesproken voorkeur voor bepaalde stadsgedeelten een gelijkmatige verdeling over den omtrek tegenhouden, zoodat de nieuwe wijken die zullen ontstaan, een voortzetting van deze uitloopers vormen, met het gevolg dat de nieuwe bewoners reeds bij

voorbaat op verkeer over den maximum afstand van de stadskern zijn aangewezen. Wanneer aan een stad als Den Haag, die nu reeds zeer excentrisch is bebouwd, en afstanden van 10 K.M. binnen het bebouwde gedeelte kent, honderdvijftigduizend inwoners moeten worden toegevoegd, zullen deze zich niet laten opbergen in de inspringende hoeken van het stadsplan, maar integendeel de excentrische bebouwing nog doen toenemen. Zij zoeken immers eveneens de natuur en de vrijheid, en vinden die ook, maar eerst ver buiten de stad die zij bewonen, zoodat de reis naar het zaken centrum of naar de werkplaats een deel van den arbeidsdag opeischt. Men gaat dan vragen om verkeersstraten, tramverbindingen met de binnenstad, en tenslotte snelverkeer, alles de buurten doorsnijnd die nu in den idyllischen geest van onze buitenwijken zijn opgezet, en waarvan de bewoners langzamerhand ontwaren, dat hun aardige tuinwijk toch niet zoo rustig is, als zij zich hadden voorgesteld. Hebben zij eenig stedenbouwkundig inzicht dan voeten zij zich binnenkort zelfs misplaats, omdat hun landelijke nederzetting toch heelemaal niet thuis hoort in het groote-stadsleven, waarvan zij de stille getuigen dachten te zijn. En mochten zij zoo fijngevoelig niet zijn, dan zullen de grondeigenaren hun die gedachte wel bijbrengen, dat het toch niet gepermitterd is zoo kostbaren grond met zoo schamele woningen, zoo oneconomisch te gebruiken. De kleine woningen worden zoo langzamerhand weer geamoveerd, en van de tuinwijk blijft niets over.

Wie onze steden in hun laatste ontwikkeling gadeslaat, en zich verheugt over de verbeterde woongelegenheden, maar daarbij denkt over het aspect van dezelfde stad over dertig jaar, komt — al is hij heelemaal geen stedenbouwer, maar gewoon stadsgebruiker, vroeg of laat tot het inzicht dat niet alleen die toekomstige bewoners niet erg goed zijn bedacht, maar dat zelfs de tegenwoordige min of meer te kort komen, en dat het misschien wel beter zou zijn reeds nu een type van behuizing en bebouwing te kiezen, dat met den geest van een groote stad harmonieert, en aan de eischen van zoo een stad beantwoordt. Het is zeer de vraag of de bewoners van de buitenwijken, die toch de illusie hadden iets meer contact met de natuur te krijgen, en die nu in de eindeloze rijen van lage huisjes zijn ondergebracht, niet veel meer gebaat zouden zijn bij een woningtype dat meer geconcentreerd is, dat desnoeds veel heeft van een bouwblok, maar dan ook bij een zelfde dichtheid van bebouwing daarbuiten veel meer groen overlaat. Het lijkt

FIG. 31. WESTZIJDE HALFRONDMIENT ZONDER ARCHITECTENZORG.

FIG. 32. OOSTZIJDE IDEM MET ARCH. VERZORGING.

FIG. 33. SPORTTERREIN MET ROZENSTRAAT WAAROVER ACHTERZIJDE ASTERSTRAAT ZIE FIG. 1.

mij architectonisch niet onoplosbaar, het gemis aan tuintje-voor of tuintje-zachter, dat de bovenwonenden moesten lijden, te vergoeden aan meer licht, meer gemak, en grootere toegankelijkheid. Ik kan mij voorstellen, dat die etagewoningen, opzichzelf in open bebouwing aangebracht, meer zouden beantwoorden aan de gedachte van buitenwonen, dan de lage eengezinswoningen die bij honderden te gelijk worden uitgeschoten. Men moet maar eens in de buitenwijken van Londen rond hebben gedwaald, om te weten wat er overblijft van die tuintjes-huizen, als de stad er omheen is gegroeid.

Op het oogenblik is de toestand zoo, dat het verkeer in de steden, meer tijd vraagt, dan dat tusschen de steden. Of, dat een stad van vijftigduizend inwoners, als bijv. Duinoord of Scheveningen, geen station heeft. Terwijl gehuchten als Bunnik, of dorpen als Breukelen een eigen station hebben, en niemand erover zou denken b.v. het station Delft op te heffen, hebben de buitenwijken van Den Haag of Amsterdam, niet heel wat meer inwoners dan Delft, geen station binnen het half uur afstand. Misschien komt de eigenaardige ligging van de stations ten opzichte van de steden het best uit, wanneer wij zien dat een deel van de inwoners van Delft dicht bij het Haagsche station wonen, dan tal van Hagenaars zelf, waarbij die van Delft dan nog een sneltram tot hun beschikking hebben, terwijl de Hagenaars in het tempo van het stadsverkeer hun weg naar dat station moeten afleggen.

In de eerste dertig jaar zullen wij komen tot afstanden van 8 K.M. tusschen bepaalde stadsdelen (ik zeg niet wijken, maar deelen) en hun stations. Wat dit, uit een verkeers oogpunt beschouwd, beteekent, kunnen wij ons het beste voorstellen door te denken, dat voor een stad als Arnhem een nieuw station moet worden gebouwd, en men dit nu 8 K.M. buiten de stad op de heil zet. Met dit verschil, dat dan nog een snelverbinding met

dat station te denken is, terwijl nu (Den Haag Red.) de stad zelf den weg naar het station blokkeert."

Tot zoover de aanhalingen uit het artikel van Ir. S. van Hoogstraten.

De opmerkingen betreffende straatverhoudingen, profielindeeling, architectuur e.d. vereischen nog nadere toelichting, welke hierna zooveel mogelijk puntsgewijs volgt, waarbij tevens de gesloten bebouwingen nader zullen worden beschouwd.

Symmetrische monumentaliteit in grondplan stelt hoge eischen aan architectonische behandeling. Door volslagen gemis aan overwogen eenheid in opbouw wordt symmetrische opzet tot karikatuur. (fig. 1, 31 en 32).

De veelvuldige toepassing van zeer ruimen en breeden aanleg van straten, pleinen e.d. stelt hoge eischen aan de architectonische indeeling dezer ruimten zelf. Waar deze ontbreekt of onvoldoende is ontstaat in het stadsbeeld niet de bedoelde ruime openheid, maar een onaantrekkelijke leegheid. Bij het ontbreken van voldoende indeeling van ruim en breed aangelegde straten en pleinen wordt het karakter van het stadsbeeld voor een belangrijk gedeelte bepaald door de verhouding van ruimtelijkheid tot bebouwingshoogte. Ontbreekt deze verhouding, dan wordt de leegheid des te sterker. (fig. 4 t.o.m. 8, 30 en 33). Waar een dergelijke verhouding wel bestaat, het zij bewust of toevallig ontstaan, is het stadsbeeld althans aantrekkelijker. (Fig. 34 en 35).

Bij het ontbreken van voldoende ruimtelijke indeeling is niet alleen de

FIG. 34. ALBERDINGK THIJMPLEIN.

FIG. 35. ERICALAAN

FIG. 36. GOOILAAN.

hoogte, maar ook het silhouet van de bebouwing van overwegenden invloed op het stadsbeeld. Het doorvoeren van lage plat afgedekte bebouwing stelt t.a.v. deze silhouetten hoge architectonische eischen. Waar daaraan niet voldaan wordt ontstaat een karakterloos, onvoltooid en vervelend stadsbeeld. (fig. 30, 33, 38, 43, 47, 48, 49 enz.).

Bij het ontbreken van voldoende ruimteindeling zijn dus hoogte en silhouet van bebouwing van overwegend belang, terwijl bovendien deze bebouwing zelf zoodanig op den voorgrond treedt, dat ook aan de groote lijnen van de architectonische indeeling daarvan en aan de onderlinge aansluitingen zeer hoge eischen gesteld moeten worden.

Dezelfde hoge eischen t.a.v. hoogte, silhouet en architectuur dienen gesteld te worden, wanneer wel een ruimtelijke indeeling aanwezig is, doch deze beneden ooghoogte gelegen is; waardoor het bebouwingssilhouet op den voorgrond blijft treden. Zoo kan karakterloosheid blijven bestaan ondanks behoorlijke indeeling en aanleg. (fig. 4).

Daartegenover staan voorbeelden van ongeveer gelijke straatbreedte waar de architectuur door hoog geboomte minder overheerscht. (fig. 36, 41, 42). Andere voorbeelden toonen dat bij verzorging der architectuur ook zonder hoog geboomte een goed silhouet bereikt kan worden. (fig. 34, 39, 40, 46 enz.).

Bij het toepaasen van beplantingen met hooger geboomte zijn hoogte, silhouet en architectuur nog van overwegend belang op het stadsbeeld, zoolang de afstand van geboomte tot bebouwing zeer groot blijft. Ook bij de veelvuldig toegepaste midden-boombepanting der breede straten en lanen worden dus aan de architectuur nog hoge eischen gesteld. Daaraan wordt

FIG. 38. WIERINGSCHER STRAAT. ONAANGENAAM SILHOUET.

FIG. 37. GOOILAAN.

in de meeste gevallen niet voldaan, waardoor een onaantrekkelijk stadsbeeld ontstaat ondanks de boombepanting. (fig. 43 en 44). Daartegenover zijn voorbeelden te vinden van aantrekkelijker stadsbeelden ondanks matige of slechte bebouwing mits de boombepanting van zoo overwegende betekenis is, dat de bebouwing in het straatsilhouet geen rol meer speelt. Typische tegenstelling geven b.v. het Plein, leelijk dóór ongeordende chaotische architectuur t.o. het fraaie Plein 1813, waar de bebouwing in het geheel geen factor van betekenis meer is (zie ook fig. 36, 37, 41 en 42).

Groote openheid en lage bebouwing eischen een nauwgezet bestudeeren van doorzichten en van de wijze waarop men óver lage bebouwingen heen hogere te zien kan krijgen. Blijkbaar is daarmede op tal van plaatsen géén rekening gehouden. Op zeer veel punten ziet men de achterkanten van hogere huizenrijen óver lagere bebouwing heen, zonder dat daaraan eenige bijzondere zorg is besteed, die er op zou kunnen wijzen, dat dergelijke doorzichten bedoeld en bewust overwogen zouden zijn.

Het voorbeeld van de as Chrysantplein-Sportterrein-Stokroosplein is wel zeer typeerend. Hier culmineeren op een goed en monumentaal bedoeld axiaal grondplan leegheid, slecht verzorgd silhouet en hinderlijke doorzichten naar achtergelegen bebouwingen van grootere hoogte, platten en kappen willekeurig dooréén. (fig. 30 en 33).

Dat ook de schoorsteenen in het zicht komen bij lagen platten bouw, die men op grootere afstanden kan zien, wordt veelal vergeten. (fig. 45 en 46).

Ook in smallere straten zonder beplantingen speelt de onderlinge

FIG. 39. BEETSSTRAAT. AANGENAAM SILHOUET.

FIG. 40. VREEWIJK ROTTERDAM. CLICHÉ SPROKKELINGEN.

FIG. 41. HOOGEWAL. CLICHÉ 'SGR.' IN BEELD.

FIG. 43. LAAN VAN MEERDERVOORT.

FIG. 45. MARKENSCHISTR. SLECHT SILHOUET M. SCHOORSTEENEN.

FIG. 42. Z.O. BUITENSINGEL. CLICHÉ 'SGR.' IN BEELD.

FIG. 44. LAAN VAN MEERDERVOORT.

FIG. 46. AMAZONESTRAAT. GOED SILHOUET M. SCHOORSTEENEN.

FIG. 47. STRAATBEELD BOOMENKWARTIER.

FIG. 48. STRAATBEELD NIEUW DUINDORP (MARKENSCHISTR.).

FIG. 49. STRAATBEELD IN NIEUW DUINDORP (PLUVIERSTRAAT), verhouding van straatbreedte en hoogte van bebouwing met het straatprofiel een belangrijke zaak, terwijl daar ook de architectonische detailverzorging van veel belang is, doordat de afstand waarop de bebouwing gezien wordt steeds gering is. Een gelijksoortige en overal even hoge bebouwing kan hier alleen bij in alle opzichten bevoegde architectonische verzorging leiden tot een straatbeeld dat door rust en ritme beheerscht wordt. (fig. 39, 46 en 50). Ontbreekt de noodige verzorging en bestudeering dan ontstaat een dorre troosteloze eentonigheid die b.v. het gehele boomlooze Boomenkwartier, de nieuwere gedeelten van Duindorp, Bezuidenhoutkwartier kenmerkt. (fig. 38, 45, 47, 48, 49, 51, 55 enz.). De op zichzelf zeker niet aanvechtbare indeeling van gesloten blokbebouwing waarbij de korte zijden onbebouwd blijven stelt hoge eischen aan de architectonische verzorging. Op tal van plaatsen is daaraan niet of slecht voldaan en is noch in de architectuur noch in de materialen rekening gehouden met het feit, dat daardoor de achterzijden der bebouwingen voor het stadsbeeld van groot belang gaan worden. (fig. 51, 53, 54, 57, 58 en 59).

In vele der hiervóór genoemde bezwaren komt tot uiting het gevaar voor

FIG. 50. STRAATBEELD IN OUD DUINDORP (ZEEZWALUWSTRAAT), het stadsbeeld wanneer straatprofielen, ruimteindeeling c.s. niet met alle mogelijke zorg zijn overwogen en het gevaar, dat daaruit in den opbouw volslagen willekeur en onoverwogen groepeerings ontstaat, wanneer niet te voren nauwkeurig zijn vastgesteld schema's van verkaveling en bebouwingssilhouetten, terwijl daarbij de middelen aanwezig zijn, die de naleving daarvan verzekeren voorzover door bekwame ontwerpers geen gelijkwaardige of betere afwijkingen worden voorgesteld. Bij de vorige opmerkingen en zeer duidelijk bij dit laatste bezwaar komt tot uiting het gevaar van beperking der welstandskeuring uitsluitend tot de gevels-aan-de-straat.

Het niet bebouwen van de korte zijden van bouwblokken bij overigens gesloten bebouwing eischt zorgvuldige behandeling der hoekperceelen, waarbij de onmacht der ontwerpers niet ten laaste van het stadsbeeld mag komen. (fig. 55). Verzorging der zijgevels is eveneens noodig wanneer openbare gebouwen los geplaatst worden tusschen overigens gesloten bebouwing. (fig. 53, 54, 60, 61).

In sommige stadsdelen heeft het uitbreidingsplan door voortdurende op

FIG. 51. VAN DER WOERTSTRAAT (NIEUW). 52

FIG. 52. MEEUWENHOF (OUDER).

FIG. 53 EN 54. SCHOOLGEBOUW POPULIERSTRAAT.

SLECHTE AANSLUITINGEN AAN BEBOUWING.

FIG. 55. HOEKOPLOSSING NIEUW DUINDORP (BREEZANDSTRAAT).

FIG. 56. HOEKOPLOSSING OUD DUINDORP (PLUVIERSTRAAT).

FIG. 57 EN 58. SLECHTE INKIJKEN. ONVERZORGDE ARCHITECTUUR.

FIG. 60. SCHOOLBOUW GOED IN DE BEBOUWING (ZEEZWALUWHOF).

FIG. 59. GOEDE INKIJK, VERZORGDE ARCHITECTUUR (AMSTERDAM).

FIG. 61. SCHOOLGEBOUW, GOED IN BEBOUWING GEVAT (BEETSSTP.). 53

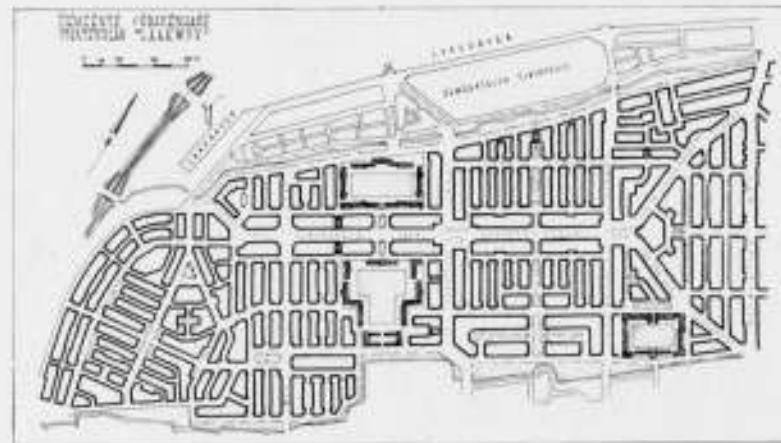

FIG. 62. PLAN LAAKWIJK. LINKS HET OUDE EN IN VEEL OPZICHTEN BETERE GEDEELTE. ZIE O.A. FIG. 34, 39, 46 EN 61.

envolging van korte zijden van bouwblokken de moeilijkheden voor niet of niet geheel bewaakte ontwerpers zoo groot mogelijk gemaakt. Typische voorbeelden daarvan zijn te vinden in het niet lang geleden goed-gekeurde plan Laakwijk, dat, vergeleken met het oudere Laakkwartier een bedenkelijken teruggang vertoont. Vrijwel geen der ZW-NO loopende woonstraten zal aan de moeilijkheden kunnen ontkomen. (fig. 62). Dergelijke straten zijn alleen door in alle onderdelen bestudeerde en verantwoorde groepeerings tot een aantrekkelijk geheel te maken. Zij stellen dus a priori zeer hoge eischen aan de toekomstige bebouwing, waaraan zeker niet voldaan zal worden wanneer het peil dezer bebouwingen niet ver boven het tegenwoordige gemiddelde uitgaat.

De moeilijkheden, die stadsaanleg, wegprofiel, blokindeeling en verkaveling meebrengen, culmineeren vanzelfsprekend op de plaatsen waar profielverandering, afbuiging of pleinvorming optreedt. Ook dergelijke punten eischen uiterste zorg bij samenstelling van grondplan, bebouwingsschema en bij het ontwerpen van de bebouwingen zelf. (fig. 63, 71).

Typisch Haagsch is het aan-een-rij-en of los naast elkaar plaatsen van een gezinshuizen, waarbij alle eenheid ontbreekt.

Deze eenheid heeft geenszins gezocht te worden in volkomen gelijkheid en gelijkvormigheid; in tal van oude steden bestaat een dergelijke eenheid ondanks de ongelijkheid. (Oude stadsbeelden).

Een andere vorm van eenheid ontstaat, wanneer de woningen niet individueel bekeken zijn, maar opgenomen in een geheel van rustige voornaamheid.

Daarentegen ontstaat hier dikwijls gebrek aan eenheid, door de neiging toch vooral volkomen gelijke, tot schablonen geworden woningen, zelfstandig te laten spreken, ondanks de onderlinge gelijk- en gelijkvormigheid. (fig. 64, 65, 68 enz.).

Voor een dergelijke eenheid en voor de rust van het stadsbeeld is dikwijls niet bevorderlijk de schablonewijze waarop vele woonhuizen van een erker zijn voorzien. (fig. 64, 65, 66, 67, 68, 69).

FIG. 64. VILLAGEBOUW OOSTDUINLAAN.

FIG. 63. GOUDENREGENPLEIN VOOR TRAMAAN I. EG. CLICHÉ 'S GRAV. IN BEELD.

De betekenis van erkers voor de bewoners heeft men niet zonder meer te ontkennen. Wel kan aan hetzelfde beginsel zeker op veel betere wijze worden voldaan, dan zulks thans in het gemiddelde woonhuistype geschiedt. (fig. 66).

Zeer storend in het straatbeeld wordt de opeenvolging van erkers, wanneer de architectuur van een bouwblok niet in één hand gewest is of wanneer aan de onderlinge aansluitingen geen bijzondere aandacht is gewijd. Opeenvolgingen van kleine aantallen gelijke, maar onderling weer verschillende groepen vormende erkers maken het stadsbeeld onsamenhangend, rammelend en rusteloos.

Dezelfde onsamenhangende rusteloosheid ontstaat, wanneer in één bouwblok telkens groepen van gelijke maar onderling weer verschillende hoogten en afdekkingen worden gevormd, waarvan de onderlinge samenhang en aansluiting niet of onvoldoende bestudeerd is. (fig. 63, 70, 71).

Hierbij komt tot uiting het gevaar van het uitgraven van gronden in kleine percelen aan verschillende eigenaren wanneer daartegenover niet regelend kan worden opgetreden aan de hand van te voren vastgestelde schermen van bebouwing en bebouwingssilhouetten.

Een andere belangrijke factor die het straatbeeld ongunstig beïnvloedt, vooral wanneer de bouwblokken weer in groepen van gelijke onderdeelen zijn verdeeld, die onderling geen aansluiting vormen, is het algemeen doorgevoerde bandensysteem, dat getuigt van aesthetische armoede en de slechte aansluitingen en ongelijke hoogten des te sterker markeert, en dat verder technisch meestal zonder zin is.

Daar waar, mede in verband met technische voorschriften, deze banden tevens dienen als ontlastingsconstructie der kozijnen of aanduiding daarvan, geeft het doorvoeren van de daartoe vereischte hoogte aanleiding tot een in alle opzichten grove en ongevoelige detaillering dezer banden. (fig. 67 en 80).

Ook in andere opzichten is de architectonische detaillering van de ge-

FIG. 65. PELLENAERSTRAAT HOEK JONGENEELSTRAAT.

FIG. 66. ERKEROPLOSSINGEN (WONINGBOUW AMSTERDAM NOORD).

FIG. 68. ERKERS LAAN V. MEERDERVOORT ('S GR. IN BEELD).

FIG. 70. ONREGELMATIGE BEBOUWING HANENBURGLAAN.

FIG. 72. OMBOUWING PAVILJOEN WIED SCHEVENINGEN.

FIG. 67. ERKER EN HOEK - „OPLOSSINGEN“ WAALSDORPERWEG.

FIG. 69. ERKERS GOUDENREGENSTRAAT.

FIG. 71. IDEM HOEK HANENBURGLAAN OLEANDERLAAN.

FIG. 73. DOORBRAAK BOSCHJES EN DUIN (NIEBOERWEG).

FIG. 74, 75 EN 76. DIVERSE „OPLOSSINGEN“ VOOR PORTIEKWONINGBOUW.

middele werken grof en slecht; de nonchalance in detaillering blijkt vaak zoo groot dat men in menig bouwwerk de resultaten kan vinden van de niet met elkaar strookende teekeningen van aangrenzende gedeeltes, waarin men zonder verdere gewetensbezwaren de foutieve aansluitingen handhaaft (fig. 77).

Een ander typisch uitvloeisel van den wensch naar eigen vrije woning is de portiekwoning in de gesloten 3-hoogbouw. De daarvoor noodige doorbreking der gevels en de verlichting der buitentrappen behooren tot de moeilijkste architectonische opgaven. Desondanks blijken de ontwerpen van in dezen onbevoegde ontwerpers in groote verscheidenheid te worden toegelaten. (fig. 74, 75 en 76).

Bovendien zij er nog op gewezen, dat niet alleen natuurlijke schoonheid op vele plaatsen verloren ging en nog verloren dreigt te gaan, ook oude architectonische schoonheid wordt niet steeds met de noodige plicht behandeld. Ergerlijk is b.v. de grove wijze, waarop een fraai en sereen architectuurmonumentje, het Paviljoen der von Wied's door slechte verkaveling en slechte bebouwing der omgeving wordt ingesloten, waarbij zelfs de onfrische inkijken op tuinschuttingen, achterzijden enz. weer niet vermeden of opgelost konden worden. (fig. 72).

Een aantal niet nader toegelichte voorbeelden diene alomg ter illustratie van het bedenkelijke peil, waartoe de architectonische behandeling gekomen is hoogstens ten bate van onvilleerde en onbevoegde ontwerpers doch in ieder geval ten laste van het stadsbeeld, dus van de gemeenschap.

FIG. 78. NIEUWBOUW - AANSLUITEND AAN SCHOOL?

FIG. 79. SCHOOLGEBOUW NIEUWGEDEELTE DUINDORP. 'SGR. IN B.

FIG. 80. SPRONGVERKAVELING MET BANDEN. FIG. 81. ACHTERINKIJKEN.

FIG. 77. HOEKDETAIL.

Tenslotte zij hier nogmaals herhaald het gevaar dat het stadsbeeld dreigt, wanneer de woningbouw louter handelsobjekt gaat worden. Qua constructie en in-deeling heeft dit reeds, behoudens gunstige uitzonderingen, geleid tot de vrij algemeene publieke aanvaarding van de minimum-eischen van Bouwtoezicht als een maximum van bereikbare soliditeit en degelijkheid.

Qua stadsbeeld volgt langzamerhand de algemeene aanvaarding van het uiterste welstands-minimum als norm van bereikbaar resultaat. Deze teruggang mag geen verderen voortgang hebben en er zullen ernstige middelen beraamd moeten worden om het dreigende gevaar voor degradatie van een onzer fraaiste steden tot een leelijke karakterlooze stad te keeren. Een degradatie, die in de nieuwste stads gedeeltes helaas reeds ernstig bezig is zich te voltrekken.

„Laat de geheele bevolking der residentie er toch van doordrongen zijn, dat de wijze waarop een stad zich uitbreidt in zekeren zin is een levenskwestie, maar dat daarbij vooral voor Den Haag zeer belangrijke dingen „op het spel staan. Het gaat om zijn zeer bijzondere aard en schoonheid, welke te behouden en te bevorderen aan hare regeering hoogst belangrijke „verplichtingen oplegt.“ (Dr. H. P. B.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

15 FEBRUARI

N° 7

DE LAGERE LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER. ARCHITECTENBUREAU DER O.L.M. JANS EN HENNEKE, ARCHITECTEN.

DE LAGERE LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER.

Het is alweer geruimen tijd geleden, dat het Bouwbureau der Overijsselsche Landbouw Mij. de beschikking kreeg over de kolommen van dit blad ter uiteenzetting van zijne bedoelingen, naar aanleiding van een door het Bestuur gebouwde demonstratieboerderij op een Landbouwtentoonstelling te Almelo.

Ondanks de polemiek, die van deze publicatie het gevolg was, heeft het Bouwbureau zijne werkzaamheden voortgezet, overtuigd als zijn oprichters waren van de noodzakelijkheid daarvan en in verband met de dagelijksche stijgende behoefte aan deskundige voorlichting op bouwkundig gebied op het platteland. Ja, het Bureau zag zich zelfs genoodzaakt zijn adviezen ook uit te breiden tot op het gebied der woninginrichting en meer of minder geregelde cursussen op dit terrein worden door ons dan ook gegeven.

Wanneer de vraag wordt gesteld, waarom wordt op het platteland zoo slecht gebouwd, dan zou het antwoord op deze vraag kunnen luiden: „Omdat de plattelanders niets beter verlangden“.

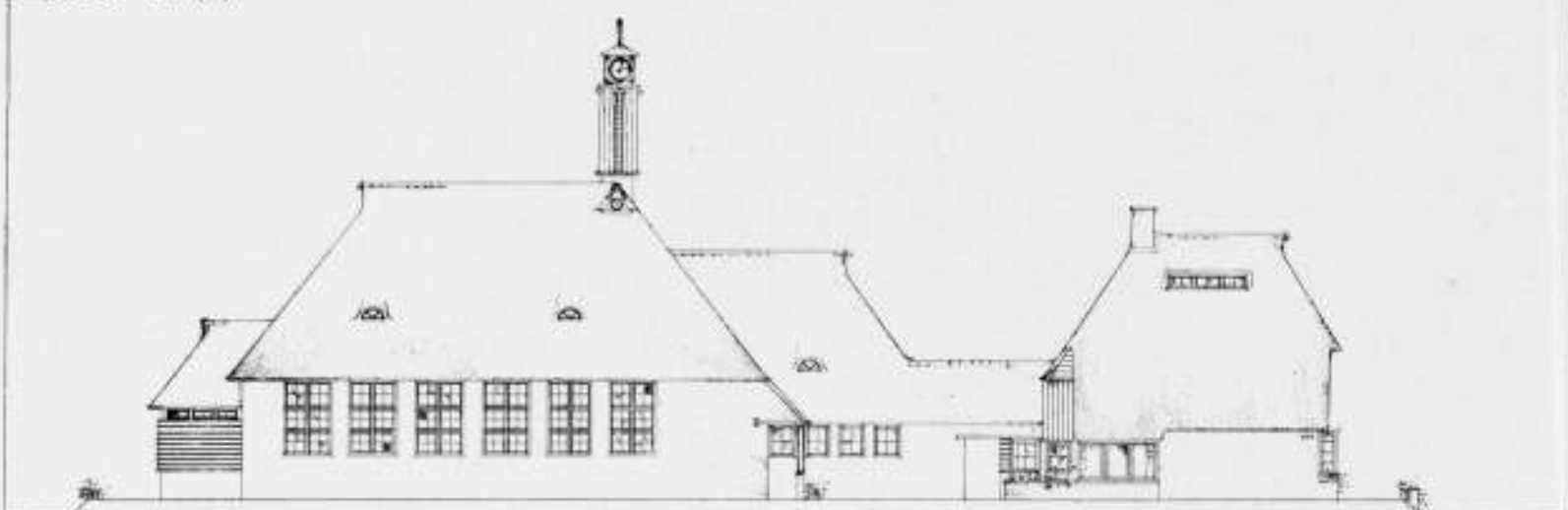
Het is op het oogenblik een gewoonte om de deugden van het platteland te stellen tegenover de ondeugden der stad. Het is echter voor hem, die en de stad en het platteland kent een zeer groote vraag of deze lofzangen op het platteland wel zoo veel grond hebben als oppervlakkig beschouwd het geval schijnt te zijn. Veel deugdzaamheid op het platteland is restant en vaak een onvoldoende waarborg tegen moderne ondeugden, wat bij

plotselinge vestiging van grootindustrieën altijd weer blijkt. Waaruit dan bijv. de meer of minder overdreven nood van het moderne fabrieksmeisje ontstaat, waartegen alle gezindten organisaties hebben gesticht, met de bedoeling dezen nood te bestrijden, door wederbeleving van oude innerlijke waarden of het toedienen van nieuwe. Maar meestal faalden deze pogingen in eerste instantie ten opzichte van de innerlijk ontwrichtende werking der grootindustrie.

Deze gang van zaken illustreert de innerlijke hulpeloosheid en de innerlijke onvoorbereidheid van het platteland tegenover ingrijpende economische en culturele veranderingen. Even onvoorbereid en hulpeloos staat het platteland en het overgrote deel zijner wereldlijke en geestelijke leidslieden tegenover de bouwkundige consequenties der economische verandering. Het meerendeel der gebouwen, de laatste vijf jaar verzezen, demonstreert ongewild deze voor het platteland bedroevende waarheid. Direct ingrijpen van overheidswege is daarom geboden.

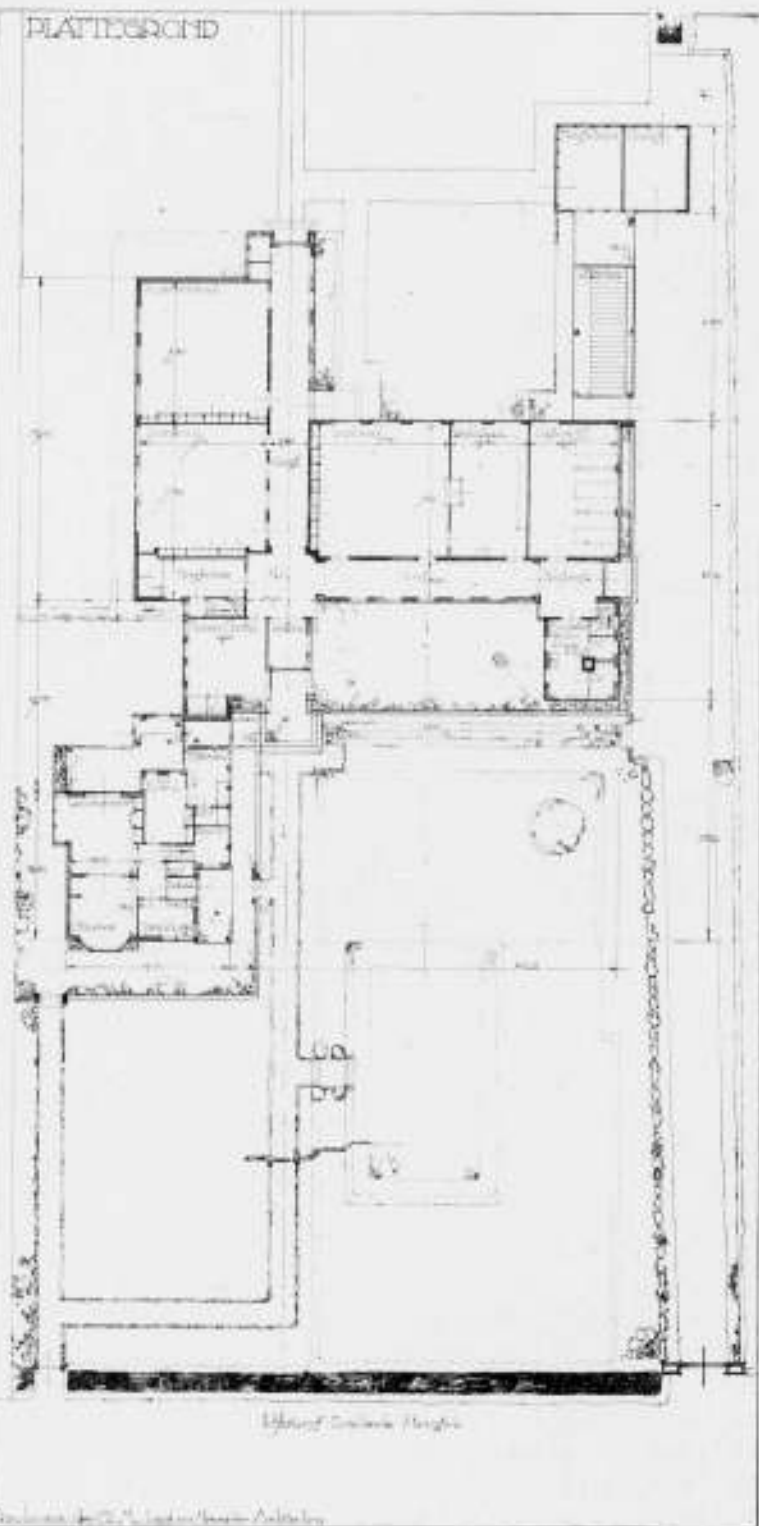
Reeds drie jaar geleden was dit de meening van het Bureau en mede oorzaak, dat wij ons pionierswerk begonnen. Pionierswerk beteekent, werken met beperkte gegevens en schrale beurzen, beteekent ook mislukkingen en aanvallen op grond van die mislukkingen. Maar bij 't echte pionierswerk blijkt toch steeds de kerngedachte, boven de ontgoochelingen uit, de brandende fakkel, die door de volgende generatie, die dan zoover is, als de vorige feitelijk had moeten zijn, voorwaarts

ZUGEVEL.

Bouwureau der O.L.M. Jans en Henneke, Architecten.

PLATEEGROND

Bouwureau der O.L.M. Jans en Henneke, Architecten.

LAGERE LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER. BOUWBUREAU DER O.L.M. JANS EN HENNEKE, ARCHITECTEN.

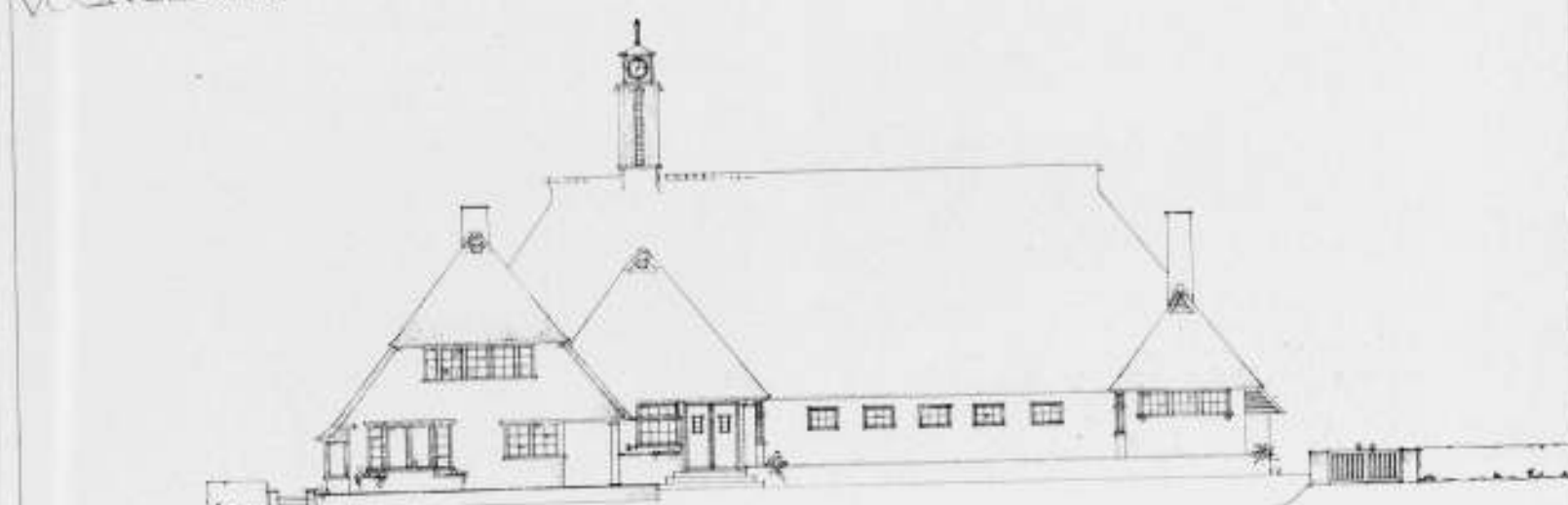
kan worden gedragen tot heil der betrokkenen. Na drie jaar gewerkt te hebben is het nu onze meening dat onze kerngedachte juist was, en dat het platteland behoefte heeft aan cultureele consulentschappen, werkend op de wijze der bestaande consulentschappen op Landbouwkundig en Nijverheidsgebied en in staat cultureele voorlichting te geven. Deze cultureele consulentschappen zouden in de eerste plaats op de hoogte moeten zijn van de praktische eischen, die gesteld moeten worden aan de diverse gebouwen ten plattelande, van het praktische fundament, dat het fundament zal moeten zijn voor de komende bouwkunstige cultuur, die uit den strijd der richtingen van nu vrij zeker zal opbloeien.

Wij stellen ons voor in elke provincie een à twee van deze consulentschappen, aangesteld door het Rijk, samenwerkend met Monumentenzorg, Heemschutorganisaties, Architectenverenigingen, Provinciale Schoonheidscommissies en bevoegd, bouwkunstige misdaden, waarin speciaal kleinere gemeenten uitblinken, desnoods te verhinderen. Verder animeerend, rapporteerend en publiceerd in de Provinciale Pers op de wijze zooals de reeds bestaande consulentschappen dat ook doen. Samenwerking zoekend met hen die uit den aard van hun belangstelling literair, folkloristisch of op de andere artistieke gebieden op de hoogte zijn, om behoudend en wegwijzend te kunnen werken.

Hier ligt voor het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een zeer moderne taak, een bijzondere vorm van bijzonder onderwijs. Want het platteland is met restaureering der oude Monumenten alleen niet langer gebaat. Op het platteland dient het verlangen naar nieuwe bouwkunstige schoonheid zoo snel mogelijk te worden aangewakkerd. De moderne Bouwkunst zal daar op den duur zeker de vruchten van plukken. Het wemelt op het platteland van opgaven, even interessant als de bouwkunstige opgaven der stad en vaak menscheijker.

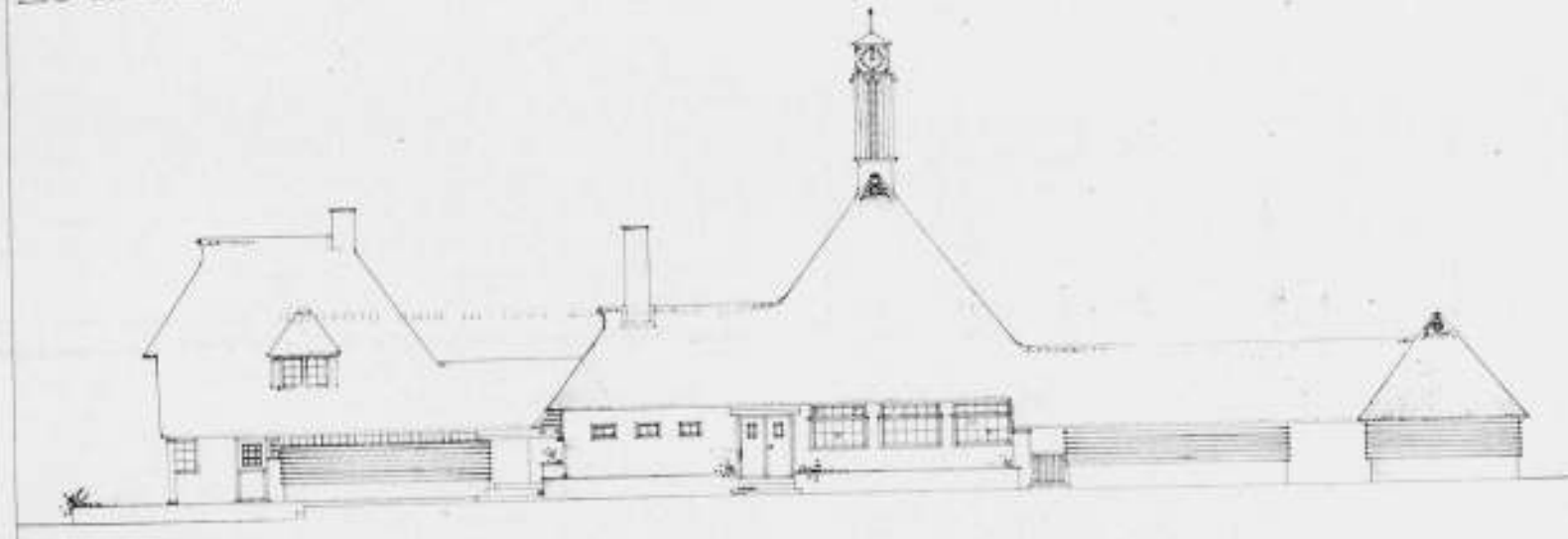
De meeningen van het Bouwbureau in deze berusten op zijn ervaringen. Aan onze veelzijdigheid werden de grootste eischen gesteld. Wij werden geroepen tot inrichten van varkensstallen, zoowel als van pronkkamers, veestallingen, boerderijen, gaven adviezen in versieringskunst en keukeninrichting, hielden voordrachten op de meest uiteenlopende terreinen, werkten mee aan publicaties met tekst en illustraties, doceerden op studieweken voor Landbouwhuishoudonderwijzeressen, Landbouwonderwijzers en voor de Rijpere Plattelandsjeugd, spraken voor boerinnenorganisaties in alle deelen van ons land, gaven cursussen aan boerentimmerlieden en de laatste aanvraag geldt

VOORGEVEL.

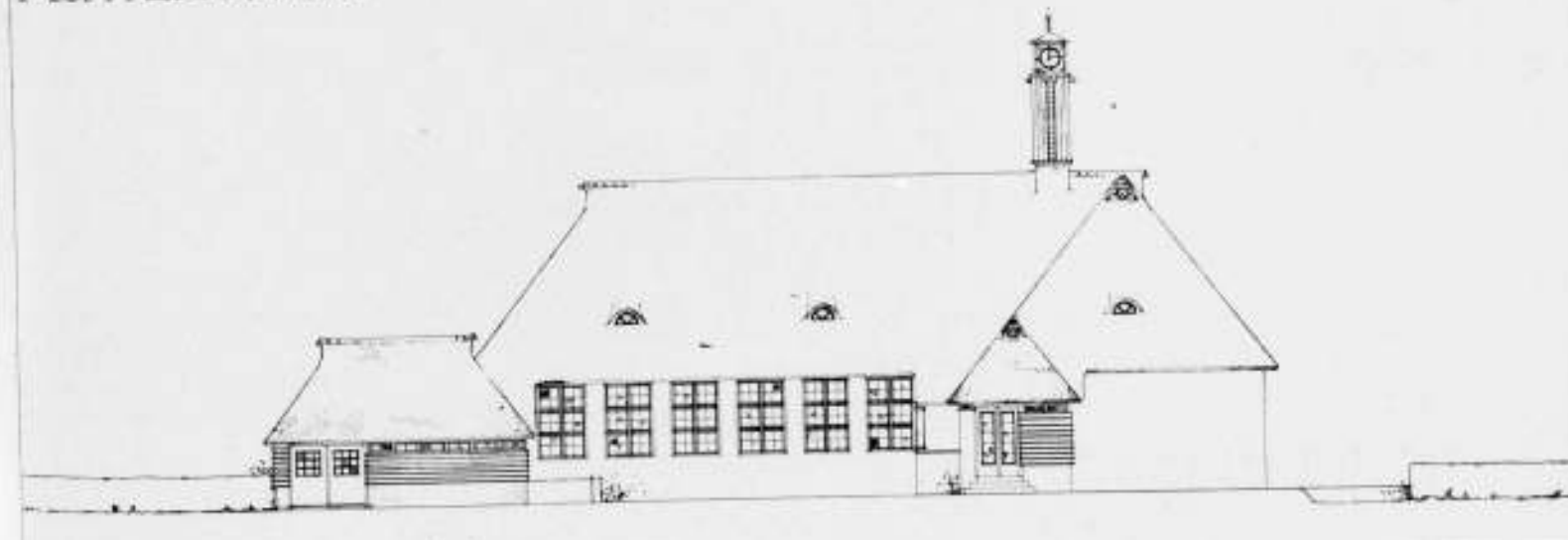
Bouwureau der O.L.M. Jans en Henneke, Architecten.

ZUGEVEL.

Bouwureau der O.L.M. Jans en Henneke, Architecten.

ACHTERGEVEL.

Bouwureau der O.L.M. Jans en Henneke, Architecten.

LAGERE LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER. VOOR-, ZIJ- EN ACHTERGEVEL. BOUWBUREAU DER O.L.M. JANS EN HENNEKE, ARCHITECTEN.

L. LANDBOUWSCHOOL LONNEKER. ZIJGEVEL WOONHUIS HOOFD.

L. LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER. DETAIL

het regisseurschap voor een tooneelvereniging van boeren en boerinnen.

Dit alles was heel leerzaam (naar we hopen), maar toch het meest voor ons zelf. Het verkrijgen van dit inzicht heeft echter ook offers van ons gevergd, vrij belangrijke zelfs en uit zelf-behoud zien. Wij ons op dit oogenblik genoodzaakt een groot deel van deze werkzaamheden neer te leggen. Wij hebben ons licht niet onder de korenmaat gezet, maar onze stem bleef te veel de stem van de roependen in de woestijn. Speciaal de bewoners van de staatkundige woestijn bleven een antwoord schuldig, wat niemand al te zeer behoeft te verbazen, die de overheidsbemoeiing op Kunstgebied meer of minder van nabij volgt. De gemiddelde overheid neemt geen artistieke risico's op zich; verstandelijk georiënteerd als zij is, beperkt zich haar artistieke belangstelling overwegend tot het algemeen erkende oude of tot het reeds gearriveerde nieuwe.

Daarom verheugt het ons, dat ons op deze plaats de gelegenheid geboden wordt nogmaals een „noodgeschrei“ aan te heffen over de bouwkunstige nooden van het platteland, gevolg van de zuiver verstandelijke onderwijs- en bestuursmethoden van dezen tijd en van de economische verhoudingen, waaruit deze op hun beurt ontstonden.

Het komt er dus nu op aan, in alle lagen der plattelandbevolking, verlangen en inzicht in culturele waarden, oude en nieuwe weer wakker te maken, een taak die niet ver boven de krachten, wel echter boven de middelen van het particulier initiatief uitgaat.

Een gemakkelijke taak zal dit echter niet zijn.

Een groote mate van menschenkennis en tact, naast inzicht op de betreffende gebieden en daarboven groote liefde voor de schoonheid der betrokken provincie zal noodig zijn, om na serieuze voorbereiding en organisatie van een en ander, werkelijk resultaten te kunnen bereiken.

Het zal niet mogelijk blijken op het platteland met het allermodernste te beginnen en allermooist is tot op zekere hoogte een slagwoord. Er zal voorloopig gewerkt moeten worden door alle betrokkenen aan gene zijde van alles was naar richting zweemt en met den nadruk op het economische. Het essentiele van alle richtingen kan ten slotte ook in een niet opvallend product toch verdekt opgesteld aanwezig zijn.

Als gevolg van ons verband met de O.L.M. viel het meerendeel onzer bemoeiingen op het gebied der landbouwgebouwen. Wij verbouwden oude boerderijen op eenvoudige en zoo tactvol mogelijke wijze, bouwden ook geheel nieuwe en ontwierpen in enkele gevallen ook de meubels. De inkomsten van al deze verrichtingen bestonden uit een kleine subsidie der O.L.M.,

waaruit juist de kosten van een derde klas spoorabonnement bestreden kunnen worden, verder uit het honorarium genoten voor nieuwbouw van gebouwen, die meestal uitmunten door lage bouwkosten en moeilijke bereikbaarheid, twee factoren, die niet tot hooge winstcijfers voeren.

Onze cliënteel toonde zich in het algemeen zeer belangstellend voor de economische zijde van ons pogen, de rest nam het min of meer op den koop toe. Bij voorkeur verlangde het van ons het beroemde schaaap met de zes pooten en het waren niet altijd de minst ontwikkelden en bemiddelden, die deze wonderdieren bij ons zochten. Begrijpende klanten behoorden tot de zeer groote zeldzaamheden en daarom die resultaten, die het gave gevolg zijn van wederzijdsch begripen tusschen opdrachtgever en architect. Van onze producten vinden wij als regel, dat wij niet bereikten, wat nu al te bereiken zou zijn. Voor den architect, die rijk wordt aan boerenwerk moet een standbeeld worden opgericht.

De economie is een schoone zaak, maar ze geeft het mensdom niet altijd het vermaak, dat het er zich van voorstelt. Men kan natuurlijk beweren, dat de grootste architecten zich ook het meest vrij zullen kunnen bewegen binnen de hun gestelde nauwe economische grenzen en dat daarin een deel van hun grootheid schuilt. Onze ervaring was, dat juist de economisch sterkeren dezen weg naar grootheid wel op zeer bijzondere wijze voor ons openhielden.

En dat was niet altijd prettig.

Een aangename afwisseling in het leven van het Bouwbureau betekenden dan ook de werkzaamheden voor den bouw van de Land- en Tuinbouwschool te Lonneker. Het was een opdracht verwant aan de opdrachten tot nu toe door het Bouwbureau uitgevoerd, al waren ook hier de financieele grenzen weer zeer nauw getrokken. Wij waren echter minder gebonden aan de vaak beperkende inzichten van een persoonlijk opdrachtgever. Nu is Bouwkunst groote-menschenwerk in dien zin, dat het leven van een periode er zich volledig in weerspiegelt.

Een school is echter niet in de eerste plaats een gebouw voor groote menschen, maar voor kinderen en slechts aangepast aan die praktische eischen die de volwassenen belast met het geven van onderwijs moeten stellen. Verder moet een school naar schaal en geestelijken inhoud ingesteld zijn op het kind, er mag iets in zijn van het sprookje; de al te nadrukkelijke uiting van de werkelijkheden van allen dag, die vaak ook vrij platte werkelijkheden beteekenen, mag hier worden vermeden. DE architect van een schoolgebouw mag gedeeltelijk het recht opeischen aan gene zijde der richtingen en speciaal van de

L. LANDBOUWSCHOOL LONNEKER. HAL MET BLIK IN KAMER HOOFD.

meer cerebrale elementen in die richtingen een gebouw te ontwerpen, waarin met het oog op de jeugdige gebruikers de romantiek niet als iets bij voorbaat ongezon is vermeden. Verder stelden wij ons tot doel een school te bouwen, waarin het Landbouwkarakter tot uitdrukking zou komen, zoo mogelijk door herinneringen aan oude boerenbouwkunst op te roepen en daardoor mede ingesteld op het boerenkind dat er het onderwijs volgt. Opzettelijk streefden wij naar de mogelijkheid van een wisselwerking tusschen school en boerenhuis, de leerlingen van nu zijn in de toekomst misschien klanten van het Bouwbureau. Het is wenschelijk onze school gedeeltelijk te zien als een tot school ingerichte hoeve.

De gebruikte meubelen zijn met opzet zoo gekozen dat ze geschikt zouden zijn door vorm en prijs voor eenvoudige maar toch niet smakeloze meubilering van een modern boerenhuis. Zoo hanteerden wij bewust oude gewestelijke tradities op gebied van vorm, kleur en innerlijk leven, waardoor alle oude boerderijen zoo karakteristiek werden, zoo vol innerlijke spanning, steeds weer gesuggereerd met verdekt opgestelde middelen, kleine afwijkingen van de rechte lijn, lichte verschillen in de dakhellingen enz. Wij streefden naar wederbeleving in modernen zin van vele oude tradities, voor ons gevoel nog niet verouderd.

De meeste plattelandsscholen zijn vrij onaanzienlijke gebouwen, gewoonlijk overheerscht door een te groot naastgelegen huis van het hoofd der school, en de oude dorpsschool is als regel niet geschikt den leerlingen goede bouwkunstige begrippen bij te brengen. Helaas beteekenen ook vele nieuwere scholen in dit opzicht geen verbetering. De schoonheid van vele onzer dorpen is in naam van de leuze „vrijheid van onderwijs“ geschonden op kosten der gemeenschap en voor de Overijselsche Heemschutorganisatie was een en ander aanleiding een verzoek tot den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen te richten, alle plannen voor te bouwen scholen in Overijssel aan het eindoordeel van de Provinciale Schoonheidscommissie te willen onderwerpen. Naar ik meen echter zonder resultaat, zoodat het mogelijk is, dat de Minister van Kunsten in botsing is met den Minister van Onderwijs zoovaak er een inferieure school wordt gebouwd.

Rekening houdende met al deze overwegingen kreeg de Lagere Landbouwschool te Lonneker een sterk uitgesproken Provinciale kleur in figuurlijken en ook in letterlijken zin. Dit mag een beperking schijnen, maar is het toch eigenlijk niet in een land als het onze, waar de belangrijkste bouwkunstige uitingen zelfs plaatselijk te onderscheiden zijn, naar gelang zij in Hilversum, Amsterdam, Den Haag, Arnhem of Rotterdam ont-

L. LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER. KAMER HOOFD.

stonden. Een voordeel van ons Provincialisme is, dat wij door de hanteering van dit architectonisch dialect in meerdere of mindere mate verstaanbaar blijven voor hen, die met dit dialect vertrouwd zijn.

Het terrein voor de lagere landbouwschool was betrekkelijk ongunstig. Het was smal en heel diep en gelegen ter zijde van den drukken verkeersweg Hengelo—Enschede, waardoor het minder geschikt was een schoolgebouw, dat heerschend element in de ruimte mag zijn, ook een heerschende, d.w.z. opvallende plaats te verzekeren. De plattegrond van de school is door een en ander in vrij sterke mate beïnvloed. De woning van het hoofd schoven wij naar voren als blikvanger en om haar een eenigszins waaksche positie ten opzichte van het schoolgebouw te verzekeren. De bijgebouwen daarentegen, rijwielstalling en garage, projecteerden wij naar achteren, om ze aldus naar hun aard de meer bescheiden tegenstelling tot school en huis te doen zijn.

In de onmiddellijke nabijheid van het huis is in het schoolgebouw de kamer van het hoofd geprojecteerd van waaruit hij alle hoofdingangen beheerscht. Vanuit de hal, waarop deze kamer direct uitkomt, beheerscht hij de dienstingangen en kan den werktuin in zijn volle diepte overzien. Er is nl. een groot tuinbedrijf aan de school verbonden, waarin de leerlingen praktisch werkzaam zijn.

Ter waarschuwing, dat de klasselessen wederom een aanvang nemen is in het torentje en bedienbaar van uit de kamer van het hoofd, een sirene geplaatst. Verder wacht de toren op wijzerplaat en klok, om in dit kloklooze dorpsdeel op nutsgronden geheel gemotiveerd te zijn. Rhythmisch heeft de toren de bedoeling de hoogste „uithaal“ te zijn van het verticale trio, verwarmingsschoorsteen, schoorsteen, woonhuis en toren. Voor de verdere groepeerings en samenstelling zij verwezen naar de diverse illustraties.

Wij braken met het systeem aparte school, apart huis enz. en brachten alle onderdeelen huis en school, rijwielberging en garage onder een ononderbroken rieten dak. Alle onderdeelen zijn echter gescheiden door open doorgangen, wat o.i. niet alleen de klaarheid, maar ook de romantiek ten goede komt. Het geheel kreeg door deze aaneevoeging een meer uitgestrekt karakter, de rijzingen en dalingen in het dak suggereren eenigszins de bewogenheid, die ook de oude boerenbouwkunst vertoont.

In de schoorsteenen en toren komt deze bewogenheid tot een meer verticale triomf, als bij het oude boerenhuis in de verticale topgevelbekroningen.

Als buitenkleuren zijn gebruikt dofblauw voor de deuren, dof-

rood voor het schotwerk der bergplaatsen, zandsteenkleur voor ramen en kozijnen. De baksteen is grijsgeel genuanceerd, de tuinmuurtjes van getrokken klinkers van dezelfde fabriek. De toren is van blank eikenhout, ongeverfd, om hem niet in conflict met het rieten dak te doen zijn, dat gedeeltelijk gekozen is, omdat de hoofdgebouwen op de aangrenzende begraafplaats eveneens met riet bedekt zijn.

Het interieur is kleurig met bijna hardvochtige vermindering van alle luxe. Bij de kleurgeving is naar het boerenbonte gestreefd. Blauwe ramen, deuren en kasten, citroengele muren, dofroode stoelen en tafeltjes, dofgroene linoleum vloerbedekking, paarse gordijnen. In de gangen zijn de muren tot de houten lijst blauwgroen ge„keimd“, de deuren zijn wederom dofrood.

De tuinaanleg houdt ten nauwste verband met den vorm der school. De hoofdrichtingen van het gebouw zetten zich in den tuin door, meer of minder geaccentueerd door de tuinmuren.

De ruimte in de kap is bestemd voor berging van landbouwproducten.

Onze school is in vele opzichten experiment. Wij hebben ons de vraag gesteld, welke waarde heeft de oude gewestelijke bouwkunst als uitgangspunt voor onzen tijd en onze school is een eerste antwoord (naar wij hopen van een reeks van antwoorden) op deze vraag. Dit eerste antwoord bleef noodzakelijkerwijze vol vormelijke herinneringen aan het punt van uitgang en misschien zullen volgende producten ten dien opzichte een grooter vrijheid vertoonen. Maar het besef van het opvoedkundig werk, dat wij willen doen, maakt ons zeer voorzichtig en dwingt ons bij voorbaat tot objectiviteit tegenover alle bouwkunstige uitingen van dezen tijd, somtijds tot zelfverloochening, om des te zekerder ons doel te bereiken, mee te werken voor het leggen van de grondslagen eener bouwkunstige cultuur, die evenals de oude, de algemeen heerschende op het platteland zal zijn. Dat wij nog niet ver zijn op dezen weg is ons duidelijk en moet iedereen duidelijk zijn, die de geestelijke en maatschappelijke ontredering van onzen tijd geconstateerd heeft.

Daarom ook hebben wij ons uiterste best gedaan in het heele land belangstelling te wekken voor het einddoel van ons werk. Want het platteland kan niet wachten, geen dag en geen nacht. Industrialisatie, ontginning en droogmaking, men denke slechts aan de Zuiderzee, scheppen bouwkunstige en stedenbouwkunstige problemen van zeer grooten omvang. Onze overheden hebben deze problemen niet onder de knie en zijn ook vaak te huiverig in te grijpen.

En wanneer zij bijvoorbeeld bij de bebouwing van de Zuiderzee niet ingrijpen (het beste wegenplan brengt geen schoonheid als de bebouwing niet deugt) dan wordt onze twaalfde provincie één groote strafkolonie.

Wij mochten van velen instemming met ons doel erlangen. Onze archieven liggen vol nieuwe plannen en gegevens, wij beschikken over een verzameling teekeningen van oude boerenbouwkunst, die een klein Museum zou kunnen vullen. Maar dit alles is vrijwel waardeloos en het vele goede materiaal buiten ons, zolang de organisatie ontbreekt die het zal kunnen hanteeren, tot heil van de kennis der oude cultuur, tot heil van die oude cultuur zelf, die vaak totaal noodeloos tot verdwijning wordt gedoemd, tot heil ook van de ontwikkeling van het verlangen, dat nu reeds in de beste plattelanders leeft, te komen tot een nieuwe bouwkunstige cultuur, die de deugden der plattelanders tot uitdrukking zal brengen, zooals de huidige bouwwijze in huizen, scholen en kerken onbarmhartig hun tekort aan levende deugden in vele opzichten demonstreert.

J. JANS, Architect O. L. M.

Rijkslandbouwwinterschool Hengelo (O.).

VRAGEN EN ANTWOORDEN BETREFFENDE DE STUDIE, PRIJSVRAGEN VOOR EEN VACANTIE-KOLONIEHUIS, EEN KLEIN STATIONSGEBOUW EN EEN GLAS-IN-LOODRAAM, UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“ TE ROTTERDAM.

1. Indien iemand mededingt naar 2 of 3 der uitgeschreven prijsvragen, zijn dan meerdere adresstrooken noodig; moet ieder ontwerp dan een ander motto en een ander correspondentie-adres bevatten?

Antw. Alles te verpakken in 1 colli met 1 adresstrook. Elk project echter met een apart motto en een apart correspondentie-adres.

Vacantie-Koloniehuis.

2. Mogen voor ontwerp Vacantie-Koloniehuis meerdere garderobes en toiletten geprojecteerd worden dan onder 2 genoemd? Antw. Onder 8 zijn nog meerdere toiletten enz. geëischt. Er mogen er desgewenscht nog geprojecteerd worden bij 6.

3. De onder 8b voor ditzelfde ontwerp genoemde badkamer, is deze badkamer bestemd voor kinderen en leider, of voor kinderen of leider alleen? Antw. Deze badkamer is voor de kinderen en leider en voor kinderen of leider.

4. Moet de uitkijktoren een rechtstreeksche verbinding met de Hall hebben? Antw. Zie programma.

5. Mogen voor perspectieven ook vogelvlucht-perspectieven gemaakt worden? Antw. Wordt aan ontwerper overgelaten.

6. Binnen welken tijd na de inlevering doet de jury uitspraak? Antw. Zoo spoedig mogelijk.

7. Moet het Vacantie-Koloniehuis tegen de helling van het terrein worden geplaatst of kan men, aangezien er gesproken wordt van een heuvelrug, het gebouw meer naar den top toe plaatsen? Antw. Moet trapsgewijze tegen de helling gebouwd worden.

8. Slaapplaatsen voor personeel, zijn die in het gebouw gelegen? Antw. Zie onder 8 van het programma.

9. Kunnen koffers en derg. apart geborgen worden, b.v. op den zolder van het Koloniehuis? Antw. Ja, mits gemakkelijk bereikbaar uit de hal. Zie onder 2 van het programma.

10. Mogen er ook nog meerdere berg-werkplaats-ruimten voor schoenen enz. geprojecteerd worden, eventueel terrassen al of niet overdekt? Antw. Wordt aan ontwerper overgelaten.

11. De podium-ruimte ad. 5 van 15 M². moet die in de plus minus 150 M². zaaloppervlakte zijn begrepen? Antw. Ja.

12. Ruimte voor portier is zeker gewenscht? Antw. Neen.

13. Slaapkamer van den directeur, moet deze mogelijk direct vanuit de gang bereikbaar zijn? Antw. Niet noodzakelijk, wel gewenscht.

14. Mogen de rijwielpaatsen gecombineerd worden? Antw. Ja.

Stationsgebouwtje.

15. Is de lijn met enkel spoor? Er is n.l. sprake van een perron van 5 M. Er mag dus niet gerekend worden op een eilandperron met verbinding door luchtbrug of tunnel met het stationsgebouw? Antw. Neen, met dubbel spoor. Bedoeld wordt een klein haltestation. Zie vraag en antwoord No. 18 en No. 21.

16. Mag het perron overdekt zijn? Antw. Wordt aan ontwerper overgelaten.

SOERABAIA. HOEKPERCEEL VOOR DE VERBOUWING. ARCH. BUR. RYKSEN EN ESTOURGIE.

17. Moet de bergruimte voor handbagage vanuit de hal bereikbaar zijn? Of vanaf het perron? Antw. Voor het publiek moet de bergruimte voor handbagage alleen bereikbaar zijn vanuit de hal.

18. Is het de bedoeling een modern station te ontwerpen, gelijk in type aan Haarlem, Bussum, Amersfoort enz.; of het geheele gebouw voor het perron gelijk aan de oudere typen. Antw. Begrijpen de vraag niet geheel. De spoorlijn ligt op een dijk. Ontwerper wordt hierin vrijgelaten, doch het program moet worden nagekomen. Een pad over de rails vormt de verbinding tusschen de perrons.

19. Wat wordt bedoeld onder de afsluiting van het voorpleintje aan de wegzijde? Antw. Wordt bedoeld als veiligheidsmaatregel voor het verkeer.

20. Moet de toegang tot het perron door de wachtkamer geschieden, of moet er vanuit de hal een aparte toegang zijn met controle-ruimte? Antw. Dit laatste is juist. Het tochtportaal tusschen wachtkamer en perron mag echter ook onmiddellijk vanuit de hal bereikbaar zijn.

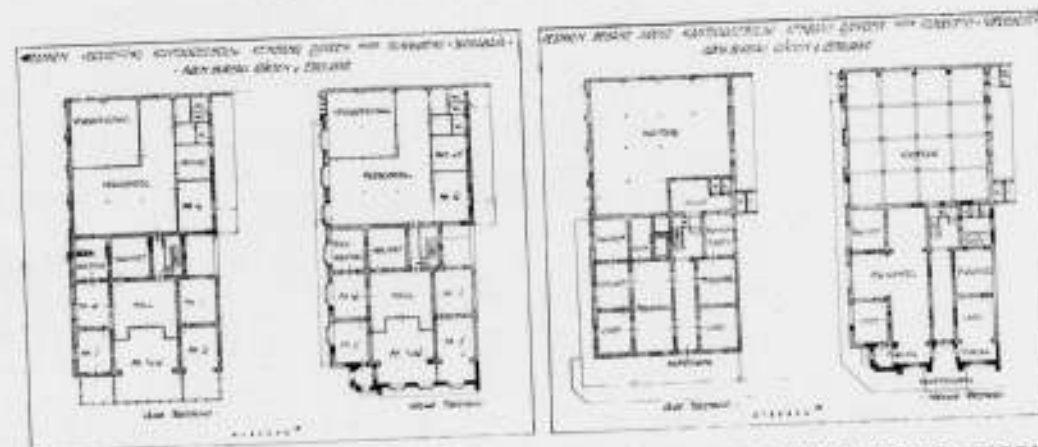
21. Moet in de situatie enkel of dubbel spoor geprojecteerd worden? Antw. Dubbel spoor met toegang over de rails.

Namens de Jury, CORN. ELFFERS, Secr., Schieweg 5b, Rotterdam.

EEN INTERESSANTE VERBOUWING.

Nu hij toch groote onkosten moest gaan maken, wilde hij het geheele gebouw moderniseeren. Alhoewel Arabieren over het algemeen nu juist niet de royaalste en gemakkelijkste principalen zijn, besloten wij, met het oog op het belangrijke punt in het stadsbeeld der benedenstad, toch een poging te wagen en aanvaardden wij de opdracht. Aangezien het gebouw gelegen is op het drukste punt der handelswijk waren, met het oog op het verkeer, door de Gemeente toekomstige rooilijnen vastgelegd. Deze kwamen hierop neer dat de zijgevel bij nieuwbouw ruim 1 Meter achteruit moest en dat de hoek van het gebouw onder 45° moest worden afgeschuind, zoodat een hoekvlak ontstond van 10 Meter breedte.

Onze principaal was echter voor zoo een ingrijpende verandering niet te vinden, welke hier op neer zou komen, dat het geheele gebouw zou moeten worden afgebroken; ook de gebruikers van het bovenkantoor hadden hiertegen groote bezwaren en stelden als eisch dat zij tijdens den verbouw in het

SOERABAIA. PLATTEGRONDEN VAN OUDE TOESTAND EN VERBOUWING HOEKPERCEEL.

SOERABAIA, HOEKPERCEEL NA DE VERBOUWING, ARCHITECTENBUREAU RYKSEN EN ESTOURGIE.

gebouw wilden blijven.

Na veel conferenties met Gemeente, bewoners en principaal waren we na enige maanden zoover, dat een verbouwingsproject was verkregen dat de goedkeuring van alle partijen mocht wegdragen en waarvan bovenstaande foto het resultaat te aanschouwen geeft.

Dat de uitvoering legio moeilijkheden, zoowel van technischen als van practischen aard, zou medebrengen, was te begrijpen, al zou het maar alleen geweest zijn het feit dat het kantoor op de bovenverdieping moest blijven functioneeren. Doch er waren grootere moeilijkheden op te lossen, om b.v. de klokke-toren te kunnen bouwen moest een gewapend betonplaat ter oppervlakte van ongeveer 50 M², worden aangebracht, gedeeltelijk onder de bestaande muren. Dit gedeelte van het gebouw kwam dus eenigen tijd practisch in de lucht te hangen. De stalen ramen in den zijgevel moesten een voor een, en de betonnen luifel bij gedeelten worden aangebracht, ook al weer in verband met het bedrijf in de bovenkantoren. De houten uitbouw aan den voorgevel (Kembang Djepoen) mocht niet eerder worden weggebroken dan nadat de nieuwe steenen

64

voorbouw tot den verdiepingvloer was opgetrokken, enz. enz. Blijkens de planteekeningen sluit de nieuwe gevel zich geheel aan bij den ouden toestand.

De gevel is uitgevoerd in z.g. gefrijnde edelputz, in crème tint met grijs-groenen sokkel. De stalen ramen zijn bezet met warmtewerend glas (Calorex-glas). De deuren zijn van djattimet sono-hout.

De geheele bouw is in zeven maanden tot stand gekomen.

ARCHITECTENBUREAU RYKSEN & ESTOURGIE.

Soerabaia, Juni 1929.

TENTONSTELLING STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM VAN 16 FEBRUARI TOT 15 MAART 1930.

Waterverfteekeningen, visionaire verbeeldingen, en grafisch werk van S. Jessurun de Mesquita.

Kleinplastiek van Dr. J. Mendes da Costa.

Meubelen van W. Penaat.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED. J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

22 FEBRUARI

N° 8

VAN HET HEKELVELD.

Amsterdam heeft kort geleden een schoonheidscommissie-conflict gehad, dat weliswaar naar buiten tot heden niet zoo bijzonder veel ophef heeft gemaakt, maar dat toch van zoodanig principieelen en diepgaanden aard bleek, dat er geen overeenstemming tusschen de schoonheidscommissie en de architecten kon worden verkregen en de Hooger-Beroepcommissie, naar ik meen voor de eerste maal sinds haar bestaan, in werking is moeten treden. Ik heb dit conflict interessant en heel belangrijk gevonden, zoo belangrijk, dat ik niet kan nalaten, er hier een beschouwing aan te wijden.

Wat was het geval? Voor de N.V. „de Arbeiderspers”, die onder meer de uitgave van het dagblad „Het Volk” verzorgt, zal een groot pand gebouwd worden aan het Hekelveld. Voor dit belangrijke bouwwerk, dat niet alleen drukkerij, redactie en administratie van „Het Volk”, maar tevens een algemeene drukkerij, uitgave van eenige periodieken, algemeene uitgeverij en boekhandel zal herbergen, werd de opdracht gegeven aan de architecten Ir. J. W. E. Buys en Joan B. Lürsen te 's-Gravenhage. Het project met toelichting door de architecten zelf drukken wij elders in dit nummer af.

Wie het werk van deze architecten kent, zal over de sterk uitgesproken rationalistische allure van hun ontwerp niet verwonderd zijn: het zal ongetwijfeld gemengde gevoelens opwekken, en wie mij kent, zal evenmin verwonderd zijn om te vernemen, dat de architectonische opvatting van dit ontwerp het bij mij niet veel verder kan brengen dan een verstandelijke erkenning van de consequente doorvoering van een principe, dat in diepsten grond mijn volle sympathie niet bezit. Maar dit kan aan den anderen kant niet wegnemen, dat het mijn overtuiging is, dat wij hier te doen hebben met een eerlijk en doordacht stuk werk, dat in zijn organische oplossing van het gecompliceerde gegeven van bekwaamheid getuigt, en dat als zoodanig in elk geval behoort te worden gerespecteerd.

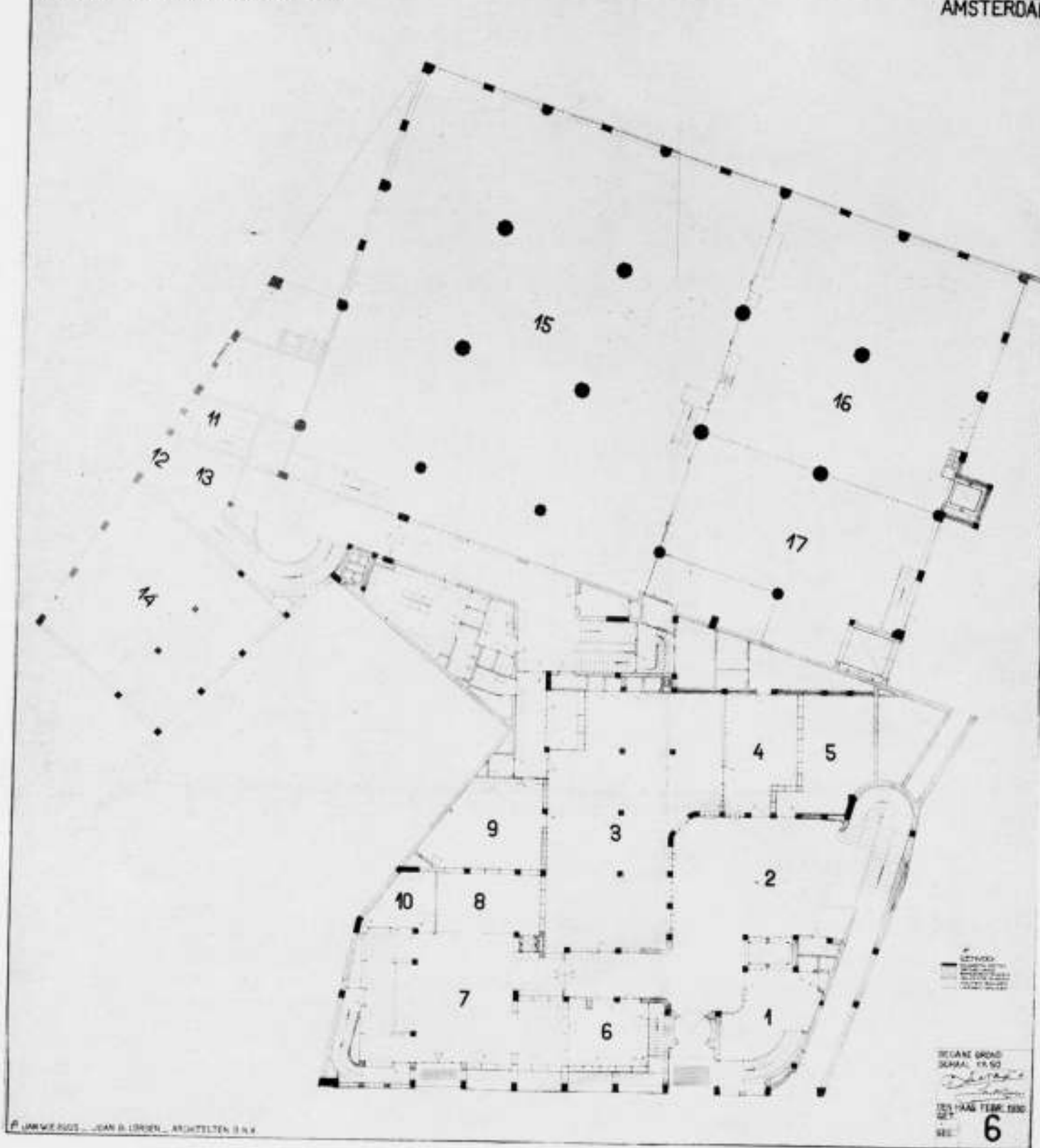
Hoe is het nu dit ontwerp in de Amsterdamsche schoonheidscommissie vergaan? Men heeft in de dagbladen kunnen lezen, dat zij zich tegen het ontwerp heeft verklaard, doch dat de commissie bij haar beoordeeling in een meerderheid en een minderheid is uiteengevallen, welke minderheid (de Heer Staal) gemeend heeft, zich niet tegen het plan te mogen verzetten. Het schijnt, dat de meerderheid der commissie, naast subjectieve bezwaren tegen de architectonische opvatting, haar afkeurend oordeel in hoofdzaak grondde op de overweging, dat een gebouw van zóó uitgesproken rationalistische allure een dissonant zou beteekenen in de atmosfeer van Amsterdam (het Hekelveld dan!).

De Hooger-Beroepcommissie heeft anders geoordeeld: zij heeft het ontwerp toelaatbaar verklaard, maar in zooverre haar beslissing voorzien van een klein voorbehoud, dat zij deed uitkomen, dat het karakter van de omgeving ter plaatse reeds zoodanig is verminkt, dat er van „Amsterdamsche sfeer” in het geheel geen sprake kan zijn, zoodat daardoor naar hare meening het voornaamste bezwaar van de schoonheidscommissie niet kon gelden. Het ontwerp werd dus goedgekeurd en het gebouw zal er nu hoogstwaarschijnlijk komen, nu Burgemeester en Wethouders de conclusie der Hooger-Beroepcommissie hebben aanvaard.

65

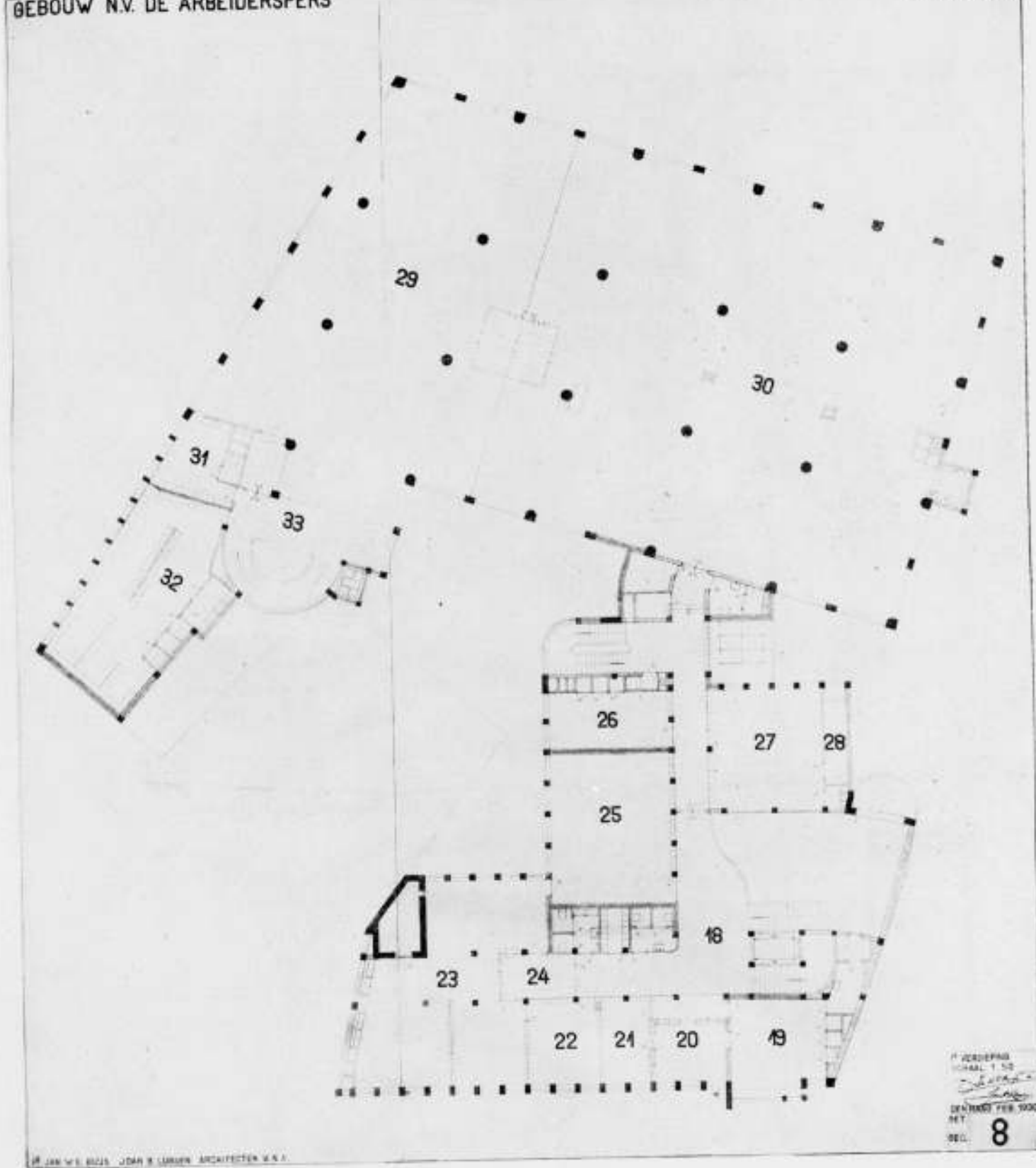
GEBOUW VOOR DE N.V. DE ARBEIDERSPERS. ARCHITECTEN Ir. J. W. E. BUYS EN JOAN B. LÜRSEN B.N.A.

1. PORTIERSLOGE EN TELEFOONCENTRALE. 2. HAL. 3. ADMINISTRATIERUIMTE. 4. PROPAGANDA AFDEELING. 5. REISBU-
REAU. 6. POSTAFDEELING. 7. BOEKWINKEL. 8. KANTOOR V/D BOEKWINKEL. 9. ADRESSEERAFDEELING. 10. PAKKAMER.
11. INGANG CONCIERGEWONING. 12. INGANG DRUKKERIJ PERSONEEL. 13. TOCHTPORTAAL. 14. GARAGE. 15. ROTATIE DRUK-
KERIJ. 16. STYPE INRICHTING. 17. BERGPLAATS VOOR ROTATIEPAPIER

Het blijft bij dit alles nog eenigszins een open vraag, of de Hooger-Beroepcommissie haar voorzichtig gestelde conclusie met opzet juist zoo heeft getrokken omdat zij uit overwegingen van collegialiteit niet wilde treden in de beoordeeling van de vraag, of het principe, waarvan de schoonheidscommissie bij haar afkeuring uitging, door haar ook in het algemeen juist of onjuist werd geacht, of wel omdat zij zich met dat oordeel wél zou hebben kunnen vereenigen, wanneer het hier eens een gebouw gegolden had op een plaats, die wél op de betiteling van Amsterdamsch stedschoon had kunnen aanspraak maken. Juist deze vraag is het, die mij persoonlijk in dit conflict zoo bijzonder geïnteresseerd heeft, omdat deze de kern van de

zaak zou geraakt hebben, die nu door de Hooger-Beroepcommissie zoo keurig werd omzeild. Ik heb op dit punt een heel sterke overtuiging, die lijnrecht in strijd is met die van de meerderheid der schoonheidscommissie, welke in dit geval naar mijn meening heeft blij gegeven van een zekere subjectiviteit bij de beoordeeling, welke ik niet in het belang van de ontwikkeling der bouwkunst acht, en welke ik zeer ernstig betreurt, omdat dit geval daardoor weer eens de aandacht vestigt op een onmiskenbaar nadeel van het instituut der schoonheidscommissies: een nadeel, dat ik, hoezeer ook in algemeen zinn voorstander van dit instituut, niet vermag te ontkennen. De Amsterdamsche schoonheidscommissie is — in het alge-

18. CORRIDOR. 19. ALGEMEEN DIRECTEUR. 20. SECRETARIS. 21. TYPISTEN. 22. CHEF BOEKBINDERIJ. 23. BOEKHOUDING.
24. RUIMTE VOOR PUBLIEK. 25. ADMINISTRATIE DRUKKERIJ. 26. BEDRIJFSDIRECTEUR. 27. ADMINISTRATIE DRUKKERIJ.
28. ARCHIEF. 29. ZETTERIJ. 30. SNELPERS. 31. WASCH- EN KLEEDLOKAAL VROUWEN. 32. WASCH- EN KLEEDLOKAAL
MANNEN. 33. TRAPPENHUIS

men volkomen terecht — uit op het behoud van het karakter van de oude stad en tracht in haar arbeid te bereiken, dat dit karakter niet, of in elk geval zoo weinig mogelijk, wordt aangetast. Zij kan in dit streven in het algemeen vrij goed slagen, omdat er bij het merendeel der Amsterdamsche architecten een sterke liefde voor het karakter der stad bestaat en hun werk in het algemeen daarin in meerdere of mindere mate past. Zij ondervindt in haar werk in het algemeen geen onoverkomelijke moeilijkheden, omdat de drang naar architectuurvernieuwing in rationalistischen zin tot heden in onze stad nog geen krachtigen voedingsbodem vond en slechts enkele

nog vrij zwakke stemmen, zich hier ten gunste van een dergelijke vernieuwing wisten te verheffen. Kracht ging daarvan tot heden weinig uit. Dit beteekent niet, dat het probleem niet bestaat. Het was tot heden alleen nog maar niet aan den dag getreden. Nu, met dit geval Buys-Lürsen, zien wij het plotseling in al zijn scherpte voor ons, en is de schoonheidscommissie gesteld voor een beginselbesluit. Een beginselbesluit, waarin zij naar mijn meening heeft misgetast. Want deze architecten zijn geen zwakke beginners, die men eens aan de ooren trekt, en tot wie men zegt: „Jochie,

N.V. DE ARBEIDERSPERS DETAIL HOOFDINGANG

ga naar huis en probeer het nog eens anders". Het werk, waarmede zij voor den dag komen, is in elk geval doordacht en verantwoord en zij zijn bereid en in staat gebleken, het te verdedigen tot in de hoogste instantie.

Gaat het dan aan, te trachten, een dergelijke uiting te beletten met een beroep op de Amsterdamsche sfeer? Zeker, deze sfeer is ons een kostbaar goed en wij zullen steeds de schoonheidscommissie van harte steunen in haar streven, die sfeer te bewaren, waar zij nog bestaat, haar te beschermen tegen noodelooze vernietiging door machteloze en gevoelloze beunhazen. Maar het is naar mijn meening een fout, bij dit streven zóó ver te willen gaan, dat men een uiting van een ietwat ander karakter, maar die toch geacht mag worden een eerlijke en bekwaame uiting te zijn — die op haar wijze óók architectuur is — zou willen weren. Hier dreigt het gevaar van de betweterij, van de schoolmeesterachtige ontkenning van een bestaand en eerlijk streven; het is een negatie van de veelvormigheid van het geestelijk leven van dezen tijd. Wie ons Amsterdamsch stadsbeeld in een glazen stolp wil zetten, zal na verloop van tijd moeten constateeren, dat het onder die glazen stolp een beetje muf gaat ruiken. Daar moeten wij waarlijk voor oppassen!

En dan nog dit: Staat het nu werkelijk zóó vast, dat een glazen ijzer-betonbouw van deze soort het Amsterdamsche stadsbeeld geweld aandoet? Is dat stadsbeeld een onveranderlijke grootheid? En is de schoonheidscommissie er wel zeker van, dat verschillende van onze belangrijkste oudere Amsterdamsche gebouwen, die wij vereeren en bewonderen en bewaren als kostbare juweelen, of die wij in elk geval hoog schatten als typische uitingen van hun tijd, ook waarlijk zoo typisch Amsterdamsch zijn? Ik noem maar even: ons Paleis op den Dam, ons betreude Paleis van Volksvlijt, het Rijksmuseum en Berlage's Beurs. . . .

Angst is een slechte raadgeefster, en een commissie, die vandaag terugschrikt voor de verantwoordelijkheid, verbonden aan de sanctie op een eerlijke uiting van een anderen geest dan de hare, zal, als die uiting waarlijk een zuivere poging tot uitdrukking van een waardevol beginsel is geweest, dien geest morgen in een ander geval, en nóg sterker, opnieuw tegenover zich vinden. Wie uit het oog verliest, dat een architectonische beweging zichzelf eerst volledig toetsen kan aan haar uitgevoerde werken, bewijst aan de ontwikkeling der bouwkunst een slechten dienst, als hij de uitingvrijheid van overtuigde en waarachtige aanhangers van zulk een beweging belemmert.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

TOELICHTING BIJ HET ONTWERP VOOR HET GEBOUW VAN „HET VOLK” TE AMSTERDAM DOOR J. B. LÛRSSEN, ARCH. B.N.A.

Het gebouw, dat ongeveer een bebouwde oppervlakte zal krijgen van 1800 M², bij een maximum bouwhoogte van pl.m. 25 M, bestaat uit een voorgebouw en een achtergebouw, die beide echter te zamen weer één onverbreekelijk geheel vormen.

Het voorgebouw is geheel bestemd voor kantoorgebouw en alles wat daarmee direct verband houdt, terwijl in het achtergebouw de technische bedrijven worden ondergebracht.

Bij het ontwerpen moest rekening gehouden worden met de blijvende mogelijkheid, dat in den loop der tijden de verschillende lokaliteiten van bestemming en van vorm gewijzigd moeten kunnen worden. Daarom werd door ons als hoofdmateriaal van de konstruktie het gewapend beton gekozen en wel zoodanig, dat het geheele gebouw ontworpen is op een systeem van kolommen en draagvloeren, met daartusschen eenvoudig te verplaatsen wanden, op regelmatige afstanden van, evenwijdig aan het Hekelveld, 1.40 M, hart op hart (of veelvouden daarvan) en in de richting loodrecht daarop op afstanden van 1.70 M, hart op hart (of eveneens veelvouden daarvan).

Voor het achtergebouw werd een ander assenstelsel der kolommen gekozen in verband met de daarin te plaatsen machinerijen en uit te oefenen bedrijven. Hier staan de kolommen in beide richtingen op een afstand van 7 M, hart op hart.

Niettemin houden deze beide systemen innig verband met elkaar zoodat

de eens bepaalde „eenheid” ook hier in samenhang met het geheel waarneembaar is.

De tusschenwanden, waarvan we reeds spraken, zullen in hoofdzaak bestaan uit een staalkonstruktie met vullingen van glas, waarin verder naar behooren lage of hogere stalen kasten worden opgenomen, waardoor het inwendige van het gebouw een groote klare overzichtelijkheid krijgt, die voor een goede uitoefening der verschillende bedrijven noodzakelijk is. Waar in het inwendige van het gebouw de grootst mogelijke en verst-doorgevoerde waarde soberheid en klaarheid betracht wordt, is het o.i. gebiedende noodzaak voor den vormgever deze klare overzichtelijkheid eveneens in het uitwendige te doen spreken.

De ruimtverdeeling.
Wanneer men den hoofdingang van het voorgebouw aan het Hekelveld binnengaat, vindt men voor het tourniquet (draaideur) direkt rechts een trap die naar den eersten kelder voert, waarin o.a. een fietsenbergsplaats is ondergebracht, zoodat bezoekers, alvorens het gebouw binnen te gaan, hun fiets beneden kunnen stallen. Tevens bevindt zich hier de rijwielbergsplaats voor het kantoorpersoneel.

Verder zijn in den kelder, die in verband met technische installaties een diepte heeft van pl.m. 5 M., verschillende bergplaatsen ondergebracht, de noodige ruimten voor de centrale verwarmingsinstallatie met kolenbergplaats, de installatie voor noodverlichting en voor mechanische luchtverversing enz., terwijl ook gezegd is voor een ruime rijwielbergsplaats voor het drukkerijpersoneel, die bereikbaar is langs een aparte trap bij den hoofdingang voor het technische personeel aan de zijde van het Kattegat. Overwogen wordt om het geheele gebouw, behalve van een centrale verwarming, ook te voorzien van een inrichting voor luchtverversing, afvoering en bevochtiging, die het mogelijk zal maken gedurende het gehele jaar in alle vertrekken en gangen, zonder hinder van tocht, versche, tevoren gezuiverde lucht in te voeren, daarbij een gelijkmatige temperatuur te onderhouden en een ideaal vochtgehalte van de lucht. Dat een dergelijke inrichting, zoolow voor de arbeidsvreugde als voor de arbeidsprestaties van groote beteekenis zal zijn, behoeft geen betoog.

Wanneer men op den beganen grond het tourniquet is gepasseerd, komt men voorbij de portiersloge (1) waarin tevens de telefooncentrale is ondergebracht.

Direkt naast de portiersloge bevindt zich de personenlift (2) waarmede, behalve door middel van de verschillende trappen, alle verdiepingen bereikbaar zijn.

Langs deze lift gaande bereikt men de groote voor het publiek toegankelijke hal (3) waaromheen verschillende administratielokalen (4) zijn gegroepeerd, die door middel van loketten met de hal in verbinding staan. Ook bevindt zich hier de propaganda-afdeeling (5) en andere bureaux, waarmee het publiek te maken krijgt.

Aan de voorzijde bevindt zich de postafdeeling (7) waar de post dagelijks in ontvangst wordt genomen, gesorteerd en door middel van een kleine postlift over de verschillende verdiepingen wordt gedistribueerd. Geheel ter linkerzijde met een eigen ingang aan het Hekelveld, waarnaast ruime etalages, is de boekwinkel (8) ondergebracht, die tevens binnen het gebouw vanuit de groote hal rechtstreeks bereikbaar is.

De boekwinkel heeft een apart kantoor (9) en krijgt naast zijn uitgebreiden boekverkoop een afdeeling voor den verkoop van plaatwerken, kinderboeken, enz.

Behalve de etalages van den boekwinkel bevinden zich in den voorgevel nog eenige vitrines voor het publiceeren van het dagelijksch nieuws, van foto's e.d.

Achter het kantoor van den boekwinkel naast de groote administratielokaal ligt de adresseerafdeeling (11) met berging voor de adresplaatjes. Deze adresseerafdeeling staat door een ruime gang in direkte verbinding met het drukkerijgebouw.

Aan deze gang liggen de verschillende toiletten voor kantoor- en drukkerijpersoneel.

Zooals we reeds opmerkten heeft het achtergebouw aan de zijde van het Kattegat een aparten hoofdingang (12).

Rechts hiervan bevindt zich de garage (13) die plaats biedt voor 6 auto's. Het drukkerijgebouw.

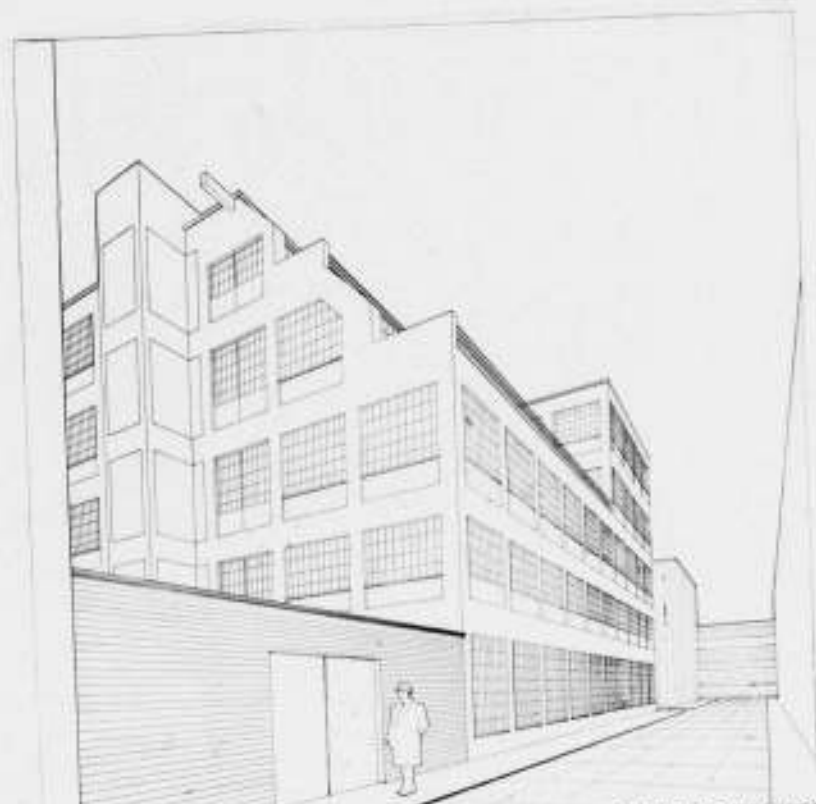
Wanneer men door den hoofdingang het drukkerijgebouw binnenkomt, vindt men, na het tochtportaal (14) te zijn gepasseerd, links de deur, die toegang geeft tot de groote rotatiepersenzaal (15).

Deze zaal heeft een afmeting van 21 x 24 M, en een hoogte van pl.m. 7 M. De vloer van deze zaal ligt 2.50 M. beneden den vloer van den beganen grond.

In deze zaal is plaats voor drie 96-zijdige rotatiepersen, zoodat voldoende rekening is gehouden met de te verwachten groote uitbreiding van het aantal abonnees.

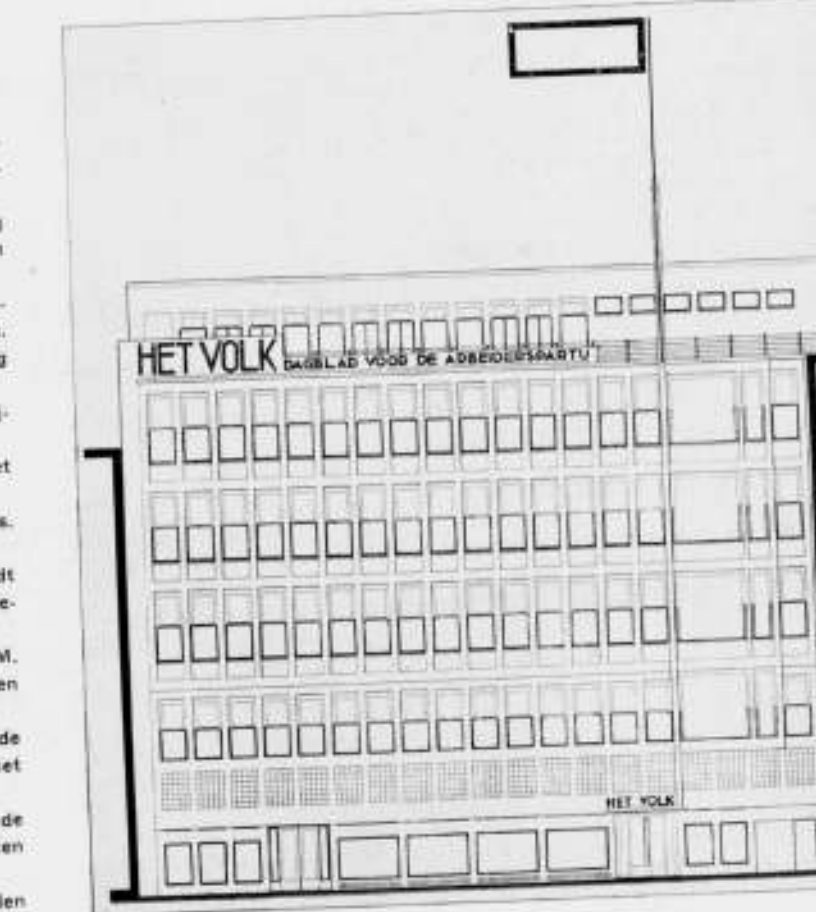
Op gelijke hoogte met den beganen-grondvloer ligt naast de rotatiezaal de stype-inrichting (16), waar de stype-platen voor de rotatiemachines gegoten worden.

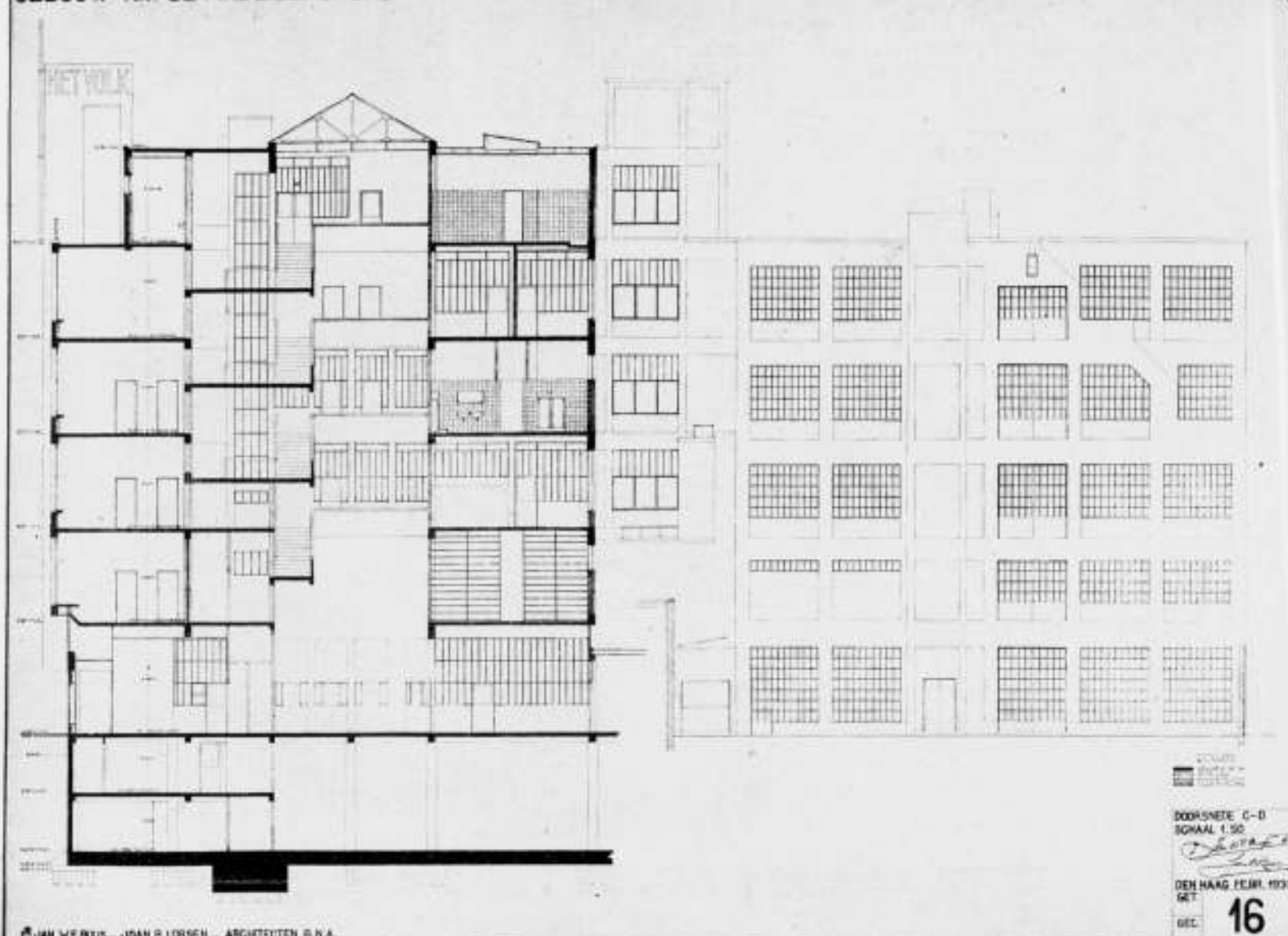
De galerijen van de rotatiemachines liggen weer op gelijke hoogte met den vloer van de stype-inrichting, zoodat de stype-platen van daaruit recht-

N.V. DE ARBEIDERSPERS TE AMSTERDAM DRUKKERIJGEBOUW AAN DE ENGLISCHE STEEG

streeks in de machines kunnen worden aangebracht. Behalve naast de stype-inrichting is ook daaronder een bergplaats voor rotatiepapier. De vloer van deze bergplaats ligt op gelijke hoogte met den vloer van de rotatiedrukkerij, zoodat van daaruit de papierrollen door middel van speciale wagentjes, die over smalspoor rijden, direkt op de juiste plaats onder de machines gereden kunnen worden. Onder de stype-inrichting ligt eveneens de inktcentrale, vanwaar de drukinkt op automatische wijze door buisleidingen in de inktbakken van de rotatiepersen wordt gepompt. In het gebouw bevinden zich drie trappen, n.l. één in het voorgebouw, bestemd voor de kommunikatie tusschen de verschillende verdiepingen van het kantoorgebouw, één in het achtergebouw, waarlangs het drukkerijpersoneel zijn respektieve afdelingen kan bereiken, en een derde trap, die geheel centraal is gelegen tusschen voor- en achtergebouw en die be-

GEBOUW N.V. DE ARBEIDERSPERS TE AMSTERDAM. DOORSNEDEN. ARCHITECTEN Ir. J. W. E. BUYS EN JOAN B. LÜRSEN B.N.A.

stemd is om een snelle verbinding mogelijk te maken tusschen de verschillende verdiepingen van het voor- en achtergebouw.

De hoofdtrap in het voorgebouw, die van de groote hal uit omhoog klimt naar de eerste verdieping, geeft op een bepaalde hoogte, van een bordes af, toegang tot de tusschenverdieping, waar de Uitgeverij is gevestigd.

Op deze verdieping bevindt zich aan de zijde van het Hekelveld, behalve de kamer van den leider der Uitgeverij-afdeeling, een reeks kantoorlokalen, terwijl daarachter een zeer groot boekenmagazijn is gelegen.

Dit magazijn staat met een kleine vrachtlift in verbinding met den winkel, terwijl ook de Uitgeverij door middel van een aparte trap in direkte verbinding met den winkel staat.

Op gelijke hoogte met deze tusschenverdieping ligt in het achtergebouw, boven de rotatiepersenzaal, de expeditie met het looperslokaal.

De kranten worden door middel van mechanische transporteurs van de rotatiepersen af omhoog gebracht, worden in het expeditielokaal gebundeld en verpakt, terwijl deze pakken dan weer door middel van een paternosterlift naar beneden gaan.

Deze lift komt uit in een open portiek, waarvoor, op de tijden waarop de krant uitkomt, de auto's gereed staan om de kranten naar het station te expedieren.

Naast de expeditie liggen de binderij en een opslagplaats voor papier. Boven de garage is op deze zelfde verdieping de woning van den conciërge gelegen, welke woning een aparten toegang heeft naast den hoofdingang van het achtergebouw.

Bovenverdiepingen.

Op de eerste verdieping van het voorgebouw bevindt zich de kamer van den Algemeenen Directeur, waarbij zich direkt aansluiten de kamers van den sekretaris der Direktie en van de typisten.

Verder is op deze verdieping ondergebracht de boekhouding, terwijl meer naar de zijde van het achtergebouw de kamer van den drukkerijleider ligt met het kantoor van zijn administratie-personeel, waardoor van hieruit een snelle verbinding met het drukkerijgebouw is verkregen.

In het achtergebouw is op de eerste verdieping een deel der zetterijen gelegen, waarnaast zich de snelpersafdeeling bevindt. De afmetingen van deze beide zalen zijn resp. 14×21 M. en 21×25 M.

Van de eerste verdieping af klimt nu de trap in het voorgebouw om de groote personenlift omhoog.

Hiermede is bereikt dat de groote hal door alle verdiepingen heen geheel open blijft, zoodat van boven af door middel van een groote glaskap een zee van licht in de hal valt.

Op de tweede verdiepingen van het voorgebouw ligt aan de zijde van het Hekelveld geheel rechts de kamer van de Hoofdredaktie, waarnaast de kamer van den sekretaris en een spreekkamer.

Hiernaast bevindt zich het groote redaktielokaal met afzonderlijke kamers voor bepaalde redakteuren, terwijl in aansluiting met het redaktielokaal, onderling door geïsoleerde wanden gescheiden, de radioafdeeling en de telefoonafdeeling zijn gelegen.

Naast het redaktielokaal naar de zijde van het drukkerijgebouw bevinden zich de kamers voor de advertentie-administratie, waar tegenover het cliché-archief ligt.

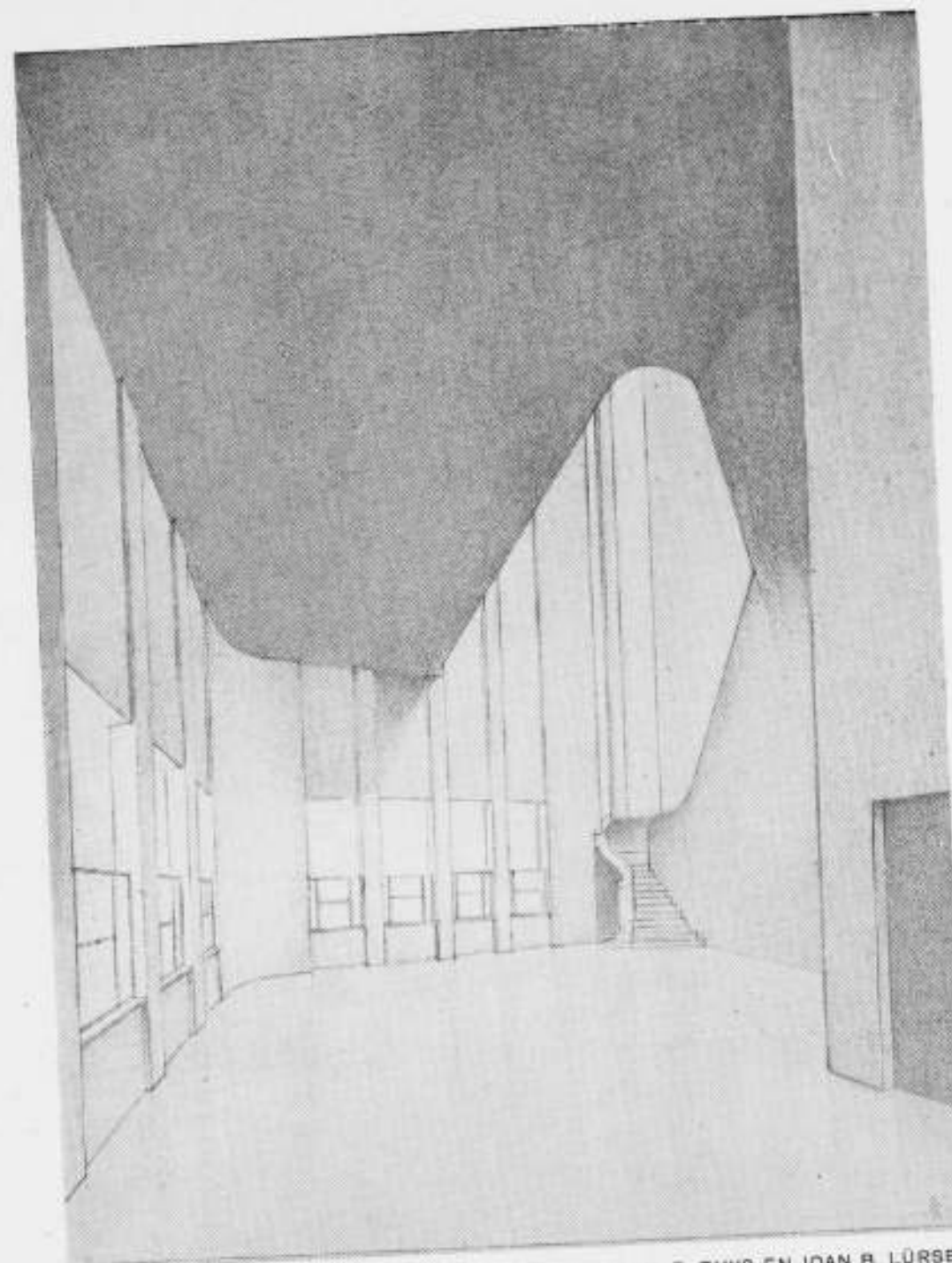
Op de tweede verdieping van het achtergebouw is ondergebracht de mechanische zetterij met plaats voor een 30-tal zetmachines, de advertentiezetterij en de opmakerij, waartusschen geheel centraal, de kamer van de korrektoeren is gelegen.

De derde verdieping wordt aan de zijde van het Hekelveld ingenomen door een onderdeel der redaktie, waarnaast zich ter linkerzijde de redaktiebibliotheek bevindt, een ruim lokaal geschikt voor rustige studie en lektuur.

Tevens is op deze verdieping de vergaderzaal voor den Raad van Kommissarissen ondergebracht.

Overigens bevindt zich hier nog de kamer van de fotoredaktie in direkte verbinding met het foto-archief en cliché-archief.

Deze geheele afdeeling is in de onmiddellijke nabijheid van de derde verdieping van het achtergebouw gelegen waar een eigen cliché-inrichting zal worden gevestigd, met fotografische afdeeling, teekenkamer, etskerij enz.

GEBOUW N.V. ARBEIDERSPERS. DE HAL. ARCH. Ir. J. W. E. BUYS EN JOAN B. LÜRSEN.

De vierde of hoogste verdieping van het voorgebouw wordt aan de zijde van het Hekelveld voor het grootste gedeelte ingenomen door het schaftlokaal ter grootte van 9×17 M. en voorzien van buffet. Daar wij op deze verdieping de maximum bouwhoogte hebben bereikt, die bij Gemeentelijke bouwverordening voor het Hekelveld is voorgeschreven, moest voor het optrekken der bovenste verdieping de gevel ruim 2 M. terug springen.

Hierdoor ontstaat langs de geheele kantine een wandterras, waarvan door het personeel tijdens de schafturen gebruik kan worden gemaakt. Voorts is op deze verdieping een douche-inrichting ten behoeve van het personeel aangebracht, waar plaats is voor 12 douches.

Op alle verdiepingen is overigens ruimschoots zorg gedragen voor goede toiletinrichtingen, terwijl zich op iedere verdieping van het achtergebouw bij de verschillende afdelingen ruime wasch- en kleedlokalen voor mannen en vrouwen bevinden.

Behalve de groote personenlift in het voorgebouw, zullen in het drukkerijgebouw een groote en een kleine vrachtlift worden gemaakt terwijl voor de verticale communicatie tusschen de verschillende verdiepingen van het achtergebouw kleine transportliftjes zijn geprojecteerd.

Ook in horizontalen zin wordt de communicatie tusschen enkele afdelingen van het voor- en achtergebouw op mechanische wijze onderhouden door middel van transportbanen.

De buitenarchitectuur.

De voorgevel zal op tot op de hoogte van den eersten verdiepingvloer bekleed worden met het harde materiaal zwart Zweedsch graniet.

Duidelijk spreekt de eigenschap der „bekleding“ uit dit gedeelte, waar

achter de betonkonstruktie verborgen blijft. Daarboven doen wij de zich daarachter bevindende ruimten op de meest voor de hand liggende wijze naar buiten spreken.

Het stelsel van gewapend beton kolommen, balken en vloeren vertoont zich hier in zijn eigen gedaante.

De ruimten daartusschen worden, naar de noodzaak, gevuld met gesloten wanden tot op borstweringhoogte, daarboven met de lichtdoorlatende vlakken, de vensters, die voorzien zijn van een inrichting ter bevestiging van markiezen.

Hier zal de betonkonstruktie afgewerkt worden met een grijsgroene steenslag pleisterlaag.

Waar zich de ter linkerzijde bevindende aaneengeschakelde kantoorlokalen ook als zoodanig naar buiten demonstreeren, voelen wij de noodzaak om de boven elkaar liggende vertrekken der leidende funktionarissen, ter rechterzijde in vertikalen zin samen te koppelen tot een iets vooruitspringenden uitbouw.

Tusschen het grijsgroen gepleisterde betonwerk worden de stalen ramen wit geschilderd.

Door onze opdrachtgevers werd in den aanvang de wensch geuit boven het gebouw een toren te doen oprizen, waarop de naam „Het Volk“ zou worden vermeld, die van ver af zichtbaar zou zijn.

Onzes inziens past bij deze architectuur niet de min of meer massieve verschijningsvorm van een toren als zijnde in het stadsbeeld daar ter plaatse onduidelijk.

Aan den wensch onzer opdrachtgevers werd echter door ons tegemoetge-

komen op de wijze zoals uit de foto van het gebouw in het stadsbeeld en uit de perspektieftekening blijkt.

Een vooruitgeschoven betonstijl in innigen samenhang met de geheele konstruktie verheft zich tot op 3.50 M. boven het gebouw en vormt daar een breed naamschild, dat zich weer terug buigt ten behoeve van een oordeelkundige bevestiging.

Dit motief, dat zich boven den hoofdingang tot een vooruitstekende plaat nogmaals ombuigt, wordt hier de drager van een tweede opschrift ter accentueering van den hoofdingang naar de kantoorlokalen. Beide opschriften zullen bij avond uit lichtende letters kunnen bestaan, terwijl de boven besproken drager die beide opschriften, die eveneens bekleeft zal worden met zwart Zweedsch graniet, des avonds door een lichtende Neonbuis in zijn hoofdvormen geaccentueerd wordt.

Ook de vlaggestok is een onmisbaar deel van het gevelontwerp. Overwogen wordt deze des avonds door middel van een projektor te verlichten. Ten slotte werd een noodzakelijk geachte naamsvermelding boven op het gebouw aangebracht, die gedeeltelijk de ijzeren balustrade van het dakterras onderbreekt.

Wat de gevels betreft van het drukkerijgebouw, deze zijn op gelijke wijze als bij het voorgebouw, doch hier in direkt verband met de zich daarachter bevindende machineruimten, geconcipeerd.

De tusschenruimten der steunpunten worden ook hier door het inwendige bepaald en met groote glasvlakken gedicht, waardoor ook hier weer ijzeren ramen worden toegepast.

Voor den gevel aan de Engelschesteeg geldt ook de bepaling van de maximum-bouwhoogte, die hier in verband met de betrekkelijk geringe breedte van de straat slechts 12 M. bedraagt, zoodat van den vloer van de tweede verdieping af de gevel voor een groot gedeelte trapsgewijze moet terugspringen, waardoor bij die gedeelten balkons worden gevormd. De betonkonstruktie bestaat uit een samenstel van kolommen en balken, die ook hier evenals bij het voorgebouw geheel in het gezicht blijven en eveneens worden afgewerkt met een steenslag pleisterlaag.

De gesloten muurvlakken en de vullingen onder de ramen zullen hier worden gemaakt van lichtkleurige verblendsteen.

Enkele cijfers.

Als merkwaardige bijzonderheden deelen wij ten slotte nog het volgende mede:

Voor de fundeering moet in verband met den diepen leider plm. 12.000 M³ grond ontgraven worden, terwijl in het geheel plm. 2400 heipalen geslagen moeten worden; deze palen hebben een gezamenlijke lengte van 25 K.M. Om deze diepe fundeering te kunnen maken, zal de grondwaterstand ter plaatse tijdelijk door middel van elektrische bemaling ruim 4.50 M. moeten worden verlaagd.

De totale vloeroppervlakte van alle verdiepingen te zamen is plm. 11.000 M², terwijl de kubieke inhoud van het gebouw in totaal rond 45.000 M³ bedraagt.

BESPREKING VAN EEN MOOI BOEKJE.

Wij ontvingen van bevriende zijde ter inzage een klein ongeveer vierkant boekwerkje, getiteld: „Eenige landhuizen te Wassenaar gebouwd door Ir. M. E. van de Wall”, met een korte inleiding van den architect zelf, en, blijkens een na eenig zoeken op de achterste pagina achter vele advertenties aangetroffen aanduiding, uitgegeven in Augustus 1929 door de Nederlandsch-Duitsche Uitgeversmaatschappij, Leiden-Barmen.

Het is niet mijn bedoeling, dit boekje, wat betreft het erin gereproduceerde werk, kritisch te gaan bespreken; het lijkt mij veel beter, en veel leerzamer en veel verkwikkelijker voor onze leden en lezers, de korte, maar treffende inleiding tot dit boekwerk in extenso over te nemen. Hier volgt zij:

L. S.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Nederlandsch-Duitsche Uitgeversmaatschappij om toe te staan dat foto's van door mij uitgevoerde werken worden gepubliceerd, om twee redenen:

Voorreest om ermee van dienst te zijn de firma's, welke voor reclame in dit boekje hebben geadverteerd, firma's met welke ik jaren lang heb samengewerkt op aangename wijze, en welke ik dus gaarne warm aanbeveel.

Als bijkomende omstandigheid om tot uiting te kunnen brengen het feit, dat ik nooit gebouwen heb ontworpen, welke ik voor landhuisbouw verfoei: de landhuizen met platte daken, ronde daken, horizontale ruitverdelingen, verticale gevelversieringen,

72

ze mogen door velen geapprecieerd, zelfs door vakbladen en onderwijsinrichtingen verheerlijkt worden, ik zal me nooit kunnen vereenigen met deze kunstuitingen, welke gezellige landhuizen doen gelijken op gevangnissen, doozen, vliegtuigen, paddestoelen en dergelijke.

Ebby, Wassenaar, 26-7-'29. M. E. VAN DE WALL, B. I.

P.S. Mijn besten dank aan diegenen welke mij toestemming gaven tot het doen fotografeeren van hunne landhuizen.

U ziet het, collega's! In deze klare en scherp gedefinieerde bewoordingen geeft ons Ir. M. E. van de Wall, Ebby, Wassenaar, niet alleen een korte kenschetsing van zijn architectonische geloofsbelijdenis, maar tevens een navolgenswaardig voorbeeld van naastenliefde ten aanzien van zijne naar het plaatsen van advertenties hunkerende leveranciers. Meent niet, kwaaddenkenden, dat enig ander motief aan de verschijning van dit verfrissende boekwerk ten grondslag zou hebben kunnen liggen, meent toch niet, venijnzuigende kwaadsappigen, dat het ook wel eens zóó zou kunnen zijn, dat een handig uitgeversmanneke listig speculeert op de ijdelheid of op het zwak commercieel instinct van sommige onzer kunstbroeders, en dezelve voor zijn wagentje spant om deze broeders goedgelijk te gebruiken als kosteloze advertentiecolporteurs bij al die goedgezinde firma's, die nu net zoo broederlijk vereend tezamen kwamen in hun gemeenschappelijk en heet verlangen om een boekje, juist van het werk van Ir. M. E. van de Wall, Ebby, Wassenaar, te helpen finan... pardon, opluisteren!

Begrijpt U het geval? Zoo is het heelemaal niet. Al deze firma's, zij brandden letterlijk van verlangen om den Heer Ir. M. E. van de Wall, Ebby, Wassenaar, dit pleziertje te doen: zij liepen zijn deur plat om er ook in te mogen staan, zij smeekten hem op hun knieën, om toch vooral eens een boekje te laten verschijnen, waaruit duidelijk blijkt, dat de Heer Ir. M. E. van de Wall, Ebby, Wassenaar, nooit gebouwen heeft ontworpen, welke hij voor landhuisbouw verfoeit. Begrijpt U, want deze welwillende leveranciers zijn maar al te zeer doordrongen van het groote cultuurbelang, dat ermee gemoeid is, dat nu eens duidelijk worde gedemonstreerd, hoe de Heer Ir. M. E. van de Wall, Ebby, Wassenaar, niet doet aan kunstuitingen, die een gezellig landhuis doen lijken op een gevangenis, een olie en azijnstel, een luidspeaker, een kievietseil, op... niks en dergelijke...

Begrijpt U?

En begrijpt U ook, waarom de B.N.A. een eerecode heeft?

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

TENTOONSTELLING STEDELIJK MUSEUM AMSTERDAM VAN 16 FEBRUARI TOT 15 MAART 1930.

Waterverfteekeningen, visionaire verbeeldingen, en grafisch werk van S. Jessurun de Mesquita.

Klein plastiek van Dr. J. Mendes da Costa.

Meubelen van W. Penaat.

MEDEDEELING VAN DE REDACTIE.

Van de in ons vorig nummer gepubliceerde Lagere Landbouwschool te Lonneker kan geen afbeelding van den voorgevel worden opgenomen, omdat wij de foto's ervan nog niet hadden ontvangen. Tot onzen spijt is deze foto nog niet in ons bezit, zoodat de opname van de reproductie nog moet wachten. Red.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
1 MAART

1930

N° 9

GEZICHT OP HET KREML TE MOSKOU.

BOERENWONING BLOKHUIS.

CATHEDRAAL VAN DEN VERLOSSER TE MOSKOU.

USPENSKY-KATHEDRAAL TE MOSKOU.

OUDE DORPSKERK IN HET GOVERNEMENTARCHANGEL.

INDRUKKEN VAN RUSLAND EN ZIJN BOUWKUNST „OUD EN NIEUW" DOOR Dr. H. P. BERLAGE.

II.

We hadden voor Moskou noch acht dagen ter beschikking, dat ook om haar vele klassieke gebouwen uit den empiretijd, met geweldige tempelfronten, beroemd is.

Het zijn weldadige rustpunten tusschen de rommelige pseudo-architectuur van de 19e eeuw, waaronder zelfs een afschrikwekkend voorbeeld van „Jugendstil" in het gebouw v. d. Woks zelf.

Men ziet van vele dier tempelfronten de intercolumnnien behangen met roode draperiën, straatoverspannende roode guirlanden en nog talloze andere roode reclames met witte opschriften, teneinde geen twijfel te wekken aan het politiek geestelijk karakter der stad.

Een van de vele deviesen trof mij, om het passend milieu, in de groote leeszaal van de volksbibliotheek, n.l. dat zonder revolutionaire theorie geen revolutionaire beweging kan ontstaan.

En daartusschen verschijnt nu de moderne, zelfs allermooiste architectuur, die de aandacht vraagt.

Want het is een merkwaardig verschijnsel, dat het Russische

Sowjetbewind zich met het grootste enthousiasme op deze typisch Westersche, ornamentlooze vorm van bouwen heeft geworpen.

Het heeft zelfs le Corbusier ingehaald, die er een groot vereenigingsgebouw zal bouwen, waarvan het projekt in „Architectura" werd afgebeeld, om den Russen verder den weg te wijzen, al moet worden erkend, dat de uiterste excessen in die richting er nog niet voorkomen.

Onder den titel „Die Architectur der Aufbauperiode" wordt de richting verklaard en verdedigd in de „Moskauer Rundschau" van 7 September 1929.

Tout comme chez nous worden hare eigenschappen, als „industrielle Architectur, welke der neuen sozialen Lebensweise dient, indem sie dem Leben entsprechend utilitarisch ist", naar voren gebracht; maar ten slotte toch als anti-Amerikaansch beschouwd, al gebruikt ze met graagte de voortreffelijke techniek van de groote Westersche Republiek.

En deze beschouwing wordt o.a. door de vereeniging van proletarische architecten ondersteund.

Toch is deze plotselinge overgang begrijpelijk, in verband met het feit dat de industrie, die door oorlog en revolutie een gevoeligen slag heeft gekregen, den leiders aanleiding gaf te pogen dezen achterstand in te halen.

73

HISTORISCH MUSEUM.

DE KAPEL.

PALEIS VAN DEN ARBEID TE MOSKOU.

Daartoe werd het vijfjarig plan van industrialisatie ontworpen, waarvan nu reeds één jaar is verstreken.

Het bedoelt in die vijf jaar de industrie op Amerikaansch pifl te brengen, teneinde van het Westen geheel onafhankelijk te zijn.

Onze reisgenoot Mechanicus heeft dat in een zijner Handelsblad-artikelen uitvoerig beschreven.

Dat dit een bijna bovenmenselijke krachtsinspanning vereischt, waartoe zeker wel de wil en de ijver bestaan, behoeft geen nader betoog.

In hoever het doel zal worden bereikt is voorloopig een nog niet te beantwoorden vraag.

Maar in elk geval komt de nieuwste vorm der Westersche Architectuur (er is natuurlijk ook een ontzettende woningnood) die geen enkel detail van betekenis vereischt, daaraan tegemoet.

Want deze vermechaniseerde bouwkunst is zelf tot industrie geworden.

Het is hier niet de plaats de betekenis dezer internationale architectuur nader te beschouwen, maar wel te releveeren, gegeven nu eenmaal dat karakter, daarvan een paar voortreffelijke typen te hebben gezien.

Maar het tragische is nu, dat er een groot aantal interessante projecten in geheel Rusland op uitvoering wachten, waaraan door geldgebrek niet kan worden gedacht.

Wanneer ik tot deze gespecialiseerde architectuur nog niet reken „de elektrische centrale“ noch het nieuwe postkantoor, welk laatste, hoewel van ruimtelijke indeeling voorbeeldig, toch wat koel, verstandelijk aandoet, zijn er eenige Coöperatiegebouwen, want daaraan was blijkbaar behoefte en een paar fabrieken, die van dien modernen geest getuigen.

Ik heb alleen bezwaar tegen de blijkbare voorliefde voor de zwart-grijze beton, die alle kleur aan het gebouw ontnemt. Vooral het Lenin-instituut op het revolutieplein, met de geheel zwarte façade is van een troosteloze somberheid.

En daarnaast zijn de hoge baksteenwoningblokken belangrijk, die tusschen de lage bebouwing der buitenwijken verrijzen, van een zelfde karakter als de gelijkgestemde Westersche; men ziet muren met vierhoekige raamopeningen zonder eenige poging tot versiering.

En zoo schijnt zich ook het grandiose in aanbouw zijnde staatsgebouw, tegenover het Kremlin, te zullen openbaren.

Hier zijn enkele typen afgebeeld, die ik met een collega bij een paar rondritten door en om de stad ontmoette, en ook enkele der belangrijkste uit andere steden.

Daarbij had ik ook gelegenheid eenige inlichtingen te krijgen over de eigenaardige positie, die de architect bij den nieuwen regeeringsvorm inneemt, daar de staat het geheele bedrijfsleven onder zijn beheer heeft gebracht en alle loonen heeft vastgesteld, zoo ook het bouwbedrijf; hetgeen vanzelf inhoudt, dat de aannemer geheel is uitgeschakeld. Zelfs de particuliere architect, voor zoover die er nog is, werkt onder controle van den staat.

Er wordt dan ook a priori verwacht, omdat nu de volledige verantwoordelijkheid voor den gang van het bedrijf bij den ingenieur of architect berust, dat deze met vollen ijver zijn arbeid verricht.

Hij werkt dus in eigen beheer.

In hoever dit al of niet tot vertraging van het werk aanleiding geeft, omdat hij bovendien contractueel aan geen opleverings-termijn gebonden kan zijn, durf ik niet zeggen.

Maar ik heb in het algemeen den indruk gekregen, dat wel over de langzame voortgang bij het bouwen wordt geklaagd. Er was nu nog een verstrekkend program af te werken, zoowel overdag als 's avonds, waarvan voor mijzelf natuurlijk de architectuur de meeste aandacht bleef trekken.

De stations, waar in het algemeen een overbelaste drukte heerscht, zijn natuurlijk uit de decadente periode, waarbij de Russische drang naar het nationaal bijzondere in enkele wachtzalen tot een exotische uiting kwam.

HET INSTITUUT LENIN TE MOSKOU.

HET NIEUWE POSTKANTOOR TE MOSKOU.

HET GEBOUW ORGA-METAL TE MOSKOU.

Het station naar Kazan geeft daarvan een typisch voorbeeld. Daar tegenover staat dan weer het stadion, natuurlijk met den zin voor het hyper-moderne; want men heeft den moed gehad daarvan een volledigen betonbouw te maken, zonder eenige bekleding of zelfs bepleistering.

En de ervaring heeft geleerd, dat dat bij zulke afmetingen geen bezwaar heeft; het is een stadion voor 50000 menschen. Wij gingen er naar een wedstrijd kijken, nadat we weer een politieke optocht met banieren en orkest, waarvan er vijf dien dag door de stad trokken, van kinderen, volwassenen en zelfs gewapende vrouwen, aan ons hadden zien voorbijgaan.

Wij zaten op de Bestuurtribune, ik had bijna gezegd in de koningsloge, van waaruit het hoergeroep werd bevolen. Het speet mij later geen resultaat van de vele op ons gerichte kiektoestellen te hebben kunnen krijgen.

Na een groot uur van toekijken, want de stoet was twee uur lang, konden wij toevallig een kerk binnengaan, waar een groote dienst, het was Zondag, werd gehouden.

Wij bleven eenigen tijd toezien en luisteren naar het verrukkelijke koorgezang.

En bij het uitgaan, langs de dubbele rij van bedelaars, kwamen wij weer even onder den indruk van de tegenstelling tusschen de twee betoogingen, die we hadden bijgewoond.

De avonden waren gewoonlijk aan het toneel gewijd, om zooveel mogelijk te kunnen genieten van die kunstuitingen, waarvoor de Rus een bijzonder talent bezit.

Wij zagen een opera, een ballet en een toneelstuk, waarbij tot onze groote teleurstelling nog veel van de ouderwetsche opvatting was blijven hangen.

Dit laatste, in de eertijds keizerlijke opera, met de plotselinge tegenstelling van de groote zaal, een copie van het Scalatheater te Milaan, met niets anders dan goud en rood, bevolkt met menschen zonder „extra toilet“.

Dit sprak trouwens van zelf, want er zijn geen „Heeren“ en vooral geen „Dames“ meer, dus ook geen toiletten, die met

goud moeten concurreeren.

Maar behalve de zaal waren dan ook de vestibule, trappen en gangen van een ontstellende nuchterheid, omdat klaarblijkelijk daaruit elke schijn van luxe was verwijderd.

Bij alle voorstellingen hebben wij het Russische talent bewonderd, zoowel van het spel, als van het schitterende toneel-effect.

In één woord meesterlijk.

Er was natuurlijk ook een revolutionaire voorstelling, ongehoofdelijk knap van regie, in een moderne zaal met gebeits eikenhout betimmerd, en een dito-foyer met foto's versierd.

Een weldoende tegenstelling van rust, tegenover de valsche schittering der latere theaterzalen. Het goud gaat verdwijnen. Wij waren zelfs tegenwoordig bij een voordracht voor arbeiders, wegwerkers, voerlieden enz., over de wijze van werken, waaruit na afloop een clubje, dus op een lager plan, maar met hetzelfde talent een cabaret-voorstelling gaf.

Een bezoek aan de cathedraal van den Verlosser, die ik reeds noemde, bracht weer de gewone tragedie, zooals trouwens reeds van buiten is te zien, wel van een talentvollen rijkdom maar waaraan de religieuze stemming der oude kerken, het altijd weerkerend mysterie der kunst, ontbreekt.

Deze cathedraal zou oorspronkelijk, ter herinnering aan de bevrijding van den Franschen inval, worden gebouwd op de Musschenbergen, den heuvelrug van waar Napoleon het eerst het prachtige schouwspel genoot, wat wij nu zelf een groote eeuw later hebben genoten, van het dieper gelegen goudbekeelpelde Moskou, met de Moskwa, zooals deze zich door de stad wringt.

Maar na de verbanning van den bouwmeester werd daarvoor de tegenwoordige plaats aangewezen, die op een prachtige wijze het stadsbeeld van de Moskwa met het Kremlin afsluit.

Wij bezochten een school, waar de leerlingen aan gewone tafels zaten en wij hoorden, dat ook zij door middel van schoolraden medezeggenschap hebben in den gang van het onderwijs.

DE BASILIUS CATHEDRAAL TE MOSKOU.

MODERN GEBOUW TE MOSKOU.

HET GROOTE THEATER TE MOSKOU.

HET GEBOUW GASTORG TE MOSKOU.

HET GEBOUW MOSELPROM TE MOSKOU.

WONINGBOUW HET NIEUWE MOSKOU.

WONINGBOUW TE MOSKOU.

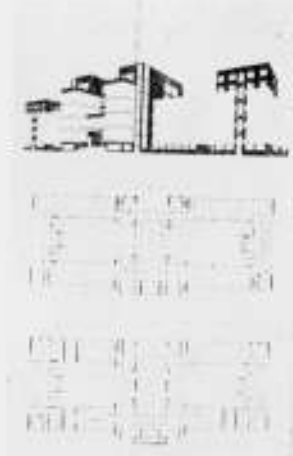
HET HUIS DER SOWJETSTE BRIANSK.

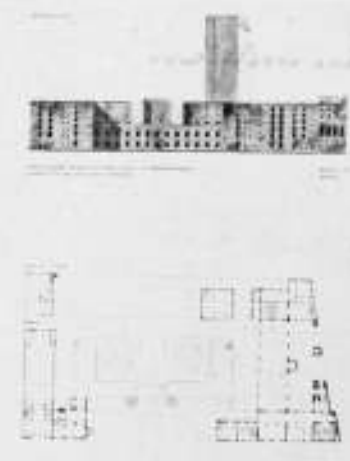
CREMATORIUM TE MOSKOU.

ARBEIDERSGEBOUW „LNO-TORG“ TE MOSKOU.

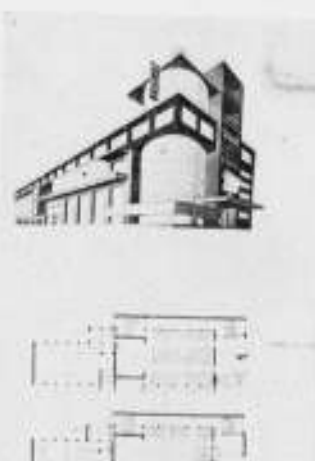
PROJECT CENTRAAL POST-KANTOOR TE CHARKOW.

ONTWERP VOOR DE STAATSBANK TE MOSKOU.

KLEINE WONINGBOUW SOBOL TE MOSKOU.

CLUBHUIS VOOR ARBEIDERS TE MOSKOU.

zoodat reeds op de lagere school begint, wat zich natuurlijk in nog scherper vorm tot aan de universiteit doorzet. Een leeraar of professor, die het den leerlingen niet naar den zin maakt, krijgt na gezamenlijk overleg tusschen school en leeraarsraad zijn afscheid.

En in het planetarium, het technisch wonder, dat ook Moskou bezit, namen we deel aan een professionale voordracht over den sterrenhemel.

Bijzonder interessant was vooral een, in het openbaar nog niet vertoonde, film, waarvoor de Rus ook een bijzonder talent bezit, van propagandistische strekking, om den boer tot het gebruik van landbouwmachines te brengen.

Het is een meesterwerk, waaraan 5 jaar werd besteed, en boeren zelfs als spelers werden gebruikt, dat de ontwikkeling

van den landbouw vertoont, vanaf de afschuwelijke ellende naar de verwerkelijking van een agrarisch paradijs.

De dag van vertrek begon te naderen; wij moesten zuinig zijn met den tijd.

Er ontbrak nog een bezoek aan het museum der revolutie, waar een voortreffelijke en uitgebreide collectie van alles wat daarop betrekking heeft, is bijeengebracht.

Daarheen gaan talrijke excursies van jonge menschen, die, onder leiding, op de hoogte worden gebracht van de groote gebeurtenissen, die zij, hoewel veelal onbewust, hebben beleefd. Dan nog een langer bezoek aan één der drie schitterende kloosters aan den rand van Moskou gelegen, die ik op één der rondritten al vluchtig had gezien.

Daarvan was het Nowodewitsjy klooster het belangrijkste,

PALEIS DER STAATSINDUSTRIE TE CHARKOW.

PAKHUIS.

HET NOWODEWITSJY KLOOSTER TE MOSKOU.

HET ZOMERPALEIS TE TSARSKOJE SELO.

en schitterend gelegen in de onmiddellijke nabijheid van een breed water.

Het bijzondere van deze kloosters, als vroegere vestingen, is hun geweldige ommuring, geheel in het karakter van het Kreml, ter bescherming van het complex kerken, kapellen en woongebouwen, te midden van het geheel als begraafplaats ingerichte terrein.

En eindelijk een bezoek aan Archangelskoje, een oud empire kasteel, thans museum in de omgeving der stad, om ook nog met een Russisch dorp in een boschrijk landschap kennis te maken.

Maar de plasregen, die ons noodzaakte in een open rijtuigje langs een modderweg te rijden, beperkte ons genot.

Toch bleef de herinnering aan enkele aardige dorpswoningen en een boeren-interieur met de groote kachel in een levendiger herinnering, dan het architectonisch te koele kasteel.

Eén dag verlenging van ons verblijf gaf gelegenheid nog een

HET HUIS DER SOWJETS TE BRIANSK.

STATION TE MOSKOU.

DE ISAÄKSCATHEDRAAL TE MOSKOU.

mooi type van een groote in aanbouw zijnde filmfabriek te bezoeken, waar de leidende ingenieur ons ook onderrichtte over den werktijd, die op 5 dagen met een rustdag was bepaald, terwijl als indirect middel ter bevordering der anti-kerkelijke beweging, de Zondagen en Christelijke feestdagen waren afgeschaft.

Toch bleef bij de nieuwe regeling, met inbegrip van een honderdtal vrije dagen, natuurlijk het hoofdoel, de productie te vermeerderen en de werkeloosheid te bestrijden.

De vraag in hoeverre dit bovendien bij een, als ik mij niet vergis, 6 uren arbeidsdag, kan worden bereikt, is voorloopig nog niet te beantwoorden.

Wij verlieten op Maandag 9 September de Russische hoofdstad, met de vele gemaakte vrienden en kennissen, die wij hadden lief gekregen.

Want het is een stad met een ziel.

Dit kwam vooral naar voren bij de voordrachten van Prof.

Frijda en mij, welke laatste, die bovendien als een afscheid was bedoeld, in een verlaten paleis werd gehouden.

Wij vereenigden ons na de voordracht als „Kameraden“ in een marmeren zaal, om de desserttafel, ruim voorzien van gebak, vruchten en wijn; wij werden gekiekt, bemuscieerd, en wederzijds betoast, waarna het gejubelde „tot wederziens“ zeker geen ijdele klank beteekende; want wij allen hadden den wensch naar terugkeer.

Zooals Moskou is een Oostersche, zoo is Leningrad met een opvallende tegenstelling een Westersche stad, maar een Westersche van voorname grootheid.

De straten en pleinen hebben hun afmetingen verdubbeld, de Newsky prospect, de centrale winkelstraat, die twee pleinen met elkaar verbindt, is 3 K.M. lang, met een daarbij passende breedheid.

En in den geheelen klassieken stadsaanleg zijn de axiale perspectieven op een bewonderenswaardige wijze geprojecteerd, nog versterkt door de opvallende felle kleur der monumentale gebouwen, waarvan het vlak der muren gegeeld en de decoratieve bouwdeelen gewit zijn.

Bovendien werd het oude Petersburg, gebouwd op de Delta van de Nawa, een waterstad, nog aangevuld door Peter de Groote, met een paar grachten (want wij wandelden langs „de Bocht“) als betuiging van sympathie met zijn Hollandsch verblijf.

Het geheele stadsplan concentreert zich natuurlijk op de breede rivier, waar een stadsgezicht zich uitstrekt, dat in grootscheid zijns gelijke niet heeft; ook opvallend is, dat het groote watervlak nu door geen enkel schip wordt bevaren, omdat de bevolking naar ik hoorde, dat mooier vindt.

Zou een Hollander met dit eigenaardige besluit tevreden, en van dezelfde meening zijn?

Toch heeft de stad iets koels, omdat, zoowel in aanleg als in het karakter aan hare architectuur, de behagelijkheid ontbreekt. Misschien kan dat ook ten deele worden verklaard door de opvallende verlatenheid der straten.

Want oorlog en revolutie hebben de bevolking tot de helft teruggebracht.

Bovendien bemerkt men, in tegenstelling met Moskou, van een politiek enthousiasme nagenoeg niets, ook al uit wangunst, dat de stad als hoofdstad is onttroond.

Maar het genot om er eenige dagen te zijn blijft, al was het alleen maar om de vele musea, waarvan het groote aantal ons bezoek vanzelf beperkte tot de bekende hermitage, het ethnografisch museum en het museum van Russische schilderkunst.

Een gepast chauvinisme dringt mij hier nog eens het feit te vermelden, dat in de eerst genoemde verzameling, een van de schoonste der wereld, door de Hollandsche school, vertegenwoordigd met niet minder dan 42 schilderijen van Rembrandt, zelfs ginds het hart der verzameling genoemd, een geheele vleugel van het groote gebouw is bezet.

Nog geheel onder den indruk van deze pracht, kan ik niet nalaten te herinneren aan de artikelen, kort voor onze reis in het Handelsblad gepubliceerd, en wel speciaal aan het laatste met den ontstellenden titel: „Kunstschatten in gevaar“.

Wij allen kunnen verzekeren, van een toestand en behandeling der kunstwerken, zooals daarin wordt beschreven, niet alleen niets te hebben gezien of vermoed, maar zelfs den indruk te hebben gekregen van een voorbeeldige orde in de zalen, en een dienovereenkomstige verzorging en bewaking.

En diezelfde indruk, want het is bij een krasse beschuldiging altijd voorzichtig, ook het oordeel van anderen te hooren, wordt gedeeld door Dr. Martin, Directeur van het Mauritshuis in Den Haag, die na zijn terugkeer uit Rusland op verzoek van het Haagsche Maandblad in het Dec.-Januari nummer van 1924-1925 schreef, dat in het nieuwe Rusland de kunstschatten

in goeden toestand verkeerden, en dat de zorg daarvoor in de beste handen is.

„Geen kwaad is geschied aan de enorme massa kunstwerken, die de Russische staat bezit, en zij zijn er zelfs beter aan toe dan voor de revolutie, in zoover dat er een van Regeeringswege georganiseerd museum-wezen is ontstaan, (terwijl, ik stipuleer, een behoorlijk werkende Monumentenzorg in het „oude“ Rusland ontbrak) „dat willekeur in conservatie, opstelling, en toegankelijkheid ten eenemale uitsluit“.

Bovendien brak de nieuwe staat, zooals ik elders las, met de oude traditie, die het grondbeginsel opstelde, dat het museum de rustplaats v. d. kunst was. De revolutie daarentegen hervormt het museum in een plaats des levens, een middel tot ontwikkeling en vorming, een schakel tusschen kunst en volks-massa.

Een tweede oordeel is van den Engelschen geleerde, Sir Martin Conway, die in het artikel Art Treasures in Soviet-Russia 1925, aangaande de Ermitage te Leningrad zelfs het volgende vaststelde: „The facts are that both, the building and its contents are intact, and have never been (hear) so well attended to, displayed, and studied, as they are now.“

Deze beide getuigen bevestigen dus de piëteit waarmee het nieuwe Rusland juist de kunst behandelt, hetgeen ik hoop en verwacht, dat niet zal nalaten, tegenover de verontrustende mededeelingen een tegengestelde uitwerking te hebben.

Onvergetelijk blijft mij dan ook de indruk van het paleis, waar het edelste der kunsten is bijeengebracht, en daarin een sublieme, wit marmeren zaal, ter opstelling van kostbaarheden, van waaruit het grootsche Nawa-panorama van den Nawa zichtbaar is.

En daarna de beide andere musea, het ethnografische met opstelling der verschillende kleederdrachten en vooral van een interessante verzameling fotografien van dorpsgezichten, die een beeld geven van de houtarchitectuur der boerenwoningen en dorpskerken, van waaruit de monumentale bouwkunst van Rusland is gegroeid.

En ten laatste het Russische museum van schilderkunst tot en met den modernen tijd, waar vooral de zaal met de kostbaarste verzameling van ikonen, mij als een schittering is bijgebleven.

Opvallend schijnt daarin het rood, een wonderlijk toeval, als heilige kleur te overheerschen tegenover het blauw der katholieke kunst.

Leningrad is de stad der paleizen, waartoe ook het zomerpaleis te Tsarskoje selo gerekend kan worden.

Meest alle zijn in hun oorspronkelijken toestand tot musea verklaard, behalve het winterpaleis aan het groote halfcirkelvormige plein, waaraan de meergemelde betooging van het jaar 1905 als tragische herinnering blijft kleven, dat door een Regeeringsdepartement wordt bewoond, nadat de kostbare inboedel over verschillende musea werd verdeeld.

Van die inwendige schoonheid, want de barokke buitenarchitectuur in wit en grijs der beide paleizen is daaraan tegengesteld, maakt die van het zomerpaleis een overweldigenden indruk.

Men gaat stil bewonderend door een rij van zalen van een ongehoorde en bovendien uiterst smaakvolle pracht, welke culmineert in de ontvangstzaal, een spiegelzaal als in Versailles, maar die het tegenover dézen geraffineerden smaak aflegt. En in hetzelfde park staat het paleis van den laatsten tsaar, waarin de geest van Raspoetin heeft gehuisd; ook museum, hoewel burgerlijker van inrichting, maar in dit geval toch menschelijker, omdat de volledige inboedel, zelfs met de familieportretten op de schrijftafel en het speelgoed in de kinderkast wordt bewaard, zooals de keizerlijke familie die achterliet, om haar onzegbaar tragisch einde tegemoet te gaan.

Van de moderne architectuur ontdekt men ternauwernood iets.

Een groote kiosk op het stationsplein en een paar huizenblokken bij een prachtig barok, maar geheel vervallen klooster, is het eenige wat ik zag.

Dit is trouwens begrijpelijk in den toestand van oogenblikkelijke apathie, waarin Leningrad zich blijkbaar bevindt.

De dag van het vertrek was gekomen, met een zelfde vriendelijke herinnering aan de stad als van Moskou; want ook hier was voor een gezellig samenzijn met eenige collega's gezorgd in een paleis, dat evenals ginds, voor cultureele samenkomsten wordt gebruikt.

En het was wel toevallig, dat het park daaromheen, zooals trouwens de geheele landschappelijke omgeving van Leningrad met zijn Hollandsch polderkarakter, als 't ware voor ons bij het afscheid, den overgang tot zijn oorsprong symboliseerde. Aan boord van de Duitsche mail hadden we volop gelegenheid onze indrukken te herzien, hetgeen, althans wat mij betreft, onze erkenning van een groot genot heeft geleid.

Dit bracht mij na onze boottocht op den Wolga tot de samenstelling van een sonnet, waarin werd getracht den aard dezer erkenning samen te vatten. Het luidt als volgt:

Aan den Wolga.

Zooals het hartebloed het lichaam laaft,

Zoo laaft de Wolga de gestrekte landen,
Het grootsche watervlak glijdt naar die stranden,
Waar het zich in d'oneindigheid begraaft.

Het wordt daarheen geleid door oeverranden,
Eén hoog, één laag, waar langs de strooming schaaft,
Zich steeds verschuivend, maar 't verheev'ne staaft,
Want in die wijdte blijft 't verheev'ne branden.

Zal deze stroom, waar boot en houtvlot drijft,
Met oëvers wit bekoepeld en betorend,
Voor 't groote land, na langen langen duur,
Zoo voedzaam zijn, door geesteskracht gestijfd
Die sterk genoeg het gansche volk bekorend,
Dat moeder Wolga eens beleeft het uur,
Waarop haar kinderen zich koesteren aan cultuur?

professor walter gropius
spricht über Styl, Kunst und Zukunft, wobei er die innere Festigkeit eines ehrlichen Revolutionärs zur Schau trägt.¹⁾

Berlin. — Wenn Menschen nicht wissen, warum sie Etwas tun, dann jagt sie die Zeit vor sich hin. Wenn sie wissen, warum sie Etwas tun, treiben sie die Zeit vorwärts. Solches ging mir durch den Kopf und so fragte ich den Professor, wie das weltberühmte Bauhaus, sein Bauhaus, eigentlich zustande kam? „Eigentlich war nur ein Mann, der Bürgermeister, dort, der ahnte, was wir wollen. Er drang in den Dessauer Magistrat, und so stellten sie uns die Mittel zur Verfügung. Er scheint es aber auch nicht ganz genau gesehen zu haben, wofür er eintritt.“

(So waren es die Dessauer Herren der Stadt, die die Zeit vor sich jagte; hinter der Zeit aber, oder gar hinter den Ohren, sass professor walter gropius und soufflierte. Hui, wie sich jetzt die guten Dessauer in die Brust werfen, höchstwahrscheinlich: „... als wir den gropius das Bauhaus erbauen lassen...“ erzählen sie einander und zucken nicht mit den Wimpern.)

„Dessau war ein gutes Feld, gab ein richtiges Hinterland ab: Industriegebiet. Es war besser als Weimar.“

¹⁾ In afwijking van onze gewoonte om geen stukken in een vreemde taal op te nemen, hebben wij gemeend dit artikel onvertaald te moeten opnemen, omdat bij vertaling de kostelijke toon van het tweegesprek verloren zal gaan.

„Gibt es einen ausgesprochenen Bauhaus-Styl in der Architektur, mit revolutionären Unterschieden in den Grundrisslösungen?“

„Bauhaus-Styl? Allerdings. Nur muss ich gleich sagen, dass wir heute unter Styl keine Dekorationsauswirkung verstehen, keine nach aussen zugekehrte Erscheinungsform. Heute ist der Styl das Gesamtergebnis dessen, wie sich die Dinge aus ihrer inneren Funktion heraus entwickeln; der Styl kulminiert in der Besterfüllung der Funktionen...“

(Ich kann nicht sagen, wie ehrlich das ist. Wenigstens bei dem toten Gegenstand, in dem wir aber stets ein klein bisschen von uns vergessen; wenigstens hier soll das Allerbeste, das es kann, zum Gepräge werden! Stellen Sie sich, bitte, vor: wenn der Styl der einzelnen Menschen in der Besterfüllung ihrer Pflichten stünde!... Aber, dass unser Haus schon ehrlich wird, ist ein grosser Trost.)

„Das Künstlerische kriegt ein beschränktes Feld ab: dieser Gesichtspunkt hat nunmehr nur auf die Harmonie und die Proportion ein Anrecht.“

„Ueberhaupt gingen wir, wie man ja weiss, von der soziologischen Grundlage aus.“

„Durch die Vergesellschaftlichung der Arbeit, die Auflockerung der Familie, die ganze Verindividualisierung tritt das neue Bestreben in der Architektur zutage: die vermehrte und verkleinerte Einheit im Bau. Wir könnten auch sagen: einem jeden zumindest ein separater Raum, ein Zimmer.“

(Ich habe noch nie solche ruhige, klare blaue Augen gesehen. Ein Revolutionär, aber man könnte ruhig sagen: ein Zimmer-Revolutionär, im wahrsten Sinne des Wortes. Seine absolut einfache und in dieser männlich-sachlichen Einfachheit abstechende Kleidung ist ein inneres Bedürfnis. Mit dem, was er sagt, bin ich nicht einverstanden; aber wir kommen noch darauf zu sprechen.)

„Nun ist diese Grundlage massgeblich für die Grundrissgestaltung gewesen. Es ist der variable Grundriss entstanden: verschiebbare Wände, bewegliche Betten — am besten überhaupt keine Betten, nur Schlaflager, die tagsüber verschwinden. Unsere Zielsetzungen hat die letzte Stuttgarter Ausstellung gezeigt, dort haben sich die zwei Hauptprobleme auseinandergesetzt.“

„Das erste ist, wie man zu einer Variabilität des Grundrisses gelangt. Die Lösung: jeder Raum für sich zugänglich. Das zweite, der zentrale Wohnraum, mit ringsherum placierten Räumen, scheint mir viel zu eindeutig. Und beide Probleme sind im Rahmen des Grosshauses und des Grosshaushalts zu lösen.“

(Nun kommen wir endlich zu den Häuserblöcken, die das neue Gesicht des bauenden Deutschlands schmücken, ja, entschieden erscheinen, weil sie massiv, vertrauenswert und wohnlich können. Diese Blöcke und die wunderbaren Neubauten der allermodernsten Architekten wären ohne die Arbeit des professors gropius nicht entstanden, zumindest aber wären sie anders, obwohl sich der Professor, aus Bescheidenheit oder Sachlichkeit, mit kleinen Anfangsbuchstaben schreibt.)

„Das Grosshaus und der Grosshaushalt ist für die industrielle Bevölkerung geschaffen. Wir haben den biologischen Nachweis erbracht dafür, dass das vielstöckige Wohnhaus besser ist, als das wenigstöckige; allerdings müssen Sie unter „viel“ 8 bis 10 und unter „wenig“ 3 bis 4 verstehen. Sie sind eben technisch besser; die Besonnungsverhältnisse, die Luftverhältnisse sind relative günstiger; der Abstand der einzelnen Häuser kann grösser werden. Dann ist noch ein wichtiger Gesichtspunkt:

„Das Kleinhaus, vor allem das Einfamilienhaus, bringt einen Mehrverbrauch der Zeit in der Wohnung zustande. Es frisst sozusagen die Frau, die Hausfrau auf. Sie bringt in und mit einer Einfamilienwohnung beträchtlich

VOORGEVEL VAN DE LAGERE LANDBOUWSCHOOL TE LONNEKER.

ARCHITECTEN JANS EN HENNEKE. (ZIE ARTIKEL IN N°. 7 PAG. 57).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: I^r. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUUSEN, RED.
 J. B. OTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, I^r. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

8 MAART

N° 10

DE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT.

In de Gemeenteraadsvergadering van 26 Jan. 1930 werd het voorstel van Burgemeester en Wethouders van Amersfoort aangenomen, de Kamperbinnenpoort te restaureeren en een en ander samen te doen gaan met een verbetering van een, uit verkeertechnisch oogpunt, onhoudbaren toestand ter plaatse (plan 1). De Kamppoort behoorde tot de eerste omvalling van de stad Amersfoort van het jaar 1269 en werd na de uitlegging van de stad een „binnen”poort. Het onderhoud van het typische, architectonisch en stedenbouwkundig belangrijke geheel, dat de poort vormt met de belendende bebouwing, heeft veel te wenschen overgelaten. Reeds in 1827 requesteerde een Rutgerius van Hamersveld aan achtbare Heeren Burgemeesteren en Raaden der Stad, dat de poort „sedert eenige jaren van anderen een aanmerkelijke doordelving of mijning heeft ondergaan, waardoor hetzelfde uitermate moet verzwakt zijn en daar meergenoemde toren aan vele dreuning van zware rijtuigen en diligences, benevens aan stormen en onweders (?) onderhevig is, neemt voornoemde persoon de vrijheid (om alle gevaar, daaruit zoude kunnende voortvloeien, intijds zoo veel mogelijk te verhoeden) zig tot UWelEd.Achthb. te wenden, met onderwerpend verzoek, daar hij zulks gaarne zoude zien, om dikwijls genoemde Toren af te willen breken en met de daken te vereffenen, daar alsdan alle oogenschijnende gevaar, door dezen zouden voorkomen worden”.

Al die dreuningen, stormen en onweders ten spijt, staat het geheel nog overeind en de nu aanwezige steunconstructie steunt meer op den toren dan de toren op haar.

In de laatste eeuw heeft het niet aan pogingen ontbroken tot afbraak te geraken, waarbij, behalve de argumenten van bovengenoemden appellant meer „up to date” argumenten, als „modern verkeer” en „aesthetische waarde” gebruikt werden. Ook deze aanslagen heeft de poort weerstaan.

Een voorstel tot afbraak van 1912, in den Gemeenteraad aangenomen, werd bij Koninklijk Besluit vernietigd.

In 1923 herhaalde zich dit. Tientallen plannen werden vervaardigd, om tot een oplossing te komen, „met en zonder” behoud van de Torentjes, alsof dit de hoofdzak was!

Alvorens het aantal plannen met één te vermeerderen, leek het mij gewenscht, aan de hand van het beschikbare dossier, de verschillende argumenten vóór en tegen afbraak te toetsen. Mijn eind-conclusie zou ik hier willen vastleggen.

Het gaat hier niet om het behoud van een paar „torentjes”, die op zichzelf beschouwd en zeker na ontmanteling, geringe architectonische waarde bezitten, maar om de „historische” waarde van de „Poort” en de stedenbouwkundige waarde van het geheel met de belendende bebouwing in het stadsbeeld. Poort en Poorthuisjes moeten m.i. beschouwd worden als één onverbrekelijk geheel.

Alle oplossingen, waarbij getracht werd, het verkeer om de Poort heen te leiden, waarbij noodzakelijkerwijze de Poort halve „los” komt te staan, zijn m.i. stedenbouwkundig, om van historische bezwaren niet te spreken, als mislukt te beschouwen.

Aangenomen, dat het verkeer een dergelijke verbreding eischt, dan is de eenige oplossing en poort en belendende bebouwing te amoveeren en te vervangen door een bebouwing van dezen

tijd, die in geen enkel opzicht bij het bestaande achter behoef te staan.

Architect Adriaans heeft deze gedachte indertijd architectonisch uitgewerkt. Hierbij doen zich echter o.m. financiële bezwaren voor. Het is m.i. uitgesloten, dat in de naaste toekomst corporaties of particulieren gevonden worden, die daar ter plaatse, aan het einde van de Langestraat, bouwwerken van dergelijke importantie doen oprichten. De laatste oplossing heeft dan ook meer theoretische dan praktische waarde. In hoeverre eischt het „verkeer” een opruiming van de Poort? Het plaatselijk verkeer is gering, het „doorgaand” verkeer neemt steeds toe, maar zal binnen zeer afzienbaren tijd, na voltooiing van den Rijksweg voor Snelverkeer om de oude stadskern geleid worden.

Op redelijke gronden is dus rekening te houden met een afnemende van de verkeersfrequentie ter plaatse.

De doorgangsbreedte van 3,20 M. in de Poort, welke zoowel dient voor het rij- als voetgangersverkeer, is voor het rijverkeer als voldoende te beschouwen, waarbij niet uit het oog mag worden verloren, dat de plaatselijke vernauwing het zich met groote snelheid voortbewegen der mechanisch voortbewogen vervoermiddelen belet en zich wellicht daardoor ongelukken ter plaatse weinig of niet voordoen.

Een en ander gaf mij aanleiding te overwegen:

1. welke verbeteringen verkeertechnisch noodzakelijk geacht moeten worden.
 2. of deze verbeteringen uitvoerbaar geacht moeten worden bij instandhouding van Poort en belendende bebouwing.
- Ik meen, dat het onder 2 genoemde zeker bevestigend moet worden beantwoord.

De eigenlijke „onhoudbare” toestand is tot hare ware proportie teruggebracht, door te constateeren, dat in de Poort en rijverkeer, en voetgangersverkeer van denzelfden doorgang gebruik moeten maken.

De bestuurders van voertuigen ondervinden last van de onberekenbare manoeuvres van den voetganger, terwijl de laatste zich voortdurend bedreigd gevoelt, omdat geen trottoirs hem veiligheid waarborgen.

Een scheiding van rij- en voetgangersverkeer is uitvoerbaar. De wijze, waarop dit gedacht is, is aangegeven op bijgaand plan — toegelicht met eenige perspectivische schetsjes.

De beganegrondverdiepingen der z.g. „Poorthuisjes” zijn omgebouwd tot galerijtjes, terwijl de architectonisch onbeduidende gevels der aan de stadzijde vóórgelegen perceelen, zijn teruggebracht in de rooilijnen van de Langestraat, waardoor voldoende breede trottoirs zijn verkregen, welke zich voortzetten in de overwelfde poortgangen om de „torentjes”.

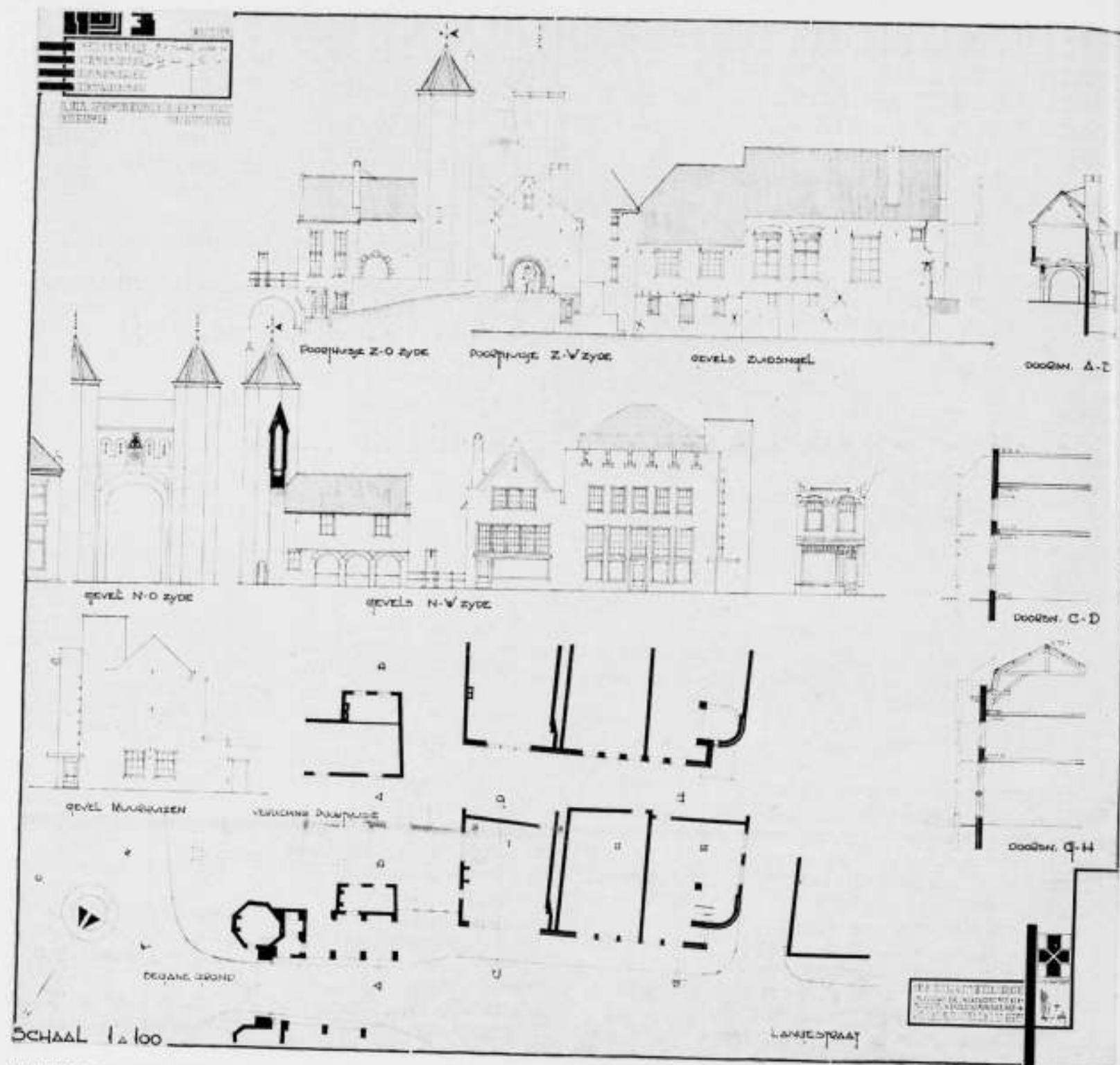
De nieuwe gevels van bovengenoemde perceelen, stel ik mij voor uit te voeren één geheel vormend met de architectonische massawerking van de Poort, zonder te trachten deze een „middeleeuwsch cachet” te geven. Wordt een en ander volgens deze plannen uitgevoerd, en gaat een en ander gepaard met een restauratie van de eigenlijke Poort, dan meen ik, dat en de verkeerspuzzel is opgelost, en Amersfoort in het bezit blijft van een schitterend stukje herboren stedenbouwkundig schoon.

Ir. C. B. VAN DER TAK, Arch. B.N.A.

mehr Zeit, als in dem Grosshaus, in der im Grosshaus gelegenen Wohnung.”
 (Ihr undankbare Frauen, hier ist wieder ein Mann, der ohne Sentimentalität für euch eintritt. Wer euch kennt, wird voraussehen: ihr nimmst dies neue Geschenk mürrischen oder nichts-sagenden Gesichts entgegen, aber ihr nimmst es. Es ist aber unglaublich, wie professor gropius einen denken lassen kann! Keine halbe Stunde ist verstrichen und ich notiere mir schon das siebente Problem, worauf ich noch zurückkehren werde müssen: das nämlich, dass es viel besser mit dem Fortschritt der Menschheit bestellt wäre, wenn man bei jedem grossen Schritt und jeder kleinsten Kleinigkeit den in den primitiven Trieben verankerten Widerstand der Frau mitkalkuliert hätte.)
 Es ist noch Vieles zu fragen; und diese Stunde lässt goldene Früchte reifen. Ich gucke verstohlen auf die Wand, wo auf einer schwarzen Tafel unter anderen mein Name steht und bemerke, dass hinter mir der Nächste mit einem Abstand von anderthalb Stunden folgt, folglich... Und ich verstehe nicht, wie mit der Vergesellschaftlichung der Arbeit die Verindividualisierung des Menschen vereinbar wäre; hierauf meint der professor:
 „Es ist sicherlich der Weg zur Kollektivität, der aber eben durch diese Verindividualisierung geht, durch das Individuum geht. Die Entwicklung wird ja auch stets von der Persönlichkeit angestossen für das Gedeihen des Ganzen...”
 Nun bin ich aber ganz und gar nicht einverstanden und will als Schiedsrichter in diesem stillen Streit die Drohende Instanz anrufen: die Instanz, die in all unsere brennende Fragen nicht hineinredet und überall, unhörbar und dennoch vernehmbar, ihre Entscheidung nennt: Russland.
 Aber nur soviel ist, was ich zu hören bekomme:
 „Ja, allerdings... der russische Gedanke, seine Auswirkung
 80

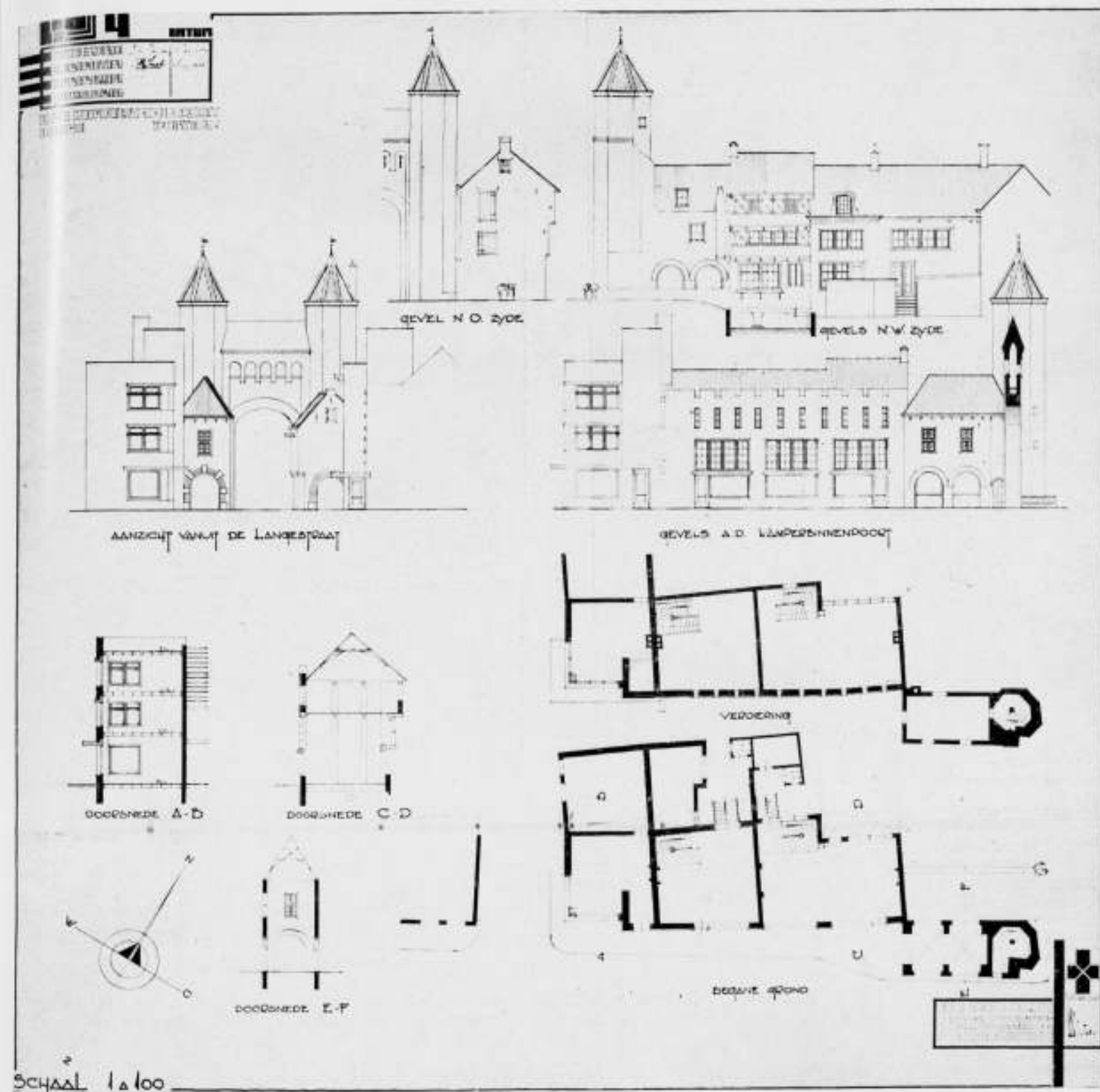
ist in der modernen russischen Architektur stark zu fühlen... hierüber ist sehr viel geschrieben worden und Architekten haben sich die neuen russischen Bauten angesehen, die eine stark ausgeprägte kollektive Auffassung aufweisen: gemeinsame Küchen und im allgemeinen einen gemeinsamen Haushalt... ich halte aber diese Versuche für verfrüht.”
 (Immer, bei dem genialsten Kopf, und wenn er noch so frei, sachlich und tiefgreifend ist, erscheint irgendwo, irgendwann die Ueberhand des Temperaments. Und glücklich ist der Künstler zu preisen, der seinem Temperament gerecht werden darf. Wir sind aber ohne zu wollen bei der Kunst gestrandet. Und ich frage:
 „Herr professor, unlängst wagte ich zu sagen: ohne dass wir es wüssten, gehen wir augenblicklich einer goldenen Epoche der Kunst entgegen; immer, wenn eine starke und gesunde Architektur aus dem Boden wächst, ist dies ein Anzeichen dafür, dass auch die anderen Künste in voller Blüte stehen. Denn eine Architektur kann nur eine mit Kunst gesättigte Epoche hervorbringen. Wie denken Sie hierüber?
 „Wir haben eine eingreifende Verschiebung in der Auffassung der Kunst zu verzeichnen. Kunst ist nicht mehr das, was wir früher darunter verstanden haben.”
 Und nun folgt noch eine Viertelstunde, in der die abgerundeten, vollendeten, klaren Sätze professors walter gropius wie schimmernde, mit leichter und sicherer Hand gebaute architektonische Einheiten sich nebeneinander, übereinanderreihen; ein prächtiges Gebäude, in dem ich nie häuslich hausen werde können, entsteht vor mir durch die Arbeit der Gedanken. Und als ich schon gerade nicht mehr weiter könnte, verstummt der kastanienbraune, junggesichtige, blauäugige bauende Mann, einer der Grössten unserer Zeit.
 Berlin, '30.

JOSEF PAP.

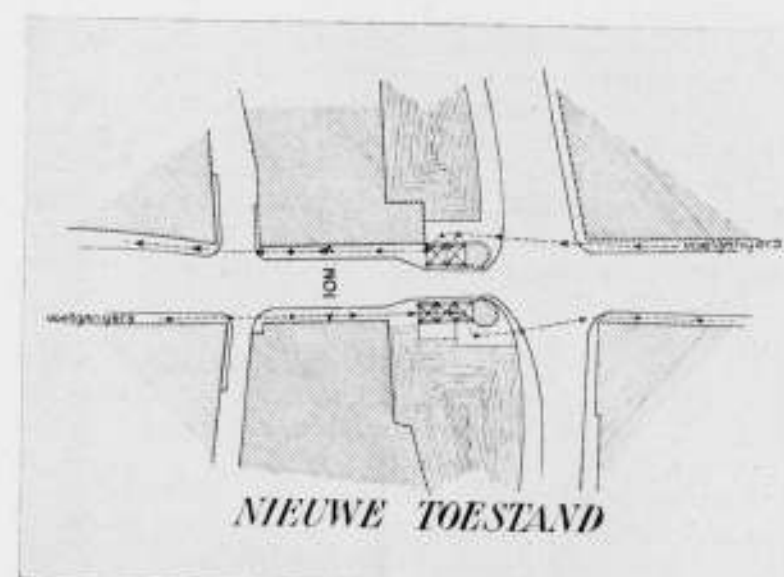
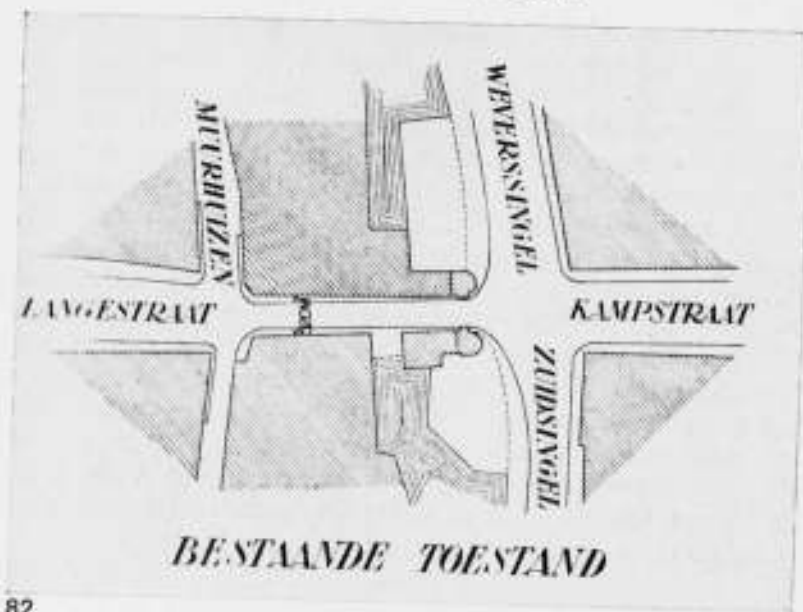
DE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT.

ARCHITECT I.R. C. B. v. d. TAK, B.N.A.

KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT.

ARCHITECT I.R. C. B. v. d. TAK, B.N.A.

DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN GEMEENTELIJKE OPENBARE WERKEN TE UTRECHT. (I.T.O.W.U.).

Deze tentoonstelling, welke van 11 tot 20 Maart 1930 gedurende de Voorjaarsbeurs in het Jaarbeursgebouw te Utrecht zal worden gehouden, wordt georganiseerd door het Bestuur van de Vereniging van Directeuren van Gemeentewerken.

In het jaar 1926 bleek, dat de toen door deze Vereniging gehouden nationale tentoonstelling van door Gemeentelijke Diensten tot stand gebrachte werken (de eerste tentoonstelling van dien aard in Nederland) in een wijden kring de aandacht heeft getrokken; niet slechts vakgenooten maar ook velen, die niet tot de naast betrokkenen behoorden, deden van hunne warme belangstelling blijken.

Deze vormde voor het Bestuur een aansporing, om op den ingeslagen weg voort te gaan en wel door thans de medewerking van de zusterverenigingen in het buitenland in te roepen, om te komen tot het houden van een tentoonstelling met buitenlandse deelneming. Dit initiatief vond in het buitenland een goed onthaal, waardoor tot verwezenlijking der gekoesterde plannen niet worden overgegaan.

De medewerking is tot dusverre toegezegd door:

Nederlandsche Gemeenten: Alkmaar, Almelo, Amsterdam, Arnhem, Assen, Bussum, Dordrecht, Eindhoven, Enschedé, 's-Gravenhage, Groningen, Haarlem, Heerlen, Hengelo (O), 's-Hertogenbosch, Hilversum, Leeuwarden, Leiden, Rotterdam, Schiedam, Utrecht en Zeist.

Uit Ned. Oost-Indië verschillende steden als: Medan, Semarang, Soerabaja.

Uit het buitenland: Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Italië, Oostenrijk, Spanje, Tirol, Tsjecho-Slowakije.

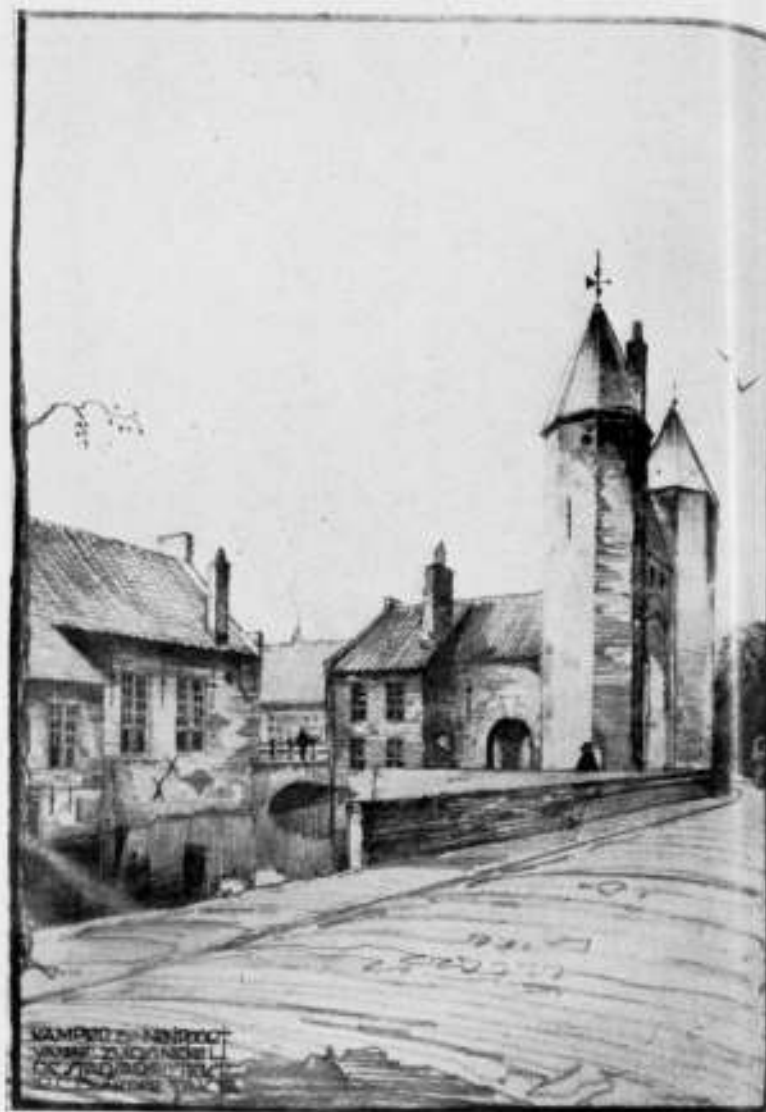
De inzendingen, bestaande uit teekeningen, photographieën en maquettes, hebben betrekking op de volgende onderwerpen:

- 1e. Uitbreidingsplannen en plannen voor stadsverbetering;
- 2e. Waterbouwkundige werken, als havens, bruggen, rioleeringen, sluisen, tunnels enz.;
- 3e. Wegenbouw en plantsoenen;
- 4e. Openbare gebouwen, als scholen, stadhuisen, gebouwen voor bedrijven, diensten (electriciteits-, gas- en waterleidingbedrijf), badhuizen, ziekenhuizen, markthallen, kiosken, enz.;
- 5e. Woningbouw;
- 6e. Grondbedrijf.

KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT.

Gedurende de tentoonstelling zullen de volgende lezingen gehouden worden: Woensdag 12 Maart, Utrecht. Lezing over „Ziekenhuisbouw” door A. Ritter, Stadtbaurat te Leipzig. Vrijdag 14 Maart, Utrecht. Voordracht over „Moderne Hollandsche Bouwkunst” door Ir. Jan Gratama, Architect te Amsterdam. Lezing over „Het Uitbreidingsplan van Milaan”, door Prof. Ing. C. Chiodi, Oud-Wethouder van Gemeentewerken van Milaan. Zaterdag 15 Maart, Utrecht. Lezing over „Moderne Wegenbouw, speciaal in de groote steden” door G. Waldhausen, Oberbaurat te Hamburg. Lezing over „Weg en Verkeer” door J. P. Weijburg, Chef van de Centrale Politie, afd. Verkeer te Utrecht. Maandag 17 Maart, Utrecht. Lezing over „Het oplossen van het tuinstadvraagstuk voor groote steden” door P. Krüger, Oberbaurat te Essen. Dinsdag 18 Maart, Utrecht. Lezing over „De bouw van de Hollandsche stad in het Polderland” door Ir. E. C. J. v. d. Steen van Ommeren, Adj.-Directeur der Gemeentewerken te 's-Gravenhage. Lezing over de „Zuiderzeewerken”, door een Ingenieur van den Rijks-waterstaat. Donderdag 20 Maart, Utrecht. Lezing over „De Architectuur van de Brug” door Dr. H. P. Berlage Nzn., Architect te 's-Gravenhage. Tevens zullen aan de tentoonstelling nog excursies verbonden zijn, als Dinsdag 11 Maart en Maandag 17 Maart des middags naar Utrecht en Omstreken; Woensdag 12 Maart naar Hilversum en Omstreken; Donderdag 13 Maart naar Amsterdam, terwijl op Woensdag 19 Maart een excursie naar de Zuiderzeewerken zal plaats vinden. Nadere inlichtingen omtrent de tentoonstelling, excursies en lezingen worden gaarne verstrekt door den Directeur der Gemeentewerken te Utrecht. **Motto: „Economie”.** De opzet van het plan is duidelijk en overzichtelijk en wijst er op dat de ontwerper zich vooraf door een diepgaande studie van het programma, een klaar beeld heeft gevormd van zijn conceptie, zoodat elk detail van den plattegrond op alle verdiepingen is verantwoord en paste in een oordeelkundig gekozen constructie-systeem. Alle deelen van den bouw zijn op zichzelf en in hun onderling verband juist ontworpen en hebben het karakter verkregen dat harmonieert met hun bestemming. Slechts hier en daar heeft het constructie-systeem een onvermijdelijk offer gevraagd, doch de ontwerper is er toch in de meeste gevallen

ARCHITECT Ir. C. B. v. d. TAK, B.N.A.

in geslaagd dit tot een minimum terug te brengen of door een of andere vernuftige vondst te elimineren. Hij blijkt zich ook rekenschap te hebben gegeven van de eischen die een doelmatige exploitatie van een dergelijk gebouw, volgens moderne begrippen, stelt en is daaraan tegemoet gekomen door het aanbrengen van die inrichtingen, waarmede dit zoo economisch mogelijk bereikt kan worden. De drie, naar hunne bestemming, gescheiden deelen van den bouw zijn tot een goed geheel zoodanig aaneen gevoegd, dat de bij twee dezer deelen behorende tuinen een daarbij passende oppervlakte van regelmatigen en fraaien vorm en een aantrekkelijken aanleg konden verkrijgen, die op alle uren van den dag en bij velerlei weersgesteldheid en windrichting, gelegenheid bieden tot verpoozing in de openlucht. Vooral langs de terreinopdelingen aan de N.O. en Z.O. zijde van den grooten tuin aangebrachte veranda's zullen hiertoe het hunne kunnen bijdragen. Ook de ligging der woonruimten, conversatie-, slaap- en ziekenzalen is zoodanig gekozen, dat hetzij vóór of na den middag het directe zonlicht daarin kan toetreden. Brandtrappen in verband met gemakkelijk te bereiken balcon of veranda's zijn in ruime mate en op eene de architectuur niet storende wijze aangebracht. De niet in het programma gevraagde kleine dienstruimten, met liften, dienstrappen, kabeleokers, enz. op alle verdiepingen, zijn zeer nuttige elementen in het plan en zullen aan eene gemakkelijke en snelle bediening tegemoet komen, en tevens de taak van het dienstpersioneel verlichten. Op het variantplan van het souterrain dat aan de memorie van toelichting is gevoegd, kan uit den aard der zaak in dit rapport niet worden ingegaan, waarin echter niet ligt opgesloten, dat het daarin neergelegde denkbeeld, bij eventuele uitvoering van eenig plan, niet de overweging waard zou zijn. **NIEUWE WERKEN OVER BOUWKUNDE.** Van het in afleveringen verschijnende boekwerk „Bouwkunde” door G. Arendzen en J. Vriend, Uitgave „Kosmos”, waarvoor de 3 verschenen afleveringen besproken werden in No. 4 van dezen Jaargang, is thans de 4e aflevering verschenen. In deze aflevering worden deur, buitenkozijnen en ramen uitvoerig behandeld.

Dr. J. MENDES DA COSTA.

ST. ANNA, BRONS.

EEN MOOIE TENTOONSTELLING IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM. (Dr. J. Mendes da Costa, S. Jessurun de Mesquita, Willem Penaat). Wie maar nu en dan in Amsterdam is, kan het overkomen, dat hij, in zijn haast om veel te zien, op één en denzelfden middag Isaac Israëls' impressionisme en de overwogen plastiek van Mendes da Costa bewondert, en dat deze samenval een verwondering als om iets onnatuurlijks in hem achterlaat, die bijna geneigd maakt tot verhuizen naar de hoofdstad, zoo een rare ervaring is dit. Ik ban dan ook dien heelen (heerlijken bijgeval) schilderij-schilder met zekere moeilijkheid overigens uit mijn hoofd, en denk ook niet aan hem bij de al evenzeer overwogen Japaniseerende waterverfteekeningen van S. Jessurun de Mesquita (die intusschen nooit de volle vrijheid van de Japanners bereiken) en wandel de rechter-beneden-achterzalen in van Suasso (merk op: de derde Portugeesche naam), waar stoelen van Willem Penaat uitnoodigen om te gaan zitten. Het is wel zeer bescheiden van dr. Mendes da Costa en den heer Mesquita om daar die stoelen van Penaat te laten plaatsen, want de veronderstelling, dat men zal gaan zitten tusschen al hun werken is overbodig, ik heb tenminste geen oogenblik eenige tentoonstellingsmoeheid gevoeld; integendeel men wordt als men veer bij die blijheidwekkende overwinningen. Toch mag men gerust in Penaat's stoelen gaan zitten, want zij zitten gemakkelijk, men behoeft om dit te beseffen noch gezeten te hebben noch gezeten te zijn, ik wil maar zeggen zij zijn voor gemiddelde beurzen, en men heeft trouwens ter tentoonstelling de liberty ze te koop en ze niet te koop. Willem Penaat is sinds bijna dertig jaren een van de betrouwbaarste aanhangers van de idealen van die constructieve

Dr. J. MENDES DA COSTA. VINCENT VAN GOGH, BRONS. AANGEKOCHT DOOR DE GEMEENTE AMSTERDAM.

kunst van — 1900, welke zich het grootst gemanifesteerd heeft in Berlage's Beursgebouw. Die heele beweging van toen — ik ben daar een medebelever van geweest — heeft een beetje een nuchteren kant gehad, ik denk er nog wel eens aan terug als aan een droge revolutie, maar zij beklijft. Het is als met de ruggegraat-sterke dramatische kunst van Henrik Ibsen, waarvan men ook midden in zijn bewondering denkt: zij houdt het toch misschien geen twee geslachten uit, en die recht overeind blijft tusschen al het volgende. Penaat heeft door woord en werk zich als een van die menschen van 1900 gehandhaafd. Zijn meubels toonen zich ook hier, op deze tentoonstelling, van den oprechten kant. Zij zijn voor mijn zielsleven, hoe zal ik zeggen, te... gematigd, maar men gaat niet met zijn zielsleven in een stoel zitten. Penaat's meubelkunst is in elk geval, zoo is mijn indruk, misschien het best te formuleeren, voortreffelijk Hollandsch. Merk eens op, hoe hij door zijn constructivisme eene waardigheid heeft, waartoe talrijke individualisten nooit kunnen geraken, terwijl hij aan den anderen kant nooit toefaan aan de verleiding mee op te gaan in dien internationalen stijl, waarvan bij ons zooals men weet o.a. Dudok en Wouda goede representanten kunnen genoemd worden. Met één woord schijnt mij daarom Penaat een voorbeeldig Hollandsch meubelkunstenaar. Hij heeft (echt Hollandsch!) nu en dan de zwakheid, tòch, quand même, aan fantasie te offeren. Opdat men mij tegenspreke, heb ik overigens hierbij een voorbeeld gevoegd van fantasie in zijn meubelbouw, die m.i. niet verkeerd is toegepast. Maar als ik denk b.v. aan de tafelpooten, eindigend in opgeplakte omgekeerd platte harten of lindebladen, dan juich ik dubbel om den strengen Penaat. En zeer zeker bijna zonder uitzondering is Penaat streng in zijn werk, zuiver van verhoudingen en verantwoord in zijne uit de meubels zelf voort-

S. JESSURUN DE MESQUITA. VISIONAIRE VERBEELDING.

komende versieringen. Trouwens in fantazie concurreere men maar niet met Jessurun de Mesquita (van wiens teekeningen en graphiek de wanden der drie expositie-zalen vol zijn). Men denke in 't bijzonder aan de Visionaire Verbeeldingen, waarschijnlijk als grapjes „ter zelfbevrijding“ (heet dat tegenwoordig) begonnen, maar uitgroeid tot, hoe zal ik zeggen, spiritistische „zielsstof“ of „materialisaties“, die over 't papier naar haar aard golven, breed worden en inkrimpen, een pandemonium, dat des kunstenaars fantazie in allerlei humeuren oproept en regisseert. Ik vind het niet altijd amusant, en dikwijls onbegrijpelijk. Mij dunkt, men denkt vanzelf vagelijk aan dien anderen goeden Haarlemmer, den mooien mensch, die nu weg is, Jac van Looy met zijn Zebedeus-fantazie, die op zijn manier in halve duisternis gekte en kerfde, en men denkt aan Hieronymus Bosch, bakeleiend met de hel, en aan Ensor; en ik vermoed, dat nog heel wat méér, dan die ik daar noem, zich zoo hebben gewroken op, en vermaakt met de Kinderen des Menschen. De andere, men zal ze noemen: de ernstige kunst van Jessurun de Mesquita treft heel dikwijls door een on-Hollandschen zwier, die als het ware in onze kou op 't laatste oogenblik toch nog een klein beetje bevroren is. Dat op hem de Japansche kunst méér dan even heeft ingewerkt, is duidelijk. Zijn oeuvre heeft daardoor menigmaal iets... mestiesachtigs; een héél mooi meisje was 't, de dochter van een Engelsch officier en een Japansche prinses-zeide-men, en zij had het koele en strakke van haar angelsaksischen vader en de bamboefijne spitsheid van beweging van de Japanesche; ik heb haar hoog geschat; welnu aan dat onopgeloste edele wezen deden mij soms een beetje denken de mooie „kroonkranen“, „knobbelganzen“,

S. JESSURUN DE MESQUITA. LITHOGRAFIE

„nonnetjes“, maraboe's", „begonia's", „cameleons" en „reigers" van Mesquita. Soms, ik herinner mij een paar reigers vooral, wordt de uitdrukking van het wezen zelf van de dieren wel zóó fel, dat Hoytema schijnt overtroffen. Ik heb ergens gelezen, dat Mesquita begonnen is als sierkunstenaar, batikker van kledjes enz. Op bijgaande reproductie naar een geestenvisioen kan men dat door de (zeer mooie!) vlakverdeling nog wel even zien. Volstrekt zichzelf in zijn werk is Mendes da Costa. Hij zal, mij dunkt, reeds een zestiger zijn. Waarom bevinden zich op onze pleinen en vóór onze groote gebouwen zijn standbeelden en zijn monumenten niet? De groote natuur is opmerkelijk door

W. PENAAT. SLAAPKAMERMEUBELN.

haar verspilling van krachten. Honderden vlinderpoppen, miljoenen zaadjes gaan immers verloren. Het schijnt of de menschen, die de macht uitoefenen in den Staat, nu juist bij voorkeur dáárin den Schepper willen volgen, dat zij, wat hen betreft, op een kunstenaar meer of minder niet letten? De werkelijk groote krachten, die in ons midden zijn, verwaarloozen zij tenminste. Als het aan hen liggen moest, zouden zij ze laten verschrompelen. Wij hebben gemiddeld ééns in elke eeuw een grooten beeldhouwer. Wat doen wij met hem? Het is een zonderling bestel: men doctoreert hem en geeft hem geen opdrachten. Een Heyermans-buste heeft hij mogen maken, een klein monumentje maar, men moet het bewonderen zóó den uiterlijken mensch Heyermans weg te werken en te behouden in het ééne masker van tragedie en komedie tegelijk... Op deze tentoonstelling ziet men al die kleinplastiek, die, hoe mooi ook, ja juist door haar ontroerende schoonheid, een aanklacht is: dat de maker ervan geen gelegenheid kreeg het werk te doen, waarvoor hij onder ons is: een werk van buitengewoon groote expressie van menscheelijkenheden, in een evenwicht, een gebondenheid, een rust, die op alles wat hij maakte het stempel der ontijdelijkheid zette. In de genoemde benedenzalen van het Stedelijk Museum (de tentoonstelling duurt tot 15 Maart) zijn op piédestals eenige marmeren, bronzen en calcaire beeldhouwwerken, en in hooge vitrines klein aardewerk, grès cérame enz. te kijk gesteld, 58 werken te zamen, zooveel als men wel zelden van dezen kunstenaar bijeen heeft gezien. Het is te veel, en het vele is te vol, om er, wat mij betreft, iets van te zeggen. Wat ieder echter opvalt bij zoo'n bijeenbrenging van allerlei werk van hem, is zijn gang naar de styleering van de elementaire waarden met terzijdestelling van al het bijkomstige. De prachtige „Vrouw uit het Volk" van 35 jaar geleden, die men hier ook vindt, is in dit verband als een mooie oude profetie. Een groote, ook sterk cerebrale concentratie moet noodig zijn voor het maken van zoovele werken, waaronder er verscheidene zijn, die dunkt mij op den standbeelden-bouwer wijzen.

VAN DEN EECKHOUT.

EEN NIEUW TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE ROTTERDAM.

De diaconie der Nederd. Hervormde Gemeente te Rotterdam heeft besloten een nieuw gebouw te stichten voor huisvesting van ouden van dagen.

Voor dengene, die het gebouwencomplex aan de Botersloot kent en op de hoogte is van de daar heerschende alleszins „unheimische" toestanden, zal dit besluit geen verrassing zijn. Het sedert 1824 bestaande „Lidmatenhuis", dat door geleidelijke uitbreiding, verbouwing en verandering is vervormd tot een waar labyrinth van gangen, zalen en zolders, waar zelfs een ingewijde nauwelijks den weg vindt, is voor ouden van dagen zeker de minst gewenschte huisvesting.

Overtuigd, dat in dezen toestand (verwezen moge worden naar de feuilletons in de N. R. C. van 1 en 2 Febr. j.l.) verandering moest komen, heeft het College van Regenten niet gearzeld naar een meer geschikte gelegenheid uit te zien en getracht door aankoop in het bezit te komen van een terrein, waarop een nieuw Tehuis zou kunnen worden gesticht, dat voldoet aan die eischen, die de hedendaagsche samenleving daaraan stelt. Door bijzondere omstandigheden kon beslag worden gelegd op een terrein, groot plus minus 4000 M², gelegen aan de Schiekade en doorlopende tot de daarachter gelegen v. d. Sluysstraat. De verschillende kerkelijke Colleges hebben tot aankoop van dit terrein hunne goedkeuring willen verlenen en hierna kon worden overgegaan tot het maken van schetsplannen.

Een bouwcommissie werd gevormd en een jury, bestaande uit Heeren architecten: Corn. Eiffers, C. N. v. Goor, J. Hartman, H. v. d. Kloot Meyburg en M. Neeleman trof de noodige

maatregelen voor het uitschrijven van een meervoudige opdracht. Uitgenoodigd werden de architecten: Meischke & Schmidt, B. Hooykaas & Zn. & van Bergen, N. Tinbergen & Zn. en Hooykaas & Lockhorst.

In het programma werd vastgelegd, dat het gebouw zou bestaan uit 2 afdelingen. Eén afdeling voor „beter gesitueerden", die geheel vrij van de z.g. verpleegden, aan de Schiekade een tehuis zouden vinden, waar zij tegen betaling hun eigen kamer(s) zouden kunnen betrekken. De tweede afdeling, die der verpleegden aan de zijde der v. d. Sluysstraat. Beide afdelingen verbonden door een gangvleugel, waarin de dienstafdeling, keuken en kerkzaal moesten worden ondergebracht. Hoewel de ligging van het terrein in het stadsplan gunstig moet worden genoemd, was de vorm, met het oog op de zontotreding een moeilijk probleem en stelde aan de ontwerpers bijzondere eischen. Vier ontwerpen werden ingezonden en wel onder de motto's „Economie", „Levensavond", „N. H. G." en „Op het Zuiden".

Na ernstige studie besloot de jury aan het onder het motto „Economie", ingezonden ontwerp de voorkeur te geven en dit ontwerp voor uitvoering aan te bevelen, haar uitspraak in bijgaand rapport motiveerende.

Nadat door de onderscheidene kerkelijke Colleges de bouw- en exploitatieplannen in studie waren genomen en goedgekeurd, is thans definitief besloten tot het bouwen van het nieuwe tehuis over te gaan en wel volgens het ingezonden ontwerp van de architecten Hooykaas en Lockhorst.

CORN. ELFFERS, Arch. B.N.A.

1930

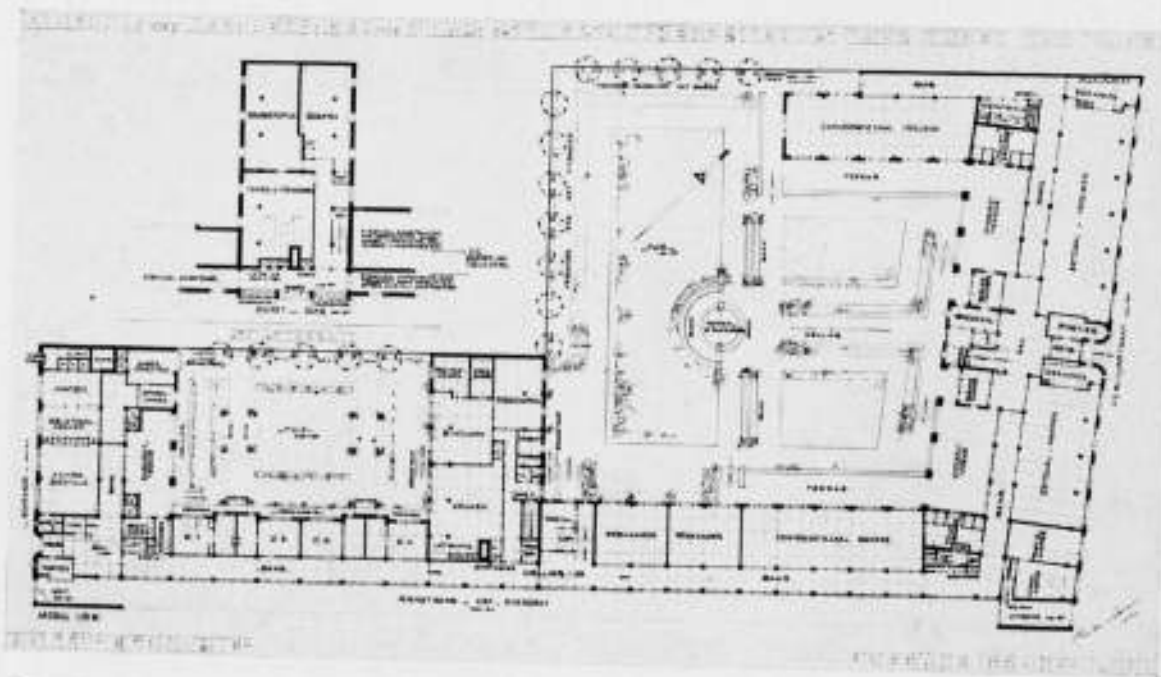
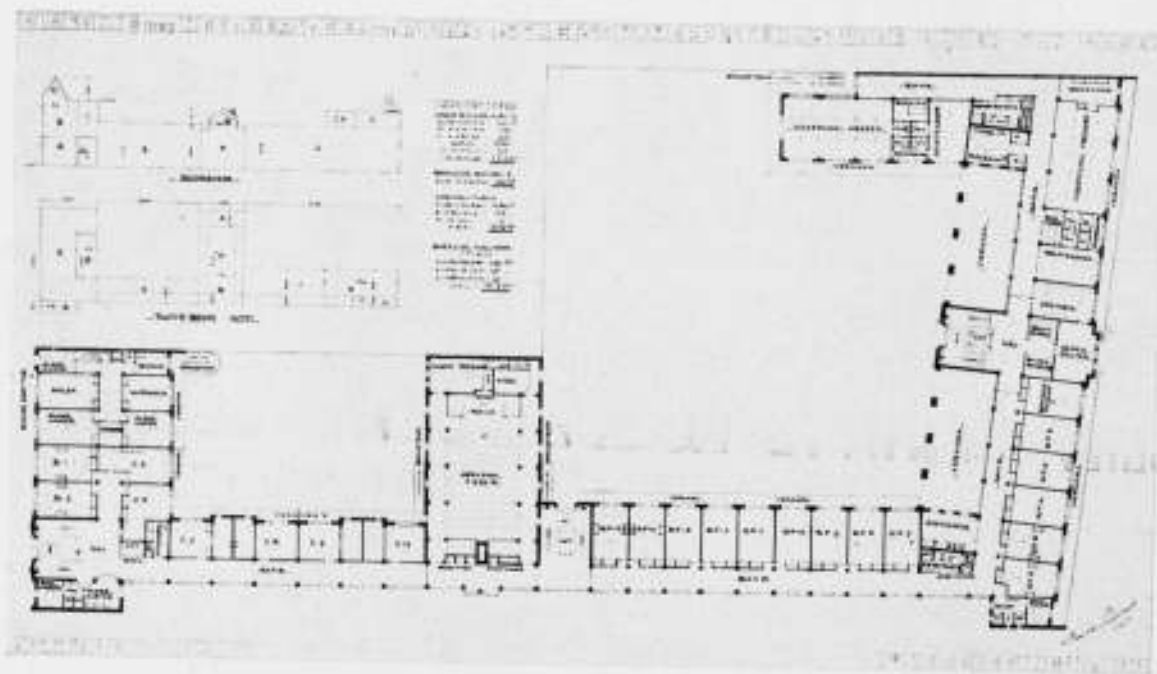
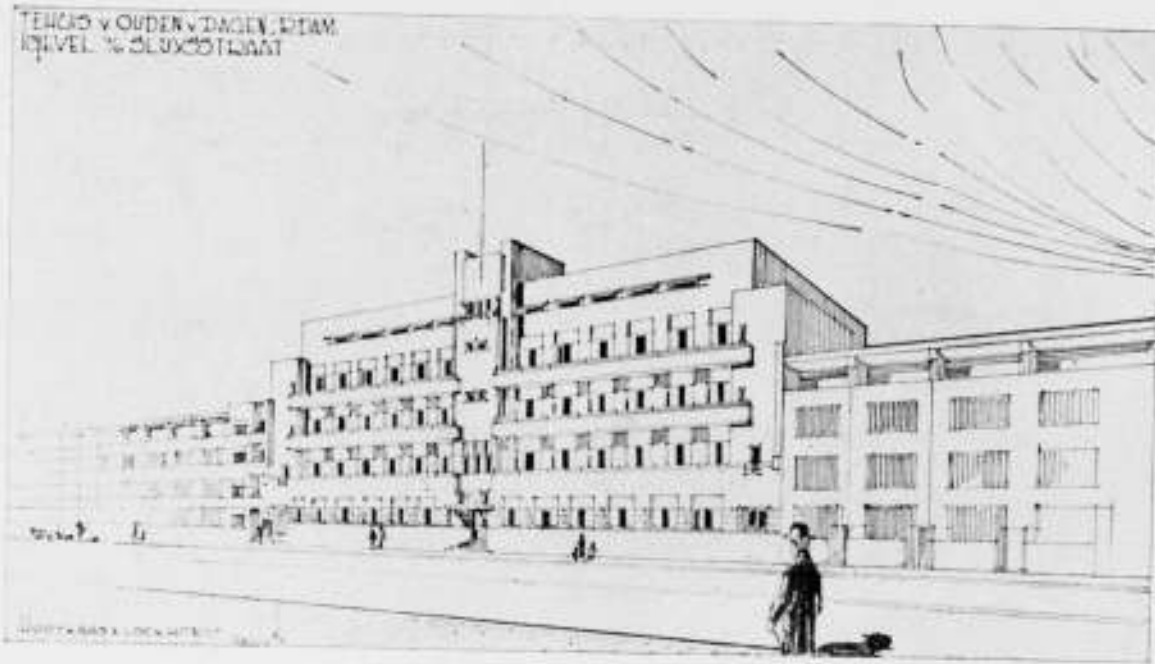
TENTOO NSTELLING VAN
VATERVERF-
TEEKENINGEN EN
GRAFISCHWERK VAN
S. JESSURUN DE
MESQUITA
KLEIN PLASTIEK VAN
DR. MENDES DA COSTA
MEUBELN VAN
V. PENAAT

15 FEBRUARI
TOT 15 MAART
TOEGANG 30 CT

STEDELIJK MUSEUM
AMSTERDAM

ONTW. EN LITHO. A. KURVERS '30

AFFICHE VOOR TENTOONSTELLING. ONTW. EN LITHO. A. KURVERS. 87

ONTWERP VOOR HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE R'DAM. ARCH. HOOYKAAS EN LOCKHORST

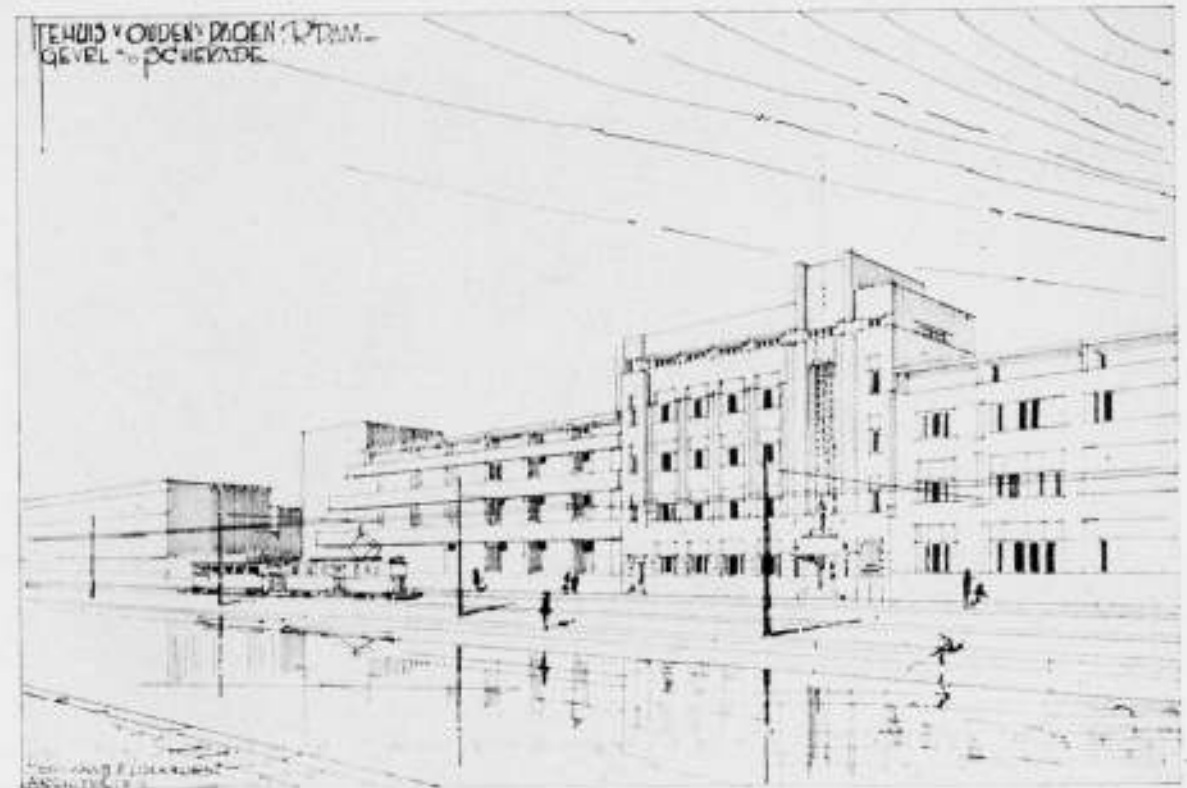
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

15 MAART

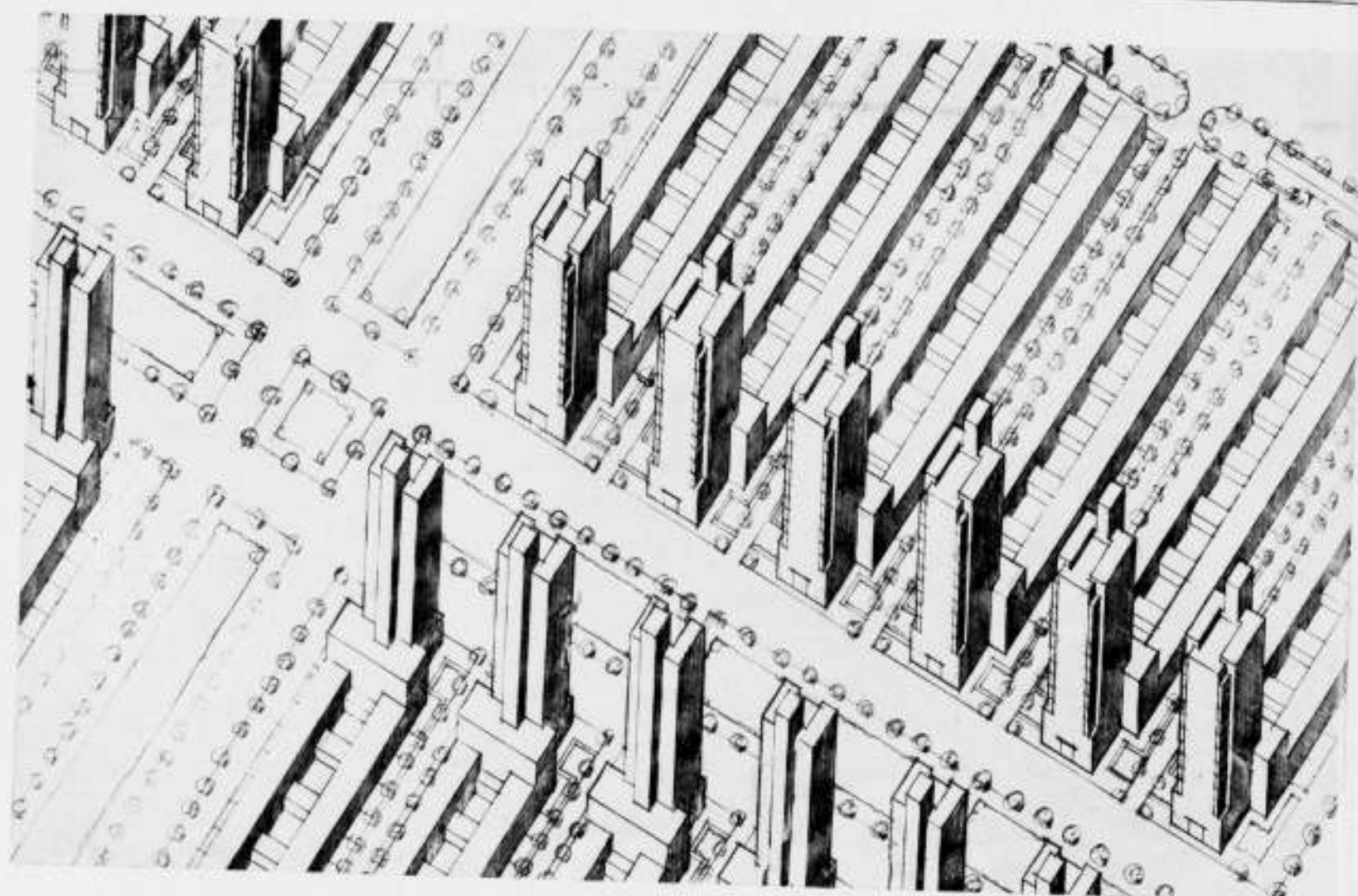
N° 11

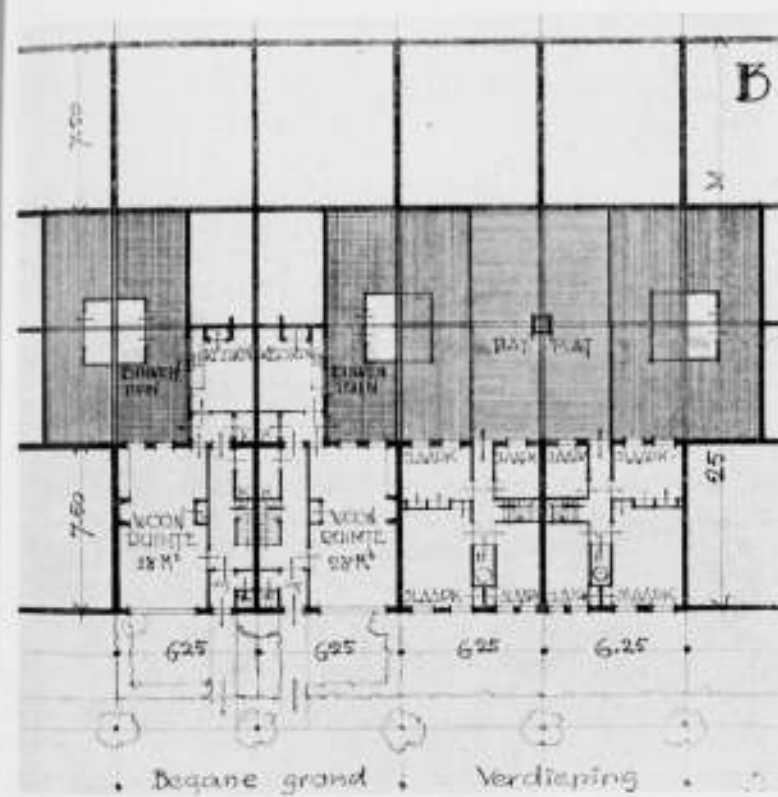
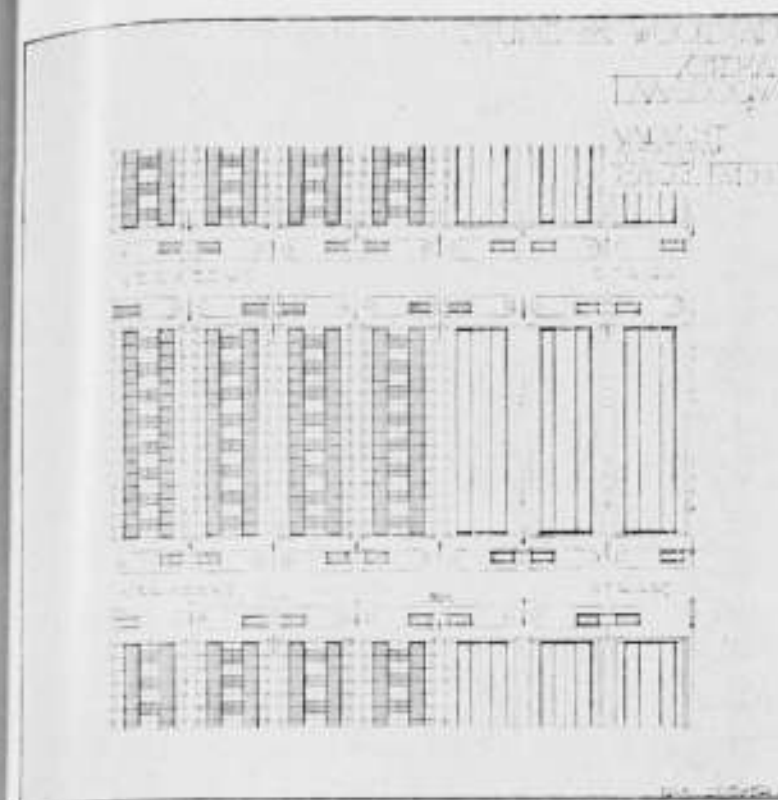
ONTWERP VOOR HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN TE R'DAM. ARCH. HOOYKAAS EN LOCKHORST.

In het vorige nummer plaatsten we op pag. 88 de 2 plattengronden en één der gevels, die aan de Sluisstraat, van het ontwerp voor het Tehuis voor Ouden v. Dagen te Rotterdam.

Hierboven geven wij nog een afbeelding van een schetsteekening van den gevel die aan de Schiekade komt, en van de groote binnenplaats.

STUDIE VOOR EEN WOONSTAD.

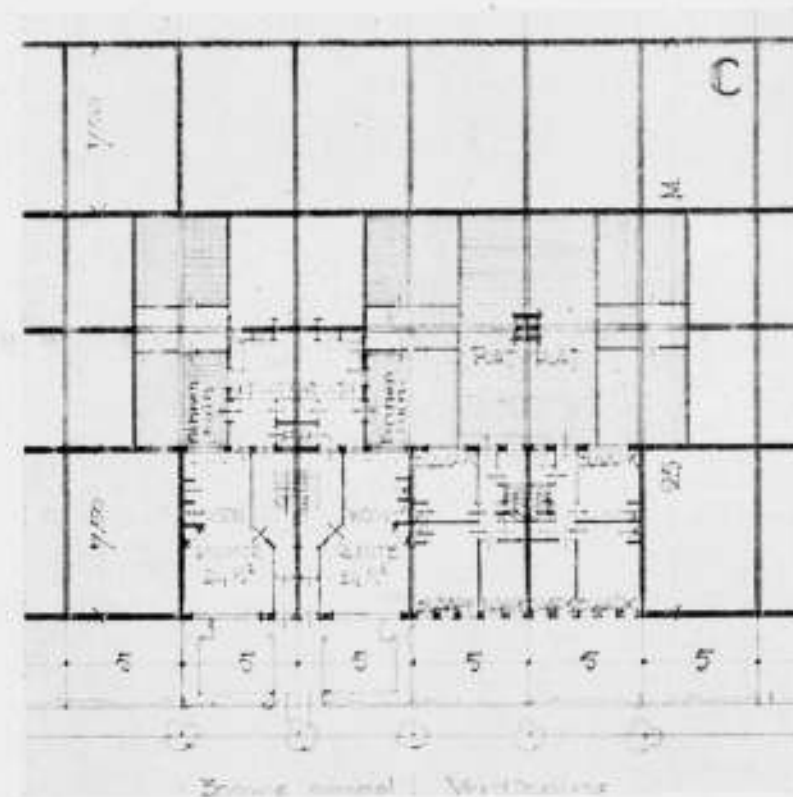
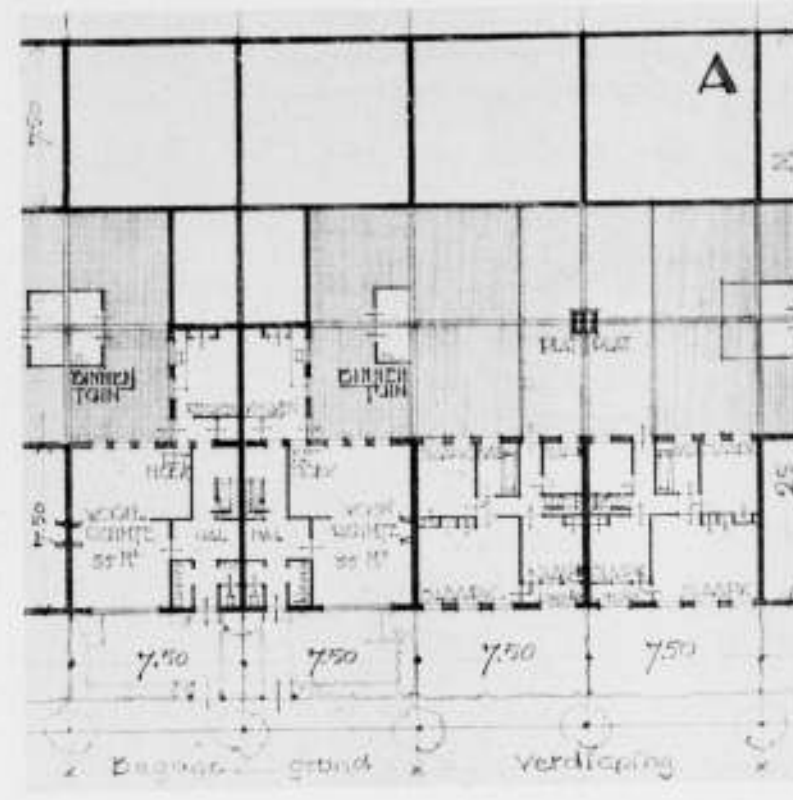
TEKENINGEN BEHOORENDE BIJ DE STUDIE VOOR EEN WOONSTAD.

STUDIE VAN EEN WOONSTAD.

Dear bij het ontstaan van dit project enkel de bedoeling heeft voorgezet de conceptie van een moderne woonstad te belichten, noodig ik den lezer uit bij beschouwing en beoordeling van dit plan deze bedoeling niet uit het oog te verliezen.

Tevens wil ik er op wijzen dat deze studie reeds vier tot vijf jaren geleden gemaakt is, terwijl inmiddels — we leven snel! — de belangstelling voor het woonvraagstuk den laatsten tijd in een nieuwe fase is getreden: die van den hoogbouw met dezelfde grondgedachte als waarop de hoogbouw in dit plan staat.

Waar het hier dus een studie geldt, in schema opgezet van een eenvoudig plan, wil ik mij beperken tot een korte uiteen-

ONTWERP ARCH. MAX SPEIJER.

zetting waarbij een meer gedetailleerde uitwerking achterwege is gebleven.

De volgende factoren hebben als motief bij het ontstaan van het plan gegolden.

1. Goede ruime woningen in eenvoudigen (mathematischen) en in verband daarmee economischen opzet.
 2. Ruime woonstraten en ten opzichte van de bewoning gunstig gelegen verkeersstraten.
 3. Dichtere bebouwing van de bouwblokken, waardoor meerdere ruimte voor straten, beplantingen en parkeeraanleg.
 4. Stedebouwkundige aansluiting van hoog- en laagbouw.
1. De laagbouw (tuinstad) is verdeeld in drie woningtypen, terwijl de situatie van de parklanen zich leent tot andere typen (b.v. meerdere woonlagen).

Deze typen A, B en C zijn respectievelijk van inhoud $\pm 380 M^3$, $335 M^3$, en $270 M^3$. Dit zijn uitsluitend ééngesinshuizen met voor- en binnentuinen.

De situatie zoowel als de opbouw leent zich tot een economischen opzet. De keukens zijn „back to back” zoodat zij in aantal van vier aan elkaar belenden en de 4 maal 2 kanalen tezamen komen.

Niettemin blijft de afstand van achtergevel tot achtergevel toch nog 10 M., hetgeen voor een dergelijken laagbouw (menige tuinstadstraat is niet breder) en gezien de bestemming van deze ruimte zeker voldoende is.

Alle dieptematen der bouwblokken zijn gelijk: voortuinen 3.75 M., opgaande bebouwing (perceeldiepte) 7.50 M. en genoemde afstand tusschen achtergevels 10 M.

Het typeverschil ontstaat slechts door verschil in perceelbreedte type A: 7.50 M., type B: 6.25 M., type C: 5 M.

Elk woning voldoet dus aan ruime minimum eischen, zooals uit de beschouwing der plannen blijkt.

2. De situatie is zoodanig dat geen enkele woning gelegen is aan een verkeersstraat, zoodat hier inderdaad woonstraten en verkeersstraten zijn geprojecteerd.

De straatbreedten beperken zich in de tuinstad dus behoudens de hoogbouwverkeersstraten tot deze twee soorten en de breede parklanen.

Alle woonstraten zijn breed 15 M., hetgeen voor laagbouw zeker een gunstige breedte genoemd mag worden. De tuinstadverkeersstraten zijn breed 25 M.; aan deze zijn aanvankelijk alleen gedacht de koppen of de eindgevels der woningblokken.

Het in deze situatie niet al te gewichtig bezwaar van te veel doorkruisingen zou door een afsluiting van een klein poortje — bouw, waarin b.v. winkels, met enkel inrit — voorkomen kunnen worden; het aantal kruisingen wordt dan gehalveerd, waardoor deze zich op een afstand van 80 M. van elkaar bevinden.

Deze niet op de groote situatie aangegeven oplossing is in een klein schema opgezet. Overigens is wel aan te nemen dat het „dwarsverkeer” niet beduidend zal zijn.

Door de 25 M. breede verkeersstraten gaat dus het radiale verkeer terwijl voor het z.g. ringbaanverkeer de parkwegen zijn aangewezen.

Belangrijker voor het radiaalverkeer dan deze tuinstadverkeerswegen zijn de twee hoogbouwverkeerswegen: één ter breedte van 60 M. van gevel tot gevel (met trottoirs, wijl arcadebouw dus eigenlijk 70 M.) en één van 50 M. (60 M.). Deze geheel in aansluiting met den laagbouw opgaande torenhuizen van een vijftiental verdiepingen — waarvan de eerste vier elk vier woningen en de overige twee bevatten — zijn niet breder dan 15 M. en liggen 25 M. van elkaar.

Hierdoor ontstaat dus niet een aaneengesloten bouwblok, doch een rij van opgaande torens, die in hun rhythmische herhaling een aanblik kunnen geven van ongekende groote architectonische allure.

De opbouw kan zoo eenvoudig mogelijk zijn als dit bij een dergelijk torenhuis uiteraard mogelijk is.

Gelijkstraats zijn uitsluitend de winkels gedacht met arcadebouw, zoodat het voetgangersverkeer onder de gebouwen doorgaat.

De eigenlijke woningen liggen dus vrij van de straat en hebben zonder uitzondering een vrij en fraai uitzicht; zoo liggen b.v. de woonkamers met aangrenzende balcon op de hoeken.

Meer dan dit woningtype in 't bijzonder (er zijn meer en betere mogelijkheden!) zal de conceptie in 't algemeen van den opzet de waarde van een dergelijk plan uitmaken.

Wie zich goed rekenschap wil geven van de bijzonder fraaie — men kan wel zonder eenig pathos zeggen verrukkelijke — ligging, en van de groote woongemakken, die alleen zulk een

torenbouw aan elke woning kan verschaffen, zal zeker de vooroordeelen, die zich tegen elken hoogbouw voor woningen gevormd hebben, overwinnen.

Vrij van de straat en het verkeer, zoodanig gelegen dat elke woning een fraai uitzicht heeft, voorzien van modern-technische installaties en gemakken, die in 't algemeen in een dergelijk torenhuis economischer en rendabeler aan te brengen zijn dan in laagbouw, komt het mij voor dat een zoodanige woonwijze nog te verkiezen is boven een tuinstadwoning met haar eigen tuintje, gemis aan comfort, haar niet altijd gewenscht contact met de straat en het verkeer. ¹⁾

Waar het hier — zoo ik in den aanvang zei — uitsluitend geldt het schema van een conceptie, ligt het hier niet in de lijn om in onderdeelen uiteen te zetten op welke wijze bij zulk een bouw profijt kan getrokken worden van de modern-technische mogelijkheden.

Wanneer men zich goed rekenschap geeft, is het dan niet verbijsterend waar te nemen hoe weinig van hetgeen de hedendaagsche techniek ons aan comfort verschaffen kan, wordt toegepast in onze woningen, terwijl dit in andere bedrijven tot in de perfectie wordt opgevoerd?

Behalve deze voordeelen is de onderlinge ligging van dien aard dat met de eischen van grootstadsverkeer en daarvoor beschikbare ruimte is rekening gehouden.

De ruimten tusschen de torenhuizen (breed 25 M.) — geheel vrij van het doorgaand verkeer — bieden gelegenheid tot het plaatsen van kiosken, transformatorhuisjes, toiletten, autoparkeering enz. en geven a.h.w. toegang tot de rustig gelegen woonstraten van de tuinstad.

Aan deze pleintjes zijn tevens de toegangen gedacht tot de centrale ruimte van het torenhuis, waarin trap of lift de bewoners naar eigen toegang en portaal leidt.

Van deze ruime woningen (in hoog- en laagbouw) aan breede straten zou volgens dit plan de bebouwingsdichtheid opgevoerd worden tot 60 per H.A. in de woonstad, zonder dus aan ruimte van woningen, straten en plantsoenen te kort te doen.

Bij den ganschen opzet heeft tevens voorgezeten de verspilde, wijl in de praktijk niet of niet voldoende aangewende binnenruimte (van achtergevel tot achtergevel) beter te benutten voor de woningen en voor de straten.

Het aantal in dit plan geprojecteerde woningen bedraagt:

type A (breed 7.50 M.)	± 1000
type B (breed 6.25 M.)	± 1400
type C (breed 5.00 M.)	± 2800

Totaal laagbouw	± 5200
Totaal hoogbouw $\pm 75 \times 40$	± 3000

Totaal	± 8200
------------------	------------

Wat betreft de algemeene situatie is deze geprojecteerd in aansluiting aan het plan Berlage in Amsterdam-Zuid.

Zoo is één der hoogbouwverkeersstraten een voortzetting van de 60 M. breede Zuider-Amstellaan en de andere de z.g. Nieuw Laan breed 50 M. in aansluiting aan de Rijnstraat, echter niet in haar verlengde, doch ongeveer van waar deze samenkomt met de Trompenbergstraat in rechte lijn geleid naar het punt waar door overbrugging van de Amstel door de nieuwe spoorlijn een soort knooppunt kan ontstaan.

Hiermede is dus de straat aan de Amstel vrij gelaten voor parkaanleg. Inplaats langs den Amsteloever kan het verkeer dan door deze laan geleid worden terwijl een park langs de Amstel

¹⁾ Persoonlijk zou ik niets liever wenschen dan in een dergelijk torenhuis te wonen (hoe hoger hoe liever) om behalve van een beter comfort te kunnen genieten van een aanblik die men in het vriendelijkste tuinstadstraten nimmer vindt.

zich leent tot den aanleg van jachthavens, zwembaden, clubgebouwen, restaurants, tennisvelden enz., welke aanleg zich aan de overzijde der rivier, begrensd door den spoordijk zou kunnen voortzetten.

Drie groote parklanen, twee van 50 M. breed en één van 75 M. breed zijn dwars op de hoogbouwverkeerswegen ontworpen en leiden naar het zoo genoemde Amstel-park.

Tenslotte zij nog gezegd dat de situatie bij nadere uitwerking natuurlijk voor wijziging en verbetering vatbaar is, of juisternatuurlijk daartoe leiden zal. Zoo zou b.v. het plan — behalve door genoemde poortgebouwtjes als afsluiting van de woonstraten — zeker kunnen winnen door meerdere accenten van gebouwen en pleinen, kinderspeelplaatsen enz.

In hoeverre het plan „nieuw” is, of „geslaagd” mag heeten wil ik geheel in het midden laten; het is slechts mijn bedoeling bepaalde gezichtspunten en mogelijkheden te belichten. Ik meen stellig dat het elementen bevat, die een studie en nadere beschouwing waard zijn.

MAX. SPEYER.

COMMISSIE BEDRIJFSSCHADE.

Sedert enkele jaren is het bouwbedrijf te Amsterdam — wellicht ook elders — eene merkwaardige instelling rijk, t.w. eene door vakpatroons en leveranciers in het leven geroepen commissie, welke ten doel heeft, bedrijfsschade voor de aangeslotenen als gevolg van ingebreke blijven hunner debiteuren, zooveel mogelijk te voorkomen. De oorspronkelijke gedachte is uitgegaan van de stucadoorspatroons, die herhaaldelijk, vooral in den eigenbouw, de onaangename ervaring moesten opdoen, dat perceelen, waarin door hen het stucadoorswerk reeds voor een belangrijk deel was uitgevoerd, executoriaal werden verkocht of door den credietgever overgenomen, zonder dat de nieuwe eigenaar zich bekommerde om de betaling van het reeds uitgevoerde werk. Een aantal patroons kwam toen overeen, dat in een dergelijk geval geen hunner zich beschikbaar zoude stellen, om het stucadoorswerk voor den nieuwen eigenaar te voltooien, zoolang niet de eerste patroon voor het door hem verrichte werk betaling had ontvangen. Op de perceelen kwam derhalve een soort servituut te rusten, hetwelk de nieuwe verkrijgers dwong, niet alleen rekening te houden met de kosten van de voltooiing, doch ook met de nog niet betaalde kosten van het reeds uitgevoerde werk.

In de praktijk werkte dit systeem tot voldoening van de stucadoorspatroons, die al spoedig navolging vonden bij de zandschippers. Ook deze verbonden zich, geen zandleveringen te doen voor een werk, zoolang vroegere leveringen van een hunner niet voldaan waren.

Tot welke merkwaardige verhoudingen, maar ook, tot welke gevaren voor den bouwheer, dit systeem leidt, moge door een enkel voorbeeld blijken. Bij de uitvoering van een bouwwerk was de onderbouw afzonderlijk opgedragen aan een aannemer, die het daartoe behoorende betonwerk weder uitbesteedde aan een betonfirma. Deze onderaannemster betaalde het door haar voor het werk gebruikte zand niet. Vervolgens werd de bovenbouw opgedragen aan een anderen aannemer. Toen deze echter zand voor zijn metselspecie wilde koopen, bleek, dat de zandschippers dit niet wilden leveren, tenzij de oude onbetaalde vordering op de betonfirma eerst werd betaald. De aannemer van den bovenbouw had daartoe, begrijpelijkerwijze, geen lust, met het gevolg, dat hij geen zand kreeg. Daar ook de aannemer van den onderbouw zich op het standpunt stelde, dat hij met de schulden van zijn onderaannemster aan haar leveranciers niets te maken had, was tenslotte de bouwheer wel gedwongen, wilde hij het werk zien voortgaan, deze schuld voor zijne rekening te nemen en derhalve het bereids éénmaal door hem in de aaneensom betaalde zand nog eens te betalen, zonder kans van verhaal op den werkelijken debiteur.

Het succes van dit systeem heeft er toe geleid, dat steeds meerderen zich aansloten, waarna voor de behartiging hunner belangen eene permanente commissie is ingesteld, die de voorkomende gevallen voor hen regelt.

Op zichzelf is dit optreden der zoo vaak gedupeerde onderaannemers en leveranciers begrijpelijk en verdedigbaar, zoodat er voor de architecten geen aanleiding zoude zijn, zich hiermede bezig te houden, ware het niet, dat — in verband met de afschaffing der borgstelling — de belangen van hunne opdrachtgevers door deze actie in het gedrang kunnen komen. Immers, blijft de aannemer in gebreke, dan staat de opdrachtgever niet alleen voor de noodzakelijkheid, het werk door anderen te doen voortzetten en voltooiën uit de nog beschikbare penningen, doch hij belooft thans ook de groote kans, dat hij, alvorens te kunnen voortgaan, genoodzaakt zal zijn, belangrijke bedragen voor het reeds uitgevoerde werk te betalen, niettegenstaande hij wellicht zulks feitelijk reeds éénmaal deed door betalingen der termijnen aan den aannemer.

Voor de architecten als vertrouwensmannen en adviseurs der opdrachtgevers, is het derhalve thans noodig geworden, te overleggen, langs welken weg deze bezwaren kunnen worden ondervangen. Uit den aard der zaak zullen deze zich minder voordoen bij voldoende kapitaalkrachtige aannemers, zoodat de ontwikkeling van het nieuwe instituut wederom wijst op het groote belang voor den bouwheer, om zich bij de gunning van een werk niet te laten verleiden door een laag inschrijvingscijfer, doch terdege nategaan, welke waarborgen uit financieel oogpunt de inschrijver biedt, dat hij inderdaad in staat is, het werk uit te voeren.

Ondanks zorgvuldige informaties zal het echter niet steeds mogelijk zijn, een juist beeld te krijgen van de financieele draagkracht der gegadigden, terwijl het evenmin uitgesloten is, dat een bij de gunning financieel voldoende sterke aannemer tijdens den loop van het werk door tegenslagen in zoodanige positie komt, dat hij niet langer in staat is, zijne verplichtingen na te komen.

Het zal daarom raadzaam zijn, voortaan algemeen in de bestekken eene clause — gelijk die thans reeds sporadisch voorkomt — op te nemen, waarbij den opdrachtgever het recht wordt toegekend, zich er van te vergewissen, alvorens een termijn te betalen, dat de aannemer aan zijne met betrekking tot het werk loopende verplichtingen tegenover derden tot dat tijdstip heeft voldaan of daartoe voldoende zekerheid heeft gesteld, en zulks hetzij door overlegging van quitanties te verlangen, hetzij op andere wijze.

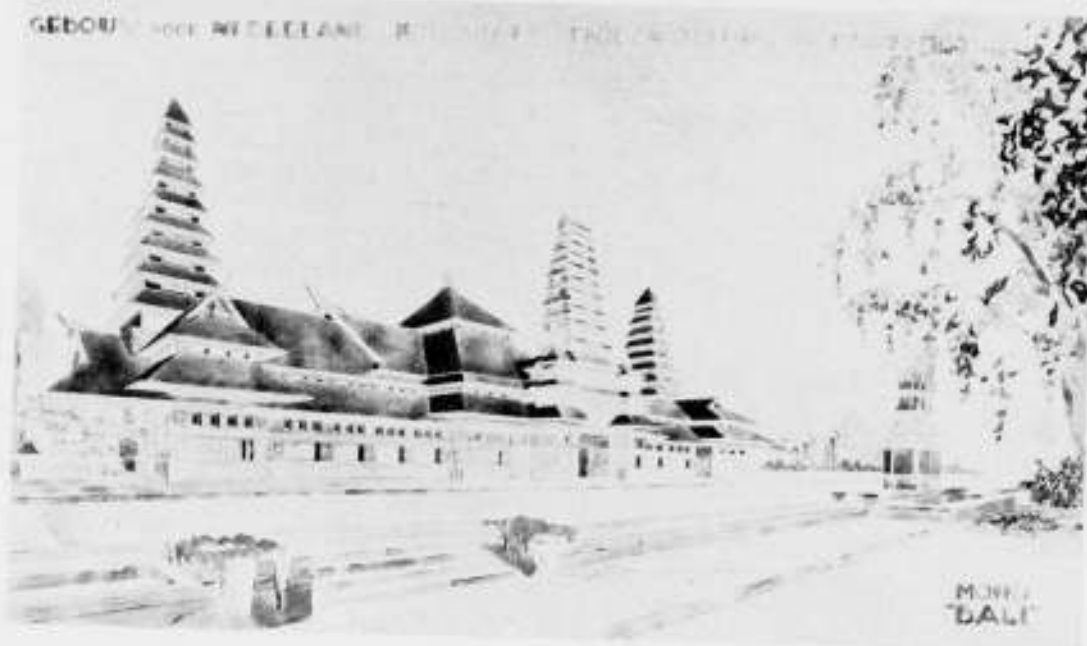
Wordt bij de betaling der termijnen alleen rekening gehouden met de vorderingen van het werk, zonder na te gaan, of die vorderingen, voor zoover door derden tot stand gebracht, ook betaald zijn, of betaling daarvan voldoende verzekerd is, dan zullen onaangename verrassingen voor den opdrachtgever niet uitgesloten zijn in plaatsen, waar het boven geschetste instituut werkzaam is.

E. ROSENBOOM.

PAVILJOEN VOOR DE NEDERL. DEELNEMING AAN DE INTERN. KOL. TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1931.

De heer Mooyen, lid van het Uitvoerend Comité, meldt ons: Het Uitvoerend Comité voor de Nederlandsche Deelneming aan de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Parijs in 1931 besloot in het begin van 1929 aan een zestal Indische, of daar te lande gewerkt hebbende architecten opdracht te geven tot het maken van een schetsontwerp voor een op te richten paviljoen. Het Indische Comité breidde daarna dezen opzet uit door aan alle Indische Architecten een uitnodiging te richten tot het maken van een zoodanig ontwerp.

Na beschikking te hebben verkregen over een zestal ontwerpen noodigde het Uitvoerend Comité hier te lande de heeren Ingrs.

KOLONIALE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1931.
NEDERLANDSCH PAVILJOEN KOLONIALE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1931.
ARCH. W. J. G. ZWEEEDIJK TE SOERABAJA.

G. C. Bremer, Rijksbouwmeester, J. F. van Hoytema, Hoofd van den Dienst der Landsgebouwen in Ned. Indië, met verlof hier te lande, en H. von Essen, vroeger architect te Batavia uit om zitting te nemen in een commissie van beoordeeling en over de ingekomen plannen van advies te willen dienen. In een met redenen omkleed rapport adviseerde deze Commissie den ontwerper van het ontwerp Motto Bali uit te noodigen de definitieve teekeningen op te maken. Het Uitvoerend Comité besloot dit advies te volgen. Bij opening van het gesloten couvert bleek de ontwerper te zijn de heer W. J. G. Zweedijk, architect te Soerabaja. Het Uitvoerend Comité noodigde daarop dezen architect uit voor de samenstelling van het ontwerp naar Nederland te komen. De heer Zweedijk heeft deze uitnodiging aangenomen.

BOEKBESPREKING.

NEUE WEGE IM HOTELBAU, 57 Bilder eingeleitet von Walter Amstutz, Schaubücher 9, Orell Füssli Verlag, Zürich-Leipzig 1929.

RIESENBAUTEN NORDAMERIKAS, 64 Bilder eingeleitet von Frank Washburn, Schaubücher 15, uitgever als boven. Deze beide boekjes behoren tot de zelfde serie als het onlangs 94

hier ter plaatse besproken werkje van Dr. S. Giedion, „Befreites Wohnen“. Het eerste geeft een aantal afbeeldingen van de in 1927 door den architect Arnold Itten gebouwde hotels „Alpina“ en „Edelweisz“ te Mürren in Zwitserland. Bij het bekijken der afbeeldingen van de zeer klare en strak eenvoudig gehouden interieurs dezer hotels, waarin doelbewust aan alle eischen en wenschen van het publiek is tegemoet gekomen, maar waarin daarentegen ook geen haartje concessie gedaan is aan den zoogenaamden smaak van het publiek, kwamen ons een paar onlangs te Amsterdam ingerichte hotels voor den geest. De eischen en wenschen van het publiek zijn internationaal, de „smaak“ dito dito, maar de eene hoteldirectie durft dezen te negeren, terwijl de andere internationaal vervelend op dezen reageert.

„Riesebauten Amerikas“ geeft behalve een algemeene inleiding een reeks foto's van oude, nieuwe en nog te bouwen wolkenkrabbers. Persoonlijk hadden we er de voorkeur aan gegeven 64 afbeeldingen te zien van één reuzengebouw boven één afbeelding van 64 (wellicht een denkbeeld voor een nieuw nummer in deze serie).

In de inleiding wordt in het kort de invloed van de „zoning“-bepalingen besproken en de schrijver wijst er op hoe deze bepalingen door het dwingend voorschrijven van terugsprongen

op bepaalde hoogten, een zijns inziens gunstigen invloed op den vorm dezer bouwwerken gehad hebben. Het is hier niet de plaats om uitvoerig op deze terloops gemaakte opmerking in te gaan, maar we kunnen toch niet verzwijgen dat wij uit de afbeeldingen zeer duidelijk den indruk krijgen, dat deze voorschrijven aanleiding geven tot een „architectonische“ of eerder een „plastische vormontwikkeling“, die aan het wezen van den hoogbouw ten eenenmale vreemd is. Wellicht is dit een aanwijzing, dat deze bepalingen, al verminderen ze den hinder van de lichtonderschepping in de omgeving wel eenigszins, toch eigenlijk het kwaad — de stedenbouwkundige waanzin van het veel te dicht opeén bouwen van dergelijke reuzengevaarten — niet op de eenig juiste wijze aangrijpen, namelijk door het stelsel van hoogbouw op te nemen in een passend stedenbouwkundig stelsel van verspreiding. Maar de organisatie van zulk een stelsel heeft heel wat voeten in de Amerikaanse aarde en tot zoolang moeten wij ons blijkbaar nog maar verlustigen in de „romantiek“ van het New-Yorksche silhouet en moet „der letzte Baum“ van Erich Mendelsohn maar in de schaduw der giganten staan te kwijnen.

A. BOEKEN.

TENTOONSTELLINGSRAAD VOOR BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN. JAARVERSLAG OVER 1929.

De Tentoonstellingsraad, oorspronkelijk in het leven geroepen voor het organiseren van driejaarlijkse tentoonstellingen hier te lande, die alle toegepaste kunsten zouden omvatten, heeft deze taak de eerste jaren nog niet ten uitvoer kunnen brengen, omdat de middelen hem daartoe ontbraken. In het jaarverslag over 1928 werd er nog op gewezen, dat de kosten, aan zulk een tentoonstelling verbonden, wel steeds de groote moeilijkheid zouden zijn.

Een bijzondere omstandigheid werd in 1929 aanleiding voor den T. R. om tot het houden van een hierbedoelde tentoonstelling, zij het op kleine schaal, te besluiten. De Internationale Kamer van Koophandel hield in Juli van dit jaar haar Congres te Amsterdam en het scheen gewenscht de congressisten de gelegenheid te geven zich een indruk te vormen van de hedendaagse toegepaste kunsten in ons land, hetgeen het best door een tentoonstelling geschieden kon. De Ver. Quellinus, die, nadat de School in het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs was opgenomen, bleef bestaan, was bereid, ons financieel te steunen, waarvan bij dezen met groote erkentelijkheid wordt gewag gemaakt.

Zeer verblijdend was het, dat de Heer P. Visser, Chef van de Afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van O. K. en W. bereid was de tentoonstelling te openen; hij deed dit met een rede, waaruit bleek, hoezeer hij hetgeen de T. R. voorstaat, een warm hart toedraagt. De Tentoonstelling mocht zich ook verheugen in een bezoek van den Minister van O. K. & W., Mr. Wazink en van den Inspecteur-Generaal van het Kunstnijverheidsonderwijs, den Heer H. J. de Groot.

De tentoonstelling werd van 29 Juni tot 28 Juli in een 5-tal zalen van het Stedelijk Museum te Amsterdam gehouden, ons daartoe welwillend door het Gemeentebestuur van Amsterdam ter beschikking gesteld. Zij omvatte kleine kunstnijverheidsvoorwerpen, klein beeldhouwwerk, grafische kunst, benevens een 180-tal foto's van architectuur, interieurs en bouwbeeldhouwwerk uit de collectie van den T. R. Een afdeling kunstnijverheidsonderwijs werd er aan toegevoegd, waarin de scholen te Amsterdam, Rotterdam, 's-Hertogenbosch, Schoonhoven, Arnhem, Groningen en Noordwolde een bescheiden, maar belangwekkend beeld gaven van wat door hun leerlingen wordt gemaakt.

Dank zij de medewerking van vrijwel alle vooraanstaande kunstenaars, kan de tentoonstelling als zeer geslaagd worden beschouwd; alleen was, tegen de verwachting in, het bezoek van congressisten gering. Overigens was er, den tijd van het jaar in aanmerking genomen, veel belangstelling, ook van de zijde der onderwijsinstellingen, terwijl de verkoop de verwachtingen overtrof. In de pers verschenen uitvoerige beschouwingen.

Het lid van onzen Raad, Mej. Jo de Jong, heeft als secretaresse van de Tentoonstellingscommissie, waarin verder het Dageelijksch Bestuur zitting had, de omvangrijke correspondentie en administratie gevoerd, waarvoor haar hierbij een woord van hulde en dank wordt gebracht. Eveneens een woord van dank aan de Commissies van Toelating; die voor de kunstnijverheid en beeldhouwkunst bestond uit: Mej. Jo de Jong en de Heeren: Fokko Brees, Theo van Reyn, G. Rietveld en J. B. Smits, voor de architectuur uit de Heeren: Ir. A. Boeken, Ir. Klijnen en A. P. Smits en voor de interieurs uit de Heeren: H. A. van Anrooy, F. Spanjaard en W. F. Gouwe. De inrichting der tentoonstelling geschiedde naar de plannen van den Heer Anton Kuervers, wiens werk algemeene waardeering gevonden heeft. Intusschen moet dit jaarverlag ook een somberen klank doen hooren. De resultaten van de tentoonstelling zijn zoo hoog geweest, dat de T. R. voorloopig

AFB. UIT RIESENBAUTEN NORDAMERIKA'S.

zeker niet in deze richting zal kunnen door gaan. De zalen in het Stedelijk Museum, dat helaas wacht op uitbreiding voor tijdelijke tentoonstellingen, eischen een bijzondere aanleiding voor een tentoonstelling als deze; het uit- en inpakken, het vervoer, de verzekering en dergelijken bleken bij elkaar grootere uitgaven te vorderen, dan de commissie had verwacht. Hoewel de T. R. niet gaarne tot een anderen en eenvoudiger opzet zou willen besluiten, vrees hij, dat hij daartoe zal moeten overgaan. Verder verleende de Tentoonstellingsraad zijn medewerking bij een tentoonstelling van foto's van architectuur, interieurs en beeldhouwkunst, die op initiatief van de Afdeling 's-Gravenhage van het Algemeen Nederlandsch Verbond in het Kurhaus te Scheveningen werd gehouden van 4-15 September, en die zich in een druk bezoek mocht verheugen. Door de Regeering werd aan den T. R., na voorafgaande correspondentie en besprekingen, advies gevraagd voor de keuze van een architect voor den bouw van het Nederlandsche Paviljoen op de tentoonstelling te Antwerpen in 1930. In samenwerking met den B.N.A. werd een voordracht van drie architecten opgemaakt, waaruit de architect Wijdeveld door de Regeering werd gekozen.

Over verschillende tentoonstellingen in het buitenland werden besprekingen gehouden en correspondentie gevoerd. Ook vroeg de Regeering het advies van den T. R. voor enkele tentoonstellingen, o.a. die te Monza in 1930. De aandacht van den Raad blijft gevestigd op alles wat zich op dit gebied voordoet.

Daartoe behooren o.m. de tentoonstelling te Antwerpen en die te Berlijn in 1930 en de Koloniale tentoonstelling te Parijs in 1931. Verder wordt de mogelijkheid overwogen in 1930 te Parijs een afzonderlijke tentoonstelling te houden van de architectuur uit de laatste jaren (teekeningen, foto's, en maquettes) en beeldhouwwerk. Ook zijn onderhandelingen begonnen over de medewerking aan een architectuurtentoonstelling te Budapest ter gelegenheid van het aldaar in 1930 te houden Internationale Architectencongres.

De fotocollectie werd dit jaar wederom uitgebreid met een belangrijk aantal van werk uit den laatsten tijd, terwijl de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers zorg droeg voor het bijeenbrengen van foto's van beeldhouwwerk. Hoewel hun aantal zeer klein is, valt het te betreuren, dat er nog altijd enkele kunstenaars zijn, die niet bereid zijn aan een tentoonstelling van den T. R. mede te werken. De T. R. acht het zijn taak op zijn tentoon-

stellingen en inzendingen een zoo algemeen mogelijk beeld van de heden-daagsche kunsten te geven. Ongetwijfeld zijn er principieele bezwaren. De afzijdigen zijn er echter nog niet in geslaagd voorstellen te doen, waarin daaraan wordt tegemoetgekomen en die een ieder zullen kunnen bevredigen. Zo lang zal de T. R. voortgaan op den ingeslagen weg, dien hij in het belang der kunst het beste acht.

In de samenstelling van den Raad kwam dit jaar geen wijziging. Alle aftredende leden werden door hun verenigingen herkozen.

Voor 1929 was de samenstelling van den Raad:

Voor den B.N.A.: J. de Bie Leuveling Tjeenk ('30), E. J. Kuipers ('29), D. Roosenburg ('31).

Voor A. et A.: A. Elbink ('30), H. C. Verkruijsen ('29), B. T. Boeyinga ('31).
Voor de V.A.N.K.: J. F. van Royen ('30), W. H. Gispén ('29), Mej. Jo de Jong ('31).

Voor den Ned. Kring van Beeldhouwers: L. Bolle ('29), Theo van Reijn ('30). (Het jaartal achter de namen geeft het jaar aan, na afloop waarvan de afgevaardigde aftreedt).

Aldus vastgesteld in de vergadering van den T. R., den 22 Januari 1930.

J. de Bie Leuveling Tjeenk, Voorzitter.
B. T. Boeyinga, Secretaris.

VAN NELLE'S GLASPALEIS.

(Het onderstaande is een fragment uit een artikel uit „Hou en Trouw" van 15/2/30, waarin een leek zijn gevoelens over dit bouwwerk weergeeft. Red.)

Als ge een indruk van deze nieuwe bouwkunst hebben wilt, is het goed, gedruken, zwarten spoorbrug onderdoer te gaan, en ineens omhoog te zien, liefst op een glansrijk neveligen middag, naar het glazen gevaarte van hoofdzakelijk acht verdiepingen met torens en een uitkijkkamer, en met een soort directie-kraaiennest van rondom glas, alles baseerend op een spiegel van macadam, en begrensd door 't felle geel en zwartlak van metalen tegels van bijgebouwen, waarbij het uitroepsteeken van een schoorsteenpijp als een naakte mast eenzaam in de lucht boort. Ik meende, dit ziende, dat Byrd, aan de Zuidpool gevangen achter hooge bergruggen, en, dapper zeeman eindelijk bevreest wordend, een toevallig ontmoeten ijsklomp zou kunnen in den mist aanzien voor den flying Dutchman der Poolstreken, en dat hij dan niet veel anders zou zien dan deze spookachtige stilstaand-zeilende industriële verschijning.

Ik heb geen enkele zekerheid, of de architecten, die dezen kolos van glas, nikkel, beton en rubberplaten hebben opgericht, niet kunnen worden overtroffen in deze bouwmanier, of kunnen wij al spreken van -stijl? Ik weet alleen, dat de Coöperatieve in den Haag, die ook uit veel glas is samengesteld, mij niets doet, zoodat niet alle glas bekoort, maar wie zal zeggen, tot wat fantastische voortbrengsels de nieuwe glasbouwkunst zoo in 't algemeen nog kan voeren.

In elk geval heb ik dan door een toeval ook nog de gelegenheid gehad, in het administratieve gedeelte door eenige glazen gangen en trapborden te dwalen, en vervolgens van de open cour af de gevels goed aan te zien. Daar zoo te loopen geeft een volstrekt nieuwe gewaarwording. Was een huis-zetten vroeger het wegnemen van een stuk lucht, nu speelt de lucht haar rol binnen in het huis. Het is natuurlijk de vraag, of die rol niet te veel een hoofdrol zou kunnen worden (of zelfs een hoofdrol), want terwijl de kou inderdaad betoemd kan worden door verwarmingskanalen, die de heele fabriek doorkruisen, is het met zon en hitte moeilijker op een accoord gooien — of, zal het „droge ijs", dat weldra volgens Veraart den dampkring regeert, ook in dit glaspaleis de zonnearmte temperen?

Als dat kan, is een luchtparadijs door Van Nelle geschapen. Op zichzelf immers zijn al de ruimten bekoorlijk. Ik kon erin zien en erop; arbeidsruimten met spreekcellen als glazen kubussen; over ruime betonnen trappen en corridors heldergeteekende metersbrede rubberloopers, geflankeerd door nikkelen leuningen. Aan de buitenwanden van enkel glas, hangt in-middels de hemel zijn wisselende tapijten, soms rozerood, soms blauw met decor van wolken; — toen ik er liep was 't of er gobelins hingen, avond-lijk licht-violette grijze weefsels.

In deze immaterieele architectuur mij bevindende, moest ik plotseling denken aan de mij zoo nabije jongere baksteen-bouwblokken van Amsterdam-West en Zuid, waarbij ik anders zooveel moois vind — en zie, zij schenen mij ineens mateloos ouderwetsch in hun fraaie, maar barokke versiering en plastiek, niet minder ouderwetsch, ikzelf moge het mijzelf ooit vergeven, dan Bakker Korf of een piano façon Biedermeier. En, ineens aan de Beurs van Berlage denkende, die zoo gesloten is als een Florentijnsch burgerkasteel, maar zoo strak ook en overdacht, — zag ik dat ze veel meer verwant is aan de „nieuwe zakelijkheid", dan de kunst van mijn eigen generatie... Heil Berlage!, dat in deze suggestieve sfeer van glas-en-toekomst, gij alleen mij niet voorkwaamt als verleden.

Ik stond aan den uitgang van 't fabrieksterrein, bij de portiersloge, waar de twee deelen van 't gebouw zich oprichten als de ongelijke half-cirkel-achtige heffen van een kreeftenschaar. Achter mij zwierde een auto het terrein op, en ik zag hem meeren aan den hoofdingang, bij al 't beton en

glas en nikkel, en ik zag voor 't eerst dat eindelijk een huis overeind staat, dat harmonieert met de moderne vervoermiddelen.

In de opstapeling van glazen etages waren intusschen alle lichten opgevlamd. Een schreeuwende fabrieksfluit zei, dat het vijf uur was. En door de dertig meter hooge geheel glazen trapkokers zag men honderden kleine omlaag spiralen, die als een zwerm vogels over 't macadam naar beneden snelden, terwijl de glazen kool hoog boven haar hoofd zachtjes in licht minderde.

VAN DEN EECKHOUT.

PRIJSVRAAG „BOEKBAND".

De N.V. Uitgeverij „Joost van den Vondel" te Amsterdam schrijft een prijsvraag uit voor het ontwerp van een boekband, die dienen moet voor de vier deelen van de „Geschiedenis van Amsterdam" door prof. dr. H. Brugmans. Uitgelooft worden een eerste prijs van f 500, een tweede prijs van f 250, en een derde prijs van f 150. De jury bestaat uit de heeren prof. dr. H. Brugmans, F. Hoes, Huib Luns, Lou Peters en prof. dr. Ir. D. F. Sijcohouwer. De ontwerpen worden ingewacht uiterlijk op 30 Mei 1930 aan het adres van de bovengenoemde uitgeverij, Euterpestraat 44, waar ook het volledige programma voor dezen wedstrijd kosteloos verkrijgbaar is.

STREEK-UITBREIDINGSPLAN IN DEN ACHTERHOEK.

Onder voorzitterschap van den Commissaris der Koningin is te Arnhem een vergadering gehouden van burgemeesters in den Gelderschen Achterhoek ter bespreking van het maken van een gemeenschappelijk streek-uitbreidingsplan.

Het resultaat was de benoeming van een commissie, die deze zaak ter hand zal nemen. Hierin werden benoemd de burgemeesters der gemeenten Zutphen, Winterswijk, Gendingen, Vorden en Angerlo, met den heer Keurschot, lid van Ged. Staten als voorzitter.

Het bureau-Schaap te Arnhem werd met het maken van een plan belast, terwijl de commissie gemachtigd werd zich deskundige leden te assumeren. (Tel.)

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN GEMEENTELIJKE OPENBARE WERKEN TE UTRECHT.

Wij vestigen nog even de aandacht op deze belangrijke tentoonstelling, die tot 20 Maart a.s. geopend blijft. Zie pag. 83 vorige nummer.

EEN UITSTEKENDE RECLAME TE ZUTPHEN.

Het is in werkelijkheid nog fantastischer dan op de kiek, want evenmin als deze reclame bescheiden genoemd kan worden in grootte, is zij het in hoeveelheid kleuren. Kortom, het geval is er een voorbeeld van dat het beperken — het „beteugelen" is ook een geschikt woord en staat nog in geschiedkundig verband met auto-rijden — van ietwat overdreven reclame-nielingen uit welstandsoverwegingen soms niet geheel overbodig zou zijn.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
22 MAART

N° 12

1930

BIJVAL EN COMMENTAAR NAAR AANLEIDING VAN ONS NUMMER OVER DEN HAAG.

Ons haagsche nummer, dat niet op zich zelf stond, doch de voortzetting was van onze reeks stedennummers, die in den loop der laatste jaren het licht zagen, heeft meer dan een dezer andere nummers de gemoederen in beweging gebracht. Van al van zijden werd ons bijval betuigd; een aantal plaatse-lijke bladen namen onzen open brief met toelichting vrijwel in extenso over. De pers in het algemeen viel ons bij: de N. Rott. Ct. was ons nummer zelfs „uit het hart gegrepen". Wanneer wij nu deze nabeschuiving zouden willen verdeelen in de verhouding van den ondervonden bijval tot de op ons nummer geleverde kritiek, dan zouden wij aan deze laatste ongetwijfeld te kort moeten doen. Te zijner tijd zal o.i. zeker ongetwijfeld bestaan de bijvalsbetuigingen, voorzover zij van belang zijn, nader te identificeren; het zou dan wel eens kunnen blijken, dat een gezaghebbend gedeelte daarvan afkomstig was van... eenige van de instanties die wij z.g. hebben „aan-gevallen".

Wij willen ditmaal volstaan met het beantwoorden van de geoeffende kritiek, in de eerste plaats omdat wij gelooven, zulks tenminste tegenover B. en W. en den Raad van 's-Gravenhage verplicht te zijn, doch in de tweede plaats, omdat wij meenen dat het in de oogen van het publiek bijna spreekwoordelijk geworden gebrek aan eensgezindheid dat meer speciaal architecten schijnt te bezielen, dreigt het gezamenlijk bereiken van resultaten weer eens opnieuw op te offeren aan de vraag van „gelijk" of „ongelijk". De wijze waarop het nieuwe R. K. Bouwblad tracht ons in den rug aan te vallen, maakt ons bevreest, dat hier weer de zaken waar het om gaat verdoezeld zullen worden, door het streven allemaal een duit, maar vooral een andere duit in het zakje te doen.

„Wij geven de Redactie-commissie van het Bouwkundig Weekblad toe, dat er groot gevaar dreigt, dat, indien er geen belangrijke wijzigingen komen in de tot nog toe gevolgde methoden van werken, Nieuw-Den Haag een onrijpe aanwas zal worden van de prachtige oude stad". Aldus het R. K. Bouwblad in de eerste der twee aan ons nummer gewijde beschouwingen.

Als dat werkelijk zoo is, en gij, redactie van het R. K. Bouwblad méént het ernstig dan is dit opzichzelf al zóó belangrijk, dat wij van architecten niet anders dan steun zouden mogen verwachten bij een actie tot verbetering onzer-zijds.

In plaats daarvan echter concentreert het R. K. B. haar pijlen in onze richting op een wijze, die wij niet zonder meer onweertrokken mogen laten.

Welkomen onjuist is het uitgangspunt van het R. K. B., dat ons feitelijk wil suggereeren een „aanval" op den dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting te 's-Gravenhage te hebben gedaan zonder meer. Zij neemt daartoe het middel te nemen onze beschouwingen in één adem te noemen met een artikel van prof. Wattjes in het Bouwbedrijf, waarin deze een kwestie tusschen den dienst van S. en V. en een bouwondernemer toelicht.

Het betoog van het R. K. B. maakt den indruk willens en

wetens onze beschouwingen uitsluitend op te vatten als een aanval gericht aan het adres van S. en V. Door nu dezen dienst in „bescherming" te nemen, kan een meer bepaalde schuldige worden aangewezen n.l. de Schoonheids-Commissie.

„Duidelijk is, dat daar, waar groote domheden zijn begaan en misbaksels ontstonden, den eigenbouwers al te zeer de vrije hand gelaten werd. Vele wijken dragen maar al te zeer het kenmerk, dat er zonder kennis en inzicht, zonder liefde en toewijding is gewerkt, uitsluitend uit winstbejag en met een volkomen onverschilligheid voor het architectonisch resultaat en de durende belangen der bewoners. Als men in de verschillende wijken de leelijkheid en mislukking der bebouwing beschouwt en daarbij bedenkt, dat Den Haag een ernstig werkende schoonheidscommissie bezit, die n.b. van al deze wangedrochten, geveldetails op grooter schaal onder oogen heeft gehad, dan wordt het ons voor goed duidelijk, dat een schoonheidscommissie althans voor de groot-stad, maar een zeer onvoldoend werkend instituut is, waarop niet al te veel gerekend mag worden, en dat wij andere middelen moeten gaan aanwenden, om den stroom van leelijkheid te keeren." Deze eenzijdige conclusie is allermint juist. Kent het R. K. B. instructie en werkwijze van de Schoonheidscommissie, die zij hier aanvalt, weet zij ook hoever haar bevoegdheden zich wél en niet uitstrekken?

Wij hebben het daarom niet billijk geacht de resultaten alleen aan de S. C. te verwijten. Evenmin als wij dat wilden doen alléén aan enigerleij instantie, die aan de totstand-koming van Nieuw-Den Haag medewerkte, in casu aan S. en V. „Dat de betrokken diensten onder vaak zeer moeilijke omstandigheden werken", was ons immers evenmin onbekend. Het geldt echter voor alle betrokkenen, ook voor de S. C. Juist daarom wenschten wij géén aansprakelijkheid vast te stellen. Omdat wij het geheel zien als een complex van „samenwerkende" factoren, die het onbillijk zouden maken één instantie voor de bereikte resultaten alleen verantwoorde-lijk te stellen. Het ging bij ons dan ook allermint om de kwestie van gelijk of ongelijk, van schuld of geen schuld; het ging louter en alleen om de zaak van de verwording van het stadsbeeld.

Als nu deze verwording geconstateerd moet worden ondanks het bestaan van een Schoonheidscommissie, ondanks de aanwezigheid van een niet kleinsteeds geoutilleerden Dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, ondanks de ontwijfelbare toewijding van besturende colleges, dan... hapert er o.i. iets.

En dan is het niet voldoende met het schuld van de „moeilijke omstandigheden" de „betrokken diensten" te dekken en tegelijkertijd het zwaard te trekken tegen de Schoonheidscommissie, zijnde eveneens één der betrokken instanties en... tegen hen die de vrijmoedigheid hadden te zeggen, wat hun op het hart lag, zeker niet in hun eigen belang. Het feit, dat ook het R. K. B. in haar 1e beschouwing (No. 15) erkende, dat er voor het Nieuwe Den Haag gevaar dreigt, wordt echter in het vervolg van de bespreking (No. 16) te niet gedaan door de opmerking dat men... „even goed Amsterdam of een willekeurige andere stad kan uitkiezen om even groote mislukkingen vast te stellen...". Dit is een

97

sofisme van de ergste soort. Durft de redactie van het R. K. B. dezen zin ook te verdedigen wanneer i.p.v. even groote wordt gelezen even veel mislukkingen? Kent zij het Beuzenhout-kwartier? het „Bloemen“- en „Boomen“-kwartier, waar alleen in de straatnamen iets blijkt van groeiend leven? Is het niet een weinig misleidend om tegenover de talloze wangedrochten op Houtrust ons met eenige fraaie foto's van de gunstige uitzonderingen, wier bestaan wij geenszins ontkend hebben, te suggereren, dat het toch zoo erg niet is, dat Den Haag wat „het architectonisch gehalte der bebouwing“ betreft geenszins een „zeer zwart schaap“ is en „dat zij haar groote zustersteden Amsterdam en Rotterdam in vele opzichten nog ten voorbeeld strekken kan“.

Waar zijn die vele opzichten met betrekking tot het architectonisch gehalte der bebouwing? Heeft de Redactie van het R. K. B. even systematisch als wij de stad wijk voor wijk en straat voor straat doorkruist? Wij moeten het aan de hand van de vorige opmerkingen zeer ernstig betwijfelen. Een van beide: zij kent of Den Haag niet of... zij kent Amsterdam noch Rotterdam.

Wij willen thans een aantal opmerkingen uit het R. K. B. afzonderlijk bespreken. Om te beginnen „de (onvermijdelijke) betonmasten, waartegen het B. W. zoo ageert“. Pardon, heeren, leest U blz. 43 van ons nummer nog eens over: U zult bemerken, dat het hier vooral gaat tegen de plaatsen waar men verzuimd had op een tram te rekenen en waar deze latere tramaanleg leidde tot misvorming van het stadsbeeld, zelfs tot sloopen van reeds aangebracht groen en plantsoenen (Gouden-regenplein!). Voor een Hagenaar was dit duidelijk genoeg! Overigens, hoe zorgvuldig is er op Uw 2 foto's in Uw blad No. 15 van de bebouwing aan de Kwartellaan, voor gewaakt, dat geen enkele betonmast te zien zou zijn, terwijl ze op de schetsteekening daarvan zijn weggelaten! Kunt U ons dan kwalijk nemen, dat wij foto's publiceren van stadsgedeelten, waarin de boombeplanting nog niet haar rol speelt? Vooral als deze foto's niet gebruikt worden als tegenstelling tot hooge boombeplantingen, doch uitsluitend ter illustratie van gebrekkige ruimteontwikkeling in de lengte door gemis aan onderverdeling als plaatselijke afsluiting, afbuiging, wisseling van straat- en bebouwingsprofiel.

Zie alweer pag. 43 van ons betoog.

Dáár waar wij het over de beplantingen hadden, hebben wij welbewust nagelaten van deze onvolgroeide boomen gebruik of misbruik te maken. Dáár namen wij (o.a. fig. 44) nieuwe foto's op plaatsen waar het geboomte reeds verder ontwikkeld was. De zin van ons betoog was daar, dat de plaatsing der boomen in het straatprofiel van groote betekenis is voor de mate waarin de architectuur het straatbeeld beheerscht. B.v. het Frankenslag met trottoirbeplanting, tegenover de Laan v. Meerdervoort met middenbeplanting. Bij de eerste is de architectuur voor het straatbeeld (bij voldoende gevorderde boombegroeiing) van minder belang. Bij de tweede blijft zij ondanks de (midden)beplanting van overwegenden invloed. Daarom eischt zij daar vooral verzorgde architectuur en verzorgde ruimteontwikkeling, waarbij niet voorbij gezien moet worden, dat aan en in dergelijke straten ook vóór den vollen wasdom der boomen (en tijdens den winter) menschen moeten leven. Waarom is b.v. de Beetsstraat (fig. 39 blz. 50 van ons blad) wél goed ondanks het nog niet bereiken van eenig noemenswaardig beplantingseffekt?

Ten aanzien van onze opmerking over de verkeerswegen naar en van de buitenwijken zegt het R. K. B.: „De rechtvaardigheid eischt, te erkennen, dat Den Haag inzake aanleg van verkeerswegen volstrekt niet achterstaat bij andere Nederlandsche steden. Integendeel. Terwijl in Amsterdam (met 750.000 inwoners) en Rotterdam (met 580.000) nog van geen net van

snelverbindingen sprake is, heeft Den Haag (met 425.000 inwoners) althans een begin gemaakt met de instelling van sneltrams.“ Vergelijking van aantal inwoners is hier om te beginnen onjuist. Het gaat om de onderlinge afstanden en bereikbaarheid. Welke betekenis heeft de invoering van sneltrams, wanneer daarvoor geen afzonderlijke wegen zijn geprojecteerd. Waar zijn ze? Waarom zwijgt plan West t.a.v. dit punt in plan en toelichting?

Het op bestaande of voor normaal verkeer bestemde lijnen invoeren van sneltrams kan toch niet zijn bedoeld, daar dit zeer zeker géén oplossing geeft? Zijn de sneltrams die het R. K. B. bedoelt soms ná de vaststelling van plan West gekomen als een noodzakelijkheid voor het gemengde H.T.M.-bedrijf. Evenals de gebleken noodzakelijkheid tramlijnen te laten projecteeren in daarvoor aanvankelijk niet bestemde straten?

De veronderstelling dat wij zouden meenen, dat in plan West een spoorwegstation noodig zou zijn, kan alleen op verkeerd lezen van ons betoog en de daarin opgenomen citaten, berusten. Op blz. 42 sub e stelden wij gemakkelijke verbinding van alle stadsgedeelten met de spoorwegstations voorop.

Merkwaardig is ook, dat het R. K. B. het bij herhaling voorstelt alsof wij a priori te velde trokken tegen het beginsel van zeer breeden en ruimen aanleg. „Het betoog van het B. W. huldigt de opvatting, dat de hoogte van bebouwing evenredig moet zijn aan de breedte van den weg (verhouding van ruimtelijkheid tot bebouwingshoogte).“ Neen, heeren, wij hebben er op gewezen, dat waar het verkeer zulks niet eischt en waar natuurschoon er voor opgeofferd moest worden, daartegen wél bezwaren zijn aan te voeren. Bovendien hebben wij aangetoond dat daardoor van de „verhouding van ruimtelijkheid tot bebouwingshoogte“ wordt afgezien en... dat een dergelijke opzet dus meer dan middelmatige eischen stelt aan indeeling en bebouwing.

Merkwaardig is de wijze waarop het R. K. B. haar beschouwing over deze kwestie voortzet en tenslotte tot dezelfde conclusie komt als wij, zonder het te willen erkennen:

„In haar algemeenheid is die opvatting niet juist. Moge zij al gelden voor wegen in het centrum (aan den doorbraak Vondelstraat heeft Den Haag bij een breedte van 27 M. een bebouwingshoogte van beganegrond plus drie verdiepingen voorgeschreven), daarbuiten wordt zij onhoudbaar en moet naar andere normen worden omgezien dan die van de „architectonische“ klassieken! Of zou het B. W. aan parkwegen (ook die ontwerpt Den Haag) of aan „super highways“ van 62 M. en meer (zooals Detroit ze aanlegt) een eindelooze reeks van skyscrapers willen bouwen?“

„Wil de stad Den Haag inderdaad zijn open karakter behouden, dan zal het tusschen zijn bebouwing op ruime schaal groene gordels moeten sparen, wat echter niet wil zeggen, dat er geen verkeerswegen door loopen. Binnen de agglomeratie moet men zich dus wegen denken varieerend van hoog bebouwd tot laag en volkomen open. Geen soort behoef leelijk te zijn.“ Juist, heeren, het behoef niet leelijk te zijn; maar het is wél zoo geworden. Immers het afzien van de „verhouding van ruimtelijkheid tot bebouwingshoogte“ stelt — wat wij immers juist betoogden! — hooge architectonische eischen aan die bebouwing, waaraan niet voldaan werd. De variatie „van hoog bebouwd tot laag en volkomen open“ eischt méér dan gewone zorg en overweging. Was het daarom zoo merkwaardig, dat wij aandrongen op het vaststellen van bebouwings-silhouetten c.s.?

En zou het te veel geëischt zijn in de moeilijkheden, die het „laag“ meebrengt het „hoog“ op weloverwogen plaatsen daarin op te nemen? Denkt U eens aan de willekeur waarmee b.v. tal van flatbouwen in het stadsplan op toevallige plaatsen verrijzen. Wat zou hier met overleg te bereiken zijn!

„Als het bij het sparen van natuurschoon op de kwantiteit aankomt, is Den Haag zeker niet de minste onder de Nederlandsche steden. Op de lijst van hetgeen in den laatsten tijd werd behouden staan o.m. de Westduinen, de boschjes van Poot, duinweiden, boschjes van Pex (de toerweg hierdoor is vervallen), Meer en Bosch, Ockenburg, Zorgvliet, Westbroekpark, Nieuwe Scheveningsche boschjes, Oostduinen, Vreugd en Rust (Voorburg), Kromvliet (gedeeltelijk), wandelpark en villapark Marlot.“ Heeft de schrijver van het R. K. B. het zuidwestelijk deel van Den Haag vroeger gekend? Vóór dat het „behouden“ werd? Wij zijn dan ook zoo vrij het woord behouden hier ironisch te nemen. Wij kunnen nog steeds een min of meer verspreide bebouwing niet zien als behoud van natuurschoon, zie blz. 46 en 47 van onze beschouwingen. „Ir. van Hoogstraten (in de Open Brief bij herhaling geciteerd) kan nu wel met een verren blik op de toekomst betoogen, dat de bevolking waarschijnlijk meer gebaat zou zijn met een woningtype dat meer geconcentreerd is, dat desnoods (!) veel heeft van een „bouwblok“, (afgezien van de wenschelijkheid) is het praktisch in Den Haag uitgesloten dit ooit door te drijven.“ „Waar zij als eerste punt van bijzondere zorg vooropstelt: handhaven van het aanwezige natuurschoon, rijst dadelijk de vraag, hoe men zich dan stedebeou voorstelt. Hoe kan men een stad uitbreiden zonder natuurschoon aan te tasten? De stad, die zich uitbreidt, doet uiteraard niet anders.“ Het zal interessant zijn te vernemen hoe ver naar het inzicht van het R. K. B. daarmee dan wel gedaan mag worden voor men moet gaan omzien naar het „doordrijven“ van andere middelen, bij de ontwikkeling van Den Haag tot een stad van een miljoen zielen (dus bijna 2½ maal zoo groot als thans) waarmee, naar het blad weet mede te deelen, reeds thans rekening wordt gehouden.

In dit verband willen wij een opmerking van het R. K. B. tot de onze maken, n.l. daar waar het wijst op de noodzakelijkheid en de betekenis van een streekplan voor Den Haag-Rotterdam en omgeving. Des te klemmender wordt in dit verband echter o.i. juist de noodzakelijkheid verdere denaturering van duinstrook c.s. tegen te gaan.

Ten aanzien van dit streekplan merkt het R. K. B. nog op: „Als het Bouwkundig Weekblad zijn aandacht schenken wil aan algemeene stedeboekkundige vraagstukken dan neme het deze zaak met kracht ter hand. Het betreft wellicht de meest dringende materie in de ontwikkeling van ons geheele land.“ Accoord! Maar dan op een andere wijze „gesteund“ door het begrip, dat wij architecten alleen dan iets van algemeene waarde zullen bereiken wanneer wij zaken van maatschappelijk belang niet ondergeschikt maken aan onze particuliere verschillendes en den lust voor den „Geist der stets verneint“ te willen spelen.

Bovendien hopen wij gevrijwaard te blijven van een zoodanig eenzijdig enthousiasme voor het streekplan, dat wij daardoor de nuchtere werkelijkheid zouden vergeten, die ook het R. K. B. in eerste instantie erkende, n.l. dat er groot gevaar dreigt enz. enz.

Laten wij dit toch vooral niet vergeten!

Tenslotte onze niet begrepen voorkeur voor het oudere plan Laakwijk, waarvan de straten een doolhofje vormen? Uit de luchtfoto in het R. K. B. zou men dat niet zoo direct zeggen en dat nu juist dit Laakkwartier een voorbeeld zou zijn van de door ons zelf veroordeelde „schijnbare monumentaliteit, die geen andere betekenis heeft in het stadsbeeld dan een min of meer toevallige en willekeurige onderbreking“ is toch wél zeer ver gezocht en klopt ook zeker niet met het begrip doolhof. Wij zijn zoo vrij hier elke quasi-monumentaliteit te ontkennen. De afbeelding in het R. K. B. No. 15 is daar zelf om deze meening te rechtvaardigen. Als alle „middenstands“wijken en „heerenhuizen“-kwartieren van hetzelfde kaliber waren als

deze arbeiderswijk, dan zou ons Haag-nummer zeker in de pen zijn gebleven. Daarom ook begrijpen wij de betekenis niet volkomen van de opmerking van het R. K. B. dat Zorgvliet natuurlijk fraaier is dan b.v. het Houtrustkwartier om het „nuchter feit, dat op Zorgvliet zeer gefortuneerden, in de Houtrustwijk geodee middenstand woont“.

Het plan van de nieuwe Laakwijk, dat het R. K. B. publiceert, is overigens — voorzover ons bekend — niet identiek met het desbetreffende goedgekeurde uitbreidingsplan. Een verkavelingsplan komt daarop b.v. — alweer voorzover ons bekend — niet voor. Wij schreven dat „dergelijke straten alleen door in onderdelen bestudeerde en verantwoorde groepeerings tot een aantrekkelijk geheel zijn te maken“ en dus „a priori zeer hoge eischen stellen aan de toekomstige bebouwing“. De verkaveling nu die het R. K. B. aangeeft is zeker beter dan de door ons bedoelde herhaling van open blok-bouwen-met-onverzorgde-inkijken. Welke zekerheid bestaat echter, dat de perceelen, zoo zullen worden verkaveld? Kent het R. K. B. de geschiedenis van de eerste onlangs op deze terreinen verleende bouwvergunning? Weet het welke pogingen de door haar zoo zeer gesmade Schoonheidscommissie nog aanwendde om bij gebrek aan bebouwingsschema iets te redden? Weet zij ook hoe deze poging als zoovele moest mislukken?

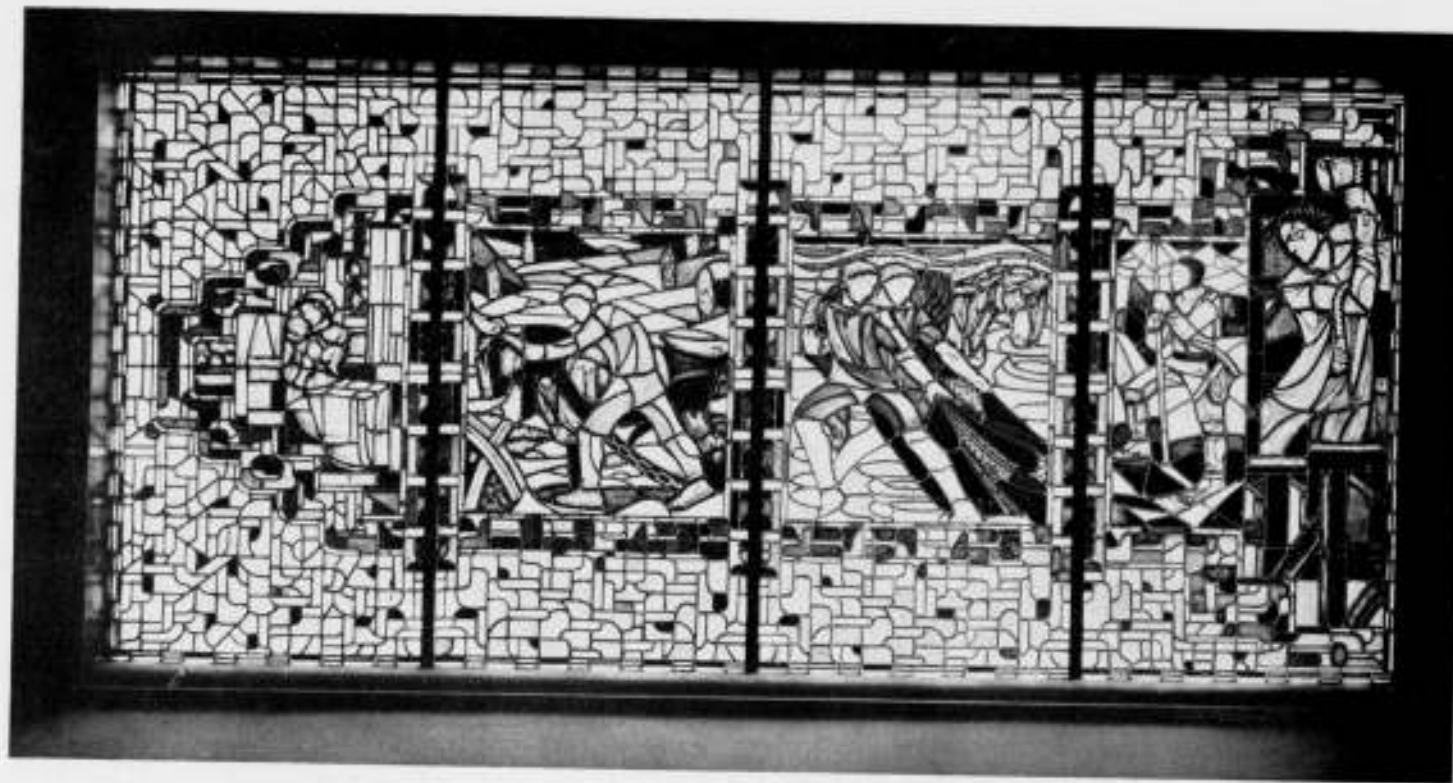
T.z.t. hopen wij op het systeem van werken en op de bevoegdheid van de Haagsche S. C. nader terug te kunnen komen, evenals op de van vele zijden ondervonden steun en bijval met ons streven. Het R. K. Bouwblad zou inmiddels haar op dit onderwerp zoo fel gespiste belangstelling eens kunnen omzetten in een beschouwing van de moeilijkheden, waarvoor een dienst komt te staan wanneer zij een zuiver privaatrechtelijke uitoefening van een bezitsbeheer (alias grondbedrijf) moet koppelen aan de uitoefening van een zuiver publiekrechtelijke taak, haar door de Woningwet opgelegd, waarbij zij alleen en uitsluitend het algemeen belang heeft te dienen.

De Redactie van het B. W. A.

DE TENTOONSTELLING VAN GLASSCHILDERKUNST IN HET MUSEUM LAMBERT VAN MEERTEN TE DELFT.

Hoewel aan tentoonstellingen geen gebrek is, behoort toch te worden erkend, dat een tentoonstelling van glasschilderkunst, zooals de heer A. van der Boom op instructieve wijze heeft bijeengebracht in het museum Lambert van Meerten te Delft, haar betekenis heeft. Wel komt het begrip van het monumentaal karakter der glasschilderkunst in strijd met den aard van eene tentoonstelling, maar het is dan ook niet noodig dat zij bestaat uit louter aan architectonisch verband onttroefde eind-resultaten. De verschillende fasen in het ontstaan van gebrandschilderde ramen bieden in den vorm van min of meer gevorderde werkteekeningen, voltooid kartons, nader toegevoerd met goede photo's en ter verheldering met enkele fragmenten van uitgevoerd werk verrijkt, voldoende gegevens om inzichten nader te toetsen. De groote steun van het herinneringsvermogen kan toch niet immer de bron der daadwerkelijke aanschouwing ontberen. Het zeldzame voordeel van deze niet volledige maar ten opzichte van de hoofd-richtingen goed georiënteerde tentoonstelling ligt dan ook vooral in het naastelkander brengen van hoofdwerken van de laatste vijf en dertig jaren, een spanne tijds waarin de renovatie van dit oude ambacht der vensterkunst geenszins naar het gebruikelijke schema van verval, langzaam herleven en bloei kan worden geschetst.

Het probleem dezer ambachtelijke renovatie is cultureel te zeer vervlochten met geestelijke wendingen in de onderlagen doch niet minder aan de oppervlakte van het gansche menscheleke leven om in een kort overzicht anders dan summier eenige hoofdpunten aan te raken. Maar wél lijkt de tentoonstelling in haar kern, die een keuze over ongeveer 35 jaren bevat, te

GLAS IN LOOD RAAM, EERTIJDIG IN HET NED. PAVILJOEN OP DE EXPOSITION INTERNATIONALE DES ARTS

bevestigen, dat, als er sprake is van een werkelijke ontwikkeling, nu reeds de tegenslagen niet zijn uitgebleven, die de opgaande linie hebben afgebogen van haar oorsprong en prijs gegeven aan verleidelijke invloeden, die het begrip renovatie van een schoon ambacht een leelijk bijmaakje geven.

In ons land is de hernieuwende bron in het beginpunt aan een cultus ontweid. Nog voor de eigenlijke vormgeving van Gothische nabootsing of renaissancecristische bravour haar weg naar een eigen vormspraak zocht, kende J. A. Alberdingk Thijm (in 1857 reeds geformuleerd in „de Heilige Linie“) de gevaren van de schilderij-achtige trekken en den echten schilderslust, wanneer die „met toon en lichtperspectief“ een dankbaar arbeidsveld vinden in de vensterkunst. Dit inzicht, vroeg-gerijpt, was niet uit de technische praktijk van een ambachtsman ontstaan, maar de uitkomst der bezinning van een uit een godsdienstigen cultus denkend schrijver. Hij zag op gronden van een ideële en van aard godsdienstige eenheid het architectonische beginsel als noodzaak voor den bouw van alle organismen van den cultus zijner kerk.

Er was voor hem van het impressionisme dan ook niets te verwachten als winst voor de kunsten, die hij cultureel anders geordend en geworteld droomde dan zijn levenstijd in werkelijkheid te aanschouwen gaf.

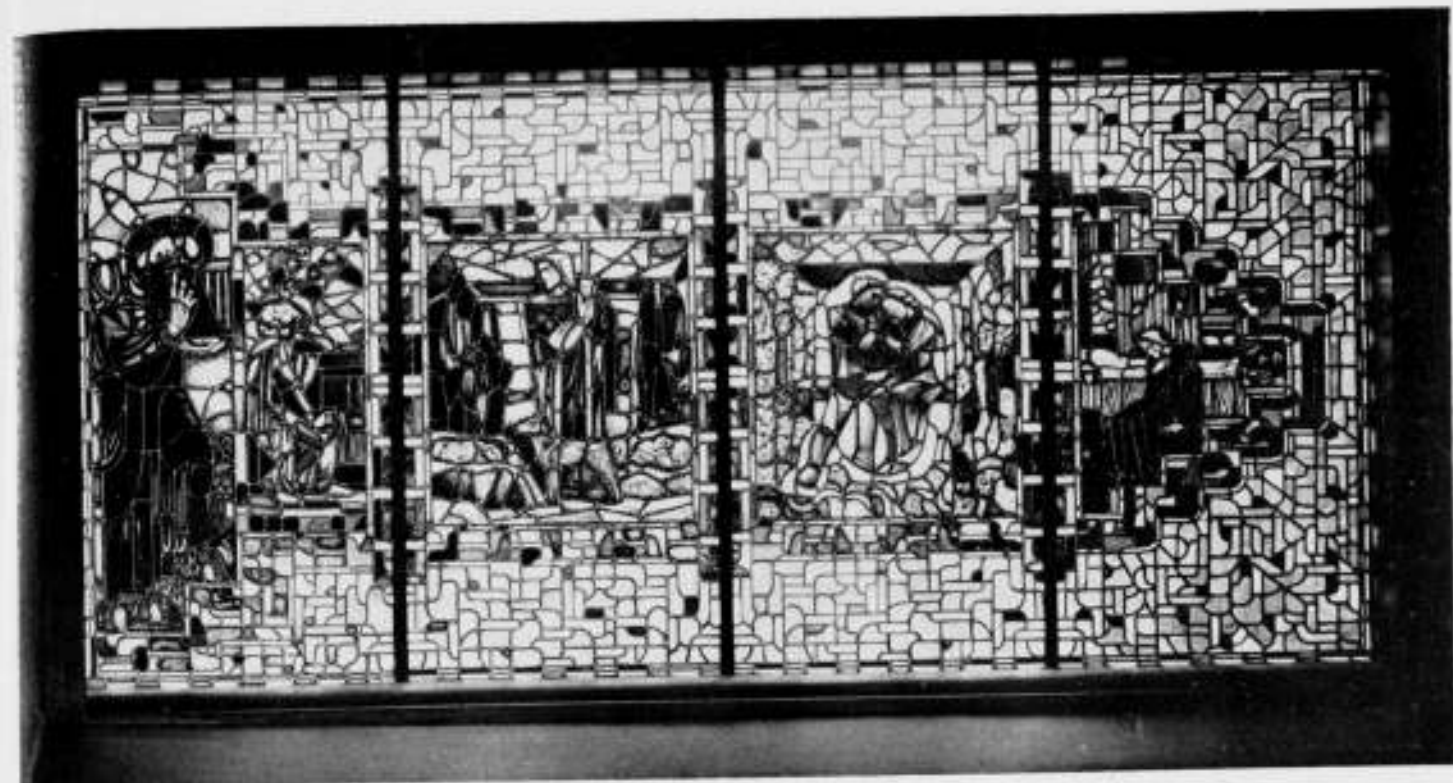
In Der Kinderen kreeg het begrip van zijn leermeester Thijm ambachtelijk beslag. Op de Delftsche tentoonstelling zal men in reproducties zijn voorgangersarbeid vinden in het raam voor de Beurs van Berlage en in de raampjes voor Mevrouw Der Kinderen gemaakt. Wat Thijm in '57 reeds beschreef als „een zinnebeeld van het licht des H. Geestes en van het licht der Schriftuur“ werkt in Der Kinderen door. Vooral het raam van de Beurs (waarvoor hij een eigen glas-oventje had) is tot in alle deelen „zinnebeeldig volgeschreven“. De figurale en compositorische betekenis is opmerkelijk. Het raam is lichtgehouden. De zware kleuren zijn vermeden. Intusschen was met deze verwezenlijking van een in oorsprong tot de vormspraak van een cultus behoorend inzicht, het scheppend vermogen van den kunstenaar in dienst van het maatschappelijk leven. Het geestelijk verlangen, dat in Der Kinderen waarlijk priesterlijke betekenis had, kreeg alleen in het wereldsche zijn taak te vervullen.

Na Der Kinderen zijn de mogelijkheden voor de jon-

geren sterk veranderd; ook op deze tentoonstelling blijkt, hoe veelvuldiger de opdrachten van kerkelijke zijde komen. Op den aard der opdrachten wordt te weinig gelet. Het is niet alleen van betekenis of een kunstenaar in staat is een goed raam te maken, en naar welke opvattingen hij te werk gaat, het is evenzeer van belang uit welke wenschen en verlangens de formulering der opdracht ontstaat en hoe die formulering is. Wat heeft de vensterkunst aan een geslacht van bekwaame vlotte teekenaars en lustige knappe schilders, wanneer tenslotte het cultureel verband ontbreekt en daarmee tegelijk het inzicht in de architectonische noodzaak vervaagd is, waaruit alleen werk van constructieve geesten geboren kan worden. De schilder, die het schilderen niet laten kan en de opdracht voor een organisch deel van een gemeenschapsgebouw slechts voelt als een tijdelijk welkom avontuur op ambachtelijk domein, zal nooit het vlottende en vlietende kunnen ontnemen aan zijn arbeid voor het monument, waarvan hem het inzicht in de mogelijkheden voor het durende, zooals dat daar alleen onder bepaalde voorwaarden misschien kan ontstaan, ontgaat.

Na Der Kinderen heeft het godsdienstig eenheidsbeginsel, dat ambachtelijk-vormelijk het best als architectonisch tegenover schilderij-achtig kan worden aangeduid, zich niet ten volle in zijn geest doorgezet. De vele mogelijkheden, die niet voor hem maar voor vele jongeren waren weggelegd, mogelijkheden met cultureel constructief karakter dikwijls, hebben in de verwezenlijking geleden onder een splitsing, die tot op heden naar ons inzicht niet is overwonnen en het hedendaagsche aspect der verschillende prestaties min of meer avontuurlijk-romantisch doet lijken. De tentoonstelling heeft de verdienste zonder opzettelijkheid toch deze splitsing te accentueeren.

Het werk van R. N. Roland Holst blijkt op den duur de zuiverste voortzetting en uitbouw van het beginsel der zinnebeeldige thema's en de architectonische vormbepaling voor dezen eenheid van cultus ontberenden tijd. De ornamentiek krijgt groot, sterker aandeel. Het figurale wordt geconcentreerder en eenvoudiger. Het heeft niet meer de liturgische beeldenwereld achter zich van de Kerk, die vroeger in een veelheid van symbolen, in schriftuurlijke beelding, van God, mensch en wereld kon getuigen, naar kerkelijk plan. De symbolische

DÉCORATIFS ET INDUSTRIELS MODERNES PARIS 1925. THANS AANGEKOCHT DOOR B. EN W. VAN AMSTERDAM VOOR DE NIEUWE H.B.S. VOOR MEISJES. ONTW. PROF. R. N. ROLAND HOLST.

figuren uit het Parijsche raam (er zijn in Delft twee kartons van den herder en van de wakende gelieven), de christoforus-idee van het raampje voor den heer Heldring, de Haarlemsche vensters voor het postkantoor en de Amsterdamsche Lyceum-vensters uit twee phases, de apostelfiguren uit het Domraam, het zijn evenzoveel voorbeelden van een nieuw gewonnen evenwicht tusschen ornamentiek en zinrijke figuur met een cultureel-didactisch verband vaak.

Eensdeels het gevaar van de individueele gevoelsmystiek in sentimenteële symboliek op romantiekering plan, met alle verliezen daarin besloten voor het geestelijk-constructieve element, hetgeen tot een compositorische verweking zou leiden. Anderdeels het gevaar van een geestelijke armoede in een te ver doorgevoerd spel van aesthetische ornamentiek. Op beide gevaren is de tijd belust. Een chaos van motieven uit het leven dringt zich op aan schilders en publiek, verlangend naar beelden aan de oppervlakte, ongefundeerd zwevende in mystieke gevoelsnevelen. Het standhouden van het constructief-geestelijke in het werk van Roland Holst, die eenvoud en evenwicht zijn deel zag worden instee van tumult en verwikkelheid, heeft morele kracht. Tegenover dit architectonische doorzetten, in kunstzaden en in de leiding der afdeeling voor monumentale kunsten aan de Amsterdamsche Academie, schijnt echter het picturale nu tijdelijk de overhand te hebben in publieke successen en hun organen.

De leidende figuur voor de andere, zich van het aangegeven begin afbuigende, linie is Thorn Prikker. Hij vindt in Delft een zwakke representatie. Het ornamentieke raam toont de moderne rhythmisch geheeten picturale vormgeving, geïntroduceerd op het ambachtelijk terrein der glasschilderkunst. Naar ons inzicht is noch de schilderkunst noch de vensterkunst daarmee gebaat en is aan twee kanten verlies geleden. Doch Thorn Prikker heeft ook het figurale niet picturaal-gezuiverd, maar zijn bewogen zwaardromantische lyriek nooit kunnen vrijhouden van typische sentiment-rijke vormgeving. Fragmentarisch maar zonder ooit een grootsch verband op te roepen zijn daarin prachtige stukken bereikt, zooals ook kleine venstertjes (hier op de tentoonstelling te zien) ornamentaal een bekoring hebben van kleur en lijn. Compositorisch lijken de grootere ramen bijna allemaal eenigszins uit hun voegen. „The time is out of joint“ zou het thema kunnen

luiden van dezen dynamischen geest, begaafd, maar noodlottig gedreven in terreinen, waar de lyriek van den schilder de vleugelslagen van constructieven geest immer belemmerd heeft. Om deze twee richtingen: de verdeling der krachten na het begin van Der Kinderen, in Roland Holst de architectonische, en Thorn Prikker de modern-picturale formulering, kunnen de prestaties der jongeren worden gegroepeerd.

Naar het doorlopend-compositorisch karakter van het werk zouden b.v. Hofman en Weyand voor het architectonische genoemd kunnen worden op deze tentoonstelling. Gerbrand blijkt zeer dicht nog aan te sluiten op de vormen van Der Kinderen. Een werktekening voor het raam van een bloembollengebouw in Lisse van Charles Eyck mag gelden als een typisch voorbeeld van hedendaagsche opvattingen van vele jongeren omtrent de introductie van schilderij-achtige moderne vormen. Of dit „opvattingen“ zijn betwijfelen wij. In wezen zijn deze prestaties meer natuurlijke gevolgen van een schilderij-achtig toegeven aan modieuze Parijsche of Duitsche invloeden, waaruit een ongeschiktheid ontstaat om anders gearde vormeischen naar hun beginsel te verstaan. De tijd van Der Kinderen heeft het „vertalen van schilderij-achtig“ in allerlei andere technieken (etsen, litho's, behang enz.) leeren verfoeien. De jongeren, die thans opdrachten krijgen, meenen veelal dit verfoeien voldoende in praktijk te brengen met een vlakke projectie van hun beelden. In wezen doen zij niet anders dan hun schilderij-lust in het prachtig materiaal van het glas voortzetten. De zwerige virtuooselijke teekeningen van Charles Eyck hebben heel veel bekoring; als plaatwerk zijn de beelden amusant, maar er is niet de minste poging tot verstaan van het glaskarakter; zelfs de ornamentiek is hier en daar niet meer dan een eventjes-gestyleerd naturalisme. Wellicht nog typeerder is het hier in zeer goede stalen getoonde werk van Joep Nicolas (o.a. twee vensters van het boerenleven). Compositorisch is dit niet alleen uit zijn voegen, maar het is — ik weet dat dit op gronden van „levende kracht“ wordt geprezen — maar opzettelijk tot een spelevaartje gemaakt. Als weefsel toont het ten opzichte van de lichttransformatie de bedenkelijkste gaten; compositorisch lijkt het in vodden gehuld en verontrustende barock-ouderdomsverschijnselen doen zich in deze stijlverwildering voor. Dit geschilder op ramen heeft evenwel bekoorlijke kleureffecten en een speelsche

PROF. JOHAN THORN PRIKKER.

ECCE HOMO.

JOEP NICOLAS BILJARTSPELERS. UIT EEN 6-DEELIGEN CYCLUS „HET BOERENLEVEN" (COLL. LOUIS BARILLET, PARIJS).

lichte allure, die het van allen zin voor een cultus intusschen vervreemden en het dichterbij de kabinetstukjes brengen van de XVIIIe eeuw, waarin de burgerlijke genoegens des levens een bevrediging vonden. Het beroep op de oudste vensterkunst geschiedt van deze zijde dan ook schier alleen terwille van een mystieke zwaren gloed van kleur. Zoo gezien lijkt de positie van de glasschilderkunst op het ogenblik, behoudens de kleine stuwende groep der architectonisch bezielde, aan willekeur en wind van vele modes der schilder-

kunst prijs gegeven. Het architectonisch verband wordt met deze pogingen meer verbroken dan toegehaald en de geschiedenis der kunsten heeft genoeg geleerd wat van de schilderkunst te verwachten is op dit ambachtelijk gebied, afgezien nog van het feit, dat ook de schilderkunst in dezen tijd aan onophoudelijke wendingen onderhevig is.

In dit opzicht stelt de tentoonstelling voor wie zien kan duidelijk voor oogen waar de kracht is, die stand houdt te midden van vele nederlagen en het tumult der verleidingen.

Wij hebben vele namen niet genoemd, om niet te vervallen in het detailwerk van een individuele karakteristiek. Het lijkt van secundair belang wat van al de prestaties afzonderlijk het oordeel is. Wij poogden te traceeren een beeld van een ambachtelijke kracht zooals deze naar zijn oorsprong of daar van losgemaakt leeft naar verschillende wetten. Het is de waarde van deze tentoonstelling, dat zij het toetsen van dit en van mogelijke andere beelden toelaat op instructieve wijze.

A. M. HAMMACHER.

PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE. JAARVERSLAG 1929.

In het afgelopen jaar was er in velerlei opzicht leven in de prijsvraagwereld.

Niet alleen dat er een niet onbelangrijk aantal prijsvragen en meervoudige opdrachten werden uitgeschreven of de toebereidsden daarvoor werden gemaakt, maar er waren bij dat aantal verscheidene voor onderwerpen van omvangrijken aard of die om andere redenen van belang waren, en enkele ervan brachten de gemeederen in beweging en gaven aanleiding tot een pennestrijd, over de waarde van 't systeem in 't algemeen, zijn gebreken en voordeelen, de al of niet juiste toepassing van de beginselen ervan, of de handelingen van jury's, prijsvraaguitschrijvers of de P.P.C.

De P.P.C. acht dit een goed teken; zij is er van overtuigd dat hierdoor het instituut slechts gebaat kan worden, en dat de eenzijdige beschouwingen van de ultra's naar beide zijden tot elkander kunnen worden gebracht, door het uitwisselen van gedachten.

Teekenend is, dat het stelsel van de meervoudige opdracht, in den laatste tijd, vooral voor belangrijke onderwerpen meer en meer toepassing vindt, en de openbare prijsvraag vervangt, niet alleen door de, uit den aard der zaak daarop aangewezen overheidslichamen, maar ook door particulieren. Waar de vorm, waarin dit kan geschieden, telkens anders blijkt te zijn, en telkens andere vragen ter beantwoording stelt, kwam vanzelf de wenschelijkheid naar voren om dit stelsel, dat in de A.N.P. maar zeer oppervlakkig is aangeroerd, nauwkeuriger te omschrijven en de procedure ervan nader uit te werken en vast te leggen.

Een voorstel daartoe werd dan ook op het reeds in het vorig jaarverslag vermelde verzoek van den B.N.A. door de P.P.C. ontworpen en met een toelichting daarop, bij de Constituerende Vereenigingen ingezonden. De behandeling van dit voorstel door de ledenvergaderingen der C.V. heeft echter nog niet plaats gehad.

Een geheel nieuwe vorm van wedstrijd trad naar voren te Amsterdam waar het Gemeentebestuur voor de bouwers de gelegenheid openstelde tot het doen van aanbiedingen voor het bebouwen van bepaalde grondcomplexen, waarbij groote vrijheid in de rooilingbepaling werd gelaten, onder voorwaarde dat zij de plannen daartoe zouden laten vervaardigen door erkende, bekwaame architecten, die daarvoor door hen worden gehonoreerd. Hoewel dit in den grond der zaak een wedstrijd is tusschen architecten, is de vorm hiervan zoodanig gekozen, alsof het een concurrentie is tusschen de bouwers, die met hun plannen en de daarop gebaseerde aanbiedingen in het strijdperk treden, zoodat er geen enkele directe band bestaat tusschen den uitschrijver van den wedstrijd en de eigenlijke mededingers.

De vraag rijst, of het op den weg der P.P.C. ligt op dezen wedstrijdvorm het oog te houden om een mogelijk minder gewenscht gebruik, dat particulieren van dit stelsel zouden kunnen maken, te voorkomen en daardoor den architect tot den handlangers van den bouwondernemer te maken.

Ook voor prijsvragen, niet liggende op de gebieden, die door de A.N.P. worden bestreken, werd een paar malen de voorlichting van de P.P.C. gevraagd, waaruit mag worden afgeleid dat het bestaan der Algemeene Regelen meer en meer bekend wordt, en daardoor de mogelijkheid hunner doorwerking wordt bevorderd, overal waar zij aan de zaak van het prijsvraagwezen ten goede kunnen komen, en de belangen der medewerkers daaraan, kunnen dienen.

Dit neemt echter niet weg, dat de P.P.C. vaak een harden strijd heeft te voeren tegen hen, die nog altijd in de prijsvraag het middel zien, om voor een koopje, de beschikking over veel materiaal te verkrijgen, ten bate van het, door den uitschrijver beoogde doel, dat evenwel niet altijd ten eigen bate wordt nagejaagd, maar waarvan de mededingende kunstenaar maar al te vaak de dupe dreigt te worden.

Omtrent de in het vorig jaarverslag behandelde, doch toen nog niet afgewikkelde prijsvragen valt het navolgende op te merken.

1. Begraafplaats en parkaanleg te Zwolle.

Door het Gemeentebestuur van Zwolle werd een prijsvraag uitgeschreven voor den aanleg van een begraafplaats, tevens parkaanleg aldaar, en het deed door een daartoe aangewezen Commissie een programma opmaken, dat aan het oordeel der P.P.C. werd onderworpen. Dit programma bleek dat aan het oordeel der P.P.C. te zijn, waarbij het Gemeentebestuur er een voor een „ideeënprijsvraag" te zijn, waarbij het Gemeentebestuur zelf, met gebruikmaking der in de bekroonde plannen verwerkte denkbeelden een uitvoeringsplan zou doen uitwerken.

In het definitieve programma werd rekening gehouden met de door de P.P.C. op het concept-programma gemaakte opmerkingen.

Uit het jury-rapport bleek, dat de bekroningen werden toegewezen, en de prijsvraag als geslaagd was te beschouwen.

2. Bankgebouw met winkel te Schiedam.

Reeds in het vorig jaarverslag werd medegedeeld dat in deze prijsvraag geen bekroningen werden uitgereikt, ondanks het groot aantal inzendingen. Dit feit heeft veel pennen in beweging gebracht om te betoogen, dat het prijsvraag-systeem niet deugt, doch steekhoudende argumenten zijn daarbij niet naar voren gekomen. Waar de P.P.C. qualitate qua niet tot taak heeft het prijsvraag-systeem te bevorderen heeft zij zich moeten onthouden van het beantwoording der pennenruchten, doch heeft een harer leden persoonlijk een lens daarvoor gebroken om de al te vergaande afkeuring van het systeem in een dagblad te weerspreken.

3. Gemeentehuis te Katwijk.

De prijsvraag had, blijkens het jury-rapport succes en de opdracht tot bouw werd aan den eerstbekroonde gegeven. Nadat de voorbereiding van den bouw in gang was gezet, werd echter, ingevolge een nieuw gemeenteraadbesluit, het bouwen van een raadhuis en daarmee al de daarvoor getroffen maatregelen, terzijde geschoven.

Omtrent de in het vorig jaarverslag vermelde in gang zijnde meervoudige opdrachten valt het navolgende te vermelden:

a. Raadhuis te Naaldwijk.

Na tweejarige rust van het denkbeeld om een meervoudige opdracht voor een Raadhuis te Naaldwijk uit te schrijven, werd het door het Gemeentebestuur weder ter hand genomen en kwam de meervoudige opdracht tot stand.

Het programma werd aan de P.P.C. ter goedkeuring toegezonden en deze kon zich daarmede vereenigen.

b. Monument de Jongh.

Na de in het vorig jaarverslag vermelde besprekingen van de P.P.C. met den vertegenwoordiger van den uitschrijver van de meervoudige opdracht, had deze in het begin van 1929 plaats.

Uit een dagbladbericht bleek echter, dat geen der ingezonden ontwerpen onvoorwaardelijk voor uitvoering kon worden aanbevolen, zoodat deze wedstrijd nog niet als geëindigd kan worden beschouwd.

c. Raadhuis Enschede.

In tegenstelling met het in het vorig jaarverslag gereleveerde niet vlotte begin van deze meervoudige opdracht, kan dit verslag getuigen van een zeer gunstige afloop ervan. De ingekomen antwoorden stonden blijkens het rapport van de Commissie van advies op een hoog peil en zij kon een der antwoorden zonder aarzelen voor uitvoering aan het Gemeentebestuur van Enschede aanbevelen, waarna de opdracht daartoe dan ook aan den antwerper daarvan werd gegeven.

d. Weeshuis Ned. Herv. Diaconie Amsterdam.

Uit het rapport van de Commissie van advies bleek, dat zij een der ingekomen ontwerpen voor uitvoering kon aanbevelen, indien dit eenige wijziging zou hebben ondergaan. Nadat hieraan was voldaan werd de opdracht tot uitvoering aan den desbetreffenden mededinger verstrekt.

e. Monument Cuypers te Roermond.

In het vorig jaarverslag moest vermeld worden dat hoewel de ingekomen antwoorden in den wedstrijd waren beoordeeld, en eene keuze daaruit was gedaan, de middelen voor de uitvoering echter nog niet aanwezig waren. Uit het verder verloop van deze zaak blijkt dat het Comité de kans om het benodigde bedrag voor uitvoering van het aangewezen ontwerp te verkrijgen, zoo gering achtte, dat het een aanbod van een niet tot de uitgenoodigden behorend beeldhouwer om het monument voor het beschikbare bedrag te leveren, aanvaardde, en hem met de uitvoering belastte.

f. Koopmansbeurs te Rotterdam.

Eenszels in het vorig jaarverslag moet weder vermeld worden dat omtrent de uitvoering van dit plan nog geen besluit is gevallen.

g. Tehuis voor oude lieden te Schiedam (Sint Jacobs Gasthuis).

In aansluiting met wat reeds in het vorig jaarverslag over deze meervoudige opdracht is gereleveerd, kan worden medegedeeld, dat het voornemen bestaat om de opdracht tot uitvoering van het eerst aangewezen plan aan den antwerper daarvan te geven, zoodat deze meervoudige opdracht als geslaagd mag worden beschouwd.

In 1929 werden door de P.P.C. de navolgende prijsvragen behandeld:

1. Ontwerp van een aardewerkversiering. Uitgeschreven door den Heer Brugman, als vertegenwoordiger van de Plaatbakkerij „de Ram" te Arnhem.

Het programma van deze prijsvraag voldeed in geen enkel opzicht aan redelijke eischen en gaf aanleiding tot een uitvoerige correspondentie, zoodat met den prijsvraaguitschrijver als de Directie van „de Ram"; het mocht de P.P.C. echter niet gelukken ook maar de minste toegestrooming aan hare wenschen om het programma te verbeteren, te verkrijgen, zoodat zij zich verplicht gevoelde zich met een uitvoerig bericht, waarin de onredelijke houding van den prijsvraaguitschrijver werd uiteengezet, tot de Constituerende Vereenigingen te wenden. Daar, ingevolge de gevoerde briefwisseling, de inleveringstermijn der ontwerpen was verstreken, kon van een bericht in de dagbladen geen gevolg meer worden verwacht en werd dit nagelaten.

2. Eerste pagina van het Tijdschrift Wendingen.

Na correspondentie met den redacteur van Wendingen stelde de P.P.C. een programma, gebaseerd op de verstrekte gegevens, op, waarnaar de prijsvraag werd uitgeschreven.

De prijsvraag had niet veel succes, daar slechts één antwoord inkwam.

3. Reclamebiljet E.R.V.A. te Nijmegen.

De directeur van de Eerste Roomsche-Katholieke Levensverzekeringmaatschappij te Nijmegen wenschte een prijsvraag uit te schrijven voor een reclamebiljet en wendde zich tot de P.P.C. onder het aangeven van de eischen waaraan de reclameplaat moest beantwoorden en de uit te loven prijzen met het verzoek om inlichtingen. Bij deze bespreking bood de P.P.C. aan een concept-programma te maken, wat gaarne werd aanvaard.

Het is echter de P.P.C. niet ter kennis gekomen of de prijsvraag is uitgeschreven geworden.

4. Afgifte en advertentie voor „Drie Anthraciet-Merken".

Uitgeschreven door de British-Holland Coal Company, te Amsterdam. De voorwaarden voor deze prijsvraag werden bij advertentie bekend gemaakt, doch voldeden niet aan de bepalingen van de A.N.P.

De P.P.C. wendde zich tot de B.H.C.C., onder overlegging van een exemplaar der A.N.P., het maken van eenige opmerkingen omtrent deze voorwaarden en het aanbod tot voorlichting bij eventuele verbetering daarvan. Hierop werd geen antwoord ontvangen, zoodat de P.P.C. in een persbericht de medewerking aan deze prijsvraag ontried.

5. Reclame campagne, Kamer van Koophandel te Groningen.

Voorzover deze prijsvraag reclame-technische bedoelingen diende, viel zij buiten de sfeer, die door de A.N.P. wordt bestreken, doch waar volgens het programma ook teekeningen, schetsen en modellen werden ingewacht, viel zij daar wel onder. De bepalingen in het programma omtrent het gebruik dat de prijsvraaguitschrijver van de ontwerpen wenschte te maken, waren echter van dien aard, dat deze niet konden worden aanvaard, zoodat de P.P.C. zich genoopt zag in een persbericht de medewerking aan de prijsvraag te ontraden.

6. Affiche Malaria-Bestrijding.

Het Bestuur van de Vereeniging: „Malaria-Bestrijding door het Volk", wenschte een prijsvraag uit te schrijven voor een affiche en verzocht daarvoor een bespreking met de P.P.C., waaraan gevolg werd gegeven, en waarin voornamelijk de samenstelling van de jury een moeilijk punt bleek te zijn. Nadat hierover evenwel overeenstemming was verkregen, beloofde het Bestuur voornoemd ook de andere wenschen ter kennis van de P.P.C. te brengen, om haar in de gelegenheid te stellen een concept-programma op te stellen, aan welke belofte echter geen gevolg werd gegeven, en, voor zoveel de P.P.C. bekend is, werd de prijsvraag niet uitgeschreven.

7. Reclamebiljet Nederlandsche Spaarbankbond.

Het bestuur van den Nederlandschen Spaarbankbond wenschte een prijsvraag uit te schrijven voor een reclamebiljet en wendde zich, via een der door hem uitgenoodigde juryleden, met een aantal gegevens tot de P.P.C. met verzoek, daarop een concept-programma te willen opstellen.

De P.P.C. voldeed aan dat verzoek en de prijsvraag werd op dit programma uitgeschreven.

Uit het jury-rapport bleek, dat de prijsvraag een ruime deelneming had gevonden en als zeer geslaagd kan worden beschouwd. Eerst na ernstig wikken en wegen van de kwaliteiten der in de laatste groep overgebraven ontwerpen, die elkander zeer na stonden, kon de keuze van het met den eersten prijs te bekronen ontwerp, dat alleszins aan de te stellen eischen voldeed, gedaan worden.

8. Lederen Boekband.

Voor den catalogus voor de bibliotheek der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels.

Het programma voor deze besloten prijsvraag waarbij een nauw verband gelegd werd tusschen het maken van het ontwerp voor den bond en de vervaardiging daarvan, bevatte dientengevolge eenige bepalingen, die niet door de P.P.C. konden worden aanvaard, zoodat daarover een vrij uitvoerig

briefwisseling moest worden gevoerd, die echter ten slotte tot een gunstig resultaat leidde.

Uit de Jury-rapport blijkt, dat de prijsvraag geslaagd is en dat de bekroning kon worden toegewezen.

9. Reclameblijet V.E.R.T.A.

Bij advertentie werden „belanghebbenden" opgeroepen om een ontwerp in te zenden voor een reclameblijet voor de Vak- en Reclame-Tentoonstelling te Arnhem". De voorwaarden waaronder die prijsvraag werd uitgeschreven voldeden in geen enkel opzicht aan de A.N.P., terwijl de termijn van inzending zoo kort was gesteld, dat voor onderhandeling hierover met de prijsvraaguitgeschrijvers, geen tijd beschikbaar was.

De P.P.C. besloot dan ook om in een persbericht de medewerking aan de prijsvraag te ontraden.

10. Kop voor „De Ambtenaar".

Uitgeschreven door den Centralen Nederlandschen Ambtenaarsbond C.N.A.B. Het programma in den vorm van een advertentie voldeed in geen enkel opzicht aan de A.N.P. en waar dit eerst betrekkelijk laat ter kennis van de P.P.C. kwam, meende zij in een persbericht de medewerking aan de prijsvraag te moeten ontraden.

Het bleek later dat een der juryleden lid was van een der Constitueerende Vereenigingen, welk lid wegens zijn incorrecte houding, daarover door het Bestuur dier Vereeniging tot de orde is geroepen.

11. Kalender „Verf en Kleur".

De redactie van het tijdschrift „Verf en Kleur" schreef een prijsvraag uit voor een wandkalender, doch het programma was te onvolledig en voldeed in sommige opzichten niet aan de A.N.P.

De redactie was echter bereid om aan de opmerkingen van de P.P.C. tegemoet te komen, weshalve zij een nieuw programma opstelde dat door den prijsvraaguitgeschrijver werd aanvaard en waarop de prijsvraag werd uitgeschreven.

Uit het jury-rapport bleek echter dat de bekroningen niet konden worden uitgereikt, doch dat de jury aan twee ontwerpen premiën toekende.

Niettemin ging de prijsvraaguitgeschrijver over tot uitvoering van een dezer gepremieerde ontwerpen, doch koos daartoe niet het eerst-gepremieerde.

Over de honoreering van het uit te voeren ontwerp ontstond toen een geschil tusschen prijsvraaguitgeschrijver en ontwerper die in gemeen overleg de P.P.C. verzochten daarin uitspraak te willen doen. De P.P.C. voldeed aan dit verzoek en partijen onderwierpen zich aan haar oordeel.

12. Omslag voor „Die Haefen von Rotterdam".

De Nederlandsch-Engelsche Uitgevermaatschappij schreef de prijsvraag bij persbericht uit, doch de voorwaarden voldeden niet aan de A.N.P., weshalve de P.P.C. zich tot de prijsvraaguitgeschrijver en tot een in het bericht genoemd jurylid wendde, om nadere toelichting. Uit het antwoord bleek dat er geen programma bestond, zoodat de P.P.C. er een opstelde en aan de prijsvraaguitgeschrijver aanbod.

Dit programma werd door haar aanvaard en de prijsvraag werd daarna uitgeschreven. Uit het jury-rapport bleek dat de prijsvraag in allen deele als geslaagd mocht worden beschouwd en dat de uitgeloopte bekroningen konden worden toegekend.

13. „Boerderijbouw".

De Vereeniging „Frische Bouwkring" schreef in vereeniging met de Frische Maatschappij van Landbouw en verschillende Brandverzekering-maatschappijen in Nederland een studie-prijsvraag uit voor boerderijbouw speciaal in verband met het voorkomen en verminderen van brandgevaar en onderwierp het daarvoor opgestelde programma aan het oordeel der P.P.C.

Aan de door de P.P.C. gemaakte opmerkingen op het programma werd gevolg gegeven en de prijsvraag daarna uitgeschreven.

14. Reclameplaat Nederlandach Jack London Verbond. Het Jack London Verbond verzocht bij persbericht inzending van ontwerpen voor een reclameplaat op zoodanige voorwaarden, dat de P.P.C. daarin aanleiding vond, om de prijsvraaguitgeschrijver een programma aan te bieden, dat aan de bepalingen van de A.N.P. voldeed met eene toelichting om de redenen die de P.P.C. daartoe leidden, uiteen te zetten.

Bijkans het daarop ontvangen antwoord werd dit programma met waardeering ontvangen en een definitieve beslissing daarop in uitzicht gesteld. Toen echter de beslissing kwam was zij geheel afwijzend, en handhaafde het Jack London Verbond zijn oorspronkelijk programma. De P.P.C. meende toen in een persbericht de medewerking aan de prijsvraag te moeten ontraden, waarvoor aan het J.L.V. in een gemotiveerd schrijven mededeeling werd gedaan.

Het J.L.V. meende daarna in „Het Vaderland" een „open brief" aan de schilders en teekenaars in Nederland te moeten plaatsen, waarin protest tegen het bericht van de P.P.C. werd aangetekend, welke open brief door de P.P.C. met een stuk in hetzelfde dagblad werd beantwoord.

15. Vacantie-Koloniehuis, klein Stationsgebouw en Glas in Leedraam.

Uitgeschreven door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

104

De programma's van deze studie-prijsvragen voldeden aan de eischen die daaraan zijn te stellen en konden door de P.P.C. worden goedgekeurd.

16. Tentoonstellingsstand.

Uitgeschreven door de Redactie van „Verf en Kleur" in samenwerking met de Firma H. Vettewinkel te Amsterdam.

Het programma van deze prijsvraag voldeed in verschillende opzichten niet aan de A.N.P. doch de prijsvraag-uitgeschrijvers waren bereid om door de P.P.C. opgesteld programma te aanvaarden, waarop de prijsvraag werd uitgeschreven.

In eenige gevallen waarin het voornemen bestond, om een prijsvraag uit te schrijven, werden door de P.P.C. inlichtingen daaromtrent verstrekt, doch daar tenslotte dan geen gevolg aan dat voornemen werd gegeven meent de P.P.C. zich van mededeelingen over die gevallen te mogen onthouden.

Ook zijn nog eenige prijsvragen in voorbereiding waaromtrent echter nog geen mededeelingen, voor dit rapport van waarde, kunnen worden gemaakt.

MEERVOUDIGE OPDRACHTEN.

De P.P.C. adviseerde in de navolgende meervoudige opdrachten:

a. Monument voor Jan Toorop te 's-Gravenhage.

Op verzoek van het Comité tot oprichting van een monument voor Jan Toorop, stelde de P.P.C. een programma op, naar de van het Comité ontvangen gegevens. Na eenige besprekingen en correspondentie daarover, onderging het programma nog enkele wijzigingen, doch het is nog niet tot het uitschrijven van den wedstrijd gekomen.

b. Monument voor Prof. Lorentz te Arnhem.

De P.P.C. ontving van een lid van een der Constitueerende Vereenigingen het bericht dat hem eene uitnodiging bereikte voor het maken van een ontwerp voor een Monument voor Prof. Lorentz, volgens een bij de uitnodiging gevoegd programma, dat mede werd overgelegd. Uit de kennisgeving daarvan bleek dat het programma in vele opzichten onvolledig was, waarover met het Comité in correspondentie werd getreden en waarvoor het gevolg was, dat de P.P.C. werd verzocht een programma op te stellen dat aan de gangbare eischen voor een meervoudige opdracht voldeed.

Als grondslag voor dat programma diende een door de Commissie van advies van de V.A.N.K. en de Commissie van Voorlichting van den B.N.A. waarin breedvoerig de gedachte dier commissies omtrent den aard van het monument waren ontvouwd.

Na aanvaarding van het programma werd de meervoudige opdracht uitgeschreven, doch ofschoon de Commissie van advies haar rapport heeft uitgebracht, is nog geen opdracht tot uitvoering van eenig ontwerp gegeven.

c. Kerkgebouw voor de Ned. Herv. Gemeente te Utrecht.

Door een lid van een der Constitueerende Vereenigingen werd de P.P.C. er opmerkzaam op gemaakt, dat er te Utrecht een meervoudige opdracht was uitgeschreven voor een kerkgebouw waartoe ook bedoeld lid was uitgenoodigd.

Uit de mede overgelegde voorwaarden bleek dat het honorarium in verhouding tot de bouwsom juist was, zoodat de P.P.C. haar goedkeuring daaraan moest verlenen doch dat overigens de voorwaarden en met name die omtrent de beoordeeling der ontwerpen alles te wenschen overlieten.

De P.P.C. deelde dit het bedoelde lid mede en verzocht hem, zoo mogelijk in samenwerking met zijne mede-uitgenoodigden, te bewerken dat de beoordeeling in deskundige handen kwam.

Uit latere mededeelingen van hetzelfde lid is echter gebleken dat geen beoordeeling der plannen door deskundigen noch eene tentoonstelling der plannen heeft plaats gehad, en dat hem de opdracht tot den bouw is gegeven, nadat zijn plan een kleine wijziging had ondergaan.

d. Kerkgebouw voor de Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam.

De adviseur van den uitschrijver dezer meervoudige opdracht, vroeg, onder overlegging van de voorwaarden van den wedstrijd, goedkeuring op het honorarium dat aan de mededingers voor het door hen in te leveren plan zou worden uitgekeerd.

De P.P.C. bevond dat dit in overeenstemming met de tabel van den B.N.A. was vastgesteld en verleende dus hare goedkeuring.

Uit nadere mededeeling van den adviseur van den opdrachtgever is gebleken dat de meervoudige opdracht later is uitgebreid geworden, en nog niet geheel is afgewikkeld.

e. Tehuis voor Ouden van dagen te Rotterdam.

De diaconie der Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam schreef een meervoudige opdracht uit voor den bouw van een Tehuis van Ouden van dagen, waarvoor de voorwaarden in overleg met de P.P.C. werden opgesteld. Uit het rapport van de Commissie van Advies blijkt dat zij eenstemmig en zonder voorbehoud, een der ingezonden ontwerpen voor uitvoering kon aanbevelen.

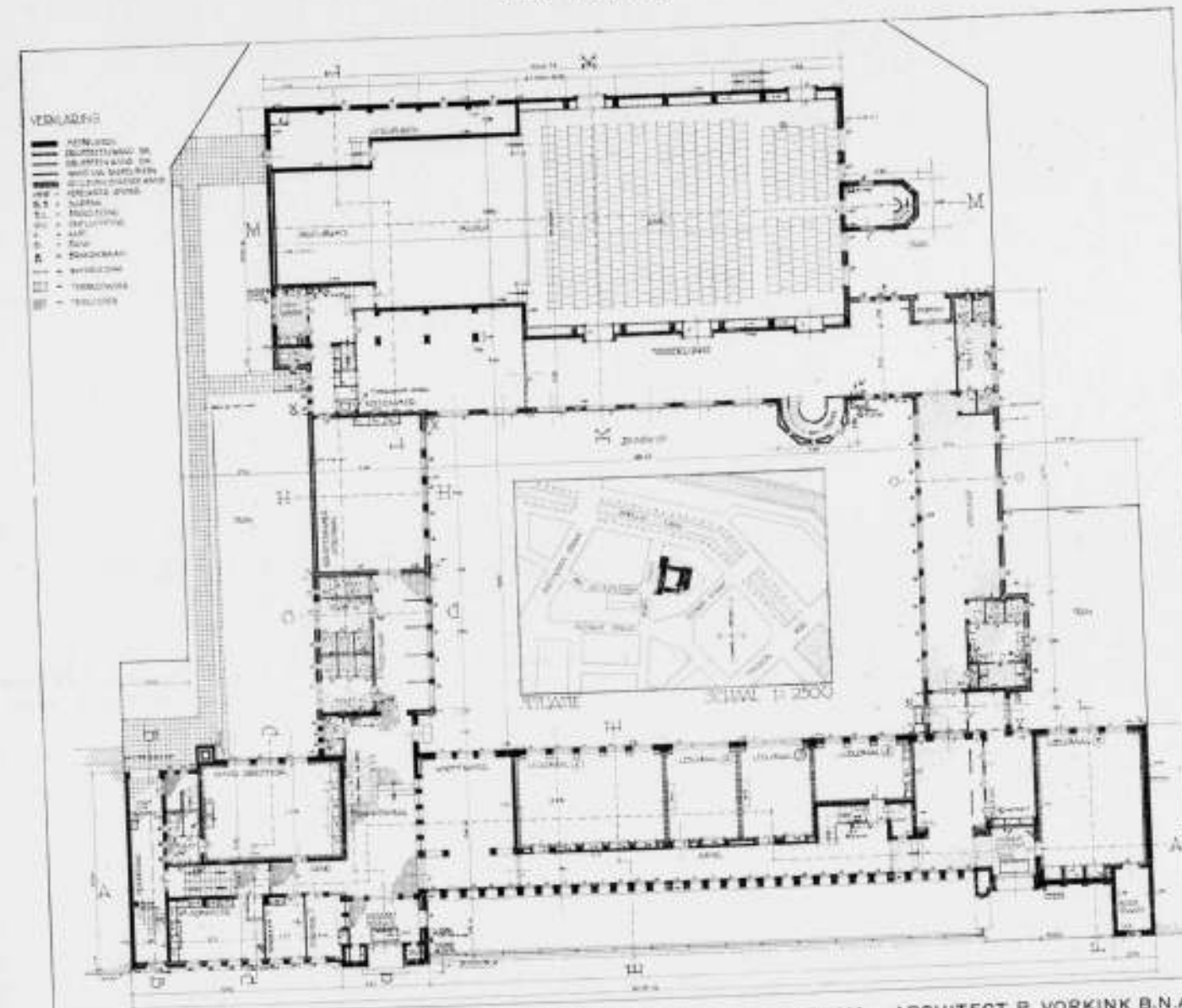
(Slot volgt)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
29 MAART

N° 13

1930

CONSERVATORIUM EN MUZIEKSCHOOL TE AMSTERDAM.

In plan Zuid aan de Bachstraat zal thans het nieuwe gebouw voor het Conservatorium en de Muziekschool van de „Stichting Amsterdamsch Conservatorium" gaan verrijzen volgens de plannen van den Heer P. Vorkink, Architect B.N.A., van welke plannen wij hierbij de voornaamste teekeningen reproduceeren.

Het project is door alle instanties goedgekeurd en met het werk is reeds een aanvang genomen.

Met dit nieuwe gebouw verkrijgt de genoemde inrichting, die tot heden gevestigd is in het bekende Huis met de Hoofden, een huisvesting die alleszins aan de gestelde eischen zal voldoen.

Het gebouw is te scheiden in een voorgebouw en een achtergebouw. Het voorgebouw zal de eigenlijke school herbergen, op den beganegrond en eerste verdieping het conservatorium, en op de tweede verdieping de muziekschool.

Het achtergebouw bevat de gehoorzaal met bijbehorende ruimten.

Links aan de voorzijde bevindt zich de toegang tot de school, rechts is de ingang naar de gehoorzaal gelegen.

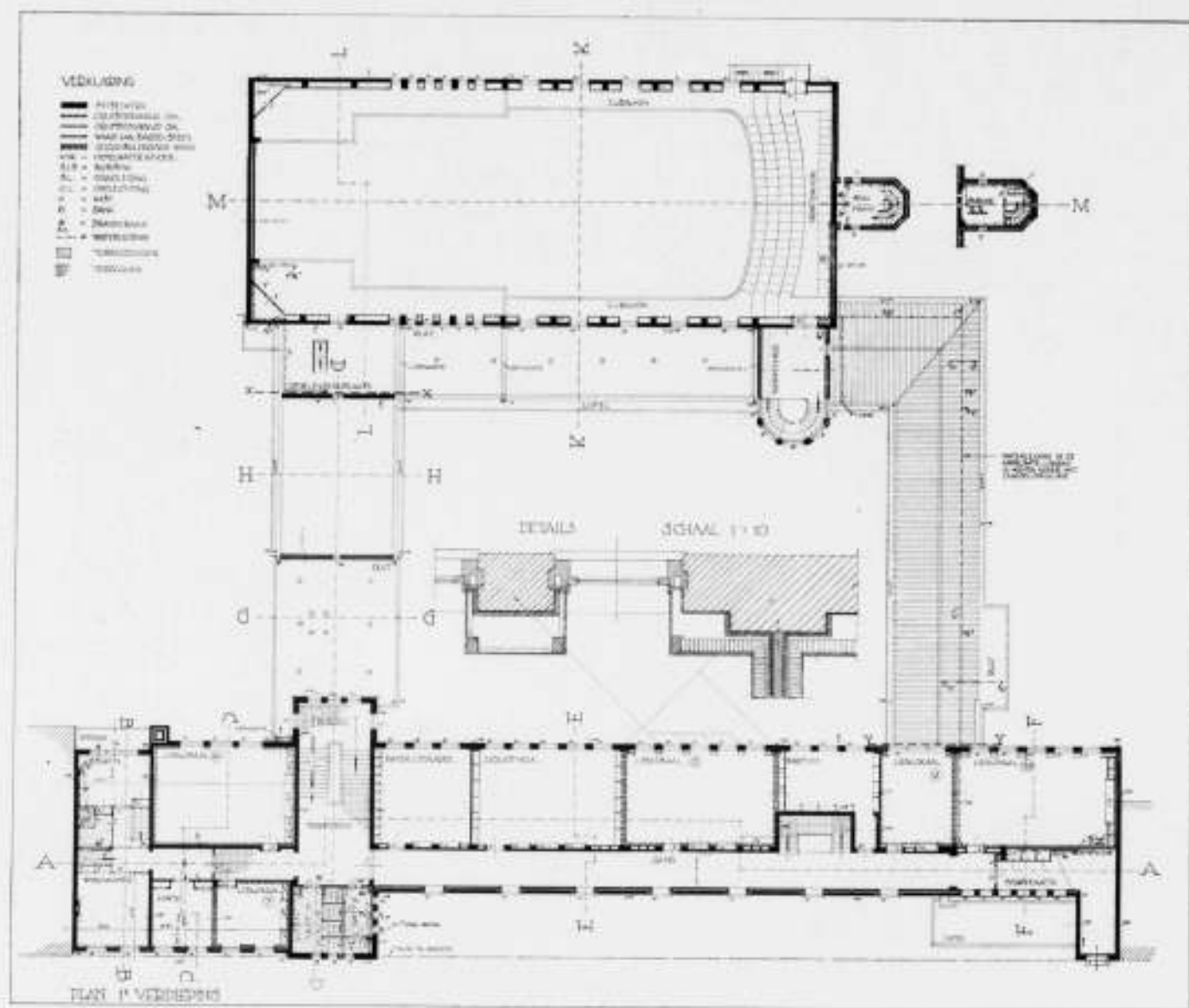
Het conservatorium omvat: kamer Directeur, administratie, wachtkamer, conciergeloge, wachtkamer voor de leerlingen en 11 groote en kleine leslokalen; de muziekschool omvat: kamer Directeur, wachtkamer, administratiekamer en 8 leslokalen. Voor beide afdelingen bevinden zich op de eerste verdieping een leeraarskamer, bibliotheek en archief.

De kelderverdieping, die onder het linkergedeelte van de beganegrondverdieping is geprojecteerd, bevat een ketelhuis met brandstoffenbergsplaats en een rijwielbergsplaats die van de links gelegen doorgang naar het achterterrein uit afzonderlijk bereikbaar is.

Verder zijn in het voorgebouw ondergebracht: een conciergewoning, de noodige garderobes en toiletten, een dienstrap en berguimten.

Bij het voorportaal en de hal voor de gehoorzaal is een kamer voor een bureaulist ten behoeve van afzonderlijk gebruik van de gehoorzaal.

105

ONTWERP CONSERVATORIUM EN MUZIEKSCHOOL TE AMSTERDAM. PLAN 1: ETAGE. ARCHITECT P. VORKINK B.N.A.

De uitbouw aan de rechterzijde van den voorgevel is ingericht tot het ophijscen van zware muziekinstrumenten naar de verdiepingen.

Het transport van instrumenten e.d. naar de gehoorzaal alsmede de aanvoer van brandstoffen vindt plaats door de links gelegen doorgang, die mede een afzonderlijke opgang naar de conciergewoning bevat.

Het achtergebouw herbergt de gehoorzaal met bijbehorende lokaliteiten: solistenkamer, koffiekamer, keuken, stoelenbergplaats, langs den binnenhof gelegen wandelgang met trap naar balcon, toiletten en vestiaire.

De zaal heeft een orgelruimte van $6 \times 6,5$ m., een verhoogd podium breed 10 m. en diep 9 m.; de toe(hoorders)schouwersruimte meet 14×19 m. en geeft, met het balcon medegerekend, aan 550 personen plaats. Allereerst is de zaal bestemd voor uitvoeringen van de leerlingen en vóór alles als muziekzaal bedoeld blijkens het in één ruimte samenvatten van orgel-, podium- en toehoordersruimte.

Daarnaast is zij evenwel voor veel andere doeleinden zeer bruikbaar zooals tooneel-, dans- en filmvoorstellingen.

De zaalvloer wordt om haar breedteas over een kleinen hoek draaibaar en zal door een eenvoudige constructie hellend of vlak gesteld kunnen worden al naar de omstandigheden dit wenschelijk maken.

Aan de achterzijde van de zaal is een uitbouw geprojecteerd die een kino-cabine bevat die aan de hoogste eischen van veiligheid zal voldoen.

Het is een vanzelfsprekende zaak, dat een muziekschool, aan bepaalde eischen van acoustiek en behoorlijke geluidsisolatie

moet voldoen. Vooral het laatste stelde den architect een interessante maar lastige opgave.

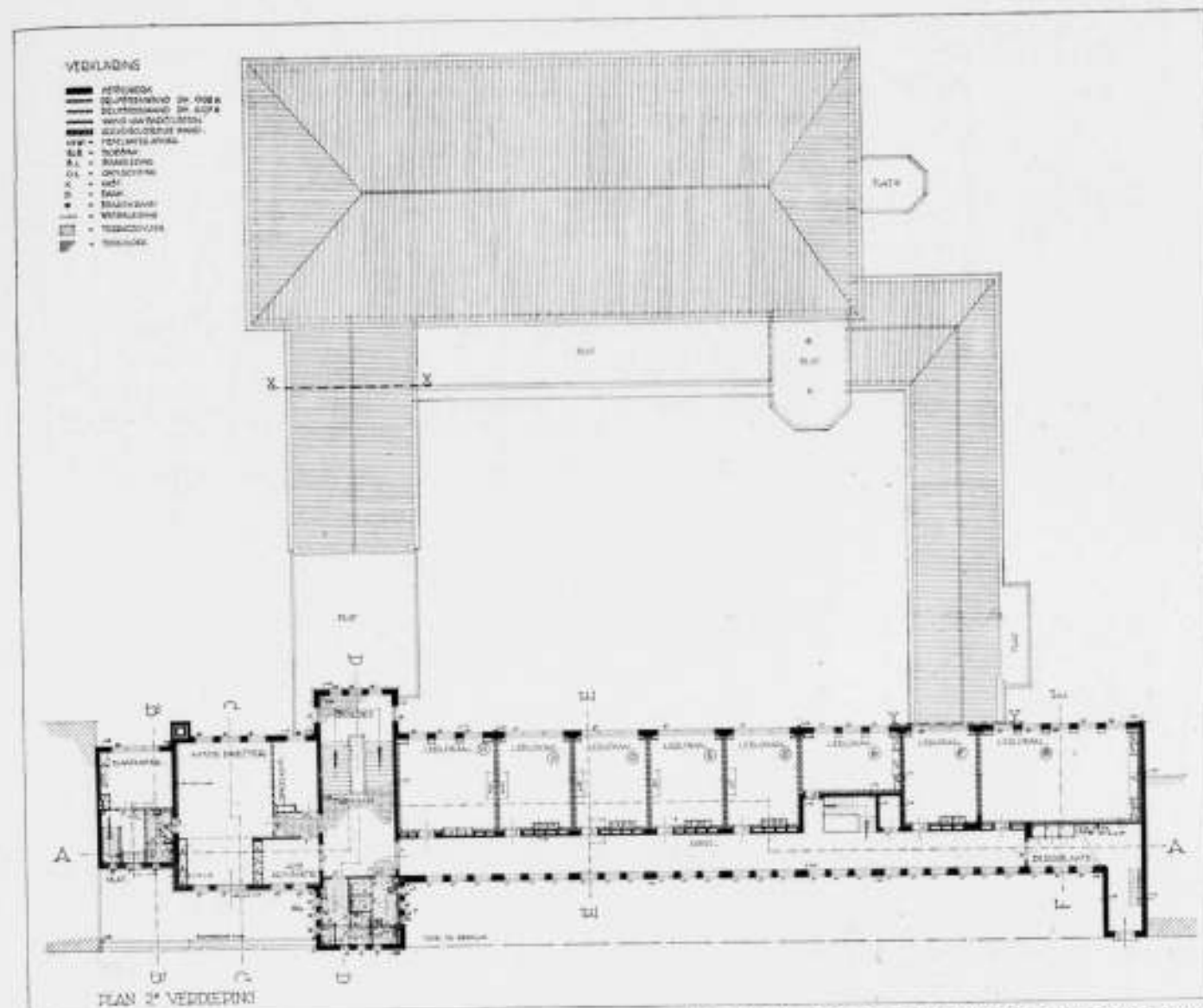
Het diepe terrein gaf in de rangschikking van de lokaliteiten rond een binnenhof al aanstonds gelegenheid het rumoer van de straat zooveel mogelijk te elimineeren.

Tegen den hinder van uiteraard in een zoodanig gebouw in overvloedige mate opgewekte geluidstrillingen tusschen de verschillende leslokalen en andere ruimten onderling, heeft de architect verschillende constructies bedacht en de toepassing van diverse geluidisoleerende materialen voorgeschreven waarvan de doeltreffendheid eerst aan de hand van proeven of ten slotte in de practijk kan blijken. De Heer Vorkink heeft zich voorgenomen in ons blad te gelegener tijd omtrent de bereikte resultaten uitvoerige mededeelingen te doen.

J. Z.

RATIONALISME EN GLASARCHITECTUUR.

Rationalisme of Efficiency is in een jonge, in een periode van „opbouw” verkeerende maatschappij, die uit den aard der zaak op het materialistische is ingesteld, een oeconomische noodzaak. In West-Europa werd dit Rationalisme echter een modeleuze, die haar algemeenheid voornamelijk te danken heeft aan de steeds toenemende onmacht-tot-het-schoone, die iedere vervalperiode kenmerkt en die voornamelijk tot ulting komt in de toegepaste kunsten, zooals b.v. in de architectuur. Zoo wordt het zogenaamd rationeele zelfs een excuus voor gecompliceerde constructies en slechte verhoudingen en drijft het tot allerlei excessen, zooals het overmatig gebruik van

ONTWERP CONSERVATORIUM EN MUZIEKSCHOOL TE AMSTERDAM. PLAN 2: ETAGE. ARCHITECT P. VORKINK B.N.A.

glas; dat zelfs tot een misbruiken van het woord „Stijl” aanleiding heeft gegeven.

Een interessante reactie hierop lijkt ons het werk van A. A. Gerschun van het Leningradsche Optische Instituut. Hij wil uit oeconomische overwegingen de raamoppervlakte zoozeer beperken dat bijna van een raamlooze architectuur sprake zou zijn. Dit schijnt nu in streken met vastelandsklimaat zeker logisch, en hoewel ze bij ons minder sprekend zouden blijken, zijn de volgende getallen, die voor een deel van Rusland gelden, toch zonder twijfel belangwekkend.

Gerschun rekent dan uit, dat door warmteverlies, reparaties, schoonhouden enz. van de ramen, het daglicht in een centraal-verwarmd twee verdiepingen hoog huis, ongeveer $1\frac{1}{2}$ maal zooveel kost als electrisch licht, terwijl aan bouwkapitaal het daglicht, (ramen, glas, gordijnen, grooter onbebouwd oppervl. door lichteoven en lichtinval enz.) twee maal zooveel kost als het electrische (aanslag leidingen, speciale installaties voor geregeld diffuus licht, ventilatie enz.).

Dit beteekent dat in een dergelijk huis het „gratis” daglicht veel duurder is dan het geld-kostend electrisch licht.

Nu is deze berekening van Gerschun voornamelijk gebaseerd op gegevens van fabrieken, werkplaatsen en derg. in de groote centra. Daarom kan hij ook zeggen dat de bezwaren van psychologischen of hygiënischen aard niet te handhaven zijn, als men bedenkt dat in groote centra de lagere luchtlagen zoo verontreinigd zijn, dat de ramen vrijwel ondoorzichtig, en daarbij dus toch, wat lichtdoorlating betreft, onnut worden. Ten slotte stelt hij het gelijkmatige, diffuse kunstlicht verre boven het steeds van één kant komende, onregelmatig te helle, of onvoldoende daglicht.

Voor fabrieken, werkplaatsen en derg. lijkt ons deze opvatting — altijd gerekend de verschillende klimaat-factoren — daarom van belang, wijl ze een schijnarchitectuur met noodeloos raamoppervlak tegengaat; reactie die ook bij ons geen kwaad kan. Voor totaal raamlooze woningen bestaat naar onze meening voorloopig geen gevaar, daarvoor is het raam een te belangrijke psychologische factor in ons leven. Zoo vinden we in de uitingen van het uit noodzaak rationeel zijnde Rusland, correcties en remmen voor onze idealistische, volstrekt willekeurig „rationalistische”, bevliegingen.

Amsterdam.

M. C. WIESSING.

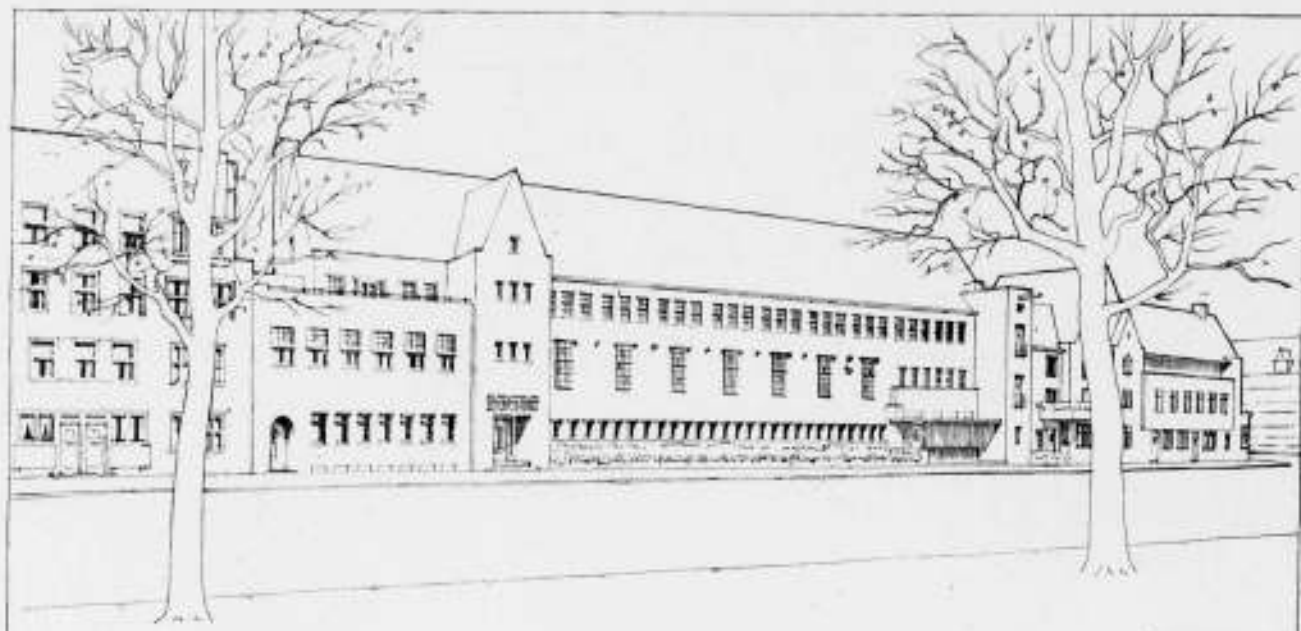
INGEZONDEN.

Naar aanleiding van het artikel van Ir. A. J. v. d. Steur in No. 8 van 1930 over het Gebouw voor de N.V. de Arbeiderspers, zou ik Ir. v. d. Steur willen vragen in hoeverre hij gevoellooze bouwkundigen (architecten?) stelt boven gevoellooze beunhazen.

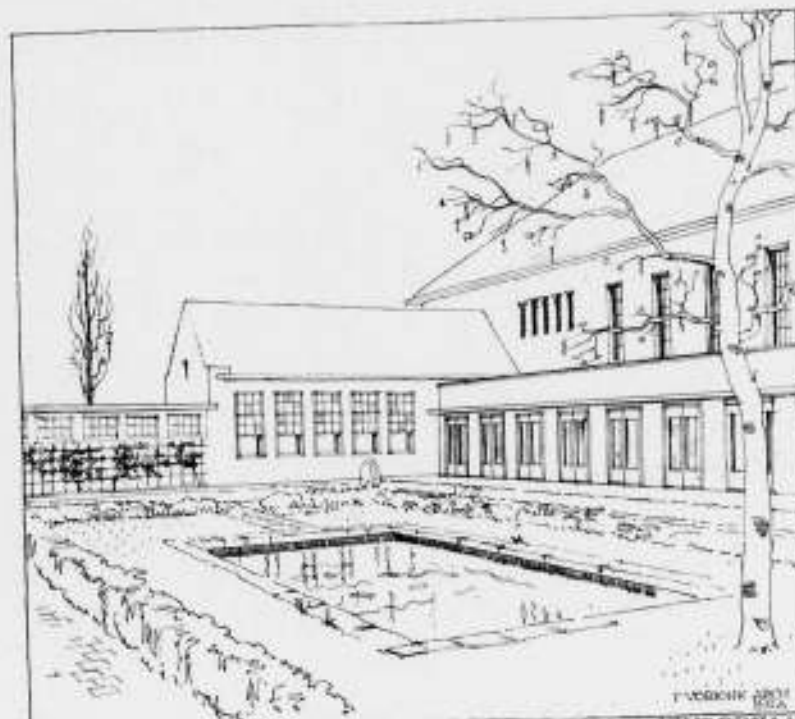
Of hij zoo verzekerd is van de buitengewone macht van bedoelde bouwkundigen boven de machteloze beunhazen, of dat hij zoo heilig overtuigd is van de buitengewone eerlijkheid van die bekwame uitingen die naar mijn bescheiden meening met architectuur niets te maken hebben.

Ik wil in het midden laten of de eerlijkheid er dikker — dan wel de beunhazerij er minder dik op ligt, dan bij het werk van anderen, doch het lijkt mij zwak hierom dit werk in bescherming te nemen qua aethetica of architectuur.

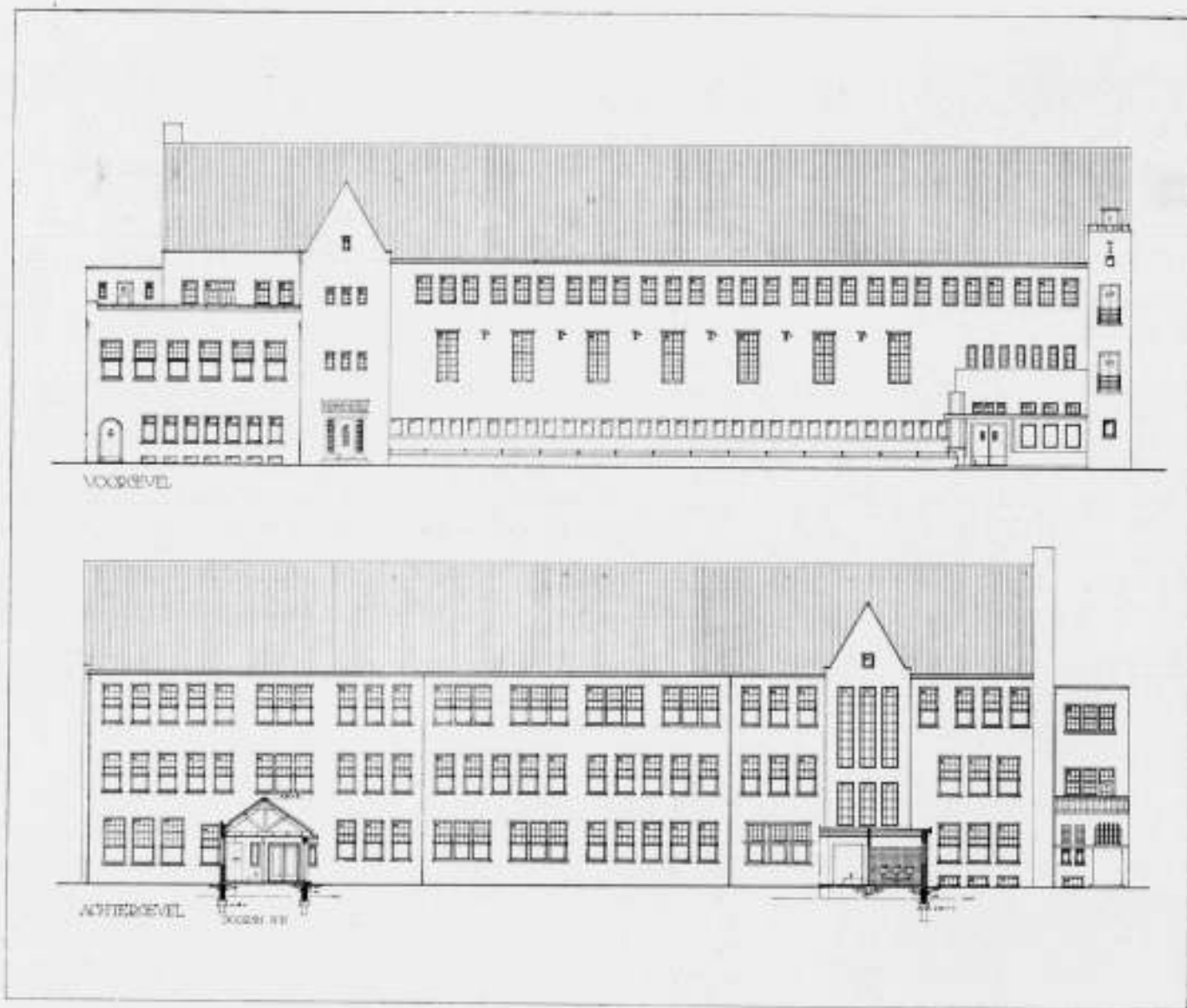
Het zou meen ik verdedigbaar zijn indien men besloot om vanaf het Muntplein via Rokin, Beurspoortje, Dam, Beurs-

CONSERVATORIUM MUZIEKSCHOOL EN GEHOORZAAL AAN DE BACHSTRAAT TE AMSTERDAM (ZI)
P. VORKINK ARCHITECT B.N.A.

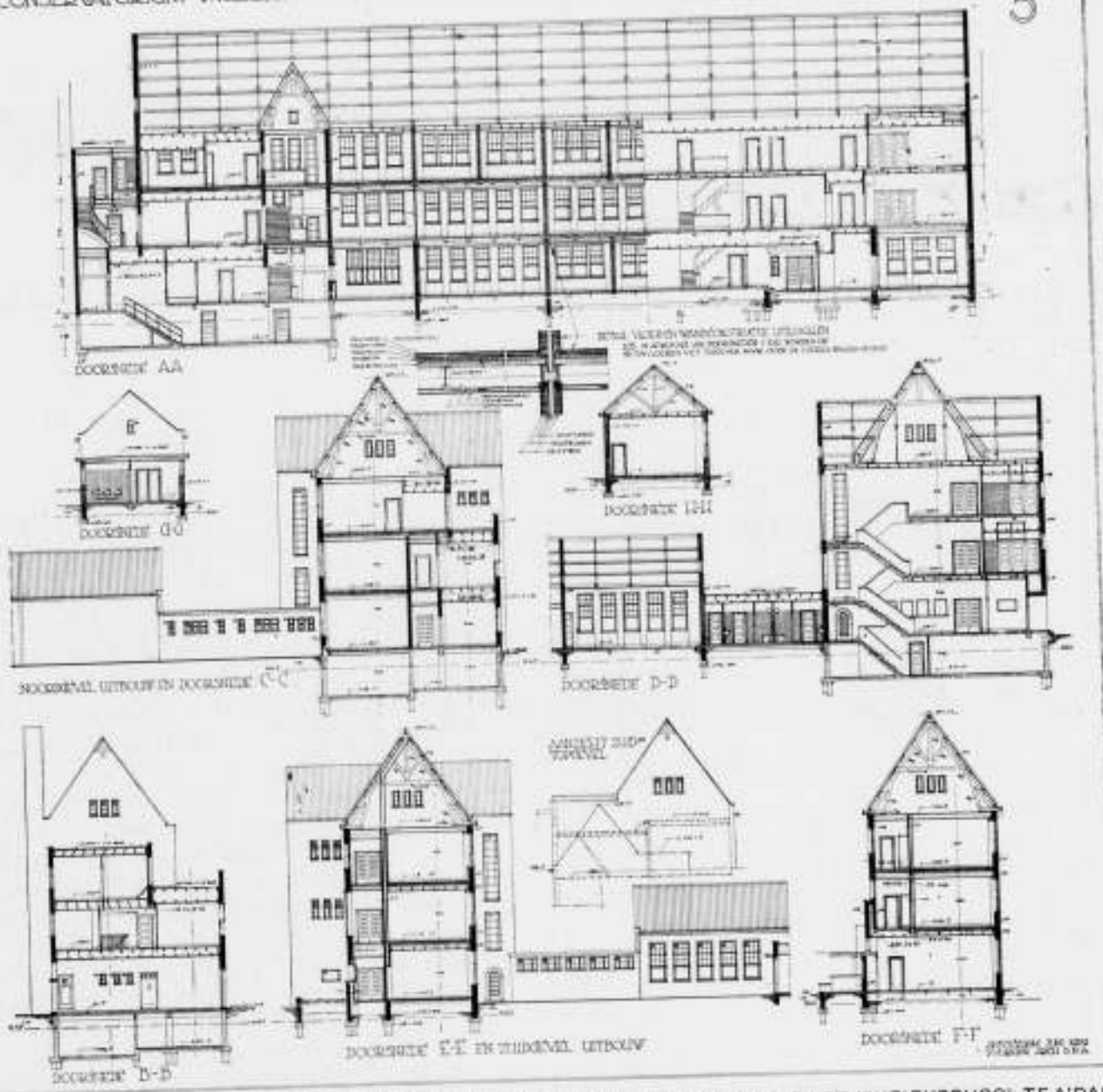

CONSERVATORIUM AMSTERDAM (ZI) BINNENHOF MET GEHOORZAAL
P. VORKINK ARCHITECT B.N.A.

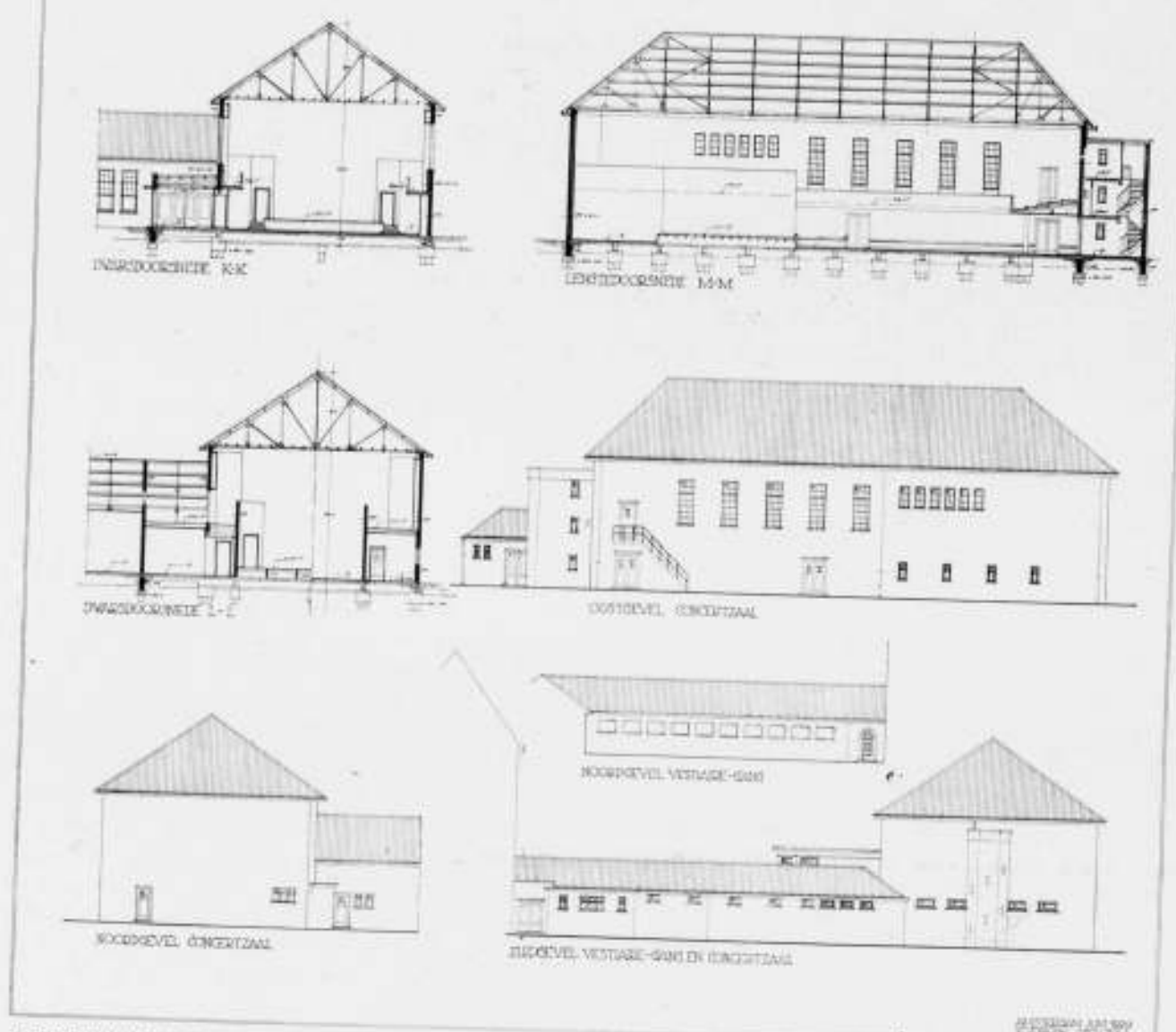

TEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HET ONTWERP VOOR HET CONSERVATORIUM EN DE MUZIEKSCHOOL TE A'DAM.
ARCHITECT P. VORKINK B.N.A.

CONSERVATORIUM MUZIEKSCHOOL EN GEHOORZAAL TE AMSTERDAM ZUID SCHAAL 1:100 BLAD 5

TEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HET ONTWERP VOOR HET CONSERVATORIUM EN DE MUZIEKSCHOOL TE A'DAM.
ARCHITECT P. VORKINK B.N.A.

TEEKENINGEN, BEHOORENDE BIJ HET ONTWERP VOOR HET CONSERVATORIUM EN DE MUZIEKSCHOOL TE AMSTERDAM. ARCHITECT P. VORKINK B.N.A.

straat enz. tot overkant van 't IJ een viaduct te bouwen in aansluiting met vaste overbrugging van spoorbaan en IJ, hetwelk zou kunnen leiden tot een knap staaltje van Ingenieurskunst, waarmee men het karakter van de Stad Amsterdam als Wereldstad zou kunnen verhoogen. Doch bouwproducten als door Ir. v. d. Steur in bescherming genomen missen deze mogelijkheid. Het is noch Bouwkunst noch Ingenieurskunst en heeft alleen het voordeel dat alle water in den omtrek gedempt kan worden, want reflexie verlangen we daarvan niet. Mijn andere vraag is of het juist is, een plan als hier door hem bedoeld ter beoordeeling aan een schoonheidscommissie voor te leggen.

Was het niet juister en eerlijker voor dergelijke plannen onmiddellijk bij de Hooger Beroepcommissie sanctie te vragen tot het daarstellen van objecten buiten schoonheids-eischen of schoonheidsbedoelingen? Voor dergelijke experimenten ware dan een apart terrein aan te wijzen ver van de Stad, met eigen nuchtere omgeving en eigen nuchtere zakelijke sfeer.

Amsterdam, 4 Maart '30.

SLEBOS.

ANTWOORD AAN DEN HEER SLEBOS.

De Heer Slebos toont zich niet van geest ontbloot in zijn aanval op mijn stuk „Van het Hekelveld”, maar ik kan toch niet vinden, dat hij de kern van mijn betoog scherp heeft gevat

en daar een scherp aanval op doet. In zijn stukje vind ik hetzelfde subjectivisme terug, dat ik in de houding van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie meente te moeten veroordeelen, niet vanwege mijn bijzondere sympathie voor het onderhavige bouwwerk, als zoodanig, maar meer uit een algemeen gezichtspunt. Het gaat er eigenlijk heelemaal niet om, of wij het gebouw van „de Arbeiderspers” persoonlijk nu zoo heel mooi of zoo heel leelijk vinden — ook een schoonheidscommissie mag zich dit naar mijn meening eigenlijk niet eens afvragen: een goed schoonheidscommissielid zal zich zeker wel eens geplaatst zien voor de moeilijke zelfoverwinning, een ontwerp te moeten goedkeuren, waarvan hij de architectonische opvatting, waarvan hij den geest in zijn hart verfoeit. Hier heeft de Heer Slebos misschien nog nooit zoo over nagedacht, maar ik hoop voor hem, dat hij nog eens zoover zal komen, dat hij in staat is, van zijn eigen meeningen en voorkeuren den tegenkant te zien en als mogelijk en denkbaar te erkennen. Want dan kunnen wij elkaar nog eens nader spreken over die fameuse grens tusschen gevoellooze architecten en gevoelige beunhazen — (Is dit niet een beetje een flauw gespeel met woorden, mijnheer Slebos?) — het gaat er alleen maar om, naar mijn begrip, of wij met een architect te doen hebben of met een knoeier, met een overtuigde of met een overtuigingslooze, met een soepele en gladde en handige teekenaar of met iemand, die een bouwwerk zoekt te maken,

...een bouwwerk, weet U, geen tekening van een bouwwerk. Als er een bouwwerk tot stand komt, stug, hard, dor, als U wilt, maar: een bouwwerk, rolt U dan al die mooie teekeningen maar op; ik zie dan dat bouwwerk, zelfs al beantwoordt het niet aan mijn persoonlijk, subjectief begrip van „mooi”, toch nog liever in de gracht spiegelen, of, als dat van U niet mag, in een plas op het asfalt. ...

v. d. S.

PRIJSVRAAG „INTERCODAM”.

De Tegelhhandel N.V. „INTERCODAM” te Amsterdam, Kerkstraat 59, schrijft een PRIJSVRAAG uit voor een HANDELSNAAM van een door haar in den handel gebrachte EDELGLAZUURTEGEL onder de volgende voorwaarden:

10. De naam moet zoodanig worden gevormd uit een samenvoeging van Hollandsche of vreemde woorden of afkortingen daarvan, dat deze de aandacht vestigt op of de herinnering wekt aan de herkomst, de fabricage en de eigenschappen van het materiaal en gemakkelijk is uit te spreken en in 't geheugen ligt.
 20. Edelglazuurtegels bestaan uit een dubbel hard gesinterde massa, waarop een emaille kristalglazuur is aangebracht (ingebrand). De speciale onderlaag van deze tegels is gegarandeerd VORSTVRIJ, niet gevoelig voor temperatuurwisselingen. Uitzetten of inkrimpen is daardoor onmogelijk, zoodat het meetrekken der glazuurlaag, het z.g. schilferen volkomen uitgesloten is, in tegenstelling met tegels, waarvan de glazuurlaag op een kaolinlaag aangebracht is.
- De tegels worden in een nieuwe kleurenreeks in den handel gebracht, terwijl het materiaal zich bijzonder voor universeele toepassing leent, d.w.z. zoowel voor buiten- als binnenbetegeling; voornamelijk voor gevelbekleding, hall- en schouwbetegeling, aangezien het materiaal, door buitengewone hardheid, lang niet zoo spoedig beschadigd wordt als tegels op gewone massa.

De Nuances zijn:

a. diep-zwart	-mat.	e. geelbruingeaderd	-mat.
b. oranje-zwartgevlamd	-mat.	f. geelgevlamd	-glanzend.
c. bruingevlamd	-halfmat.	g. groenblauw	
d. blauwbruingevlamd	-mat.	gekristalliseerd-halfmat.	

30. De naam moet als handelsmerk kunnen worden ingeschreven.
40. Uitgeloofd worden: Een eerste prijs van / 75.—
Een tweede prijs van / 50.—
50. Gevraagd wordt een, in duidelijke hoofdletters geschreven of geteekend woord, op wit carton van 10 X 30 c.M. benevens een getypte korte verklaring van den gedachtengang, die bij de samenstelling van het woord heeft voorgezeten.
60. De inzendingen zullen worden beoordeeld door een Jury, bestaande uit:
De Heer Ir. J. Gratama, Bouwkundig ingenieur, Arch. B.N.A.
De Heer J. P. J. H. Clinge Doorenbos, Literator.
De Heer H. L. Leffelaar, Directeur der N.V. INTERCODAM.
De Jury is gehouden in ieder geval het uitgeloofde bedrag der prijzen toe te kennen. Zij kan echter, indien zij daartoe termen vindt, het bedrag op andere wijze, dan in dit programma is aangegeven, verdeelen in ten hoogste drie premiën, die zij kan teekennen aan de daarvoor, naar hare meening in aanmerking komende inzendingen.
De prijzen of premiën worden binnen een maand, na de uitspraak van de Jury, aan de betrokkenen uitbetaald.
De inzenders onderwerpen zich onvoorwaardelijk aan de uitspraak van de Jury.

70. De bekroonde of gepremieerde inzendingen worden het eigendom van de prijsvraaguitschrijfster, die het uitsluitend recht heeft om van een dezer inzendingen het gebruik te maken, voor het doel waarvoor de prijsvraag werd uitgeschreven.

Het ligt in het voornemen van de prijsvraaguitschrijfster, om een tweede prijsvraag uit te schrijven voor een tekening, waarin het gekozen woord voor reclamadoeleinden gebezigd zal worden.

De niet bekroonde of gepremieerde ontwerpen, worden met de ongeopende naambrieven aan de correspondentieadressen, vrachtvrij teruggezonden, binnen een maand na de uitspraak van de Jury.

80. De uitslag van de prijsvraag zal bekend worden gemaakt in het Bouwkundig Weekblad Architectura en in Het Bouwbedrijf.

90. De inzendingen worden ingewacht vrachtvrij aan het adres der N.V. „INTERCODAM”, Kerkstraat 59, Amsterdam, uiterlijk 15 Mei 1930. Zij moeten voorzien zijn van een, uit letters of cijfers samengesteld motto, dat op al de bijgevoegde stukken en de emballage moet voorkomen, welke laatste bovendien van de woorden „Prijsvraag Edelglazuurtegel” moet worden voorzien.

Bij de inzending moeten worden gevoegd een gesloten couvert inhoudende den naam, de kwaliteit en de woonplaats van den inzender en dat buitenop voorzien is van het woord „NAAMBRIEF” en een gesloten couvert inhoudende een correspondentieadres, dat niet dat van den inzender mag zijn, en buitenop gemerkt met het woord „CORRESPONDENTIE-ADRES”.

100. Voor de afwikkeling van deze prijsvraag, zullen, voor zoover toepasselijk, gevolgd worden de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen voor Bouw-, Beeldhouw-, Ambachts- en Nijverheidskunst A.N.P.

110. Exemplaren van dit programma zijn kosteloos verkrijgbaar op franco aanvraag aan het adres van den Tegelhhandel N.V. „INTERCODAM” te Amsterdam, Kerkstraat 59.

Goedgekeurd door de Permanente Prijsvraagcommissie, C. N. VAN GOOR, Secretaris.

De prijsvraaguitschrijfster: N.V. „INTERCODAM”.

De Jury:

- J. GRATAMA, Architect B.N.A.
J. P. J. H. CLINGE DOORENBOS, Literator.
H. L. LEFFELAAR, Directeur der N.V. INTERCODAM.

DE VERLICHTING VAN TEEKENZALEN.

De heer Ir. G. B. v. d. Werfhorst schrijft in het Maandblad voor Teekenen- en Verlichting:

Zoodra er over verlichting wordt gesproken, is men geneigd, uitsluitend aan kunstlicht te denken. Feitelijk echter moeten zowel daglicht als kunstlicht in elke algemeene beschouwing over verlichting worden betrokken. Toch mogen we ons, bij behandeling van het bovenstaande onderwerp zonder eenzijdig te zijn, beperken tot het kunstlicht, indien we ons bepalen tot bestaande teekenzalen. Daarbij immers is de lichtinval van het daglicht door de bouwconstructie reeds gegeven. We hebben het daglicht dus te aanvaarden, zooals het in zijn sterk variërende waarde tot ons komt. Het kunstlicht evenwel brengen we zelf binnen een ruimte, regelen dit licht naar sterkte en aard volgens onzen wensch; ook in bestaande lokaliteiten hebben we derhalve de werking van het kunstlicht geheel in onze hand.

Bij elk verlichtingsproject is de aard der werkzaamheden de allereerste factor der overweging; de aard der werkzaamheden bepaalt de methode van verlichting. Voor een teekenzaal wil dit zeggen, dat wij ons van het verschillende teekenaarwerk rekenschap geven. Zoo is er allereerst het lijnteekenaarwerk, bouwkundig en machinebouw-teekenaarwerk met als variant hierop

het grafostatisch teekenen. Daarnaast bestaat het werk der reclameteekenaars te onderscheiden in zwart-wit en kleurenwerk. Van weer ander karakter is het handteekenen en schilderen naar model. Laten we de verlichting van het model even buiten beschouwing, dan hebben al de genoemde varianten deze groote overeenkomst, dat het werkobject, d.i. het tekenoefel steeds een plat vlak is. D.w.z. dat het object zelf geen vormwerking van het licht verlangt. Noodzakelijk zijn sprekende, licht en kleurcontrasten, doch schaduwwerking, noodig voor vormgeving, kan geheel worden gemist; derhalve kan ook elke schaduwwerking die zoo hinderlijk is voor den teekenaar, opzettelijk worden vermeden. Deze omstandigheden voeren tot een geheel indirecte, diffuse verlichtingsmethode. Daartoe gebruikt men liefst het plafond als diffuus weerkaatsend oppervlak en brengt men de verlichtingsbronnen in zulke verlichtingsarmaturen aan, dat de uitstraling uitsluitend op het plafond wordt gericht. Bij een vlak wit plafond gebruikte men normale, geheel indirecte binnenarmaturen; heeft het plafond in het midden een lichtlantaarn voor dagverlichting, dan gebruikte men de vlakke plafondgedeelten die rond om deze lantaarn overblijven, plaatse de lichtbronnen in lijsten langs de wanden, zoodat bedoelde plafondgedeelten van deze lijsten uit worden verlicht; heeft men sheddak, dan kan met behulp van geveelicht-armaturen het gesloten deel van elken ahead worden bestraald. Doordat op deze wijze een geheel schaduwlooze verlichting is bereikt, bestaat er geen direct verband tuschen de plaatsen der teekentafels en der lichtbronnen; men is geheel vrij in de opstelling der tafels. Voor normaal lijntekenenwerk, zwart-wit reclame teekenenwerk en handteekenen is een verlichtingssterkte van 100 lux voldoende. Grafostatisch teekenen echter heeft een verlichtingssterkte van 150—200 lux nodig. Deze waarde moet ook voorhanden zijn in zalen, waar geschilderd wordt of kleurreclamewerk wordt gemaakt, daar is zelfs een verlichtingssterkte van 300 lux nodig. De kleur namelijk is niet slechts afhankelijk van de eigen kleur van het licht (meestal elektrische gloeilamp), doch in hooge mate afhankelijk van de lichtintensiteit.

Een geheel afzonderlijk vraagstuk is de verlichting van het model. Men moet, al naar gelang de vormwerking die van het model wordt gewenst, dit licht in sterkte en aard kunnen wijzigen. Men moet de beschikking hebben over gericht licht, diffuus licht, en licht van gemengd karakter, elk der betreffende lichtgevende apparaten naar believen in elke richting op het model kunnen richten. De lichtgevende apparaten moeten derhalve alle verplaatsbaar zijn en steeds zoodanig geconstrueerd dat geen lichtuitstraling plaats heeft in de richting van de teekenaars. Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de wanden van een teekenzaal tot een hoogte van ca. 2 meter uit den vloer liefst in een zachte niet te lichte kleur moeten worden gehouden; lichte wanden zouden de teekenzalen met de omschreven verlichting onrustig maken. Boven de 2 meterstrook de wanden en het plafond helder wit.

VOORRECHTEN DER SPAANSCH ARCHITECTEN.

De Spaansche regering heeft bepaald dat bouwvergunningen alleen zullen worden verleend aan academisch gevormde architecten, terwijl voor deze architecten dan tevens lidmaatschap van een „Colegio de Arquitectos“ vereischt is. Als reden voor deze nieuwe verordening wordt aangegeven het in den laatsten tijd veelvuldig voorkomen van instortingen. N.R.Cr.

PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE. JAARVERSLAG 1929. (vervolg en slot van pag. 102).

Verder werd de P.P.C. betrokken in een door het Gemeentebestuur van W a z a l w i k opgezetten wedstrijd ter verkrijging van een ontwerp voor het aldaar te bouwen R a a d h u i s. Daartoe noodigde het achtereenvolgens eenige architecten uit tot het indienen van een plan met eene honoreering op de basis van den tabel van den B.N.A. en het benoemde eene Commissie van Advies die, te zijner tijd nadat het laatste plan zou zijn ingekomen, de plannen gezamenlijk zou beoordeelen.

De P.P.C. meende dat dit geval niet was te beschouwen als een meervoudige opdracht. Het bestuur van den B.N.A. was van een andere meening en achtte het gelijktijdig beoordeelen van op verschillende tijdstippen ingekomen plannen een soort onzuivere prijsvraag, waaraan de leden van den B.N.A. niet moesten medewerken, als in strijd met goede collegiale gebruiken onder de architecten.

Uit de tegenstelling van beschouwingen bleek dat de kwestie twee aspecten had, n.l. of de wedstrijd een meervoudige opdracht was, en of onafhankelijk daarvan de goede beroepsgebruiken onder architecten het medewerken aan zulk een wedstrijd veroorloofden. Het eerste, als zijnde ter competentie van de P.P.C. werd door haar ontkennend beantwoord, over het laatste, niet te harer competentie, moest zij het antwoord overlaten aan de vakvereniging waarvan de mededingers lid zijn.

Ten slotte werd het oordeel gevraagd van de P.P.C. in de navolgende internationale prijsvraag-aangelegenheden als:

I. Ontwerp van een vlag van den Volkenbond uitge-

schreven door de Union Internationale des Associations pour la Société des Nations. In het programma voor deze prijsvraag bleken de rechten van de mededingers, en met name wat de beoordeeling van hun werk betreft, maar zeer onvoldoende verzorgd te zijn, zoodat bij internationale prijsvragen niet zeldzaam is, en meende de P.P.C. in afwachting van het verkrijgen van eene internationale regeling op prijsvraaggebied, zich van een advies aan de kunstenaars, terzake van de mededeling aan de prijsvraag, te moeten onthouden.

II. Omslag voor de Council Fire, uitgeschreven door het Hoofdbestuur van den Wereldbond voor Meisjes-Padvindsters, ter verkrijging van een omslag voor het internationale blad van dien bond. Ook deze prijsvraag leed aan hetzelfde euvel als de voornoemde, zoodat aan het adviesvragende lichaam „de Vereniging het Nederlandsche Meisjes-gilde“ de zienwijze van de P.P.C. gemotiveerd werd medegedeeld ingevolge waarvan door de V.N.M. besloten werd zich van de propaganda voor deze prijsvraag afzijdig te houden.

III. Uitbreidingsplan voor de stad Madrid. Het uitvoerige programma voor deze zeer belangrijke prijsvraag werd door het Comité Permanent International des Architectes, met verzoek om advies, aan de P.P.C. toegezonden.

Het programma bleek serieus en royaal opgezet, doch bevatte enkele bepalingen die niet aan een alleszins correcte afwikkeling van de prijsvraag, en de volkomen bescherming van de rechten der mededingers ten goede kwamen.

De verschillende bezwaren werden in een uitvoerig advies aan het Comité Permanent uiteengezet met het verzoek om zijn gewicht in de schaal te willen leggen om tegemoetkoming aan de ontwikkelde bezwaren te verkrijgen.

De P.P.C. was in 1928 samengesteld als volgt:

H. van der Kloot Meijburg, Voorzitter, aftr. 1 Januari 1929.

C. N. van Goor, Secr.-Penningm., aftr. 1 Januari 1932.

W. P. Gouwe, Lid, aftr. 1 Januari 1931.

L. Bolle, Lid, aftr. 1 Januari 1930.

Daar de Heer van der Kloot Meijburg verzocht niet voor herbenoeming in aanmerking te komen, stelde de P.P.C. aan de desbetreffende Constituteerende Verenigingen B.N.A., A. et A. en B. en V. voor, in diens plaats den Heer E. J. Kuipers, architect B.N.A. te Amsterdam te benoemen, nadat zij zich van tevoren had vergewist of de Heer Kuipers eene eventuele benoeming zou aanvaardden.

De Heer Kuipers bleek daartoe bereid en de Constituteerende Verenigingen aanvaardden den candidaat, waarna de samenstelling der P.P.C. werd als volgt:

W. F. Gouwe, Voorzitter, aftr. 1 Januari 1931.

C. N. van Goor, Secr.-Penningm., aftr. 1 Januari 1932.

L. Bolle, Lid, aftr. 1 Januari 1930.

E. J. Kuipers, Lid, aftr. 1 Januari 1933.

De rooster volgens art. 8 van het Huishoudelijk Reglement der P.P.C. tot nazien der rekening en verantwoording der P.P.C. luidt:

voor de rekening 1929: De Nederl. Kring van Beeldhouwers.
 " " " 1930: De Mij. tot Bev. d. Bouwkunst, Bond v. Ned. Arch.
 " " " 1931: Het Genootschap Architectura et Amicitia.
 " " " 1932: De Vereniging Bouwkunst en Vriendchap.
 " " " 1933: De Ned. Vereniging van Ambachts- en Nijv. Kunst.

DE PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE:

W. F. Gouwe, Voorzitter,
 C. N. van Goor, Secretaris.

Rotterdam, Januari 1930.

PRIJSVRAAG AFBEELDING MEDAILLE.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft, na kennisneming van het programma van bovenstaande prijsvraag, uitgeschreven door de Vereniging van Vernis- en Verf-fabrikanten en Handelaren, bevonden dat het afgescheiden nog van het onjuiste standpunt waarvan het, voor het verkrijgen van een goede medaille, uitgaat, in geen enkel opzicht voldoet aan de daaraan, volgens de Algemeene Prijsvraagregelen, te stellen eischen. Waar de prijsvraaguitvraagster niet bereid bleek, in enig opzicht aan de, door de P.P.C. geopperde bezwaren tegemoet te komen, moet deze den kunstenaars ten ernstigste de medewerking aan de prijsvraag ontraden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYS, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 5 APRIL N° 14

1930

WETTELIJKE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL.

Het Bestuur acht het thans gewenst over te gaan tot publicatie van een schrijven aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, d.d. 16 December 1929, met de daarbij gevoegde bijlagen, inzake de wettelijke bescherming van den architectentitel. (De toelichting is een samenvoeging van de beide door de Commissie W. B. A. T. uitgebrachte rapporten, met weglating van de discussie en beschouwingen in de ledenvergadering).

Het Bestuur v. d. B.N.A.

AAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Excellentie,

Onder de vraagstukken, die met betrekking tot het tot standkomen van bouwwerken uit maatschappelijk en tevens cultureel oogpunt het sterkst naar voren treden, neemt die van de wettelijke bescherming van den architectentitel een eerste plaats in.

Het vraagstuk van de wettelijke bescherming van den architectentitel is er geen van den laatsten tijd, noch van beperkt Nederlandsch belang. Reeds voor 30 jaren toch, werd op het internationale congres van architecten in 1900 te Parijs gehouden, waar wijlen Dr. P. J. H. Cuypers de Nederlandsche Regeering vertegenwoordigde, de wenschelijkheid van de wettelijke bescherming van den architectentitel voor alle landen uitgesproken.

Door verschillende omstandigheden gingen jaren voorbij, vóór dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, in 1922 besloot het betreffende vraagstuk krachtig onder de oogen te zien en een Commissie instelde, bestaande uit de Heeren Prof. Ir. G. Diehl, Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, beiden hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft en den Heer J. Coenraad Meischke, Architect B.N.A. Deze Commissie heeft over de betrokken materie een uitvoerige studie opgesteld, waarmede de ledenvergadering van den B.N.A. zich met algemeene stemmen heeft vereenigd.

Het Bestuur acht thans het oogenblik gekomen Uwe Excellentie met de reeds verwerkte materie in kennis te stellen, waarom het Uwe Excellentie een schema van wettelijke bescherming, alsmede de hierbovengenoemde studie als toelichting hierbij insluit, in het vertrouwen, dat Uwe Excellentie hare ernstige aandacht aan dit belangrijke vraagstuk, dat er een is van algemeen belang, niet zal willen onthouden.

Wij vestigen in het bijzonder de aandacht van Uwe Excellentie op het feit, dat het ontworpen schema alleen de z.g. titelbescherming beoogt.

Waarom in deze bescherming niet mede die van het beroep is betrokken, is in de toelichtende studie nader uiteengezet. Het Bestuur, dat de daarin naar voren gebrachte motieven volkomen onderschrijft, is daarbij overtuigd, dat de huidige belemmeringen, die een krachtigen opbloei van de nationale bouwkunst in den weg staan, voornamelijk voortvloeien uit de onstandigheid, dat onder de beoefenaars der bouwkunst, aan

wie het tot stand brengen van de bouwwerken onzer heden-daagsche samenleving is overgelaten, geen „bevoegden“ van „onbevoegden“ vooraf te onderkennen zijn.

Dat die onderkenning zou moeten leiden tot volkomen uitschakeling van hen, die zich niet geheel hebben willen of kunnen opwerken tot het peil, dat recht op den titel van architect behoort te geven, en die hier in dit verband met „onbevoegden“ worden aangeduid, ligt geenszins in onze bedoeling. Vandaar dat in het schema van bescherming gestreefd is naar ontstentenis van elke bemoeiing, inzake het architectenberoep. Naar de meening van ons Bestuur zal de bescherming van den architectentitel noodzakelijk zijn tot het verkrijgen van de algemeen gangbare erkenning dat tot bereiking van het doel door de overheid; beoogd met haar streven naar een zoodanige wijze van bouwen, dat daarin alle factoren van technischen, hygiënischen als van algemeen socialen aard, zooveel mogelijk tot hun recht komen, de beoefenaars van het bouwvak moeten beschikken over een mate van bevoegdheid, die men niet zonder meer bezit door zichzelf den architectentitel toe te kennen. Bovendien zal dan eerst op afdoende wijze recht kunnen wederbaren aan het zoo verheugende streven naar het behoud en de bevordering van het architectonische schoon in stad-, dorpen landschap, hetgeen door de thans vigerende welstandsbepalingen en de bemoeiingen der schoonheidscommissies nog slechts op onvolledige wijze kan geschieden.

Daarmede zal zijn gedaan een groote stap in de richting van een opbloei der bouwkunst, die deze zal kunnen maken tot een factor van wezenlijke betekenis voor onze cultuur en als zoodanig van nationaal belang.

Ons Bestuur doet hiermede een ernstig beroep op Uwe Excellentie, om haar aandacht aan dit vraagstuk te willen wijden en neemt de vrijheid zich ten volle beschikbaar te stellen voor verdere besprekingen en verdere uitwerking der aangegeven gedachten.

Met verschuldigde gevoelens van eerbied,
 Het Bestuur van de Maatschappij tot
 Bevordering der Bouwkunst, Bond van
 Nederlandsche Architecten, B.N.A.,

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK,
 Voorzitter.
 Ir. A. J. v. d. STEUR, Secretaris.

BIJLAGEN: Schema wett. geregelde bescherming van den arch.titel in Nederland.
 Toelichting op het schema eener wett. geregelde bescherming van den arch.titel in Nederland.

BIJLAGE 1.

SCHEMA EENER WETTELIJK GEREGLDE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL IN NEDERLAND, behoorend bij het schrijven aan Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van 16 December 1929.

Ten einde de gewenschte scheiding tot stand te brengen tuschen hen, die al of niet gerechtigd zijn den architectentitel

te voeren, zullen uiteraard dwingende wettelijke bepalingen noodig zijn.

De Regeering zal daarom dienen te bevorderen, dat een wet ter bescherming van den architectentitel tot stand komt. Als grondslag voor deze wet heeft zich de commissie den navolgenden gedachtengang gevormd:

Register. Op een nader te bepalen datum zal worden ingesteld een Wettelijke Raad met opdracht een register te openen voor hen, die als architect wenschen te worden ingeschreven. Na verloop van zes maanden na dien datum zal niemand den titel van architect of bouwmeester mogen voeren, tenzij hij in het register is ingeschreven.

Overtreding zal worden gestraft.

Ter inschrijving in het register komt uitsluitend in aanmerking hij, die op bovenbedoelden datum in Nederland zal zijn gevestigd en

- a. in het bezit van een diploma Bouwkundig Ingenieur of
- b. lid of aspirant-lid is van den Bond van Nederlandsche Architecten, of
- c. het beroep van architect in het openbaar uitoefent, of
- d. assistent was bij een architect en na zijn 18e jaar ten minste zeven jaar praktische ervaring heeft gehad.

In de gevallen sub c en d is aan inschrijving de voorwaarde verbonden van goedkeuring door een architectenraad en in hooger beroep van een regeeringscommissie, tenzij in geval sub c de candidaat den leeftijd van 45 jaren heeft bereikt.

Na het verstrijken van den termijn van zes maanden komen voor inschrijving in het register in aanmerking alleen zij, die een door den Raad in te stellen architecten-examen met goed gevolg hebben afgelegd, of daarvan geheel of gedeeltelijk zijn vrijgesteld.

Toelating tot het Architecten-examen. Tot dit examen worden toegelaten Nederlanders, die den meerderjarigen leeftijd hebben bereikt en onderdanen van die vreemde landen, waar tezelfder zake ten opzichte van Nederlanders geen beperkende bepalingen gelden.

Het Examen. Het door den Raad in te stellen examen zal worden gesplitst in een meer theoretisch gedeelte A. en een meer praktisch gedeelte B.

Deze gedeeltes kunnen afzonderlijk afgelegd worden, evenwel uitsluitend in de volgorde A-B.

Het examen zal omvatten:

- A. a. Algemeene ontwikkeling: taal- en letterkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, geologie, cosmographie, staatsinrichting en staathuishoudkunde, natuurlijke historie.
 - b. toegepaste wiskunde, natuurkunde, werktuigkunde en scheikunde.
 - c. projectie, perspectief.
 - d. statica, berekeningen, bouwconstructie, bouwmaterialen.
 - e. handteekenen, lijntekenen, boetseeren.
 - f. kunstgeschiedenis.
 - B. a. bouwuitvoering.
 - b. administratie, bouwwetgeving, hygiëne.
 - c. bouwkunst.
1. Algemeene begrippen.
 2. Ontwerp gecombineerd plan van architectonischen en stedenbouwkundigen aard.
 3. Uitwerpen van dit ontwerp.

Het examen zal door een door den Raad te benoemen examencommissie worden afgenomen, het gedeelte A. ieder jaar en het gedeelte B. telkens na verloop van twee jaren. Voor toelating tot het gedeelte B. zal de candidaat naar het oordeel van den Raad drie jaren voldoende in de praktijk moeten zijn werkzaam geweest. De Raad zal de in ieder vak te stellen eischen in een programma vastleggen, met inachtneming van kern- en Keuzevakken.

Deze eischen zullen, wanneer volgens den Raad daartoe aanleiding bestaat, herzien worden.

Uiteraard zullen de eischen, ter vereenvoudiging van het examen, zooveel mogelijk in overeenstemming zijn met de programma's van bestaande scholen, als H.B.S., Gymnasium, M.T.S., Rijks Academie van Beeldende Kunsten, en Technische Hoogeschool.

Vrijstellingen. De Raad bepaalt voor ieder vak afzonderlijk, welke vroeger afgelegde examens of behaalde diploma's recht tot vrijstelling daarvoor geven.

In het algemeen zal geheele of gedeeltelijke vrijstelling gegeven kunnen worden aan bezitters van diploma's van wettelijk erkende inrichtingen van onderwijs, voor die vakken, waarvan de eisch van kennis overeenkomt met de door den Raad in die vakken te stellen eischen.

Voorts heeft de Raad de bevoegdheid den titel van Architect te verlenen aan personen, die door buitengewone begaafdheid, naar zijn oordeel, daarvoor in aanmerking komen.

BIJLAGE 2.

TOELICHTING OP HET SCHEMA EENER WETTELIJK GEREGLDE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL IN NEDERLAND, behoorend bij het schrijven aan Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van 16 December 1929.

Inleiding.

In 1922 besloot de Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. eene Commissie in te stellen ter bestudeering van het vraagstuk van de wettelijke bescherming van den architectentitel. Deze Commissie bestond uit de heeren Prof. Ir. G. Diehl, Prof. Ir. M. J. Granpré Molière en J. C. Meischke.

Na een aanvankelijk verschil van inzicht omtrent de vraag of de wettelijke bescherming van den architectentitel niet mede de wettelijke bescherming van het architectenberoep zou dienen te omvatten, kwam de Commissie eenstemmig tot de overtuiging, dat, voorloopig althans, van beroepsbescherming moet worden afgezien.

De hiervolgende beschouwingen zijn geheel ontleend aan de toelichtende rapporten, welke de Commissie achtereenvolgens naar aanleiding van de gedachtenwisselingen over het vraagstuk in de ledenvergadering van den B.N.A., uitgebracht heeft, en die het door de ledenvergadering op 10 November 1928 met algemeene stemmen aangenomen voorstel betreffende de wettelijke bescherming van den architectentitel, van verschillende zijden belichten.

Stand van het vraagstuk. Het vraagstuk van de bescherming van den architectentitel is van betrekkelijk ouden datum.

Op de Internationale Architecten-congressen der laatste 25 jaren is dit onderwerp meermalen een belangrijk punt op de agenda geweest. Uit de gehouden redevoeringen blijkt, dat het vraagstuk in slechts weinige Staten bevredigend geregeld is, doch dat bijna alle landen de behoefte aan een billijke en voor de ontwikkeling der bouwkunst onmisbare regeling nagenoeg even sterk wordt gevoeld als ten onzent.

Waar echter zelfs in ons kleine land plaatselijke verschillen voorkomen in de positie van den architect, behoeft het allerm minst te verwonderen, dat ook in de vele, op de architectencongressen vertegenwoordigde Staten, de toestanden onderling zeer uiteenloopen.

De congressen bepalen zich uiteraard tot een meer algemeen uitspraak, noemen de wettelijke bevoegdheid van den architect: zoowel een publiek- als een beroepsbelang en dringen aan op het aanhangig maken van regelingen bij de respectieve regeeringen.

De mogelijkheid van en de weg tot het verkrijgen van een

wettelijke bescherming hangt ten nauwste samen, zoowel met de wijze waarop de architectenstand zich heeft georganiseerd als met de wijze, waarop de architecten-opleiding geregeld is. Bij het ontwerpen van een regeling zal dan ook moeten worden uitgegaan van onze eigen toestanden en uitheemsche voorbeelden zullen slechts bij uitzondering en dan nog in zeer algemeenen zin tot leiddraad kunnen strekken.

Toestand in het buitenland. Nochtans kan het van belang zijn melding te maken van den uitslag eener enquête, gehouden ter gelegenheid van het vijfde internationale congres van architecten te Parijs in Juli-Augustus 1900.

Het boek uit de ingekomen antwoorden, dat destijds voor het uitoefenen van het architectenberoep een wettelijk diploma vereischt was in de navolgende Staten: Italië, Spanje, Rusland, Illinois, Louisiana, Ohio, New-York, New-Jersey en Missouri. Gebleken is, dat in Hongarije en in Quebec (Canada) inmiddels een wettelijke regeling verkregen is.

In St. Louis (Vereenigde Staten) bestond (in 1906) weliswaar geen wettelijke regeling, doch een zoo grondige organisatie in het bouwvak, dat een architect, niet tot de organisatie behoorende, in de onmogelijkheid verkeerden zou zijn plannen uitgevoerd te krijgen, omdat hij geen vaklieden bereid zou vinden daartoe mede te werken.

Aan het Lidmaatschap van deze architecten-organisatie zijn eischen van bekwaamheid en integriteit verbonden.

In Zuid-Afrika is in 1909 een architectenwet tot stand gekomen, waarvan een lid der bovengenoemde commissie de gunstige werking persoonlijk heeft kunnen constateeren.

In de ons onmiddellijk omringende landen bestaan meerendeels zeer hechte architecten-organisaties, zooals bijv. het R.I.B.A. in Engeland en de B.D.A. in Duitschland, doch wettelijke diploma's worden slechts hier en daar verlangd voor ambtenaar-architecten. Uiteraard is de verwarring in Europa gedurende de laatste tien jaren voor het tot standkomen van opbouwende regelingen niet bevorderlijk geweest. Toch blijkt de algemeene urgentie van het vraagstuk wel sterk hieruit, dat zoo juist in België een wetsvoorstel tot wettelijke bescherming is ingediend en dat ook in Engeland een sterke strooming een spoedige erkenning van den architectentitel waarschijnlijk maakt.

Toestand in ons land. Betreffende den toestand in ons land kan worden geconstateerd, dat de titel van architect vogelvrij is, dat ieder, die zulks wenschelijk of voordelig acht, zonder wettelijk bezwaar als ontwerper en leider van bouwwerken kan optreden.

Evenmin bestaat er wettelijk bezwaar tegen de combinatie van het beroep van architect met andere beroepen of bedrijven als die van bouwondernemer, koopman, aannemer, makelaar in huizen, vertegenwoordiger van brand- en glasverzekeringen enz., hoewel een dergelijke combinatie gevaar moet opleveren voor de onpartijdigheid bij het geven van adviezen en voor de eerlijkheid bij het behartigen van vaak groote geldelijke belangen, die toch beide van den architect in de uitoefening van zijn beroep mogen worden verwacht. Er bestaan daardoor dan ook nog steeds de meest verwarde begrippen omtrent het eigenlijk karakter van het architectenberoep en daardoor wordt al te vaak verzuimd om voor de verwezenlijking van bouwplannen de hulp van bevoegde architecten in te roepen. Als gevolg alweer is de architect als gezaghebbend bouwleider allens op den achtergrond geraakt, waaraan toch zeker voor een deel de verwildering van het bouwambacht en de chaotische toestanden in het bouwbedrijf zijn te wijten.

In plaats van een vak, een kunstvak nog wel, is vaak het bouwen een bijna uitsluitend commercieele aangelegenheid geworden met alle betreuwenswaardige gevolgen van dien voor het aanzien onzer steden en dorpen.

De overheid is voor het toenemend kwaad niet blind geweest; de woningwetgeving, waarbij minimum eischen op technisch

en hygiënisch gebied voorgeschreven werden, en voorts het stellen van „Welstandseischen“, het instellen van schoonheidscommissies, het uitoefenen van „Bauberatung“, zijn zeker te waardeeren maatregelen om de ergste uitwassen te voorkomen. Dit raderwerk is uiteraard ontoereikend; bovendien wordt de bemoeienis der overheid uiterst verzwaard doordat zij in dezen, als gevolg van het vogelvrij zijn van den titel, in tal van gevallen staat tegenover onbevoegden.

De architecten zelf hebben tegen het voortwoekerend kwaad stelling genomen door zich steeds hechter te organiseeren met steeds meer zuiver stellen van hun beroep. In Januari 1919 hebben de architecten in Nederland, die georganiseerd waren in twee vereenigingen, zich gefuseerd tot een lichaam, de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. Zij hebben gemeend de wantoestanden in hun beroep te moeten bekampen door allereerst zichzelf die beperkingen op te leggen, die het belang der bouwkunst en het moreel besef eener vertrouwenspositie hun voorschreef.

Voorts hebben zij de juiste verhouding tusschen architect en opdrachtgever vastgelegd in „Algemeene Regelen“. De leden van den B.N.A. zijn gehouden de aansprakelijkheid overeenkomstig deze regelen te aanvaarden.

Voor het lidmaatschap worden vereischt de bewijzen van zoo-wel aesthetisch als technisch geslaagd werk; alsmede onderwerping aan de Statuten en de Eerecode, die o.a. bepalen, dat architecten geenerlei provisiën of andere indirecte voordeelen mogen ontvangen, noch tevens aannemer, vakpatroon, handelaar of makelaar enz. mogen zijn.

Niettegenstaande deze beperkingen en het op hooger plan brengen hunner positie is het aantal leden van den Bond steeds toegenomen.

Op het vrij toeëigenen van den architectentitel zijn echter, juist door deze beperkingen, de onbevoegden nog meer belust geworden en zien de bona-fide architecten zich nog meer blootgesteld aan min-eerlijke concurrentie, openlijk door de onbevoegden en niet openlijk door hen, die op oncontroleerbare wijze zich meer dan schadeloos kunnen stellen voor de deriving van een honorarium, dat zij niet openlijk declareeren en die zodoende nog meer verwarring en misvatting brengen in een sfeer, die aan zuiverheid behoefte heeft.

Deze korte beschouwing over den bestaanden toestand voert tot de slotsom, dat zuivering van het bouwbedrijf niet mogelijk blijkt, zolang het parasiteeren van onbevoegden ten koste van de bona-fide-architecten hier te lande mogelijk blijft. Vandaar de steeds meer zich manifesterende drang naar bescherming van den architectentitel.

De wenschelijkheid tot bescherming van den Architectentitel. Reeds in de Staatscourant van 28 December 1900, No. 303, is opgenomen een verslag van Dr. P. J. H. Cuypers, gedelegeerde der Nederlandsche Regeering op het internationaal congres der architecten, gehouden te Parijs van 30 Juli—4 Augustus 1900.

Op dit congres werd de wenschelijkheid van de wettelijke bescherming van den architectentitel voor alle landen uitgesproken en aan de afgevaardigden der vertegenwoordigde Staten opgedragen te trachten de verwezenlijking hiervan bij hunne respectieve regeeringen te verkrijgen.

Van eenigen verderen officieelen aandrang op de Nederlandsche Regeering om tot een wettelijke regeling te komen is der commissie niets gebleken.

Lang vóór dat dus de architecten hun samenwerking deden strekken tot een betere organisatie van hun vakbond werd reeds de wenschelijkheid uitgesproken van de wettelijke bescherming van den architectentitel.

Naar het oordeel der commissie hebben verschillende oorzaken samengewerkt om deze, reeds destijds uitgesproken wenschelijkheid, voorloopig op den achtergrond te dringen.

In de eerste plaats behoefde het beroeps onderwijs tijd tot verbetering; de meer geconsolideerde vorm van tegenwoordig, verdeeld in lager, middelbaar en hooger beroeps onderwijs, maakt het thans mogelijk, met eenige zekerheid de normen vast te stellen, waaraan de houder van den architectentitel zal dienen te voldoen. Het is niet in de laatste plaats de veel-verbeterde beroepsopleiding, die de wenschelijkheid van het uitsluiten van onbevoegden heeft doen groeien tot een thans moeilijk af te wijzen eisch van den architectenstand.

In de tweede plaats is op grond van al wat in den loop der jaren te dezer zake in vak- en andere bladen is geschreven, te constateeren, dat het begrip „bescherming van den architectentitel” voor een groot deel der betrokkenen meer omvat of althans diende te omvatten, dan de naam uitdrukt, namelijk tevens „wettelijke bescherming van het architectenberoep”. Ook voor de commissie heeft de keuze tusschen beide begrippen een belangrijk punt van overweging uitgemaakt, temeer omdat een eventuele wettelijke regeling op de basis van het eene zoowel als van het andere uitgangspunt in de consequenties kan leiden tot verbetering van den tegenwoordigen toestand.

Bij een regeling, waarbij uitsluitend de titel van architect wettelijk beschermd is, moet de zuivering van het bouwwezen zich voltrekken op de zeer zeker, doch eerst op den langen duur te verwachten verbetering van inzicht, zoowel van particulieren als van autoriteiten, in het zoolang miskende karakter van het architectenberoep; een verwachting, die met te meer redenen mag worden gekoesterd, omdat dan de daarvoor eerst noodige autoriteit, de wetgever, niet alleen van dit beter inzicht heeft doen blijken, doch tevens aan den houder van den titel een soort van wettelijke introductie heeft medegegeven.

De tweede soort van regeling, die met den titel insluit een wettelijke bescherming van het architectenberoep, zou meer direct tot algeheele omkeering in den toestand voeren en den onbevoegde bij rijksregeling uitsluiten niet alleen van het voeren van den titel, maar ook van elke werkzaamheid binnen de competentie van den architect, zelfs indien deze in speciale gevallen niet buiten het kader van zijn capaciteiten ligt.

Aldus gesteld moet worden erkend, dat de laatste regeling, van verdere strekking dan de eerste, als panacee voor al de misstanden uit het optreden van onbevoegden voortvloeiende, een groote aantrekkelijkheid bezit.

Een nadere uitwerking voor de praktijk van het denkbeeld aan deze laatste regeling ten grondslag liggend moet echter naar het oordeel der commissie onder de tegenwoordige omstandigheden tot onoverkomelijke bezwaren voeren. In dit verband moet namelijk worden bedacht, dat bij deze hervorming van vrij beroep tot wettelijk beschermd beroep niet zou kunnen worden volstaan met een actie tot het verkrijgen van wettelijke bescherming tegen, om het kort te noemen, oneerlijke concurrentie, maar dat deze actie tevens zou moeten voeren tot overtuiging bij den wetgever, dat in het algemeen belang een groot aantal personen moet worden uitgesloten van een beroep, dat sinds jaar en dag is vrij geweest en welk beroep nu eenmaal mede omvat bemoeiingen, waarvan de afdoening door den buitenstaander wel niet spoedig zal worden erkend, afhankelijk te moeten worden gesteld van een hogere opleiding.

Evenmin is het zeer denkbaar dat een wetgever zich zou leenen tot wettelijke tusschenkomst waar het betreft het verkrijgen van verbetering in het architectenberoep, als niet tevens alle rechten en verplichtingen der architecten, in eerste instantie wellicht die betreffende het honorarium, bij de wet zouden worden vastgesteld, gezwegen nog van een eventueel wettelijk program van wat niet en wat wel tot hunne bemoeiingen zou behooren.

Ongeacht, waartoe een wettelijke bescherming van den titel in de toekomst nog mag voeren, zal voorshands de wettelijke

regeling der materie zich slechts tot wettelijke bescherming van den titel kunnen uitstreken.

Dat deze bescherming niet alle bemoeiing van den onbevoegde op het gebied van den architect zal ondervangen, zij in verband met het bovenstaande vooropgesteld. Toch is haar wenschelijkheid onmiskenbaar, zoowel in het belang van het algemeen als in dat van den architect in het bijzonder. Van de bescherming van den titel toch kan op den duur een verzuivering van het bouwbedrijf worden verwacht. Het bouwen door onbevoegden, door onverschillige of onbeholpen lieden, is een beleediging van de gemeenschap en het wordt gelukkig meer en meer ingezien, dat deze daartegen met alle kracht heeft te wapenen.

De wetgever, gebruik makend van de bredere ontwikkeling en de belangeloosheid van den architect, dient zeker een algemeen belang door te bevorderen, dat al wat uit technisch of aesthetisch oogpunt van belang is, op den duur in handen van bevoegden zal worden gelegd.

De wettelijke bescherming. Met wettelijke bescherming wordt bedoeld dat alleen zij den titel van architect mogen voeren, die bewijzen hebben afgelegd te voldoen aan bepaalde vaknormen. Deze normen behoeven niet noodzakelijkerwijze bij de wet te worden bepaald; zij kunnen, hetzij door een wettelijk ingestelden Raad, hetzij door een wettelijk erkende Vereeniging van architecten opgemaakt en naar het getij herzien worden.

Voor de ontwikkeling der bouwkunst vreeze men geen nadeel van het stellen van normen, elk sterk talent zal zich gemakkelijk daar doorheen werken; immers architectuur is de kennis van vele dingen en de kunst van aanpassen.

Een bouwkunst, die berusten zou op geheel in het wild opgeschoten talenten, zal weinig blijvende waarde hebben.

Aan de reeds praktiseerende architecten kan bezwaarlijk de maatstaf van een theoretisch examen worden aangelegd; zij echter die prijs stellen op het voeren van den wettigen architectentitel zullen aan de hand van hun werk aan een architectenraad moeten kunnen aantoonen, dat hun redelijkerwijze het voeren van dien titel niet ontzegt kan worden.

De B.N.A. is van meening dat dit alleen is op te maken uit de resultaten van een af te leggen examen, zelfs bij de bestaande ontstentenis van een architectenopleiding, die voor alle bouwkunstbeoefenaars en in de verre toekomst geheel bevredigend is te noemen.

Ten aanzien van mogelijke bezwaren tegen een examen als middel ter beoordeeling van de vakbekwaamheid en van het ontbreken eener voortreffelijke opleiding, kan het volgende worden opgemerkt.

Er zijn twee methoden van beoordeeling denkbaar, n.l. of een examen, of een onderzoek naar elders vervaardigde teekeningen, uitgevoerd werk, enz.

Toepassing van de laatste methode heeft echter het ernstig bezwaar, dat men niet met zekerheid zou weten in hoeverre het werk persoonlijk is verricht, noch onder welke omstandigheden het is tot stand gekomen.

Ook zou men voornamen punten van vergelijking, dus een min of meer vaste basis van beoordeeling, missen. Om deze redenen schijnt dit plan onuitvoerbaar en evenmin lijkt het denkbaar, dat de overheid, die den titel zou willen beschermen, met zulk een maatstaf genoegen zou nemen.

De bezwaren, tegen een examen in te brengen, mogen daarentegen niet worden overdreven; het is waar dat aanleg en capaciteiten uiteenloopen, dat niet alle gaven op bevel kunnen worden tentoongespreid en dat ten slotte aan elke beoordeeling van artistiek werk een subjectieve zijde is.

Tegenover deze onvolkomenheden van de examen-methode kan allereerst worden opgemerkt, dat van den architect in elk geval mag worden geëischt, dat hij een zeker minimum kennis en vermogen onder alle omstandigheden kan bewijzen; in de

uitoefening van zijn beroep komt hij voortdurend voor beslissingen op staanden voet en opdrachten op korten termijn te staan; bovendien komt al werkend meestal de bezieling en is het bekend dat een natuurlijke zenuwachtigheid bij het examen gewoonlijk gauw genoeg door de vreugde in het scheppende werk wordt verdreven. Waar het hier een zoo belangrijk examen betreft, kan verder door groote verscheidenheid van opgaven, door voldoende tijd voor het uitwerken en voorts door een plooibaarheid, waarbij kern- en keuzevakken worden onderscheiden, er naar worden gestreefd om den kandidaten zoo overvloedig mogelijk gelegenheid te geven de gaven van hoofd en hand, onmisbaar voor het architectenberoep, te bewijzen.

Bovendien kan de verkregen indruk door mondelinge toelichting en door studie van overgelegde verslagen, teekeningen en foto's met betrekking tot het arbeidsveld en gewaarmerkt door patronen, nader worden getoetst.

Door een zorgvuldige keuze van de leden der examencommissie, waarbij zoowel op tact als op bezadigdheid en verscheidenheid van opvatting worde gelet, kan daarnaast de mate van rechtvaardigheid van het oordeel worden verhoogd.

Een gedeelte van de kandidaten zal op grond van verkregen diploma's een partieele of zelfs volledige vrijstelling van examen kunnen verkrijgen en het ligt voor de hand het onderwijs zoodanig te leiden, dat deze vrijstelling in ruime mate verleend kan worden.

De mogelijkheid, om een examen, als boven omschreven, te ontgaan door verplichte, uniforme, op de hoogte der genoemde exameneischen staande architectenopleiding, dus met uitsluiting van daarvan afwijkende opleidingen, moet niet als een ideale regeling worden nagestreefd.

Wel zouden op die wijze examens zijn te ontgaan, zij het dan ook dat toch in anderen vorm noodig zal blijven de kandidaten te beoordeelen — een beoordeeling die eenvoudiger kan zijn omdat men de kandidaten in hun ontwikkeling heeft kunnen volgen — echter wordt daarbij de vormende kracht van een zelfstandige ontwikkeling te zeer in gevaar gebracht en zeker lijkt het niet gewenscht om alle toekomstige bouwmeesters een en dezelfde opleiding te doen volgen.

Resumeerende kan dus worden vastgesteld dat voor een wettelijke bescherming van den titel van Architect een speciaal daartoe in te stellen examen niet kan worden ontgaan.

Omtrent het tweede bezwaar: het ontbreken van een voortreffelijke opleiding, is de B.N.A. van meening dat de wenschelijkheid zoowel als het recht van wettelijke bescherming van den titel, onafhankelijk van de opleiding tot het beroep kan worden beschouwd en ook kan worden erkend en verkregen. In hoeverre de bestaande inrichtingen voor opleiding voldoende of eventueel beter dienstbaar te maken zijn, is een vraagstuk, dat inmiddels door den B.N.A. ter bestudeering in handen van een commissie is gesteld.

Tot welke conclusie deze commissie te zijner tijd ook moge komen, het wil den B.N.A. voorkomen, dat de gelegenheid tot architectenopleiding in ons land geenszins zoo opvallend achterstaat, dat uit dien hoofde actie ter zake van titelbescherming zou dienen te wachten tot die aangelegenheid weinig of niets meer zou te wenschen overlaten.

REGELING VAN HET ACCOUNTANTSWEZEN.

Den 2en Maart 1928 werd bij beschikking van den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid een Commissie ingesteld, met de opdracht, van advies te dienen omtrent eene regeling van het Accountantswezen. Het verslag van deze Commissie is thans verschenen en verkrijgbaar bij de afdeling Handel en Nijverheid te 's Gravenhage.

Het is van belang voor de architecten om van dit advies en

verdere bijlagen kennis te nemen omdat vele van onze wenschen parallel loopen met die van de accountants en het een ontwerp van Wet bevat, houdende vaststelling van regelen betreffende het accountantswezen.

Nu in dit nummer de publicatie plaats heeft van de wijze waarop ons bestuur zich gewend heeft tot Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om tot wettelijke bescherming van den architectentitel te geraken, volgt hier een uittreksel van het advies en de beschouwingen betreffende de regeling van het accountantswezen.

Drie accountantsvereeningen in onderlinge samenwerking hebben een ontwerp eener wettelijke regeling van het accountantswezen samengesteld en overgelegd. De Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid heeft daarna een Commissie ingesteld met de opdracht hem van advies te dienen.

In de gestelde vragen komt onder meer voor: „Moeten nevens de drie hierboven genoemde vereeningen, (er schijnen er twaalf te bestaan) die zich reeds bereid verklaarden op zoodanige basis mede te werken, nog andere vereeningen van accountants in de gelegenheid gesteld worden, desgewenscht tot zoodanige regeling toe te treden?

Moeten nevens de toetredende vereeningen nog leden van niet-toetredende vereeningen of niet-georganiseerde Accountants in de gelegenheid gesteld worden, onder de te ontwerpen regeling te worden begrepen? Zoo ja, hoe of welke?

Met eenige wijzigingen zijn de genoemde vragen ook op onze organisaties van toepassing en blijkt hieruit dat dit rapport een goede leidraad is voor de voortzetting van onze actie. De actie van de accountants is voortgekomen uit een steeds toenemend gebruik in het particuliere bedrijf van de diensten van den accountant.

De omstandigheid, dat de uitoefening van het beroep vrij was, maakte het daarbij intusschen mogelijk en had dan ook tot gevolg, dat velen zich als accountant gingen vestigen, wier kennis en ervaring op dit gebied belangrijk ten achter stond bij die van hen, die na aflegging van examens of na langdurige praktijk den serieuze accountants-stand hier te lande hadden gevormd. In de eerste plaats toch beteekende dit optreden van een groot aantal deskundigen van minder gehalte eene daling van het gemiddeld peil der accountants, dus schade voor den naam van het beroep hier te lande.

Bij Kon. besluit van 16 Mei 1918 werd reeds eene Staats-Commissie ingesteld, welke onder meer de opdracht had na te gaan of eene wettelijke regeling van het accountantswezen behoorde te worden getroffen.

Blijkens het verslag dier Commissie, hetwelk einde 1920 het licht zag, stelde deze zich op het standpunt, dat eene regeling van het accountantswezen bij de wet inderdaad gewenscht was. Het wetsontwerp, hetwelk het verslag vergezeld, liet de uitoefening van het beroep vrij, doch beoogde de instelling van een van Staatswege te houden accountantsregister. Een van overheidswege in te stellen Raad van Toezicht zou omtrent de toelating tot het register beslissen. Zij die in het accountantregister vermeld stonden, waren verplicht, den ambtseed af te leggen en hadden het recht zich registeraccountant te noemen. De regeling van het wetsontwerp beteekende derhalve eene vrij ingrijpende overheidsinmenging, terwijl de Staat zich daardoor tevens voor niet onbelangrijke uitgaven zou zien geplaatst. Deze beide overwegingen hebben er in hoofdzaak toe geleid, dat de Regeering destijds gemeend heeft aan het voorstel der Staats-Commissie, hetwelk overigens ook niet van praktische bezwaren ontbloot was, geene uitvoering te moeten geven. De bezwaren, aan den heerschenenden toestand van ongeregelde verbonden, deden zich inmiddels in de daarna volgende jaren met nog meer klem gevoelen; daardoor ontstonden organisaties die door hun leden den titel van de organisatie deden voeren. Dit middel is echter op den duur

ondeugdelijk gebleken, daar niet minder dan twaalf vereenigingen ontstonden.

Het laat zich begrijpen, dat bij een dergelijke veelheid van organisaties de vermelding van het lidmaatschap van één daarvan thans weinig of geen doel meer treft.

Bij overweging van de vraag, langs welken weg een meer geregelde toestand in het accountantswezen zou kunnen worden verkregen, heeft de Regeering zich op het standpunt gesteld, dat zooveel mogelijk aansluiting moest worden gezocht aan en partij worden getrokken van het tot dusverre in het maatschappelijk leven gegroeide, en anderzijds, dat de regeering zoo min mogelijk de corporatieve zelfstandigheid der in het maatschappelijk leven opgekomen organisaties zou behooren te beïnvloeden.

Bescherming van den titel van accountant schijnt echter ten aanzien van het accountantsberoep niet noodzakelijk geacht te worden.

De voorgestelde regeling houdt in de instelling van een openbaar accountantsregister, waarin in het algemeen slechts worden ingeschreven zij, die voldoen aan bij of krachtens de wet gestelde eischen van bekwaamheid en betrouwbaarheid voor de uitoefening van het accountantsberoep en zich onderwerpen aan de bij of krachtens die wet gestelde regelen van toezicht en tucht. Ingeschrevenen in het accountantsregister verkrijgen door die inschrijving de uitsluitende bevoegdheid, als registeraccountant op te treden en den titel registeraccountant te voeren. De uitoefening van het accountantsberoep en het gebruik van den naam accountant blijven derhalve onbeperkt toegelaten. Het register wordt in handen gegeven van eene speciaal met het oog op deze wet nieuw gevormde vereeniging, van welke de in het register ingeschreven accountants van rechtswege lid worden en welke vereeniging, nevens de instellingen van hooger onderwijs, die op dat gebied werkzaam zijn, de opleiding en examens voor het accountantsberoep zal verzorgen. Verschillende organen, samengesteld uit vertegenwoordigers van de Regeering en van de vereeniging, zijn belast met het beheer van het register, met de beoordeeling omtrent inschrijving daarin, met het toezicht op de gedragingen der ingeschreven accountants, zoomede met het toezicht op de uitvoering van datgene, wat verder krachtens de wet aan de nieuwe vereeniging is toevertrouwd.

Eene zoo rechtstreeksche en innige samenwerking tusschen Overheid en particulier initiatief als in het voorgestelde ontwerp belichaamd, is in dezen vorm voor ons land feitelijk iets nieuws.

De ingeschrevene zal bevoegd zijn, als „registeraccountant” op te treden en den titel „registeraccountant” te voeren. Op elke handeling van een niet ingeschrevene, die bij het publiek den indruk zou kunnen wekken, dat hij in het accountantsregister ingeschreven staat, wordt straf gesteld.

De registeraccountant zal aan een Reglement van arbeid onderworpen zijn, vast te stellen door het Instituut en goed te keuren door een Raad van Beheer.

Een Raad van Tucht wordt belast met de uitoefening van toezicht en tucht over de ingeschreven registeraccountants. Een Raad van Beroep neemt in hooger beroep beslissing in alle gevallen waarin tegen een beslissing van den Raad van Beheer of den Raad van Tucht beroep bestaat.

Ingeschrevenen in het accountantsregister worden van rechtswege lid van het Instituut.

Gediplomeerden aan inrichtingen van hooger onderwijs kunnen eene rechtstreeksche inschrijving verkrijgen zonder een voorafgaand onderzoek, gelijk dit ten aanzien van andere kandidaten-registeraccountant in de wet en haar overgangsbepalingen is voorgeschreven.

Een der grootste moeilijkheden schuilt bij de regeling van het accountantsberoep in de bepalingen, die den overgang van

den ouden naar den nieuwen toestand moeten reglementeeren. De overgangsbepalingen zijn bestemd om bij wijze van overgang onder zekere voorwaarden de toelating mogelijk te maken of te vergemakkelijken van hen, die zonder dat zij een volledig accountantsexamen afleggen voor inschrijving in het accountantsregister in aanmerking komen.

Zij stellen de gelegenheid om inschrijving in het accountantsregister te verkrijgen open voor al diegenen, die op het tijdstip van inwerking-treding der wet aan zekere voorwaarden voldoen, en wel voor onbepaalde tijd, zoodat ook zij, die op dat tijdstip het accountantsberoep niet uitoefenen en voor wie de inschrijving derhalve wellicht geen oogenblikkelijk belang heeft, zich nog steeds later met een beroep op de overgangsbepalingen voor het register kunnen aanmelden.

De toelating wordt gebonden aan verschillende examens, of aan jaren lange uitoefening van het accountantsberoep.

In de slotbepalingen van het ontwerp komt voor:

„Het Nederlandsch Instituut van Registeraccountants” is opgericht door de Voorzitters der oudste drie hier te lande bestaande organisaties van accountants.

Het zijn deze organisaties, welke krachtens haar historie, werkzaamheid en samenstelling, meer dan welke der andere bestaande vereenigingen ook, geroepen moeten worden geacht om de taak, in de Wet aan het particulier initiatief toevertrouwd, te volvoeren.

De oprichting van het Nederlandsch Instituut van Registeraccountants heeft reeds plaats gehad, die oprichting zal echter slechts gevolgen hebben, indien de wet tot stand komt, en zal ook het lidmaatschap niet kunnen worden verkregen dan na in werking treding van deze wet. Aan het verslag zijn eenige bijlagen toegevoegd — waaronder:

Proeve van een examenreglement voor de Vereeniging „Nederlandsch Instituut van Registeraccountants”. Proeve van een reglement van arbeid voor de Vereeniging „Nederlandsch Instituut van Registeraccountants”.

Organiek reglement betreffende het accountantsregister, de Rechtspraak, Examens, Geldmiddelen en Overgangsbepalingen. Reglement op het toezicht en de Rechtspraak bedoeld bij het Organiek Reglement.

Reglement op de examens bedoeld bij het Organiek Reglement. Aan belangstelling van de zijde der architecten zal het den accountants bij het verdere verloop van hun actie zeker niet ontbreken.

ALB. OTTEN.

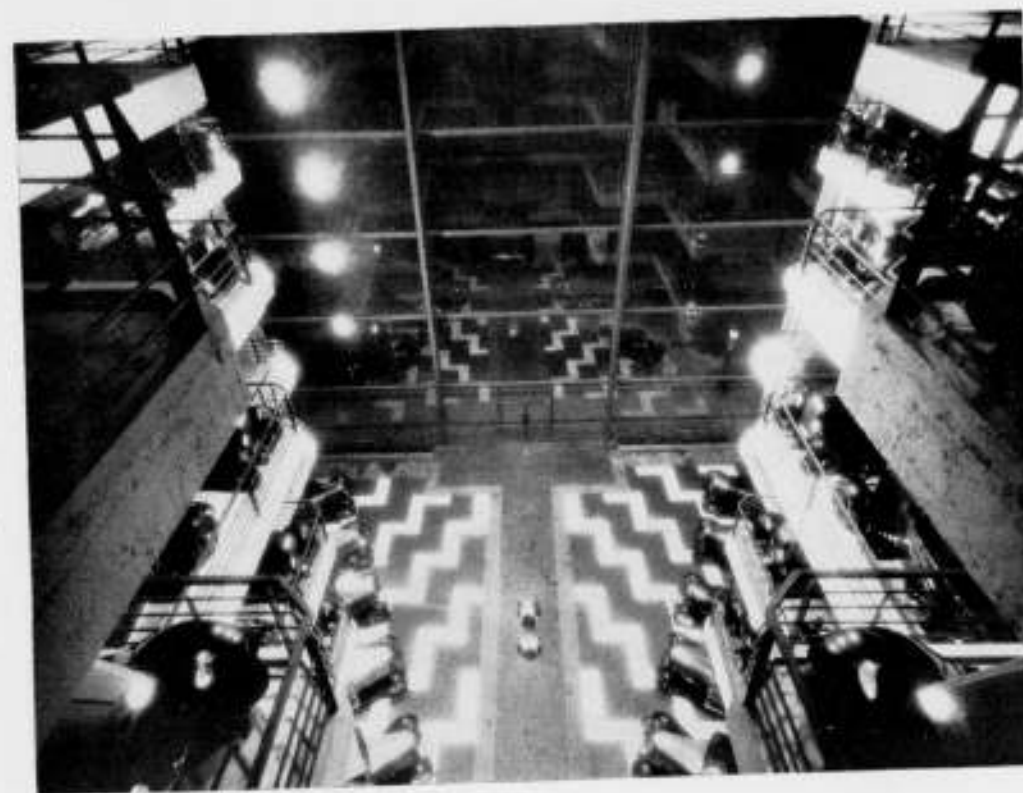
„MARBEUF” AUTOGARAGE MET SHOW-HAL TE PARIJS.

In de rue Marbeuf hebben de architecten A. Laprade en L. E. Bazin hun wonderlijk autopaleis gebouwd. In twee deelen is het tot stand gekomen, de eigenlijke garage het eerst, daarna de show-hal, te samen ongeveer 2400 M². groot, met twaalf vloeren en een totaal bruikbaar oppervlak van ruim 20.000 M². na aftrek van trappen, liften, hellingen en dienstruimten. De garage heeft een achteringang, toegang gevende tot een opwaartsche en een afgaande helling, in tegenovergestelde richting, zoodat twee boven elkander gelegen spiralen gevormd worden en elke verdieping dus in beide richtingen te berijden is. In deze garage is plaats voor 500 auto's.

De Show-hal, een auto-theater, is van verbluffende werking, uitwendig, maar meer nog inwendig; beschouwen wij daarom eerst het inwendige van af de zesde halverdieping.

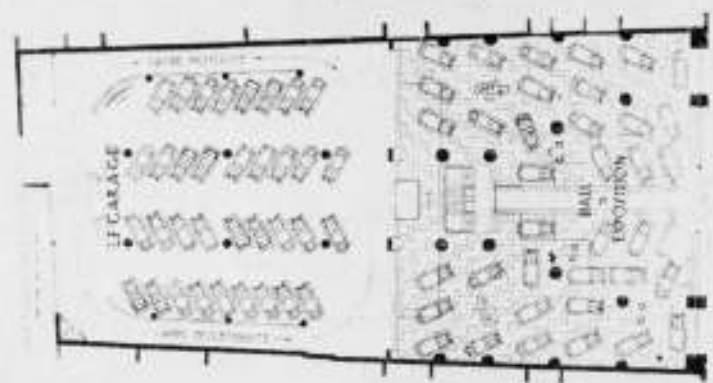
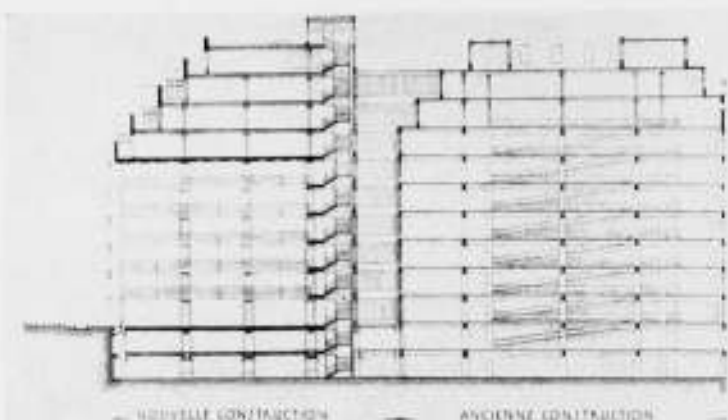
De fotografische opname was alleen mogelijk door het vooroverstellen van het toestel, waardoor een wir-war van sterk verlichte balcon ontstaat, de reflectors en de vloer zich in den glasgevel weerspiegelen en een miniatuur auto in de as van het geheel de ruimtewerking tot het gigantische opvoert.

De glazen pui is 21 M. breed en 19 M. hoog, samengesteld uit

MARBEUF
GARAGE
TE PARIJS

ARCHITECTEN
A. LAPRADE
EN L. E. BAZIN

MARBEUF. AUTOGARAGE TE PARIJS.

18 spiegelruiten van 7 M. lang en 3.10 M. hoog. De constructie van dezen inderdaad reusachtigen glasgevel is samengesteld uit twee ijzeren pijlers die ter halverhoogte hun grootste naar binnen gebogen dikte verkrijgen, waardoor een logische sierlijke lijn ontstaan is, die met de vijf dwarsliggers een samenstel van verrassende lichtheid doet bewonderen.

De gevel — men ziet geen gevel — het gordijn is weggetrokken, men ziet het inwendige van een schouwburg. Op de sterk vooruitgeschoven balcons worden u de veelkleurige Citroëns getoond en ge wordt naar binnen gelokt om van de steeds wisselende perspectieven te genieten, om te zien, de Citroëntjes zijn er om gezien te worden.

De hoofdconstructies zijn geheel in ijzer, de vloeren in beton uitgevoerd. Aan de ijzeren pijlers zijn de buis- en draadleidingen bevestigd en daaromheen achthoekige zwartgeschilderde wegneembare houten kasten met deuren geplaatst, die de gelegenheid geven om bij verwijdering van deze lichte omhulsels, elke dienstverrichting of herstelling bij daglicht uit te voeren; daarom maken de pijlers van de Show-hal in het plan zulk een zwaren indruk, inderdaad zijn zij zeer licht.

Aan de leiders van dit geslaagde bouwwerk is het Grand Palais officieel opgedragen voor de Koloniale tentoonstelling van 1931. ALB. OTTEN.

BOEKBESPREKING.

Die Wohnung für das Existenzminimum: Herausgeber: Internationale Kongresse für neues Bauen und Städtisches Hochbauamt Frankfurt am Main, im Verlag Englert und Schlosser, Frankfurt am Main 1930.

De titel van dit boek, waarin hetzelfde honderdtal woningplattegronden dat in het afgelopen najaar op de gelijknamige tentoonstelling te Frankfurt am Main geëxposeerd was, gepubliceerd wordt, toegelicht met referaten van Victor Bourgeois, Le Corbusier en Pierre Jeanneret, Giedion, Walter Gropius, Ernst May en Schmidt (Basel), werkt eenigszins misleidend. Want in dit boek gaat het juist niet om de woning, die te bouwen zou zijn voor een bedrag dat in de gewone verhouding

ARCHITECTEN A. LAPRADE EN L. E. BAZIN.

staat tot het tegenwoordige minimum bestaan maar integendeel over de minimum eischen, die aan een woning onafhankelijk van het bestaansminimum gesteld moeten worden. Op zijn minst genomen is het zonderling, dat de mensch, die toch al sedert onheugelijke tijden woningen bouwt, zich pas in de laatste jaren dit probleem gesteld heeft, maar indien wij eenmaal ons dit probleem zoo hebben gesteld, ervaren wij dat dit noodzakelijk is niet alleen voor de allerbeknoptste woningen, maar voor alle woningen.

Wij meenen te weten dat de bewerkers van dit boekwerk de verzameling plattegronden uit verschillende landen slechts beschouwd willen zien als een eerste proeve het vraagstuk te benaderen; als zoodanig heeft ze groote waarde, want deze serie plattegronden, waarbij telkens eenige zakelijke gegevens als oppervlak, inhoud enz. zijn aangegeven maakt het voor den rustigen beschouwer mogelijk systematisch de verschillende mogelijkheden te vergelijken, het voor en tegen van de verschillende oplossingen na te gaan, om zoo doende ieder voor zich te komen tot een inzicht in het probleem.

Uit den aard der zaak komen wij nooit tot één type standaardwoning; zelfs niet voor een bepaald land of een bepaalde stad — er zijn tal van factoren van allerlei aard die dit onmogelijk en onwenschelijk maken — maar zeker is het dat, zoodra wij de woning zien als woonapparaat, op 20e-eeuwsche wijze voortgebracht, wij van zelf kunnen en moeten komen, zelfs voor een belangrijk deel ook internationaal, tot een beperkt aantal typen van indeelingen en elementen.

Als logisch vervolg op deze publicatie hopen wij dan ook binnen niet te langen tijd in plaats van deze omvangrijke collectie van honderd plattegronden een zoo beknopt mogelijke „serie” van woningtypen te mogen tegemoet zien.

In afwachting hiervan bevelen wij dit boek in de aandacht van elken architect, die met woningbouw te maken heeft, bijzonder aan.

N.B. Gevelarchitectuur, aansluitingen en accenten worden er niet in behandeld.

A. BOEKEN.

1930

N° 15

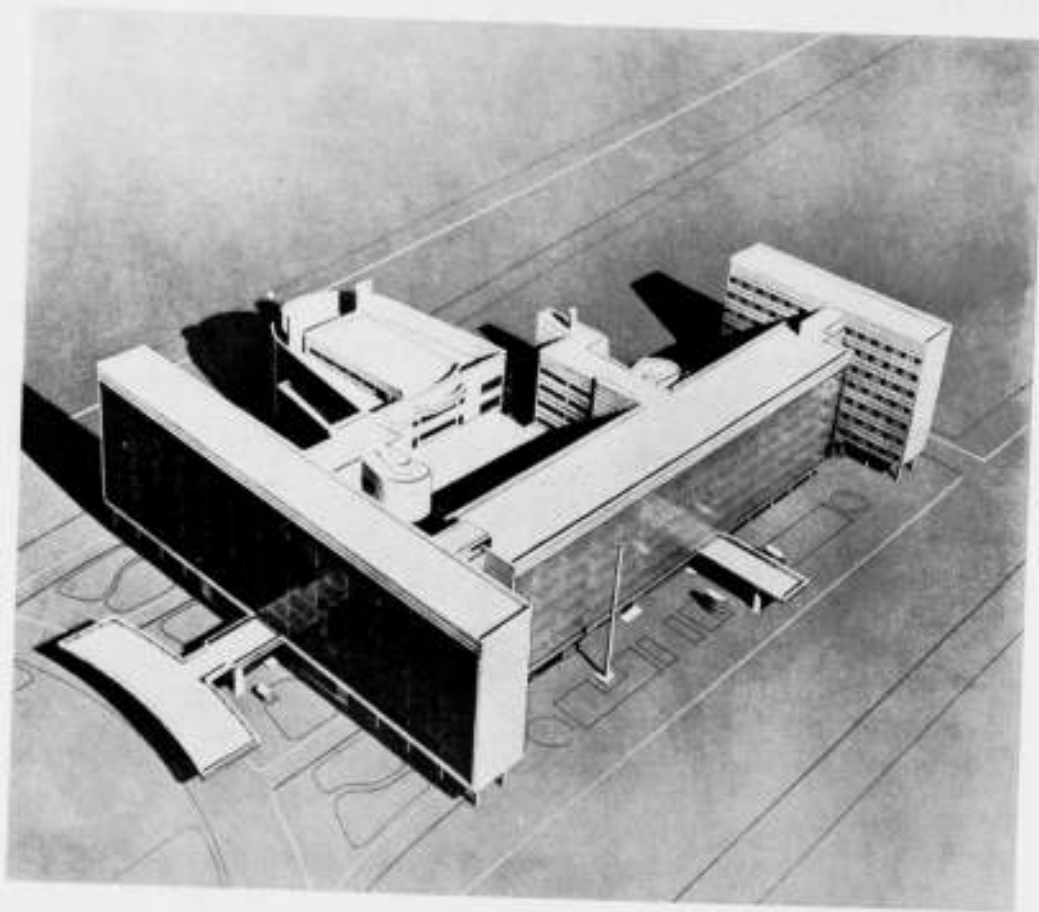
GARAGE MARBEUF TE PARIJS. ARCH. A. LAPRADE EN L. E. BAZIN. IN AANSLUITING OP DE AFBEELDINGEN VAN DIT BOUWWERK, IN ONS VORIG NUMMER OPGENOMEN, GEVEN WIJ HIERBIJ NOG EEN FOTO VAN DEN GEVEL EN HET INTERIEUR BIJ AVOND.

OVER DEN ARCHITECT LE CORBUSIER.

Le Corbusier und Pierre Jeanneret
 Ihr gesamtes Werk von 1910-1929.
 Uitgave dr. H. Girsberger & cie,
 Zürich 1930.

Zoals wij wellicht als bekend mogen veronderstellen is de naam Le Corbusier, over wien wij bij het verschijnen van bovengenoemd boek eenige algemeene beschouwingen willen schrijven de pseudoniem van Ch. E. Jeanneret, die, uit Zwit-

serland afkomstig, te Parijs werkzaam is, sedert 1922 te samen met zijn neef Pierre Jeanneret. Daar in deze combinatie de laatste de praktische uitwerking voor zijn rekening heeft, en daar het in onze beschouwing in hoofdzaak gaat over de algemeene culturele betekenis van hun werken en over de gedachten, ontwikkeld in de geschriften, die alle op naam van Le Corbusier staan, meenen wij, zonder ook maar het geringste te kort te willen doen aan het aandeel van Pierre Jeanneret.

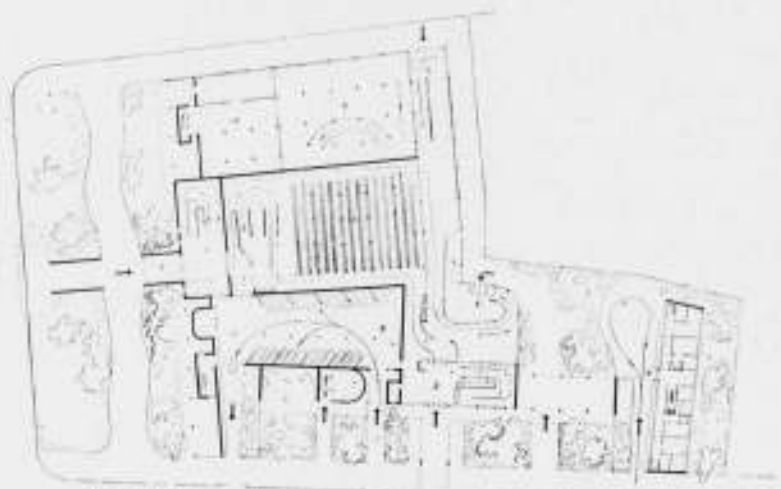

PROJECT VOOR HET CENTRAAL BUREAU VOOR DE U.R.S.S. TE MOSKOU.
ARCHITECTEN LE CORBUSIER EN PIERRE JEANNERET.

hier verder te kunnen spreken over Le Corbusier. Beschouwt dit pas verschenen boek, dat twee jonge architecten O. Stonorov en W. Boesiger hebben samengesteld niet slechts als een plaatwerk. Want dan zou u, naar wij vreezen, of ge u nu openstelt voor nieuwe architectuur of niet, niet veel anders blijven dan dat Le Corbusier blijkbaar al zijn huizen op pooten zet, veel van breede vensters en van daktuinen houdt. Neen ge moet dit werk lezen van begin tot het eind. Ge hebt waarschijnlijk geen tijd om de drie boeken van Le Corbusier zelf te lezen, *Vers une architecture*; *L'art décoratif d'aujourd'hui* en *Urbanisme*; gebundelde opstellen grotendeels uit *L'esprit nouveau*, die met elkaar de drie evangeliën voor den schependen mensch vormen. In dit verzamelwerk vindt ge de hoofdzaken uit deze drie boeken bijeengebracht, te samen met ander materiaal uit Le Corbusier's nieuwere boeken, zijn *Almanach* en uit *Une maison - un palais*, dit alles in verband met de plannen en uitgevoerde werken, die hetzij de aanleiding waren tot deze publicaties, hetzij de vruchten ervan zijn. De lectuur is boeiend als de architectencarrière zelf, de stof is veelomvattend als het architectenwerk.

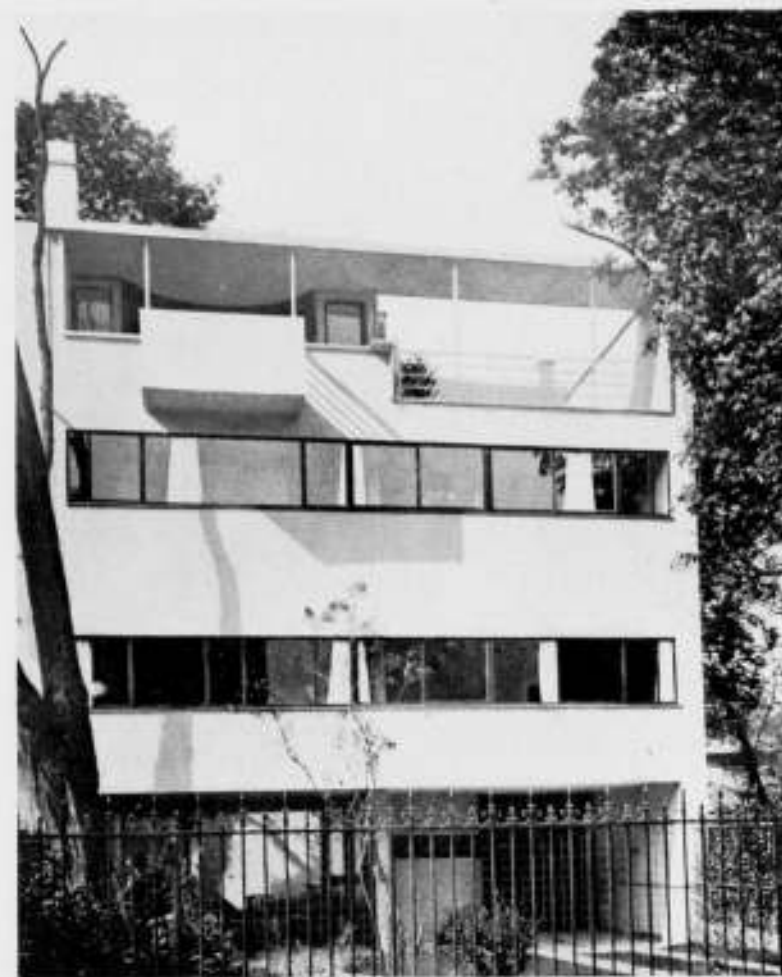

PLATTEGROND VAN EEN WONING VOOR HET „PLAN LOUCHEUR” 1929.
122

PLATTEGROND SCHETS VOOR EEN DER PROJECTEN VOOR HET BUREAU GEBOUW DER U.R.S.S. TE MOSKOU.

Door deze lectuur zullen die schetsen, stadsplannen, foto's van uitgevoerde werken betekenis voor u krijgen en zal u klaar worden, dat het hier niet gaat om een nieuwe uiting van „moderne architectuur” of van „neue Sachlichkeit met een Latijnschen inslag” zooals dat in architectuurbesprekingen, die bij zijn heet, maar dat al het werk van Le Corbusier, — of hij minimumwoningen volgens het programma *Loucheur*, een volkenbondspaleis, een nieuw binnenstadsplan voor Parijs of wel een dure kunstverzamelaarsvilla maakt, doortrokken is van één wil: elke bouwopgave, stoffelijk zoowel als geestelijk, te zien in den vollen omvang zooals deze niet alleen door den toevalligen opdrachtgever maar door de maatschappij, door het leven gesteld wordt, en deze opgave te volbrengen door gebruik te maken van alle mogelijkheden die het hedendaagsche weten en kunnen geven, zoowel de mogelijkheden die de enkele wetende mensch openbaart als die welke het kunnen der groote organisatie van den collectieven mensch biedt. Le Corbusier zet deze wil door met een onverschrokkenheid die voor geen consequenties terugdienst, maar heeft

WOONHUIS TE BOULOGNE SUR MER. HUIS COOK. 1926.
LE CORBUSIER EN PIERRE JEANNERET, ARCHITECTEN.

intusschen de opgave ruimtelijk en plastisch geïnterpreteerd met een dichterlijkheid, die opkomend tusschen deze onverbiddelijkheid tot een openbaring wordt.

„Architecture ou révolution” schrijft hij boven een der hoofdstukken van „Vers une architecture”: nieuwe architectuur is geen persoonlijke wensch van een artist, maar nieuwe architectuur, het bouwen zooals het voor den mensch in de hedendaagsche maatschappij moet en zooals de mensch in de hedendaagsche maatschappij bouwen kan, is eisch. Architectuur — of anders loopt het mis.

In een verworden stedenbouwkundig systeem, in een foutieve omgeving is architectuur onmogelijk; evenzoo wordt elk bouwwerk bij gebrek aan een juiste outillage onbruikbaar. Is het wonder dat Le Corbusier, de architect in dezen tijd dat zoowel de stedenbouw als de kunstnijverheid — dit zonderlinge gebied waaruit de outillage moest voortkomen — in den zelfden staat van afgeleefdheid verkeerden als de architectuur, ook op deze gebieden baanbrekend gewerkt heeft.

Zijn bouwwerken outilleerde hij reeds voor jaren — thans is het al zoo wat mode geworden — met de voortbrengselen van de grootindustrie van genormaliseerde bergmeubelen, gebogen Thonet-stoelen en dergelijke, lampen met courante armaturen enz. enz. en opende door de combinatie van deze dingen in de nieuwe omgeving bij zoovelen de oogen: les yeux qui ne voyaient pas.

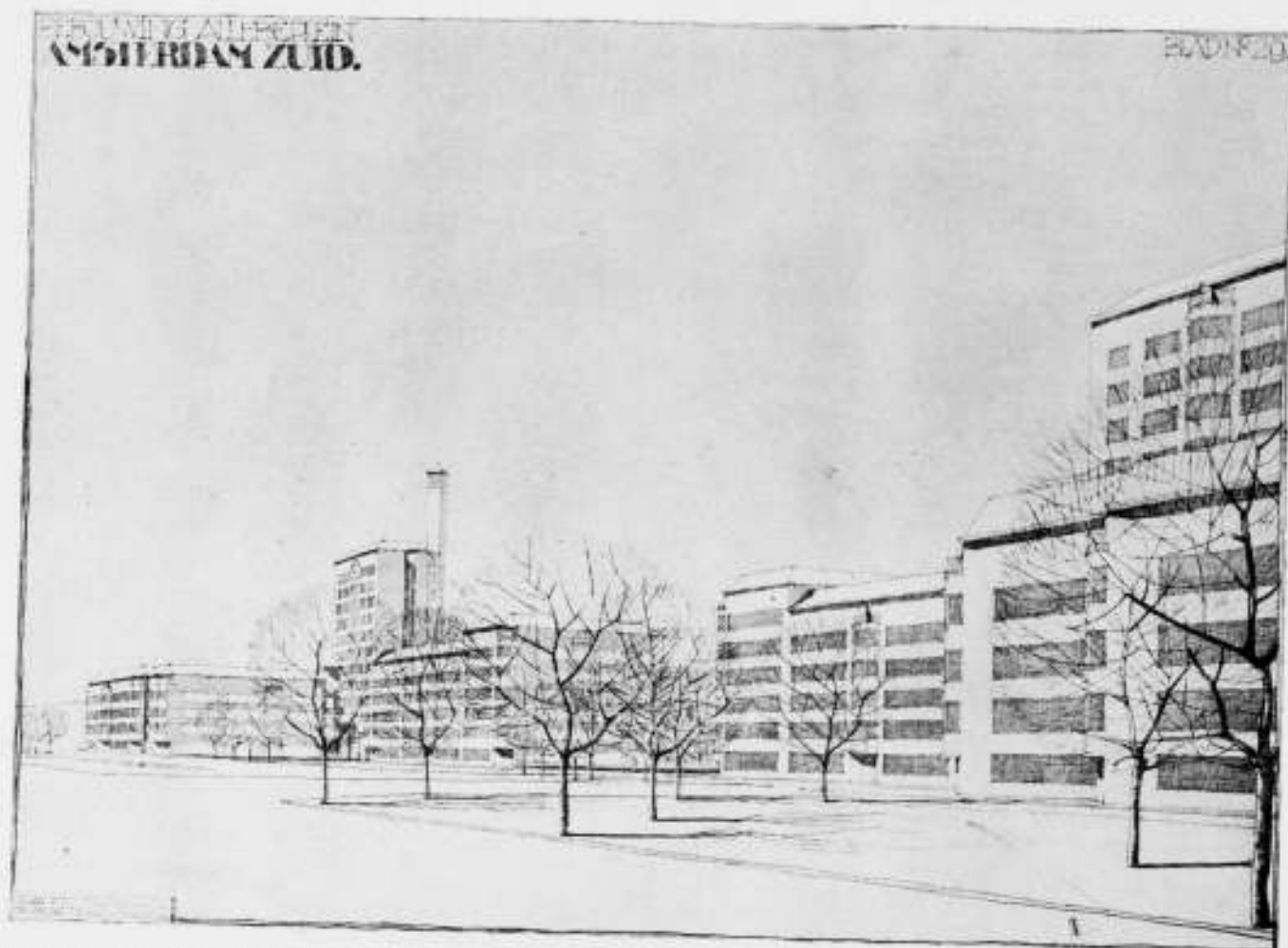
Het groote stedenbouwkundige schematische project van 1922 met de weloverwogen differentieering van de werkstad, met ruim gegroepede torenhuizen te midden van parken, en de woonwijken met de „immeuble-villas”, groote blokken waarvan de eenheden villa's zijn elk met een etage-tuin, mogen wij bekend veronderstellen. In 1925 op de groote tentoonstelling van decoratieve kunsten kwam hij in het aanvankelijk geweerde Pavillon de l'esprit nouveau hiermee opnieuw uit, thans

in den vorm van een voorstel tot herbouw van de volkomen gecongestionneerde binnenstad van Parijs — het zoogenamde project Voisin.

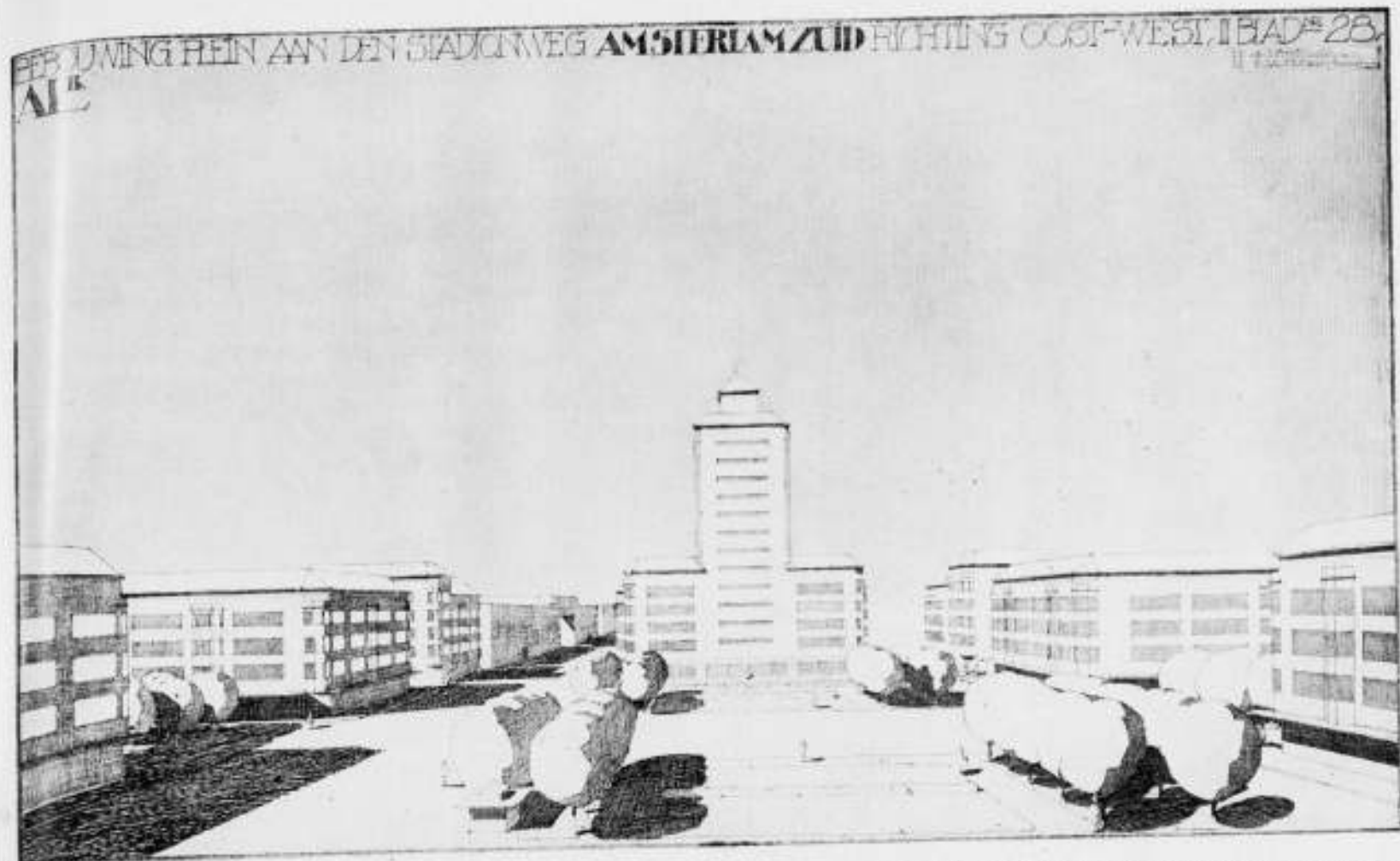
„Paris attend de l'époque: le sauvetage de sa vie menacée, le sauvetage de son beau passé, la manifestation magnifique et puissante de l'esprit du XXe siècle”: dit citaat geven wij voor hen die nog steeds vreezen voor de „nuchterheid” van Le Corbusier's bedoelingen.

Behoudens in een enkel ouder werk, dat wij niet meer afgebeeld vinden — het staat nog wel in *Vers une architecture*, maar heeft eigenlijk nog zeer weinig van den „Esprit nouveau” — heeft het tot 1922 geduurd voor Le Corbusier zijne ideeën verwerkelijken kon, en dan aanvankelijk nog slechts op de bescheiden schaal van enkele particuliere villa's, opdrachten die feitelijk in tegenspraak zijn met den grootschen gedachten-gang van zijn „Urbanisme” en van zijn „maisons en série”. Later kwamen grootere opdrachten, waarvan wij de woonwijk Pessac bij Bordeaux noemen, waarbij de architecten van de zijde der plaatselijke autoriteiten de grootst denkbare tegenwerking ondervonden, en ten slotte na en naar aanleiding van het opzienbarende ontwerp voor het Volkenbondspaleis, waarvoor de internationale machthebbers toch maar liever een compromisie van vijf classici verkozen, — o, politieke ironie — het gebouw voor de Centrosjoes te Moskou.

Het kenmerkende in deze werken is, dat hoewel ze steeds weer de bijzondere oplossing van de bijzondere opgave zijn, ze toch ook steeds ondanks bovenaangeduide tegenspraak, wat gebruiksvorm en wat constructie- en productievorm betreft, geheel passen in het algemeene schema van Le Corbusier's opvattingen. Zoo is het merkwaardig dat de laatste typen kleine woningen in 1929 ontworpen in verband met de woningnoodwet van Loucheur eigenlijk slechts een latere editie zijn van het allereerste stelselmatige werk, de plannen voor de op

BEBOUWINGSPROJECT ALLEBEPLEIN TE 'DAM. ARCH. DR. H. P. BERLAGE. BOUWONDERNEMER ADOLF BRUINSMA.

BEBOUWINGSPROJECT MINERVAPLEIN TE AMSTERDAM. ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE. BOUWONDERNEMER ADOLF BRUINSMA.

een geraamte van gewapend beton geconstrueerde seriehuisjes type „Domino” van 1914-'15.

In de door Le Corbusier geschreven inleiding van het hier besproken boek, vinden wij: Die Nachkriegszeit fand mich mitten in den Problemen des industriellen und wirtschaftlichen Wiederaufbaues. In wunderbarer Weise begann ich die moderne Welt kennen zu lernen, jenes Milieu, das eines Tages wohl seine Architektur, den Ausdruck seines Geistes erzeugen musz. Es gab also einen geistigen Zustand im positiven Sinne wirkend, konstruktiv, einen geistigen Zustand voll mächtiger Fruchtbarkeit. War eine neue Epoche in Vorbereitung, in Gestaltung?

Eine grosse Epoche hat begonnen, von einem neuen Geiste belebt. Ein Geist des Aufbaus und der Synthese, geführt von einer klaren Konzeption. Met deze laatste woorden willen wij thans in 1930 eindigen, woorden waarmee Le Corbusier in 1920 L'esprit nouveau begon. Voor velen is de mode 1930 gemeengoed, de nieuwe geest van het nieuwe tijdperk is nog slechts weinigen klaar.

A. BOEKEN.

BEBOUWINGSPLAN VOOR HET ALLEBEPLEIN EN MINERVAPLEIN TE AMSTERDAM VAN DR. H. P. BERLAGE.

Ten gevolge van enkele omstandigheden is er een aanmerkelijke vertraging ontstaan in de publicatie van bovengenoemde projecten van Dr. Berlage, die wij reeds in het begin van dezen jaargang, in vervolg en tot slot van de serie afbeeldingen van de andere projecten, hadden willen plaatsen.

DE REDACTIE.

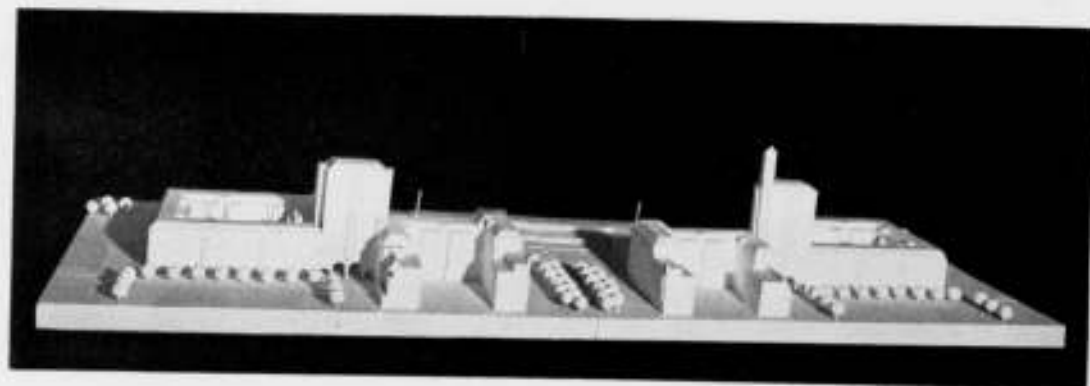
BOUW EN INRICHTING VAN DEN AMERIKAANSCHEN SKYSCRAPER.

Waar ook in Nederland de belangstelling voor den hoogbouw naar Amerikaanschen trant ontwaakt, is het misschien de moeite waard, enkele details van deze constructiewijze nader toe te lichten. Aesthetisch mogen deze monstergebouwen meestal weinig aantrekkelijkheid bezitten, van technisch standpunt bezien zijn ze merkwaardig genoeg, en de wijze van constructie is van dien aard, dat deze ook hier te lande zonder eenig bezwaar in ruimeren zin zou zijn toe te passen. Voor ons land met zijn velen slechten bouwgrond zal het lichte ijzerskelet wat de fundeering betreft belangrijke voordeelen bieden boven de lompe en zware gewapendbetonbouw, die hier te lande zoo-

zeer is ingeburgerd, te meer waar met de moderne bekledingsmiddelen de ijzerbouw in geen enkel opzicht, ook wat brandvrijheid betreft, voor dien in gewapend beton behoeft onder te doen. Voor den hoogen bouw spreken verder de grootere compactheid van den bouw, de gemakkelijke bereikbaarheid der verschillende vertrekken door de liftinstallatie, het ontbreken van lange gangen, het geringe dakoppervlak en de gemakkelijke distributie der leidingssystemen. Een der bestaansvoorwaarden voor het hooge gebouw is echter de mogelijkheid om van alle zijden ruimschoots licht en lucht toe te kunnen voeren, het is daarom aangewezen op een geïsoleerde standplaats. Voor woningen zal als regel een lagere bouw verkieslijk zijn, immers de bouwkosten per eenheid van oppervlakte stijgen met het aantal verdiepingen, zoodat bij gelijken huurprijs de woning in het hoogere gebouw een geringer oppervlak kan verkrijgen. De tegenwoordige gemiddelde stadswoning is reeds zoo klein, dat elke vermindering van het oppervlak als hoogst ongewenscht moet worden beschouwd, zelfs al staan er andere voordeelen tegenover. Echter treden voor zakengebouwen van velerlei aard, voor hotels, tentoonstellings- en administratiegebouwen, voor warenhuizen, ziekenhuizen enz. de voordeelen

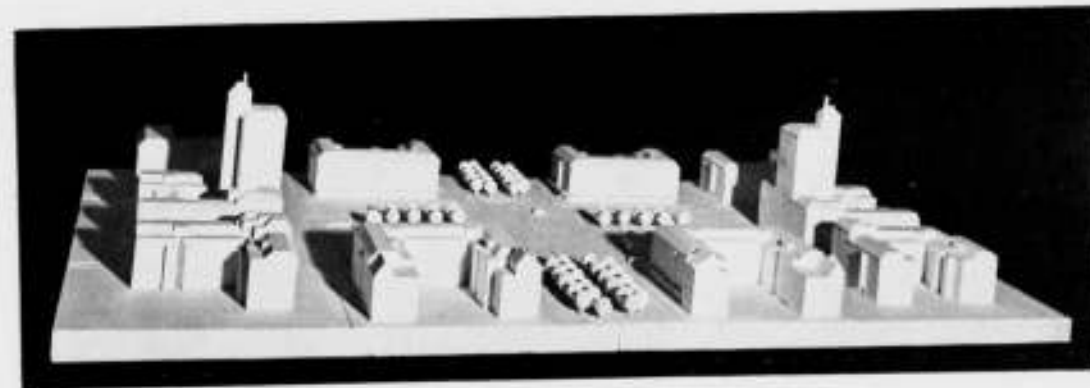
van een hooger en bouw sterk op den voorgrond. In de eerste plaats geeft het ijzeren geraamte met zijn lichte kolommen en groote overspanningswijdten een buitengewone elasticiteit aan de planindefiniteit, die steeds kan worden gewijzigd om zich aan de behoeften van het oogenblik aan te passen. Bij het centrale plan zal het middengedeelte van het gebouw voor de liftinstallatie, de toiletten en de trappen kunnen worden gebruikt, de daaromheen gelegen ruimte, die slechts spaarzaam daglicht ontvangt, voor archiefruimte of berging worden bestemd en eindelijk kan de strook langs de ramen voor kantoren of werkplaatsen worden ingericht. Verlangt men een ruimere toetreding van daglicht, dan bij een dergelijken plattegrond mogelijk is, dan kan het gebouw van meerdere vleugels worden voorzien, die aan een centraal knooppunt zijn aangesloten.

Hoogten van 10 tot 20 verdiepingen zullen in normale omstandigheden voor onze verhoudingen ruimschoots voldoende wezen, bij hooger en bouw worden niet alleen de technische installaties vrij gecompliceerd, maar zij gaan ook beslag leggen op een steeds grooter deel van den nuttigen inhoud van het gebouw, en gaan daardoor steeds meer op de bouwkosten drukken.

MAQUETTE BEBOUWINGSPLAN ALLEBEPLEIN AMSTERDAM. 124

ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE BOUWONDERNEMER ADOLF BRUINSMA.

MAQUETTE BEBOUWINGSPLAN MINERVAPLEIN AMSTERDAM

ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE BOUWONDERNEMER ADOLF BRUINSMA. 125

BEBOUWINGSPLAN ALLEBEPLEIN TE AMSTERDAM.
ARCH. DR. H. P. BERLAGE, BOUWONDERNEMER ADOLF BRUINSMA.

Bij een hoogte van 10 tot 15 verdiepingen zullen de afmetingen der steunpunten niet meer dan 45 tot 55 c.m. in het vierkant behoeven te bedragen, indien men een bekleding der kolommen aanneemt van 5 c.m. gewapend beton of 10 c.m. holle terra-cottategels, zooals de meeste Amerikaansche bouwvoorschriften eischen.

Bij deze zwaarte der kolommen zal men gemakkelijk een steunpuntsafstand van b.v. 6 meter in de eene richting en 10 meter in de andere richting van het gebouw kunnen bereiken, waarbij de vloerbalken nog allerminst hinderlijk zwaar worden. Voor vloerconstructie wordt dan een lichte gewapend betonplaat toegepast tusschen profielijzeren balken, deze plaat wordt bedekt met een isolatielaag van ca. 10 c.m. sintelbeton, waarin de lichtleidingen kunnen worden weggewerkt. De kolommen in de gevels krijgen een zwaarder ommetseling, daar deze behalve tegen brand, ook tegen den invloed van het weer moeten worden beschermd. Hiertoe worden zij eerst gemenied, daarna met eenige lagen bitumineuze verf bestreken, of met cementspecie vertind. De ommetseling moet aan de blootgestelde zijden minstens 1 steen bedragen, aan de binnenzijde is 1/2 steen voldoende. Inderdaad heb ik te New-York bij gebouwen van ca. 30 jaar oud bij slooping geconstateerd, dat het ijzer geheel onaangetaast is gebleven. Daar de buitenmuren tusschen de kolommen slechts hun eigengewicht te dragen hebben, en dat alleen van vloer tot vloer, omdat ze op elke verdieping door een ringbalk worden gedragen, kunnen deze zeer licht worden

geconstrueerd. De New-Yorksche bouwverordening laat een minimum van 1 1/2 steen toe, terwijl in deze dikte een even-tueel aan te brengen bekleding in natuursteen of terra-cotta-platen is inbegrepen. Deze muren, hoewel niet op dracht berekend, verhoogen natuurlijk toch in aanzienlijke mate de stijfheid van het gebouw. Toch wordt, wanneer de hoogte van het gebouw een der horizontale afmetingen meer dan 4 maal overtreft, nog een afzonderlijk windverband aangebracht. Dit geschiedt door de aansluitingen van hoofdbalken en kolommen zoodanig te construeeren, dat zij geschikt worden om een buigend moment over te brengen. Vanzelfsprekend is dit niet voor alle kolommen noodzakelijk, doch slechts voor een of twee kolomreeksen in beide loodrechte richtingen. De stive vloerplaten zorgen er dan wel voor, dat de winddruk op deze beide vertikaal geplaatste viereenliggers wordt overgebracht. Wanneer de hoogte van het gebouw 15 verdiepingen te boven gaat, verdient het aanbeveling, de liftinstallatie in groepen te verdeelen. De eerste groep bedient dan de benedenste 10 vloeren, terwijl de tweede deze zonder stopplaatsen passeert. Op deze wijze wordt voorkomen, dat de hoogste verdiepingen in een te ongunstige conditie zouden geraken wat betreft den tijd noodig om deze te bereiken. Nu verbeteringen in de veiligheidstoestellen en regelapparaten snelheden van 200 tot 300 meter in de minuut mogelijk maken, wordt de benoedigde op-haaltijd vanzelfsprekend zeer kort.

Doordat de liftinstallatie in het verkeer tusschen de verschillende verdiepingen op uitnemende wijze voorziet, worden de trappen van ondergeschikte betekenis. Zij dienen alleen in geval van nood tot het afvoeren der bewoners en worden daarop geheel berekend. Zij moeten natuurlijk brandvrij worden geconstrueerd en in een afzonderlijken koker, op de verdiepingen van zelfsluitende branddeuren voorzien, worden besloten. Bij grootere gebouwen schrijft men in Amerika voor dat een der trappen geheel zonder communicatie met het gebouw en alleen bereikbaar over open balkons moet worden aangebracht. Niet alleen moeten de trappen brandvrij worden gebouwd, dit geldt eveneens voor lift- en ventilatieschachten, in het kort alle verticale kokers die door meerdere verdiepingen van het gebouw worden gevoerd, en die bij een eventueelen brand als schoorsteenen zouden kunnen dienstdoen, en als zoodanig den brand van de eene verdieping naar de andere overbrengen.

Voor de verwarming van hooge gebouwen is vanzelf stoom aangewezen, daar bij een warmwaterinstallatie zonder bijzondere voorzorgen de benedenste deelen der leidingen drukkingen van verscheidene atmosferen zouden krijgen te verduren. De stijgleidingen zijn als regel bij iedere gevelkolom geplaatst, waardoor het mogelijk is de radiatoren met behulp van korte horizontale aansluitingen te verbinden.

Boven of beneden zijn deze stijgleidingen door ringleidingen gekoppeld. Dit hangt samen met het systeem van verdeling, dat gevolgd wordt. Boven de hoogste verdieping wordt voor deze ringleidingen dikwijls een afzonderlijke zolder aangebracht, die tevens als isolatieruimte onder het platte dak dient. Vacuumpompen dienen in sommige gevallen om de circulatie van den stoom te bevorderen. Hierdoor wordt de kooktemperatuur van het ketelwater verlaagd, zoodat de stoom met een lagere temperatuur in de radiatoren treedt. Deze worden dan niet zoo heet, en stofverbranding kan niet voorkomen. Ook de waterleiding zal een afzonderlijke pompinstallatie vorderen met een of meer reservoirs, al naarmate het water in verschillende trappen moet worden opgepompt. Op het hoogste reservoir behoort ook de brandleiding te worden aangesloten.

Het rioleeringssysteem van den skyscraper geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Het is meestal uiterst eenvoudig, vooral waar de toiletruimten boven elkaar gelegen zijn. Alleen moet de ontluftung van syphons en stankbochten met zorg

geschieden, daar door de groote valhoogte in de standleidingen veel gevaar bestaat, dat de stankafsluiters worden leeggezogen. Toilettien en badkamers moeten, wanneer het niet mogelijk is deze aan de buitenmuren te plaatsen, op een ventilatiekanaal worden aangesloten, dat gewoonlijk tot het dak doorloopt, waar de ventilatoren voor de afzuiging zijn geplaatst. Het zal voor alle belangrijke ruimten in het gebouw wenschelijk zijn, mechanische afzuiging toe te passen, al of niet gecombineerd met aanvoer van gezuiverde, voorgewarmde lucht. Men heeft dan de temperatuur in de vertrekken beter in de hand, de ingebrachte lucht is zuiverder dan die, welke door de ramen binnenstroomt, en men kan door een juiste verdeling der inblausopeningen tocht beter vermijden, dan wanneer men ventileert, door de ramen open te zetten.

Zelfs bij een geheel vrije ligging van het torenhuis zal het niet gemakkelijk vallen, alle ruimten van voldoende daglicht te voorzien. Voor die ruimten, waar men niet langdurig verblijft, is dit ook niet noodzakelijk. In gangen, portalen, trappenhuizen, toiletruimten enz. kan het daglicht gemakkelijk door kunstmatige verlichting worden aangevuld. Maar voor de tot bewoning dienende vertrekken is een goede dagverlichting een eerste vereischte. In de groote steden van de Nieuwe Wereld is tengevolge van het gemis aan onbebouwde ruimte de verlichting in vele gevallen geheel onvoldoende. Smalle straten, nauwe binnenplaatsen verhinderen een gunstigen lichtinval, en zelfs de vrij drastische nieuwe zónewetten van New-York hebben in dit opzicht nog weinig verbetering gebracht. De verlichting van een vertrek is namelijk niet zoozeer afhankelijk van den hoek waaronder het licht binnenvalt, als van de vrije ruimte in horizontale richting voor het raam gelegen. Waar deze ruimte geheel onbelemmerd is, dringt het licht veel dieper door, dan men zou verwachten. Het is daarom bij den hoogbouw, waar meestal wel overvloed van ruimte vóór de ramen aanwezig zal zijn, niet noodig om hooge verdiepingen toe te passen. Wel zal het aanbevelenswaardig zijn, de horizontale gestrektheid van de ramen zooveel mogelijk uit te breiden. Het wekt verwondering, dat de Amerikanen met zijn practischen geest hiertoe nog niet meer gekomen is. De reden hiervan is misschien te zoeken in het feit, dat de standaardmodellen schuiframen, welke hij van de fabriek betreft, dit onmogelijk maken. De verhouding van raamoppervlakte tot vloeroppervlak is in elk geval heel wat ongunstiger dan bij ons. Nu ligt New-York aanmerkelijk zuidelijker dan Amsterdam, waardoor de intensiteit van het licht veel grooter is. Aan den anderen kant eischen onze bouwverordeningen vooral voor woonvertrekken veel te groote ramen, wat aan de behaaglijkheid niet ten goede komt. Getemperd licht schept niet alleen een aangename sfeer, het doet ook vele kleuren fraaier uitkomen.

Zal men in verband met het constructiesysteem liefst zorgen, dat, indien groote zalen worden verlangd, deze op de hogere verdiepingen voorkomen, men kan niet altijd vermijden, dat ook op de benedenverdiepingen wel eens ruimten vrij van steunpunten moeten worden geprojecteerd. De mogelijkheid bestaat, om kolommen, zelfs wanneer daarop twintig en meer verdiepingen rusten, in geconstrueerde vakwerkliggers op te vangen. Deze liggers kunnen een hoogte van enkele verdiepingen verkrijgen en op deze verdiepingen in de scheidingswanden der vertrekken worden weggewerkt. Door deze en soortgelijke constructies ontstaan voor den architect talloze verrassende aesthetische mogelijkheden. Hieraan heeft de Amerikaan nog nauwelijks aandacht geschonken.

Thans, nu de bouw van torenhuizen ook in Europa ingang begint te vinden, bestaat de mogelijkheid, dat ook onze architecten eenmaal in staat zullen worden gesteld, op dit gebied hun sporen te verdienen.

Ir. J. BECKERING VINCKERS.

ORIENTATIE VAN EEN HUIDIGEN GLAZENIER.

Architectuur en utiliteitskunst treden in een tijdperk, waarin alle persoonlijke romantische emotie zal wijken voor een onpersoonlijk-algemeen menschelijk dienen van nuttigheid, hygiene, en comfort. De persoon van den architect zal hoe langer hoe meer tot het bouwwerk staan als de ingenieur constructeur staat tot den te maken motor. Hij bezigt en perfectioneert gemeengoed geworden vindingen, hij is de richter der industrie. Het met mechaniseering en standaardiseering begonnen proces voltrekt zich verder: de architectuur wordt industrie. Evenzoo standaardiseeren zich de gebruiksvoorwerpen: Tafels en stoelen, bedden, lampen, waschbakken, alles gericht naar hoogst mogelijke bruikbaarheid. Wat zich niet standaardiseert is de uiting van geestelijken overvloed. Deze blijft persoonlijk, omdat ze een organische uiting is van den enkeling, die niets te maken heeft met economische wetten van utiliteit, en die toch steeds weer nieuw leven zal vragen uit de noodzakelijke streving van het sterke individu naar een bevestiging van geestelijke meerwaarde tegenover de massa. En dit mag gelden als definitie der moderne vrije kunstuiting.

Hoe onpersoonlijker de industrie wordt, hoe genormaliseerder het leven, des te persoonlijker, des te gedifferentieerder wordt het kunstwerk: directe seismographische registratie van ontroering en verwondering. Muziek-dichtkunst-schilderkunst, beeldhouwkunst, niet in dienst van een cerebraal ideologisch systeem of cultus, maar direct uit geestelijke noodzaak der overvloedsuiting. En zóó slechts kan een zuiver gerichte moderne glasschilderkunst bestaan: als vrije en niet utile maar psychisch gerechtvaardigde manifestatie, wier materiele en expressieve stijleigen weliswaar wortelt in, en voortgroeit uit een naar betekenis en doel totaal heteroogeen verleden.

Men heeft te kiezen tusschen de nuttige en zeer perfecte spiegelruit of ruit van vita-glas, en het luxe-raam, dat spontaan iets van het licht wil offeren aan een uiting van geestelijken overvloed.

Uit deze orienteering blijkt hoe industrie en kunst zich sterk scheiden naar hun doel. Industrie beoogt nuttigheid, die zich in economische waarde laat uitdrukken. Kunst beoogt geestelijken overvloed, welks waarde bepaald wordt uit persoonlijke appreciatie. Beide scheppen schoonheid naar de mate ze hun doel nabij komen. Industrie schept schoonheid in categorie. Kunst in organische uiting van het begenadigde individu dat een projectie op de materie geeft van een doorleefd tijds-complex.

In de middeleeuwen waren industrie en kunst niet te scheiden, wij beide handwerk. Daar kon men met recht spreken van Kunstnijverheid. Tegenwoordig wordt Kunstnijverheid een onwezenlijk iets: een romaneek idealistisch compromis uit historisch heimwee, dat gelijk vele compromissen uit valsche piëteit door aestheten gehandhaafd wordt.

Laat ons niet in illusies leven: een glas- in loodraam in een modern gebouw is een kunstwerk, als 't voldoet aan de eischen van elk kunstwerk, als 't een registratie is van de innerlijke spanning van den maker, zoo direct mogelijk. Maar evenals een olieverschilderij een onding is, als het lijkt op een kleurenfoto, eveneens mag een glasraam zijn materie niet verloochenen, glas en brandverf en lood, samengesteld uit het gevoelen van den maker, niet echter uit een domme archaïstisch aesthetische orthodoxie. En evenals een schilder zelf zijn doek beschildert, eveneens moet de glazenier zijn raam maken uit de door hem volkomen beheerschte materie. Een handwerk in den hoogsten zin: men kan geen glasraam concipieeren en 't een ander laten maken naar noch zoo keurige cartons: de kennis en de beheersching der materie leert den geest hoe zich te uiten, eer de geest de stof kan dwingen. Hier niet minder dan in elke vrije kunst is voor den modernen kunstenaar een volledige habitus noodzakelijk. Een aesthe-

tisch ornamentaal product dat de pretentie heeft, „de architectuur voort te zetten” is een onwaarheid geworden. Evenals een schilderij den wand onderbreekt en door zijn contrast oplichtert, eveneens is een glas- in loodraam een onderbreking der architectuur, een overbodige, maar gerechtvaardigde manifestatie van rijkdom.

Een raam van deze allure, juist in gebaar tegenover de ruimte die het belicht, is, waarachtiger en schooner, dan een siersel met quasi architectonische pretentie in zijn uiterlijke stijleering. Zoolang architectuur echter decoratie blijft, en ik zie ze nog veelvuldig aan deze zwakheid lijden, zal het doorsnee glasraam vaak genoeg aan deze bekoring bezwijken en de wanhopige allure aannemen, een voortzetting te zijn van wat men ten onrechte architectuur noemt.

Dat is meest preoccupatie om „stijleenheden” maar zij die heden ten dage spreken over stijl gebaseerd op culturele en sociale eenheid, erkennen de volkomen afwezigheid van een cultus als drager van een ordenende sacrale kunst. De moed om dit consequent te aanvaarden schijnt echter veelal te ontbreken; men fabriceert nu een „moderne stijl” uit heimwee naar wat men graag zou doen gelden als moderne mystiek. Zoo'n stijl is een irrealistisch idealisme en raakt den buitenkant. Schuwt men zoiets „mode” te noemen, laat men 't dan euphemistisch betitelen als „Kunstabeweging”.

Laat ons niet treuren over een niet bestaanden eenheidschependen cultus; laat ons oprecht en ronduit een niet minder religieuze kunst geven uit een eenheidsprincipe dat iedereen aanvaardt: het Leven. Laat de uitingen nog zoo veelvuldig van vorm zijn naar de andersgeaardheid der verschillende kunstenaars; het gezamenlijke beeld van onzen tijd kan er slechts rijker om zijn.

En voor alles schuwe men het valsche gebaar hoezeer we een auto bewonderen, (ik zeide reeds waarom hij schoon is), laat ons erin rijden, maar laat ons geen schilderijen maken, die op auto's gelijken; en hoezeer we de architectuur bewonderen om haar rationeele en naar doelstelling uitgebalanceerde vormen: wanneer we uit die vormen glasramen gaan bakken, zijn we als een kind, dat wijf het eens een konijn zag en bewonderde, nu geen chocolade meer wil eten, tenzij in den vorm van een chocolade konijn.

28 Maart 1930.

JOEP NICOLAS.

PRIX DE ROME VOOR SCHOONE BOUWKUNST.

De Staatscourant bevat thans het programma voor den wedstrijd in de Schoone Bouwkunst om den Prix de Rome, welke gehouden wordt in de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.

De wedstrijd bestaande uit Proefkamp en Eindkamp, begint 11 Juni en eindigt 6 September. Het examen dat aan den eigenlijken wedstrijd voorafgaat, wordt gehouden van 2-6 Juni. De candidaten (Nederlanders, niet jonger dan 20 en niet ouder dan 30 jaar) zijn verplicht, van hun voornemen tot deelneming uiterlijk 6 Mei schriftelijk kennis te geven aan den hoogleeraar-directeur der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, Stadhouderskade 86, Amsterdam, onder overlegging van een uitreksel uit het register van den burgerlijken stand.

NORMALISATIE VAN HANG- EN SLUITWERK. Op voorstel van de architectenkeren „de Acht” te Amsterdam (Secretaris Ir. A. Boeken) heeft een bespreking plaats gehad betreffende de normalisatie van hang- en sluitwerk. Op dit gebied bestaat een chaos, waardoor passende stellingen bijna niet te verkrijgen zijn, en men, tenzij tegen abnormaal hooge prijzen, bijna niet kan bijbestellen. Getracht wordt daaromtrent de noodige gegevens te verzamelen. In de eerste plaats dient de vraag beantwoord te worden of in gezaghebbende kringen voor bedoelde normalisatie voldoende belangstelling bestaat.

Voorts zal onderzocht moeten worden of de fabricage van hang- en sluit-

werk hier te lande plaats vindt en zoo ja, door welke fabrieken. De volgende onderwerpen zijn voor behandeling genoemd: deurkrukken, spiegelletten, deurgrepen, raamkrukken, scharnieren, uitzetters, deursloten (van deze laatste alleen de afmetingen, welke voor het plaatsen van belang zijn). Enkele leden van genoemden architectenkring hebben zich beschikbaar gesteld om te trachten belangstelling en medewerking te wekken voor deze normalisatie, alvorens dit onderwerp aanhangig te maken. (Uit „Normalisatie”). (Moe. cens. Bes.)

WARMTESTICHTING. 1 JANUARI 1929 TOT 1 JANUARI 1930. TWEDE JAARVERSLAG VAN HET INSTITUUT TOT BEVORDERING VAN DE WETENSCHAPPELIJKE EN PRACTISCHE ONTWIKKELING EN TOEPASSING VAN DE VERWARMINGS- EN VENTILATIE-TECHNIEK OVER 1929. — Uit het Jaarverslag lichten wij het volgende:

Er werd één Algemeene Vergadering gehouden, n.l. op 15 Maart, zijnde de in Maart voorgeschreven Jaarvergadering, volgens art. 7 van het Houdelijk Reglement.

Het Dagelijksch Bestuur vergaderde acht maal, waarbij tweemaal de Voorzitter vervangen werd door zijn plaatsvervanger Prof. Ir. D. Dresden wegens reis van Prof. Ornstein.

Contact werd gezocht met de Hoofdc commissie voor Normalisatie in Nederland teneinde een langs elkaar heenwerken der „Warmtestichting” en dier Commissie te ontgaan. Van het Hoofdbestuur der Normalisatie Commissie mocht een aangenaam schrijven geboekt worden, waarin gemeld werd die samenwerking zeer op prijs te zullen stellen. De leider van des thermo-technischen dienst zou voorloopig de band zijn tusschen de twee lichamen.

Verder is uitvoering gegeven aan het besluit der Algemeene Vergadering met betrekking tot het aanwijzen van een vertegenwoordiger in de „Gesellschaft”, waartoe de voorzitter van het Dagelijksch Bestuur, Prof. Ornstein, zich beschikbaar stelt. Daar Prof. Ornstein, als secretaris van den Raad van Toezicht op den Keuringsdienst voor elektrische materialen is opgetreden en daardoor in verband is met de Ver. van Directeuren van Electriche Bedrijven is dus nu de ring gesloten tusschen de technisch wetenschappelijke lichamen, welke voorloopig voor onderling contact in aanmerking komen, n.l. Bond van Materialenkenners, Gasstichting, Hoofdc. Commissie van de Normalisatie in Nederland, Rijks-Instituut voor Brandstof, feneconomie, Ver. van Dir. v. Electr. Bedrijven, en de Warmtestichting. Dan is te melden dat klaarheid is gebracht in de positie van de Commissie van Toezicht op onzen Keurings- en „Onderzoekingsdienst”. (Zie Art. 7 der Statuten).

Deze positie moest nog nader uitgewerkt worden en daartoe is een Ontwerp reglement bij het Dagelijksch Bestuur in behandeling gekomen dat na eenig overleg en het wisselen van nota's tot bevrediging strekte en nu de eind-goedkeuring behoeft.

Internationaal Contact met verwante instellingen is beschreven in het hierbijgaande Jaarverslag van den Thermo-technischen Dienst, zoo ook het uitbrengen van een rapport van Nederland aan het Internationaal Congres voor Materiaal-Onderzoek 1931 te Zurich te houden, inzake warmte-technische eigenschappen der bouw- en isoleer-materialen en de aan deze materialen te stellen eischen.

De financiën der Stichting blijven voor de toekomst eenige zorg baren, wil men haar werk op den breedten basis kunnen brengen waarop dit dient te staan. Er zal door allen, welke iets met de Warmtestichting hebben uit te staan, moeten gepropageerd worden het doen uitvoeren van onderzoekingen en het doen van keuringen. Het mag, gezien de ervaring der afgelopen 2½ jaar, niet moeilijk heeten het bestaan en het nut der stichting in wijden kring bekend te maken, gezien ook het feit dat bijv. uit diverse publicaties bleek hoe velen in den lande op sigen houtje en daardoor natuurlijk op gebrekkige wijze onderzoekingen deden, welke veel tijd en geld aan de betrokkenen kootten, terwijl het resultaat half was en dikwijls onvergelykbaar met analoge onderzoekingen van anderen. Als men slechts bedacht is op het bestaan en de werkwijze der Warmtestichting, is het verwonderlijk te noemen hoeveel toepassingen mogelijk blijken in de breede maatschappij voor het werken der stichting. Dit zij dus een ieder aanbevolen, welke dit Verslag leest!

Het einde van het jaar 1929 bracht een zwaren slag. Op Kerstdag overleed de Heer A. R. Veenstra, Directeur der Ned. Vereeniging voor Centrale Verwarmingindustrie en Secretaris van ons Dagelijksch Bestuur.

Nog zijn te vermelden de volgende persoonsveranderingen: de Heer Ir. Scheffer trad uit het bestuur en hiervoor werd gekozen Ir. Wirtz, terwijl de Heer Ir. Slotboom vervangen werd door den Heer Ir. Heringa.

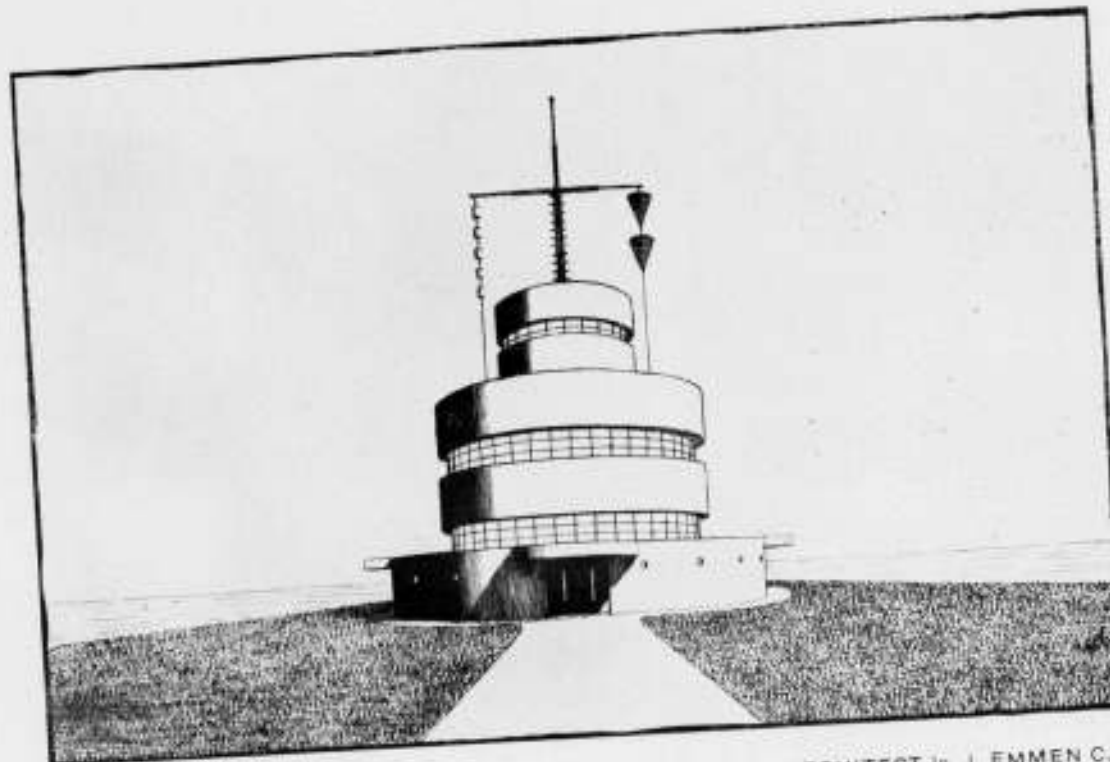
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N^O. 36736

N^O 16

19 APRIL

1930

HET NIEUWE HAVENKANTOOR TE IJMUIDEN.

ARCHITECT IR. J. EMMEN C.I.

HET NIEUWE HAVENKANTOOR TE IJMUIDEN.

Het nieuwe Havenkantoor wordt gebouwd op den dijk (lengte = 300 Meter, kruinbreedte = 35 Meter) welke het binnenhoofd van de bestaande Grootte Sluis (tegenwoordig Midden-sluis geheeten) en het buitenhoofd van de nagenoeg voltooide nieuwe sluis (Noorder Sluis) verbindt. Het komt dus te liggen op een smalle landstrook tusschen het buitentoelidingskanaal (breedte ± 200 Meter) van de Noorder Sluis en het binnentoelidingskanaal (breedte ± 140 Meter) van de Midden Sluis. Het betrekkelijk kleine gebouw moet verschillende personen en diensten met zeer uiteenloopende werkzaamheden huisvesten. Voor alles echter is een ruim uitzicht naar alle zijden zeer gewenscht. Daarom is een cirkelvormige plattegrond gekozen en zijn de steunpunten van het gebouw zooveel mogelijk naar binnen geplaatst, waardoor op elke verdieping langs den geheelen omtrek een ononderbroken raamreeks kon worden aangebracht.

De indeeling van het gebouw blijkt uit eenige bestekteekeningen, welke bij deze toelichting zijn afgedrukt. Op den beganegrond zijn vier bergplaatsen en een garage geprojecteerd. De bergplaatsen omsluiten als het ware een viertal vertrekken voor runners en vletterlieden, welke iets hooger zijn gelegen zoodat men in deze vertrekken over de platte daken der bergplaatsen kan uitzien (zie doorsnede G-H blad 94). Op de eerste verdieping wordt de klaringsdienst ondergebracht. De tweede verdieping met het terras dient hoofdzakelijk voor de bediening van de op het dak geplaatste mast met stormseinen, terwijl op de derde verdieping, waar men een uitzicht heeft over het geheele Sluizencomplex, de elektrische lichtseinen worden bediend ter verdeling van de in- en uitgaande

schepen over de verschillende sluisen. Het gebouw is vrijwel geheel in gewapend beton geconstrueerd (zie blad 93). De fundeering wordt uitsluitend gevormd door een kruisvormige gewapend-betonplaat. Deze ligt geheel binnen het gebouw, dus vorstvrij, zoodat de plaat zonder ontgraving direct op het terrein kon worden aangebracht. De cirkelvormige wanden voor den beganegrond rusten op de fundeeringvormige kolommen, de derde verdieping en het dak rusten op de centrale schacht.

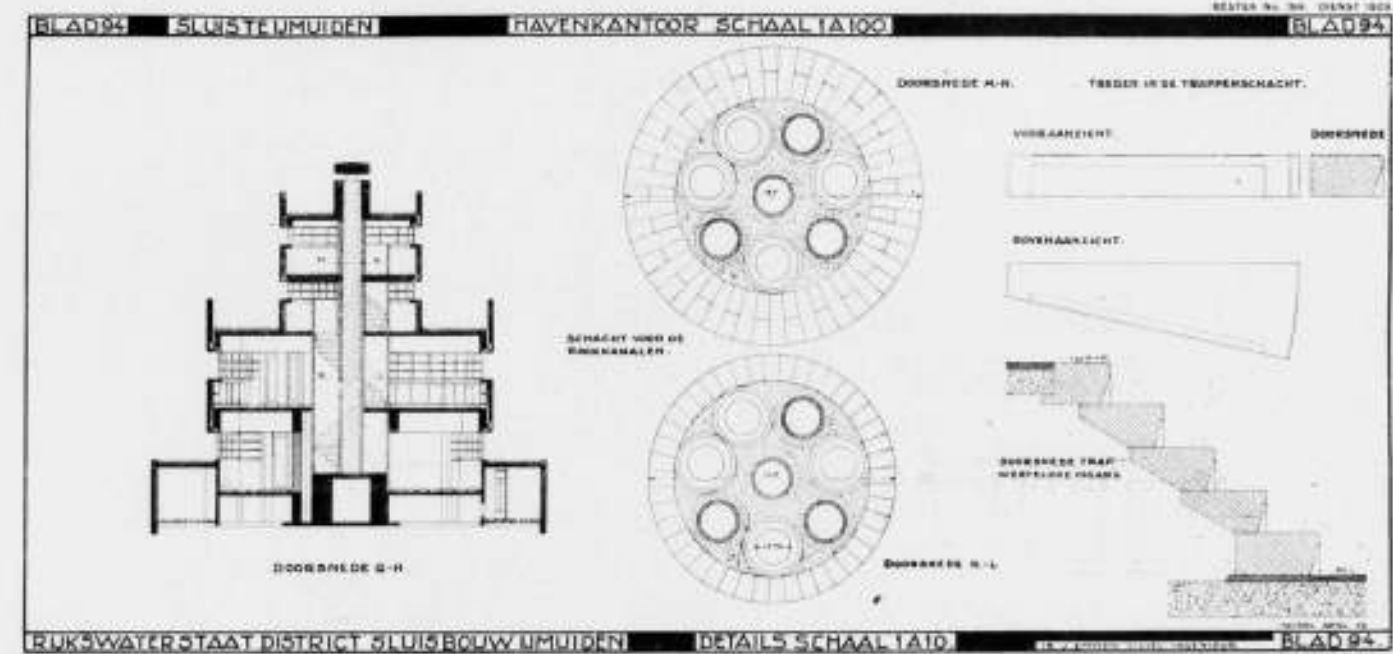
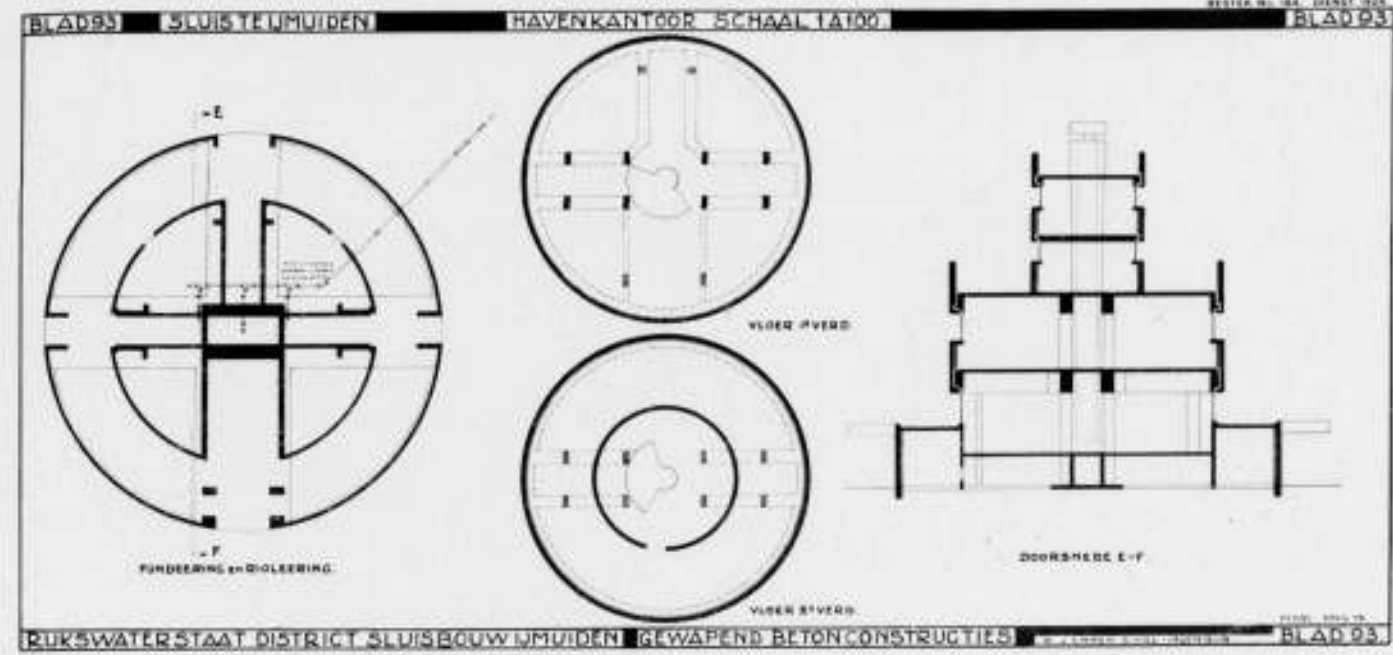
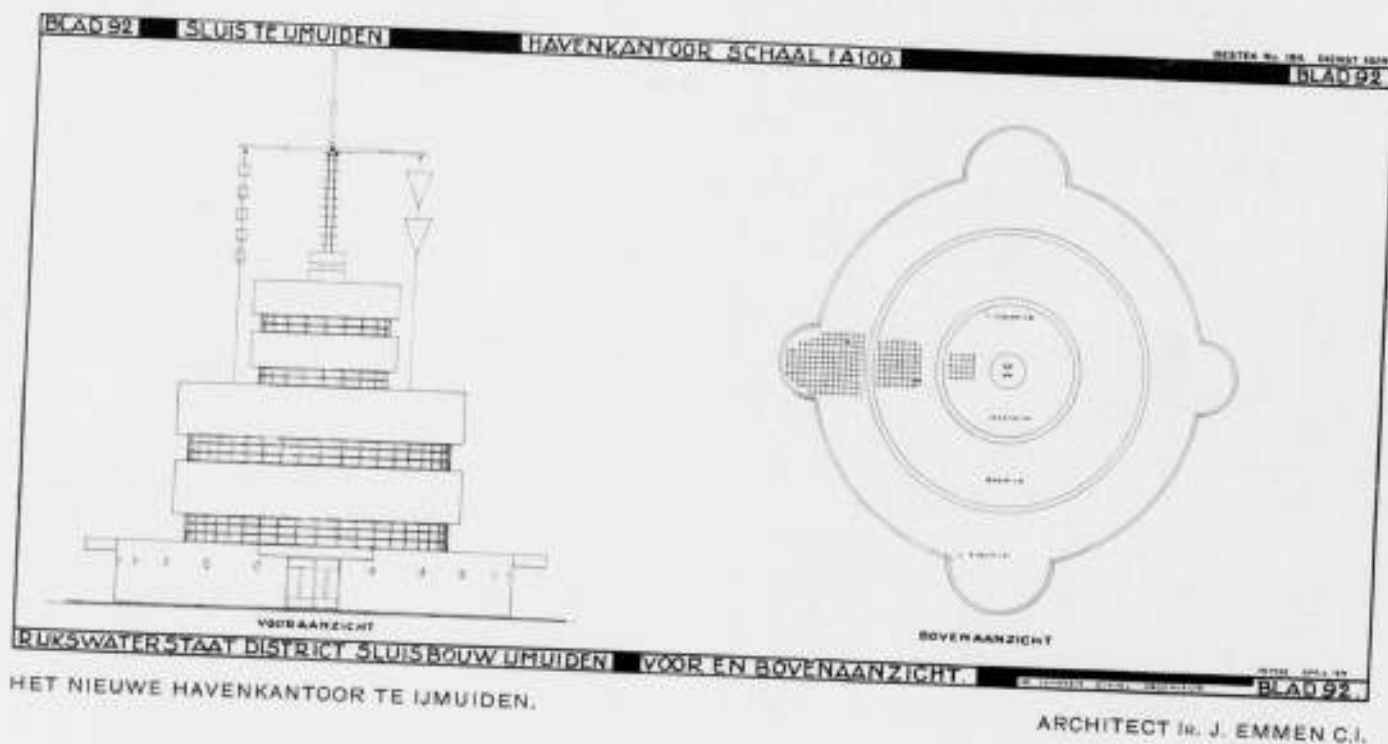
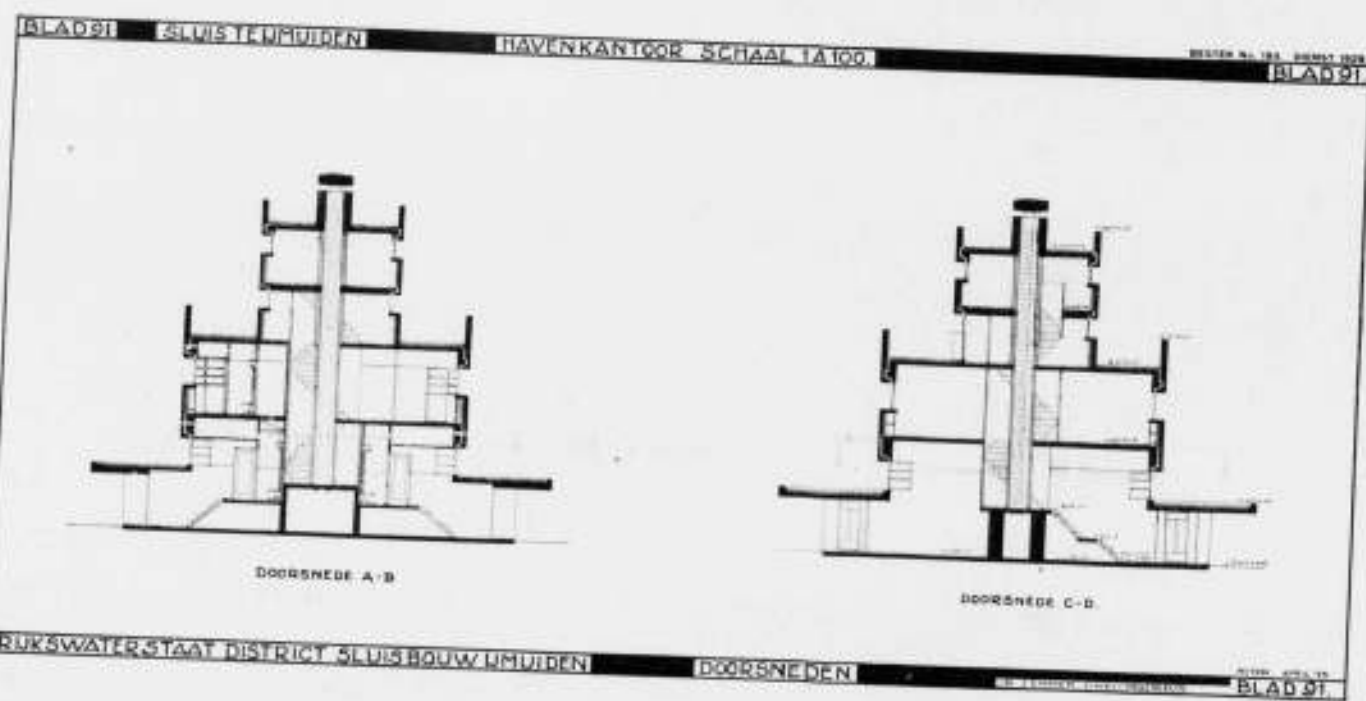
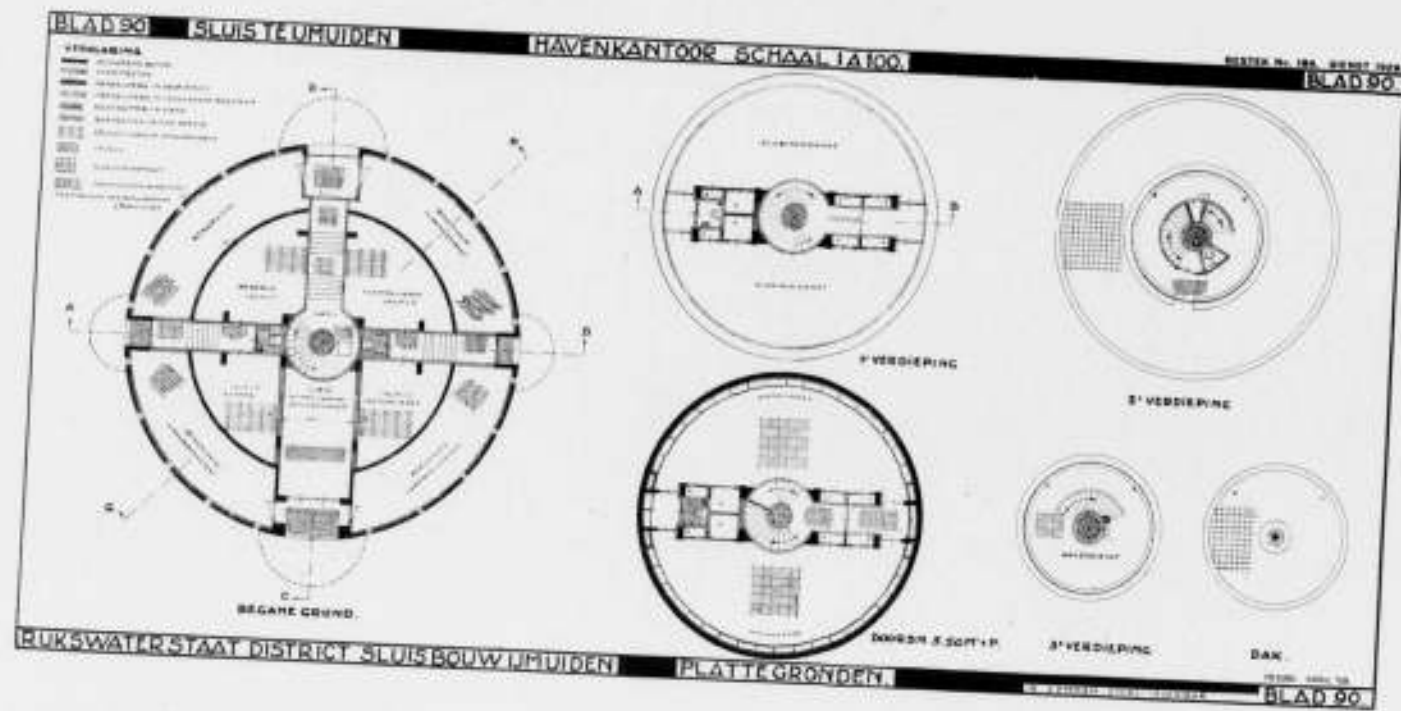
Ter voorkoming van ongunstige spanningen opgewekt door temperatuurverschillen van het binnen en buiten het gebouw voorkomende beton zijn de borstweringen voor de eerste, tweede en derde verdieping en voor het dak door voegen geheel vrijgehouden van de vloerconstructies (zie de bladen 91, 93 en 94).

De betondaken en wanden zijn vrijwel overal 15 c.M. dik, zij beschermen het sterk aan den invloed van regen en wind blootgestelde gebouw voldoende tegen vocht. Ter verdere isolering zijn binnen tegen de buitenwanden en op het terras en de daken halfsteens drijfsteenlagen aangebracht. Op het terras en de daken is deze drijfsteenlaag vervolgens afgedekt met roode plavuizen in asphalt.

De aan de buitenzijde zichtbare betonoppervlakken worden gebouchardeerd.

Aangezien het gebouw nog niet is voltooid is het niet mogelijk foto's te reproduceeren, zoodat slechts een reproductie van een pteekening is afgedrukt.

Ir. J. EMMEN.

FLATGEBOUW — ZORGVLIET. Architecten Ir. A. Alberts en Ir. A. Broese van Groenou.

Jarenlang heeft het peervormige, verdiepte terrein aan den Alexander Gogelweg in het park Zorgvliet braak gelegen, wijl er niemand de kosten voor over had om boven den vrij kostbaren grondprijs nog de vrij aanzienlijke vergrooing van den bouwprjs ten gevolge van den diepen grondslag te dragen. Bij het populair worden van den flatbouw hebben enkele promotors het denkbeeld geopperd om dat terrein daarvoor te benutten en de bezwaren van de diepe ligging te ondervangen door eenige flats gelijkvloers met den tuin te projecteeren. Echter kwam men voor de moeilijkheid, dat de bepalingen van het Park Zorgvliet slechts enkele groote gebouwen toelieten, terwijl de welstand eischte, dat de vorm van het gebouw zich bij de omgeving zou aanpassen.

In verband met deze overwegingen is de langgerekte U-vormige plattegrond ontstaan, waarbij aan de binnenzijde een verdieping flats meer is aangebracht, dan aan de buitenzijde. De vleugels, welke aan de wegen gelegen zijn, bevatten aan het uiteinde twee woonlagen minder dan de middenbouw, ten einde een geleidelijke opklimming in hoogte te verkrijgen en het massale van den bouw zooveel mogelijk te beperken. Op den beganen grond zijn op deze wijze 6 flats ontstaan,

waarvan de kopflats aan de vleugels de grootste zijn. Het verhoogd parterre en de 1e verdieping konden elk 2 flats meer bevatten, dus 8, de 2e verdieping weer 2 minder en de 3e verdieping nog 2 minder, zoodat in totaal 32 woningen konden worden verkregen. In werkelijkheid zijn het er 34 geworden, doordat enkele flats van den middenbouw in oppervlakte besnoeid zijn en meerdere kleinere flats zijn ontstaan. Behalve de kopflats zijn er op verschillende verdiepingen haast geen flats, die dezelfde indeeling hebben, een chaotische toestand, die geboren is uit de medezeggingschap van elken bewoner in de plan-indeeling, binnen de grenzen van de constructiemogelijkheid, van welk recht een gepast misbruik is gemaakt, dat voor de architecten tal van moeilijkheden heeft opgeleverd.

De langgerekte plattegrond maakte drie toegangen noodzakelijk waarvan twee in de vleugels aan de tuinzijde; de hoofdingang echter aan de verhoogde zijde van den middenbouw. Deze ingangen zijn binnenshuis met elkaar door een gang verbonden, zoodat men voor een bezoek uit den eenen vleugel naar den anderen geen jasje behoeft aan te trekken. Zoo zijn er vanzelf ook drie liften aangebracht bij elk der ingangen.

Ten algemeenen nutte van alle bewoners is een centrale keuken aanwezig, waarvan een druk gebruik gemaakt wordt;

ook staat er een eetzaal ten dienste van de bewoners, welke echter slechts bij uitzondering benut wordt.

Voorts kunnen de bewoners hunne gasten, indien zij in hun eigen flat geen ruimte daarvoor hebben, in de logeer-afdeeling onderbrengen, welke in de kap van den middenbouw is geplaatst.

De verwarming in dit gebouw geschiedt door middel van 4 ketels, waarvan 2 ingericht zijn voor vaste, en 2 voor vloeibare brandstof; de cokes-ketels zijn bedoeld voor de permanente warmtevoorziening, terwijl de olie-ketels alleen 's morgens en 's avonds voor korten tijd aangezet worden om de temperatuur constant te houden. De combinatie van deze twee stookmethoden schijnt in de practijk zeer te voldoen.

De torens zijn aangebracht ten dienste van de watervoorziening aangezien de druk van de gemeentelijke waterleiding op sommige uren, vooral 's nachts, niet voldoende is om de hoogste verdiepingen doorlopend van water te voorzien.

De opbouw is gebaseerd op een skelet van gewapend betonnen kolommen en balken met vloeren, waartegen een bekleding met leerleurige baksteen is aangebracht; roode Hollandsche pannen dekken de bekapping.

Als constructie tegen de gehoorigheid is voor de vloeren toegepast een laag van 10 c.M. bims-beton op het gewapend beton en voor de scheidsmuren der flats een dubbele wand van drijfsteen, dik 9 c.M. met een spouw van 5 c.M., opgevuld met kiezelguhr. De leidingen zijn zorgvuldig geïsoleerd, doch door de soms willekeurige ligging van slaapkamers ten opzichte van badkamers op een andere verdieping — gevolg van de uiteen loopende wenschen der bewoners — geeft het geluid van stroomend water soms overlast aan de burens in verticaal zin.

Overigens blijkt het vraagstuk der gehoorigheid op bevredigende wijze te zijn opgelost.

De uitvoering van dit bouwwerk heeft 14 maanden in beslag genomen, voorzeker een korte bouwtijd voor een werk van dezen omvang, waarvoor aan alle medewerkers naar rato van hun bemoeiingen alle lof toekomt.

De voornaamste aannemers welke bij dezen bouw betrokken zijn geweest, waren:

Hoofdgebouw: Nederlandsche Aanneming Mij. v.h. Boersma.
Gewapend beton: Hollandsche Beton Mij.

Centrale Verwarming en Watervoorziening: N.V. Therma.
Electrisch licht: Fa. Looienga & Co.

Het dagelijksch toezicht was in handen van den hoofd-opzichter H. H. Hendriks, terzijde gestaan door de opzichters A. Weber en J. B. Cornelisse.

NOGMAALS: NIEUW DEN HAAG.

Indien ik mij in de discussie meng over bovenstaand onderwerp dan gelieve de Redactie van het Bouwk. Weekblad dit niet te houden voor zooiets als het reiken van een behulpzame hand. Ik ben er van overtuigd dat hulp allerminst noodig is, maar ik kan toch niet nalaten hier even mijn — misschien wat onnoozele — verbazing te uiten over de richting welke het R. K. Bouwblad in zijn laatste nummer aan het debat geeft. Op pag. 264 lezen we: „Mocht de actie van het Bouwk. Weekblad leiden tot zelfinkeer bij het Gemeentebestuur, dan zouden wij dat toejuichen. Wij betreuren echter dat die actie wordt vertroebeld door zooveel oppervlakkige onjuistheid”.

Over vertroebelen gesproken. . . . Het R. K. Bouwblad meent een actie tot verheffing van het peil der bebouwing in Den Haag te kunnen dienen o.m. door:

1e. Het leveren van kritiek op de Amsterdamsche architectuur der laatste jaren.

2e. Als voren op de Amsterdamsche Schoonheids-Commissie.

3e. Het uiten van een grief over het feit dat het Bouwk. Weekblad niet dadelijk bereid is om bij het verschijnen van periodieken als het R. K. Bouwblad, het bestaansrecht en het belang daarvan te erkennen.

4e. Het zich te weer stellen tegen het toeëigenen door het Bouwk. Weekblad van het monopolie inzake acties als de onderhavige.

En tot dergelijke uitstapjes laat het blad zich dadelijk verleiden omdat het Bouwk. Weekblad de minder gelukkige uitdrukking heeft gebezigt van „een duit in het zakje doen” met betrekking tot de critiek op de Open brief aan het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage.

De onmiskenbare vooringenomenheid die overigens uit het schrijven van het R. K. Bouwblad blijkt tegen alles wat niet de z.g. Amsterdamsche school samenhangt, komt in een eigenaardig licht indien we in hetzelfde schrijven eene meening zien verkondigd als deze: „Nu is de verheffing der kunst nooit een zaak van meerderheden, maar van personen en stuwende groepen”.

Intusschen schijnt het R. K. Bouwblad er bezwaren tegen te hebben als dergelijke groepen in Amsterdam bestaan.

Verder worden in een ander verband niet-Amsterdamsche architecten met name genoemd die volgens het R. K. Bouwblad „de allerbesten onder ons” zijn.

Hiermede zijn we dan, via de Haagsche bebouwing, al dadelijk beland bij de verkwikkelijke strijdvrage wie onder de architecten tot verheffing der kunst is geroepen.

Geachte Redactie van R. K. Bouwblad, heeft het Bouwk. Weekblad U aanleiding gegeven om dergelijke kwesties in het geding te brengen? Neen immers. Het overgrote deel der B.N.A.-leden die achter de actie staan van het Bouwk. Weekblad en, naar ik mag aannemen, een groot deel van Uw eigen lezerskring heeft niets te maken met die beschimmelde veeten tegen een groep van Amsterdamsche architecten.

Over oppervlakkigheid gesproken: Uw kritiek op de Amsterdamsche architectuur is niet alleen oppervlakkig. Ze is buitengewoon onbenullig. Het is de kritiek van „the man in the street”.

Maar het summum van oppervlakkigheid is wel Uwe bewering dat men evengoed Amsterdam of een willekeurige andere stad had kunnen uitkiezen om mislukkingen vast te stellen. Zeker, de kwaal waaraan Den Haag lijdt is interurbain en zooals het Bouwk. Weekblad dan ook reeds heeft aangevoerd is het niet de eenige stad die onder de loupe genomen wordt. Maar nergens in ons land heeft de kwaal zoo'n omvang gekregen als in Den Haag. Waar heeft een „bouw-maar-raak” stelsel zoo'n piëteitloze natuurschennis in een dergelijken omvang op zijn geweten, zonder dat daar ruime compensatie tegenover staat in den vorm van een stadsaanleg en bebouwing die uitgaat boven een klein burgerlijk samenhoeken?

Wil men Den Haag vergelijken met Amsterdam — en de redactie van het R. K. Bouwblad geeft daartoe de gereede aanleiding — dan voelt men in Amsterdam datgene wat in Den Haag zoo pijnlijk wordt gemist: een bodem voor ontwikkeling, een cultuurbodem. Ja, geachte Redactie van het R. K. Bouwblad, in spijt van al die aardigheden die U opsomt van casueele torens, vrije oefeningen in raam- en erkervormen met accenten op den hoek, brugleuningacrobatiek, enz., enz., voelen we hier te staan op cultuurbodem. In die stad schuilen mogelijkheden. En ze zijn er uitgekomen ook. Daar heeft men een wijderen geestelijken horizon, verder strekkend dan huisbazen-illuzies. Wat Amsterdam zoo ongemeen boeiend maakt dat is het sterk pulseerende leven, wat medebrenkt dat het, ook op het gebied der architectuur en verwante kunsten, altijd vooraanstaande persoonlijkheden tot zich trok op tijdstippen dat ze in de kracht

van hun leven waren en met jong enthousiasme gaven wat op dat moment hun waarheid was. Dat heeft Amsterdam door alle tijden heen gedaan en men behoeft er niet aan te twifelen dat het dit zal blijven doen. Er leeft ook nu nog een sterk besef dat stedenbouw niet zoo maar zonder meer een kwestie is van verkeer, hygiëne en verder van vraag en aanbod op de woningmarkt. Men heeft daar nog andere behoeften en daardoor komt het dat deze stad een deel van het boeiende geestesleven, ook van vazen tijd, weerspiegelt. Amsterdam leeft. En het leeft als een hooger georganiseerd wezen. Daarom zijn de fouten, die er natuurlijk ook worden gemaakt altijd min of meer les défauts des qualités.

Den Haag maakt fouten zonder die kwaliteiten. Voor iemand die kan lezen staat hier geschreven: Laat alle hoop varen die hier binnengaat. Als eene beklemming komt het hier over U: hier is geen plaats voor ideeën, hier heeft men geen wijderen geestelijken horizon dan de behoefte van vandaag.

In Den Haag ontkomt men niet aan den indruk dat de stad er groeit, in de eerste plaats ten gerieve van de bouwondernemers, in de tweede plaats voor de bewoners^{*)}, dan een heelen tijd niets. . . . en dan bemerkt men hier en daar ook iets van dat cultuur-element zonder hetwelk een bevrugende groei van een stad — als organisme dat dien naam verdient en niet als goudvelderskamp — uitgesloten is. Kwesties van hoog- of laagbouw zijn in dit verband van secundair belang.

Een dergelijke leemte is voor een stad van eene beteekenis als Den Haag zeer zeker fataal. Men voelt dat of men voelt dat niet.

En daarom, geachte redactie van het R. K. Bouwblad, indien U beweert dat men evengoed Amsterdam of een willekeurige andere stad had kunnen uitkiezen om mislukkingen vast te stellen, neem ik liever aan dat een dergelijke uitlating en Uw kritiek op wat zoo smalend door U „onze roemruchte hoofdstad” wordt genoemd, U uit de pen vloeit als gevolg van de een of andere acute aandoening, dan als een chronisch gebrek aan geestes-beschaving.

Intusschen wil niet gezegd zijn dat de Autoriteit in Den Haag geen pogingen doet om de stedenbouw in alle opzichten op hooger peil te brengen. Maar de oorzaken van de malaise wortelen diep in de economische gesteldheid. Dit maakt de zaak zooveel moeilijker en daarom zullen pogingen tot verbetering van een grootere kracht en doelbewustheid moeten zijn dan ze tot op heden waren. Het was hierop dat het Bouwk. Weekblad aandrang. Het heeft daarbij concrete voorbeelden van slechte stedenbebouwing gevoegd als verduidelijking en staving van zijn beweringen. Dat blijkt alweer eens gevaarlijk te zijn onder architecten.

We kunnen intusschen de Redactie van het R. K. Bouwblad dankbaar zijn voor de waarlijk tactvolle wijze waarop ze in dit verband het verschil in inzicht met het Bouwk. Weekblad over die voorbeelden en over allerlei bijkomstigheden, op de spits dreef. We hebben nu een aardige feuilleton met zooveel vervolgen over „Nieuw Den Haag”.

Tot verheffing van het peil van den stedenbouw aldaar.
Tot verhooging van het aanzien van den Architectenstand.
Hulde!

Den Haag, April 1930.

J. LUTHMANN.

*) Om misverstand te voorkomen: Vanzelfsprekend wordt gebouwd ten gerieve der bewoners. Maar aan het tegemoetkomen aan individueele woonverlangens is een grens. De vraag is of die grens in Den Haag niet wordt overschreden. Omdat het kleine „heerenhuis” er in trek is, hebben de bouwondernemers op ruime schaal daarin voorzien. En om dit type woning ook voor zeer bescheiden beurzen bereikbaar te maken, is het ingeschrompeld tot een vorm waarbij de benaming „heerenhuis” tot een bespotting wordt, terwijl de uitvoering

natuurlijk ook leed onder de zucht om het toch maar zoo goedkoop mogelijk te leveren.

Dit schonk het aanzijn aan de talrijke wijken met die suffe bas de laine-sfeer. Hier is een vorm van het offeren van steden-schoon aan hyper-individueele woonverlangens. Men woont niet alleen in z'n huis, men woont ook in de stad.

Een anderen vorm vindt men aan de verlengde Laan van Meerdervoort. Een dergelijke modern geoutilleerde verkeersweg van groote allure vraagt een ander rythme dan dat wat gevormd wordt door die peuterige erkertjes voor elk huisje. Dit wordt daar tot een farce.

De geestelijke malaise die over iemand komt die in de latere uitbreiding van Den Haag wandelt wordt voornamelijk veroorzaakt doordat alles er heenwijst naar individueele verbrokkeling. Gemis aan common-sense.

Iedereen wil, behalve een eigen huis, ook nog graag een stukje van de natuur voor zich alleen in den vorm van een klein tuintje om het huis. Duizenden genieten op deze wijze van zoo'n klein brokje natuur. Maar voor tienduizenden die niet dat voorrecht hebben, wordt door deze wijdloopige wijze van bouwen de Natuur vernield. En dit valt te moeilijker te aanvaarden indien het geschiedt zonder compensatie van een in alle opzichten verzorgd stadsbeeld.

J. L.

OPENBARE NATIONALE IDEEËNPRIJSVRAAG.

Het Comité tot oprichting van een „Radiomonument” te Eindhoven heeft een „Ideeënprijsvraag” uitgeschreven voor de oprichting van zulk een monument, dat in een expressieven vorm de herinnering wekken moet aan een moderne, wetenschappelijk-technische vinding van wijde strekking. In dit monument moet op een door den ontwerper zelf te kiezen wijze, tot uitdrukking worden gebracht a. dat het bedoeld is als een hulde van de burgerij van Eindhoven aan het Philipslaboratorium.

b. dat dit laboratorium de radiophonie tot zoodanige hoogte ontwikkelde, dat eene verbinding kon worden tot stand gebracht tusschen het Moederland en de beide Indiën.

De ontwerper is vrij in de keuze van den kunstvorm, waarin hij het monument wenscht te concipieeren. Om de deelnemers in de gelegenheid te stellen van deze technische praestaties kennis te nemen, zal te hunnen behoeve eene excursie naar de Philipsfabrieken worden georganiseerd.

Uitgelooft worden drie prijzen, t.w. een eerste prijs, groot f 1000.—, een tweede prijs, groot f 750.— en een derde prijs, groot f 500.—.

De ontwerpen zullen worden beoordeeld door eene Jury, bestaande uit de Heeren: Prof. A. W. H. Odé, Hoogleraar Technische Hoogeschool Delft, Voorzitter; L. Bolle, Beeldhouwer te Rotterdam; Dr. E. J. Haslinghuis, Adj. Directeur Monumentenzorg den Haag; Ir. A. R. Hulshoff, B.N.A. Stadsarchitect te Amsterdam; Ir. L. C. Kaiff, Aesthetisch Adv. der N.V. Philips Gloeilampenfabr. te Eindhoven; H. W. G. Nieuwhof; Mr. H. J. Passtoors en H. v. d. Put, leden van het Comité Radiomonument te Eindhoven en J. D. Meysing B.N.A. Architect te Eindhoven, Secretaris.

Termijn van inzending, uiterlijk 1 October 1930.

Inlichtingen en exemplaren van het volledige programma zijn tot 15 Juni a.s. verkrijgbaar bij den Secretaris J. D. Meysing p.a. Bureau Gemeentewerken te Eindhoven.

PRIJSVRAGEN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1930”.

Voor een „Vacantiekoloniehuis” zijn binnengekomen ontwerpen onder motto's: Opus, B. en V., Spes, X., Denkend Beelden, Op de Helling, T.T.B., Zen atom, M., R., 45, L., Cultuur, Exodus, Kinderzorg, Sonnevancck, 30, Zuid Oost, 1930, alzo 19 inzendingen.

Voor een „Haltestation” zijn binnengekomen ontwerpen onder motto's: Vlugg, Bij de groote stad, S.S., N.S.M., Opus 7, Jumbo 1, S.T.O.P., Henri,

GEMEENTESCHOOL No. 16 TE LEEUWARDEN A.H. ENGELSCHEPLEIN. ARCH. J. ZUIDEMA B.N.A.

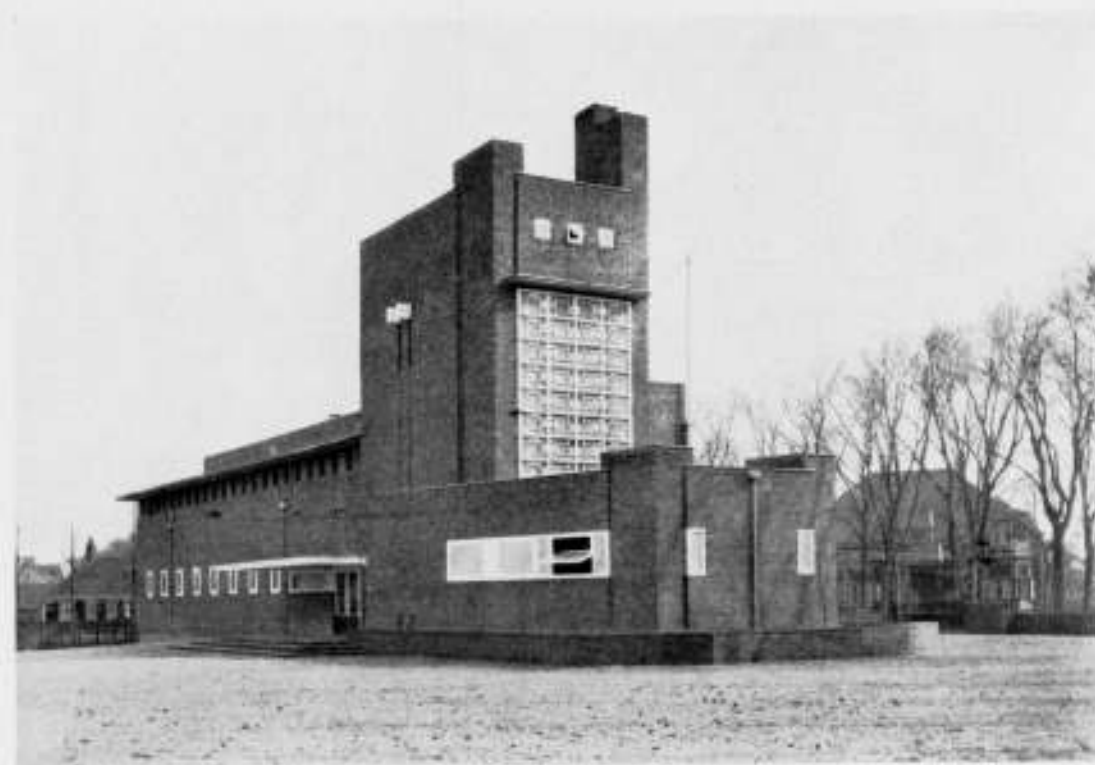

RIJWIEL- EN BRANCARDBEWAARPLAATS MET BOVENWONING. ARCHITECT J. ZUIDEMA B.N.A.

De hoofdwegen van en naar Leeuwarden, de Harlingerstraatweg, Stiensersweg, Groningerstraatweg en Overijsselschestraatweg, zullen zoodanig met elkaar worden verbonden, dat het groote verkeer om de stad wordt heengeleid. Van den Stiensersweg komt ter hoogte van het Schapedijkje een weg in Oostelijke richting te loopen, die een brug krijgt over de Dokkumer Ee en uitkomt op den Groningerstraatweg even ten Oosten van den Watertoren. Vanuit dit punt loopt in Zuidwestelijke richting een verbinding, die uitkomt op den

138

De Ruyterweg, langs dezen weg de Bleeklaan bereikt en vervolgens langs Bote van Bolswertstraat, Alma Tademastraat, een nieuwe brug over het Kanaal, Emmaplein loopt, bij de Willem Lodewijkstraat de spoorbaan snijdt en verder loopt langs Verstolkstraat, te Vegelindwardsstraat, over de Potmarge naar de Huizumerlaan. De verbinding Stiensersweg—Harlingerstraatweg wordt bereikt langs een nieuwen weg, die bij het Schapedijkje begint en in Zuidelijke richting gaat naar den Marssumerstraatweg bij

SCHOOLGEBOUW TE HARLINGEN.

ONTW. R. STRAK GEM. ARCHITECT.

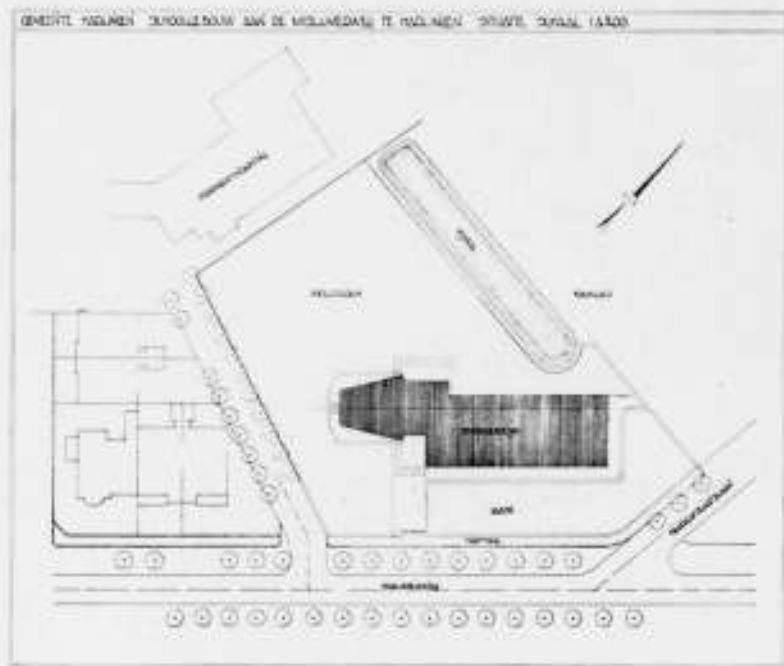
SCHOOLGEBOUW TE HARLINGEN.

ONTWERP R. STRAK. GEM. ARCHITECT.

Baansein. Vandaar is een nieuwe verbinding met den Overijsselschenstraatweg gedacht. Deze loopt langs de Bildtschestraat tot aan het Engelsche plein en van hier in Zuidelijke richting. Dan wordt deze nieuwe verkeersweg te land over een nieuwen verkeersweg te water gevoerd, want het water van de Willemskade wordt doorgetrokken in Westelijke richting, zoodat de scheepvaart de lastige bocht bij de Verlaatsbrug kan mijden. Een eind verder mondt dit nieuwe vaarwater uit in de Harlinger trekvaart. Hierdoor ontstaat een landtong, die voor industrie-doeleinden gebruikt kan worden. De Wilhelminabaan komt dus te vervallen. De Sneekerkade kan worden overkluisd, waardoor men ruimte krijgt voor het vee-auto-verkeer. Is thans het verkeer met vee-auto's 's Vrijdagmorgens aan de

Sneekerkade reeds overdruk, ir. Maas acht het niet onmogelijk, dat zulks in de toekomst, als de Zuiderzee is afgesloten, en er ook vee uit Noord-Holland per vee-auto naar Friesland zal worden vervoerd, nog veel erger zal worden, zoodat men tijdig maatregelen dient te nemen. Vervolgen wij nu onze wandeling langs den nieuwen verkeersweg. Deze is vanaf de „Nieuwe Willemskade" geleid ten Westen van de veemarkt, waar de situatie dan geheel gewijzigd zal zijn, via den Zuideringel, het Stationplein naar den overweg bij de Schrans. Verre toekomstmuziek is nog de weg rechtstreeks van den Harlingerstraatweg naar het Zuiden, dien men geheel links op ons kaartje ziet aangegeven, alsook de weg, die rechts op ons kaartje gedeeltelijk langs Kalverdijkje—Poppeweg eveneens

139

SITUATIE SCHOOLGEBOUW TE HARLINGEN. ZIE PAG. 139.

vanaf den Groningerstraatweg verbinding geeft met den Overijsselschenstraatweg.

Het spreekt vanzelf, dat al deze nieuwe verbindingen moeten kloppen met het uitbreidingsplan van Huizum.

Wat de hoofdverbinding met het Noorden verder betreft zij nog opgemerkt, dat het in de bedoeling ligt de Vrouwenpoortsbrug iets Zuidelijker te leggen recht voor het einde der Nieuwestad. De zoo lastige bocht in het grootscheepsvaarwater wordt afgesneden, zoodat dit vaarwater komt te liggen, waar thans de Westerplantage is. Waar de scheepvaart bij de Vrouwenpoortsbrug door de tegenwoordige bocht dikwijls vertraging ondervindt, zal dit een niet geringe verbetering zijn. De voorheen geprojecteerde brug voor de Fonteinstraat kan dan vervallen.

Wat nu de bebouwing van dit Grooter Leeuwarden aangaat, men heeft getracht hier nu iets goeds te maken. Ir. Gratama is van het denkbeeld uitgegaan, dat plantsoenen en waterpartijen het stadsbeeld verlevendigen en daarom zijn de bouwblokken zoo verkaveld, dat men bij ieder blok een plantsoen of een waterpartij krijgt.

Het Rengerspark, waarin de begraafplaats aan de Spanjaardslaan, die over een jaar of negen wordt gesloten, is opgenomen gedacht, zal sterk worden vergroot. In het park is een groote waterpartij gedacht, die zich ten Noorden hiervan zal voortzetten.

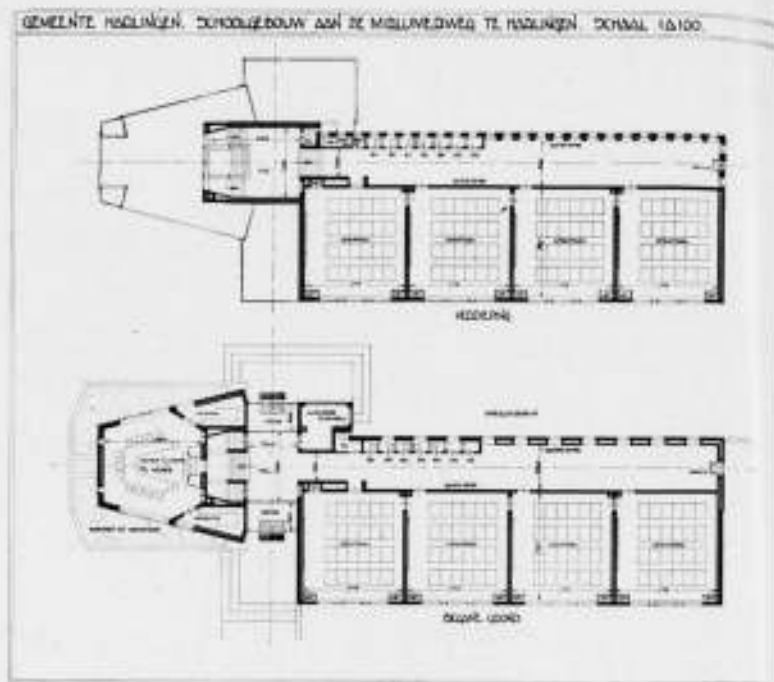
Voorts krijgt men o.a. plantsoenen voor het Nieuwe Ziekenhuis en voor het aan den Stiensersweg te bouwen nieuwe Bonifacius-hospitaal.

De Wilhelminalaan komt, zooals reeds is gezegd, te vervallen, doch in het Oosten der stad, ten Noorden van het Vliet, is een groot sportterrein gedacht, dat niet door huizenrijen wordt afgesloten. Hiervóór zal een autoparkeerplaats worden aangelegd. Ook in het Westen der stad zal een sportterrein worden aangelegd, doch op iets kleiner schaal.

Ook aan de industrie is gedacht. In het Oosten der stad, ten Zuiden van de Jachthaven, worden twee havens met spoorverbinding aangelegd, terwijl men ook in het Westen een industriehaven krijgt.

Ten Noorden van de Potmarge wil men een aardige woonwijk aanleggen, waar het water zeer zeker zal meewerken om een mooi geheel te krijgen.

(Ontleend aan een uitlichting in de Leeuwarder Courant).

PLATTEGRONDEN SCHOOLGEBOUW TE HARLINGEN. ZIE PAG. 139.

OMSCHRIJVING GEMEENTESCHOOL AAN DEN MIDLUMERWEG TE HARLINGEN.

De buitenmuren zijn opgetrokken van kleurige waalsteen (z.g.n. gekamde gevelklinker), de lintvoegen 1 1/2 c.m. terug gelegen en de stootvoegen vlak. De vloeren en trappen, zoodat de afdekking van het gebouw, zijn uitgevoerd in gewapend beton. De vloeren in entree's, hall, gangen, W.C.'s en garderobe, evenals de trappen, zijn bekleed met hardgebakken tegels en bewerkt met looper-motief. De betonvloer in de kamer van het hoofd der school is beplakt met linoleum, langs de wanden zwart en in het midden grijs. In de leslokalen zijn vurenhouten vloeren aangebracht, welke geolied zijn.

De wanden in entree's, hall en gangen zijn ter hoogte van 1.50 Meter uitgevoerd in schoon-metselwerk en samengesteld van machinale gele mop en vlak gevoegd, eveneens de gedeelten muur tusschen de kaasten en onder de lichtkozijnen in de leslokalen. De wanden in de kamer van het hoofd der school zijn, beneden de kaartenlijst, bekleed met triplex. De overige wanden in het gebouw, evenals de plafonds, zijn alle fijn afgeschuurd; de wanden in de leslokalen beneden de kaartenlijst bovendien behandeld met mineraalverf in gele kleur.

De bovenramen in de leslokalen en die in de bovengang zijn achterover vallend; de benedenramen in de leslokalen, evenals die in de benedengang en kamer van het hoofd der school in het midden tuimelend.

De klompenrekken zijn samengesteld uit buizen met fittingen; de kapstokken zijn over de gangwanden verdeeld en bestaan uit schroten waarop genummerde kleeerhaken.

Het speelterrein is afgedekt met goudalite. Speelterrein en gazons zijn van de trottoirs en wegen gescheiden door steenen borstweringen (metselwerk gelijk gebouw) en gesmeed ijzeren hekken, op deze borstweringen zijn doorlopende uitgewerkte hoekijzers aangebracht, het speelterrein is overigens afgescheiden door hekwerk van harmonica-gaas.

Het gebouw wordt verwarmd door middel van centrale-verwarming. Het buitenschilderwerk van het gebouw is gebroken wit; het toegangshek en afraastering groen; het gebouw is van binnen mat geschilderd, de leslokalen blauw, de entree's, hall, kamer van het hoofd der school en garderobe steenrood.

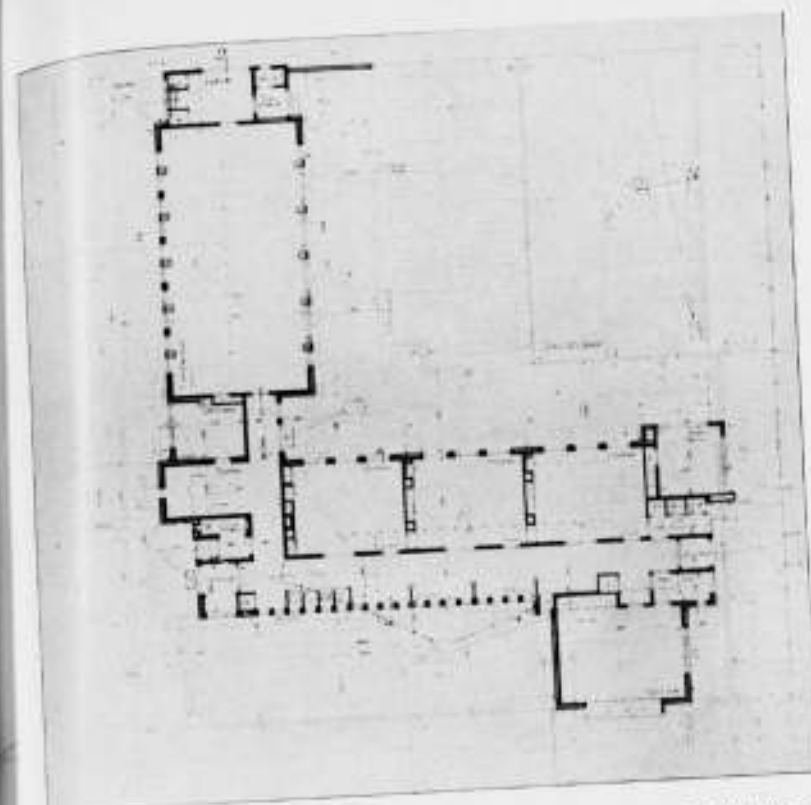
Bouwkosten, voorbereiding en toezicht, Meubilair en stoffeering totaal (zonder den bouwgrond) f 80.886.59.

Gemeente-Architect van Harlingen

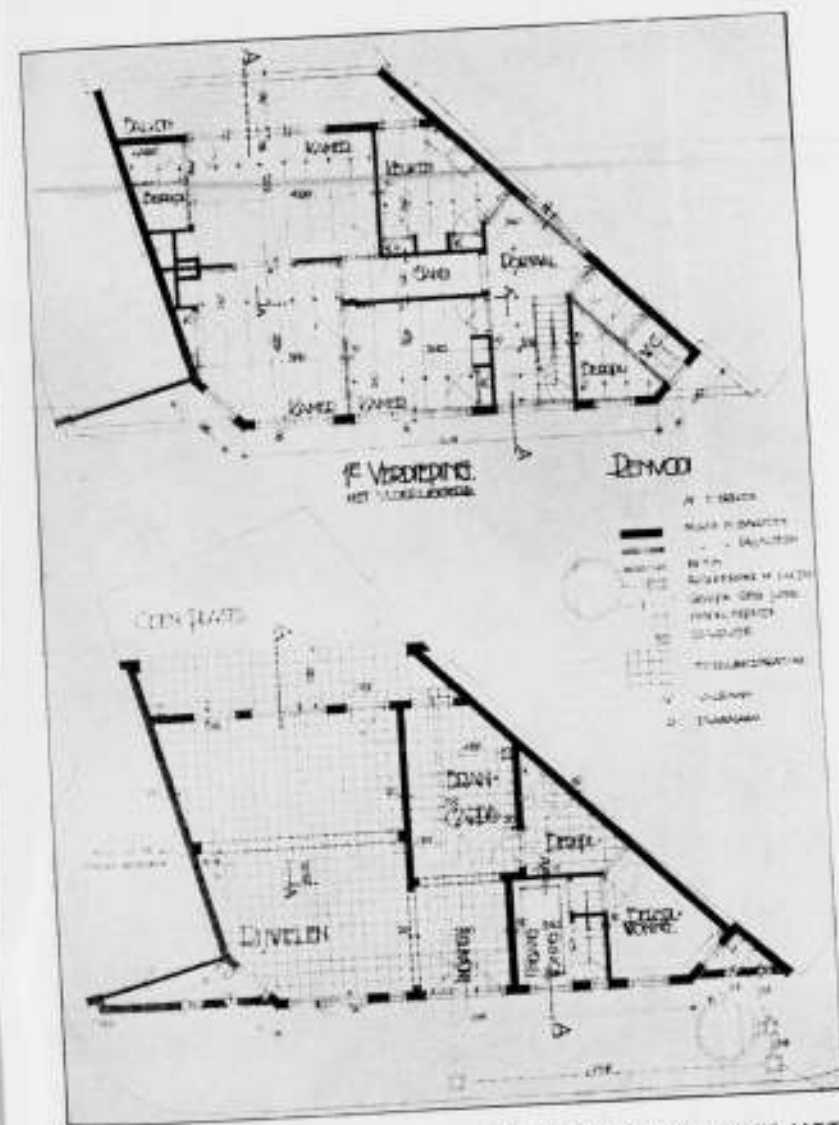
R. STRAK.

RECTIFICATIE. Tot ons leedwezen is de publicatie van de aankondiging van de prijsvraag voor het Radio-monument voorbarig geweest. De aankondiging had nog niet geplaatst moeten worden.

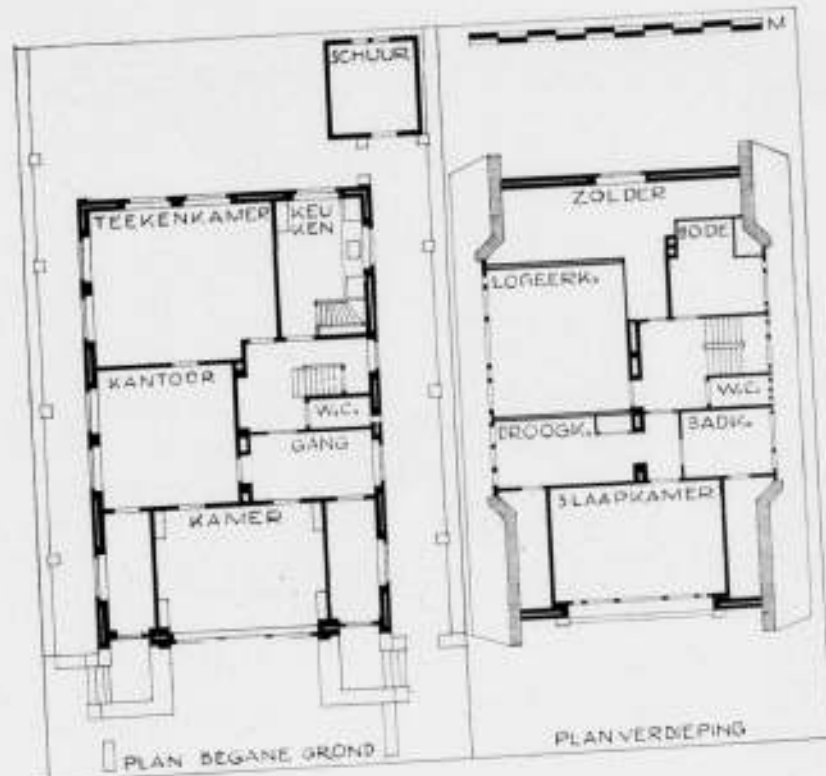
Dringend verzoeken wij den Secretaris der Jury, den Heer J. D. Meijning, tot nadere aankondiging, niet lastig te vallen met verzoeken om programma's daar deze nog niet voorradig zijn.

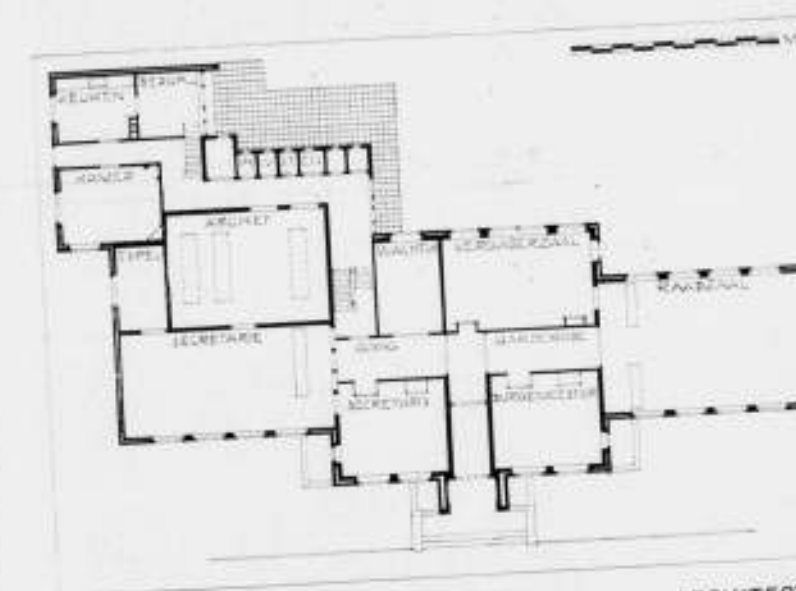
PLATTEGROND SCHOOLGEBOUW ENGELSCHEPLEIN LEEUWARDEN. ZIE PAG. 139.

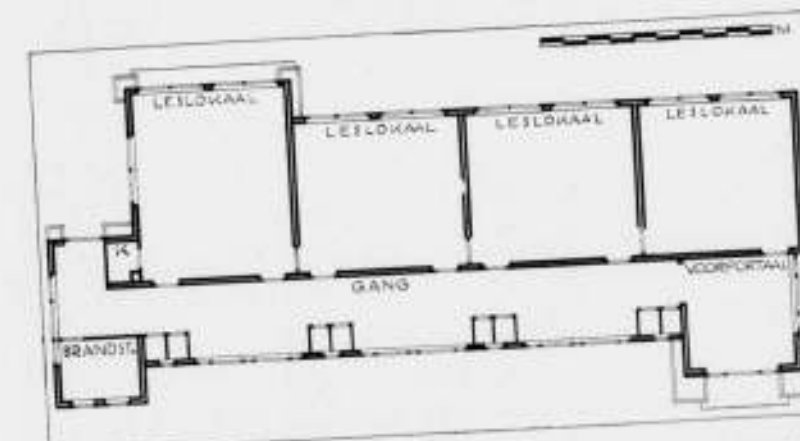
PLATTEGRONDEN RIJWIEL- EN BRANCAROBEWAAARPLAATS MET BOVENWONING. ZIE PAG. 139.

WOONHUIS TE LEEUWARDEN. ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. ZIE PAG. 142.

RAADHUIS TE HET BILD. ST. ANNA PAROCHIE. ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A. ZIE PAG. 144.

LAGERE SCHOOL TE ARUM FR. ARCHITECT L. REINALDA B.N.A. ZIE PAG. 142.

WOONHUIS AAN GE HARLINGERSTRAAT TE LEEUWARDEN.
ARCH. D. MEINTEMA B.N.A.

ARCHIEFGEBOUW DER ALGEM. FRIESCHE LEVENSVZERKERING
MAATSCHAPPIJ 1923. ARCHITECT H. H. KRAMER B.N.A.

HEERENWOONHUIS SPANJAARDSLAAN TE LEEUWARDEN.
ARCHITECT P. DE VRIES.

MIDDENSTANDSWONINGEN AAN HET ENGELSCHPLEIN LEEU-
WARDEN. ARCH. BUREAU GROS EN HELDOORN.

SCHOOLGEBOUW TE ARUM 1929. ARCHITECT L. REINALDA B.N.A.

SCHOOLGEBOUW TE ARUM 1929. ARCHITECT L. REINALDA B.N.A.

ACHTERGEVEL SCHOOL TE ARUM. ARCHITECT L. REINALDA B.N.A.
142

VEREENIGINGSGEBOUWTJE TE MINNERTSGA. ARCH. L. REINALDA.

MIDDENSTANDSWONINGEN AAN DE GRONINGER STRAATWEG TE
LEEWARDEN. ARCHITECT P. DE VRIES.

KANTOOR POSTHUMA V. D. RIJDT. ARCH. BUR. GROS EN HELDOORN.

DOKTERSWONING TE DRAGTEN. 1927. ARCHITECT C. DE BOER B.N.A.

MIDDENSTANDSWONINGEN AAN HET ENGELSCHPLEIN TE
LEEWARDEN. ARCHITECTENBUREAU GROS EN HELDOORN.
143

RAADHUIS TE HET BILDT. ST. ANNA PAROCHIE 1928. ARCHITECT D. MEINTEMA B.N.A.

WONINGCOMPLEX „VOLKSHUISVESTING“ KOEPLIN TE LEEUWARDEN. ARCH. A. BAART B.N.A.

WOONHUIS TE LEEUWARDEN 1929.
ARCHITECT
144

WOONHUIS TE HARLINGEN 1929.
A. BAART

WONINGCOMPLEX TE HEERENVEEN 1921.
B.N.A.

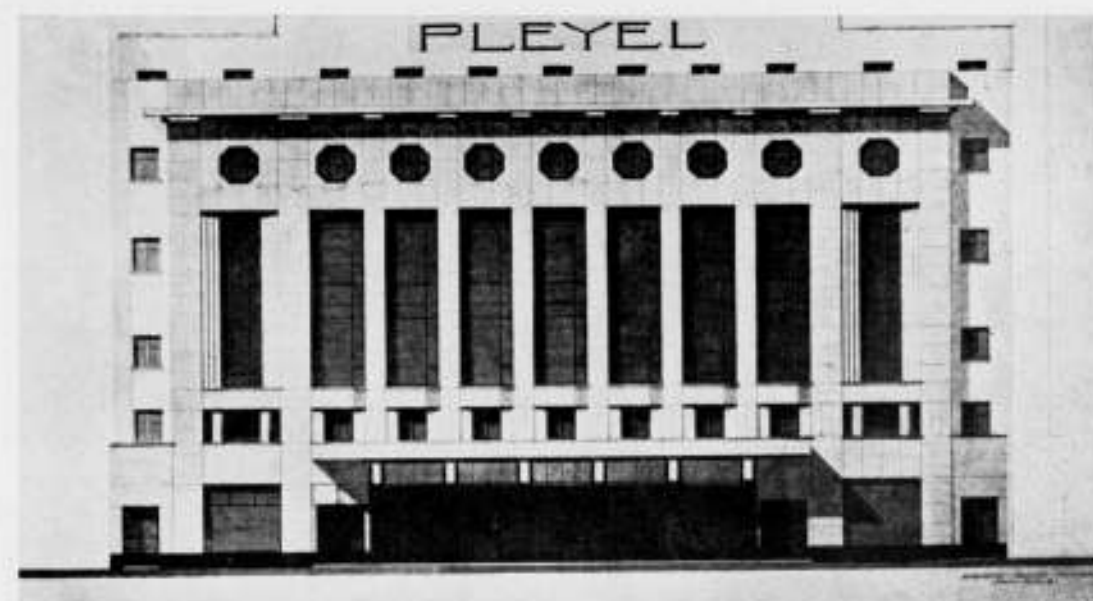
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. NO. 36736

1930

3 MEI

NO 18

VOORGEVEL SALLE PLEYEL TE PARIJS.

ARCH. AUBERTIN, GRANET EN MATHON.

DE NIEUWE CONCERTZAAL PLEYEL TE PARIJS.

Een der merkwaardigheden van Parijs is thans de in 1927 gebouwde groote concertzaal van de firma Pleyel, de bekende pianobouwers.

De architect J. M. Aubertin die den moed gehad heeft elke conventionele zaalvorm los te laten, is voor de beëindiging van zijn werk overleden, en opgevolgd door de architecten A. Granet en J. B. Mathon. Zij hebben samengewerkt met den ingenieur M. G. Lyon, Directeur van het huis Pleyel.

Het is deze laatste die in Nov. 1928 voor „de 8“ te Amsterdam en „Opbouw“ te Rotterdam eene uiteenzetting gehouden heeft over de constructie van de zaal en zijn methoden van vaststelling der afmetingen, vormen en materialen ter verkrijging van een goede acoustiek. Hij is het, die een kwart eeuw geleden begonnen is met zijn pogingen de echo's in het Trocadéro weg te nemen, die zijn studies sindsdien heeft voortgezet en de acoustiek van vele zalen in Frankrijk met succes heeft verbeterd, hetgeen wederom geleid heeft tot het stichten van een bureau ter bestudeering van de geluidsverbetering van zalen, samengesteld uit door hemzelf gevormde ingenieurs en medewerkers, en dat zich alleen bezig houdt met architectonische acoustiek.

Het is de heer Lyon die met le Corbusier de hoofdlijnen bepaald heeft voor het ontwerp van de groote zaal van het Volkensbondspaleis te Genève.

Aan de bouwmeesters van de zaal Pleyel is het voordeel ten deel gevallen hun zaal tweemaal te mogen bouwen. Brand vernielde in Juli 1928 het inwendige van de zaal en was aanleiding dat het interieur in groter eenvoud, geheel zonder ornamentiek herrees. In het einde van hetzelfde jaar kon de zaal wederom in gebruik genomen worden.

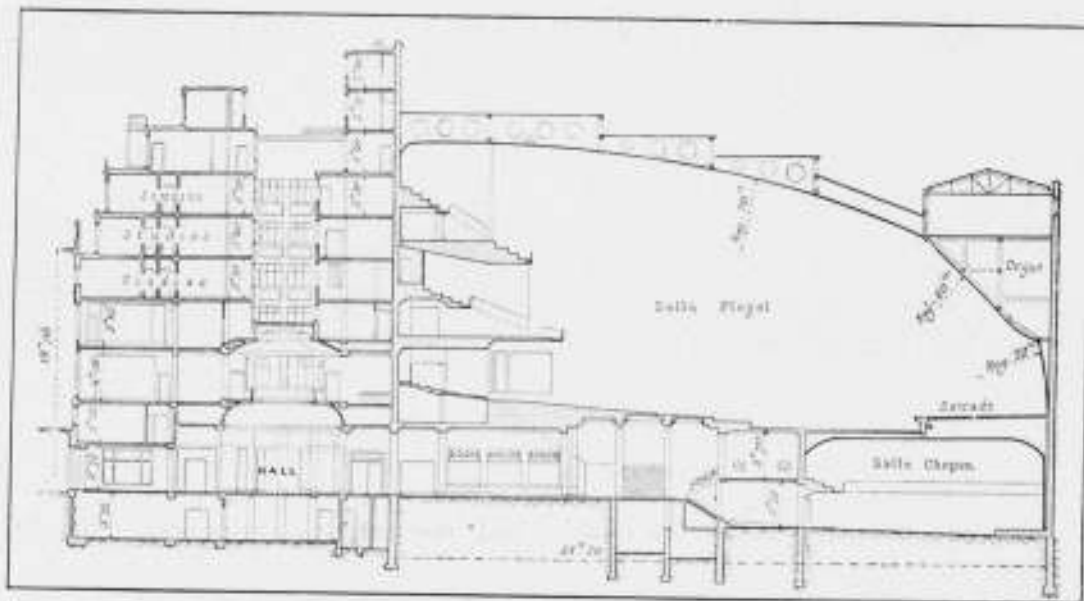
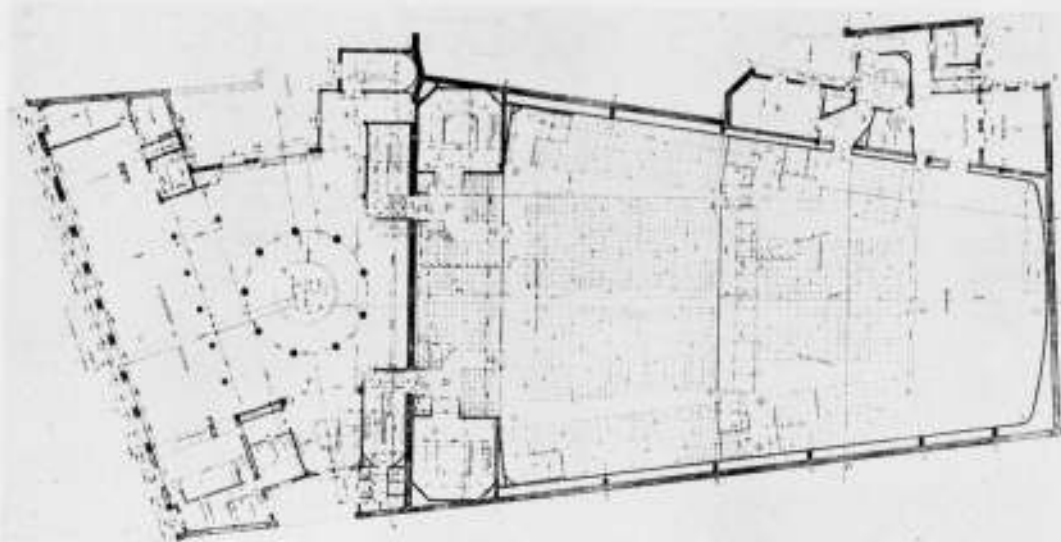
De zaal die aan 3000 toehoorders plaats biedt maakt door zijn lichtgebogen wanden een geheel vormend met het orkestpodium en het plafond, door holle hoeken in elkander overgaand een ongekenden indruk van ruimte, en toch is zij slechts

een derde grooter dan de zaal van de Groote Opera te Parijs. De grootsche indruk dankt de zaal aan de rangschikking der balcon in den geest der Amerikaansche theaters, waardoor de zaalruimte door het ontbreken van zijbalcons niet verkleind wordt en het plafond zijn weidsche spanning behoudt. De verlichting is in hoofdzaak indirect en in de balustrades der balcon opgenomen, met een gering aantal zeer sterke directe lichtbronnen in het plafond, die als sterren aandoen en daaraan een ruimteontwikkeling geven als van een planetarium.

Onder de groote zaal bevat het gebouw nog twee kleine zalen en in het bovengorgebouw zijn de bureaux, de verkoopruimten en kleine studiekamers ondergebracht. Om een afdoende geluidsisolatie te verkrijgen van een ruimte moet een lokaal geen enkel trillingscontact hebben met de hoofdconstructies. Volgens dit stelsel is de groote zaal met een dunne holle baksteenwand, evenals het plafond aan de hoofdconstructies gehangen.

Er bestaan materialen die voor het geluid doordringbaar zijn door het groote aantal cellen die ze bevatten, en die een zacht lichaam vormen, zooals een gummi spons, schuim (schuimbeton), molton, vilt, een deken van zeegras (het Amerikaansche Quilt), onbrandbare watten met papier of linnen tot spannen, hangen en onderling verbinden geschikt gemaakt, asbest, haarsvilt, jute, vlasvilt enz.

Tot voltooiing van de geluidsisolatie is het dus noodig dat een dubbele, onderling de naden dekkende molton laag gespannen, gehangen of gelegd wordt tusschen de te isoleeren ruimten, hetgeen dus medebrengt, dubbele wanden, dubbele plafonds, dubbele deuren, dubbele vensters enz. Op deze wijze zijn de zalen en ook de studeervertrekken van het voorgebouw van elkander geïsoleerd. Een meter onder den vloer van de groote zaal bevinden zich de zaal Chopin met 500 plaatsen en de zaal Debussy met 200 plaatsen. Zij zijn onderling volkomen geïsoleerd, doordat de constructies van elk der zalen elk onderling verband missen.

PLATTEGROND VAN EN LENGTEDOORSNEDE OVER HET CONCERTGEBOUW „PLEYEL“.

Elke zaal heeft zijn eigen pijlers, eenige centimeters gescheiden van de pijlers der andere zalen; de balken die de vloer van de groote zaal dragen hebben geen enkel punt gemeen met de consoles waar de plafonds van de kleine zalen aan zijn o gehangen.

Ook hier weer is de constructie ten slotte zeer eenvoudig, de kleine zalen zijn op zichzelf staande gebouwd tusschen de zwaardere constructie van de groote zaal.

Het resultaat is zoo merkwaardig, dat het aan een bezoeker van een der kleine zalen, terwijl daar geen muziek wordt gemaakt, onmogelijk is te constateeren of in de groote zaal gemusiceerd wordt; zelfs met een orkest van 120 muzikanten, met koren en orgel.

De hoofdgedachte van Ir. Lyon tot het verkrijgen van een goede acoustiek was, het orkestpodium in een samenstel van naar alle zijden gebogen wandvlakten te leggen, direct overgaande in op dezelfde wijze verbonden wanden van plafond en zaal, te samen één trechterachtig geheel vormend.

Het merkwaardigste is de lengtedoorsnede van de zaal, waarvan de Heer Lyon de volgende toelichting geeft: „De schelp boven het podium overgaande in het plafond is in zijn samenhoorend geheel zoodanig in driemaal zeven meter hoogte verdeeld, dat elk dezer drie deelen als klankbord dient voor de parterre, het eerste en het tweede balkon, zooals in de kleine doorsnede met pijltjes en ingeschreven maten is aangegeven. Deze door de pijltjes voorgestelde geluidsstralen geven alle geluidsomwegen van 22 M. of minder. Deze 22 M. vinden hun

oorzaak in een geluidsduur van ongeveer $\frac{1}{15}$ seconde, de echo-waarnemingsruimte van het menschelijk oor.

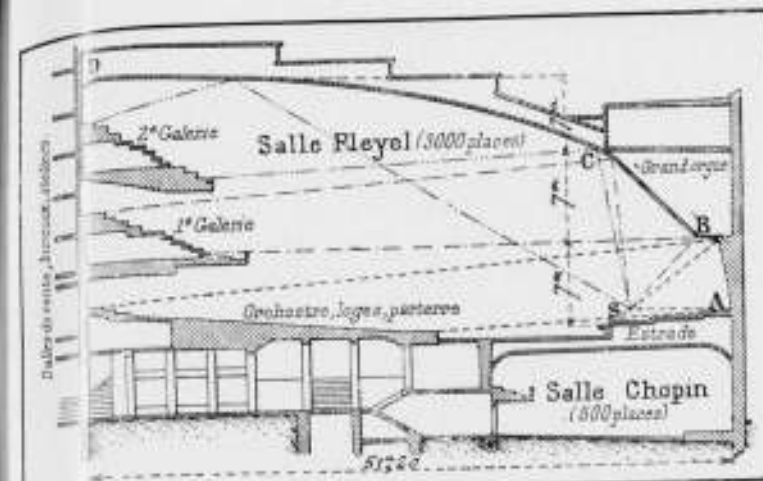
De drie hoog gevormde klankborden brengen inderdaad de muziek op verrassend zuivere wijze tot de toehoorders, hoewel de proeven tot het aftoone van de achterwanden met onbrandbare vitbekledingen nog niet ten einde schijnen te zijn gebracht.

Een mondelinge mededeeling na de pauze van de opbrengst van de collecte voor den watersnood gaf een lichte echo in het midden van de parterre.

De parabolische lengtedoorsnede met sterk stijgende balcon noodzaakt tot een zeer hoogen achterwand met in verhouding grooten inhoud van de zaal.

Door de balcon evenwijdig aan den achterwand te houden en geen zijbalcon te maken, wordt de aandacht der toehoorders niet afgeleid, de plaatsing der stoelen is daardoor regelmatig en de aanblik ervan is rustiger, dan dat bij gebogen lijnen het geval is, met het gevolg, dat een rustig aandoende zaal met rustig voor zich uitziende toehoorders verkregen is.

Het aanbrengen van vrij hangende molton gordijnen met tusschenruimten is oorzaak geweest van den brand in Juli '28, waarbij het inwendige van de zaal geheel is uitgebrand. De zaalwanden bleven geheel intact zoodat zonder tijdsverlies direct aan de herstelling begonnen kon worden, alleen met eenige vormveranderingen van de balcon. Ook de centrale verwarming en de daarmee in verband staande ventilatie werd volgens de wenschen en voorschriften van Ir. Lyon gewijzigd.

DOOR: NED E OVER DE ZAAL PLEYEL MET DE AANGEGEVEN WEE- KAATSINGEN DER GELUIDEN.

HET PODIUM VAN DE SALLE PLEYEL TE PARIJS.

Op den betonvloer van de zaal zijn houten regels en daarop een houten vloer aangebracht, zoodat daardoor luchtschachten gevormd worden, waardoor de versehe lucht gevoerd wordt naar kleine openingen eindigende in buisjes, onder elke stoel een, en dat uitmondt in een geperforeerde metalen cylinder van 6 c.M. diameter en 8 c.M. hoogte waardoor de verwarmde of gekoelde lucht fijn verdeeld in de zaal treedt. Deze cylinder neemt alle gevoel van luchtdruk weg, zoodat elke toehoorder zich voortdurend in versehe lucht bevindt zonder daarvan hinder te ondervinden. Ook de gangpaden hebben toevoeren maar van meer vlakken vorm.

Boven in de zaal wordt de lucht afgezogen met een snelheid van 5 M³. per uur per persoon, door Ozon gereinigd en verwarmd of gekoeld wederom in de zaal gebracht. Bij de eerste installatie was geen ozon-reiniging toegepast en geschiedde de luchtcirculatie met 20 M³. per uur en per persoon.

Thans is van eenige luchtstrooming niet te bemerken, men moet een cylinder onder een stoel afschroeven om uit het buisje van 9 tot 11 m.M. een luchtverplaatsing te kunnen constateeren.

Rolliiken kunnen de balcon afsluiten en de groote zaal verkleinen.

Boven het podium op de grens van de eerste en tweede zeven meter zaalhoogte is de orgelopening van het onzichtbaar orgel aangebracht. Een houten rooster met volants vult die opening waarin tevens het indirecte licht voor het podium is geplaatst en waardoor het samenvloeien van orkest en orgel is verkregen.

De stoelen bevinden zich bij niet bezetting in horizontalen en de ruggen in vertikalen stand, bij gebruik buigt het bovenstel zich achterover.

Op het podium zijn thans paravents aangebracht in verbinding met twee pylonen, die een scherm verbergen; een storing samenstel, gevolg van den later ontstanen eisch, de zaal ook voor andere doeleinden te gebruiken.

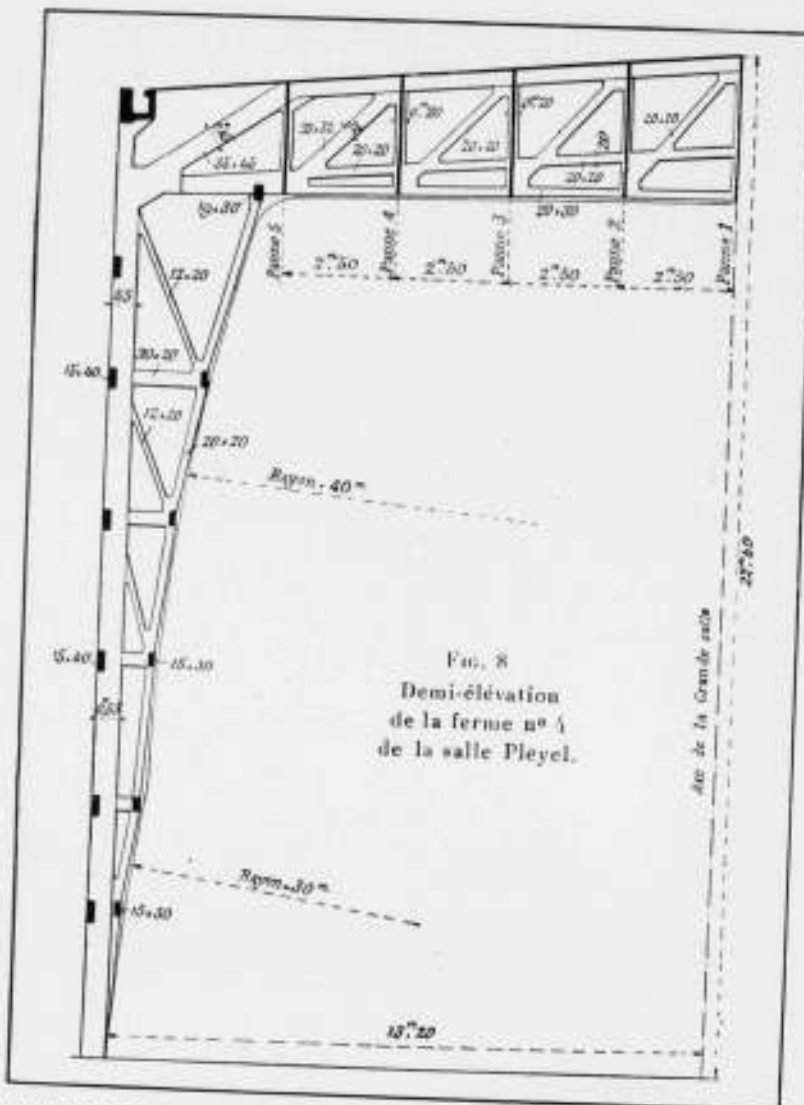

INTERIEUR VAN DE SALLE PLEYEL TE PARIJS. NIEUWE FUNDEERINGSMETHODEN.

In „Die Bautechnik“ van 18 Maart 1930 Heft 12 vinden wij een m.i. zeer belangwekkend artikel van Dr. Ir. W. Scharadt over een nieuwe werkwijze, die vooral voor fundeeringdoeleinden geheel nieuwe mogelijkheden schijnt te zullen scheppen. Over deze nieuwe werkwijze volgens het patent van Dr. Ir. H. Joosten, zijn totnogtoe slechts sporadisch publicaties verschenen. De heer Scharadt acht echter thans de tijd rijp een aantal zeer belangrijke toepassingen gedurende de laatste 3 jaren te publiceren, aan de hand van de dus reeds — zij het over een kort tijdsbestek — opgedane ervaringen, om daarna na te gaan welke verdere mogelijkheden denkbaar zijn en wat allereerst nog zal moeten worden onderzocht.

De werkwijze vertoont eenige overeenkomst met bevroingsmethoden zooals b.v. de mijnbouw die kent, en vindt ook op dat gebied toepassing. Zij komt in het kort neer op een chemisch versteeningproces van bepaalde lossere grondsoorten (chemische Bodenverfestigung). D.w.z. door inpersen van chemicaliën worden deze lossere gronden verhard. Totnogtoe blijken daarvoor hoofdzakelijk zandhoudende grondsoorten in aanmerking te komen. Door grondboringen wordt de meest geschikte grondsoort opgezocht, waarna tot op de vereischte diepten een aantal zware geperforeerde gasbuizen met scherpe punt worden ingeslagen. Door deze buizen wordt dan onder druk het z.g. Chemical I ingeperst, d.i. een oplossing van kiezelzuurhoudend materiaal ter doordrenking van den te versteenen grond. Na reiniging der spuitbuizen wordt het Chemical II op dezelfde wijze ingeperst, dat de eigenlijke chemische omzetting en de versteening tot stand brengt.

De aanwezigheid van grondwater ter plaatse van de plaatsvindende „grond-verharding“ blijkt eerder een voordeel dan een nadeel te zijn, daar de verspreiding en verdeling der chemicaliën in natten grond beter dan in drogen blijkt te geschieden. De verharde grond zelf krijgt een groote vastheid. Deze blijkt

HALVE DOORSNEDE VAN HET SPANT N°. 4 VAN DE ZAAL PLEYEL.

INTERIEUR VAN DE ZAAL PLEYEL TE PARIJS.

stijving aanbrengen, waardoor eveneens een aanzienlijke verhoging van de geheele fundeering en een zeer groote verhoging van haar draagvermogen wordt verkregen. Zelfs kan deze werkwijze t.o.v. de voetplaat nog het voordeel hebben van onderlinge koppeling en verstijving voor b.v. op een dunne maar vaste tusschenlaag kapot-geheide palen. Men is dus allerminst gebonden aan de bestaande paallengten voor de toepassing van deze werkwijze; eerder zoekt men door enkele grondboringen weer de meest geschikte grondlaag op.

Het komt mij voor, dat hier ook voor ons land in hoogbouw en in versterking van bestaande paalfundeeringen een belangrijke toepassingsmogelijkheid ligt.

Een ander voorbeeld geeft de toepassing bij den bouw van een nieuwe spoorbrug over de Spree bij het station Jungfernheide van de Berliner Ringbahn, waarover men uitvoerige gegevens kan vinden in het Siemens Bau-union Zeitschrift van Januari 1929 en in het Zentralblatt der Bauverwaltung Heft 9 Jaargang 1929. Het betrof een oude brug van 5 boogopeningen en 1 opening met beweegbare ijzeren overspanning, welke vervangen moest worden door een nieuwe van slechts 3 openingen alle voor overspanning door een plaatijzeren brug. De twee nieuwe stroompijlers kwamen zeer dicht (één zelfs op 20 c.M. afstand) bij de oude bestaande fundamente te liggen van een tweetal bestaande, die echter tijdens den bouw met de oude brug intact moesten blijven. De fundeeringwerken mochten dus deze oude stroompijlers niet schaden. Zij moesten echter aanmerkelijk dieper dan de bestaande aanleg worden verricht, niet alleen omdat de veel grootere belasting dezen dieperen aanleg eischte, maar ook omdat in den rivierbodem nabij de oude stroompijlers diepe uitkolkingen waren ontstaan. Men bracht nu onder de bestaande pijlers een grondverstijving aan tot op het niveau van den nieuwen aanleg; verlaagde daardoor dus feitelijk de aanlegdiepte dezer oude pijlers zóó ver, dat van de nieuwe werken geen hinder meer kon worden ondervonden. Om zekerheid te hebben, dat de geheele grond onder de oude fundeering verhard zou worden, werd niet volstaan met het inpersen der chemicaliën rondom den bestaanden pijler, deze werd bovendien zelf nog op een 4-tal plaatsen verticaal doorboord om geheel onder de fundeering te kunnen komen. Daarna konden dus de gewone fundeeringen voor de nieuwe stroompijlers door middel van duikerklokken worden aangelegd. Ook daarbij bleek de grondverharding nog een nuttige rol te spelen. Naast de reeds ondervangen oude pijler had men een damwand vierkant geslagen waarbinnen de overtollige grond in een duikerklok tot de vereischte diepte zou worden ontgraven. Tijdens de werkzaamheden bleek het „eiland" binnen den damwand echter neiging te vertoonen de zandaanvullingen naar buiten uit te drukken; in den overgebleven grond werd toen aan de 4 hoeken een grond-verstijving aangebracht waarna het verloop van de aanvulling ophield.

De voorgaande toepassing schept tal van mogelijkheden t.a.v. „ondervangingstechniek", verlagen van het aanlegpeil van bestaande fundeeringen b.v. ter verhoging van draagvermogen, of daar waar deze verlagings een noodzakelijke voorwaarde is voor verdieping van den bodem van kanalen en andere waterwegen.

Een dergelijke toepassing vond plaats te Hamburg, waar, terwille van betere aanpassing aan eb-waterstanden, de waterwegen 1.50 M. werden uitgediept. Al deze waterwegen zijn echter onderduikerd, zoodat de bestaande leidingkanalen alle met nieuwe duikers in verbinding gebracht moesten worden. Ook hier vond de grondverstijving toepassing. Aan de Ankelmansplatz werd een dergelijke aansluiting zonder duikerklok en zonder het waterverkeer te hinderen tot stand gebracht; de eigenlijke bouwput was buiten de kademuuren gelegen. Na het zinken van de nieuwe duikerbuis werd achter de kademuuren een verticale gronddam verhard, die bij wijze van in den grond

voortgezette kademuur een waterdichte afsluiting van de bouwput naar het kanaal gaf en daarin tevens de duikerbuis omsloot. In dezen bouwput werd daarna de aansluiting tot stand gebracht.

Blijkbaar behooren dus ook dichtingsmogelijkheden tot het gebied van de nieuwe werkwijze. Uitvoerig wordt in het aangehaalde artikel nog besproken een dergelijke dichting, toegepast bij de uitbreiding van Dok VI te Kiel, waar een bestaand dok verlengd werd en wateraandring door grondverharding gekeerd werd.

Als mogelijkheden van toepassing ziet de schrijver dan verder sluisbouw, stuwdammen, tunnels onder water, kanalisatiewerken enz.

Ruime toepassing vond de werkwijze reeds in dichting en verstijving van damwanden, dichten of afleiden van water-kwellen, bronnen enz.

Verder vinden wij voorbeelden van toepassing in Mijn- en bergbouw, dichting van mijnschachten, bouw van tunnels door niet waterdichte gedeelten van gebergten, waar men steeds voor zich uit een „prop" verhardend grond maakt en daarin den tunnel verder bouwt, daarbij het overtollig verharde verwijderend.

T.a.v. de dichtings-mogelijkheden heeft de mijnbouw wel zeer verrassende resultaten geleverd. In de Kali-Bergwerke in Sachsen-Weimar heeft men grondverstijvingen aangebracht die aan een waterdruk van meer dan 70 atmosfeer weerstand bieden. Tevens heeft men daarbij kunnen constateeren dat met zout verzadigd water op de chemische werking geenerlei nadeeligen invloed uitoefent. Evenmin heeft men bij andere toepassing bezwaren gevonden in brak of zoet water, terwijl ook van koolzuur of humuszure grondwateren geen nadeelen werden ondervonden.

In verband daarmee vond de werkwijze ook toepassing in gevallen waar het meer op bescherming, dan op dichting aan kwam, b.v. ter bescherming tegen verdere aantasting van beton door grondzuren, waar bij de kieselzure bestanddeelen zich in de poriën van de beton bleken vast te zetten en een verder aanvreten verhinderden. Zelfs bleek de mogelijkheid te bestaan mechanisch vernielde betondeelen door inpersen van chemicaliën weer tot een vast geheel te maken.

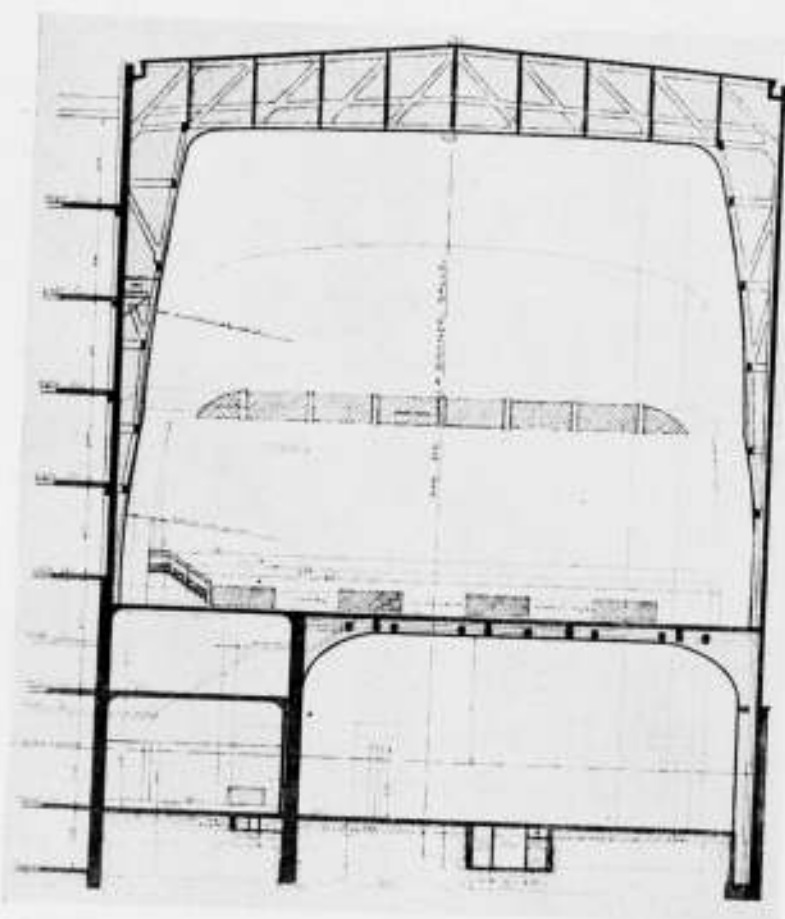
Zoo werd b.v. bij het genoemde dok in Kiel, uitgevoerd in 1927-1928 een klein gedeelte van de betonwerken tijdens een vorstperiode gestort en bleek tot scheuring en waterdoorlating aanleiding te geven. Daar werden de sproei buizen in de beton gebracht, waarna de beton zelfs vaster werd en het geheel droog en waterdicht bleef.

Als toepassing zij nog vermeld een proefbouwput te Berlijn, waar een damwand-rechthoek werd geslagen, waarvan de onderreinden door een „voetplaat" werden verbonden. Daarna bleek het mogelijk de geheele onder ca. 8 M. waterdruk staande put te ontgraven, waarbij een gewone handpomp voldoende was om het door den damwand (niet door de voetplaat) komende water te verwijderen. Zonder kunstmatige verlagings van den grondwaterspiegel kan hier dus op een aanzienlijke diepte gewerkt worden.

In aansluiting op de ervaringen met dezen proefbouwput bespreekt Ir. Sichardt dan nog een aantal mogelijkheden in de waterbouwkunde om gevallen waarin de vaste bouwgrond b.v. zoo diep ligt, dat werken met duikerklok niet mogelijk is, verder toepassingsmogelijkheden in samenwerking met de duikerklok-werkwijze.

Tenslotte noemt hij verstijving van daartoe geschikt gekozen vulmateriaal aan gronddammen of vullingen tusschen ijzeren damwanden.

Overigens is de schrijver er zich van bewust dat de opgedane ervaringen nog belangrijke aanvullingen behoeven als b.v. nader proefondervindelijk onderzoek naar de verschillende

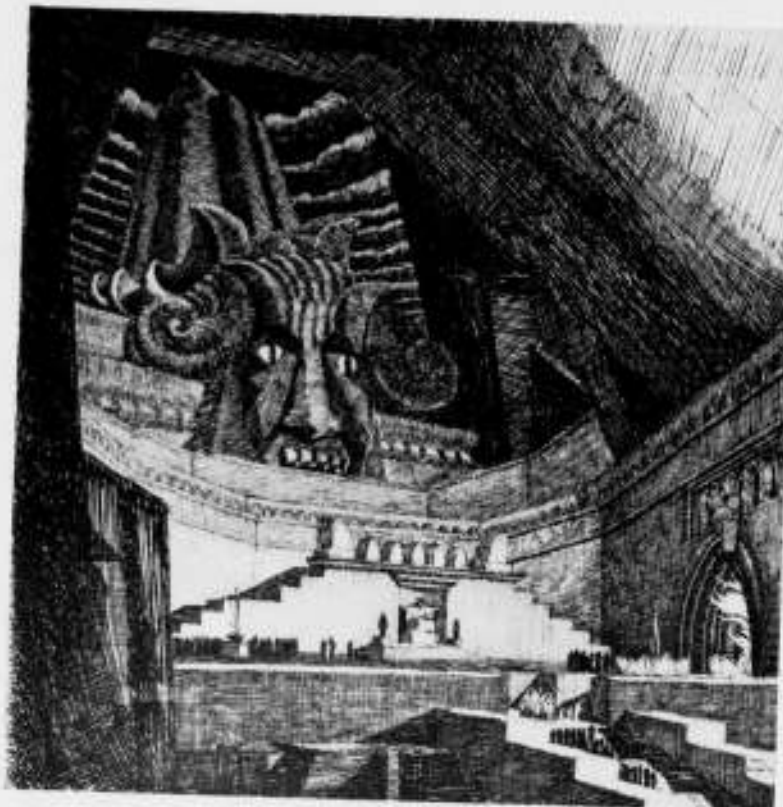
DWARSDOORSNEDE OVER DE 3 CONCERTZALEN.
148

afhankelijk te zijn van de korrelgrootte van aanwezig zand. Proefnemingen hebben tot nu toe voor middelbare korrelgrootte drukvastheden van 14-40 Kg. cM². aangetoond, terwijl voor grof zand en grindbeddingen nog aanmerkelijk hogere waarden verkregen werden. Ook deze verschillen schrijft men weer toe aan het beter doordringen der chemicaliën in lagen met grovere korrelverdeling.

Deze werkwijze maakt het mogelijk op onbereikbare plaatsen stijve grondlagen te formeeren, waarvan de drukvastheid die van vele natuurgesteenten en van beton benadert; men kan dus zonder ontgraven of verlagen van waterstand diepe voetplaten aanbrengen van groot draagvermogen.

Dr. Ir. W. Sichardt bespreekt allereerst de ervaring opgedaan bij den bouw van een woonhuis te Spandau, waar een paalfundeering zou moeten worden gemaakt met zeer lange palen. In plaats daarvan werden meer dan de helft kortere palen gebruikt, terwijl de grond aan de onderzijde dezer palen bij wijze van voetplaat chemisch werd verstijfd, waardoor grooter draagvermogen per paal werd bereikt bij een goedkoopere uitvoering.

Op deze en soortgelijke toepassingen kunnen een groot aantal mogelijkheden worden gebaseerd; immers, deze „voetplaat" van verhardend grond kan niet alleen bij nieuw-bouw worden toegepast, doch eveneens ter versterking van bestaande fundeeringen waarop een zwaardere belasting moet worden aangebracht of die als zoodanig niet sterk genoeg zijn gebleken. Het is bij dergelijke gevallen zelfs niet noodig zich aan het begrip voetplaat te blijven vastklemmen; men kan, wanneer de meest geschikte grondsoort b.v. halverwege de aanwezige paallengte gelegen is, zeer goed op deze hoogte de grondver-

ARCHITECTONISCHE FANTASIEËN VAN DEN ARCH. MÓRIC POGÁNY.

vastheden, hun verband met den aard der grondsoort en de korrelgrootte der zand-bestanddeelen; onderzoek naar de wederzijdsche krachtoverbrenging van verstijfden grond en damwand of ander bouwonderdeel, nadere dichtingsproeven op verschillende materialen, beton en mortels van verschillende samenstelling, diverse kunst- en natuurgesteenten en tenslotte verdere ervaring en onderzoekingen t.a.v. de bestendigheid tegen zuren, zouten, zeewater enz.

Het komt mij gewenscht voor hierbij voor de m.i. in het geheel niet ondenkbare mogelijkheid van toepassing in ons land de namen te geven van de 3 Duitse firma's die zich met de uitvoering van de chemische grondverharding bezig houden. Het zijn: Tiefbau und Kälte-Industrie A. G. vorm. Gebhardt und König Nordhausen; Siemens Bauunion G. m. b. H. Kom. Ges. Berlin Siemensstadt en de Beton- und Tiefbaugesellschaft Mast Berlin.

Behalve de reeds vermelde bronnen mogen nog worden genoemd: Jaargang 1929 No. 10 van „Berg-Technik“; Heft 12

150

„Die Bautechnik“ 1929 en D. Bauzeitung „Konstruktion und Ausführung“ Mei 1928.

H. T. Z.

HET ARCHITECTENCONGRES IN 1930 EN ÉÉN VAN ZIJN GASTHEEREN.

De Hongaarsche architecten bereiden zich voor de bezoekers van het aanstaande Congres hun tijd op nuttige wijze te doen besteden (Zie Bouwkundig Weekblad No. 15 van den vorigen jaargang). Niet te ontkennen is dat wij van het werk van onze collega's ginds in het algemeen gesproken niet zeer op de hoogte zijn. Het komt mij daarom wenschelijk voor dat wij zoo veel mogelijk kennis trachten te nemen van hetgeen in Hongarije op architectonisch gebied werd gepresteerd. Wij zelf willen dan hier bij wijze van voorbeeld even de aandacht vestigen op den in zijn vaderland zeer bekenden Hongaarschen bouwmeester Móric Pogány, die tegen het einde van 1926 bij den Friedrich Ernst Hubsch Verlag (Leipzig-Berlin und Wien)

zijn „Träume eines Baumeisters“ heeft uitgegeven. Deze „Träume eines Baumeisters“ toonen ons gebouwen die, hoewel nooit uitgevoerd, toch op papier een eigen fascinerend leven hebben verkregen. Zij zijn het resultaat van een buitengewoon vruchtbare, „monumentale“ phantasie, die zich in de ruimte heeft uitgeleefd. Om eenig idee te geven van hetgeen deze „Träume eines Baumeisters“ ons schenken, geven wij eenige reproducties van Pogány's scheppingen en laten bovendien de voorrede die Professor Max Reinhardt bij het genoemde boek schreef in vertaling volgen:

„Volgens de gewone, burgerlijke opvatting moet de architect steeds op den vloer der werkelijkheid blijven. Architectuur is toegepaste mathematica, mechanica en berust op de exacte kennis der materie. De burgerlijke maatschappij, de eenige moderne Maecenas van den architect, duldt slechts de phantasieën die kunnen worden verwerkelijk. Zonder twijfel zullen de hier volgende teekeningen met haar vrije, stoutmoedige vlucht met deze materialistische wereldbeschouwing niet zonder meer overeenkomen. De architect die zijn grillige gedachten en invallen op papier werpt, wordt bij ons als bouwer van luchtkasteelen aangeduid. In onze wél gedisciplineerde wereld is het bepaald ongeoorloofd van lyriek, van de zuivere uitdrukking van innerlijke ervaring, van avontuurlijke excursies in het droomland der romantische vrijheid, bij een architect te spreken. Eens was het heelemaal niet zoo vreemd, dat zich de grenzen van architectuur en schilderkunst, ja zelfs van architectuur en dichtkunst hebben aangeraakt. De architect, die zich over de koperplaat boog, mocht alle avontuurlijke verlangens van zijn hart in zijn kopergravures uitleven. Deze architecten die tegelijkertijd schilders en graveurs waren, speelden een koe spel met steenen, muren, de veerkracht der lijnen, de silhouetten der massa's en het sidderende licht op de groote bouwterreinen. In de Barok van de 17e en 18e eeuw smolten de architectuur, schilderkunst, muziek en dans samen tot een hemelsch orkest. De lange rij dezer kunstenaars opent de familie Bibbiena, hoofdzakelijk bekend door het bouwen van goed gelukte theaters. Fernando Bibbiena was echter niet slechts bouwer van schouwburgen, maar ook arrangeur van verlovings- en huwelijksfeesten, zoo ook van ceremonieën ten hove. Zijn erfgenaam Giuseppe vereeuwigd in zijn onsterfelijke gravures de Spaansche etiquette, de Italiaansche levensvreugde en de kleurenpracht van de Barok in haar geheele heerlijkheid. Dansende muren, zwevende tuinen, triomfbogen, onder gedraaide zuilen zich in wandelingen vermeeiende schoonen, in de lucht zwevende Oostersche koepels, zijn de motieven van zijn gravures. Iets bescheidener reeds is de Duitser Paulus Decker, wiens heerlijke droomen door de nauw begrensde middeelen der verwerkelijkheid werden beperkt. Het meest bekend onder de schilders met architectenoogen zijn wel Antonio Canale en Bernardo Belotto, beiden Canaletto genoemd. Bij het einde van de Barok staat Giovanni Battista Piranesi, eveneens een romanticus. Maar reeds meldt zich de geest die naar het klassieke streeft en met hem de ruïnenverering van Winckelmann; de archaeologische nieuwsgierigheid. De inspiratie van den schilder wordt door het positieve weten verdrongen.

Na de eeuw van stramme zelfdiscipline wagen de hedendaagsche architecten het weer zich te laten beheerschen door hun barokke droomen en vervoeringen. De bouwkunst houdt zich nog wel altijd met de werkelijkheid bezig, maar het schetsboek van den architect is weer de speelplaats van de heftigste hartstochten en van de koenste ontwerpen. De architect gevoelt dat hem gedachten, gevoelens en vraagstukken in beroering brengen, welke hij slechts met een kleine beweging van zijn pen en slechts door middel van vluchtige inktlijnen tot uitdrukking kan brengen. De architect heeft tegelijkertijd met aan onzen tijd inhaerente, stuwende, religieuze gevoel mede te ondergaan: vandaar de sacrale denkbeelden en ontwerpen

van den kunstenaar. Gedenkzuilen, engelen op witte, weeke wolken zittend, het schip van een kerk, de koepel van een dom, een kapel, die zich op stijgende trappen in de hoogte verheft, zijn architectonische symbolen van onze gelouterde wereldbeschouwing. Dit alles is echter ook met boeddhistische invloeden doordrenkt: vandaar de torens met den pagode-achtigen, phantastischen vorm en de evenzoo geaarde lijnen. Bruggen van Charon, de ruïnes der Assyrische koningspaleizen, de schrik-aanjagende poort der hel worden als motieven voor een tot in het mystieke opgevoerde kunst gebruikt.

Niet slechts de innerlijke inhoud, maar ook de vorm is geheel modern, is een passende uitdrukking van onzen tijd. De bouwende phantasie werkt nu op bovenmenschenlijke wijze. Zij schept nieuwe werelden, huizenzeeën, zij hanteert geweldige massa's van sloten, parken, tuinen en verheft den grootsten tiran van onzen tijd, het geld, op zijn troon. Tegelijkertijd bouwt zij echter ook fabrieken met geweldige schoorsteenen, warenhuizen, elevatoren, gashouders: de nieuwe stad in den nieuwen staat, in de nieuwe wereld. Schitterende hotels, sportgebouwen, hangars, stadia, concert- en schouwburgzalen dienen de geriefelijkheid van het lichaam en de stichting van de ziel. In plastische lijnen, in overweldigende verhoudingen ontvouwt zich voor onze oogen de nieuwe levensvorm der toekomst.

Mogen nu de bladen van architect Pogány alleen als aardig tijdverdrijf of als ijdel spel worden beschouwd? Neen, want zij openbaren ons het geloof, de verlangens van een architect, het rijkhalzen naar het verleden, waarin nog heldere levensvreugde de wereld vervulde en gelukkig maakte, zoo ook het verlangen naar de toekomst waarin het menschelijke gevoel de hoogste toppen van de beschaving met succes zal bestormen. De Architectuur van de 20e eeuw is een gewichtigen motorischen factor rijker geworden: het grootkapitaal en het industrialisme stelden nieuwe middelen te harer beschikking en plaatsten haar voor nieuwe vraagstukken. De paleizen werden tot geweldige massa's. Men hoort het verre geruisch, het gedempte rythme der groote arbeidsplaatsen, het geschaakte gemompel van het stormachtig bewogen havenleven. Op de schilderijen van Canaletto sluimert Venetië op haar gemak in een middagdutje. In het beeld van de moderne stad deint het levensrythme en verwekt de dionysische levensvreugde haar schoonste bloesems.

Zoo willen deze bladen het geheele gevoelsleven van het naoorlogsche Europa omvatten, zij moeten de religie en de wijsbegeerte van den tijd tot uitdrukking brengen, het geruisch van den arbeid en de heilige stilte der wetenschappelijke navorschingen verzinnebeelden en de verstrooiing van het lichaam, zoo ook de zuivere vreugden van de ziel dienen. Misschien zal een kind van gelukkiger tijden dat deze bladen te zien krijgt, ze als verwerkelijke utopieën ervaren en waardeeren. Den droomer, die ze heeft ontworpen, zal hij als een genie herdenken, een genie welks nood en lijden, teleurstellingen en strijd deze donkere, zich bewegende huizenklompen en gebouwen heeft doen ontstaan.”

ALB. OTTEN.

KOPEREN PIJPEN VOOR WARMWATERLEIDINGEN.

De heer R. P. van Roijen, directeur der Gemeentewaterleidingen van Amsterdam, wijdt in het No. van 18 April 1930 van „Water en Gas“ een zeer belangrijke beschouwing aan „Warmwaterverzorging“. Ook de vraag van het te gebruiken leidingmateriaal brengt de schrijver daarin ter sprake en hij verklaart zich voorstander van het gebruik van koperen pijp.

„De veelal voor koud-water gebruikelijke looden leiding is voor warmwatervoorziening niet bruikbaar wegens de physische hoedanigheid van het lood en ook omdat het water door af-

151

scheiding van koolzuur meer agressieve eigenschappen vertoont en dus de oplosbaarheid wordt bevorderd. Er moet dus gekozen worden tusschen ijzer en koper. De ijzeren pijp voor dit doel wordt veelal gegalvaniseerd gebruikt en als zoodanig geniet zij een voorkeur, omdat zij betrekkelijk goedkoop is. De aard van het water kan hier tot groote teleurstelling voeren, doordat achtereenvolgend het zink verdwijnt en het ijzer wordt aangetaast, d.i. verroest en aan het water een kleur geeft — roestvlekken onder een druppelende kraan. Uit een oogpunt van deugdelijkheid moet dan ook voorkeur gegeven worden aan de koperen pijp, al dan niet vertind in verband met den aard van het water. De aanlegkosten zullen hooger zijn, doch een gladde wand, die voor een goede circulatie van groot belang is, is in hooge mate ook op den duur verzekerd, terwijl de bruikbaarheidsduur grooter zal zijn dan die van gegalvaniseerd ijzeren leiding. Het bezwaar der hoogere aanlegkosten wordt zodoende voor een goed deel weggenomen en het zou wel eens kunnen blijken, dat koperen pijp op den duur goedkoper zou zijn. Vermoedelijk heeft de dunwandige koperen buis met klemkoppeling een goede toekomst."

DE ZEVENMIJLS ENSCHEDE 19—30 Juni 1930.

Het groote Zevenmijls-tentoonstellings-terrein op het Erve Zeggelt in het hartje van de stad Enschede, waarop gedurende 19 t/m 30 Juni a.s. de Electriciteits-Tentoonstelling voor Nederland en Westfalen zal plaats vinden, is wat de stands betreft geheel uitverkocht.

In het geheel zijn er 236 exposanten en moesten in de laatste dagen door het Comité verschillende gegadigden voor een stand teleur gesteld worden, omdat nu ten eenenmale alle beschikbare ruimte is verkocht.

Er zijn in totaal 186 stands met Nederlandsche Exposanten, benevens 50 stands van Engelsche, Duitsche, Zwitsersche en Fransche huizen.

De grootste stand heeft de Engelsche firma Platt Bros, te Oldham. Deze firma, welke de grootste Textielmachinefirma ter wereld is (zij werkt met 15.000 arbeiders!), heeft een standoppervlakte van 296 M².

Aan den bouw van de Tentoonstellingshallen, beslaande een expositieruimte van meer dan 10.000 M²., wordt thans met man en macht gewerkt.

Dank zij de krachtige medewerking van alle zijden, is de Zevenmijls er in geslaagd de geheele opzet van de Tentoonstelling te verwezenlijken, en zal deze Show in Juni de meest volledige blijken, die er ooit in Nederland op het gebied der elektrische techniek is gehouden.

Zoo is het een feit geworden, dat de Tentoonstelling niet minder dan 6 complete Model-Bedrijven-in-volle-werking te zien zal geven.

Bovendien zullen er op deze Tentoonstelling een ongekend aantal firma's hun machines in bedrijf demonstreeren.

Het een met het ander zal er toe leiden, dat de Zevenmijls een buitengewoon levendige en leerzame Tentoonstelling zal betrekken, zoowel voor Vakman als voor Publiek.

OPENBARE NATIONALE IDEEËNPRIJSVRAAG RADIO-MONUMENT EINDHOVEN.

Het Comité tot oprichting van een „Radio-Monument“ te Eindhoven maakt bekend, dat het een ideeënprijsvraag uitschrijft.

In het monument moet op een, door den ontwerper zelf te kiezen wijze, tot uitdrukking worden gebracht: dat het Philips laboratorium de radiophonie tot zoodanige hoogte ontwikkelde, dat eene verbinding kon worden tot stand gebracht tusschen het Moederland en de koloniën en dat van uit Eindhoven het eerste gesprek met Indië werd gevoerd.

Uitgelooft worden:

Een eerste prijs groot / 1000.—

Een tweede prijs groot / 750.—

Een derde prijs groot / 500.—

De ontwerpen zullen worden beoordeeld door eene Jury bestaande uit de Heeren:

Prof. A. W. M. Odé, Hoogleraar Technische Hoogeschool, Delft, Voorzitter.

L. Bolle, Voorzitter Nederlandsche Kring Beeldhouwers, Rotterdam.

Dr. E. J. Haslinghuis, Adj. Directeur Monumentenzorg, Den Haag.

Ir. A. R. Hulshoff, B.N.A. Stadsarchitect, Amsterdam.

Ir. L. C. Kalf, Aesthetisch Adviseur N.V. Philips Gloeilampenfabriek, Eindhoven.

H. W. G. Nieuwhof, O.E.S.A. Lid v.h. Comité Radio-monument, Eindhoven.

Mr. H. J. Passtoors, Secretaris, Lid v.h. Comité Radio-monument, Eindhoven.

H. v. d. Putt, Voorzitter, Lid v.h. Comité Radio-monument, Eindhoven.

J. D. Meijning, B.N.A. Architect Gem. Werken, Eindhoven, Secretaris.

Inzending vóór 1 October 1930. Programma's en inlichtingen vóór 15 Juni a.s. bij den Secretaris.

Alle vroegere publicaties waren voorbarig en onjuist.

TOELICHTINGEN OP ONS VORIG NUMMER.

Hierbij geven wij nog enkele toelichtingen op het werk dat in het vorig nummer werd opgenomen, kleine toelichtingen, die door een omissie achterwege zijn gebleven. De gemeenteschool en de rijwielen- en brancardbewaarplaats afgebeeld op pag. 138 zijn gebouwd onder leiding van de gemeentewerken van Leeuwarden; de architectuur is van de hand van den architect B.N.A. J. Zuidema, die aan gemeentewerken verbonden is. Het raadhuisje te Het Bildt van architect Meintema, afgebeeld op pag. 144, is ontstaan uit de verbouwing en uitbreiding van een bestaand heerenhuis van ± 1870. In den plattegrond op pag. 141 kon men het plan van het oude heerenhuis terugvinden. De heer Baart zond ons een overzicht van zijn werk vanaf 1921 tot 1929. De redactie heeft daaruit de combinatie van vier foto's uitgekozen, respectievelijk van werk van 1921, 1924 en 1922, zoodat daaruit de evolutie is te zien.

HUIS TE HARLINGEN, AANGEKOCHT DOOR DE VEREENIGING HENDRICK DE KEYSER.

De Vereeniging Hendrick de Keyser heeft te Harlingen het wijnpakhuis der firma Menalda & Zonen te Leeuwarden aangekocht. Dit pand heeft een fraaien gevel van 1657 van drie verdiepingen en een hoogen topgevel.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 10 MEI

1930

N° 19

WAAROM OLIE?

Tot voor enkele jaren werd de oliestookinrichting voor ketels van centrale verwarmingsinstallaties in het algemeen met een zekere reserve aanvaard en zoowel door de architecten als de meeste installateurs zelve als een luxe-uiting beschouwd, waarvoor geen groote toekomst was weggelegd. De werkelijke zeer goede resultaten met de uitgevoerde installaties en de groote voordeelen aan het systeem verbonden, hebben echter allen twijfel aan de levensvatbaarheid doen verdwijnen. De sterke vraag naar oliestookinrichtingen vooral gedurende het laatste jaar bewijst dan ook de groote publieke belangstelling, welke zeker haar hoogtepunt nog niet bereikt heeft!

De voordeelen verbonden aan het stoken van vloeibare brandstoffen alsmede de hooge graad van technische volmaaktheid van de installaties zelve, wettigen dan ook zeker de overweging bij het aanschaffen van een centrale verwarming „zal deze met olie of met vaste brandstof gestookt worden?“

In het algemeen zal een oliestookinrichting geen besparing in de brandstofkosten geven, integendeel, gewoonlijk is het stoken met olie zelfs iets duurder.

De voornaamste voordeelen zijn echter de volgende:

1e. Een goede oliestookinrichting vereischt practisch bijna geen toezicht.

2e. Een uiterst zindelijk bedrijf, doordat geen transport van kolen en asch door het huis meer noodig is en ook het vullen en schoonmaken van den ketel vervallen kan. Het vullen van het oliereservoir geschiedt vanuit een vulputje in de straat door den tankwagen van een der groote oliemaatschappijen, dus op een gemakkelijk te bereiken plaats, zoodat het huis niet betreden wordt.

3e. Een belangrijke ruimtebesparing, daar geen kelderruimte uitgetrokken behoeft te worden als kolenopslagplaats.

4e. Een korte aanwarmingtijd van de installatie. Dit geeft tevens het voordeel, dat men in de overgangstijden de oliestookinrichting voor korten tijd in bedrijf kan stellen, tot het huis een aangename temperatuur bereikt heeft. Het in bedrijf stellen van een oliestookinrichting geschiedt n.l. zonder noemenswaardige moeite, terwijl het daarentegen bezwaarlijk is om voor bijv. 2 uur een cokesvuur aan te maken.

5e. Door de zuivere regelbaarheid van den brander is het mogelijk steeds een juiste aanpassing van de geproduceerde warmte aan de heerschende buitentemperatuur te bereiken.

6e. Een zeer hoog nuttig effect. Door het goede contact van de olie met de verbrandingslucht kan met een uiterst gering luchtoverschot volstaan worden. Het gevolg hiervan is, dat geen lucht nutteloos medeverwarmd behoeft te worden en het warmteverlies door den schoorsteen tot een minimum gereduceerd is.

Bovendien blijven door de volkomen verbranding de ketelwanden steeds schoon en vindt de warmteoverdracht dus op de meest gunstige wijze plaats.

Echter moet hierbij wel in overweging genomen worden, dat hoewel het nuttig effect bij oliestookinrichtingen veel hooger is, de hoogere brandstofkosten per warmte-eenheid dit voordeel weer verloren doen gaan.

De eigenaar van de verwarmingsinstallatie zal dus voor zich

uit te maken hebben in hoeverre de andere voordeelen voor hem opwegen tegen de meerdere aanschaffingskosten. Is nu zijn beslissing gevallen ten gunste van een oliestookinrichting, dan rijst direct de vraag „Welk systeem is voor mijn installatie het meest aan te bevelen?“

Het beantwoorden van deze vraag is voor hem zeer moeilijk, niet alleen doordat er vele brandertypen van zeer verschillende constructie op de markt gebracht worden, doch bovendien speelt persoonlijke appreciatie hierin een groote rol. Een behandeling van de diverse branderfabrikaten op zichzelf zou hier te ver voeren. Wij zullen echter trachten in groote lijnen de verschillende constructieve opvattingen en strijdfragen, die zich op dit gebied voordoen nader toe te lichten.

In 't algemeen kunnen worden onderscheiden:

1e. Amerikaansche branderconstructies.

2e. Europeesche branderconstructies.

Het verschil, dat tusschen deze bestaat vindt hoofdzakelijk zijn grond in de geheel verschillende economische toestanden. Immers, terwijl in Europa in vrijwel ieder woonhuis met centrale verwarming ook wel dienstpersioneel aanwezig is, kunnen in Amerika alleen de best gesitueerden zich dit veroorloven.

Het geheele toezicht op de verwarmingsinstallatie berust daar dus bij de huisgenooten zelf. De leidende gedachte van den Amerikaanschen fabrikant is dan ook geweest, den menscheelijken arbeid zooveel mogelijk uit te schakelen m.a.w. een volautomatisme te bereiken.

Het Europeesche brandertype heeft zich hoofdzakelijk in Zwitserland ontwikkeld. Hier is het vraagstuk van de vloeibare brandstof steeds belangrijk geweest door de hooge kolenprijzen.

De opzet van den Zwitserschen constructeur is dan ook geweest een brandertype te vervaardigen, dat besparing zou geven op de jaarlijksche brandstofrekening, terwijl tegen kleine werkzaamheden niet opgezien behoefde te worden, daar deze door het huispersoneel verricht konden worden. In overeenstemming hiermede zijn de Amerikaansche branders volautomatisch en niet regelbaar en de Europeesche branders niet of semi-automatisch en wel regelbaar (enkele uitzonderingen buiten beschouwing gelaten). Het Amerikaansche automatisme is als volgt ingericht.

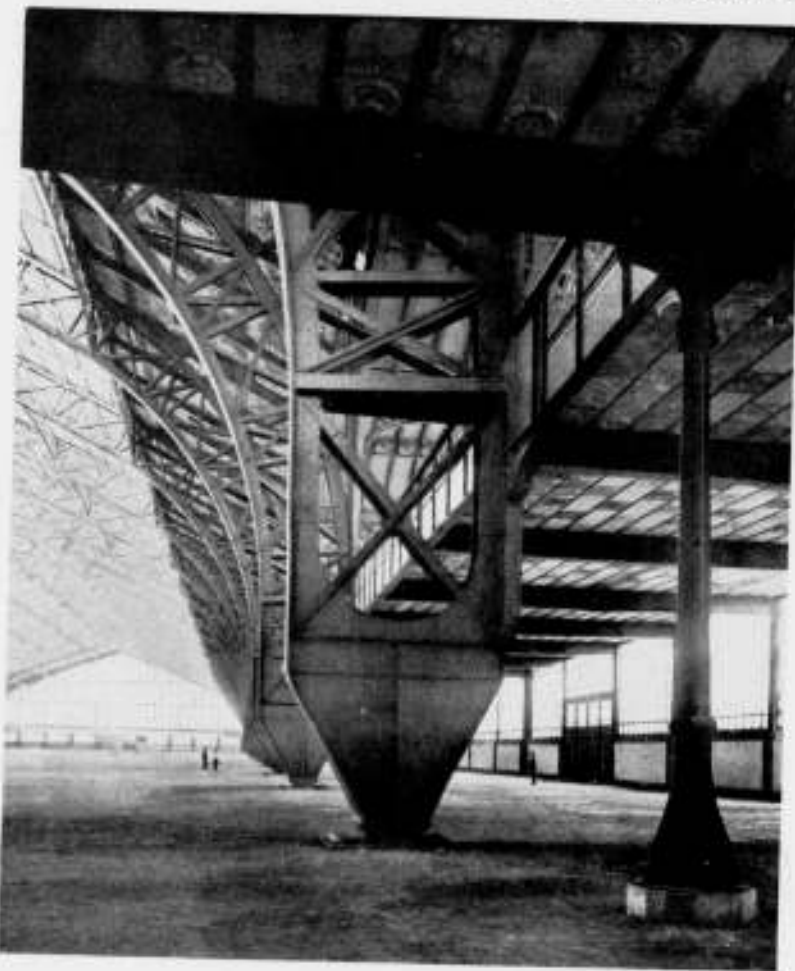
In een der vertrekken van het huis wordt een thermostaat opgesteld, die ingeregeld wordt op de daar gewenschte temperatuur. Stijgt deze te hoog, dan wordt de brander gedoofd, tot de temperatuur in het vertrek voldoende gedaald is, waarna dezelfde thermostaat de installatie wederom in bedrijf stelt. Het kan daarbij voorkomen, dat de radiatoren in het vertrek, waar de thermostaat is opgesteld, zijn afgesloten dan wel de vensters zijn geopend. Zulk een vertrek kan dan ondanks een hooge ketelwatertemperatuur den gewenschten warmtegraad niet bereiken.

De temperatuur van het ketelwater zou dientengevolge de maximaal toelaatbare grens overschrijden en om dit te voorkomen wordt de installatie voorzien van een tweeden thermostaat, die in de uitgaande leiding van de verwarming wordt geplaatst en b.v. op 95° C. ingeregeld wordt.

Stijgt nu de temperatuur van het ketelwater hierboven, dan wordt de brander wederom buiten bedrijf gesteld. Een derde

AMERIKA. STALEN VAKWERKMAST, IN DE MOJAVE WOESTIJN, TEN DIENSTE V.H. LEIDINGSNET TER VERBINDING V.H. STATION OP DE HOOGTE SIERRA MET DE Z. CALIFORNISCHE GEBRUIKSCENTRA.

FRANKRIJK. WERELDTENTONSTELLING TE PARIJS 1889 PIJLER VAN DE MACHINEGALERIJ GEBOUWD DOOR COTTANCIN.

thermostaat de z.g. schoorsteenthermostaat controleert het goede functioneren van de geheele installatie. Indien n.l. tijdens het bedrijf de brander b.v. door groote hoeveelheden water in de olie uit mocht gaan, zou olie in den ketel gespoten worden zonder te verbranden. Wanneer nu echter de vlam uitgegaan is, wordt de schoorsteen koud en de hierin aangebrachte thermostaat zet de geheele installatie buiten bedrijf. De benodigde warmtehoeveelheid wordt dus „stootgevijs” geproduceerd en de ontsteking moet dus ook telkens langs electricischen weg geschieden. Deze regeling is theoretisch zeer goed en de vraag rijst dus direct, „waarom volgen de Europeesche constructeurs deze niet?” Inderdaad hebben ook enkele het Amerikaansche voorbeeld gevolgd. De meesten hebben echter hun standpunt gehandhaafd en formuleeren hun bezwaren als volgt:

1e. Een absoluut automatische is niet noodzakelijk. Eens per dag een ketelwaterregelaar een streepje verzetten, zooals bij een semi-automatische installatie, kan voor niemand bezwaarlijk zijn. Bovendien staat de zeer geringe arbeidsbesparing in geen verhouding tot de belangrijke kostenverhoging, die een volautomatische installatie met zich brengt.

2e. Een volautomatische installatie vereischt zeer gecompliceerde electricische regel- en ontstekingsinrichtingen, welke aanleiding kunnen geven tot veel storingen.

3e. Een electricische ontstekingsinrichting is niet geheel gevaarloos, met het oog op explosie van in den ketel nog aanwezige gassen, die zich ontwikkeld hebben bij het vorige stoppen der installatie.

4e. De regeling met kamerthermostaat is typisch Amerikaansch. In een normaal Amerikaansch woonhuis is door zijn bouw, bestaande uit een centrale hall, waarmee de vertrekken in open verbinding staat, een regeling door een thermostaat in de hall goed mogelijk. Een Europeesch huis bestaat echter uit solider afgescheiden vertrekken. Een regeling van één punt uit biedt derhalve geen voldoende waarborg voor een gelijkmatig snel aanwarmen en voor een juiste temperatuurverdeling. Bovendien is het van invloed op de kamer, waarin de thermostaat is opgesteld, op het Noorden of op het Zuiden is gelegen.

5e. Door de heftige temperatuurwisselingen in den vuurhaard, wordt het ketelmateriaal zwaar belast, hetgeen een nadeeligen invloed uitoefent op den levensduur van den ketel. De Europeesche brandertypen zijn dan ook soberder dan de Amerikaansche. De regeling geschiedt of uit de hand (niet automatische installatie) of door middel van een ketelwater-temperatuurregelaar, welke naar behoefte hooger of lager ingesteld wordt (semi-automatische installatie); men regelt dus door den brander „groot” of „kleiner” te stellen. De brander wordt dus in bedrijf gesteld en blijft in functie, teneinde het electricische gedeelte tot een minimum te beperken en de bedrijfszekerheid te verhoogen.

Uit het bovenstaande volgt wel, dat de keuze van een olie-stookinrichting afhankelijk is van persoonlijke appreciatie. Ik hoop echter duidelijk gemaakt te hebben, dat de opvatting, als zou de niet vol-automatische installatie achter staan bij de wel vol-automatische, niet juist is. Een dergelijke installatie is wel degelijk „af” en kan wel degelijk concurreren met een vol-automatische.

Ir. J. VAN ZIJP w. i.

DRIE BELANGRIJKE NIEUWE BOEKWERKEN.

Russland, El Lissitzky.
Amerika, Richard J. Neutra.
Frankreich, Roger Ginzburger.
Verlag Anton Schroll & Co., Weenen 1930.

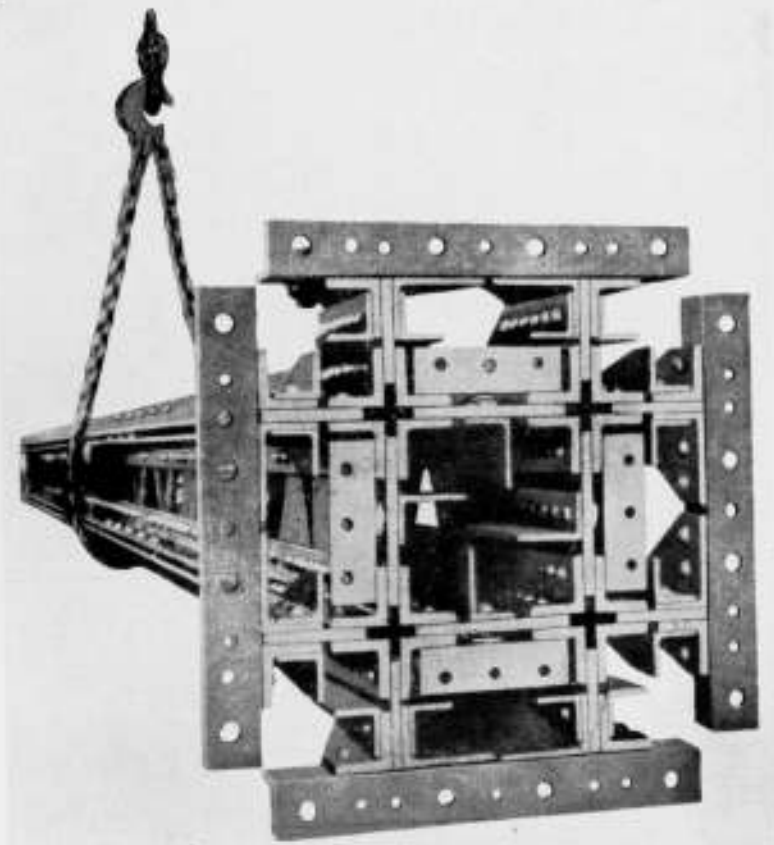
Bij de Weensche uitgeverij Anton Schroll & Co. zijn onder de algemeene leiding van Joseph Gantner, den bekenden redacteur van „Das neue Frankfurt” de eerste drie nummers ver-

schenen van een groote serie boekwerken „Neues Bauen in der Welt”, namelijk Russland door El Lissitzky, Amerika door Richard J. Neutra en Frankreich door Roger Ginzburger.

Er zijn nog verscheiden andere nummers in voorbereiding — de uitgave van het Hollandsche nummer is naar wij vernamen voorloopig uitgesteld maar het thans verschenen drietal geeft in zekeren zin, een compleet beeld van de groote architectonische beweging, die de laatste jaren de geesten van vele jongeren in vele landen bezighoudt; compleet niet in den zin van geografisch volledig — immers Duitschland en Tchechoslowakije ontbreken nog in deze serie — maar wel compleet in den zin dat alle componenten, die de verschillende uitingen dezer beweging beheerschen — om daarvan slechts te noemen het maatschappelijke, het functioneële, het industrieële, het onder zeker voorbehoud — a-formeële vertegenwoordigd zijn, en telkens in elk deel weer in andere onderlinge verhouding. Het is de verschillende onderlinge verhouding dezer componenten die maakt dat elk dezer deelen een geheel ander karakteristiek aspect heeft. Te samen geven deze drie deelen een beeld van den rijkdom aan hooge creatieve waarden die deze architectuurbeweging in zich heeft, op welker steriele nuchterheid door de kritiek zoo vaak geschamperd wordt en die op zijn best als een onafwendbaar kwaad aanvaard wordt. Elk deel is zeker op zich zelf een uitvoerige bespreking waard; wij moeten ons evenwel beperken. Laat ons daarom over het Amerikaansche werk volstaan met de algemeene aanduiding, dat dit een nadere en bredere uitwerking is — met volledig nieuw materiaal — van Neutra's oudere boek „Wie baut Amerika?”, dat wij voor eenige jaren in deze kolommen hebben besproken. Het is minstens even interessant en laat nog veel meer zien van wat er in de groote Amerikaansche samenleving op bouwtechnisch en bouw-organisatorisch gebied omgaat en dit alles niet gezien met het oog van den grond primitieven Amerikaanschen business-architect, maar door dat van den 100%-architect, voor wien de architectuur begint met het bouwprobleem en niet daar waar dit probleem tot een einde is gebracht.

Van het Fransche deel moge het afbeeldingsmateriaal voor een groot deel bekend zijn uit andere publicaties, uit „L'architecture vivante”, „Grandes constructions”, „Bauen in Frankreich, Beton und Eisen”, „Le Corbusier” en andere, de tekst van Ginzburger echter is belangrijk, vooral omdat deze een beeld geeft van het jongste en het hieraan voorafgaande architectengeslacht, ten minste voor zoover dit voor de gezonde architectuur van dezen tijd beteekenis heeft. En voor ons, die weliswaar geen woningnood meer hebben maar toch wel een vraagstuk van den bouwondernemer en den architect, zijn de opmerkingen over de uitvoering van het vijfjarig bouwprogramma van Loucheur interessant omdat wij er dezelfde ziekte van het bouwbedrijf in herkennen, die bij ons ook zooveel illusies den bodem heeft ingeslagen. Intusschen, „die Gefahr, dass die neue Baukunst ins Formal-Dekorative einmündet, besteht hier immer durch die besonderen Aufgaben, die den meisten jungen Architekten gestellt werden.”

Het deel dat El Lissitzky aan Rusland wijdt, geeft voor zoover wij weten de eerste eenigszins omvangrijke collectie afbeeldingen van de nieuwe Russische architectuur, niet alleen zooals deze op papier en in model is verzonnen, maar ook zooals deze in de laatste paar jaren tot uitvoering is gekomen. Zonder den tekst zijn vele afbeeldingen vrijwel onbegrijpelijk. Tekst en afbeeldingen te samen bieden evenwel een mooi ruim overzicht van wat de Russische architecten gewerkt hebben, en een helder begrip van den invloed, die de veranderde maatschappij op architectuur en stedenbouw heeft en nog zal kunnen hebben, wanneer de architecten zich geheel op de consequenties dezer veranderingen hebben ingesteld. Tal van nieuwe opgaven worden den Russischen architecten gesteld,

AMERIKAANSCH ONTWERP VOOR JAPAN DOOR J. W. PICKWORTH EN H. W. WEISKOPF VOOR DE MITSUIBANK TE TOKIO. 12 M. LANGE, ZWAAR BELASTE PIJLER, MET, WEGENS DE ONBEPAALDHEID VAN DE RICHTING DER AARDBEVINGSGOLVINGEN, GROOTE TRAAAGHEIDSMOMENTEN OP VERSCHILLENDE ASSEN.

RUSLAND. WARENHUIS. ARCHITECTEN GEBROEDERS WJESNIN.

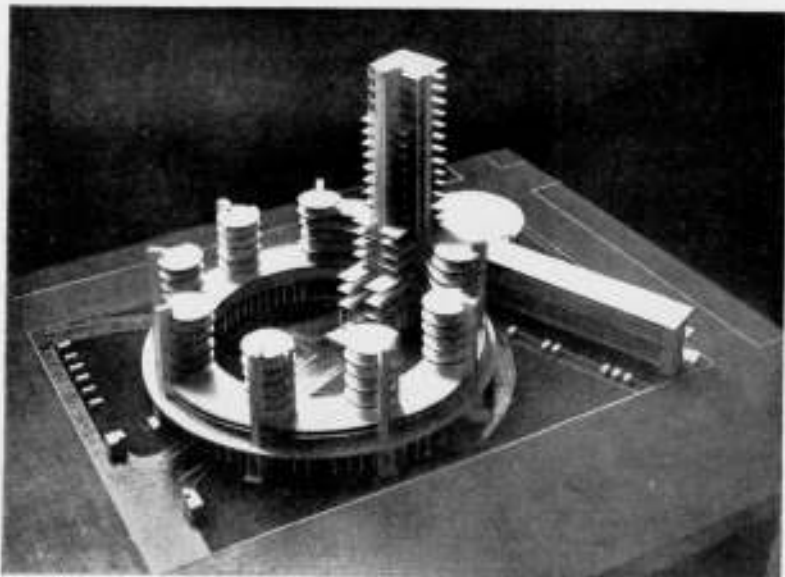
RUSLAND. THEATERZAAL IN HET KULTUURHUIS LENINGRAD
ARCHITECTEN GEGELLO EN KRITSCHESWKIJ.

zoo bijvoorbeeld de zogenaamde „Wohnhauskommunen“, groote centraal georganiseerde wooncomplexen, en de „clubs“, „als soziale Kraftwerke“, en al deze in een andere maatschappelijke verhouding, waarin geen privaatbezit is van den grond en dus geen begrenzings van den bouwgrond zijn. Laat ons dit laatste eens even indenken!

Dat dit alles, te samen met de aanvankelijke onmogelijkheid tot verwerkelijking aanleiding is geweest tot veel theoretisch geëxperimenteer is niet te verwonderen. Des te meer verheugt het ons in de afbeeldingen van verscheidene in de laatste paar jaren tot stand gekomen werken te zien wat er op dien theoretischen onderbouw bezig is te ontstaan. En indien wij dit zoo nagaan, worden wij benieuwd wat er uit den schrijver Lissitzky zelf, den rasechten theoreticus en experimentator-constructivist, suprematist of hoe hij zich ook noemen wil of genoemd heeft, voort zal komen.

Wij willen besluiten met een aanhaling.

„Wir müssen heute sehr sachlich, sehr praktisch und ganz unromantisch sein, um die übrige Welt einzuholen und zu überholen.“ Dit schrijft Lissitzky uit den aard der zaak over het Russische bouwen in verband met dat in andere landen. Wij zouden deze woorden gaarne overnemen, maar dan toegepast op de architectuur in het algemeen in verband met het

RUSLAND. BUREAUBOUW V.H. CENTRALE INDUSTRIEBEHEER.
ARCHITECT A. SSILTSCHENKO.
156

peil van ontwikkeling van de andere menselijke scheppingen. Dan krijgt deze uitspraak nog een dieper beteekenis.

A. BOEKEN.

KEUKENEFFICIENCY EN DE HOLLAND-KEUKEN.

I.

In recenten tijd is onder kringen van huishoudspecialisten voor de keuken en hare installatie een nieuw criterium ingeburgerd. Deze „efficiency“ — om niet te zeggen „volbatigheid“ — vond reeds sedert jaren in vele Amerikaansche en sedert 1927 in de Frankfurter keukens ¹⁾ marquante uitingen.

Ten onzent resonneerde haar invloed tot voor kort, behoudens in de vertaling der catechismus van huishoudefficiency van Christine Frederick ²⁾, alleen in steeds frequenter persuitingen met klachten over 't „onpractische“ der oude zoowel als nieuwe keukens. Waarbij dan de architecten als hoofd van Jut fungeren, eventueel hier in broederlijk gezelschap met de bouwers gesteld. Een deugdelijker aanleiding om een en ander eens onder de oogen te zien geeft ons een recente Hollandsche prestatie op dit gebied. Wij bedoelen de „Holland-keuken“, een schepping van den Haagschen architect J. W. Janzen ontstaan in opdracht van de Haagsche Afdeling der Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen, ten bate eener tentoonstelling in Nov. I.I. tot propaganda in wijde kringen voor een „practischer“ keukeninstallatie.

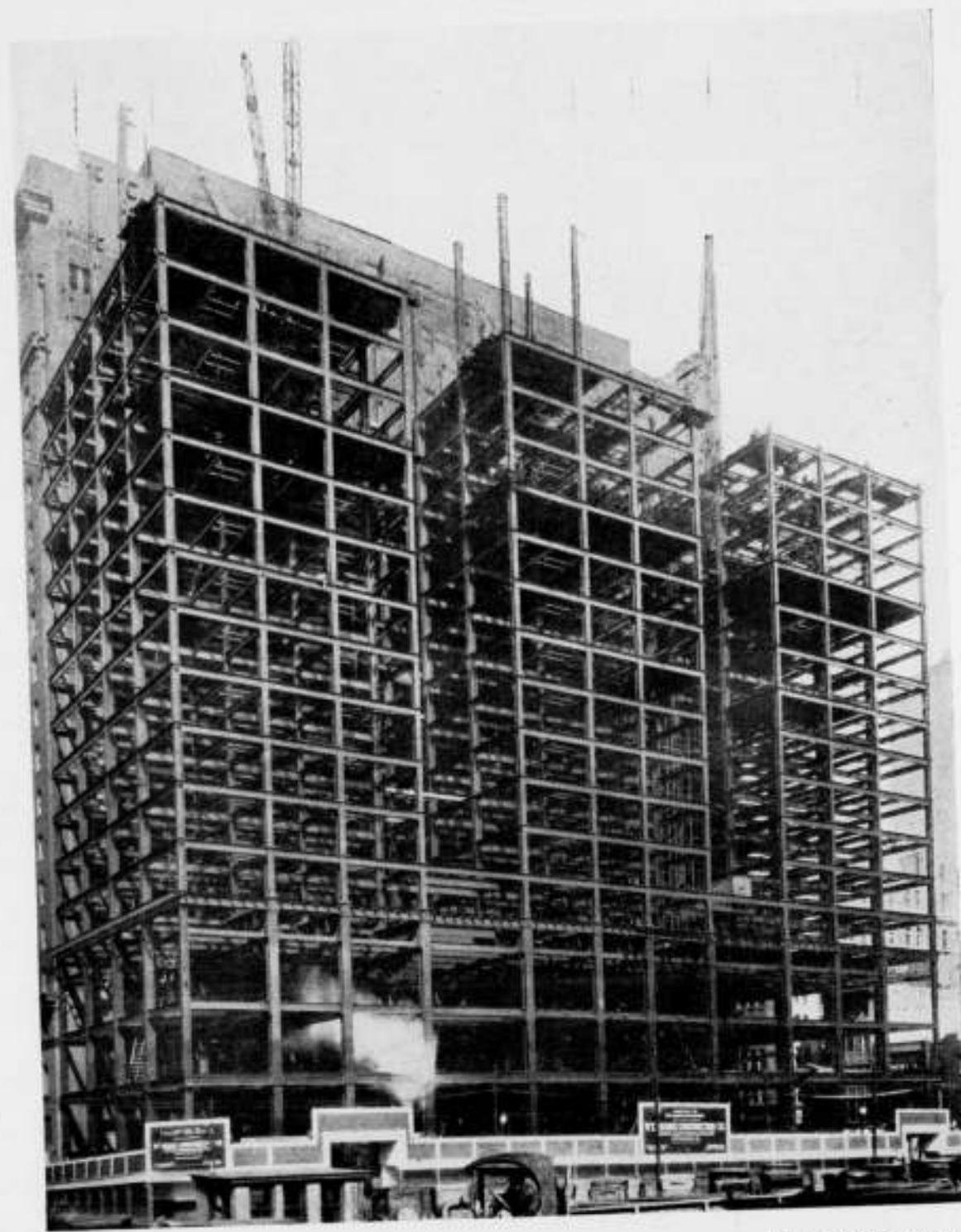
Van bijzonder belang lijkt ons deze schepping. Eerstens vanwege de goedkeurende auspiciën der deskundige opdrachtgeefster: het Bestuur van genoemde vereeniging. Tweedens om de oorspronkelijke wijze, waardoor de conceptie zich kenmerkt. En ten slotte omdat, blijkens inzending op I.I. Jaarbeurs van de fabrikante de N.V. Schilte & Zn. te IJsselstein, de kasten dezer keuken bestemd zijn om een praktische rol in 't bouwvak te spelen.

Het was ons zodoende zeer aangenaam, dat de architect, door ons blad de primeur te geven voor publicatie van zijn ontwerp met toepassingen, ons aan de hand der beschrijving gelegenheid geeft de actueele beteekenis der keukenefficiency te trachten uiteenzetten.

De gebruikelijke keuken kon in 't algemeen bezwaarlijk een serieus studieobject zijn. Gevolg van 't feit dat omtrent aantal, plaats en vorm der vaste onderdeelen in doorsnee slechts geringe, vaag-dubieuse, individueel-subjectieve eischen bekend zijn, de huisvrouw hen in wezen, zoo niet onbelangrijk dan toch als bijzaak, beschouwt. Zoo wordt bijv. de tastbaar voor elk gezin onvoldoende berggelegenheid met veelal haar goedvinden bijna naar willekeur buiten de keuken gedistribueerd; en evenzoo mocht als correctief der installatiegebreken op veel los meubilair en los outillage gerekend worden.

Dit past uitnemend aan een historische huishoudwerkwijze, waarin de meeste onderdeelen door traditie en cultuur, hunne relatief goede plaats, vorm en kwaliteit hadden, een tijd ook waarin vele huishoudobjecten een wonderbaarlijke schoonheid hadden en vereering genoten, de moeizame en tijdverkwistende arbeid te midden van hen als iets vanzelfsprekends in zijn genoegelijkheid en moraliteit aanvaard werd.

De woning en woonwijze heeft zich intusschen over steeds breedere linie van de historische verwijderd. De vertrekken zijn, tot zelfs in arbeiderswoning, meer gespecialiseerd, meubilair talrijker — echter de kunstobjecten zijn verdwenen, de traditie verschrompeld. Hiermee is de wijdloopigheid, de bewerkelijkheid en 't triviale in de huishoudwerkwijze toegenomen. Zoodat 't zoeken naar verlichting in de huishoudtaak onuitwikkbaar was, wilde de huisvrouw geen huissloof zijn en nog een andere rol spelen in of buiten 't gezin. Toch kon dit niet tot verandering in hare werkwijze leiden; niet alleen omdat zij de dupe was van „routinesleur, gegrond op jaren vak-practijk“ ³⁾, maar

AMERIKA. HOTEL IN PITTSBURGH DOOR WILLIAM PENN.

STALEN GERAAMTE.

vooral omdat een principieele verandering overbodig was. Dienstpersoneel was 't natuurlijk-aangewezen en steeds disponible hulpmiddel tot verlichting harer taak, tevens gewenscht tot 't ophouden van „standing“ — of illusie ervan. Door dit dienstpersoneel kon de oude werkwijze voortgezet worden en werden tevens technische verbeteringen tegengewerkt — zooals steeds in de historie als dit menscheijk hulpmiddel uit primitievere cultuur ter beschikking staat. Wel zijn ten slotte in de laatste decennia technische verbeteringen op breede schaal doorgedrongen met de gemeentelijke water-, gas- en elektrische geleidingen, en gaf ook 't verdwijnen der oude culturresten: blank koper, versierd gereedschap en -meubilair met hunne „stofnesten“ eenige verlichting in 't huishoudwerk, doch de winst betrof voornamelijk de hygiëne en werd opgeheven door de genoemde vertrekspecialisatie etc. en vooral ook doordat 't dienstpersoneel op haar beurt geen huissloof, laat staan huisslaaf, wil zijn, dus veel minder presteert en kostbaarder is.

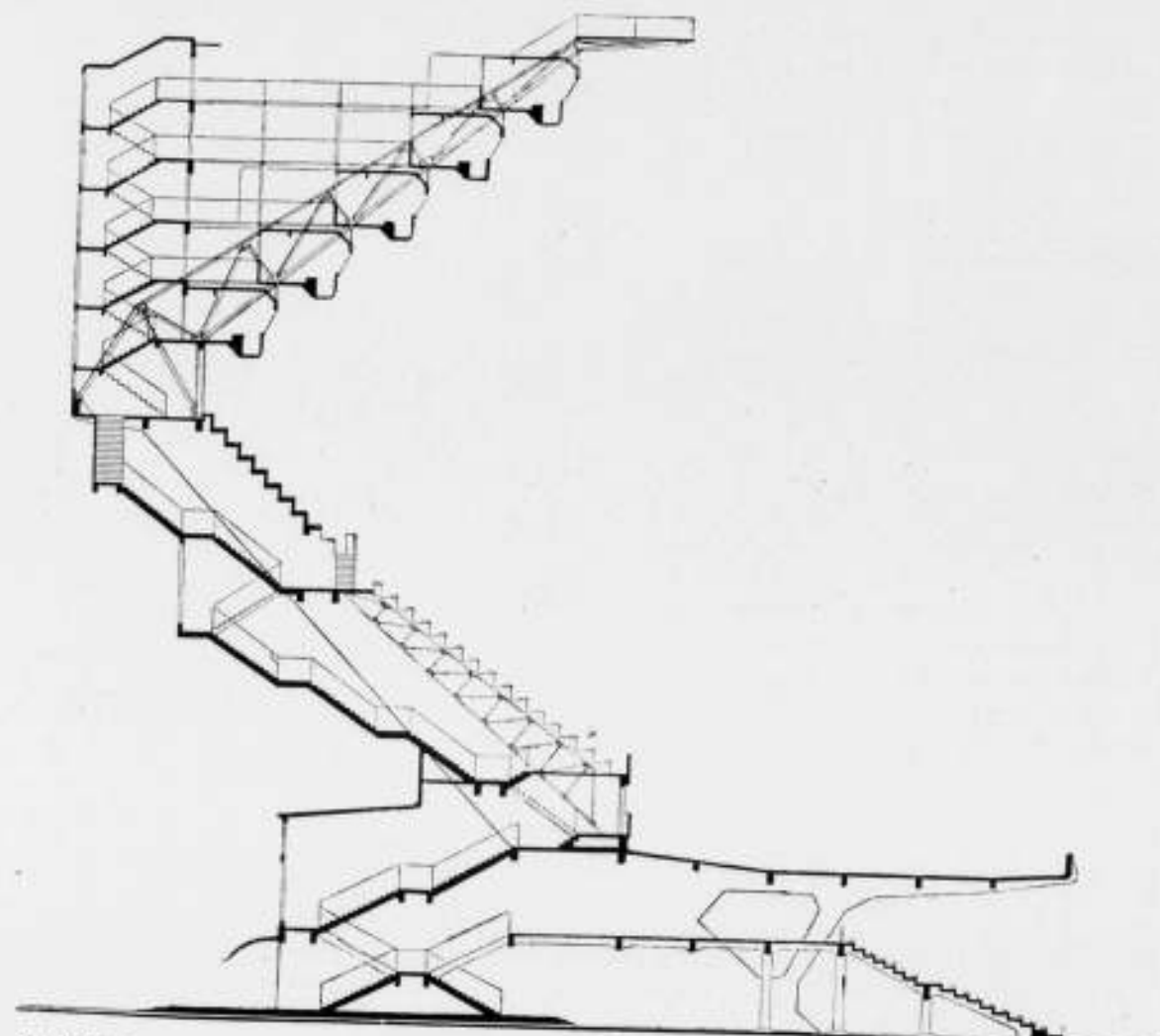
Wat de z.g.n. modelkeukens betreft, deze werpen zich

voornamelijk op verbeterde losse outillage in 't teken van hoogere luxe en hygiëne, met als praktisch gevolg veelal alleen hoogere installatie- en verbruikskosten. Arbeidsbesparing is hierbij voor normale kleine gezinnen dubieus daar de vereischte productie van elk mechanisch apparaat klein is, in geen verhouding staat tot de tijd en arbeid die 't in werking stellen ervan vereischt, allerminst in handen van 't traditioneele dienstpersoneel.

De oude huishoudwerkwijze bleef aldus tot heden in wezen onveranderd.

Een ruime keuken is hiervoor de logische eisch. Wat dan ook algemeen nog door de Hollandsche huisvrouwen als „ideaal“ beschouwd wordt. Logisch, omdat de huisarbeid bij de oude huishoudwerkwijze langdurig en zwaar is, door huisvrouw en dienstbode verricht moet worden in deze keuken, en omdat veel los meubilair en los outillage hunne onmisbare wapenrustingen zijn.

Met deze eisch van een ruime keuken moest onvermijdelijk in 't kleine woningtype sterk getransigeerd worden. Ze krimpt

RUSLAND. DOORSNEDE OVER DE TRIBUNE VOOR HET STADION 1926. ARCHITECT M. KORSCHEW.

daar in tot een nauwe ruimte, vooral als misbruik tot woon-doeleinden gevreesd werd met de bekende gevaren voor de volkshygiëne.

Deze sterke keukenverkleining, formeel passend bij 't kleine huis, heeft echter de strekking fataal te zijn voor 't handhaven der oude huishoudwerk wijze. Want de bewerkelijkheid van 't kleine huis is, vergeleken met 't grotere, niet zooveel geringer — althans niet in de algemeene types die in 't zog van 't „gegoedere“ huis varen — dat 't een radicale uitdrijving der dienstbode uit 't huishouden gedooft — waartoe echter de keukenkleinte noopt. Plaats voor huisvrouw en dienstbode is er hoogstens alleen als beide de modische slanke lijn huldigen; langdurig werken erin, zelfs voor één persoon, is onaangenaam en onhygiënisch.

Het „hitje“, 't groote kind als dienstbode, geeft hierin uitkomst; doch deze surrogaat-dienstbode, beteekent dan ook een wanhoopssprong, een minimum als men de oude huishoudwerk wijze wil handhaven, vooral als 't gezin kleine kinderen rijk is.

Bedenkt men dat dat woningtype met aparte keuken in laatste decennia op massale schaal toegenomen is, tot- verdrijvens-toe van de woonkeuken, dan volgt daar de noodwendigheid uit van een evenzoo massale behoefte aan dienstboden en hitjes. Die in een steeds onvruchtbaarder en weelderiger jacht ont-aardt omdat de begeerde buit in omgekeerde verhouding tot de behoefte vermindert, als gevolg van, voorzeker handel en industrie en stijgende „welstand“, maar ook als gevolg van 't woningtype.

Onbetwistbaar is men aldus in een impasse gekomen, is een actueel sociaal-economisch vraagstuk ontstaan, vele woningtypes een „contradictio in terminis“.

Als technische oplossing kende men tot voor kort niet veel

meer — afgezien van de schoone droomen van Bellamy¹⁾ en Wells²⁾ — dan de hoop op een uiterste opvoering van mechanische apparaten. Die voor 't keukenbedrijf in een automatische keuken³⁾ culmineert. De huisvrouw regeert hierin als een gemoderniseerde tovenaarder, de arbeid is een spel geworden „ze drukt op de knop en 't is er“. Daar dit echter nog een utopie is, en zelfs maar een gedeeltelijke toepassing — ondanks aantlokkelijke toezeggingen op papier — alleen toegankelijk is voor enkele Godinnen die de financieele Olympus bewonen (en die dan tevens de bovenmenselijke eigenschap hebben van niet aan „standing“ te doen) kunnen we haar vooralsnog buiten beschouwing laten.

In verhouding tot deze oplossingen is de zich tegenwoordig opdringende uitweg van een nieuwe huishoudwerk wijze een diepe terugval tot de aarde. Die echter daarom des te vaster staat, in 't voetspoor tredend van modernste handel en industrie, en de algemeene tijdsbehoefte.

De lichaamsarbeid staat hierbij, gelijk bij de oude huishoudwerk wijze in 't centrum. Echter ze verandert van karakter. Men stelt zich voor, haar door wetenschappelijk-technische ontleding tot simpele algemeene arbeidsvormen te vereenvoudigen, waardoor deze zonder groter vermoeienis intenser en productiever wordt en in verband met de aldus mogelijk geworden wetenschappelijke organisatie en vormgeving der apparaten en bouwdeelen de arbeidsduur en vermoeienis ingrijpend gereduceerd kan worden. Kan aldus de keukenarbeid tot een minimumtijdsduur teruggebracht worden, dan is 't duidelijk dat hiermede een der hoofdbronnen der dienstpenseel-behoefte radicaal afgestopt is.

Tallooze industriele efficiencytoepassingen, in 't licht van Emerson, Taylor, Gilbreth en van jongste arbeidspsychologie gesteld, hebben onomstootelijk bewezen, dat bij scherpe analy-

seering der arbeidsbeweging, uitschifting hiervan tot de doelmatigste eenvoudigste vormen, 't beschikken over gedifferentieerde arbeidskrachten die zich leenen om elk een rol te spelen voor een bepaalde eenzijdige doelbewuste arbeid met, als onmisbare metgezel, apparaten die hieraan perfect aangepast zijn en evenzoo ook gestandaardiseerde massaproducten en enorme voordeelen in arbeids-, tijds- en materiaalbesparing mee te behalen zijn.

Hieraan kan uiteraard in 't kleine huishoudbedrijf met zijn groote verscheidenheid, daarentegen elk op zich zelf klein in kwantum zijnde behoeften, en gering aantal arbeidskrachten, slechts in bescheiden mate sprake zijn. De arbeidsbeweging laat zich hier slechts ten deele tot eenvoudige handgrepen herleiden en „standaardiseeren“ dus nog minder streng daarmee de „apparaten“ — in casu vooral werktafels c.s. en berggelegenheden — en allermint misschien de „producten“ of behoeften. Ware dit wel zoo, dan zou trouwens de efficiency als een niet ter zake doend systeem voorloopig buiten beschouwing kunnen blijven, een leger zonder soldaten zijn. Want hare invoering is, zooals in de industrie ten overvloede gebleken is, onbestaanbaar zonder scherpe economische dwang om de arbeiders tot nieuwe werkwijze te dwingen, of zonder concurrentiedwang de soms groote kapitaalsinzet tot overwinning der bezwaren en problemen van standaardiseering van werkrachten, apparaten en producten.

Behoeft dus bij verslachte toepassing der efficiency in 't huishoudbedrijf van 't litterair-filosofische schrikbeeld van „mechanisatie van den arbeid“, „keurslijf van eenzijdige arbeid in plaats 't schoone en geluk gevende van zich als mensch geheel in de arbeid geven“ weinig sprake te zijn en daarna ook niet van enorme voordeelen, tóch zijn er nog beteekenende winsten daarmee in tijds- en arbeidsverlichting te behalen.

Allereerst komt hiervoor de transportarbeid in aanmerking.

Is de arbeidsgang in de oude huishoudwerk wijze dikwijls identiek met 't verwarde ineengestremde zigzagspoor van een hond die een haas nazit — 't efficiencybegrip versimpelt dit door strict-rationeële aaneenrijging der „apparaten“ tot een wiskundig korte lijn. Hiermee kan zelfs voor kleine gezinnen al heel spoedig kilometers van beenbeweging en uren tijdsverlies bespaard worden. Kunnen tafels, waarop vaatwerk uitgespreid moet worden, een dubbele diepte krijgen, dan kan 't zijn dat hiermee ook de arbeidsweg omgekeerd met de helft inkrimpt. Een niet minder belangrijke factor is de juiste hoogtebepaling van werktafels, planken etc.; wat vroeger ook wel ingezien werd als een beteekenende kwestie, krijgt in 't licht der efficiency 't karakter van een levenskwestie te zijn (waarmee dikwijls verrassend nieuwe puzzles); want bijv. de arbeidspsychologie leert dat 't bukken 13 keer meer arbeidsenergie eischt dan 't zitten en 4 keer dan 't staan etc.; en de efficiencystudie bewijst dat hiermee ongeloofelijke kwantums arbeid totaal nutteloos verloren gaan.

Daar de werkwijze in zulk een gematigd efficiënt milieu formeel niet sprekend radicaal verschilt met de historische en alleen tastbaar een versimpeling en verlichting is, bovendien in de richting van een algemeene tijdgeest valt, fungeren de daarmee te bereiken arbeidsbesparing en de dwang der dienstbodenduurte en -schaarschte, o.i. als economische stimulans, die hoe zwak ook soms vergeleken met de rechtstreeksch-economische in handel en industrie, een sterke aanval zal doen op de muur der traditioneele werkwijze.

Een tweede factor, bevorderlijk voor acceptieering van de nieuwe werkwijze, is het inburgeren van 't kleine keukentype in cultureel omhoog stijgende bevolkingsgroepen. Immers deze kleinte, stuitend voor de oude huishoudwerk wijze is de premisse der efficiencykeuken (tenzij natuurlijk ze in Amerikaansche trant met familie-eethoek gecombineerd

wordt), met hare beknopte als domineerende eisch.

Hoezeer 't begrip hiervan in Amerika reeds doorgedrongen is, blijkt uit een groote prijsvraag aldaar voor een „Ideal Home“ — 6000 antwoorden waarvan 5000 alle aandacht aan de keuken besteedden⁴⁾ — en waarbij de jury alle keukens groter dan 9 M². diskwalificeerde.

Maar van nog meer belang is, dat ook de Overheid zoowel als bouwinteressenten een rechtstreeksch economisch belang kunnen hebben om zich voor efficiency in de huishouding daadkrachtig te interesseren. N.I. omdat deze de sleutel is voor een beknoptere woningbouw. Zoo betoogt Bruno Häring⁵⁾ dat 't gebruikelijke keukenminimum in Berlijn, 10 M². (dank zij de officieele en partikuliere efficiency-studies aldaar) tot 4,5 M². gereduceerd zou kunnen worden; hetwelk dan, volgens hem, de bouwkosten in betrokken kleinwoningtype met 10%, zou verminderen, wat deels aan hooger gekwalificeerde vaste outillage ten goede kan komen. Aldus blijkt de passieele belangstelling bij onze Oostelijke burens voor keukenefficiency op een reële sociaal-economische grondslag te berusten en allermint — eigenlijk is 't belachelijk om dit nog te moeten herhalen — op een los modernisme. Zeker is dat die krachtige medewerking aldaar van menige Overheid, met hare machtsmiddelen en staf van wetenschappelijke technici etc. ten bate van proefnemingen, enquêtes inzake standaardisatie- en zelfs normalisatiestrevingen; en anderzijds de Bouwinteressenten met als centrum vele bouwkunstenaars die zich op efficiënte woning- en keukeninstallatieconcepties werpen, een levenskwestie is voor de ontwikkeling der huishoudefficiency. Met alle respect voor „die Frau als Schöpferin“⁶⁾ zal de huisvrouw als ze nietmeer 't ideaal kan huldigen van „Sie reget ohre Ende, die fleiszigen Hände“, van huisarbeid beteekenend bevrijd wil worden, hiermee ook de scepter in haar domein moeten leerleggen. En omgekeerd „de man“ den moed moeten hebben om een terrein te betreden dat voorheen „tabu“ was — echter thans open ligt voor samenwerking van huisvrouw met architect, wetenschap, techniek, bedrijfsorganisatie etc.

In 't volgende artikel hopen we in de illustraties en beschrijving der Holland-keuken een idee te geven van de afhankelijkheid der keukenefficiency van de plaats- en vormkeuze etc. der vaste keukeninstallatieonderdeelen.

Delft, April 1930.

W. BETTINK.

¹⁾ Zie B.N.A. 1927.

²⁾ „Efficiency studies in Home Management“, in Hollandsche bewerking verschenen onder den titel „De denkende Huisvrouw“, Haarlem 1928.

³⁾ P. Bromberg in „Vrouwenjaarboek“, A'dam 1930.

⁴⁾ „Looking backward“ 1887, in Holl. bewerking „In 't jaar 2000“.

⁵⁾ „Anticipations“ 1895 (?), in Holl. bewerking versch. in Wereldbibliotheek.

⁶⁾ Je sais tout 1927 „La maison sans domestiques“.

⁷⁾ E. J. v. Waveren-Reesink in „Vrouwenjaarboek“, A'dam 1930.

⁸⁾ „Wohnen und Bauen“ Febr. 1930 „Die Küche der Kleinwohnung“.

⁹⁾ Bruno Taut, „Die neue Wohnung“, Berlin 1924.

VEREENIGING „BOUWKUNST & VRIENDSCHAP“, ROTTERDAM. STUDIEPRIJSVRAGEN 1929.

De traditie getrouw schreef ook in 1929 de Vereniging „Bouwkunst & Vriendschap“ studieprijsvragen uit, waardoor de jongere a.s. architecten in de gelegenheid werden gesteld hun krachten te meten in afwachting van een opbouwende kritiek door een bevoegde Jury.

Het is merkwaardig dat, hoewel de belooningen gering zijn er steeds voldoende belangstelling blijft bestaan voor deze prijsvragen en het ingezonden werk gewoonlijk zeer goed is verzorgd en van een zekere liefde bij den ontwerper getuigt.

De Jury was zoodanig gekozen dat geen speciale richting in de

bouwkunst werd gepropageerd wat ook van invloed is geweest op de beoordeeling. De inzendingen waren gemengd „romantiek-modern“.

De 1e prijsvraag betrof het ontwerp voor een vacantiëkoloniehuis.

De 2e prijsvraag betrof het ontwerp voor een klein stationgebouw.

De 3e prijsvraag betrof het ontwerp voor een glas in lood raam. Respectievelijk werden 19, 18 en 3 antwoorden ingezonden.

Met 3 tegen 2 stemmen werd de 1e prijs voor het vacantiëkoloniehuis toegekend aan het ontwerp motto: m. ingezonden door de Heeren Holt en van Woerden te Amsterdam.

Drie 2e prijzen werden toegekend, n.l. aan het motto L., ingezonden door den Heer G. Gerritsen te Dordrecht,

motto: Op de Helling, ingezonden door de Heeren J. C. Bolten en J. W. Blok te 's-Gravenhage,

motto: Cultuur, ingezonden door den Heer C. Dirksen, Den Haag.

Voor het ontwerp voor een stationsgebouwtje werden 4 tweede prijzen toegekend en wel aan:

motto: N. S. M., inzender de Heer P. Lerou, te Hillegersberg,

motto: Jumbo, inzender de Heer J. A. Bax, te Rotterdam,

motto: Ardjoenoe, inzender de Heer A. de Wit, te Utrecht,

motto: S.T.O.P., inzender de Heer J. A. Schothorst, Den Haag.

Voor het glas in loodraam werd een eervolle vermelding toegekend aan het motto: Labor Vincit, inzenderster Mej. J. Oosting, te Beesterzwaag.

M. LOCKHORST, Voorzitter B. en Vr.

(In een der volgende nummers zal een uittreksel uit het Jury-rapport worden opgenomen, zoo mogelijk met enkele afbeeldingen. Red.).

TENTOONSTELLING OVER STADSUITBREIDING TE 'S-GRAVENHAGE.

Naar wij vernemen zal de wethouder van stadsontwikkeling en volkshuisvesting Zaterdag a.s., des namiddags te 2½ uur, openen de tentoonstelling van teekeningen en foto's, welke betrekking hebben op de stadsuitbreiding in de laatste jaren. De tentoonstelling wordt gehouden in het gebouw Javastraat 26 en zal tot en met 22 Mei geopend zijn.

IDEEËNPRIJSVRAAG STADHUIS EN HOOFDBUREAU POLITIE TE 'S-GRAVENHAGE.

B. en W. zijn tot de slotsom gekomen, dat in het nieuwe stadhuis ook zullen behoren te komen het kantoor van den gemeente-ontvanger, de accountantsdienst, de Gem. Hypotheekbank en dienst voor het Bouw- en Woningtoezicht en dat het aanbeveling zal verdienen op het Alexanderveld of in de naaste omgeving van den aanvang af een plaats vrij te houden voor den bouw van een nieuw hoofdcommissariaat van politie. De vraag, of een gedeelte van bij het hoofdbureau behorende diensten, met name de bereden politie, in de Frederikskazerne zal kunnen worden gehuisvest, is nog in studie.

Thans willen B. en W. alleen in beginsel doen besluiten in de omgeving van het nieuwe Stadhuis het nieuwe Hoofdcommissariaat te bouwen.

Met betrekking tot de voorbereiding van den bouw willen zij, dat er geen architect is, die boven allen aangewezen schijnt voor bouwmeester aanstonds in aanmerking te komen, zoodat het overweging zal verdienen eenige architecten uit te noodigen een ontwerp in te dienen.

In overeenstemming met de Stadhuiscommissie en na overleg met de Permanente Prijsvraagcommissie, stellen B. en W. zich den loop van zaken als volgt voor:

Uitgeschreven wordt een zgn. ideeënwedstrijd voor het maken van een ontwerp voor den bouw van een Stadhuis op het Alexanderveld en een Hoofdbureau van Politie in de naaste omgeving, waarbij verder wordt aangegeven een bebouwingsplan voor de militaire terreinen ter plaatse en de wijze van aansluiting van de te bebouwen terreinen aan de omgeving.

Er wordt ingesteld een commissie van advies, die zich uit zal spreken over het programma van eischen en over de keuze van de architecten, die tot den wedstrijd worden uitgenoodigd en rapport uit zal brengen over de ingediende plannen.

De ten hoogste 6 architecten zullen door B. en W. worden uitgenoodigd na overleg met de Stadhuiscommissie.

Nadat de Commissie van Advies haar rapport heeft uitgebracht zullen de plannen worden tentoongesteld en zal de gemeenteraad den architect voor het maken van het definitief ontwerp aanwijzen.

B. en W. hebben de Stadhuiscommissie gehoord, bereid gevonden zitting te nemen in de Commissie van Advies: Ir. G. C. Bremer, Rijksbouwmeester, Ir. A. R. Hulshoff, stadsarchitect van Amsterdam, Dr. J. Kalf, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, W. Kromhout, architect en Prof. Ir. J. A. G. van der Steur, te Delft. Het ligt in de bedoeling de Commissie te doen bijstaan door den gemeentesecretaris als secretaris.

B. en W. vragen als crediet f 5000.— voor de commissie en voor ieder van de uit te noodigen architecten een honorarium van f 5000.—

(Het Vaderland).

PRIJSVRAAG BOERDERIJBOUW.

Op de door den Frieschen Bouwkring in samenwerking met de Friesche Maatschappij van Landbouw en verschillende brandassurantiën in Nederland, uitgeschreven prijsvraag voor „Boerderijbouw”, speciaal in verband met het brandgevaar, zijn 41 inzendingen ingekomen onder de volgende motto's:

Noëd, Boerderij de Oever, Veilig (1), Safe, Bescherming, Uitkomst, Al tijden goed, Noodzaak, Hoop, Frisia (1), Separé, Utiliteitsgebouw, it Heechhof, Eenvoud (1), Securitas, Ruime kap, Terra cotta, Veilig (2), Modern, Geheel onder één dak, Safety-first, Sol, Friesland, De Hoeve, Eenvoud (2), Fryslân, Under ien tek, A, De brandvrije stal, Stelp, Nieuwe indeeling, Safety, Veebedrijf, Ceres, S.P.B., Frisia (2), Johannes, Royaal, Isolering, S, Corneliahoeve.

Verder zijn nog eenige inzendingen zonder motto ontvangen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

N° 20

17 MEI

1930

NED. PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD B.N.A.

HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD B.N.A.

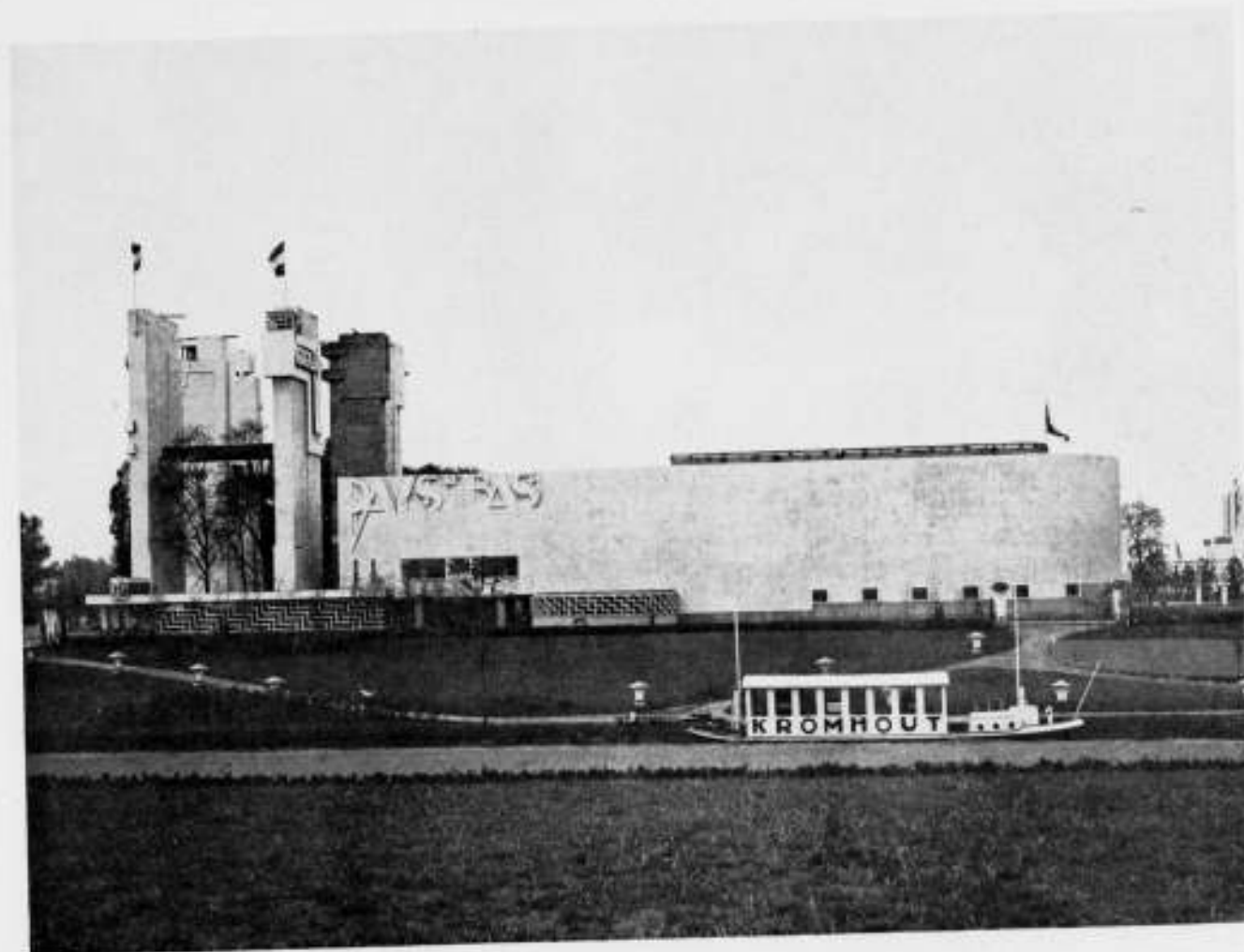
Wij geven in dit nummer eenige afbeeldingen van dit Ned. Paviljoen op de tentoonstelling te Antwerpen, dat Maandag j.l. officieel geopend werd. Natuurlijk komen wij op dit gebouw nog uitvoerig terug. De bijgaande foto's zijn als voorloopig te beschouwen, aangezien het werk nog niet geheel en al voltooid is.

REDACTIE.

TENTOONSTELLING VAN KAARTEN, FOTO'S ENZ. BETREKKING HEBBENDE OP DE STADSUITBREIDING VAN 'S-GRAVENHAGE IN DE LAATSTE JAREN.

De tentoonstelling, welke gehouden wordt tot en met 22 Mei a.s. op de werkdagen van 10 tot 17 uur in het gebouw Javastraat 26, bevat in hoofdzaak ontwerpen, enz. van Gemeentewerken, Gemeenteplantsoenen en den dienst voor Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting. Uit de openingsrede van Wethouder Vrijenhoek moge ter toelichting het volgende dienen:

161

INTERIEURS NED. PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING, ANTWERPEN. ARCH. H. TH. WIJDEVELD B.N.A.

Van de groote Hollandische steden is 's-Gravenhage de stad, die het snelst groeit.

Hier worden dus de hoogste eischen gesteld aan alle diensten en bedrijven, wier taak het is de verschillende onderdeelen van het gemeentelijk beheer op peil te houden. Bijzondere belangstelling is noodig, om den groei der stad in goede banen te leiden; teneinde de stad der toekomst te doen beantwoorden aan hooge eischen van doelmatigheid, geriefelijkheid, veiligheid en schoonheid.

Den Haag is sedert het midden der vorige eeuw gegroeid van een bescheiden provincieplaatsje tot een stad, die vermoedelijk binnen weinige jaren het voorrecht zal hebben een half miljoen inwoners binnen haar grenzen te tellen.

Ik zal u niet vermoeien met vele cijfers, maar wil slechts in herinnering brengen, dat gedurende de laatste 10 jaren, van 1 Januari 1920 tot 1 Januari 1930, het zielental is toegenomen met ruim 73.000, hetgeen belangrijk meer is dan het totaal inwonertal in het jaar 1850.

Het voortdurend vestigingsoverschot in onze Gemeente is zonder twijfel het gevolg van de vele aantrekkelijkheden, die de residentie heeft.

De snelle bevolkingstoename in den laatsten tijd heeft uiteraard medegebracht een snelle uitbreiding van de stad.

Het grondbedrijf bracht tientallen hectaren bouwrijpen grond aan de markt; vele hectaren verharde oppervlakten moesten aan de bestaande straten en pleinen worden toegevoegd; vele kilometers riool moesten worden gelegd, talrijke nieuwe parken en plantsoenen — waarvan het Westbroekpark en het Zuiderpark de voornaamste zijn — kwamen tot stand.

De uitbreiding van de stad ging gepaard met de zorg voor openbare gebouwen; waarbij uiteraard in de eerste plaats aan scholenbouw valt te denken.

De voorziening in de woningbehoefte baarde — vooral in de jaren na den oorlog — groote zorg.

Het ligt voor de hand, dat bij een dergelijke snelle stadsuitbreiding tal van vragen rijzen, tal van problemen moeten worden opgelost; tal van puzzles moeten worden uitgezocht en... kritiek niet achterwege blijft.

Eén van de kwesties, die herhaaldelijk aan de orde is gesteld en ongetwijfeld ook in de naaste toekomst wederom de aandacht zal vragen, is de vraag of uitsluitend (of althans hoofdzakelijk) aan het ééngezinshuis dan wel aan het huis, waarin vele gezinnen worden gehuisvest, de voorkeur moet worden gegeven.

M.a.w. zal men in de breedte bouwen of in de hoogte?

Deze vraag beheerscht in vele opzichten de ontwikkeling van de stad der toekomst; aangezien vorm en afmetingen van de bouwblokken, zoowel als de breedten der aan te leggen straten daarmee samen hangen.

Maar daargelaten nog hoe men persoonlijk denkt over de sociale waarde van het ééngezinshuis, kan men in een stad als Den Haag, waar één van de attracties juist is het feit, dat niet alleen de zeer goed gesitueerden, maar ook breede lagen van middenstanders en een goed deel der arbeidersklasse in afzonderlijke huizen of huisjes wonen, niet zonder meer op grond van theoretische overwegingen die bewoners tot bewonderaars van den „hoogbouw“ bekeeren. Aan den anderen kant stelt de uitbreiding van de bebouwde oppervlakte zoodanige eischen aan de gemeentelijke en semi-gemeentelijke diensten — ik wijs slechts op tramverkeer en politie — en brengen de groote afstanden zoovele bezwaren mede voor de bewoners, dat men ook aan de keerzijde der medaille de noodige aandacht heeft te wijden.

Direct met de overheerschende lage wijze van bouwen hangt samen de vraag van het groen in de stad, alsmede 't handhaven van aanwezig natuurschoon.

De residentie is van oudsher de stad van groen, de stad van bloemen.

De Hagenaar is — en terecht — trotsch op zijn parken, plantsoenen en beplantingen.

Maar, natuurlijk de aanleg zoowel als het onderhoud van dat alles kost geld; ook deze zijde van het stadsbeheer heeft een financieele zijde. Aan den anderen kant dient rekening te worden gehouden met het feit, dat de aantrekkingskracht van onze stad, juist voor 'n goed deel berust op den nadruk, die altijd is gelegd op deze zijde van het overheidsbeheer.

Herhaaldelijk is in de laatste jaren en ook nog in den allerlaatsten tijd, aandacht gewijd aan de aesthetiek der bebouwing. Den Haag is één van de eerste steden van ons land geweest, waar aan deze zijde van het bouwvraagstuk aandacht is geschonken.

Men is in zooverre preventief te werk gegaan, dat de totstandkoming van hinderlijke leelijke gebouwen werd geweerd.

De keuring der bouwprojecten had het zijdelingsche gevolg, dat meer dan vroeger de verzorging van den gewonen huizenbouw kwam in handen van bevoegde bouwmeesters; doch in zeer vele gevallen bleef het stadsbeeld toch noch onbevredigend.

Dit is voor het stadsbestuur mede de aanleiding geweest om de verzorging van bepaalde stadsgedeelten — en wel meer in het bijzonder de bebouwing op belangrijke punten — op te dragen aan vooraf aangewezen architecten, die het geval als één geheel met de omgeving konden bezien.

Ik meen te mogen zeggen, dat daardoor in verscheidene gevallen goede resultaten bereikt zijn.

Het feit, dat de uitbreiding der stad is geschied in een ongekend snel tempo, heeft ten gevolge gehad, dat herhaaldelijk de bebouwde kom dreigde te groeien over de staatkundige grenzen der gemeenten.

Dientengevolge bleek uitzetting der grenzen meerdere malen noodig.

De laatste grenswijziging, die van 1923, toen Loosduinen met Den Haag samensmolt, ligt nog versch in het geheugen.

Thans is de vraag der gemeentelijke grenzen opnieuw in een acuut stadium gekomen.

Mede tengevolge van het in betekenis en omvang toenemend snelverkeer, is een toestand ontstaan, waarbij de uitbreidingen van Den Haag, Rotterdam, Delft en alle andere gemeenten in den Zuidwestelijken driehoek van Zuid-Holland elkaar onderling beïnvloeden.

De behoefte aan een plan, dat de ontwikkeling van deze geheele landstreek in goede banen voert, is uit den nood der tijden geboren.

Het zal echter duidelijk zijn, dat het ontwerpen der stadsuitbreiding op vele bezwaren stuit, zoolang dat plan nog niet bestaat en de Rijks- en Provinciale wegenplannen nog in een eerste phase van voorbereiding bekend zijn.

Indien de tentoonstelling er toe medewerkt belangstelling te wekken voor vraagstukken op het gebied der stadsuitbreiding in onze gemeente, is de bedoeling, waarmede deze bescheiden expositie wordt gehouden, ten volle verwezenlijkt.

Tot zoover de Wethouder.

Het is wel merkwaardig, dat de Wethouder het vraagstuk van laagbouw of hoogbouw als het ware opnieuw aan de orde stelt, of beter gezegd dit punt voor Den Haag nog zeker niet opgelost acht. Komen hier niet om dezen hoek de bezwaren van den uitsluitend lagen uitleg van Den Haag voor wat betreft bediening en verkeer over groote oppervlakten en afstanden?

Het is bij deze opmerking van den Wethouder de plaats, nog even stil te staan bij de blijkbaar post gevatte meening, als zou het Bouwkundig Weekblad Architectura voor Den Haag hoogbouw warm aanbevelen.

Het B. W. A., erkennende, dat het in vele opzichten van andere steden verschillende stadsbeeld zeer bijzondere en dikwijls zeer hoge eischen aan dat stadsbeeld, bebouwing en beplanting stelt, meent, dat voor Den Haag typeerend zijn:

1. Buitengewone uitgestrektheid bij, voor een modern-Westerse stad van dezen omvang, zeer geringe bevolkingsdichtheid per oppervlakte-eenheid.

2. Natuurschoon in de onmiddellijke omgeving en in de grootste verscheidenheid, die ons lage land kan geven: zee, duinterrein, bosch, weide.

3. Overheerschend karakter van woonstad, waarbij duidelijke preferentie van alle maatschappelijke standen voor het vrije eengezinshuis subs. de étagewoning met vrijen eigen opgang (portiekwoning), in het algemeen voor lage bebouwing.

In verband met de kwestie van afstand en verkeer citeerde het B. W. A. het artikel van Ir. van Hoogstraten en in een discussie met het R. K. Bouwblad werd erop gewezen dezerzijds, weer opnieuw, welke hoge architectonische eischen aan een bebouwing als in de uitbreidingsplannen van Den Haag is vastgelegd, moeten worden gesteld. De vraag, of daarbij hoogbouw een plaats moet vinden, vond alleen beantwoording in de opmerking over de weinig fraaie en willekeurige wijze waarop de vrij hoge flatbouw in het stadsplan wordt opgenomen, in zooverre afwisseling van het stadsbeeld met voorhanden middelen op ongezochte wijze tot stand kan worden gebracht.

De vraag inmiddels, of hoogbouw of hooger bouw inderdaad in Den Haag noodzakelijk is voor de bewoning in verband met afstanden en verkeer, is nog niet afdoend beantwoord.

Dat dit een vraagstuk is, waarvan de beantwoording van zeer grooten invloed op het stadsplan is, ook de Wethouder ontkent dat niet en waar juist deze tentoonstelling blijkbaar bedoelt aan te geven, op welke wijze de overheid zich van hare taak, leiding te geven en te besturen den uitgroei van hare stad, heeft gekwetend en nog kwijt, daar is het wel te betreuren, dat het vraagstuk geen oplossing vond, althans dat bij de plannen niet het minste spoor van het zoeken van een oplossing in die richting te vinden is, ware het slechts, dat dit zou zijn gebleken uit eenige aandacht voor de juiste plaatsing van de flatgebouwen.

Het is de overheidszorg, welke hier gedemonstreerd wordt, die, zooals gezegd is, begrepen is in de taak van de overheid, leiding te geven bij den groei van hare stad. Men heeft hier leidend en regelend willen optreden bij de bebouwing. De tentoonstelling bevat zeer te apprecieeren ontwerpen, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk van Gemeentewege uitgevoerd, schetsontwerpen voor bebouwing door architecten van S. en V. of door de Gemeente aangewezen architecten onder oplegging van de verplichting aan de bouwers om deze ontwerpen als leidraad bij den bouw te aanvaarden.

Een blik op een kaart van Den Haag doet zien, dat in Den Haag, in vergelijking met andere steden, premiebouw niet veel voorkwam en woningbouwverenigingen niet veel voorkomen; dat daarentegen de speculatieve eigenbouw van buitengewone betekenis is en het karakter van het stadsbeeld bepaalt.

Dat daarbij de overheidsbemoeiing en regeling, hoe verdienstelijk de bovenaangehaalde ontwerpen ook mogen zijn, ten eenenmale onvoldoende is, de stad is er in geheel hare onbevredigende nieuwe verschijning om dit te bewijzen. De plaatsen, waar met deze soort overheidszorg iets werd bereikt zijn, in de overstelpende hoeveelheid van ander en onvoldoend materiaal, slechts korrels in een zandhoop. De werkingssfeer van de schoonheidscommissie, welke commissie verder als middel om het ergste en allerergste leelijke in de nieuwe bebouwing te weren, blijkbaar is ingesteld, is door hare bevoegdheid en door de wijze waarop zij haar arbeid moet verrichten op de basis van de door S. en V. tot stand gebrachte uitbreidingsplannen, ten eenenmale onvoldoende om daadwerkelijk

te kunnen medewerken aan een goeden opbouw van nieuw 's-Gravenhage.

De naast een zeer ver reikende overheidsbemoeiing als die van het grondbedrijf der gemeente 's-Gravenhage (waaraan de totstandkoming van de uitbreidingsplannen is gekoppeld) gestelde overheidszorg voor de regeling tot opbouw van de stad, is in vergelijking met de eerste voor Den Haag blijkbaar primaire kwestie van het grondbedrijf geheel ontoereikend.

Er is een buitengewoon fraaie serie foto's van natuur en landschappelijk schoon, dat thans nog in het Gewest (Gewestelijk plan) wordt aangetroffen en waarvan, zooals de omschrijving van het tentoongestelde zegt, „het behoud van groot belang, zelfs noodzakelijk moet worden geacht voor dit dicht bevolkte gewest”. Geen van ons, die dit niet volledig zal beamen.

Het is echter schrijnend te zien, hoe in de nieuwere plannen het aanwezige natuurschoon wordt gedecimeerd en vernietigd. Wij meenen niet terug te moeten komen op ons oordeel daarover, reeds eerder in het B. W. tot uiting gekomen, maar te zien hoe bijv. Meer en Bosch in het uitbreidingsplan West wordt ontdaan van elken natuurlijken aanloop, wordt verkleind en besnoeid tot wat nog een schaduw zal zijn van wat eens zoo'n bijzondere bekoring had, en te beseffen hoe thans, nu de doortrekking van de Laan van Meerdervoort de inzet vormt voor de uitvoering van het zoo bedroevend slechte plan West en Meer en Bosch daarvoor geheel is doorgekapt, dat roept opnieuw het protest wakker tegen een ontwerp, waaraan de scherpste kritiek niet mag worden onthouden om, als het kan, er nog iets van te redden.

Op welke wijze zal, waar de tentoonstelling de publieke belangstelling wakker roept voor de overheidszorg in het nieuw 's-Gravenhage, het publiek duidelijk zijn te maken, dat hun nieuwe stad reeds thans in de plannen alle factoren brengt, die een mislukking als die, welke te aanschouwen is, niet in de zalen van Javastraat 26 maar in de voltooide nieuwe wijken, volkomen waarborgen?

Een plan, dat eveneens de volle aandacht verdient om de omacht van conceptie, is het schetsplan Moerweg, tusschen Rijswijk en Zuiderpark.

Wij vragen nog even aandacht voor een plannetje van plantsoendienst voor de „ausnutzung" van de boschjes van Pex, waarvan de denatureering thans reeds door het aanleggen van tennisbanen is begonnen en die straks door het maken van verdere sportvelden en meeting-terreinen zal worden voltooid.

En bij dit alles rijst de vraag, hoe lang het nog duren zal, eer de stadsplannen in groter verband tot elkaar, tot bindend groen, tot verkeer zullen worden vastgesteld.

Resumerende komen wij bij de beschouwing over de tentoonstelling tot een waardeerend woord voor hetgeen de architecten van de gemeente tot stand brachten en tot de erkenning dat het juist is om de publieke belangstelling wakker te roepen voor hun eigen zaak, een zaak die, wat Den Haag betreft, de volle belangstelling verdient en meer dan dat. De tentoonstelling is er om aan te toonen, dat er ingrijpende veranderingen zullen noodig zijn om voor den groei van het nieuwere Den Haag betere voorwaarden te bedingen.

WARMWATERVERWARMING DOOR MIDDEL VAN ELECTRICITEIT.

In het B. W. A. van 10 Mei j.l. behandelde Ir. J. van Zijp w.i. de vraag: „Waarom olie?” Hij noemde daarbij tegenover het nadeel der opzichzelf duurere brandstof tal van voordeelen zooals: hoge graad van technische volmaaktheid, praktisch geen toezicht, zindelijk en gemakkelijk bedrijf, korte aanwarmingstijd, goede regelbaarheid, hoog nuttig effect en tenslotte

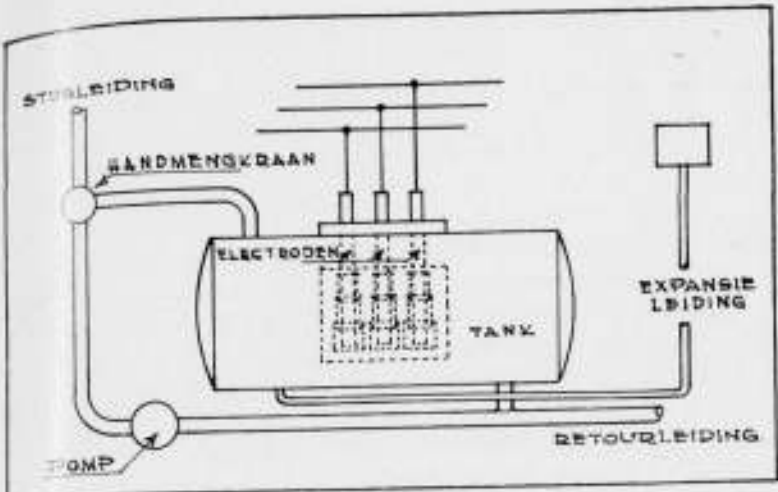

FIG. 1.

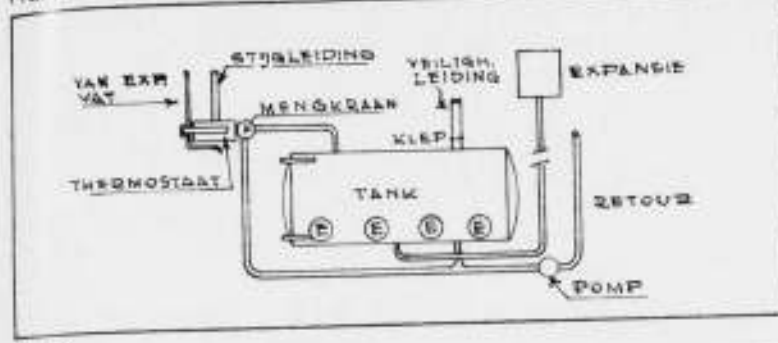

FIG. 2.

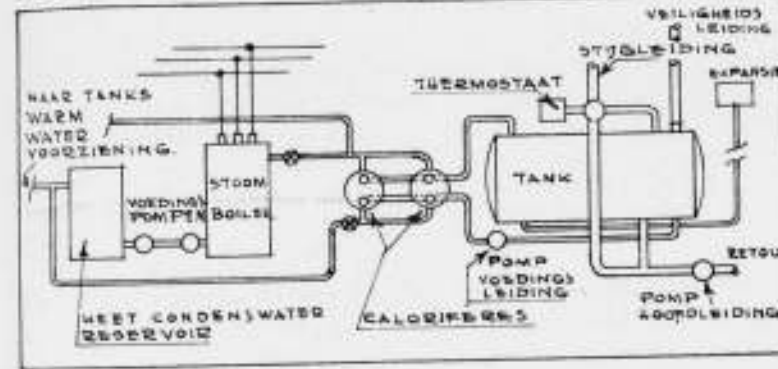

FIG. 3.

ruimtebesparing wegens ontbreken van kolenopslagplaats. Deze laatste besparing kan echter m.i. beter buiten beschouwing blijven, omdat tenslotte daartegenover andere kosten van aanleg staan (oliereservoir) die een olie-stook-installatie in de aanlegkosten zeker nog niet tot eenige besparing brengen t.o.v. het kolen-stook-bedrijf.

Er blijven bovendien voldoende voordeelen over om in tal van gevallen het olie-stoken boven het kolenbedrijf te verkiezen. Toch is m.i. de bovenbedoelde beschouwing van Ir. van Zijp nog geen aanleiding om in alle gevallen juist de olie als brandstof te kiezen. Wat is immers tenslotte de hoofdzak? De strijd tusschen de verschillende warmte-mediums: lucht, stoom, laagdrukstoom en water is in het grootste aantal normale gevallen beslecht ten gunste van de laatste; verreweg de grootste vlucht nam de warm-waterververwarming, waarmee in de meeste gevallen goede resultaten worden bereikt mits de installatie vooral niet te krap berekend zij; waardoor een geforceerd bedrijf met te hoge keteltemperatuur en daardoor te hoge oppervlakte-temperaturen der radiatoren ontstaat.

Daarentegen is de ruim berekende warm-waterververwarming met betrekkelijk lage oppervlaktetemperaturen der verwarmingslichamen op den duur de meest algemeene vorm van centrale verwarming gebleken en heeft de groote belangstelling zich in den laatsten tijd afgewend van het vraagstuk der warmte-mediums om zich meer en meer te richten op dat

van de warmte-bron, de brandstof. Het wil mij nu voorkomen, dat daarbij tegenover het kolenbedrijf niet alleen het oliestoken moet worden genoemd, doch dat ook wel degelijk bestudeering van het stoken van een warmwaternverwarming door middel van gas en van de mogelijkheid van electriciteit als warmte-leverancier van belang zullen blijken te zijn.

Door toevallige omstandigheden ben ik in de gelegenheid of zoo men wil genoodzaakt geweest het laatste onderwerp, dat der warmtelevering aan een waterververwarming door electriciteit iets nader te beschouwen. Over dit onderwerp werden in December 1929 in het „Institution of Electrical Engineers" te Londen een tweetal praeadvies uitgebracht. Daarbij werd uitgegaan van het beginsel, dat voor warmwaterinstallaties reeds vrij algemeen bekend is: de levering van stroom gedurende de periodes van geringe belasting der stroomleveranciers, b.v. als nachtstroom of als goedkoopere stroom tijdens de koffiëuren, waarin de stroomafname vooral in de fabriekscentra, sterk verminderd is.

Op twee wijzen wordt de elektrische energie in warmte omgezet n.l. door directe verhitting van water in daartoe ingerichte tanks, die dus feitelijk warmte-accumulators zijn, en verder door boilers, waarin stroom geproduceerd wordt, als tusschenschakel ter verwarming van de eigenlijke warm-watertank.

De eerste belangrijke toepassing op dit gebied blijkt te zijn de Banca Commerciale Italiano di Roma (1923): de eerste toepassing in Engeland dateert van 1925, n.l. de verwarming der garages van het Electriciteitsbedrijf te Newcastle-upon-Tyne, een laagbouw met een inhoud van ca. 14000 M³. De warmte wordt in de tank zelf opgewekt door middel van elektroden. Van een boiler kan hier dus niet gesproken worden. De aansluiting had plaats direct op een 3-fasen hoogspanningsleiding van 6000 Volt. Het water in de tank wordt tot 98° C. verwarmd en kan tot 55° terugloopen. De temperatuur van het circulerende water is 55 à 60°. Het tankwater wordt naar behoeven gemengd met het retourwater, dat door middel van een pomp in kunstmatige circulatie wordt gehouden. In het onderhavige geval werd deze menginrichting met de hand bediend. De menging geschiedt dus uitsluitend met het doel het uitgaande water op een bepaalde temperatuur te brengen of te houden. De geheele tank is dan ook niet in de circulatie opgenomen, doch er evenwijdig mee geschakeld (fig. 1). Het spreekt vanzelf, dat de warmte-accumulator, de watertank buitengewone voorzieningen t.a.v. isolatie noodig heeft, welke hier uit ca. 8 c.M. kurk bestaat, terwijl verder een zooveel mogelijke benadering van den bolvorm (althans een gedrongen cylinder) aan te bevelen is om het uitstralend oppervlak in verhouding tot den tankinhoud gering te maken. Verder is de tank aan de onderzijde nog verbonden met een eveneens zwaar geïsoleerde expansieleiding naar een dito expansievat. Warmte-accumulatie heeft slechts plaats tusschen 7 uur n.m. en 7 uur v.m. Slechts een enkele maal is een geringe warmtelevering in den middag noodig gebleken, n.l. onder abnormaal ongunstige omstandigheden. Hierbij moet in aanmerking genomen worden dat het hier betreft een lage met glas afgedekte open garageruimte, waarin een vijftal groote dubbele deuren, terwijl een systeem van elektrische ventilatoren de ruimte voortdurend van schadelijke dampen en gassen vrijhoudt, maar daarbij de verwarming niet gemakkelijk. De nuttige tank-inhoud bedraagt ca. 24 M³, d.i. nog geen 0.2 % van de totale gebouw-inhoud. Deze verhouding is hier betrekkelijk gunstig; in de meeste gevallen wordt een grootere inhoud van de tank vereischt. De tank kan immers geacht worden ten hoogste 24000 Liter water van 98° te bevatten dat afkoelt tot uiterlijk ca. 45° dus over 55° warmte kan leveren, zijnde totaal 24000 X 55 = 1320.000 W.E. Bij een nuttigen gebouwinhoud

detje ertusschen, een kroonlijste en een heusch frontispiesie (echt klassiek...) een raam? Een monumentaal raam?... Mis, het ding heeft geen ramen, dat lijkt alleen maar zoo. Meneer de architect had een koffer vol architectuur gestuurd uit Engeland, en die moest er toch aan? ...O. Göteborg! Het is jammer van dat bastion, want er ligt een mooie gracht omheen, die spiegelt nu alleen maar die witte kaasstolp en die architectuur uit de koffer. ...

Anders niet? Ja, toch nog wel wat anders ook. Je komt een van die willekeurige wegjes uit, die van het voorplein leidt naar de „hoofdass" van het Huis-met-de-kaasstolp (er staan aan dat wegje twee wel aardige gebouwtjes: van Ostende en van Bongerhout), en ook één toppunt van onbenulligheid: dat van de Antwerpsche stouwersfederatie), en dan sla je aan het einde links af, langs het fascistisch Italië en het Amerikaansch ijzeren klassieke Canada (onverstoorbaar van taaiheid), maar die zie je gelukkig niet, want de breede lage gracht, die in een fijne bocht om het bastion heen draait, is mooi met zijn breede grashelling, en er staan verderop weer mooie boomen. ...

En bij die boomen is Wijdeveld. Hij heeft die boomen gezien, toen hij den eersten keer het terrein op kwam, hij heeft die boomen liefgehad en hij heeft zijn gebouw gezien en gedacht met, in en door die boomen. En hij heeft die boomen zóó als één met zijn gebouw gedacht en gezien, dat hij het niet laten kon, er zijn gebouw mee te laten samengroeien, ze elkander in een innige omhelzing te laten omstrengelen. En zoo kwamen er de vier wonderlijke pylonen, die tusschen die boomen opschieten, net hoog genoeg om ze te beheerschen, om te doen zien, dat wij, Nederland, er ook zijn, en net laag genoeg om te doen weten, dat hij het deed om de boomen, met de boomen, omdat die boomen zijn liefde hadden gewonnen op het eerste gezicht.

En daarom wil ik vandaag van die pylonen geen kwaad zeggen, alhoewel ik dat eigenlijk zou moeten doen. Alhoewel ik zé eigenlijk het zwakste gedeelte van het overigens lang niet zwakke Nederlandsche paviljoen vind. Alhoewel ik het betreur, dat Wijdeveld het tóch een keer weer niet laten kon om zich te laten gaan in een wat zwakke decoratieve dynamiek, die niet erg organisch is en een beetje gewild. Want ik voel er toch een erg mooie, een lieve gedachte in, die alleen een kinderlijke fantast als hij kón hebben, een fantast, die den moed had om op een degelijke koloniale en industriele tentoonstelling een sprookje te vertellen. Oom aan den overkant, op zijn bastion, hoort het niet, die leest de Morning Post en heeft het over zijn Empire. ...

En achter die pylonen dan ligt ons Nederlandsche paviljoen. De gesloten witte massa van de ontvangstzaal vooraan (wat een knap ding is dat Nederlandsche wapen op den achtersteven ervan!), en dan loop je onder die boomen en tusschen die pylonen door en je ziet een lange lage witte massa met een paar ronde uitbouwsels met grillige meanderramen, en aan het einde weer een soort van toren, die zegt: „Hier ben ik" aan den anderen kant; hij zegt het op een wat kalmer en minder sprookjesachtige manier, maar dat komt omdat aan die zijde de Rotterdammers zitten, die houden niet van fratsen.

En vóór je het zelf goed weet, sta je binnen in een hooge zaal van elzen triplex met de Zuiderzee tegen den wand geschilderd aan het einde en hier en daar nog een stuk op den wand gestrooide beschildering (van Pieter den Besten), strak en vlak en toch spelend over de geruite oppervlakte van de fijne lichtbruine platen. Een blank licht uit een lantaarn in de hoogte, en onderaan wat vitrines in den wand, waar het licht van buiten doorheen valt: kunstnijverheid, niet te veel, niet opval-

lend, fijn en voornaam opgesteld. En je gaat een trap op tusschen hoog oprijzende pijlers met zigzagbanden van Celotex, en je komt in een aldoor weer andere en altijd boeiende opeenvolging van ruimten met koloniale dingen, en je kijkt over een balustrade in een lange hal, waarin je weer kunt afdalen naar spuitende pompen van Stork of rondjagende motoren van Kromhout. Ik zal niet alles vertellen, wat je ziet — toen ze het openden was het natuurlijk nog niet heelemaal klaar, en wie het klaar wil zien, die gaat er nog maar eens heen. Maar het gebouw was er wél al, dat had al heel zijn feestelijke sfeer en zijn steeds verrassende opeenvolging van in elkaar overgaande ruimtebeelden, en tóch zijn sterke eenheid, zijn forsche wil om een daad te zijn, een daad op de kermis der volkeren.

Die daad: voor mij vond hij zijn culminatie aan het andere einde van het gebouw: in de groote zaal van Rotterdam, waar je de heele Rotterdamsche Rijnvloot op je gemak kunt bekijken, zooals die op een palissanderhouten rivier achter de kolommen voor je paradeert (hoeveel bootjes heb je wel geteekend, Wijdeveld? Mooi zijn ze, echt mooi!), met al de strak verbeelde steden van het rijke Rijnland op den achtergrond geschilderd door Gidding (het beste, wat ik van Gidding ooit zag). En aan den anderen kant de verrassende kijk vanuit de hoogte op de diep gelegen reliefskaart van den Nieuwen Waterweg en de havens van Rotterdam, en het land, dat verwaast in een zilveren verschiet.

Aangenomen eenmaal, dat een tentoonstelling zin heeft, want het „tentoonstellen" ontleden, is het vernietigen. En, ontleden doen we gaarne in Holland. Het waarom, en hoe, en of... verbreekt de boeiende onbewuste handeling die de spanning draagt voor iedere overbodigheid... tentoonstellen is even overbodig als elk feest, tentoonstellen heeft zelfs alleen reden van bestaan als het een feest is... (Wijdeveld, B. W. A. No. 13, 1928), dan heeft Wijdeveld dezen keer den zin van het tentoonstellen wel uitermate goed begrepen. Nederland kan met zijn paviljoen te Antwerpen waarlijk tevreden zijn.

Ik heb verder niet alles gezien. Maar ik signaleer nog even een fijn klein paviljoentje van Noorwegen en een nóg kleiner van Finland, (dat het net omgekeerd deed als wij: wij zijn wit van buiten en van binnen van triplex, de Finnen van buiten van triplex en wit van binnen) met een kleine maar sublieme verzameling van weefwerk en glas.

Voor deze dingen kunnen wij toch nog wel even naar Antwerpen overwippen. Want zij loonen de moeite.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

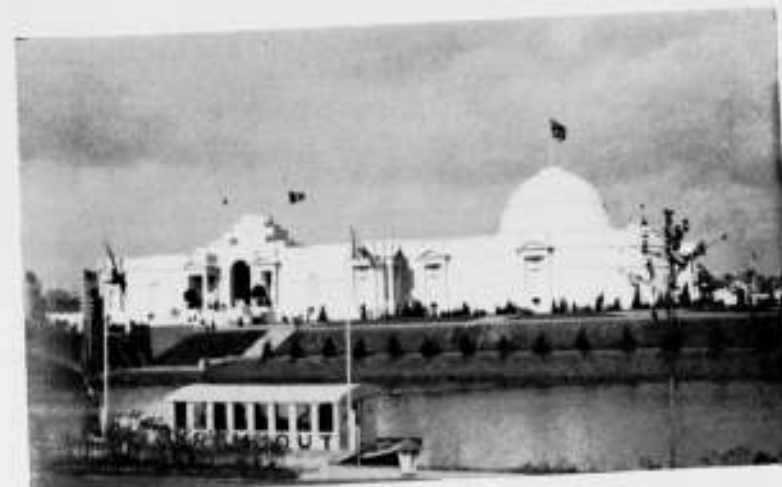
KEUKENEFFICIENCY EN DE HOLLAND-KEUKEN.

II. (Vervolg van pag. 159).

Groeppeering. Als uitgangspunt in planvorm is door architect Janzen de langgerekte gebruikelijke keuken van 't „betere" middenstandsgezin genomen. De verdienstelijke deur hiervan naar plaatsje of balkon is gehandhaafd, echter de gebruikelijke plaatsing in den hoek vervangen door een in 't midden. Daardoor zijn de minderwaardige hoeken in de werktafels, onvermijdelijk bij haaksche omzetting ervan (ook bijv. de Frankfurter keuken heeft dit gebrek) vermeden. En de wanden kunnen links en rechts geheel bezet worden door de „werkapparaten" (werktafels met fornuis, strijkplank en de berggelegenheden), terwijl dan slechts een gangpad resteert dat hen ten volle bestrijkt. 't Traditioneele zitje aan een los tafeltje is hiermee verdreven en de keuken in 't volle accent van zuiver werkplaats gezet. Door de geheele openbreking der sluitwand komt het maximum bereikbare licht binnen, de binnen handbereik liggende patentkruksluiting der bovenramen noodigen tot snelle ventilatie uit. Bovendien zijn de meest ge-

PAVILJOEN NOORWEGEN.

PAVILJOEN VAN ENGELAND.

bruikte werkapparaten in de raamrichting georiënteerd, de berggelegenheden meer aan de gangzijde. De puzzle nu is deze hoofdgroeppeering, model in zake 't daglicht, als een bus te doen sluiten op een streng-rationeele opeenvolging der onderdeelen. Zoodanig dat bij de hoofdarbeidsweg geen beweging teveel behoeft te geschieden. De kortheid der „werklijnen" is daartoe 't bekende criterium. Hieronder in casu te verstaan: de gemiddelde weg die 't eten en

DETAIL PAVILJOEN VAN FINLAND.

PAVILJOEN VAN DE ANTWERPSCHE STOUWERSFEDERATIE.

vaatwerk bij 't transport en de bewerking ondergaan. Deze zijn in de plattegrond door gebroken lijnen en pijlen geaccentueerd (zie afb. I, Type Gala. Voor betekenis dezer letters zie onderschrift afb. II). De eene werklijn, die we als „aanvoerlijn" betitelen, heeft als beginpunt de provisiekasten, als eindpunt de eettafel; de andere werklijn, de „afvoerlijn", loopt omgekeerd. De Aanvoerlijn. Zij steekt over van de electricische koel-

kast (18) en vliegkaste (3) naar 't aanrechtblad onder de eetservieskast (6) waarin precies plaats is voor 65-deelig eetservies. De onderkast (8) is bestemd voor gereedschappen etc. en voor een deel voor droge, niet aan bederf onderhevige waren en heeft bovendien 3 laden. Aan 't uitspringende dekblad kunnen gereedschappen bevestigd worden. Direct aansluitend een opklepbaar aanrechtje tevens druiplank (21). Hierboven een uitzwaaibaar handdoekrek (27) en eronder een stortgootsteen (23) voor afvoer vuil water, met tapkraan (31) voor emmer-vulling en haken voor dweilen etc. (34). Vervolgens via een kleine waschbak (17) voor groentewasschen, tafelgerei etc., en een groote waschbak (15) voor diverse doeleinden, met zwaai-kraan (28) voor warm en koud water, naar de eigenlijke werktafel of „aanrecht" (7). In 't einde hiervan is, op voet-spoor der Frankfurter en dergelijke gestandaardiseerde staal-keukens, een schuif ingewerkt (9) met directe stortgelegenheid in de vuilnisemmer (33). Deze laatste kan alleen van buitenaf ingezet en geleidigd worden (wordt 't geen tijd dat de B.V. zich om dergelijke hygiënische stortinstallaties gaan bekommeren?) Onder een deel dezer aanrecht is de bijzonder praktische plaats gevonden voor een lade (11) voor keukensmes, hakmes of zoo en een uitschuifbaar beukenhouten plankje (13) voor groentensnijden etc., waardoor de aanrecht gespaard wordt. Een verstelbare draaikruk vervangt de traditioneele gewone stoel die niet in staat stelt om zittend 't werk te verrichten aan aanrecht of fornuis of zich te keeren zonder opstaan. De vrije ruimte onder de aanrecht biedt gelegenheid haar geheel uit 't werkpad te schuiven. Onder de waschbakken kunnen op verhoogd vloertje emmers staan. Boven de aanrecht nog een handdoekhouder (35) en daarnaast doorzichtbare glazen voorraadbakken (36) voor specerijen, suiker etc. Dit laatste „de eenige goede manier om te voorkomen dat er juist iets anders in opgeborgen wordt, dan 't opschrift aangeeft"), waarbij trouwens vanzelf ook de opschriften overbodig worden. Vervolgens steekt de werklijn over naar 't gasfornuis (14) met de absoluut annex hoorende kookkist (16), om via een dienblad de „doorgeef" (20) en daarmee ten slotte de eetkamer te bereiken. Onder 't dienblad een pannenkast (10) dus vlak bij 't fornuis, en 3 laden voor eettafelgerei, identiek met kast (8), echter doorschuifbaar naar de eetkamer. Erboven een kast voor glaswerk, ontbijt- en theeservies (12) identiek met kast (6) echter met als achterwand deurtjes die in de eetkamer uitkomen.

De Afvoerlijn. Het vaatwerk etc. gaat van de eettafel via de doorgeef (20) naar de aanrecht (7) met genoemde stortkokergelegenheid. Direct aangrenzend de algemeene waschbak. 't Vaatwerk wordt hierin afgespoeld met een „dishwasher" (30) zijnde een vaatwerk-opspoeler met heet- of koud zeepwater met spuitslang (patent Darlo, geïmporteerd door de betrokken opdrachtgeefster dezer keuken, de Haagsche Afd. v. Ned. Ver. v. Huisvrouwen). Deze reinigingswijze, die aan de klassieke teitjes met hun onestetisch gezwem van etensresten de deur wijst, schijnt vooralsnog de eenvoudigste en betrouwbaarste oplossing te zijn voor de normale kleine huishoudens, ook de bekende Duitse specialiste-architect Erna Meyer is van die meening (1).

Alleen eischt deze methode veel heet water — wat echter bij 't steeds meer inburgeren van nachstroomapparaten met reservoir van 50 Liter heetwater daagsch, voor vele grootstedelingen geen bezwaar zal zijn. 't Vaatwerk wordt geleidelijk in een metalen bordenrek of dergel. in de betrokken groote waschbak ter uitdruiping gezet, vervolgens op de druiplank gezet — waarna bijna geen afdroging meer met doeken vereischt is en een en ander op 't dienblad boven kast 8 gezet, met 't eettafelgerei, glaswerk etc. dat in de kleine waschbak (17) gewasschen kan worden. Een deel vindt zijn bergplaats in de kast eronder en boven, 't restant in 10 en 12,

waar 't deels rechtstreeks weer in de eetkamer ter beschikking staat.

Kan de provisiekast in de gang komen dan kan dit zonder fout in de werklijn plaats vinden, en blijft een stuk rechtsche wand over, zoodat men dan vrij is in eenige verplaatsing der doorgeef en der gangdeur (zie afb. II, type Cela en Garb).

Overige installatie. Verder zijn er nog de vaste strikplank en de schoonmaakkast, evenzeer onmisbare installaties, die echter aan geen werklijn gebonden zijn. De eerste (25) is tegen de muur bij 't raam draaibaar bevestigd, steunt in neer-geslagen stand op de aanrecht-model bij daglicht. De tweede (5 en 1), bestemd voor stoffers, keukenkleeren, stofzuiger etc. heeft van onderen 4 diepe laadjes voor poetsgerei.

De wand boven de waschbakken en aanrecht is vrij gehouden om speelruimte te geven aan individueele behoeften; bijv. plaatsing reservoir nachstroomapparaat.

Onder een der ramen is nog plaats voor een verwarmingsradiator (22) en daarboven een tweede handdoekrek (27).

De wasemkap heeft ontwerper alleen aangebracht met oog op de B. V. — op deze plaats had ze anders gemist kunnen worden, en vervangen door ventilatiekoker in de hoek bij de gang met doelmatige klepconstructie.

Ten slotte zijner nog een drietal aanvullende kastjes onder 't plafond, dus boven handbereik. Deze kasten uitnemende diensten bewijzen tot voltooiing der centralisatie in bergruimte bijv. voor weinig gebruikte reserve-servies.

Varianten en minimale keukengrootten. Uitgaande van de aangenomen keukenvorm, de uitsluiting aller eefuncties uit de keuken en de aanwezigheid van een doorgeef — allen dingen welke uiteraard problematisch in algemeene wenschelijkheid zijn, vooral ook de doorgeef — zijn er dan weinige elementen die variaties toelaten. Tenzij men met rationaliteit wil transigeeren waschbak en schoorsteenplaats door andere eischen wil doen bepalen.

Toch zijn er enkele variable elementen. Eerstens in de plaats van 't lekbord t.o.z. van de waschbak. Gewoonlijk wordt dit links gesteld. Echter uit efficiencyoogpunt is dit niet dringend noodig, daar bij betrokken reinigingsarbeid toch een enkele kruisbeweging der handen onvermijdelijk schijnt. Zodoende is een spiegelbeeldplan der installatie toelaatbaar, waarbij dan echter eventueel een kunstlicht in de wasemkap de ongunstiger dagverlichting van 't fornuis kan corrigeeren.

Tweedens is de lengte der werktafels en omvang en aantal der kasten een rekbaar grootte, hangen af van de gezins-eischen bovendien. Temeer als men de traditioneele open planken wil handhaven. Tegen dit laatste bestaat 't bezwaar dat betrokken pannen etc. gauw een vettige aanslag krijgen en stoffig worden, dus meer onderhoud vereischen; echter de plaatsing in onderkasten, zoals in de Holland-keuken geschied is, vereischt een vermoeiend bukken: efficiencypuzzles. Ook hangt de omvang der kasten af van de mate waarin centralisatie van berging bepaald noodig is, d.w.z. uitsluiting van eetkamermuurkasten, buffetten etc. voor niet-dagelijks gebruikte benodigdheden. De ontwerper kan zelfs zoover gaan om de provisie- en koelkast buiten de keuken te stellen, gelijk in de plans in afb. II gebeurd is. In Duitse verwante keukens ziet men veelal 't tegendeel en is de verdienstelijke poging gedaan om in de keuken tegen de buitenborstwingen een koule provisiekast met ventilatie te verkrijgen, zoodat dan de kostbare elektrische koelkast, waarvan in laatste jaren zoovele voortreffelijke — maar kostbare — typen bekend zijn, gemist kan worden.

De bergruimte binnen handbereik is in de typen Gala (afb. I), Garb en Gela (afb. II) 1,46 M³ of 4,2 M³. frontoppervlakte buitenwerks, behalve 13 laden. Voor een groot middenstandsgezin is dit waarschijnlijk ruim voldoende (eventueel gecombineerd met de een of meer kastjes boven handbereik). Dit

zou dan tot de buitengewoon praktische conclusie kunnen leiden dat de verkregen keukenmaat van 198 bij 372 c.M. de minimale keukengroote is voor bedoeld gezin.

Hoe dit type met zijne werklijnen ook voor kleinere, of minder praktische eischen stellende gezinnen geschikt is met behoud der voornaamste voordeelen, blijkt uit de overige plans op afb. II.

Laat men een der servieskasten weg met onderkast, zooals in type Marb en Mela (bergruimte binnen handbereik 0,876 M³ of 2,59 M³, met weglating der schoonmaakkast, 1,62 M³) dan komt men tot een Minimale keukengroote van 5,73 à 6,06 M³.

Vervangt men de dubbele waschbak bovendien door een enkele, dan verkrijgt men een Minimale grootte van 5,05 à 5,35 M³. (type Karb en Kela).

En ten slotte is in typen Sarb en Sela een uiterste inkrimping voorgesteld, tot 4,04 à 4,34 M³.

In al deze laatste 6 types is de druiplank ingeschoven boven 't aangrenzende dekblad en vloergootsteen vervallen, waartegen, o.i. geen ernstig bezwaar bestaat. De weglating echter der schoonmaakkast is o.i. ongepermitterd, zal een principiele wijziging der kastvormgeving noodig maken in de trant der Amerikaansche of Duitse „kitchencabinets" — hoe onaangenaam die ook zijn in hun gedrongenheid en binding der huisvrouw. Overigens is een oordeel over al of niet voldoende zijn der bergruimte ten onzent bezwaarlijk bij gebrek van officieele enquêtes zooals die in Duitschland wel bestaan (minimum voor klein gezin 1,1 M³).

De gangdeuren zijn op afb. II abusievelijk naar binnendraaiend aangegeven. Zij moeten naar buitendraaiend gedacht worden, o.i. eventueel doordraaiend.

Opbouw en Maatvoering. Standaardiseering is bij elk industrieel product de premisse voor economische productie en afzet. Dat hiermee bij de kasten der Holland-keuken, die, zooals in aanhef van ons eerste artikel vermeld is, in den handel gebracht zijn, rekening is gehouden spreekt vanzelf. Een aparte verdienste van den ontwerper is echter dat hij, zich losmakend van bekende buitenlandse voorbeelden, zelfstandig beproefd heeft de maatvoering en opbouw ook der overige vaste keukendeelen zóo rationeel te maken dat zijn standaardiseering o.i. een betekenende stap is in de richting van een ontwerp voor normalisatie. De opvoering der standaardisatie is een levenskweste wil de efficiënt-keuken een universele rol spelen, een sociale betekenis verkrijgen. Omdat dan op de formeel losse meubels, bijzonder gebonden als ze zijn aan een beperkte plaats en ruimte, vast gerekend kan worden. Kenmerken zich de Duitse gestandaardiseerde kasten, zover wij weten, door breedtes van 60 en 75 c.M., de aanrechtbreedte door 44 à 46 c.M., in de Holland-keuken is deze maat vastgesteld op 54 c.M. Uitgegaan is hierbij van 't groote etensbord als bouwelement! Waardoor, daar dit 24 à 26 c.M. is (vele groote pannen idem) een plaatsing mogelijk is 2 diep of 2 breed, zelfs na aftrek van wanddikteverlies bij de kasten en de waschbakken. Zij strookt met de kookplaatmaat van 2-diepgasfornuizen, echter helaas niet met de courante waschbakken die de voorkeur geven zich op een zinloos traditioneele maat te blijven baseeren; behoudens in de lengte welke met hun 93 c.M. precies de grens zijn waarop men links en rechts de opzetbladen kan bereiken zonder de voeten te verzetten.

Deze diepe maat heeft in de conceptie van architect Janzen tot bovendien 2 bijzondere voordeelen geleid. Eenerzijds konden daardoor de onderkasten 9 c.M. teruggebouwd worden, hetwelk, vermeerderd met de hygiënische terugsprong der plinten waarop de kasten opgebouwd worden, ruimte geeft aan de voeten, zoodat men bijna direct aan de werktafels kan aanleunen en 't gangpad aldus betekenend verbreed wordt; ook kunnen gereedschappen aldus eraan bevestigd ondanks de aan-

zou dan tot de buitengewoon praktische conclusie kunnen leiden dat de verkregen keukenmaat van 198 bij 372 c.M. de minimale keukengroote is voor bedoeld gezin. Hoe dit type met zijne werklijnen ook voor kleinere, of minder praktische eischen stellende gezinnen geschikt is met behoud der voornaamste voordeelen, blijkt uit de overige plans op afb. II. Laat men een der servieskasten weg met onderkast, zooals in type Marb en Mela (bergruimte binnen handbereik 0,876 M³ of 2,59 M³, met weglating der schoonmaakkast, 1,62 M³) dan komt men tot een Minimale keukengroote van 5,73 à 6,06 M³. Vervangt men de dubbele waschbak bovendien door een enkele, dan verkrijgt men een Minimale grootte van 5,05 à 5,35 M³. (type Karb en Kela). En ten slotte is in typen Sarb en Sela een uiterste inkrimping voorgesteld, tot 4,04 à 4,34 M³. In al deze laatste 6 types is de druiplank ingeschoven boven 't aangrenzende dekblad en vloergootsteen vervallen, waartegen, o.i. geen ernstig bezwaar bestaat. De weglating echter der schoonmaakkast is o.i. ongepermitterd, zal een principiele wijziging der kastvormgeving noodig maken in de trant der Amerikaansche of Duitse „kitchencabinets" — hoe onaangenaam die ook zijn in hun gedrongenheid en binding der huisvrouw. Overigens is een oordeel over al of niet voldoende zijn der bergruimte ten onzent bezwaarlijk bij gebrek van officieele enquêtes zooals die in Duitschland wel bestaan (minimum voor klein gezin 1,1 M³). De gangdeuren zijn op afb. II abusievelijk naar binnendraaiend aangegeven. Zij moeten naar buitendraaiend gedacht worden, o.i. eventueel doordraaiend. Opbouw en Maatvoering. Standaardiseering is bij elk industrieel product de premisse voor economische productie en afzet. Dat hiermee bij de kasten der Holland-keuken, die, zooals in aanhef van ons eerste artikel vermeld is, in den handel gebracht zijn, rekening is gehouden spreekt vanzelf. Een aparte verdienste van den ontwerper is echter dat hij, zich losmakend van bekende buitenlandse voorbeelden, zelfstandig beproefd heeft de maatvoering en opbouw ook der overige vaste keukendeelen zóo rationeel te maken dat zijn standaardiseering o.i. een betekenende stap is in de richting van een ontwerp voor normalisatie. De opvoering der standaardisatie is een levenskweste wil de efficiënt-keuken een universele rol spelen, een sociale betekenis verkrijgen. Omdat dan op de formeel losse meubels, bijzonder gebonden als ze zijn aan een beperkte plaats en ruimte, vast gerekend kan worden. Kenmerken zich de Duitse gestandaardiseerde kasten, zover wij weten, door breedtes van 60 en 75 c.M., de aanrechtbreedte door 44 à 46 c.M., in de Holland-keuken is deze maat vastgesteld op 54 c.M. Uitgegaan is hierbij van 't groote etensbord als bouwelement! Waardoor, daar dit 24 à 26 c.M. is (vele groote pannen idem) een plaatsing mogelijk is 2 diep of 2 breed, zelfs na aftrek van wanddikteverlies bij de kasten en de waschbakken. Zij strookt met de kookplaatmaat van 2-diepgasfornuizen, echter helaas niet met de courante waschbakken die de voorkeur geven zich op een zinloos traditioneele maat te blijven baseeren; behoudens in de lengte welke met hun 93 c.M. precies de grens zijn waarop men links en rechts de opzetbladen kan bereiken zonder de voeten te verzetten. Deze diepe maat heeft in de conceptie van architect Janzen tot bovendien 2 bijzondere voordeelen geleid. Eenerzijds konden daardoor de onderkasten 9 c.M. teruggebouwd worden, hetwelk, vermeerderd met de hygiënische terugsprong der plinten waarop de kasten opgebouwd worden, ruimte geeft aan de voeten, zoodat men bijna direct aan de werktafels kan aanleunen en 't gangpad aldus betekenend verbreed wordt; ook kunnen gereedschappen aldus eraan bevestigd ondanks de aan-

zigheid van onderkasten (een punt dat ook wel dikwijls vergeten wordt, echter een „misdaad" is aan de efficiency). Anderzijds konden door de dekbladmaat van 54 c.M. de bovenkasten met draaiglasdeurtjes gesloten worden zonder dat zij, in geopende stand een „steen" des aanstoots zijn. Want die kasten zijn slechts 30 c.M. diep — één etensbord, daar twee diep niet goed binnen handbereik liggen.

Dezelfde maat van 30 c.M. blijkt in diverse ronde veelvoudigen ook als hoogtenorm geschikt te zijn. Eerstens passend bij de keukenhoogte van 270 c.M., die de strekking heeft — hoe lang duurt 't nog eer dit werkelijkheid wordt? — een keukennorm te worden. Tweedens dat de maat van 180 c.M. als toelaatbare grens mag aangenomen worden voor de hoogte der bovenste keukenplank binnen handbereik (in onderscheid met de veel in litteratuur aangegevene 165 c.M.). Daar bij 2 planken onder die bovenste, nog royale ruimte overschiet tot vol benut van 't dekblad der onderkast, verkrijgt men voor de hoogte der servieskasten een standaardhoogte van 90 c.M., voor de reserve-plafondkastjes 60 c.M. — bij een breedte van 54 of 108 c.M.

De onderkasten kunnen 2 planken hoog worden dus 60 c.M. welke, verhoogd met een plintmaat van 7,5 c.M. en een ladehoogte van 15 c.M. een werkbladhoogte uit de vloer van 82,5 c.M. geven. Of deze maat juist is? Die oude strijdvraag is des te meer onoplosbaar, daar ze niet alleen afhangt van de toevallige grootte der keukenprinses, doch ook van de diepte der waschbakken. Zij kan alleen opgelost worden als de huisvrouwen er toe kunnen komen aan 't zittende huiswerkverrichten de voorkeur te geven, dus de verstelbare draaikruk een eereplaats te geven.

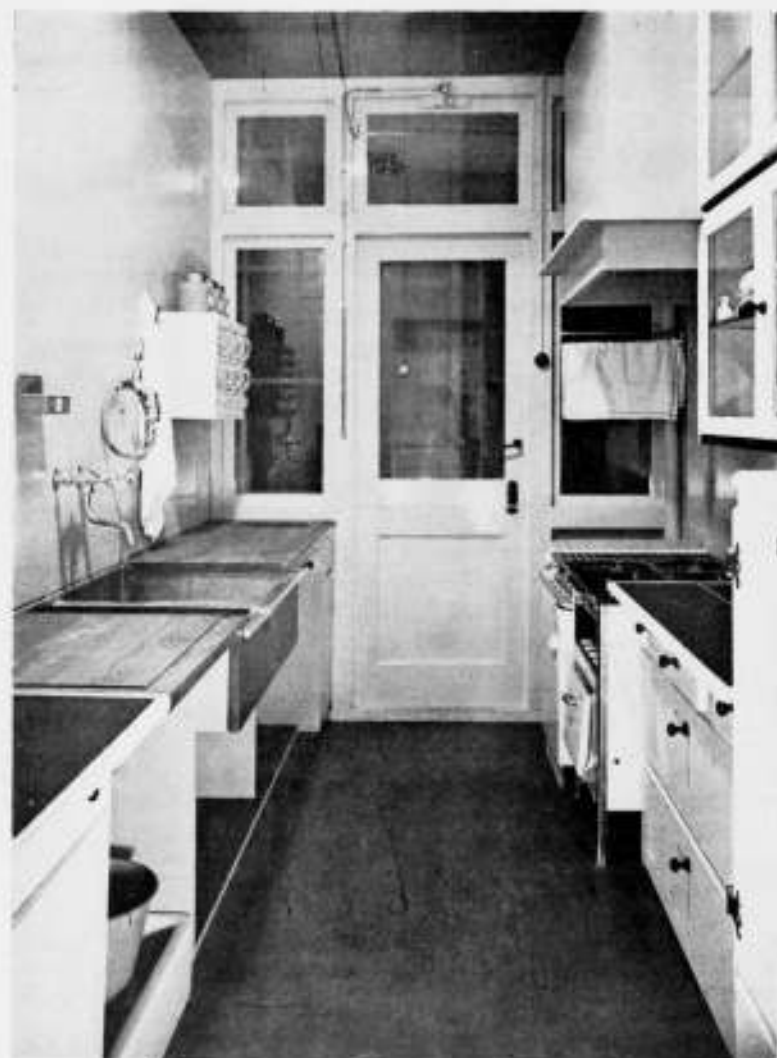
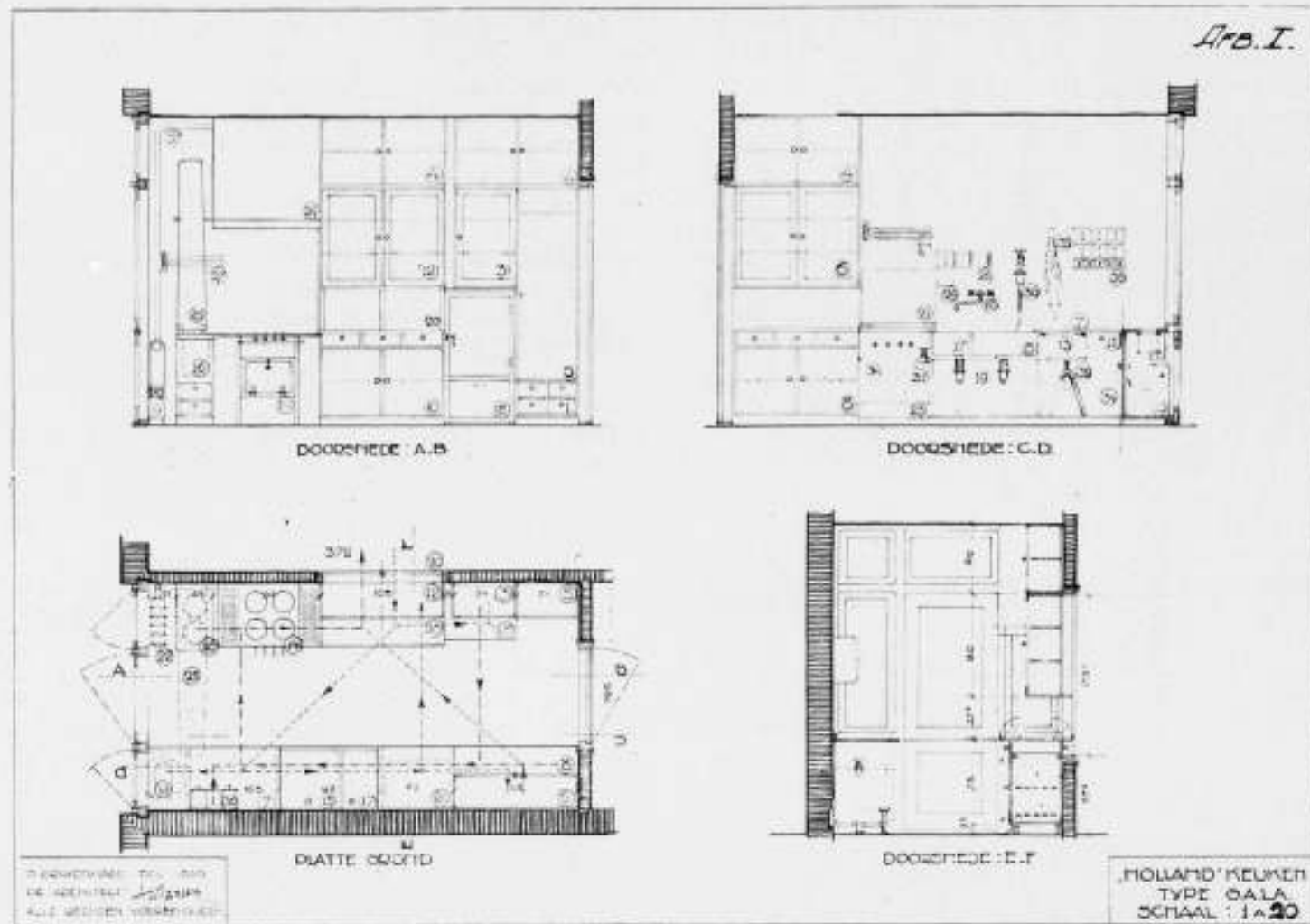
Afwerking en Estetiek. Wat 't materiaal betreft, de waschbakken zijn als noodmaatregel — daar vuurklei in passende maat ontbreekt — van vertind koper; de aanrechten van teakhout, de kastdeurtjes van gestoomd afgedroogd beukenhout, de knoppen van ebben. Vlak van profileering zoodat geen „stofnesten". De bovendeurtjes met doorzichtbaar glas bedoeld, de onderdeurtjes met triplex bekleed. De planken der servieskasten met zwart linoleum bekleed, met 't wenschelijke krachtige accent tegen de lichte verkleur van 't houtwerk. Dit linoleum onder de deurtjes doorlopend en rond gebogen, gelijk ook 't idem vloerlinoleum met holle kanten tegen de plinten, wat, als dit geschiedt met behulp van aandrukken tegen verwarmde ijzeren buis, veilig schijnt te kunnen.

De „planken" der onderkasten bestaan uit open latwerken, tegen de deurtjes latten om deksels in te schuiven.

Alle deurtjes ter zijde draaiend (met simpel springslotje gesloten). Dit levert, zooals betoogd is, in deze conceptie voor de bovenkasten geen noemenswaard bezwaar, maar is o.i. voor de onderkastjes bedenkelijk. Echter we erkennen dat 't schuiven, hetwelk als regel in Duitschland toegepast wordt, ook zijn onpractische zijden heeft (lawaaï, stofnesten etc.) en evenals 't probleem: „staal of hout als hoofdmateriaal?" wel toekomstig beslist zal worden door de beste geschiktheid voor gekwalificeerde massaproductie.

Ten slotte iets over de estetiek. Voorzeker veel „bruuts", „slechts werkplaatsetetiek", terwijl een beroep op een inspiratie op de „voorbeeldeloze rangschikking der oercellen in natuurorganisme" etc. niet vrij is van ongepaste zelfverheffing oftewel „gezwam". Toetsen we haar echter, om billijk en reëel te zijn aan de gebruikelijke doorsnee-keuken met hare installatie. Daarin een onvermijdelijk gerammel van min of meer historische vormen in een poover-zakelijk hygiënisch keurslijf met daarnaast direct beslist moderne apparaten die daardoor in een bruto utiliteitscachet komen; hierbij gevoegd 't traditioneele zoogenaamd knusse zijte — een armzalig tafeltje met stoel — dat in dit milieu sociaal griezelig aandoet.

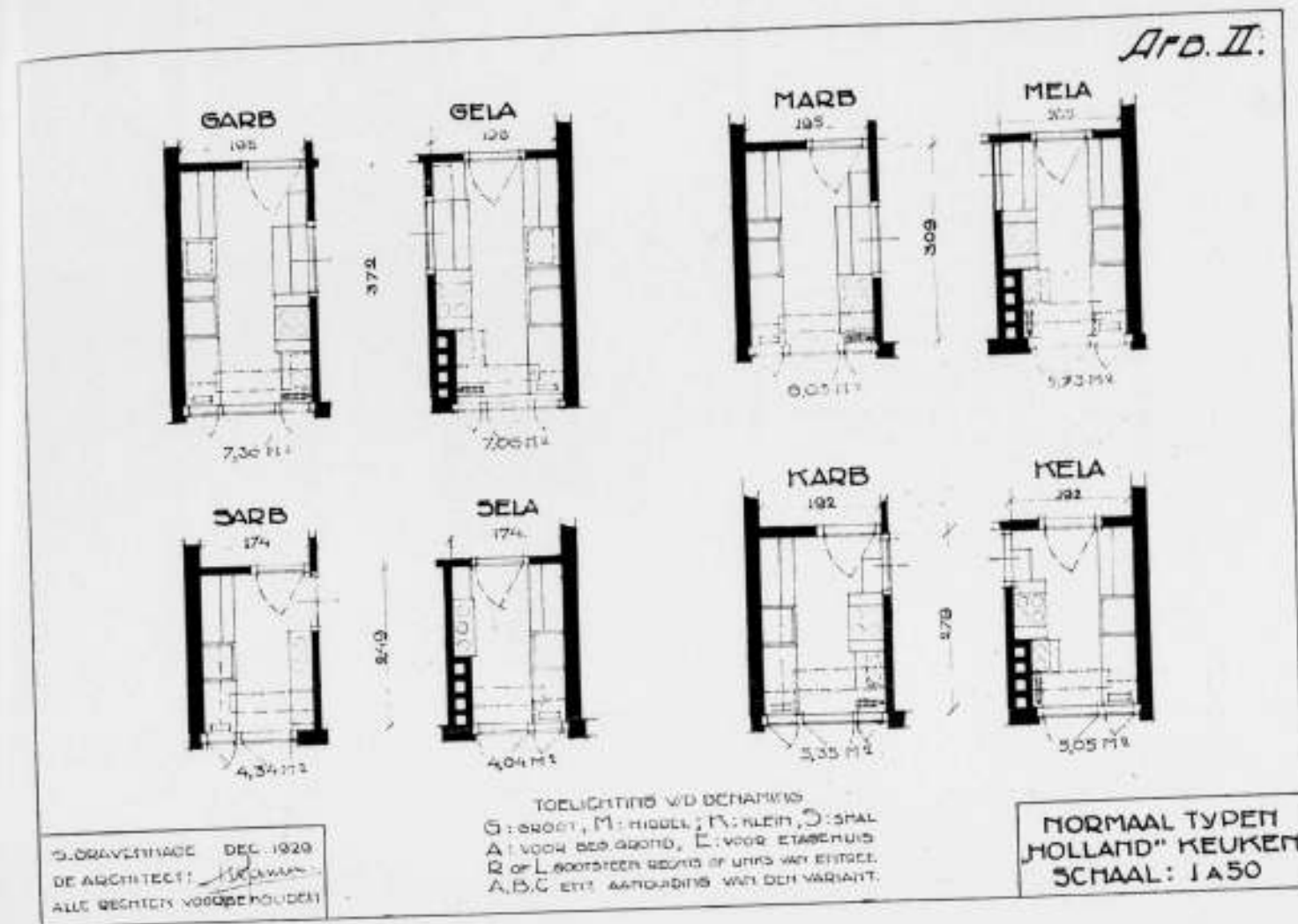
Wie ziet niet liever een poging tot een harmonisch-overzichte-

HOLLAND-KEUKEN. GEZIEN NAAR HET RAAM.
174

HOLLAND-KEUKEN. GEZIEN NAAR DE GANG.

HOLLAND-KEUKEN. AANRECHT-ZIJDE.

lijk werkapparaat met sociaal-economische strekking, gelijk in de Holland-keuken?
Delft, April 1930.

W. BETTINK.

1) Zie Erna Meyer in „Innenräume“, Stuttgart 1928.

ARCHITECTEN.

Wij lezen in „Het Vaderland“ het volgende:
Onze architecten hebben zich tot de regering gewend. Zij vragen bescherming, niet van hun beroep maar van hun titel, zooals die ook beschermd is voor geneesheeren, advocaten, enz. Nu kan iedereen, die maar wil, zich architect noemen. Niet alleen elk man, die in het bouwvak is, maar ook elke leek die er buiten staat. Of zoo iemand praktijk zal krijgen is een andere vraag, maar hij kan het toch beproeven en dat is al erg genoeg. Het bouwvak is een der edelste vakken. Geen ander vak bijna stelt zulke hooge eischen van algemeene ontwikkeling, goeden smaak, vernunft, oorspronkelijkheid enz. Een goed architect moet ook nauwgezet zijn en vol plichtbesef, anders brengt hij niet alleen de gezondheid, maar zelfs de levens van medemenschen in gevaar. Hoeveel menschen zijn niet het slachtoffer geworden van huizen, die instortten? Bij finantieel nadeel blijft het dan niet altijd. In zulk een vak is geen plaats voor onbepaalde beunhazerij, zooals nu het geval is.
Nieuw is de kwestie niet. De requestanten geven dat nu zelf toe. Zij wijzen er op dat Dr. P. J. H. Cuypers die in 1900 op een internationaal Architectencongres te Parijs onze regering vertegenwoordigde, de wenschelijkheid van bescherming van den architecten-titel ter sprake heeft gebracht, maar reeds vroeger hadden ook anderen in Nederland op den chaotischen toestand gewezen en er op aangedrongen, dat het architecten-beroep in Nederland niet langer geheel vrij zou zijn.
Onze architecten hebben zich dus niet gehaast voor hun eigen belangen op te komen.
Hoe stellen zij zich nu de nieuwe regeling voor? Zij willen, dat het bouwen alleen zal zijn toegestaan aan hen, die daarvoor op bepaalde openbare registers zijn ingeschreven.
Zonder verdere formaliteiten worden ingeschreven de gediplomeerde bouwkundige ingenieurs en verder allen, die reeds jaren het bouwvak, met succes, hebben uitgeoefend, hetzij zelfstandig, hetzij in dienst van andere architecten en die op dat punt onbetwistbaar hun sporen hebben verdiend. Het lidmaatschap van de Maatschappij voor bouwkunst legt daarbij natuurlijk veel gewicht in de schaal. Voor alle andere twijfelachtigen, wordt een soort

examen, niet alleen theoretisch, maar ook praktisch, onmisbaar geacht. De zoogenaamde onbevoegden krijgen dus nog een ernstige kans en dat is gelukkig, want menig bekwaam bouwster is van onder af opgeklimmen en heeft zich zelf gevormd.

Outshoorn, de geniale bouwmeester van het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, was van huis uit een gewoon timmerman en toch leverde hij een gebouw, dat bij andere gebouwen van dien aard vergeleken, zeer gunstig afstak en niet op een groote broekas geleek.

Indirect kan de nieuwe regeling, zoo zij tot stand komt, veel invloed uitoefenen. In de allereerste plaats op het bouw- en woningtoezicht. Wordt het bouwen alleen toegestaan aan menschen, die voldoende waarborgen bieden van eerlijkheid, bekwaamheid enz., dan kan het toezicht natuurlijk veel minder scherp en veel minder kostbaar zijn. Vooral voor kleine gemeenten is dat van groot belang. Onbekwamen worden ook niet door scherp toezicht in het rechte spoor gehouden. Toezicht kan hun nu eenmaal niet bijbrengen, wat zij zelf missen. Het kan slechts grove blunders belletten, maar niet maken, dat positief goed wordt gebouwd. Uit den aard der zaak werkt het slechts negatief.

In de tweede plaats zullen ook de bouwverordeningen gewijzigd kunnen worden. Veel minutieuse voorschriften, die voor beunhazen noodig waren en toch niet afdoende, zullen nu kunnen vervallen. Vereenvoudiging zal mogelijk zijn, misschien ook van de Woningwet en met minder voorschriften zal er beter worden gebouwd.

In de derde plaats zal ook de welstand er bij winnen.

Weinig ontwikkelde menschen hebben voor welstand geen oog en geen hart, maar bouwsters, die een goeden naam hebben op te houden zullen van zelf ook het uiterlijk hunner gebouwen behoorlijk verzorgen. Ook hier dus minder overheidszorg en toch betere uitkomsten. De meeste beschaafde landen hebben reeds lang geheel of ten deele eene regeling zooals nu ook hier wordt gewenscht. Buitenlandsche architecten staan dan ook dikwijls hoogst verbaasd, als zij vernemen, hoe hier de toestand is.

Het wordt dus hoog tijd, dat Nederland zijn achterstand inhale.

M.T.S. TE HAARLEM.

Tot gecommiteerden bij de sindexamens van de Middelbare Technische School te Haarlem heeft de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen benoemd:

Voor de afdeling Bouwkunde: de Heer Ir. W. de Vrind, architect B.N.A., te 's-Gravenhage, aangewezen door de Mij. tot bevordering der Bouwkunst, B.N.A.

Voor de afdeling Weg- en Waterbouwkunde: de Heer Ir. W. J. Burgerdijk, Directeur der N.Z.H.T.M., te Haarlem.

Voor de afdeling Werktuigbouwkunde: de Heer Ir. F. Muller van Brakel, hoofdingenieur van de Werf Conrad te Haarlem.

Voor de afdeling Electrotechniek: de Heer Ir. W. L. van der Vegte, ingenieur bij de Kon. Nederl. Hoogovens en Staalfabrieken, te Beverwijk.

Voor de afdeling Scheepsbouwkunde: de Heer Ir. L. F. G. Bosschart, Directeur van de Werf Conrad, te Bloemendaal.

De vier laatstgenoemde Heeren zijn aangewezen door het Kon. Instituut van Ingenieurs.

Ve NATIONAAL VEILIGHEIDSCONGRES.

De Algemeen Secretaris van het Ve Nationaal Veiligheidscongres deelt ons mede, dat dit Congres te Enschede op Maandag 23 en Dinsdag 24 Juni a.s. zal worden gehouden.

Het Voorloopig Programma luidt als volgt:

Maandag 23 Juni 1930. Den Minister van Arbeid zal gevraagd worden het Congres te willen openen. De inleiders voor dezen dag zijn: Ir. J. P. Minderhoud, hoofdingenieur van „Werkspoor" te Zuilen, P. van Eck, lid van het Hoofdbestuur van den Alg. Ned. Metaalbewerkerbond te Amsterdam, en J. W. Andriessen, lid van het Dag. Bestuur v. h. Ned. R.K. Werkliedenverbond, die allen het onderwerp: „Een en ander over Veiligheidscommissies" zullen behandelen.

Dinsdag 24 Juni 1930. De inleiders voor dezen dag zijn: Ing. W. M. J. Poelmann, Hoofdingenieur bij de N.V. Huygen & Wessel's Ing. Bureau te Amersfoort, en J. de Jong, Technisch Ambtenaar bij de Arbeidsinspectie te Deventer, die beiden het onderwerp: „Beveiliging van liften" zullen behandelen.

Het Gemeentebestuur van Enschede overweegt, de deelnemers aan het Ve Nationaal Veiligheidscongres officieel te ontvangen. Op Dinsdag 24 Juni des namiddags is er gelegenheid tot een bezoek aan de Tentoonstelling, en/of aan een of meer groote industriële bedrijven in Twente.

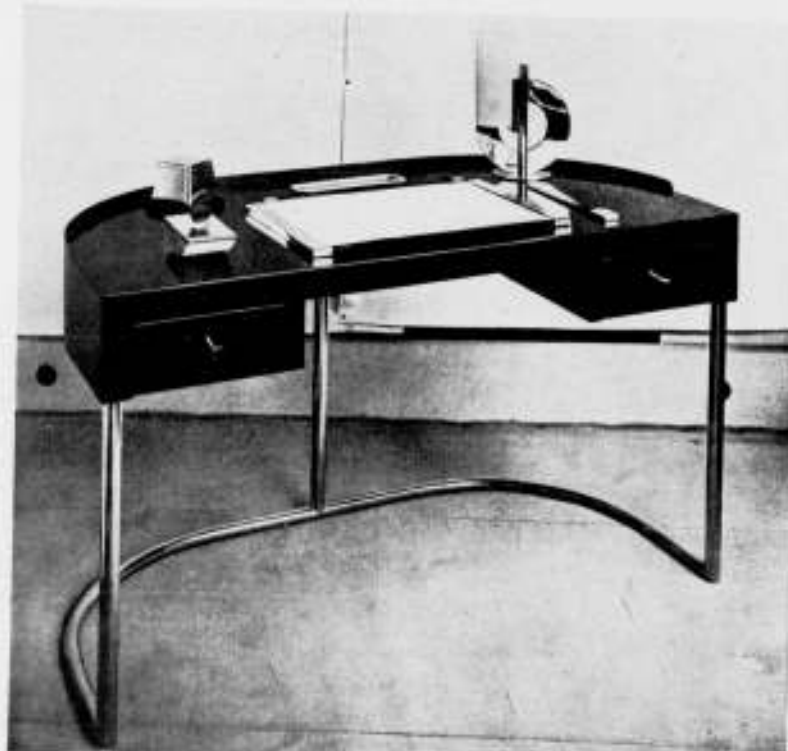
Nadere inlichtingen betreffende dit Congres zijn verkrijgbaar bij het secretariaat: Veiligheidsmuseum, Hobbemastraat 22, Amsterdam (Zuid), Telefoon 22060.

SCHRIJFBUREAU ONTWERP RENÉ HERBST

SCHRIJFBUREAU ONTWERP EMILE GUILLOT

SCHRIJFBUREAU ONTWERP JOUBERT EN PETIT

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 31 MEI

1930

N° 22

DE VERHOUDING TUSSCHEN BOUWONDERNEMER EN ARCHITECT.

Zooals het werk van bouwondernemers als dat van de architecten brengt ons op het terrein van de volkshuisvesting, ongeacht of dit werk voor bescheiden of ruimer beurzen bestemd is. Voorts betreft dit werk de uitbreiding van bebouwde kom(men), en dus het vormen van het stadsbeeld. Op beide terreinen ontmoeten wij overheidsbemoeiing. De ondernemer is niet vrij.

Overheidsbemoeiing moet het karakter dragen het recht te bestellen. Zoodra de overheid haar gezag gebruikt om niet in het recht gefundeerde ideeën na te jagen, onttaardt overheidsbemoeiing in het bevorderen van liefhebberijen van toevoeging over de overheidsmacht beschikkende personen ten koste van andere personen, die het slachtoffer worden van hun afhankelijkheid (in casu van de bouwvergunning). Het is goed dit scherp in 't oog te vatten. In Amsterdam wordt niet zelden met particuliere belangen gespeeld door personen, die 't zij krachtens hun ambt, 't zij krachtens hun niet-ambtelijken invloed over „de sterke arm" beschikken. Aldus is ontstaan een niet zelden onduidelbare overheidsbemoeiing, die kwalijk als bestelling van het recht kan worden aangemerkt.

Hierbij dient bedacht, dat dit recht nauw samenhangt met het rechtsbewustzijn der bevolking. Als 50 jaar geleden de overheid aan het bouwend publiek eischen had gesteld betreffende het stadsschoon, zou dit als een ontoelaatbare beperking van den eigendom zijn gevoeld. Het rechtsbewustzijn is sindsdien echter gewijzigd. De bouwkunst legde den nadruk in het laatst der vorige eeuw algemeen op de schrikkelijke armoede van het dorre rationalisme, dat langen tijd het menschelijk leven gekluisterd hield, en toen men in breeden kring deze schrikkelijke geestesarmoede in hout en steen voor zich zag, drong het bewustzijn door, dat ongebreidelde voortbouw niet anders zou zijn dan consolideering van deze armoede, waartegen terecht protest weerklonk. Maar schoof de schuld op den bouwondernemer alsof die de verantwoordelijkheid droeg voor de groote geestelijke armoede van zijn tijd. En... zeer merkwaardig... de architecten, de aesthetici van professie... wat produceerden zij in dien tijd? ...Konden zij nieuw leven brengen in vorm en kleur zonder dat dit leven opbloede uit diepere levensovertuiging, uit levenshoud?... die architecten waren het felst in het uiten van critiek op den bouwondernemer, inplaats van te erkennen, dat deze bouwondernemer eigenlijk, zijns ondanks, in zijn werk een zeer zuivere weerspiegeling gaf van den geest des tijds, en in zoverre bewust of onbewust den grondregel volgde van ware architectuur. Inmiddels, de verkeerd gestelde diagnose leidde tot verkeerde conclusies en tot verkeerde maatregelen en zoo zag men het gebeuren, dat de aesthetici, die zich ontworstelden aan de groote geestelijke armoede, en nieuwere ideeën tot uiting wilden brengen, zich in de eerste plaats beijerden om de hulp van de overheid in te roepen tot bevordering van de ontluiking eener nieuwe bouwkunst, inplaats van langs den natuurlijken weg in de kringen van belanghebbenden, ondernemers enz. hun ideeën te propageeren en overheidsbemoeiing

op het terrein van de kunst zooveel mogelijk te voorkomen. Hierdoor is die scherpe tegenstelling ontstaan tusschen bouwondernemers en architecten, die zoo lang heeft voortgekankerd en de gezonde ontwikkeling van de moderne architectuur heeft tegengehouden. Deze foutieve diagnose zou waarschijnlijk niet zulke verkeerde gevolgen hebben gehad indien men niet tegelijkertijd van sociaal-democratische zijde in den strijd tegen den particulieren eigendom zich had meester gemaakt van het propagandamateriaal, dat de kunstcritiek schonk. Het is hier niet de plaats daarop dieper in te gaan. Genoeg zij het erop te wijzen, dat het geroep om overheidsingrijpen op het gebied der kunst onmiddellijk en noodwendig gevolgd wordt door afwerende critiek, die voor de kunst de vrijheid opvoert om zich naar eigen aard, zonder overheidsinmenging te ontwikkelen. Temidden van deze worsteling leven wij thans. Zij beïnvloedt in sterke mate het rechtsbewustzijn en niemand denkt er meer aan, dat de overheid, die eischen stelt aan de aesthetische verzorging van particuliere gebouwen, a priori onrecht pleegt. Het bewustzijn is doorgedrongen, dat het stadsbeeld voor heel de bevolking van groote cultureele beteekenis is. De vraag is thans slechts hoever de overheid mag gaan bij het stellen van eischen. De vervulling van elken aesthetischen eisch kost geld, al kan bij zeer eenvoudige architectuur worden gezegd, dat zij niet duurder behoefte te kosten dan ziellose bebouwing. Aangenomen, dat een goed stadsbeeld van zoo groot algemeen belang is, dat voor de verzorging daarvan geldelijke offers mogen worden gevraagd, dan komt het er op aan wie die lasten moet dragen. Nog altijd geldt als recht, dat iemands goed niet zonder schadevergoeding kan worden onteigend. De propagandisten voor staatssocialisme hebben er wel wat op gevonden. Zij hollen den eigendom uit zonder vergoeding. In hun kraam past het precies eigenaars van onroerend goed lasten op te leggen, waardoor de beteekenis van den eigendom verloren gaat of althans verzwakt wordt. Wie deze geestesrichting niet voorstaat, kan er geen vrede mee hebben, dat aan de toevallige bezitters van onroerend goed van overheidswege lasten worden opgelegd ter verzorging van publieke belangen inplaats dat de publieke kas deze lasten draagt.

Indien nu de overheid ten behoeve van het algemeen belang van mij vordert, dat ik op een toevallig daarvoor naar het oordeel van... van wien?... van een harer adviseurs... (let op de verhoudingen) geschikt gelegen stuk grond... een toren bouw... of een huis met een verdieping... of een tuinschutting... ja, wie weet wat? ...bij aesthetici is alles mogelijk... is deze overheids-eisch dan gegrond in het recht? Ben ik als burger, die mij mijn wettelijke en zedelijke verplichtingen bewust wil zijn en dienovereenkomstig met een vrij geweten wensch te leven en te handelen, ben ik op grond van het recht verplicht die beperking van mijn eigendom zonder meer te aanvaarden? Ik bedoel niet of ik mij op grond van eenige wettelijke bepaling daartegen kan verzetten. Wet en recht zijn ook hier niet altijd identiek.

Het wil mij voorkomen, dat er algemeene normen van „welstand" zijn, die zonder bijzondere kosten in acht kunnen worden genomen en waaraan de overheid den eigenaar van eenig

INTERIEUR VAN EEN KAMER MET ERKER.

vast goed mag houden. Men kan zeggen, dat het een algemeene last is, die van nature rust op onroerend goed om bij bebouwing, die invloed heeft op het stadsbeeld, rekening te houden met normale aesthetische eischen. Wel te verstaan, met algemeene normen. Ieder gevoelt, dat als ik een leelijk huis zet tusschen een reeks mooie bestaande huizen, daarmee, geheel afgedacht van mijn eigen belangen, de belangen van mijn burens kunnen worden geschaad, maar meer nog, dat ook de burgerij daarvan den nadeeligen invloed kan ondervinden in haar cultureele ontwikkeling, ook al worden de gevallen niet altijd scherp onderscheiden. Staat het geval ook zoo als ik tusschen een reeks leelijke huizen een leelijk huis zet? Men zou dan kunnen zeggen, dat het algemeen belang eischt, dat wat gebouwd wordt, aan redelijke eischen van welstand voldoet, in verband met aard en roeping bevoegd is, en dat de overheid krachtens aard en roeping bevoegd is, daartoe strekkende maatregelen in het publiek belang te nemen. Doet zij dat, dan bestelt zij het recht. Gaat zij echter verder, eischt zij, dat b.v. terwille van het stadsschoon den eenen eigenaar veel zwaardere eischen worden gesteld dan den ander, dan pleegt zij onrecht. Waarbij dient bedacht, dat aesthetische eischen buitengewoon elastisch zijn. Met evenveel gezag verdedigt de een, dat een bepaald punt hoog moet worden opgetrokken als de ander, dat het laag moet zijn. Niet zelden zijn de meeningen van aesthetici zoo verdeeld, ook die van de aesthetische adviseurs van de overheid, dat een advies, dat heden wordt gegeven, juist tegengesteld is aan een van morgen. Ik heb het meegemaakt, dat omtrent zeer belangrijke, architectonische vraagstukken dezelfde aesthetische adviseurs in een bijeenkomst met (schijnbare?) overtuiging juist het tegendeel betoogden van wat zij tevoren met klem van redenen als onmisbaar hadden geëischt. Wat blijft er over van het recht, van dien allerbelangrijksten grondslag van elke beschaafde samenleving als de overheid haar macht beschikbaar stelt om dergelijke, toevallige of willekeurige aesthetische adviezen tot uitvoering te brengen, ... niet ten laste van de publieke kas... maar ten laste van... een toevalligen eigenaar van eenig onroerend goed. Waarmede geenszins gezegd is, dat de overheid geen waarde moet toekennen aan aesthetische adviezen. De overheid zelf heeft als zoodanig geen smaak, kan geen bepaalde kunstuiting met dwingend gezag voorstaan. Als zij dien weg opging, zou zij de natuurlijke ontwikkeling der kunst slechts schaden. Maar zij behoort zich bewust te zijn, dat de door haar in te winnen adviezen slechts van betrekkelijke waarde zijn en dat, voorzover zij als overheid aan een bepaald advies door haar macht uitvoering

DEZE ARCADE-BOUW TOONT OP DE PLAATS WAAR HET PUBLIEK PASSEERT WEL GLASVLAKKEN, MAAR ZE ZIJN GEPLAATST OP P.L.M. 2 M. HOOGTE EN ZE ZIJN P.L.M. 50 CM. DIEP.

wil geven, zij dit niet anders doen kan en mag dan in het publiek belang, waaruit volgt, dat de bijzondere lasten, die daaruit voortvloeien door de publieke kas behooren te worden gedragen. Laat zij dit na, stelt zij individueele schoonheidseischen, legt zij den enkelen burger zonder vergoeding lasten op, dan moge zij dat kunnen doen omdat zij de macht heeft, maar zij pleegt onrecht. Een merkwaardige toestand bestaat in Amsterdam bij bouw op erfpachtgronden. Daar treedt het gemeentebestuur ten deele op als overheid, ten deele als beheerder van de belangen van den ondernemer, den grondexploitant, die wij kennen als... „gemeente“. De praktijk is, dat de reflectant-pachter rechteloos is en de gemeente overmachtig. Deze overmacht berust uitsluitend op het... gemeentelijk grondmonopolie, geenszins op de positie van het gemeentebestuur als overheid. Als er voldoende particuliere grond beschikbaar was, zou waarschijnlijk niemand willen bouwen op erfpachtgrond en zou het gauw uit zijn met de willekeur, die thans de handelingen van het gemeentelijk grondmonopolie dikwijls kenmerkt. Wat heeft dit alles met ons onderwerp te maken? Wel, in deze verhouding treedt nu de architect op, enerzijds als adviseur van de overheid, anderzijds als adviseur van den ondernemer, en... tegelijk... als lid van een maatschappelijke groep... die ook haar eigen belangen voorstaat. De architect-adviseur? Velen zien hun positie anders. Velen achten zich de meerdere... de gebieder van den bouwondernemer. Hoe zijn de rechtsverhoudingen scheef gegroeid. Te goeder trouw meent menig architect, dat een opdracht van een bouwondernemer om plannen voor hem uit te werken tegelijkertijd de positie schept van super-directie over des bouwondernemers werk. Gemakshalve worden daartoe alle bouwondernemers over één kam geschoren. En allerwege hebben architecten zich de vrijheid veroorloofd te schelden en te schimpen op den bouwondernemer, en zelfs de radio is te hulp geroepen om de publieke opinie te bewerken ten bate van... het publiek belang?... of van de eigen stoffelijke belangen van den architect? De architect loopt gevaar in zijn kwaliteit van adviseur van de overheid misbruik te maken van zijn delicate positie en het belang van zijn collega's architecten te bevorderen boven en ten koste van den bouwondernemer. De bouwondernemer heeft als kind van zijn tijd natuurlijk fouten gemaakt gelijk ieder ander maar bekleedt desniettemin een economisch buitengewoon belangrijke positie. Het drijven tot onderminning van de positie van den bouwondernemer, waartoe vele architecten medewerken, kan slechts groot maatschappelijk nadeel tengevolge hebben. Het is hier

TERWILLE VAN DE ARCHITECTUUR VERMINKT HEERENHUIS DE SLAAPKAMERS IN DEN TOREN GEBOUWD IN PLAATS VAN OP DE VERDIEPING.

niet de plaats daarop verder in te gaan. Wel om te constateren, dat ook de architectuur gebaat is bij een bouwondernemersstand, die en finantieel en organisatorisch in staat is de uiterste belangrijke taak van voorziening in de volkshuisvesting op economischen grondslag te vervullen. Om dit te bevorderen, is het noodzakelijk, dat de bouwondernemers worden bevrijd van alle overheidsbemoeienis, die niet strikt noodzakelijk is. Er moet meer vrijheid van beweging komen. Eenerzijds moet de bouwverordening leesbaar zijn, zoodat elk belanghebbende onmiddellijk zonder eenige ambtelijke hulp zijn verplichtingen en zijn rechten eruit kan aflezen. Anderzijds moet de architectuur vrij komen van al die banden, die een behoorlijke vrije ontwikkeling van het bedrijf belemmeren. Veel te veel zitten belanghebbenden beknelde door overheidsmaatregelen, die slechts verdedigbaar zijn als men als uitgangspunt kiest, dat de vrije ontplooiing van het bouwbedrijf een anti-maatschappelijk karakter zou dragen, zoodat de ondernemer onder beide armen en beenen de krukken van overheidsbescherming blijvend behoeft. Daarmede staat in verband, dat de bouwondernemer zelf zijn plannen behoort te maken, zelf de economische basis van zijn onderneming moet kiezen, zelf moet bepalen hoeveel in bepaalde gevallen ten behoeve van architectuur aan zijn werk mag worden besteed. De ontwikkeling, die wij thans meemaken, dat de bouwondernemer als een onmondige het geheele bouwplan voor een onderneming in handen geeft van een architect of wellicht de plannen kant en klaar ontvangt, is in den grond der zaak niet anders dan verkeerd. Het leidt tot steeds dieper afhankelijkheid. Juist door zelf iedere onderneming van a tot z te bestudeeren blijft de ondernemer bij en zal hij in staat zijn zijn bedrijf ook economisch tot voor de volkshuisvesting meest gewenschte ontwikkeling te brengen. Daarbij behoort de architect slechts de gevelplannen te maken. Er is niet de minste reden waarom de bouwondernemer, die zijn bedrijf goed geoutilleerd heeft en in dat bedrijf de technisch geschoolde krachten opleidt en behoudt, niet zelf zijn tekenbureau zou hebben, met geefende teekenaars, en slechts voor de aesthetische verzorging van zijn werk de hulp zou inroepen van een aestheticus, gelijk hij ook, waar hij juridische hulp nodig heeft, een notaris of een advocaat te hulp roept. Welke ondernemer zou er aan denken om, waar hij zelf niet in staat is een moeilijke juridische constructie te doorzien en op te lossen, zijn geheele zaak in handen van een advocaat te geven of van een notaris.

Daar komt nog iets bij. Ik ontken, dat de architect in het algemeen in staat kan worden geacht de meest economische aanwending van bouwkapitaal te kiezen voor den woningbouw. Waar zou hij dit hebben geleerd? De praktijk, die iedere archi-

ERKER ZONDER UITZICHT. EEN VOORBEELD VAN SLECHTE ARCHITECTUUR MET INWATERENDE GEVELS.

tect apart heeft op dit gebied, is toch niet zoo volledig, dat hij zich van dit geheele vraagstuk ten volle rekenschap kan geven. Integendeel. De ervaring leert veelal, dat de aesthetici, die óók vrijheid van beweging noodig hebben evenals de ondernemer, zich van de economische verhoudingen van een onderneming slechts een zeer flauwe voorstelling vormen, indien zij dit al pogen. Vele voorbeelden zijn er van, dat zij er zich in het gunstigste geval heelemaal geen rekenschap van geven of wel, dat zij de onderneming volkomen ondergeschikt maken aan hun min of meer toevallig gevonden aesthetische oplossingen. Ik publiceer hierbij eenige foto's, die voor zichzelf spreken. Er zouden meerdere zijn te publiceeren. Naar mijn overtuiging eischt het algemeen belang, dat de positie van den architect bij een bouwonderneming een zeer ondergeschikte maken aan hun min of meer toevallig gevonden aesthetische oplossingen. Ik publiceer hierbij eenige foto's, die voor zichzelf spreken. Er zouden meerdere zijn te publiceeren. Naar mijn overtuiging eischt het algemeen belang, dat de positie van den architect bij een bouwonderneming een zeer ondergeschikte maken aan hun min of meer toevallig gevonden aesthetische oplossingen. Ik publiceer hierbij eenige foto's, die voor zichzelf spreken. Er zouden meerdere zijn te publiceeren. Naar mijn overtuiging eischt het algemeen belang, dat de positie van den architect bij een bouwonderneming een zeer ondergeschikte maken aan hun min of meer toevallig gevonden aesthetische oplossingen.

En nu de taak van den architect als adviseur van de overheid? Uitgaande van de gedachte, dat het maatschappelijk leven zich vrij moet kunnen ontplooiën en dat overheidsingrijpen slechts daar toelaatbaar is waar het maatschappelijk leven zonder overheids hulp zou verkommeren, behoort de overheid maatregelen te nemen om zoo spoedig mogelijk los te komen van individueele beoordeeling van bouwplannen naar aesthetische kwaliteit. Gelijk boven reeds is opgemerkt, ben ik van oordeel, dat de overheid onrecht pleegt door aan elken bouwer individueel eischen te stellen ten opzichte van het stadsschoon, die offers vragen boven hetgeen als algemeene norm mag worden gesteld.

Bij mijn 6000-woningenplan heb ik de volgende regeling in praktijk gebracht. Nadat het stratenplan door onze aesthetische adviseurs was gecorrigeerd met inachtnaam van eischen, die aan het stadsbeeld mochten worden gesteld, zijn schema's ontworpen voor de straatwanden, die aangaven hoe hoog moest worden gebouwd en op welke punten z.g.n. accenten noodig waren. De architecten, die werden uitgenoodigd aan het ontwerpen van de gevels mede te werken, waren gebonden aan deze schema's en waren daarbinnen betrekkelijk vrij in hun architectuur, mits zij rekening hielden met de belangen van de onderneming. Ik wil niet beweren, dat zich daarbij geen

conflicten hebben voorgedaan. Zulks te eischen ware bij een onderneming van dusdanigen omvang, zonder historische ontwikkeling, op zichzelf reeds absurd, en ook daar zijn de wrange vruchten geplukt van een al te groote afhankelijkheid van den ondernemer van aesthetische raadgevers, die soms door bijzondere omstandigheden over „de sterke arm” beschikken. Maar in het algemeen kan worden gezegd, dat in die richting zich toch een behoorlijke ontwikkelingsmogelijkheid voordoet. Indien de overheid als volgt te werk zou gaan:

- voor nieuwe straten worden gevelschema's vastgesteld, waardoor de bouwhoogte en de bijzondere accenten, die voor het stadsbeeld noodig zijn, worden bepaald; de bouwondernemer weet dan van meet af aan waar hij aan toe is;
- een aantal architecten wordt aangewezen, van wie de overheid redelijkerwijze mag verwachten, dat zij, door een bouwondernemer daartoe aangezocht, met inachtnaam van de aldus vastgestelde algemeene regelen, een behoorlijk gevelontwerp zullen maken zonder nadere beoordeeling op aesthetische kwaliteiten;
- de bijzondere kosten, die uit bijzondere stedenbouwkundige eischen voortvloeien, b.v. torenvormige gebouwen, verminking van plattegronden terwille van gevelsprongen enz., arcadebouw, laagbouw, verlies bouwterrein enz., worden, voorzover de gemeente zelf en voor eigen rekening deze werken niet uitvoert, op royale wijze aan den ondernemer vergoed;
- voor gevelontwerpen door personen, wier namen niet voorkomen op de in b. bedoelde lijst, behoudt de overheid zich een beoordeeling op aesthetische kwaliteiten voor, waartoe dan een schoonheidscommissie zou noodig zijn ... en recht van beroep ... een en ander zonder geheime besprekingen en beslissingen, dus uitsluitend in bijzijn van belanghebbenden ...

dan zou, naar het mij wil voorkomen, een regeling zijn geschapen, die een volstrekt algemeen karakter draagt, de noodige bedrijfsvrijheid verzekert en tegelijk waarborgen inhoudt tegen ontoelaatbare toestanden. Ongetwijfeld zou de vaststelling van de in b. bedoelde lijst tot eenige moeilijkheid kunnen leiden. Zelfs is niet ondenkbaar, dat deze of gene architect zich benadeeld zou achten door zijn naam niet op de lijst te zien vermeld. Maar deze benadeeling zou geen verdere gevolgen hebben dan dat zijn werk voor de eerstkomende periode op aesthetische kwaliteiten zou worden beoordeeld. Nimmer zou het tot gevolg hebben, dat iemand zou zijn uitgesloten van het ontwerpen van gevels. Echter zou deze benadeeling in geen verhouding staan tot het voordeel, dat de regeling zou meebrengen. Elke ondernemer zou op deze wijze zijn noodzakelijke bewegingsvrijheid verkrijgen, den architect kunnen kiezen, dien hij voor een bepaald gedeelte gewenscht acht, en kunnen werken zooals noodig is. De architect zou, eveneens met veel meer vrijheid dan thans, in overleg met zijn opdrachtgever, het bijzonder karakter zijner architectuur tot ontwikkeling kunnen brengen, zonder allerlei pietluttige bemoeierigheid van collega's, die toevallig als adviseurs van de overheid thans over zijn werk hebben te oordeelen. Een waarborg tegen misbruik van deze vrijheid zou gelegen kunnen zijn in het risico, dat het volgende jaar zijn naam van de in b. bedoelde lijst zou worden geschrapt tot tijd en wijle hij zou hebben betoond moreel hoog genoeg te staan om in vrijheid te werken.

In het bovenstaande bedoelde ik geenszins een volledig systeem

te schetsen. Hier zit meer aan vast en het loont de moeite, dat verschillende terzakekundigen hun beste krachten aan de oplossing van dit probleem wijden. De bestaande toestand geeft niemand bevrediging.

Na het voorgaande nog een woord over het salaris.

Dit moet verband houden met den te verrichten arbeid, wel te verstaan, met den maatschappelijk nuttigen arbeid. Als zoodanig merk ik niet aan de hulp, die de architect tegenwoordig veelal verleent als tusschenpersoon om een bouwplan bij autoriteiten te verdedigen, dus de hulp die de bouwondernemer niet van den architect zou vragen, indien hij niet zoo afhankelijk zou zijn wegens de huidige wantoestanden. Verkiest een bouwondernemer uit eigen aandrang zoodanige makelaarsbureau van den architect, dan moet hij het weten. Toestanden als te Amsterdam, laten we maar zeggen, zijn voorgekomen, dat een architect als een gunstige „relatie” door den bouwondernemer werd gezocht, zijn toch eigenlijk weer, zinwikkend, en komen noch de architectuur noch den architectenstand ten goede.

De overheid mag voorts via haar adviseurs haar macht niet aanwenden om een bepaalde maatschappelijke groep, in casu de architectengroep, aan werk te helpen, dat niet economisch is. En het zou buitengewoon onbillijk zijn de groep bouwondernemers te belasten met het levensonderhoud van de groep architecten. Dit zou ook in strijd zijn met elk begrip van efficiency. De maatstaf voor het salaris moet dus zijn loon naar werk, in casu loon naar maatschappelijk nuttig werk. De vraag doet zich hierbij voor, welk uitgangspunt moet worden gekozen voor beoordeeling. Bekend is de tabel van den B.N.A. In vergelijking komt de tabel van Architect Lammers, gedateerd 6—11—1929. Zonder meer is een vergelijking van de resultaten van deze tabellen en de daarmee samenhangende berekeningen niet gemakkelijk. De tabel van den B.N.A. heeft het voordeel, dat zij geleidelijk progressief is. Al zal ongetwijfeld aan de tabel van Architect Lammers een progressieve schaal ten grondslag liggen, zoo is deze bij controleberekeningen toch niet gemakkelijk terug te vinden. Ik heb een vijftigtal van dergelijke controleberekeningen uitgewerkt. Dit complex cijfers is te uitvoerig om als zoodanig in deze artikelen te worden opgenomen. Uit deze becijferingen zijn een tweetal grafieken samengesteld, die hierbij worden geproduceerd, om althans een gemakkelijk overzicht mogelijk te maken van de verhouding tusschen de uitkomsten B.N.A. en Lammers. Van de B.N.A. tabel is „klasse A” gekozen. Hierbij dient opgemerkt:

A. Art. 21 van de Honorariumregeling van den B.N.A. splitst het werk van den architect in zes groepen, te weten:

a. voorloopig ontwerp 10%, b. uitvoeringsontwerp 25%, c. bestek 7½%, d. gedetailleerde begroting met de noodige berekeningen 7½%, e. algemeene details 15%, f. hoofdleiding 35%.

B. Het werk, dat voor bouwondernemers wordt uitgevoerd, valt niet precies samen met deze splitsing, hetwelk in de tabel Lammers ook tot uitdrukking komt.

C. De vraag doet zich voor of de tabel van den B.N.A. voorziet in het geval, dat de architect uitsluitend de gevels ontwerpt met bijbehorende details; meerdere malen heb ik gehoord, dat architecten van oordeel zijn, dat deze tabel uitsluitend betrekking heeft op het geheele bouwwerk. Deze vraag raakt min of meer de principiele vraag of namelijk een architect bereid is dergelijke gevelopdrachten te aanvaarden of niet. Niemand kan eenig architect tot het eene of tot het andere verplichten. Het is echter goed erop te letten, dat door de sterke progressie van de tabel van den B.N.A. het honorarium, berekend volgens deze tabel, naar de bouwsom van den gevel, een nogal beduidend percentage vormt van het hono-

rium, dat voor een geheel bouwwerk zou gelden. Een paar voorbeelden: Aangenomen, dat de kostprijs van een normalen gevel voor een huis van 4 verdiepingen met kap per strekkende meter f 450.— bedraagt en dat arbeiderswoningbouw berekend moet worden op f 17.— per M², vanaf den straatvloer tot de kap, dan volgt uit de tabel van den B.N.A., dat voor een huis van 6 M. breed en 10 M. bouwdiepte bij een hoogte van 15.50 M. en een inhoud van 930 M³, een totaal-bouwsom in aanmerking komt, groot f 15.800.—, waarvan als kostprijs voor een gevel moet worden berekend f 2700.—.

Bij een opdracht, die 10 perceelen omvat, belooft het totaal-honorarium rond f 3960.— en het honorarium voor den enkeligen gevel f 1030.—. Bij de vele berekeningen, die ik maakte, schommelde het honorarium voor den gevel tusschen 25 en 35% van het honorarium voor het totale werk, waarbij is aangenomen, dat voor berekening slechts in aanmerking komen de punten a = 10%, b = 25% en e = 15%, zijnde totaal 50% van de in de tabel van den B.N.A. voorkomende percentages. Een ander voorbeeld: een perceel van 10 M. breedte, 12 M. bouwdiepte met kap, geeft bij een totaal-inhoud van rond 1960 M³, op basis van f 17.— per M³, een bouwsom van f 33.250.—, waarin voor den gevel is berekend $10 \times f$ 4500.— = f 45000.—. Een opdracht, die 10 van dergelijke perceelen omvat, geeft volgens den B.N.A. een totaal-honorarium van f 6235.— of wel een honorarium voor den gevel, f 2900.—, zijnde ± 27% van het totaal.

D. Bij vergelijking van de uitkomsten van de tabel B.N.A. en de tabel Lammers dient te worden bedacht, dat de B.N.A.-tabel uit den aard der zaak niet voorziet in wat men zou kunnen noemen massawerk althans genormaliseerd werk, doch dat deze gebaseerd is op niet repeteerenden bouw. Het maakt immers een groot onderscheid of een architect opdracht ontvangt b.v. voor een fabriek, waarvoor hij veel studie moet maken alvorens met een behoorlijk plan te kunnen komen bij zijn lastgever, die misschien ver weg woont, zoodat mondeling contact niet gemakkelijk is, dan wel of hem een gevelontwerp wordt opgedragen door een ondernemer in de plaats van zijn inwoning, waar hij alle verhoudingen kent of zich door een enkele bespreking met de bijzondere eischen vertrouwd kan maken.

Hoewel het schatten van een hoeveelheid arbeid, die aan een bepaald project moet worden besteed, altijd uiterst moeilijk is en zich op dit terrein ook vragen voordoen, die door zoodanige schatting niet tot oplossing kunnen worden gebracht, komt het mij, uitgaande van de tabel van den B.N.A., voor, dat het verschil tusschen de incidentele opdrachten, waarop de tabel van den B.N.A. is gebaseerd en de meer genormaliseerde opdrachten, die door bouwondernemers aan architecten worden verstrekt, op minstens de helft van het werk moet worden gesteld, waaruit zou volgen, dat een bedrag, dat bijkens de tabel van den B.N.A. in een bepaald geval voor honorarium moet worden berekend, bij een opdracht van bouwondernemers tot de helft moet worden gereduceerd. De bouwondernemer is als opdrachtgever ook niet te vergelijken met een particulier, een groote naamlooze vennootschap op gebied van handel of nijverheid enz. De bouwondernemer verstrekt meer regelmatig opdrachten, en, gelijk het in den handel gebruikelijk is, dat voor een bepaald artikel de prijs, dien een particulier moet betalen, beduidend hooger is dan die, welke een geregelden afnemer in rekening wordt gebracht, zoo schijnt het mij redelijk, dat voor den bouwondernemer ook uit dien hoofde een gereduceerd tarief voor architectenhonorarium geldt.

E. Bij de groote opdrachten voor gevelarchitectuur in Amsterdam schommelden de cijfers tusschen f 10.— en f 12.50 per strekkenden meter gevellengte. Dit bedrag is voorzover mij bekend, ontstaan met inachtnaam van den repetitiebouw, die zich bij groote opdrachten altijd voordoet in meerdere of

mindere mate. Vergelijking van de resultaten der berekeningen aan de hand van de tabel van den B.N.A. met de eenheid van f 12.50 per strekkenden meter gevellengte, scheidt de verwarving, dat de progressie, die de B.N.A.-tabel tot grondslag heeft, in de berekening naar f 12.50 verloren gaat.

F. De tabel Lammers onderscheidt bij een opdracht:

- het bebouwd oppervlak dezer perceelen, ongeacht de breedte;
- het aantal der perceelen;
- de verschillende typen;
- drie woonlagen zonder zolderverdieping of met idem;
- vier woonlagen zonder zolderverdieping of met idem;
- of de plannen volledig zijn, dus met inbegrip van alle werkteekeningen dan wel of alleen als werkteekeningen gevraagd worden de details van den voorgevel.

Gelijk boven reeds werd opgemerkt, correspondeert deze laatste splitsing niet met hetgeen voorzien is in art. 21 van de tabel B.N.A. Bovendien voorziet de tabel niet in het geval dat uitsluitend een opdracht voor de gevels wordt verstrekt. Ook deze omstandigheden maken een juiste vergelijking van beide honorariumtabellen eenigszins moeilijk. Deze moeilijkheid wordt verzaard doordat bij een breedte der perceelen van b.v. 6 M. en een bouwdiepte van 10 M. een oppervlakte van 60 M², als grondslag dient voor het honorarium, maar deze oppervlakte komt zoowel voor op blad 1 (50 à 60 M².) als op blad 2 (60 à 70 M².). Een opdrachtgever, die dus juist perceelen van 60 M². oppervlakte heeft, is niet zeker naar welken maatstaf het honorarium wordt berekend volgens de tabel Lammers. Als voorbeeld diene een opdracht, die omvat 10 perceelen, groot 60 M². grondvlak, waarvan 5 à 6 ongelijk van indeeling zijn, 4 woonlagen met een kap. Volgens blad 1 wordt hiervoor berekend f 200.— plus 40% verhooging = f 280.— per perceel, zijnde f 2800.— voor het geheel, terwijl volgens blad 2 voor hetzelfde geval f 240.— plus 40% verhooging kan worden berekend, zijnde f 3360.—. Vergelijking van de tabellen op diverse bladzijden van Lammers geeft telkens dergelijke sprongen. Dit is een groot nadeel.

Een verdere moeilijkheid bij het raadplegen van de tabel is de reeds genoemde breedte van de perceelen, die in de tabel Lammers geheel wordt verwaarloosd. Kiezen we een project van 15 perceelen à 6 M., dus met een gevellengte van 90 M., dan kan bij dezelfde gevellengte met een perceelsbreedte van b.v. 10 M. slechts een negental perceelen worden gesticht. Hoewel, gelijk gezegd, de tabel niet voorziet in een opdracht voor gevelarchitectuur apart, zal toch de gevelarchitectuur verreweg het belangrijkste onderdeel vormen van een opdracht. De breedte van de perceelen is daarbij dus van veel beteekenis. Een gevelontwerp voor 90 M. frontbreedte vraagt van den architect gelijken arbeid als dit in 10 of 15 perceelen verdeeld wordt. Het is niet na te gaan tot welke zonderlinge consequenties de tabel in dat opzicht leidt. Ik acht het een gebrek in de tabel Lammers, dat zij niets bepaalt omtrent het honorarium voor gevelarchitectuur. Dit moge den voorstanders van allesomvattende opdrachten in het gevel komen, naar mijn meening gaat het niet aan door het opzettelijk achterwege laten van een desbetreffende regeling de voorstanders van beperkter opdrachten in moeilijkheden te brengen.

G. Bij het zoeken naar een basis voor vergelijking tusschen het honorarium volgens de tabel B.N.A. en de tabel Lammers, heb ik een zestal perceelstypen gekozen, ieder met en zonder kap, bevattende 3 à 4 woningtypen en deze gegevens heb ik telkens doorgewerkt voor respectievelijk 1-5-10-15-20-30-40 en

50 perceelen en dan nog met betrekking tot de allesomvattende opdracht zoowel als met betrekking tot de gevelopdracht. De verkregen cijferreeksen zijn samengevat in een tweetal grafieken. Ik erken, dat in de keuze der voorbeelden iets willekeurigs schuilt, maar meen, dat geen enkel voorbeeld voor vergelijking daarvan vrij blijft. Nog zij opgemerkt, dat de tabel Lammers onderscheid maakt naar het „aantal van de verschillende typen“, maar dat daaruit niet blijkt of dit geveltypen dan wel plattegronden beoogt.

De bovenbedoelde voorbeelden zijn:

- I. een perceeltype, breed 6 M., diep 10 M., 4 verd. zonder kap, hoog 12.50 M., bouwsom f 12.750.—, waarvan voor den gevel f 2250.—;
- II. idem idem met kap, hoog 15.50 M., bouwsom f 15.800.—, gevel f 2700.—;
- III. idem, breed 9 M., diep 11.10 M., grondvlak 100 M²., zonder kap, hoog 13.30 M., bouwsom f 22.600.—, waarvan voor den gevel f 3600.—;
- IV. idem idem met kap, hoog 16.30 M., bouwsom f 27.700.—, en f 5000.—;
- V. idem breed 10 M., diep 12 M., grondvlak 120 M²., zonder kap, hoog 13.30 M., bouwsom f 27.100.—, gevel f 4500.—;
- VI. idem idem met kap, hoog 16.30 M., bouwsom f 33.250.—, en f 5000.—.

Grafiek No. 1:

Deze geeft vergelijking van het honorarium, dat volgens de B.N.A.-tabel, art. 21 a-b en e berekend moet worden, welk bedrag voor de opdrachten van respectievelijk 1-5-10-15 enz. perceelen telkens op 100 is gesteld, terwijl de daarmede corresponderende honoraria volgens de tabel Lammers in de lijnen I-II-III enz. daarbij zijn aangegeven ter bepaling van de verhouding.

Grafiek No. 2:

Deze geeft een verhouding voor het gevelhonorarium volgens de tabel van den B.N.A. met een honorarium, berekend naar een maatstaf van f 12.50 per strekkenden meter gevelengte, een en ander telkens voor 1-5-10 enz. perceelen. De B.N.A.-cijfers zijn voor elk geval op 100 gesteld. In deze grafiek spreekt natuurlijk sterk het gemis aan progressie bij een berekening op basis van f 12.50. De tabel Lammers laat ons hierbij, gelijk gezegd, geheel in den steek.

CONCLUSIE. Uitgaande van de tabel B.N.A. blijkt de arbeid, die volgens de tabel Lammers gemoeid is met een opdracht van een bouwondernemer voor al het benodigde tekenwerk, gemiddeld 60% te beloopt van den arbeid, die voorzien is in art. 21 a-b en e. Het komt mij voor dat deze taxatie te hoog is en dat op bovenvermelde gronden de tabel Lammers verlaagd zou moeten worden tot 50% van de krachtens art. 21 a-b en e te berekenen bedragen, hetgeen, afgedacht van de toevalligheden, bereikt zou worden, indien de bedragen van de tabel Lammers gemiddeld met 15% zouden worden verminderd.

De tabel Lammers werkt met te groote sprongen om redelijk te zijn. Zij heeft echter het voordeel, dat voor bepaalde gevallen zonder eenige percentageberekening van de bouwsom het honorarium kan worden afgelezen.

Als poging om klaarheid te brengen in de relatie tusschen bouwondernemer en architect verdient het werk van den Heer Lammers groote waardeering. De vele toevalligheden in deze tabel en het ontbreken van een regeling voor de gevelarchitectuur maken echter, dat deze poging niet geheel geslaagd is en aanvulling behoeft.

Het ligt, naar 't mij voorkomt, op den weg van de architectenorganisatie om, in samenwerking met de organisaties van bouwondernemers, te komen tot vaststelling van de arbeidsverhoudingen tusschen leden van beide groepen en daarbij over en weer niet in de allereerste plaats te letten op het behalen van het grootst mogelijke profijt, maar op de belangen van de volkshuisvesting en het stadsbeeld. Beide groepen hebben hun bestaansrecht bewezen en een goede samenwerking tusschen beide groepen kan de ontwikkeling van het stadsbeeld zoowel als van de volkshuisvesting slechts ten goede komen. Persoonlijk acht ik het noodzakelijk, dat bij zoodanige regeling niet alleen het honorarium, dat den architect toekomt, wordt geregeld, maar dat ook de geheele rechtsverhouding voor dit zeer speciale werk wordt geregeld. Een bouwondernemer, die thans een opdracht geeft aan een architect, kan onmogelijk voorzien tot welke noodlottige resultaten zoodanige verbintenis aanleiding geeft. Hij is daarbij eigenlijk genoodzaakt een keuze te doen tusschen tweeërlei systeem, namelijk of om zich geheel over te geven aan de goede trouw van zijn architect en dan verder maar af te wachten in hoeverre hij zich daarin zal zien teleurgesteld, of een contract op te stellen, waarin de rechtsverhoudingen aldus zijn geregeld, dat geen enkele architect het teekenen wil.

Ik ben mij bewust in het bovenstaande in het geheel niet volledig te zijn geweest. Ik heb echter aangenomen, dat de tabellen van den B.N.A. en Lammers aan de lezers bekend zijn.

Hoogachtend,

R. VAN DER SCHAAR.

DE VERHOUDING TUSSEN BOUWONDERNEMER EN ARCHITECT.

Het eigenaardige in de verhouding tusschen bouwondernemer en architect is wel het feit, dat de bouwondernemer tegelijk als opdrachtgever en als zelfstandig uitvoerder der bouwwerken optreedt. In het gewone geval, wanneer nl. de opdrachtgever (leek) zich den architect als deskundige assumeert, zal de architect ten volle zijn beroep als ontwerper der bouwplannen, als controleerend deskundig leider van de uitvoering kunnen uitoefenen, draagt hij de volle verantwoordelijkheid voor de volledige totstandkoming der in dienst van zijn lastgever ontworpen projecten.

Alle in het bouwvak voorkomende moeilijkheden en conflicten doen zich bij deze „gewone verhouding“ alreeds voor en worden bij redelijke houding van lastgever en architect op normale wijze opgelost. De architect, die zijn vak verstaat en als mensch op voldoende hoog peil staat, zal in deze „gewone verhouding“ onbetwist leider zijn van de door hem ontworpen en tot uitvoering komende bouwwerken. Minder onbetwist is de leidende positie van den architect, wanneer hij een opdracht aanvaardt voor ondernemingsbouw. In dit geval is de ondernemer, zelf uitvoerder-vakman zijnde, in veel sterker positie tegenover de uitvoering der bouwwerken dan in het gewone geval, wanneer de opdrachtgever-niet-vakman geheel op de deskundigheid van zijn architect (vertrouwensman) steunen moet.

De ondernemer van woningbouw leidt zelf de uitvoering der bouwwerken en vooronderstelt dat hij bij deze uitvoering de teekeningen van zijn architect ernstig volgt, dan toch nog heeft de architect zijn controleerende positie en zeggingschap over de materialen, over de wijze van werken en van afwerken verloren. Wanneer men de verhouding tusschen bouwondernemer en architect tot een voor onze samenleving gunstige verhouding wil doen groeien, dan dient men van beide zijden zich van deze eigenaardige positie ten volle rekenschap te geven, want juist doordat men dat niet deed zijn m.i. op het gebied van den ondernemingsbouw de meeste fouten ontstaan.

De bouwondernemer heeft zich vooral af te vragen of hij het door den architect gemaakte project wil uitvoeren en wanneer hij de ramen te hoog of te laag, de erkers onpractisch, de details te moeilijk acht, dan dient hij deze bezwaren vóóraf kenbaar te maken en de architect zal, zoo de bezwaren gegrond zijn, bereid gevonden worden deze onderdeelen te wijzigen.

Er zijn in den ondernemingsbouw fouten gemaakt: er zijn onderdeelen ontworpen, die bij een goede uitvoering stand hadden kunnen houden, doch bij de toegepaste slechte uitvoering, niet standhoudend bleken te zijn. Er zijn ook fouten gemaakt door, laten we zeggen, architectonische experimenten, die in de tekening gebleven zijn, d.w.z., dat de experimenten in de uitvoering niet voldoende doorgezet, maar domweg in slechte materialen in elkaar geknoeid werden. Er zijn heel veel dingen eerst door den ondernemer aanvaard, die later betreurd werden.

Wanneer men over al deze zaken de schuldvraag zou willen stellen, dan zou het zeer moeilijk blijken uit te maken aan wie de schuld lag; waarschijnlijk aan alle bij den ondernemingsbouw betrokkenen tezamen. In elk geval zou het zeer dom, en van weinig inzicht getuigend zijn, zoo men alleen den architect gemakshalve de schuld van deze fouten op den hals zou willen schuiven. In het algemeen heeft de architect over de uitvoering van de werken in den ondernemingsbouw niets te zeggen gehad en valt het dus moeilijk hem verantwoordelijk te stellen voor de vele slechte resultaten. Gebreken van anderen aard kunnen zeer zeker door den architect in zijn ontwerp verwerkt zijn, het zijn dan echter gebreken, die door den ondernemer vóóraf aanvaard zijn.

Een van de meest funeste factoren in den gepasseerden ondernemingsbouw is het maken van ontwerpen van de gevels onder uitsluiting van het maken der plannen.

Men mag zich niet beklagen over het onverantwoordelijke werken van de architecten, die uitsluitend gevels voor den woningbouw hadden te maken, noch mag men zich er over beklagen dat de architect in die gevallen soms weinig tekenen van begrip van economie geeft. Er bestaat geen betere methode om in een vakmensch alle gevoel van verantwoordelijkheid te dooden, dan door hem een groot en belangrijk gedeelte van zijn taak te ontnemen. Nog erger is dit, wanneer alleen overblijft het z.g. „mooie werk“, terwijl het eigenlijke intellectuele werk (dat juist het evenwicht moet brengen) weggenomen wordt. Dit halveeren van een beroep kweekt ten eerste een verkeerde categorie van architecten en ontnemt aan „den architect“ de basis van zijn beroep.

Het plan, hoe eenvoudig dit ook zijn moge, blijft in de architectuur de grond, waarop de opstand heeft te ontstaan, te groeien. Wil men van den architect meevoelen of meebegrijpen van de economie van den ondernemingsbouw, laat dan hem het plan maken, laat hij zich dan door het plan, waarin de economie van het geheel grootendeels ligt opgesloten, doen doordringen. Geef hem de eischen, die ge aan het plan stelt, geef hem het inzicht in de economische noodzakelijkheid, hoe die ook zij en het werk zal gezonder worden dan dat men hem na afdoening van de zaken uitnodigt, de weloverwogen(?) economie te bekleeden met een welstandsmantel.

Het werkcontract tusschen bouwondernemer en architect is in het algemeen te weinig intens: de ondernemer geeft zich dikwijls te weinig rekenschap van wat hij bouwen gaat, de architect, die alleen gevels maakt kan zich van de eigenlijke bedoelingen van den ondernemer in het geheel geen beeld vormen.

Wanneer een bouwondernemer meent de economie van zijn zaak (of wel de uitbreiding van zijn vermogen) het best te kunnen bevorderen door zelf de plannen voor zijn te bouwen

huizen te ontwerpen, dan doet hij het beste en het meest complete werk door ook de daarbij behorende opstanden zelf te ontwerpen. Ik meen echter te mogen betwijfelen of deze wijze van werken voor den ondernemer de meest economische wijze van werken zal blijken te zijn. Gewoonlijk zal de ondernemer geen tijd genoeg kunnen vinden om de vele verschillende mogelijkheden, die in een bouwplan besloten liggen, de revue te laten passeeren en hij zal daarom beter doen met dit werk in bevoegde handen te leggen.

Het halveeren van het architectenberoep in den ondernemingsbouw is wel de ernstigste fout, die gemaakt is. Het is een fout, die ontstaan is uit het wanbegrip dat het bouwvak splitst in een aethetische en een praktische helft, waarbij dan de architect tot aetheticus gepromoveerd(?) wordt. Wanneer echter een architect uitsluitend een aetheticus is, d.w.z. een soort van „schoonheidskundige“, dan deugt hij niet. Laat ons vaststellen (voor de zoveelste maal) dat een architect is: een bouwkundige, iemand, die gebouwen kan ontwerpen en tot uitvoering brengen, iemand, die de gestelde technische en economische eischen in die gebouwen weet te verwerken, een bouwkundige van rang, die aan zijn gebouwen een vorm weet te geven, die den goeden smaak bevredigt (het aethetische). Het aethetische is het onaanwijsbare, dat het bouwwerk a.h.w. doorvloeit, het opheft van zuiver gebruiksding tot voorwerp van hooger menschelijke orde.

Het aethetische is er of het is er niet, maar als het er is, is het dadelijk in het plan... in den opstand, in het geheel... in den mensch, die maakt, in den mensch, die het werk aanschouwt. Het aethetische is niets, is iets, dat volgens sommigen er heelemaal niet wezen mag, iets, dat altijd er is, omdat het in den mensch is.

Het is het aethetische in den mensch, dat de dingen, behalve economisch en technisch voortreffelijk, ook schoon wil doen schijnen (hier te begrijpen niet als de schijn van den leugen, doch als b.v. de schijn van de zon), en nemen we nu eens als voorbeeld de snelverrezen massabouw in Amsterdam-West, dan kunnen we heel zuur en heel zwaar zeuren over de vele fouten die hier door menschelijken schoonheidszin zijn ontstaan en we kunnen daarmede waarheden produceeren van de dikte en zwaarte van weldoorvoede Hollandsche melkkoeien, maar we gaan dan daarmede voorbij aan deze waarheid: dat toch het hooger menschelijke spreekt uit de poging om het dorre gegeven van dezen bouw te doen bloeien tot schoonheid. Daarom: laat ons uit deze fouten, uit deze dikwijls mislukte pogingen leering trekken, doch niet te veel jammeren onder voorbijzien van wat hoogere menschelijkheid hier met arme gegevens bestreefde.

In den architect vindt het aethetische noodzakelijk tegenwicht in het dwingende van de economische en technische eischen, welke aan het bouwwerk gesteld worden. Trekt men van zijn werk die dwingende, evenwicht brengende kant af, dan ontwricht men het beroep, ontwricht men den man, ontwricht men een factor van onze samenleving: de bouwkunst.

Keeren we terug tot den bouwondernemer en nemen we aan dat deze voldoende mensch-in-de-samenleving is om te begrijpen, dat er behalve zijn persoonlijke economische belangen ook de hoogere belangen van den mensch, van de samenleving in het spel zijn. Wanneer nu deze ondernemer aan een architect een opdracht geeft, dan weet hij vooraf wat hij wil en van zijn architect mag hij verwachten of eischen, dat deze binnen het kader van gemoedelijke samenwerking, aan de gestelde eischen voldoet. De bouwondernemer behoudt in zijn qualiteit van lastgever-uitvoerder zijn volle zeggingschap, zijn kritiek op de plannen, doch hij lichte zijn architect volledig in omtrent zijn bedoelingen i.z. economie, techniek, wijze van bewoning, enz. enz. Wanneer bouwondernemer en architect beiden be-

kwaam en van goeden wille zijn, zullen de beste resultaten uit een gemoedelijke samenwerking voortkomen. Conflicten zullen ook dan niet uitgesloten zijn. Men bega echter niet de fout deze toe te schrijven aan de tegenstelling bouwondernemer-architect, doch ze te begrijpen als gevolgen van een tegenstelling, welke in de zaak van het bouwen-zelf besloten is, nl. de tegenstelling tusschen het aesthetische, dat onaanwijsbare, de drang naar vrijheid tot schoone uiting en het zware, zakelijke, het dwingende van materiaal, techniek en bestemming.

Ernstige conflicten doen zich voor wanneer met het innerlijk conflict van het bouwen-zelf maakt tot een tegenstelling ondernemer-architect. Dan aanschouwen we de volle werking van het misverstand, waarbij de ondernemer meent uitsluitend het zakelijke te moeten vertegenwoordigen tegenover den architect, die het aesthetische heet te representeeren.

Dit is in beginsel onjuist: de ondernemer moet het volle vraagstuk, waarin beide zijden besloten liggen, den architect voorleggen, het innerlijk conflict moet door den architect-zelf opgelost worden met inachtneming van de eischen, hem door zijn opdrachtgever gesteld.

Overigens zal bij goed begrip van de zaak, de ondernemer niet de fout begaan het aesthetische te identificeren met „het kostbare” of met „versiering” of met den „gevel” of met allerlei aanhangsels, die slechts factoren zijn van het geheel, doch niet het aesthetische-zelf, dat eigenlijk niets is, niets dan symbool van hogere menselijkheid in alle dingen.

Laat ons in dit verband nog even afzonderlijk stilstaan bij het begrip: „economie”. Men verwijt den architecten wel eens, dat ze geen „verstand” hebben van economie, wat eigenlijk zoo veel wil zeggen, dat architecten geen „verstand” van zuinigheid zouden hebben, eigenlijk geboren verkwisters zijn. Hierover worde opgemerkt, dat eigenlijk niemand „verstand” hebben kan van „economie”. Economie is een zeer wijd begrip, dat teikens anders zich voordoeft, steeds afhankelijk is van persoonlijke interpretatie, een begrip dat zich niet laat vaststellen of omgrenzen. Deze vaagheid laat zich gemakkelijk tot een leus maken, een leus, die ieder naar eigen believen bij gelegenheid ten eigen bate te pas kan brengen. Bij het bouwen is economie niettemin een belangrijke factor, bij den ondernemingsbouw soms in het bijzonder. Deze factor wordt steeds in elk bijzonder geval naar omstandigheid zoo goed en zoo kwaad als het kan bepaald en zoo vormt deze factor telkens een onderdeel in de opdracht aan den architect. Laat ons dadelijk vaststellen, dat economie niet in het bijzonder strijdig is met het aesthetische, doch eigenlijk met alle factoren, die op het bouwen betrekking hebben. Zoo schaaft te ver doorgevoerde economie de soliditeit, de bruikbaarheid van het gebouw: laat ons even denken aan de zegwijze: goedkoop duurkoop!

Bij een opdracht van een bouwondernemer aan een architect is economie factor van de opdracht, in elk bijzonder geval te bepalen en aan te voelen. Het moet en behoeft geen onderwerp van voortdurende twist te zijn, doch een onderwerp van voortdurend overleg! Ten aanzien van het aesthetische in het bouwen is economie een der dwingende factoren, waardoor schoonheid zich in eenvoudig zal kunnen openbaren. Ook deze strijdigheid: economie-aesthetica is geen uiteindelijke strijdigheid, doch wordt in het gebouw opgelost!

Ook hier blijkt het groote belang en de noodzakelijkheid om den architect bij den ondernemingsbouw zijn volle beroepsuitoefening te laten, eerst dan zal hij voor de economie van dezen bouw zijn volle verantwoordelijkheid mede kunnen aanvoelen en zal zijn samenwerking met zijn opdrachtgever-bouwondernemer tot de best mogelijke resultaten kunnen voeren.

C. J. BLAAUW.

OVER DE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL.

In „de Telegraaf” van Dinsdagavond 27 Mei lazen wij onderstaande beschouwing over de actie van den B.N.A. inzake de bescherming van den architectentitel:

Bepaalde beroepen en bedrijven hebben vaak te kampen met „beunhazers”, die zich er met hardnekkigheid aan vastklampen, en er niet zelden een levensbestaan in weten te vinden, helaas maar al te dikwijls ten koste van goedgelovige en vertrouwende cliënten en van hun bona fide „collega's”. Hoe velen laten niet den titel accountant op hun brieven drukken, hoewel zij van accountancy slechts een vaag begrip hebben; hoeveel eerbare timmermannetjes en kleine metselaarspatroons, die wel eens een tuinhuisje hebben mogen helpen timmeren, voeren niet den weidschen titel van architect? Vooral onder de bouwkundigen wordt veel geklaagd en herhaalde malen is deze kwestie, ook op internationale congressen, ter sprake gebracht. De Bond van Nederlandsche Architecten (B.N.A.), die zich reeds geruimen tijd met dit vraagstuk heeft beziggehouden, heeft, gelijk bekend, eenigen tijd geleden aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bescherming van den titel van architect verzocht.

Nu kan men in het algemeen onder „bescherming van titel” tweedrieel verstaan: in de eerste plaats de bescherming van den titel in engeren zin, d.w.z. van het recht om, als aan bepaalde voorwaarden van opleiding is voldaan, het woord architect aan zijn naam toe te voegen, zonder dat dit iets afdoet aan de bevoegdheid van anderen, die dien titel niet mogen dragen, om bepaalde werkzaamheden te verrichten. In de tweede plaats kan men bedoelen bescherming van bevoegdheid, zooals men die b.v. kent bij academische graden. In dat geval zou de bevoegdheid om huizen te bouwen of andere werkzaamheden van dien aard te verrichten, slechts loekomen aan hen, die den titel architect mogen voeren en daartoe aan zekere voorwaarden (b.v. examen) hebben voldaan. Zoover heeft de B.N.A. niet willen gaan: hij heeft zich bepaald tot het invoeren van bescherming van den titel zonder meer.

Naar verluidt heeft de regering het verzoek van den B.N.A. goedgunstig ontvangen. Aan den anderen kant ontveinst zij zich echter niet, dat een eenvoudige inwilliging door een wetje ad hoc op groote bezwaren stuit.

Wat toch is het geval? Men kent in Nederland geen bescherming van den titel in het algemeen. Het voeren van den doctors-titel b.v. waartoe men niet gerechtigd is, vormt geen strafbaar feit. De invoering van de bescherming van een bepaalden titel, in casu dien van architect zou daarom niet passen in het kader van onze wetgeving: met recht zouden andere groepen — wij noemden reeds de accountants — zich daartegen verzetten. Een mogelijkheid, die openblijft is de invoering van een bescherming van den titel in het algemeen. Hierdoor geeft men aan het vraagstuk echter een belangrijke uitbreiding. Een dergelijke wet ontwerpt men maar niet zoo in eens, terwijl bovendien de vraag rijst of een bescherming van den titel in ons land, dat wel de bescherming van de bevoegdheid kent, niet overbodig is.

In dit verband ligt de vraag voor de hand of de B.N.A. met het verzoeken van bescherming van den titel alleen, wel den juiststen weg heeft ingeslagen. Zou hij b.v. niet beter gedaan hebben bescherming der bevoegdheid te vragen? Een bescherming der bevoegdheid toch brengt in verreweg de meeste gevallen mee, dat automatisch ook de titel beschermd wordt. Bij de academische titels komt dit duidelijk uit. Waartoe voert iemand wel eens een titel, die hem eigenlijk niet toekomt? In verreweg de meeste gevallen om de voordeelen te genieten, welke aan dien titel verbonden zijn. Vervallen deze voordeelen dan verdwijnt ook de grootste aantrekkelijkheid om zijn naam te versieren, met een voor- of achtervoegsel, waarop men geen recht heeft. Wat helpt het of men zich Dr. noemt, als men de geneeskunde niet mag uitoefenen, of men Mr. schrijft, als men niet als advocaat mag pleiten; en wat zou de titel architect beteekenen, als men toch niet mocht bouwen?

Wie zoo redeneert heeft het gelijk aan zijn kant, waar het betreft de scherp omlijnde beroepen, welke een kundigheid vereischen, die slechts behoorlijk gewaarborgd is bij een degelijke vooropleiding.

In de architectuur speelt echter nog een andere factor een rol en de B.N.A. heeft dit, naar men mag aannemen, gevoeld, toen hij slechts bescherming vroeg van den titel. Het is daarom ongetwijfeld wel niet zonder reden, dat bescherming van de bevoegdheid vooralsnog niet is verzocht. Architectuur is bouwkunst en hoewel het vervaardigen van kunstvoorwerpen iets is, dat men in vele gevallen wel aan kan leeren, vooral waar het betreft het aanpassen van bepaalde vastgestelde en algemeen erkende aesthetische gegevens aan de eischen der practijk (woningbouw b.v.) dient hier een plaats open gelaten te worden aan den „geboren kunstenaar”, het genie, den man van begaafdheid, die zonder veel vakopleiding en studie met een aangeboren gevoel voor schoonheid een kunstgewrocht weet te scheppen, dat bewondering afdwingt; die aesthetische effecten weet te bereiken, welke ver uitgaan boven de visie van den „gestudeerde” bouwkundige. En dezen zou men buiten het corps der bouwkundigen sluiten? Wie zal hier de grens trekken en waar ligt deze?

Men ziet: het terrein ligt hier voor den wetgever vol voetangels en klemmen. In ieder geval is het echter reeds een stap in de goede richting, dat men de zaak ernstig in studie heeft genomen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUUSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

7 JUNI

N° 23

HET VISSCHER'S BASTION MET DE ST. MATTHEUS KERK TE BUDAPEST.

HET AANSTAANDE ARCHITECTEN-CONGRES TE BUDAPEST (7—14 September).

Over eenige weken zullen de leden van den B.N.A. ontvangen de uitnodiging om in te schrijven voor de bijwoning van het XIIIe internationale architecten-congres te Budapest. Op de vergadering van 24 Mei j.l. heeft de voorzitter van den B.N.A. al reeds eenige mededeelingen omtrent de voorbereiding van het congres gedaan, en de toen aanwezigen opgewekt tot bijwoning ervan. Zulks moge, aan de hand van het hier onder volgende nog eens herhaald worden. Het congres van 1927 ligt allen nog wel versch in het geheugen, zoo dat wij niet daarheen behoeven te verwijzen. Die Septemberweek is de oorzaak, dat onze buitenlandsche collega's zich nog steeds uitputten in hun lofuitingen over de prettige ontvangst en de collegiale geest, die zij bij hun Hollandsche collega's gevonden hebben. Daardoor hebben wij min of meer een eereschuld op ons geladen met de verplichting erbij om straks in grooten getale naar Budapest op te trekken.

Voor eenigen tijd had ik het genoegen een kort overzicht te geven in het B. W. A. van wat al reeds in den loop der jaren op de verschillende architecten-congressen besproken is en welke gevolgen dat in de verschillende landen heeft gehad. Evenwel zijn er natuurlijk nog genoeg collega's, die omtrent de waarde dier congressen tamelijk sceptisch zijn gestemd. Maar naast de minder of meer hoog aangeslagen waarde dier congressen is er dit, dat het altijd weer aangenaam is en van groote beteekenis blijkt te zijn om buitenlandsche collega's weer te ontmoeten. Dat leidt tot verruiming van den eigen gezichtskring, kweekt vriendschapsbanden, voert vaak over den dijk van vooringenomenheid heen, lost verdeeldheid

op en leert elkaars werk meer waardeeren en beter begrijpen. Over deze beteekenis der congressen denke men vooral niet te licht.

Voor het aanstaande congres, dat van 7 tot 14 September te Budapest zal gehouden worden, is al heel wat werk gedaan. Het belooft zonder twijfel zeer interessant te worden. Van alle landen wordt dan ook een ruime deelname verwacht en werd sterke medewerking toegezegd. De te behandelen thema's zijn van dien aard, dat allen daar belangstelling voor kunnen hebben. Er zijn vijf thema's: 1. De opleiding van den architect, in het bijzonder met betrekking tot den modernen architect te stellen eischen op finantieel, oeconomisch en organisatorisch terrein; 2. Architectenkamers en gemeenschapsbelangen van de architecten; 3. De bescherming van het kunstzinnig eigendomsrecht van internationaal standpunt bezien; 4. De rol van den architect bij industriebouw; 5. Acoustiek en bouwkunst. Van alle landen zijn over deze onderwerpen prae-adviezen gevraagd. Het bestuur van den B.N.A. heeft de volgende heeren bereid gevonden om Nederlandsche prae-adviezen op te stellen, en wel in dezelfde volgorde: Prof. Ir. J. A. G. v. d. Steur te Delft, A. Otten te Rotterdam, Mr. E. P. H. Rosenboom te Amsterdam, Ir. A. J. v. d. Steur te Amsterdam en Prof. Dr. A. D. Fokker te Haarlem. Het lid van de Nederlandsche sectie Prof. Slothouwer zal de besprekingen leiden bij de behandeling van het vierde thema. Buitendien is, zooals bekend, Ir. Joseph Cuypers op het oogenblik de voorzitter van het C.P.I.A., zoodat Nederland een belangrijke plaats inneemt in de leiding van het congres.

De Hongaarsche sectie heeft het aangedurfd om naast het congres een internationale architectuur-tentoonstelling te hou-

185

MARIA AM GESTADE TE WEENEN.

den. De Regeering en het Gemeentebestuur van Budapest hebben haar hun steun gegeven. Van bijna alle landen werden ruime inzendingen toegezegd. En op deze tentoonstelling zal ook ons land niet achter blijven. Een van de tentoonstellingsbepalingen is, dat de sectie van elk land de verantwoordelijkheid draagt van de inzending van de landelijke sectie. De Nederlandsche sectie heeft voor de Nederlandsche inzending de instemming en de medewerking gekregen van den Tentoonstellingsraad, die de inzending zal tezamenbrengen en voor een behoorlijke verzorging van het tentoongestelde reeds maatregelen getroffen heeft. Natuurlijk gaat naar Budapest een verzameling uit het prachtig foto-archief van den T. R. Maar het is niet buitengesloten, dat bovendien eenige teekeningen van een paar der belangrijkste gebouwen of ontwerpen der laatste jaren zullen meegaan. In de bladen is mededeeling gedaan, dat voor de tentoonstelling een groot aantal medailles is beschikbaar gesteld. In gemeenschappelijk overleg tusschen B.N.A., T.R. en N.S.-C.P.I.A. is besloten aan de Hongaarsche sectie te berichten, dat in Nederland geen prijs wordt gesteld op bekroningen en de Nederlandsche inzending derhalve buiten mededinging wordt gezonden.

Zoals het bij elk congres te doen gebruikelijk is wordt ook de noodige tijd gereserveerd voor de onderlinge kennismaking, voor het bijwonen van officiële ontvangsten en voor het maken van excursies. Daarom trent zal het eerstdaags te verschijnen programma meerdere bijzonderheden brengen. Hongarije en Budapest kennende, kan nu wel al de verzekering gegeven worden, dat de ontvangsten grandioos zullen zijn en

SCHOOL VOOR HOUTBEWERKING TE WEENEN.
ARCH. J. HOFBAUER EN W. BAUMGARTEN.

de uitstapjes een schat van bezienswaardigheden zullen brengen.

Teneinde aan het congres een grooteren omvang te geven en ook nauwer in contact te brengen met de officiële persoonlijkheden in de verschillende landen had de Hongaarsche sectie verzocht in elk land te komen tot de instelling van een Beschermings-comité. In het Hongaarsche Beschermings-comité namen o.m. zitting de Rijksbestuurder, de Ministers van Eeredienst en Onderwijs, van Landbouw, en van Buitenlandsche zaken en de Minister-President; in Frankrijk o.m. de President van de Republiek en de Minister-President. De Nederlandsche sectie stelt het op hoogen prijs dat in het Nederlandsche Beschermings-comité hebben willen zitting nemen Z.E. de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Z.E. de Gezant van Hongarije, de Rector Magnificus van de Technische Hoogeschool, de Directeur van de Academie voor Beeldende Kunsten, Dr. H. P. Berlage, de Chef van de Afdeling Kunsten en Wetenschappen, het Hoofd van den Rijksgebouwendienst en de Rijksbouwmeester.

Bovendien is het zeer waarschijnlijk, dat Nederland ook door een Regeeringsvertegenwoordiger officieel op het congres vertegenwoordigd zal zijn.

Terecht of ten onrechte vreesden de leden van de Nederlandsche sectie dat de hooge kosten voor velen een aanleiding mochten zijn om van deelneming aan het congres af te zien. Wij hebben daarom een onderzoek ingesteld op welke manier men op de goedkoopste en eenvoudigste manier aan alles zou kunnen meedoen en bovendien, door een kleine uitbreiding van de reis, er nog meer het karakter van een vacantiereis aan zou

GEZICHT OP HET HRADSHCHIN TE PRAAG. AFB. UIT „VERZAMELDE OPSTELLEN" VAN DR. PLANTENGA.

kunnen geven. In de eerste plaats is daartoe noodig aaneensluiting van de congressisten. Ook de Italiaansche congressisten hadden zich in 1927 tot een groep vereenigd en hebben voor en na afloop van het congres nog gezamenlijke uitstapjes gemaakt. In het programma voor dezen tocht zijn nu opgenomen bezoeken aan Weenen en aan Praag.

De geheele duur van den tocht wordt daarmee uitgebreid tot 14 dagen, n.l. van 3 tot 18 September. De reisom hiervoor is gesteld op f 200.— p.p. Hierin zijn begrepen spoorkosten 2e klasse, maaltijden, logies, fooien, verzekeringskosten, enz. Te Budapest is alleen gerekend op logies met ontbijt, om aan de deelnemers voldoende vrijheid van beweging te waarborgen. Deze werkelijk ongelooflijk lage prijs kan echter slechts bedongen worden, wanneer zich tenminste 20 deelnemers opgeven. De tocht wordt dan voorbereid door de Ned. Reisvereeniging. Men begrijpe echter goed, dat wij geheel onafhankelijk reizen. Het eenige noodzakelijke is, dat de deelnemers, voor zoover zij nog niet lid zijn van de Nederl. Reisvereeniging, daarvan lid worden. De contributie bedraagt slechts f 1.— per jaar.

Het is zeer gewenscht, dat zij, die het plan hebben aan het congres deel te nemen, daarvan al zoo spoedig mogelijk blijk geven. Om het overzicht van de deelnemers aan het congres te vergemakkelijken zal het ook zeer op prijs gesteld worden, wanneer het ingevulde inschrijvings-formulier gezonden wordt aan ondergeteekende, die dan voor verzending in eens zorg draagt en tevens alle andere maatregelen in het belang van den tocht kan treffen.

De Secretaris van de Nederl. Sectie C.P.I.A.
JAN WILS.

KANTOORGEBOUW „FERRA" TE PRAAG. ARCH. J. K. RIHA.
(UIT TAUT, DIE NEUE BAUKUNST).

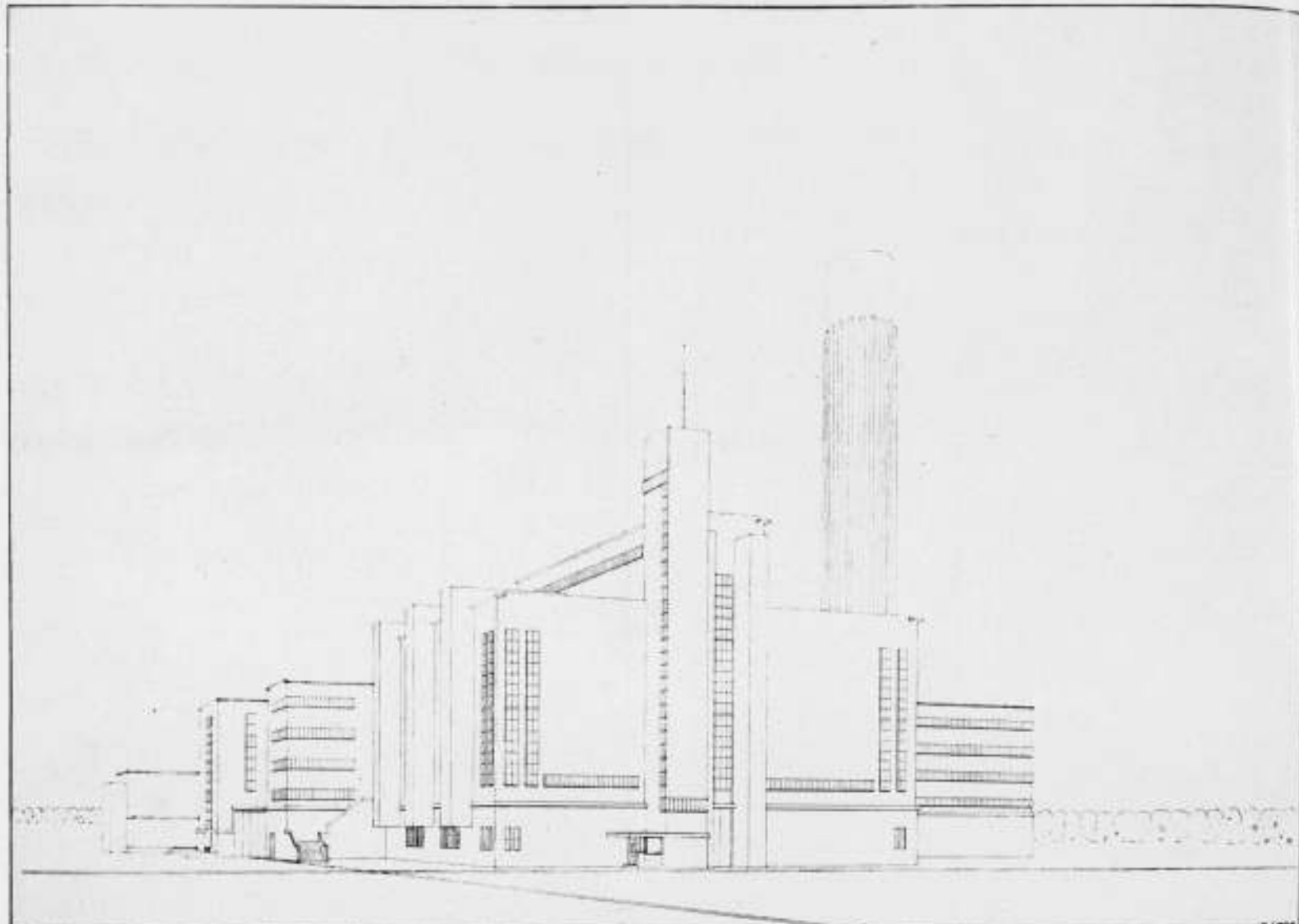
DE ELECTRICISCHE CENTRALE VAN HET P. E. N. TE VELSEN-NOORD.

Op een ongeveer elf H.A. groot terrein, gelegen in den hoek tusschen Spoorbaan Velsse Spoorbrug-Beverwijk en het Noordzeekanaal, laat het Provinciaal Electriciteits Bedrijf — kortweg het P. E. N. genoemd — een centrale bouwen, welke dienen zal voor het opwekken van den voor de distributie in Noord-Holland benodigden stroom.

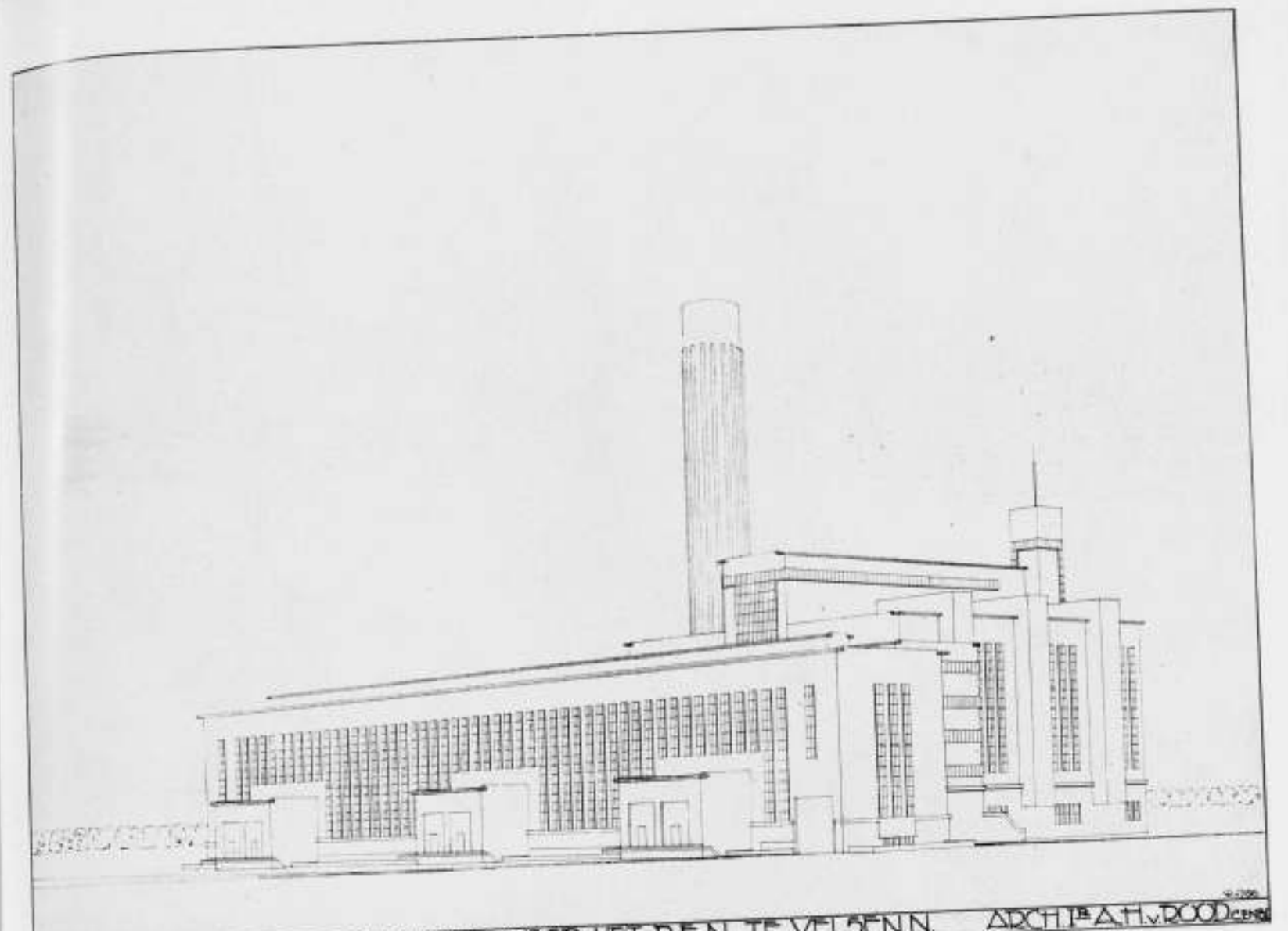
Het belangrijkste element is het Hoofdgebouw, waarvan plattegrond en doorsnede hierbij zijn gereproduceerd; dit gebouw is een samenstel van het Ketelhuis, het Pompenhuis met Centrale-wacht, waterreiniging en nevenruimten, en de Machine-hal. Het Ketelhuis bevat 6 ketels, elk met een normaal vermogen van 50 ton stoom per uur, terwijl de stoomdruk 30 K.G.cM. en de stoomtemperatuur 425° Celsius bedraagt, van welke ketels 2 met Hoogovengas worden gevoed en de vier overige met kolen; in de machinehal is ruimte voor 3 turbo-generatoren elk met een normaal vermogen van 24000 Kilowatt. Van die machines worden voorloopig slechts 2 opgesteld.

De door haar opgewekte electriciteit heeft een spanning van 6000 Volt en wordt direct geleid naar transformatoren die de spanning op 50000 Volt brengen, met welke spanning de distributie in Noord-Holland plaats vindt.

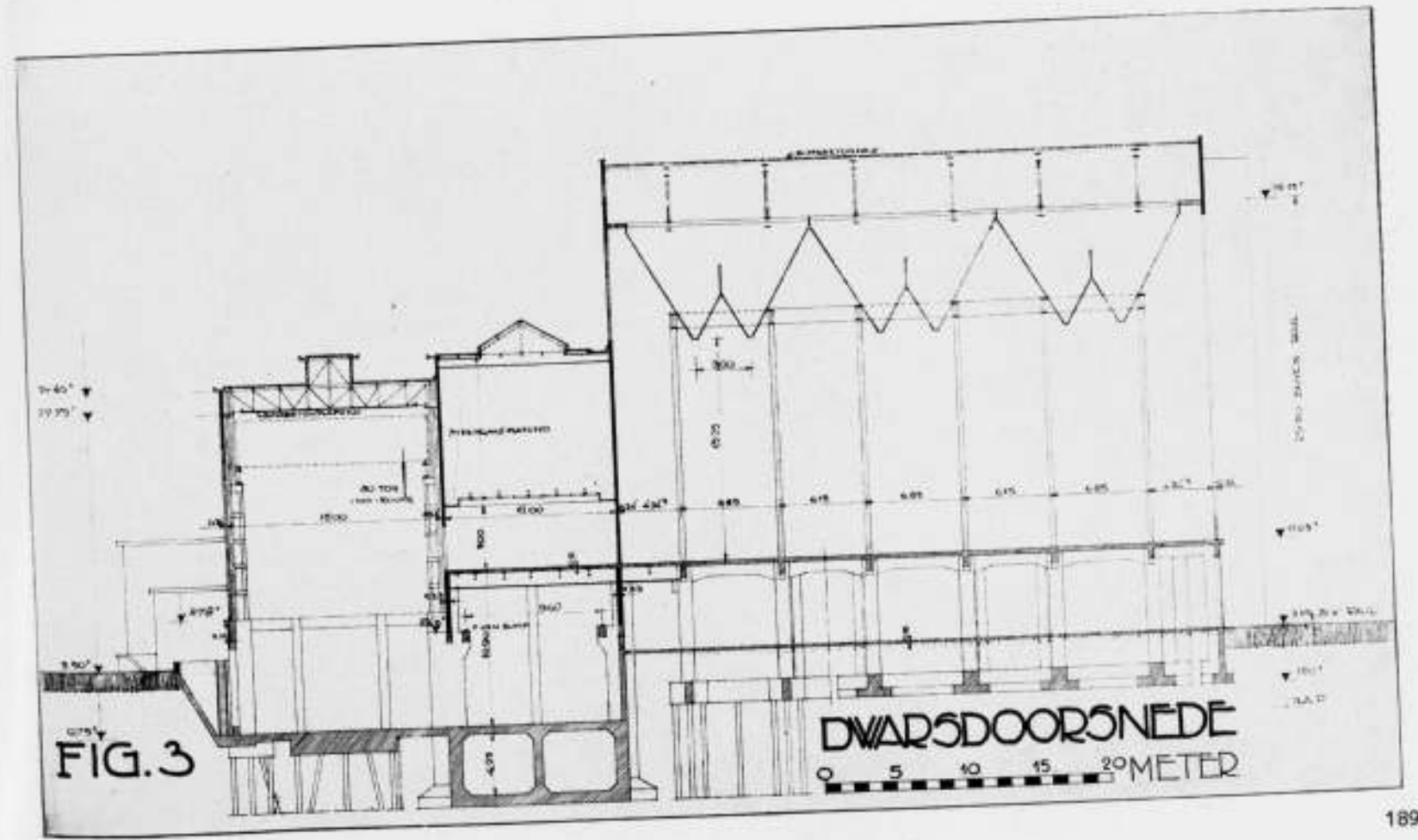
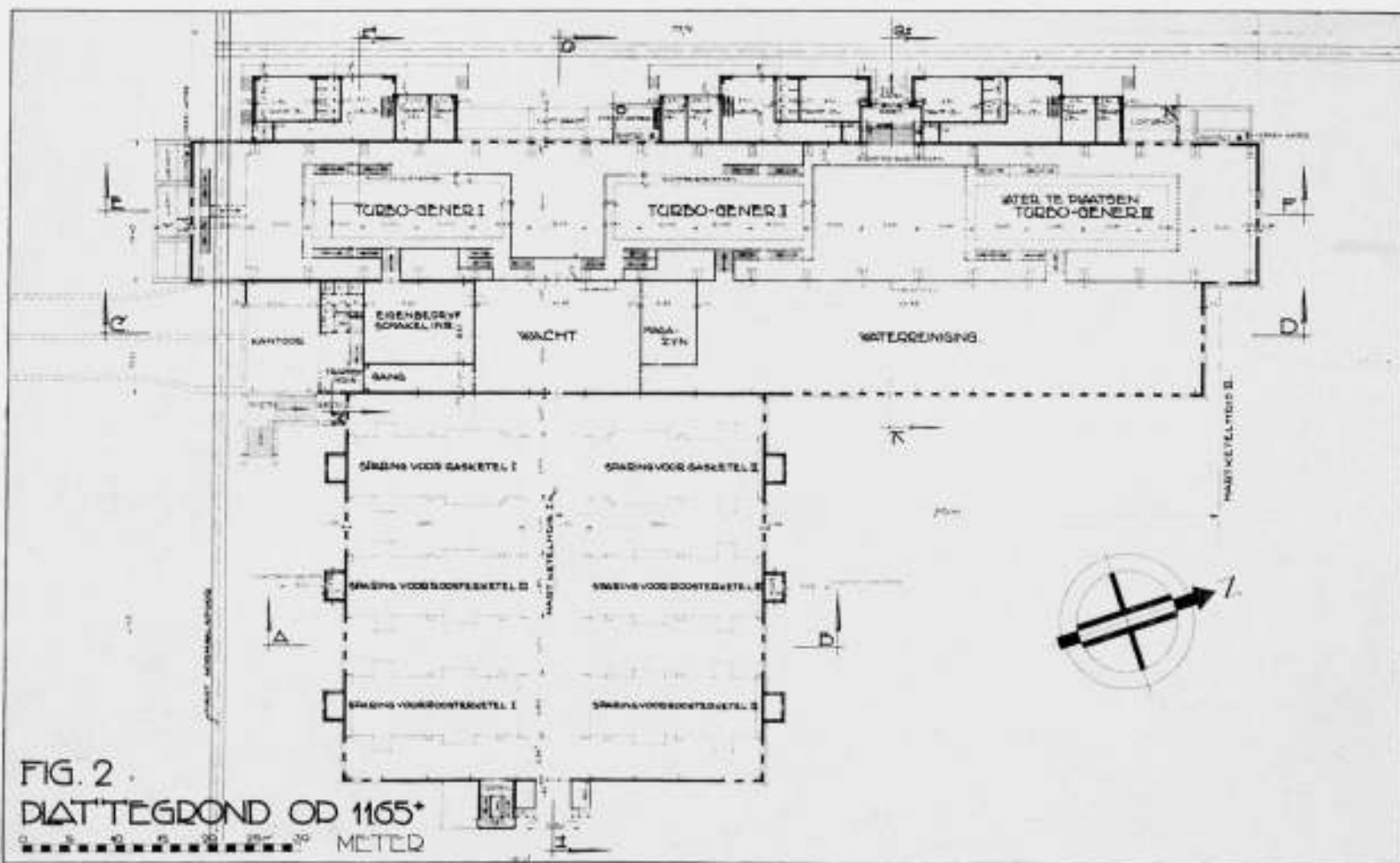
Het Hoogovengas wordt vanaf de in het Westen op plm. 1,5 K.M. afstand gelegen Hoogovens der Kon. Ned. Hoogovens en Staalfabrieken door een 1,6 M. dikke ijzeren leiding naar het Ketelhuis gevoerd. De b.g. kolen kunnen zowel per spoor als per schip worden ontvangen: het eerste over een aansluiting op het raccordement der Hoogovens en het tweede, dank

BOUW ELECTRIÏSCHE CENTRALE VOOR HET D.E.N. TE VELSEN. ARCHT. A.H. ROOD

BOUW ELECTRIÏSCHE CENTRALE VOOR HET D.E.N. TE VELSEN. ARCHT. A.H. ROOD

zij een kaaimuur te bouwen langs een alsnog te maken zijhaven van het Noordzeekanaal.

De kolen worden door een portaalkraan, rijdende in de lengterichting van den Kaaimuur, uit het schip gelost, gestort in normaal-spoorwagens en onder b.g. raccordementssporen door naar het Centrale terrein gevoerd. Daar kunnen ze of wel direct gestort worden in trechters naast het Ketelhuis of wel verder gebracht worden naar de opslagplaats. Vanuit de storttrechters brengen elevatoren de kolen omhoog in de bunkers die zich boven de ketels bevinden.

Als kern van den plattegrond zien wij de Wacht, gelegen in hartlijn Ketelhuis; en dat als betekenissenvolle uitdrukking van haar functie: hier vandaan kan het commando uitgaan, want hier komen de bepalende gegevens betr. stroomproductie en verbruik samen.

Ten Zuiden van de Wacht liggen de traphal met lift ter verbinding van de schaftlokalen, bad- en kleedruimten c.a., kantoren, voordrachtszaal enz.; ten Noorden bevindt zich de waterreiniging; en onder al deze ruimten strekt zich de pompengalerij uit plm. 105 Meter lang, 12 Meter breed en plm. 11 Meter hoog direct bovenop de Koelwaterkanalen die het koude Noordzeekanaalwater in vrijen loop vanaf een Filterhuis in de O.haven tot vlak onder de pompen brengen resp. het verwarmde koelwater naar de W.zijhaven voeren.

De zeer diepe ligging dezer kanalen vlak naast de hooggelegen turbogenerator-fundamenten welke per stuk belast zijn met plm. 1300 ton maken het ontwerp van den onderbouw tot een bijzonder moeilijk probleem.

Ten Z. en ten N. van het Ketelhuis zullen schoorsteenen verrijzen van ongeveer 70 Meter hoogte en van een eigenaardige samenstelling: het is een combinatie van rookafvoer en vlieg-aschvanger.

Westelijk van het Hoofdgebouw komen de beide Schakelhuizen, een voor 50000 Volt, het andere voor 10000 Volt, waarin ook de elektrische commando-ruimte is ondergebracht.

Aan de andere zijde van het Hoofdgebouw ligt gecombineerd tot één gebouw de Werkplaats, het Magazijn en het zgn. Transformator- en Oliehuis, zijnde de transformator-herstellen bergplaats.

En geheel in het Oosten is op een fraai begroeid gedeelte van het terrein een woningparkje voor die ambtenaren ontworpen, welke met het oog op eventuele storingen in de buurt moeten huizen.

Ziehier een overzicht van de thans uit te voeren werken. Vanzelfsprekend is overwogen hoe de installatie kan worden uitgebreid: het is de bedoeling zoo noodig een tweede Ketelhuis te bouwen en de overige ruimten Noordwaarts te verlengen. 28.5.30.
Ir. A. H. VAN ROOD.

OLIESTOOKINRICHTINGEN VOOR CENTRALE VERWARMINGSINSTALLATIES.

I. Verstuivingsbranders onder hoogen druk. Dit type brander wordt in Amerika zeer veel toegepast.

De olie wordt door een motorpomp uit het hoofdolie-reservoir gezogen en naar den brander geperst. Daar de toe te voeren hoeveelheid olie slechts zeer gering is, wordt deze ingesteld door een gedeelte te laten terugstroomen naar het reservoir. Door het meer of minder wijd openen van het reguleerventiel in de terugvoerleiding kan de oliehoeveelheid die naar den brander stroomt vergroot of verkleind worden. De verstuiving wordt tot stand gebracht door de olie onder hoogen druk door

een kleine opening te persen. De ventilatorlucht behoeft dus geen mechanischen arbeid te verrichten om de olie in fijn verdeelden toestand te brengen. De luchtdruk kan dus zeer gering zijn en behoeft slechts zoo groot te zijn, dat de verst wesspotten druppels nog voldoende verbrandingslucht vinden. De luchtdruk is normaal 5 à 6 c.M. waterkolom. Hierdoor is het geruisch bij de verbranding en het krachtsgebruik van den ventilator zeer gering.

De pompdruk echter moet om een bevredigende verstuiving te bereiken zeer hoog zijn n.l. ± 10 atm. zooals ook volgt uit de volgende benaderende berekening.

Uitgaande van de met luchtverstuiving verkregen praktijkwaarde, dat met een luchtdruk onder de 25 c.M. waterkolom geen voldoende fijne verdeling van de olie verkregen wordt, rijst de vraag, „hoe hoog moet de pompdruk zijn om bij pompverstuiving een goede brandstofnevel te krijgen?

Voor ieder Kg. olie is bij verbranding ongeveer 14 M³. lucht nodig. Dus 1 M³. lucht moet 0.07 Kg. olie verstuiven. De arbeid die 1 M³. lucht onder een druk van 25 c.M. waterkolom bij adiabatische expansie kan leveren is ± 180 K.C.M.

Deze energie wordt aangewend om de lucht en de olie een zekere snelheid te geven.

De snelheid van de lucht en olie kunnen aan elkaar gelijk gesteld worden. Dus in 180 K.C.M. $= \frac{1}{2} M V^2$ als arbeidsvermogen van beweging stelt de M voor de gezamenlijke massa van olie en lucht, zijnde resp. 0.007 en 0.13 of samen 0.137. Hieruit volgt een snelheid $V = 52$ M. per sec.

Om bij pompverstuiving een gelijke verstuiving te bereiken moet de aan de olie toegevoerde energie ook gelijk zijn.

Deze energie $= \frac{1}{2} M. olie V^2 \times 0,007 \times 52^2 = 9,1$ K.C.M. Dit moet gelijk zijn aan de door de pomp toe te voeren energie $=$ pompdruk \times volume olie. Nu is 0.07 Kg. olie bij een s.g. van 0,85 ongeveer 0,08 L. $= 0,00008$ M³.

Hieruit volgt, dat de pompdruk moet zijn 110.000 K.G. per M³. d.i. 11 atm.

De pompdruk wordt normaal genomen tusschen 8 en 14 atm., hetgeen dus wel de minimum toelaatbare druk is waarbij men van een voldoende verstuiving verzekerd is. Hooger opvoeren van den pompdruk is met het gebruikelijke type pomp niet goed mogelijk. Nemen wij nu nog in acht, dat het grootste deel van de olie door de retourleiding naar de tank terug stroomt, dan is het hieruit duidelijk, dat zich voor de branderopening een druk instelt, aanzienlijk lager dan de pompdruk zelf, hetgeen de verstuiving zeer nadeelig beïnvloedt. In 't algemeen staat de verstuiving dan ook achter bij luchtverstuiving, met als gevolg een slechter nuttig effect.

Hieraan komt men tegemoet door den ketel van een vuurvaste bekleeding te voorzien waardoor in den vuurhaard een hooge temperatuur heerscht, welke de ingespoten oliedruppeltjes gedeeltelijk doet vergassen en hierdoor de verbranding verbetert. Veelal hoort men beweren, dat een dergelijke brander steekvlammen vormt welke nadeelig zijn voor het ketelmateriaal en dit daarom dan ook van een vuurvaste omkleeding wordt voorzien. Dit is ook wel zoo, maar de hoofdreden moet gezocht worden in het feit, dat men zoo de précaire verstuiving tracht te verbeteren.

Uit bovenstaande globale berekening volgt dan ook dat de capaciteit van den brander niet in wijde grenzen regelbaar is. Immers stelt men het geval, dat men de capaciteit tot op de helft wil reduceeren, dan moet het reguleerventiel in de terugvoerleiding zóó ver geopend worden, dat zich voor de opening van den brander een zoodanigen druk instelt, dat de ingespoten hoeveelheid olie half zoo groot is.

De druk zou dan volgens berekening moeten dalen tot $\frac{1}{4}$ van zijn oorspronkelijke grootte, dus $\frac{1}{4} = 2,75$ atm. met welken druk zeer zeker geen voldoende verstuiving zal zijn te bereiken.

Een normale regeling b.v. in de verhouding 1 : 4 is bij dit type brander dan ook absoluut uitgesloten.

Men gebruikt deze branders daarom in z.g. „periodiek bedrijf“. Indien b.v. $\frac{1}{3}$ van de maximum warmtecapaciteit gewenscht wordt, houdt men den brander 1 uur in bedrijf op volle capaciteit en stopt gedurende 2 uren, inplaats van den brander gedurende 3 uren op $\frac{1}{3}$ van zijn maximum capaciteit in bedrijf te stellen. Dit is uit de hand natuurlijk slecht te bereiken. Dus volgt uit de constructie van den brander zelf, dat een oliestookinrichting volgens dit systeem is aangewezen op automatisch bedrijf, waarbij de brander zoodra hij voldoende warmte aan de installatie heeft geleverd, automatisch buiten bedrijf wordt gesteld.

Dit buiten bedrijf stellen geschiedt door het stoppen van den motor welke op één as aandrijft den ventilator voor de luchtlevering en de oliepomp voor de olielevering. Door het stoppen van den motor houden dus tegelijkertijd olie- en luchtlevering op, waardoor men voorkomt, dat alleen nog olie aangevoerd op het heete metselwerk gespoten wordt, daar vergast, tot explosie's aanleiding kan geven en bovendien den ketel sterk vervuult.

Is er weer behoefte aan warmte, dan wordt automatisch de motor weer in bedrijf gesteld en olie en lucht aangevoerd en het mengsel meestal langs electrischen weg eveneens automatisch ontstoken. Dit ontsteken geschiedt meestentijds met een bougie. De benodigde spanning is zeer hoog n.l. 10.000-15.000 Volt; de poolafstand bedraagt ± 4 mm. Deze ontstekingsinrichting werkt bevredigend. De hooge spanning is echter een bezwaar, waarom andere fabrikanten de voorkeur geven aan een gloeipatroon, waarbij met normale spanningen (b.v. 220 volt) gewerkt kan worden of aan een gecombineerde gas-electrische ontsteking waarbij een klein electrisch vonkje onder lage spanning een gasvlam doet ontbranden, welke op haar beurt den oliebrander ontsteekt.

De regeling van een oliestookinrichting voor een verwarmingsinstallatie geschiedt met een thermostaat. Als maatstaf of de benodigde hoeveelheid warmte is geleverd kan dienen een vooraf bepaalde temperatuur van het ketelwater of een vooraf bepaalde temperatuur in één der vertrekken. Al naar gelang hiervan plaatst men een z.g. „ketelwaterthermostaat“ of een „kamerthermostaat“, welke bij overschrijding van deze temperatuur de installatie buiten bedrijf en haar bij te laag dalen van de temperatuur weder in bedrijf stelt. Over de verschillende opvattingen die er heerschen over de regeling door middel van de ketelwatertemperatuur of door middel van de kamertemperatuur schreef ik reeds in het nummer van dit blad van 10 Mei.

Indien de regeling geschiedt door middel van een kamerthermostaat is er tevens nog een ketelwaterthermostaat noodig, welke er zorg voor draagt, dat het ketelwater niet tot het kookpunt verhit kan worden. (Indien in het vertrek waar de kamerthermostaat is opgesteld de radiatoren zijn afgesloten, zal dit vertrek ondanks een hooge ketelwatertemperatuur den gewenschten graad niet bereiken).

Een derde thermostaat is een z.g. schoorsteen-thermostaat welke is ingesteld op de temperaturen der rookgassen en die, indien de brander tijdens het bedrijf uit mocht gaan, de geheele installatie stop zet.

Aan de hand van het bovenomschrevene zullen wij thans nog een beknopt overzicht geven van de verschillende karakteristieke voor- en nadeelen welke dit systeem eigen zijn.

Voordeelen.

1e. Een zeer lage luchtdruk van 5 à 6 c.M. waterkolom, waardoor het geruisch van de vlam gering is.

2e. Een gering krachtsverbruik van den ventilator door den lagen luchtdruk en door het periodiek buiten bedrijf stellen van de geheele installatie.

3e. Door een anderen vorm van brander is het mogelijk de vlam lang en smal of kort en breed te maken, in verband met het keteltype.

4e. Een compacte opstelling is mogelijk waardoor weinig plaatsruimte in het ketelhuis noodig is.

5e. Weinig bediening.

Nadeelen.

1e. Om een behoorlijk nuttig effect van de verstuiving te verkrijgen, is het noodzakelijk den ketel van een vuurvaste bekleeding te voorzien, waaraan nadeelen zijn verbonden en wel:

a. Door de hooge temperatuur van den vuurhaard hebben de rookgassen onvoldoende gelegenheid om af te koelen, waardoor het nuttig effect verkleind wordt.

b. Door de bemetseling wordt een deel van het verwarmend oppervlak van den ketel aan zijn bestemming onttrokken, of althans in zijn functie belemmerd, waardoor de ketelbelasting minder hoog genomen kan worden en dus een grotere ketel noodig is.

c. Een ketelbemetseling kan aanleiding geven tot explosie's. Indien bij het weder in bedrijf stellen van de installatie de bekleeding nog warm is, en de vonk van de electrische ontstekingsinstallatie weigert over te gaan, dan wordt een zekere hoeveelheid olie in den ketel gespoten alvorens de schoorsteenthermostaat de installatie weer buiten bedrijf stelt. Deze olie kan op het heete vuurvaste materiaal vergassen en aanleiding geven tot explosies welke weliswaar meestal geen gevaar zullen opleveren, maar die met groote geluidsonwikkeling gepaard gaan.

d. Indien een ketel bemetseld is, is het niet mogelijk spoedig over te gaan van het stoken van olie op het stoken van kolen, indien b.v. de olieaanvoer door bijzondere omstandigheden stagnatie mocht ondervinden.

2e. De installatie is gecompliceerd en afhankelijk van het al of niet functioneeren van een electrische ontstekingsinrichting. Er kunnen zich dus nog al eens kleine storingen voordoen, welke dikwijls onbeduidend zijn maar toch deskundige hulp noodzakelijk maken. Dit kan gedurende een strengen winter, als vorstgevaar voor de installatie bestaat, onaangenaam zijn, daar men dan verplicht is de installatie af te tappen. Teneinde dit zooveel mogelijk te voorkomen wordt tegen betaling van een bepaald bedrag een service verstrekt welke dit risico zooveel mogelijk wegneemt, maar een verhooging van de exploitatiekosten met zich brengt.

3e. De nauwe openingen van de oliesproeiers slijten, door den hoogen druk waarmee de olie erdoor geperst wordt, uit, waardoor ontregeling mogelijk is. Verstopping is door den hoogen druk niet zoo zeer te vreezen, wel gedeeltelijke belemmering van den doorlaat.

4e. Door de matige verstuiving zijn deze branders zeer gevoelig voor de kwaliteit der gebruikte olie.

Hiermede heb ik een beknopt overzicht gegeven van de verstuivingsbranders onder hoogen druk, zooals deze in Amerika gefabriceerd worden.

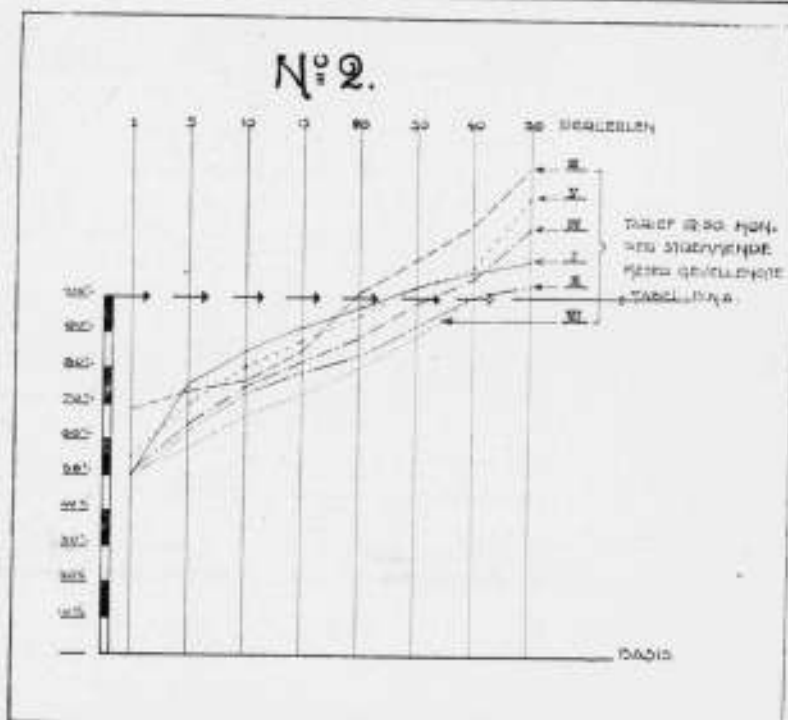
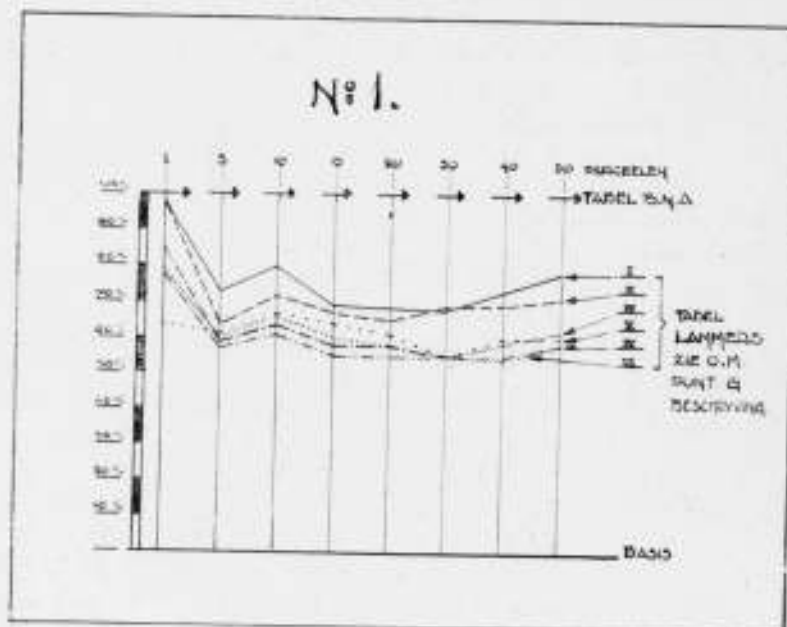
Ik hoop binnen korten tijd een overzicht te geven over verstuivingsbranders onder lagen druk (luchtverstuivingsbranders) gevolgd door een artikel over vergassingsbranders.

Ir. J. VAN ZIJP w.i.

AANVULLING EN VERBETERING VAN HET VORIGE NUMMER.

Het opnemen van de reproducties van de in het artikel van den heer H. van der Schaar (niet R. v. d. Schaar, zooals abusievelijk stond gedrukt) genoemde grafieken, is achterwege gebleven doordat de clichés niet gereed waren.

Wij drukken ze thans in dit nummer af en nemen er alsnog de

korte beschrijving bij op, welke de heer v. d. Schaar in het vorige nummer reeds gaf.

Voorts staat op pag. 183, linker kolom, 9e regel van onderen: „Het werkcontract tusschen bouwondernemer en architect is in het algemeen te weinig intens.“ Dit moet luiden: „Het werkcontract tusschen bouwondernemer en architect is in het algemeen te weinig intens.“

Grafiek No. 1:

Deze geeft vergelijking van het honorarium, dat volgens de B.N.A.-tabel, art. 21 a-b en e berekend moet worden, welk bedrag voor de opdrachten van respectievelijk 1-5-10-15 enz. perceelen telkens op 100 is gesteld, terwijl de daarmede corresponderende honoraria volgens de tabel Lammers in de lijnen I-II-III enz. daarbij zijn aangegeven ter bepaling van de verhouding.

Grafiek No. 2:

Deze geeft een verhouding voor het gevelhonorarium volgens de tabel van den B.N.A. met een honorarium, berekend naar een maatstaf van f 12.50 per strekkenden meter gevel-lengte, een en ander telkens voor 1-5-10 enz. perceelen. De B.N.A.-cijfers zijn voor elk geval op 100 gesteld. In deze grafiek spreekt natuurlijk sterk het gemis aan progressie bij een berekening op basis van f 12.50. De tabel Lammers laat ons hierbij, gelijk gezegd, geheel in den steek.

MAQUETTE VAN HET „MONUMENT AAN DEN ARBEID“ ARCH. MARIO KNAUER. BEELDHOUWER CONSTANTIN MEUNIER. (FOTO UIT L'EMULATION)

BOEKENKAST ONTWERP EMILE GUILLOT. (AFB. UIT ART ET DECORATION.)

PRIJSVRAAG BOERDERIJENBOUW.

Door de jury van de prijsvraag voor het verkrijgen van studie betreffende boerderijbouw speciaal in verband met het voorkomen en verminderen van brandgevaar, uitgeschreven door de Friesche Bouwkring in samenwerking met de Friesche Mij. van Landbouw en verschillende Brandverzekering Maatschappijen, werden de volgende prijzen toegekend en wel aan:

Motto „Altyden goed“ een ged. 1e prijs groot f 300.—, inzender M. Zwaagstra, Inspecteur Bouw- en Woningtoezicht 's-Gravenhage.

Motto „Fryslân“ een ged. 1e prijs groot f 300.—, inzenders E. Harmsma, leeraar A.B.S. Enschede en M. Hofman, bouwkundige, Gorredijk.

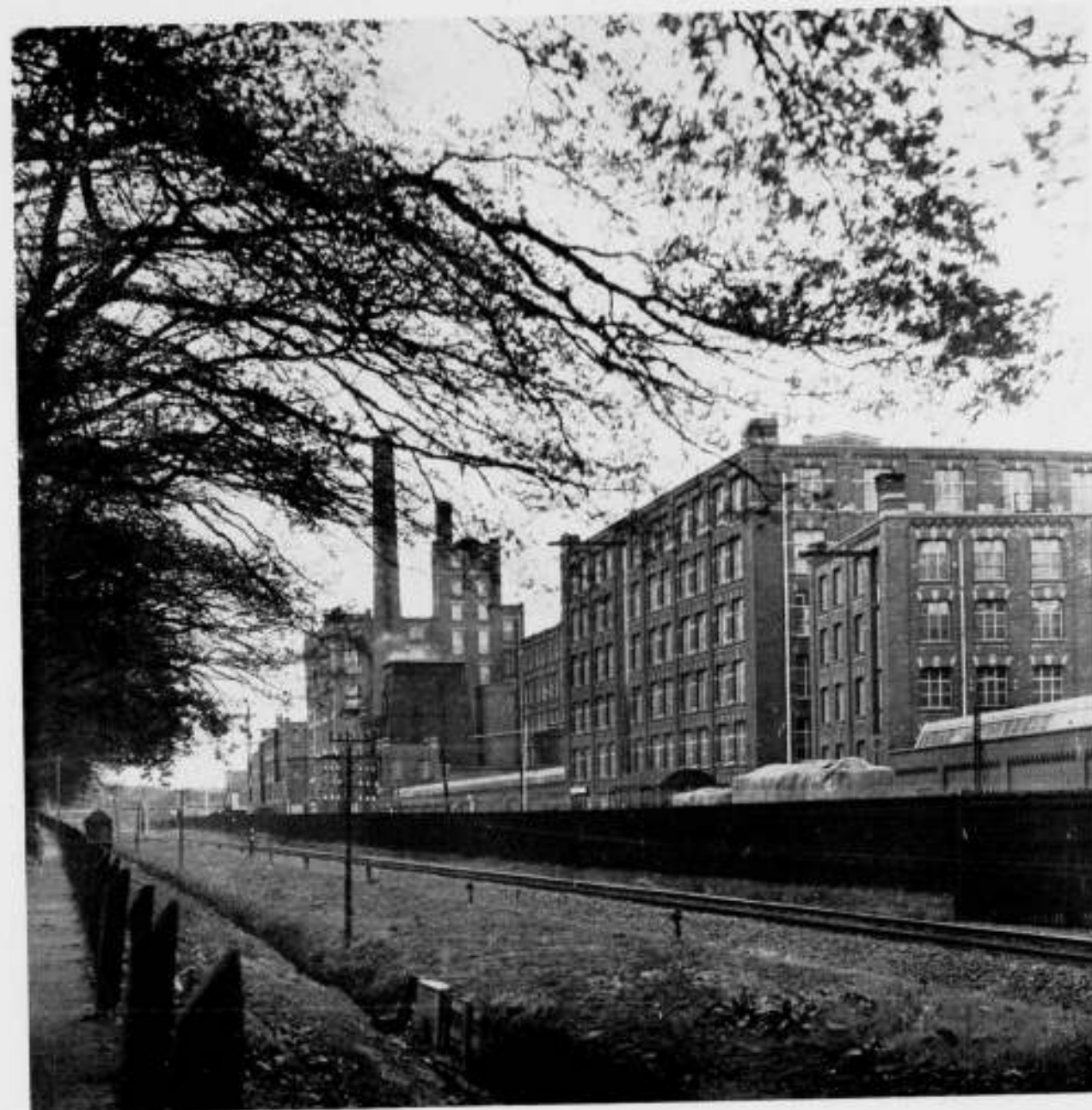
Motto „A“ een ged. 2e prijs groot f 150.—, inzender Architectenbureau Groes en Heldoorn, Leeuwarden.

Motto „S. P. B.“ een ged. 2e prijs groot f 150.—, inzending van Arch. Bureau Nieuwland en Van der Vegte, ontwerper S. Riddersma, bouwkw., Huizum.

Motto „Eenvoud“ een ged. 3e prijs f 100.—, inzender M. J. Meuleman, bouwkundige, Aalsmeer.

Motto „Uitkomst“ een ged. 3e prijs f 100.—, inzender A. A. Rozema, bouwkw.opz., Kortezwaag.

De Secretaris v d Jury.
J. ZUIDEMA.

TWENTHE.

De twee dingen, die van Twenthe het karakter bepalen, zijn de natuur en de industrie: de natuur, het gegevene van het land, de industrie, zijn bestaansbron. Beide zijn specifiek, d.w.z. dat zij, elk voor zich, hun echt Twentsch karakter bezitten, dat iets geheel eigens heeft. Er zijn in ons land meer heuvelachtige streken, maar niet alle hebben zij, als Twenthe, de eigenaardige afwisseling van langzaam glooiende bouwlanden, drassige riviergebieden met armelijk kreupelhout en schrale weiljes, van loofhoutbosschen (de Lutte, Twickel), van zeldzame statigheid en rijkdom, en vergezichten, ver over de lage landen, en intieme paadjes, die verspreide dorpjes verbinden vrij van de groote wegen, waar het zware verkeer dreunt van het industriegebied. Het is een merkwaardig industriegebied, Twenthe: het mist bijna geheel de zwarte norsche stemming van wolken uitbrakende schoorsteenen boven dreigend duistere

gebouwen, en de troosteloosheid van groezelige huizenrijen langs kale wegen in een verwoest land. Zoo is Twenthe niet. Er is nog groen, veel groen zelfs, en het land is van een innemende vriendelijkheid: de steden en stadjes zijn proper en missen bijna totaal het havelooze dat zooveel industrieplaatsen kenmerkt, waar de haastige groei van industrie naast industrie alleen den tijd liet en alleen de aandacht gespannen hield voor de directe materiele noodzaak van het oogenblik. Toch draagt het land op zijn wijze den duidelijken stempel van zijn industrieel karakter reeds op het eerste gezicht. Geen stad of dorp in Twenthe, die niet door een of meer groote fabriekscomplexen wordt beheerscht, zóó sterk, dat het beeld van zulk een plaats, voor wie er ééns was, of zelfs maar langs spoor, met zulk een fabriekscomplex geassocieerd wordt en er onverbrekelijk mee verbonden blijft. Wij geven aan den aanvang van

TUINDORP „PATHMOS“ TE ENSCHEDE, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

TUINDORP „PATHMOS“ TE ENSCHEDE, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

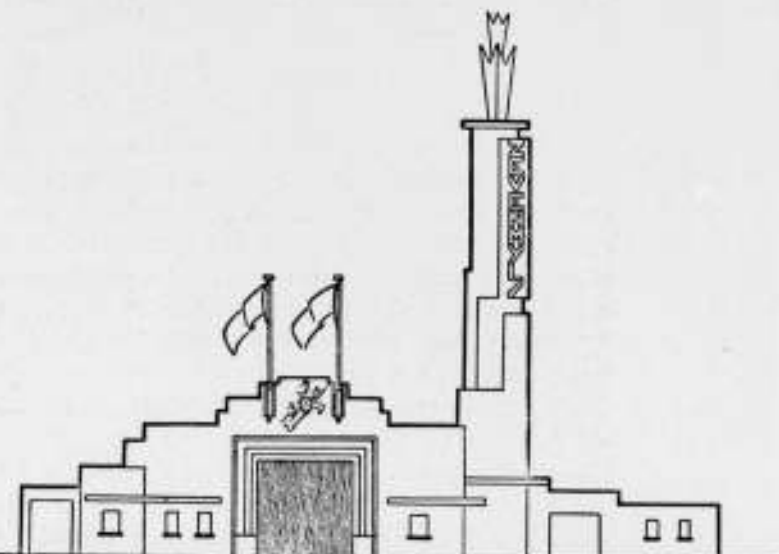
DOKTERSWONING TE ENSCHEDE, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

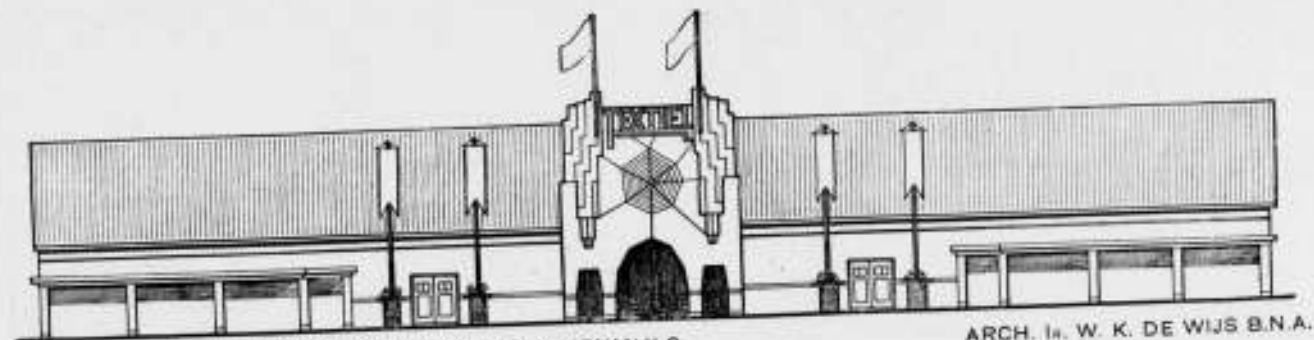
TUINDORP „DE RIET“ TE ALMELO, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

VILLA TE ENSCHEDE, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.
194

FAÇADE VAN DE ZEVENMIJLS, ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

FAÇADE VAN HET TEXTIELGEBOUW VAN DE ZEVENMIJLS

ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

TUINDORP „DE RIET“ TE ALMELO.

ARCH. IR. W. K. DE WIJS B.N.A.

KINDER VACANTIE-OORD AAN DEN DINKEL TE LOSSER.

ARCH. J. C. KROMHOUT v. d. MEER B.N.A.

C. T. STORKSCHOOL TE HENGELO.

ARCH. A. K. BEUDT B.N.A.

MIDDENSTANDSWONINGEN TE HENGELO. ARCH. A. K. BEUDT B.N.A.

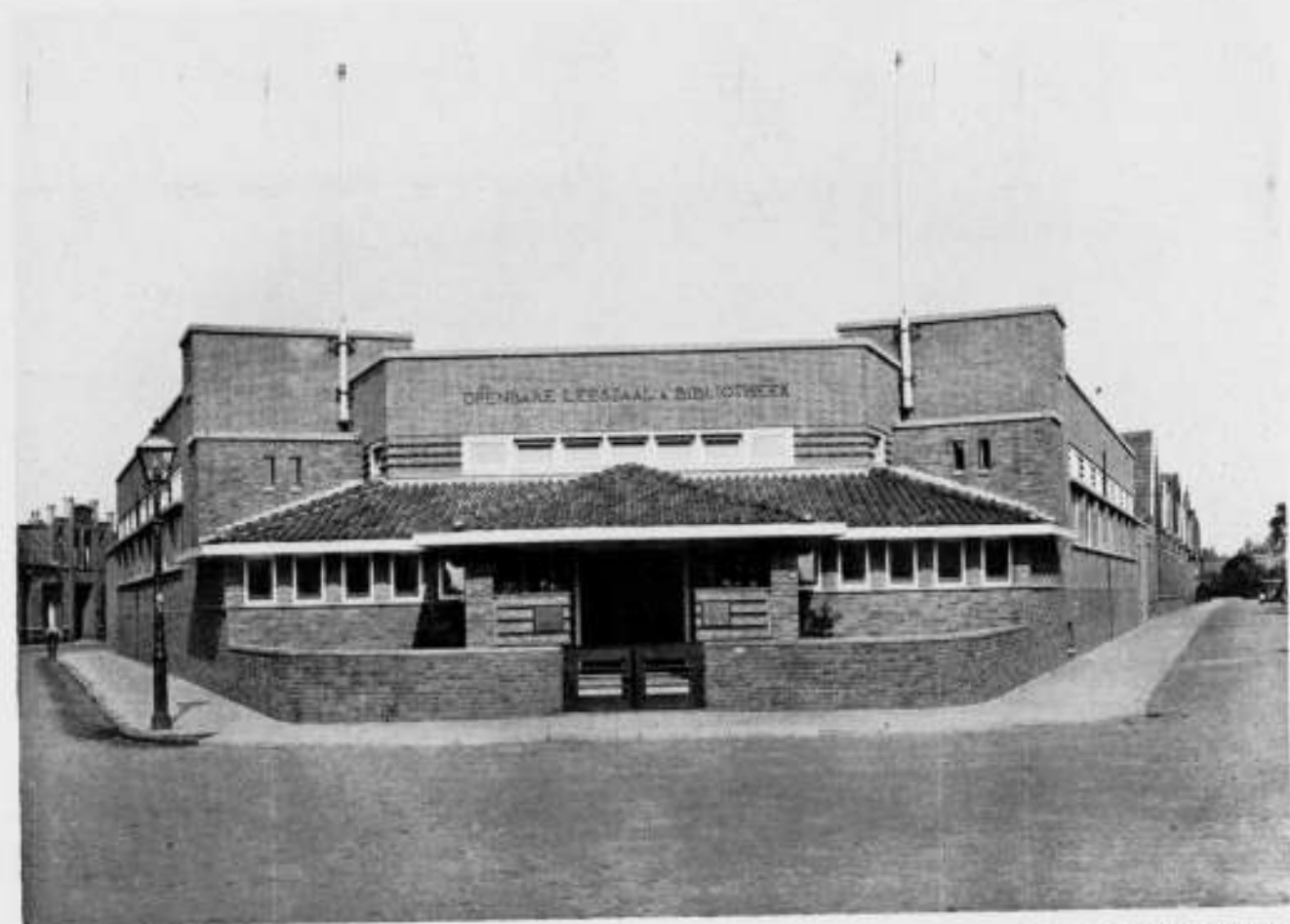

HET RIJKSMUSEUM TWENTHE TE ENSCHEDE.
ARCH. A. K. BEUDT B.N.A. EN KAREL MULLER.

dit nummer het vele honderden Meters lange complex van de weverijen van Van Heek te Enschedé, indrukwekkend beeld van industriële macht, niettegenstaande zijn onbeduidende architectuur.

Zoo heeft elke Twentsche plaats zijn fabriek of fabrieken, waaraan zij haar welvaart dankt, en die het beeld van die plaats beheerscht. Men houde dit goed in het oog, want dit is het logische gevolg van het feit, dat de industrie inderdaad de opkomst van dit gewest heeft veroorzaakt: de plaatsen, waarin zij zich vestigde, waren feitelijk in wezen niet anders dan grootere of kleinere dorpen. Het zijn alleen Almelo en Enschedé, die eigenlijk iets meer waren dan dat, maar de vlucht van de industrieën heeft ook deze plaatsen dermate vervormd, dat ook deze in hun verschijning blijken te steunen, a.h.w. te berusten op de industriële bedrijven, die zij herbergen, zonder

daar een ouder, eigen omlijnd stedelijk karakter als ouderen achtergrond, als tegenwicht, tegenover te kunnen stellen. Een oude stedeboekkundige of architectonische traditie van werkelijke draagkracht blijkt Twenthe niet te bezitten: de prachtige Plechelmuskerk te Oldenzaal, de kerk te Enschedé, en het typische geïsoleerde en niet geïndustrialiseerde Ootmarsum zijn eigenlijk de eenige sporen van oudere architectonische cultuur: wat er verder is aan oude schoonheid, bepaalt zich tot landelijke bouwkunst: van groote allure het kasteel Twickel, van typisch gewestelijk karakter de nog in tamelijk groot aantal bewaarde boerderijen met hun hooge houten topgevels. Het is mij niet bekend, of het oude Enschedé, dat door den grooten brand van 1862 met den grond gelijk gemaakt werd, een stad van meer dan middelmatige schoonheid geweest is: zijn plan (want dit is nog aanwezig: men bouwde na

OPENBARE LEESZAAL EN BIBLIOTHEEK TE HENGELO.

ARCH. A. K. BEUDT B.N.A.

ADMINISTRATIEGEBOUW VAN GEBR. STORK & CO. TE HENGELO.
ARCH. A. K. BEUDT B.N.A.

GARAGE TE ENSCHEDE. ARCH. JOH. H. SLUYMER B.N.A.

den brand de nieuwe stad volgens het oude stadsplan op) is middeleeuwsch van karakter met bochtige en nauwe straten: de bebouwing hiervan is helaas karakterloos, product van een vervaltijd onzer bouwkunst, in zijn totaal beeld een duidelijke demonstratie van het feit, dat een romantisch stadsplan den steun van een architectuur van gelijken aard niet ontberen kan en zonder deze terugvalt tot een dorre rommeligheid. Te heb het noodig gevonden, bij deze feiten even stil te staan, omdat zij ten slotte veel verklaren van de Twentsche architectuur en de positie van den architect in deze streek. De Twentsche architect ontbeert in het algemeen den steun van een oudere architectonische sfeer in zijn steden: dit is van betekenis niet voor hem zelf alleen, maar het bepaalt ook veel van de gezindheid van zijn opdrachtgevers. Het verklaart, hoe het mogelijk werd, dat in dit gewest nog tal van opdrachtgevers

uit industriële kringen hun architecten den eisch konden stellen, voor hen woonhuizen te bouwen als Renaissance kasteelen, terwijl zij nauwelijks begrip toonden voor het feit, dat ook het industriële bouwwerk een architectenopdracht is. Het verklaart veel van het verschijnsel, dat juist in dit gewest sommige opdrachtgevers, die wat verder zagen, opdrachten gaven aan enkele figuren van betekenis van buiten Twenthe: vinden wij niet juist hier een paar van de grootste landhuizen van de Bazel?

Inderdaad, wanneer wij een figuur als Karel Muller uitzonderden, die, hoewel Amsterdammer van geboorte, een groot deel van zijn leven doorbracht te Hengelo en eigenlijk van een vorige generatie de architect van Twenthe was, moeten wij wel constateeren, dat het architectenvak, zooals wij dat als normaal maatschappelijk verschijnsel zoeken en erkennen,

LASONDERKERK TE ENSCHEDE, ARCH. J. TH. STUIVINGA B.N.A.

INCASSO-BANK TE ENSCHEDE, ARCH. IR. J. GRATAMA B.N.A.

WOONHUIS TE ENSCHEDE, ARCH. K. P. C. DE BAZEL †

WOONHUIS TE ENSCHEDE, ARCH. K. P. C. DE BAZEL †

zich in Twenthe eigenlijk pas in de nu levende en werkende generatie van architecten is gaan ontwikkelen. En dat, als logisch gevolg daarvan, de Twentsche architectuur nog een harde worsteling tegen wanbegrip en gebrek aan belangstelling heeft te voeren, die het zeer zeker noodzakelijk maakt, dat de vakgenooten van buiten Twenthe aan deze streek hun aandacht niet onthouden. Ik meen, dat wij hier voor het moment niet moeten treden in een kritische beschouwing van het werk onzer Twentsche collega's. Wij hebben gemeend, als inleiding tot ons bezoek aan Twenthe dit nummer aan de Twentsche architectuur te moeten wijden. Het werk, dat wij afbeelden, zal voor zichzelf moeten spreken en, naar wij van harte hopen,

velen ertoe brengen, het in natura te gaan aanschouwen. Onze collega's in Twenthe zullen er ons erkentelijk voor zijn, wanneer wij in grooten getale daartoe opkomen.

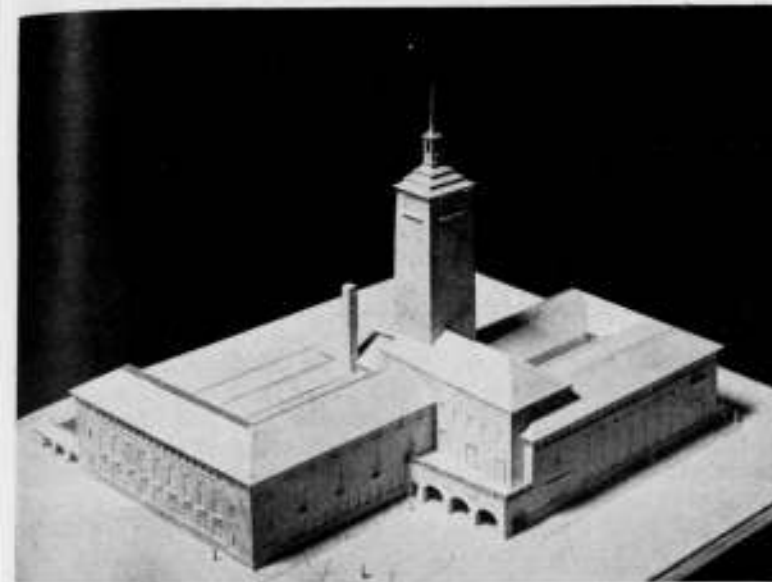
Ir. A. J. VAN DER STEUR.

DE ZEVENMIJLS EN DE ARCHITECTEN.

„Zevenmijls...!“ De naam van deze tentoonstelling symboliseert de enorme evolutie, welke de industrie en daarmee het maatschappelijk leven gemaakt heeft door de toepassing van de electriciteit. Het is geen toeval, dat deze groot opgezette tentoonstelling juist te Enschedé gehouden wordt, ... Enschedé,

VILLA TE ENSCHEDE, ARCH. H. A. J. EN JAN BAANDERS.

MAQUETTE RAADHUIS TE ENSCHEDE, VERVAARDIGD NAAR HET ONTWERP VAN IR. G. FRIEDHOFF B.N.A. DOOR PIET PIJPER.

het oeconomische centrum van Twenthe, van ons land het gebied der groot-industrie bij uitnemendheid. Voor den architect, den man die toch in de eerste plaats alle stroomingen van zijn tijd moet ondergaan en in zich opnemen, ook voor hem is deze tentoonstelling van groot belang. Electriciteits-tentoonstellingen hebben de laatste jaren nu niet bepaald de reputatie van in het teeken van de algemeene belangstelling te staan. Wij kennen ze voldoende, de talloze exposities in groote en kleinere plaatsen gehouden, die als voornaamste attractie een keur van strijkijzers, stofzuigers, theeketeltjes, schemerlampjes en dergelijke nuttigheden te zien gaven, waar men van links den gloed ontvangt van een straal-kachel terwijl rechts een ventilator ons aanblaast. Daardoor is de klad erin gebracht. De Zevenmijls is een tentoonstelling van zuiver technischen opzet en een novum voor ons land. De architect mag niet onverschillig staan tegenover het bedrijf en de industrie, zooals die zich tot heden ontwikkeld hebben met zevenmijls-reuzenschreden, dank zij voor een zeer groot deel de electriciteit. Een ruim overzicht daarvan geeft de Zevenmijls, en wel voornamelijk door de verschillende in volle werking zijnde bedrijven. In het Textielgebouw heeft de volledige fabricage plaats vanaf de ruwe katoen tot het geconfectioneerde kledingstuk. De houtbewerkinghal bevat een complete deurenfabriek. Wij noemen nog: de metaalbewerking, de elektrische restaurant-keuken, een straat waar achter een twintigtal winkelramen de

SCHOOL TE ALMELO, ARCH. IR. W. H. ENNO VAN GELDER, DIR. GEM. WERKEN.

SCHOOL TE HENGLO, GEMEENTEWERKEN, ARCH. H. W. GIJZEN

meest verschillende en geraffineerde étalage-verlichtingen gedemonstreerd worden, het land- en tuinbouwbedrijf, de afdeling voor licht-techniek...

Zoo is er veel, zeer veel dat aanspraak mag maken op warme belangstelling in 't algemeen en daarom van de zijde van de architecten in 't bijzonder. Tal van congressen, vergaderingen en excursies zullen de Zevenmijls bezoeken, o.a. het Veiligheids-congres. Dat de architecten niet thuis blijven!

de W.

PRIJSVRAAG RADIOMONUMENT EINDHOVEN.

Vragen en inlichtingen.

Vraag 1. Van welken aard mogen de wijzigingen zijn bedoeld sub 4^a van het programma?

Antwoord. Bedoeld zijn wijzigingen in de aanwezige terreinhoogten, beplantingen, loop der wegen, paden enz., indien de ontwerper die noodig of gewenscht acht.

Vraag 2. Behooren de kosten van wijzigingen als bedoeld sub 4^a van het programma te worden bestreden uit het bedrag beschikbaar voor het Monument?

Antwoord. De kosten van zulke wijzigingen behooren niet onder dit bedrag. Wel zouden ertoe behooren de kosten voor het maken van trappen, terrassen

TEHUIS VAN OUDEN VAN DAGEN TE HENGELO,
ARCH. OP TEN NOORD EN SCHEFFER.

sen, vijver(s) enz., die deel uitmaken van het Monument of van de onmiddellijke omgeving daarvan.

Vraag 3. Indien wordt overgegaan tot een vervolgwedstrijd (90 v/h, program) worden de inzendingen op de (oorspronkelijke) ideeënrijvraag dan tentoongesteld vóór of ná dien vervolgwedstrijd?

Antwoord. In dat geval blijven deze inzendingen onder berusting van de Jury tot na den vervolgwedstrijd en worden eerst daarna publiek tentoongesteld.

Resumé der inlichtingen verstrekt door de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken.

Bij gelegenheid van de excursie op 15 Mei naar de N.V. Philips' fabrieken werden vanwege de Directie dezer N.V. de navolgende inlichtingen verstrekt. De Jury vestigt er de aandacht op dat deze inlichtingen geenszins bedoelen te suggereeren, dat de prijsvraag met behulp van deze inlichtingen behoort te worden opgelost. Andere middelen of oplossingen kunnen evt. zeer wel voor preferentie in aanmerking komen. De N.V. heeft zich bereid verklaard inzenders individueel van advies te dienen, omdat de voorstellen technisch uitvoerbaar behooren te zijn. Zulke verzoeken moeten tijdig worden ingediend; de voorlichting geschiedt niet door of vanwege de Jury of een harer leden.

Vraag a. Mag het monument zelf lichtend zijn?

Antwoord. Ja. Echter zal het wel geen aanbeveling verdienen het monument op een lantaarn te doen gelijken als zijnde een waarschijnlijk te weinig karakteristieke oplossing voor dit Monument. Indien het Monument zelf licht uitstraalt, zal dit (of evt. de onderdeelen daarvan) zich helder afteekenen tegen een overigens donkere omgeving. De betreffende deelen moeten dan transparant zijn en de niet transparante deelen zullen zich — eveneens — donker voordoen. Er moet dan worden gezorgd:
1e. dat de lichtbron niet te sterk is, waardoor verblinding kan ontstaan;
2e. dat de lichtbronnen zelf zich niet door de transparante deelen heen scherp afteekenen. Hierbij is de plaatsing en de afstand der lampen van veel invloed.

Vraag b. Wat wordt beter geacht: directe of indirecte belichting van het monument?

Antwoord. Beide methoden kunnen in aanmerking komen, maar met het verschillende effect zal rekening moeten worden gehouden. Voor alles zal echter verblinding vermeden moeten worden, die ontstaat als de toeschouwer de lichtbron zelf kan zien. Om het monument goed te belichten zullen de lampen moeten worden ondergebracht in reflectoren, waardoor het mogelijk wordt de lichtbundels te richten en door afschermen verblinding kan worden voorkomen. Door belichten is het mogelijk het monument door de reflexie licht te doen afkomen van een niet verlichten en (daardoor) donkeren achtergrond. Om een behoorlijke verlichting te verkrijgen moet verder het oppervlak mat zijn. Een glimmend oppervlak zou bij verlichting van buitenaf de licht-

MACHINEHUIS WATERECHAP DE REGGE TE ALMELO,
ARCH. DR. H. F. MERTENS I.N.A.

bronnen weerkaatsen en daardoor verblinding veroorzaken. Ook wordt bij het opwerpen van licht dit het beste weerkaatst op een licht oppervlak; hoe donkerder het oppervlak hoe meer licht geabsorbeerd wordt. In verband hiermede is een mat lichte kleur gewenscht. Een behoorlijke reflectie wordt o.a. bij zgn. hardsteen verkregen. Brons geeft moeilijkheden met de verlichting, daar hierop bij verweering licht- en donkergroene regenstrepen ontstaan, waarvan bij verlichting de lichtgroene strepen sterk naar voren komen; waardoor men een geheel andere teekening krijgt. Ook de richting van den lichtbundel is van belang. Indien het monument, dat bij dag van boven af belicht is, bij avond van onderaf belicht wordt, moet rekening gehouden worden met de omgekeerde schaduwwerking.

Vraag c. Onder welken hoek zenden de reflectoren hun licht uit?

Antwoord. Dit hangt geheel van het type der armaturen af. Het zoeklicht is het type armatuur dat het licht sterk richt en weinig verspreidt. Er zijn ook reflectoren, die het licht sterk verspreiden en weinig of niet richten. Zeer globaal kan worden aangenomen dat wanneer men een voorwerp gelijkmatig wil belichten, de afstand van de lampen onderling ongeveer even groot moet zijn als de afstand der lampen tot het voorwerp. Het is echter ook mogelijk juist door ongelijkmatig verlichten een decoratief effect te bereiken.

Vraag d. Is het mogelijk een voorwerp rondom te verlichten en tevens te voorkomen dat de toeschouwer in de lichtbron ziet?

Antwoord. Men kan den omtrek van het te verlichten voorwerp in sectoren verdeelen en iederen reflector een deel van het geheel laten beschijnen, waarbij de lichtbundel die uit den reflector komt, zoodanig kan worden afgeschermd, dat het licht daarvan alleen op het te beschijnen gedeelte valt en niet in de oogen van den beschouwer. Plaatsing en afstand tot het te verlichten voorwerp spelen hierbij een groote rol.

Vraag e. Is het niet beter eerst het monument uit te voeren en daarna te overwegen hoe het verlicht moet worden?

Antwoord. Dat is mogelijk, maar het lijkt meer aanbevelenswaardig onmiddellijk bij het ontwerpen te overwegen, welk nut men van belichting enz. trekken kan en de technische voorzieningen in het ontwerp op te nemen.

Vraag f. Welke ervaring heeft de firma inzake het opvangen van licht door fontein, stroomend water, rook of stoom?

Antwoord. Een verlichte fontein kan mooi zijn; stroomend water zou wellicht een pompinstallatie vergen en deze zou evenals rook of stoom niet vallen onder het begrip duurzaam materiaal.

Vraag g. Is een luidspreker-installatie voldoende weerbestendig in een openluchtmonument in te bouwen?

Antwoord. Dit is mogelijk door de opening voor uitzending bestemd door schermplaat te beschutten. Uitzending kan zonder bezwaar gelijktijdig naar verschillende richtingen gaan. Het bouwen van een cabine, ongeveer te grootte van een telefoonsprekkel, in of bij het Monument voor het inbouwen van de installatie zal echter noodig zijn. Men mag aannemen dat de N.V. Philips de kosten dezer installatie zelf voor hare rekening zal nemen.

ADRES VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. AAN B. EN W. VAN 'S-GRAVENHAGE, INZAKE HET INSTELLEN VAN EEN GEMEENTELIJKE STUDIECOMMISSIE TER BESTUURDEERING VAN DE STADSONTWIKKELING.

Naar aanleiding van de bespreking op de Ledenvergadering van 24 Mei jl. heeft het Bestuur onderstaand adres gezonden aan Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

Amsterdam, 17 Juni 1930.

Aan de Edelachtbare Heeren Burgemeester en Wethouders van 's-GRAVENHAGE.
 Edelachtbare Heeren.

Het is Uw College bekend, dat de Redactie van het „Bouwkundig Weekblad Architectura“ in het nummer van 8 Februari jl., een aan U gericht open brief met een toelichtend artikel plaatste over de bebouwing van het nieuwe 's-Gravenhage. Het Bestuur van den B.N.A. adresseerde den 26sten Februari d.a.v. aan den Gemeenteraad met het verzoek aan de leden hun aandacht aan dit stuk te willen wijden, terwijl de nadere bestudeering van het vraagstuk warm werd aanbevolen. Het bewuste artikel ondervond levendige belangstelling in de dagbladen en de vakpers. En al mocht men hier en daar van meening verschillen, éénstemmig bleek toch het gevoelen dat de nieuwe tot stand gekomen uitbreidingen in Uwe stad, de daaromtrent aanvankelijk wellicht nog gekoesterde verwachtingen zeer teleurstelden.

Deze openbare kritiek was voor den Wethouder van de Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting aanleiding tot het bijeenroepen van vertegenwoordigers van verschillende organisaties op 9 April jl., voor eene bespreking, welke ten doel had het gevoelen te vernemen over eventueel te treffen maatregelen in het belang van een goede stedenbouwkundige ontwikkeling en bebouwing van 's-Gravenhage.

Deze bespreking bleek voor de behandeling van het vraagstuk geheel ontoereikend. Op grond van de verschillende uitlatingen, was de Wethouder tenslotte van meening, dat een gezamenlijk rapport aan Uw College van de in een Commissie bijeenroepen organisaties over deze aangelegenheid door Uw College met belangstelling zou worden tegemoet gezien.

Na nauwgezette overweging in een ledenvergadering, is de

B.N.A. echter tot de meening gekomen, dat van den arbeid van een dergelijke gemengde commissie, buiten gemeentelijk verband en zonder eenige bevoegdheid, niet het minste resultaat is te verwachten, aangezien de gegevens tot het opmaken van een rapport als bedoeld, haar ontbreken en blijkens mededeeling van den Wethouder haar van gemeentewege niet zullen kunnen worden verstrekt. Zonder bevoegdheid nu, en zonder de gegevens is de taak der commissie, gezien den aard en de omvangrijkheid van de te behandelen stof, onuitvoerbaar.

Niettemin acht de B.N.A. de oplossing van het vraagstuk voor Uwe stad van het grootste belang en met het oog op het stadium, waarin de uitbreidingsplannen verkeerden, zeer urgent. Het is daarom dat de B.N.A. met klem verzoekt, dat Uw College den Raad zal voorstellen eene commissie in te stellen, welke de opdracht krijgt het vraagstuk van de stadsuitbreiding van 's-Gravenhage in haar vollen omvang te bestudeeren, en de middelen aan te wijzen, waardoor verbetering kan worden verkregen. Deze commissie zal haar taak in een korten tijd moeten volvoeren; althans dient zij zeer spoedig met voorstellen te komen, betreffende de thans in voorbereiding zijnde plannen.

Omtrent het samenstellen van de commissie zij het ons vergund op te merken, dat dit evengoed kan geschieden uit afgevaardigden van verschillende organisaties als wel uit direct te benoemen vooraanstaande deskundigen op dit gebied. Mocht bij het instellen van de commissie tot afvaardiging uit organisaties worden besloten, dan zal de B.N.A., daartoe uitgenoodigd, daaraan gevolg kunnen geven, indien in de commissie het Nederlandsch Instituut van Architecten niet als architectenvereniging zal worden vertegenwoordigd.

Resumeerende, nemen wij hierbij de vrijheid bij Uw College op het instellen van de bovengenoemde commissie aan te dringen in de overtuiging, dat deze commissie in het belang van 's-Gravenhage zal kunnen werkzaam zijn.

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting.

Het Bestuur van de Maatschappij tot
 Bevordering der Bouwkunst, Bond van
 Nederlandsche Architecten B.N.A.,

(w.g.) Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK,
 Voorzitter.

(w.g.) Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

GARAGE MET SHOW-
ROOM EN BOVENWO-
NING TE ARNHEM.

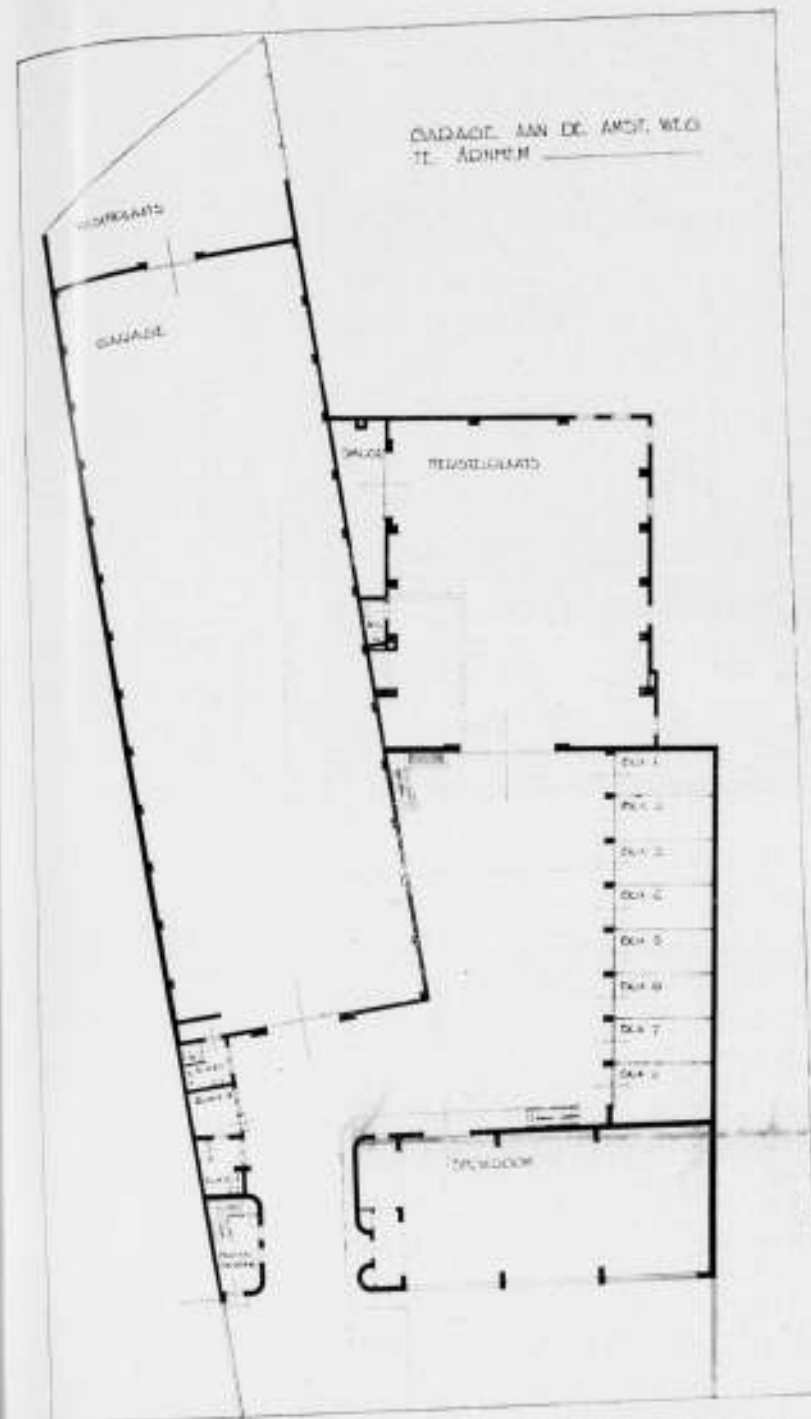

ARCHITECT J. G. A.
HEINEMAN B. N. A.
TE VELP.

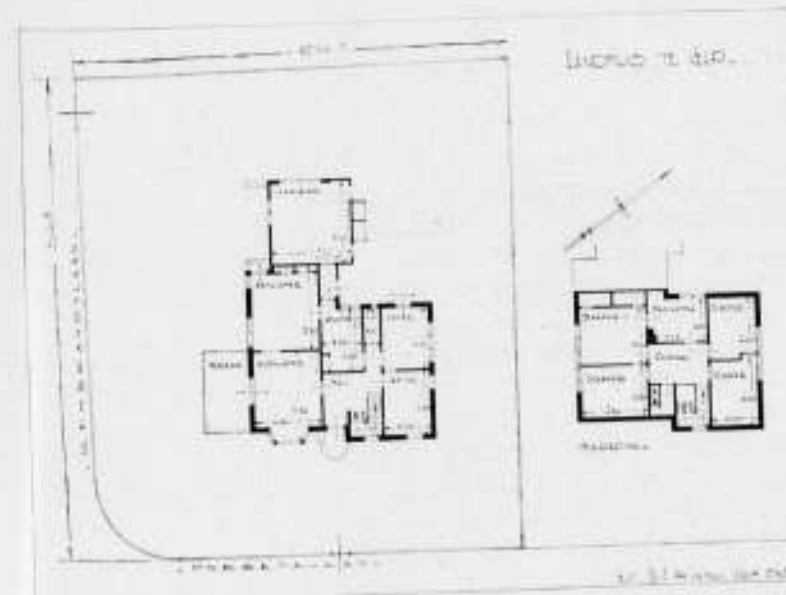
LANDHUIS AAN DE
HOBSEMALAAN TE
VELP.

ARCHITECT J. G. A.
HEINEMAN B. N. A.
TE VELP.

PLATTEGROND GARAGE. ARCH. J. G. A. HEINEMAN TE VELP. B. N. A.

PLATTEGROND LANDHUIS TE VELP. ARCH. J. G. A. HEINEMAN B. N. A.

Nevenstaand garagegebouw is gelegen tegenover de Noordzijde van het station Arnhem.

Het voorgebouw bevat showroom, waarachter boxen en kantoren. Boven den poortdoorgang, welke naar de binnenplaats leidt, is een woning gebouwd; de toren wordt 's avonds verlicht. Vanaf de binnenplaats bereikt men direct achter de doorrit de garage, waar een 80-tal auto's stalling kunnen vinden, verder de boxen, terwijl daarnaast de herstelplaats is gebouwd.

Het voorgebouw is opgetrokken in roode baksteen (Romeinsch formaat), het dak is gedekt met genuanceerde verglaasde Romaansche pannen. De muurafdekkingen zijn in basaltlava uitgevoerd.

De vloer in de showroom is een Hellasvloer (leerprocedé) van de vloerenfabriek „Hellas" te Haarlem.

In garage, werkplaats en boxen zijn betonvloeren gelegd. De beide eerste genoemde ruimten zijn overkapt door ijzeren spanten met houten dakbeschiëting en gedekt met Icopal.

De verschillende ruimten zijn centraal verwarmd (warmwaterverwarming).

De uitvoering geschiedde door de firma van de Meyden en Z. te Arnhem.

In genoemde garage is gevestigd de firma Rosier en Meyer (Ford Dealer).

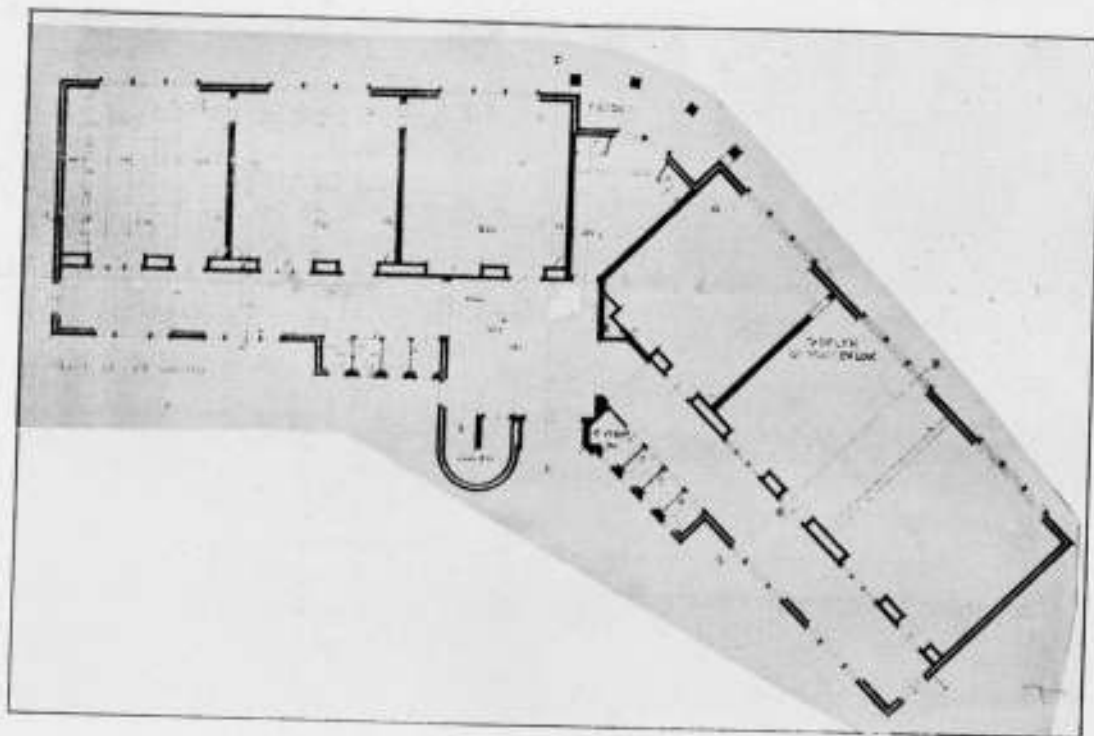
WEER OVER EEN BOEKJE...

(Vervolg van pag. 72).

Het is ditmaal over een Italiaansch boekje. De monografie van het werk van Giuseppe Vaccaro.

Het is een alleszins keurig boekje, gebonden in een lichtgroenen linnen band. De naam van Giuseppe Vaccaro staat met gouden letters bescheiden op den rug en als gevolg van het meer monumentale, hoewel niet sierlijke lettertype, tevens minder bescheiden op het bovenvlak van den band die aan de onderzijde slechts versierd is door enkele breede gouden strepen en dunnere zwarte dito. Het schutblad verrast ons met een vignet onvervalscht naar een zwart-witje van Erich Mendelsohn. Een bekoorlijke attentie aan een buitenlandsch collega die ons geenszins tegen het boekje inneemt. Integendeel.

Op het tweede schutblad staat wederom slechts zeer bescheiden op het blanke wit van het papier de naam van Giuseppe Vaccaro. Dan volgen eenige bepaald afschrikwekkende bepalingen over het copyright en dan komt vervolgens het portret van Giuseppe Vaccaro met zijn onderteekening, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, want er staat inderdaad Giuseppe Vaccaro. Het behoeft geen betoog dat dit portret een imposanten kop laat zien, zoo van het hout waaruit men bij de tegenwoordige vernieuwing van Italië architecten en andere kunstenaars snijdt. Vervolgens komen we aan een bladzijde, die eigenlijk een korte recapitulatie inhoudt van hetgeen wij tot op dit moment van het boek hebben genoten. Wederom treft ons dus uit den aard der zaak de naam van den architect Giuseppe Vaccaro, en een iets kleinere herhaling van de lieve attentie in de richting van Berlijn. Hier komen we voorts aan de weet dat de heer Nino Bertocchi den tekst van het boekwerk heeft geschreven. Deze begint dan kort en bondig op de volgende pagina: „De architect Giuseppe Vaccaro is in Bologna geboren in 1896". Na deze en gelijksoortige interessante biografische bijzonderheden komt een even diepgaande als beminnelijke analyse over de artistieke physionomie van den jeugdigen architect en wordt ons verklaard dat de adel die het werk van de jongelieden, die den oorlog en de fascistische revolutie als een zuiveringsbad hebben medegemaakt, juist door het oorlogsdrama te verklaren is. Zoo komen we heel wat aan de weet, want twee maal twee is vier en twee is zes. Volgen dan de illustraties op schitterend mooi kunstdrukpapier. En hoewel de grootschheid van conceptie en de adel (zie boven) ongetwijfeld niet nalaten indruk op ons te maken, mag ter-

GEBOUW OOSTERBEEKSCHE SCHOOLVEREENIGING.

ARCHITECT *ir.* P. H. ENDT.

wille van de oprechte waarheid niet verzwegen worden, dat het ons een zegen lijkt, dat vele der bouwwerken wier ontwerp gereproduceerd wordt, een omvang vertoonen, die verwezenlijking zelfs in het zich hernieuwende Italië mogelijk in den weg zou kunnen staan. En de ware oprechtheid eischt ook te bekennen dat de zegen, ons eenmaal deelachtig, niet eens klein of gering zal zijn. Het boekwerkje sluit voorts met 5 pagina's, waarvan de smetteloze blankheid op slechts één wordt ontsierd door een bijna onzichtbaar monogram S.P., waarvan ons, wij zullen het tot onze schande bekennen, hoewel wij het ook net zoo goed natuurlijk niet bekennen hoefden, de betekenis ontgaat. Hier tasten we in het duister, hoe tegen-natuurlijk dit in al het wit ook is. Dit boekje, dat een sieraad is voor Uw boekenkast, is voor f 2.50 in den boekhandel verkrijgbaar.

Toch, waarde lezers, aan dit boekje in zijn reine kinderlijke

onschuld, kleeft jammer genoeg een smetje (om het nu eens heel plastisch te zeggen). Aan dit boekje, welks argeloosheid bijv. een dichter zou kunnen inspireren tot een mooi gedicht (zóó geweldig argeloos) is iets niet heelemaal en règle. Wat is het geval. Een der leden van de redactie kreeg bezoek van een vertegenwoordiger van een Zwitsersche Uitgevers-Maatschappij die in Genève gevestigd is en deze bezoeker trachtte hem over te halen de voetstappen van Giuseppe Vaccaro te volgen en zijn oeuvre in deze schoone serie te ver-eenuewigen. Aan het eind van het onderhoud werd hem echter gevraagd een lijst over te leggen van de leveranciers bij zijn bouwwerken. Op de zeer voor de hand liggende vraag wat dit er nu bij noodig had, aangezien in het schoone boekwerkje, niets, maar dan ook niets van een advertentie of een symptoom daarvan is te bekennen, werd hem het geheim toevertrouwd, dat van hetzelfde boekje een andere serie wordt uitgegeven.

GEBOUW OOSTERBEEKSCHE SCHOOLVEREENIGING.
ir. P. H. ENDT TE OOSTERBEEK.

niet in den handel, maar met advertenties, (ten dienste van de adverteerende leveranciers).

De boekjes vormen dus toch een uitgaaf, waaraan de architecten hun medewerking niet kunnen en mogen verleen. Men zij hier dubbel op zijn hoede. Men late zich niet verlokken door den schijn, die hier inderdaad verlokkelijk is! Er zijn leveranciers, die zulke uitgaven als een maatschappelijk kwaad beschouwen, maar zij worden gedwongen er hun medewerking aan te verleen. Een dergelijk oordeel van leveranciers zegt genoeg. Laten wij hopen, dat Giuseppe Vaccaro hier in ons land niet zal worden nagevolgd.

J. P. M.

SCHOOL VOOR DE OOSTERBEEKSCHE SCHOOLVEREENIGING.

Deze school voor gewoon lager onderwijs, met klassen voor ten hoogste 24 leerlingen, is gelegen in een zeer landelijk deel van het dorp, vlak naast de bosschen van den Hemelschen Berg. De oorspronkelijke bedoeling was een 4-klassige school met gymnastieklokaal te bouwen, die later door het aanbouwen van twee klasselokalen tot een volledige school kon uitgroeien. Doordat de Gemeente het gymnastiek-lokaal niet wilde vergoeden, moest deze opzet vereenvoudigd worden en nam de Vereeniging voorloopig genoegen met een kleiner gymnastiek-lokaal ter grootte van twee leslokalen. Bij uitbreiding kan nu aan de Noordzijde een gymnastiek-lokaal van normale afmetingen worden aangebouwd.

De knik in den plattegrond is ontstaan uit het verlangen, om ten minste aan een gedeelte der klasselokalen een Z.-O. ligging te geven, gepaard aan de noodzaak om het lange gebouw zoo goed mogelijk aan het hellende terrein te doen aansluiten. Het gebouw is opgetrokken van gelen gevelklinker met donkerpaars plint; de vensters in de klasselokalen zijn bezet met het ultra-violette stralen doorlatende Sanaluxglas.

NAAR HET SPELTERREIN UITSLUITEND PER BOOT, 'SMIDDAGS HALF TWEE VANAF BEESTENMARKT. LEIDEN (HALTE TRAMS). KAARTEN-VERKOOP: LEIDEN, BIJ EGGERS, BOTERMARKT. AMSTERDAM, ALSBACH EN DOYER, KALVERSTRAAT; BROEKMANS EN VAN POPPEL, VAN BAERLESTRAAT; N.V. DE NIEUWE MUZIEKHANDEL, HEILIGEWEG. ARNHEM, GEBR. WAGENAAR, STEENSTRAAT. DELFT, WALTMAN. DEN HAAG, NOORDIJK V.H. VAN ECK, VLAMINGSTRAAT; ALBERSSEN & CO. GROOT HERTOGINNELAAN. HAARLEM, W. ALPHENAAR, KRUISWEG. NIJMEGEN, PETERS EN DUPONT, VAN WELDERENSTRAAT. ROTTERDAM, LICHTENAUER, ZUIDBLAAK. UTRECHT, WAGENAAR, OUDE GRACHT. PLAATS-BESPREKING ALLEEN BIJ EGGERS, BOTERMARKT, LEIDEN TELEFOON 337.

PRIJZEN: DINSDAG 24 JUNI FL. 12.50, FL. 10.-, FL. 7.50
DONDERDAG EN ZATERDAG FL. 6.50, FL. 4.-, FL. 2.50

AFFICHE LUSTRUM LEIDEN.

J. R. v. BLOM FEC

EEN MUURSCHILDING VAN THORN PRIKKER IN PHILIPS' KANTOORGEBOUW TE EINDHOVEN.

Er is de hooge witte hal met het genadelooze licht. Er zijn de aan beide kanten aansluitende verdiepingen. Er is een hooge smalle eindmuur tegenover den ingang, waarop Thorn Prikker's verbeelding van het bezielde en niet bezielde spreken, hooren en zien (waarbij de figuur, die telkens het dichtste bij den engel staat en door dezen wordt aangeraakt het geestelijke, en de verder afstaande gestalten het gewone spreken, hooren en zien voorstellen) groot en vreemd boven het gewriemel der talloze kleine menschen en den dreun der a-tonale schrijfmachine-tik-muziek voor U prijst. Onwillekeurig denkt ge U zulk een bijenkorf van drukdoende mier-menschjes verbeeld in een blokboek met houtsneden van Frans Masereel en ge stelt U reeds voor hoe deze Vlaming een groote tot aan den zolder reikende gestalte in die ruimte laat rondstappen, z'n hoofd eens door die balkonoketjes laat steken, om heel dat klein gedoe in een panischen schrik uiteen te jagen. Ik geloof

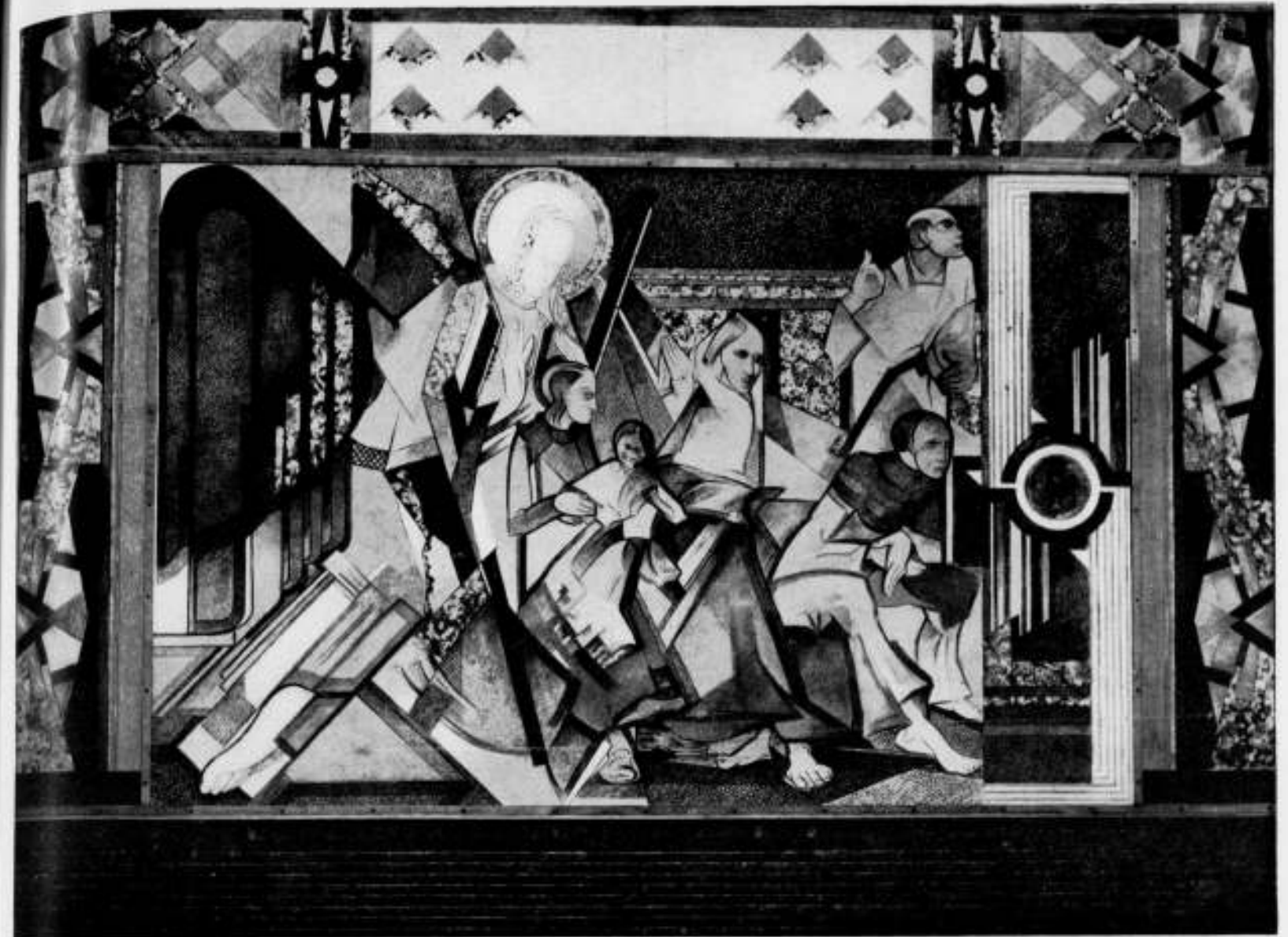

MUURSCHILDERING IN PHILIPS' KANTOORGEBOUW TE EINDHOVEN.

PROF. J. THORN PRIKKER.

niet dat het toeval mij bij het bezien van Prikker's schildering telkens aan een dergelijken Uebermensch deed denken. Want het karakter van zijn kolossale uit vlakken en brokstukken zich losmakende figuren dwingt de gedachten telkens in de richting van het boven- of beter: buiten menselijke. Het is een wereld van cyclopen en titanen — een oerbegin zou dit kunnen zijn, doch dáárvoor is het te gecompliceerd en te veel gegeven in gebrokenheid — waarin de donder gromt en rommelt en rotsblokken, als bezeten door geheime krachten, zich wentelen. Hier regeert de Germaansche heldenpsyche — meedoogenloos! — geniaal van conceptie is het in sommige deelen, maar het heerscht in gebrokenheid, zij het ook felle beweging van plastiek. Er is geen klein deel te vinden van schuchterheid, van weifeling, van een terugtreden binnen de sluiering van 's kunstenaars dieper wezen. Het is alles verbaasd knap

— ongetwijfeld! — de kleur is fonkelend als van mozaïk, hoewel het coloristische element voortdurend terugtreedt op het tweede plan, de conceptie is grootsch, ge herkent weer den Prikker van de prachtige gedreven lijnvoering in de oudere werken, als „Forgeron” en „Fin d'une ère”. Maar het wijst af: het menselijk gevoel en het toont evenmin eerbied voor de menselijke schaal. Immers: wie schilderde ooit een Engel met vleugels als zij-luiken van een altaarstuk. Maar er is nog wat anders. Thorn Prikker schilderde zijn werk met caseïne op linnen, hetwelk hij door een noodzakelijk raamwerk van latten liet opspijkeren. Deze muurschildering werd om welke redenen dan ook niet op den muur geschilderd. Het werk ontstond dus niet in de ruimte, niet door dat weliswaar ondefinieerbaar, doch door een ieder, die met ruimtelijke problemen vertrouwd is, ondervonden, eigenaardig complex van

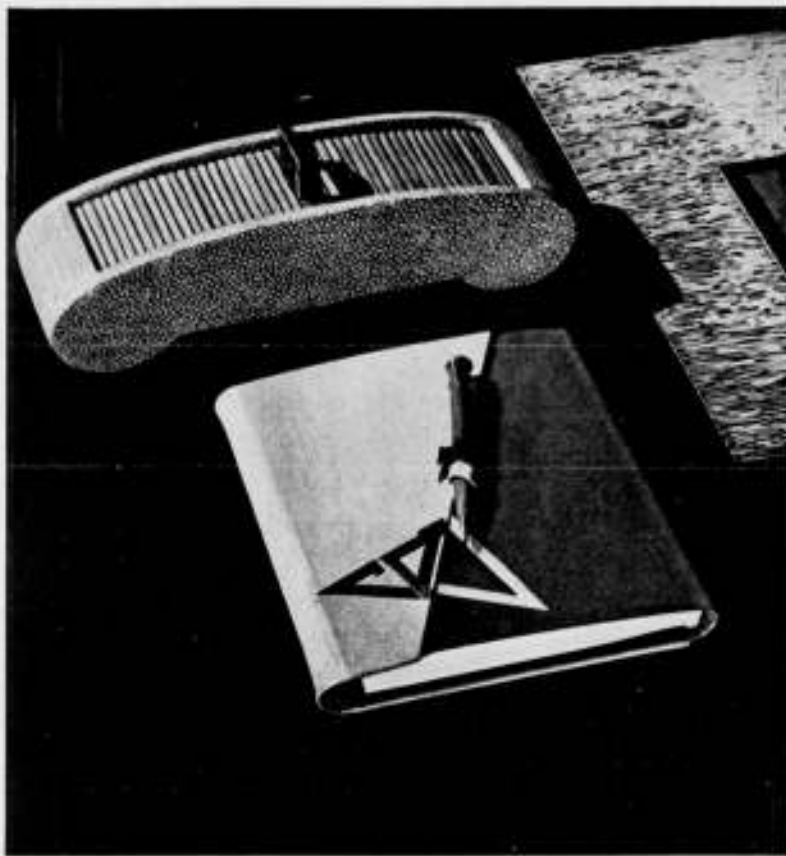

MUURSCHILDERING IN PHILIPS' KANTOORGEBOUW TE EINDHOVEN. ONDERSTE GEDEELTE

PROF. J. THORN PRIKKER.

factoren, welke een monumentaal werk als dit volkomen kunnen richten en bepalen. Hier bij Philips wil het een idool zijn, zonder daarvoor de concentratie van levensrealiteiten en de daarboven uitstijgende factoren en kwaliteiten te bezitten, allemaal eigenschappen, die naast de aesthetische, de algemeens waarde, de dracht ten opzichte van het leven bepalen. Een ander praktisch bezwaar is nog dit: het werk is niet „één” — nu in den werkelijk zin van het woord — met het bouwwerk. Het zal daarom altijd aan het gevaar bloot staan door volgende generaties, wier idealen gansch andere kunnen zijn, te worden verwijderd. Het bevestigt door dat „los” zitten trouwens veel meer zijn tijdelijk karakter, altijd natuurlijk begrepen van uit de elementaire eischen, welke het monumentale kunstwerk stelt. A priori zijn het verplaatsbare en het tijdelijke volkomen afzonderlijke zaken. Ik heb thans ook vooral het oog op gevaren van praktischen aard. Trouwens de historie bevestigt zulks, denken we slechts aan de tragedie van Rembrandt's Claudius Civilis. En we moeten er eigenlijk niet aan denken, wat het lot geweest zou zijn der heerlijke kunstwerken uit het tre- en quattro-cento in Italië, van Giotto's prachtige fresken in de kerk te Assisi b.v., indien deze eens „los” hadden gezeten in de tijden, waarin zelfs een Goethe tot de meest aanvechtbare oordeelen over middeleeuwsche kunst kon komen. Reeds in de N. R. Ct. heb ik er op gewezen — en ik kan niet anders doen dan het hier herhalen — hoe de jonge Sjollema, oud-leerling van de Afd. voor monumentale kunsten aan de Rijks Academie, het goede voorbeeld gaf toen hij, geroepen tot het maken van een muurschildering in een A'damsch Gymnasium

(een vergelijking van de prestaties valt hier volkomen buiten en zou ook weinig zin hebben) daar met z'n steiger en z'n verpotten binnentrok en het werk van begin tot eind tot stand bracht in de omgeving zelf. Billijkheidshalve heb ik toen ook gewezen op het verschil van sfeer tusschen een schoolgebouw en een groot kantoor met z'n tot het uiterste opgevoerde productie-proces in het tot maatgang van abstractie geworden leven. Dat zulk een omgeving moordend voor een kunstenaar kan zijn, ja, de inspiratie zelfs geheel zou kunnen elimineeren behoeft zeker onder kunstenaars geen nader betoog. Erkennen we dus dat de omstandigheden — ook de aangewezen muurvlakte in het gebouw lijkt een allesbehalve aantrekkelijk punt van uitgang! — het Thorn Prikker wel erg gemakkelijk hebben gemaakt om hier met de beginselen wat de hand te lichten. Toch moesten de bezwaren hier gezegd worden, niet uit benepen vitterij, doch om het wezen van het monumentale werk ten opzichte van de architectuur, waarbinnen „de idee voegzaam moet zijn” — de uitdrukking is naar ik meen van Thorn Prikker zelf! — nader te bepalen. Het moet hier worden gezegd, hoe dit werk niet staat op de hoogte van de vele prachtige glasvensters en mozaïken, die vele jaren geleden ontstonden, al bleek tenslotte ook dáár, dat Prikker maar zelden het offer heeft kunnen brengen, waartoe alleen de waarlijk wijze, en buiten de warreling staande, naturen in staat zijn. Zeer zeker bevat ook deze verbeelding bij Philips tal van prachtige gedeelten, gedeelten van groote schoonheid, doch het werk als geheel is niet vervuld van de diepste levensgeheimen. Men ziet deze menschen poses aannemen en gebaren

BRILLENDOOS EN BLOC-NOTE. ONTWERP ROSE ADLER.

maken, waarin ze zelf niet gelooven. De eenheid ontbreekt, evenals de greep die deze barokke fragmenten te samen zou moeten brengen. En dan vragen wij vóór alles eerbiediging van de materie, al verfoeien wij natuurlijk een plat materialisme. Want evenals wij geleerd hebben opgeplakt glas-in-lood-papier te verwerpen, zoo dienen we het de opgeplakte muurschildering te doen, zelfs al heeft een waarlijk groot kunstenaar als Thorn Prikker er dan — trots alle bedenkingen — een ding van gemaakt, dat eigenlijk ronduit gezegd vol elan en grootsche intenties is.

A. VAN DER BOOM.

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND. NORMAALBLADEN.

De Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland besloot in haar vergadering van 25 April 1930 de volgende normaalbladen definitief vast te stellen; deze bladen worden binnenkort verkrijgbaar gesteld.

- N 394 Stalen vaten voor vloeibare of samengeperste gassen.
- N 395 Naadloze stalen cilinders voor opgelost acetyleen.
- N 396 Stalen flesschen, vaten en cilinders.
Vulling — beproevingsdruk — merkteekens.
- N 398 Idem. Reduceertoestellen.
- N 399 Idem. Rubberslang en slangkoppeling.
- N 408 Brandweermaterieel. Aansluitmaten voor straatpijpen en mondstukken.
- N 409 Idem. Koppeling voor zuigslangen.
- N 470 Hoogovendrijfsteen.
- N 471 Drijfsteen. (bims-) platen en hoogovendrijfsteenplaten.
- N 472 Kurksteen.
- N 1013 Keuringsvoorschriften voor bitumineuze bouwstoffen (K.V.B.B. 1930).

Voor herdruk met wijziging op ondergeschikte punten werden goedgekeurd de bladen:

- N 110 Scheepsonderdelen. Dekboutjes.

- N 141 Schroeven met cilinder-, bolcilinder- of bolknop en zaagsnede, met metrischen draad.
- N 142 Idem, met Whitworthdraad (B.S.W.).
- N 143 Schroeven met verzonken of bolverzonken kop (60°) en zaagsnede, met metrischen draad.
- N 144 Idem, met Whitworthdraad (B.S.W.).
- N 145 Schroeven met verzonken of bolverzonken kop (90°) en zaagsnede, met metrischen draad.
- N 146 Idem, met Whitworthdraad.
- N 156 Onbewerkte schroefbouten met bolknop en nok, met Whitworthdraad (B.S.W.).
- N 157 Onbewerkte schroefbouten met verzonken of bolverzonken kop (53°) en nok, met Whitworthdraad (B.S.W.).
- N 158 Onbewerkte schroefbouten met verzonken of bolverzonken kop (75°) en nok, met Whitworthdraad (B.S.W.).
- N 159 Slitschroeven met Whitworthdraad (B.S.W.).

De normaalbladen zijn verkrijgbaar voor 15 cent het stuk bij het C. N. B. en den boekhandel.

Voor publicatie ter critiek werd goedgekeurd het ontwerp-normaalblad V 400 Nominale spanningen (boven 100 Volt) van electrische netten voor kracht, licht en verwarming. Dit blad verschijnt binnenkort in een der „Mededeelingen van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland“.

Van de verschillende nummers der „Mededeelingen van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland“, waarin de ontwerp-normaalbladen ter critiek gepubliceerd worden, is op aanvraag gratis één exemplaar verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau (C.N.B.), Koningskade 22, 's-Gravenhage; meerdere exemplaren voor 10 cent het stuk.

DE BOUW VAN EEN NIEUW RAADHUIS TE NAALDWIJK.

Wij lezen in de Maashode:

De gemeenteraad van Naaldwijk heeft Donderdagmiddag vergaderd. Behandeld werd een voorstel van B. en W. om aan den ontwerper van het plan onder motto „t Lentelot“, een opdracht te verleenen tot den bouw van een nieuw Raadhuis, en daarvoor f 150.000 beschikbaar te stellen. Er waren van drie architecten ontwerpen ingeleverd, waarvan de adviseur-architect v. d. Kloot-Meyburg 't plan Westland had bekroond. Naar aanleiding van verschillende opmerkingen van den Raad werd ten slotte aangenomen een aanvullingsvoorstel van B. en W. den architect van 't plan „t Lentelot“ opdracht te geven tot het vervaardigen van een definitief ontwerp voor een nieuw raadhuis, op een som van f 150.000 gebaseerd, doch met de uitvoering ervan voorloopig nog te wachten. Hierna werd bekend gemaakt de ontwerper van het plan. Deze bleek te zijn Prof. Ir. Granpré-Molière, Hoogleraar aan de T. H. te Delft. Het thans ontworpen plan „Het Lentelot“ zal nu worden verkleind, waarna beslist zal worden of dit plan nader zal worden uitgevoerd.

BOUW VAN HET NIEUWE RAADHUIS TE BLOEMENDAAL.

De volgende architecten zijn door Burgemeester en Wethouders uitgenoodigd om deel te nemen aan de meervoudige opdracht voor het maken van plannen voor een Raadhuis te Bloemendaal. C. J. Blaauw te Amsterdam; Ir. A. Boeken te Amsterdam; Prof. Ir. M. J. Granpré-Molière te Delft; H. W. v. Kempen te Bloemendaal; A. P. Smits te Aerdenhout; H. Th. Wijdeveld te Amsterdam.

TENTOONSTELLING PRIX DE ROME BEELDHOOUWKUNST.

Werken vervaardigd door den beeldhouwer J. G. Wertheim, Prix de Rome 1926. De tentoonstelling is geopend tot en met 22 Juni 1930. (Op werkdagen van 10—3 uur, des Zondags van 1—3 uur).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. EOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

28 JUNI

N° 26

TENTOONSTELLING STOCKHOLM. HOOFDINGANG MET DEN ELECTRISCH VERWARMDEN TUIN.

INDRUKKEN VAN DE KUNSTNIJVERHEIDSTENTOONSTELLING TE STOCKHOLM.

Men behoeft slechts te denken aan de verschrikkingen van Parijs 1925 om vol sympathie en bewondering te staan voor den eenvoud, voor de overtuiging en voor de zuiverheid van hetgeen hier door den commissaris-generaal Dr. Gregor Paulsson en den architect E. G. Asplund bereikt is. Bij den opzet van deze tentoonstelling heeft men den moed gehad een geheel nieuwen weg in te slaan: de gebouwen zijn niet anders dan goed gevormde en fijn gekleurde dozen dienende tot het bewaren en zoo goed mogelijk doen zien van de tentoongestelde voorwerpen, waarbij elke functie zoo juist mogelijk vervuld wordt. Dit functionalisme heeft ons het nieuwe woord gebracht, dat van alle kanten nu in Stockholm gehoord wordt: FUNKISK. Aan deze schepping ontbreekt elke zucht tot mooi doen, elke zucht om parade-effecten te bereiken, de gebouwen zijn zoo argeloos mogelijk neergeworpen in

een schitterende omgeving, een situatie zoals alleen een bevoorrechte stad als Stockholm kan bieden. In de wonderlijke lichte nachten van dit seizoen wordt met de avondverlichting een zeer bijzonder geheel bereikt, zooals hier de talloze kleuren van het neonlicht gereflecteerd worden in het lichtblauwe water, dat een der voornaamste compositieelementen van dit geheel geworden is. Vooral de hoofdingang met de hooge van binnen verlichte steunpunten is van een zeer gelukkige werking. Direct bij de ingangspartij sluiten de groote open hallen aan, waar alle mogelijke verkeersmiddelen getoond worden, reusachtige autobussen, de voortreffelijke Zweedsche slaapwagens, interieurs van jachten en kajuiten, o.a. van het nieuwste schip, de Kungholm door Bergsten. In een Amerikaansch blad werd deze tentoonstelling genoemd de demonstratie van de beschaving der machine en zonder twijfel behoort hetgeen op dit gebied getoond wordt tot het belangrijkste voor onze geheele kultuur. Lampen, serie-meubelen, machinaal geweven en ook gedrukte stoffen, drukwerken.

TENTOONSTELLING STOCKHOLM. HOOFDRESTAURANT.

TENTOONSTELLING STOCKHOLM. EENIGE PAVILLOENS.

dit alles wordt ons hier in voortreffelijke voorbeelden getoond, met wellicht als eenig doch zeer belangrijk bezwaar dat de prijzen nog niet laag genoeg zijn.

Naast deze eene groep staan de twee andere belangrijke groepen, het handwerk en de hemslöjd. Zooals Paulsson in de inleiding van den catalogus schrijft is het wellicht begrijpelijk dat onze twee zich vijandelijk gevoelen tegenover de machine, deze laatste echter zal ook bij een hoog en zeer veredeld resultaat de twee andere uitingen nimmer kunnen ontberen.

Zooals te verwachten was vormen de afdelingen van het glas en het aardewerk zeer belangrijke groepen, waarbij zoowel het handwerk als de machine tot voortreffelijke resultaten hebben geleid. Minder geslaagd lijkt mij de textielafdeeling, die zoowel wat de ruimte als de selectie betreft niet bij de onvergetelijke demonstratie van Gothenburg in 1923 kan halen.

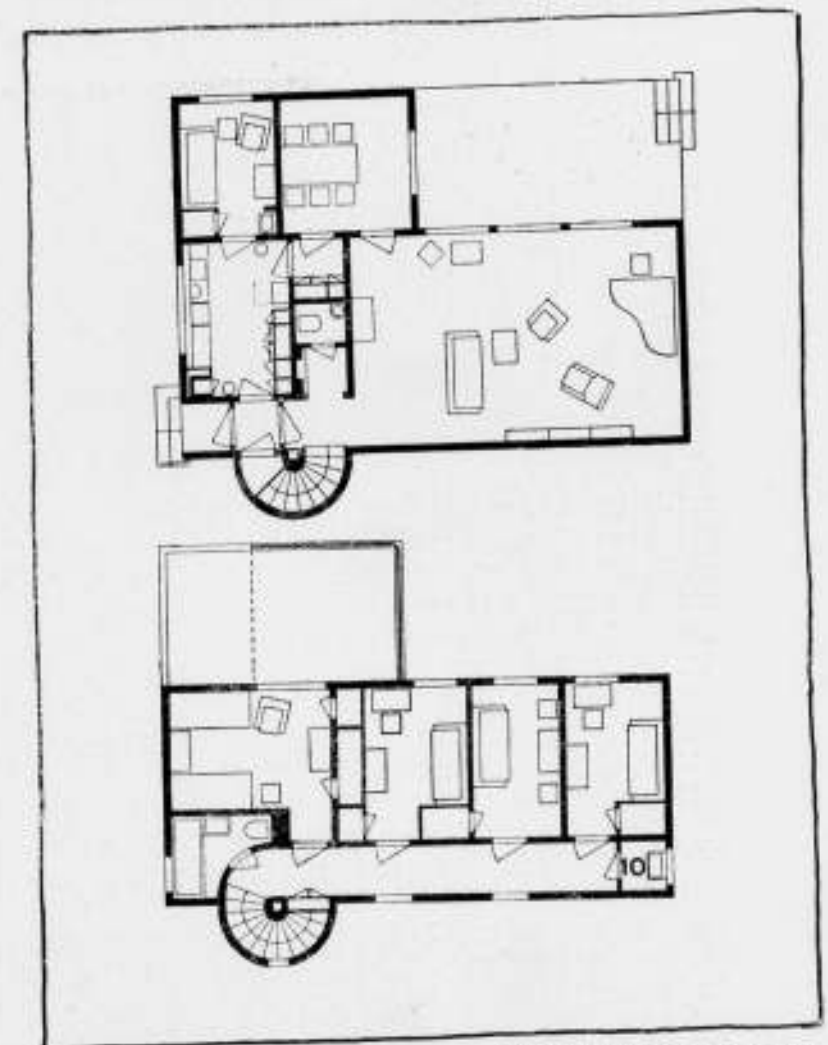
In de overtuiging dat het voor onze samenleving niet zoo zeer van belang is wat in slechts enkele luxe interieurs bereikt kan worden, maar wel wat aan 96% van de inwoners van een groote stad geboden kan worden als huurders van groote complexen is een groot deel van de tentoonstelling gewijd aan de inrichting van huurwoningen.

Een zeer belangrijke inzending op dit gebied is die van de groote coöperatieve vereeniging H. S. B., de Huur-, Spaar- en Bouwvereeniging, waarbij op den duur de huurders door amortisatie eigenaars van hunne woningen worden. Van deze vereeniging zijn 14000 families lid en analoge vereenigingen vindt men in Gothenburg, Malmö, Norköping, Västerås, Halmstad, Enköping en Mölndal. De typen, die vertoond worden, zijn niet voor deze tentoonstelling gemaakt, doch zijn de bestaande. Bij de detaillering zijn de economische en niet de zoogenaamd aesthetische eischen beslissend geweest. Om een voorbeeld te noemen: de geheel vlakke deur kan niet zoo goedkoop gemaakt worden als de paneeldeur, dus worden vlakke deuren alleen gemaakt in die ruimten, waar de hygiëne dit uitdrukkelijk verlangt. Zeer belangrijk in deze complexen zijn de kinderbewaarplaatsen, waar elk klein kind onder goed toezicht en zelfs met fröbelonderwijs drie goede maaltijden krijgt voor een zeer laag bedrag, dat, naar ik meen, niet hooger is dan 1 Kroon. Dit laatste kan van groot belang zijn voor een volk, waarvan het geboortecijfer schrikbarend daalt.

Bovendien zijn een vijftiental huurwoningen te zien als resultaat van een besloten prijsvraag. Om een denkbeeld te geven, enkele voorbeelden: een-persoons-woning, bestaande uit zitkamer met slaaphoek, keukentje, badkamertje, huur 600—700 kr.; 2- of 3-persoons-woning, zitkamer, eet- en slaapkamer, waarbij buffethoek, aansluitend keukentje, badkamertje, huur 750—900 kr.; 3- tot 5-persoonswoning (steeds zonder bediening) zitkamer, werkkamertje, 3 slaapkamers, waarvan 1 voor twee personen, keuken, badkamer, huur 2000—2400 kr.; 6-persoonswoning met dienstbode, entree, zitkamer, waarbij aansluitend eetkamer, dienstdoer, keuken, 3 slaapkamers, waarvan 1 voor twee personen, badkamer, huur 2400—2800 kr. Gegeven de statistieken is het kleinste type bestemd voor een inkomen van 3000 kr. en het grootste type voor 15000 kr. inkomen. Deze cijfers toonen aan dat de toestanden daar nijpender zijn dan hier, waardoor deze prijsvraag van direct belang is.

Een afzonderlijke afdeling vormen kleine vrijstaande en rienshuistypen. Het hierbij gereproduceerde huis door Ture Ryberg is voor 4 tot 7 personen en moet 21,800 tot 26,800 kr. kosten. Uit deze reeks lijkt mij het huis voor 5—7 personen door Hakon Ahlberg, prijs 15,000—19,600 kr. een der aantrekkelijkste, wat de indeeling betreft: hiervan zijn alle vertrekken op den beganen grond geprojecteerd.

Het bovenstaande moge duidelijk maken dat deze tentoonstelling een zeer zakelijk karakter heeft. Degenen, die de fantasische 1001-nachteffecten zoeken van Gothenburg, zullen hier

VRIJSTAAND HUIS.

ARCHITECT TURE RYBERG. 211

TENTOONSTELLING STOCKHOLM RECLAMEMAST HOOG 80 METER.

teleurgesteld worden, ondanks de kleurrijk verlichte fontein, ondanks Adam en Eva, die met de Slang aan de zoldering van het Paradijs-(Restaurant) bengelen. Voor hen, die in den chaos van deze tijden met ernst en nuchterheid streven naar schoonheid in het dagelijksche leven is hier veel te leeren en veel te vinden.

Maar waarom kon het paviljoen dat SVEARIKE heet en dat een overzicht en inzicht moet geven van alles wat het heerlijke Zweden biedt, zich niet verheffen boven tabellen en statistieken, kaarten en reliefs zonder meer?

In een paviljoen, dat een zoo verheven naam draagt en dat bedoelt de grootheid van het tegenwoordige Zweden te demonstreeren, had men iets moeten ontwaren van den geest der levende groote kunstenaars, die tenslotte de cultureele betekenis van een land bepalen.

Of denkt het functionalisme daar anders over?

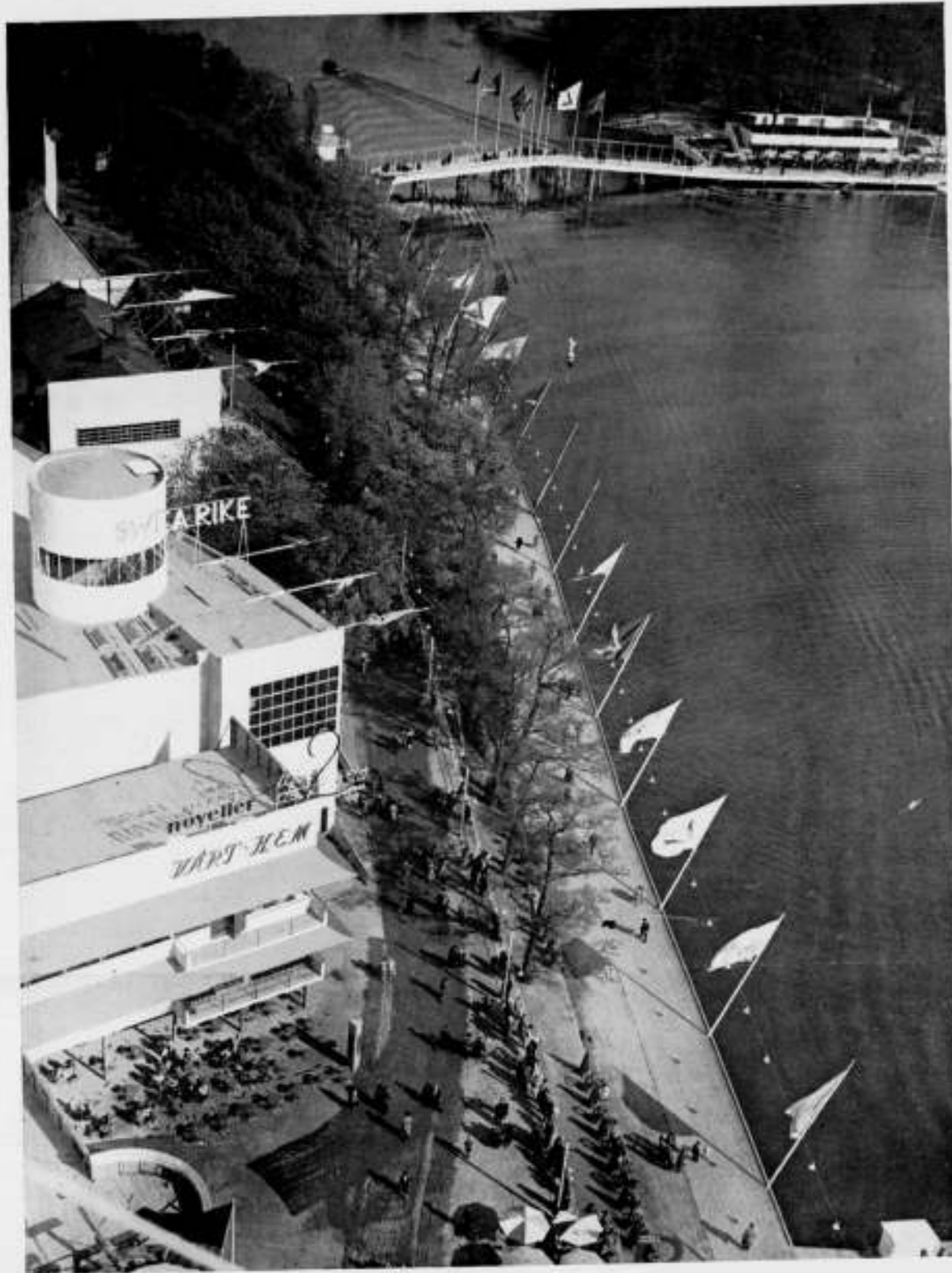
D. F. SLOTHOUWER.

LEVEN EN BOUWEN IN DE 20e EEUW, DOOR LE CORBUSIER.

Het vorige jaar was le Corbusier de gast van het Studio Year Book of Decorative Art. Zijn belangwekkende bijdrage daarin hebben wij geheel overgenomen.

Dit jaar publiceert het Studio Year Book wederom een artikel van le Corbusier en wij zullen daaruit het voornaamste releveeren. Niet dat er nu zoo veel verschil is tusschen de beide artikelen. Er is au fond nooit veel verschil tusschen de artikelen die le Corbusier schrijft. Zijn heele publicistische werk is een thema met variaties. Het gaat bij hem om het thema, en hij heeft, dank zij zijn altijd nieuwe, frissche, vaak zelfs oorspronkelijke variaties, bereikt dat zijn thema bekend is geworden.

Het is aangenaam luisteren naar variaties over een bekend thema. En deze variatie treft direct door het suggestieve van de opmaat. Het werkt als het ta-ta-ta-tom van de 5e. Hoort! hoe le Corbusier begint:

TENTOONSTELLING STOCKHOLM VOGELVLUCHT.

„The day consists of twenty-four-hours only.” En „the twenty-four-hour day is short”.

Is er verrukkelijker motief, om ons te winnen voor rationeel wonen, rationeel bouwen, rationeele stadsontwikkeling, en rationeele verkeersverbetering, dan dat twenty-four-hours „only”, en „short”.

Begin Uw strijd tegen de celstraf: „The day consists of twenty-four-hours and the twenty-four-hour day is long”, en men krijgt medestrijders.

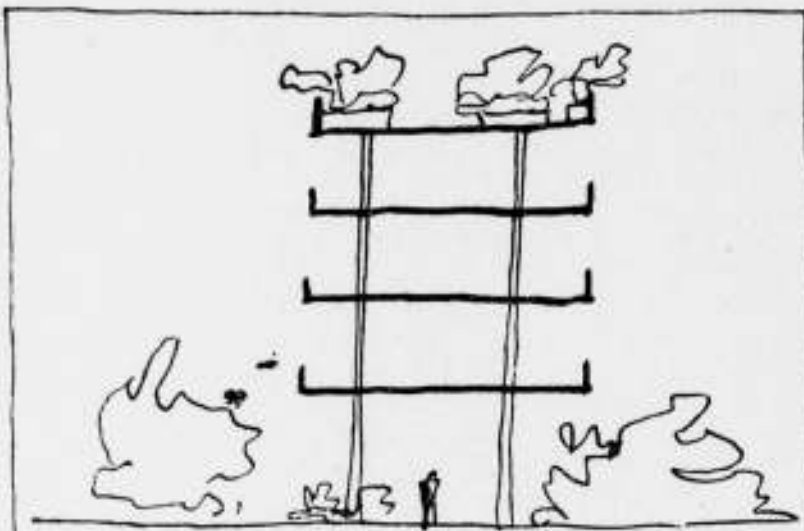
En als le Corbusier de vraag stelt wat wonen is, identificeert hij haar met „a question of attainable well-being”, terwijl hij er manend aan toevoegt: „leer dit den kinderen, maar leer het eerst zelf, anders zouden Uw leeringen slechts leugens zijn”.

Het den huidige toestand is hij gauw klaar:

„Having thus briefly set forth the true meaning of the house I have turned my back on the Schools, on the history of styles,

on the pedantic composition of the Masters. I have washed my hands of the burdensome accumulations of vague, pedantic and dangerous teachings. I am free, but I am stripped bare. A problem arises: it is ahead of me, and must be faced. It is my task to fashion an entirely new kind of implement, that is to say, an implement which is pure, efficient, healthy, loyal, clear as crystal. Do I therefore turn my back resolutely on tradition? Do I break down bridges? Reject the past? Do I no longer believe in anything which has previously existed?” Neen, zegt hij. (Natuurlijk!) „Ik ontken slechts academisch onderwijs. En angevuurd door den geest van eerlijkheid zoek ik in mijn eigen land en in andere landen bij mijn eigen ras en bij anderen naar huizen voor menschen:

Dat is de school waar ik zal kijken op het oogenblik dat het mijn taak is het huis van de machine-eeuw op te bouwen. Mijn leiddraad zal ik vinden bij koele ontleding, bij iederen

(f) Roof garden and pillar construction. Sectional diagram showing garden on flat roof, living rooms below with direct access to the "garden." Ground floor "in the air," and space beneath free for car, etc.

stap zal ik verplicht zijn de vraag te stellen. „Waarom?“ Niets heeft recht op bestaan dat hierop geen juist antwoord kan geven.”

Vervolgens behandelt le Corbusier in dit stuk de nieuwe constructiewijze van den wand, welke glaswand wordt, van het pijlersysteem, waardoor de begane grond verdwijnen kan en waarmede het verkeersprobleem op geschikte wijze kan worden opgelost en den daktuin, waarbij hij vertelt: „Plants, flowers, and trees grow better in roof gardens than in the open ground.“ Hoever tuinarchitecten het hiermede eens zijn, weet ik niet. Maar le Corbusier beweert: „Gardens planted on roofs do splendidly“.

„Laat ons de voordeelen van pijlers en daktuinen eens nauwkeurig nagaan.

Het plan van het moderne huis kan geheel omgewerkt worden. De ontvangkamers kunnen boven zijn in directe aansluiting met den daktuin, in de frissche lucht, weg van de straat met haar lawaai en stof, in den vollen zonneschijn. Het dak wordt een solarium en aan de moderne hygiëne kan worden voldaan. Algemeene conclusie: de geheele grondoppervlakte is vrij, geschikt om op te loopen. De grond is in zekeren zin verdubbeld, overgebracht naar de tuinen boven, in de zon.

Nadat ik dit jaar te Moskou een uiteenzetting had gegeven van de plannen van het Centrosojus-paleis, besloot de President van de Sovjet „wij zullen het Centrosojus-Paleis op pijlers bouwen, want als wij het niet deden, zouden we ingaan tegen de fundamentele idee, die ons het stedenbouwkundige vraagstuk van Moskou zal oplossen“. Ik eindigde mijn uiteenzettingen door er op te wijzen, dat menschen die verlangden naar gezondheid en veiligheid sinds het begin van het menselijk ras, en tot op onzen tijd, gebouwen hadden gezet op zuilen, in Europa, in Afrika, in Amerika en Azië.

De nieuwe constructie werpt de conventionele omver. Ik zal beschuldigd worden fanatiek te zijn! Maar ik zeg dit: als de bewoners van groote steden sterven aan verstikking of gebukt gaan onder allerlei ongemakken, dan is het te wijten aan het overheerschen van het gevoel. Dit overheerschende „gevoel“ sluit den weg af tot het verkrijgen van de noodzakelijke oplossingen, tot dringende en eerlijke oplossingen. Een gevoel dat vals is leidt ons tot oneerlijkheid, tot weifelen. Dit gevoel is geveinsd, niet menscheijk, het is academisch. Het leidt tot niets doen. Academisme kijkt niet vooruit, het staart voortdurend achterwaarts. Het academisme, dat het verleden bedoelt te eeren, verloochent het verleden, want alle groote tijd-

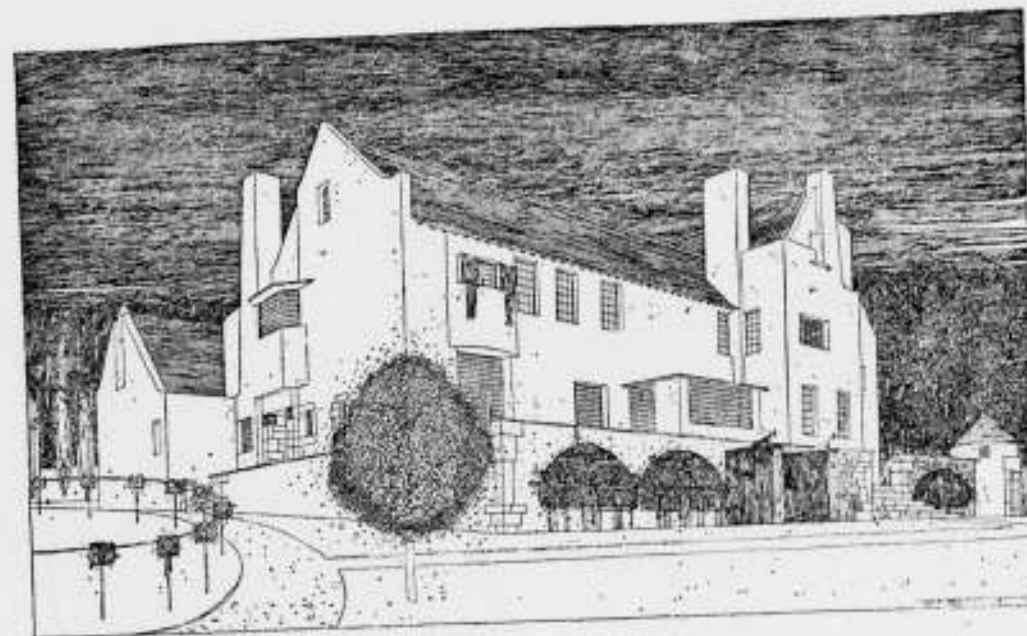
perken, die heeten er door geïnspireerd te zijn, zijn revolutionaire uitingen geweest, daden van scheppen.“

Het behoeft geen betoog dat nu le Corbusier hier het academisme te pakken heeft, het er ook behoorlijk van lange krijgt. Alles wordt bij het academisme te pas gehaald, de goddiens, de diplomatie, de zedelijkheid en over alles wordt de bebloek geslingerd. Men krijgt hier meer den indruk voor een razenden Roland te staan, dan voor iemand die zich tot taak stelt, „de fashion an entirely new kind of implement, clear as crystal“. Maar op deze wijze helpt le Corbusier het vliegwiel van zijn redeneeringen makkelijk over het dooie punt heen en nu gaat hij rustig en regelmatig verder: „De wereld is op z'n kop gezet. De begrippen van dorp, district en landstreek zijn opgeheven. Het raderwerk van de gemeenschap is gebroken en de spanning staat op het punt sociale wetten te verbreken. Het kapitaal, een nieuwe en moderne kracht, wordt niet beheerd in overeenstemming met zijn natuurlijk karakter. Kapitaal is de stof, die opstuift bij het werk, die over het geheel een staat van werkeloosheid brengt en door middel van een eenvoudige mechanisme eensklaps verandert in een kracht van actief werk op een reusachtige schaal. Alles kan ondernomen worden als de rede de daad in evenwicht houdt. Dit evenwicht is het eeuwige wonder van oorzaak en gevolg, dat de wet is van het heelal, dat handelt, ontwikkelt en zich door selectie aanpast in de natuur, en kunstmatige evenwichtstoestanden door overeenkomsten behoudt, zijn een gevaar; zij bevatten in zich de reacties die het gevolg zijn van het ondergaan van alles.

Geweld bestaat (we zijn er allen van overtuigd!) maar ook kalme standvastige en zekere vooruitgang. In evenwicht brengen, een harmonisch geheel vormen, dat is de menscheijke taak in deze wereld van beweging. In harmonie brengen is met een nieuwe oplossing het eeuwige „waarom“ beantwoorden, dat ieder volk wordt voorgelegd. Architectuur is de slotsom van den geest van een tijdperk. Deze gevolgtrekking, verkondigd door elk groot geschiedenistijdperk brengt ons van aanzicht tot aangezicht tot de taak van het heden. Wat is dan de geest van het heden? Zijn wij in een tijdperk van „regionalisme“, dat wil zeggen in een periode, waarin elk gewest en elk dorp zijn eigenaardigen (bijzonderen) geest bevestigt en ontwikkelt (kleeding, gewoonten, ambachten, materialen, opbouw)? Zijn we in een tijdperk dat contact tusschen districten, landstroken, volken of continenten (werelddeelen) moeilijk of haast onbestaanbaar is? Leven we in een eeuw, dat er kwakzalverij schuilt in onze successen, tot formules geduldig opgezeten in den loop der tijden overgaan van vader op zoon? Is onze eeuw er een van handwerken, van voorwerpen met liefde en moeizaam gevormd door geoefende vingers, daarbij karig geholpen door precieuzere werktuigen? Is onze eeuw er een van versiering, waarin de moeizaam geëindigde taak den vindingrijken lyrischen aard van dengene die het zoo geduldig volbracht, tot zich trekt?

Het ongeëvenaarde voorwerp, het zeldzame voorwerp, het bijzondere voorwerp, vervullen in onze leegte woningen de uitverkoren plaats van den huishoudgod. We zijn in een eeuw waarin de stoommachine grenzen verbroken heeft, gewesten heeft opgeheven, plaatselijke folk-lore heeft doen verdwijnen, plaatselijke gewoonten heeft gedooft. De stoomboot heeft bruggen geslagen van 't eene vasteland naar het andere. De vliegmaschine heeft ons afstandsgevoel verzwakt, telegrafie en de draadloze hebben universele verbindingen mogelijk gemaakt.

Het drukken (een machtig en groot ding) verspreidt in acht dagen groote en kleine ontdekkingen over de wereld, in levend beeld. De exodus van rassen is een voldongen feit. Staatscholen (een nieuwe wending) hebben het plaatselijke eigenaardige karakter doen verdwijnen. De algemeene zaak is ieder bekend gemaakt, is binnen het bereik van ieder. Het labora-

UIT HET STUDIO YEARBOOK DECORATIVE ART. 1907. EEN VOORLOOPER VAN 1930. ONTWERP DOOR C. R. MACKINTOSH† (ILLUSTRATIE UIT HET STUDIO YEARBOOK 1930).

torium, wetenschappelijke analyse, ervaren nauwkeurige berekeningen, openbaren het onderwerp vlugger aan de gedachten dan de handen het kunnen uitvoeren. De hand, (bewust maar niet nauwkeurig) is door de machine vervangen (onbewust maar nauwkeurig). De idee nauwkeurigheid is alomtegenwoordig geworden. Onze oogen zien een nieuw schouwspel. De zoon denkt anders dan zijn vader en de kleinzoon zal den zoon verlaten met zijn opvattingen over „een andere eeuw“ ver achter hem. Dertig jaren zijn een voldoende tijdruimte voor 3 generaties om elkaar over 't hoofd te groeien; drie opvattingen, in werkelijkheid drie afzonderlijke phases, die niet onderbroken zijn.

De machine heeft het lyrische van plaatselijke gewoonten en plaatselijke poëzie vernietigd. Werkelijk, over de geheele wereld bestaan er ontelbare werken, nieuw van geest, onveranderlijk, algemeen. De woning is (en wordt) aangevuld met nuttig gederfchap, nuttig maar ook harmonisch, want de aesthetische factor is ten grondslag aan menscheijk werk; het ontwerpen is een aesthetisch wonder. De poging tot harmonie is eenvoudig een behoefte aan evenwicht, volledigheid, zekerheid, gemak. Werkzaam, krachtig, nauwkeurig en daardoor voller, kunstiger en daardoor edeler, daardoor is het moderne voortbrengsel getuige van een geduchte omwenteling. Een nieuwe eeuw is geboren. Wij leven daarin en wij zien het niet

omdat wij er in zijn geboren. Oorzaak en gevolg. De oorzaak ligt buiten ons, die is voorbestemd. Het gevolg omringt ons, onvermijdelijk alle dagen zien we het.

Een nieuwe constructie, het resultaat van de meest nauwgezette onderzoekingen van experts, heeft een nieuwe orde in de architectuur vastgesteld. Nieuwe technische en wetenschappelijke processen met rijke mogelijkheden van toepassing, niet te vergelijken met die van vorige tijdperken, hebben ons nieuwe voortbrengselen ter hand gesteld, hebben reusachtige hulpbronnen ter onzer beschikking gesteld, hulpbronnen die degenen met onverschrokken geest in staat stellen, aangemoedigd door de geestdrift der burgers en liefde voor de menscheikheid om nieuwe werkelijke steden te vormen, steden om te bouwen, om de hedendaagsche stad te ontplooiën, prachtig, statiger dan vroeger, krachtig, practisch; de stad die de menschen zal bewaren voor ongemakken die nu knagen aan het hart van oude steden en die de bewoners zal bezielen met een gevoel van trots, dat tevredenheid meebrengt. Technische processen zijn de verblijfplaatsen der lyriek. Er bestaat een moderne lyriek. Het wonder van den dag, de machine-eeuw is een zaak van groote poëtische betekenis. Dagelijks zien we zijn wonderopenbaringen. Gelukkig zij die de diepe poëzie van den modernen tijd kunnen aanvoelen. Er is een moderne geest die een gedachte-proces is. Helder te denken, overzicht te heb-

ben, te handelen, te scheppen.

De hoogste scheppingsvreugde, vreugde voor den geest, een wereld in het bereik van iedereen! Een nieuwe architectuur is geboren als de uitkomst aan den technischen arbeid van een eeuw wetenschap."

Hierna eindigt het stuk met een peroratie, die, in 't Fransch geschreven, en in 't Engelsch vertaald, moeilijk in 't Hollandsch overgezet kan worden. Maar ook zonder dit slot, boeit dit stuk genoeg door de speelschheid en het gemak, waarmede wij telkens naar adembenemende problemen van denken en doen worden gevoerd, die, als wij ze willen grijpen, nonchalant worden losgelaten, om ze snel te zien vervagen en vervluchtigen. Maar er blijft iets van achter, en het thema is ons nog bekender dan 't al was. Straks fluiten wij het.

J. P. M.

RADIOMONUMENT EINDHOVEN.

Vragen en inlichtingen.

Vraag 4. Hoe is de bodemgesteldheid?

Antwoord. Goede zandgrond. Volgens art. 3°. echter zijn alleen de kosten van den bouw bovengronds in het beschikbaar bedrag begrepen.

Vraag 5. Waar ligt de stad Eindhoven ten opzichte van de gegeven situatie?

Antwoord. Park ligt aan den rand der Zuidelijke stadswijk = 1300 M. vanaf middelpunt der stad (Markt).

Vraag 6. Pagina 2 sub c staat: perspectief in kleur; pag. 3 bovenaan staat: perspectief teekeningen sub b en c, vlakke tinten voor eigen- en slagschaduw. Mogen de perspectieven geaquarelleerd, o.a. vooral met het oog op de avondverlichting?

Antwoord. Kleuren en schaduwen mogen in vlakke tonen worden opgezet; dus zoodanig dat de vormen goed herkenbaar blijven.

Vraag 7. Met welke stad in Indië kwam de eerste verbinding tot stand?

Antwoord. Batavia.

Vraag 8. Welke namen mogen in aanmerking komen voor een e.v. „Placate" aan te brengen in het Radiomonument?

Antwoord. Behoudens het gestelde sub 1°. van het programma zijn inzenders daarin vrij.

Vraag 9. Is het uitvoeren van het ontwerp, indien goedgekeurd, verplicht?

Antwoord. Natuurlijk. Indien men dat niet wenscht, kan „buiten mededinging" worden ingezonden.

Vraag 10. Indien de ontwerper geen technische ervaring bezit en niet bekwaam is zijn ontwerp uit te voeren als het bekroond wordt, wat geschiedt er dan?

Antwoord. Inzenders hebben er op te rekenen dat gehandeld wordt volgens art. 8°. van het programma en in het bijzonder volgens het 2e lid van dat artikel.

Verbetering. In artikel 7°. laatste lid, en in art. 14°. van het programma wordt gesproken van een sub 8°. vermelden vervolgwedstrijd. Deze wedstrijd is echter sub 9°. aangegeven.

Opmerking. Alle ingekomen vragen zijn hiermede beantwoord.

De Jury:

Prof. A. W. M. ODE, Voorz.
J. D. MEIJNSING, Secret.

Eindhoven, 15 Juni '30.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. Prijsvragen 1930.

1e PRIJSVRAAG: VACANTIE KOLONIEHUIS.

JURY-RAPPORT:

Met het oog op het karakter van de Studie-prijsvragen besloot de Jury zo mogelijk alle ontwerpen schriftelijk te beoordeelen, opdat elke inzender althans een beknopte aanwijzing zoude krijgen, wat de Jury als tekortkomingen beschouwde.

Zij heeft daarbij bijzonder gewicht gehecht aan de vraag of de inzender zich rekenschap heeft gegeven van de mogelijkheid, die de situatie biedt, om de onderdeelen ruim en open te groepeeren, met voldoende beleving en uitzicht voor alle verblijfsruimten.

Vorming van binnenplaatsen of dicht op elkaar gelegen vleugels aan te zetten met het oog hierop te verwerpen. Het bleek wel moeilijk, om met behoud van een beknopt plan toch niet te hoog te bouwen.

De groepeerings der drie conversatie-zalen gaf in verband hiermede nog al eens moeilijkheden. Ligging van de groote conversatie-zaal aan de achterzijde (geen uitzicht) op het N. (slechte zon) en gedeeltelijk in een helling ingegraven, achtte zij geheel fout.

De verdeling en mogelijke combinatie der twee groepen is meestal wel behoorlijk bereikt, in enkele projecten zelfs uitstekend.

Als belangrijke punten beschouwde de jury verder nog een juiste plaatsing van de bedden op de slaapzalen, die het meest praktisch blijkt, indien de bedden los bleven staan van den buitenmuur en verder een logische plaatsing van den uitzichtstoren in het plan.

Vrijwel alle inzenders hebben met grooten ernst het werk voor deze prijsvraag volbracht; bij een belangrijk aantal heeft blijkbaar de bespreking voorgezeten, vooral het plan, de plattegronden eenvoudig en logisch te concipieeren, hetgeen hier en daar tot gelukkige oplossingen heeft geleid. Parallel loopende daarmede, constateerde de jury een streven, om de zake-lijkheid van een plan ook in de architectuur tot uiting te brengen, ofschiedt de resultaten daarvan niet de onverdesde instemming konden verworven. Na de beoordeeling van alle plannen, bleken de volgende inzendingen zoodanige kwaliteiten te hebben, dat zij in aanmerking zouden kunnen komen voor bekroning:

Motto „m"

„L"

„Op de helling"

„Cultuur"

„45"

„Zuid-Oost"

die allen het gegeven op betere manier verwerkt hadden, dan de overigen. Hiervan vielen bij nadere beschouwing nog de motto's „45" en „Zuid-Oost" af, terwijl omtrent de groepeerings van de vier overige de jury niet tot eenstemmigheid kon komen.

Met drie tegen twee stemmen gaf zij de voorkeur aan het juiste begrip van situatie en plan, boven een algemeene aantrekkelijkheid en kende den eersten prijs toe aan motto: „m", ingezonden door „Holt en v. Woerden, Amsterdam".

De drie overige projecten moede zij eveneens met drie van de vijf stemmen gelijklijk te moeten waardeeren, en wel:

Motto „L" om zijn goed plan en aantrekkelijke architectuur, inzender: G. Gerritsen, Dordrecht.

Motto „Op de helling" om een plan, met betere vondsten, maar tevens met het betroude principe van achtereelkaar gelegen vleugels en met op het eerste gezicht wel vriendelijke ofschoon niet zeer doordachte architectuur, inzender: J. C. Bolten en J. W. Blok, den Haag.

Motto „Cultuur", om zijn superieur plan, dat een juist begrip van planvorming verraadt, doch dit slechts onbeholpen in de architectuur uitdrukte, inzender: C. Dirksen, den Haag.

De Jury stelt derhalve voor, aan deze drie projecten elk een gewijzigden 2en prijs: bronzen medaille en f 15.— toe te kennen en den 3en prijs te doen vervallen.

Hier volgen de volledige beoordeelingen:

Motto „m". Een uitstekend plan, systematisch van opzet, in zijn groepeeringsverdeling in twee vleugels elk met een eigen toegang met trappenhuis in het midden, waardoor korte verbindingen en goed toezicht mogelijk is. Deze toegang voor dagelijks gebruik met de overdekte speelplaats, is goed gezien. De verbinding van de keukenafdeeling met de zalen is goed. De slaapzalen zelf zijn goed, met goed geplaatste bedden, doch zonder kasten (al is daar wel plaats voor). De balkons ook als scherm voor de middagen geslaagd, de branduitgang en de plaatsing der toiletten eenvoudig.

De uitzichtstoren zit goed in het plan.

Principieel is de plaats van de groote conversatiezaal goed, doch de plaatsing van het podium belemmert het uitzicht. Deze dichte wand werkt o.s.s. storend in de architectuur, die op de perspectief (hier ontbreken de brandtrappen!) wel niet onvriendelijk doet, doch in projectie er wat stug uit ziet.

(Wordt vervolgd.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

5 JULI

N° 27

1930

ENKELE DETAILS VAN DE TENTOONSTELLING STOCKHOLM 1930.

In het B. W. A. van 28 Juni heeft collega Slothouwer een overzicht gegeven van hetgeen te Stockholm dit jaar wordt getoond. Enkele nadere inlichtingen wil ik hier geven over het tentoongestelde. Naar mijn meening zijn er voor Hollandse architecten waardevolle studiën te maken, meer nog betreffende het tentoongestelde dan wel de tentoonstelling zelf, die niet tegenstaande het zeer sympathieke streven om 100% tentoontellingsarchitectuur te geven daardoor juist het tentoongestelde niet altijd ten volle recht liet verdervaren. Om te beginnen moet men goed opletten om niets over te slaan, ten tweede zijn de groote hallen min of meer gelijk van aspect gehouden wat niet ten goede komt aan de zeer verschillende hoedanigheden van hetgeen erin getoond wordt.

De inzendingen welke mij het meeste boeiden zijn de standaardmeubelen, de keramiek, het glaswerk en de textielkunst, voor zoover betreft de afdeling waar deze onderdeelen afzonderlijk zijn tentoongesteld en dan de verschillende huur- en eigenwoningen met inrichting welke alleen reeds een reis naar Stockholm waard zijn.

Zooals in het overzichtsartikel reeds is toegelicht zijn deze laatste voor een groot deel het resultaat van een prijsvraag, waarbij een zeer reële basis als uitgangspunt was genomen en bindende cijfers betreffende huur en bouwkosten waren opgegeven. Edoch... theorie en praktijk lieten zich reeds nu niet geheel vereenigen. De cijfers in 't artikel van collega S. genoemd zijn de officieele uit den catalogus, doch men fluisterde mij reeds in het oor: ze kloppen niet meer en zullen veranderd worden, 't is wat duurder geworden en zoo werd een woning van 1600—1900 Kr. huur gebracht op 2000—2350 Kr. per jaar! De tentoonstelling van de toegepaste kunstambachten was op een even serieuze grondslag opgezet. De exposanten mochten niet alleen laten zien wat schoons ze konden voortbrengen, doch waren in verscheiden afdelingen verplicht tevens goedkoop en goed standaardwerk te exposeeren, waarvoor bepaalde gegevens werden verstrekt.

Het geeft een beeld van groote daadkracht wanneer we zien hoe hier vele vooraanstaande bedrijven hun krachten hebben ingespannen in samenwerking met architecten en kunstenaars om te voldoen aan de gegeven voorwaarden. Hierdoor is van deze tentoonstelling iets meer gemaakt dan een willekeurige „show" van hetgeen men heeft bereikt; er is een prikkel ontstaan tot het vervaardigen van nieuwe gezonde kunstnijverheid (excusez le mot!) die niet na zal laten grooten invloed op de ontwikkeling der industrieën uit te oefenen. De in de keramiekafdeeling tentoongestelde goedkope serviezen voldeden aan hooge eischen (al was de opstelling helaas weinig aantrekkelijk) en ze zullen hun weg over Zweden en ik zou zeggen — de wereld — zeker vinden.

Zoo is het ook met het eenvoudige meubilair: hier zijn typen vervaardigd, die wat prijs en vorm betreft door velen zullen worden aangeschaft. Met behoud van enkele typische Zweedsche eigenschappen zijn ze meer internationaal dan het meubilair, dat vroeger in Zweden werd gemaakt.

In al het Zweedsche werk herkent men den dichterlijken

ondergrond, den zin voor rythme en kleur en de praktische bruikbaarheid.

De serie meubelen zijn geen gebouwen, geen planken, in een of ander vernuftig systeem aan elkaar gekoppeld, geen dogma's, geen geloofsbelijdenissen, het zijn zuiver practische voorwerpen, die op de eenvoudigste en meest logische wijze zijn geconstrueerd. De stoelen noodigen tot zitten, en... zitten dan ook voortreffelijk. Geen scherpe kanten, geen demonstratieve rechte leuningen, ze zijn gemaakt om een lichaam rust te geven en ons lichaam is nu eenmaal nog niet met passer of liniaal gemaakt. Een moeilijke kwestie vormt hierbij de billijkheid. Recht-toe-recht-aan is machinaal in groote massa goedkoop te maken. Wanneer alles even wordt bijgeschaafd, afgerond en bijgewerkt moet het kostbaarder worden. Hoe ziet men in Zweden kans om een stoel met deze bewerking in voortreffelijke uitvoering te maken voor 22 Kronen??

Enkele afbeeldingen van stoelen gaan hierbij. Bezieet ze onbevooroordeeld en zoek er geen principe achter. Zij zijn licht, gespannen van verhouding, zuiver van vorm.

De Zweden zelf staan er vaak nog wat onwennig tegenover — men is er aan stoerder en decoratiever meubelen gewend. De tijd zal hen er zeker mee verzoenen wanneer de economische noodzaak de kleine vertrekken dicteert.

In de afdeling kostbare meubelen worden dwaze dingen vertoond. Hoe moeilijk het ook moge zijn om voor weinig geld iets goeds te maken, het is altijd een nog veel zwaarder taak om met onbepaalde middelen toch waardig te blijven. Een „bar"kastje van arch. S. Lewerentz was er een gunstig voorbeeld van. Voor de helft geheel met kleine stukjes ivoor bekleed, verder van Makassar ebben, Galalith en verzilverde en vergulde metalen onderdeelen (het interieur is geheel verzilverd metaal) is dit meubeltje in hoofdvorm sober en ingetogen en de kleuren van de materialen zijn met zulk een raffinement toegepast, dat bij alle weelde van eenige overlading of bombastie geen sprake is. Ik kon me zeer goed indenken, dat het velen principieel niet sympathiek is, maar men voelt, dat hier een vaste en voorname geest dit meubel heeft ontworpen; een vergelijking met wat bij ons als rijk en deftig geldt en wat door uitgehaalde kleimotieven en ornament nog al te dikwijls daarvoor wordt aangezien, valt niet in ons voordeel uit!

De toepassing van deze en andere kunstambachten in de verschillende tentoongestelde woningen leidt tot zeer gunstige resultaten. De betrekkelijk kleine vertrekken zijn zeer geschikt voor deze lichte en eenvoudige meubelen. Met de door de eeuwen heen geërfde kleurvoeligheid weten de Zweden hier prachtige interieurs samen te stellen. Hun handgeweven kleeden en gordijnen geven er onmiddellijk de sfeer van de menschelijke woning. Wel doet zich de vraag voor of degene, die zich tevreden moet stellen met een bescheiden woning in staat is de weinig bescheiden uitgaaf te doen voor het aanschaffen van deze — ook in Zweden — kostbare tapijten. Een paar handgeweven gordijnen van diep oranje-vermiljoen als afsluiting van een slaaphoek waren geprijsd voor 200 Kronen...

Bijzonder waardevolle arbeid heeft ook de H. S. B. geleverd.

BIBLIOTHEEK VAN ARCH. E. SUNDAHL. UITVOERING A. B. SVENSKA MÖBELFABRIKERNÄ BODAFORS.

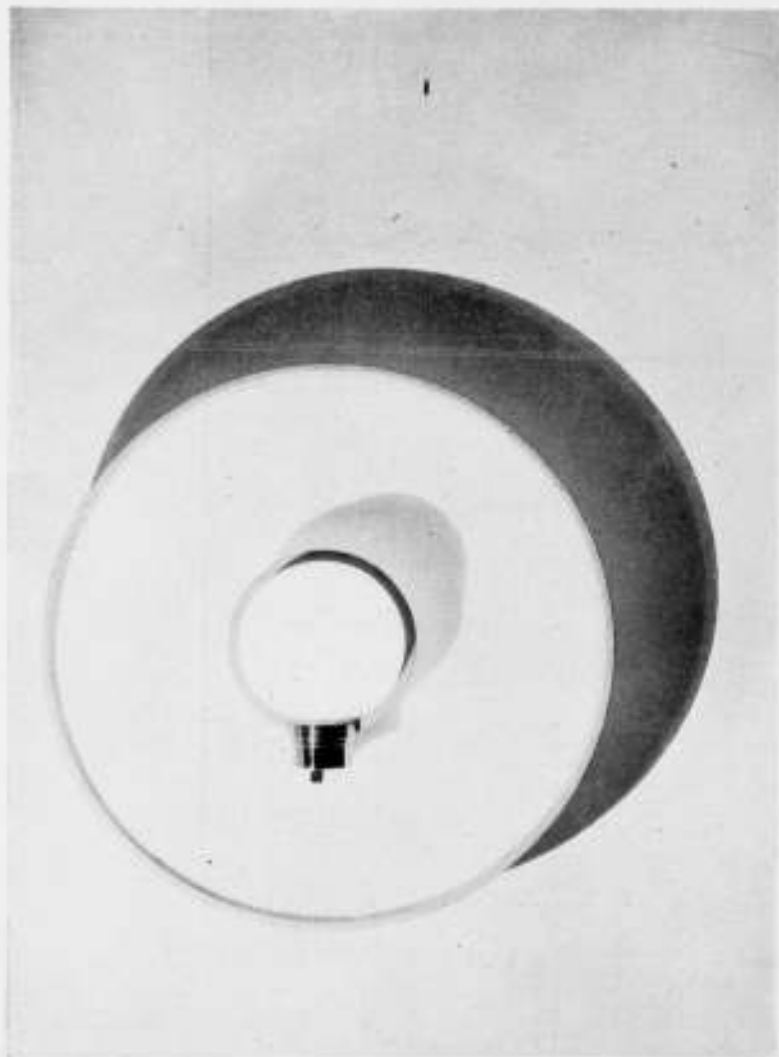
EETZAAL UITGEVOERD IN MAKASSAR EBBEN EN SYCOMOR. ONTWERP A. E. HJORT. UITVOERING A. B. NORDISKA KOMPANIET.

FAUTEUILS VAN DE A. B. SVENSKA MÖBELFABRIKERNÄ BODAFORS.

WOONKAMER VAN DE A. B. SVENSKA MÖBELFABRIKERNÄ BODAFORS IN BERKENHOUT EN SLIJPLAK.

WANDARM ONTWERP O. ELINGEN. VOOR- EN ACHTERREFLECTOR VAN OPAALGLAS. GEVAT IN MATBLAUWE METALEN LIJSTEN. UITV. A. B. NORDISKA KOMPA NIET.

STOEL IN LAK OF NATUURHOUT EN GEWEVEN BANDEN. UITV. A. B. SVENSKA MÖBEL FABRIKERN A BODAFORS.

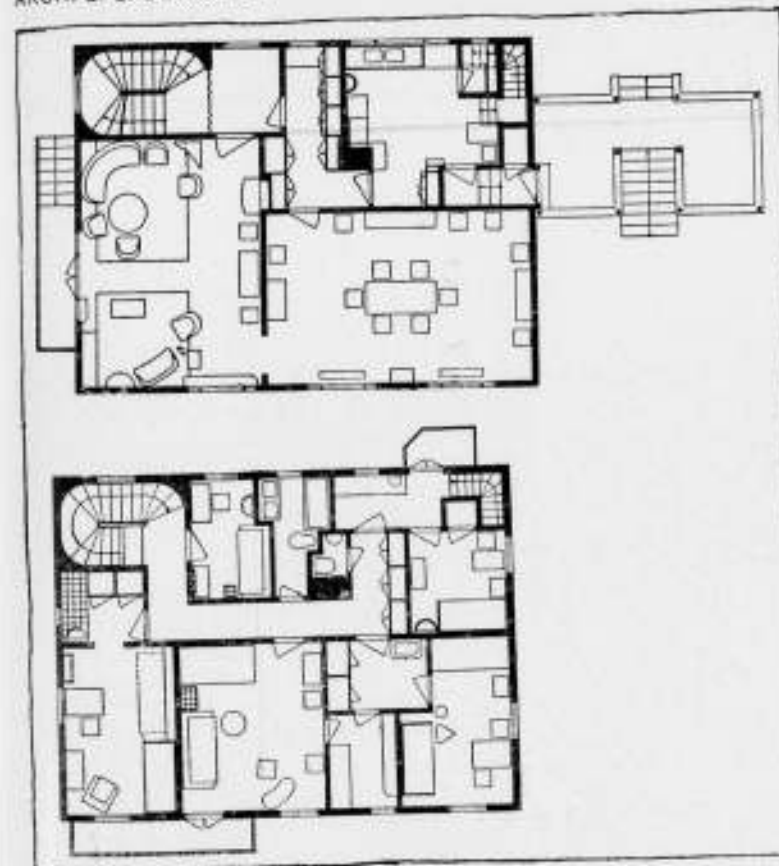
GEBORDUURD KLEED IN GOUD, ZIJDE EN LINNEN. ONTWERP SOFIA WIDEN.

BARKASTJE VAN MAKASSER EBBEN, GALALITH EN IVOOR. ONTWERP ARCH. S. LEWERENTZ. UITVOERING A. B. NORDISKA KOMPA NIET.

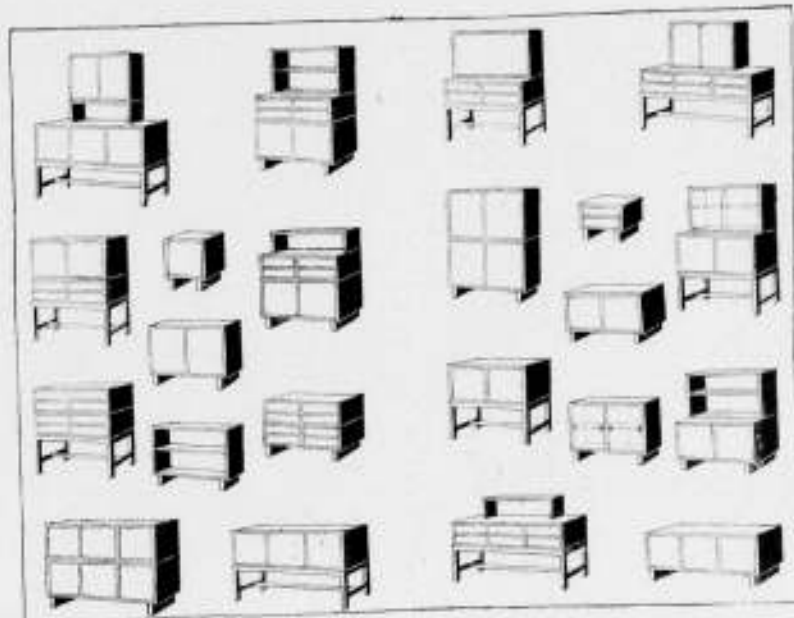

VILLA N°. 42 OP DE TENTOONSTELLING TE STOCKHOLM. ARCH. C. G. BERGSTEN.

PLATTEGROND VAN VILLA N°. 42 OP DE TENTOONSTELLING TE STOCKHOLM. ARCH. C. G. BERGSTEN.

Niet alleen voor wat betreft de woningbouw, doch evenzeer voor de inrichting. Een speciaal bureau, geleid door bekende architecten, houdt zich hier uitsluitend mee bezig. Een serie samenstelbare, eenvoudige meubelen zijn ontworpen waarmee een bijna onbeperkte variatie mogelijk is en waarvan verscheiden uitmun-

STANDAARDEMEUBELN VAN DE H.S.B. ONTWERP ALVAR ANDERSSON.

tende stalen op de tentoonstelling te zien waren. De prima uitvoering, in- zoowel als uitwendig, valt ook hierbij op. Heel practisch was ook een gestandariseerde emaille aanrecht met een groote en een kleine uitstort, afvalmandje en druipgleuven.

Een bezoek aan Stockholm mag zeker nu aanbevolen worden. De organisatie is er op ingesteld dat vele vreemdelingen dit jaar naar de Koningin van het Mälarmeer trekken. Vlak tegenover het station is een inkwartieringsbureau gevestigd, terwijl verscheiden agenten vreemde talen spreken, wat aangeduid is door één of meerdere vlaggetjes van 't land welks taal ze min of meer machtig zijn. Ook op de tentoonstelling is dit doorgevoerd, terwijl het toezichthoudend personeel in 't algemeen op de hoogte is van hetgeen aan hun zorgen is toevertrouwd. G. FRIEDHOFF.

UITSLAG PRIJSVRAAG EDELGLAZUURTEGELS.

De uitslag van de door den Tegelhandel N.V. Intercoadam uitgeschreven prijsvraag voor een handelsnaam van den door haar in den handel gebrachten EDELGLAZUURTEGEL luidt als volgt: Ingekomen waren 21 inzendingen, waarvan de jury met algemeene stemmen de prijzen heeft toegekend:

Den eersten prijs ad f 75.— aan den inzender van het woord CERANOBEL motto „Nobilis”, den Heer Charles Estourgie Jr. te Nijmegen. Den tweeden prijs ad f 50.— aan den inzender van het woord GLAZUNOBEL motto „Gofet”, den Heer W. Heynen te Venlo. De Heer Charles Estourgie geeft voor het woord de volgende verklaring: Het woord CERANOBEL is gevormd uit de deelen Cera en Nobel. Cera is de afkorting van het Grieksche *κεραμος* hetwelk tegel beteekent. Nobel is de afkorting van het Latijnsche woord Nobilis, hetwelk edel beteekent. Door het woord CERANOBEL wordt alzoo gewezen op het product, waarvoor de naam bestemd is (Cera-tegel), op zijn „EDEL” zijn, (Nobel-edel), op de grondstof, waaruit de tegel wordt samengesteld, *κεραμος* beteekent ook „uit leem gebakken”). Nobiles heeft niet alleen den naam van „Edel” maar ook van „vermaard” en „aristocratisch”.

Waar de woorden CERAMIEK en NOBEL ook den niet-taalkundig-onderlegden Hollander bekend zijn, en deze beide woorden zeer gemakkelijk in de samenstelling „CERANOBEL” te herkennen zijn, is dit woord voor iedereen veelzeggend.

De Heer W. Heynen geeft van het woord GLAZUNOBEL de volgende verklaring: Deze handelsnaam is uit 2 woorden samengesteld n.l. edel en glazuur of Nobel Glazuur of Glazuur Nobel afgekort GLAZUNOBEL. In 't Engelsch, Fransch en Duitsch vormt het ongeveer hetzelfde begrip, want:

glazuur is in 't Engelsch glaze, in 't Fransch glace, in 't Duitsch glasur; edel is in 't Engelsch noble, in 't Fransch noble, in 't Duitsch nobel.

DIESELGEMAAL TE MAASSLUIS.

ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

DIESELGEMAAL TE MAASSLUIS.

ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

DIESEL-GEMAAL TE MAASSLUIS.

Het Diesel-gemaal aan de Boonersluis te Maassluis werd gebouwd om het onder beheer van Delfland staand gebied sneller van het overtollige water te kunnen ontlasten. Daartoe werden de oude sluisen, die alleen bij lagen rivierstand hun dienst konden bewijzen, vervangen door een krachtig gemaal dat in staat is onder alle omstandigheden het water uit de poldervaart naar de rivier De Maas te pompen.

Bij de uitvoering dezer belangrijke werken, die door het bureau

van Delfland werden ontworpen, werd mijn medewerking ingeroepen voor de verzorging van den bovenbouw. De plattegrond was dus in hoofdzaak gegeven en ook de plaats der machines was vooruit bepaald. In de groepeerling der dienstwoningen voor het personeel kon echter meerdere vrijheid worden gelaten, zoodat het mogelijk bleek deze met het hoofdgebouw tot een geheel te vereenigen.

HERM. v. d. KLOOT MEIJBURG
Architect B.N.A.

LANDHUIS TE KRIMPEN A.D. IJSEL.

ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

LANDHUIS TE KRIMPEN A.D. IJSEL.

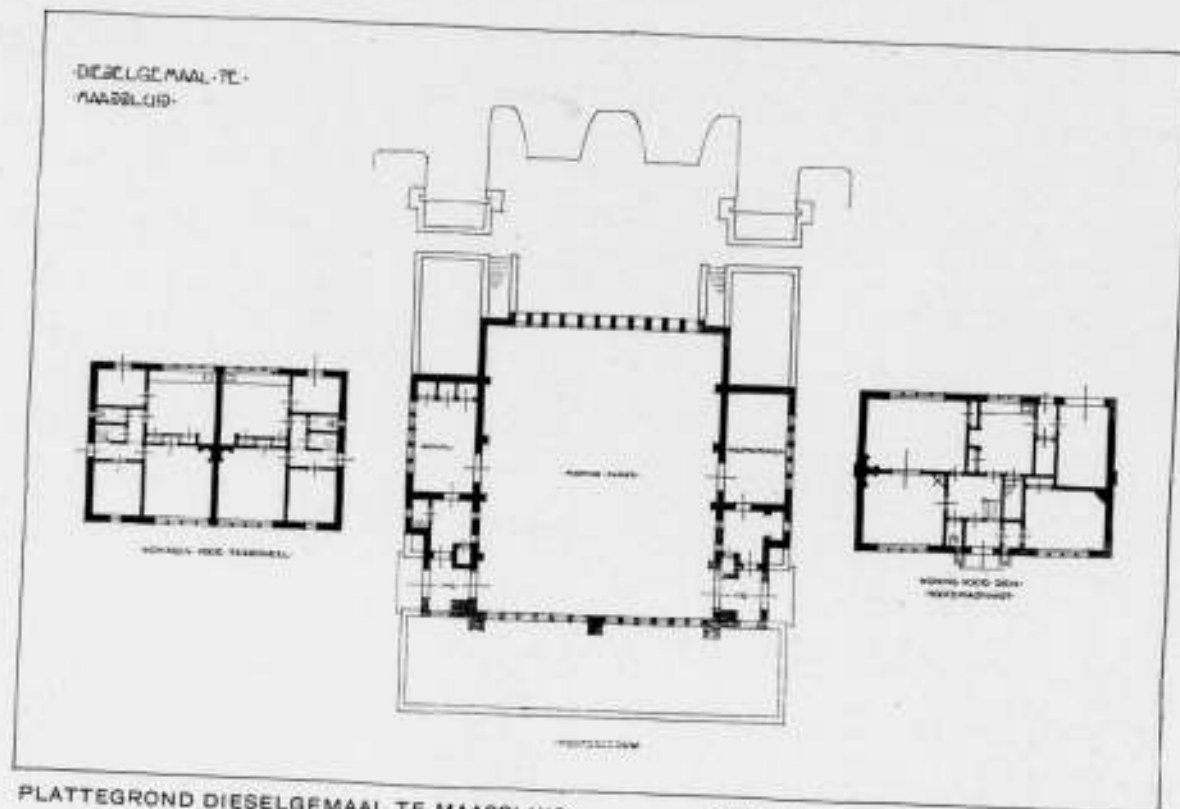
ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

LANDHUIS TE KRIMPEN A.D. IJSEL.

Het landhuis is gebouwd buitendijks op een deel van een scheepshelling en zoodanig ontworpen dat zoowel een ruim uitzicht over de rivier als over het zich achter den dijk uitstreckende polderland werd verkregen. Daar bij hoogen waterstand de scheepshelling wordt overstroemd en 's winters bij ijzigang het huis als het ware direct uit den stroom oprijst, moest het gebouw met tuin aan drie zijden door een basalt-helling worden beschermd.

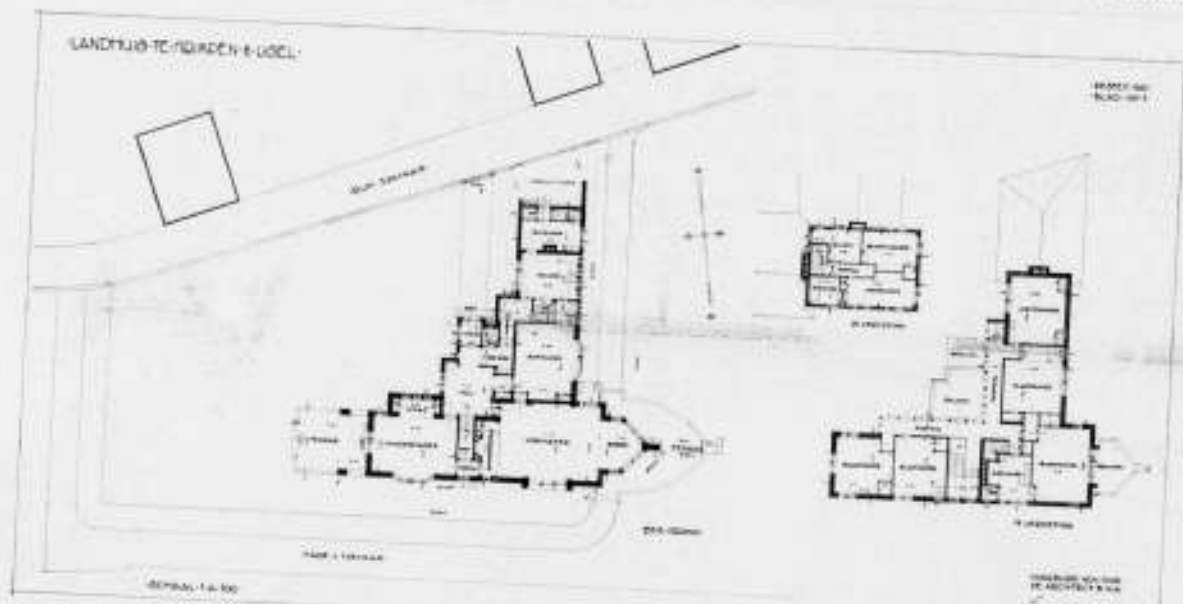
Teneinde zooveel mogelijk van het verschillende uitzicht te profiteren en den tuin, die tot even beneden de kruin van den

dijk werd opgehoogd, tegen Noorden en Westen winden te beveiligen, werd aan het plan de vorm van een haakschen hoek gegeven die zich naar het Zuid-Oosten opent. Mede in verband met deze situatie werden de voornaamste vertrekken op den hoek gebouwd en de groote woonkamer, met 't oog op het prachtige uitzicht naar het Zuid-Westen en het Noord-Westen, van schuin geplaatste, groote ramen voorzien. De dienstvertrekken kwamen daardoor in den vleugel aan de dijkzijde. De gevels aan de rivierzijde werden zooveel mogelijk gesloten gehouden in tegenstelling met die aan de tuin- en zonnzijde, waaraan een meer open karakter werd verleend.

PLATTEGROND DIESELGEMAAL TE MAASSLUIS.

ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

PLATTEGROND LANDHUIS TE KRIMPEN A/D. IJSEL.

ARCH. H. v. d. KLOOT MEIJBURG B.N.A.

Terrassen en balcon, zoowel op den beganengrond als op de verdieping bieden ruim uitzicht naar alle zijden, over het fraaie polderlandschap of de breede, grootsche watervlakte.

HERM. v. d. KLOOT MEIJBURG,
Architect B.N.A.

HET NIEUWE RAADHUIS TE LEIDEN.

We lezen uit „De Tijd“:
B. en W. van Leiden hebben aan den gemeenteraad een schrijven doen toekomen over den stand der voorbereiding van den nieuwen Stadhuisbouw. Aan den heer Dudok was, naar men weet, opgedragen een advies uit te brengen over de mogelijkheid van herbouw zonder behoud van den gevel. Dit advies en de bijbehorende stukken zijn thans ter visie van den raad gelegd.
Blijkens het advies van den heer Dudok en het gevoelen van de Commissie van Fabricage komen, wanneer men in de eerste plaats let op een goede ligging in het stadsplan, voor een nieuw Stadhuis zonder behoud van den ouden gevel praktisch slechts drie terreinen in aanmerking.
Deze terreinen zijn: 1e, het terrein tusschen Breesstraat, Koornbrugsteeg, Vischmarkt en Maarsmanssteeg; 2e, het terrein tusschen Beestenmarkt, Steenstraat, Rijsburgersingelgracht, 1e Binnenvestgracht en Nieuwe Beestenmarkt; 3e, het terrein tusschen Lammermarkt, Korte Schelstraat en Rijsburgersingelgracht.

224

Zoals uit de overgelegde raming blijkt, zullen de kosten, aan de verkrijging van de verschillende terreinen verbonden, bedragen: Voor het terrein sub 1: f 1.827.900,—; voor het terrein sub 2: f 1.513.388,—; en voor het terrein sub 3: f 104.278,—.

Waar nu de architect er o.l., aldus schrijven B. en W., in geslaagd is een plan te ontwerpen, waardoor enerzijds de oude gevel bewaard blijft en anderzijds een geheel logisch daaraan aanpassend absoluut modern stadhuis wordt geschapen met een front aan de ruime Vischmarkt en zodoende de grondslag gelegd wordt voor een vernieuwd stadsbeeld op dit centrum van de stad, daar hebben B. en W. zich afgevraagd, of het niet gewenscht zou zijn, indien de raad het plan thans reeds in oogenschouw nam en naging, of het niet op gelukkige wijze voldoet aan de zeer uiterloopende wenschen van de Leidse burgerij.

In zijn advies zegt de heer Dudok o.m., dat de historische bouwplaats stedebouwkundig van bijzondere waarde is te achten.

Naar aanleiding van zijn advies stelt de Commissie van Fabricage voor het maken van het plan voor een nieuw Raadhuis zonder behoud van den ouden gevel voor, als bouwterrein aan te wijzen het terrein gelegen tusschen Beestenmarkt, Steenstraat Rijsburgersingelgracht, 1e Binnenvestgracht en Nieuwe Beestenmarkt zoals op de overgelegde teekening is aangegeven. Het lid der Commissie van Fabricage, de heer J. H. Schüller, kan zich niet met het standpunt der meerderheid vereenigen en geeft de voorkeur aan het 2e plan.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

12 JULI

N° 28

EXPOSITIE VAN DE DISSIDENTEN IN HET LOUVRE.

De grifting in den boezem van de reeds langen tijd bestaande „Decorateurs“, welke eindelijk tot de niet onverwachte breuk heeft geleid, schijnt wel voornamelijk haar oorzaak te vinden in een conflict tusschen de groote luxueuse, naar den geest eigenlijk armelijke inzending van de groote zaken, die moderne kunstnijverheid lanceeren en de zelfstandige kunstenaars, die in meer of mindere mate naar de rationeele richting overhellen. Degenen die ten opzichte van de nieuw gevormde groep „L'Union des Artistes Modernes“ groote verwachtingen koesterden, worden eenigermate teleurgesteld. De in het Louvre exposeerende kunstenaars staan dikwijls vreemd tegenover sociaal-economische vraagstukken, o.a. ze laten buiten beschouwing de problemen van het woning-vraagstuk, ruimtegebrek, hygiëne e.d. en weten van de nieuwe productie-methode niet het meeste nut te trekken. Goed beschouwd, is op de tentoonstelling te weinig interieur te bespeuren, dat voldoende rekening houdt met de meest primaire eischen der woonbaarheid.

Natuurlijk staat bijna de geheele expositie in het teeken van de metalen meubelen. Hierdoor krijgt men soms meer den indruk van een modeshow dan van een serieuze kunstnijverheidstentoonstelling. Metalen meubelen kan blijkbaar iedereen ontwerpen. Of het een weefster of een schilder, pottbakker of glasblazer is, van ieder vindt U hier metalen meubelen.

Bij alle onderdeelen, welke bij een interieur ter sprake kunnen komen, wordt metaal en glas toegepast, of dit zin heeft of niet. Tafels met glazen bladen, waarop U, geachte lezer, Uw kopje niet durft neerzetten, of als U een beetje slecht van gezicht bent of verstrooid, zeker Uw kopje ernaast zal zetten in de lucht; heel gewone schilderij-lijsten van hout, maar zonder reden bovenop aan de voorzijde een glazen ring, welk natuurlijk een geheel vormt, dat zijn oorspronkelijk doel mist en door zijn fascinerende leelijkheid de aandacht van de schilderij afdleidt; kasten, bureaux enz. alles metaal, metaal.

En bij al deze strijdustige fantastische uitingen vindt men materialen toegepast, die geen ander doel kunnen hebben als artistieke pronkzucht, zoals bij de posthume inzending van Pierre Legrain (wiens boekbanden overigens bijzonder mooi zijn en tot zijn eigenlijk terrein behooren) een bank met metalen voeten en een zitting met schilferige reptielenhuid overtrokken, waarop niet zonder reden een kaart is bevestigd: „ne pas toucher“.

Wij krijgen te zien klapstoelen uitgevoerd in metaal van Jean Prouvé, waar de rugleuning zoo hoog zit, dat het kopsteun wordt en de rug geen rustpunt vindt.

Verder is te zien een zitkamer met uitzicht op een terras van Marcel Gascoïn met door middel van een projectie-toestel kunstig geïmitateerde drijvende voorjaarswolken, om de bezoekers mild te stemmen.

Maar intusschen zijn er eenige inzendingen, die alle aandacht waard zijn en verzoenen met deze nieuwe groepeerings. Zoo is hier te zien een vergaderzaal voor een chemische fabriek van Louis Sognot en Charlotte Alix, waar met eenvoudige middelen, materiaal en eerlijke, ongezochte vormen een strenge doch aangename sfeer is geschapen. Het is opmerkelijk van deze

zaal, dat de hierin geplaatste lange vergaderzaal-tafel een samenvoeging is van kleine vierkante eenheden, welke ook te gebruiken zijn voor een algemeene zaal, tot het vormen — met de aanwezige armstoeltjes — van kleine groepen.

Lucie Holt-le Son laat zien een hotelkamer met aangrenzende badkamer van geestige charme en begrijpelijke mensche-lijkheid.

Jean Burkhalter, de schilder-kunstnijveraar, verrast ons met een serre, waar zijn simpele en vooral gemakkelijke gemoffelde stalen zitmeubelen op hun plaats zijn, in een zeer goed afgewogen kleurcombinatie.

René Herbst toont zich hier niet op zijn best met een muziek-kamer met een Pleyel piano, waartegen de magere ongemakkelijke stoelen een schriel contrast vormen.

B. J. Klotz toont een overigens niet geheel onverdienstelijke maar onwaarschijnlijk kostbare en theateraal gepresenteerde directeurskamer van een chemische fabriek, waar in de achterwand de nuchtere fiolen in een zee van licht zwemmen.

Van Sonia Delaunay, de bekende weefster, zien wij een goed gearrangeerde werkkamer; van Pierre Charreau een gedeelte van een werkkamer met een perenhouten boekenkast, waar een sterke Duitse invloed te bespeuren is, hoewel anders met een zeer aannemelijk aspect.

Er zijn hier te bewonderen eenige zeer opmerkelijke affiches van Colin en Carlu.

Georges Bastard, nog van de oude garde, is met diverse kleine precieus voorwerpen eveneens aanwezig.

Van de beeldhouwers is Gustave Miklos, waar we even stilstaan. Le Corbusier, Jeanneret en Perriand met eenige nieuwe metalen Thonet meubelen, zooals wij van hen reeds meer gezien hebben — ze zitten ook ongemakkelijk.

De edelsmeden Templier en Puiforcat stellen ten toon ringen en armbanden in eenige vitrines, die ook den stempel van de „nieuwe zakelijkheid“ dragen.

Van de buitenlandsche gasten zijn hier de Duitschers Gellhorn en Margold met eenige mooie interieur-foto's aanwezig.

De gecombineerde kamer van W. Penaat vormt een goed voorbeeld van de rustige intimiteit van een Hollandsche woning. Hij wist met zijn strak-gelijnde meubelen, waarvan de kubische vorm verband houdt met den eisch van samenvoegbaarheid, en prettig aandoende kleuren-harmonie een levensblijde sfeer te scheppen, die geheel vrij is van vreemde invloeden en zoozeer kenmerkend aan zijn oeuvre. Het is mogelijk, dat de idee van samenvoegbare meubelen niet nieuw is, maar in dezen vorm, waar de samenvoegbaarheid ontstaan is uit een nieuwe constructieve mogelijkheid en het gevolg is van de noodzakelijkheid, om makkelijk verplaatsbare — denkt U maar aan een verhuizing en de daarmede nauw samenhangende ruimte-wijziging — en successievelijk aanschafbare meubelen te bezitten, is de idee wel geheel nieuw. De verlichting in deze kamer is door E. Berkovich verzorgd.

In de aangrenzende kamer zijn drie tapijten van den schilder v. d. Leck geplaatst. Hier vinden wij de oplossing voor het moderne — niet hinderlijk moderne — tapijt. De vlakverdeling met meekundige motieven en verrukkelijk pure kleuren is oorspronkelijk en boeiend.

225

MUZIEKKAMER.

ONTWERP RENÉ HERBST.

KAMER VAN SAMENVOEGBARE MEUBELN. ONTW. PENAAAT. VERLICHTING ONTW. E. BERKOVICH. UITVOERING METZ & Co.

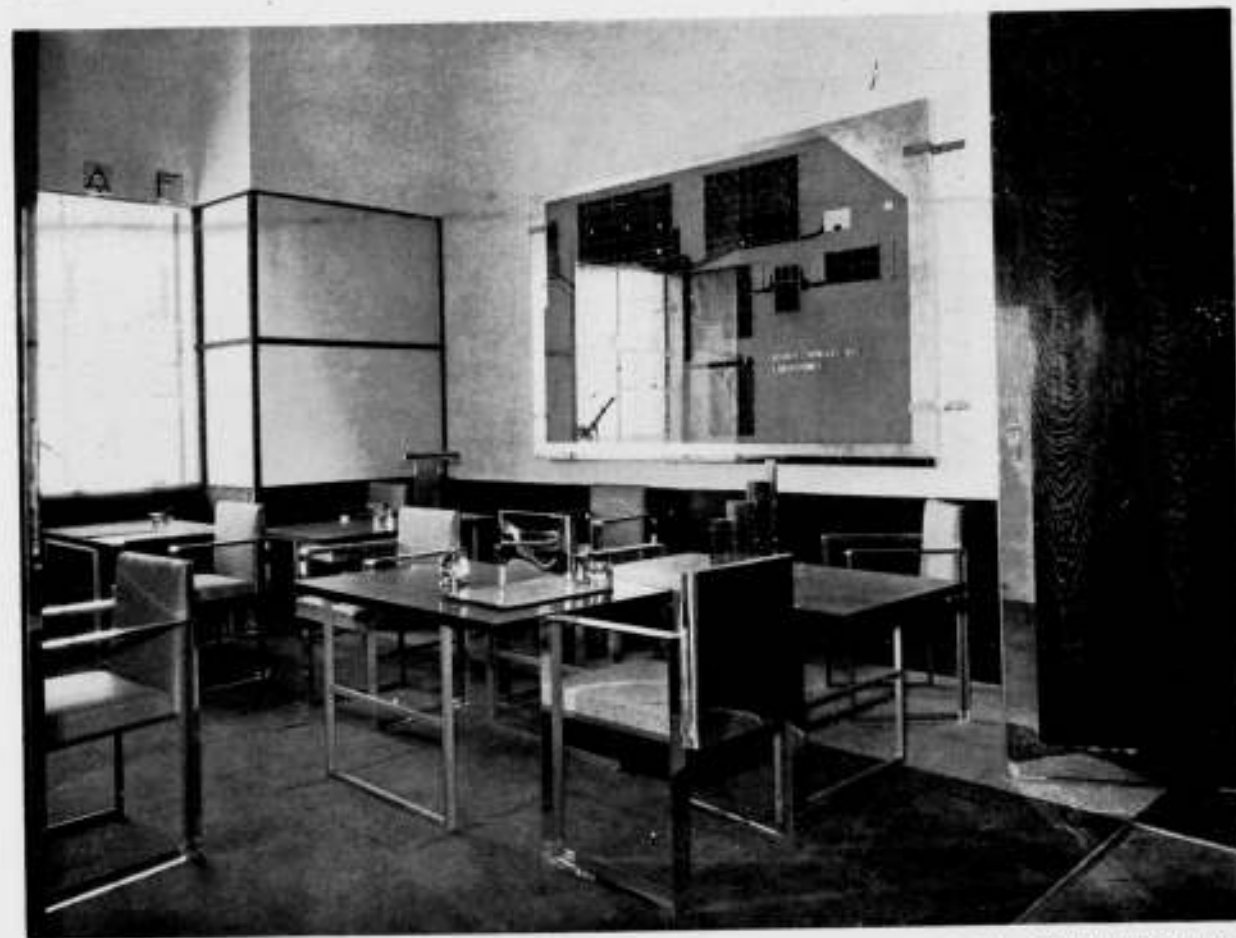
De verstelbare stalen fauteuils met gebogen zwartgepolitoerde houten zittingen, de rond uitslaande tafel op rollen, de geestige buizen hanglamp, waarmee de drie dimensies van de ruimte goed zijn gedemonstreerd — alles van Rietveld — getuigen van kracht en oorspronkelijkheid. Bij zijn fauteuils vindt U 226

niets terug van de gezochtheid van de stalen meubel-rage, het is een eerlijk werk van een meubelmaker en metaalbewerker in één persoon. De inzending in deze twee stands is de editie van de firma Metz & Co., Amsterdam, den Haag. Tegenover deze stands aan den wand hangen eenige foto's van

WERKKAMER.

ONTWERP SONIA DELAUNAY.

DIRECTIEKAMER - SAMENVOEGBARE MEUBELN. ONTWERP LOUIS SOGNOT EN CHARLOTTE ALIX. (FOTO ILLUSTRATION)

Diverse bouwwerken van Dr. Berlage en Ir. Buys. Tenslotte is er nog een glas-in-lood raam van Joep Nicolas, waar in het bijzonder het picturale treft. De technische verzorging van de op de tentoonstelling aanwezige inzendingen staat in het algemeen op een zeer hoog peil.

In aansluiting aan het bovenstaande wil ik de aandacht vestigen op de inrichting van het redactiegebouw „La Semaine à Paris” waaraan verscheidene inzenders op de tentoonstelling hebben medegewerkt en waar duidelijker dan op deze tijdelijke demonstratie te zien is, wat met rationeel metalen meubelen en daarbij passende kleurgamma te bereiken is.

VERGADERZAAL IN EEN CHEMISCHE FABRIEK. ONTWERP LOUIS SOGNOT EN CHARLOTTE ALIX. (FOTO ILLUSTRATION.)

De tentoonstelling-inrichting door Mallet-Stevens is zeer behoorlijk, maar niet verbluffend. Wij hebben dit van Wouda of van Wijdeveld minstens zoo goed, zooal niet beter gezien. 2-7-'30. E. BERKOVICH.

OVER NIEUW NEDERLANDSCHE BOUWKUNST.

De definitie van het woord kunst is uiterst moeilijk te geven. Het meest essentiele van een kunstwerk is, dat het in staat is den beschouwer geestelijk te verheffen. Onder bouwkunst heeft men dus te verstaan elk bouwwerk, waarvan, door de middelen welke aan deze kunst eigen zijn, geestelijke verheffing uitgaat.

Om kunstwerk als zoodanig te kunnen onderscheiden is in de eerste plaats zuiver gevoel noodig.

Ten onrechte zoekt men veelal in een kunstwerk uiting van bijzondere vaardigheid. Het eenvoudigst gebouw, de eenvoudigste oplossing van een detail, het meest naïeve en gemakkelijk-bereikbare, kan kunst zijn. Handigheid en knapheid zijn voor kunstenaars geen essentiele eigenschappen. Daar deze kwaliteiten onder vakgenooten gewoonlijk het meeste opgeld doen, staan juist zij veelal niet het zuiverst tegenover de vraag, wie onder hen kunstenaars zijn. „Mauve en Van Gogh werden door hun mede-kunstbeoefenaars voor absurd gehouden. Rembrandt ondervond niet anders.”¹⁾ Bovendien zijn de vakgenooten veelal persoonlijk sym- of antipathiek beïnvloed. Zeide niet reeds De Stuers: „Gelukkig was ik bijna leek en dus geheel onbevangen.”²⁾

Voor al is groote behoedzaamheid nodig bij het onderscheiden van eigentijdsche kunstwerken. Dit leert de geschiedenis. In elk tijdperk poseeren talloze lieden uit eerzucht en ijdelheid als kunstenaar, terwijl hun geestproducten veelal als hooge kunst worden geprezen door rijp en groen.

¹⁾ Berlage. Studies over Bouwkunst, blz. 150.

²⁾ Jhr. V. de Stuers over dr. P. J. H. Cuypers. Haarlem, Tjeenk Willink, 1897. 228

Onze tijd is er niet een van bijzondere geestelijke verheffing. Bijna alle traditie, welke vóór den oorlog nog eenigermate den toon aangaf in het gemeenschapsleven, heeft plaats gemaakt voor ongebondenheid. Dit is in alle landen oorzaak van wancultuur en wan-kunst.

Wat hiervan de hoofdoorzaak moge zijn, zeker heeft het volgende hiertoe bijgedragen:

Hetgeen men in vroeger eeuwen niet heeft kunnen droomen, heeft de 19de eeuw na een worsteling van verscheiden tientallen jaren uiteindelijk gebracht: heerschappij over de natuurkrachten. Het stroomwezen, de electriciteit en de scheikunde hebben de menschen in staat gesteld tot een massa-productie van allerlei zaken die het leven moesten veraangenamen. Doch van een groot deel hiervan kan men gerust zeggen, dat het maar zeer eenzijdig geluk heeft gebracht.

Eerstens immers zijn de behoeften der menschen daardoor ook grooter geworden. Een werkman van voor den oorlog kon zich meer aanschaffen dan Karel de Groote, die een machtig vorst was. En thans voelt men zich ongelukkig en verdrukt. ... als men slechts heeft wat eertijds overdaad zou worden genoemd en zonder hetwelk men bijna gisteren nog in het minst niet ontevreden was, noch zich ongelukkig en verdrukt voelde.

Tweedens hebben voortdurende rijd en wangunst zich meester gemaakt van geheele volksgroepen. De jacht op de producten van den materieelen vooruitgang is hun een obsessie geworden en door hen tot een soort levensleer verheven. Deze verkreeg soms een glans van verhevenheid bij eenigen, die straden en leden om aan anderen dit geluk te verschaffen, waarin zij zelf geloofden, dikwijls terwijl (en wellicht omdat) zij voor zich weinig of niets daarvan konden genieten.

De geest is zoodanig in beslag genomen door den materieelen vooruitgang, dat onze geheele samenleving het merkteken ervan draagt.

Niet alleen de samenleving, maar ook de bouwkunst. Wat heeft alreeds de 19de eeuw voor architectuur gebracht? Huizen en gebouwen, waaruit de geest der materieele overwinningen sprak. Vooral door machinaal-verveelvuldigde versiersels werd een goedkoop vertoon van kostbaarheid aan de gebouwen verkregen. Terwijl vroeger door de minder op den voorgrond tredende techniek de hoofdzaak, die in den geest van het werk school, naar voren kwam, werd nu de nadruk gelegd op de machinale, gemakkelijk verkregen, bewerkelijkheid van alle voorwerpen, ook der gebouwen.

Bij de allermooiste middeleeuwsche bouwwerken, b.v. de kathedraal te Reims, ziet men rechte lijnen en cirkels slechts bij benadering uitgevoerd. Het roosvenster van den voorgevel o.a. is allesbehalve een zuivere cirkel. Toch zullen de steenhouwers-gildebroeders, die mede de prachtige beelden schiepen, wel in staat zijn geweest om een recht lijntje of een aan de wetten der geometrie beantwoordenden cirkel te trekken, of zullen zij, indien een cirkelvormig raam onder den bouw verzakte, wel bij machte zijn geweest dit te herstellen. Maar blijkbaar wilde men daar toen juist geen waarde aan gehecht zien, evenmin als een kunstschilder uit onze dagen een rechte lijn op een schilderij langs een lineaal zou wenschen te trekken.

Op eigenaardige wijze bleek het 19de-eeuwsch schoonheids-ideaal, wanneer een bouwmeester op een gepleisterden muur steenen blokken liet imiteeren. Het was bijna zeker, dat hij alle blokken gelijk van grootte en van kleur maakte, echter. ... zonder de noodige acht te geven op de steenconstructie die hij deed voorstellen.

Hoe oppervlakkig de gedachte van het ontwerp ook was, de uitvoering moest verbluffen door bewerkelijkheid of kostbaarheid, die inderdaad schijn waren.

Dat dergelijke opvattingen juist het omgekeerde van geestelijke verheffing moesten brengen ligt voor de hand.

Het Hollandsche stadsbeeld op het einde der 19de eeuw onderscheidt zich van dat uit vorige eeuwen doordat de oude wijken gewoonlijk bestaan uit afzonderlijk-verschillende en de nieuwe uit bij groote aantallen tegelijk gebouwde en in wezen gelijke huizen. In de oude wijken, waar elk huis zijn eigen bouwer had, vindt men vanzelf groote afwisseling, doordat de hoogte, de breedte, de indering en de bestemming veelal verschillen. Wanneer bij uitzondering een aantal huizen gelijktijdig en voor hetzelfde doel gebouwd waren, schrikte men er achter niet voor terug, ook de gevels gelijk te maken. Dat dit niet leelijk behoefde te zijn, bewijzen o.a. de bekende oude gasthuiswoningen, tegenover het Frans-Hals-Museum te Haarlem.

Bij de bouwproducten der 19de-eeuw werd bijna zonder uitzondering het mooie in onzinnige afwisseling gezocht. Niet het minst komt dit uit in de dakvormen. Bijna overal vindt men, naast elkander uitgesteld — voor één en hetzelfde gebruik — hier dakvensters, daar topgevels vóór de (ook al onnatuurlijke) afwerking der platte daken met een schuin strookje dak. In de gevels werd de wezenlijke gelijkheid der huizen aan het oog onttrokken door willekeurige en onregelmatige plaatsing van in het oog springende bouwdeelen, zooals erkers, balkons, torentjes of heele daken.¹⁾

In het bijzonder konden eenvoudige raamvormen in de oogen van den 19de-eeuwschen bouwer geen genade vinden. Vreemde, nietszeggende booglijnen, gestucadoord lijstwerk, krieuwig gefigureerde tegeltjes, randjes van schreeuwende kleuren baksteen, de meest omslachtige vormen scheen men vaak te hebben uitgezocht. Als regel vindt men aan den 19de-eeuwschen bouw allerlei motieven „verwerkt” uit vroegere stijlen, maar hoe! Kolommen, waar niets op rust, doellooze bogen met onvoldoenden zijdelingschen steun, „blinde” vensters, kerkramen aan burgerhuizen, traptorens van oude kasteelen boven de platten der speculatiebouw-huizen.²⁾

Nu is dit alles anders geworden.

Na den oorlog werd op groote schaal overheidssteun aan den volkswoningbouw verleend, waardoor deze solider, en ook voor het oog veel beter kon worden. Bovendien werden voor de stadsuitbreidingen met zorg voorbereide plannen samengesteld, waarin de loop der straten, de open ruimte tusschen de bebouwingen enz. geregeld werd, zoodat het den grondspeculanten onmogelijk werd gemaakt om (gelijk dit vóórdien gebruikelijk was) zelf den stratenloop en de verkavelingen op het voordeeligt te bepalen.

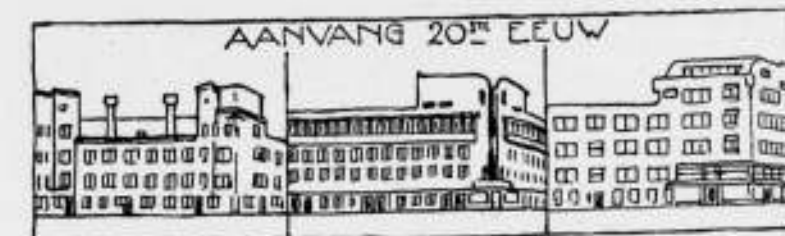
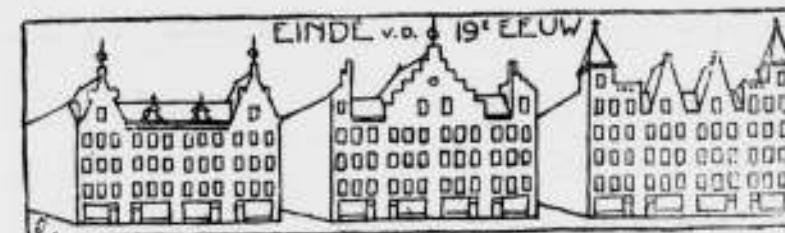
Daarnaast werden er aan den uiterlijken welstand eischen gesteld door de overheid en voor den volkswoningbouw de hulp van particuliere architecten ingeroepen.

Zeerzeker worden de huizen nu ruimer, geriefelijker, zorgvuldiger gebouwd dan een halve eeuw geleden. Verder is er een streven naar grootscher opvattingen, dan die der 19de eeuw in den bouwtrant der huizen. Doch dit streven wordt niet gedragen door eenvoud of oprechten zin, veeleer door een soort Amerikanisme, door humbug, of wel door grootdoenerig cynisme. Dit is de geestelijke ondergrond van het „moderne” aspect onzer steden en tegelijk de verklaring van haar minder goed en menscheeljk aandoen in vergelijking met hetgeen ons nog rest aan oude bouwwerken.

In de bouw-samenstellingen is dit ook na te gaan. Welk streven vindt men gevolgd in onze nieuwe „kunst”-gevels? Is hier niet inplaats van te zoeken naar vormen die eenvoudig en goed beantwoorden aan de behoeften, hetgeen in hoofdzaak de bouwers uit de vorige eeuwen deden, veelal in de eerste plaats

¹⁾ Een soort mooimakerij, dat ook door velen onzer huidige woningbouw-plannenmakers nog altijd vlijtig wordt beoefend.

²⁾ Welke laatste men gemeenzaam betitelde met den naam van „revolutie-kasten”, doelende op slecht en voos getimmerte.

gezocht naar een verbluffend effect? Is grootdoenerij geen troef? Overal wordt gestreefd om gewone huizen het uiterlijk te geven van een grootscheid, die er in 't geheel niet aan toekomt. Waartoe al die in zonderlinge bochten gewrongen vensters en raar-gevormde ingangen? Reeds een afgezaagde grap zijn b.v. de op de hoeken van twee gevels tegen elkaar geplaatste vensters, die voor het oog de soliditeit der hoeken verbreken. Hebben we tot heden in de muren onzer huizen de baksteen op de bekende wijze plat op elkaar gestapeld gezien (omdat dit het sterkste metselwerk vormde), in onze moderne „kunst-gevels” worden de steenen in allerlei richtingen door elkaar gezet, bij voorkeur staande, of scheef naar buiten hangend. Onze architecten eischen voor al deze onzinnigheden de belangstelling en het respect van den leek, en het ware te wenschen, dat zij hierin wat minder waren geslaagd! Doch dit is juist het bewijs, dat onze geheele volkssmaak aan het verworden is.

Wat heeft de algemeen voorliefde voor horizontale lijnen te beteekenen? Deze is even gezocht als het wringen van gevels in bochten en plooiën, of het maken van gewild-platte voor- en terugsprongen in de gebouwen en hun afdekkingen. Elders weer vindt droog cynisme uitdrukking in een hyper-zakelijke bouwtrant.

Nu en dan echter hebben zoowel inderdaad kunstzinnige leken als vakgenooten zich ten opzichte van het hierboven geschetste afgevraagd: „Waar gaan wij heen?” O.m. zeide Raymond Unwin bij een te Amsterdam gehouden lezing over bouwkunst:¹⁾

„Al moge men ook den moed van een gemeentebestuur als het „Amsterdamsche bewonderen, dat aan de aanhangers van „haar jonge architectuurschool de gelegenheid geeft zich in „vrijheid te uiten, toch ben ik van meening, dat de lange „levensduur van de voortbrengselen van dezen bouw zoowel „aan de gemeenschap als aan de architecten de verplichting „oplegt om een wijze matiging in acht te nemen. Een ruime „mate van experimenteerende originaliteit, — tegen welke geen „enkel bezwaar kan bestaan, als het gaat om een aanplak- „biljet of zelfs om andere kunstwerken op het gebied der sier- „kunst, welke gemakkelijk kunnen worden vervangen, wanneer „ze blijken niet te voldoen, — lijkt niet geheel en al verant- „woord, wanneer het kunstwerken van langer levensduur be- „treft, die gedurende eenige geslachten in stand zullen blijven.”

In het werk van Gerhard Jobst „Kleinwohnungsbau in Holland” leest men over den Amsterdamschen bouwtrant:²⁾

„Diese Such nach nie dagewesenen Neuen führt zu einer üblen „Formenwildheit, die wie in den Zeiten des Jugendstils dazu „miszbraucht werden kan, Unfähigkeit oder Unsicherheit hinter „einem scheinbaren Gedankenreichtum zu verstecken.”

¹⁾ 29 April 1922.

²⁾ Berlin 1922. Verlag Wilt. Ernst, blz. 23.

„Wasmuths Monatsheft für Baukunst“¹⁾ schreef:
„Hoe is het mogelijk, dat dit eenmaal zoo conservatieve land
„van de meest voorname bouwcultuur zich aan zoodanige
„architectonische uitspattingen heeft kunnen overgeven? De
„geestelijke cultuur van Nederland moet even heilloos in verval
„geraakt zijn als de Duitsche.“

Het moet te denken geven, dat de averechtsche bewondering
voor de laatste architectuur- en decoratieve kunstrichtingen
wordt gedeeld door juist blijkbaar kunst bijzonder goed aan-
voelende niet-bouwkundigen, als Mr. J. W. F. Treub en Henri
Polak, van wie de eerste in een tijd dat niemand Berlage
erkende hem de Beurs deed bouwen en de laatste het Diamant-
bewerkerhuis, Mr. Treub spreekt in een artikel in „De
Groene“²⁾ over „onechte kunst, welke degenen die zelf nog
niet decadent zijn geworden, niet met eerbied maar veeleer met
een gevoel van misselijkheid vervult“, terwijl Henri Polak in het
A. Hbl.³⁾ schreef over de vermoderniseering van Amsterdam:
„Zacht en eerbiedig legde ik de kaart op hare plaats terug.
„Met weemoed dacht ik aan de stad, zooals zij was toen de
„graveur haar beeld met zijn burijn sneed in de koperen plaat
„— en dacht ik aan de stad zooals de mannen van den blauw-
„druk doende zijn haar te misvormen.
„Urbs antiqua ruit schreef Vondel op het titelblad van
„zijn Gijsbrecht
„Waar is de dichter, die het treurspel van de vernietiging der
„oude stad door de hedendaagsche „Kennemers“ schrijft?“

Na de aanneming der woningwetten in 1918 zijn op ruime
schaal de architecten in den woningbouw betrokken. Tege-
lijkertijd liet men te Amsterdam tot „leiders“ van den bouwstijl
toe architecten, wier arbeid zich door het over-boord-werpen
van alle traditie onderscheidde.

Is het dat zij, die naar omverwerping der maatschappelijke
orde streefden, het over-boord-werpen der traditie in de archi-
tectuur als een met hunne idealen verwant verschijnsel be-
groetten? Iedere cultuur heeft hare kunstuiting. Het is duidel-
lijk, dat de dageraad eener nieuwe cultuur, die velen meenden
te zien gloren, ook den wensch naar en daarmede het geloof
aan de schepping eener nieuwe kunst meebracht.

Het is alleen jammer (en ik geloof dat er zeer velen zijn, die
het betreuren) dat op deze wijze de bouwkunst weinig is
gebaat geworden.

Een misvatting bij het dwaze af is het, dat somtijds zij die in
het leven aanhangers van oude traditie zijn, in de bouw-
kunst de uitingen van opzettelijke traditieloosheid steunen
(waar zij zich niet dezen kant op laten dringen door de ver-
breiders hiervan) blijkbaar in de meening daardoor te toonen,
geen mannen van den achteruitgang te zijn!

Nog meer dan in de 19de eeuw, die der nieuwe uitvindingen,
het geval was, eischt onze hedendaagsche smaak, dat ieder
bouwwerk uitvinding van iets geheel nieuws zij, een vondst,
waarbij voortbouwen op het oude, zooals men vroeger eeuwen
lang (of eigenlijk altijd) deed, heeft afgedaan.⁴⁾ Het nieuwe
is in de bouwkunst een obsessie geworden, evenals in de andere

¹⁾ Geciteerd in „De Telegraaf“ van 4 Juni 1925, omtrent dien tijd ver-
schenen.

²⁾ „De Groene“ (11 Juni 1925) over het „Nederlandsch“ (?) paviljoen op de
Parijche tentoonstelling, van welke laatste in hetzelfde blad dd. 23 Juni
1925 J. W. F. Werumeus Buning oordeelt dat zij „af en toe bedenkelijk lijkt
op de definitieve nederlaag van zeer vele nieuwlichterijen en op een ge-
vaarlijke belaging van het weinige, dat nieuw en waarachtig is tusschen
zoo veel rariteiten.“

³⁾ „Heemschut“ 22 Januari 1927.

⁴⁾ „Men maakt liever iets anders, slechter, dan een goede omvorming
„van het voorafgaande, hetgeen tenslotte toch de eenige weg zou zijn, om
„tot eenheid te geraken.“ Dr. H. P. Berlage. Studies over Bouwkunst, Stijl
en Samenleving, bldz. 84.

kunsten. Onmachtig tot de schepping van het schoone, ver-
langt men nu nog slechts het nieuwe.

„Is er dan geen moderne stijl? En toch verkondigen een dazijn
„tijdschriften reeds lang de blijde boodschap?

„Ik ben echter zoo vrij voorloopig deze blijde boodschap nog
„met een zekere terughoudendheid te aanvaarden en dat zene
„wat reeds in die richting is gebeurd, niet te overschatten.“¹⁾
Geheel openhartig zegt E. E. Strasser in zijn werkje „Nieuwe
holländische Baukunst“ (Im Führer Verlag zu München-
Gladbach) bldz. 15: „Bij het trachten naar den nieuwen stijl
„deed zich een groote moeilijkheid voor: het Evangelie der
„waarheid, der eerlijkheid, der zakelijkheid, der onzelfzuchtig-
„heid tot zelfverloochening toe, past niet in onzen tijd. Er zijn
„te weinig aanhangers, welke de noodzakelijkheid daarvan
„voorstaan. Onze lust gaat uit naar vreugde, naar spel, naar
„genot, naar wederwaardigheden, naar avonturen. Uit deze
„bijna algemeen geldende gedachte, uit deze gevoels-richting
„is de nieuwe Nederlandsche bouwkunst ontstaan.“

Het moet wel duidelijk zijn, dat in de sfeer van zulke gevoelens
geen geestverheffing dus ook geen waar kunstwerk kan
ontstaan.

Zoo heeft 's levens cirkelgang ons weer, ondanks techniek en
wetenschap, na den tijd van den mystieken Ruysbroeck en
Thomas a Kempis, na de bouwkunst van Reims en Chartres,
een tijd gebracht van smaakverwildering, erger dan ooit in de
oudheid bestond. Een tijd, waarin we moeten toezien, dat onze
steden verworden tot exposities van wankunst en banaliteit.
Het ergste, waartoe wij nu nog kunnen geraken, is de zelf-
genoegzaamheid om, verzinkende in den wansmaak, die de
ver-outerlijking eener levenshouding zonder ware geestverhef-
fing is, te spreken over „onze nieuwe Nederlandsche bouw-
kunst“. Na Berlage's beurs missen wij hiertoe alle recht.

Laat ons echter hopen, dat er een tijd komt, waarin inderdaad
nog eens deze trots zou worden gerechvaardigd. De eerste
stap daartoe is de weerbewustwording van de tradities, die
uiting zijn van onze vrij oude cultuur. Hierover misschien een
volgendmaal, als de plaatsruimte in dit blad het toelaat.

A. J. KROPHOLLER.

VAN DE NIEUWE NEDERLANDSCHE BOUWKUNST, naar
aanleiding van de beschouwingen van den Heer Kropholler.
Het is al vrij lang geleden, dat ons Weekblad of eenig ander
orgaan van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, B.N.A. of
A. et A. het genoegen mocht smaken, een bijdrage van den
Heer Kropholler op te nemen. Er was (door welke oorzaken,
laat ik daar) in de laatste jaren een zekere vervreemding ge-
komen tusschen den Heer Kropholler en enkele zijner mede-
standers, en den B.N.A., die ik in hoofdzaak wel hieraan zal
moeten toeschrijven, dat de Heer Kropholler zich moeilijk ver-
eenigen kon met verschillende uitingen onzer hedendaagsche
bouwkunst (het voorgaande artikel bewijst dit ten duidelijkste)
en zich daardoor in het milieu van het meerendeel zijner col-
lega's niet geheel thuis voelt. Ik acht dit jammer: een bouw-
kunstenaar van het kaliber van den Heer Kropholler is in het
totale beeld onzer architectonische beweging te belangrijk om
er door zijn eigen terugtrekken toe bij te dragen, dat hij wordt
genegeerd, en het gevaar, dat dit zal geschieden, is natuurlijk
des te grooter, naarmate hij zich meer afzondert. Het is mij
daarom een weldoende sensatie geweest, toen de Heer Krop-
holler door de verzending van zijn artikel aan ons weekblad
blijk gaf van een hernieuwden drang tot toenadering tot den
kring zijner collega's, in elk geval in zooverre, dat hij zijn stem
weer eens deed hooren. En de Redactie heeft dan ook gemeend,
hem de gelegenheid, zijn meening over de architectuur van
dezen tijd te zeggen, niet te moeten onthouden.

¹⁾ Dr. H. P. Berlage. Studies over Bouwkunst, Stijl en Samenleving, bldz. 81.

Dit beteekent niet, dat de Redactie zijn artikel onderschrijft.
Wij vinden dit voor de opname van een bijdrage in ons blad
geenzins noodzakelijk: wij zijn in meerderheid van meening,
dat ons blad een vrije tribune behoort te zijn, waarop een wel-
dat ons blad een vrije tribune behoort te zijn, waarop een wel-
overwogen meening van een competent vakgenoot dient te
worden gehoord, en dat wij er alleen voor hebben te waken, dat
een dergelijke uitspraak niets stootends of kwetsends heeft
voor wie anders denkt. Maar zelfs een zekere scherpte van
uitingswijze zal in ons blad moeten worden getolereerd, wan-
neer deze een natuurlijk uitvloeisel is van de uitgesproken over-
tuiging.

Het is wel eens goed wanneer men eens een meening te lezen
krijgt die lijnrecht in strijd is met wat algemeen min of meer
aanvaardbaar kan worden geacht. Het kan ons een aanleiding zijn
om onze eigen meeningen nog eens te toetsen: een waarlijk
niet overbodige bezigheid in onzen wonderlijken tijd.
Ik heb mij dan ook niet kunnen weerhouden om na de lezing
van het artikel van den Heer Kropholler te trachten, althans
een gedeelte van wat er daarbij, naar aanleiding daarvan, en
daartegen in mij opkwam, eens op papier te zetten. Het is mis-
schien naast wat de Heer Kropholler te berde brengt, de over-
denking waard.

In zooverre als de Heer Kropholler van meening is, dat onze
hedendaagsche maatschappelijke ontwikkeling zich op buiten-
gewone wijze heeft toegespitst op den materielen vooruitgang,
zullen wij hem ongetwijfeld moeten gelijk geven. De jammer-
lijke verbrokkeling van ons geestelijk leven, symptoom van een
geestelijke gesteldheid, die op allerlei wijzen tracht te komen
tot een aequivalent voor de traditioneele cultuurwaarden, welke
ons sinds de 19e eeuw zijn ontvallen, maar daarin tot heden niet
mocht slagen, omdat de eerste voorwaarde voor de totstand-
koming van een werkelijke cultuur: een gemeenschappelijk
ideaal van geestelijken aard, ontbreekt (dit is, naar mijn
meening, ook de zwakke zijde van het socialisme als cultuur-
factor), deze verbrokkeling spiegelt zich duidelijk in de onvast-
heid van de architectonische begrippen van onze dagen, waarin
het individueele met zijn onvermijdelijke tijdelijkheid een domi-
neerende rol speelt. Wie wat dieper ziet dan de oppervlakte,
zal wel al reeds verscheidene jaren geleden overtuigd zijn ge-
raakt van de tijdelijkheid van het architectonische verschijnsel,
dat men eens heeft aangeduid met den naam van „Amsterdamsche
School“. Hij zal, nu, even sterk overtuigd zijn van de tijde-
lijkheid van de „Neue Sachlichkeit“. Maar hij zal — en hierin
verschil ik met den Heer Kropholler — zich hierover moeilijk
boos kunnen maken: hij zal deze verschijnselen als zóó eigen
aan dezen tijd, zichzelf als evenzeer onderworpen aan de tijde-
lijke misstanden van dezen tijd moeten erkennen, dat hem de
lust vergaat om daarover rechter te spelen. Hij zal dit alles moe-
ten zien als even noodzakelijk als welk levensverschijnsel ook.
Maar ik geloof aan de andere zijde, dat, wie het werk van de
„Amsterdamsche School“ eens tracht te zien in het algemeen
verband van de architectonische beweging van dezen tijd, aan
dit werk schromelijk onrecht doet, wanneer hij, gelijk de Heer
Kropholler doet, hierbij nagenoeg uitsluitend den nadruk legt
op sommige decoratieve eigenzinnigheden, die bij de werkelijke
architecten onder de Amsterdammers zichzelf reeds lang over-
leefd hebben. Het heeft mij, eerlijk gezegd, verbaasd, een der-
gelijke beschouwing in het artikel van den Heer Kropholler aan
te treffen, die mij er aan doet twifelen, of de schrijver wel ge-
heel op de hoogte is van wat er de laatste jaren in ons land
gebeurd is (of moet ik aannemen, dat dit artikel al eenige jaren
geleden geschreven werd?) In elk geval staat toch wel vast,
dat men in het laatste werk van wie een tiental jaren geleden
de voormannen der „Amsterdamsche School“ waren (met uit-
zondering van Piet Kramer misschien) tevergeefs zal zoeken
naar die „in zonderlinge bochten gewrongen vensters en raar-
gevormde ingangen“, die „steen, in allerlei richting door

elkaar gezet, of scheef naar buiten hangend“. Deze decoratieve
aardigheden hebben (en achteraf zeggen wij: „natuurlijk!“)
een kort leven gehad, maar ik geloof aan den anderen kant
niet, dat wij in deze krampachtige symptomen van naar het
nieuwe hunkerende geesten het eenige kenmerk van de „Am-
sterdamsche School“ moeten zien. Ware dit zoo, dan had ik
kunnen volstaan met het stuk van den Heer Kropholler te
onderschrijven en niet de moeite hebben genomen, er nadere
overwegingen aan te wijzen.

Wat de Heer Kropholler vergeet, en wat voor mij voorgoed de
het tijdelijke te bovengaande beteekenis van het opzichzelf
vaak al te vergankelijke werk der „Amsterdamsche School“
bepaalt, is dit, dat zij onze architecten, sinds de 19e eeuw voor
het eerst, geleerd heeft, groot-architectonisch te denken, d.w.z.
een bouwwerk te zien en te denken in het grootste verband
van bouwblok, straatprofiel, ruimte- en massawerking. Het
feit, dat de Amsterdammers voor het eerst de kans op eigen
uiting kregen in een periode, waarin de woningbouw met volle
kracht werd aangepakt, is daaraan niet vreemd. Deze factor
heeft ongetwijfeld een dergelijke ontwikkeling der denkbeelden
aanmerkelijk vergemakkelijkt en bevorderd. En ik kan het dan
ook van den Heer Kropholler zeker niet juist vinden, dat hij
onze nieuwere bouwkunst generaliseerderwijze grootdoenerij
verwijt. Is het grootdoenerij, wanneer men een bouwopgave
groot ziet en ze zoodoende weet te heffen op een plan, dat
hooger staat dan de kleinburgerlijke „fatsoenlijkheid“ van de
onmiddellijk eraan voorafgaande periode? Is het grootdoenerij,
wanneer men het gegeven der volks-etagewoning zóó opvat,
dat de individualiteit der woning (een in de groote stad toch al
verdwenen eigenschap) doet opgaan in de massale eenheid van
het bouwblok, of is dat misschien juist omgekeerd een zuiverder
inzicht in het wezen van dit architectonisch gegeven? Ik zou
eerder het laatste willen gelooven en ik zou het de „Amster-
damsche School“ tot een eer willen rekenen, dat zij, voor het
eerst in ons land, getracht heeft naar de architectonische uit-
drukking van dit element. Dat zij hierdoor als vanzelf ook een
grootere gebaar kon maken, is misschien zelfs wel in eerste
instantie gevolg van de opgave, die haar werd gesteld; in het
algemeen beschouwd heeft deze houding in elk geval ook het
stedebouwkundig aspect der architectuur binnen het bereik
der architecten gebracht, en dat is m.i. toch zeker een winst.
(Ik verlies niet uit het oog, dat het verwijt van grootdoenerij,
van façade-architectuur, van gezochtheid en geweldige onge-
twijfeld vaak terecht werd geuit, maar dit tast de algemeene
strekking van mijn betoog niet aan: het betreft alleen de vaak
onzuivere vorm waarin op zichzelf juiste en groote beginselen
der architectuur tot uiting zijn gekomen.)

En wanneer wij de zoeven uitgestippelde lijn even vasthouden,
dan ligt er, dunkt mij, tastenderwijze naar voren ook de aan-
sluiting hiervan op de Neue Sachlichkeit en wat daar misschien
eens uit groeien kan. De krampachtige individualistisch-aesthe-
tiseerende houding van de Amsterdammers wordt nu een
kwalijk minder krampachtig verwerpen van elk gevoelselement
en elke aanduiding van een architectonische visie, die eerst
een ander uitgangspunt zou kunnen hebben dan de naakte
realiteit. Pose, omdat de besten der Neue Sachlichkeit-mannen
in hun werk slag op slag bewijzen, dat zij de aesthetisch-
architectonische visie niet missen kunnen en hun werk daar
doorgaans op blijkt te berusten. Pose, omdat zij dit niet
erkennen willen. Pose, omdat zij de redelijkerwijze niet vol te
houden fictie handhaven, dat een zakelijk bouwwerk niet
anders dan plat afgedekt kan zijn, wit gepleisterd moet zijn,
zoo mogelijk niet anders dan van glas, beton en ijzer moet zijn
samengesteld.

Maar laten wij, dit alles erkennende, tevens onszelf duidelijk
maken, dat naast deze pose ook de Neue Sachlichkeit haar
grootte positieve elementen bezit, welke direct aansluiten en

voortbouwen op wat de Amsterdamsche School, in eigenzinnig-decoratieve vorm verhuuld, begonnen is. En dat wij goed zullen doen, niet te vergeten, bij alle kritiek, die wij zouden willen uiten, dat inderdaad de „materieele vooruitgang het domineerende kenmerk van onze hedendaagsche maatschappij" is, en dat een bouwkunstabeweging, die aan die materieele vooruitgang, d.i. in dit verband de technische volmaking van de moderne bouwtechniek, een beheerschende plaats in haar ideologie inruimt, daarmede in elk geval bewijst, althans iets te begrijpen van de werkelijke stroomingen van onzen tijd. Wie het uit zichzelf al niet had gezien, zal het uit Ivens' bouwfilm met ontstellende duidelijkheid hebben moeten ervaren, dat onze bouwtechniek hopeloos achterlijk is, dat er bij het bouwen nog maar nauwelijks sprake kan zijn van moderne techniek, als men die verstaat als gerationaliseerde productie in den zin van enkele hoog-ontwikkelde industrieën. En wij zullen ons hebben vertrouwd te maken met de gedachte, dat onze architectuur den invloed der industriele rationalisatieering nog in sterke mate zal moeten ondergaan, of wij willen of niet. En dat dit zonder twijfel zal gaan ten koste van veel handwerks-traditie, van veel direct aansprekende menselijke accenten in ons werk. Wie zal ons zeggen, of wij niet nog een zwaren weg door de „ontmenselijking" onzer bouwkunst heen zuchtende zullen moeten gaan naar — wie weet? — een andere menselijkheid aan de andere zijde, die van de cultuur der toekomst...

Maar, wij zouden geen kinderen van dezen tijd zijn, als wij niet bij de vele bange vragen, die dit alles bij ons doet rijzen, tegelijk onze vreugde konden vinden aan de koele zuiverheid van een machinaal bewerkt en blinkend stuk metaal, of hunkeren konden naar het waarlijk volmaakte naadloze vlak. Ik kan in de „zakelijke" stroomingen van onze dagen toch nog wel iets meer ontwaren dan het dorre cynisme waarmee de Heer Kropholler het eens en vooral denkt te kunnen karakteriseeren en afmaken.

Als ik mij dan, tenslotte, aansluit bij zijn verzuchting, dat wij het recht missen, sinds Berlage's Beurs te spreken van onze nieuwe Nederlandsche Bouwkunst, dan zal de goed verstaande lezer in deze accoordverklaring een ander accent moeten kunnen vinden dan wat de Heer Kropholler er in legde: een accent, dat onze bouwkunst eerder onmondig verklaart dan decadent. Een accent, dat, met den Heer Polak, eerbied heeft voor de oude schoonheid, maar zonder de hunkering naar een schoon verleden, die de daadkracht van een werkelijk levend kunstenaar verlammen zou. Er is, gelukkig, voor ons nog wel iets te doen!

A. J. VAN DER STEUR.

INTERNATIONAAL ARCHITECTENCONGRES TE BUDAPEST. VOORLOOPIG PROGRAMMA.

Op Vrijdag 5 September, 16 uur, wordt de internationale tentoonstelling geopend, waarna om 18 uur het Comité Permanent International des Architectes (C.P.I.A.) zijn eerste zitting zal houden. Om 20 uur, diner (à la carte) op het terras van het Hotel Szent Gellért (St. Gérard) zoowel voor de leden van het Comité als voor de leden van het congres, die reeds te Budapest met hun familie zullen zijn aangekomen. De leden van het congres kunnen op Vrijdag 5 September van 10—18 uur, alsook op Zaterdag 6 September van 9 tot 12 uur, op het bureau van het congres hun identiteitskaarten en toegangsbewijzen voor de deelname aan de excursies, feesten etc. bespreken. Het bureau van het congres is gevestigd in het Gebouw van de Hongaarsche Ingenieurs en Architecten-vereniging, IV, Reáltanoda-u. 13.15.

Zaterdag 6 September.

10 uur. Plechtige opening in de groote zaal van de Hongaarsche Academie van Wetenschappen.
12 uur. Opening van de internationale architectuur tentoonstelling. Mücsarnok (Paleis des Beaux Arts).
13.30 uur. Lunch.
15 uur. Plechtige opening van de afdeling Hongarije op de architectuur tentoonstelling. Nemzeti Salon (Salon National).

17 uur. Receptie en thee.
21 uur. Officieel diner in het hotel Szent Gellért (St. Gérard), (Avondtoilet).

Zondag 7 September.

11 uur. Ontvangst van de leden van het congres door den Rector van de polytechnische school. Bezoek aan de tentoonstelling der afdeling „Architectuur".
16-18.30 uur. Excursie in autocars door de heuvelachtige omgeving van Budapest, thee op de „Schwabenberg".

Maandag 8 September.

10 uur. Werkzittingen in het gebouw van de Hongaarsche Ingenieurs en Architectenvereniging. Bespreking van thema I en II. Bezoek aan de stad per auto.
15 uur. Receptie of soirée.

Dinsdag 9 September.

9.30-14 uur. Bezoek aan musea per auto.
14 uur. Lunch.
16.30 uur. Excursie in groepen naar het eiland Marguerite.
17.30 uur. Thee op het mooiste gedeelte van het eiland Marguerite.
20 uur. Hongaarsch diner (in de stad).

Woensdag 10 September.

10 uur. Werkzittingen in het gebouw voornoemd, ter bespreking van thema III en IV.
16.30 uur. Voordracht te houden door den Hamburgschen architect Fritz Höger, in de groote zaal van de Hongaarsche Academie van Wetenschappen. Onderwerp: De hedendaagsche architectuur in Duitschland, in 't bijzonder die in baksteen.
18 uur. Voordracht te houden door den Heer N. M. Balanos, Directeur van den technischen dienst aan het Grieksche Ministerie van Onderwijs, in bovengenoemde zaal. Onderwerp: Herstellingswerken der monumenten van de Acropolis en de nieuw opgedane ervaringen betreffende de constructie van deze monumenten.
21 uur. Soirée in het Clubgebouw van de Kunstenaars.

Donderdag 11 September.

Excursie naar de oude romeinsche stad Aquincum en naar Esztergom. (Zetel van den Prins-Primat), op speciaal verzoek van den Minister van Onderwijs en Landbouw.

Vrijdag 12 September.

10 uur. Werkzittingen in de groote zaal van het Conservatorium. Bespreking over thema V.
12 uur. Voordracht te houden door Paul Ligeti. Onderwerp: Geschiedenis der Schoone kunsten en de moderne Architectuur. (De betekenis van den nieuwen architecturalen vooruitgang gezien vanuit het oogpunt der historische ontwikkeling).
16 uur. Voordracht te houden door Georges Oakley Totten, in het Gebouw van de Ing. en Arch. Vereeniging. Onderwerp: De toekomstige ontwikkeling van Washington.
20 uur. Voorstelling in de Hongaarsche Opera. Gespeeld zal worden „Farsangi Lakodalom". (Carnavalbruiloft). Aan het congres-bureau kan men verlaagde toegangsbewijzen krijgen.

Zaterdag 13 September.

9.30 uur. Tweede zitting van het C.P.I.A.
12 uur. Slotzitting van het congres te Vigado.
20 uur. Afscheidsbanquet. (Avondtoilet).
Op Zondag 14 September zal het Gemeentelijk Reisbureau van Budapest, bij voldoende deelname, een speciale excursie organiseren naar:
1. Mezőkövesd (oude nationale kleederdrachten), Eger (oude barok stad).
2. Balaton (het grootste Meer van Midden-Europa).

Onderwerpen der thema's.

I. De opleiding van den architect, in het bijzonder met betrekking tot den modernen architect te stellen eischen op financieel, economisch en organisatorisch terrein.
II. Architectenkamers en gemeenschapsbelangen van de architecten.
III. Bescherming van den artistieke eigendom van den architect uit internationaal oogpunt bezien.
IV. De rol van den architect bij industriebouw.
V. Acoustiek en bouwkunst.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMAN, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
1930 19 JULI N° 29

NIEUWE REKENSTOKKEN.

Bij A. W. Faber zijn een paar rekenstokken verschenen, die m.i. wel eenige aandacht verdienen. Ze zijn nu eens niet voor electrotechniek, machinebouw, accordeering, handel, hoogtemeting, chemie en zooveel meer, maar speciaal voor de bouwvakken bedoeld.

De eerste „Systeem Schweppe-Aebli" is een speciale stok voor ijzerconstructies, de tweede „Systeem Torda" voor gewapend beton.

Voor de laatste techniek bestonden er reeds verschillende, alle min of meer uitvoerige bewerkingen toelastend, als die van: „Nestler-Hoffman" en „Dennert en Pape systeem Dr. Lewe". Voor ijzerconstructies is de speciaal-stok van A. W. Faber voor zoover bij bekend een unicum.

Algemeene rekenstokken hebben hun bruikbaarheid al afdoende bewezen, met eenige bijzondere is dit niet altijd het geval geweest. Er bestaan vernuftige instrumentjes op dit gebied, die het toch niet „doen" en die na eenigen tijd nauwelijks meer gezien worden, b.v. het apparaatje van Schocht en Westerich, waar een reeks van tabellen overzichtelijk in verwerkt is. Misschien is een dergelijk instrumentje naast het speciale nog te universeel; verrassend voor alle uiteenlopende mogelijkheden die het bergt, maar juist daardoor minder aantrekkelijk voor het gemiddelde gebruik.

De bovengenoemde nieuwe schuif, systeem „Schweppe Aebli", heeft in elk geval dit nadeel niet. Het is een speciaal-rekenstok voor ijzerconstructies, zooals er speciaal-rekenstokken bestaan voor zooveel technieken.

Het is eigenlijk bevreemdend, dat een dergelijk instrumentje niet eerder verschenen is. Voor gewone statistische berekeningen is schuif-nauwkeurigheid voldoende.

Is in een tabel te vinden b.v. voor B 60, Wx 5977, zoo wordt dit op den stok afgelezen 5980; of voor B 24 met Jy 3043, wordt afgelezen 3042. Zoodat de nauwkeurigheid ook hier zeker voldoende is.

De tabellen zijn verwerkt in de log. verdeling voor S.P., N.P. en □ ijzer. De meest gebruikte weerstands- en traagheidsmomenten en het gewicht zijn onmiddellijk onder den looper te vinden. Minder gebruikelijke als: Wy, Jx, en de doorsneden, door eenvoudige deeling of vermenigvuldiging. Het voor de hand liggende voordeel is, dat met dit eenvoudige hulpmiddel berekeningen met den stok zóó geheel tot een eind gevoerd kunnen worden.

Tenslotte is er een verdeling aangebracht, waardoor met gegeven belasting en lengte, profiel en Jmin, van een kolom onmiddellijk te bepalen zijn. Voor zoover na te gaan is, wordt de log. verdeling daarvoor bepaald door de formule $\frac{EJ}{S \times l^3}$ waarbij voor S = 5 direct op den looper af te lezen is en voor S = 4 met de schuif. De grenzen van bruikbaarheid zijn hier voldoende duidelijk, zoodat overschatting van de mogelijkheden makkelijk te voorkomen is.

Voor den beton-rekenstok „systeem Torda" zal het goed zijn aan de hand van een paar oudere voorgangers na te gaan, wat van een dergelijk apparaatje verwacht mag worden. Formules voor het berekenen van betonconstructies zijn in het algemeen

weinig handelbaar, zoodat hiervoor mogelijke voordeelen van een rekenstok veel sterker in het oog springen.

Voor de bepaling van h en fe en de bijwaarden r en t uit de

formules $h = r \sqrt{\frac{m}{b} \text{ en } t = \frac{1}{m} \sqrt{m \cdot b}}$ leent een log.-verdeling zich natuurlijk al bijzonder goed. Voor de meeste stokken voor gewapend beton wordt daar een zeer bondig gebruik van gemaakt; hierdoor wordt het bepalen van afmetingen en bewapeningen voor balken en platen al tot een heel eenvoudige zaak. Het is mogelijk al die gegevens onmiddellijk af te lezen. Met den stok van Nestler-Hoffman is dit al zeer afdoende mogelijk, mits σe bepaald is op 1000 of 1200 en n op 15. Bij eenvoudig instellen op $\frac{m}{b}$ kunnen h en fe en de bijwaarden

r en t voor alle waarden van σb onmiddellijk gevonden worden; bovendien is de ligging van de Neutrale laag direct af te lezen. Op een dergelijke eenvoudige manier is dit met den stok van Dennert en Pape mogelijk. Voor het bepalen van x is daarbij

vermenigvuldiging noodig met $\frac{\sigma b}{\sigma e}$ waarvoor een afzonderlijke verdeling is aangebracht. Het ligt voor de hand, dat dergelijke schuiven voor het berekenen van balken en platen al onmiddellijk voordeelen hebben boven tabellen en graphieken, binnen de begrenzing $\sigma e = 1000$ of 1200 en n = 15. Niettemin zijn dit begrenzingen.

Daarbinnen is het met den stok van Nestler b.v. nog mogelijk platenbalken te berekenen, waarbij voor $x > d$ de benaderende

formule $Fe = \frac{m}{\sigma e^2 \cdot h}$ wordt aanbevolen. De E.V. kennen die alleen als hulpformule; bij narekening blijkt een dergelijke bewerking dan ook wel wat onnauwkeurig te zijn.

De rekenstok van Dr. Lewe maakt voor die platenbalken gebruik van de gemiddelde betonspanning, waarbij $\sigma m \cdot b \cdot d = fe \cdot \sigma e$. Met een hulptabelletje wordt de verhouding tusschen ligging van x en y as bepaald. De verdere inrichting van den stok blijft daardoor ook voor deze gevallen volkomen bruikbaar.

Wordt voor een bepaald geval x berekend uit de bekende formule $n \cdot h \cdot fe + \frac{b \cdot d^3}{2}$ zoo wordt die 37.5, met den stok bepaald eveneens 37.5.

Y voor hetzelfde geval berekend wordt 28.7, met den stok bepaald 28.7. De waarden van σe en σb zijn berekend en geschoven eveneens volkomen gelijk. Het ziet er dus ook hier naar uit, dat een stok groote voordeelen heeft boven formules en die ook nog hebben kan boven tabellen of graphieken.

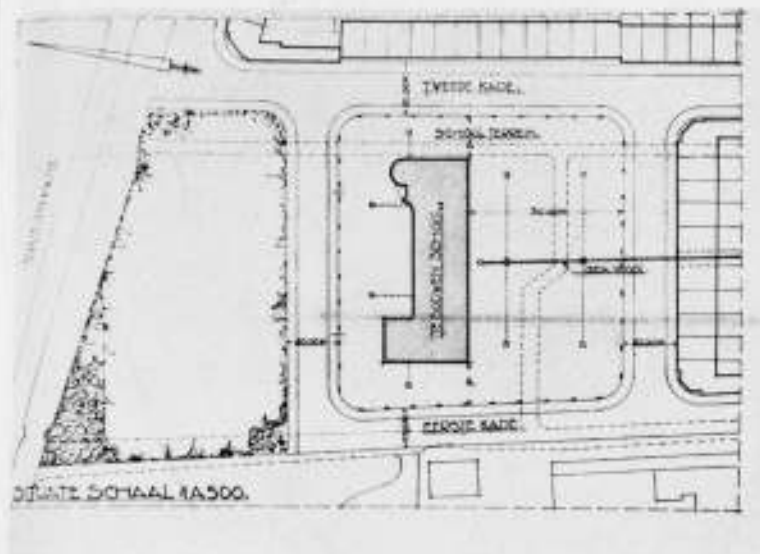
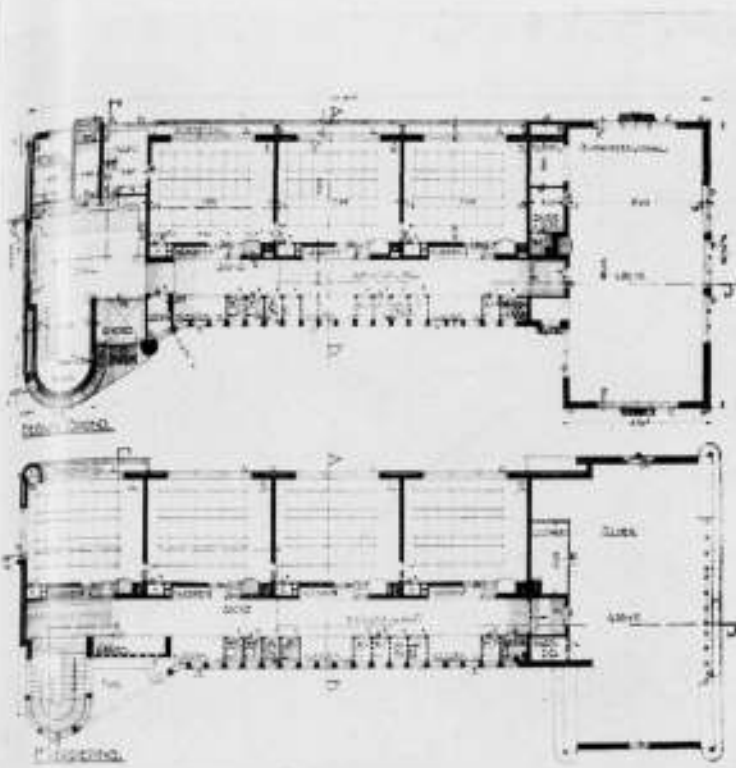
De Nestler schuif beperkt zich tot enkel bewapende balken. De schuif van Dennert en Pape leent zich nog goed voor berekeningen met excentrische belasting, die, met wat probeeren, in verband met de formule $\frac{\sigma b}{\sigma e} \cdot x (x-3e)$ en de omzettingen

daarvan, tot nauwkeurige uitkomsten aanleiding geeft. Niettemin is de behandeling omslachtig; het is dan ook de vraag of een berekening met coëfficiënt-tabellen hier niet sneller naar het doel voert; nauwkeuriger zijn die echter zeker niet.

Voor dubbele bewapening geldt voor dezen stok ongeveer hetzelfde. Ook in deze berekeningen wordt gebruik gemaakt van

O. L. SCHOOL TE GOUDA. ONTWERP H. v. d. MEER, HOOFDOPZICHTER BIJ DEN DIENST VAN OPENBARE WERKEN TE GOUDA.

PLATTEGRONDEN EN SITUATIETEKENING VAN DE O. L. SCHOOL TE GOUDA. ONTWERP H. v. d. MEER, HOOFDOPZICHTER BIJ DEN DIENST VAN OPENBARE WERKEN.

formules waarin de verhouding σ_e en σ_b een rol speelt. Van de reeds vroeger bestaande rekenstokken valt dus in den breedte op te merken, dat Nestler de formules nog nergens een eenvoudiger vorm geeft door gebruik te maken van de verhouding $\frac{\sigma_e}{\sigma_b}$ of $\frac{\sigma_b}{\sigma_e}$.

Bij den stok van Dennert en Pape gebeurt dit voor eenvoudige platen en balken wel, niet voor platenbalken en meer samengestelde belastinggevallen. De stok van A. W. Faber nu, en dit is wel het meest opmerkelijke verschil met de genoemde stokken, maakt voor alle gevallen gebruik van de verhouding $\frac{\sigma_e}{\sigma_b}$ die hier V. genoemd wordt. Het voordeel daarvan is, dat de begrenzing tot $\sigma_e = 1000$ en $\sigma_e = 1200$ natuurlijk onmiddellijk geheel wegvalt en toch de ligging van de x as direct afgelezen kan worden. Het betrekkelijk nadeel ten opzichte van de bestaande stokken is, dat niet voor elk $\frac{M}{b}$ onmiddellijk alle verhoudingen tusschen h en fe bij verschillend σ_b afgelezen kunnen worden. Als voordeel staat daar tegenover, dat zoo noodig

met een willekeurige verhouding van n gewerkt kan worden. Het merkwaardige is, dat de stok van Faber zich beperkt tot berekening van platen en balken, enkel- en dubbel bewapend, eenvoudig- en axiaal gebogen. De berekening van platenbalken met $x > d$ wordt niet onder oogen gezien. Dit neemt niet weg, dat berekeningen daarvoor even nauwkeurig uit te voeren zijn als die met den genoemden stok van Dennert en Pape en bovendien eigenlijk nog eenvoudiger, tenminste voor de enkel bewapende platenbalken. De berekening van dubbel bewapende balken is bij dezen stok zelfs betrekkelijk eenvoudig, al leenen de gebruikte formules zich niet in alle opzichten voor log. behandeling. Voor de berekening van axiaal gebogen balken wordt gebruik gemaakt van een regel, die volgens de prospectus het eerst door Wuezkowsky gegeven is. Inderdaad is die makkelijk te hanteeren. Dit neemt niet weg, dat deze regel wel wat ruimer toepassing kan vinden dan alleen juist voor den stok van Faber. De hier boven genoemde rekenschuiven gaan niet altijd even systematisch uit van bekende gegevens tot de onbekende. Die

van Faber voorziet hierin uitstekend. Voor enkele gevallen worden vrijwel alle mogelijkheden onder oogen gezien tot zelfs de minst gebruikelijke toe. Een handige bijkomstigheid is ook, dat met een enkele schuifbeweging alle ijzerdoorsneden bij gegeven fe voor 1 tot en met 15 staven onmiddellijk zijn af te lezen. Wat kan nu het belang van een dergelijk instrumentje voor de techniek zijn? Wel, dat het aantal wegen om tot een bepaald doel te geraken er met één toegenomen is. Het is geen slingerpaadje dat de kleinste bekoorlijkheden van het landschap openbaart. Het is een „strada” die vlot naar het doel voert en een ruim overzicht mogelijk maakt, maar die natuurlijk niet voor elk doel geschikt is. Overschatten kan hier ook meer kwaad dan goed doen. Het gebruik van rekenstokken in de bouwtechnieken is weinig algemeen. Toch is het niet wél aan te nemen, dat het verschijnen van een dergelijk instrumentje daar geen invloed op zal hebben. Het is als een welvoorzien bewaarplaats, waar veel praktisch vernuft in ligt opgeslagen. Het is niet aan te nemen, dat dit lang onontdekt zal blijven.

J. B.

O. L. SCHOOL TE GOUDA.

Zaterdag 7 Juni j.l. is de openbare school voor gewoon lager onderwijs aan de Eerste Kade te Gouda met eenige plechtigheid door het Gemeentebestuur ingewijd.

Met het gereedkomen dezer school is voor Gouda als het ware een nieuwe aera ingezet als gevolg van het ten vorigen jare instellen van een Schoonheids-Commissie.

Dat het Gemeentebestuur heeft ingezien dat er een andere koers moest worden ingeslagen strekt tot verheuging. Met de stichting van dit bouwwerk is het zijn gemeentenaren op den nieuwen weg voorgegaan en heeft het getoond dat het haar in deze zaak ernst is.

De bovengenoemde school, waarvan afbeeldingen hierbij gaan, is uitgevoerd volgens het ontwerp van den architect H. de Meer, hoofdopzichter bij den Dienst van Openbare Werken der Gemeente.

Moge een streng critische beschouwing de architectuur niet in alle deelen als geslaagd aanvaarden, (het fits-achtige raam in den zijgevel en de smalle tot bijna ter aarde neerdalende topgevelvlakken zijn hier aanvechtbare elementen), het geheel maakt een verzorgden indruk, is gaaf van uitvoering en mag als eersten stap op het nieuwe pad waardeering niet onthouden worden.

Het metselwerk is uitgevoerd in geelen waalsteen, met geborsteld voegwerk, het plint is van donkerpaarse Groninger-steen, de dakvlakken zijn met zwartgeglazuurde Romaansche pannen gedekt. De entourage van de school is tot heden nog onbebouwd terrein. Een der school waardige ombouwing mag zeker als voorwaarde voor het bereiken van een goed geheel gelden. Ook het interieur heeft geen verzorging ontbeerd; het glas-inlood raam in de hal is een ontwerp van W. A. van der Walle en er is knap houtsnijwerk van den beeldhouwer Marinus Vreugde.

J. Z.

HET INTERNATIONAAL ARCHITECTEN-CONGRES TE BUDAPEST.

De belangstelling voor het congres te Budapest is groeiende. Het aantal leden van den B.N.A., dat zich tot op heden heeft opgegeven, is nog wel niet zoo heel groot, maar vermoedelijk zal dit na de bekendmaking van het programma in de komende dagen nog wel stijgen. Daarenboven komen er nog al aanvragen van belangstellenden, niet-leden van den B.N.A. In overleg met het bestuur van den B.N.A. is besloten, dat er in het algemeen geen bezwaar bestaat om belangstellende niet-leden op te nemen in de te vormen reisclub en van de voordelen van de gezamenlijke reis te laten genieten, maar elk verzoek van een niet-lid zal telkens op zich zelf worden beschouwd.

In het B. W. no. 28 is het programma van het congres opgenomen, benevens een overzicht van de aan het congres verbonden ontvangsten, officiële maaltijden, excursies, enz. Hieronder volgt nu het programma van den gezamenlijken tocht, zooals deze nader met het bestuur van de Ned. Reisvereniging is uitgewerkt.

Het vertrek is vastgesteld op Dinsdag 2 September om 10.02 van Utrecht. Dien dag wordt gereisd tot Neurenberg. Aankomst Neurenberg 22.48; maaltijden in den trein. Logies vermoedelijk Hotel Reichshof. Den volgenden dag vertrek van Neurenberg om 11.30, aankomst Weenen 21.40. 's Morgens is er dus gelegenheid nog het een en ander van Neurenberg te zien. Maaltijden weer in den trein. Logies in Weenen Hotel Oesterreichischer Hof. 4 September den heelen dag in Weenen. In het Hotel wordt alleen het ontbijt en het avondeten genoten, om den deelnemers op den dag de volle vrijheid te laten. Lunch en verkeer door Weenen voor eigen rekening. Men kan dus in zijn eentje Weenen gaan zien of zich aansluiten bij den troep. Wij hebben ons in verbinding gesteld met een collega in Weenen, om ons dien dag te leiden, opdat elke minuut kan worden uitgenut. In den ochtend van 5 September vertrek naar Budapest. Aankomst tegen den middag. 's Middags is er dan gelegenheid de congres-papieren af te halen en zich een beetje te oriënteren. Logies in Hotel Metropole. In de reissom is, voorzover Budapest betreft, alleen gerekend op logies, ontbijt en vervoer van en naar het station incl. bagage. Alle andere maaltijden zijn dus voor eigen rekening. Het programma van het congres bevat de gegevens van de officiële en de gemeenschappelijke maaltijden, waarvan hier onder de kosten nog zullen worden opgegeven.

Op Maandag 15 September om ong. 9 uur vertrek van Budapest naar Praag. Aankomst Praag 21.28. Logies in Hotel de Saxe. Maaltijden in den trein. Den 16den September den geheelen dag in Praag. Het verblijf, de maaltijden en het verkeer geregeld als in Weenen. In de reissom dus

235

HAL VAN DE O.L. SCHOOL TE GOUDA. ONTWERP H. v. d. MEER, HOOFDOPZICHTER VAN DEN DIENST VAN OPENBARE WERKEN.

HOOFDINGANG O.L. SCHOOL TE GOUDA. ONTWERP H. v. d. MEER, HOOFDOPZICHTER VAN DEN DIENST VAN OPENBARE WERKEN.

alleen begrepen logies, avondeten, ontbijt en vervoer van en naar het station. Den 17den vertrek van Praag om 14.47. Dus ook den morgen nog in Praag. De terugreis gaat over Leipzig. Aankomst in Utrecht in den morgen van 18 September. De nacht van 17 op 18 September wordt dus in den trein doorgebracht. Hiervoor worden geen slaapwagens gereserveerd. Dat wil echter niet zeggen, dat men niet voor eigen rekening kan trachten een plaats in een slaapwagen te huren. De maaltijden zijn weer in den trein. Zoals in het voorloopig bericht reeds vermeld is bedraagt de reissom voor den geheelen tocht van Utrecht tot Utrecht f 200,—. Hierin is alles begrepen: reiskosten 2e klasse, logies, maaltijden, zooals die beschreven zijn, vervoer ook van de bagage, fooien, bagage-verzekering, enz. Voor het verblijven in Duitsland, Oostenrijk, Hongarije en Tsecho-Slowakije is een geldig paspoort noodig, voor Hongarije en Tsecho-Slowakije bovendien een visum, dat ieder voor zich moet aanvragen. Het is voor een goede verzorging van den tocht noodig, dat de deelnemers zich nu zoo spoedig mogelijk opgeven. De uiterste termijn, waarop men

zich nog kan opgeven is 9 Augustus. Op dien datum moet ook de volle reissom gestort zijn op de postrekening van ondergeteekende, Voorburg 40004. Zij, die nog geen lid zijn van de Ned. Reisvereniging, moeten zich ook voor dien datum opgeven als lid, wat ook door bemiddeling van ondergeteekende kan geschieden. Het lidmaatschap bedraagt slechts f 1,—. Voor het maken van de begroting volgen nu nog de kosten aan het congres verbonden.

De cotisatie bedraagt P 30,—, voor familieleden P 20,—.

Dejeuner op 6 September	P 4,20.
Officieel diner op 6 September	7,50.
Excursie in de omgeving van Budapest op 7 September	8,—
Autotocht ter bezichtiging van de stad op 8 September	6,50.
Bezoek aan de Musea (met auto's) op 9 September	5,—
Dejeuner op 9 September	4,50.
Excursie naar Margaretha-eiland en thee op 9 September	5,—
Hongaarsch diner op 9 September	4,40.

Spreek Club des Artistes op 10 September 10,—
 Excursie naar Mezőkövesd (1 dag) op 14 September 30,—
 Excursie naar Balaton (1 dag) op 14 September 35,—
 Koers: 1 Pengő = f 0,44; f 1,— = 2,30 Pengő.
 Voorloopig programma en inschrijvingsformulier worden op verzoek nog gaarne gezonden.

JAN WILS.
 Secretaris Ned. Sectie C.P.I.A.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

Prijzevragen 1930. Juryrapport. Vervolg en slot van pag. 216.
 Motto „L”. In dit project liggen de slaapzalen van een groep achter elkaar, wat wel een goed overzicht mogelijk maakt, doch als bezwaar de groote afstanden heeft, en het plan ietwat vervelend maakt. De groep-scheiding is echter wel goed doorgevoerd, behalve in de kleine conversatiezalen, die bij elkaar zijn gehouden, wat wel het voordeel heeft van gemakkelijke bediening door de dienst-afdeeling, die ook doelmatig is. De slaapzalen zijn goed, met de balcon op het Zuiden, die tegen de middagzon beschermen.

De architectuur drukt het plan goed uit en ook de uitzichtoren is wel doordacht. Het tekenwerk is vlot, vooral de perspectief. De opzichterswoning werkt door haar te groote hoogte storend op den aanblik van het geheel.

„Op de helling”. De achter elkaar gelegen vleugels profiteren door hun geringen afstand te weinig van de ruimte, vooral nu het voorgedeelte langer is dan het achtergedeelte, wat men liever andersom zou wenschen. Overigens is het plan wel overzichtelijk, met het goede idee van eigen dagelijkse toegangen voor de groepen; die trappen hiervoor zijn wat donker en de gangen wat bochtig. De groepverdeling is goed, met een uitstekende bediening door de goed gevonden keukenafdeeling in het entresol.

De entree is prettig, met een goede hall en aardig gevonden speelgalerijen. De architectuur is zwakker dan het plan en heeft een wat schoolse neiging naar monumentaliteit, die b.v. de buitentrappen bij de entree te zwaarwichtig maken.

De eenvoudige gevels (aan den noordkant b.v.) hebben de meeste bekoring. Het tekenwerk is zeer verdienstelijk.

„Cultuur”. Het beknopte plan toont een zeer juist begrip van de opgave; de scheiding van de groepen en de combinatie daarvan met de mogelijkheid van een centraal-overzicht is voortreffelijk.

De ruimte-ontwikkeling van de hall is mooi, door de in het plan noodzakelijke lengte van de trap wat te grootsch. De kamer van het personeel (17) verdienstelijk.

Van de isoleerkamers is de geïsoleerde centrale ligging principieel wel goed, doch door de ligging in de schaduw van het gebouw zijn ze voor de patienten toch onaangenaam gesitueerd. Het uitzicht van het uitzichtplat is onvoldoende. Het uiterlijk geeft de zakelijkheid van den opbouw alleen formalistisch weer, zonder dat ontwerper tot een organisch geheel is gekomen. De opgaande gevel boven de entree b.v. is geheel onvoldoende doorwerkt in verband met de daarachter gelegen ruimten.

De wat onbeholpen voordracht van de perspectief b.v. werkt in dit verband ook niet ten gunste van het project.

Motto „45”. Dit plan toont wel begrip van de principiele eischen van het project, doch de uitwerking is zwak. De situatie past zich uitstekend aan terrein en bezonning aan. Het in bijna alle andere gevallen fout verwerkte idee van over elkaar heenziende vleugels zou hier in de trapsgewijze oplossing goed verwerkt geworden zijn, indien niet de afstand tusschen beide veel te gering was geweest.

Hierdoor zitten ook de kleine conversatie-zalen teveel geknepen tusschen de afdelingen. De volgorde in verticale richting van entree, groote conversatie-zaal, twee kleine conversatie-zalen is op zich zelf uitstekend, (vooral de groote zaal is zeer goed) doch de toegangen, portalen en trappen zijn veel te benauwd (zie b.v. het portaal dat alle bewoners moeten passeeren als een „knoop” tusschen de twee kleine conversatie-zalen). Ondanks de geestelijke waarde van het principe, zijn er dus belangrijke praktische bezwaren. De geestige opvolging in elken vleugel van trappen en gangen maakt het overzicht moeilijk; de kleine conversatiezalen zijn als noodzakelijke doorgang naar de slaapzalen ongunstig en te klein om het geheele aantal kinderen te bevatten bij het eten (in twee partijen?) en bij slecht weer. Het principe van het plan bergt hiervoor in zich de oplossing van overdekte speelplaatsen, onder elke slaapzaal, met een onmiddellijke toegang tot trap naar de eigen zaal. Dit lost de groep op in vier zelfstandige deelen, een principe, dat door de eenheid: slaapzaal-toilet-leiderskamer, reeds in het programma aanvaard was.

Ook van de architectuur is de geest goed, met de mogelijkheid van aardige oplossingen, waar zij het plan volgt, die echter deels niet bereikt zijn, deels te geforceerd zijn (de toren b.v.). Het silhouet is wel levendig. Prijzenwaard is, dat het gebouw zoo laag gebleven is. Het tekenwerk is wat onvast.

„Zuid-Oost”. Is eveneens een prijzenswaardige poging om tot een goede situatie te komen, een beknopt plan en een niet hoog gebouw. De consequenties zijn echter onaangenaam, zie den vorm van de leiderskamer b.v. De groepsverdeling is uitstekend in de twee vleugels, met niet al te lange gangen. Ook de dienst is goed gelegen, en het verband met de eetzaal eveneens, doch de dienkamer ontbreekt.

In de uitwerking is ontwerper tekort geschoten, wellicht door te groote haast. Het complex hall-trappenhuis toont b.v. geen mooie ruimte-eenheden. Ook het complex directie-bibliotheek is wat benepen.

De toren is in het plan niet te vinden.

De architectuur tracht het plan wel goed uit te drukken, doch de ontwerper schijnt niet doordrongen van de waarde ervan, zoodat de doezelige perspectief geen juist beeld durft te geven noch van de door ontwerper bedoelde, noch van de werkelijke werking dezer architectuur.

Motto „B en V”. Het plan is wel overzichtelijk, doch de scheiding der groepen is door het gemeenschappelijk trappenhuis niet doorgevoerd.

Er zijn twee slaapzalen te weinig en de bedden in het midden en tegen elkaar geplaatst staan niet gunstig. De groote conversatie-zaal ligt wel goed, doch heeft door de plaats van het podium onvoldoende uitzicht. De kleine conversatie-zaal op het noorden ligt slecht, ook het verband van de dienst-afdeeling met de zalen laat te wenschen over.

De ligging van het complex: directie-bibliotheek op het noorden was met weinig moeite te vermijden geweest.

De architectuur heeft verdienste, doch vertoont misplaatste grappen met de ramen van de zalen, die over den bovenrand der gevels heen schieten. Doorsneden en souterrain-plan ontbreken.

Het tekenwerk is aardig.

„Opus”. Toont weinig begrip van de situatie, want 7 van de 8 slaapzalen en de conversatie-zaal liggen op het Noorden. De groepscheiding per verdieping is wel goed, doch niet de verbinding van dienstafdeeling met conversatie-zalen.

De tunnelachtige gangen zijn slecht. De architectuur tracht wel eenvoudig te zijn, doch is wat droog geworden.

„Spes”. De situatie als geheel is wel begrepen, ook de groepsverdeling is wel goed en overzichtelijk, doch de ligging van enkele slaapzalen op het Noorden is ongunstig.

De westelijke slaapzalen heeft onaangename donkere hoeken en de verlichting van de „lichthal” is absoluut onvoldoende. In de architectuur is naar vriendelijkheid gestreefd, doch ze is wat droog uitgevallen (zie vorm van de ramen), het puntdak boven de entree is bepaald leelijk.

Het tekenwerk is niet onaardig, doch eveneens wat droog.

„X”. De platte grond als geheel is onoverzichtelijk, en heeft in onderdeelen fouten: Het verband tusschen de onderdeelen is moeilijk, de slaapzalen van groep A. liggen teveel verspreid. De verlichting van de conversatie-zaal is onprettig, de keukenafdeeling ligt teveel ingesloten.

De architectuur is pompeus voor een gebouw van deze strekking, en wordt door ontwerper niet beheerscht.

„Denkend Beelden”. De algemeene indruk van dit plan is wel prettig, het tekenwerk verzorgd, doch de architectuur heeft te veel allure voor dit huis, al verraadt de geheele behandeling een goed vormbegrip van den ontwerper.

De gegeven situatie leidt niet logisch tot een binnenhof, al is het streven tot lagen bouw te waardeeren. De consequenties hiervan zijn onaangenaam: directie-kamers en ziekenafdeeling liggen als in een put, doch dit had wel beter verwerkt kunnen worden. Van de plans is de slaapverdeling wel prettig, doch de begane grond onoverzichtelijk.

Motto „T.T.B.”. In het plan ligt de groote conversatie-zaal achter het gebouw in de helling gestopt, wat hier bovendien leidt tot een bepaalde plaats van de kleine conversatie-zalen, met een onpractische wijdloopigheid in de keukenafdeeling. De ingangen liggen wat verstopt; de groepenindeling is wel goed, methode eigen trappen, doch dat de slaapzalen over vier etages zijn verdeeld, is minder gewenscht (centraaltoezicht). De architectuur is rijkelijk zwaar, doch zwak van detaillering (zie het binnendetail). De architectuur van de woning past zich niet bepaald aan bij die van het hoofdgebouw en is bovendien perspectivisch mistekend.

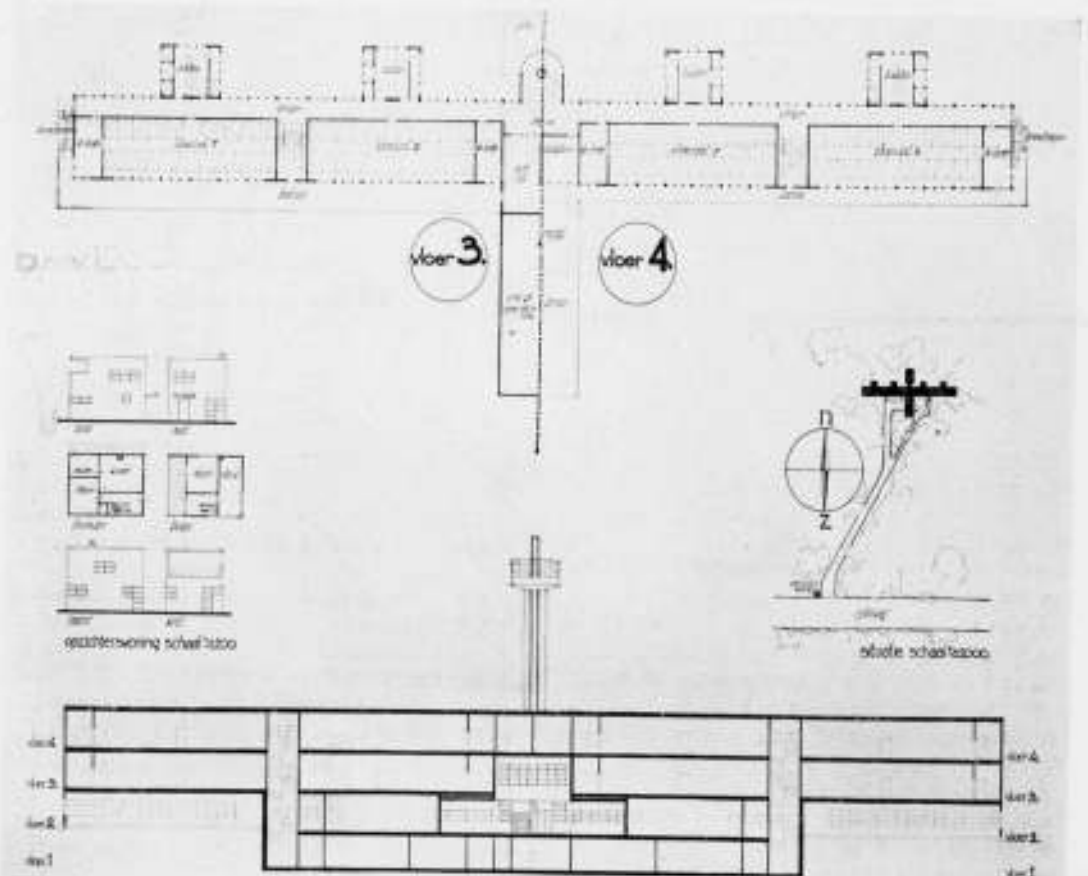
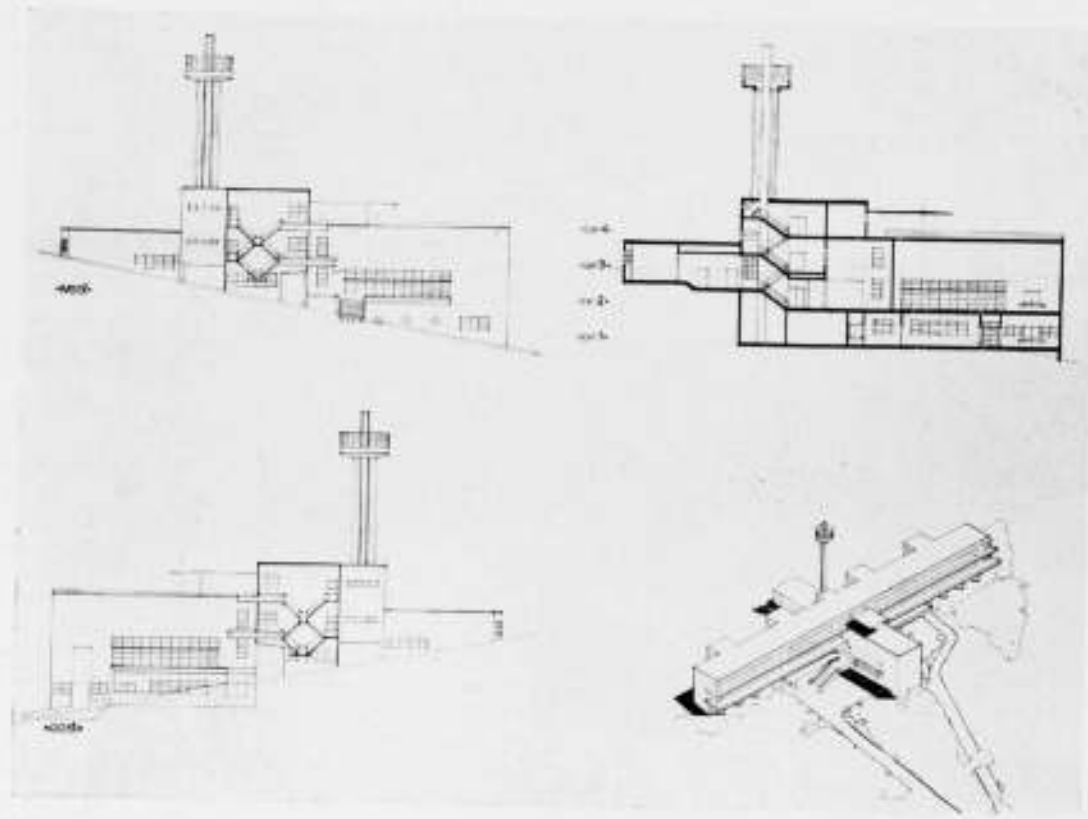
„Zon a lo m”. Geeft blijken, dat de opgave boven de krachten van den ontwerper ging. De symmetrische plattegrond toont wel een neiging tot monumentaliteit, doch de conversatie-zalen die geheel ingesloten zijn en geen uitzicht hebben zijn geheel onjuist.

De slaapzalen zijn wel prettig, in het gebruik zou een verwisseling van leiderskamer en tolets voorkeur verdienen. De decentralisatie der vier isolatie-kamers is onjuist.

Zowel architectuur als tekenwerk zijn nog wat onbeholpen.

„R”. Het plan is wel compact, nochtans is de verdeling der ruimten verward. Meerdere slaapzalen zijn ongunstig georiënteerd (er liggen er twee op het Noorden), terwijl ze algemeen slecht van inrichting zijn (ingebouwde tolets).

De groepsverdeling is geheel zoek. Ook in de keukenafdeeling mankeert

PRIJSVRAAG BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1930. ONTWERP VOOR EEN VACANTIE KOLONIE-HUIS.

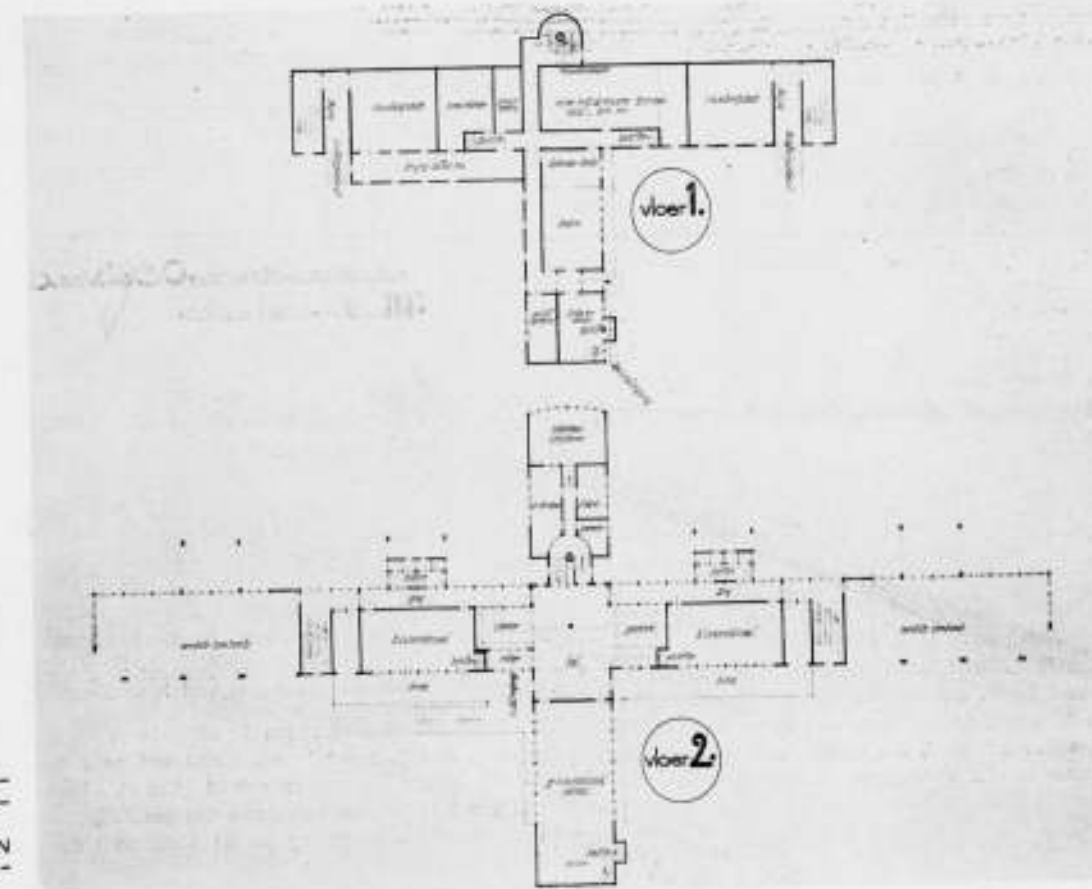
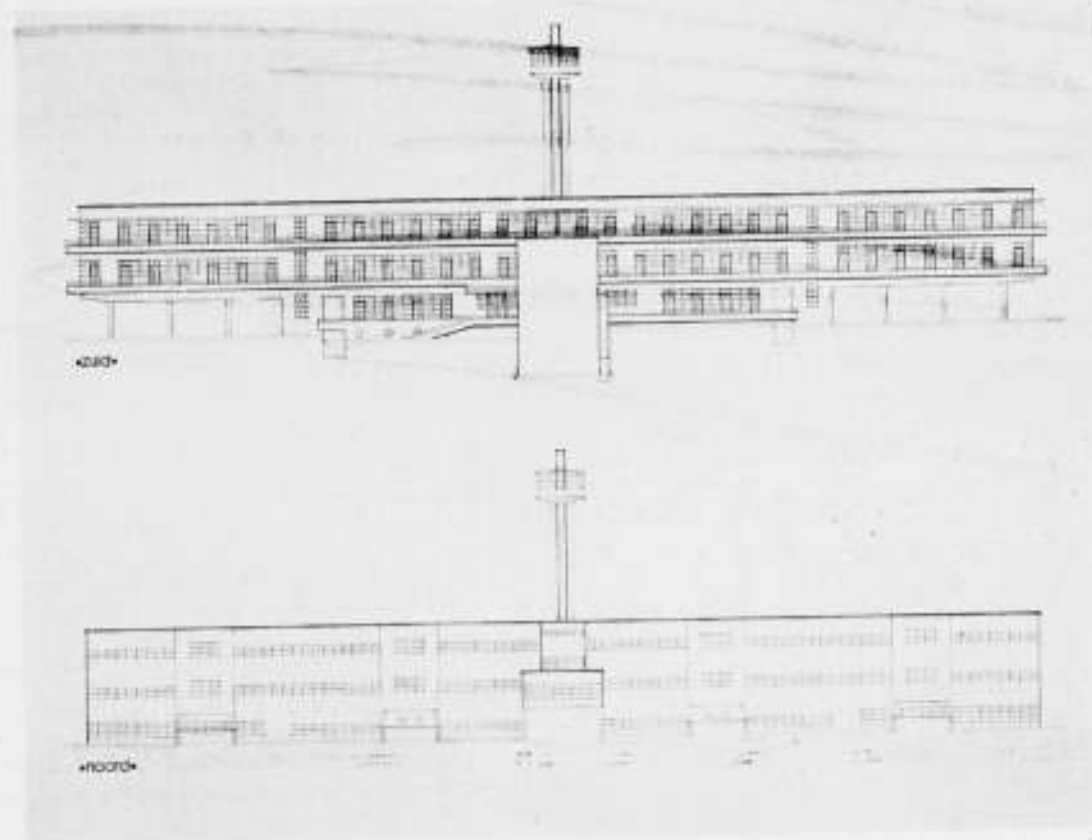
EERSTE PRIJS MOTTO M. ONTWERPERS HOLT EN V. WOERDEN

het aan goede verlichting. Het uiterlijk, dat op het eerste gezicht niet onvriendelijk aandoet, is toch te zwaar voor een huis van dit karakter. „30”. Een onjuist begrip van de plan-indeling blijkt uit de ligging van de grote conversatie-zaal en de heft der slaapzalen op het Noorden, de garderobe echter op het Zuiden. De kleine conversatie-zalen zijn beter, doch hebben een slecht verband met de groepen. De architectuur is matig goed, doch de toren is veel te zwaar. Het tekenwerk is vlot. „Exodus”. In het plan ligt de conversatie-zaal fout in de helling achter het gebouw. De afbuigingen in de plattegronden geven geen verbetering van oriëntering der zalen, doch verslechteren den vorm belangrijk. Er liggen er bovendien teveel op het Noorden, terwijl de gang er als een tunnel tusschenin ligt. Het gebruik der conversatiezalen als doorgang tot de slaapzalen is ook niet gewenscht, terwijl de trapverbindingen niet overzichtelijk zijn.

De entree is benauid en tegenover de toiletten onprettig. De architectuur is niet beheerscht, zie b.v. de entree.

Motto „Kinderzorg”. De oriëntering op Zuiden en Oosten is wel goed, ook de splitsing der groepen, doch de trappen hiervan liggen te ver uit elkaar voor een goede centrale controle en hebben geen uitgang naar buiten. De kleine conversatie-zalen zijn moeilijk van uit de keukenafdeeling te bedienen. De slaapzalen hebben door de plaatsing van bedden en kastjes te kleine raampjes, die in den gevel echter grooter zijn geteekend. De heele architectuur is wat droog en de detaillering zwak (zie den toren en de overdeven buitentrap bij de entree.)

„Sonnevanc”. Heeft geen gebruik gemaakt van de mogelijkheden, die de situatie bood en de slaapzalen dus slecht georiënteerd. De groepen zijn wel goed gescheiden, doch de ruimten van elk zijn verward gegroepeerd. De trappen en badkamers zijn slecht verlicht. De kleine conversatie-zalen liggen verkeerd t.o.v. keukenafd. De architectuur is zeer

PRIJSVRAAG BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1930. ONTWERP VOOR EEN VACANTIE KOLONIE-HUIS.

EERSTE PRIJS MOTTO M. ONTWERPERS HOLT EN V. WOERDEN

zwak, onjuist in de onderlinge verhouding en zou wel storend zijn in de natuur.

„1930”. Is uitstekend voorgedragen, zelfs met teveel allure, hetgeen b.v. blijkt uit den al te monumentalen plattegrond van de opzichterswoning. Het plan is wel overzichtelijk, doch heeft in zijn onderdeelen storende fouten. Een binnenhof is in de gegeven situatie overbodig, maar hier bovendien door te kleine afmetingen (zie doorsnede) slechts een put geworden. Om het plan in dezen vorm te forceeren moest de directie-afdeeling b.v. zeer donker uitvallen, slaapkamer en keukenafdeeling zijn geheel onverlicht!

De groote conversatiezaal is heel goed, doch de kleine liggen niet in groepverband. Een derde deel der slaapkamers is slecht georiënteerd. Afgezien van gedrochtelijke excessen (zie tuiningang) is de architectuur als verschijning in het landschap charmant.

Ook het tekenwerk is uitmuntend, zoodat het te betreuren is, dat het plan zooveel geweld moest worden aangedaan, om tot deze vorming te komen.

2e PRIJSVRAAG. KLEIN STATIONSGEBOUW.

De ingekomen antwoorden op deze prijsvraag mogen over het algemeen zwak worden genoemd. Slechts een enkele ontwerper heeft zich er rekenschap van gegeven op welke wijze de dienst op een klein station als het bedoelde is ingericht. In het bijzonder is het verwerken en doorvoeren van bagage en rijwielen door de meeste inzenders niet doordacht. De meest voor-de-hand-liggende oplossing om de ruimte voor de hand-bagage tevens voor de groote bagage en rijwielen te gebruiken, is door niemand gevonden. Een ander praktisch gegeven: het combineeren van toegang- en uitgang-controle is slechts door 2 inzenders toegepast. Voor deze prijsvraag zijn ontwerpen ingezonden onder de volgende motto's:

Vlug, Bij de groote Stad, S. S., N. S. M., Opus 7, S. T. O. P., Henri, N. S., Arno, Ardjoeno, Witkiel, S., Trein 828, Sfeer, Virgo, Jumbo 1 en Jumbo 2, Op den Dijk, alzo 18 inzendingen.

Tijdens de beoordeeling bleek hiervan, dat het niet mogelijk zou zijn een ten prijze toe te kennen, doch dat een viertal ontwerpen, die gelijkwaardig mochten worden geacht, in aanmerking kwamen voor een bekroning. In aansluiting hiermede werd besloten dat aan het Bestuur van „B. en V.” zou worden voorgesteld in zooverre van het programma af te wijken, dat 4 tweede prijzen ter beschikking worden gesteld, alzo 4 bronzen medailles met diploma der Vereeniging. De bedoelde vier ontwerpen dragen de motto's: N. S. M., Jumbo 1, Ardjoeno en S. T. O. P.

De bekroningen werden toegekend aan:

Motto „N. S. M.”: Om een goed plan, evenwel met gemis aan karakteristieke architectuur.

Inzender: P. Lerou, Hillegersberg.

Motto „Jumbo”: Om een tamelijk goed plan met goede architectonische werking.

Inzender: J. A. Bax, Rotterdam.

Motto „Ardjoeno”: Om een goed plan met behoorlijke architectuur.

Inzender: A. de Wit, Utrecht.

Motto „S. T. O. P.”: Om zijn beknopte plattegrond en tamelijk geslaagde architectuur.

Inzender nog onbekend.

Bij een overzicht mogen de volgende opmerkingen dienen.

Motto „Henri”. Dit ontwerp gaat boven de krachten van den inzender en lijdt aan misplaatste monumentaliteit. De verschillende dienstruimten zijn niet goed gelegen, de in- en uitgang zijn zelfs onbruikbaar, de centrale verwarmingsruimte is onpraktisch. De inzender rekent waarschijnlijk op een oliestookinrichting, want een bergplaats voor kolen ontbreekt.

Motto „Op den dijk”. De dientruimten liggen ongunstig, in het bijzonder bureau en bagageruimten. De eenvoudige doorgang is goed, evenwel de ruimte voor de loketten, vlak achter den ingang, is te klein en benauwd. De souterrain-ruimten zijn versnipperd, de architectuur is zwak, het tekenwerk wat beter.

Motto „S.”. Het plan is niet zonder verdienste. De plaats van den wisselwachter is evenwel ongunstig gelegen, daar de uitbouw het overzicht op het perron onmogelijk maakt. Een betere oplossing zou gevonden zijn, zoo de inzender deze ruimte boven het perron had kunnen brengen b.v. door deze op kolommen te plaatsen. De uitgang bij contrôle is benauwd. De architectuur is zwak.

Motto „Arno”. Dit ontwerp gaat ver boven het kunnen van den inzender.

Motto „Jumbo 2”. Het perron is te kort en geeft geen voldoende gelegenheid voor het in- en uitstappen der reizigers. Ruimte voor de bagage ligt ten opzichte van de hal onpraktisch, evenals de chefskamer. Dit ontwerp is, zoowel wat teekentechniek als architectuur aangaat, machteloos. De jury kan niet de bedoeling vatten van de zuil boven de ingang.

Motto „S. S.”. De algemeene indeeling laat veel te wenschen over. Vanuit zijn kamer heeft de chef geen uitzicht op het perron, wat toch wel als hoogst noodzakelijk mag worden aangemerkt. Van de architectuur is weinig goeds te zeggen. Het tekenwerk der projecties mag daarentegen genoemd worden. De perspectief-teekening is echter slecht.

Motto „N. S.”. De chefskamer is niet goed gelegen, daarentegen de ruimte voor de handbagage veel beter. De toegang is veel te omslachtig. De geweldige zolderruimte is onnoodig en derhalve niet te verdedigen. De voordracht mag aangenaam worden genoemd, het tekenwerk tot in onderdeelen verzorgd. De architectuur is niet oorspronkelijk. Verschillende eindigingsvormen aan de perronzijde zijn niet juist opgelost.

Motto „Trein 828”. De ruimte voor de handbagage heeft niet de zoo noodige doorgang naar of verbinding met het perron. De toegang tot de wachtkamer is ondoelmatig. Het overzicht op het perron wordt door den uitbouw onderbroken. De architectuur is eenvoudig, doch het verschil in dakvlak werkt storend.

Motto „Sfeer”. De plattegrond van dit ontwerp vertoont geen groote fouten. Evenwel wordt ook hier het overzicht op het perron onderbroken. De architectuur van de trappgroep is niet onverdienstelijk. De ruimtewerking van het gebouwtje is evenwel slap. Het tekenwerk is niet frisch. Betwijfeld wordt of de juiste sfeer getroffen is.

Motto „Virgo”. De drie contrôleplaatsen maken den dienst te gecompliceerd. De ligging van de ruimte voor de handbagage is niet goed. De oplossing van de ruimte voor de toiletten mag, zacht uitgedrukt, eigenaardig worden genoemd; deze zijn n.l. alleen vanuit het bureau te bereiken. Het tekenwerk kan geprezen worden, de architectuur is echter minder geslaagd.

240

Motto „Witkiel”. Het plan is hoekig aan de perron-zijde, waardoor een gemakkelijk overzicht op het perron onmogelijk wordt gemaakt. De W.C.'s liggen onpraktisch. De toegang tot het perron door een nauw portaal, waar ook nog de toiletten op uitkomen, is te bekrompen. De gevels zijn zeer verbrokkeld. Een en ander evenwel goed voorgedragen.

Motto „Opus 7”. Ook hier moet de uitbouw op het perron als een fout worden gekwalificeerd. Door kleine wijzigingen zou dit plan goed te maken zijn; het valt echter te betreuren, dat de ontwerper deze kleingheden niet heeft kunnen vinden. De lichtinval wordt door de volmaakte overbodige luifels boven de ramen onderbroken. De architectuur en het tekenwerk zijn zeer matig.

Motto „Vlug”. De plattegrond is eenvoudig en goed, alleen mist de bagageruimte de verbinding met het perron. De architectuur is weinig karakteristiek.

Motto „De groote Stad”. De wachtkamer, opgelost als wachthal, is aardig gevonden. De ruimte voor de loketten is evenwel te nauw, de hal en entree zijn te ondiep. De combinatie tusschen uitgang, contrôle en goederenloods is goed en economisch gezien. Het steile talud is alleen in duurdere materialen uit te voeren, hetgeen voor een dergelijk klein stationsgebouwtje te kostbaar is. De steile buitentrap is ondoelmatig. De architectuur is eenvoudig, doch niet geheel beheerscht ten opzichte van de niveau-verschillen en de aansluiting met den weg.

Motto „S. T. O. P.”. De beknopte plattegrond valt te prijzen; de ligging der bagageruimte is evenwel niet goed. De afvoer van bagage en fietsen is practisch onmogelijk, de verlichting van het bureau niet fraai. De architectuur heeft verdienste. De overbodige borstweringen zijn echter niet verantwoord.

Motto „Ardjoeno”. Het plan heeft veel goeds. De treden in de hal zijn echter lastig en overbodig. De rijwielbergplaats is goed gelegen, de situatie wel aardig. De architectuur heeft belofte; eerlijk worden de verschillende ontworpen ruimten weergegeven. Het tekenwerk is echter zwak.

Motto „Jumbo 1”. De chef heeft geen overzicht op het perron vanuit zijn kamer. Het maakt den indruk, alsof de ruimte voor de handbagage oorspronkelijk vergeten was en er later aan werd toegevoegd. De gezichtslijn wordt door deze oplossing onderbroken. De contrôle is goed gelegen, maar noodzaakt passagiers tot „links houden” dan wel er ontstaat een kruising van den toegangs- en uitgangsweg. De architectonische bedoeling is te waardeeren.

Motto „N.S.M.”. Het begrip der opgave is in den plattegrond goed verwerkt. De afvoer der bagage is verzorgd, de contrôle goed. De afsluiting aan de voorzijde is hinderlijk, terwijl de architectuur niet meevalt. De massa's zijn niet goed tegen elkaar afgewogen. Het tekenwerk duidt een bekwame hand aan.

3e PRIJSVRAAG:

Glas-in-lood-raam, met als motief: „De Arbeid”.

Uit de ingekomen drie antwoorden bleek, dat de opgave rijkelijk moeilijk was.

Twee der ingekomen ontwerpen zijn niet uitgekomen boven een compilatie van conventionele motieven. Speciaal „Semper Avanti” lijdt aan een overmaat van ingebrachte onderdelen. De details zijn hier en daar echter knap geteekend, en vertoonen wel kennis van de glas-in-lood-techniek.

Ook „Indu” gaat, ofschoon in mindere mate, aan dezelfde euvelen mank. „Labor Vincit” toont in elk geval een onafhankelijke gedachte, welke in de driedeelige oplossing: arbeid „thuis”, „op het land”, „in de fabriek”, wel een juist accent geeft aan het geestelijke element van den arbeid. Door de juiste plaatsing en de kleur van de centrale-figuur wordt deze bedoeling nog versterkt.

Te betreuren valt de onvoldoende zorg bij de uitwerking, tengevolge waarvan het wordt ontsierd door tal van mis-teekeningen en onopgeloste onderdeelen.

Speciaal het linkervak: „Arbeid”, „Op het land” lijdt hieraan. Niettegenstaande den verdienstelijken opzet kon de jury geen termen vinden, om dit ontwerp voor een bekroning voor te dragen en meent te moeten volstaan met de tekenning ener eervolle vermelding.

De inzender van motto „Labor Vincit” is Mej. J. Oosting te Beetsterzwaag, Rotterdam, 23 April 1930.

de Jury:

Ir. A. J. v. d. STEUR,
„ J. DUIKER,
„ J. H. v. d. BROEK,
„ E. H. KRAAYVANGER,
CORN. ELFFERS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSEN, RED. J. EOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

26 JULI

N° 30

1930

LANDHUIS TE ROTTERDAM.

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

LANDHUIZEN BIJ ROTTERDAM.

Het had een vrijstaand landhuis moeten worden, het thans onder leiding van Brinkman en v. d. Vlugt voltooide woonhuis aan de Kralingsche Plaslaan, maar de laatste meters daar beschikbare bouwgrond hebben genoodzaakt zich tevreden te stellen met een hoekhuis als beëindiging van een reeks huizen, met een overbouwde gang zelfs, voor het winnen van ruimte op de woonverdieping. De edelputz heeft het oog verblindend wit gewisseld voor een fijne grijze toon, zoodat het geheel zich reeds beter schikt bij zijn ruwe baksteen burenen. Langzamerhand komt de erkenning dat door het naadloze vlak, bewust gestreefd wordt naar aesthetisch effect; dat wij dus weer van dat standpunt mogen beoordeelen zonder achterlijk te heeten, en dat de meest moderne uitingen van architectuur en kunstnijverheid staan op de schouders van hun voorgangers.

De Franschen hebben in de vorige eeuw reeds groote serres aan hun huizen gebouwd, hun gevels gepleisterd wegens de slechte materialen van hun ruwbouw en meer ijzerconstructies

gebruikt dan in het land van de baksteen. Zoo is het werk van Le Corbusier echt Fransch van karakter. Zal de baksteen, het bijna onverwoestbare materiaal van eeuwen en eeuwen, eenmaal door ons Nederlanders voor nieuwbouw verlaten worden?

De proeven van Ir. W. v. Tyen met zijn geheel gegoten woningen van korrel- en slakkenbeton wijzen in die richting. Nog zijn wij niet zoo ver!

Het streven de natuurlijke producten te verlaten en machinaal gevormde materialen daarvoor in de plaats te stellen is zeer aantrekkelijk. Maar de ondervinding toont ons herhaaldelijk dat de grondstoffen toch altijd natuurproducten zijn en de zoo vurig begeerde nieuwe materialen ook, zij het dan in mindere mate, krimpen, trekken en van aanzien en kleur veranderen — aldus ook bij het eerste voltooide woonhuis in Nederland — waarbij de allermodernste theorieën toepassing hebben gevonden.

Voorop zij gesteld, dat dit huis inderdaad als „woonhuis” aandoet.

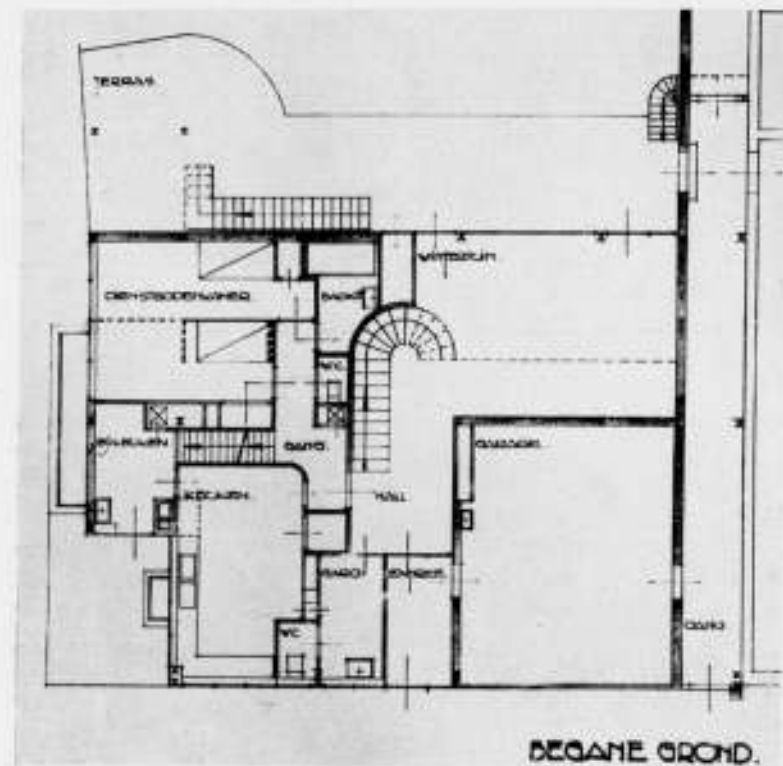
De hoofdconstructie bestaat uit een ijzeren raam en vakwerk

241

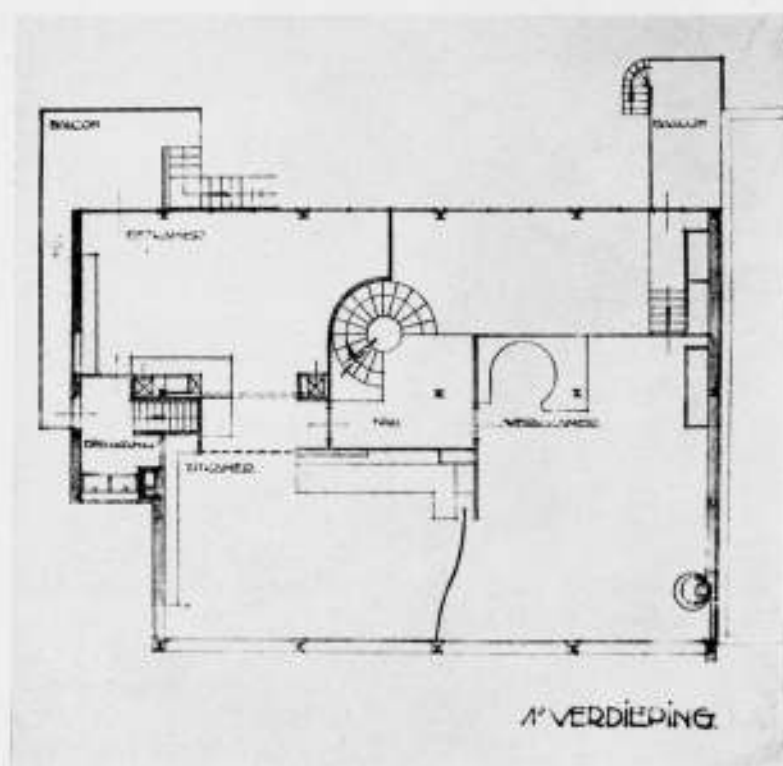
ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

met regelmatig verdeelde pijlers, die zich in het plan van de eerste verdieping het duidelijkst teekenen en aan den achtergevel zichtbaar zijn. Het systematisch doorvoeren van dit systeem heeft er toe geleid, dat die steunpunten midden in ruimten geduld zijn en door het bekleden met glasplaten aan de aandacht onttrokken worden.

LANDHUIS TE ROTTERDAM

De voorgevel, die op het Noorden gelegen is, is voor den dagelijkschen voorbijganger het grootste raadsel, de garagedeuren worden aan de Plaslaan meermalen een misstand genoemd. Het geheel is echter een logisch gevolg van de groepeerings der ruimten. De begane grond bevat drie deelen, de keukendienst aan de Mecklenburglaan, de wintertuin met terras

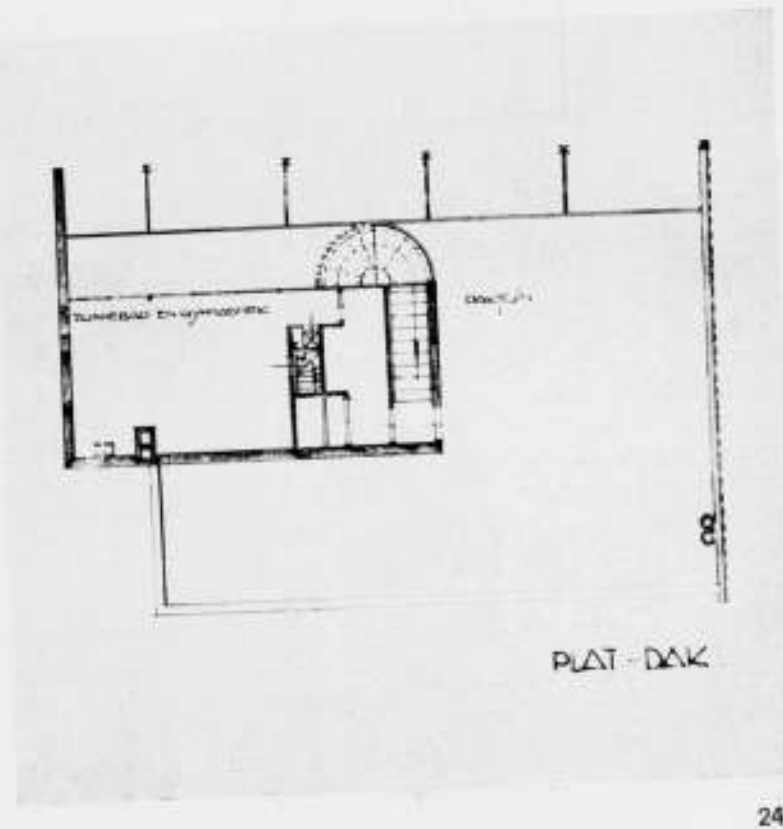
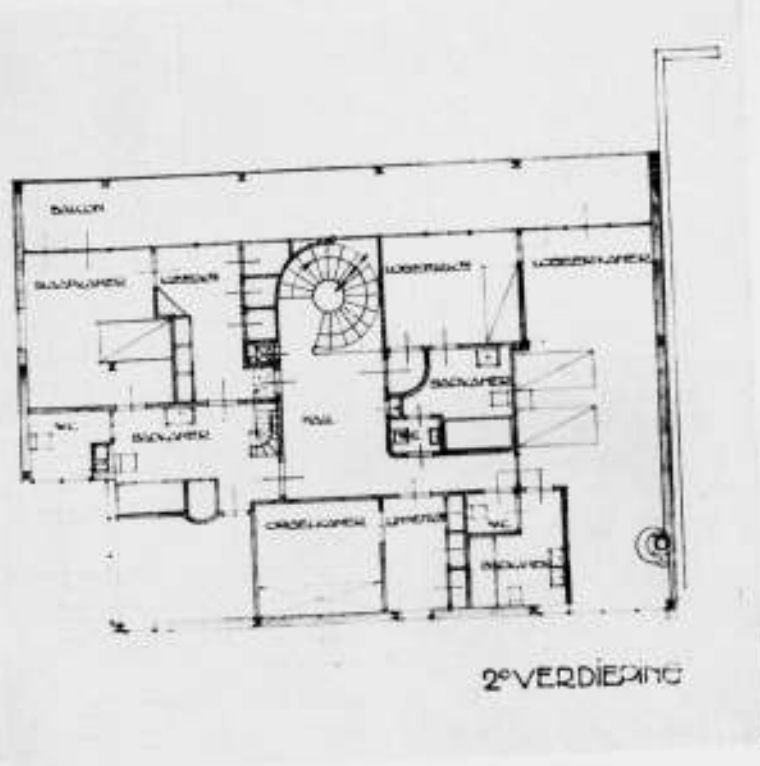

LANDHUIS TE ROTTERDAM.

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

achter op het Zuiden en het overblijvende gedeelte aan de voorzijde voor garage. De horizontale ramen der eerste verdieping geven van uit de zit- en werkkamer een onbelemmerd uitzicht over de plas, en achter het gesloten gedeelte van de tweede verdieping bevindt

zich de orgelruimte. Het raadsel van den zijgevel is de glazen dienstgang die naar het achterbalcon van de eerste verdieping voert. De achtergevel is slechts gedeeltelijk te zien door de glazen afscheiding van den voortuin aan de Mecklenburglaan, waar-

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT

LANDHUIS TE ROTTERDAM.

achter zich de in verhouding kleine tuin en de tennisbaan bevinden.

Bij het bestudeeren van de plattegronden en de interieurs dient vooral in het oog gehouden te worden, dat dit merkwaardige huis, de woning is van een celibatair, die naast streng doorgevoerde hygiënische eischen voor zich ruimten van bescheiden afmetingen heeft gewenscht, maar daarnevens plaats voor een klein aantal gasten.

De trap is centraal gelegen, geheel in open verbinding en in het volle licht van den wintertuin. Zij is van ijzer geconstrueerd zonder stootborden, de treden bekleed met rubber, vermilloen van kleur, de balustraden blauw geschilderd en de leuning gechromieerd.

Alle vloeren zijn bekleed met rubber, die van het trappenhuis en den wintertuin zijn cadmium citroen geel, aansluitende

244

tegen het rood van de trappen, terwijl die van de kamers zwart en grijs zijn, waarop de nikkelen meubelen en de lichte tapijtjes zich scherp afteekenen.

Het bestijgen van de trap met doorzicht in den wintertuin en den tuin, door den glazen achtergevel is een sensatie. Wenteltrappen kan ik alleen waardeeren indien ze afmetingen hebben als deze: de treden steken voldoende over elkander heen en het is mogelijk de klimlijn te volgen.

Het bureau in de werkkamer is een merkwaardigheid; het is gebouwd tegen den inwendigen glazen wand van den wintertuin; de zitruimte is door een driekwart cirkel omsloten, waarin de nikkelen draaistoel zijn plaats heeft en waardoor de rondom aangebrachte kastjes en laden zittende bereikbaar zijn.

De werkkamer heeft uitzicht door voor- en achtergevel en staat met een listig trapje door den wintertuin in verbinding

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

LANDHUIS TE ROTTERDAM.

met het kleine balcon aan de tuinzijde.

Een S vormige schuifwand kan de werkkamer van de zitkamer scheiden.

De zitkamer heeft een cirkelvormig tapijt met een groote zitbank van waaruit men door de vier horizontale ramen van den voorgevel een wijdsch uitzicht heeft over de plas. Terzijde bevindt zich een opgehangen boekenrek. Een dubbel stel schuifdeuren kan de doorloop afscheiden tusschen zit- en eetkamer, welke laatste aan den achtergevel uitkomt met het daaraangrenzende balcon.

De eetkamer is zuiver voor haar bestemming ingericht, een dienkamertje, twee buffetten en twee liftjes in verbinding met de keuken bevatten of vervoeren wat bestemd is de groote ronde tafel te sieren. Deze tafel is een trouvaille, het is een ontwerp van v. d. Vlugt. De kleinste centrale helft, waarop

spijzen en dranken geplaatst worden, is draaibaar. Het doorgeven van schalen en schotels geschiedt met een vingerstootje aan de draaischijf, die op de afbeelding even zichtbaar is.

De tweede verdieping bevat drie slaapkamers elk met bijbehorende badkamer, terwijl van de groote logeerkamer een kleine zitkamer door een gordijn is af te scheiden.

De kaptafel van de groote logeerkamer is een fijn meubel. De staande ronde spiegel heeft links een segment van matglas, waarachter de verlichting is aangebracht; de gebruikster ontvangt dus licht van links.

Het platte dak geeft het overzicht over de geheele plas, een onvergelyklijk beeld. Men waant zich verre van het werkende Rotterdam.

Een overdekt zonnebad waarvan de kap schuifbaar is, mocht aan deze hygiënische woning niet ontbreken.

245

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT. LANDHUIS TE ROTTERDAM. ZITKAMER MET HANGEND BOEKENREK.

De meubeleering is geschied in samenwerking met de firma's Pander en Gispén, waar het de uitvoering van de ontwerpen der leiders van den bouw betreft, terwijl de stoelen voornamelijk „Desta“ stoelen zijn en het verstelbare rustmeubel in den wintertuin een model van Le Corbusier is.

De centrale verwarming geschiedt door gas met automatische temperatuurregeling, waarvan de stand op de eerste verdieping is op te nemen, terwijl de volgende installaties toepassing hebben gevonden: „warmwater, gekoeld water, mechanische ventilatie, ozon, elektrische klokken voor tijdaanwijzing met op elke slaapkamer instelbare wekinrichting, huisorgel, cinematograaf, elektrische deuropeners en sluiters“.

Door zijn instrumentaria is het huis zonder bediening te bewonen, met uitzondering van de diensten van de keukenafdeeling die eveneens als model mag gelden.

Een groote rust gaat van het geheel uit en geeft den bezoeker een blijvend indruk.

Dit huis is het best te vergelijken met het Maison Monzie te Garches van Le Corbusier, dat echter in zijn geheel opzet ruimer en in een grooten tuin gelegen is, maar het hier omschreven werk wint het in zorgvolle afwerking.

Juist die groote zorg en toewijding van den bouwmeester is onontbeerlijk voor het welslagen van zulk een ingewikkeld bouwwerk. Een eeresaluut en een gelukwensch zij daarom den ontwerpers en leiders van den bouw hier gebracht.

ALB. OTTEN.

HET INTERNATIONAAL ARCHITECTEN CONGRES TE BUDAPEST.

Het Secretariaat van de Ned. Delegatie van het C. P. I. A. deelt mede, dat de termijn van inschrijving voor het 12e Architectencongres verlengd is tot 15 Augustus a.s.

Verdere deelnemers kunnen zich dus nog opgeven bij den Secretaris van de Ned. Delegatie, den Heer Jan Wijs, Architect B.N.A. te Voorburg.

ADRES VAN HET BESTUUR VAN DE VAKGROEP BOUWKUNST DER ALGEMEENE R. K. KUNSTENAARSVEREENIGING AAN B. EN W. VAN 'S-GRAVENHAGE, INZAKE HET INSTELLEN VAN EEN GEMEENTELIJKE STUDIECOMMISSIE TER BESTUDEERING VAN DE STADS-ONTWIKKELING.

Evenals het Bestuur van den B.N.A. heeft ook de vakgroep Bouwkunst van de R. K. Kunstenaarsvereniging zich in een adres tot B. en W. van den Haag gewend, de instelling van een gemeentelijke commissie ter bestudeering van de Stadsontwikkeling bepleitend.

Het adres luidt als volgt:

Aan de Edelachtbare Heeren Burgemeester en Wethouders van 'S GRAVENHAGE.

Edelachtbare Heeren,

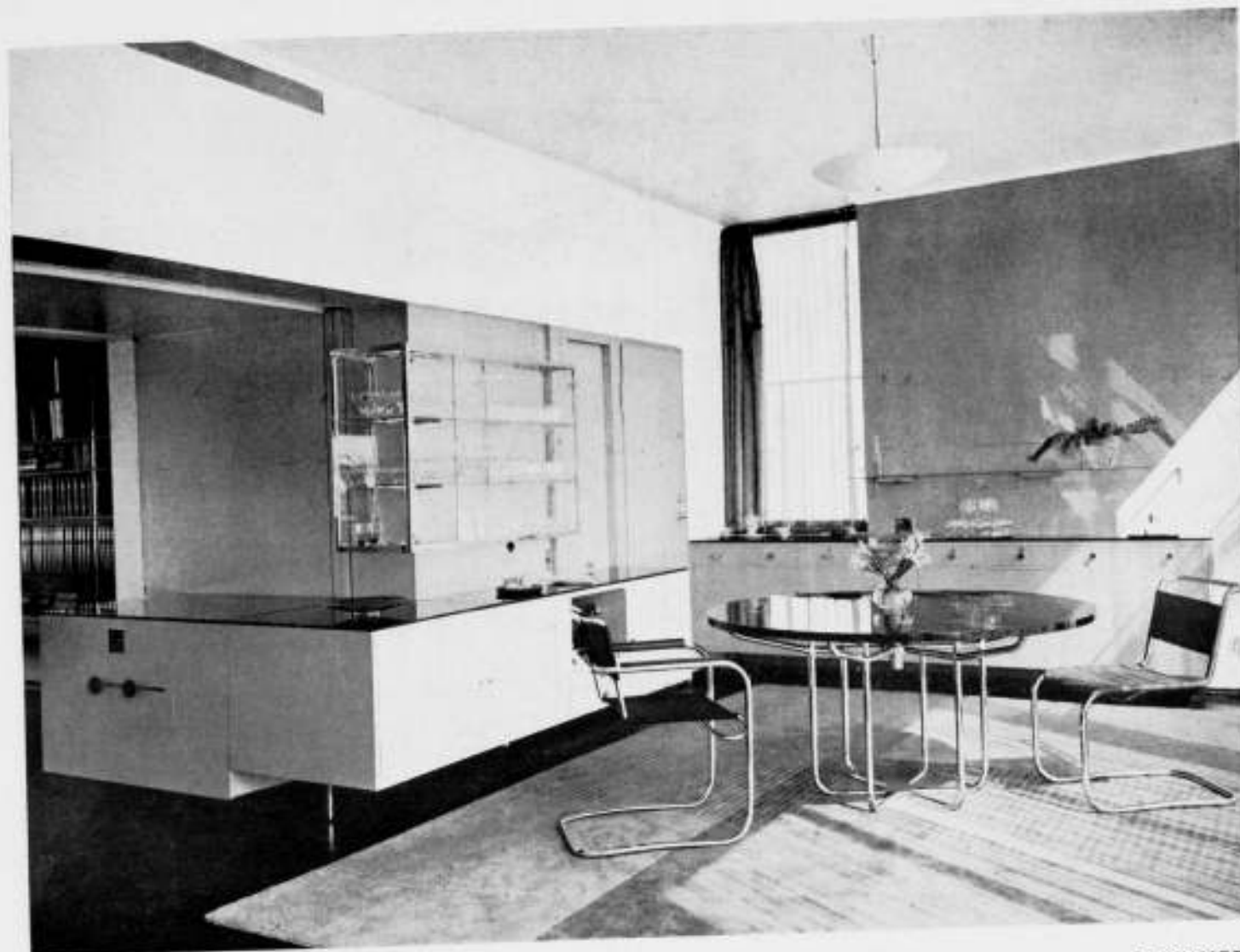
Zooals U bekend is, heeft de Vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging, vertegenwoordigd door twee harer leden, op de vergadering, welke den 9en April l.l. te 's-Gravenhage, op uitnodiging en onder leiding van den Heer Wethouder Vrijenhoek, gehouden is, in eerste instantie zich bereid verklaard zitting te nemen in eene niet ambtelijke commissie, samengesteld uit de vertegenwoordigers der op genoemde vergadering aanwezige organisaties.

Nu echter nader blijkt, dat van Gemeentewege aan deze commissie niet alle gegevens, welke zij, ter bestudeering van het vraagstuk noodig zou achten zullen worden verstrekt, is de Vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging van meening, dat van den arbeid van een dergelijke gemengde commissie, buiten Gemeentelijk verband en zonder eenige bevoegdheid, niet het minste resultaat kan worden verwacht.

De Vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging heeft dan ook op hare ledenvergadering van 7 Juni l.l. besloten:

Ten eerste: geen zitting te nemen in eene niet ambtelijke commissie.

Ten tweede: geen zitting te nemen in een commissie, bestaande uit afgevaardigden van

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

verschillende organisaties, indien daarin het Nederlandsch Instituut van Architecten (N.I.V.A.) als Architectenvereniging zou worden opgenomen. De Vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging neemt dan ook bij deze de vrijheid bij Uw college met klem aan te dringen Uwen Raad voor te stellen eene commissie te benoemen, bestaande uit hetzij afgevaardigden van verschillende organisaties, hetzij uit direct te benoemen vooraanstaande deskundigen en welke commissie opdracht krijgt het vraagstuk van de stadsuitbreiding van 's-Gravenhage in haar vollen omvang te bestudeeren en de middelen aan te wijzen, waardoor verbetering kan worden verkregen.

Hoogachtend,

Het Bestuur van de Vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging:

(w.g.) W. J. SANDHÖVEL, Voorzitter.
- NICS. MOLENAAR Jr., Secretaris.

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND. NORMAALBLADEN.

De Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland besloot in haar vergadering van 18 Juli 1930 de volgende normaalbladen definitief vast te stellen; deze bladen worden binnenkort verkrijgbaar gesteld.

- N 296 Staaldraadkabels. Algemeene Voorschriften en keuringsproeven.
 - N 297 Idem. Minimum aantal buigingen en wringingen.
 - N 336 Brandweermaterieel. Persslangen van hennep, vlas en rameh.
 - N 377 Idem. Zuigslangen.
 - N 478 Betontegels. Definitie en keuringsvoorschriften.
 - N 479 Idem. Uitvoering der keuringsproeven.
- De normaalbladen zijn verkrijgbaar voor 15 cent het stuk bij het C.N.B. en den boekhandel.

Voor publicatie ter critiek werden goedgekeurd de volgende ontwerp-normaalbladen, die binnenkort zullen worden gepubliceerd in de „Mededeelingen van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland“.

LANDHUIS TE ROTTERDAM. EETKAMER.

- V 337 Brandweermaterieel. Keuringseischen voor de rubber van pers- en zuigslangen en voor de rubberringen der perskoppelingen.
- V 590 Technische Teekeningen. Aanduiding van meetinstrumenten.
- V 591 Idem. Aanduiding van onderdelen van pijpleidingen. Koudwater-voorziening en sanitaire installaties.
- V 592 Idem. Warmwatervoorziening.
- V 593 Idem. Centrale verwarming.
- V 594 Idem. Ventilatie en gasvoorziening.
- V 595 Profielkoperdraad voor sleepleidingen.
- V 596 Idem. Algemeene voorschriften en keuringsproeven.
- V 597 Terpentijnolie. Keuringsvoorschriften en uitvoering der keuringsproeven.
- V 601 Oplos- en verdunningsmiddelen voor de lak- en verfindustrie. Definitie, keuringsvoorschriften en uitvoering der keuringsproeven.
- V 631 Scheepsonderdelen. Stormladder type B.
- V 632 Correctietekens voor drukproeven.
- V 633 Maximum afsneden voor papier.

Van de verschillende nummers der „Mededeelingen van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland“, waarin de ontwerp-normaalbladen ter critiek gepubliceerd worden, is op aanvraag gratis één exemplaar verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau (C.N.B.), Koningskade 23, 's-Gravenhage; meerdere exemplaren voor 10 cent het stuk.

MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL VOOR DE BOUWKUNDE TE UTRECHT.

Aan de Middelbare Technische School voor de Bouw- en Waterbouwkunde te Utrecht, verwierven onderstaande kandidaten het eindexamen:

Afdeeling Bouwkunde: J. M. Hauer, H. Hörst, A. Kars, D. M. Lamis, W. Landraat, J. E. v. d. Sande en B. H. Wijnen, Utrecht; K. Limperg, S. E. H. J. Pino en G. Waal, Amsterdam; J. Th. E. v. Marissing, B. A. J. v. Oort, J. J. v. Voorst en M. G. M. v. d. Voort, Bussum; J. G. Schreuder en W. Wormhoudt, Hilversum; W. v. d. Akker, Enschede; H. F. A. Crevels, Oosterbeek; H. Elte, Alkmaar; P. Gorter, Breda; P. Nap, Naarden; C. Valstar, de Bilt; A. A. Versteeg, Bilthoven; W. A. Visser, Apeldoorn en A. v. d. Zoo de Jong, Maarsbergen.

LANDHUIS TE ROTTERDAM. DOORLOOP TUSSEN ZIT- EN EETKAMER.

LANDHUIS TE ROTTERDAM. TRAPPENHUIS

ARCHITECTEN BRINKMAN EN VAN DER VLUGT. LANDHUIS TE ROTTERDAM. GROOTE LOGEERKAMER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

2 AUGUSTUS

N° 31

ENKELESCHOOL VOOR G.L.O. IN HET TUINDORP NIEUWENDAM. GEM. A'DAM. ZIJ- EN ACHTERGEVEL. PUBL. WERKEN, A'DAM.

TENTOONSTELLING VAN DEN DIENST DER PUBLIEKE WERKEN.

Wat zich gewoonlijk met de eenvoudige initialen „P. W.” aankondigt, is inderdaad een wijd vertakt lichaam, dat zeer materiele relaties onderhoudt, zoowel met de meest ondergrondse dingen: rioolwerken, duikers en dergelijke, als met de meest hoge, die voortspruiten uit luchtverbindingen ver ons werelddeel in. Of, wanneer U een huiselijker beeld verlangt: Het is een familie, waarvan het eene lid zich geheel ingewerkt heeft in de hydrographie van onzen bodem in den ruimsten zin, een tweede zich interesseert voor de bewerktuiging daarvoor noodig, een ander zich inlaat met de verfraaiing van de stad door beplantingen en weer een ander zich er op toelegt de eischen van een bouwprogram in harmonie te brengen met het stadsbeeld.

Zoo is in het Stedelijk Museum tot einde Augustus tentoongesteld werk meer speciaal van de afdelingen: Havenwerken, Bruggen, Gebouwen, Bestrating, Grondexploitatie, Rioleering, Werktuigen en Stadsontwikkeling; ja, wordt tenslotte aan-

dacht gevraagd voor den administratieven band, die dit alles bij elkaar houdt.

Het tentoongestelde is grootendeels geëxposeerd geweest op de jaarbeurs in Utrecht. Het goede figuur, dat Amsterdam daar sloeg ten opzichte van sommige andere groote steden, was opvallend genoeg. Het compareerende karakter van die tentoonstelling deed het werk van Amsterdam op zich zelf niet altijd geheel tot zijn recht komen; naar mijn meening is dit in het Stedelijk Museum beter en wat meer compleet het geval. Uit den aard van de zaak geeft het foto-materiaal veel bekends, niettemin doet het prettig aan, hier aan vele wanden naast elkaar te kunnen constateeren, hoe goed en vaak uitstekend alles verzorgd is.

Naast de organisch-sprekende schoonheid van een centrale Noord met een natuurlijk rythme, is in vele andere gevallen met fijne overwogenheid de groepeerings gevonden, die een gebouw maakt tot een ding, dat de moeite van het aanzien waard is. Het laat zich aanvoelen, dat het niet altijd een eenvoudige zaak is, alle eischen, die willekeurige verhoudingen

SCHOOL AAN DEN OVERKANT VAN 'T IJ TE AMSTERDAM.

PUBL. WERKEN.

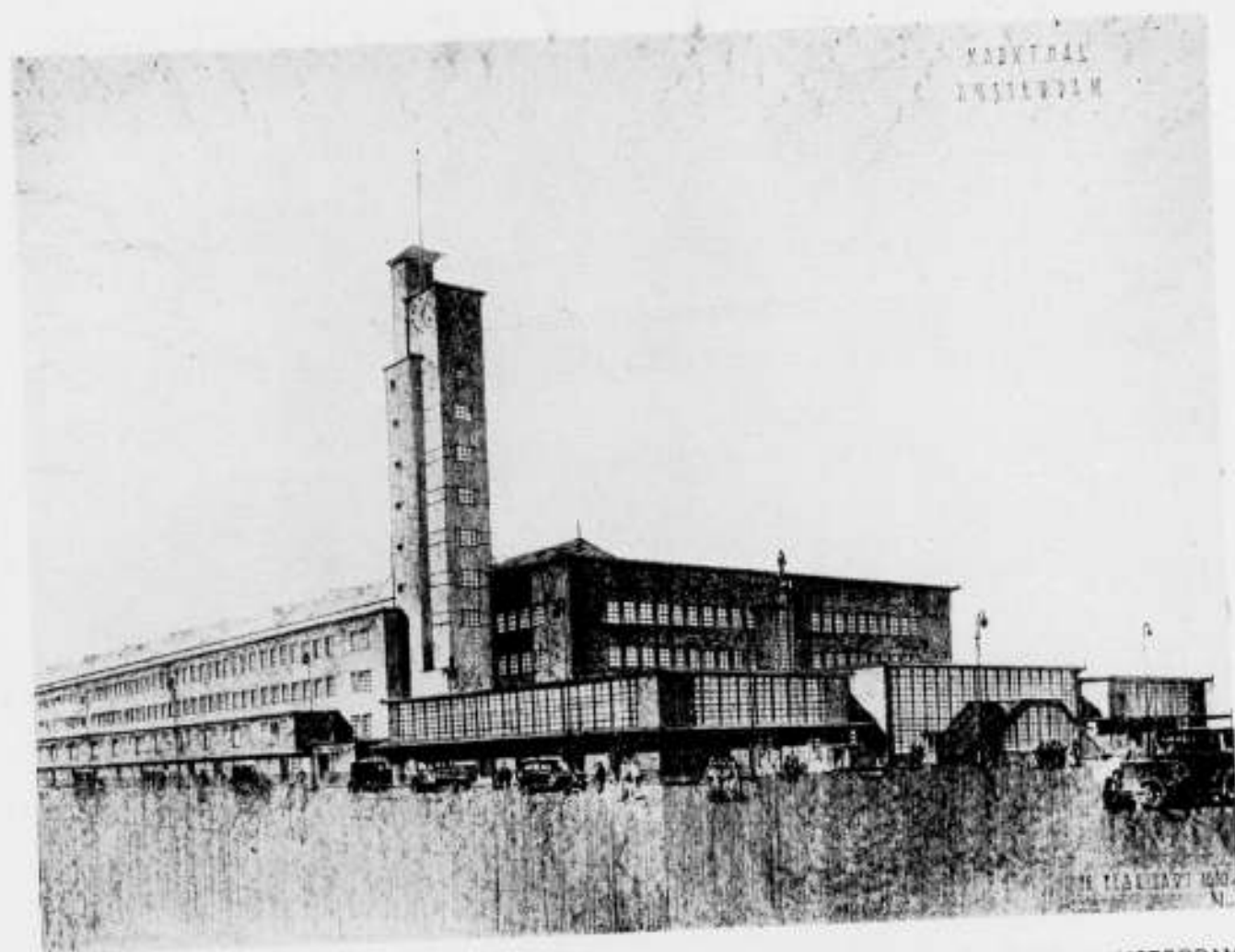
MONTESORISCHOOL TE AMSTERDAM.

LESLOKAAL.

PUBL. WERKEN.

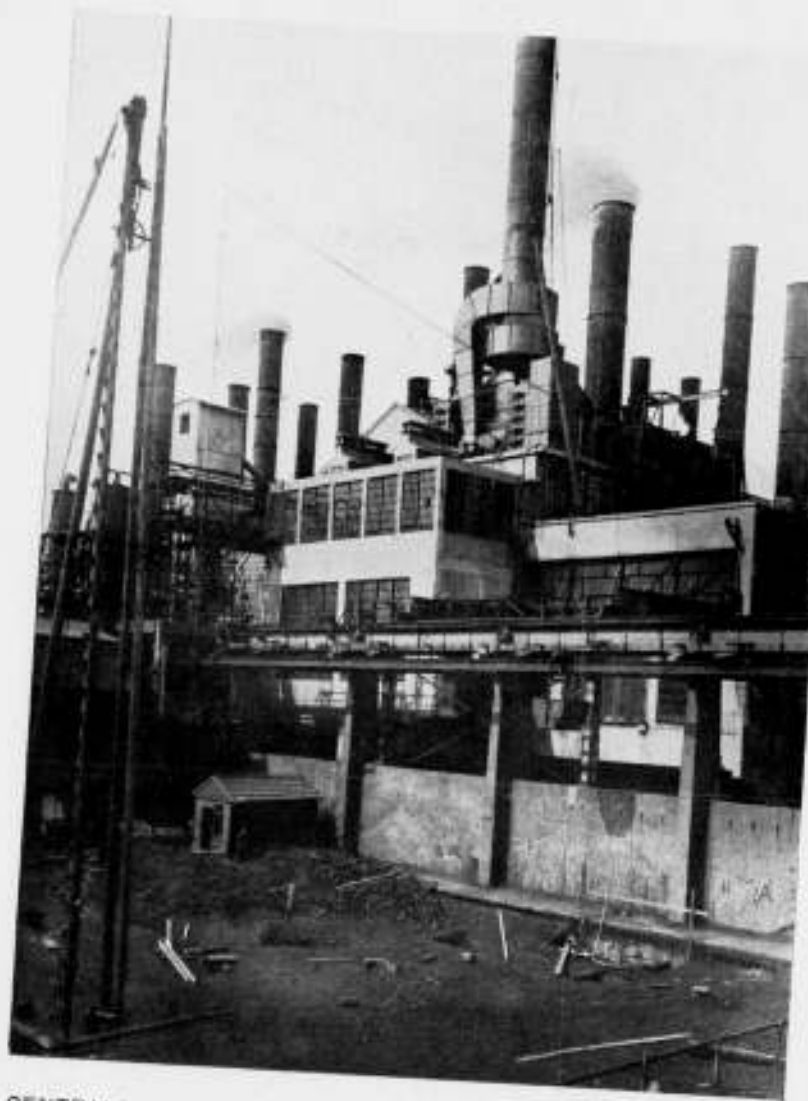

BRUG OVER DE JOZEF ISRAËLSKADE-EIND FERD. BOLSTRAAT AMSTERDAM. PUBL. WERKEN AMSTERDAM.

ONTWERP VOOR EEN MARKTHAL TE AMSTERDAM.

ONTWERP PUBL. WERKEN AMSTERDAM.

CENTRALE NOORD TE AMSTERDAM.

PUBL. WERKEN.

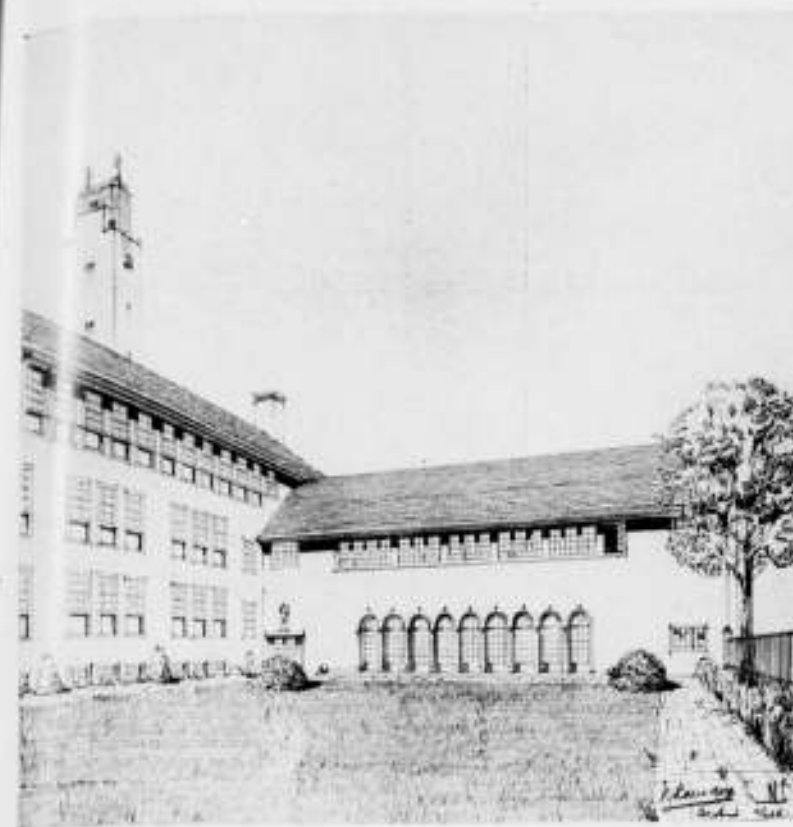

BRUG OVER HET NOORD-HOLL. KANAAL. PUBL. WERKEN A'DAM.

en inzichten opwekken, tot een sprekende, bindende en tenslotte hoogere eenheid op te voeren. De grootste moeilijkheid, om tot een dergelijke eenheid te komen, doet zich blijkbaar voor bij de bruggen. Een harmonie van functie en beelding, die de oude bruggen hun unieke schoonheid verleent, zal wel moeilijk te bereiken zijn. Het schijnt welhaast niet uit te kunnen blijven, dat bij nieuwere opgaven tusschen eischen van gebruik en wenschen van beelding conflict blijft bestaan, dat dan met zeer afwisselend succes op en onder de verschillende bruggedekken wordt uitgevochten. Voorhands schijnt de eenige oplossing daartoe die van elk conflict, die van het compromis, door van den eenen eisch iets af te doen en aan den anderen iets toe te voegen. Een toevoeging, die feitelijk buiten de eigenlijke functie valt, zoodat er van de zuivere werking van de brug niet meer zooveel overblijft — en is er inderdaad nog wel zoo heel veel van over? — schijnt bij vergelijking van de verschillende foto's nog het meest te voldoen. Het middel, waarvan men zich bedient, hetzij dan: sierlijk smeedwerk, beeldhouwwerk, of complete bouw-werkjes, het blijft alles toevoeging aan en geen verwerking van de functie van al die grootere of kleinere bruggevallen. Intusschen zijn dit allemaal conclusies, waartoe men even-goed in de werkelijkheid kan komen, als met hulp van de afbeeldingen, die hier te zien zijn. Daarnaast is dan ook terecht getracht, een voorstelling te geven van de meest uiteenlopende zaken, die niet langs den weg te zien zijn, en die hier graphisch of illustratief worden toegelicht.

Er zijn zoo b.v. voorstellingen van het doen en laten van de afdeeling bestratingen. Wanneer ik het goed begrijp, is de eene helft van den stadsgrond plaveisel; waarmee één enkel cirkeltje, met één enkele lijn in de graphiek, grimmig aantoonde, wat een steenen ding een stad eigenlijk is. Merkw aardig genoeg deelt

de voetganger daarin nog voor 31% mee. Dergelijke graphieken zijn er van grondexploitatie, waarin alleen nog de millioenen een rol spelen. Voor outsiders is het interessant te zien, dat de stad in het algemeen goed boert met den aankoop van zijn gronden; 1924 is in dit verband alleen een ongunstig jaar, 1922 daarentegen zelfs bijzonder gunstig geweest. Zoo zou door te gaan zijn met verschillende onder-deelen op te noemen, die allen op hun beurt belangwekkend, of, in elk geval voor den buitenstaander, interessant zijn om er kennis van te nemen. Oppervlakkig beoordeeld is het eenigszins teleurstellend, dat de afdeeling Stadsontwikkeling alleen met eenige goed verzorgde kaarten van haar belangrijken survey-arbeid komt. Niettemin is dit juist en bij nader overwegen volkomen begrijpelijk. Het is misschien jammer, dat er door deze afdeeling zoo'n grooten achterstand ingehaald moet worden. Aan den anderen kant is het gelukkig, dat juist daardoor begonnen kan worden in een tijd, dat de meer wetenschappelijke kant van den stedenbouw over den moeilijken aanvang begint heen te geraken. Tegelijkertijd is er niettemin in de literatuur op dit punt veel charlatanerie en humbug, zoodat het volkomen begrijpelijk is, dat S. O. rustig haar eigen weg zoekt, en het oude woord van Descartes tot het hare maakt: „twijfel aan alles, totdat ge de feiten kent". Het laat zich dan ook aanzien, dat dit survey-werk van groote waarde, en zelfs voorbeeldig zal kunnen zijn voor lange jaren, ook voor tal van andere steden, en een buitengewoon grooten stap voorwaarts zal teekenen in het woud van uiteenlopende eischen, belangen en inzichten, dat elk stadsleven nu eenmaal verwekt. Hoe alle conflicten en misvattingen te vermijden zijn, zal dan duidelijk kunnen blijken. De toepassing geeft op het oogenblik zeker nog moeilijkheden te over. Het bij havenwerken onder-

ONTWERP VOOR EEN H.B.S. VOOR MEISJES. ONTWERP VAN DEN ARCHITECT N. LANSDORP B.N.A.

gebrachte terrein voor sport en openlucht-cultuur geeft daar een voorbeeld van. Welke voordelen er overigens ook aan deze plaatsing verbonden mogen zijn, een zeer uitgebreide begraafplaats is voorloopig geen gelukkige nabuur voor een terrein, gewijd aan dergelijk bruisend levensgenieten en lichaams-cultuur. Het komt mij voor, dat dergelijke tegenstellingen, wat toch inderdaad conflicten zijn, op den duur vermeden moeten kunnen worden, wil de bemoeiing op dit gebied niet haar doel voorbij streven.

Alles met elkaar een belangrijke tentoonstelling voor den buitenstaander, die hier in enkele uren kan ervaren, wat een groot en goed werk hier door P. W. verricht wordt.

J. BOTERENBROOD.

PRIJSVRAAG THONET-MUNDUS CONCERN.

In de eerste en tweede groep werden gekozen de ontwerpen onder het motto Basta, Dampf auf, Draagvlak, $\Omega \Omega O$, Zack en Kvar, welke na opening der naambrieven bleken te zijn ingezonden door de heeren E. Krauss, W. Gaupp, A. W. Verbeek, R. Friedmann, H. Weber en J. Azema, waarvan de heeren Verbeek en J. Azema 2 prijzen van elk 125 dollar ontvingen en de overige heeren ieder een prijs van 125 dollar.

In groep 3 werden gekozen de ontwerpen onder motto Kvar als 1e prijs, Agnes als 2e prijs, Karl als 3e prijs en Kvar als 3e prijs. Bij opening der naambrieven bleken de ontwerpen Agnes en Karl te zijn ingezonden door den Heer F. Meister en het ontwerp Kvar door den Heer J. Azema, welke inzenders resp. een prijs van 200 en 300 dollar ontvingen.

Groep 4. In deze groep werden gekozen de ontwerpen onder het motto: Ruth, Kvar, OOU en H. T. van de Heeren W. Sobotka, J. Azema, R. Friedmann en R. Schneider. Eerstgenoemde ontving een prijs van 225 dollar, de Heer Azema een van 125 dollar, terwijl de beide laatstgenoemde heeren ieder een prijs van 75 dollar ontvingen.

De Jury voor deze prijsvraag was als volgt samengesteld:

Dr. Josef Frank, Voorzitter, Oliver P. Bernard, Pierre Jeanne-
ret, Prof. Edmund Farago, Prof. Josef Gocar, Enrico Griffini,
Gerrit Rietveld, Gustav Siegel, Rudolf Swierzynski, Prof. Adolf
G. Schneck, Direktor Hans Weill, Prof. Ernst Wiesner, Direktor
Bruno Weill, Direktor Josef Hegenbart.

GEEN NIEUWBOUW.

In het Alg. Handelsblad lezen we het volgende:

In de laatste verzameling van aandeelhebbers der Maatschappij „Deutschland über Alles" is het besluit afgekomen, dat de nieuwbouw van het warenhuis Germania zal worden daargesteld op de plaats van den oudbouw, die uit de tachtiger jaren stamt. De naam van den architect werd nog niet bekend gegeven, men mag echter veronderstellen, dat aan een onzer grootbouwmeesters de opgave is toegevalen. Van den rechtervleugel zal de onderbouw in vroegstijl behouden blijven en de bovenbouw zal zich met den laatstijl van den nieuwbouw verdragen, zoodat voor dit deel meer van ombouw, voor de rest van uitbouw sprake zal zijn. Na afbraak van allen vroegeren aanbouw zal de vrijlegging worden uitgenut door rondom een beplanting aan te brengen. In den voortuin komen laagstruiken en in den achtertuin hoogboompartijen. Deze nieuwaanleg zal niet weinig daartoe bijdragen dezen fraaibouw tot een sieraad onzer grootstad te maken. Gedurende den nieuwbouw zullen, op aandringen van de bouwleiding, de magazijnen gesloten worden, wat een tijdelijken afbouw van personeel ten gevolge zal hebben.

Dit alles moge dienen tot opbouw van ons taalbegrip.

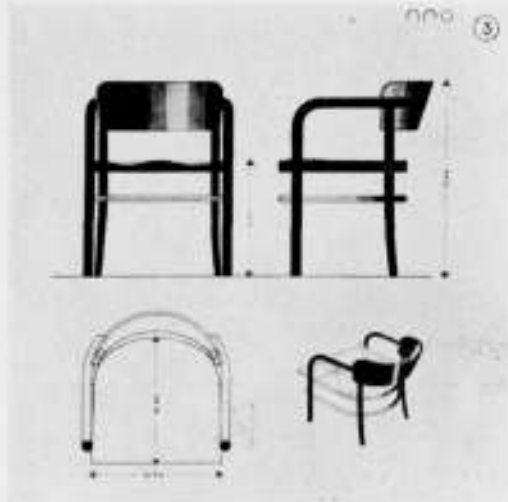
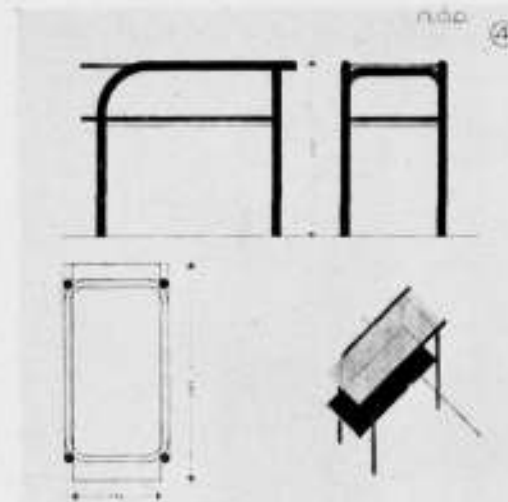
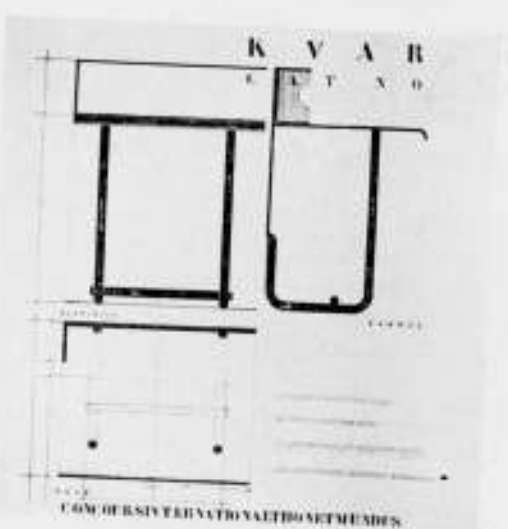
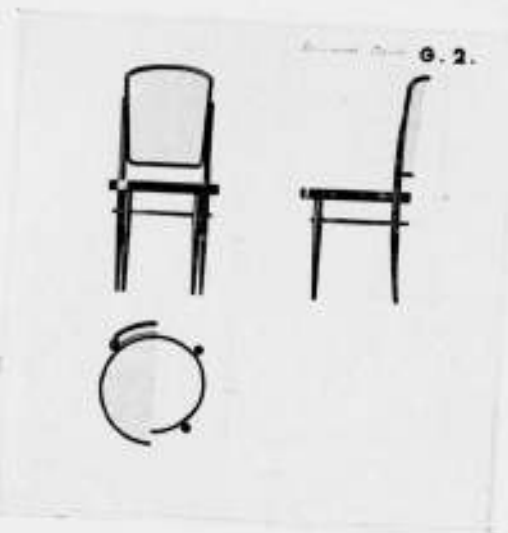
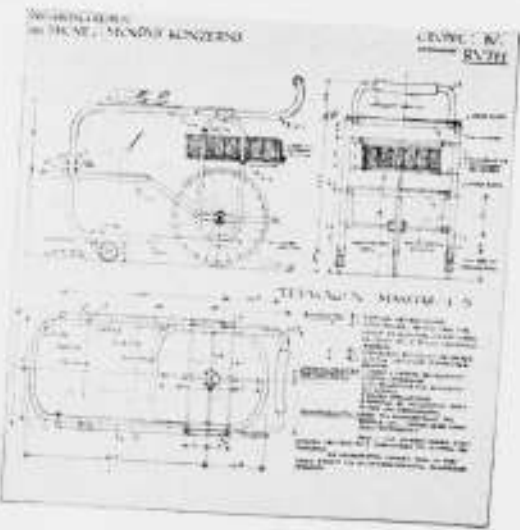
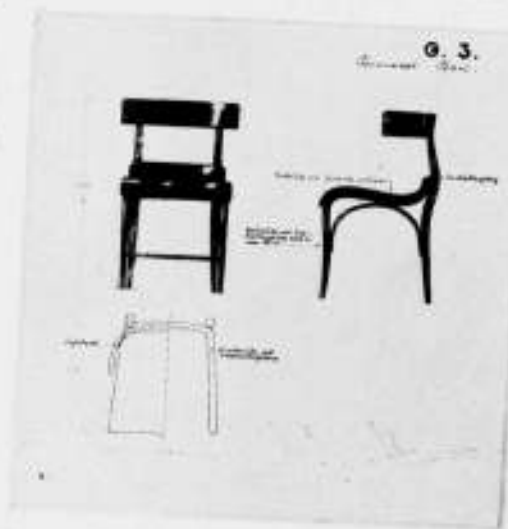
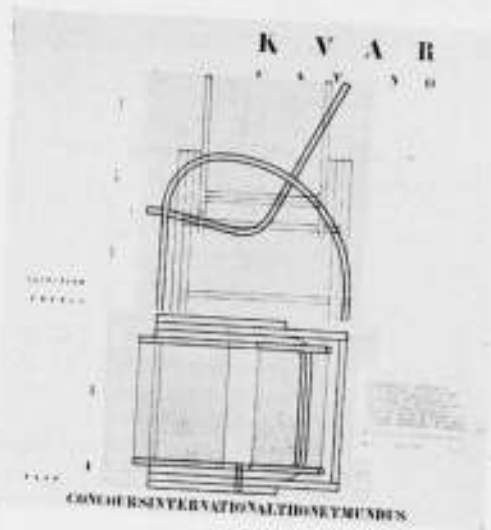
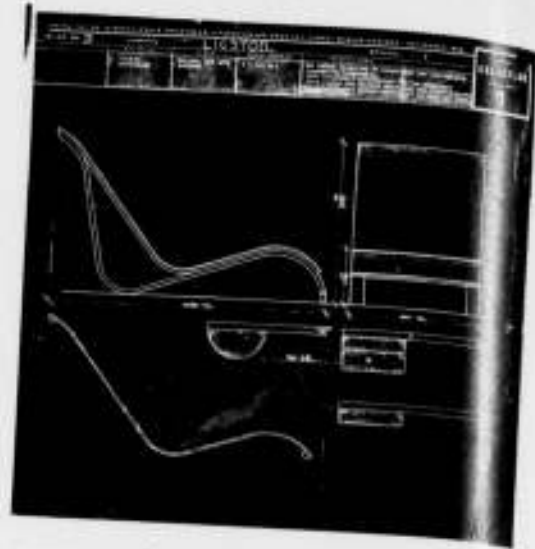
Schrijver dezes is geen schoolmeester. Van beroep ook geen taalzuiveraar. Hij mist alle autoriteit op taalgebied (een lapsus in eigen geschrift). Niettemin heeft hij zich verlustigd in het schikken van een tuitje modern-Nederlandsche stijlbloempjes, in oostelijke aarde en kassen geteeld. Bij de aanbieding van dit bouquetje aan de lezers van dit dagblad zou hij zich gaarne nog een waarschuwing veroorloven, omdat hij er van overtuigd is hoevele lotgenooten hij in ons vaderland heeft, allen slachtoffers van den verwarrenden rijkdom van ons onderwijs en dientengevolge allen even slecht gewapend tegen de buitenlandse indringers.

Het onhollandsche woord nieuwbouw is via de Hollandsche architectenbureaux ons land binnengeslopen. Dit klinkt haast als een beschuldiging van landverraad aan het adres van alle bouwkundigen. Zoo erg is het niet bedoeld. Het feit zij hier alleen vastgesteld om de publicatie van deze regels te motiveeren. Op projecten en in bestekken werd „nieuwbouw" verbeid, vooral op schuttingen en in advertenties heeft het zich aan het argeloze publiek opgedrongen. Evenals het venijnige, rossige kroos uit Amerika, dat voor eenige jaren was ontsnapt uit den wetenschappelijken plantentuin te Leiden en zich over d; Zuidhollandsche sloten had verbreid, met verdringing van het zachtgroene, inheemsche kroos, zoo heeft zich uit den kweek te Delft het vreemde element in onze taal verspreid. Het is gelukt het mooie groen op de sloten te doen wederkeren; misschien slaagt het onvergiftigde deel van het Nederlandsche volk er in, den architectonischen nieuwbouw te slechten.

De zegeningen der universiteiten zijn wel zeer verscheiden! Wie had ooit gedacht, dat daartoe ook zou behooren het wakker roepen van het taalgevoel bij de arme verschoppelingen, die van universitair onderwijs verstoken bleven, door clandestienen invoer, via diezelfde hoogeschoolen, van vreemde vormen in onze schrijftaal?

Op werktuigkundig gebied werkt de „bénération bacivique" stiekemer. Voorloopig blijft de daaruit voortspruitende dieventaal meer tot vakkringen beperkt. Slechts nu en dan wordt het nog niet ingedommelde deel van het publiek geprikkeld, wanneer in advertenties een techniker of een chemiker wordt gevraagd, in plaats van een technicus of een chemicus. We constateeren echter met genoegen, dat alsnog van een musicus wordt gesproken, niet van een muzikier.

De schrijfwijze door vele architecten toegepast, in groote letters op schuttingen geschilderd of duurzamer in het steen der gevels gebeeld, heeft veel ruimeren invloed dan het gepochel met onhollandsche, halfbloedige ingenieurstermen op laboratoria en teekenkamers. Over de spelling, waarbij herhaaldelijk de y voor de ij en de Y voor de IJ wordt misbruikt, zoo ook een hartig woordje te wisselen vallen, maar bepalen wij ons tot „nieuwbouw". Een bewijs op hoe verschillend terrein het voorbeeld der bouwkundigen doordringt, werd mij onlangs van bevriende zijde verschaft. In een lezenswaardig en overigens verzorgd artikel in een kerkelijk weekblad kwam het volgende voor: „Redding is alleen te verwachten van interkerkelijken nieuwbouw door hen, die de fouten der kerken zien..... Misschien dat van zoo'n nieuwbouw iets te verwachten zou zijn," enz. De schrijver haastte zich achteraf zijn peccavi uit te spreken, doch inmiddels had een dagblad de uitdrukking, in een vet gedruken titel, al klakkeloos overgenomen.

BEKROONDE ONTWERPEN PRIJSVRAAG THONET-MUNDUS CONCERN.

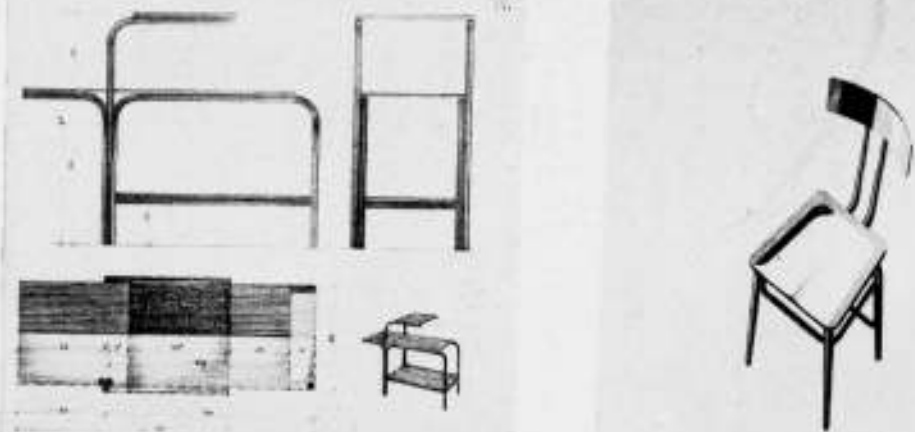
4000 ontwerpen
 behangers hebben een zaal van 25 x 20 M en drie maal
 mee behangen.
 Alleen de teek. K V A R vallen op door keuzige afwerking
 geen enkel werkelijk nieuw idee;
 wel een bewijs, dat het ontwerp van een stoel geheel
 afhankelijk van de vinding, dit is: de keus van materi-
 aal in verband met de wijze werkwijze

De eerste modellen

waren beter dan alle latere en ook beter dan alle
 in gekomen ontwerpen.

- M. i. was een normalisatie van de bestaande
- modellen nuttiger geweest, dan deze prijsvraag,
 die voor de Jerg leden wel erg belangrijk was.

Pietveld. architect.

BEKROONDE ONTWERPEN VAN DE PRIJSVRAAG THONET-MUNDUS CONCERN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: R. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, R. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 9 AUGUSTUS N° 32

1930

JURYRAPPORT INZAKE DE PRIJSVRAAG VOOR HET VERKRIJGEN VAN STUDIE'S BETREFFENDE BOERDERIJBOUW, SPECIAAL IN VERBAND MET HET VOORKOMEN EN VERMINDEREN VAN BRAND-GEVAAR, UITGESCHREVEN DOOR DE(N) FRIESCHE(N) BOUWKRING TE LEEUWARDEN IN SAMENWERKING MET DE FRIESCHE MAATSCHAPPIJ VAN LANDBOUW EN VERSCHILLENDE BRAND-VERZEKERING MAATSCHAPPIJEN IN NEDERLAND.

Ingekomen zijn 41 ontwerpen onder de navolgende motto's: 1. Noëd (8 teekeningen), 2. Veilig I (4 teekeningen), 3. Safe (5 teekeningen), 4. Bescherming (5 teekeningen), 5. Uitkomst (6 teekeningen), 6. Af tijden goed (9 teekeningen), 7. Noodzaak (3 teekeningen), 8. Hoop (4 teekeningen), 9. Frisia (4 teekeningen), 10. Separé (5 teekeningen), 11. Utiliteitsbouw (1 tekening), 12. It Heechhof (5 teekeningen), 13. Eenvoud I (5 teekeningen), 14. Securitas (3 teekeningen), 15. Ruime Kap (2 teekeningen), 16. Terra Cotta (6 teekeningen), 17. Veilig II (6 teekeningen), 18. Modern (1 tekening), 19. Geheel onder een dak (1 tekening), 20. Safety First (5 teekeningen), 21. Sol (6 teekeningen), 22. Friesland (5 teekeningen), 23. De Hoeve (5 teekeningen), 24. Eenvoud II (4 teekeningen), 25. Fryslân (4 teekeningen), 26. Under Ien Tek (6 teekeningen), 27. A. (8 teekeningen), 28. De brandvrije stal (4 teekeningen), 29. Stelp (2 teekeningen), 30. Nieuwe indeeling (10 teekeningen), 31. Safety (5 teekeningen), 32. Veebedrijf (5 teekeningen), 33. Ceres (7 teekeningen), 34. S.P.B. (8 teekeningen), 35. Frisia II, 36. Johanna (3 teekeningen), 37. Royaal (6 teekeningen), 38. Isolering (3 teekeningen), 39. Carolina Hoeve (5 teekeningen), 40. Corneliahoeve (8 teekeningen), 41. Den Oever (2 teekeningen), terwijl een 7 tal inzendingen zonder motto werden ingezonden.

Buiten de laatstgenoemde inzendingen werden de ontwerpen onder de motto's Utiliteitsbouw, Modern, Geheel onder een dak, S.O.L., Friesland, Frisia II en Den Oever niet aan een boordeling onderworpen omdat de inzendingen niet aan de daaraan in het programma gestelde eischen voldeden.

Het is de jury aangenaam te kunnen constateeren dat deze prijsvraag niet alleen wat het aantal der inzendingen, maar ook wat het gehalte van het werk betreft, als geslaagd mag worden genoemd. Hoewel uit meerdere ontwerpen bleek dat de kwestie van de brandvrijheid zeer serieus was bekeken, kwamen er ten opzichte van de oplossingen ten behoeve van de beveiliging van het vee bij een eventuelen brand geen nieuwe gezichtspunten naar voren.

Om uit de ingezonden ontwerpen de meest geslaagde projecten naar voren te kunnen brengen heeft de jury gemeend een viertal schiftingen te moeten houden.

Bij de eerste schifting vielen uit de ontwerpen welke niet aan de in het programma gestelde voorwaarden voldeden of grove fouten vertoonden, Deze ontwerpen, in totaal 17 stuks, zijn aangeduid met de motto's:

1. Noëd. De planindefining is onafhankelijk. De opstelling van het vee is oneconomisch, onoverzichtelijk en geeft veel ruimteverlies. De donkere hoeken in de stallen zijn hygienisch te veroordeelen. De architectuur is heel zwak.
4. Bescherming. De stalling is oneconomisch ingericht en heeft hygienische bezwaren. De verlichting en ventilatie heeft in principe eenige verdienste. Aan de brandvrijheid is eenigszins aandacht geschonken door de woning vrij te zetten. De architectuur is gezocht.
7. Noodzaak. De stalling is hygienisch onjuist. De ventilatie en verlichting zijn onvoldoende. De slaappleats van den knecht in den stal is ontoelaatbaar. De architectuur is onbeheerscht.
8. Hoop. Dit plan is bruikbaar maar het geeft geen nieuwe gezichtspunten. De hooiberging, hoewel t.o.v. het brandgevaar eenig voordeel bezittende, heeft economisch groots nadeelen. De indeeling van de woning is slecht. De architectuur is onvoldoende.
9. Frisia. De hoofdgroepering van de ruimten is bruikbaar; wanneer het hooivak echter brandt, is het redden van het vee onmogelijk. De architectuur bezit niet het karakter van een boerderij.
10. Separé. De indeeling, hoewel grotendeels voldoende aan hygienische eischen, is oneconomisch. De indeeling van de woning is onvoldoende. Aan het brandgevaar is aandacht geschonken. De architectuur is niet bevredigend.

13. Eenvoud. I. De plattegrond is verbrokkeld. De stallen zijn slecht verlicht. De hooiberging is praktisch ongeschikt. De architectuur is niet geslaagd.

14. Securitas. De plattegrond is bruikbaar. De schuurruimte, berging voor wagens enz. is echter te groot t.o.v. de andere ruimten. De architectuur is zwak, de aansluiting van de onderdeelen is niet tot één geheel verwerkt. De zijkoten zijn onpractisch.

15. Ruime Kap. Dit ontwerp geeft in 't geheel geen nieuwe inzichten. De verlichting van de stallen is onvoldoende. De architectuur is gebrekkig.

16. Terra Cotta. De plattegrond is beknopt en bezit goede eigenschappen. De stalindeeling is onhygienisch. De toegang naar den graanzolder is echter onpractisch. De wijze waarop het materiaal is toegepast is goed bekeken. De gevels zijn heel zwak.

23. De Hoeve. De plattegrond is, ofschoon uit hygienisch oogpunt wel iets voor de groepeerings is te zeggen, onoverzichtelijk. De gangen zijn slecht verlicht. De gevels zijn zwak van compositie.

28. De brandvrije stal. De verlichting der stallen is, zooals ontworpen, onvoldoende. Aan de brandveiligheid is de verlichting en ventilatie opgeofferd. De indeeling van de woning is verbrokkeld. De architectuur heeft verdienste en is in het karakter van boerenwoning.

29. Stelp. De stallen zijn onvoldoende verlicht. Aan de brandveiligheid is geen voldoende aandacht geschonken. Verder voldoet het ontwerp niet aan moderne eischen van stallinrichting. De gevels vertoonen een gebrekkige oplossing.

30. Nieuwe indeeling. In alle opzichten onvoldoende. De architectuur is zeer gebrekkig.

37. Royaal. De plattegrond is niet beknopt, de woning slecht van indeeling. De architectuur is niet voldoende tot oplossing gebracht.

38. Isolering. Het denkbeeld om de hooiberging hooger op te trekken is goed. Deze gedachte is echter architectonisch niet tot een goede oplossing uitgewerkt. De woning sluit bij hooibroei de hooiberging aan één zijde te veel af.

39. Carolina Hoeve. Alleen gezien uit het oogpunt van brandveiligheid heeft het ontwerp eenige verdienste. De plattegrond is daardoor echter te veel uitelkaar gerukt. De woning is niet praktisch. De architectuur is bescheiden maar onafhankelijk.

Bij een tweede schifting vielen uit die ontwerpen welke naast goede kwaliteiten ook ontoelaatbare fouten vertoonden. Deze groep omvat 8 ontwerpen en wel onder de volgende motto's:

12. It Heechhof. De plattegrond is onafhankelijk en niet op fraaie wijze opgelost. De grondgedachte, waarbij ook aan de brandveiligheid de noodige aandacht is geschonken is goed maar niet op behoorlijke wijze verwerkt. De architectuur geeft aardige partijen, doch de samenhang als één geheel is niet bereikt.
17. Veilig II. Wat betreft een eenvoudige en goedkope oplossing voldoet dit ontwerp niet aan het programma. Overigens verdient waardeering de wijze waarop de veestal is ingericht. De architectuur is eenvoudig en beschaafd.
20. Safety First. De stallen, waarvan de verdeeling hygienisch is, zijn goed verlicht. Wat de isolatie tegen brandgevaar betreft is aan den wensch van het programma tegemoet gekomen. De geheele opzet is te royaal en daardoor vrij kostbaar. De ontwerper heeft zich geen rekenschap gegeven dat een bedrijf economisch moet worden gevoerd. Het uitwendige is eenvoudig van vorm maar niet samenhangend.
26. Under Ien Tek. De goede plattegrond bracht dit ontwerp tot de 2e schifting. De verbinding van den dorschvloer met graanzolder is niet praktisch. De architectuur is zakelijk.
31. Safety. De hoofdgroepering rondom de hooiberging is goed. De plattegrond is echter oneconomisch. De gevels zijn niet geslaagd, gezocht.
32. Veebedrijf. De plattegrond ofschoon goed van groepeerings geeft geen nieuwe gezichtspunten. De hooibergplaats is praktisch ongeschikt. Het vragstuk van de brandveiligheid is niet voldoende opgelost. De architectuur, hoewel aardige partijen gevende, vertoont een gebrek aan eenheid.
36. Johanna. De plattegrond is goed en praktisch gedacht. De woning is echter onaangenaam van indeeling. Wel is naar brandveiligheid gestreefd maar deze is niet voldoende opgelost. De uitwendige vormgeving is niet voldoende beheerscht.

Via de schrijftafel dringen de ziektekiemen geleidelijk in de spreektaal door. Daar stulten zij gelukkig op heftiger verzet. De spreektaal werkt als het bloed in ons lichaam; de strijd tegen de bacteriën wordt daar eerst recht uitgevochten. Door dat bloed frisch te houden en onszelf ter dege op onze spreektaal te bezinnen, zullen wij de indringers dus zeker weer doen verdwijnen. De oppositie van grammatici en hun taalkundige uitleggingen helpen niet genoeg, omdat die meestal in zoo kleurloze vaktermen worden gegeven. Al dikwijls heeft men van die zijde het betoog kunnen lezen, dat in het Nederlandsch bijvoeglijke naamwoorden niet aan zelfstandige naamwoorden kunnen worden vastgekoppeld. Dat een zoo nietszeggende benaming als bijvoeglijk naamwoord op school geen indruk maakt en dat later bij velen het begrip te loor gaat, is geen wonder. Naamwoord heeft al iets antipathieks en bijvoeglijk ruikt nog meer naar een duf studeervertrek. De uitdrukking is zoo geheel vreemd aan de verstaanbare omgangstaal. Wordt daarin ooit gesproken van een bijvoeglijke saus bij een gerecht of van een vorst met zijn bijvoeglijke lijfwacht? Omschrijvingswoord zou ten minste een begrijpelijke benaming zijn.

Ook al zijn alle taalregels uit zijn jeugd jaren in iemands brein vervaagd, toch gevoelt een ieder, dat zulk een omschrijvingswoord zich voegt naar het geslacht van het hoofdwoord, waarbij het ter aanduiding van een hoedanigheid voorkomt. Elke Nederlander zal zonder eenige weifeling zeggen: een nieuw huis, maar een nieuwe jas, nooit een nieuw jas. Trekt men beide woorden samen, nieuwhuis, nieuwas, met veronachtzaming van de vervoeging, dan wordt bovendien de klemtoon gewild aangedaan door de accentueering van de eerste lettergreep. Een geboren Nederlander zal ook zeker zeggen: een nieuw gebouw en de nieuwe bouw.

De verdere consequentie ligt voor de hand. Maar een Nederlandsch architect moet wel erg van de wijs zijn gebracht door zijn Duitsche leerboeken of door de taal zijner Duitsche collega's om hun Neubau, alleen naar den klank, zoogenaamd te vertalen in nieuwbouw. Daarbij komt, dat de Duitscher kan zeggen: „dieser Bau ist im Bau“ voor: dit gebouw is in aanbouw. In zijn taal betekent Bau zoowel het uitvoeren als het voortbrengsel. Wij drukken ons duidelijker uit door te spreken van den bouw (d.w.z. het bouwen) van een gebouw.

Deze onderscheiding kan ons met de zuivering verder op weg helpen, want de vraag rijst nu of samenstellingen als aanbouw, opbouw, onderbouw, bovenbouw, enz. goed Nederlandsch zijn. Dat men voorzetsels (ditmaal eens een begrijpelijke taalkundige term!), die uiteraard onveranderlijk zijn, aan het hoofdwoord kan vastkoppelen, gevoelt een ieder. Men neme slechts de proef: voortuin, achtertuin, bovenverdieping, enz. Volkomen normaal. Maar bij bouw schuilt een adder in 't gras. Alleen wanneer wij bouw gebruiken in den juisten zin van de handeling het bouwen, kan de samenvoeging juist zijn: dit huis is in aanbouw, of: meewerken tot den opbouw. Doch zodra men aanbouw gebruikt voor bijgebouw of aanbouwsel, verleent men aan het woord een beteekenis, die het in onze taal niet heeft. Boven- en onderbouw worden ook te licht gebruikt voor gedeelten van een gebouw, waardoor men dus weer de beteekenis van bouw forceert. Hetzelfde geldt van uitbouw, te vervangen door erker of bijgebouw. In al deze woorden spoekt het dubbelzinnige Deutsche Bau. Ausbau beteekent feitelijk uitbreiding. Dat Umbau alleen te vertalen is door verbouwing, en niet door ombouw, behoeft wel geen betoog. Met afbouw raakt men nog meer in de kou, zelfs de heetste germanofiel past daaraan geen mouw. Voor het Deutsche Abbau heeft men in den laatsten tijd „afvloeiing“ uitgedacht, alsof het overvloedige personeel per riool werd weggespoeld, en alsof wij niet de woorden ontslag en afdanken bezaten! Zachter zou men kunnen

spreken van beperking van het aantal bedienden. Onze brave onderwijzers hebben vroeger getracht ons ook het begrip bijwoord bij te brengen. Helaas is die benaming weer even zinloos. Alzoo in een zin niet elk woord bij het andere staat. Maar in zijn groene jaren slikt men zulke bijzaken geduldig. Trouwens men is in die periode ook nog niet genoeg bijbelvast om bijv. vergelijkingen te maken met bijwijf, bijzit, enz. Wat slechts verwarrend zou werken — tenzij men met de hulp van zulk bijwerk een ezelsbruggetje bouwt en zich terdege inprent, dat, in tegenstelling met deze veranderlijke vrouwspersonen, het bijwoord onveranderlijk is. Die stugge gelijkmatigheid maakt de bijwoorden tot welkom gezelschap van de geslachtloze werkwoorden, maar maakt ze onverdraagzaam jegens de meer coquette zelfstandige naamwoorden, die altijd hun geslacht door hun omgeving erkend willen zien. Men ontmoet de laatste dan ook alleen in intiem gezelschap met een bijwoord, wanneer de vereeniging reeds in het werkwoord werd beklonken: een misdeelde (van misdeelen), samenraapsel (van samenrapen) en evenzoo samenwerking, hardlooper, wijkalker, wegzending. Zoodra men de proef neemt met een poging tot vervoeging (de misse deelde, de harde looper, de witte kalker), gevoelt men de onmogelijkheid. Een bewijs, dat deze samenstelling een geheel andere en juistere is dan in nieuwbouw.

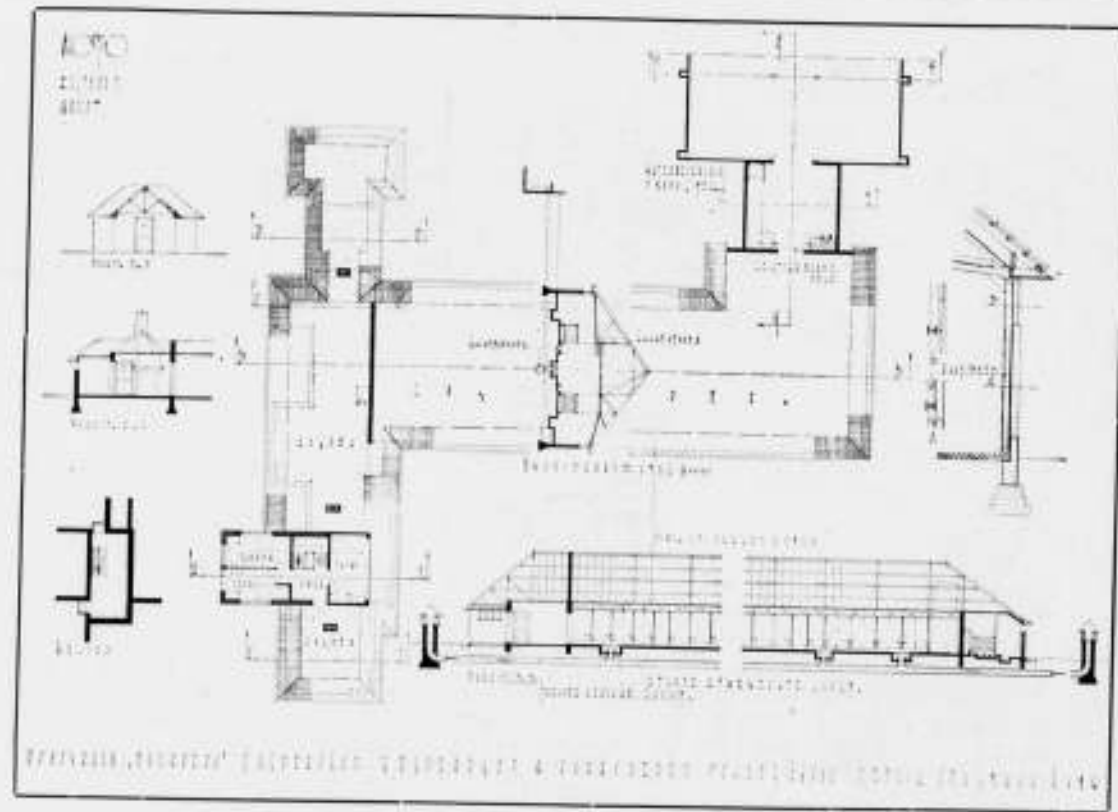
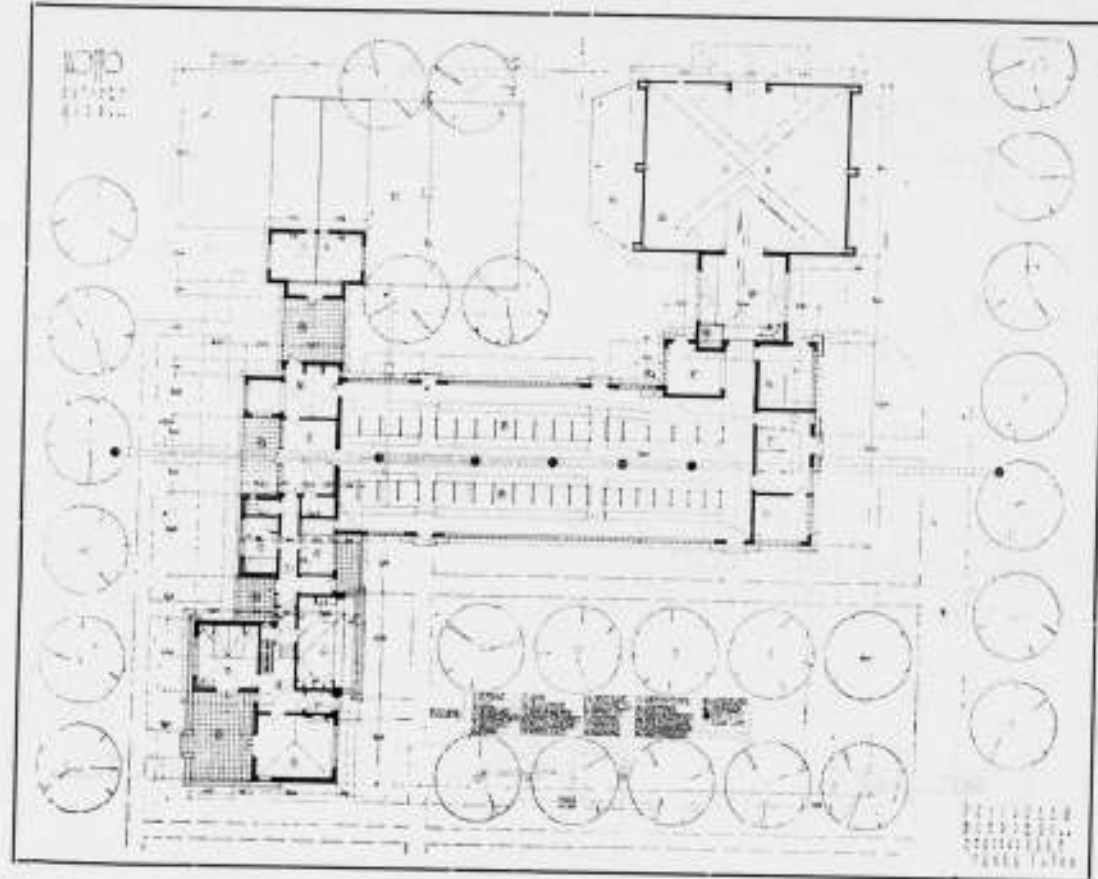
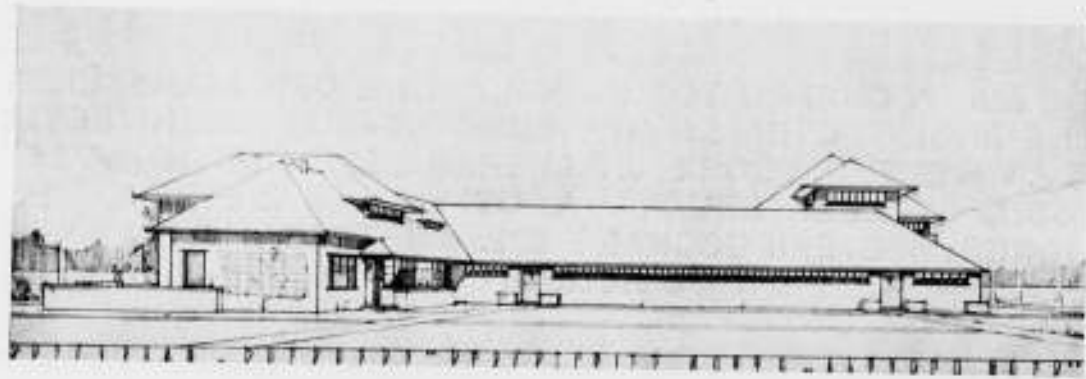
In den aanhef van dit artikel komt nog het woord vrijlegging voor in de plaats van ontmantelling of vrijmaking. Als het geen onhandige vertaling van Freilegung was, zou men, indachtig aan het voorgaande, althans de samenstelling kunnen verdedigen. Wij treffen vrij in zoovele andere woorden aan, meestal als onveranderlijk bijwoord, zelden of nooit als omschrijving van het hoofdwoord. Een vrijkaart is geen vrije kaart, immers dan moest men even goed vrijtoegang kunnen zeggen, maar een kaart waarmee men vrij naar binnen gaat. Ook hier ligt een addertje in het gras, want vrij is tevens de stam van het werkwoord vrijen. Dit brengt ons andermaal op 't pikante chapter der liaisons dangereuses. Als onze westelijke burens spreken van Free Trade (en beide woorden terecht gescheiden houden), dan doen wij veel verstandiger gewoon te spreken van vrijen handel, want vrijhandel zou ook kunnen beteekenen wat een 16e-eeuwsche dichter elegant noemde „den handel der amoureuusheit“.

Men make van de oogenschijnlijke vrijheid, die het woordje „vrij“ toestaat, geen misbruik. De vrije verbindingen zijn niet noodig en kunnen gevaarlijk worden. Er zijn blijkbaar in ons land onder de woordkoppelaars ettelijke vrijlustigen, getuige de vreemde toespelingen, die soms worden geuit. Zoo kon men onlangs lezen, dat voor de losse verpleegsters (los in welk opzicht?) in de ziekenhuizen een vrijbed moest worden gereserveerd. Het zou toch behoorlijker en minder dubbelzinnig zijn om te spreken van een vrij bed; de klemtoon viel dan veel correcter.

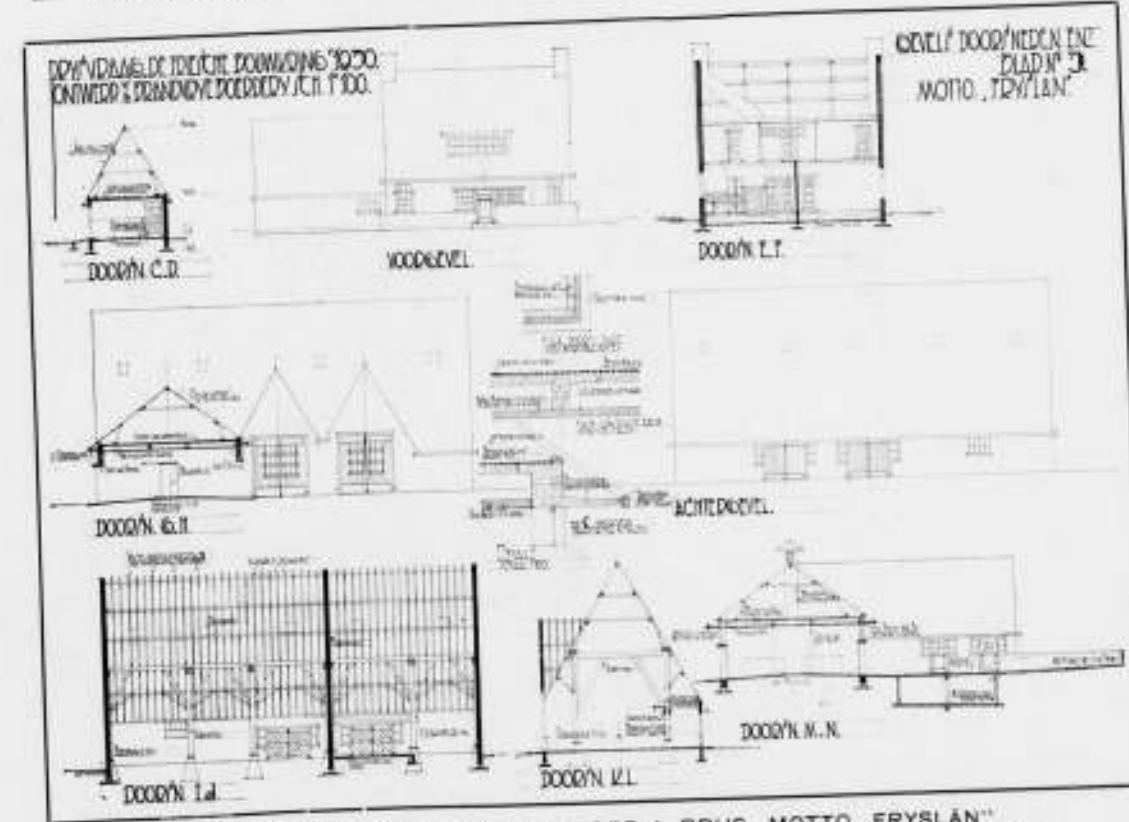
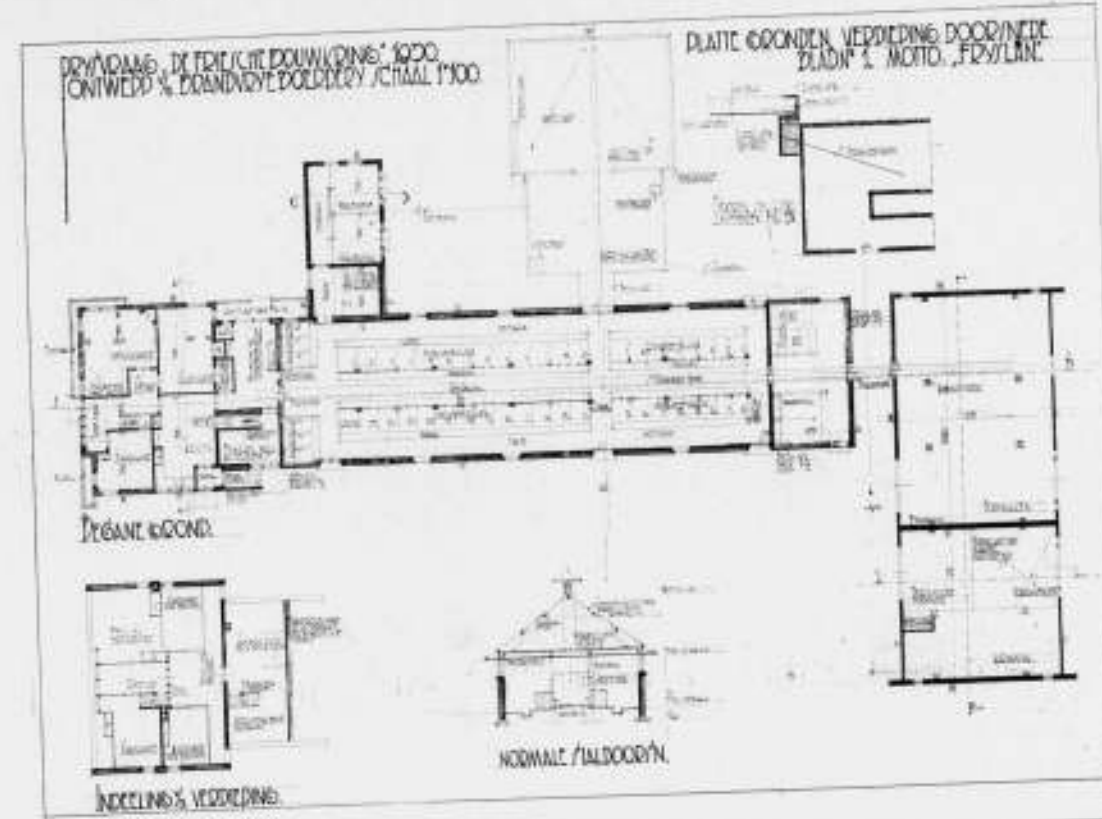
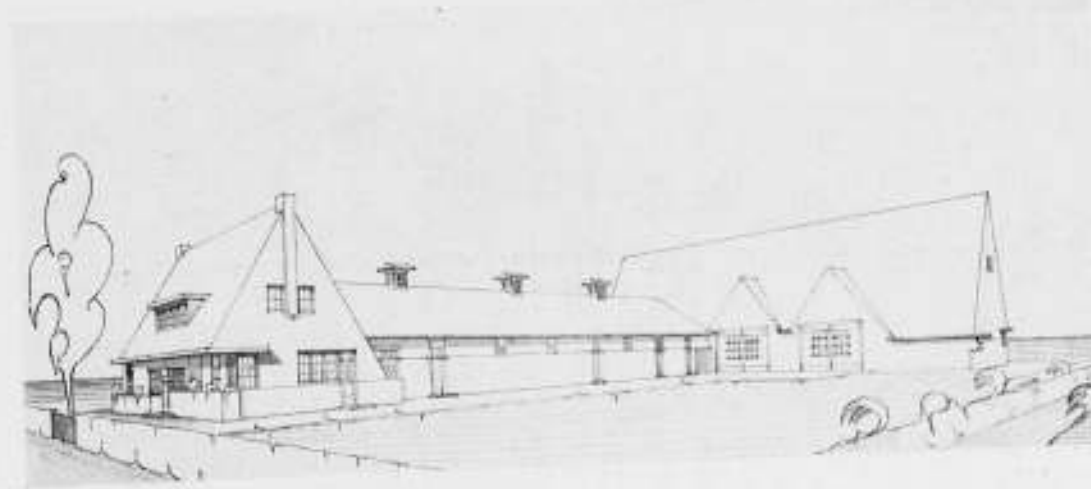
En nu, opdat wij niet op te bochtige zijpaden geraken en dit artikel niet te lang worde, de peroratie. De Nederlandsche architect heeft in den loop der laatste vijftig jaren, na een karakterloze periode, steeds meer kernachtig, zuiver Nederlandsch bouwwerk tot stand gebracht. Lofwaardig en sympathiek is zijn streven om het Nederlandsche bouw materiaal, de warmkleurige, greinige baksteen, de frische, golvende pannen, het buigzame, smeulige riet, op eigen wijze tot zijn recht te laten komen. Laten onze architecten, behalve de bouwkunst, dan ook onze pittige, teekenachtige taal van vreemde smetten vrij houden, en laten hun studiebroeders, de ingenieurs, hen daarin helpen.

De nieuwe tijd en de nieuwe generatie vragen om nieuwen bouw, niet om nieuwbouw!

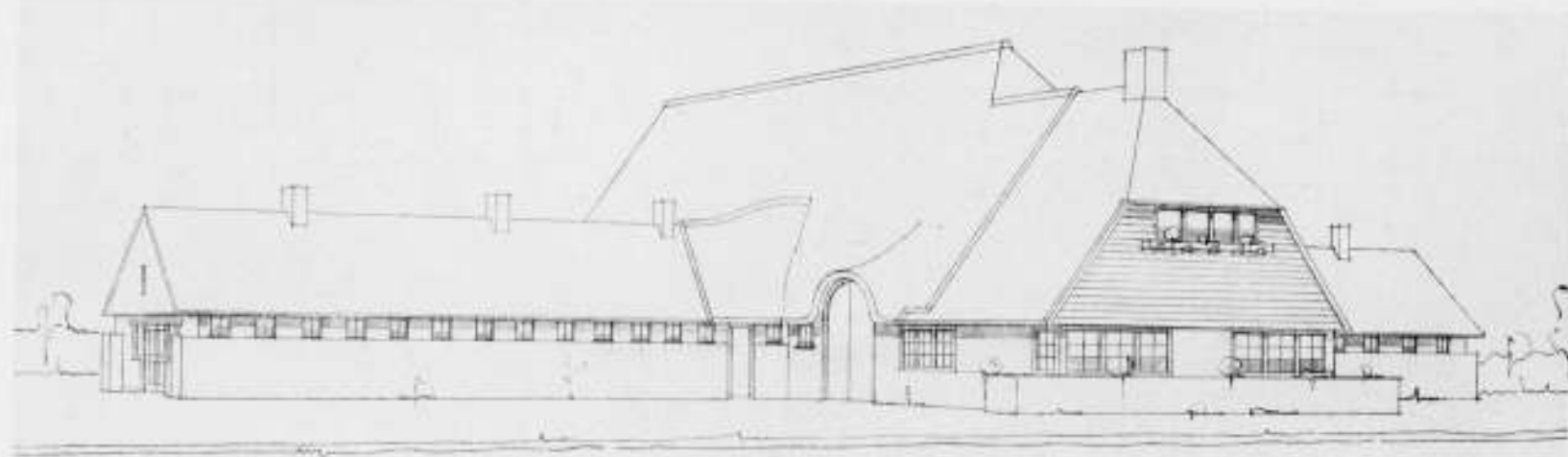
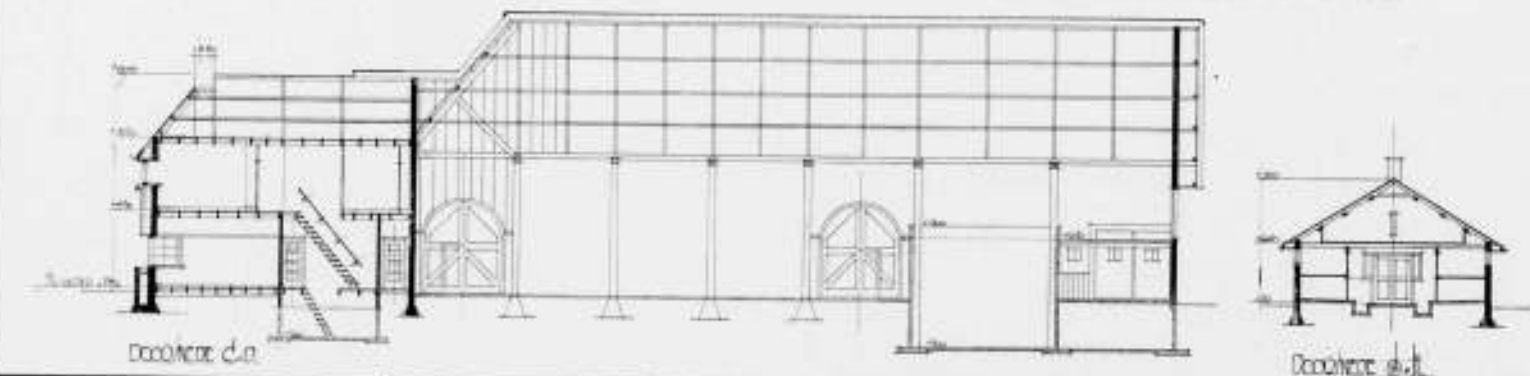
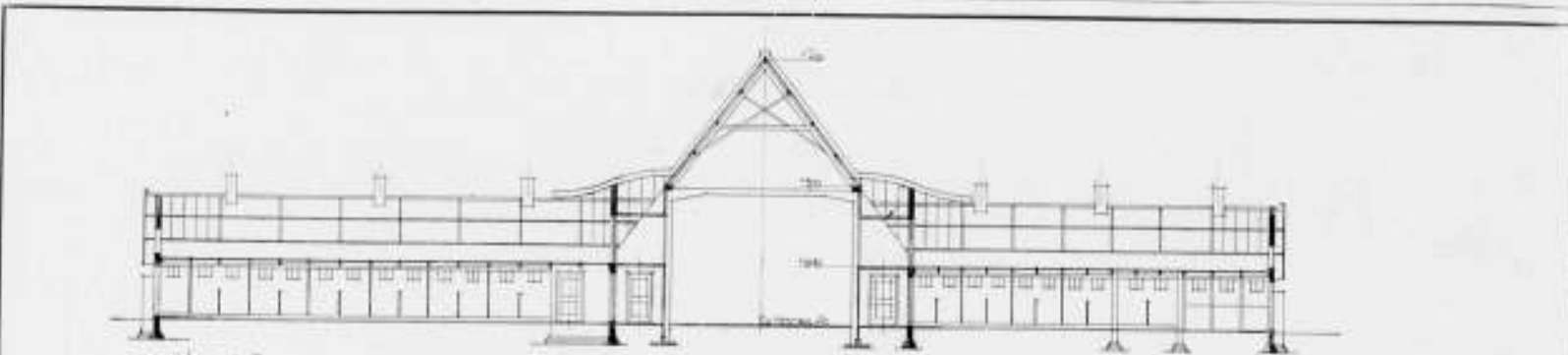
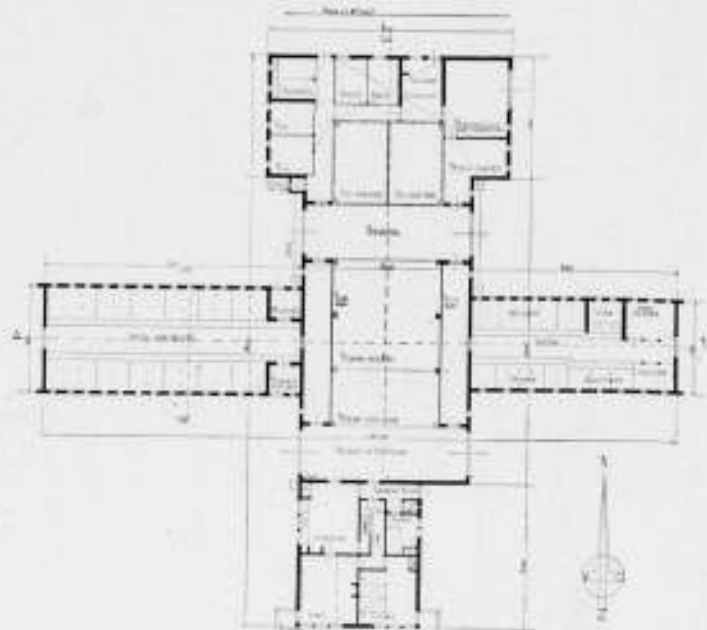
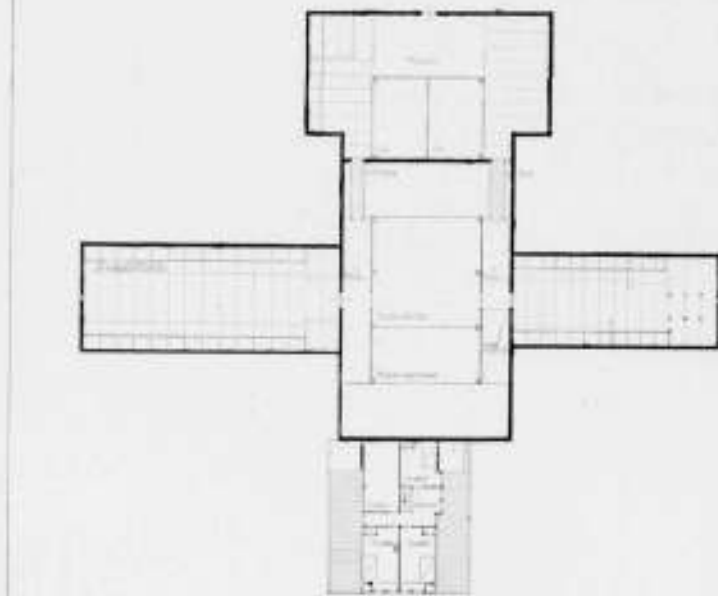
F. L.

PRIJSVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 1: PRIJS. MOTTO „AL TIJDEN GOED“
ONTWERPER M. ZWAAGSTRA TE 'S-GRAVENHAGE

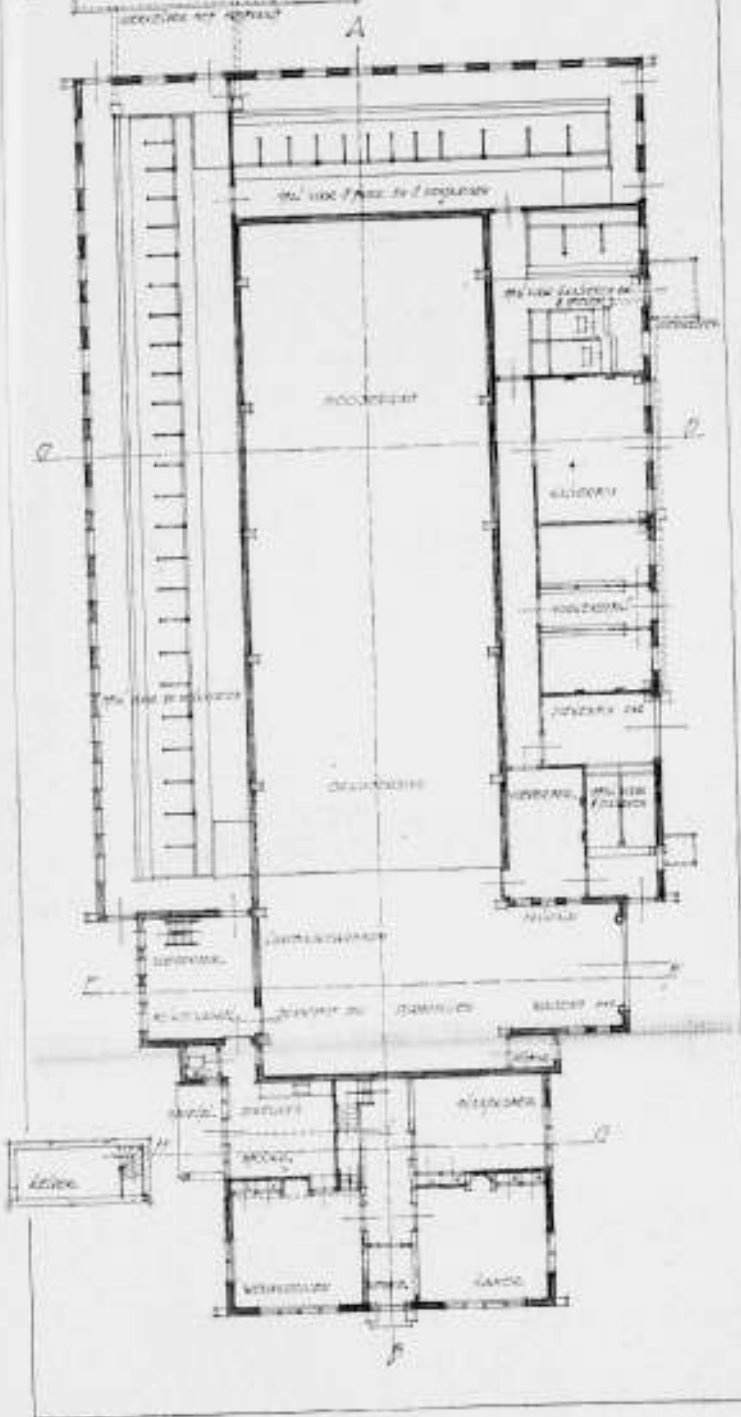

PRIJSVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 1: PRIJS. MOTTO „FRYSLAN“
ONTWERPERS E. HARMSMA TE ENSCHEDE EN M. HOFMAN TE GORREDIJK.

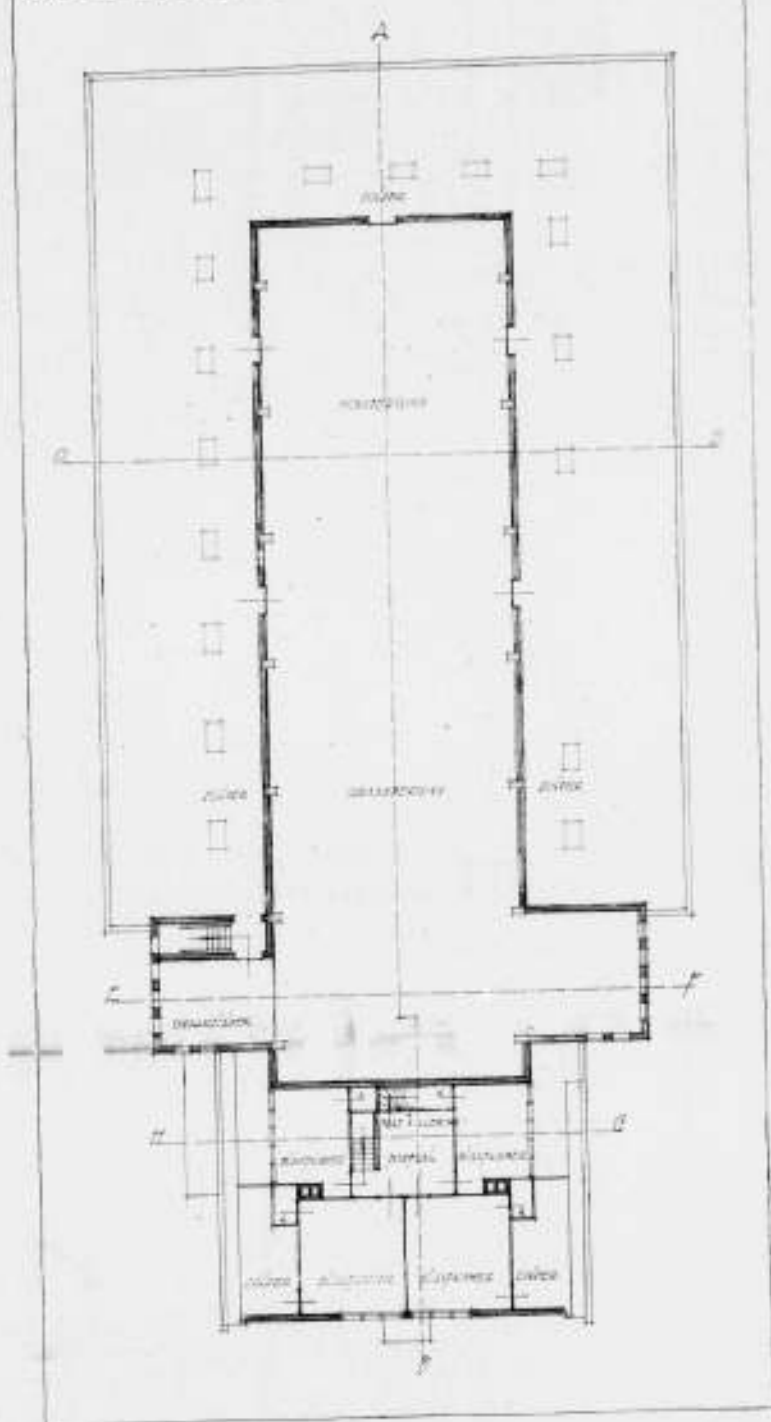

PRISVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 2^e PRIJS. MOTTO „A“. ONTWERP ARCHITECTENBUREAU GROS EN HELDOORN TE LEEUWARDEN.

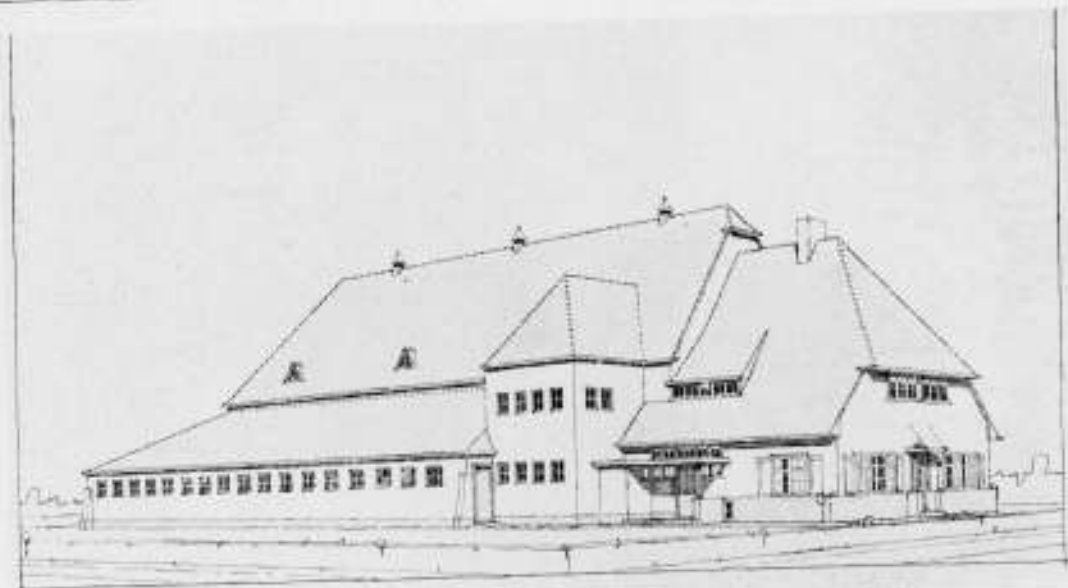
PRISVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 2^e PRIJS. MOTTO „S.P.B.“

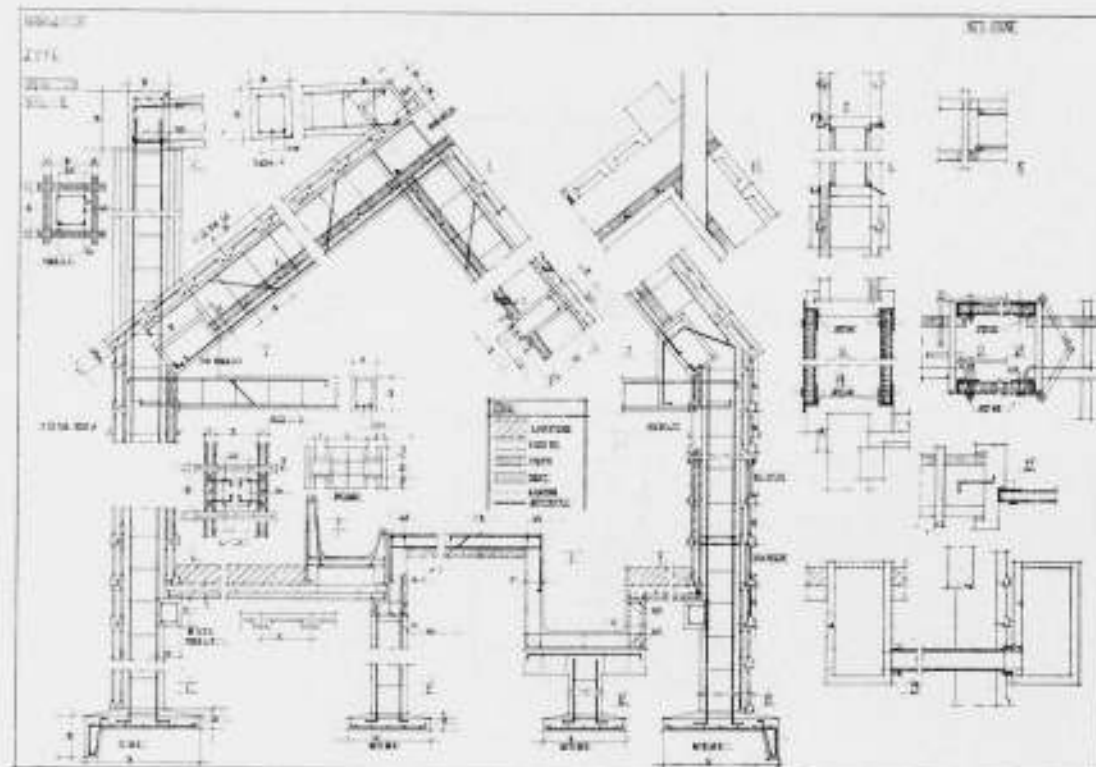
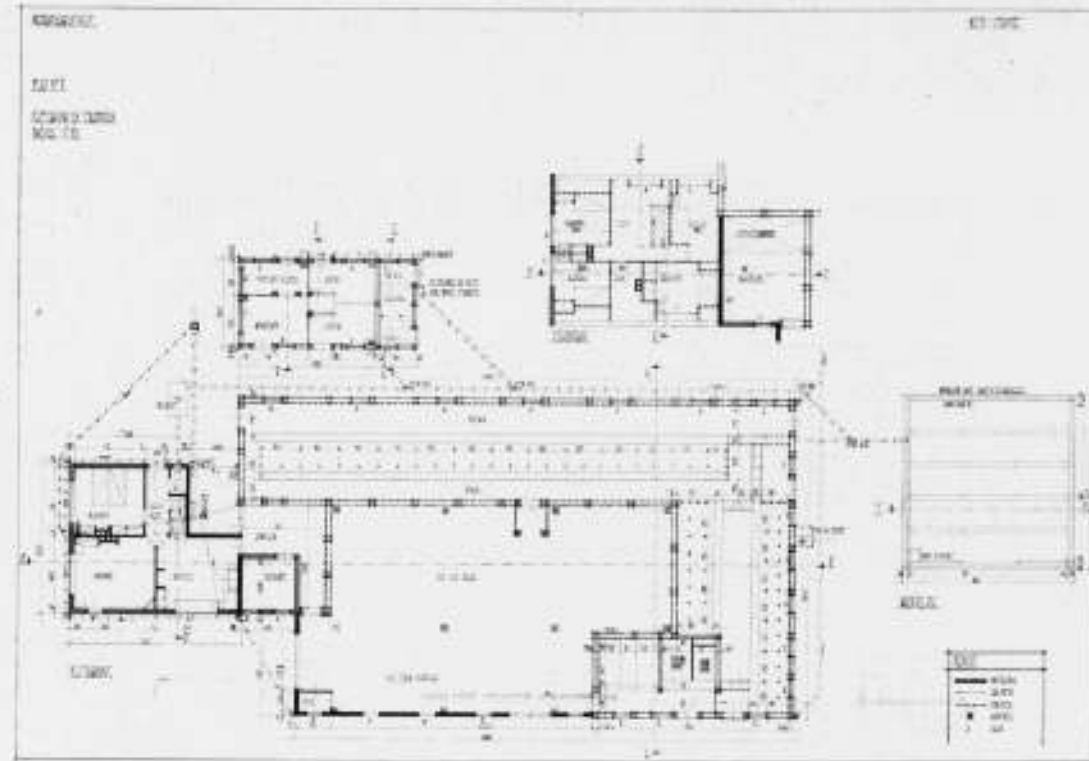
PRISVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 2^e PRIJS. MOTTO „S.P.B.“

PRISVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 2^e PRIJS. MOTTO „S.P.B.“

ONTWERP S. RIDDERSMA TE HUIZUM

PRIJSVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 3e PRIJS. MOTTO „UITKOMST”.
ONTWERP A. A. ROZEMA TE KORTEZWAAG.

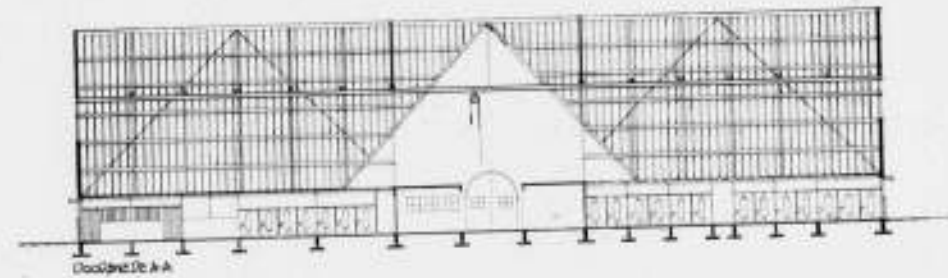

De De Poort

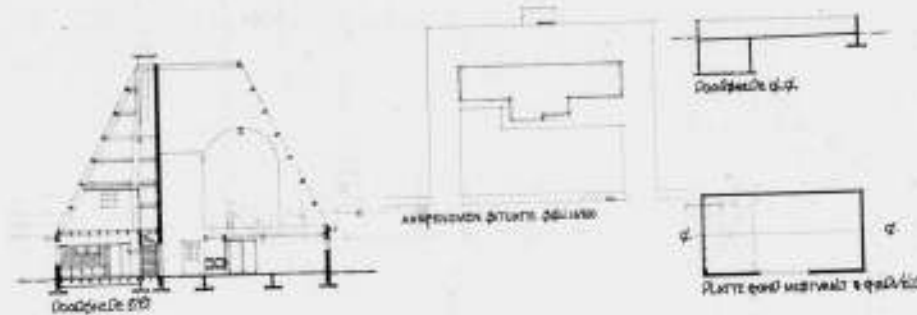
50/11/100

MOTTO „EENVOUD”

1/10/5

Doelvlak A-A

Doelvlak B-B

Doelvlak C-C

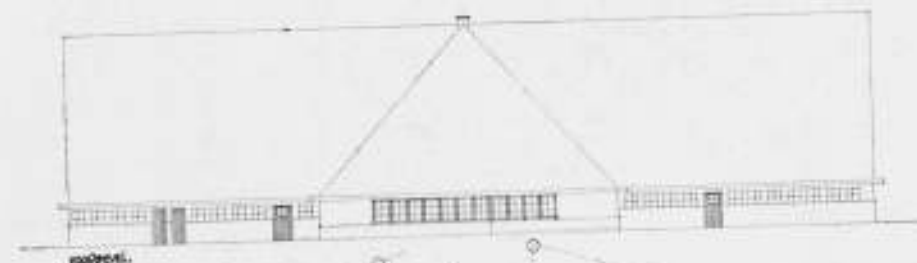
AKSELIJNEN 010/010 010/010

PLAAT ENDE MAAKSEL 010/010

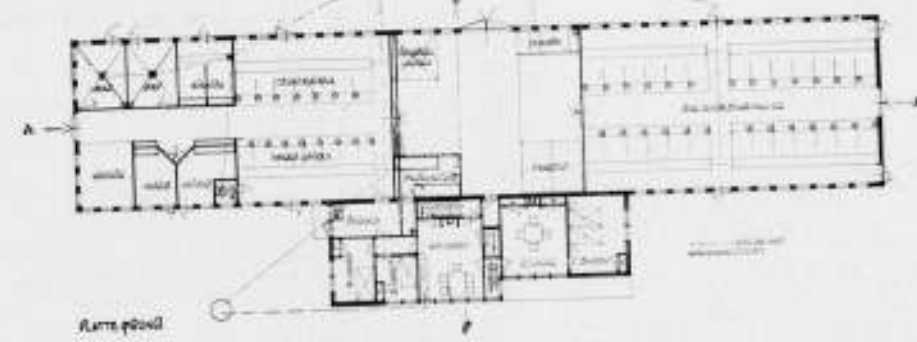
50/11/100

MOTTO „EENVOUD”

1/10/5

Doelvlak

Doelvlak

50/11/100

PRIJSVRAAG BOERDERIJBOUW. GED. 3e PRIJS. MOTTO „EENVOUD”.
ONTWERP M. J. MEULEMAN TE AALSMEER.

40. **Corneliaheve.** De idee van aparte hooiberging en toch over zolder voerende, is uitstekend. De veopstelling houdt echter niet voldoende met economische eischen rekening. Architectonisch zwak en niet een geheel.

De derde groep omvat de ontwerpen, 3 stuks, welke onmiskenbare verdiensten vertoonden, maar die toch om grootere of kleinere tekortkomingen niet tot de beslissing werden toegelaten. Het zijn de motto's:

2. **Veilig 1.** De plattegrond is goed. De oplossing van de brandveiligheid opent echter geen nieuwe perspectieven. De gevels vertoonen geen bijzondere kwaliteiten.

3. **Safe.** Het plan is te uitgebreid en te kostbaar. Door de wijze van opstelling van het vee gaat veel ruimte aan gangen verloren. De plattegrond van de woning is minder goed geslaagd. Niettemin dat het beginsel, om de brandhaard zoover mogelijk te verwijderen, verdienste heeft, is de brandveiligheid niet afdoende opgelost. Hoewel de perspectief een vriendelijk aanzicht geeft en goed van hoofdgroepering is, stelt de architectuur van de gedetailleerde gevels teleur.

33. **Ceres.** Uit een oogpunt van dierenbescherming heeft de oplossing der brandveiligheid verdienste. Het vraagstuk is echter in zijn vollen omvang niet opgelost. De architectuur is zwakjes. De hoofdgroepering is vrij goed. De uitwerking en detaillering van de gevels laat veel te wenschen over.

Zoals in den aanhef is gezegd, heeft de commissie niet den indruk gekregen dat het vraagstuk waarover het hier in de eerste plaats gaat, zou zijn opgelost. Wie de hooiberging ver genoeg van de veestalling verwijderd, voorkomt in belangrijke mate brandgevaar voor veestalling en woning, doch maakt daardoor het bedrijf oneconomisch. Deze laatste fout moet dus worden vermeden zonder het brandgevaar te verhoogen.

Voor de buitengewoon economische inrichting van de boerderijen, zooals we die in het Noorden van het land veel aantreffen, ligt het probleem bij isolatie van de hooiberging van het overige gedeelte van het gebouw of in isolatie van de veestalling. Tenslotte wordt in den laatste tijd herhaaldelijk getracht aan elkaar te paren de economie van de bewaring van het hooi onmiddellijk bij het vee, terwijl getracht wordt van de voordeelen van den Hollandschen stal welke vooral in het gemengd bedrijf niet onderschat mogen worden, gebruik te maken door boven den Hollandschen stal met voergangen voor het vee, het hooi op den zolder te bewaren.

Door op een centralen hooiberg in verschillende richtingen veestallingen te construeeren kan eveneens een economischen opzet worden verkregen.

Het was de jury een groote voldoening van deze verschillende rubrieken zoodanig goede typen aan te treffen, dat daardoor tot prijsverdeling kon worden besloten.

Hierbij moest worden afgeweken van den oorspronkelijken opzet, omdat geen enkel ontwerp zoodanige verdienste had, dat tot het toekennen van een ten prijs kon worden overgegaan. Wel waren alle juryleden het daar over eens, dat de motto's „Al tijden goed" en „Fryslân" in aanmerking kwamen voor een gedeeltelijken ten prijs. Dit type met hooi- en graanbergplaats buiten de andere gebouwen, bevattende een voor het gemengd bedrijf zeer economischen Hollandschen stal met voergangen, moest hier op de eerste plaats worden gebracht. Voor een gedeeltelijken 2en prijs kwamen in aanmerking het motto A met de hooiberging als centrum van de daar tegen gebouwde stalruimten en motto S.P.B. waarin tot uiting komt de poging om in het Friese boerderijtype het brandgevaar te beperken. Voor de 3e prijsverdeling kwamen in aanmerking motto Eenvoud 2 met Hollandschen stal, waarboven de hooiberging door brandvrij materiaal daarvan gescheiden, en motto Uitkomst dat weer het type zooals dit in het Noorden nog bijna algemeen wordt aangetroffen, weergeeft.

De hiernavolgende beschouwing van elk der ontwerpen leidde tot een prijsverdeling van 2 gedeeltelijke 1e prijzen elk groot f 300.—, 2 gedeeltelijke 2e prijzen elk groot f 150.—, en 2 gedeeltelijke 3e prijzen elk groot f 100.—. Motto Al tijden goed. (ged. 1e prijs). De rangschikking van de gebouwen met het oog op brandgevaar is heel goed. Eveneens de indeeling van de woning en aansluitende dienstruimten.

De stalling is ruim en in alle opzichten goed doordacht, ook wat de ventilatie betreft.

De scheiding tusschen jong en ouder vee is niet voldoende. Als voordeel kan worden aangemerkt dat 't woonhuis niet vóór den stal is ontworpen, zoodat de stalling ook toegang heeft aan de korte zijde.

De architectuur heeft niet het eenvoudige karakter wat men van een boerderij wenscht. De schuur is te fersich ten opzichte van de andere ruimten. Het tekenwerk is goed verzorgd. De kostende prijs is aannemelijk.

Motto Fryslân. (ged. 1e prijs). De rangschikking van de gebouwen is evenals bij het voorgaande ontwerp, heel goed. De woning is hier echter niet voldoende van de stalling gescheiden. De indeeling van de woning en dienstruimten is niet eenvoudig genoeg doch te samengesteld.

De verlichting van de stallen is wat schaarsch, terwijl er evenals bij het voorgaande ontwerp niet voldoende scheiding is tusschen jong en oud vee. De stallen zijn in de breedte aan den smallen kant. De brandmuren, zolder en de betonovertrekken van de goten zijn als bescherming tegen brandgevaar goed doordacht.

De architectuur is eenvoudig en beschaafd en geeft het karakter van een boerderij weer.

Het tekenwerk is heel goed verzorgd en verraadt een vlotte hand. Voor den opgegeven kostprijs zal het ontwerp kunnen worden uitgevoerd. Motto A. (ged. 2e prijs). De hoofdgroepering t.o.v. de centrale hooiberging is goed. Te betreuren valt het echter dat er niet naar is gestreefd deze vrij groote centrale ruimte economisch te benutten. De verlichting van de zijgangen daarin zal te wenschen overlaten. Hoewel niet gevraagd, kan een wijze van smalleeren van gras zooals ontwerper deze zich ingebouwd heeft gedacht, een vrij gelukkige oplossing geven.

De indeeling van de woning is hokkerig, de gangen daarin slecht verlicht. Het vee is tegen brandgevaar behoorlijk beschermd. De architectuur heeft een aantrekkelijk karakter. Eenvoud II. (ged. 3e prijs). De opzet van den plattegrond is economisch en hygienisch. De ligging van de stallen t.o.v. de centrale ruimte is goed. De indeeling van de woning is niet prettig.

Het vraagstuk van de brandveiligheid is ernstig bekeken. De materiaalkeuze van den zolder zal den brand voorloopig tegenhouden. De architectuur is eenvoudig. Het dak is echter wel wat al te overheerschend. Motto S.P.B. (ged. 2e prijs). Prijzenwaardig is het om 't gemakkelijke en het economische van de Friese boerderij te behouden en daarnaast de brandveiligheid daarvan zooveel mogelijk volkomen trachten te maken. Door het ophalen van de middenmoot tot een zelfstandig geheel is een goede isolatie gevonden van de lager gehouden stallen c.a. Een bezwaar is dat bij hooibroei het hooi in het achterste vak moeilijk is te verwijderen of om te zetten.

Om hieraan tegemoet te komen zou aan de achterzijde een meer ruime verbinding moeten worden gemaakt naar buiten. De woning is niet aangenaam van indeeling. De gevels hebben aardige partijen. De kostprijs is niet laag te noemen.

Motto Uitkomst. (ged. 3e prijs). Ook dit plan heeft het type van het Noorden van ons land tot grondslag genomen, waarbij de ontwerper heeft getracht door brandvrije constructie de veestalling veiliger te maken. De plattegrond heeft goede kwaliteiten. De ventilatie is goed, terwijl de details met zorg bestudeerd zijn.

De architectuur, ofschoon behoorlijk van massawerking, zal in kleurwerking door toepassing van de betonplaten tegenvallen en onaangenaam aandoen.

De Jury:

A. H. VEENBAAS, Voorzitter.
H. v. d. KLOOT MEIJBURG.
H. v. d. SLOOT.
J. R. JENSMAN.
J. ZUIDEMA, Secretaris.

AANSPRAKELIJKHEID VOOR SCHADE AAN BELENDINGEN BIJ DE UITVOERING VAN BOUWERKEN.

In mijn artikel over bovenstaand onderwerp, verschenen in het Bouwkundig Weekblad van 7 Maart 1925 e.v., maakte ik melding van een vonnis van de Rechtbank te Amsterdam, waarbij de eigenaar van een perceel, die niet, door het aanbrengen van de noodige stutten, wilde medewerken, om het zijn buurman mogelijk te maken, een nieuw perceel op diens terrein te bouwen, tot schadevergoeding was veroordeeld. Inmiddels is het eerste bedrijf van dit drama nog door twee andere gevolgd, die zich hebben afgespeeld voor het Gerechtshof te Amsterdam, resp. den Hoogen Raad. Het Gerechtshof bevestigde voormeld vonnis der Rechtbank, de Hooge Raad echter heeft kort geleden zoowel het vonnis als het arrest van het Gerechtshof vernietigd en den oorspronkelijken eischer alsnog in het engelijk gesteld. Over de principiele vraag, of men verplicht is, zijne medewerking te verleenen, indien deze onmisbaar is opdat de eigenaar van een belendend erf zijn terrein kan bebouwen, laat de Hooge Raad zich niet met zooveel woorden uit, al wekken de bewoordingen van het arrest den indruk, dat de Hooge Raad deze principiele vraag, indien hij daarvoor werd gesteld, niet in het algemeen bevestigend zoude beantwoorden. In het concrete, ter berechtiging voorgelegde geval achtte de Hooge Raad reeds voldoende grond om den oorspronkelijken eischer af te wijzen, gelet op het feit, dat deze alleen had aangeboden, de kosten van het stutten voor zijne rekening te nemen, niet tevens, om ook aan den buurman te vergoeden alle verdere schade, die deze door dit stutten zou lijden, als gemis van bepaalde perceelsgedeelten, enz. Onder die omstandigheden achtte de Hooge Raad den buurman zeker niet gehouden, zijne medewerking te verleenen. Daar gevallen als het bovenstaande zich herhaaldelijk voordoen, is dit arrest van groot belang voor opdrachtgevers en architecten. Heeft men in zulk een geval de medewerking van den buurman noodig, om den bouw te kunnen beginnen of voortzetten, dan zal het dus zaak zijn, dat de bouwheer alle daaruit voor den buurman voortvloeiende kosten en schade voor zijne rekening neemt, zoo ruim mogelijk gerekend, daar hij anders zijn kans, om met succes dien buurman tot medewerking te kunnen dwingen, ernstig verkleint.

E. ROSENBOOM.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: JR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, JR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
16 AUGUSTUS

1930

MEERVOUDIGE OPDRACHT VOOR HET MAKEN VAN SCHETSPLAN- NER VOOR EEN GEMEENTEHUIS TE NAALDWIJK.

Voor deze meervoudige opdracht werden 3 architecten uitgenoodigd, die hun ontwerpen onder de motto's „t Lentelot", „Westland" en „Libra" inzonden.

TOELICHTING OP HET ONTWERP: MOTTO „t LENTELOT".

Situatie. Het gebouw is sterk in één richting ontwikkeld en daarbij flauw gebogen. Hierdoor wordt bereikt dat vrijwel alle vertrekken 's morgens zon hebben. De op het terrein aanwezige boomen zijn in een plantsoen vereenigd, waarvan een groot deel der oppervlakte verhard is. In deze verharding liggen de precies afgebakende parken, met steenen rand, hagen en daarbinnen losse bloemheesters, veel rhododendron. Dit plantsoen is door een voorrij-weg van het gebouw gescheiden. Aan den voet van het gebouw zijn weer beplantingen gedacht, ter weerszijde van de beide vooruitspringende stoepen. De hoofdingang is het dichtst bij de dorpskern gekozen. De totale in beslag genomen oppervlakte is nog iets kleiner dan het gegeven terrein; slechts zijn de grenzen zoodanig verlegd, dat het bouwterrein terzijde voor een groot deel is vervangen door bouwterrein aan de achterzijde.

Indeeling. Uitgangspunten van dit ontwerp voor de indeeling der plattegronden zijn geweest:

- 1e. het reeds genoemde opvangen van de morgenzon in alle bureaux en vertrekken;
- 2e. de vrije beschikking over de lichtverdeling, ook voor de gangen, trappen en publieke ruimten;
- 3e. een zekere beweeglijkheid in alle dimensies in en door de gangen, trappen en publieke ruimten.

Overigens valt nog het volgende te vermelden: Over een breede vlakke stoep, waar meerdere voertuigen tegelijk kunnen voorrijden, komt men door den ingang in de hal. De vloer van de hal ligt op drie verschillende niveaus, door treden verbonden. Het middelste niveau is dat van de Burgemeesterskamer, Wethouderskamer en wachtzaal. Op het hoogste niveau bereikt men de trap naar de raadzaal, de publieke ruimte (dus ook secretarie) en den Secretaris. Hier bevinden zich ook vestiaire en toiletten voor Burgemeester en Wethouders.

Een kleine reserve-ruimte kan als hulp-bodekamer dienen bij plechtige gelegenheden.

De publieke ruimte heeft hoog staand licht. De balie is er in uitgebouwd; de overige secretarie blijft daardoor vrij van het publiek bedrijf. De afscheiding van den hoofdambenaar naast den Secretaris kan naar behoeft gescheiden.

Naast, voorbij de tikkamer is de dagelijkse ingang, ook met treden voerende tot het veel kleinere trappenhuis met de zacht gebogen trap naar de Diensten op de verdieping.

Aan het eind van den vleugel liggen de vertrekken van den Ontvanger, met een afzonderlijke kleine publieke ruimte er voor. Vanuit het trappenhuis bereikt men de vestiaire en toiletten en ook den ingang voor fietsen, die in het souterrain moeten worden geplaatst.

Op de verdieping ligt aan de voorzijde in het hoofdgebouw de raadzaal en de trouwzaal of -kamer. De leeskamer is in galerijvorm daarnaast gedacht. De publieke tribune ligt iets hooger dan de raadzaal op het niveau der Diensten in den vleugel. Deze vleugel wordt vanuit de hal bereikt door een gang, die de verbinding met het tweede trappenhuis. Aan deze gang liggen ook de reserve-vertrekken, alsmede de reserve-teekenzaal, die op den zolder was gevraagd. Op het trappenhuis komt de kamer van den Directeur der Gemeentewerken uit. De daarbij behorende teekenzaal heeft het toezicht op de trap. De monsterkamer is over verschillende onderling door een wenteltrap verbonden tusschen verdiepingen verdeeld.

Afzonderlijke trappen leiden naar den zolder boven den vleugel, die laag is gebleven, en naar den zolder boven het hoofdgebouw, die ruimer is, maar zonder bepaalde bestemming.

De conciërgewoning is los van het gebouw gedacht; de conciërge heeft langs een pergola door een afzonderlijke dienstdeur opzij van den hoofdingang direct toegang tot de hal. De ruimte voor de centrale verwarming is toegankelijk zoowel vanuit de hal als buitenom.

Materialen. De vlakke, lange en flauw gebogen gevel houdt rekening zoowel met de ligging ten opzichte van de kern der gemeente, als met de voorgeplaatste aanwezige boomen op het terrein.

De buitenmuren zijn gedacht in een geelgrijze baksteen, plaatselijk verlevendigd door lagen roode steen bij raamopeningen en ingangen en zeer spaarzame toepassing van Travertiner blokken. Het dak is gedekt met geglaazuurde bruine Romaansche pannen; de stoep is van in speciaal verband gemetselde gele straatklinkers. Ramen en deuren in hout geconstrueerd.

In de hal vloeren en treden van Fransche kalksteen. In de publieke ruimten en boven in de hal en gangen imitatie rubbervloeren. Hiermede zijn ook de blank houten trappen bekleed. In de vertrekken linoleumvloerbedekking, behalve in de Raadzaal, Trouwkamer en Burgemeesterskamer, waar parketvloeren zijn gedacht.

De wanden in 't algemeen geschuurd, met wandverdeling in verschillende tinten. De wanden in Raadzaal, Trouwkamer en Burgemeesterskamer met een eenvoudige triplex-betimmering, ongeveer op deurhoogte.

Rijke en koetbare afwerkingen passen niet bij dit ontwerp, dat vóór alles streeft naar levendigheid van vorm en verlichting in de verschillende ruimten.

Inhoud. De inhoud bedraagt 9500 M³; hieronder is de groote, looze zolderruimte begrepen.

De gelegenheid ontbrak, hierin nog mogelijke bezuinigingen aan te brengen, waartoe bij een meer definitief plan zeker aanleiding zou bestaan.

TOELICHTING OP HET ONTWERP: MOTTO „WESTLAND".

In afwijking met het programma heeft ontwerper de garderobe personeel in het souterrain laten vervallen en vervangen door ruimten bij de toiletten op eerste en tweede etage, daar het hem bij nadere bestudering voorkwam, dat de groote afstand van de werkruimten tot een garderobe in het souterrain ongeriefelijk zijn kon.

Op de planindeeling heeft deze wijziging vrijwel geen invloed en dus zou indien gewenscht deze garderobe alsnog in het souterrain geprojecteerd kunnen worden.

Een der slaapkamers en de badkamer werden op den beganen grond ontworpen en in verbinding met de bodekamer werd een reservewachtkamer geprojecteerd, waardoor de bode tevens verbinding met en toezicht op de vestibule en hal verkrijgen kan.

Als materiaal heeft ontwerper zich voor de gevels gedacht geelgrijze baksteen met bescheiden toepassing van natuursteen.

Hoewel in de conceptie de toepassing van in hout geconstrueerde lichtkozijnen goed mogelijk is, werd het beter afsluitende stalen raam ontworpen, omlijst gedacht door eenvoudig geprofileerde baksteen.

Het dak werd gedacht met Romaansche pannen en het torentje met lood bekleed.

Op de perspectiefachets zijn terwille van de overzichtelijkheid de bestaande boomgroepen, welke door den ontwerper blijkens de situatietekening gespaard gedacht zijn, weggelaten.

TOELICHTING OP HET ONTWERP: MOTTO „LIBRA".

De ligging van het gebouw is zoodanig gekozen, dat het representatieve gedeelte aan den Dijkweg is geprojecteerd met uitdrukking van het hoofdmotief „de Raadzaal" op den hoek van Dijkweg en Grootte Woerdtlaan. De hoofdingang is in het midden van deze partij onder de Raadzaal aangebracht, waardoor het representatieve karakter verhoogd wordt. Het administratieve gedeelte en de conciërgewoning zijn aan de zijde Grootte Woerdtlaan gelegen. Alle toegangen zijn door voornoemde ligging vanuit de conciërgewoning te controleren.

De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

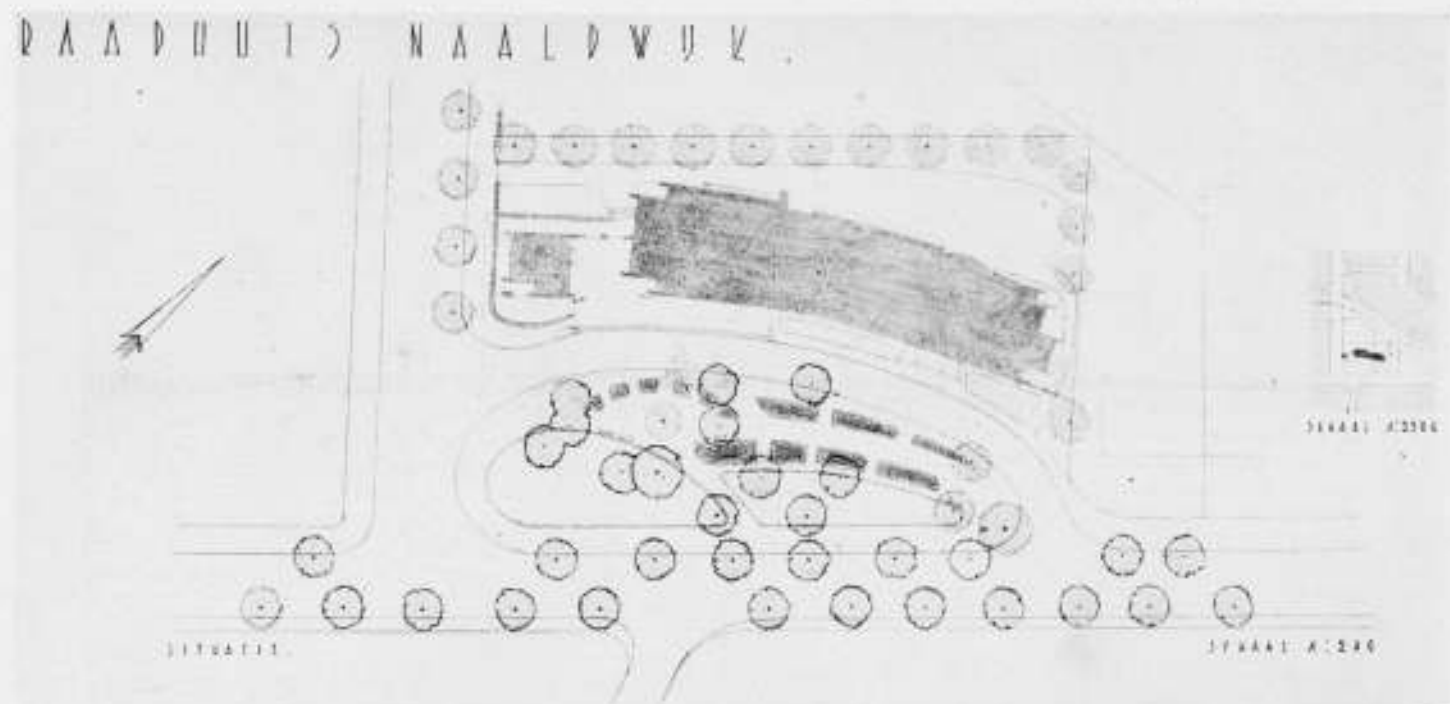
De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

De toekomstige uitbreidingsmogelijkheid is op de situatie aangegeven. Althoeveel waarschijnlijk niet een uitbreiding van dezen omvang is te verwachten, blijft, na het reserveeren van het daartoe benodigde terrein, een bouwterrein aan de zijde van den Dijkweg, geschikt voor een dubbel, en aan den Grooten Woerdtlaan, voor een enkel perceel, beschikbaar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar. De op deze terreinen aangegeven bebouwing geeft den overgang ten baar.

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE NAALDWIJK. MOTTO „TLENTELOT" ARCH. GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

de ingangen geaccentueerd, doch kan zich zeer goed denken — uit een oogpunt van ruimtewerking — een eenvoudigen strakken aanleg rondom het gebouw met gazon, waarin de toegangen vanaf het trottoir naar het gebouw leiden. Hiermede zouden tevens de kosten voor terreinafsluiting vermeden kunnen worden, terwijl het aesthetisch effect er zeker niet minder om zal zijn. Voor zoover mogelijk zijn de bestaande boomgroepen in het plan opgenomen. In het programma zijn de verdiepinghoogten niet vastgesteld, hierdoor zal een zekere speling mogelijk blijven, welke echter bij een grootere aangenomen verdiepinghoogte, wat betreft de kubieke inhoud, nadeelig kan zijn voor een ontwerp. Aangezien ook in andere afmetingen een zekere speling aanwezig is, heeft ontwerper gemeend, deze toegelaten speling ook in het inhoudsschema tot uitdrukking te moeten brengen door dit tweeledig, ter vergelijking met de andere ontwerpers, te geven. Hierbij zij opgemerkt, dat ook de kleinste inhoud nog volledig aan de in het programma genoemde maten voldoet. Volgens deze berekening komt het gebouw met den toren op rond 6800 M³, hetgeen tegen den aangenomen prijs van f 18.— per M³, een bedrag zou geven van f 122.400.— of wel f 2600.— minder dan de in het programma genoemde som van f 125.000.—; dit bedrag blijft dan beschikbaar voor de aangegeven tuinmuurtjes en verdere terreinafscheiding. Indien echter de verdiepinghoogte en maten volgens het tweede schema worden aangenomen, stijgt daardoor de kubieke inhoud volgens het schema A1, B1 enz. tot 7024 M³, met toren tot 7078 M³, waardoor de

som van f 125.000.— met f 2400.— zou worden overschreden, ongerekend de kosten voor terreinafscheiding.

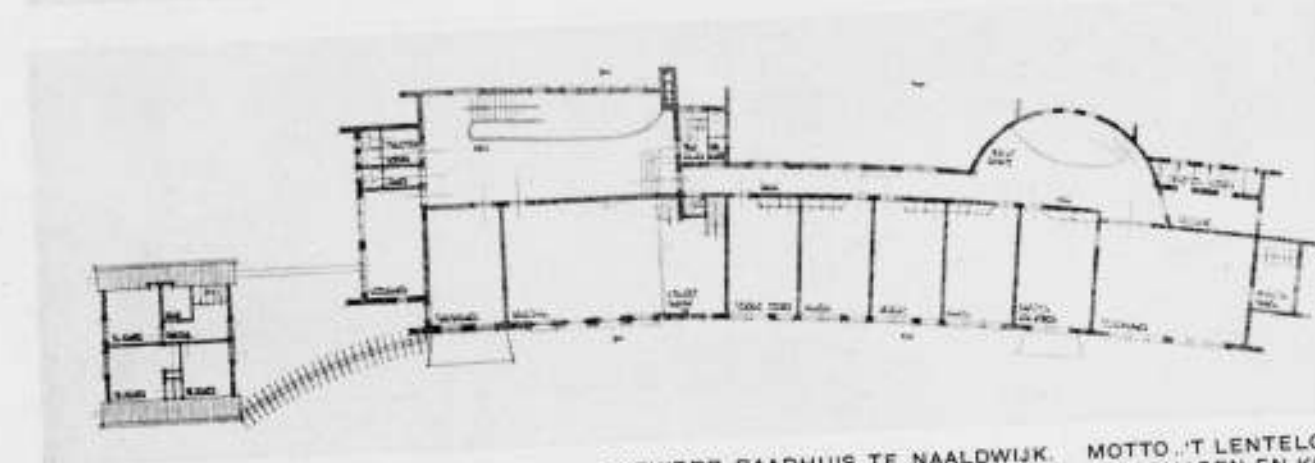
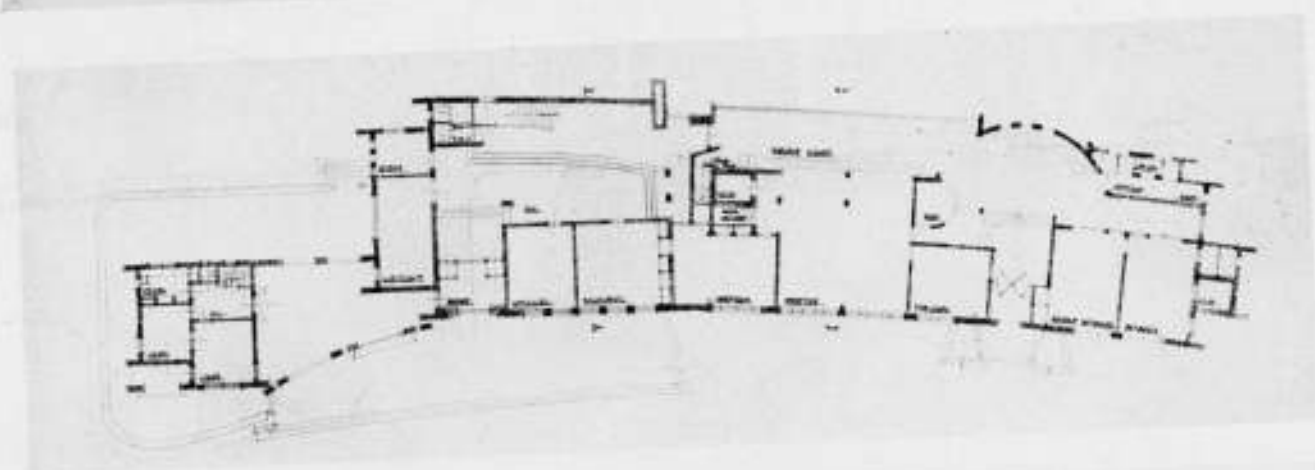
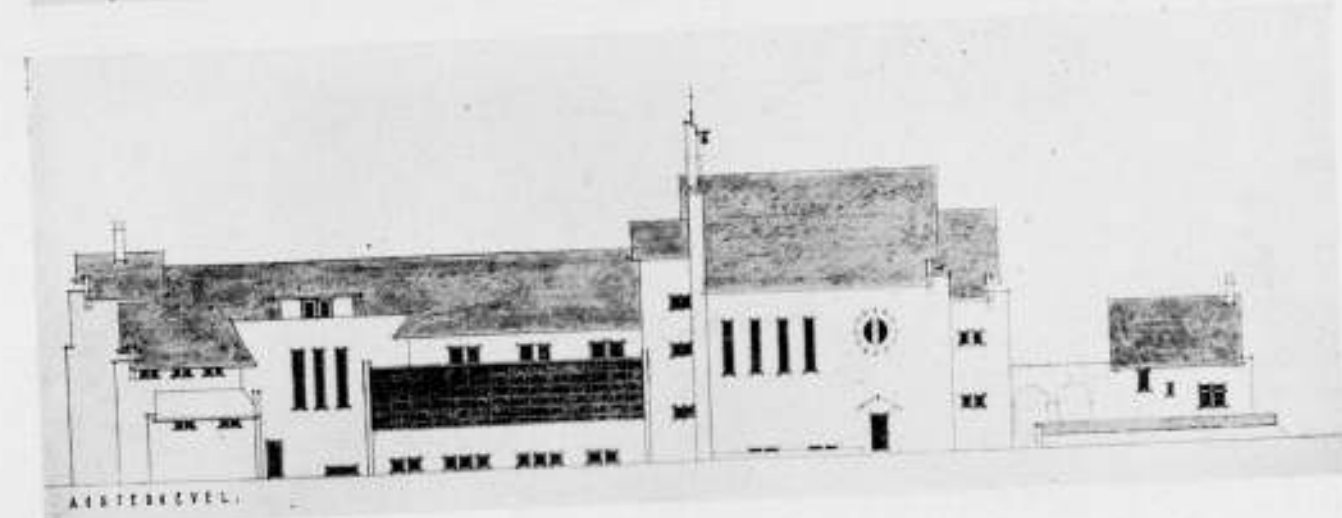
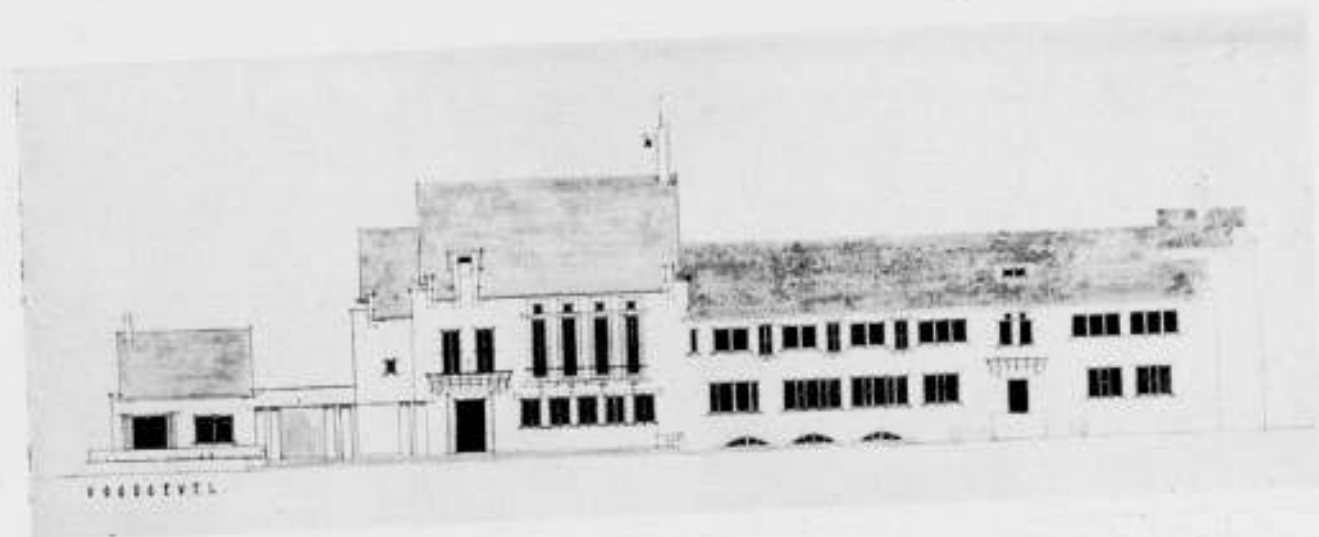
Over de indeeling van het gebouw kan ontwerper kort zijn, daar de plannen voor zichzelf spreken. Met zorg is gestreefd de wenschen en eischen van het programma te verwezenlijken en tevens een groepeerings te bereiken, welke ook architectonisch naar buiten een bevredigend beeld geeft.

De gevels zijn gedacht in een genuanceerden gevelsteen, eventueel handvorm, het dak gedekt met zwarte pannen; of het mogelijk zal blijken, in verband met de beschikbare middelen, stalen ramen toe te passen — hetzij gedeeltelijk of voor het geheele gebouw — is in dit stadium moeilijk te zeggen, dergelijke punten kunnen eventueel later besproken, aangezien op verschillende wijzen een bevredigende oplossing is te verkrijgen.

De inwendige afwerking van het gebouw denkt ontwerper zich naar den aard en de bestemming van de vertrekken op een wijze, welke in overeenstemming is met het karakter van de te behandelen ruimten.

JURYRAPPORT OVER DE SCHETSONTWERPEN VOOR EEN GEMEENTEHUIS TE NAALDWIJK.

Vóór den bepaalden datum zijn de ontwerpen van de drie uitgenoodigde architecten ontvangen.

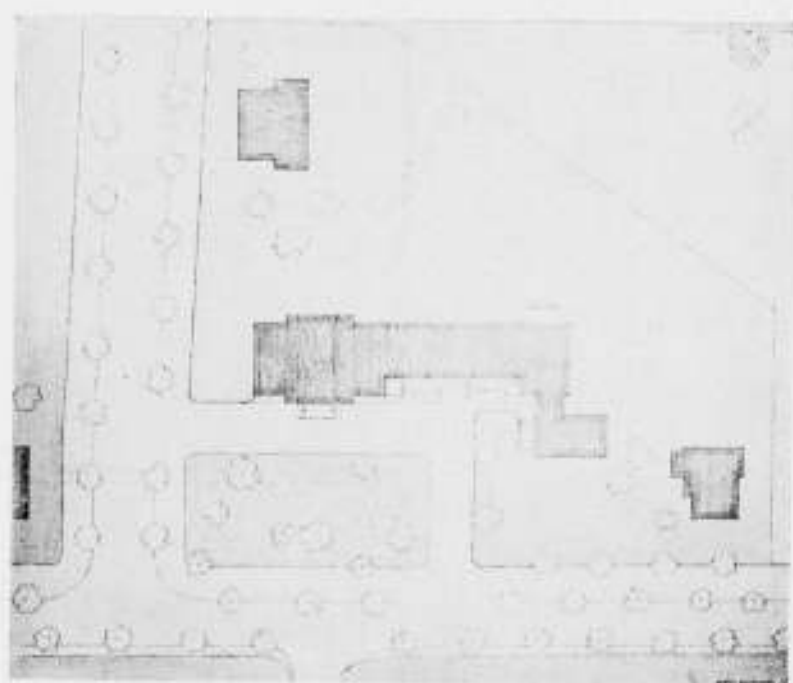
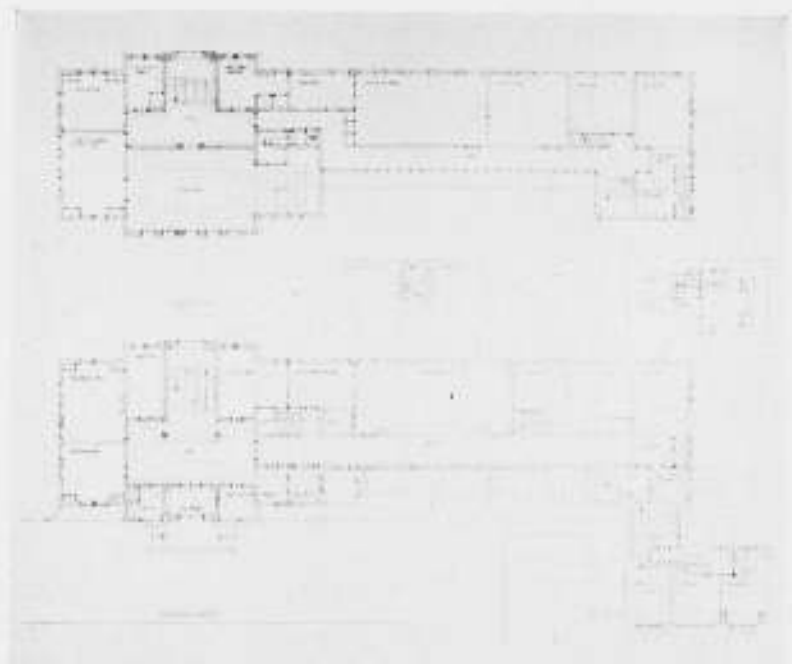
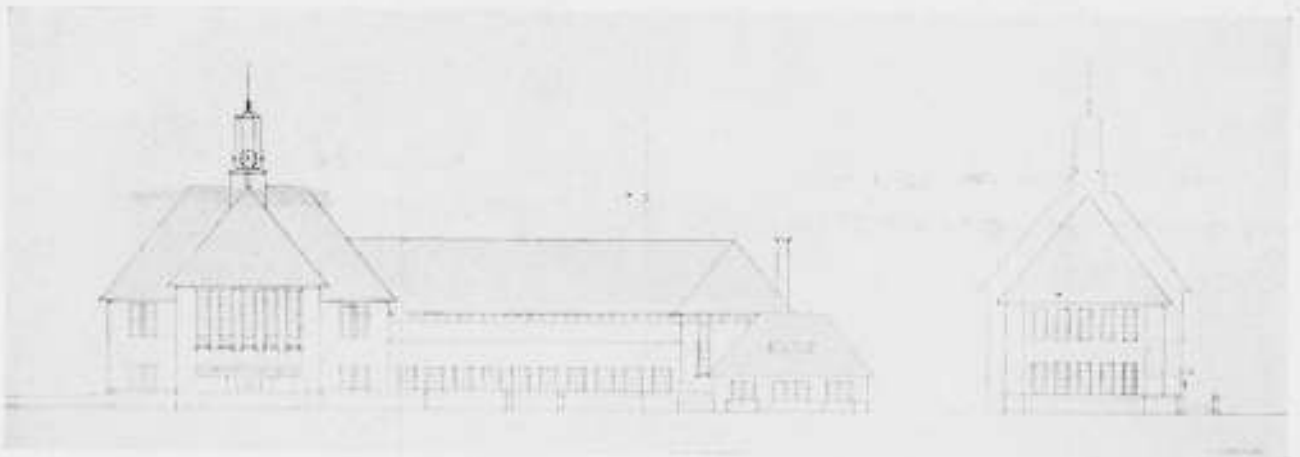
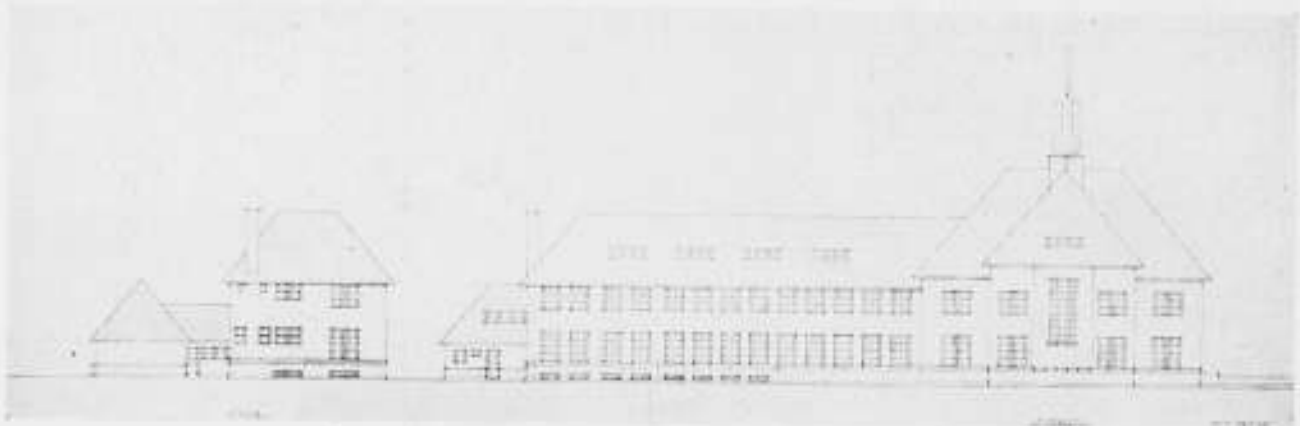
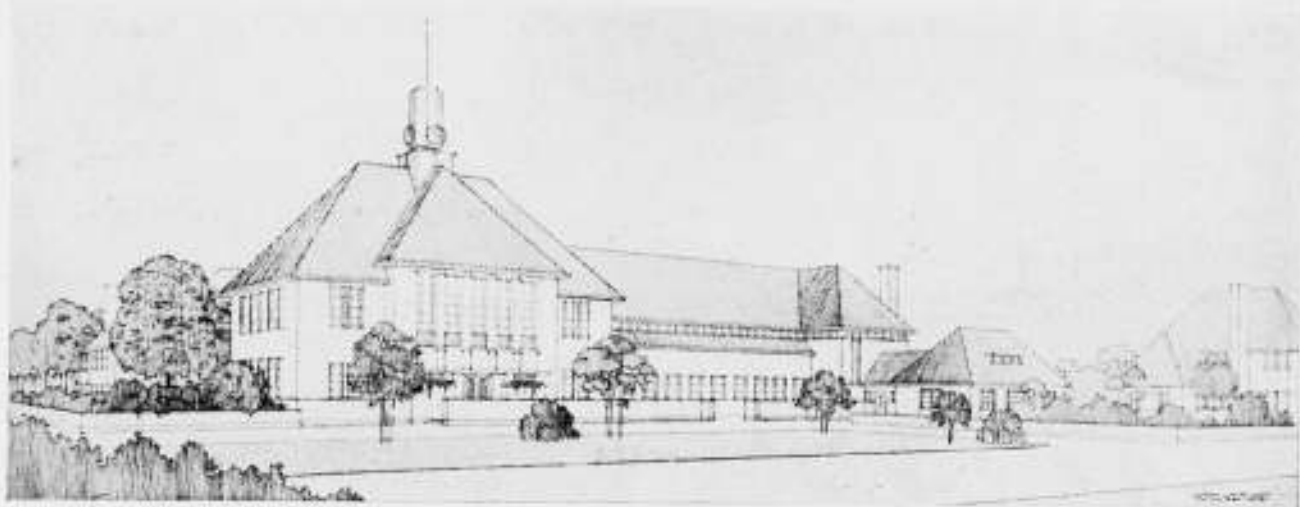

VOOR-, ACHTERGEVEL EN PLATTEGRONDEN ONTWERP RAADHUIS TE NAALDWIJK. MOTTO „TLENTELOT" ARCHITECTEN-BUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

Zij werden ingezonden onder motto's (alphabetisch gerangschikt):

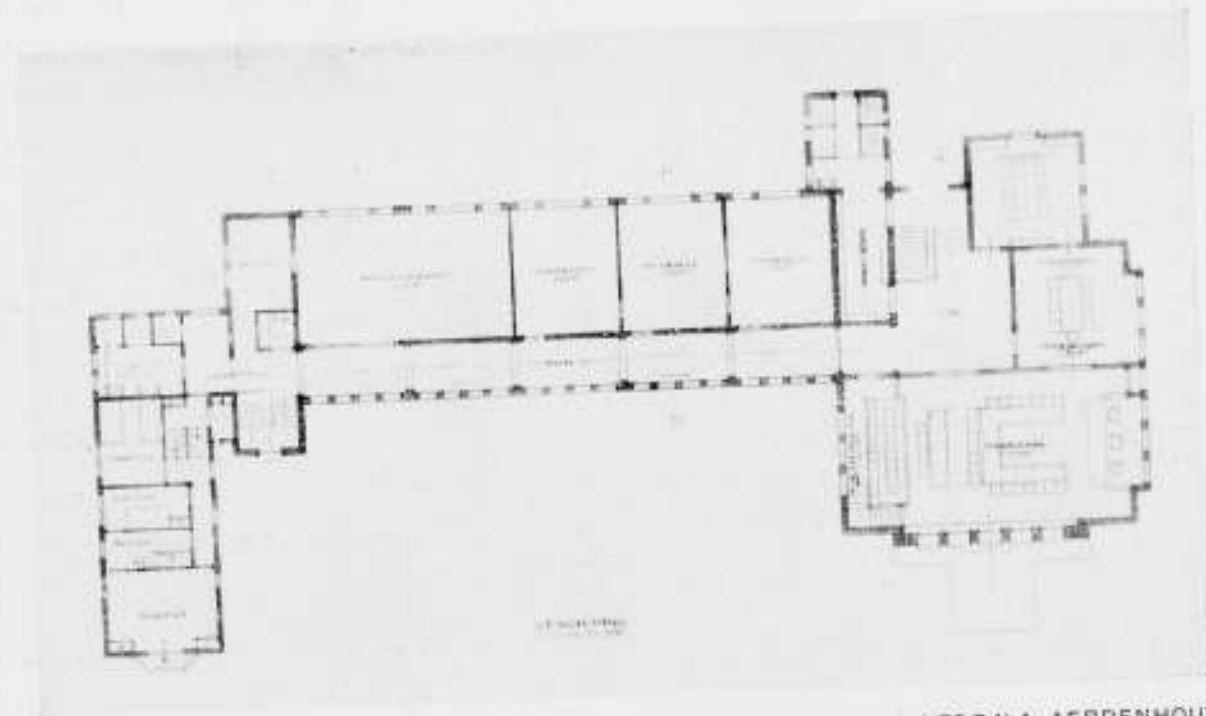
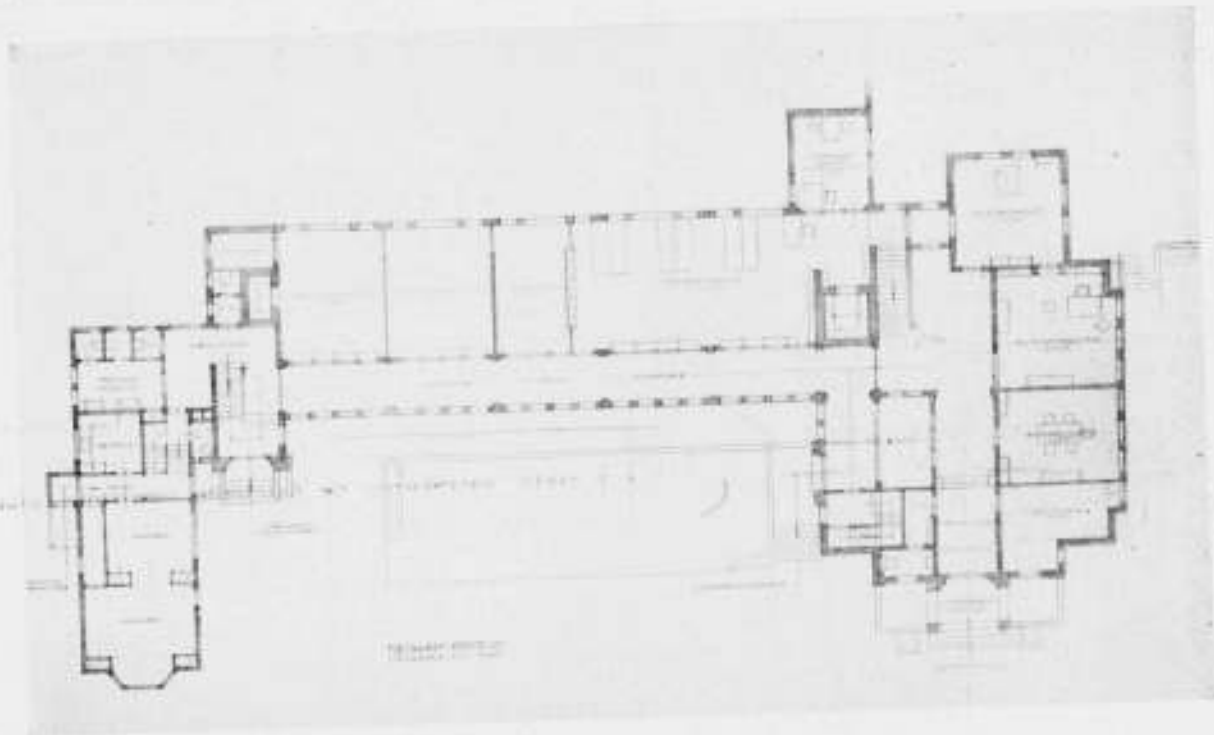
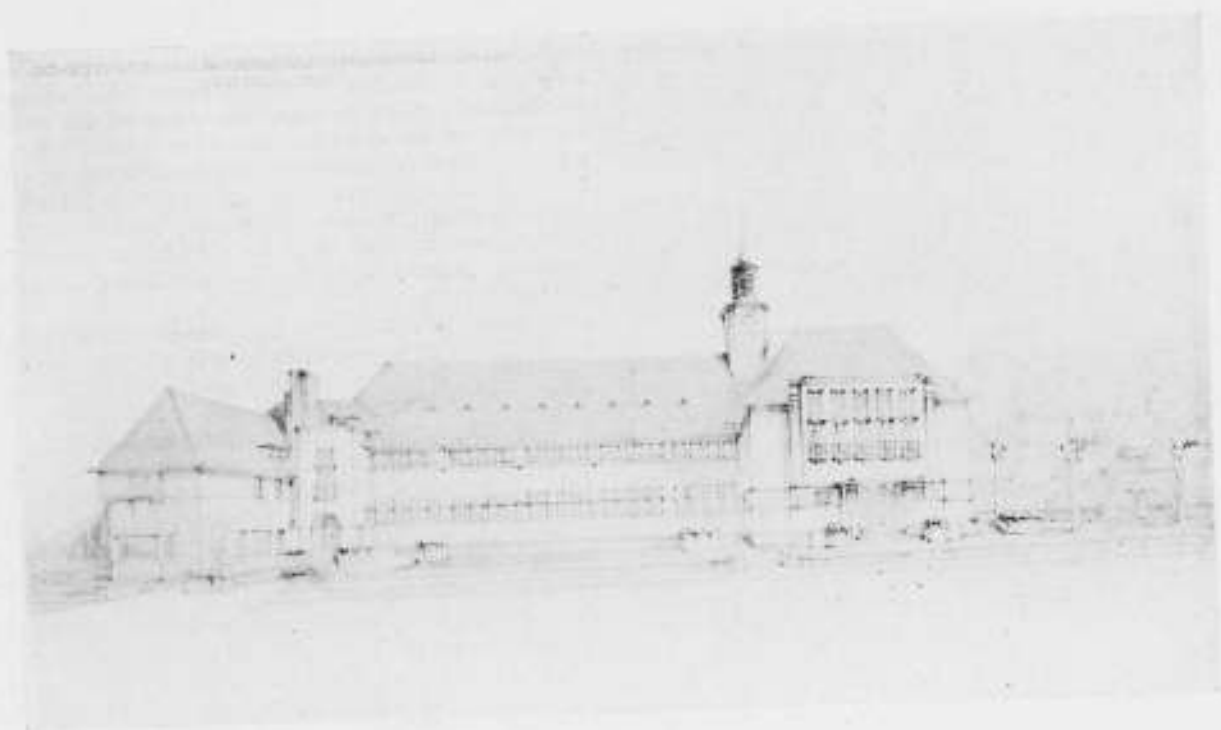
- 't Lentelot 8 teekeningen.
 - Libra 10 "
 - Westland 6 "
- Bij het onderzoek der teekeningen en bijbehorende stukken, bleken de ontwerpen aan hun verplichtingen te hebben voldaan. Alleen ontbrak bij

het ontwerp motto 't Lentelot, het inhoudsschema wat echter niet als een onder art. 15 in het contract bedoelde nalatigheid mag worden aangemerkt. Motto 't Lentelot: De situatie van het gebouw is zeer gunstig, zoowel wat betreft de bestaande wegen als ten opzichte van den zonnestand. Door het terug schuiven van het in de lengte richting ontwikkelde gebouw.

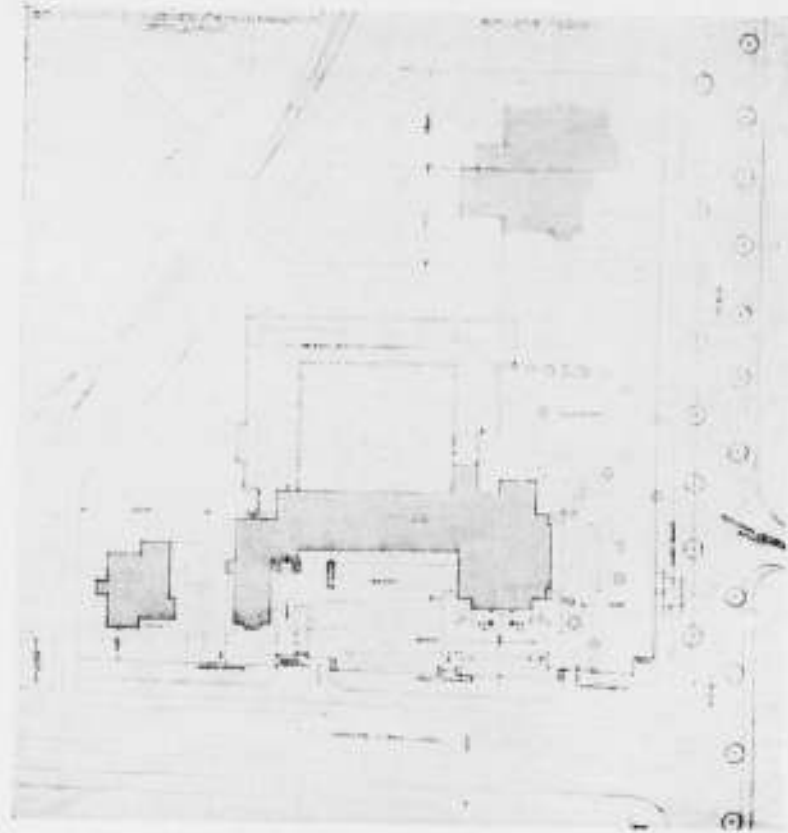

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE NAALDWIJK. MOTTO „WESTLAND”.
268

ARCHITECT B. HOOGSTRATEN B.N.A. TE RIJSWIJK Z.H

ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE NAALDWIJK. MOTTO „LIBRA”. ARCH. A. P. SMITS B.N.A. AERDENHOUT.

SITUATIE ONTWERP RAADHUIS TE NAALDWIJK. MOTTO „LIBRA“. ARCHITECT A. P. SMITS B.N.A., AERDENHOUT.

is een ruim voorplein ontstaan waardoor tevens een rustige ligging van de werkruimten wordt bevorderd. Evenwel heeft de ontwerper niet voldoende rekening gehouden met de bepaling dat de rooilijn van de, op 20 M. te brengen Grootte Woerdlaan, was vastgesteld op 10 tot 5 M. verloopend uit den kant van dezen weg. Om aan dezen eisch te kunnen voldoen zal het gebouwcomplex moeten worden verschoven en dientengevolge de geheele breedte van het terrein langs den Dijkweg in beslag worden genomen.

Omtrent de indeeling van het gebouw valt in het algemeen op te merken dat verschillende ruimten groter zijn genomen dan het programma voorschrijft. Zoo heeft o.a. het archief een oppervlakte van ongeveer 100 M², terwijl een oppervlakte van 70 M², gevraagd werd. De wachtkamer meet 26 M², waarbij nog komt een reserve vertrek van 10 M². (gevraagd 20 M²). De kamer van den secretaris heeft een oppervlakte van 35 M². (gevraagd 25 M²). De ruimte voor het publiek met aansluitende ruimte bij den ingang en bij het kantoor van den ontvanger, heeft een totaal oppervlakte van ongeveer 140 M². (gevraagd 50 M²). Bovendien is de ruimte voor de centrale verwarming en de garderobe, ofschoon daarvoor geen maten zijn genoemd, overdadig groot, te weten respectievelijk 58 M². en 65 M², terwijl ook de hal op den beganen grond voor een raadhuis voor een kleine landelijke Gemeente te royaal van opzet is te achten (ongeveer 130 M²).

Mede door deze groote oppervlakten, voornamelijk wat betreft de ruimten op den beganen grond, is het den ontwerper gelukt een interessante ruimteontwikkeling te verkrijgen die het plan op zich zelf genomen, zéér aantrekkelijk maakt maar waardoor aan den bescheiden opzet van het programma is tekort gedaan.

Bovendien kleven aan het plan eenige gebreken die niet over het hoofd gezien mogen worden. Zoo is de secretarie niet in overeenstemming met de overigens zoo ruime opvatting; de maten ervan overtreffen de minimum maat van 80 M². slechts weinig, terwijl de vorm niet gunstig is voor een dusdanige opstelling der schrijftafels dat alle afdelingen zoo dicht mogelijk liggen bij de loketten. Bovendien zal het maken van een afzonderlijke ruimte voor den hoofd-ambtenaar, niet in het plan aangegeven, moeilijkheden opleveren, in aanmerking genomen dat dit vertrek gemakkelijk voor het publiek bereikbaar moet zijn en niet ver van de kamer van den secretaris verwijderd mag liggen.

De ligging van de beide ingangen, mede in verband met de plaats van de bodekamer en ingang naar de publieke tribune, is niet zonder bezwaar voor den dienst. De bode kan geen voldoende controle uitoefenen op beide ingangen noch op de hal bij de kamer van den Burgemeester. Bovendien moeten de bezoekers van de publieke tribune een te grooten afstand door het gebouw afleggen wat de controle eveneens bemoeilijkt.

Op de verdieping is het verband tusschen raadzaal en andere vertrekken, die bij feestelijke gelegenheden als één geheel beschouwd moeten worden, niet geslaagd, doch overigens geeft de verdieping wat verlangd wordt.

Ten slotte moet nog worden opgemerkt dat de conclergewoning van het

hoofdgebouw is gescheiden, wat in de praktijk bezwaren zal opleveren. De uitwendige architectuur is zeer karakteristiek. Vooral de voorgevel die interessante partijen en fraaie verhoudingen te zien geeft, mag zeer geslaagd heeten. De achtergevel is wat verbrokken.

Bij narekening van den kubieken inhoud bleek dat dit plan de gestelde bouwsom verre zal overschrijden; de inhoud zal op ongeveer 11000 m³ moeten worden gesteld terwijl, gezien de kostbare uitvoering door de gebogen grondvormen en de in hoogte varierende partijen, de aangenomen eenheidsprijs van f 18.— per M³. ontoereikend dreigt te zijn.

Motto Libra.

De situatie van het gebouw is minder gunstig dan die van het vooraf besproken plan; de voornaamste gevel is gekeerd naar de Grootte Woerdlaan terwijl de gevel aan den Dijkweg minder belangrijk is geworden. Niettemin is de hoek van het gebouw behoorlijk geaccentueerd. Als gevolg van deze ontworpen ligging ontvangen de secretarie en de kamer voor den ontvanger weinig of geen direct zonlicht.

Door de gekozen situatie, is van het terrein een economisch gebruik gemaakt terwijl nog voldoende ruimte overblijft voor een belangrijke uitbreiding van het gebouw die op eenvoudige wijze tot stand kan worden gebracht. De tuinaanleg is versnipperd waardoor het voorrijden moeilijkheden zal ondervinden.

De maten der verschillende ruimten voldoen aan de eischen van het programma; alleen is de garderobe in het sousterrain onnodig groot.

De hoofdingang met hal en hoofdtrap is niet fraai van ruimteontwikkeling; bovendien zal de verlichting van de gang tusschen vestibule en hal te wenschen overlaten. De ingang van de Burgemeesterskamer ligt niet gunstig en de ingang van het toilet is te dicht bij de tochtdeur; ook is dit toilet te ver verwijderd van de vertrekken waarbij het behoort.

De ingang naar de ruimte voor het publiek ligt goed; evenzoo de bodekamer en de ingang naar de publieke tribune. Evenwel heeft de bodekamer, die slecht verlicht is, niet voldoende controle over de ruimte voor het publiek.

De uitbouw voor de secretaris-kamer, doch vooral voor het vertrek van den hoofd-ambtenaar, is gezocht en onharmonisch ten opzichte van het geheele plan. Deze laatste is bovendien moeilijk bereikbaar voor het publiek.

De indeeling der verdieping is goed en geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen, behoudens de minder gewenschte uitbouwen.

De conclergewoning, met het hoofdgebouw verbonden, veroorlooft een goede controle van de ingangen.

De architectuur is fijn en bezit verdienste, ofschoon niet alle partijen volkomen bevredigend zijn opgelost. Zoo is de raamindeeling van den Zuid-Oostgevel niet in alle opzichten te verdedigen. Overhoeks gezien zullen deze raamreeksen met de raampartij in den hoofdgevel, geen harmonisch geheel vormen. Mede zal daardoor de verlichting van de Raadzaal niet aangenaam zijn.

De kapvorm is zeer gecompliceerd en ontwikkelt zich niet logisch uit het plan; de zakgoot naast den toren verdient afkeuring en zal een zonderlingen indruk maken.

De inhoudsberekening is zeer nauwkeurig opgezet; met de bouwsom is rekening gehouden.

Motto Westland.

De situatie is goed en vertoont veel overeenkomst met die van het ontwerp 't Lentelot. Door het terugbrengen van het gebouw is hier eveneens een ruim voorplein ontstaan. Bovendien is de verkaveling van het terrein economisch; er kunnen drie perceelen bouwgrond beschikbaar blijven terwijl er niettemin voldoende uitbreidingsmogelijkheid van het gebouw blijft bestaan.

Door de ligging van het gebouw langs den Dijkweg kunnen niet alle vertrekken profiteren van het volle zonlicht. De vertrekken aan de achterzijde krijgen slechts in den namiddag zon, wat echter niet in strijd is met het bepaalde in het programma. De kamer van den Burgemeester en de Wethouders verkeeren in een gunstiger conditie daar zij op het Zuid-Westen zijn gelegen.

Het sousterrain is zeer beknopt van indeeling, mede omdat de ontwerper de hier gevraagde garderobe over den beganen grond en verdieping heeft verdeeld, wat inderdaad een voordeel mag heeten daar deze nu met de toiletten zijn gecombineerd.

Ook op den beganen grond en verdieping is de indeeling beknopt en zijn de afmetingen der ruimten overeenkomstig het programma.

Op den beganen grond liggen de beide ingangen dicht bijeen en worden beheerscht door de bodekamer vanwaar uit een gemakkelijke controle kan worden uitgeoefend op de ruimte voor het publiek, de hal in het officiële gedeelte en den toegang naar de publieke tribune.

De hoofdingang, vestibule, hal en hoofdtrap vormen een goed geheel; ofschoon niet overdreven royaal kan deze distributie een voornamen indruk wekken.

Minder gunstig is de ligging van het toilet dat men liever onder het bordes van de hoofdtrap zag ondergebracht.

De kamer voor den secretaris, het vertrek voor den hoofdambtenaar en de secretarie vormen een goed samenhangend, gestrekt geheel, wat met 't oog

op de bediening van het publiek zeer geriefelijk is. Bovendien is de hoofd-ambtenaar gemakkelijk voor het publiek te bereiken.

De verdieping ontwikkelt zich logisch uit den beganen grond. De raadzaal en de beide aansluitende vertrekken schikken zich goed om de hal, die bescheiden, doch voldoende van afmeting is.

De trap naar de publieke tribune is onvoldoende verlicht.

In 't algemeen zijn de garderoben met toiletten wat bekrompen, behalve die voor de raadsleden welke wat al te ruim zijn ontworpen.

De conclergewoning, die op praktische wijze met het hoofdgebouw is verbonden en een goed overzicht op de ingangen verzekert, vertoont een afwijking van het programma doordat een der slaapkamers en de badkamer op den beganen grond is ondergebracht.

De architectuur is eenvoudig — ook in de dakvormen — en heeft een voorname, waardig karakter in overeenstemming met de bestemming van het gebouw. De raadzaal is goed tot uitdrukking gebracht en staat in een juiste tegenstelling tot meer bescheiden behandelde dienstruimten.

Gelet op de eenvoudige behandeling van het geheele ontwerp en de vrij groote ongebruikte kapruimte, zal dit gebouw de gestelde bouwsom dicht benaderen.

Als resultaat van bovenstaande beschouwingen heeft ondergeteekende gemend de drie ontwerpen als volgt te moeten rangschikken:

No. 1. Ontwerp motto Westland.

De situatie aan een ruim voorplein is gunstig. De indeeling van het plan is beknopt en praktisch; de groepeerings der verschillende ruimten is goed doordacht. De uitwendige architectuur is voornamelijk en van een passend karakter.

No. 2. Ontwerp motto 't Lentelot.

Dit origineele, frissche ontwerp vertoont een gunstige situatie. Het plan is zeer verdienstelijk doch te royaal van opzet en daardoor tevens te kostbaar. De indeeling is niet in alle opzichten praktisch.

No. 3. Ontwerp motto Libra.

Dit ontwerp vertoont naast meerdere goede kwaliteiten eenige hinderlijke gebreken, zoowel wat de indeeling als het uitwendige betreft.

De adviseur,

HERM. v. d. KLOOT MEIJBURG.
Architect B.N.A.

Voorburg, 4 April 1930.

RAPPORT VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN NAALDWIJK AAN DEN GEMEENTERAAD INZAKE BOVENSTAANDE MEERVOUDIGE OPDRACHT.

ARCHITECTEN EN ONTWERPEN.

De 3 architecten aan welke ingevolge Uw besluit van 6 September 1929 de opdracht werd gegeven tot het vervaardigen van een schets-ontwerp voor den bouw van een gemeentehuis op „Zuidhoek“ hebben allen hun ontwerpen tijdig ingezonden.

De meervoudige opdracht werd verstrekt aan de heeren B. Hoogstraten, te Voorburg, A. P. Smits te Aerdenhout en het architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok, te Rotterdam.

De ontwerpen kwamen in onder de motto's (alfabetisch):

't Lentelot (8 teekeningen).

Libra (10 „ „).

Westland (8 „ „).

De heer Herm. van der Kloot Meijburg, te Voorburg, als adviseur-deskundige aangewezen, bracht begin April j.l. zijn rapport over de ontwerpen uit. Wij hebben voor en na de teekeningen met de gegeven toelichtingen bezien en bestudeerd om zoo goed en zoo bezonken mogelijk ons oordeel te vormen over deze aangelegenheid, die een groote uitgaaf van ons vraagt en voor de heele gemeente van veel betekenis is, naar wij aannemen voor reuven.

Wij willen niet verheelen, dat wij voor de beslissing eenigszins huiverig stonden in verband met de economische inzinking in het bedrijfsleven.

Intusschen zien uiteraard de architecten met belangstelling uit naar het resultaat hunner mededinging en vraagt ook het gemeentebelang om een beslissing.

Wanneer eenige huivering ons weerhield, was zulks dan ook alleen om de vrees, dat thans, onder invloed der economische depressie, deze zaak minder deugdelijk of meer beperkt zou worden behandeld dan men vermoedelijk achteraf gaarne zou zien.

BEOORDEELING DER ONTWERPEN.

Thans komend tot het resultaat der aan het drietal architecten verstrekte opdracht, mogen wij allereerst verwijzen naar de door dezen ingediende ontwerpen en het daaromtrent door den heer Herm. van der Kloot Meijburg als deskundige uitgebracht rapport.

RANGSCHIKKING ADVISEUR.

In dit rapport worden van elk der drie ontwerpen eenige technische en aestetische voor- en nadelen opgesomd, die tenslotte leiden tot deze rangschikking:

1. Westland, 2. 't Lentelot, 3. Libra.

Gelijk U bekend is, worden in deze geen prijzen toegekend. Het gemotiveerd rapport van den adviseur der gemeente heeft te dien aanzien voor den betrokken ontwerper uiteraard bijzondere waarde.

Overigens blijft de Raad geheel vrij in de keuze van den architect, aan welken hij de opdracht wenscht te geven, gelijk in de laatste bijeenkomst met de architecten noemens met zooveel woorden is vastgelegd.

Het standpunt van ons College ten deze bepalend, willen wij vooropstellen, dat wij geen dezer plannen zonder meer en ongewijzigd zouden willen nemen.

Dit lag wel bij voorbaat reeds voor de hand, omdat bij een meervoudige opdracht, zij het niet zoo sterk als bij een open prijsvraag, voor architect en opdrachtgever de gelegenheid ontbreekt, om open en rustig van gedachten te wisselen omtrent hoofdlijnen en details van hetgeen men wenscht. Er wordt vrijwel eenzijdig een algemeen program van eischen opgemaakt, dat enerzijds veel vrijheid moet laten en anderzijds toch den scheppenden kunstenaar belemmert in de toepassing van denkbeelden, die bij vrij overleg misschien met graagte werden gevolgd.

Dit wetende, heeft ons dan ook wel altijd voor den geest gestaan, dat de in te leveren ontwerpen onze keuze meer op den persoon van den ontwerper dan op een der ontwerpen zelve zouden moeten bepalen. Met andere woorden: dat, zonder één der ontwerpen ongewijzigd voor uitvoering aan te wijzen, de opdracht wordt gegeven aan den architect wiens ontwerp uit een oogpunt van bruikbaarheid en schoonheid voor ons de grootste bekoring heeft.

Wanneer het resultaat van dezen gedachtengang leidt tot andere rangschikking dan door den adviseur gegeven, wil zulks niet zeggen, dat wij diens rapport zouden afvallen. De verklaring van deze schijnbare tegenpraak wordt wellicht vergemakkelijkt door opstelling naast elkaar van enkele karakteristieken uit des heeren Meijburgs beoordeeling der als 1 en 2 gerangschikte ontwerpen.

Om de keuze niet noodeloos moeilijker te maken laten wij voorloopig buiten beschouwing het ontwerp „Libra“, dat ongetwijfeld mede groote verdiensten heeft, doch dat door den adviseur op aannemelijke gronden als No. 3 werd gerangschikt.

De adviseur onderscheidt in hoofdzaak naar

A. de situatie van het geheel.

B. de indeeling van het gebouw.

C. de uitwendige architectuur.

Wij geven hieronder ten aanzien van elk dezer punten enkele der voornaamste beoordeelingen, waarbij, in overeenstemming met de rangschikking, het onder I aangehaalde het ontwerp „WESTLAND“, dat onder II het ontwerp „'t LENTELOT“ betreft.

Wij vinden dan, meer of minder op den voorgrond gesteld.

A. I. de situatie is goed; een ruim voorplein; verkaveling terrein economisch; niet alle vertrekken profiteren van het volle zonlicht, dit is echter niet in strijd met het programma.

II. de situatie is zeer gunstig ten opzichte van bestaande wegen en zonnestand; ruim voorplein; rustige ligging werkruimten; niet voldoende gerekend met rooilijnbepaling.

B. I. Sousterrain zeer beknopt van indeeling; ook op beganen grond en verdieping de indeeling beknopt en afmetingen overeenkomstig programma; hoofdingang o.a. goed geheel; kan voornamen indruk wekken; werkvertrekken vormen goed samenhangend, gestrekt geheel; zeer geriefelijk.

II. Verschillende ruimten groter dan programma voorschrijft; mede hierdoor gelukt, een interessante ruimteontwikkeling te verkrijgen die het plan op zich zeer aantrekkelijk maakt maar waardoor tekort gedaan aan bescheiden opzet programma; Secretarie slechts weinig groter dan programmamaat; afzonderlijke ruimte voor hoofdambtenaar moeilijk te maken; ligging ingangen in verband met bodekamer niet zonder bezwaar;

C. I. architectuur is eenvoudig; voornamelijk, waardig karakter; zal de gestelde bouwsom dicht benaderen;

II. architectuur is zeer karakteristiek; voorgevel geeft interessante partijen en fraaie verhoudingen te zien; zal de gestelde bouwsom verre overschrijden. Uit deze korte opsomming, waarin wij getracht hebben enkele der voornaamste karakteristieken uit de beoordeeling zoo gerecht mogelijk naast elkaar op te stellen, blijkt naar onze meening voldoende duidelijk, dat de ongebonden beoordeeling naar de architectuur-op-zich tot een andere rangschikking kan leiden, dan die naar architectuur gebonden door het programma.

Het verschil in deze twee gezichtspunten, in welke keuze de adviseur uiteraard niet vrij kon zijn, bevat de verklaring waarom, zonder de redelijkheid der gegeven rangschikking aan te tasten, onze voorkeur zich kon richten op het ontwerp onder motto „'t LENTELOT“.

VOORKEUR B. & W.

Wij spraken boven van de grootste bekoring uit een oogpunt van bruikbaarheid en schoonheid.

Met betrekking tot het laatste geeft de adviseur aan dit ontwerp kwalificaties die zekere voorkeur schijnen te verraden wat betreft de architectuur-op-zich: de situatie is zeer gunstig, interessante ruimteontwikkeling, zeer aantrekkelijk, zeer karakteristiek, interessante partijen en fraaie verhoudingen. Ons hebben al deze kwaliteiten erg bekoord, terwijl dit ontwerp

met zijn oude herinneringen in moderne lijnen ons tevens de beste kans schijnt te geven voor aanpassing bij het dorp.

Bij eene achteraf aangepaste bespreking van het rapport duidde de heer Van der Kloot Meijburg den ontwerper nog aan als: een geniaal man en de perspectieftekening als een knappe schets, waaruit bleek, dat de tijd voor voldoende uitwerking ontbroken heeft.

Dit laatste stemt overeen met de toelichting, die de ontwerper van „t Lentelot" zelf geeft, aan het slot waarvan hij schrijft, dat de gelegenheid ontbrak tot het aanbrengen van mogelijke bezuinigingen. „waartoe bij een meer definitief plan zeker aanleiding zou bestaan".

Waar de adviseur intusschen als gevolg hiervan meermalen moest wijzen op overschrijding der programma-eischen, kan het niet al te zeer verwonderen, dat, ondanks de heel bijzondere kwalificaties, zijn beoordeling naar architectuur-en-programma tot een andere rangschikking moest leiden. Wij meenen echter voor de praktische uitvoering de aan een programma-stelling nu eenmaal verbonden belemmeringen onzerzijds te moeten beperken tot dit stadium van den Raadhuisbouw en ons verder te moeten werpen op bereiking van het beste.

Daarvoor speelt, naast het architectonisch aantrekkelijke, de bruikbaarheid wel den grootsten rol.

En hier moeten wij de aandacht vragen voor een zeer voornamen factor: den zoninval.

Bij de laatste bespreking met de architecten werd door één dezer gevraagd, hoe men zich de lichtinval heeft gedacht. De Voorzitter heeft toen blijkens de gehouden notulen geantwoord, „dat aan de ligging van de werkruimte ten opzichte van licht en zon groot belang zal worden toegekend".

Dienaangaande is naar onze meening de adviseur in zijne onder A, I (slot) aangehaalde conclusie wel wat al te mild met de interpretatie ook van hetgeen uit bedoelde bespreking verder is genoteerd: „dat voor de ligging der hoofdvertrekken gerekend moet worden op toetreding van direct zonlicht, in ieder geval op toetreding van zooveel mogelijk zon".

Hier toch ligt wel het zwakste punt van het ontwerp „Westland", een punt ook, dat door ondergeschikte omwerking niet te verbeteren is en waarvan wij niet aarzelen te zeggen, dat het dit ontwerp voor praktische uitvoering onaanvaardbaar maakt.

Hier hebben immers alleen de raad- en de trouwzaal volop zon. Men kan deze vertrekken onbetwist hoofdvertrekken noemen, doch even onbetwist meenen wij te mogen stellen, dat het gebruik juist van deze hoofdvertrekken van zonneweelde het minst profijt trekt. Verder krijgt de burgemeesterskamer op den middag zoninval, en heeft de secretarie indirecte zon op de meest gewenschte uren. Gedurende den vollen werkdag zijn van de zon geheel verstoken de vertrekken voor den Secretaris, den Ontvanger, den hoofdambtenaar, typisten, architect, tekenkamer en alle reservevertrekken.

De ontwerper van „t Lentelot" nu heeft, bij ongeveer gelijke projectie van den hoofdgevel langs den Dijkweg, hiervoor een oplossing gevonden, die rechtstreekschen zoninval geeft in alle werkvertrekken, zoowel boven als beneden, en dat gedurende den besten tijd, den voormiddag.

Zoo kan het niet verwonderen, dat dit ontwerp ons het meest bekoorde in schoonheid en bruikbaarheid beide.

BESLUIT.

Waar bovendien de ontwerper zich reeds bij voorbaat uitdrukkelijk bereid toont om zijn plan tot de gewenschte proporties terug te brengen en het thans gebodene voor diens potentie daartoe voldoende waarborg biedt, hebben wij de eer U voor te stellen:

1e. Met inachtneming der boven gemaakte voorbehouden en de verder door den adviseur gemaakte opmerkingen, den inzender onder het motto „t Lentelot" de opdracht te geven tot het vervaardigen van een definitief ontwerp voor een Raadhuis, op basis van ondergenoemde bouwsom;

2e. met betrekking tot de uitvoering van dit ontwerp thans geen beslissing te nemen;

3e. B. & W. op te dragen met den onder 1e. bedoelden architect zoodanige overeenkomst te treffen, dat eventuele verhooging van het reeds tegekende honorarium zich beperkt tot een billijke vergoeding voor verlangde verder gaande uitwerking dan de in het program gevraagde schetsmatige teekeningen en dat de gemeente aan de uitvoering van een ontwerp niet wordt gebonden.

Indien dit voorstel door Uwen Raad wordt aanvaard, zullen wij met den ontwerper in nader overleg treden en te zijner tijd het definitieve ontwerp aan Uwe goedkeuring onderwerpen.

BOUWSOM.

Intusschen is het voor deze definitieve opdracht noodig dat de Raad zich nader uitsprekt omtrent het bedrag dat voor den bouw kan worden beschikbaar gesteld en de grootte van het terrein, dat ertoe wordt vrijgegeven. Het overleg met de architecten en de ingeleverde ontwerpen hebben te dien aanzien mede een en ander geleerd.

Bij het opstellen van het programma, waarop Uwe voorloopige goedkeuring werd verleend, is gerekend met voorziening in de terstond noodige ruimten en senige reservaruimte voor de naaste toekomst. Daarnaast werd voorge-

schreven, dat de ontwerpen geschikt moesten zijn voor doelmatige uitbreiding in verdere toekomst.

Gezien de duurte van het bouwen in onze streek en den aard van het te stichten gebouw, waren de deskundigen het erover eens, dat moet worden gerekend met een bouwsom van f 18.— per M². inhoud.

Nu komt de inhoudsberekening van het ontwerp, dat in verband met het program het meest geslaagde schijnt te zijn (motto „Westland") tot een totaal van 7766 M², wat vrijwel overeenkomt met den inhoudsmaat dien de adviseur zich had voorgesteld.

Naar f 18.— per M². voert zulke echter tot een totaal van rond f 140.000.—, waarbij met heiwerk niet gerekend werd.

Het ontwerp „Libra" komt tot 6798 M², bij lagere, tot 7078 bij grotere verdiepinghoogte, hetwelk een bouwsom geeft van f 122.400.— respectievelijk f 127.400.— zonder heiwerk en terreinafscheidingen. Ook dit ontwerp moest dus nog tweeledig worden opgezet om binnen het gestelde bedrag van f 125.000.— te blijven.

Een en ander heeft ons tot dit inzicht gebracht: willen wij een Raadhuis stichten dat, met behoud van den landelijken eenvoud, voldoende presteert en ook voor de naaste toekomst kan geacht worden aan ruimte-eischen te voldoen, dan zal voor de bouwkosten met inbegrip van heiwerk en terreinafscheiding een bedrag van f 150.000.— moeten gevoteerd worden. TERREIN.

Wat het terreingebruik betreft, schijnt ons een projectie met den hoofdgevel naar den Dijkweg gekeerd bepaald voorkeur te verdienen. Voor dit geval zal, gezien den omvang van het gebouw, de ontwerper zooveel mogelijk moeten worden vrijgelaten om althans de helft van het naast Zuidhuisk gelegen bouwperceel in het plan te betrekken. Reeds bij de bespreking met de architecten werd hierop algemeen aangedrongen en meenden wij ons hiertegen niet te mogen blijven verzetten.

Wij ontvinden ons niet, dat een en ander een niet onaanzienlijke verzwaring van het gemeentelijk budget met zich brengt, doch waar nu eenmaal de noodzakelijkheid tot het stichten van een Raadhuis er is, daar vertrouwen wij, dat de Raad met ons zal wenschen, dat het nieuwe huis der gemeente die gemeente waardig zij, ook voor ons nageslacht.

Burgemeester en Wethouders van Naaldwijk.

HET NIEUWE VOSSIUS-GYMNASIUM TE AMSTERDAM.

Voor en na de besprekingen in den Gemeenteraad — waarbij het benoemde credit voor dit gebouw gevoteerd werd — zijn er in verschillende dagbladen artikelen verschenen, waarin gewezen werd op de abnormaal hoge kosten, met de totstandkoming van dit plan gemoed.

Vooral werd de aandacht gevestigd op het cijfer ± f 35.— per M² nuttige ruimte, dat als bewijs van het abnormale der kosten zou kunnen gelden. Daar het voor het bureau, dat aansprakelijk is voor ontwerp en uitvoering van dit bouwwerk, wel van belang is dat men in vakkringen weet, dat het de gebouwen voor de Gemeente Amsterdam voor normale prijzen wenscht tot stand te brengen, stel ik er prijs op in het Bouwkundig Weekblad in 't kort deze bouwkosten-quaestie uiteen te zetten.

De begroting van het nieuwe gebouw voor het Vossius-Gymnasium komt op een bedrag, dat zonder de kosten van meubilering, stoffeering en werkzaamheden op het speelterrein gesteld is op ± f 21.— per M² ombouwde ruimte.

Een normaal bedrag m.i. voor een dergelijk werk.

In dezen prijs zijn begrepen alle bouwkosten, dus ook die van alle installatiën en die van project, tekenwerk en toezicht.

De oorzaak, dat er bij de beoordeeling der bouwkosten van dit werk sprake was van ± f 35.— per M² nuttige ruimte, was de volgende:

Daar bij de beoordeeling dezer plannen de totale bouwkosten zeer hoog werden gevonden en vermoed werd, dat deze nog hooger waren dan die van een gymnasium-plan der Gemeente Utrecht, werd om een vergelijking der bouwkosten van deze twee plannen gevraagd.

Deze was het eenvoudigst te geven, door bij elkaar te tellen de inhouden van alle gevraagde ruimten (van de geëischte afmetingen) van de beide plannen. Deze totaal-inhouden van de „nuttige ruimte" zooals ze genoemd werden, gedeeld op de respectievelijke begrotingscijfers der bouwkosten van de beide plannen gaven voor Amsterdam f 35.39 per M² nuttige ruimte en voor Utrecht f 37.64 per M² nuttige ruimte.

In deze „nuttige ruimte" werden dus niet opgenomen de inhouden voor funderingen, kappen, muurdikten, vloer-, plafond- en balkdikten, trappen, hallen, portalen, gangen, toiletten enz. enz.

De vergelijking van deze nuttige ruimten was in dit geval wel wenschelijk, omdat in den inhoud van de nuttige ruimte juist tot uiting kwam, wat in het bouwprogramma geëischt werd en in het cijfer der bouwkosten het bedrag, dat nog noodig was om de gevraagde ruimten tot een goed bouwwerk te groepeeren.

Dat de inhoud van de hier bedoelde „nuttige ruimte" niet mag beschouwd worden als de inhoud van het gebouw, zooals deze in vakkringen berekend wordt voor een globale begroting per M² ombouwde ruimte zal hier wel niet nader bstoogd behoeven te worden.

A. R. HULSHOFF, Stadsarchitect.

Amsterdam, Augustus 1930.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: JR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, JR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

N° 34

1930

23 AUGUSTUS

ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN. PERSPECTIEF ZIJDE VISCHMARKT. ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

TOELICHTING BIJ HET ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE LEIDEN.

1. Situatie uit stedenbouwkundig oogpunt.
Ter motiveering van de situatie verwijs ik naar mijn uitvoerig rapport dd. 9 Maart j.l., waarin werd uiteengezet dat ook thans nog de situatie van het oude raadhuis voor den herbouw bijzondere kwaliteiten biedt, en nog steeds een zeer geëigende ligging van het bouwwerk in het stadsplan waarborgt. Bij de beoordeeling van mijn voorstel is deze overweging uit den aard der zaak van primaire beteekenis.

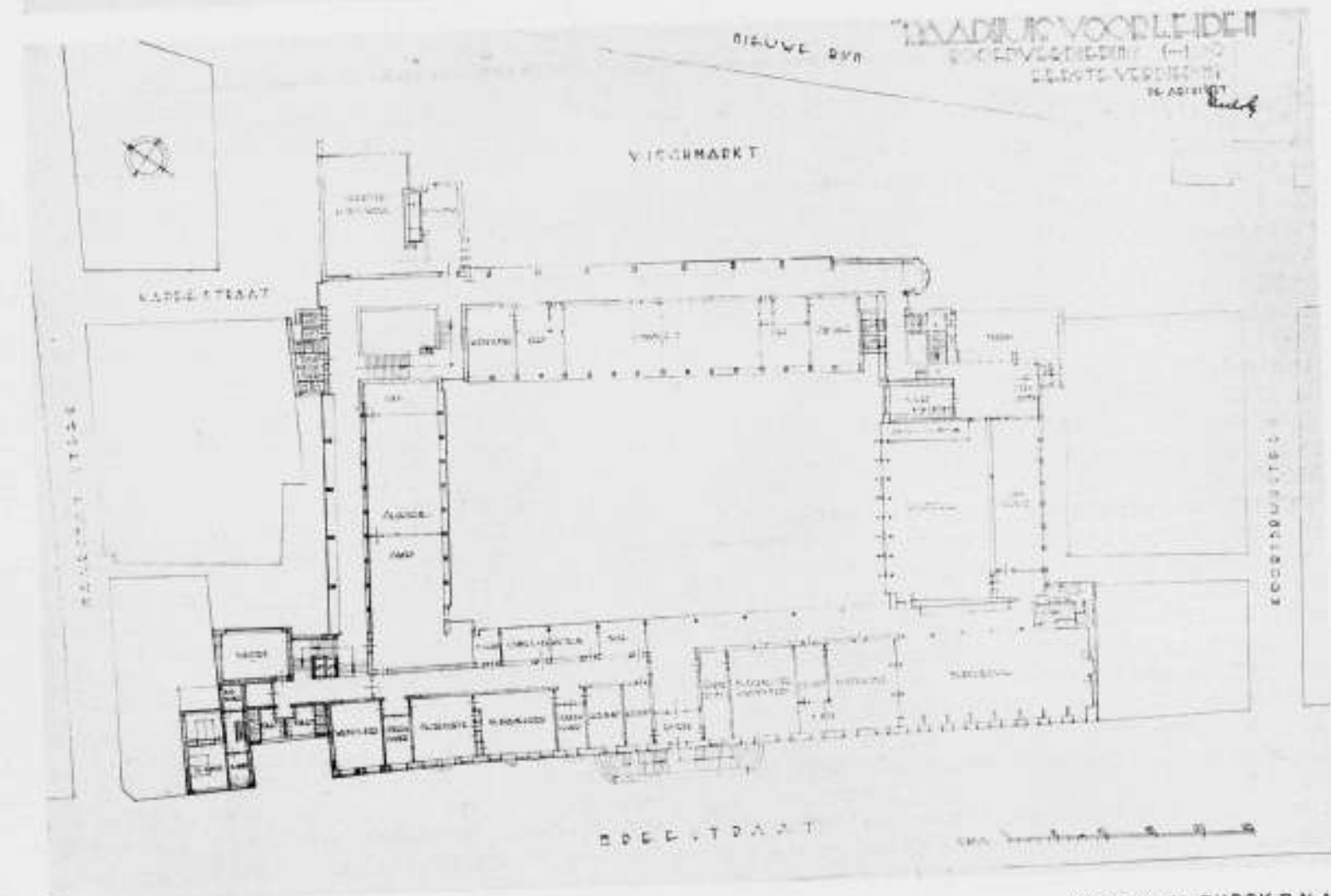
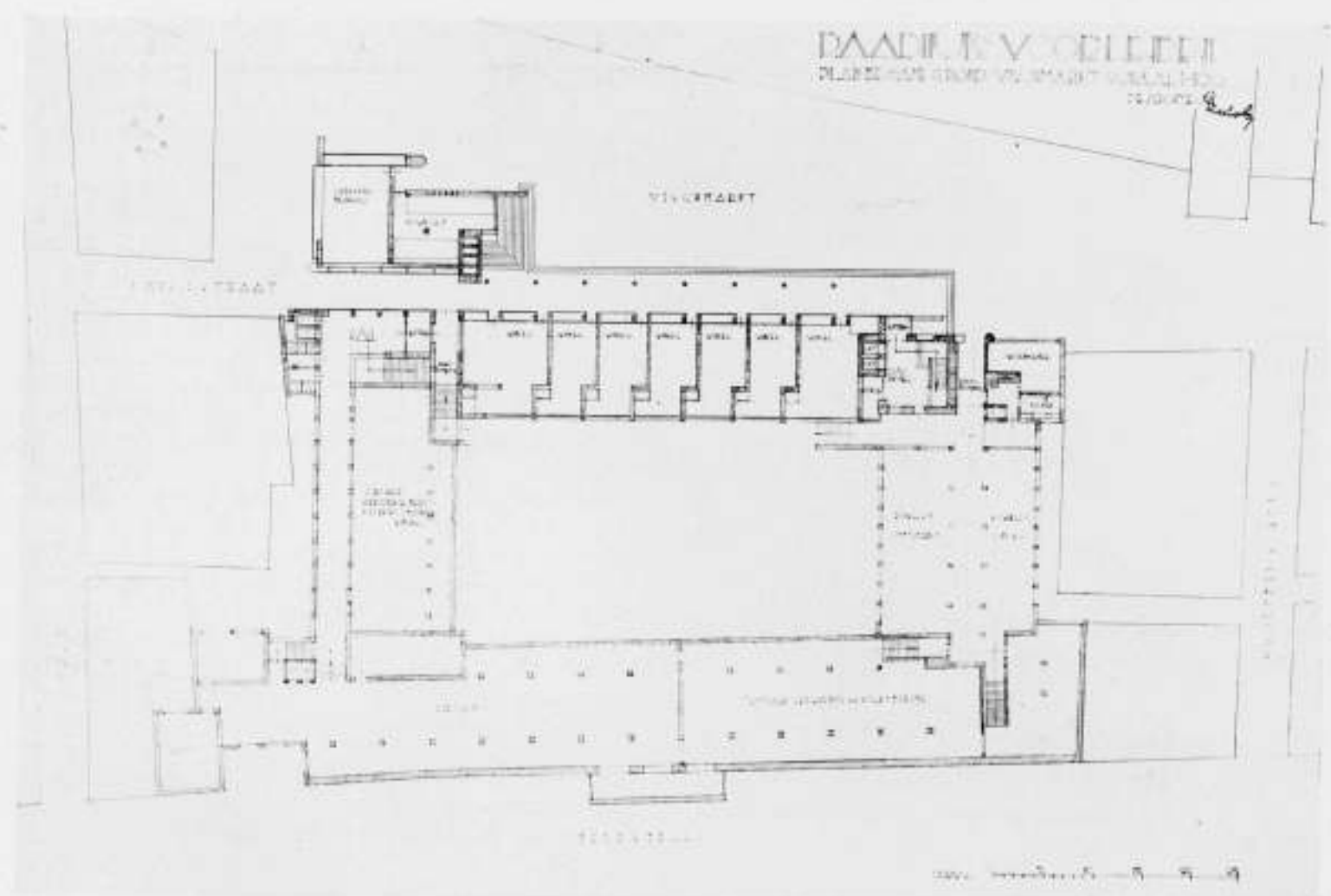
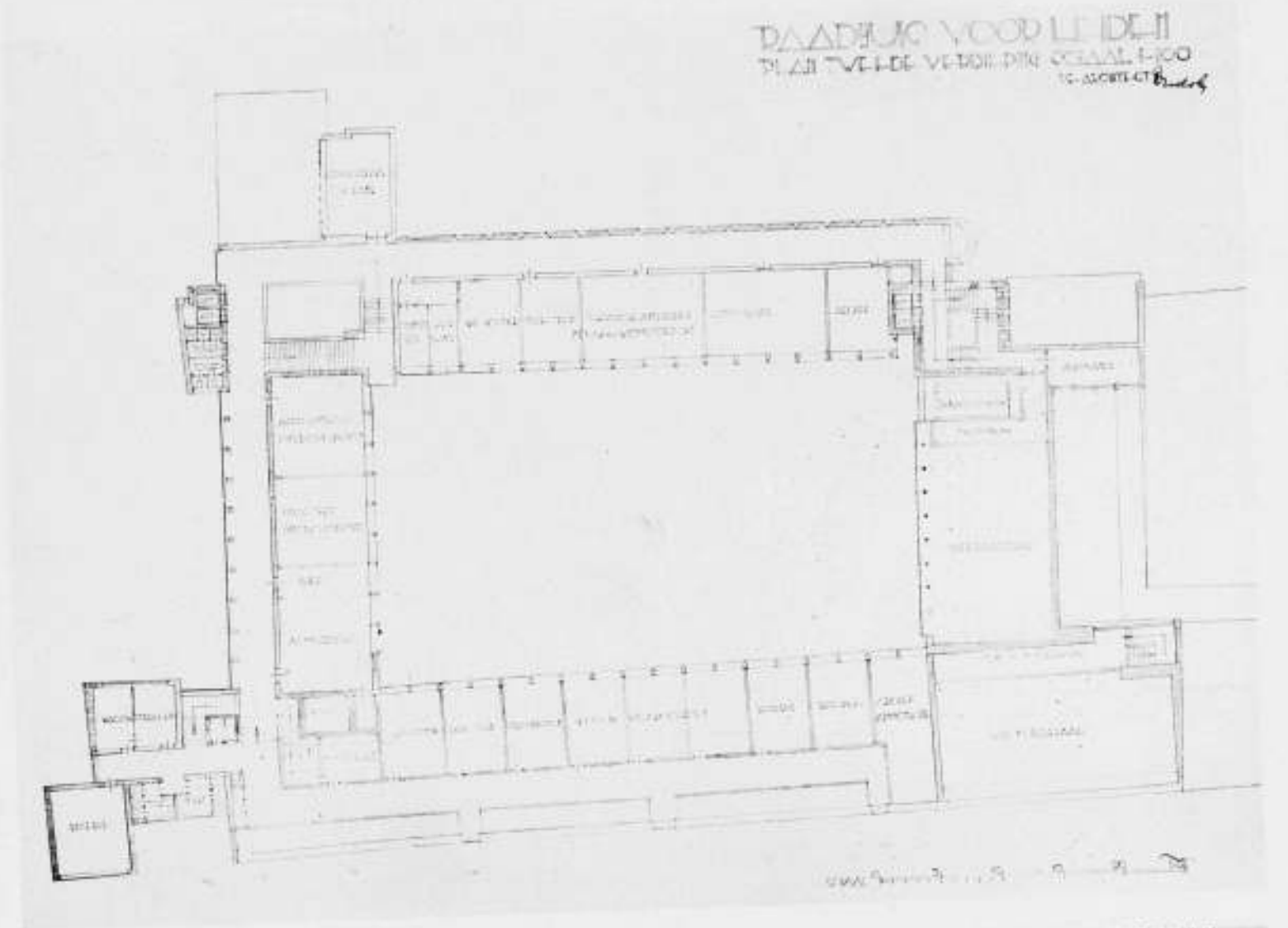
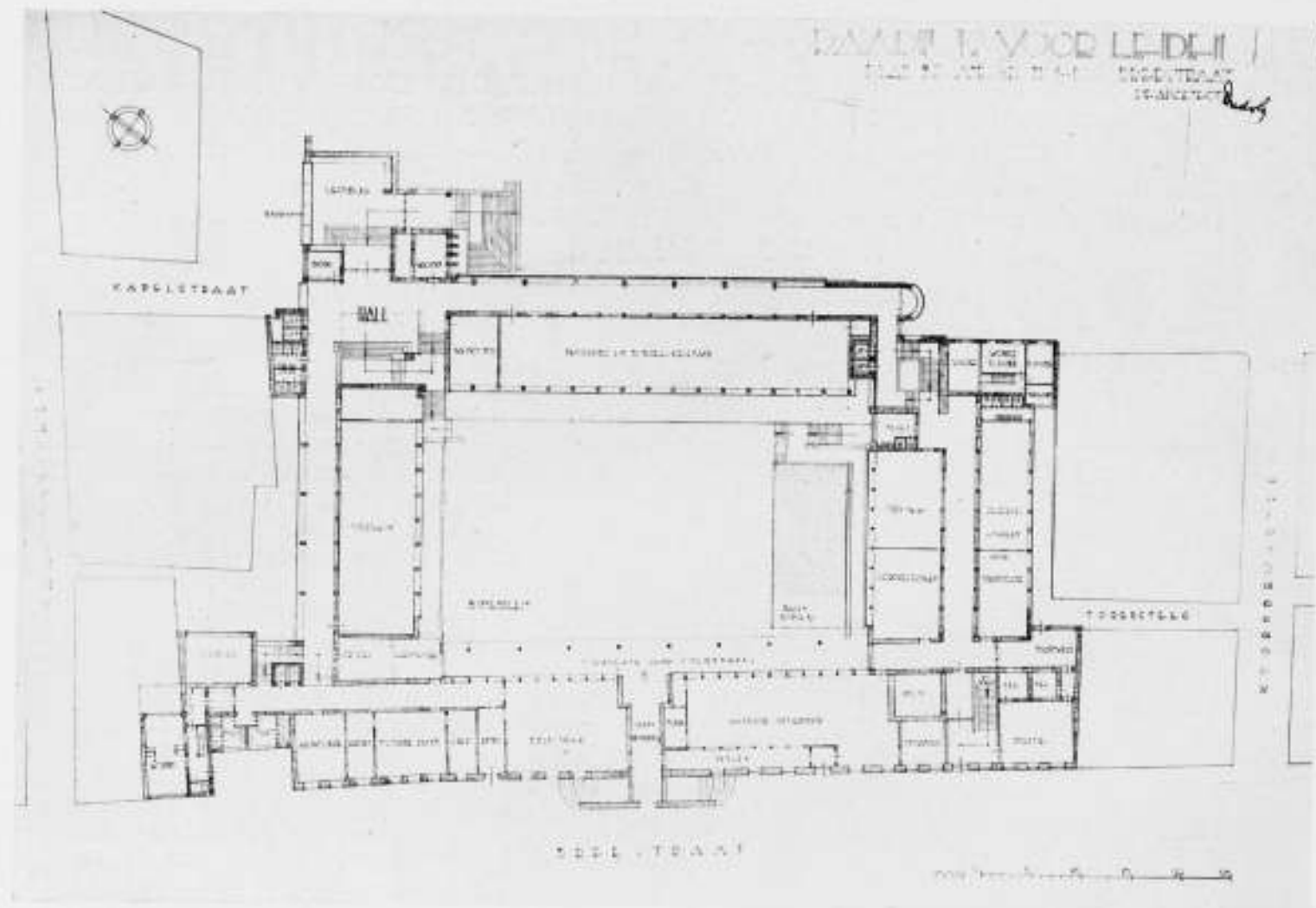
2. Principieele grondslagen.

Het is bij de uitwerking van het plan dan verder van het grootste gewicht, enerzijds de bezwaren van de ligging in een druk stadscentrum voor het gebouw zelf zooveel mogelijk op te heffen, en anderzijds de verkeersbezwaren, uit het tamelijk intensieve gebruik van een raadhuis voor het stadsverkeer in de onmiddellijke omgeving voortvloeiende, zooveel mogelijk te

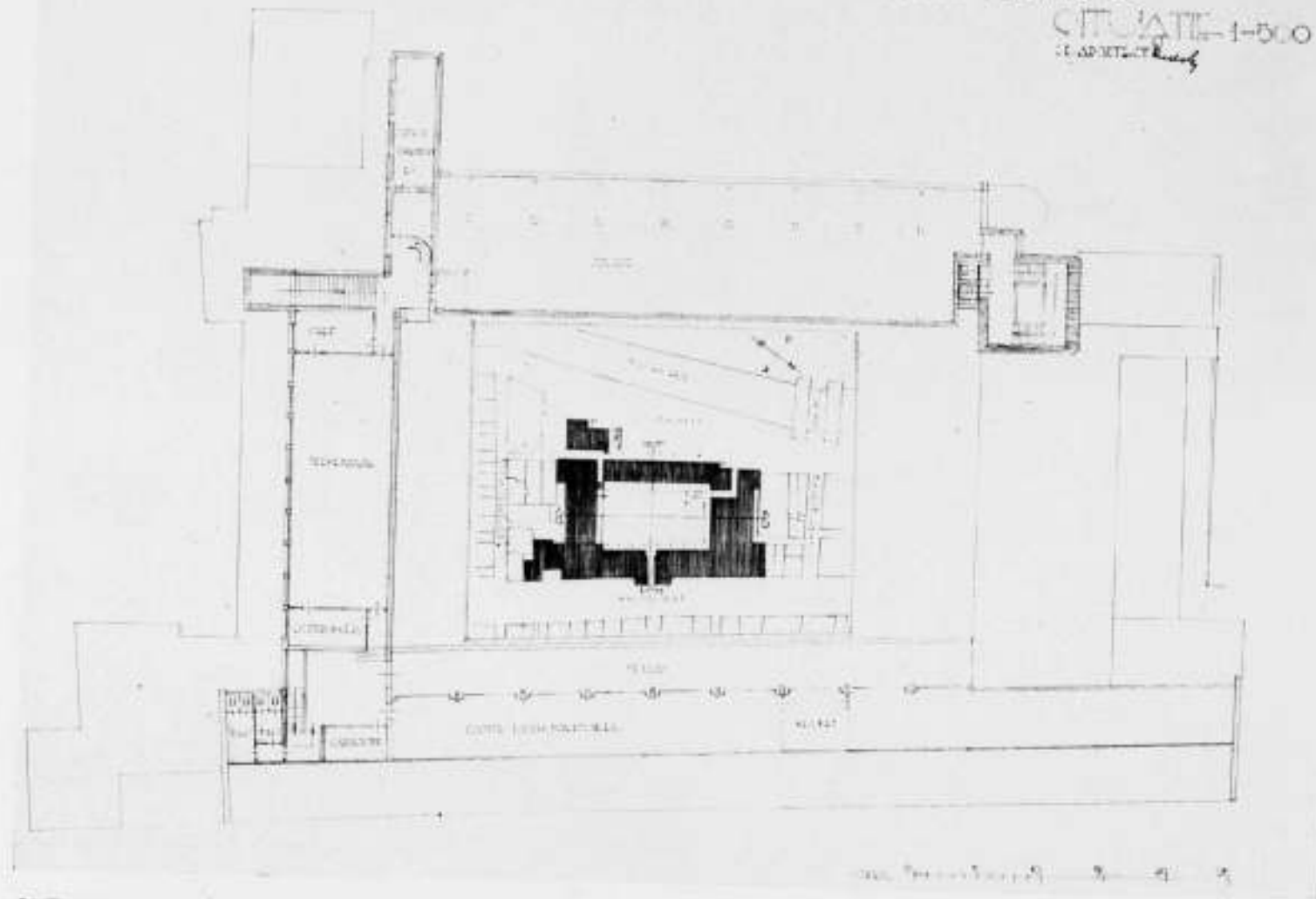
voorkomen. Als derde factor van overweging komt dan bovendien nog aan de orde het al of niet opnemen van den bestaanden ouden gevel in het nieuwe project. Dit laatste mocht naar mijn meening slechts dan geschieden, wanneer die gevel de ontwikkeling van een gaaf, modern plan, met volkomen redelijke ruimte-distributie niet in den weg zou staan. Want het zou slecht te verantwoorden zijn, thans een bouwwerk tot stand te brengen, waarin ons nageslacht wellicht honderden jaren de bezwaren zou ondervinden van onze verkeerd begrepen deferentie voor oude architectonische schoonheid. Maar daartegenover staat, dat voor het opnemen van dezen gevel in het nieuwe plan, wanneer aan de bovenomschreven voorwaarde volledig zou kunnen worden voldaan, niet alleen kunsthistorische, maar ook praktische overwegingen pleiten. In kunsthistorisch opzicht bleef in dezen fraaien gevel ongetwijfeld het meest waardevolle deel van het oude raadhuis behouden, dat, afgezien nog van het geheel onvoldoende vloeroppervlak, een uiterst gebrekkige planin-deeling vertoonde en in het algemeen slecht verlichte vertrekken bevatte. Deze gevel besloot echter voortreffelijk een zeer lang bouwwerk aan een smalle, eenigszins gebogen straat; de onderhoudende detaillering is typisch op het nabije effect berekend. Laat men den ouden gevel vervallen, dan zou men er niet licht toe komen een zóó representatief bouwwerk in de oude rooilijn te plaatsen; men zou het op groter afstand wenschen te zien, liefst te overzien, maar dat laat de beschikbare bouwdiepte niet toe. Door aan de Vischmarkt de willekeurige verbreding van den Oude Rijn te laten vervallen en dezen op een normale Leidsche grachtbreedte te reduceeren, en voorts door het overbouwen van een winkelgalerij aan de Vischmarkt, bleek het, met behoud van den ouden gevel, mogelijk, een zóó groote bouwdiepte beschikbaar te krijgen, dat een ruim binnenplein in het plan kan worden opgenomen.

Dit is het essentieele van het hierbij aangeboden project. Door dit binnenplein, dat een oppervlakte van ruim 25 x 45 M². verkrijgt, wordt het mogelijk aan alle dienstvertrakken een voortreffelijke, rustige ligging te verschaffen, en ze, in verband met de oriëntering, alle zooveel als eenigszins mogelijk is van de zonbelichting te doen profiteeren. Het binnenplein is voor voetgangers zoowel van de Breestraat (door het poortje onder de hoofdtrap) als van de Vischmarkt (op twee plaatsen aan het pleineinde) bereikbaar gemaakt, geheel buiten het raadhuis om. Afscheiden van de groote praktische voordeelen is daardoor een zeer aantrekkelijk element in het stadsplan gebracht; het tusschen Breestraat en Vischmarkt harmonisch van verhouding zijnde binnenplein zal zonder twijfel juist zooveel voetgangersverkeer tot zich trekken als voor verlevendiging daarvan wenschelijk is. Op de beide doorsnedeteekeningen is te zien dat de zuidelijke pleinwanden lager konden worden gehouden dan de noordelijke, waardoor de overvloedige toetreding van zonlicht wordt bevorderd.

De eisch, tenslotte, dat het nieuwe raadhuis het toch al drukke Breestraatverkeer niet behoort te verzwaren, is bevredigd door den meest gebruikten toegang aan de Vischmarkt te leggen. De bijzondere vorm der situatie vroeg daar een bijzondere oplossing: de ingang is zooveel mogelijk voor het gevelvlak

RAADHUIS TE LEIDEN PLANNING VERDIEPING 3e VERDIEPING
SITUATIE 1:500
A. DUDOK

ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN.

PLAN 3e VERDIEPING EN SITUATIE.

ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

vooruit gebouwd, op het smalste punt een rijwegbreedte van 15 M. vrijlatende. (In verband met bestaande en elders oit bereikbare wegbreedten is deze afmeting zeker voldoende). De ruimtelijke vorm van het bouwwerk sluit zich daardoor zooveel mogelijk aan bij dien der situatie; terwijl anderzijds het gebouw architecturaal voldoende uit zijn omgeving naar voren treedt. In plastisch opzicht is dan ook wel degelijk naar aanpassing bij de omgeving gestreefd: de houding van het gebouw is stedenbouwkundig verantwoord.

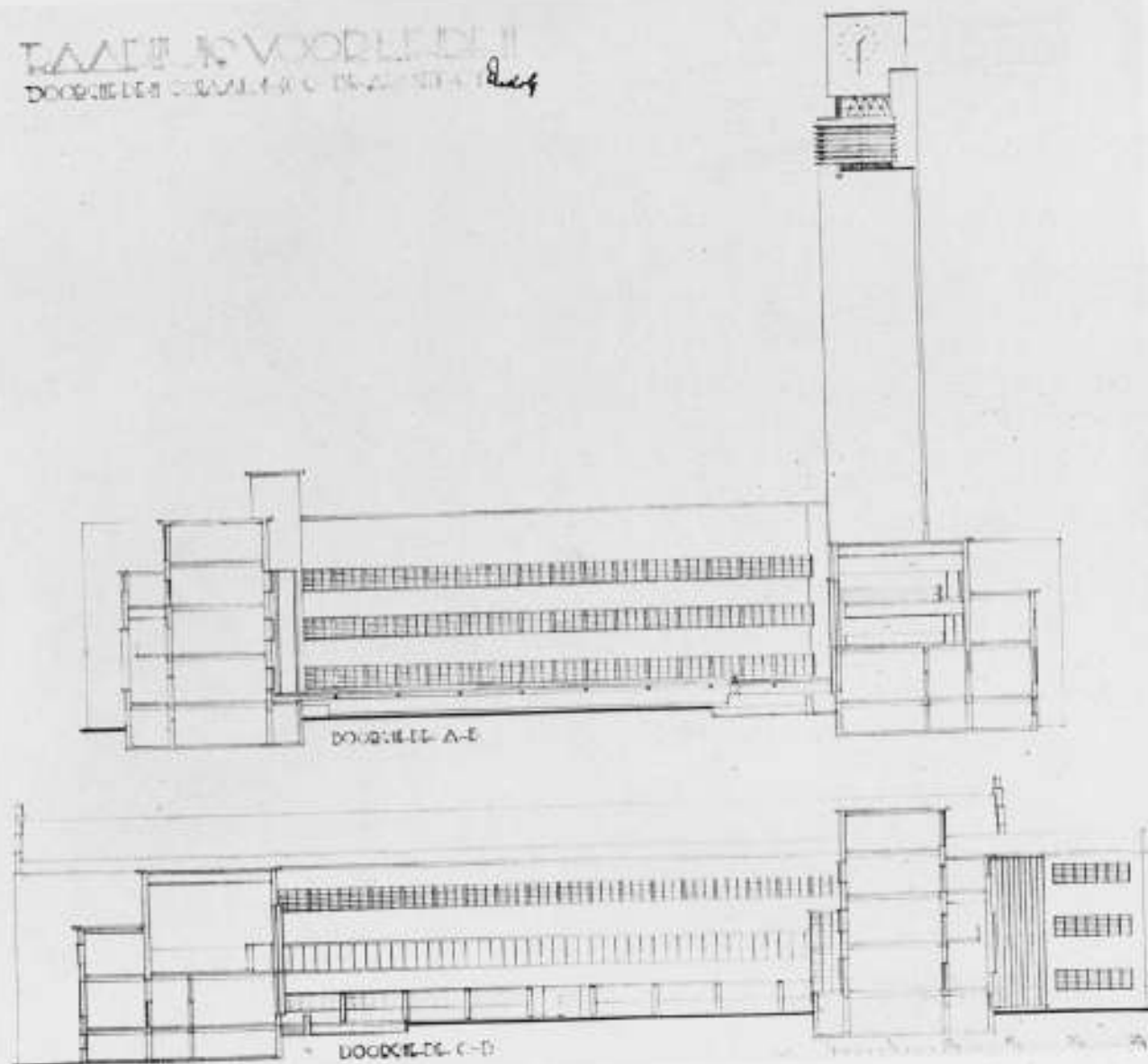
3. Planinndeelingen.

Voor de planinndeeling vormt het uitvoerige „cahier de charges“ dat ik van Uw College ontving, den grondslag. Daarin staan de verschillende diensten met de daarvoor benodigde vloeroppervlakken nauwkeurig vermeld. Buiten het representatieve, centrale bestuursgedeelte en de noodige trouw- en vergaderzalen bevat het project ruimten voor de eigenlijke secretarie (Algemeene Zaken, Onderwijs, Financiën, Militaire Zaken en Burgerlijke Stand), voorts ruimten voor den dienst van den Gemeente-Ontvanger. Al deze vertrekkenreeksen zijn in de „beganegrond-Breestraat“ verdieping en in de 1e verdieping ondergebracht en daar als een eenheid tot uitdrukking gekomen. Maar bovendien bevat het plan op de 2e en 3e verdieping de lokaliteiten voor de technische gemeentediensten (Bouwtoezicht en Publieke Werken). De opneming van deze ruimten in het project acht ik een groot voordeel, immers hierdoor verkrijgt men de beschikking over een ruime actieve reserve. Het verkeer in het gebouw wordt geleid langs een zeer eenvoudig en goed belicht gangstelsel, dat speciaal voor de dienstver-

trekken op den beganegrond bovendien nog een verlichting van de gangzijde waarborgt (zie doorsneden). Ter beperking van het verkeer ligt de hoofdtrap onmiddellijk bij den hoofdingang; twee neventrappen bevinden zich bij de belangrijke hoekpunten. Bij alle trappen voorziet een dubbele („Pater-noster“) lift in het gemakkelijke verticale verkeer. Voorts is zoowel aan de Breestraat als aan de Vischmarkt op een dienstwoning gerekend. Beschouwen wij na deze algemeene opmerkingen de verschillende verdiepingplannen nader, dan komen wij achtereenvolgens tot:

a. Plan beganegrond Vischmarkt. Daarin treft allereerst de opneming van een winkelgalerij, waarvoor verschillende argumenten pleiten. In de eerste plaats achtte ik het onjuist het bedrijvige karakter van de Vischmarkt te schaden door het bouwen van een lang, 's avonds ongebruikt en daardoor eenigszins doodsch gevelfront; een winkelreeks past daar zeker in de sfeer. Maar ook het feit dat de Vischmarkt = 2.20 M. lager is gelegen dan de Breestraat leidt ertoe om van dat hoogteverschil voor den bouw van een 3.30 M. hoge winkelgalerij te profiteeren; de oplossing der trappen houdt met het resterende hoogteverschil van 1.30 M. rekening. Door de winkels achteruit en langs de winkelgalerij te projecteeren, die juist in het verlengde van de Kapelstraat is gelegen, dient men enerzijds het voetgangersverkeer en plaatst men anderzijds de winkels op een meer bescheiden plan, zonder de commercieele waarde te schaden. Verder bevat deze verdieping ruime, en zoowel van de Breestraat als de Vischmarkt bereikbare rijwielbergplaatsen voor publiek en ambtenaren, de noo-

RAADHUIS TE LEIDEN DOORSNEDEN DOORLIJNEN A-A' EN C-C'

ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN.

DOORSNEDEN.

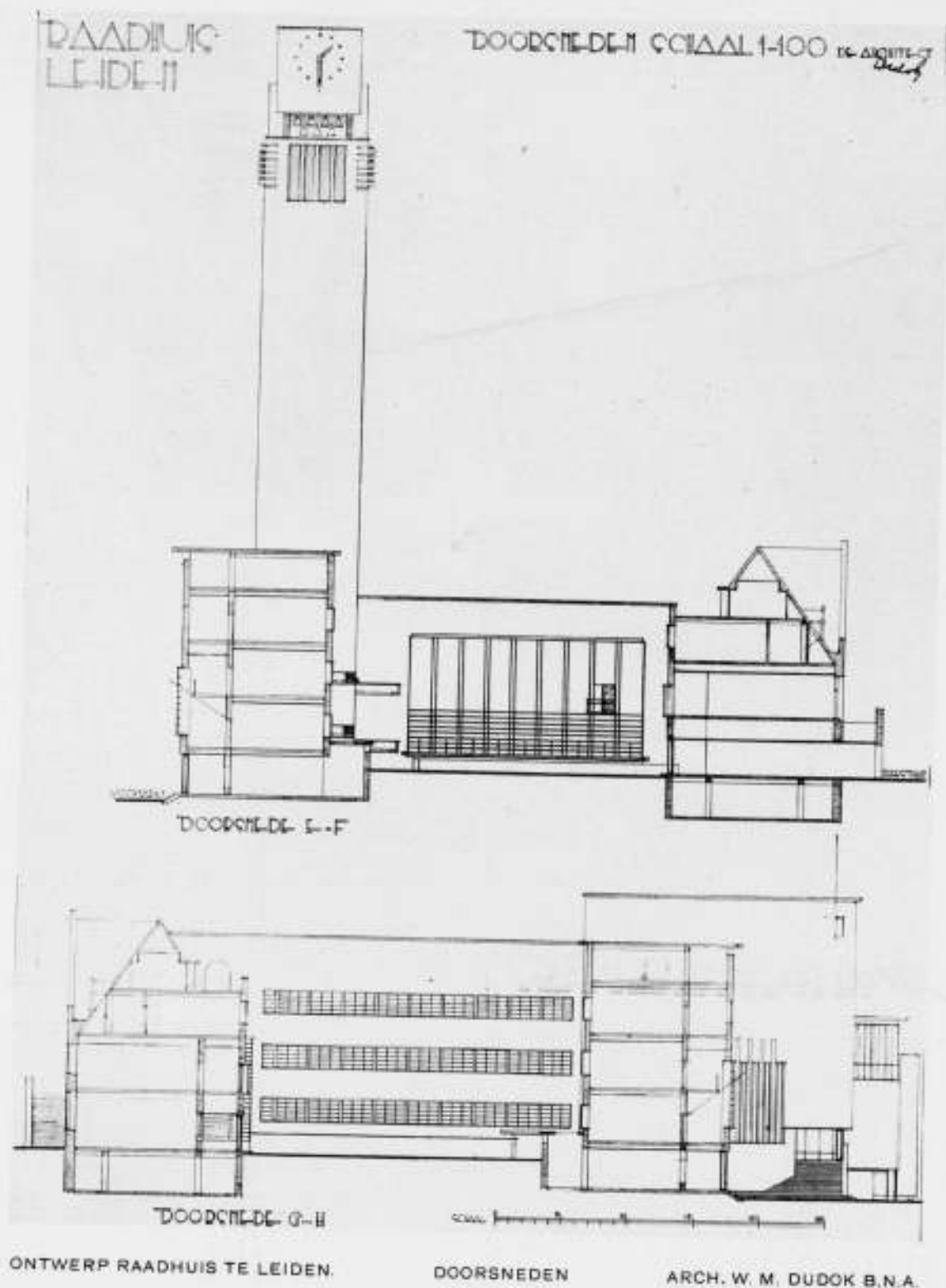
ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

dige brandvrije archief-, centrale verwarmingsruimten, enz. Hoewel die niet speciaal in het plan staan geteekend, kunnen hier in overleg met de Directie der stedelijke Lichtfabrieken een tweetal transformatorenruimten worden ondergebracht.

b. Plan beganegrond Breestraat. Hierbij vestig ik Uw aandacht op de oplossing van het hoefdentree aan de Vischmarkt. Evenals aan den ouden gevel vormt hier een machtige buitentrap, waardoor men via de vestibule over de winkelgalerij wordt heen geleid, het essentieele element. Voor de ligging van de verschillende neveningangen, die een éénrichtingverkeer binnen het gebouw mogelijk maken, moge ik naar de teekeningen verwijzen. Eenige moeilijkheid veroorzaakten de verschillende poorten in den ouden gevel, welke echter alle zeker evengoed, zoo niet beter dan vroeger tot haar recht zijn gebracht. Een politiepost ligt aan de Breestraat naast den toegang tot de rijwielbergplaatsen en dicht bij de vertrekken voor de geldelijke diensten.

c. Plan 1e verdieping. De ligging der dienstvertrekken blijkt uit de tekening. Een statige trouwzaal met antichambre, voor plechtigheden van meer gewicht, is, langs de fraaie hoofdtrap bereikbaar, boven den hoofdingang aan de Vischmarkt vooruitgebouwd. Deze verdieping is voorts als hoofdverdieping te beschouwen, omdat hierin aan de Breestraatzijde, speciaal de representatieve vertrekken zijn opgenomen, waartoe de

fraaie oude buitentrap aan de Breestraat toegang verleent, welke daardoor haar oude beteekenis bij feestelijke ontvangsten, bij het opgaan tot gemeenteraadsvergaderingen, en ook als toegang voor het Hoofd der gemeente, behoudt. Dat bij officieele ontvangsten door het gemeentebestuur de Breestraat met nog intensiever verkeer wordt belast, acht ik met het oog op het zeer uitzonderlijke karakter zeker geen overwegend bezwaar. Links van deze hoofdtrap bevinden zich, aan een buiten het publieke verkeer gelegen gang, de vertrekken voor Burgemeester, Secretaris, enz., dicht bij de afdeeling voor de Algemeene Zaken, rechts van de hoofdtrap leidt een fraaie opgang, van waaruit men direct een overzicht op de binnenplaats met den carrillontoren verkrijgt, langs de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders, de koffiekamer (met dienkeuken) voor de raadsleden, naar de Burgerzaal. Deze zaal is als open ontvangzaal opgevat; de rustige ramenreeks in den ouden gevel komt hier voortreffelijk tot haar recht. De ligging van deze ontvangst- en feestzaal aan de drukke Breestraat is zeker geen bezwaar; de raadzaal heeft echter de daarvoor zoo verkieslijke, rustige ligging aan het binnenplein verkregen. Daarnaast voltooit de leeskamer der raadsleden de serie bestuurs- en representatieve vertrekken en zalen, die gezamenlijk, door ligging en afmetingen, een feestelijke reeks kunnen vormen; zij zijn zoo noodig, evenzeer van de Vischmarktzijde bereikbaar (diensttrap c.a. in den toren). Vóór den raadzaalgevel is in de binnenplaats een bassin met fonteinen geprojecteerd.

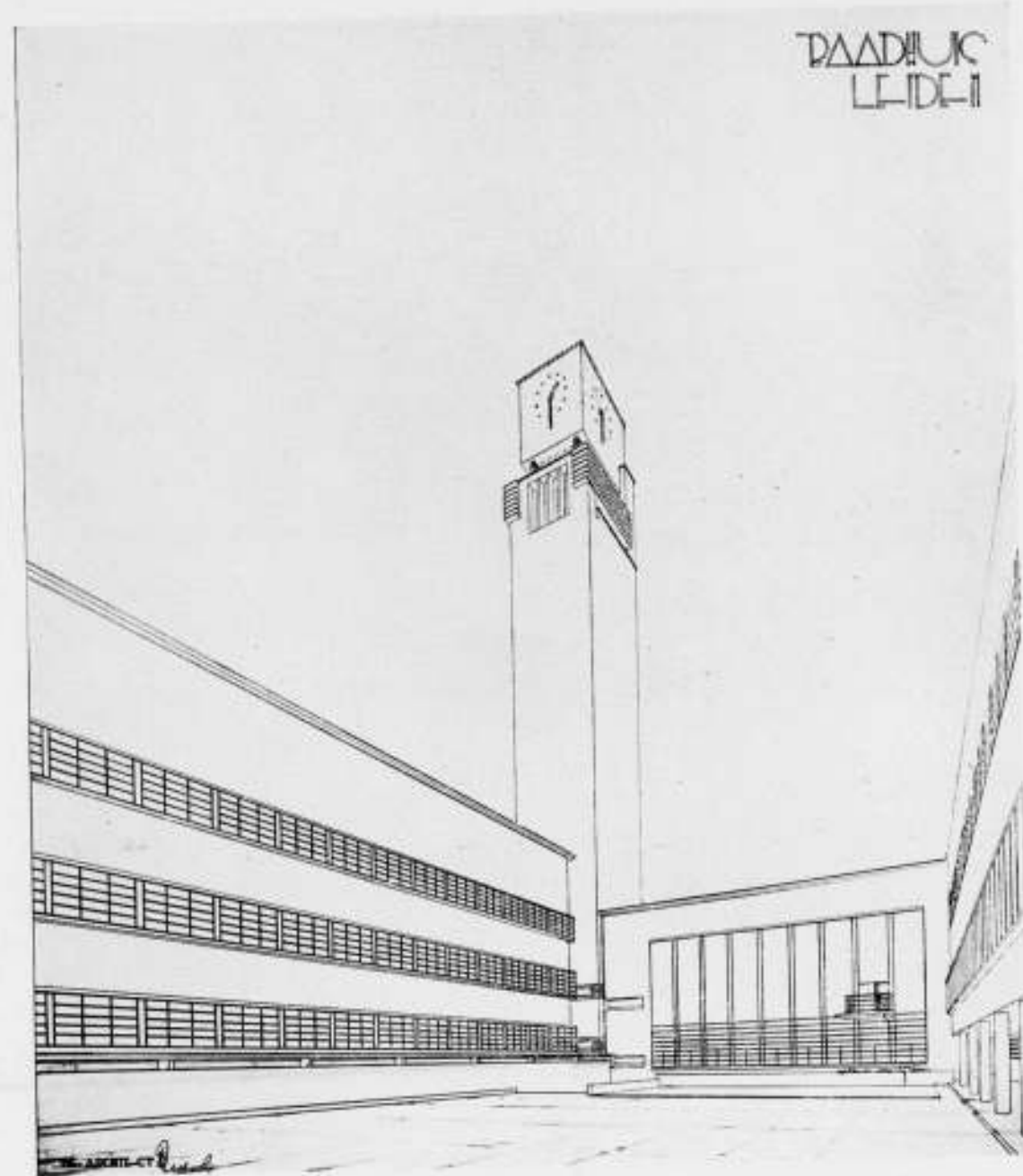
ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN. DOORSNEDEN ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

d. De plannen voor 2e en 3e verdieping behoeven m.i. geen nadere toelichting. Volledigheidshalve wijs ik erop dat de kap van den ouden gevel geheel is benut, zonder dat het inwendige een zolderkarakter verkrijgt. Een cantine met dakterras voor het raadhuispersoneel maakt het mogelijk dat het personeel in het gebouw den koffiemaaltijd gebruikt.

4. Architectuur, toe te passen materialen, versiering.

Zoals de teekeningen aantonen heb ik hoegenaamd niet getracht het raadhuis architecturaal te doen „aanpassen” aan den ouden gevel: het nieuwe gebouw is evenzeer van onzen tijd als de renaissancegevel van den zijnen. Het probleem is aanvaard zooals het is en er is niet getracht het te verzachten. Daardoor is er een redelijke opzettelijkheid: de oude gevel is in het nieuwe raadhuis opgenomen als een oude steen in een nieuwen ring.

Deze opvatting is in zekeren zin een gevoelskwestie. Maar ik ben ervan overtuigd dat juist door deze houding veel eerder — en veel zuiverder — harmonie bereikt zal worden dan door een geforceerd streven naar aanpassing, dat zulk een bouwkunstig probleem zoo dikwijls vertroebelt. Maar bovendien: de geheele sfeer van de geboden oplossing, hoe verschillend ook in uiterlijken vorm, is geenszins vijandig aan het karakter van den renaissance-gevel. Deze krijgt door een beteren plattegrond, welke juist alle waardevolle elementen van dien gevel volgt en zinrijk maakt, nieuwe beteekenis. Het groote binnenplein harmonieert evenzeer in wezen met den ouden gevel. Van groote beteekenis is daarbij, dat men van geen enkel standpunt het oude en het nieuwe bouwwerk gelijktijdig kan overzien. Wanneer ik dan denk aan de binnenplaats van het prachtige Venetiaansche Dogenpaleis, waar zelfs de aan elkander aansluitende gevels twee aan twee zoo ontzaglijk van karakter verschillen, een feit, waarvan vele bezoekers zich nauwelijks rekenschap geven, dan twijfel ik er niet aan

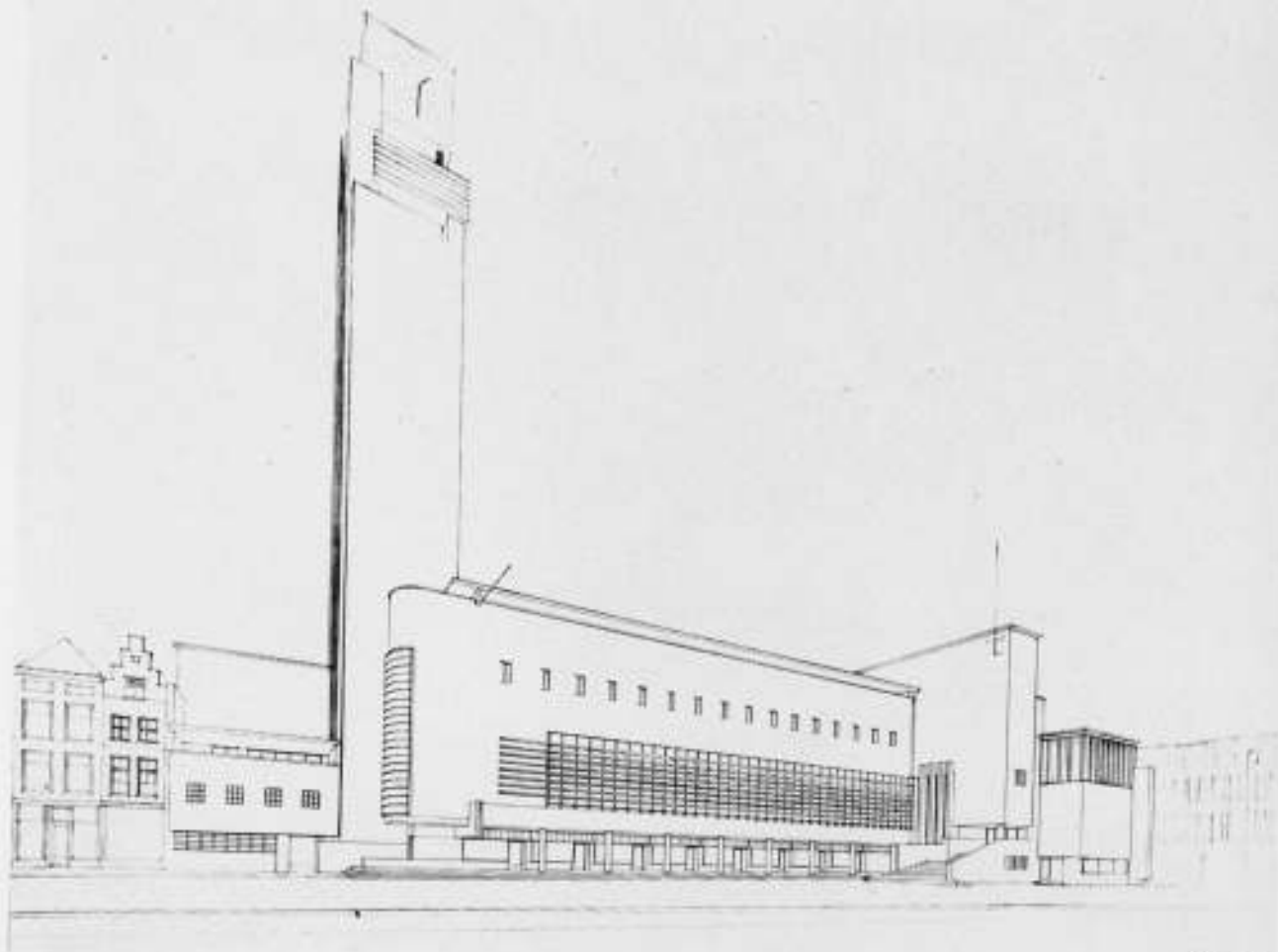
ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN. PERSPECTIEF BINNENPLAATS. ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

of over enkele tientallen jaren zal, wat er thans in dit project nog als onvermijdelijk conflict aanwezig schijnt, nauwelijks meer als zoodanig gevoeld worden.

Daartoe werkt de eenvoud van het plan mede: er is uitsluitend gestreefd naar duidelijke massaverdeeling en harmonische verhouding. De sobere detaillering gaat elke concurrentie met den ouden gevel uit den weg. Er wordt hier gewerkt met andere middelen, die zeker evengoed bestaansrecht hebben als de rijke detaillering uit het verleden. De aanvaarding van het platte dak behoeft in onzen tijd m.i. niet meer te worden verdedigd. Een steile kap, als van het oude gebouw, is voor een kantoor-gebouw in het algemeen geen ideale ruimteomsluiting; een flauw hellende kap zou een veel storender nieuw element in het bouwwerk brengen dan het eenvoudige, bondige platte dak. De carillontoren, waarvan de opnemings door Uw College werd verlangd, en die ik trouwens in een modern raadhuis een weliswaar traditioneel, maar niettemin ook voor onzen tijd nog waardevol element acht, verhoogt de werking van het silhouet. De vorm van de torenbekroning houdt met de moderne opvattingen inzake de inrichting van carillons zooveel mogelijk rekening: deze vereischen een tamelijk besloten klankkamer, waar het geluid zich mengt en van waaruit het door betrekkelijk nauwe galmgaten naar buiten treedt.

Wat de toe te passen materialen betreft zal hier de eisch van brandvrijheid uiteraard zwaar wegen; gewapend-beton als draagconstructie en baksteen, misschien van eenigszins bijzondere vorm, als omsluitend materiaal, komen allereerst in aanmerking. Betonpijlers heb ik mij met een fraai, kleurig tegelmateriaal bekleed gedacht; het bouwwerk rust op een natuursteen plint. Bij de uitwerking van het plan zal er uiteraard op worden gelet dat het kleureffect past in de oude stad. Daarbij kan zeker gebruik gemaakt worden van eenig sculpturaal ornament. Zoo heb ik mij onder Breestraatpoort, welke naar het binnenplein leidt, een vrijstaand beeld gedacht, den herbouw symboliseerend: een Phoenix, die uit zijn asch verrijst. Ook de nieuwe hoofdingang kan eenige verrijking ondergaan. Maar dit alles valt buiten de grenzen van een voorloopig ontwerp. Wel vestig ik er Uw aandacht op dat thans de gelegenheid bestaat een weinig bevredigend fragment in den ouden gevel, dat juist sterk door den brand heeft geleden, door een meer harmonieerend deel te vervangen; dit dient echter niet te gebeuren zonder nader advies der Monumentencommissie. Het schetsontwerp toont ook nog niet op welke wijze ik mij de aansluiting van de bescheiden verlenging in noordelijke richting aan den ouden gevel heb gedacht; de plattegronden laten intusschen wel zien dat ik dezen gevel niet

RAADHUIS
LEIDEN

ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN, PERSPECTIEF, ZIJDE VISCHMARKT. ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

zonder meer met een nieuw deel verleng, maar de aansluiting eerst terug laat treden, waardoor het oude werk nog beter als afgesloten eenheid spreekt. Het detail der aansluiting kan ook het beste in overleg met de Monumentencommissie worden opgelost.

5. Mogelijkheid van uitbreiding.

De afmetingen van de verschillende lokaliteiten zijn ongetwijfeld ruim, en bieden ook in dezen vorm reeds de noodige gelegenheid tot eventuele personeeluitbreiding. Een groote waarborg, dat het plan tot in verre toekomst voldoende raadhuisruimte bieden zal, is, zooals hierboven reeds werd uiteengezet, verkregen door de opnemng van de technische diensten, die later zoo noodig hun vertrekken ten bate van de secretariediensten ontruimen kunnen en dan in een afzonderlijk gebouw kunnen worden ondergebracht.

Overigens toont het plan wel aan, dat ik mij in de bepaling der te onteigenen oppervlakken wel degelijk op de basis der financieele uitvoerbaarheid heb gesteld. Wanneer het later wenschelijk zal blijken die onteigening tot Koornbrug- en Maarsmansteeg uit te breiden, dan is dat nog steeds mogelijk; het lijkt mij niet billijk het tegenwoordig geslacht daarmee te belasten.

6. Globaal kostencijfer.

In dit stadium kan slechts een globaal kostencijfer worden genoemd: voor een nauwkeurige begroting is een uitgewerkt plan vereischt. De ruimtelijke inhoud bedraagt = 52300 M³: 280

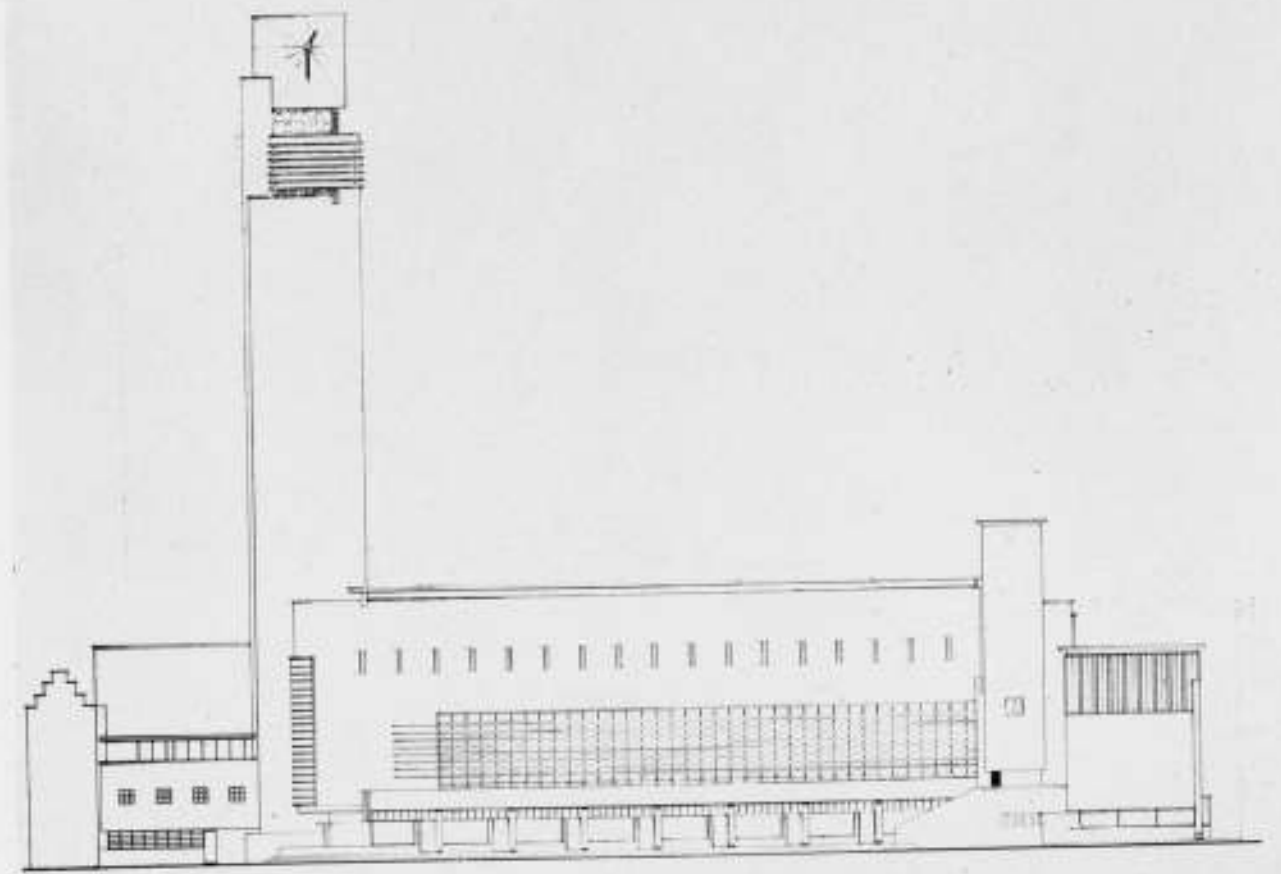
de bouwkosten kunnen m.i. met inbegrip van die der paalfundering en centrale verwarming (echter buiten de meubilering- en stoffeeringkosten) worden gesteld op = / 1.570.000,—. De afwerking kan dan, hoewel sober, toch zoodanig wezen, dat zij in overeenstemming is met de waardigheid van het raadhuis. De moeilijk door mij te schatten kosten voor de restauratie van den ouden gevel zijn hieronder niet begrepen. Daartegenover staat de waarde die de beschikbare winkelruimte vertegenwoordigt.

Hiermede zou ik de zakelijke toelichting willen besluiten. Maar ik moge daaraan nog een enkele opmerking toevoegen. Ik vlei mij niet met de hoop, hiermede een plan te hebben aangeboden, dat aanstonds in breede lagen der bevolking populair zal zijn. Aanvankelijk is dit immers bijna nooit bij een modern bouwwerk het geval, thans niet en vroeger dikwijls evenmin. Het redelijke, zoo goed mogelijk overwogene, handhaaft zich, en maakt zich later vrienden. Maar bovendien wijs ik erop dat het slechts weinigen leeken gegeven is, zich uit zeer sobere bouwkunstige teekeningen een ruimtelijken indruk van het bouwwerk te vormen. Misschien zullen velen het plan niet passend vinden in de omgeving. Maar de sfeer van dit plan past wel degelijk bij het karakter van deze oude vestingstad met haar typische grachten. Door de dikwijls karakterlooze detailbebouwing van het in hoofdtekken zoo boeiende en bekoorlijke stadsbeeld mocht ik mij immers niet laten leiden; het is juist omgekeerd. Dit raadhuis, dat er langer zijn zal dan de omgevende bebouwing, behoort leiding te geven aan de verdere architecturale ontwikkeling van dit stadsdeel. Moge het daarvoor een waardige basis zijn.

W. M. DUDOK, Architect B.N.A.

RAADHUIS
LEIDEN

GEVEL VAN RAADHUIS - RAADHUIS - ARCH. DUDOK

ONTWERP RAADHUIS TE LEIDEN, GEVEL AAN DE VISCHMARKT. ARCH. W. M. DUDOK B.N.A.

XIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES.

Zooals bekend is zal het twaalfde Internationale Architecten-Congres dit jaar van 6 tot 13 September te Boedapest worden gehouden. Het zal de achtste internationale bijeenkomst der architecten zijn sedert het begin van de twintigste eeuw. Parijs maakte in 1900 er een begin mee, daarna kwamen Madrid, Weenen, Londen en Rome. De rampzalige Oorlog verhinderde echter reeds het voor 1914 vastgestelde congres te St. Petersburg en ook de eerste tijd na de wereldramp was weinig geschikt voor dergelijke internationale, vreedzaam gestemde, cultureele besprekingen. Toen kwam Brussel en drie jaren geleden het elfde Congres, dat in het land dat steeds den wereldvrede nastreeft, in Holland, te Amsterdam en 's-Gravenhage werd gehouden. Daar werd Boedapest, de hoofd- en residentiestad van het duizendjarige Koninkrijk Hongarije als zetel van de twaalfde internationale bijeenkomst aangewezen. De Koninklijke Hongaarsche Regeering, zoo ook den burgemeester van Boedapest, was er veel aan gelegen het gewichtige Congres in Hongarije, in de Hoofdstad, te doen houden. Hun uitnodiging werd dan ook op prijs gesteld en aangenomen. Zoo wordt nu ook Boedapest opgenomen in de rij der steden, waar een internationaal architecten-congres is gehouden.

Wij Hongaren zijn in de geheele beschaafde wereld bekend door de ons van nature eigen gastvrijheid en daarom is het zeer gemakkelijk te begrijpen, dat het vooruitzicht de medewerkers aan de hooge cultuuractie van de architectuur te kunnen begroeten, in Hongarije levendige vreugde verwekte. Hoewel wij nu zeer verheugd waren door het in 1927 in Holland genomen besluit, dat voor ons een groote onderscheiding betekende, hadden wij, Hongaarsche architecten — ik moet er openlijk voor uitkomen — toch een bang, drukkend en beangstigend gevoel toen wij het jaar 1930 zagen naderen. En wanneer ik nu probeer de oorzaken van deze bevreesdheid op te sporen, dan vind ik er twee, waarop ik wel mag wijzen. Beide oorzaken zijn logische gevolgen van de Hongaarsche geschiedenis. Ten eerste: Gedurende de duizend jaar van de bewogen Hongaarsche geschiedenis kan men nauwelijks een periode aanwijzen, ook niet van de duur van een half decennium, waarin Hongarije niet gedwongen was met de wapens in de hand voor zijn voortbestaan te strijden. De bloedigste verliezen en de grootste schade leed Hongarije echter bij de verdediging van het Westen en van de westersche cultuur tegen de oostelijke vijandelijke stroomingen die

Europa en zijn cultuur bedreigden. Hongarije was reeds in de dertiende eeuw het schild van Europa tegen de Mongolen. Toen werd voor den eersten keer bijna alles vernietigd wat de nationale kracht en het nationale genie tot dien tijd hadden geschapen. De werkzame geest der koningen echter, nog van den stam der Arpád-Dynastie, en de oerkracht van de natie, bouwden een nieuw, bloeiend Hongarije op de puinhoopen. Onder de heerschappij van Lodewijk den Grooten, uit het geslacht van Anjou en onder den koning Matthias Corvinus, zoon van den grooten Turkenbedwinger Johannes Hunyadi (eersten gouverneur van Hongarije), mocht het land zich verheugen in een wonderlijken Renaissance-opbloei. Maar nauwelijks een kwart eeuw daarna volgde de catastrofe bij Mohacs (1526), waarbij de Osmaansche invasie wederom alles vernietigde. De heerschappij van de Turksche Halve-maan vloede uit over welhaast vier vijfde van het land der Hongaren en knechtte niet slechts het politieke Hongarije gedurende 150 jaren, maar verstikte ook iedere nationale, culturele werkzaamheid in de kiem. Alles geraakte in verval. De verdedigingswerken aan de grenzen werden desnoods wel in stand gehouden, zij het met Aziatische onverschilligheid, maar de talrijke burchten, sloten, de stedelijke bouwwerken en speciaal de gebouwen der Kerk werden in het binnenland aan verval prijs gegeven, wanneer zij zithans niet met opzet en meedoogenloos met den grond werden gelijk gemaakt. Eerst het einde van de zeventiende eeuw, te beginnen met de herovering van de vesting Boeda bracht de langzame bevrijding van het land. Uitgeroofd, geplunderd, verarmd, leeggebloed en aan zich zelf overgelaten, stond Hongarije daar op de troosteloze ruïne van alles wat van het verleden nog was overgebleven.

Van den aanvang van de achttiende eeuw af zien wij hoe de natie zich met inspanning weer tracht op te richten. Maar in het kader van het Oostenrijksche Rijk, in banden geslagen door de voortdurende centralistische pogingen van de Koninklijke Weenache Regeering was de opleving van Hongarije buitengewoon moeilijk. De Hongaarsche Vrijheidsoorlog van 1848—49 werd met Russische hulp in bloed gesmoord. Toen volgde de doodsche stilte van het despotisme en van de meest harteloze onderdrukking. Eerst van 1867 af, toen Frans Josef de Eerste tot Koning van Hongarije werd gekroond, kon Hongarije opnieuw ongestoord gaan arbeiden op alle gebieden der cultuur. Van 1867 tot 1914 zijn nog geen vijftig jaren! Toen kwam de vreeselijke Oorlog waarin Hongarije tegen zijn zin werd medegesleurd. De

BOEDAPEST.

gevolgen zijn bekend. Het is nauwelijks tien jaar geleden dat het zelfstandige, onafhankelijke Hongarije uit eigen kracht weder opstaat met al zijn energie, van vroeger geërfd, met een vasten, van daden doordrongen levenswil en met het niet te ondergraven besluit om als een vreedzaam, nuttig lid van de familie der Europeesche cultuurnaties, tot welzijn van de heele menscheit, te leven.

Dit geheele geschiedkundige verleden, in alle fasen door krijgsgewijs gestoord, maakt het begrijpelijk, dat Hongarije ondanks zijn duizendjarig bestaan zoo weinig voor het heden en de toekomst van zijn veelvuldige schatten en cultuurmonumenten kon redden. Deze betrekkelijke armoede is het die ons tot de overweging voert of wij met hetgeen wij op het gebied van het verleden hebben te toonen, de belangstelling van onze collega's zullen kunnen bevredigen.

Ten tweede: Wij hebben bij den Vrede van Trianon bijna drievierde van ons land verloren (overeenkomend met tweederde van onze bevolking). Wij strijden nu sinds tien jaren wellicht den grootsten strijd voor ons bestaan en voor het instandhouden der natie, een strijd dien wij nu voeren met al onze onsterfelijke nationale kracht. Wij strijden voor den opbouw van het oude Hongarije in nieuwen vorm. En nu kan de vraag opkomen wat wij onze collega's uit alle landen van de beschaafde wereld als resultaat van de afgelopen tien jaar op het gebied van de architectuur kunnen toonen. Wij allen weten hoe belangrijk voor de architectuur de periode na den Oorlog genoemd kan worden. De architectuur verkeert momenteel in gisting, pioniers banen nieuwe paden, men slaat een brug tusschen de architectuur van het heden en de toekomst. Zullen deze pogingen voeren tot een nieuwe kunstperiode, misschien wel tot een nieuwe epoce in de algemeene menschelijke beschaving?

Dit waren de twee oorzaken van onze bevangenheid, van de gevoelens die ons benauwden.

Toen kwamen wij op de gedachte in het kader van een Internationale Architectuurtentoonstelling een overzicht te geven van de nieuwe en nieuwste prestaties der verschillende naties en deze tentoonstelling aan het Congres te verbinden. Deze gedachte werd in het buitenland, van de zijde der cultuurnaties niet alleen geaccepteerd, maar ook verwerkelijkt, zoodat wij nu weten dat meer dan twintig landen aan de Internationale Architectuurtentoonstelling te Boedapest zullen deelnemen. Wij kunnen wel zeggen dat hiermede de grootste en naar zich laat aanzien de interessantste architectuurtentoonstelling van onze eeuw verzekerd schijnt.

Deze revue van de architectuur van meer dan twintig deelnemende naties moet en zal ook aan allen een overzichtelijk en duidelijk beeld van den huidige toestand van de wereld-architectuur bieden.

Wat voor een resultaat, welke leerling, welk nut deze tentoonstelling tengevolge zal hebben, zullen de deelnemers van het Congres zelf kunnen vaststellen.

Ons Hongaren geeft de tentoonstelling gelegenheid om onze geheele duizendjarige actie op het gebied der architectuur systematisch te toonen. De vorderingen die bij de voorbereidende werkzaamheden van de Hongaarsche tentoonstelling werden gemaakt, hadden tot resultaat dat onze, door de genoemde oorzaken ontstane bevangenheid langzamerhand begon te ver-

dwijnen. Wij hadden tot nu toe noch tijd noch gelegenheid gehad vanuit één oogpunt de geheele architectonische activiteit van Hongarije, vanaf de vroegste tijden tot aan onze dagen, te overzien. Zoals het ook wel in andere landen het geval zal zijn, gingen bij ons het navorschen der kunsgeschiedenis en de zorg voor de nationale monumenten op verschillende wegen, evenals de architecten van gisteren dikwijls terzijde staan van de nieuwe richtingen in de architectuur. En als uit volle mijnen kwamen nu bij den verzamelaararbeid de schatten aan het daglicht. En nu hebben wij het gevoel dat onze met vreugde gewachte bezoekers en collega's — indien zij de veelbeproepte geschiedenis van ons land niet uit het oog verliezen — bij ons toch veel kunnen vinden, dat aan hun verwachting zal beantwoorden. Op één punt zou ik nu speciaal de opmerksaamheid willen vestigen. Het is het nationale streven, dat in de Hongaarsche architectuur tot uiting komt. De groote Kunstzaal van de Hoofdstad Boedapest bevat het expositie-materiaal van het buitenland en het grootste gedeelte van de Hongaarsche tentoonstelling. Maar de pogingen om te komen tot een nationale architectuur zullen in de zalen van den „Nemzet-Szalon" in oogenschouw kunnen worden genomen. Voor den vreemden architect en den kunsthistoricus zal deze afdeling van ons materiaal wel van het grootste belang zijn. Want van het midden van de negentiende eeuw af kan men een welbewust streven vaststellen tot het bereiken van een nationale architectuur.

De schetsen, ontwerpen en studies van architect Feszly geven een levendig beeld van zijn streven en toonen aan dat hij welbewust zocht naar nationale wijzen van uitdrukking. Het duidelijkst is dit bij zijn hoofdwerk, het redoutegebouw van de Hoofdstad (gebouwd in 1859/61) te constateeren. Hoevel een sterke navolging van middeleeuwsche en maureske vormen aanwezig is, staat er toch een werk voor ons dat in zijn geheel opbouw, in den massalen vorm en in vele details, ondanks zijn pregnante individualiteit, een nationaal-Hongaarsch karakter vertoont.

Tegen het einde van de tachtiger jaren, ging ook architect Edmund Lechner, die tot nu toe in de meest verscheiden richtingen artistiek was werkzaam geweest, zich bezighouden met het streven naar een nationale stijl. Hij wendde zich naar het verre Oosten, naar Indië; gedachtig aan den Aziatischen oorsprong der Hongaren. Allereerst zocht hij contact met de indo-islamische vormenwereld, welke hij verbond met de rijke phantasie der Hongaarsche decoratieve volkskunst. Aldus gelukte het hem met behulp van de in Hongarije sinds langen tijd bestaande ceramische techniek een eenheid te bereiken die een synthese was van het oostersche en het Hongaarsche element.

Een van zijn hoofdwerken is het Museum van Kunstnijverheid te Boedapest. Tot aan zijn dood in 1914 schiep architect Edmund Lechner een rij van bevallige, kleurenrijke werken, die in de Hongaarsche kunstgeschiedenis met eere moeten worden genoemd. Zijn groote individualiteit was de oorzaak dat een soort school ontstond. Bij deze Lechner-school sloten zich vele begaafde architecten als scholieren en apostelen aan het streven naar een Hongaarschen stijl, aan. Uit hun rij wil ik slechts Bela Lajta noemen. Hij baande zich daarna zijn eigen weg en behoort tot een richting die nu modern wordt genoemd, doch nog steeds het kenmerk draagt van het nationale Hongaarsche genie.

Aan het begin van deze eeuw zochten vele jonge krachten naar alles wat

BOEDAPEST.

uit het Hongaarsche volk aan oer-eigens voortkwam. Tátrai, Janszky, Zrunczky, Medgyaszay, Koós, Wigand, Györgyi, Sváb en andere „Schwärmer" voor het Hongaarsche land en volk, schiepen, op grond van ernstige, diepgaande studie der Székely-Comitaten, in Kalotaszag en in andere typische streken van Hongarije allerlei werken. Hun architectuur is levend door de eeuwig jonge, blijde volksziel.

Architect Eugen Lechner vond een kunsthistorische basis voor zijn Hongaarsche stijl-pogingen in de Boven-Hongaarsche „Zinnenarchitektur". Zijn beste werken van deze richting ademen de historische lucht der Rokokozij-periode en zijn de resultaten van een nationalen scheppingsdrang. Met dergelijke opvattingen werkten ook Alpár, Sándy en anderen. Uit het welinge dat wij tot nu toe hier hebben vermeld kan men toch reeds opmaken, hoe sterk de drang naar een nationale architectuur sinds de tachtiger jaren de scheppende geesten doordrong en welk een rusteloze en veelzijdige activiteit daarvan het gevolg was.

De desbetreffende afdeling van onze tentoonstelling zal dit aan het buitenland volkomen onbekende gebied der Hongaarsche nationale cultuurleringen tot in details duidelijk toonen; waarschijnlijk ook dit niet zonder leerling. Want het is mijn vaste overtuiging dat slechts het in nationalen zin uittuimende zich tot de sfeer der internationale waarden kan verheffen; slechts hetgeen met nationale gevoelens is doordrenkt wordt het hoogst geschat en krijgt duurzame, algemeen menschelijke waarde; dit is de weg van de veredeling en de vervolmaking van ieder menschelijk scheppen; in de Literatuur, in de Muziek, in iederen tak der Beeldende Kunsten, zoo ook in de Architectuur. Het van Buiten genomene, het tot internationaal gemeengoed geworden, het uit de overal gelijke alledaagsche gedachte ontsprongene te vernationaliseeren blijft altijd slechts een ondergeschikte, tweederangs occupatie van den geest, een occupatie die nooit op één lijn zal kunnen worden gesteld met het oer-origineele scheppen van uit den eigen, nationalen volksgeest.

Wij willen de Wereld toonen wat — zij het ook bescheiden — uit onze eigen krachten ontstond. Hongarije, Boedapest en de Hongaarsche architecten verwachten hun gasten en collega's uit alle landen met de meest oprechte vreugde. Wij zullen U allen een hartelijk welkom toeroepen!

KARL ROBERT KERTESZ, Arch.
Plaatsvervangend Staatssecretaris.

AAN DE MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL TE HAARLEM is met ingang van 1 Sept. e.k. benoemd tot leeraar in de Wiskunde en de Mechanica, de Heer Ir. R. J. Legger, w.i., assistent aan de Technische Hoogeschool te Delft.

ADRES VAN DE VAKGROEP „BOUWKUNST" DER ALGEMEENE R.K. KUNSTENAARS VEREENIGING AAN DEN RAAD DER GEMEENTE AMSTERDAM.

's-Gravenhage, 15 Juli 1930.

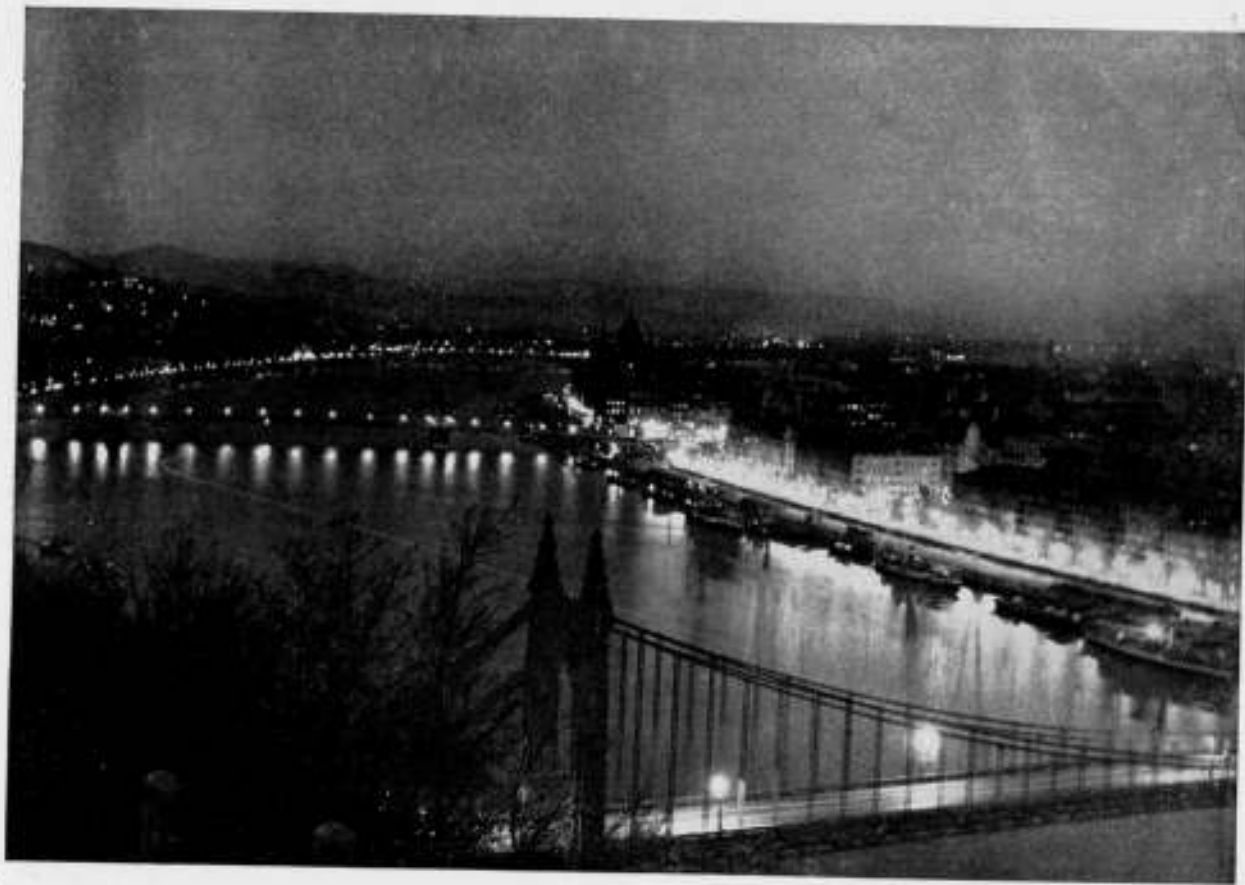
Edelachtbare Heeren,

Het bestuur van de vakgroep „Bouwkunst" der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging, omvattend de overgrootste meerderheid der bevoegde R. K. Architecten van Nederland, gehoord de besprekingen op hare ledenvergadering van 7 Juni l.l. te Amsterdam en overeenkomstig de door die vergadering verstrekte opdracht, neemt de vrijheid het volgende onder de aandacht van Uwen raad te brengen over de werkwijze van de gemeentelijke schoonheidscommissie van Amsterdam.

Het meent dit met des te meer grond te mogen doen, daar het in vakkringen algemeen bekend is, dat ook onder niet-katholieke architecten gelijke bezwaren bestaan, zij het dan ook, dat deze, voorzover ons bestuur bekend, niet door andere architectenverenigingen tot uitdrukking zijn gebracht. Wij meenen uitdrukkelijk op den voorgrond te stellen geen bestrijders te zijn van het instituut der Schoonheidscommissies als zoodanig. Wij zijn overtuigd, dat, zoolang de bevoegde uitoefening van het architectenberoep niet wettelijk is geregeld, openbare besturen zelve zich de grootst mogelijke zekerheid moeten verschaffen tegen het ontstaan van aesthetische wan-toestanden in den uitbouw onzer steden en dorpen.

Waartegen echter met klem onze klacht gaat is de wijze, waarop Uw gemeentelijke schoonheidscommissie meent haar taak te kunnen vervullen. Wij meenen, dat deze in strijd is met het eenvoudig begrip van rechtvaardigheid. Zooda's U bekend zal zijn heeft de Amsterdamsche schoonheidscommissie meermalen ontwerpen vooordeeld van architecten, aan wier bevoegdheid en volwaardigheid als vakbeoefenaars niet valt te twifelen. Alhoewel het bijna overbodig is, deze algemeen bekende gevallen te memoreeren meenen wij enkele boomen uit het bosch te mogen noemen als Dr. H. P. Bertags, Ir. Buys, Ir. Jos. Cuypers, P. Cuypers, Ir. Duiker, Eschauzier, Prof. Granpré, Molière, Verhagen en Kok, Hanrath, A. J. Kropholler, Ir. van Loghem, Jan Stuyt, H. Valk, Warners enz. enz.

Ons bestuur is nu van meening, dat, indien volwaardige architecten een naar beste weten en eerlijke overtuiging voortgebracht werkstuk overleggen, het niet moet kunnen voorkomeen, dat door gelijkwaardige collega's in casu Uw adviseurs, leden der schoonheidscommissie, een afkeurend oordeel over een ontwerp wordt gegeven. Het komt ons bestuur voor, dat het eenvoudige rechtsgevoel eischt, dat de architect in staat is, op bevredigende wijze zood noodig ten overstaan van personen buiten de partijen om zijn eventueel van het oordeel der schoonheidscommissie afwijkende meening te doen blijken, waartoe in de praktijk de bestaande beroepscommissie een onvol-doend middel blijkt te zijn. Bij ons weten is tot nu toe slechts één geval

BOEDAPEST.

door deze beroepscommissie behandeld. Blijkbaar achten de met de schoonheidscommissie in conflict gekomen architecten de kans op een gunstiger oordeel der beroepscommissie zeer gering, hetgeen toegeschreven moet worden aan de wijze, waarop deze is samengesteld, aan de vrees voor het solidariteitsgevoel van de beroeps- tegenover de schoonheidscommissie, aan de langdurigheid van een dergelijke procedure.

Ook het bestaande beroep op den Gemeenteraad is reeds daarom voor den betrokkene pijnlijk en schadelijk voor zijn reputatie, daar hierbij openlijk blijkt, dat hij met de (nergens omschreven en omljnde) officiële schoonheidscommissie in botsing is gekomen en door zijn collega's-commissieleden wordt gedesavouéerd.

Ons bestuur zou het daarom toejuichen zoo het Uw Raad kon gelukken maatregelen te nemen, waardoor conflicten als de hier aangeduide zouden kunnen worden voorkomen, waardoor m.a.w. Uw schoonheidscommissie ertoe zou worden gebracht zich te onthouden van het uitoefenen eener onwaardige en onverantwoordelijke voogdij over kundige bouwmeesters. Waar de wettelijke bescherming van den architectentitel in Nederland nog op zich laat wachten en de oplossing hieromtrent nog niet is te voorzien, begrijpt ons bestuur de moeilijkheid, gelegen in het maken van onderscheid tusschen werk van architecten en dat van hen die dezen titel misbruiken, hoezeer dit onderscheid dan ook blijkens het bovenstaande zou moeten worden gewenscht. Ons bestuur meent evenwel, dat het bestaan van enkele architectenorganisaties, die een behoorlijke selectie voeren bij het aannemen harer leden, zooals o.a. ook de onze, hierin den weg zou kunnen wijzen.

Komende tot de aanduiding van maatregelen, die onder de huidige omstandigheden de juiste werking van Uwe schoonheidscommissie zou kunnen bevorderen geeft ons bestuur Uw raad in welwillende overweging zich voor een omljning van de taak der schoonheidscommissie te laten voorlichten

door een commissie die in samenstelling onafhankelijk staat van Uw schoonheidscommissie en van hen, die tot samenstelling daarvan hebben geadviseerd, kortom ook door personen buiten het architectenberoep, die geacht kunnen worden met ruimen blik te oordeelen en niet met persoonlijke vooroordeelen behept zijn.

Ook zijn wij gaarne bereid, indien U hiertoe ons zoudt willen verzoeken nadere inlichtingen te geven of voorstellen te doen om de aangeduide misstanden uit den weg te ruimen.

Wij vertrouwen, dat bovenstaande denkbeelden, ter Uwer kennis gebracht, kunnen strekken tot verbetering van de schoonheidszorg, door de overheid in 't algemeen en tot bevordering der schoonheid van de Amsterdamsche architectuur, van het Amsterdamsche stadsbeeld in het bijzonder.

Met verschuldigde hoogachting, De vakgroep Bouwkunst der Algemeene R. K. Kunstenaarsvereniging,

De Voorzitter:
w.g. W. J. SANDHÖVEL.

De Secretaris:
w.g. NICS. MOLENAAR Jr.

JUBILEUM.

De lector in de architectuur in de afd. der Bouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft, de heer W. Bettink, zal 1 September a.s. 25 jaar aan die onderwijsinrichting verbonden zijn en wel van 1 September 1905 tot en met 31 Augustus 1911 als assistent en sedert 1 September 1911 als lector.

WAND VAN CELLENBETON VOÖR DE PROEF.

WAND VAN CELLENBETON NA DE PROEF.

DE BOUWMATERIELEN OP DE BRANDWEERTENTOONSTELLING TE ROTTERDAM.

Het groote belang, dat voor de bouwnijverheid betrokken is bij een grondige kennis van de z.g. brandvrije materialen of wat daarvoor doorgaat, alsmede hun gedragingen bij blootstelling aan hooge temperaturen, geeft mij aanleiding nog eens op de ter Brandweertentoonstelling geëxposeerde bouwstoffen terug te komen. Te meer, waar de uitkomsten van de te Rotterdam genomen proeven, naar men nu reeds kan aannemen, onze kennis te dien opzichte in niet onaanzienlijke mate beloven te verrijken.

Het Tentoonstellingsbestuur had voor de diverse materialen stands ingericht waar deze waren opgesteld, zooals zij in de praktijk gebezigd worden als: zoldering, wand of bekledingsmateriaal. Bovendien exposeerden enkele firma's hun procédés in speciale, door hen ingerichte stands. Op het terrein heeft men een demonstratieoven gebouwd, waar de bouwstoffen aan hooge temperaturen werden blootgesteld. In de zoldering en

in een der wanden van den oven werden de materialen in ijzeren ramen bevestigd, zoodat men hunne gedragingen, en als plafondconstructie, en als wandmaterialen kon waarnemen. Deze proeven hebben tevens onze kennis verrijkt ten opzichte van de temperaturen, die bereikt worden bij gewonen kamerbrand en van die, welke ontstaan bij branden in ruimten, voor de constructie waarvan meer brandbare materialen zijn gebezigd dan dit bij woonruimten het geval is. Men heeft daarvoor nauwkeurig nagegaan, welke hoeveelheid hout gebezigd wordt voor de omgrenzing van een normale kamer van denzelfden inhoud als de oven, en van een pakhuisruimte van dien inhoud. Door middel van pyrometers worden de temperaturen op een aan den buitenwand van den oven aangebrachte schaal afgelezen. Van de resultaten der brandproeven is nauwkeurig aantekening gehouden; deze zullen eeriang door de Technische commissie in een uitvoerig rapport vastgelegd en verwerkt worden.

De qualificatie „brandvrij” voor bouwmaterialen is niet on-

WAND VAN AEROCRETE-GASBETON. DIK 7 c.M., 2 UREN BEPROEFD HOOGSTE TEMPERATUUR BINNEN 1020° C., BUITEN 63° C.

STAND VAN DE CELLENBETON OP DE INTERNATIONALE BRANDWEERTENTOONSTELLING TE ROTTERDAM.

dubbelzinnig. Men verstaat daaronder gemeenlijk: materialen, die niet alleen aan hoge temperaturen gedurende geruimen tijd weerstand bieden, doch nadien ook hun vastheid niet verloren hebben en niet vervangen behoeven te worden. Doch daarnaast noemt men veelal brandvrij die bouwstoffen, die, alhoewel zij het vuur doorstaan kunnen en dus de localisatie van het vuur binnen de door hen besloten ruimte waarborgen, niettemin al hun vastheid verloren hebben en na den brand geheel vernieuwd moeten worden. De materialen van de eerste soort zijn, naar gebleken is, vrij zeldzaam, terwijl de proeven aangetoond hebben, dat verschillende materialen, alhoewel daarmee uitbreiding van den brand buiten de door hen begrensde ruimte zal worden voorkomen, nadien vrijwel verpulverd zijn.

Een zeer goeden indruk hebben wij meegenomen van het ter tentoonstelling geëxposeerde Aerocrete. Het aerocrete, een poreus gasbeton, is opgebouwd uit regelmatige niet met elkaar in verbinding staande kleine cellen. Het ontstaat door cement met een toeslag als zand, sintels of hoogovenslakken, dan benevens Aerocrete poeder, onder toevoeging van een bepaalde hoeveelheid water bij de juiste temperatuur innig te vermengen. Gedurende dit chemisch proces ontwikkelen zich waterstofgasbellen, die een rijzing der massa veroorzaken van 100—200 % o.m. afhankelijk van den gebezigten toeslag.

Zoo ontstaat een zeer bruikbaar licht materiaal — aerocrete-gasbeton is slechts half zoo zwaar als metselwerk¹⁾ — dat zeer isoleerend is en, zooals bij de proeven gebleken is, in aanzienlijke mate de eigenschap der vuurvastheid bezit. Men heeft de proeven gedaan op een ijzeren bint N.P. 14 ommanteld met een laag van Aerocrete ter dikte van 7 c.M., alsmede op een wand van 7 c.M. dikte. Twee uur lang was de temperatuur van 850 tot 1020° C. Het bint had een puntlast van 375 K.G. aan den buitenkant. Na twee uur was er totaal geen vormverandering van het bint te bespeuren.

Het vuur had slechts 2 c.M. op de Aerocrete ingewerkt, 5 c.M. was ongerept. Door temperatuurverschil ontstonden eenige krimpcheurtjes. De vastheid van het materiaal bleef bewaard. Een interessante bouwstof is ook het cellenbeton, een materiaal, dat dienst kan doen, zoowel als bekleding van binnen- en buitenmuren als voor geheel vrijstaande wanden. Bovendien heeft men dit materiaal met succes gebezigt tot isolatie van pijpleidingen. Ofschoon het cellenbeton uiterlijk veel overeenkomst vertoont met het gasbeton, wordt het op geheel andere wijze vervaardigd, n.l. door een schuim te mengen door een mortel, bestaande uit Portland-cement, al of niet met bijvoeging van zand. Zoo ontstaat een materiaal, dat opgebouwd is uit met lucht gevulde kleine cellen, een stof van poreuse structuur.

Een der belangrijkste eigenschappen van het cellenbeton is het gering soortelijk gewicht. Waar het bij de isolatiematerialen toch vooral op aankomt is het geringe gewicht, waardoor men niet genoodzaakt wordt de te isoleeren constructie-eelven vanwege het isolatiemateriaal belangrijk zwaarder te nemen, dan anders het geval zou zijn. Het soortelijk gewicht van cellenbeton varieert van 0,25 tot 1,20. Het spreekt van zelf, dat de allerlichtste soorten niet in aanmerking komen voor de isolering van ijzeren of houten constructie-eelven.

Men heeft ter tentoonstelling een wandconstructie, bestaande uit met cementspecie afgepleisterd kippegaas en aan beide zijden afgewerkt met platen cellenbeton, ter dikte van 3,50 M. aan hoge temperatuur blootgesteld. Gedurende twee uren heeft deze constructie weerstand geboden aan een temperatuur van 600—850° C. en daarna nog aan een temperatuur van 700—500° gedurende een uur. Naar het mij echter wil voor-

¹⁾ Men bereidt gasbeton van een nog geringer soortelijk gewicht, n.l. 0,4 à 0,5.

komen is het materiaal, na het vuur met succes te hebben kunnen keeren, niet meer bruikbaar. Ook het bekende en zeer veel gebezigde steengaas is ter tentoonstelling geëxposeerd. Men heeft in dit materiaal een plafond geconstrueerd, dat niet direct aan de houten bintenlaag bevestigd is, doch daaraan door middel van haken is opgehangen. Zoodoende verkrijgt men een isoleerende luchtlaag tuschen binten en plafond, waardoor het hout tegen de bij brand in de ruimte onder het plafond heerschende hoge temperatuur beveiligd moet worden. Het schijnt, dat het hier vooral aankomt op de isoleerende eigenschappen en de hechtheid van de aan den onderkant van het plafond aangebrachte afpleisterlaag.

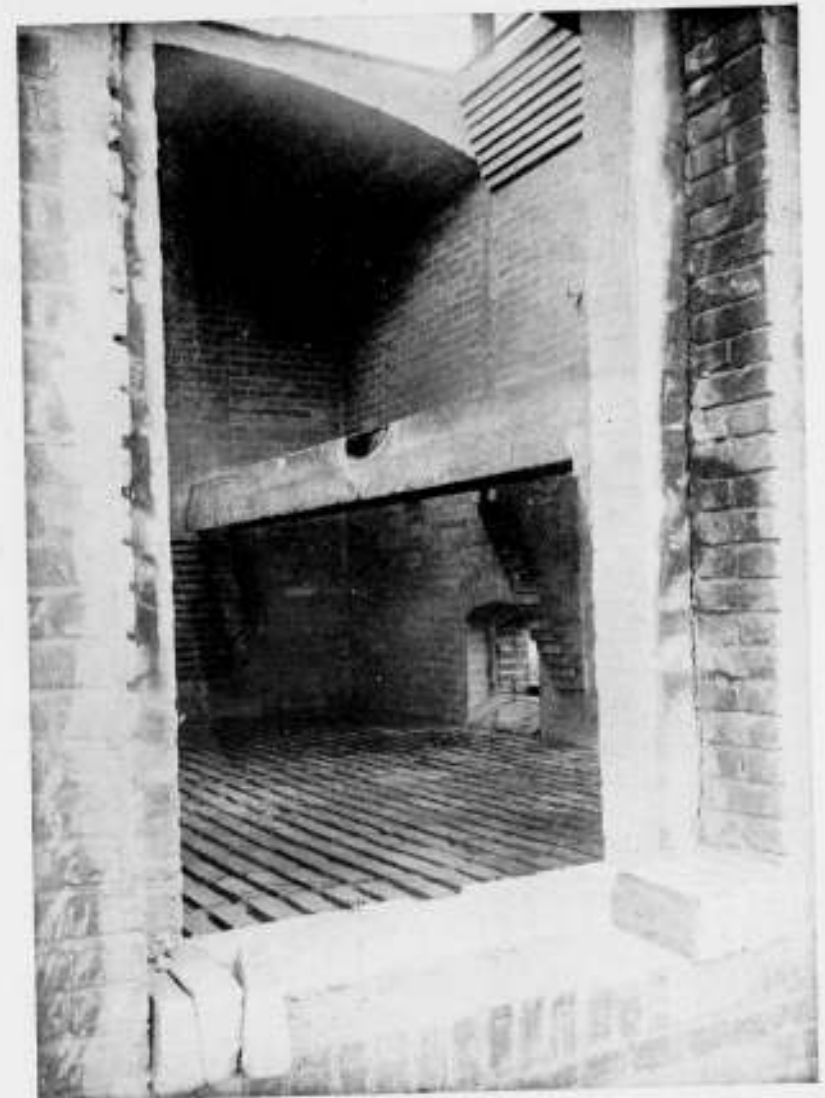
Ook het steengaas is het object geweest van een belangrijke proef, die ten doel had aan te toonen, dat dit materiaal zooals het in de practijk gebruikt wordt ter bescherming van ijzeren- en houtconstructies, voldoende vuurbestendig is. Te dien einde heeft men een gebouwtje opgericht ter lengte van 5 M. en ter breedte van 3 M., in welk gebouwtje men een hoeveelheid brandstof gebracht heeft. Het proefgebouwtje was samengesteld uit ijzer, bekleed met in Portland-cement afgepleisterd steengaas. Het bekleedingsmateriaal heeft weerstand moeten bieden aan een temperatuur, oplopende tot 1150°.

Een zuster materiaal van het bovenomschreven materiaal is het betongaas, waarvan het bijzondere is dat de metaaldraden in een der twee richtingen van het weefsel, derhalve de schering of ketting, dubbel is, terwijl de lengtedraden iedere buiging toelaten.

Zeer belangrijk lijkt mij het plafond „Systeem Handl”, dat geheel vrijdragend geconstrueerd wordt en den stucadoor overbodig moet maken. Deze gewapende plafondconstructie bestaat uit een metalen kruisnet, waarop een poreuse gipslaag gespoten wordt. Een en ander wordt verkregen door onder het kruisnet een formeel van lichte aluminiumplaten aan te brengen, dat naderhand weer gelost wordt. Het schijnt, dat deze krimprijke, isoleerende plafondconstructie zeer wel in staat is brand te keeren en de buiten gelegen ruimte in voldoende mate isoleert. De inwerking van het vuur op het materiaal en de dientengevolge optredende verpulvering heeft slechts langzaam plaats.

Van de Heraklithplaten heeft men een 10 c.M. dik proefstuk aan beide zijden bepleisterd gedurende ruim een uur als wandmateriaal aan een temperatuur van 600—800° blootgesteld, waarbij het zijn isoleerende eigenschappen wel bewezen heeft, maar daarna, naar het ons voorkomt, ook vernield was. Een zeer bruikbaar constructie-eel is de z.g. „Cornicbint”. Deze betonnen balken schijnen zeer vele voordeelen te bieden boven oudere constructies van dien aard. Zij zijn onbrandbaar en betrekkelijk vlug te leggen en vormen wanneer zij daarna aan elkaar hecht bevestigd zijn, een goede plaatconstructie. Het komt ons voor, dat men hiermede gevoegelijk, ook in woonhuizen, de houten bintconstructie zal kunnen vervangen, terwijl men op de smalle flens gemakkelijk een houten vloer kan bevestigen. Ook als bodemafluiting, gecombineerd met een houten vloer op ribben, zullen deze betonnen binten gebezigt kunnen worden.

Een der meest interessante proeven, die men op de Brandweertentoonstelling genomen heeft is die met het twee verdiepingen hoge proefgebouw, opgericht door de firma de Vries Robbé en Co. te Gorinchem in samenwerking met de N.V. Betondak te Arkel. Het gebouw bestaat uit een ijzerconstructie, die op doelmatige wijze geïsoleerd is met producten in Bimsbeton van genoemde N.V. Betondak en daardoor zelfs aan zeer hoge temperaturen weerstand kan bieden. Naar het schijnt is deze grootscheepsche proef op het 10 × 10 meter groote gebouw een succes voor beide samenwerkende firma's geworden. Op een raamwerk van Din-balken zijn de wandkolommen,

BALK N.P. 14. OMMANTELD MET 7 c.M. AEROCRETE, HEEFT EEN VUURPROEF DOORSTAAN VAN 2 UUR MET EEN PUNTLAST VAN 375 K.G. BIJ 900° C. VORMVERANDERING HEEFT NIET PLAATS GEHAD.

alsmede 2 middenkolommen gesteld. Daarop draagt de vloer der verdieping, waarvan de constructie bestaat uit moer- en kinderbinten.

Voor de diverse vakken heeft Betondak twee soorten van haar producten gebezigt, n.l. bimsbetonplaten (patent no. 18011) en de z.g. Arkelblokken: losse blokken, bij het leggen echter tijdelijk ondersteund. Bij de constructie van Arkelblokken wordt na het leggen der bewapeningsstaven in de gleuven van het bewapeningsnet met 5 M. dikke afwerklaag, de tijdelijke ondersteuning verwijderd. De beide middenkolommen zijn ook op verschillende wijzen ommanteld. De wanden van het gebouw zijn in vier typen uitgevoerd, n.l. een wand ter dikte van 11 c.M. in baksteen, één opgebouwd uit holblokstenen: blokken bimsbeton 50 × 30 c.M. in willekeurige dikten, waarin kanalen; één wand van drijfsteen ter dikte van 11 c.M. en één wand, die uit twee elementen is samengesteld. Het dak rust op de wanden en op 2 moerbinten; de dakbedekking bestaat uit 3 soorten van dakplaten. Ook de zware 10 M. lange moerbinten zijn op doeltreffende wijze geïsoleerd. De onderflenzen van de dakmoerbinten waren beschermd, door zware teakhouten latten tegen vurenhouten strooken met schroeven aan de flenzen bevestigd.

De alleszins geslaagde proeven met dit gebouw — beganegrond en eerste verdieping zijn niet tegelijkertijd beproefd — heeft op 12 Augustus j.l. plaatsgevonden en de resultaten daarvan zullen vastgelegd worden in het rapport der Technische commissie.

Onder de overige geëxposeerde bouwmaterialen, welke hun isoleerende eigenschappen combineren met het voordeel van een gering soortelijk gewicht, is nog te noemen het solomite,

BOERDERIJ OP DE INTERNATIONALE HYGIËNETENTOONSTELLING TE DRESDEN.
ARCHITECTEN: DR. IR. F. HÖGG, DR. IR. L. MÜLLER EN BAURAT ARNOLD.

welk materiaal gebleken is in voldoende mate isoleerend te zijn. Het materiaal „Gyprok”, een gipsplaat met papieren omkleeding schijnt het, zooals begrijpelijk is, tegen het vuur niet lang uit te houden. Ook het Insulite, een houtvezelplaat, is m.i. niet geheel vuurbestendig. Mede waren het bekledingsmateriaal Terranova en het Upson-blue-stripe-isolatiemateriaal ter tentoonstelling vertegenwoordigd, evenals het in korten tijd zeer bekend geworden Celotex; Eternit, het veel gebruikte asbest-cement product kwam uit met eenige specimina van zeer fraai in kleur geëmailleerde platen; een toepassing van dit materiaal, die, naar het mij voorkomt, wel toekomst heeft. Ook het Koninklijk Nederlandsch Hoogovenbedrijf te Velzen was vertegenwoordigd door eenige toepassingen van beton, vervaardigd uit gegraneerde slakkencement.

Mr. Ir. M. M. VAN PRAAG,
Directeur Gem. Woningdienst,
Schiedam.

DE ARCHITECT, DE EIGENBOUWER EN EEN WENDINGEN-NUMMER.

Met het geestelijk leven in de architectenwereld schijnt het voorloopig wonderlijk gesteld te zijn. Daar verscheen in Mei in dit weekblad een opzienbarend artikel over het woningbouwbedrijf, d.w.z. over het bedrijf, dat zeker niet minder dan drie kwart van het geheele bouwbedrijf uitmaakt, een artikel waarin een vooraanstaand bouwondernemer het geheele architectenvak uiteenscheurde tot hij het armzalige flard van de aesthetische verzorging overhield; daar verscheen als antwoord hierop slechts één artikel van een architect, dat zeker niet beschouwd kon worden als een scherp omlinnende aanwijzing, hoe architecten dan wel in de woning-industrie werkzaam kunnen zijn en dat in geen geval den bouwondernemer zal overtuigd hebben, want welke bouwer geeft iets om uitspraken als: „Ook deze strijdigheid: economie-aesthetica is geen uiteindelijke strijdigheid, doch wordt in het gebouw opgelost”.

Daarna verscheen of gebeurde er niets meer, heelemaal niets, en dat nog wel in den tijd dat, volgens het bijschrift in de vanwege den B.N.A. uitgegeven voorloopige tabel, die vroeger de tabel Lammers heette, de B.N.A. voornemens is de verhouding van den architect en den bouwondernemer te „regelen”. Dit woord „regelen” geeft te denken. . . . Plotseling verschijnt daar uit den hoek van A. et A. het nummer van „Wendingen” met Plan Zuid, waarin op de bekende luxueuse wijze de geheele Groote Parade van de nieuwste Amsterdamsche architectuur wordt afgedraaid. . . .

Indien dit nummer een uitgave was van de gemeente Amsterdam, die daarmee wilde aantoonen, hoe zij door regelen en controleerend optreden de bouwondernemers tegenwoordig laat bouwen — de dienst der publieke werken laat dit als onderdeel op de tentoonstelling in het Stedelijk Museum ook zien — dan was dit nummer als proeve van organisatievermogen, als document van wat er in de tegenwoordige verhoudingen te bereiken valt, leerzaam.

Indien dit nummer een uitgave was van een vereniging van bouwondernemers, een uitgave met als motto „zoo laten wij H.H. architecten voor ons teekenen” — in 1923 verscheen van bouwondernemerszijde een dergelijke heel mooie en zakelijke publicatie van het plan „van der Schaar” in West — dan was dit, al was het alleen maar uit reclameoogpunt voor vele nog niet verkochte of verhuurde woningen, volkomen begrijpelijk. Maar nu dit nummer een uitgave is van een architectenvereniging, geredigeerd door architecten van naam en van grooten invloed op de opinie van overheid en publiek, nu is deze uitgave, voor zoover ze gewijd is aan den eigenbouw en dat is voorwaar het allergrootste deel, volkomen onbegrijpelijk, volkomen onaanvaardbaar, en mag een scherp protest tegen deze uitgave, tegen het beleid van de redactie niet achterwege blijven.

Want als publicatie van de architectenvereniging A. et A. uitgaande van een redactie van architecten krijgt dit nummer de beteekenis van: „Ziet, zoo maken wij, architecten, de nieuwe

BOERDERIJ OP DE INTERNATIONALE HYGIËNETENTOONSTELLING TE DRESDEN.
ARCHITECTEN: DR. IR. F. HÖGG, DR. IR. L. MÜLLER EN BAURAT ARNOLD.

stadswijken, ziet welke schoone resultaten wij als ontwerpers van de „architectuur” voor de bouwondernemers bereiken, ziet dit is de nieuwe architectuur van Amsterdam.”

En de Amsterdamsche overheid zal onder de suggestie van de luxueuse uitvoering van de uitgave, van de verzorgdheid van de serie hoera-foto's, van de weloverwogen bedachtzaamheid van de inleiding, in hare meening gesterkt worden, dat zij met haar organiseerend werk de stadsuitbreiding en den woningbouw zoo ongeveer op het peil van volmaaktheid heeft opgevoerd en dat de architecten volkomen ingenomen zijn met het aandeel dat zij in den bouw van de nieuwe stadswijken hebben en trotsch zijn op de resultaten van hun werk.

En dit alles nu de architecten den invloed op den werkelijken woningbouw, waar menschen als van der Pek zoo voor gestreden hebben en dien zij gehad hebben in het tijdperk van den vereenigingsbouw van een jaar of tien geleden, geheel en dan ook geheel verspeeld of verloren hebben; nu de architecten in plaats van een sociale en technische leidende positie in te nemen, door den bouwondernemer geëxploiteerd worden als „aesthetische” specialist om hen langs de klip van de commissies heen te loodsen of op zijn best, als „ontwerper” van gevels en plattegronden beide — dit wordt den laatsten tijd steeds naïeflijk als lichtpunt beschouwd — van wat de bouwondernemer zich als ideaal van woningbouw voorstelt: een blok vlot te verkoopen courante perceelen, waarop bij de hypotheekbanken gemakkelijk geld te verkrijgen is.

Let wel, ik wil hier in het geheel niet het werk der overheidscommissies veroordeelen, noch de bouwondernemers beschuldigen of „hunne positie ondermijnen”, maar alleen in het licht stellen dat de architecten er in het geheel niet in geslaagd zijn een ook maar eenigszins leidende positie bij den woningbouw in te nemen, dat de architecten, die door de welstandseischen, die de commissies aan het stadsbeeld stellen, bij den woningbouw betrokken worden, op een allerongelukkigste wijze daarbij zijn komen te hangen.

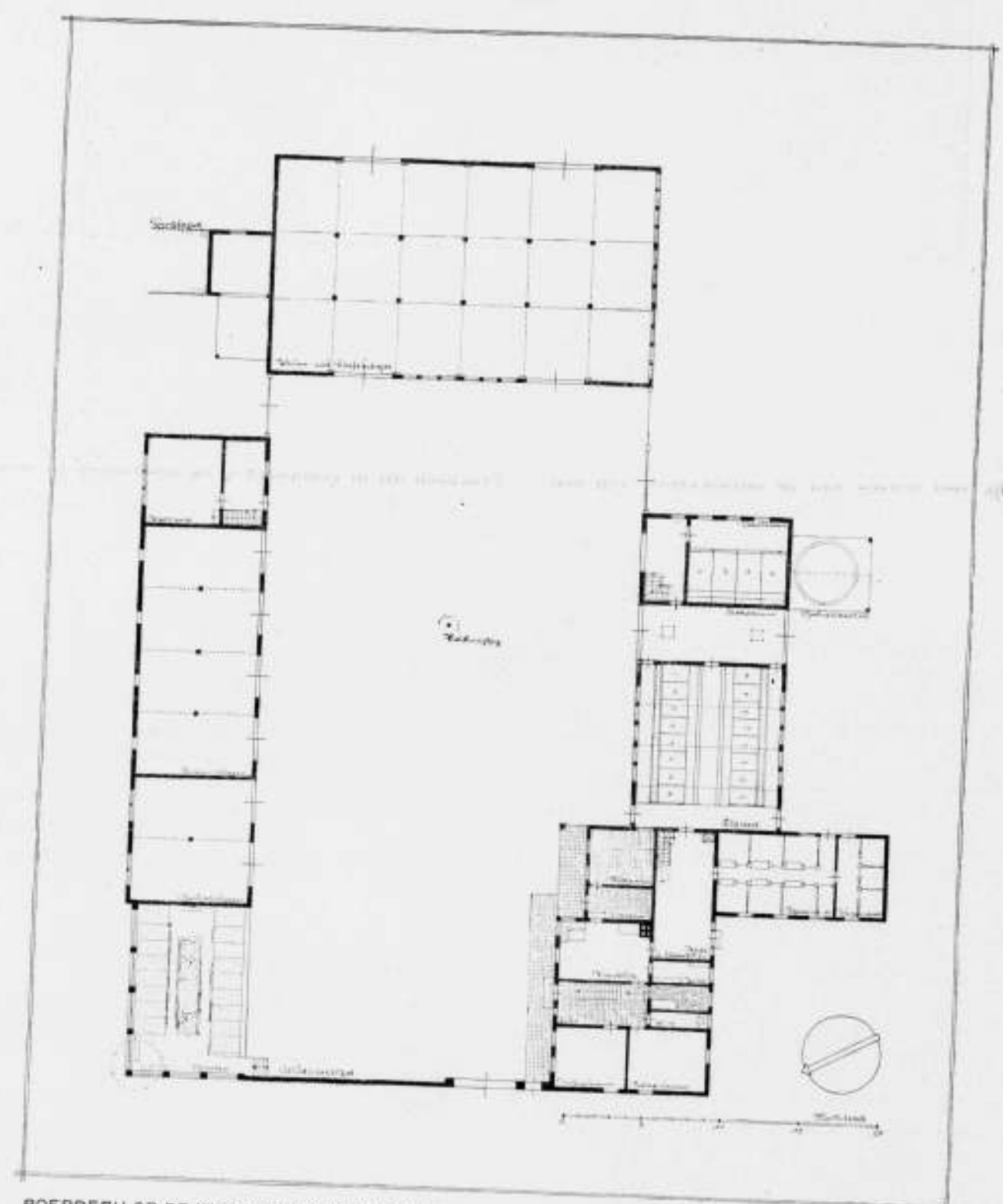
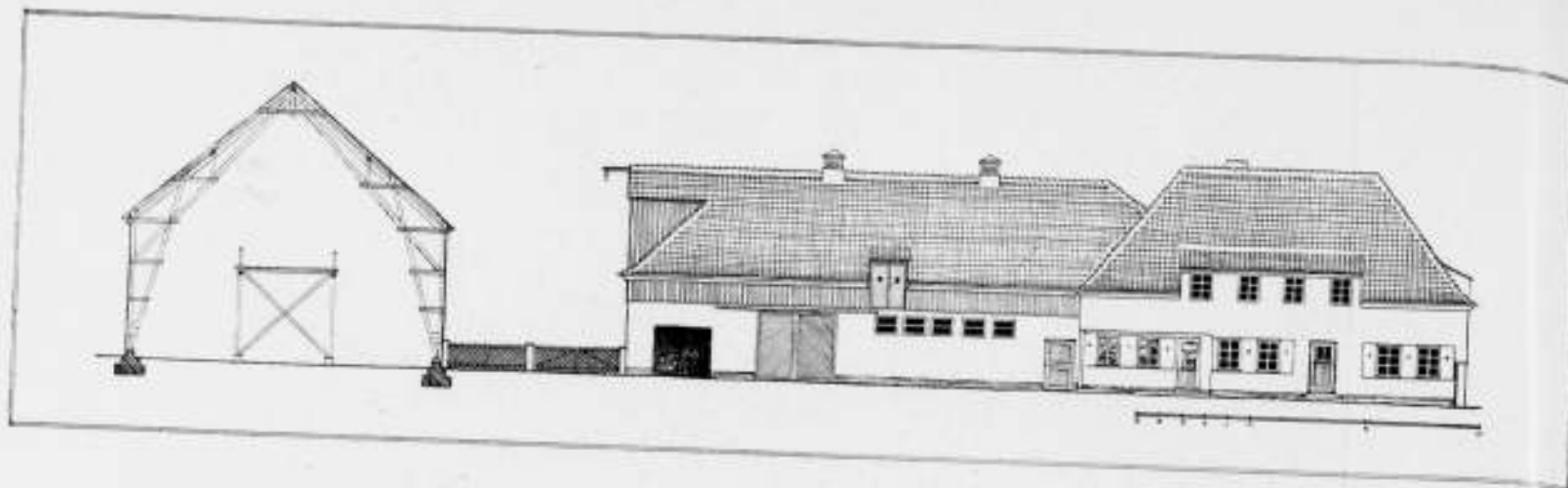
Het is het gevolg van de noodlottige dwaling van degenen, die zich als leiders der architectengeneratie van een tien, twintig

jaren geleden hebben opgeworpen, de dwaling die geleid heeft tot de groote maatschappelijke nederlaag van den architect. Het is hun schier onherstelbare fout geweest, dat zij met hun kortzichtigheid in den strijd om den woningbouw de aesthetische keuring tot hoofddoel hebben gemaakt, dat zij tevreden zijn geweest met de louter „aesthetische verzorging” in plaats van den strijd door te zetten voor de opheffing van het peil van het bouwen in vollen omvang, het peil van de woningen zelf, gezien uit hygiënisch, technisch, maatschappelijk en stede-bouwkundig oogpunt.

De architecten hebben thans precies gekregen wat zij vroeger gevraagd hebben; zij, met den schijn van hun geestelijk leiderschap, hebben de overheid er toe weten te bewegen dwingende voorschriften te maken voor de „aesthetische verzorging”. Zij hebben hun strijd geheel gewonnen met het gevolg dat zij als „architecten” bij den woningbouw geheel uitgeschakeld zijn, dat zij in den grooten maatschappelijken strijd voor werkelijk 20ste eeuwse woningen onder den voet geloopt zijn.

De opmerking zou kunnen worden gemaakt dat het sociale belang van den woningbouw in de nieuwe „welstandswijk” en de betere middenstandsbuurt, die Plan Zuid vormen, niet zoo urgent is als in de arbeiderswijken, dat de bewoners door den ruimeren aanleg daar toch in gunstige condities verkeerden, dat zij daar toch niet door gebrek aan licht en lucht sterven of door gebrekkige woningtoestanden tot misdaad komen. Dit alles doet evenwel niets af aan de onmacht der architecten zich een werkelijk leidende positie bij den woningbouw te veroveren en aan het feit dat de wijk van het nieuwe Amsterdam waaraan de gemeente veel ten koste heeft gelegd, de wijk, welke ruime aanleg en rijkdom aan plantsoenen zulke schoone verwachtingen rechtvaardigde, op woontechnisch en stede-bouw-hygiënisch gebied — d.w.z. op het architectonisch gebied dat men niet op de groote foto's zien kan, maar toch in wezen grondslag en hoofzaak is, in het geheel niets bijzonders is geworden, en dat de eenige architectonische kwaliteit dezer wijk slechts een ledige formule is.

Ik acht de uitgave van dit feestelijk nummer met de „archi-
289

BOERDERIJ OP DE INTERNATIONALE HYGIËNETENTONSTELLING TE DRESDEN. ARCHITECTEN DR. IR. F. HÖGG EN DR. IR. L. MÜLLER, HOOGLEERAREN AAN DE TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE DRESDEN, EN BAURAT ARNOLD.

tektuur" van Plan Zuid een daad van de redactie, die getuigt van een groot gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef. Want geen der redacteuren zal toch — voor zoover het betreft den rechten ondernemersbouw in dit nummer, en dit is het grootste deel, — op zich kunnen nemen: de verantwoordelijkheid voor het afgebeelde materiaal als werkelijk gezonde architectuur, als architectenwerk voor den woningbouw met 20ste-eeuwsche mogelijkheden voor 20ste-eeuwsche menschen; de verantwoordelijkheid voor het reclamemaken voor een gemaklijk systeem van schijnarchitectuur — schijnarchitectuur ook al heeft de betrokken architect het plannetje geteekend, — die onvermijdelijk van zulk een nummer uit moet gaan; de verantwoordelijkheid jegens diegenen onder de architecten, die of in de tegenwoordige omstandigheden meenen zich geheel afzijdig van dit bedrijf te moeten houden d.w.z. van driekwart gedeelte van hun vak, of zich bij elke opdracht eindlooze moeite en strijd getroosten om althans een begin te maken met baan te breken voor woningbouw op een hooger plan; de verantwoordelijkheid voor de gevolgen die dit nummer zal hebben bij de overheid die thans, nu een redactie van vooraanstaande architecten zelf met deze uitgave aankomt, weer gesterkt zal worden in hare illusie, dat het met den woningbouw, met de bebouwing van de nieuwe stadswijken toch wel geheel in orde is, en dat alle architectuur, die de kiemen van gezondere opvatting in zich draagt maar die niet geheel aansluit bij de overgevoelig-aesthetische manier van het door haar voorgeschreven stadsbeeld, liever maar geweerd moet worden. Dit nummer van Wendingen berokkent onnoemelijk veel schade aan de architecten, die als architecten in den waren zin des woords, als maatschappelijke en technische, scheppende leiders bij den bouw van woningen en stadswijken willen werken, onnoemelijk veel schade aan de ontwikkeling van een waarachtige 20ste-eeuwsche architectuur.

19-8-'30. A. BOEKEN.

HEDENDAAGSCHE LANDBOUW-GEBOUWEN OP DE INTERNATIONALE HYGIËNE-TENTONSTELLING. ARCHITECTEN PROF. DR. HÖGG EN MÜLLER, DRESDEN EN BAURAT ARNOLD, LEIPZIG.

Tentoonstellingsgebouwen hebben een zeker recht op zinnestrelende bekoring, op effect en op den nieuwsten, en naar men meestal meent, laatsten smaak; zij kunnen het zich veroorlooven eens een gewaagd experiment uit te voeren: spoedig wordt de coulisse weer afgebroken, en wat aan den bouw mode en dwaasheid was, wordt vergeten. Het ongewone trekt en verblindt, en spreekt als geestig en onderhoudend tot den belangstellenden leek. Anders is het bij de landbouw-architectuur, ook dan wanneer zij slechts voor tentoonstellingsdoeleinden tot stand kwam! Hier niet louter coulissen, want daarachter staat steeds de onverbidde noodzakelijkheid. De behoeften van mensch, dier en plant kennen geen mode, zij zijn sinds eeuwen in hoofdzaken zich zelf gelijk gebleven. De architectuur heeft daarom steeds een jarenlange ervaring te eerbiedigen, tegelijkertijd rekening te houden met de nieuwste inzichten op het gebied der landbouwhuishoudkunde en van dat alles moet zij een goede moderne uitbeelding geven die, vrij van mode-dwaasheden, een bestendigen grond heeft. De luimige inval van een tentoonstellingsarchitectuur kan geboren worden bij wijn en dans en naar believen verfijnd en „durchrhythmisert" worden, de werken voor den landbouw komen slechts door taaien arbeid tot stand, dulden geen auto-

kratische architectuur-houding, maar baseeren zich op een doordacht rekenen met het gegevene en op een fijne gevoeligheid voor blijvende kwaliteiten. De Tweede Internationale Hygiëne-Tentoonstelling te Dresden toont in haar groep Landbouw o.a. een hofstede, die aan deze opvattingen in sterke mate beantwoordt. De aanleg is in overleg met den deskundigen Baurat Arnold tot stand gekomen en vond haar bouwkunstige uitdrukking door den arbeid van de Architecten Högg en Müller, professoren aan de Technische Hoogeschool te Dresden. Hier werd weer eens het bewijs geleverd, dat gebondenheid aan een door jarenlange praktijk beproefd grondplan geen belemmering behoeft te zijn, dat het mogelijk is met inachtneming van de eischen van klimaat, traditie en inheemsche bouwwijze, op het land goede bruikbare gebouwen te scheppen in frissche gezonde kleuren en gevoelige ordening van modern-doelmatige vormen. Dergelijke voorbeelden heeft de boer noodig, die zijn hofstede later aan zijn kinderen als een waardevolle erfenis van zijn tijd wil nalaten, praktisch en fraai. De hofstede is gebouwd tusschen de eeuwen-oude boomen van de „Eichwiese" en biedt in haar kleurenpalet van geel, bruin, wit en groen na de vele mode-kleuren eener uitgebreide moderne tentoonstelling een gezond en frisch eindpunt. De roode duiventil is een aantrekkelijk kleurig centrum op den ombouwden hof. Prof. Baranowsky, Staatliche Akademie für Kunstgewerbe, was adviseur bij de kleurbepaling. De ingangspoorten voeren ons in den grooten hof; rechts het groote woonhuis met woon- en arbeids-ruimten, waarbij men door de voederkeuken naar de rechthoekig aansluitende stallen komt. Tegenover de woning met annexen de loodsen voor wagens en gereedschappen enz. De hof wordt aan de derde zijde door een groote schuur besloten. Een deel is afgescheiden om ten dienste van de tentoonstelling te kunnen dienen als verzameluimte voor landbouwkundige excursies e.d. Practisch als in grondplan is de doelmatige en tevens kunstzinnige detaillering. Men vindt hier het moderne hoekvenster, daár waar het nu eens werkelijk zin heeft, en zelfs in het kleine hooger gelegen huis-tuintje spreekt nog de zin voor gemoedswaarden, die elke Duitsche boerderij zou moeten bezielen en die iedere architect van gebouwen op het land in zich zou moeten hebben. Slechts de door verschillende damescomité's verzorgde interieurs en meubileringen geven aanleiding tot bedenkingen. Waarschijnlijk had men ook hier beter de verzorging aan de architecten gelaten. Hoe het zij, van deze boerenhofstede zal menige goede aanmoediging uitgaan en wat het voornaamste is, de boer zal van deze tentoonstelling naar huis keeren met de overtuiging, dat er ook nog moderne architecten bestaan, die begaafd zijn met fijn kunstzinnig gevoel voor de bijzondere praktische opgaven van het landbouwersbedrijf en voor gezonde inheemsche bouwwijzen en kwaliteiten.

Prof. Dr. F. FICHTNER, Dresden.

DE ARCHITECT EN DE ONGEVALLENWET.

Naar aanleiding van het feit, dat een lid van den B.N.A. van het Bestuur der Rijksverzekeringsbank de mededeeling heeft ontvangen, dat hij een verzekeringsplichtig bedrijf uitoefent, en als zoodanig gehouden is tot betaling van premie, noodigt het Bestuur van den B.N.A. mij uit, in het Bouwkundig Weekblad Architectura uiteen te zetten, of inderdaad de architect gehouden is tot premiebetaling en tot nakoming der verdere verplichtingen, bij de Ongevallenwet aan werkgevers opgelegd, ook wanneer het personeel op grond van eene clausele in de bestekken door den aannemer verzekerd is bij eene particuliere maatschappij. Tot voor korten tijd gold, dat de architect geen verzekerings-

plichtig bedrijf uitoefent. Wel bepaalde art. 4 der Ongevallenwet, dat, indien iemand door personen in zijn dienst bepaalde werkzaamheden doet verrichten, en deze personen verzekerd zouden zijn krachtens de Ongevallenwet, indien die werkzaamheden in eene onderneming een zelfstandig bedrijf vormden, hun werkgever voor de toepassing dier wet ten aanzien van die werkzaamheden geacht zal worden, in bepaalde, bij Algemeenen Maatregel van Bestuur aan te wijzen gevallen een verzekeringsplichtig bedrijf uit te oefenen, doch tot die gevallen behoorde niet de architectonische arbeid.

Hierin is verandering gekomen door het Koninklijk Besluit van 25 April 1929 S. 211, dat onder IIIbis onder de voormelde werkzaamheden ook brengt die, verbonden aan het houden van toezicht op het maken enz. van bouwwerken. Voor zoover de architect zich dus ook bezig houdt met het toezicht op de uitvoering, en hij zich bij deze werkzaamheden laat bijstaan of vervangen door personen in zijn dienst, oefent hij een verzekeringsplichtig bedrijf uit.

Volgens art. 34 der Algemeene Regelen B.N.A. staat het toezichthoudend personeel in dienst bij den architect; dat het salaris ten laste van den opdrachtgever komt, verandert aan deze verhouding niets. De architect is dus inderdaad verplicht, voortaan ten aanzien van zijn opzichthoudend personeel de verplichtingen na te komen, die de Ongevallenwet aan werkgevers oplegt, waarbij vermelding verdient, dat krachtens voormeld artikel der Algemeene Regelen de premie ten laste van den opdrachtgever komt. De nieuwe regeling veroorzaakt den architect derhalve alleen wat meer administratieve bemoeiingen.

Krachtens de bepalingen der Ongevallenwet kan de werkgever het risico overdragen aan lichamen, die zich daarmee belasten. Eene dergelijke overdracht is echter niet gelegen in eene verzekering, die de aannemer ten behoeve van den opzichter afsluit, of eene verzekering, die de opzichter op eigen naam afsluit, ook al betaalt de aannemer de premie. Zij ontheft den architect niet van de sedert 25 April 1929 op hem rustende verplichtingen als werkgever met een verzekeringsplichtig bedrijf.

In hoeverre uit financieel oogpunt, of ter administratieve ver-

eenvoudiging risicooverdracht, — die alleen per 1 Januari en per 1 Juli kan geschieden — voor de architecten van belang kan zijn, ware, desgewenscht, nader te onderzoeken.

E. ROSENBOOM.

HET XIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES.

Nog slechts enkele weken scheiden ons van de opening van het XIIe Internationale Architectencongres, op 7 September a.s. te Boedapest. Het uitvoerend comité maakt uitgebreide voorbereidingen om het congres lichtertend te doen slagen. Welk een groote betekenis in alle staten, welke hun afvaardigingen naar deze wereldconferentie van architecten zullen worden geacht, blijkt wel hieruit, dat tal van hooggeplaatste personen zitting hebben genomen in de eerecomité's, welke in de verschillende landen worden samengesteld. Zoo werd onlangs gemeld, dat de waardigheid van eerevoorzitter van het Spaansche eerecomité door Z.M. Koning Alfons XIII in eigen persoon werd aanvaard. Tot het comité behooren nog, onder het presidium van maarschalk Conte de Xauen, de minister van eeredienst Torralba, de gewezen ministerpresident Romanones, de directeur-generaal der schone kunsten Moreno en Garcia Acitu, de Spaansche gezant te Boedapest. In de andere staten staan eveneens hooggeplaatste persoonlijkheden aan het hoofd van de eerecomité's: zoo in Oostenrijk de Bondskanselier Schober, in Zweden de troonopvolger, in Frankrijk de president der republiek, in Engeland de ministerpresident Ramsay Macdonald, in Nederland de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, in Noorwegen Staatsraad Hasund en in Uruguay de president van den Staatsraad.

De termijn van aanmelding voor deelname aan het congres loopt op 25 Augustus af, maar reeds nu ziet men, op welk een imposante wijze dit congres zich zal ontplooiën. Uit 23 landen zijn aanmeldingen binnengekomen, verdeeld over alle 5 de werelddeelen. Zeer levendig is de belangstelling, naast Oostenrijk, Nederland, Duitschland, Tsjecho-Slowakije en Roemenië ook uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Frankrijk, Engeland, Italië en Spanje. Volgens de tot heden binnengekomen aanmeldingen kan ook een levendige deelname uit Zwitserland, België en Griekenland worden verwacht. Naast de vertegenwoordigers van de Skandinavische en Baltische Staten zullen ook die van Canada, Australië en andere landen van overzee verschijnen. Aan het congres zullen waarschijnlijk meerdere honderden architecten uit alle landen deelnemen, en, met het oog op het door het uitvoerend comité samengestelde, zeer rijke en afwisselende programma zullen tal van buitenlandse architecten zich doen begeleiden door hun familieleden.

Communiqué van het uitvoerend comité van het XIIe Internationale Architectencongres.

Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer is benoemd tot Regeeringsvertegenwoordiger op het XIIe Int. Architectencongres.

Het Bestuur van den B.N.A. heeft Ir. A. J. van der Steur aangewezen als officieel vertegenwoordiger van den Bond op het congres.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 6 SEPTEMBER

1930

N° 36

HOEK EUTERPESTRAAT EN MINERVALAAN.

ARCHITECT G. J. RUTGERS B.N.A.

AMSTERDAM-ZUID.

De groote ontwikkeling van onze gemeenten is in een periode gevallen, dat de stedenbouwkunst eveneens in haar ontwikkeling was. Voeg hierbij de omstandigheid, dat de woningbouw — het voornaamste onderdeel van deze uitbreiding — geen hooge eischen stelt aan technisch kunnen, dan is het verklaarbaar dat de nieuwe stadsgedeelten in ons land een povere indruk maken. De noodzaak om een architect erbij te betrekken wordt slechts uit aesthetische overwegingen gevoeld. Anders is dit beeld in die landen waar de hoogere bouw gebruikelijk is. De technische eischen welke hieraan worden gesteld — evenals de veel grotere financiële offers die hiervoor worden gevraagd — maken het noodzakelijk dat maatschappijen of ondernemingen zich vormen, die voor de goede uitvoering hunner plannen een staf van bekwaame medewerkers onontbeerlijk achten. Door de meer geconcentreerde bebouwing gaat de uitbreiding minder snel; er is meer tijd alles zorgvuldig voor te bereiden, terwijl men daar eerder geneigd is — ook in kleinere gemeenten — vooraanstaande krachten uit te noodigen een plaats in het gemeentelijk ambtenarencorps te willen bekleeden. En ik denk b.v. aan de uitnoodiging van Keulen aan Fritz Schumacher, wien tevens de wethoudersplaats werd toebedeeld, waardoor alle moeilijkheden tusschen de hoogst aanwezige technicus-aestheticus en zijn onmiddellijke chef automatisch werden voorkomen, aanzien beiden in één persoon vereenigd waren.

Wanneer we dan denken aan de bekende Amsterdamsche

affaire, waar eerst voor eenige jaren een afzonderlijke dienst voor de stadsuitbreiding werd ingesteld en allerlei politiek van het slechtste soort daarbij haar invloed deed gelden, wordt het ons duidelijk, dat zelfs de hoofdstad geen gunstig voorbeeld aan het land heeft kunnen geven en eerder kleinere gemeenten gunstig bij haar afsteken.

Vooraleer een nieuw ingestelde dienst zijn bekwaamheden vertoont gaan jaren verloren en zoo is alles wat we nu zien nog een resultaat van los aan elkaar geregen uitbreidingsplannen, die — al mogen ze in detail kwaliteiten vertoonen — verwarrend werken.

Bij een goed doorwerkt plan van uitbreiding behoren niet alleen de plattegronden, doch tevens straatprofielen en gevelschema's, waarin het plan zich verheft in de derde dimensie en alleen daardoor kan het een groot geheel worden.

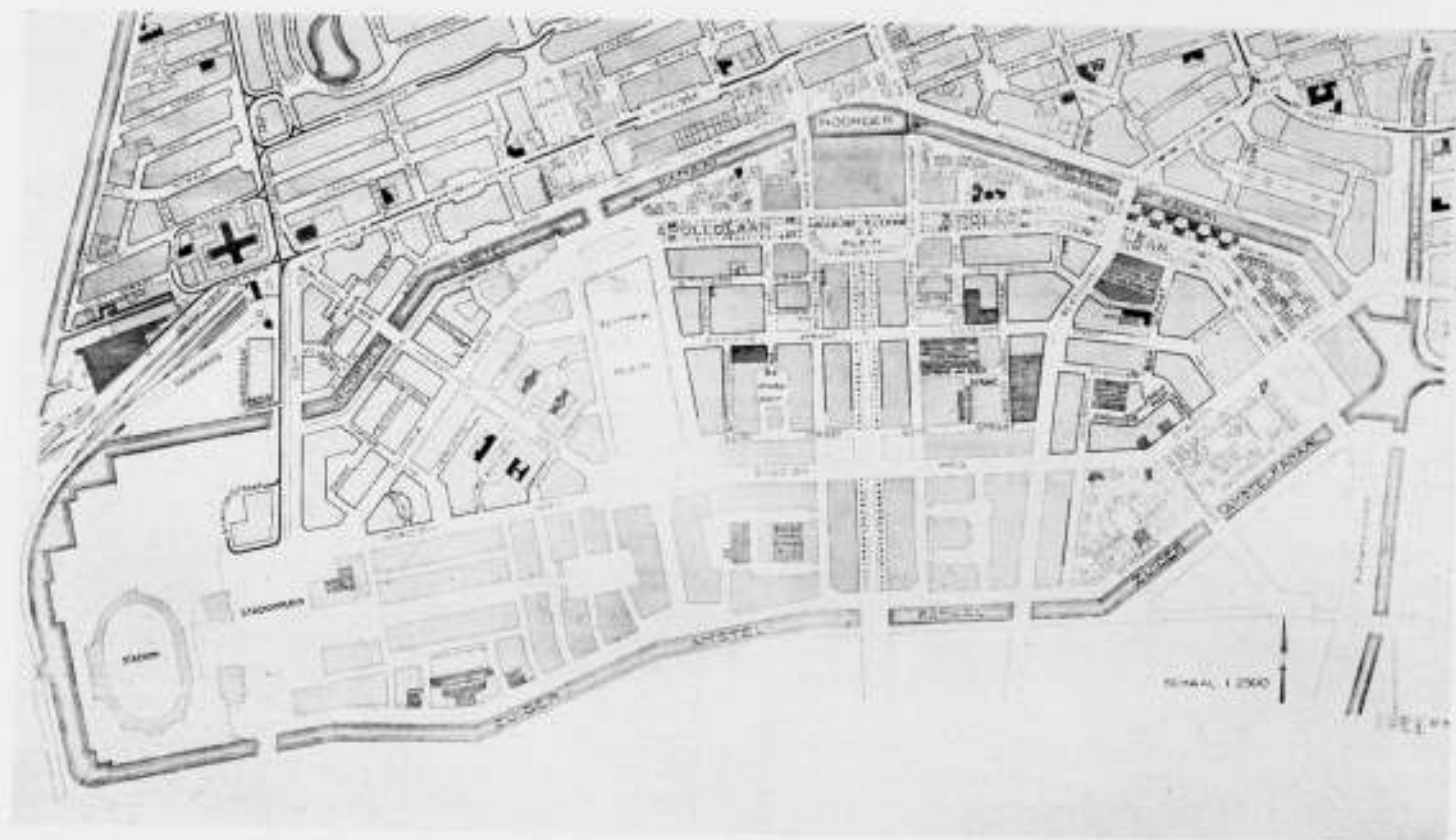
Amsterdam heeft de verdienste, dat het steeds zijn positie als hoofdstad en wereldstad heeft blijven hooghouden, óók al waren de voorwaarden daarvoor op bouwkunstig gebied ongunstig. De Amsterdammer heeft een stadsbewustzijn dat slechts in weinige plaatsen van ons land wordt geëvenaard en dat b.v. in Den Haag en Rotterdam nog zeer embryonaal aanwezig is.

Zoo heeft men daar steeds getracht te roeien met de riemen die men had en geprobeerd het beste te verkrijgen dat men meende te kunnen bereiken. Dat omtrent de definitie van het „beste“ de meeningen niet altijd gelijklopend waren is niet te verwonderen. Vooral in een periode waarin de architectonische

JEKERSTRAAT.

ARCHITECT C. J. BLAAUW B.N.A.

PLATTEGROND VAN AMSTERDAM-ZUID TUSSEN SCHINKEL EN BOERENWETERING.

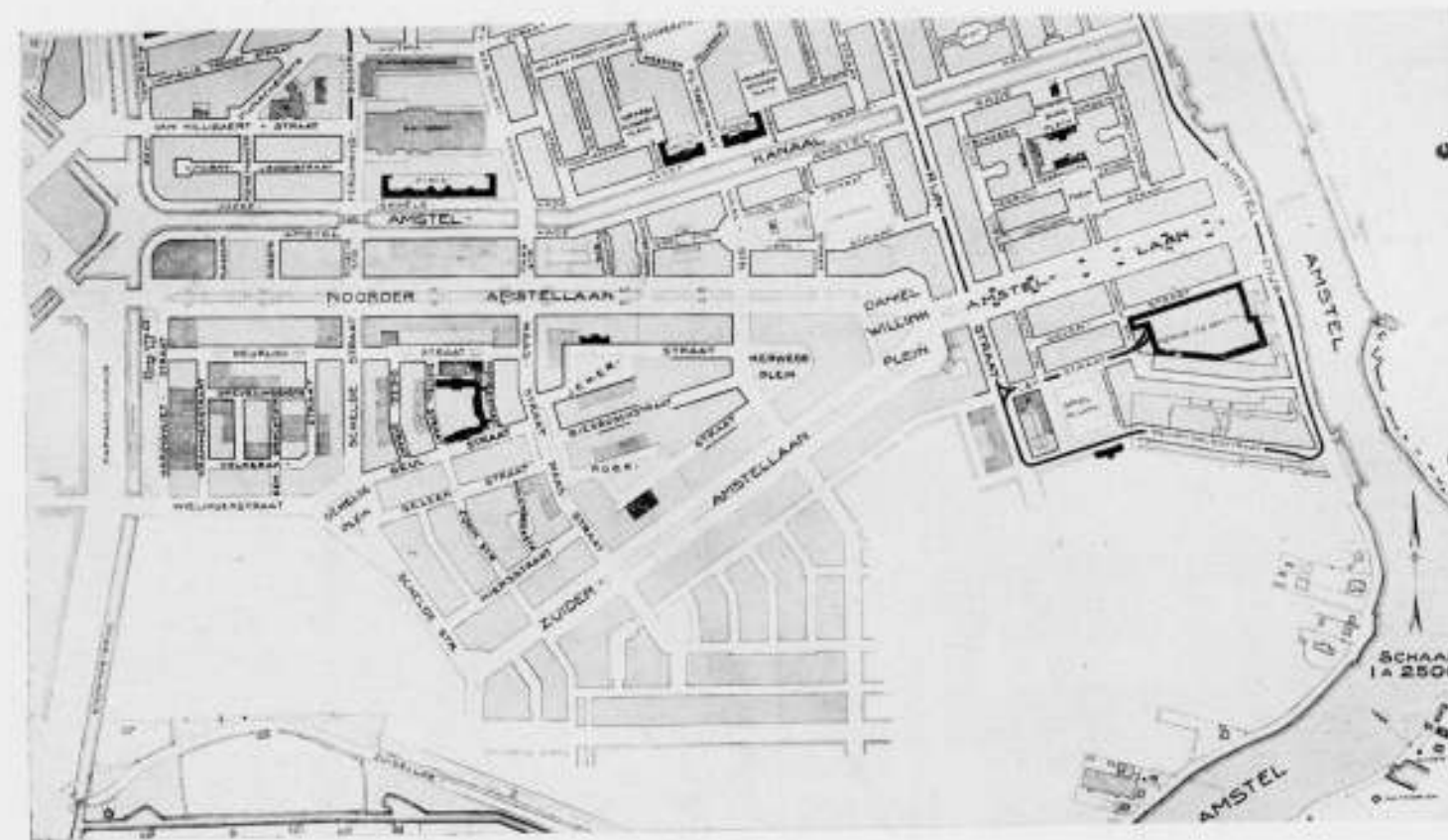
geest zich ontwikkelde is het begrijpelijk dat zelfs scherpe meeningsverschillen zich voordeden. Amsterdam heeft de „eenheid” steeds belangrijker gevonden dan het detail en daardoor vaak andersgezinden voor het hoofd gestooten. Ook in perioden waarin het detail belangrijker werd gevonden dan de groote lijn, de orde en de regelmaat is de eenheid van het stadsbeeld zooveel mogelijk volgehouden en zoo ontstond het beroemde of beruchte deel van Zuid, dat de nieuwsgierigen uit het buitenland lokte, waar men als naar een cabaret heen ging om allerhande nieuwigheden en geestigheden te constateeren en al

naar gelang van temperament of karakter te loven of te laken. Ook in de nieuwe uitbreidingen gaat een groote bekoring uit van de gezamenlijke geest die uit deze wijken spreekt. En Amsterdam is nooit een stad geweest, die op zijn eenmaal ingenomen standpunt blijft staan. De Amsterdamsche geest is door de eeuwen heenforsch gebleven en zoo zien we ook nu een zich steeds veranderen — evolueeren — met de nieuwere opvattingen en inzichten. De uitgeoefende critiek bedekt en onbedekt geuit en de gewijzigde inzichten doen hun invloed gelden — niet alleen op overheidspersonen, doch gezonde

MINERVALAAN.

ARCHITECT J. RODENBURGH B.N.A.

PLATTEGROND VAN AMSTERDAM-ZUID TUSSEN BOERENWETERING EN AMSTEL.

kritiek heeft invloed op ieder — zoodat de nieuwe wijken in andere harmonie worden opgebouwd. De gedwongen aansluiting aan burenen en omgeving vordert van de architecten dikwijls eenige zelfverloochening. Ik kan niet zeggen, dat daarmee de voortbrengselen zijn achteruit gegaan. Maar we zijn er nog lang niet aan toe om van een mooi geheel te kunnen spreken. We kunnen respect hebben voor hetgeen is bereikt met beperkte middelen en met veel toewijding, strijd en offeringen, maar tevreden hiermede zijn, kunnen we zeker niet. Om te beginnen doet het gemis van een vast opgezet stadsplan

zich voelen in alles. De bebouwingshoogten (Haringvlietstraat), de straatperspectieven (Euterpestraat), de plaatsing van verschillende openbare gebouwen (Lutherkapel), de tegenstelling tusschen woon- en verkeersstraten of parkwegen, dit alles geeft den bezoeker geen indruk van een vooropgesteld beeld waarnaar wordt gewerkt. De, door ons allen erkende, ongezonde, toestand dat de architect zich vrijwel uitsluitend met de gevels bemoeit heeft een groot bezwaar. Niet alleen dat de architect zijn rechtmatige plaats niet bezet (de reden daarvan is niet zoo maar op te geven, doch de architecten hebben

TRAMREMISE IN DE MIJDRECHTSTRAAT.

P. W. AFDEELING GEBOUWEN.

GEBOUW VOOR DE THEOSOFISCHE GEMEENTE AAN DE TOLSTRAAT. ARCH. BRINKMAN EN VAN DER VLUGT.

APOLLOLAAN.

ARCHITECT J. BOTERENBROOD B.N.A.

TITIAANSTRAAT HOEK OLYMPIAPLEIN. ARCH. J. M. VAN DER MEIJ.

zelf hieraan zeker schuld door hun vaak halsstarrige onpractische opvattingen) doch de architect besteedt al zijn tijd en kennis op den „gevel" die hierdoor „boven zijn stand" leeft. Vele gevels doen aan meubels denken zoo uitvoerig zijn ze gedetailleerd; andere geven door gezochte tegenstellingen een onjuist beeld van wat er zich achter afspeelt. Soms zien we een sterk verticaal geaccentueerde partij, welke een of andere openbare ruimte — bioscoop, vergaderzalen of verenigingsgebouw — doet vermoeden, doch dezelfde woningen blijkt te bevatten als de ernaast gebouwde erkertjes en balcon. De 296

hoekpartijen van de Euterpestraat en Minervalaan zijn gelijkwaardig behandeld — dat is zeker een verdienste. Op zichzelf hebben ze ook zeker kwaliteiten doch beter ware het geweest deze hoekpartijen niet te accentueeren. De groote allure van de Minervalaan vraagt hoogstens eenig accent aan zijn beide beëindigingen doch zeker niet halverwege. De architect, die de verzorging van den heelen bouw van een groot complex woningen voor zijn rekening heeft, zal automatisch minder aandacht aan zijn gevel besteden, welke daardoor niet anders dan winnen zal. Hij weet dat belangrijker problemen zijn

VILLA IN HET DIJSELHOFPLANTSOEN. ARCHITECT P. KRAMER B.N.A.

aandacht vergen, dan de geforceerde afwisseling die de gevel nu dikwijls nog kenmerkt. De behoefte aan eengezinshuizen voor beter gesitueerden heeft eenige z.g. villawijken doen ontstaan die door de te kleine afmetingen der kostbare grondstukken geen villa en geen stadsbebouwing zijn. De onderlinge afstanden zijn te gering om in den loop der jaren een grooter eenheid door hoog-opgaand geboomte te verkrijgen. Wanneer dan een serie in één hand is wordt wel een beter resultaat verkregen, vooral wanneer de huizen beurtelings vóór en achter op het terrein

VILLA IN HET DIJSELHOFPLANTSOEN. ARCHITECT H. TH. WIJDEVELD B.N.A.

worden geplaatst; dit is echter slechts een half middel daar wel het uiterlijk effect verbeterd is, doch de ligging van tuinen op het Noorden niet aanbevelenswaardig lijkt. Ik heb hier enkele globale opmerkingen neergeschreven, die opkomen wanneer men Amsterdam Zuid weer eens bezoekt. Naast de waardeering voor het vele goede, dat men ziet, komen dan o.a. deze bovengenoemde bezwaren naar voren, waarvan velen ze evenzoo goed zullen voelen, doch waarvan het m.i. goed is ze niet te verdoozelen, maar te trachten ze steeds meer te ondervangen. 297

MICHEL ANGELOSTRAAT.

ARCHITECT J. ZIETSMAN B.N.A.

DEURLOSTRAAT.

ARCHITECT L. PETERS.

ONTVANGEN BOEKWERKJES.

Jaarverslag 1929 van het Instituut Stad- en Landschap van Zuid-Holland.

De Jaarverslagen van de Provinciale Schoonheidscommissie beginnen een stereotypen vorm te krijgen, bestaande uit een zakelijk overzicht van de wederwaardigheden die hebben plaats gehad (gewoonlijk hebben er in een S. C. nog al eens wederwaardigheden plaats) en eenige afbeeldingen van ingekomen ontwerpen met daarnaast de wijze waarop zij zijn verbeterd.

Om in dit geval met het laatste te beginnen kan er op gewezen worden, dat de ingekomen ontwerpen, die gereproduceerd zijn, in het algemeen toch niet zoo hemelsgend afschuwelijk zijn

zooals dat voor een tiental jaren het geval was. Natuurlijk is het mogelijk dat de Commissie zulke ontwerpen achterwege heeft gelaten, omdat de grapjes al voldoende bekend zijn, maar het is juist gezien om thans eens voorbeelden te geven, waarin de verbetering in hoofdzaak een verschil van nuance is. Uit dit verslag blijkt duidelijk dat het werk van Bauberatungscommissies er op den duur niet gemakkelijker op wordt. Hoe langzaam het ook gaat, de bouwkundigen op het platteland krijgen tenslotte ook den smaak te pakken en moeten voor hun standing ook met hun tijd mee. Daardoor wordt het aantal ontwerpen, dat een beetje dragelijk is, grooter, en de motieven waarop een afkeuring kan steunen, worden ten slotte

OLYMPIAWEG.

ARCHITECT Ir. J. GRATAMA B.N.A.

EUTERPESTRAAT HOEK LEONARDOSTRAAT.

ARCHITECT P. J. WARNERS.

zwakker, omdat het meer en meer om nuanceeringen zal gaan. Dit verslag is met groote zorg samengesteld en buitengewoon interessant om door te lezen. Men krijgt aan de hand van de gegeven voorbeelden een goed idee van de moeizaamheid waarmede zulk een Commissie haar taak moet volbrengen en zeker ook van de tact waarmede zij te werk moet gaan. Teleurstellingen bleven de S. C. natuurlijk niet gespaard, maar daar tegenover staan enkele succesvolle gevallen. In het bijzonder komt in het boekje uit de moeilijkheid om in de praktijk het verbeterde en goedgekeurde ontwerp goed uitgevoerd te krijgen. Laat het intusschen een troost zijn voor de

Commissie in Zuid-Holland, dat hiermede buiten haar provincie ook nogal gesukkeld wordt.

Jaarverslagen over 1927, 1928 en 1929 van de Prov. Schoonheidscommissie voor Limburg. Jammer genoeg wijkt dit boekje weer enigszins af van den stereotypen vorm, dien wij hierboven juist meenden te kunnen constateeren.

Het boekje is niet geïllustreerd, maar daar tegenover staat, dat de lotgevallen van de commissie in de drie afgelopen jaren zeer uitvoerig zijn weergegeven. Wel is misschien wat veel

APOLLOOLAAN.

ARCHITECT A. J. WESTERMAN B.N.A.

aandacht gewijd aan mutaties en declaraties. De sombere noot in het verslag over 1929 is dat de Prov. Staten het subsidie aan de Commissie van f 1000.— tot op f 500.— hebben teruggebracht waardoor natuurlijk de werkzaamheden worden belemmerd. Het wil ons voorkomen dat deze subsidie-vermindering zeer te betreuren is, omdat de bouwnijverheid vooral in Zuid-Limburg zeer groot is, en daar waar veel wordt gebouwd, is men doorgaans niet scrupuleus wat betreft het gehalte der bouwwerken. En Limburg, met zijn prachtige oude architectuur moet zeker gespaard blijven voor verminking van zijn stads- en dorpschoon.

Bauwelt Rundfahrt durch Grosz Berlin, zur Besichtigung neuerer Bauten.
Het is een aardige gedachte van de „Bauwelt“ een kaart te maken van Berlijn, waarop met een roode lijn een rondrit is aangegeven langs de bezienswaardige bouwwerken, en daarbij een opgaaft te doen van de architecten die de bouwwerken hebben gezet. De tijd is kostbaar, en waarom zou men twee

dagen in Berlijn zijn, als men met een handig in elkaar gezette rondrit op één dag alles kan „zien“ wat architectuur betreft. Vooral onze Amerikaanse collega's zullen een dergelijke gids zeer waardeeren. Eigenlijk kan met een dergelijke gids de geheele rondrit überhaupt wel vervallen. Dit zullen de Amerikanen nog meer waardeeren.

J. P. M.

HET Xlle INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES.

Het Bureau van het C.P.I.A. heeft bericht ontvangen, dat K. H. de Regent van Hongarije den wensch te kennen heeft gegeven een deputatie van het C.P.I.A. ten Congresse te Budápest in audiëntie te ontvangen, onder leiding van den Voorzitter van het Comité Permanent International des Architectes, Ir. Joseph Th. J. Cuypers. De Autoriteiten in de Hongaarsche hoofdstad geven blijk van de Architecten professie wel in eere te houden.

RECTIFICATIE.

Op pag. 289 tweede kolom, 2e regel van onderen staat abusievelijk vermeld „formule“ hetgeen „formeele“ moet zijn. (Red.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. NO. 36736

1930

13 SEPTEMBER

NO 37

DE UITBREIDING VAN HET JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT.

In het nummer van ons blad van 21 April 1928 lichtte de architect Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk de plannen voor deze uitbreiding van het eerste jaarbeursgebouw nader toe. Wij reproduceeren hierbij thans de uitgevoerde uitbreiding, welke echter slechts een klein gedeelte van het totale uitbreidingsplan omvat. In 1928 is voor de geheele verdere ombouwing van het Vredenburg een nieuw plan gemaakt, dat in vele opzichten afwijkt van den oorspronkelijken opzet, welke uit 1918 dateert, waardoor het thans voltooide werk dus niet een willekeurige uitbreiding is, doch slechts een onderdeel van een geheel plan. Als zoodanig zal het dus óók zijn te beoordeelen.

Natuurlijk schuilen in de noodzakelijke wijze, waarop een plan als dit tot stand komt gevaren, vooral wanneer het betreft utiliteitsgebouwen die, zooals hier het geval is, tevens een monumentale omsluiting van een centraal stadsplein moeten vormen. Nergens sneller wisseling dan in de eischen, die men stelt aan utiliteitsgebouwen. Hoe weinig industriële gebouwen b.v. zien er bij haar voltooiing uit zooals zij werden ontworpen, hoe weinig blijven in den toestand waarin zij werden voltooid. Het levende en groeiende bedrijf geeft telkens nieuwe of gewijzigde inzichten, waaraan de bouw zich dient aan te passen. Stadhuizen, scholen en kerken laten zich nog bouwen naar weloverwogen en eenmaal vastgestelde bouwprogramma's. De gaafheid van industriële bouw is moeilijker te bereiken, soms in het geheel niet.

De warenhuizen, markthallen en messe- of beursgebouwen hebben zich weliswaar meer en meer geconsolideerd tot het ééne type van centrale, van boven verlichte, hall met daaromheen verdiepingsgewijze galerijvormige uitstralruimten. Het gevaar, dat hier in eenige jaren de inzichten volledig zullen veranderen, lijkt mij hier belangrijk kleiner dan b.v. bij den fabrieksbouw. Toch mag het m.i. niet geheel denkbeeldig geacht worden en zal men zich rekenschap moeten geven van de mogelijkheid, dat elke verdere uitbreiding opnieuw een afwijking van tevoren vastgestelde plannen zou kunnen beteekenen. Wanneer wij daarmee de moeilijkheden, die het totstandkomen van een gaaf stadsbeeld zouden kunnen belemmeren niet willen onderschatten, dan moet daartegenover worden opgemerkt, dat het aan de nieuwe uitbreiding als een groote verdienste kan worden aangerekend dat het, hoewel zich mogelijk voegend in een latere algeheele voltooiing, ook in den tegenwoordigen onvoltooiden toestand een afgerond en gaaf geheel vormt.

Dat dit bereikt kon worden, is zeker voor een niet gering gedeelte te danken aan de wijze waarop het grondplan werd samengesteld, dat op den duur voorziet in het vormen van een groote centrale hall, welke om de ca. 40 M. door verbindingsbruggen van voor- naar achterzijde verdeeld gedacht is, ten bate van een goede en overzichtelijke circulatie. Tegenover deze „bruggen“ bevinden zich aan de zijden der gevels de trappenhuizen, waarmede de verschillende ingangen op voorde-hand-liggende wijze zijn gecombineerd.

Het geheel is dus ook in de toekomstige verdere ontwikkeling onderverdeeld gedacht in rechthoekige eenheden van ca. 40 M.

lengte met trappen en ingangen in de hoeken. Het gebouw zal dus telkens met één zoo'n eenheid kunnen worden uitgebreid en vormt dan in elk stadium met een eindgroep van verbindingsbrug en 2 trappenhuizen een afgerond geheel, dat zich ook naar buiten als zoodanig teekent.

In de gevels zijn de trappenhuizen duidelijk uitgesproken; daartusschen spant zich als één groot gehouden vlak de buitenwand van de rondom de hall gegroepede expositiegalerijen. Het muurvlak wordt niet gebroken, noch in horizontalen, noch in vertikalen zin door de gelijkwaardige regelmaat der raamverdeling, die door de toepassing van dunne stalen ramen met ondiepe neggen en zonder toepassing van zware dorpels ondergeschikt aan het groote vlak is gehouden.

Het is m.i. juist gezien de steenen borstweringen en tusschendammen der ramen te handhaven en niet toe te geven aan de verleiding van een sterkere horizontale geleiding door aaneenkoppeling der glasvlakken of van een onnoodige glasarchitectuur.

De expositieruimten zijn hier immers alle min of meer kamersgewijs gegroepeerd; zij winnen daardoor aan wandvlakte en geven beter gelegenheid zich met de afzonderlijke standhouders in verbinding te stellen. Deze indeeling teekent zich in de gevels in de gelijkwaardigheid der raam-elementen zoolwel in de hoogte als in de breedte, boven en naast elkaar.

Een uitzondering vormt de (hoogere) benedenverdieping, die ook aan het Vredenburg een open toon-zijde heeft en daarmee in overeenstemming als winkel-reeks met etalageramen behandeld is en die met de bovenverdieping zich herkent als afzonderlijke horizontale afsluiting, resp. als aanvangs- en eindigings-motief.

Daarmee is tevens genoemd het wezenlijke verschil dat de uitbreiding in uiterlijke verschijning vertoont met het oude gebouw, dat in hoofdzaak vertikaal geleed is. Deze tendenz vinden wij terug bij vergelijking van vrijwel alle moderne gebouwen van het warenhuis- en daaraan-verbante-type, die alle de neiging gaan vertoonen naar een min of meer sterke expressie van het (horizontale) vloerenstelsel, tegenover de oudere gebouwen van dit type, die bijna alle op het kolommenstelsel, dus op het vertikale element den klemtoon hebben gelegd.

Men wil dit verklaren als een logisch uitvloeisel van de veranderingen der gewapend-beton-techniek en wel meer in het bijzonder van het z.g. „mushroom“-systeem. Het komt mij voor dat deze ietwat historisch-materialistische uitleg zonder meer niet voldoende is. Immers het stelsel van vloeren en steunpunten is en blijft primair.

Het tijdperk van het ontstaan der eerste moderne gebouwen van het warenhuistype, het einde van de vorige eeuw, valt ongeveer samen met de ontwikkeling van de ijzertechniek. Voor het eerst beseft men welke kolossale lasten het dunne welgekozen ijzeren steunpunt kan torsen: de belangstelling voor het steunpunt is opgewekt en wel in zoo sterke mate, dat de muur als draagconstructie heeft afgedaan en plaats gemaakt voor de kolom. De technische vervoering daarover wordt tot een bijna gothiseerd dogma van vertikalisme waarin de vloer heeft afgedaan en alleen nog maar de jongste verovering, het nieuwe steunpunt, waardig is zich in de archi-

FOTO'S OP PAG. 304 ZIJN GEVEL AAN VREDENBURG EN EEN DER INGANGEN. FOTO'S OP PAG. 305: INTERIEUR EN GEZICHT IN DE GLAZEN KAP. HIERBOVEN ZIJ-AANZICHT VAN HET JAARBEURSGEBOUW EN BLIK NAAR BOVEN IN DE HAL. TWEEDE JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT, ARCH. IR. J. DE BIE LEUVELING TJEENK B.N.A. 306

zijn eenige kunstwerken en eenige wanproducten en de rest is... de middelmaat. Dat deze laatste zich liever houdt aan de laatste en nieuwste „richting”, wie zal er geen vrede mee hebben. Maar voor de enkele anderen is het jammer, want zij hun krachten bewust aan een eenmaal aangenomen technisch-bouwkunstig dogma „unterordnen”.

Bij het oude Jaarbeursgebouw heeft de architect zich nog voor een teveel aan bouwkunstige dogmatiek — in den zin van een weliswaar niet overal doorgevoerd vertikalisme — laten leiden. Het nieuwe werk is sterker en persoonlijker, ondanks het feit, dat daarin onmiskenbare verwantschap met gelijkgestemden te bespeuren valt. Het heeft zich echter weten te onthouden van sommige gemakkelijke effectmiddelen en zich in meer dan één onderdeel weten op te werken tot die soberheid, die niet alleen den geëfenden beschouwer mogelijk maakt de oorzaken van haar charme terug te vinden in de gevoelige overweging van schijnbare nietigheden als de neggen der ramen etc. De trappenhuizen staan voor mijn gevoel niet op hetzelfde peil als de overige deelen van den gevel. De aansluiting van ingangsluifel aan het verticale lanternenvormige raam acht ik het minst gelukkig.

Dat het gebouw inwendig een sterk horizontaal geleed beeld vertoont, ligt geheel in den aard van den galerijvormigen opbouw. Het geheel is gaaf en strak gehouden en wordt op klare wijze door de glaskap bekroond en verlicht.

H. T. Z.

EEN NIEUW LETTERBOEK.

Een der grootste overwinningen van den mensch, waardoor hij bewees niet alleen verwantschap met den Kosmos te bezitten, doch ook door zijn geest er te kunnen indringen, te kunnen begrijpen, te kunnen beheerschen, is naast het scheppen van een taal, het scheppen van een schrift. Ongeacht de verscheidenheid van schriftvormen door de duizenden jaren heen, ligt de grootheid van deze schepping van den mensch in de symbolisch-wiskundige vormgeving van het „Woord” als klanken verschijning.

Voor en alear de mensch dit hoogtepunt had bereikt, had hij verschillende pogingen gedaan de vruchten van zijn denkleven, zijn gedachten in beelden vast te leggen: ideogramatisch schrift (b.v. van de Egyptenaren en van de Chineezzen), waarbij de fasen: a. afbeelding, b. piktogram (versoberde, verkorte afbeelding), c. het symbolische piktogram d.i. het ideogram, eerst moeten worden doorlopen. Verhevener werd deze beelding pas toen de wiskundige vormen in de plaats kwamen van de aan de natuur ontleende beelden (spijkerschrift der Sumeriers, Babyloniers en Assyriërs, streepiesschrift der Chineezzen, runen der Phoeniciërs en Noormannen uit het Egyptisch schrift ontstaan) en ook dat soort schrift is pas langzamerhand door verscheidene cultuurvolken, waarbij als steeds de Grieken als knooppunt hebben gediend, ontwikkeld tot het voor ons Westen in het Romeinsche schrift tot klaarheid kwam.

Wij zeggen: zoo makkelijk als het „a, b, c”. Het is waar, ieder kind leert spelenderwijs de zes en twintig teekentjes, waardoor de menschelijke geest alles, zelfs zijn fijnste zielenuances op papier aan anderen kan mededeelen. Doch als wij bedenken, dat dit a, b, c het uiteindelijke resultaat is van duizenden jaren lange ontwikkeling, voelen wij oneindigen eerbied.

Hoe wij nu ook in de laatste 2000 jaren in sierend opzicht dit Romeinsche schrift in onderdeelen wijzigden, dit lettertype is gebleven en daarmee het symbolisch-wiskundig karakter. Des te zuiverder dit karakter in zijn eenvoud wordt gehandhaafd, des te doeltreffender d.i. verhevener in geestelijk, leesbaarder in materieel opzicht zal het schrift zijn.

N. J. van de Vecht beoogt met zijn nieuwe boek: „Onze letterteekens en hun samenstelling”

dit doel „Leesbaarheid” te dienen. In zijn inleiding zegt hij dan ook zeer terecht:

„Zoo ergens de begrippen doel en middel worden verwisseld, dan is dit zeker in erge mate het geval bij de toepassing van onze letterteekens”.

Johan B. Smits, een der voorvechters voor goed schrift, schreef een korte voorrede. Wat hij van dit boek zegt, kunnen wij geheel onderschrijven:

„De wijze, waarop steeds de kern der vraagstukken wordt behandeld, maakt ons spoedig vertrouwd met de voornaamste wegen van den doolhof der lettervormen. Het inzicht hierdoor verkregen, stelt, beter dan het beste „voorbeeldenboek” den gebruiker van dezen gids in staat de juiste oplossing van een bepaald geval te vinden.”

Sinds Klaas van Leeuwen in 1907 zijn „Letterboek voor den Teekenaar en Ambachtsman” uitgaaf is er in het Hollandsch geen bepaald werk over het teekenen van letters verschenen. Als de Heer Johan B. Smits dan ook in zijn voorrede schrijft: „Ongetwijfeld voorziet deze handleiding in een behoefte”, dan klinkt dat als een gemeenplaats, doch is ongetwijfeld juist. Want velen onzer teekenaars staat de betekenis der letterteekens nog niet duidelijk voor den geest. Zij beschouwen ze in de eerste plaats nog te veel als decoratieve middelen, waarmede min of meer gelukkig kan worden gespeeld. Zonder diepzinnig te worden, noch door te veel theorie, maar eenvoudigweg wijst Van de Vecht de richting voor het zich eigen maken van gezonde lettervormen en hun vorming tot woorden.

Een kort historisch overzicht gaat vooraf. Hierin wordt hoofdzakelijk behandeld — en met veel mooie voorbeelden toegelicht — dat de ingehakte letters op de monumenten gevormd zijn naar het geschreven voorbeeld en niet omgekeerd.

In „de letters en hun toepassing” wijst van de Vecht er nog eens nadrukkelijk op, hoezeer de letters een geestelijk algemeen eigendom zijn, hoezeer zij heilige dingen zijn, welke dienen ons het levende woord klaar en duidelijk voor den geest te stellen.

Vele voorbeelden van met de Redis- of Atopen geschreven schrijftypen, verschillende verhoudingen van letterdikte en letterhoogte, ook lettercomposities, en cijfers verduidelijken het betoogde. Een hoofdstuk randschrift en monogram geeft aardige voorbeelden, waarbij een nieuwe hoeveelheid „toepassing van moderne lettervormen” het geheel prijzenswaard afsluit.

JAN DE MEIJER.

PALENWEE. (Een legende, die waar is).

Bij de halte Drafna van de trambaan Naarden—Huizen kan men een van de meest bijzondere plekjes uit het Gooi genieten. De flauwe stijging van den Meentweg en het omliggende geboomte werken daar samen tot een plekje van ongemeen fraai landelijk schoon. Ziet hier echter, hoe de zorg om den medemensch welgevallig en behulpzaam te zijn, ten slotte aan het effect eenige afbreuk moet gaan doen:

Legende:

1. Een dubbele houten telegraaf- of telefoondradenpaal (hoogte \pm 6 M.).
2. Een paal hoog \pm 1.50, waaraan een roodgeverfde brievenbus.
3. Een wegwijzerbord van den A.N.W.B. groot formaat, hoog \pm 2.50 M., 4 vleugels, waarvan één de richting Valkeveen aangevende.
4. Een paal voor de lichtleiding, hoog \pm 4 M.
5. Een paal met een bordje, de richting Valkeveen aangevende (zie sub 3).
6. Een paal \pm 2 M. hoog met bordje: „Rijwielpad”.

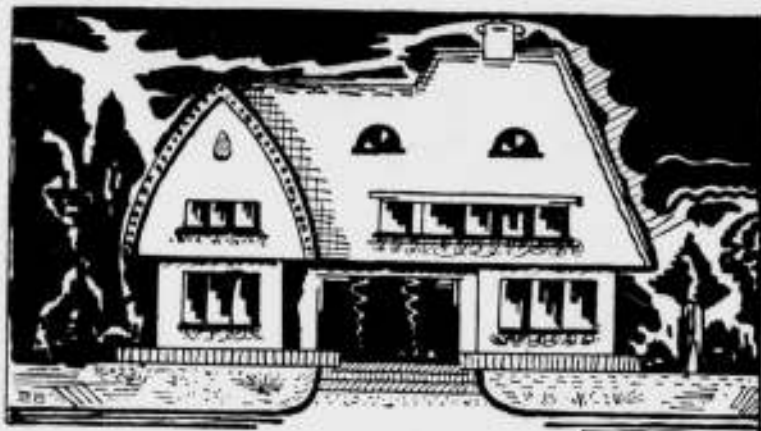
Het
Utrechtzch
Stedelijk
Orkest
Evert Cornelis

Placcaat van den
28 Juli 1681

De cedullen sullen
aen de sacken van het
graen vastgemaect, in
het wapen gescheurt,
en bij de cherchers te
lande werden bewaert.

GEON. VOUSSEM. 1927

AFBEELDINGEN UIT „ONZE LETTERTEEKENS EN HUN SAMENSTELLING” DOOR N. J. v. d. VECHT.

MODERNE villa-, landhuis en boerderijbouw voorloopige besprekingen kosteloos.

TECHNISCH ADVIESBUREAU van
de Unie van Waterschapsbonden

Directie: Ir. G. O. BOOM
Ir. N. BIEZVELD

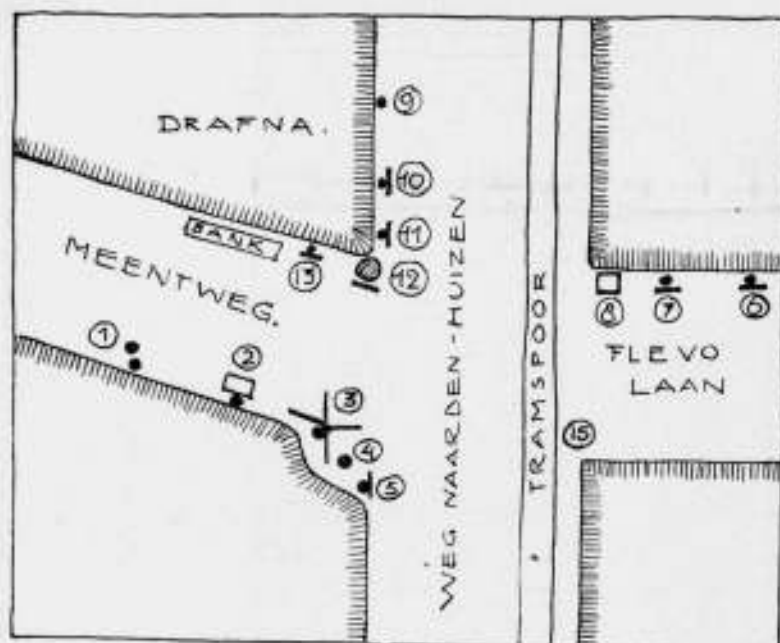
Ir. G. O. BOOM, electrotech-
nisch en werktuigkundig
Ingenieur.

Ir. N. BIEZVELD, Civiel Ing.
Raadgevende Ingenieurs

Hoofdkantoor: HAARLEM, Wilhelminastraat 47, Tel. 14531

Bijkantoor voor: GOEREE-OVERFLAKKEE
VOORSTRAAT 17 — MIDDELHARNIS — Tel. 91

DOOR DE REDACTIE KOSTELOOS GEPLAATST.

7. Paal, hoog \pm 2 M., met naam van den straatweg.
8. Geconstrueerd ijzeren telegraaf-(telefoon)paal, heel hoog.
9. Paaltje hoog \pm 1.25, aangevende de plaats van de brandkraan.
10. Paaltje hoog \pm 2 M. met den naam van den straatweg.
11. Haltepaal van de tram, hoog \pm 2 M.
12. Boom, waartegen een bordje van den A.N.W.B. (overigens zeer bescheiden).
13. Paal hoog \pm 2 M., met den naam van den weg.
14. (Niet aangegeven op het kaartje): De draden waaraan sub 1, 4 en 8 hun betekenis ontleenen.
15. Het merkwaardigste punt van deze wegwijzing: de hoek zonder palen.

Onze vraag is: Kan het natuurschoon niet minder geschonden worden, als met eenigen goeden wil naar samenwerking en beperking wordt gestreefd?

J. P. M.

DUITSCHTE ARCHITECTEN NAAR RUSLAND.

Wij lezen in de N. R. Crt.:

Bij ons in Nederland is de groote bouwperiode dadelijk na het einde van den oorlog begonnen. In Duitschland heeft men moeten wachten op het einde van de inflatie en kon dus eerst in 1924 een begin worden gemaakt met de intusschen nog veel noodzakelijker geworden uitbreiding van de groote steden. Zoo kon de eigenaardige toestand ontstaan, dat men in Duitschland nog weinig of niets af wist van den nieuwen, modernen bouwstijl, terwijl in Nederland reeds sedert jaren alle nieuwe stadsuitbreidingen in den geest van Amsterdam-Zuid waren ontstaan. Het protest der bevolking, toen in Duitschland de eerste moderne huizenblokken met platte daken en in modernen stijl werden gebouwd, was algemeen. Langzaam maar zeker heeft men echter geleerd, welke voordeelen voor den bewoner deze moderne huizen bezitten en nu worden de mannen, die overtuigd van de voordeelen dezer bouwwijze, hunne inzichten hebben doorgedreven en kunnen verwezenlijken, algemeen geprezen om hun inzicht. Een der vooraanstaande architecten op dit gebied is May, de bekende wethouder van Frankfort a.d. Main, die in den loop der laatste vier jaren niet alleen ongeveer 10.000 huizen te Frankfort heeft gebouwd, maar die daarbij in Duitschland, en men kan wel zeggen in Europa, een naam van betekenis heeft verworven door de methoden, volgens welke hij de stad Frankfort heeft uitgebreid. Zijn plannen bestonden voornamelijk in het bouwen van zogenaamde „Trabantenstädte", kleine stadjes van nieuwe huizen, die iets buiten de stad in het groen worden gezet en dan door een tram of omnibusdienst met de eigenlijke bestaande stad worden verbonden. Daardoor wordt een verdere opeenhooping der huizen vermeden.

De heer May, die overal in Europa lezingen over zijn werk heeft gehouden, o.a. ook te Amsterdam, heeft ongeveer een half jaar geleden een uitnodiging ontvangen van het Sowjetbestuur om naar Rusland te komen en zijn oordeel over de bouwmethoden daar te lande te vormen. Nauwelijks was hij uit Rusland teruggekeerd, of het gerucht ging, dat den heer May door de Sowjetregering zou zijn gevraagd om voor goed of tenminste voor een jaar of vijf naar Moskou te komen en de leiding op zich te nemen van een te Moskou te vestigen centraal bureau, dat belast zou worden met een reusachtig bouwplan voor geheel Rusland. Dit gerucht, dat eerst nog schuchter werd tegengesproken, is al heel gauw werkelijkheid geworden. De heer May, die natuurlijk zijn positie als wethouder van Frankfort moet opgeven, vertrekt reeds einde September naar Moskou om het grootste werk, dat misschien ooit aan een architect is opgedragen, onder handen te nemen. De gesloten overeenkomst geldt voorloopig voor vijf jaren. De opdracht aan den heer May is zoo enorm, zoo vereerend en zoo interessant, dat zelfs te Frankfort, dat zooveel aan den heer May heeft te danken, klaarblijkelijk geen tegenstand van eenig belang tegen zijn weggaan tot uiting is gekomen.

Interessant voor Nederland is, dat de heer May, die met een geheele expeditie architecten naar Rusland vertrekt, — naar men uit Duitschland hoort met ten minste dertig! — ook den Nederlandschen architect Stam medeneemt. De heer Stam, die vroeger te Rotterdam werkzaam is geweest, woont sedert twee jaren te Frankfort, waar hij indertijd op verzoek en initiatief van den heer May is gekomen en sedertdien eenige groote bouworders tot groote voldoening heeft uitgevoerd.

RECTIFICATIE.

Door een ongelukkig toeval is de naam van den schrijver van het artikel over Amsterdam-Zuid in ons vorig nummer weggevalen. Het artikel is geschreven door den Heer Ir. G. Friedhoff, architect B.N.A., die ons tevens verzocht mede te deelen dat het woordje „forsch" op pag. 294 rechter kolom 5e regel v.o.: „frisch" moet zijn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED. J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

20 SEPTEMBER

N° 38

HET TOEZICHT OP DE DEUGDELIJKHEID DER IN ELECTRIISCHE INSTALLATIES TE GEBRUIKEN MATERIALEN. Op verzoek van het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten is getracht in onderstaand artikel een beknopt overzicht te geven van de wijze, waarop op het oogenblik in Nederland de bescherming der publieke veiligheid bij het gebruik van elektrische materialen is georganiseerd. Het is moeilijk hierbij kort te zijn, aangezien op het gebied van de electrotechnische keuringen bij de verschillende overheidsinstanties en belanghebbende groepen, over de beste oplossing nog verschil van meening bestaat, waardoor nog geen definitieve en allen bevredigende regeling verkregen is kunnen worden. Het volgende moge intusschen beschouwd worden als een leidraad, om op de hoofdpunten van het vraagstuk in zijn huidig stadium, voor zoover de lezers van het tijdschrift geacht kunnen worden, daarin belang te stellen, het licht te laten vallen.

De snelle toeneming van het gebruik van elektrische energie moest, gezien het subtiele en dikwijls gevaarlijke karakter van de electriciteit als zoodanig, tot gevolg hebben, dat steeds meer bezwaren ondervonden werden van het aan zich zelve overlaten van de ontwikkeling der materiaal-constructies voor het voortgeleiden van den elektrischen stroom.

Als vanzelve kwam daardoor de behoefte tot bescherming van de gebruikers van de electriciteit, dus van het publiek, naar voren en uitte deze zich in den vorm van voorschriften, uitgegeven door overheidslichamen of vakgroepen omvattende vereenigingen.

Afgescheiden nu van de gezonde, commercieele drang van fabrikanten en leveranciers van elektrische materialen en installaties, om het best mogelijke aan te bieden, kunnen van drie zijden waarborgen verwacht worden voor een goede en veilige uitvoering der installaties.

De drie bedoelde instanties zijn:

1. De Regeering, door de bestaande en nog uit te breiden veiligheidswetgeving.
2. De stroomleverende bedrijven, door het uitgeven van verordeningen omtrent de uitvoering der aangesloten installaties.
3. De deskundige voorlichters van de bouwleiding der te stichten perceelen en van beheerders van bestaande installaties.

De Regeering heeft zich tot dusverre bepaald tot het stellen van eischen aan die installaties, waar geacht moest worden, een verhoogde mate van gevaar aanwezig te zijn, zooals in fabrieken, werkplaatsen, haveninrichtingen en mijnen, dus in het algemeen bij de industrieële ondernemingen, terwijl het toezicht daarop bij de desbetreffende rijksorganen n.l. de Arbeidsinspectie, de Havenarbeidsinspectie en het Staatstoezicht op de mijnen berust. De zoo hoog noodige eenheid is daarbij gewaarborgd, doordat aan elk dezer drie lichamen de Electrotechnisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie als deskundige is verbonden.

Door diens bureau wordt het eigenlijke toezicht uitgeoefend. De stroomleverende bedrijven, althans de voornaamste daarvan, keurden tot voor korten tijd, elk voor hun eigen

ressort, zelfstandig en onafhankelijk van elkaar.

Verschillende dezer bedrijven hebben echter enkele jaren geleden een centraal keuringsbureau, de N.V. tot Keuring van Electrotechnische Materialen, te Arnhem (K.E.M.A.) opgericht. Hieraan zijn voor toezicht op de algemeene gestie van dat bureau enkele officieele personen en vertegenwoordigers van de electrotechnische industrie en de electrotechnische installaties toegevoegd.

Voorts is dit bureau op privaatrechtelijken grondslag opgetrokken, terwijl de aandelen in hoofdzaak in handen zijn van een 15 tal overheids-electriciteitsbedrijven.

Zijn taak heeft het Bureau zeer ruim gesteld, door niet alleen het materiaal te keuren, en daarop controle te blijven uitoefenen, maar ook door aan de fabrikanten van het goedgekeurde materiaal het recht te verlenen, dit materiaal van een keuringsteeken (K.E.M.A.-teeken) en voor zoover het leidingen betreft van een keuringsdraad (K.E.M.A.-draad) te voorzien. Voor zijn keuringswerkzaamheden brengt het bureau een vergoeding in rekening, volgens een vooraf vastgesteld tarief.

De bedoeling is om te trachten in de niet-onder rijkstoezicht vallende installaties, de z.g. huisinstallaties dus, allengs dezelfde mate van eenheid van keuring te bereiken als bij de installaties, welke van rijkswege worden gecontroleerd, reeds bestaat. Te dien einde tracht het keuringsbureau te Arnhem de stroomopwekkings-en-distributiebedrijven er toe te bewegen, om van materiaal, voorzien van bedoelde kentekenen, zonder meer in de op hun netten aangesloten huisinstallaties het gebruik toe te laten, en zelfs om het gebruik van niet goedgekeurd materiaal uit te sluiten, in welk laatste geval het electriciteitsbedrijf dus van een eigen keuring afstand doet, en de keuring geheel in handen legt van het centrale keuringsbureau. Zou deze weg algemeen gevolgd worden, dan zou het keuringsbureau te Arnhem kunnen worden beschouwd als een resultaat van samensmelting van de afzonderlijke keuringsdiensten, welke de opwekkings- en distributiebedrijven er op het oogmerk nog elk voor zich op nahouden.

Daar er heel wat van die bedrijven in ons land zijn, zou er langs dezen weg, behalve een niet onaanzienlijke besparing, eenheid in opvatting tusschen de electriciteitsbedrijven onderling over wat al dan niet als deugdelijk is te beschouwen, worden verkregen. Aan den huidige toestand, waarbij de meeste electriciteitsbedrijven afzonderlijk geraadpleegd moeten worden, zou daardoor een einde komen.

Zoover is het intusschen op het oogenblik nog lang niet.

In de eerste plaats beteekent het voor menig electriciteitsbedrijf een offer, om de keuring geheel uit handen te geven. Ook is nog de vraag, of een openbaar lichaam zich in zoo sterke mate kan binden, als hier verlangd wordt.

Daartoe zou eerst uitgemaakt moeten worden, of een overheids-electriciteitsbedrijf wel het recht heeft de aansluiting eener installatie te weigeren, uitsluitend en alleen op grond van het niet gekeurd zijn van het gebruikte materiaal door het Arnhemsche Bureau.

In elk concreet geval toch, waarin twijfel rijst aan de deugdelijkheid van het materiaal, kan de belanghebbende aanspraak maken op een uitspraak over de deugdelijkheid van dat mate-

riaal, hetgeen beteekent, dat het electriciteitsbedrijf verplicht is zich er van te vergewissen of het materiaal in kwestie goed is, m.a.w. het te keuren, c.q. te laten keuren.

Het is dus mogelijk, dat een provinciaal of gemeentelijk electriciteitsbedrijf rechtens niet verder kan gaan, dan het K.E.M.A.-teekenen en den K.E.M.A.-draad te erkennen, d.w.z. het door de K.E.M.A. goedgekeurde materiaal bij voorbaat voor gebruik toe te laten, doch niet bevoegd is, om het gebruik van alle materiaal, dat niet te Arnhem ter keuring is aangeboden, bij voorbaat uit te sluiten.

Buiten deze rechtsvraag om zou overigens de zaak ook te regelen zijn, n.l. door in twijfelachtige gevallen de keuring steeds door de K.E.M.A. te doen geschieden, op verzoek van het electriciteitsbedrijf. De betrokken fabrikant ontloopt dan weliswaar de keuringskosten, doch daar staat tegenover, dat het materiaal, al wordt het te Arnhem deugdelijk bevonden, in zulk een geval natuurlijk het keuringsmerk zal moeten ontberen, waardoor het tegenover concurrerend materiaal, dat wel het keuringsmerk draagt, in het nadeel is. De eigen keuringsdienst zal echter ook bij zulk een regeling door de electriciteitsbedrijven, in het algemeen belang, opgeofferd moeten worden.

Dat intusschen nog niet alles loopt, zooals de oprichters van het keuringsbureau zich hebben voorgesteld, wordt o.m. geïllustreerd door het feit, dat de Vereeniging van Stroom-distributiebedrijven in Nederland, eveneens bijna uitsluitend overheidsbedrijven omvattende, doch die den stroom niet zelf opwekken, onlangs verklaard heeft, geïsoleerde leiding van goede kwaliteit, doch niet voorzien van den Arnhemschen keuringsdraad, in de aan hun leidingnetten aangesloten huisinstallaties te zullen toelaten.

Zoo is dus op het oogenblik de waarde van de goedkeuring van Arnhem nog slechts een zeer betrekkelijke. En ook zelfs indien op den duur alle electriciteitsbedrijven er toe zouden overgaan, de keuringen door de K.E.M.A. te laten uitvoeren, dan blijft toch nog het feit bestaan, dat de keuringsmerken slechts beteekenen hebben voor die installaties, welke niet onder een rijkswet vallen, in hoofdzaak dus de installaties in de woonhuizen en voorts in kantoorgebouwen, ziekenhuizen, scholen en dergelijke inrichtingen.

Wel wordt over de voorschriften, volgens welke te Arnhem gekeurd wordt, door de K.E.M.A. overleg gepleegd met den Electrotechnisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie, zoodat onnoodige verschillen worden vermeden, doch uniformiteit is principieel uitgesloten, daar de Arbeidsinspectie rekening moet houden met de bijzondere toestanden in fabrieken en werkplaatsen enz., waardoor constructies, welke voor woonhuizen toelaatbaar zijn, menigmaal voor gebruik in fabrieken niet in aanmerking kunnen komen.

De goedkeuring van Arnhem kan dus voor de toelaatbaarheid van het gebruik in die installaties, waar het juist sterk op deugdelijkheid en veiligheid aan komt, niet de vereischte waarborgen geven, en hierin ligt misschien wel het zwakste punt der geheele regeling.

Het in ons land door een aantal electriciteitsbedrijven opgerichte keuringsbureau te Arnhem wekt door de invoering van een keuringsdraad en een keuringsteeken den schijn op, een nationaal keuringsbureau te zijn. In werkelijkheid kunnen echter de keuringen van bedoeld bureau door de Rijksinspectie voor het belangrijkste toepassingsveld n.l. voor fabrieken, werkplaatsen, havenbedrijven en de mijnen te niet gedaan worden en buiten deze in menig geval, misschien zelfs in alle gevallen, slechts als leidraad dienen voor den raadgevenden deskundige bij vergelijking met materiaal van fabrikanten, welke zich niet tot het keuringsbureau hebben gewend, doch wier materiaal, naar het oordeel van het betrokken electriciteitsbedrijf, niettemin deugdelijk is.

Tenslotte zij hier nog gewezen op het interne karakter van het Arnhemsche keuringsbureau.

Slechts de fabrikanten en de importeurs van electrotechnische materialen komen met het keuringsbureau als zoodanig in aanraking.

De ontwerpers van bouwwerken met hun adviseurs en installateurs hebben in eerste instantie steeds te doen met de organen, welke het toezicht uitoefenen; waar en op welke wijze er gekeurd wordt is een zaak van inwendige organisatie der bevoegde overheden, waar zij buiten staan.

Van rechtstreeksche propaganda van den keuringsdienst zelf naar buiten kan onder deze omstandigheden moeilijk sprake zijn.

Op de electriciteitsbedrijven komt het in de eerste plaats aan; waar deze medewerken, is publiek optreden van het keuringsbureau overbodig, en waar dit niet het geval is, is zulk een actie bij voorbaat min of meer tot onvruchtbaarheid gedoemd. Onafhankelijk van het bovenstaande dient, tot een goed begrip van zaken, in het oog gehouden te worden dat het gebruik van gekeurd materiaal alleen nog geen afdoenden waarborg geeft voor een goede bedrijfsinrichting.

Immers het is best mogelijk, dat wat voor de ééne installatie uitstekend is, voor een ander werk bepaald ongewenscht zou zijn.

Zoo moet men b.v. verschillende eischen stellen aan schakelaars naar mate van den toestand der omgeving, wat brand en persoonlijk gevaar aangaat.

De ontwerper van een bouwwerk, of de hem voorlichtende deskundige zal dus de fabrikanten moeten kiezen in verband met de technische, aesthetische en economische eischen van ieder geval op zich zelve, een en ander binnen de grenzen van de geldende wettelijke provinciale of plaatselijke voorschriften. Het zijn dan in de eerste plaats de voorlichtende deskundigen, die den te volgen weg moeten aangeven.

Het komt er dus op neer, dat de ontwerper van een gebouw of de hem voorlichtende deskundige zich in elk voorkomend geval in de eerste plaats heeft af te vragen of de electricische installatie in het uit te voeren werk al dan niet zal vallen onder een rijkswet.

Is dit wel het geval, dan dienen de desbetreffende rijksvoorschriften te worden geraadpleegd.

Geldt het belangrijke projecten, dan zal men goed doen zich tijdig met den Electrotechnisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie in verbinding te stellen.

Valt de installatie niet onder een rijkswet, dan zijn de aansluitingsvoorwaarden van het betrokken electriciteitsbedrijf van kracht.

Verwijzen deze naar het keuringsbureau te Arnhem, dan gelden in deze installaties de keuringen van de K.E.M.A. zoolang althans hieromtrent geen rechterlijke beslissing in tegengestelden zin is genomen.

Wordt niet naar het keuringsbureau verwezen dan staat het materiaal ter beoordeeling aan het electriciteitsbedrijf.

Bij belangrijke installaties zal dan voorafgaand overleg met de betrokken directie aanbeveling verdienen.

In het bovenstaande is er naar gestreefd de huidige stand van het vraagstuk betreffende de keuring en het gebruik van electricische materialen zoo duidelijk mogelijk uiteen te zetten.

Ter vergemakkelijking volgt hieronder eene samenvatting van de hoofdregels welke gevolgd moeten worden om aan de geldende bepalingen te voldoen:

1e. Indien de gebouwen ressorteeren onder de rubriek „fabriek, werkplaats, mijn of stuwadoorsbedrijf” dan gelden voor de electricische installatie de keuringseischen van de bevoegde rijksorganen.

2e. Voor gebouwen, vallende buiten de sub 1e genoemde categorieën, die met de electricische installaties aangesloten zul-

len worden aan het leidingnet van het electricische bedrijf ter plaatse, moet worden voldaan aan de verordeningen van dat bedrijf.

Uit deze verordeningen zal dan blijken in hoeverre de Arnhemsche keuring al of niet vereischt wordt.

3e. Wordt in het te stichten gebouw eigen stroom-opwekking geprojecteerd en valt dit bovendien niet onder de sub 1e genoemde categorieën, dan wordt aanbevolen de voorschriften van de Hoofd-commissie voor de Normalisatie in Nederland te volgen.

G. J. J. VERDAM,

Electrotechnisch Lid van het Bestuur van de Orde v. Ned. Raadgevende Ingenieurs.

DE ARCHITECT, DE BOUWONDERNEMER EN EEN WENDINGEN-NUMMER.

Naar aanleiding van het laatste nummer van „Wendingen”, dat geheel aan het Amsterdamsche plan Zuid gewijd is, geeft de Heer Boeken in het „Bouwkundig Weekblad” van 30 Augustus onder bovenstaanden titel, zijn meening weer over de positie van den architect in het tegenwoordige bouwbedrijf; en hij komt tot de conclusie dat die positie weinig benijdenswaard is. Eindelijk is er dus een die verklaart dat er een onhoudbare toestand geschapen is, doordat de architect gebruikt wordt om „gevels-zonder-meer” te ontwerpen, terwijl er zelfs niet eens voldoende garantie bestaat, dat zijn ontwerp dan ook werkelijk volgens de teekeningen wordt uitgevoerd.

Reeds lang hebben anderen dezen gang van zaken aangezien, doch zij wisten — dank zij hun koopmans-initiatief — de leiding bij de uitvoering van hun plannen in handen te houden; en zij worden langzamerhand de eenige architecten, die voldoende onafhankelijk zijn om een bouwwerk naar hun eigen inzicht uit te doen voeren.

Doch ook voor hen is de slavernij waarin het architectenvak begint te geraken, een punt van groote zorg; en nu de Heer Boeken zijn meening over dit punt te kermen gaf, lijkt het mij gewenscht er op te wijzen, dat de huidige architecten-generatie zelf hier volstrekt niet onschuldig aan is.

Vooreerst zijn er vele architecten die door hun aesthetische opvattingen het vak bij den opdrachtgever in discredit brengen. Zij die meenen het constructieve deel van hun opdracht als minderwaardig te mogen verwaarloozen terwille van het artistieke, doen al even veel kwaad als degenen die meenen dat de vormgeving uit de constructie vanzelf wel volgt; en die dit gebrek aan artistieke scheppingskracht wel onder den ruimen mantel der „Neue Sachlichkeit” willen wegstoppen.

Hierdoor wordt de Architect door den opdrachtgever als een noodzakelijk kwaad beschouwd; en om die reden ziet deze meer dan eens van 'n opdracht af, en koopt liever een huis van een bouwondernemer; hij ziet dan tenminste duidelijk waar hij aan toe is.

Dat hierbij de Architect slechts als ondergeschikte werkzaam was en dat deze weinig invloed op de uitvoering heeft gehad, laat hem begriepelijkerwijze onverschillig.

Deze machtspositie van den bouwondernemer ten koste van den architect, wordt door de overheid nog versterkt doordat den grooten afnemer van bouwterreinen veel meer faciliteiten worden verleend dan aan dengene die een klein terrein voor zijn lastgever aanvraagt.

Ook de architecten die de overheid adviseeren, versterken deze tendentie door hun wanhopig drijven naar eenheid van bouwblok of straatwand, hun „prinzipsien-reiterei” op het punt van „aansluitingen” en „accenten”.

Bij de uitvoering van groote flatgebouwen was tot voor korten tijd de leiding nog altijd in handen van den architect.

Hier althans handhaafde hij nog de plaats die hem toekwam,

tot op een onzalig oogenblik ook dit terrein in handen van den bouwondernemer werd gespeeld.

Men heeft het nu ook bij den flatbouw, die door zijn speciale eischen van nauwkeurige berekening en zeer accurate uitvoering, buiten de competentie van den bouwondernemer valt, zóóver weten te brengen, dat de architect practisch geen medezeggingschap meer heeft.

Het ging als volgt in zijn werk:

Toen op grond van de tabel Lammers, eenige Architecten zich onder het Centraal Bureau V. A. B. I. contractueel verbonden, deze tabel voor de bouwindustrie als minimum honorarium te aanvaarden, werd in een onbewaakt oogenblik deze tabel — welke voor den massa-bouw was bedoeld — ook geldig verklaard voor flatgebouwen, om daardoor van de gewone honorarium-tabel van den B.N.A. te kunnen afwijken.

Slechts weinigen doorzagen toen het bedenkelijke van dezen stap; doch in wezen is hier opnieuw en met succes door den architect zelf er voor gezorgd, dat de invloedssfeer der bouwondernemers werd uitgebreid.

We zullen het beleven, dat bij het bouwen van flatgebouwen — indien dit voor den bouwondernemer voldoende lucratief mocht blijken — (hetgeen voorloopig nog twijfelachtig is) ook hierbij de architect wordt geëxploiteerd en dat hij op z'n hoogst de aesthetische specialist wordt, die het plan van den eigenbouwer langs de door den Heer Boeken bedoelde klip van de Commissies heen zal mogen loodsen.

Misschien wordt deze situatie door een enkeling begeerd, voor den architect en voor het architecten-vak beteekent dit het begin van het eind.

Amsterdam, 10 September 1930.

F. A. WARNERS.

BOUWKUNST EN TRADITIE.

De bouwmeester is niet de eenige, die spreekt in den bouwstijl. Door alle eeuwen heen is de bouwkunst uiting geweest van den geest der geheele volks groepen, welke de offers droegen voor de stichting der gebouwen, — al was deze geest ook belichaamd in den persoon van b.v. een Pharao of keizer. — Ook in onzen tijd kan geen gebouw worden gesticht, of dit (en ook de bouwstijl ervan) moeten weerklank gevonden hebben bij de stichters.

Hoe bepaalder de geesteshouding is van de volks groepen, welke bouwwerk tot stand brengen, des te beter kan deze ook in de bouwkunst tot uiting komen. De voortgezette uiting van een bepaalde geesteshouding in de bouwkunst is de traditie.

Ook in onzen tijd kan men nog wel in den bouwtrant der verschillende soorten van gebouwen traditie vinden, hoewel tengevolge van de vermenging der volks groepen en de zoekende geesteshouding van groote volkslagen ook de traditie vervaagd is. Men kan echter nog altijd wel zien of b.v. een zeker gebouw gesticht is door een geestelijke orde, een edelman, een landman, of een combinatie van speculanten.

Veel sterker teekenden de tradities zich af in de bouwwerken der vroegere cultuurvolken. Beschouwt men b.v. de tempels der oude Egyptenaren, die der Hindoes en die der Mahomedanen, dan vindt men hierin volkomen van elkander afwijkende tradities gevolgd, waardoor de bouwwerken ons als bijna aan elkaar tegengestelde geestesuitingen voorkomen.

De oorzaken hiervan liggen, zooals reeds gezegd, in de verschillende geesteshouding dezer volken, die zich eveneens uitte in geloofsleer en levensbeschouwing. Hoe meer eenheid onder hetzelfde volk hierin bestond, des te ontwikkelder waren de tradities welke ten opzichte der kunsten werden gevolgd en die vele eeuwen door, ja, zoolang de eenheid der geloofsovertuigingen stand hielden, in eere werden gehouden.

Ook het Christendom heeft nopens den bouwstijl een eigen traditie geschapen, die, hoewel veelal vertroebeld, nog in het

bouwwerk onzer geheele Westersche cultuur — die aan het Christendom is ontsproten — is terug te vinden. Het ontstaan eener specifiek Christelijke traditie der bouwkunst na die van het antieke Heidendom beschrijft Henri Evers in zijn werk „De architectuur in hare hoofdtijdperken“¹⁾ aldus:

„Een oorspronkelijke, karakteristieke architectuur bezitten zij (de kerken der eerste eeuwen te Rome. — K.) niet, ondanks hun vaak grootschen aanleg en rijken inwendigen tooi. Zoo werden zij reeds gekenmerkt als de laatste zwakke nabloei van een eeuwenoude kunstbeschaving en niet als de opkomst van een nieuw tijdperk.

„Ook de basilieken te Ravenna getuigen hiervan, hoewel in mindere mate. Dáár toch was onder invloed van Byzantium reeds een meer zelfstandig kunstkarakter ontstaan, al laat hun wijziging de algeheele opvatting onaangeroerd en bepaalt zij zich enkel tot de verandering der decoratieve details, zooals den kapitelvorm en de mozaïekversiering. Beider architectuur vertolkt niet den verheven geest der oorspronkelijk strenge eenvoudige levensleer van het Christendom, maar haar verbastering in dienst van een Romeinsch of Ravennetisch hof, als vertegenwoordiging van een machtig staatsgezag. Veel meer doen dit de Christenkerken, buiten de officieele sfeer, in de afgelegen provinciën van het Oost-Romeinsche rijk, Centraal Syrië, in de naaste omgeving van het Heilige Land gesticht.

„Een uitgebreide bouwbeving heeft daar onder de talrijke Christengemeenten van de IVe tot de VIIIe eeuw bestaan, waarvan een aantal kerken zijn overgebleven, merkwaardig niet alleen als kunstwerk op zich zelf, maar ook voor de kennis der oud-Christelijke kunst en als studiebron voor het Romaansche tijdperk in Europa van groot belang.“

Viollet le Duc schreef hieromtrent:²⁾

„Les édifices gréco-romains de la Syrie centrale procèdent tout différemment: les deux structures grecque et romaine se prêtent un mutuel concours; il n'y a plus l'ossature et le vêtement qui la couvre, mais un corps complet dans toutes des parties. L'arc et la plate-bande ne sont plus réunis en dépit de leurs propriétés, ainsi que cela se voit si fréquemment dans l'architecture de l'empire, mais remplissent leurs véritables fonctions. Ce rationalisme dans l'art exerça évidemment une influence sur les Occidentaux, qui se précipitèrent en masses compactes dans ces contrées à la fin du XIe siècle.“

Het nieuwe karakter der bouwkunst van het Christendom vormde zich overeenkomstig de Christelijke geesteshouding. Terwijl andere volken tradities volgden, welke voornamelijk betrekking hadden op de uitdrukking van macht en weelde (bij grootsche afmetingen, kostbare en fijn bewerkte materialen en kwistig aangebrachte, doch niet van geestelijk-verdiepten zin sprekende versieringen), ontwikkelde de Christelijke beschaving allengs eene traditie van eenvoud en bezonnenheid, van objectiviteit en zelfbeheersching, die haar bouwwerk op geheel andere wijze deed spreken. Men vormde eerstens elk bouwwerk meer en meer onafhankelijk van antieke opvattingen, naar de eischen, welke door de doelmatigheid en duurzaamheid in verband met het praktisch gebruik waren gesteld en verleende daardoor aan dezen bouwstijl een karakter, dat niet opgelegd was, doch voortspoot uit de objectieve bezonnenheid, gericht op de doelmatigheid en duurzaamheid der samenstelling. Vervolgens werd hierin door de versiering, door beeldhouw-, schilder- en mozaïekwerken, op strenge, indrukwekkende wijze uitbeelding gegeven aan den geest en de denkbeelden van het nieuwe geloof.

Blijkbaar is deze bouwtrant een revelatie geweest voor de West-Europeesche Christenwereld, toen deze ten tijde der

¹⁾ Bldz. 335—357.

²⁾ Dictionn. raisonné, dl. 9, bldz. 480, art. „Voûte“.

Kruistochten met de Syrische cultuur in aanraking kwam en gevoelde men dermate de harmonie van den hier geschapen bouwtrant met de Christelijke cultuur, dat men dezen overnam met het gevolg dat van omstreeks de 4e tot de 14e eeuw de geheele Christelijke bouwkunst dit voetspoor volgde. Doch ook nu nog, tot den huidigen dag onderscheidt zich de bouwkunst van het geheele Westen in ruwe trekken van alle andere tijden en volken door: bezonnenheid en objectiviteit. Haar hoogste bouwkunst, die uit den bloeitijd van het Christendom, is daarbij uiting van ongekende zelfbeheersching en zelfverloochening en geeft op roerende wijze hiervan uitdrukking in de liefde, waarmede menig kerkgebouw van onzer tot boven — zonder eenige praal van stoffelijke kostbaarheid, zonder kleurig marmer, zonder brons of goud — werd veredeld door de persoonlijke offers van hen, die (dit zegt U elk beeld en elk glasraam) leefden en opgingen in hun religieuze verbeeldingen.

De Gothiek is de hoogste bloei dezer kunst. Zij kwam voort uit de handen der Middeneeuwsche gildemeesters, wier blijbaar geestelijk-verdiepte zin wonderlijk beheerschte uitingen schiep van den bij overlevering gevolgden bouwtrant, waarin de traditie in hoofdzaak hierin bestond, dat de praktische behoefte en de eigenschappen der bouwmaterialen overal den grondslag uitmaakten voor de gekozen bouwvormen. Als men het bouwwerk uit dien tijd op zichzelf en als zoodanig beschouwt (opzijde zettend de verbluffing door het soms daarbij aangebrachte wondermooie beeldhouwwerk), vindt men het bovenstaande als algemeen kenteeken der bouwwijze. Viollet le Duc kenschetst de Gothiek als volgt:¹⁾

„La construction commande la forme. Les piles destinées à porter plusieurs arcs se divisent en autant de colonnes qu'il y a d'arcs: ces colonnes sont d'un diamètre plus ou moins fort, suivant la charge qui doit peser sur elles; s'élevant chacune de leur côté jusqu'aux voûtes qu'elles doivent soutenir, leurs chapiteaux prennent une importance proportionnée à cette charge. Les arcs sont minces ou larges, composés d'un ou de plusieurs rangs de claveaux, en raison de leur fonction (voy. Arc, Construction). Les murs, devenus inutiles, disparaissent complètement dans les grands édifices et sont remplacés par des claires-vois, décorées de vitraux colorés. Toute nécessité est un motif de décoration: les combles, l'écoulement des eaux, l'introduction de la lumière du jour, les moyens d'accès et de circulation aux différents étages des bâtimens, jusqu'aux menus objets, tels que les ferrures, la plomberie, les scellements, les supports, les moyens de chauffage, d'aération, non-seulement ne sont point dissimulés, comme on le fait si souvent depuis le XVIe siècle, dans nos édifices, mais sont au contraire franchement accusés, et contribuent, par leur ingénieuse combinaison et le goût qui préside toujours à leur exécution, à la richesse de l'architecture. Dans un bel édifice du commencement du XIIIe siècle si splendide qu'on le suppose, il n'y a pas un ornement à enlever, car chaque ornement n'est que la conséquence d'un besoin rempli.“

Het volgen dezer traditie, d.w.z. der noodzakelijkheden tenopzichte van doel, materiaal en werkwijze heeft na de Middeneeuwen ook nog bijna geheel het bijzonder karakter verleend aan onze Hollandsche Renaissance-bouwkunst.

In het wellicht meest typische werk van dezen bouwtrant, de vleeschhal te Haarlem b.v., leeft de oude traditie nog geheel. De baksteen muren met de gekoppelde smalle vensters, het groote dak, de spitse topgevels, zelfs de trapjes daarin zijn eruitingen van; het zijn alle vormen, die men ook aan de Middeneeuwsche kasteelen vindt. Het verwerken van gehouwen steenen blokken in de gemetselde muren is eveneens een werkwijze, die men aan onze oudste gebouwen reeds aantreft.

¹⁾ Dictionn. raisonné, dl. 1, bldz. 146, art. „Architecture“.

Zelfs de hoofdpzet van den bouw, het schema, dat de kern van een bouwtrant uitmaakt, is bij het meerendeel onder z.g. Hollandsche Renaissancegebouwen geheel naar de aloude traditie gevormd.

Ook in den bouwtrant der eenvoudige stads- en landelijke woningen, waar het niet de bedoeling was iets bijzonders te scheppen, bleef in ons land en elders de traditie bewaard, zelfs tot op den huidigen dag.

Wij vinden haar b.v. zoowel in den ouden aanleg onzer steden, als op het land, gelijk b.v. in de Hollandsche molens, boerderijen en bruggen, welker harmonie met de natuur de sterkste proef is voor hun schoonheid.

H. Muthesius schrijft in zijn werkje: „Kultur en Kunst“ over de Duitsche handwerkskunst:

„Tot voor vijftig jaar bestond op het platteland nog de oude traditie van het handwerk, dat de dingen maakte volgens de overgeleverde gebruiken. De modes in de bouwkunst, die door de ontwikkelde architecten werden gevolgd, hadden nooit heel veel invloed op die traditie gehad. Thans heeft het stijl- en architectuurmakende akademisme deze traditie allerwege omver geworpen, het heeft den toestand te voorschijn geroepen, waarvan Duitschland thans het beeld geeft, het is de oorzaak van dat uiterlijke vormenvertoon, dat de tegenwoordige bouwkunst karakteriseert.“¹⁾

In de andere Europeesche landen is hetzelfde waar te nemen; het thans nog voortleven der traditie vindt men echter slechts in enkele streken, die door haar min of meer afzijdige ligging en minder dichte bevolking, daartoe gunstiger condities boden. Dit is ook merkbaar in de kleinere producten der handwerkskunst, die in sommige landen als Scandinavië nog vrijwel op den ouden voet wordt beoefend.

Opmerkelijk is tenslotte het essentieele verschil in de geesteshouding van het door het Christendom galouterde Westen en het Oosten tenopzichte der bouwkunst. Terwijl de Oosterling overal waar de middelen hem dit ook maar eenigszins veroorloven, uiting geeft aan een bepaalde voorliefde voor sprekende siervormen, toonen de Westersche cultuurvolken hier tegenover juist veelal groote reserve en warsheid van „uithaal“. Hun schoonheidsgevoel is van nature het meest ontvankelijk voor de eenvoudige onopgesmukte natuurlijkheid der vormen, welke regelrecht uit de vereischten eener samenstelling voortvloeien. Zij accepteren b.v. de rechthoekige dakvormen, waaraan Chinezen en Japanners sierlijk opgebogen hoeken maken; evenzoo den strakken boogvorm der koepels, waaraan de Indiërs fantastische peer-modellen geven; de vlakke gevels, waarover de Mahomedaansche volken een kleurig relief-ornamentwerk spreiden; de streng-halfcirkelvormige bogen, waaraan de Mooren den hoefijzervorm geven, enz., enz.

Het is zelfs de vraag, of het den Oosterling wel mogelijk is, om, gelijk wij, de schoonheid te zien van een oversierden gevel, een recht gesteenhoudend kruisvenster, een vierkant-opstaanden steunbeer, een vakkundig in elkaar gemaakt steenen gewelf of houten dakwerk, een vlakke balkenzoldering. Het is nog meer de vraag, of b.v. aan den Chinees niet ontgaat de echte (afvoerende) uitdrukking van een dakvlak, daar hij toch onder de druipkanten de hoofdingangen zijner gebouwen legt en nog wel bij voorkeur! Juist het tegengestelde n.l. vinden wij aan de voornaamste Europeesche klassieke bouwwerken: de Grieksche tempels en Middeneeuwsche kerken. Zelfs ziet men veelal aan onze gebouwen ter voorkoming van de ligging van den gang onder den druipkant van het dak topgevels geplaatst op juiste wijze, n.l. opzij van het dak.

Onze bouwkunst en hare tradities zijn de regelrechte uitingen van den geest onzer cultuur. Moge de Westersche geest in zeker opzicht bij den Oosterschen ten achter staan, zijn ont-

¹⁾ H. Muthesius. Kultur en Kunst. Bldz. 135.

wikkeling — misschien voorrang — is gelegen in de door en tijdens de Christelijke cultuur verworven bezonnenheid en objectiviteit en in den eerbied voor zelfbeheersching en zelfverloochening, waarvan de maatschappelijke uitslag zich deed gevoelen in verzachte zeden, die o.m. leidden tot afschaffing van slavernij en lijfeigenschap, van het kastestelsel en ritueele menschenoffers.

De weg der traditie zou voor ons eenvoudiger te herkennen zijn, zou duidelijker voor ons openliggen, wanneer deze niet reeds van oudsher min of meer doorkruist was van andere paden: vooral wanneer niet in de Zuidelijke landen van Europa steeds neiging ware blijven bestaan voor de overleveringen der Romeinsche bouwkunst, die wij gevolgd vinden in de schepping van z.g. bekledingsarchitectuur, waarvan eerstens de Middeneeuwsche gebouwen in Florence en Pisa, tweedens ook de kroonlijsten en pilasters aan de Zuid-Fransche gebouwen uit denzelfden tijd spreken. Hier was juist het tegendeel te vinden van bouwwerk en versiering, welke voortkomen uit de wezenlijke samenstelling!

Bijna — en naar het aanvankelijk scheen voorgoed — uitgewischt, werd de weg der oude traditie, toen in de Noordelijk Europeesche landen omstreeks de 14e eeuw in de z.g. Gothiek zelf de kern der oude opvatting verdween: toen de stijl veruiterlijkte, toen de vele eeuwen achtereen door de monniksorden streng gevolgd en daarna ook door de leekengilden gehandhaafde traditie eindigde in een speelsch-decoratieve, den z.g. flamboyantstijl, terzelfder tijd van het verlopen der Gilden.

Een kunstuiting, zonder innerlijke waarde en waardigheid is niet veel meer dan een mode. Dit maakte of terugkeer naar de traditioneele beginzelen, of een herschepping in anderen vorm noodzakelijk. Bij een diep-religieuze samenleving zou waarschijnlijk het eerste zijn geschied. Wat er gebeurde, weten wij: de gehechtheid aan de oudheidensche kunstuitingen breidde zich uit als een vuur en verteerde de dorre overblijfselen der traditie, waar deze de bouwkunst nog een zwak leven verleenden.

De nieuwe geest, welken de Renaissance bracht, was voor de bouwkunst een nog grooter verlies dan voor de beeldhouwen- en schilderkunst, waarop wij straks terugkomen. De bouwkunst der Renaissance bracht enkel den Romeinschen zin voor uiterlijke grootheid, die, weinig strookend met het Christelijke gevoelen voor nederigheid, uiterlijke geringheid en innerlijk leven, het edelste van den tijd niet kon belichamen en deshalve na in eenige eeuwen talloze ingrijpende modificaties te hebben ondergaan, ons thans in het geheel niets meer te zeggen heeft. Zelfs in de niet op de spits onzer cultuur staande landen zijn de teekenen hiervan reeds duidelijk merkbaar.

Tenopzichte van beeldhouw- en schilderkunst was het beter gesteld dan met de bouwkunst, hetgeen begrijpelijk is, daar de schepping van den Renaissance-stijl voor een goed deel het werk was van beeldhouwers en schilders (Rafaël, Michel Angelo e.a.). In de plastische kunsten bracht de Renaissance een nieuwen geest (dien van het Christendom) in de antieke vorm-opvatting¹⁾, waarbij het niettemin problematisch blijft, of de vorm-opvatting der Middeneeuwen, al stond zij verder van de natuur af, voor de uiting van den Christelijken geest niet te verkiezen ware gebleven.

Een verergerd geestelijk verval begon de bouwkunst te vertoonen, toen in de 19de eeuw de machine eraan gezet werd om een namaak te verschaffen van hetgeen eertijds het persoonlijk offer aan den bouwstijl bracht, vooral waar het de versiering betrof. Als gevolg van de machinale werkwijze ontstonden n.l. versieringen, die aan allen geestelijken zin ledig mochten heeten; op gietvormen of matrijzen vervaardigd en

¹⁾ L. Curtius. Die antike Kunst. Dl. I. Handb. d. Kunstwissenschaft, onder leiding van dr. F. Burger. Berlin Ak. Verlagsges. Athenion.

eindeloos vermenigvuldigd, moesten de opzichzelf reeds niets-zeggende motieven bovendien nog tot in den treure terugkeeren. Door hun zinledigheid vormden zij aan de gebouwen, in plaats van er wezenlijke schoonheid aan toe te voegen, een degradatie, die te brutaler was, naarmate de „versiering“ meer het oog vroeg en pretentie had.

In de 19de eeuw werd men zich voor het eerst van den toestand bewust, ja scheen er eene opleving van het juiste inzicht gaande, toen in verschillende landen tegelijk pogingen werden gedaan om de verloren gegane traditie onzer bouwkunst te hervinden.

Het was niet anders dan een zich weer bewust worden van de echte bouwkunst-traditie onzer cultuur, toen men in de XIXde eeuw van verschillende kanten uit teruggreep op de bouwkunst der Middeneeuwen.

Terwijl in Frankrijk Viollet le Duc ¹⁾ en anderen de beteekenis der Middeneeuwsche kunst verklaarden, ontstond er ook in Engeland (o.a. door den invloed van Ruskin, Morris e.a.) eene beweging om daar ter schole te gaan. De invloed van deze beweging heeft zich daar het meest doen gevoelen in een vernieuwing van den landhuisbouw, doch ook de kunstnijverheid heeft den gunstigen invloed ervan ondervonden.

Dr. Berlage schreef hierover: ²⁾

„De groote Engelsche beweging heeft zulk een geweldigen invloed kunnen uitoefenen, omdat deze niet anders dan een neo-gothische was.”

en laat verder volgen:

„Ik voor mij houd de eerlijke constructie in vereenvoudigden vorm, zooals reeds gezegd, voorloopig voor het eenige goede beginsel, volgens hetwelk de bouwmeesters, ik zou haast willen zeggen dogmatisch, moeten werken; want de ware kunstenaar zorgt er wel voor, dat met het beginsel de wereld niet ten gronde gaat.”

Ook in Duitschland vond deze beweging aanhang. Verschillende schrijvers als Muthesius, Gurlitt, Sitte e.a. hebben in dezen zin invloed uitgeoefend. Hebben zij den terugkeer naar de oude — doch niet verouderde — traditie nog niet kunnen bewerkstelligen, de tijd is niet rijp om uit te maken, van welken invloed deze beweging op de latere bouwkunst zal zijn.

In de XIXde eeuw was ten onzent Dr. P. J. H. Cuypers de voornaamste baanbreker voor de traditioneele opvattingen. Hij begon het uiterlijk der bouwwerken in overeenstemming te brengen met de samenstelling, met de bouwstof, met het doel. Schier elk onderdeel van de gebouwen uit dien tijd was een verloocheining der oude traditie. Het was alles nabootsing: van eikehout door schilderwerk, van gewelven door latten met gips, van natuursteen door portlandcementwerk met strepen er in; men maakte looze ramen in den gevel, looze deuren in de gangen, enz. Cuypers begon in de beoefening der bouwambachten te streven naar herstel, door te ijveren voor de waardeering van het handwerk, de oprichting van kunstscholen, de herleving der gilden, enz. De omstandigheden bleken echter niet aanstonds gunstig om Dr. Cuypers een ernstige school te doen maken. Zijn volgelingen in den kerkbouw hingen wel de uiterlijke vormen der Middeneeuwsche gebouwen aan, doch waren niet bij machte om, de traditie volgende, van daaruit scheppend voort te gaan.

Dit was aan Berlage voorbehouden, over wien Cuypers eens schreef: ³⁾

¹⁾ In hoofdzaak door zijn werk Dictionnaire raisonné de l'architecture du moyen-âge, en: Entretiens sur l'architecture, welke geschriften Berlage noemde: „wellicht het schoonste, dat ooit over architectuur is geschreven“ (blz. 87 Grundlagen und Entwicklung der Architektur).

Het is te betreuren, dat deze boeken noch in het Hollandsch vertaald zijn, noch als leerboek op onze architectuurscholen worden gebruikt. In het R. K. Bouwblad vindt men thans de eerste Nederlandsche vertaling ervan.

²⁾ Studies over bouwkunst, blz. 83.

³⁾ Zie De Telegraaf ± 30 Juli 1912.

„Aangezien wij beiden, gelijk terecht is opgemerkt in „De Tijd“, den stelregel huldigen: „toute forme, qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée,“ enz., terwijl Cuypers ook in zijn oordeel over Berlage's beurs door de volgende zinsneden blijk gaf, de zuivere beoefening der bouwambachten steeds voor oogten te hebben:

„Met kennis van zaken heeft hij (Berlage) de eenvoudigste vormen gekozen, in overeenstemming met de functiën, voor elk voorwerp aan de structuur eigen. Duidelijk spreken de eenvoudige monolithen, die de breede bogen der galerijen dragen. De wanden der hallen, in zuiver gevormden baksteen met zorg opgemaakt en regelmatig gevoegd, zijn in volkomen overeenkomst met de bestemming van het gebouw, waarin dagelijks duizenden menschen zich bewegen. De toegangen en deuren, eenvoudig van constructie, zijn voorzien van steenen kozijnen, die bestand zijn tegen de onophoudelijke bewegingen der bezoekers; de trappen met haar afsluitingen van graniet zullen eeuwen trotseeren, ondanks de duizenden, die er over, op en afloopen.

„Door de keuze eener eenvoudige structuur en doelmatige, oordeelkundige duurzame bouwstoffen, heeft de bouwmeester een kenmerk van distinctie aan zijn werk gegeven.” ¹⁾ Denzelfden maatstaf heeft ook Berlage zelf steeds voor de bouwkunst aangelegd, daarbij wijzend op de oude traditie.

„Naar mijne overtuiging kan alleen die richting waarde voor de toekomst hebben, welke volgens het beginsel der eerlijke, eenvoudige constructie het zuiverst werkt, en om daartoe te komen, scheen mij de Middeneeuwsche kunst, als voorschouw, altijd van onschatbare waarde.

„Ik heb de beide groote praktische aesthetici genoemd, Semper en Viollet-le-Duc, en geloof nu de verdiensten van Viollet-le-Duc in dit opzicht zeker niet lager te moeten stellen, dan die van Semper. Want hij heeft ingezien, dat de Middeneeuwsche kunst principieel voor den modernen tijd den goeden grondslag kan aangeven; omdat zij niet alleen staat op zuiver constructieven grondslag, maar in zekeren zin den draad vormt tusschen oud en nieuw en deze draad moet op de goede plaats weer worden opgenomen.” ²⁾

Dr. H. P. Berlage plaatste als motto boven een zijner artikelen over bouwkunst de uitspraak van Albert Verwey: „Het eigenlijk moderne in onzen tijd is bezonnenheid”.

Uitgezonderd de bouwkunst van Berlage zelf, die als geen andere, de traditie tot ondergrond heeft, is het enkel-bezonnene inderdaad het eenig overblijfsel hiervan, dat over het algemeen aan de hedendaagsche bouwkunst nog een zeker richtsnoer geeft. In de 19de eeuw reeds maakte gebrek aan zelfverloochening den bouwstijl blufferig; gebrek aan zelfbeheersching capricieus en gebrek aan objectiviteit eigenzinnig. Zonder de uiting der drie genoemde karakterdeugden te zijn, verliest de bouwkunst reeds bijna alles. De verstandsdeugd bezonnenheid is dikwijls niet van cynisme te onderscheiden. De feiten bevestigen dit in de nieuw-zakelijke stijlrichting, waarin enkele bezonnenheid de leidster is! Over het onderscheid tusschen bouwkunst en „Neue Sachlichkeit“ in een volgend artikel.

Men moet wel tot de slotsom komen, dat het inderdaad volkomen juist en niets teveel is, hetgeen Berlage schreef in „Over architectuur“ (Twee-maandelijkse tijdschrift voor letteren, kunst, wetenschap en politiek, Nov. 1895):

„de eenige mogelijkheid om te geraken tot een nieuwe architectuur is de vernieuwde studie der Middeneeuwsche kunst, hare schoonheden te bestudeeren, en daaruit nieuwe kracht te putten, om de doodeenvoudige reden dat deze kunst in den meest completen vorm geeft de schoonheden van stijl.”

¹⁾ Zie Architectura, omstreeks 30 Juli 1912.

²⁾ Dr. H. P. Berlage. Over architectuur. Twee-maandelijkse tijdschrift voor letteren, kunst, wetenschap en politiek, 1895. Blz. 219.

In onzen tijd echter worden bijna alle ambachten geheel anders beoefend dan in vroeger eeuwen het geval was. De hoofdoorzaak hiervan is de machine, die alle aanvangsbewerkingen der grondstoffen heeft overgenomen, zoodat deze een eindweg bewerkt aan de markt worden gebracht. Wij hebben dit te aanvaarden evenals de veranderingen in het bouwbedrijf, te bewerkstelligd door de verbeterde transportmiddelen en de eenigzins opgedreven eischen van gemak en hygiëne, welke gesteld worden.

Men bouwt weliswaar in onzen tijd nog altijd steenen muren, doch volgens de meest uitgerekende economie, soms voorzien van ijzere kozijnen en bijna altijd van houten goten met zink bekleding; wij kennen verder dakwerk en vloeren van hout, ijzer en cementijzer; onze gebouwen zijn voorzien van water-, gas-, electriciteit-, centrale-verwarming-, sanitaire en andere installaties in de nieuwe, nieuwere en nieuwste systemen. Het bouwwerk tenslotte wordt er niet eenvoudiger op, doordien de ten top gevoerde concurrentie een hevigen strijd tengevolge heeft om van de zijde van den bouwmeester voor de laagste prijzen de hoogste prestaties van de verschillende fabrikanten, leveranciers en aannemers te verkrijgen, waarbij voortdurend moet worden gewaakt tegen bijna onherkenbare vervalschingen en tekortdoeningen van allerlei aard. Het laatste beetje rust wordt den bouwmeester ontnomen door de eischen van den bouwheer, die de volmaaktheid hier op aarde reeds wensch te bereiken, t.w. van het huis, dat hij zich onder zware concurrentie liet bouwen en waarin al de verwekelijkheid van onzen tijd haar volkomen bevrediging moet vinden. Een stellige wensch van iederen bouwheer is de technische volmaaktheid van zijn koopstuk, dat vervolgens ook nog een soort lofzang op zijn welstand moet zijn. Het moet groot lijken en vooral niet laag zijn. Iedereen moet kunnen zien hoeveel het wel gekost heeft.

Mag men van onze bouwmeesters dan nog wel eischen, dat zij naast en boven hun materiele en technische beslommeringen (welke inderdaad de eenige zijn, die in den regel hun opdrachgevers ernstig ter harte gaan) zich om het volgen van al of niet goede tradities bekommeren? Is het niet begrijpelijk, dat zij deze voorshands ondankbare taak noode aanvaarden? Vooral niet, waar de dwaling ook bij de leeken reeds algemeen verbreid is, dat de traditie voor ons heeft uitgediend: dat er derhalve moet worden gezocht naar iets volstrekt nieuws en dat het vinden hiervan wezenlijk belang heeft voor de ontwikkeling der bouwkunst.

Als gevolg van een en ander wordt het rechte spoor meer en meer verdoezeld en rijst er als onkruid onder de tarwe telkens, nu hier, dan daar, weer een nieuwe kunstmode op. Steeds verder voeren deze stijl-modes af van het op het einde der 19de eeuw hervonden spoor der traditie; zij doen de wezenlijke bouwkunst voorbijzien voor telkens weer een anderen — naar keuze nationalen of internationalen — latest-fashion-style.

„En wat voor onheil deze uiting-der-persoonlijkheid heeft gesticht (want bij gemis aan een traditie wil ieder origineel zijn, hetgeen vergeleken bij een traditie, al is deze nog zoo slecht, „altijd nog veel erger is), daarvan leveren jammer genoeg onze „moderne straten het gruwelijkste bewijs. De anarchie in de „kunst is de meest verschrikkelijke vijand.”

„Zullen we daarom niet tot een grooten stijl komen, voordat wij allen weer volgens eenzelfde traditie werken? Afgezien van de vraag, in hoeverre het mogelijk zal zijn, dat alle volkeren, die op een culturele hoogte staan, in denzelfden zin werken, kan men gerust deze vraag met „Neeen” beantwoorden.” ¹⁾

Het weer leeren inzien van de waarde der aloude traditie, niet

¹⁾ Dr. H. P. Berlage. Grundlagen und Entwicklung der Architektur. Blz. 102—103.

alleen voor de Christelijke (voor welke zij vanzelfsprekend is), doch ook voor onze geheele Westersche bouwkunst — het begripen van haar onverbrekelijk verband met de (ook heden ten dage nog bestaande) idealen onzer beschaving, waarvan de bouwkunst de uiting weer behoort te worden, is de belangrijkste en meest noodzakelijke voorwaarde voor de herleving onzer aan verval van krachten geestelijk steeds verder wegwijkende bouwkunst.

Zoover dit het gevolg ervan is, dat zij de uiting is van volksgroepen of individuen, zonder geestelijke aspiraties, is hiervoor een zekere oorzaak. Die groepen echter, welke nog geestelijke waarde erkennen en naar de cultuur hiervan streven, moeten zich den diepen zin der bouwkunsttraditie onzer specifieke cultuur duidelijk bewust worden en daaraan vasthouden als aan het evangelie onzer bouwkunst — hetgeen zij inderdaad is. Zij zullen bevinden, dat daarin een wonderbaarlijke kracht schuilt en dat daarnaast alleen te vinden is: ledigheid.

A. J. KROPHOLLER.

NATUURSCHOON BIJ LOTING.

Een prijsvraag voor raadsleden.

De Haarlemsche correspondent van het Alg. Handelsblad schrijft:

Sinds er van verschillende kanten het oog wordt gehouden op de wijze, waarop men in Bloemendaal met bosch- en duinterrein omspringt, wordt er in het Raadhuis een zekere voorzichtigheid betracht als er sprake kan zijn van schending van natuurschoon.

Het is, volgens een meerderheid in het college van B. en W., noodzakelijk, dat een aantal boomen aan den Zandvoortsche-weg gerooid wordt, omdat ze in slechten staat verkeerden. Maar het feit, dat er ook een minderheid is, doet B. en W. aarzelen een besluit te nemen of een voorstel te doen aan den Raad. Het college heeft er nu iets op gevonden, dat waarschijnlijk origineel is.

De houtvester in de houtvesterij „Haarlem“ heeft geadviseerd slechts tot veiling van de boomen over te gaan zoodra ze geheel zijn afgestorven. In de meerderheid van B. en W. leeft, blijkens een brief aan den Raad, de wensch om „den radicalen maatregel te nemen, ze alle door een normale straatwegbeplanting te vervangen”. Maar toen dat opgeschreven was, schrikte die meerderheid toch weer voor de daad terug. Ze adviseert daarom aldus: „De slechtste boomen zijn van een nummer voorzien. De bedoeling is nu, dat ieder raadslid de nummers noteere, welke hij meent, dat gerooid moeten worden, zoodat bij meerderheid van stemmen kan worden uitgemaakt of er, en zoo ja, welke, zullen worden gerooid; iets wat nu nog niet geconstateerd kan worden, omdat het blad nog aan de boomen is.”

De raadsleden hebben dus tot den herfst nog den tijd om na te denken; daarna gaan ze nummeren. En de boom, die de meeste stemmen krijgt, gaat er het eerst aan.

Het is een aardig denkbeeld; men is zoo ook ontlast van alle deskundige adviezen en van natuurschoon-moeilijkheden.

Heeft het denkbeeld succes dan zal het waarschijnlijk ook in andere gevallen worden toegepast. Het voornemen moet al bestaan om de opdrachten, die aan eenige architecten zijn gegeven tot het maken van een ontwerp voor een nieuw raadhuis, weer in te trekken.

Het plan is de raadhuisen in een aantal steden in het binnenland en het buitenland te nummeren en dan de raadsleden van Bloemendaal daar met papier en potlood op af te sturen. Het raadhuis, dat de meeste stemmen krijgt, zal worden nabgebouwd.

Dit kost minder dan eigen plannen uitvoeren en men ontloopt allerlei moeilijkheden over bouwstijlen en architecten-voorkeur. Te gelegener tijd zullen wij hierover nader berichten.

BUITENZIJDIGE CELLENBETONWAND NA DE PROEF.

DE BOUWMATERIALEN OP DE BRANDWEERTENTOONSTELLING TE ROTTERDAM.

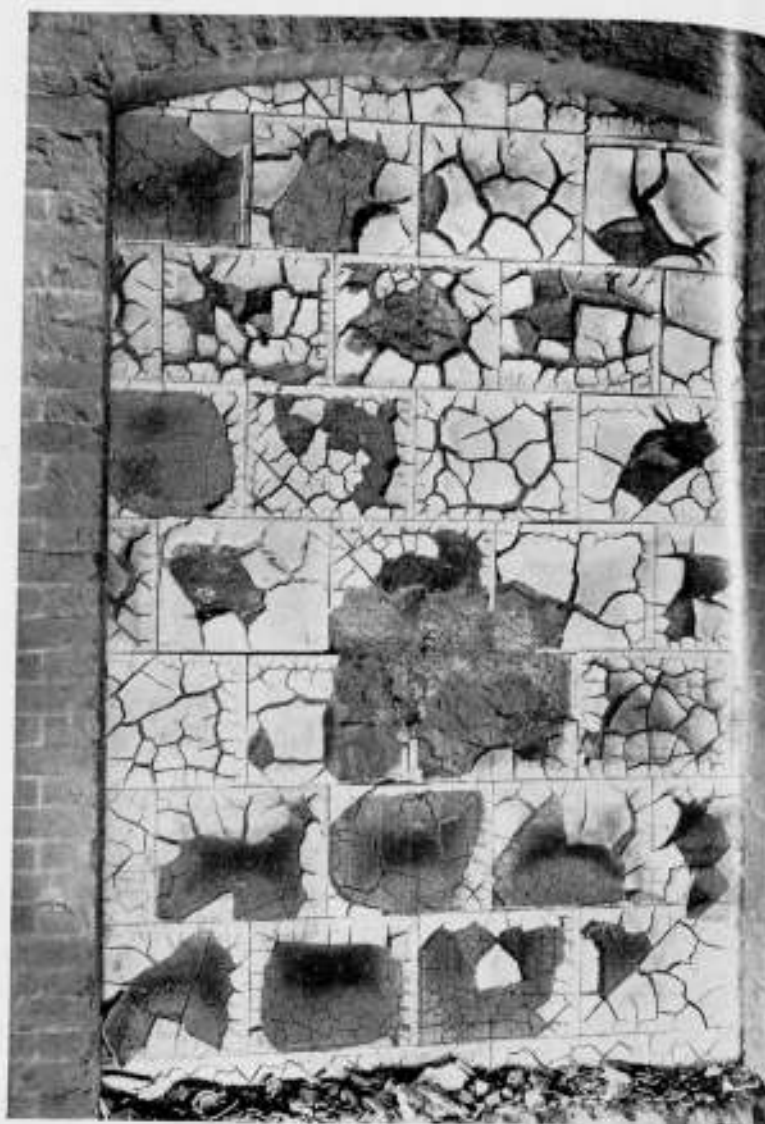
De Heer Mr. Ir. M. M. van Praag, die in No. 35 van ons blad over dit onderwerp een bijdrage leverde, maakt ons attent op enkele vergissingen in dat nummer voorkomende, waarvan op verzoek van de firma Christiani & Nielsen, de vervaardigers van de cellen-beton, rectificatie wordt verzocht.

Eén der vergissingen betreft het onderschrift onder de foto's van den cellen-beton wand. In afwijking met het onderschrift op pag. 285, zijn beide foto's vervaardigd na de proef; de linker foto is de wand van de buitenzijde gezien na de proef, de rechter foto de wand van de binnenzijde gezien, na de proef. De N.V. Ch. & N. deelde mede dat de kleine scheurtjes op de tweede foto, scheuren in het laagje gips zijn, welke scheuren geheel vermeden worden, wanneer men in plaats van gips cement gebruikt. Verder leest men op pag. 286, voorlaatste alinea, laatste zin: „Het spreekt vanzelf, dat de allerlichtste soorten niet in aanmerking komen, enz.“, hetgeen moet zijn: „slechts in aanmerking komen“.

EEN ONGEKEND HOOG ARCHITECTENHONORARIUM.

Wij lezen in „De Bouwwereld“:

Het Chrysler-gebouw te New-York, dat 77 verdiepingen telt en 14 miljoen dollar gekost heeft, en waarvan wij een afbeelding afdrukten in „De Bouwwereld“, is gereed. De architect van Alen eischt een honorarium van 6 pct. De bouwheer wil niet meer betalen dan \$ 175.000. Over het restant is men aan het procederen, want voor 1½ pct., zooals de bouwheer wenscht, werkt een Amerikaansch architect niet. Het mee-

BINNENZIJDIGE CELLENBETONWAND NA DE PROEF.

ningsverschil is voortgesproten uit de opvatting die de bouwheer heeft over hetgeen de architect heeft gepresteerd. Hij is n.l. van meening dat deze alleen een nieuw ontwerp heeft gemaakt en acht daarvoor een honorarium van \$ 175.000 voldoende. De architect heeft echter tot in details het geheele gebouw uitgewerkt, aanbesteed en geleid en daarvoor schijnt volgens de Amerikaansche honorariumtabel 6 pct. het minimum honorarium te zijn, dikwijls wordt 10 pct. betaald.

NIEUWE FUNDEERING ONDER BOUWVALLIGE HUIZEN.

In Berlijn-Charlottenburg was een blok met 31 woningen, dat in 1909 gebouwd is, wegens bouwvalligheid op last van de bouwpolitie ontruimd en gesloten.

De huizen zouden worden afgebroken. Daar de nieuwbouw echter 900.000 Mark zou kosten, hebben de eigenaars zich nog eerst eens beraden, of het niet mogelijk was de afbraak te voorkomen.

Een middel daartoe is gevonden door een nieuwe paalfundering te maken van z.g. pers-betonpalen, die tot een lengte van 20 M. onder de bestaande fundeeringen zullen worden aangebracht.

Deze palen hebben een spiraalvormige bewapening en worden met het oog op het aantasten door de schadelijke bestanddeelen van den bouwgrond, van een zuurvast hoogovencement gemaakt. Eigenaardig is het feit, dat de stad Berlijn in de kosten van deze fundeering, die circa 400.000 Mark zullen zijn, de helft zal bijdragen.

Daar de fundeering uit 200 palen bestaat, kost elke paal dus met het bijbehorende werk ongeveer 2000 Mark.

(Vr. en Aanb.).

GEZICHT OP ROTHENBURG VANAF DEN ENGELSBURG.

REISSCHETS VAN ARCHITECT A. P. SMITS. B.N.A.

ROTHENBURG O. TAUBER EN DINKELSBÜHL.

Wanneer men met het lokaaltreintje van Steinach, het overstapstation op de hoofdlijn Würzburg—München, in Rothenburg aankomt, is er van de oude stad, welke daar ligt achter haar gesloten ommuring, weinig te zien, omdat juist aan die zijde van de stad, bij het station, het nieuwe Rothenburg zich ontwikkelt.

Langs de Ansbacherstrasse komen we voor de Rödertor met uitzicht over de groene singels op de ommuring. Door de buitenste poort met haar wachtershuisjes ter weerszijden, over de brug gaande, met de diepe, droge gracht er onder, komt de sterkte en grootscheit van deze ommuring nog meer uit. De tweede poort is daarin wel heel mooi opgenomen en werkt in die geslotenheid als een verrassend moment; verlangend er door te gaan, vinden we aan de binnenzijde van de ommuring de oplossing. Hier toch zien we, dat de lage, lange dakstrook, welke aan de buitenzijde zoo mooi den muur afsluit en in zoo'n bewegelijke lijn het beloop en de krommingen van den muur volgt, deel uitmaakt van de aan den binnenkant zich bevindende verdedigingsgang. De vloer van deze „Wehrgang“ is overgebouwd op de zware steunbeeren en draagsteenen en hierop rust, gelijk met den voorkant, een eenvoudige samenstelling van stijlen en regels, welke het dak dragen.

Een zuiver Middeleeuwsche bouwconstructie, voortgekomen uit noodzakelijkheid en berekend op doelmatigheid, eerlijk zonder overtolligheden en daardoor zoo sterk van werking. De groote slagschaduw van het dak, waaronder het verlichte gedeelte van het grijsverweerde eikenhout sterk spreekt; hieronder de tweede, meer bewegelijke horizontale schaduwstrook, veroorzaakt door vloer en draagsteenen, welke laatste daarin geteekend zijn door het licht, hetwelk op de voorzijde daarvan valt. Door de steunbeeren wordt deze schaduwstrook regelmatig onderbroken en ontstaat ook de verticale schaduwwerking op het muurvlak, waardoor de rhythmische werking versterkt wordt. Hoe stoer is deze ommuring en toch tegelijkertijd zoo fijn door het luchtige eiken bovengedeelte met de golvende daklijn. We zien hier wel heel duidelijk, hoe door repetitie van eenzelfde gegeven een beelding van groote architectonische waarde is ontstaan, waarbij de op bepaalde afstanden terugkerende verdedigingstorens de rustpunten en verticale accenten vormen tegenover deze sterke horizontale afsluiting en hierdoor het harmonisch evenwicht volkomen bereikt werd.

We gevoelen neiging, de binnenzijde van de ommuring te volgen, waar in de verte een hooge ronde toren, de Faulturm, ons aantrekt. We besluiten echter dit tot later uit te stellen en eerst onzen weg te vervolgen, waar aan het einde van de

BURGASSE IN ROTHENBURG.

REISSCHETS VAN ARCHITECT A. P. SMITS. B.N.A.

Rödergasse een ander poortgebouw onze aandacht trekt. Onder den Röderbogen, bekroond met een geestig Renaissance klokketorentje, doorwandele, komen we door de Hafengasse op den Marktplatz.

Het straatbeeld is tot hertoe bewegelijk, de huizen staan niet in één lijn gebouwd, de krommingen en sprongen in de rooilijn geven plaatselijke verruimingen en vernauwingen, waardoor, ook omdat indeeling, kleur en silhouet van de gevels zoo afwisselend zijn, deze straten een levendig schilderachtig aspect hebben verkregen. Ondanks de groote verscheidenheid van vormen is er toch een groote mate van eenheid, de afwezigheid van bepaald leelijke huizen is opvallend, eenheid ook in de keuze van de gebruikte materialen; alle daken zijn gedekt met dezelfde donkerbruinroode handvormleipannen; de gevels van alle huizen zijn gepleisterd en in lichte kleuren gesausd, veelal licht okerkleurig, doch ook wel in fijn blauwe, lavendelkleurige of grijsgroene tinten; deze afwisseling is niet hinderlijk, integendeel de kleuren schijnen tegen elkaar afgestemd en verkrijgen een bijzondere charme op den grofkorrelig afgepleisterden ondergrond, waar de schaduw in de poriën diepte geeft aan de kleur en het zonlicht, hetwelk langs de hooge kanten glijdt, waarop zich het stof van de straat heeft vastgezet, aan de kleuren een fluweelachtige uit-

drukking geeft. Het houtwerk is in daarmede goed overeenstemmende kleuren geschilderd, vooral het groen van de luiken, hetwelk telkens weer anders aandoet tegen deze gesausde gevels. De omlijstingen van de deuren en ook wel die van de vensters is in vele gevallen van Muschelkalksteen, dezelfde steen, welke ook op zoo ruime schaal aan de stadspoorten en muren is verwerkt en door de warm bruingrijze pàte, welke deze natuursteen verkrijgt, een bijzonder aantrekkelijk materiaal blijkt te zijn; ook de stoepen en treden voor de huizen zijn van deze, schijnbaar poreuze, doch zeer vaste steen gemaakt, en hebben in den loop der tijden goed stand gehouden. De groeven bevinden zich dicht bij de stad, een gelukkige coincidentie, waardoor ook nu nog alleen deze natuursteen gebruikt wordt; de kleur hiervan sluit zoo goed aan bij die van het plaveisel, door de geheele stad ligt hier nog de keibestrating, welke zoo'n karakteristiek en belangrijk onderdeel vormt van het straatbeeld. Men kan zich Rothenburg niet goed indenken zonder deze bestrating, welke zoo levendig aandoet door de licht- en schaduwwerking op de oneffen oppervlakte; de werking wordt nog verhoogd door de af- en oplopende straten en steegjes, waar voor afvoer van het water open goten zijn aangebracht, welke zich in het plaveisel teekenen door het beloop en ander verband.

FREUDENGÄSSLEIN IN ROTHENBURG.

REISSCHETS VAN ARCHITECT A. P. SMITS. B.N.A.

Op het marktplein gekomen worden we getroffen door de statige hoogopgaande gevels. Reeds vanuit de Hafengasse ziet men den fraaien gevel van de Mariën-Apotheke op den hoek van de Herrengasse, een gesloten hoek van het plein vormend met den rechthoekig er op staanden gevel van het stadsmuseum. Hiertegenover het Raadhuis, waarvan vooral de oude Gothische gevel, door een ranken toren met Renaissance spits bekroond, een verrassend silhouet aan het stadsbeeld geeft. De aan de Westzijde van het marktplein zich bevindende gevels vormen een fraaie afsluiting, hetgeen vanuit de Herrenstrasse vooral uitkomt. Het middelste huis uit een groep van drie, teekent zich zoo bijzonder fijn tegen de lucht vooral tegen den avond, wanneer de okerkleurige gevels het late zonlicht weerkaatsen op het reeds beschaduwde marktplein. Dit zijn alle oude patriciërshuizen, zooals we, de Herrengasse afwandele, ze ter weerszijden ook aantreffen. Welk een stoerheid spreekt er uit deze huizen met hun groote frontbreedte, veelal zes of meer verdiepingen hoog, het steile dak beginnende boven de 3de of 4de verdieping, de gevels afgesloten met forsche topgevels. De plaatsing en onderverdeling van de ramen is zeer fraai en alhoewel men den indruk krijgt, dat er ruim licht moet vallen in de vertrekken, heeft de gevel, voornamelijk door de royale wijze van ruimteindeeling een prachtig gesloten

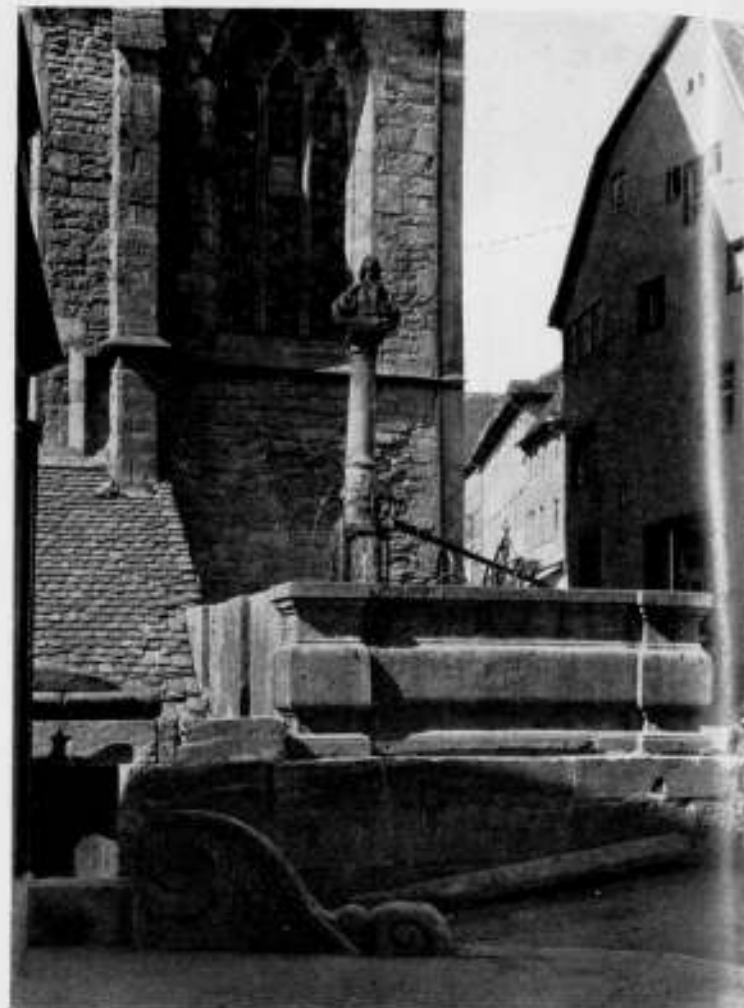
karakter behouden. De toegangen zijn flink breed, opdat met paard en wagen naar binnen gereden kon worden, van boven rond, waardoor de ingangen op karakteristieke wijze spreken. De omlijstingen zijn, ter versterking, van Muschelkalksteen voorzien, meestal met een eenvoudig schuin kantprofiel op de hoeken. De kloeke, geheel vlakke, vroeg-Gothische gevels zonder teekenende voorsprongen bij elke verdieping en zonder vakbouwindeeling, welke de andere huizen veelal kenmerken, geven nog wel heel zuiver het oertype te zien, doch ook van deze latere gevels is 't karakter volkomen bewaard gebleven en tezamen vormen zij hierdoor een afwisselend doch harmonisch straatbeeld van een buitengewone voornaamheid, welke in een stadje met 9000 inwoners niet verwacht wordt.

Pas wanneer men hier eenige dagen heeft doorgebracht en de geschiedenis van het stadje beter leert kennen, begrijpt men ook hoe en waarom deze stad zich op zoo'n buitengewone wijze heeft kunnen ontwikkelen en wordt het duidelijk, dat het wel heel bijzondere levensvoorwaarden voor deze stad geweest zijn, om zich op zoo'n origineele en tegelijkertijd schoone wijze te kunnen ontplooiën.

Want die schoonheid bepaalt zich niet tot enkele huizen of straten, de geheele stad is er van doortrokken; waar men gaat of staat, steeds meer valt dit op en er zijn dagen noodig, voor-

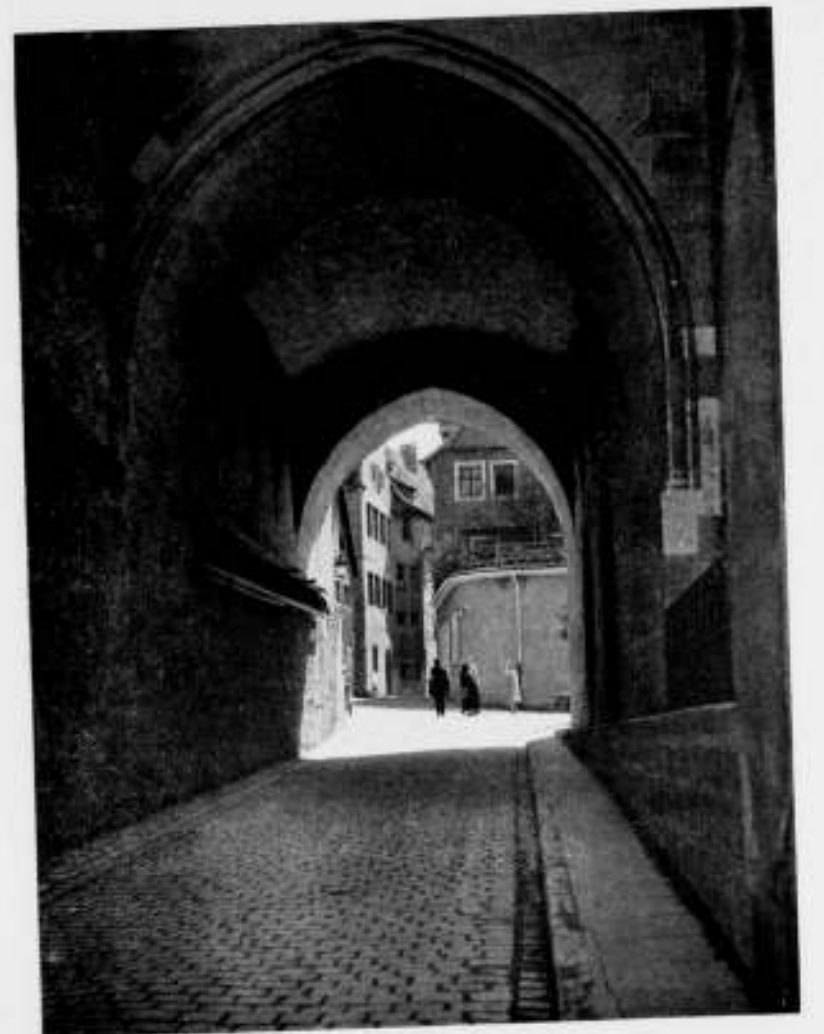
ROTHENBURG. SCHMIEDGASSE EN FISCHBRUNNEN.

ROTHENBURG. FISCHBRUNNEN (1709).

ROTHENBURG. DOORGANG ONDER DE JACOBSKERK.

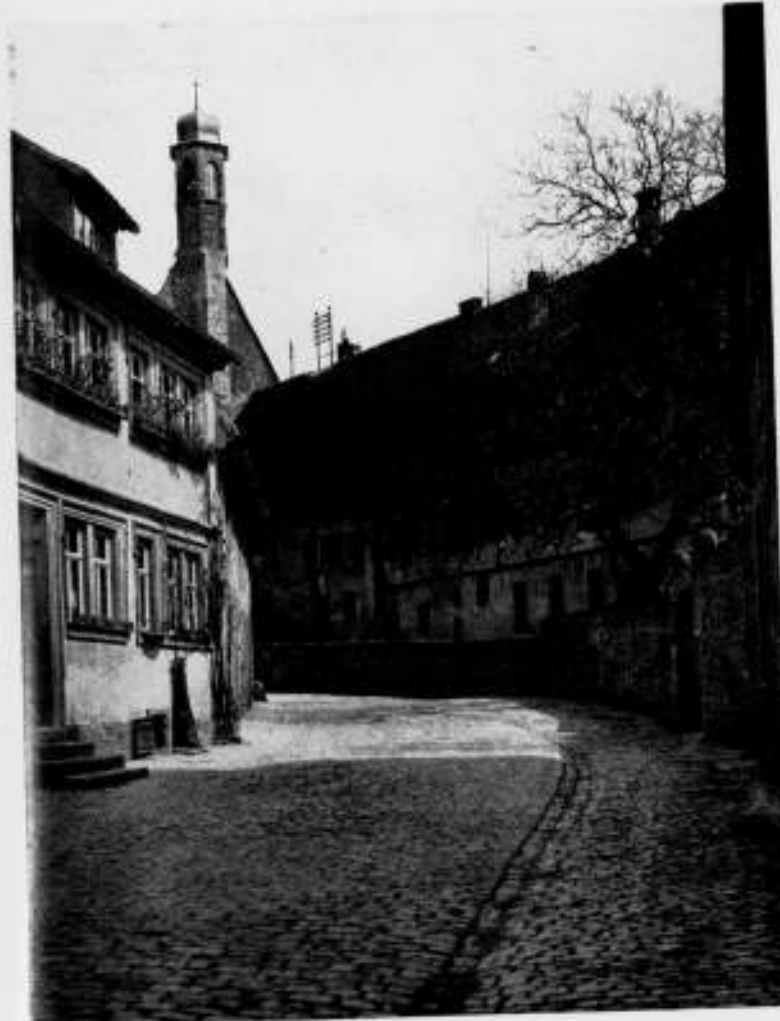
ROTHENBURG. IN DEN DOORGANG ONDER DE JACOBSKERK.

ROTHENBURG. WEHRGANG.

ROTHENBURG. PLEINTJE ACHTER HET RAADHUIS.

ROTHENBURG. BIJ JOHANNITERHOF.

ROTHENBURG. MARKUSTURM EN RÖDERBOGEN.

DINKELSBÜHL. GEZICHT VANAF DEN STADSWAL.

DINKELSBÜHL. HUIS AAN ADLER GÄSZLEIN.

DINKELSBÜHL. MUCKENBRÜMLEIN.

DINKELSBÜHL. OUDE HUIZEN.

DINKELSBÜHL. NÖRDLINGERSTRAAT.

DINKELSBÜHL. ZIGZAGHUIZEN IN DE NÖRDLINGERSTRAAT

DINKELSBÜHL. NÖRDLINGERSTRASSE.

DINKELSBÜHL. ROTHENBURGER TOR EN SPITAL.

dat men de stad tot in de uiterste hoeken heeft verkend. Het valt op hoe gaaf deze stad nog is, nieuwe huizen werden in de oude stad tot nu toe niet gebouwd. De oude huizen worden op tijd hersteld, zoodat de stad geenszins een vervallen indruk maakt. Indien al eenige verandering noodig blijkt, dan bepaalt deze zich tot het ondergedeelte, waarin dan hier en daar wel 322

eens een winkelraam is aangebracht; men heeft hiervoor den boogvorm gekozen en de gezonde constructie gevolgd van de breede inrijdeuren en deze ook in het traditioneele materiaal Muschelkalksteen uitgevoerd, waardoor deze veranderingen tot nu toe weinig storend zijn. Slechts een paar nieuwe, leelijke huizen, in roode baksteen opgetrokken, welke ook daardoor al

geheel uit de omgeving vallen, hebben we op onze omzwervingen aangetroffen; gelukkig staan deze in een achteraf gelegen straatje; hoe ze daar gekomen zijn is onbegrijpelijk, doch nog meer bevreemdt het, dat er niet meerdere zijn gekomen, er moet wel zoo iets van een goede Geest over de stad heerschen, in den vorm van een Monumentenzorg of iets dergelijks, welke tot

nu toe de leelijkheid buiten de stadsmuren wist te houden. Het zal op den duur voor het Stadsbestuur wel steeds moeilijker worden om voor de oude schoonheid van deze stad te blijven waken. Hier dreigt een gevaar in de groote toename van het vreemdelingenverkeer en wat daaruit voortvloeit. De geïsoleerde ligging van de stad vormde tot nu toe haar natuurlijke bescherming.

DINKELSBÜHL

KOPPENGASSE.

DINKELSBÜHL.

SEGRINGER TOR.

Voor de bevolking zelf schijnen veranderingen niet noodig; deze bestaat in hoofdzaak uit eenvoudige boeren en ambachtslieden, welke of den landbouw beoefenen in de uitgestrekte bezittingen rondom, welke aan de stad Rothenburg toebehooren, of in de steengroeven en de vele molens en andere bedrijven hun werk vinden. De enkele fabrieken, die er zijn, liggen aan de Noord- en Oostzijde buiten de stadsmuren in het nieuwe gedeelte bij het station. Het leven in de stad is hierdoor niet veel veranderd, de boerenwagens gaan en komen, de menschen loopen af en aan naar de bronnen om water te halen, het hout wordt aangevoerd en voor de woningen in blokken gezaagd en op stapels tegen de muren opgetast of naar de zolders opgetakeld. Dit alles geeft aan de stad een zekere rustige bedrijvigheid, welke aangenaam aandoet en waarvan men aanvoelt, dat ze in harmonie is met de omgeving en hierdoor is ook de sfeer zoo ongerept gebleven.

De ligging van Rothenburg is uniek, op den rand van een hoogvlakte, aan de Zuid- en Westzijde begrensd door het mooie Tauberdal. De grondvorm van de stad werd aan die zijde bepaald door het volgen van het beloop van het riviertje de „Tauber“, hetwelk zich door het dal kronkelt. Hierdoor zijn de eigenaardige uitloopers ontstaan, waarvan aan het einde zich aan den Zuidkant de Spitaltor en aan de Westzijde zich de Burgtor bevindt, hier tusschen ligt de Kobolzellertor, op de grens van de eerste stadsuitbreiding. Men moet vanuit het dal belangrijk stijgen om deze stadspoorten te bereiken. Door deze ligging maakt de stad, van die zijde gezien, een uitgestrekte en machtigen indruk.

De oudste kern teekent zich in hoefijzervorm duidelijk in den plattegrond, waarmede de aanwezigheid van de twee oude stadspoorten, Weisserturm en Markusturm, midden in de stad verklaard is. De stad wordt door twee hoofdstraten, welke elkaar rechthoekig en op den Marktplatz kruisen, doorsneden. De eerste loopt zuiver Oost-West van Rödertor naar de Burg-

tor, de tweede Zuid-Noord van Spitaltor tot aan den Pulverturm bij het Judenkirchhof met aftakkingen naar Klingentor en Würzburgertor.

De onderverdeling tusschen deze hoofdstraten en de ommuring voegt zich hiernaar op een wijze, welke typeerend is voor Middeleeuwsch stadsschoon. Het fraaie grondplan en de juiste ligging van de belangrijker architectonische momenten en hoe deze onderling zich verhouden in het stadsbeeld, te midden van en gesteund door de meer ondergeschikte, doch daarom niet minder waardevolle gebouwen, deed Rothenburg groeien tot een stad van zeldzame schoonheid.

Dinkelsbühl, evenals Rothenburg een oude vrije Rijksstad en hierdoor ook in haar ontwikkeling gunstig beïnvloed, heeft door haar ligging in meer vlakke omgeving en geheel verschillend grondplan, een ander karakter en eigen sfeer. Hierdoor zijn de indrukken, alhoewel er architectonisch veel overeenstemming is, toch weer zoo geheel anders. De voorliefde om de gebouwen niet in een rechte rooilijn, doch met sprongen te plaatsen, heeft aan de Nordlingerstrasse tot een vast systeem geleid, waarbij de huizen aan beide zijden, onderling verspringend, in zaagtandmotief de krommingen van den weg volgen, waardoor een zeer karakteristiek straatbeeld is ontstaan; de afbeeldingen op blz. 6 en 7 geven slechts een beeld er uit, doch men moet de geheele straat afwandelen om ten volle de schoonheid, welke steeds wisselt, te kunnen genieten.

Afbeeldingen, hoe goed op zichzelf, kunnen nu eenmaal geen volledig beeld geven, men moet deze stadjes eerst zelf zien en beleven om er de volle waardeering voor te kunnen hebben.

A. P. SMITS.

De in dit nummer opgenomen foto's zijn gemaakt door H. C. Verkruijsen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUIJSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

4 OCTOBER

N° 40

HERINNERINGSMEDAILLE 12^e INTERN. ARCH. CONGRES.

INDRUKKEN VAN HET XIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES TE BOEDAPEST.

Aan een indruk gaat een verwachting vooraf, en het is mensschelijk dat men den indruk, dien men krijgt, met zijn verwachting vergelijkt. Als men dit kan tenminste. Want er blijkt tenslotte in de werkelijkheid wel eens het een of ander totaal onvergelykbaar. En men vergeet in zijn verwachting wel eens rekening te houden met onbekende, of slechts ten deele bekende, factoren van milieu en omstandigheden. Dit maakt, dat men op het oogenblik zelf toch weer vaak vergeet, verwachting en werkelijkheid te vergelijken, ofwel dat men dit eerst achteraf doet, en dan het beeld van zijn verwachting na de doorleefde werkelijkheid soms weer onzuiver ziet... Wat ik van het Boedapester congres verwachtte, was natuurlijkerwijze doorweven van herinneringen aan ons eigen congres in 1927: herinneringen van een drukke en bonte week, vol, te vol, van opduikende indrukken en voorbijgaande aanrakingen met vreemdelingen en landgenooten, de meeste oppervlakkig en weinig diepgaand, maar met een paar meer praegnante beelden, die je bijbleven: het enthousiasme van de Italianen op ons feest in Artis; de warme stemming bij het bezoek aan Hilversum; de malle ballonnetjes bij het einddiner — en dat alles, voor mijzelf, zich afspiegelend op een achtergrond van rusteloze activiteit, die zich op den laatsten Zondagavond oploste in een dankbaar gevoel van ontspanning, dat de heele geschiedenis zonder ongelukken was verlopen. Wie dit niet, zooals ik, aan den lijve heeft ondervonden, kan zich misschien moeilijk voorstellen, met welk een rustig gevoel van afwachtinge beschouwelijkheid men een congres kan tegemoet reizen, met welks leiding men persoonlijk niets heeft uit te staan; hoe men degenen, die in het vreemde land de functies vervullen, die men zelf den vorigen keer waarnam, kan tegemoet treden met een gevoel van heimelijk leedvermaak, en hoe men een prijs van kameraadschappelijk begrip niet kan weerhouden wanneer diezelfde ongelukkigen je stemming blijken te doorgronden, als ze je toevoegen: „Jetzt lacht er!“ Dat was de anti-menschelijke zijde van mijn eerste contact met het Hongaarsche congresbestuur, vlak voor de eerste zitting van het C.P.I.A., waar de voorzitter van het Hongaarsche uitvoerend comité: Robert Kertész, tot voorzitter van het congres werd gekozen.

Wanneer ik zooveen sprak van de relatie tusschen verwach-

ting en werkelijkheid, dan is in deze relatie het milieu wel de allesbeheerschende factor. Ik was nooit in Boedapest geweest en had er slechts een vaag beeld van. Men weet hier in Holland omtrent deze stad doorgaans niet veel meer, dan dat de ligging aan den Donau uniek is, maar dat de stad weinig monumenten van groote historische waarde bezit, en dat het stadsbeeld in hoofdzaak uit de 19^e eeuw stamt, zoowel wat aanleg als wat bebouwing betreft. Men verwacht dan ook niet, overweldigende indrukken te zullen krijgen: men heeft bovendien geen beeld van het karakter der stad, noch van het leven, dat zich daar afspeelt. Men vermoedt, de sporen te zullen aantreffen van de zware slagen, die sinds den wereldoorlog het Hongaarsche volk getroffen hebben...

En men vindt ze, zeker! Maar men vindt ze niet op het aller-eerste gezicht. Men is in den beginne verbaasd en even van zijn stuk, een stad aan te treffen, die een rijke en mondaine luxe-stad lijkt te wezen: een stad waarin het leven in talloze dag- en nachtlukalen onafgebroken schijnt voort te deinen op de maat van Zigeunermuziek; waar het flaneeren langs den Donau de hoofdbezigheid schijnt van tallozen, wien het leven de noodzaak van werken voor het levensonderhoud maar zeer ten deele schijnt te hebben opgelegd. En men is aanvankelijk even geneigd om in dien schoonen schijn te gelooven en er zich aan over te geven, blindelings en zonder nadenken.

Maar wij, menschen van het bouwen, zijn al gauw geneigd om ons er rekenschap van te geven, dat de bloei van een stad zich uit in bouwbedrijvigheid: in uitbreiding, in afbraak en in vernieuwing, en als men dan na een paar dagen constateert, dat de bouwbedrijvigheid van deze stad heel beperkt blijkt te wezen, dat men in het drukke centrum, met uitzondering van enkele nieuwe winkelpuitjes en een paar kantoorgebouwen, geen nieuwe bouwwerken aantreft, dan gaat men zich toch wel even afvragen, of de schoone zwier, dien de Hongaar zoo zelfbewust tentoonspreidt, meer is dan een façade, die veel bitteren nood verbergt. En men vraagt zich dit niet eens meer af, maar weet het als zekerheid, wanneer men met de menschen in nader contact komt en verneemt, hoe de jonge generatie van onze Hongaarsche vakgenooten, de meesten belast met tal van kleine bijverdiensten van allerlei aard, worstelen moet tegen den nood en het vak, dat zij liefheeft en hooghoudt, slechts met mondjesmaat toegemeten, opdrachtje na opdrachtje met groote tusschenpoelen van onzekerheid, beoefenen kan. De nood van Hongarije is velen van deze menschen tot aan de lippen gestegen, en er zijn maar een paar woorden voor noodig om ze ervan te doen spreken in termen van bitterheid en opstandigheid. In deze korte congresweek zijn ons tusschen de schitterende feesten die te onzer eere werden aangericht, elken dag de nooden van Hongarije in tal van toonaarden en in tal van nuances verteld en uiteengezet. En dat heeft voor mijn gevoel aan dit congres een onderton gegeven van tragiek, die bij het overzien van mijn herinneringen niet wijkt.

Ik weet niet, of deze indruk allen deelnemers is bijgebleven. Ik vermoed van niet. Want het is wel zeker, dat de Hongaren niet alle vreemdelingen, die hun hoofdstad bezochten, met gelijke openheid en tegemoetkomendheid zullen hebben behandeld als zij het ons, Hollanders, hebben gedaan. De traditionele gastvrijheid van den Hongaar had tegenover ons

een bijzonder accent van zeer hartelijke sympathie: wij hebben het dagelijks op tal van wijzen kunnen ervaren, direct en indirect, dat men niet weet, op welke wijze aan ons te vergelden, dat Nederland in de jaren van den hoogsten nood van Hongarije eenige duizenden kinderen heeft opgenomen en ze voor ondergang heeft bewaard. Deze eenvoudige daad van menscheelijken heeft, naar het schijnt, de Hollanders gebracht op de warmste plek in het hart van alle Hongaren: de telkens terugkeerende blijken daarvan hebben omgekeerd van ons uit een sympathie verwekt, waardoor dit congres een herinnering nalaat van een heel bijzonder karakter. Ik wil hierop wijzen, vóórdat ik mijn verslag van het congres zelf begin: ook al heeft dit niets met de bouwkunst uit te staan. Aan een congres kunnen nog heel andere kanten zijn; die andere kanten zijn soms zelfs wel eens belangrijker dan wat officieel de hoofdschotel heet...

Op Zaterdag 6 September, om halftwaalf, werd in de groote zaal van de Hongaarsche Academie van Wetenschappen het congres plechtig geopend door Z.Exc. Graaf Kuno Klebelsberg, Minister van Eeredienst en Onderwijs. Het congres werd hierbij nog toegesproken door een vertegenwoordiger van het Ministerie van Handel en den Oberbürgermeister van Boedapest, terwijl voorts de gebruikelijke mededeelingen van het secretariaat, het congrescomité enz. enz. werden voorgelezen. Men herinnert zich het verloop van deze zitting van 3 jaar geleden, toen dezelfde plechtigheid in denzelfden vorm in de Ridderzaal plaats had. Is in de Ridderzaal de acoustiek niet al te gunstig, zoodat er veel van de gehouden redevoeringen verloren ging, hier in Boedapest was ze zoo erbarmelijk, dat er geen woord viel te verstaan. Ik ben dus tot mijn leedwezen niet in staat, op het gesprokene in te gaan en moet verwijzen naar het officieele verslag van het congres dat t.z.t. zal verschijnen.

Deze eerste congresdag was nog vrij matig bezet met werkzaamheden: men nam blijkbaar aan, dat de deelnemers zich eerst in de stad nog wat wilden oriënteren, en had daarom op het programma niet anders dan de opening, om 5 uur, van een tentoonstelling, welke een beeld gaf van de pogingen, in de laatste helft van de 19e eeuw gedaan, tot ontwikkeling van een nationalen Hongaarschen bouwstijl. Historie dus, maar met de uitgesproken bedoeling, aan te knopen aan dezen tijd en den nadruk te leggen op de eeuwige oerbron van het nationale kunstvermogen: de volkskunst.

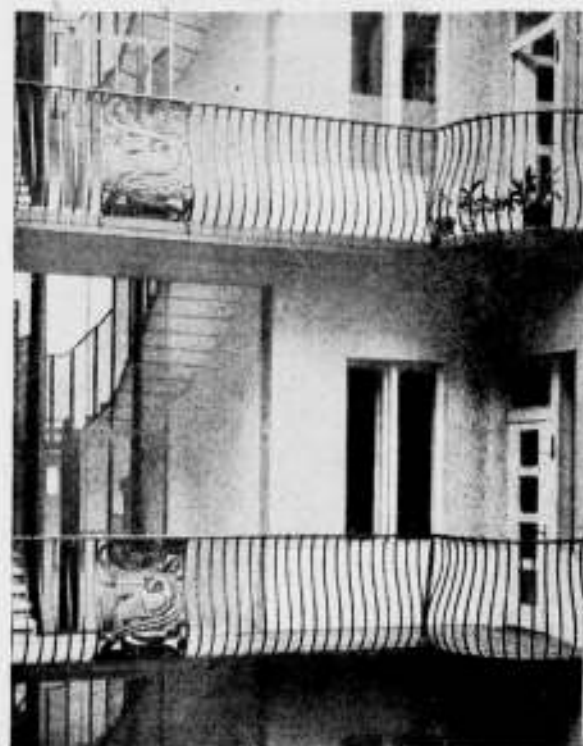
Niet alleen in Hongarije zijn deze pogingen gedaan, en niet alleen in Hongarije zijn ze mislukt. Mislukt omdat de 19e eeuwse mentaliteit altijd en overal in de nationale kunstvoortbrengselen het „motief” zocht, d.w.z. niet verder vermocht te zien dan den architectonischen siervorm en dezen aanzag voor het wezen der bouwkunst. Mislukt, omdat de tijd niet rijp was voor het inzicht dat de bouwkunst van den nieuwen tijd noodzakelijkerwijze een geheel ander uitgangspunt behoorde te hebben; het doorgronden van de opgave aan de hand van de nieuwe constructiewijzen. Mislukt, omdat dit noodzakelijke uitgangspunt één groote en moeilijk te overen eigenschap veronderstelt: onbevangenheid. Onbevangenheid, die den naar „motieven” zoekenden eclecticici altijd ontgaan is.

Zoodat zelfs de grootmeester van de Hongaarsche 19e eeuwse architectuur: Odön Lechner, een figuur, die in zijn kader naast onzen Dr. Cuypers kan worden gesteld, evenmin als al zijn tijdgenooten ontkwam aan de fouten van zijn tijd; zijn kunstnijverheidsmuseum, gebouwd in de jaren 1895—'96, is typisch voor zijn opvatting, welke met typisch Hongaarsche „Ornamentfreudigkeit” zich uitleeft in zeer knap gecomponeerde en van groot talent getuigende decoratieve friesversieringen, waarbij hij reeds zoover zich wist vrij te maken van

326

SCHOOL TE BOEDAPEST.
ARCHITECT BELA LAJTA.

DETAIL VAN HET TRAPPENHUIS IN DE SCHOOL
TE BOEDAPEST. ARCHITECT BELA LAJTA.

klassieke vormschema's, dat hij een kroonlijst dorst verwerpen, maar plan- en ruimtecompositie zijn nog verre van vrij van academisme, waardoor het organisme van het gebouw zich uit in een weinig zeggende massagroeping, terwijl in het in-

WINKELPUI TE BOEDAPEST.

ARCHITECT FERENC KENDE

SANATORIUM AAN HET MEER BALATON.

ARCHITECT IVÁN KOTSIS.

wendige de overdaad van ornament zich tegenover de tentoongestelde kunstschaten hinderlijk opdringt. Men moet, niet-tegenstaande alle voorbehoud ten aanzien van het z.g. internationale in de moderne bouwkunst, toch wel de conclusie trekken, dat de groote stimulans voor de vernieuwing der bouwkunst inderdaad internationaal is geweest. Het werk van den jongeren Hongaarschen bouwmeester, die als voorganger wordt vereerd: Béla Lajta († 1920), is hiervan het bewijs. In dit werk is inderdaad getracht naar de onbevangenheid tegenover de opgave, die den werkelijk modernen architect kenmerkt. Hierin sluit het zich aan bij veel van het beste jongere werk uit het eerste kwart van deze eeuw; hieruit volgt vanzelf, dat het tal van „internationale” kenmerken bezit. De associaties met Duitschland en Weenen zijn in dit werk op het eerste gezicht te vinden, maar ik meen toch, dat het daarom niet on- of anti-nationaal is. De vreugde aan het décor, die typisch Hongaarsch schijnt: de persoonlijke verwerking van volks-Hongaar-

sche siermotieven, maar met een zeer fijn begrip voor de plaats en het relatieve belang van het ornament in een modern bouwwerk, de fijne en zeer gecultiveerde detailbehandeling maken dit werk inderdaad belangrijk en typisch.

Lajta heeft, naar het mij voorkomt, inderdaad uit de voorstudie van eenige generaties het essentiele geput, waaruit hij, waren de omstandigheden gunstig geweest, voor een nieuwe Hongaarsche bouwkunst de toekomstige grootmeester had kunnen zijn. De wereldoorlog en de daarop volgende ineenstorting hebben daarvan veel vernietigd, vooral, naar het mij wil toeschijnen, het zelfvertrouwen van de jongere generatie, en haar geloof in de ontwikkelingsmogelijkheid van deze uit den eigen bodem opgegroeide kunst geschokt. Ik vrees, dat men in Hongarije aan dit werk niet voldoende aanknoopt, en liever zwak aanloopt achter het internationalisme in zijn Duitsche interpretatie. En niet tot heil der Hongaarsche bouwkunst, die, misschien wel goeddeels daardoor, nog op voor ons onbegrijp-

327

lijke wijze gebukt gaat onder de overheersing van academici van bij ons geheel uitgestorven soort.

Op Zondag 7 September werd de groote Internationale Bouwkunsttentoonstelling geopend. Men heeft hiermede een m.i. volkomen geslaagde poging gewaagd om de praestaties der verschillende landen in overzichtelijken vorm naast elkaar te toonen. Van ons congres in 1927 herinnert men zich de mislukking van de poging, een dergelijk overzicht te verkrijgen door het vertoonen van lantaarnplaatjes. De vorm van een tentoonstelling is natuurlijk aanmerkelijk kostbaarder, maar zij geeft de eenig mogelijke kans om op het gedemonstreerde in te gaan en werkelijk te komen, hetzij tot kennismaking, hetzij tot vergelijkende kritiek. Het komt mij voor, dat deze bedoeling op dit congres wel is verwezenlijkt: men kwam er als vanzelf toe, de tentoonstelling gedurende de congresweek eenige malen te bezoeken en ook zelf gebruikt heb, om buitenlanders op bepaalde elementen in eigen werk te wijzen of omgekeerd zelf te worden onderricht.

Bepaald „schlagende“ nieuwigheden zijn op de tentoonstelling overigens niet vertoond: de geïllustreerde vakpers maakt dit trouwens vrijwel onmogelijk: het kan wel niet anders, of het meeste van het geëxposeerde werk was ons min of meer bekend. In de wijze van exposeeren waren zeer uitgesproken verschillen te constateeren die onmiddellijke conclusies ten aanzien van den landaard konden suggereren: Duitschland met een groote zaal vol enorme foto's zonder differentieering naar meerdere of mindere belangrijkheid; veel respectabel en vooral veel omvangrijk werk, maar men miste hier noode het fijne accent. Tessenow en de zijnen gingen hier al te zeer schuil onder de bravoure van de Högers, de Kreis'en en de Mendelssohn's.

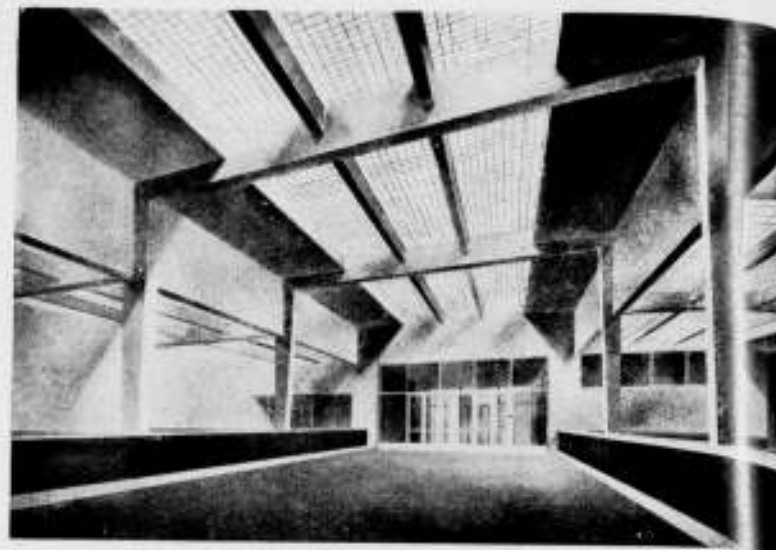
De Oostenrijksche inzending was op dezelfde leest geschoeid: ik miste ook hier de fijnheid van geest, die toch doorgaans aan het Oostenrijksche werk niet ontbreekt. Men moest deze zoeken en ontdekte ze eerst met moeite.

Het Poolsche en het Tsjecho-Slowaaksche werk vertoonde zeker niet minder dan het Duitsche de sterke doorwerking van het internationalisme in de architectuur. Deze meesleepende beweging vindt natuurlijkerwijze een krachtigen aanhang in jonge, opkomende staten, wier eigen traditie nog zwak is. Het werk is in beide landen nog vrij hard, maar eigen karakter is er niet aan te ontzeggen: op Tsjecho-Slowakije hoop ik in verband met ons later bezoek aan Praag nog nader terug te komen.

Een geheel afzonderlijke plaats bleken ook hier weer, onder de zeer duidelijke leiding van Zweden, de Scandinavische landen in te nemen. Ook hier weinig onbekends: Zweden met, als kern, Oestberg's Raadhuis, Tengbom's Concertgebouw, de Stockholmsche tentoonstelling, Finland met een inzending, die wij na ons eigen Finsche nummer van het vorig jaar vrijwel geheel kenden. Beide landen met een uit het volkseigen opkomende vormende kracht, die een heel merkwaardige directe lijn doet onderkennen tusschen Tengbom's concertgebouw, deze teer-sterke, fijn gespannen laatste doorwerking van een klassicistisch thema, en de open vrijheid van de Stockholmsche tentoonstelling, waar ook Le Corbusier zich zou kunnen thuis voelen: synthese van „Neues Bauen“ en uiterst gecultiveerde gevoeligheid, rank en levend.

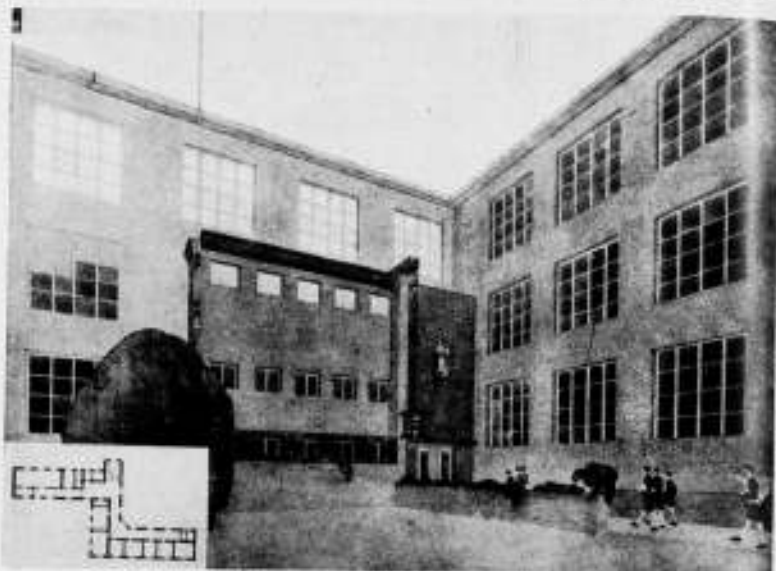
Noorwegen volgt deze zelfbewuste, als boven alle problemen uit vrij scheppende kracht als een gewetensvol navolger zonder diens genie, maar met respectabele toewijding; Denemarken houdt zich vaster aan de traditie, is daardoor minder pakkend, geeft minder perspectief, maar is sympathiek door zijn fijne bestudeering van eenvoudig gestelde opgaven van bescheiden omvang, waarvan de liefdevolle doorwerking verwant is aan die van het beste Hollandsche werk.

328

HALL BANKGEBOUW TE BOEDAPEST.

ARCH. J. KÖRNÉR.

BURGERSCHOOL TE BOEDAPEST. ARCH. J. PROHÁSZKA. TEEKENINGEN GEËXPOSEERD OP DE TENTOONSTELLING VAN STUDEERENDEN AAN DE POLYTECHNISCHE SCHOOL ST. JOSEPH TE BOEDAPEST.

Aan onze inzending was helaas veel te weinig ruimte toebedeeld waardoor de mooie teekeningen van Staal's Museum-theater, zijn „Hochhaus“, van Dudok's Bijenkorf, zijn Raadhuis, zijn Studentenhuis, zijn Leidsche Raadhuisproject, veel te dicht open hingen en men geen afstand kon nemen om ze te overzien.

Met inachtneming van deze zeer ernstige beperking, had echter collega Wils van onze inzending een goed, beschaafd geheel gemaakt, waarin de uniforme foto's van den Tentoonstellingsraad zich zeer gunstig en rustig lieten bekijken. Ik meen, dat men een en ander wel gewaardeerd heeft.

Merkwaardig was voorts op de tentoonstelling nog de inzending van de Vereenigde Staten van N. Amerika, speciaal met het oog op eenige zeer merkwaardige torenhuizen, waaruit duidelijk viel te zien, dat men in den laatsten tijd deze soort van gebouwen inderdaad op een geheel nieuwe manier aanvat, ze durft te ontdoen van hun uitgegroeide historische plunje, en zoekt naar oplossingen die uit het gegeven zelf groeien: voor het eerst in Amerika naast den genegeerden Lloyd Wright inderdaad onbevangenheid in de architectonische opvatting. Ook dit was ons reeds niet geheel onbekend, maar ditmaal werd het met zekeren nadruk gedemonstreerd.

De gastheeren toonden allereerst een zeer doorwerkt historisch overzicht, dat noodzakelijkerwijze een zeer fragmentarisch beeld gaf: de historische monumenten zijn in Hongarije, als gevolg van zijn veelbewogen geschiedenis, nu eenmaal vrij

sch, al kan men wijzen op enkele Romaansche en Gothische bouwwerken, zelfs nog op Turksche overblijfselen (minaret in Eger), en voorts op menig fraai Barok-bouwwerk, gelijk de oude gedeelten van Buda (de hooge stad op den rechter Donau-oever) er nog vrij veel bezitten. Het heden-dagische werk was, merkwaardigerwijze, in twee gedeelten geëxposeerd: dat van de „eclectici“ en dat van de „modernen“. Voor de vooruitzichten van de moderne bouwkunst in Hongarije stemt het vooralsnog niet vroolijk, te moeten zien dat de groote massa van de exposanten tot deze „eclectici“ behoorde, en verbaast men zich over de gelijkmoedigheid, waarmede deze heeren zich dit, voor onze begrippen toch niet zoo heel vleierende etiket hebben laten oplakken. Men vindt dit blijkbaar normaal, en voelt zich nog sterk tegenover een minderheid van jongeren, die in hun streven nog weinig eenheid vertoonen. Van het moderne werk is nog maar betrekkelijk weinig uitgevoerd: ik reproduceer hierbij een eenvoudig, maar in zijn soort m.i. zuiver sanatorium van Ivan Kotsis, en een charmant winkelpuitje van Ferenc Kende.

Van de rest van de tentoonstelling behoeft ik niet veel te zeggen. De groote Fransche zaal, waarin een klein aantal kleine foto's in uniforme lijstjes precieuselijk waren opgehangen, liet geen enkelen indruk na van een bepaalde bedoeling: het werk was, met uitzondering van de bekende luchtschiphal te Orléans, de Halles Centrales te Reims van Mallet-Stevens, een villa van Le Corbusier-Jeanerret, een plaatje van de rue Mallet-Stevens, en de kerk te Raincy van Perret, nu niet bepaald indrukwekkend. De Engelschen hadden zelfs de moeite niet genomen, hun met weinig zorg bijeengebrachte en slecht verzorgde foto's behoorlijk op te hangen; de Italianen vielen alleen op door hun prachtige oranje lijsten. De Belgische inzending was beneden alle peil; de overige landen vormden een kleurloze massa volgens de bekende oude recepten bereid: er schijnen op deze oude wereld nog streken te zijn, waar bepaalde geestelijke bewegingen zelfs niet de geringste trilling in de atmosfeer veroorzaken.

Het programma voor dezen dag leed eenigszins aan overlading: men opende op dezen morgen, 11 uur later, opnieuw een tentoonstelling, n.l. die van studie-ontwerpen van de Technische Hoogeschool. Doordat ik mij pas nauwelijks op de groote tentoonstelling eenigszins had georiënteerd, ontbrak mij de lust om direct weer te vertrekken en heb ik de Technische Hoogeschool laten schieten. Ik meende dit te kunnen doen op grond van een zeer goed uitgevoerd boekwerkje, dat aan alle congresleden was verstrekt, en waarin een keuze uit de tentoongestelde projecten was gereproduceerd. Ik heb dit boekje eigenlijk pas naderhand, en toen niet zonder genoegen, wat nader bekeken; ik vond daarin veel aanknopingspunten met de studie aan onze T. H.: een zekere discipline, die uitingsvrijheid niet uitsluit; klaarblijkelijk besef bij de docenten van het feit, dat de leiding bij het onderwijs geen dwang is en bepaalde richting mag zijn. Ik vind in dit boekje wel beloften. De middag was gewijd aan een autotocht (met ongeveer 100 taxis!) in de bergachtige en bosrijke streek, die op den rechter Donauoever aan Boedapest aansluit. Het zeer mooie uitzicht, dat vanaf den St. Gellert-berg, waarop de oude citadel ligt, over de stad en omgeving werd genoten, was feitelijk wel het hoogtepunt van dezen tocht; in de bosschen tegen de stad aan liggen tal van landhuizen, maar merkwaardige bouwwerken zagen wij daaronder niet.

Des avonds was het congres aan het eerste officieele diner de gast van het uitvoerend congrescomité. Voor het eerst was hier het congres voltallig bijeen met zijn ongeveer 400 deelnemers. Een aantal begroetingsredevoeringen werden uitgesproken, waarop door onzen regeeringsvertegenwoordiger Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer, als voorzitter van het voor-

gaande congres, namens de gastheeren, werd geantwoord. Hij deed dit met het hem eigen gemak in eenige talen, en oogstte dankbaar applaus.

Ik heb het gevoel, dat vrijwel algemeen deze congresdag ietwat overladen werd gevonden: na afloop van het diner verstrooiden de aanwezigen zich onmiddellijk; men scheen merkwaardigerwijze niet te verwachten, dat het gezelschap zou blijven n- praten. Daardoor ging er wel iets verloren van de bedoeling, dat dit diner zou zijn een begroeting en kennismaking van de congresleden. Men had weinig contact met anderen dan zijn tafelburen. Ik heb dit betreurd, omdat het geheele congres min of meer aan dezelfde fout mank ging: de gelegenheid om nadere aanraking met zijn medeleden te zoeken, moest vaak gevonden worden in... spijbelen, iets, wat door een andere indeeling van het programma zeker aanzienlijk had kunnen worden beperkt.

De volgende dag: Maandag 8 September, was de eerste dag, die aan den officieelen congresarbeid was gewijd. Ik heb ook hier een bezwaar tegen de organisatie, n.l. dit, dat men gelijktijdig twee verschillende congres-thema's op verschillende plaatsen in behandeling nam. Op Maandag liepen gelijktijdig de thema's I en II: „De hervorming van de architectenopleiding“ en „De architectenkamers en vakorganisaties der architecten“. Men deed hetzelfde op Woensdag, toen men gelijktijdig behandelde: III „Het auteursrecht van den architect“ en IV „De rol van den architect bij industriële bouwwerken“. Wie het geheele congres wilde volgen, zag zich door deze organisatie voor een onoverkomelijke moeilijkheid geplaatst en moest nolens volens een keuze doen. Dit valt des te meer te betreuren, omdat de zeer degelijke voorarbeid, waarvan de behandeling van de stof getuigde, zoodoende lang niet het effect kon sorteerden, waarop de toewijding der rapporteurs aan hun taak recht had. Men had van de op de gestelde vragen ingekomen antwoorden een résumé opgesteld, dat als uitgangspunt der besprekingen diende: ontging daardoor het bezwaar, dat in de discussies punten, waarover eenstemmigheid bestond, nog eens werden aangevoerd en bereikte een zeer aanmerkelijke verkorting en groter vruchtbaarheid van de besprekingen.

Ik meen, dat ik, gezien het feit, dat het mij niet mogelijk was het geheele congres te volgen, niet in het bijzonder een verslag behoeft te geven van het verloop van de besprekingen: de t.z.t. verschijnende conclusies, welke op de laatste congreszitting werden aangenomen zullen in ons blad worden afgedrukt: in het algemeen had men weinig moeite met het bereiken van een resultaat, waaromtrent eenstemmigheid in de vergadering kon worden bereikt.

Met betrekking tot het eerste thema: de architectenopleiding, was het vrijwel algemeen gevoelen, dat

- 1°. de economische grondslagen van een bouwwerk bij het onderwijs niet uit het oog mogen worden verloren, m.a.w. dat het vervaardigen van academische ideaalprojecten uit den tijd is;
- 2°. de technische vorming aan de hoogste eischen moet voldoen;
- 3°. in de opleiding van den architect een periode van praktisch werk, zoowel op een bouwwerk als op een architectenbureau, behoort te worden ingeschakeld.

Natuurlijk is deze conclusie de grootste gemeene deeler van een sterk genuanceerd geheel van vereenigingen, waarin het accent telkens anders ligt: bij Duitschland zeer sterk op de economie; men wil daar van den architect een halven staathuishoudkundige maken; bij Frankrijk op de artistieke vrijheid van den ontwerper, („il est bon de laisser libre l'imagination des élèves sans les brider par des considérations des dépenses. L'adaptation se fera facilement par la suite“). De rapporteur Prof. Iván Kotsis, haalde met blijkbare instemming

329

een passage uit het Nederlandsche rapport (van Prof. Ir. J. A. G. van der Steur) aan, waarin wordt uitgesproken, dat de opleiding van den architect harmonisch moet zijn, m.a.w. dat de economische en de aesthetische vorming met elkaar in evenwicht moeten zijn: als ik het goed zie, ligt bij deze meening het accent lichtelijk naar de zijde van de aesthetiek. Persoonlijk ben ik het hier geheel mee eens: vele van de heden-daagsche Duitsche publicaties over bouwkunst zijn mij door-gaans ongenietbaar vanwege de zwaarwichtige Volkswirtschaftliche betoogen, waar het dilettantisme duimdik op ligt. Wanneer een jong architect zooveel economisch inzicht heeft, dat hij in staat is, een rentabiliteitsoverweging te volgen, en in eenvoudige gevallen een rentabiliteitsberekening zelf te maken, is hij voldoende toegerust op dit punt; zijn vak is zonder verdere economische ballast al veelomvattend en veeleischend genoeg en zit zonder dat al stikvol problemen. Deze problemen in zijn opleiding ook nog te vermeerderen met een niet-te-overzien geheel van economische vraagstukken leidt de aandacht van den student op zijpaden, terwijl hij in onzen tijd zeker concentratie behoeft. Uitbreiding in de breedte behoeft de architectenopleiding zeker niet te zoeken: die dringt de praktijk ons vanzelf wel op: uitbreiding in de diepte is moeilijker, maar dit is juist de groote nood van onzen tijd.

De behandeling van thema II heb ik, gelijk gezegd, niet kunnen bijwonen: ik moge dus volstaan met de mededeeling, dat hier de wenschelijkheid werd geconstateerd van het scheppen, in alle landen, van een regeling, waarbij zoowel architectentitel als ook het architectenberoep wettelijk beschermd zouden zijn. Dit wordt voor ons, architecten, zoo langzamerhand het in-trappen van een open deur, maar dit neemt niet weg, dat het „frappez toujours“ nog maar steeds noodzakelijk blijft. Ik vrees, dat wij deze aangelegenheid voorloopig nog elke drie jaar op de programma's van onze architectencongressen zullen zien verschijnen; hoewel wij in ons land er in den laatsten tijd iets minder dan vroeger over te klagen hebben, dat men ons in gewichtige bouwkunstaangelegenheden passeert, zoo is, naar ik vrees, de dag nog ver, waarop ons publiek de noodzaak van wettelijke bescherming van den architectentitel, laat staan van het beroep, zal begrijpen. Als maatschappelijke belangengroep zijn wij klein, en zonder materiele macht: een geestelijk beginsel brengt in onze dagen de massa moeilijk in beweging. En toch: juist omdat wij in aantal en in materiele macht zwak zijn, is onze eenige kracht in het geestelijk element gelegen, daarom is het juist, dat wij in ons land streven naar wettelijke bescherming van den titel, niet naar beroepsbescherming. Deze houding slaat op het moment, dat de huidige onverschilligheid eens mocht wijken voor een duidelijk voor-en-tegen, den tegenstander een gevaarlijk wapen uit de hand: het verwijt, dat wij, als zoovele anderen, niet anders zouden beoogen dan bescherming van de belangen van een groep in de maatschappij, zij legt integendeel het accent op de juiste plaats: het geestelijk belang van de geheele maatschappij bij een gezonde bouwkunst.

Dit mocht wel weer eens gezegd worden: moge het ergens weerklink vinden. (Wordt vervolgd).

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING „HET SCHILDERS-AMBACHT“, DIERENTUIN, DEN HAAG. 18—24 SEPT.

Het is ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van den Bond van Nederlandsche Schilderspatroons, dat deze bond naar buiten wilde demonstreeren hoe de sociale positie van de leden is versterkt en hoe er gewerkt is aan de verbetering van de vak-kennis van hen, die het schildersambacht beoefenen.

Voor ons architecten zijn schilders altijd een prettige bevolking

van je werk. Tesamen met de stucadoors, zij het dan ook niet tegelijkertijd, maken zij er iets van, maar zooals ieder zal foeteren tegen de stucadoors, die meestal in lompen gehuld, zwaar bekakt, over je werk rondrazen en waartegen je je, als tegen een noodzakelijk kwaad, op alle mogelijke manieren waant, zijn de schilders van een andere allure. Beschouw je de stucadoors zoo ongeveer als het meest vrijgevochten stelletje, arger dan communisten, de schilders zijn naar den aard veel hand-zamer zou ik zeggen.

Bij den stucadoor is het te gebruiken materiaal wat beter te overzien (al is hij ook baas in de kuip op den steiger), bij den schilder daarentegen sta je direct tegenover een aantal vraagstukken, waar dikwijls architect noch schilder wijs uit worden. Er is geen vak, dat zoozeer de belangstelling van den architect verdient en kennis van hem eischt als dat van den schilder, maar er is, geloof ik, bijna ook geen vak aan te wijzen, waar de afstand tusschen het handwerk en de tegenwoordig geheel machinale bereiding van het materiaal, zoo groot geworden is. De kloof, welke er dan ook ligt tusschen de vroegere uitoefening van het ambacht en die van heden is wel zeer groot.

Voorzie ik het wel, dan is er echter, ook voor de schilders en schilderstechniek, nog een geheel gewijzigd perspectief van samengaan tusschen de resultaten van de nog te volgen productiewijze van het materiaal en de toepassing daarvan.

Dat het ambacht op zichzelf i.c. het eigenlijke werk van den schilder een gewijzigde beteekenis heeft gekregen zal geen betoog behoeven. Dat het evenzoozeer noodig is gebleken aan de opleiding van den schilder in verband met de gewijzigde productiemethode aandacht te besteden is een vaststaand feit.

Dat hier de schilderspatroons de waarde van deze onderlegging tevens als een onverbreekelijk onderdeel van de sociale opheffing en versterking van hunne positie hebben gevoeld, is dan ook zonder meer juist.

De waarde van de tentoonstelling als zoodanig wordt bepaald door de wedstrijden welke het bestuur uitschreef.

De kamp ging om het beste werkstuk in verschillende groepen. Bij dien wedstrijd ruimde het Bestuur een plaats in voor het werk van leerlingen van ambachtsscholen; voor leerlingen van kunstnijverheids- of schildersscholen; werk uitsluitend van patroons; werk uitsluitend van gezellen; ten slotte voor decorateurs en voor reclameschilders.

Het doel hiervan is niet anders, dan de beste werkstukken te verkrijgen, waartoe het ambacht, bij den huidigen stand, in staat stelt.

Zoowel bij het opstellen van de vraagstukken als bij het beantwoorden daarvan blijkt op merkwaardige wijze, wat traditie in een vak als dat van den schilder beteekent.

Met Berlage als voorganger en de geheele strevende nieuwere bouwkunst ten voorbeeld, blijken de begrippen van wat de functie van het werk van den schilder in de bouwkunst beteekent, nog zeer onvoldoende te zijn doorgedrongen.

Dat nu nog gevraagd wordt naar het inzenden van een staal napoleonmarmer, en een staal gebloemd mahoniehout, een zoldering met moer- en hinderbintjes voor een moderne woning; dat men vraagt een kamerwand met deur- en kozijn, lambrizeering in paneelverdeling, de wand met rondgaande banden als vakbetimmering boven de lambrizeering, bedoeld voor een Patricische woning (boven de deur mag ook een dessus de porte zijn aangebracht); dat zijn zooveel bewijzen, hoe noodig het inderdaad is, de vakopleiding met betere begrippen ter grondslag uit te rusten, zelfs op den dag van het 50-jarig jubileum van den Schilderspatroonsbond.

Dat er factoren aanwezig zijn welke zoowel het inrichten van de wedstrijden op die wijze, als het beantwoorden daarvan op de wijze als is geschied, begrijpelijk maakt en het erin liefhebbers voor den liefhebber een genot is, is een bewijs te meer voor de kracht van de traditie, welke de gunstige ont-

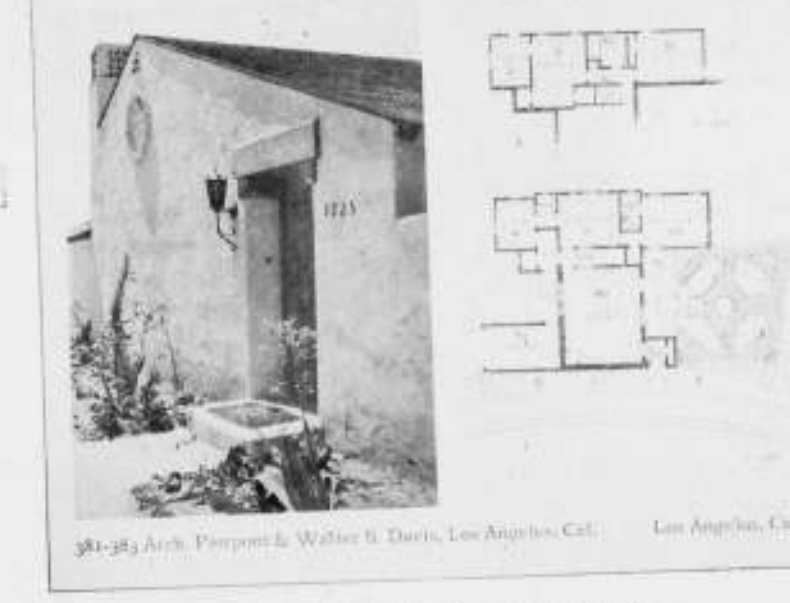
2. Arch. Paul Abraham, Paris „Les Pommiers“ Val-André

2. Arch. Paul Abraham, Paris „Les Pommiers“ Val-André

3. Arch. Perceps & Walter S. Davis, Los Angeles, Cal.

3. Arch. Perceps & Walter S. Davis, Los Angeles, Cal.

AFBEELDING UIT MODERNE VILLA'S EN LANDHUIZEN IN EUROPA EN AMERIKA. DOOR PROF. IR. J. G. WATTJES.

wikkeling naar de gewijzigde levensvoorwaarden voor een ambacht, sterk belemmert.

Ik denk hier bijv. aan het feit, dat het arbeidsveld van schilders zich in zoo groote mate uitstrekt op het terrein van onderhoud van bestaand werk.

In dit verband moet mij nog een opmerking van het hart. Met waardeering voor het vele goede, dat er gelegen is in het streven onze jeugd uit te rusten met ambachtelijk begrip, vak-kennis, vaardigheid en wat dies meer zij, is het telkens weer ontstellend te zien, hoe volslagen verloren is gegaan het als vanzelfsprekende, bijna natuurlijke vormbegrip.

Het is hier hinderlijker dan dilettantisme en ernstiger, omdat het meer kwaad sticht dan dat.

En ik bedoel hier te signaleeren in dit opzicht de inzendingen van ambachtsscholen en vakteekenscholen, voor zoover deze hebben deelgenomen.

Ik mag hier wijzen op de vastere lijn, welke te ontdekken valt in den arbeid van de Noord-Duitsche schildersvakscholen, die van de meesterschool van het „Deutsche Maler und Lackierer Handwerk“ te München en op de werkstukken van het meesterexamen te Hamburg, waar naast de techniek van het vak meer begrip wordt bijgebracht van ambachtelijke functie, waaruit een betere en natuurlijke ambachtelijke vormgeving vanzelf voortspruit.

Het is jammer, dat deze geheele inzending een zoo ongunstige plaats op de tentoonstelling was ingeruimd.

Een zelfde lijn, zij het ook niet zoo breed uitgebouwd, valt te constateren in de werkstukken van de nationale schildersschool te Utrecht, al kan men het blijkbaar ook daar niet laten liefhebbers in marmer en hout.

Deze inzending stond overigens op verdienstelijk peil.

Uit het buitenland waren alleen Engeland en Duitsland vertegenwoordigd.

De Engelschen gaven een inzending minder van techniek, dan van decoratieve ontwerpen, waarvan de beteekenis naar onze begrippen, zoo ver naar het verleden terugvoert, dat men zich wanen zou op een wereldtentoonstelling van omstreeks 1880 (of 1930?).

Het spreekt wel vanzelf, dat wat techniek en behandeling betreft, er op de tentoonstelling voorbeelden aanwezig waren van voortreffelijk kunnen.

De inrichting van de tentoonstelling was uitermate rommelig. Er zijn grootere middelen noodig, om de zaal van den Dierentuin tot een behoorlijke tentoonstellingszaal om te vormen.

De afdeling Rotterdam en Amsterdam (Rotterdam meer bijzonder) konden dan ook, bij het overigens zeer verdienstelijk pogen om iets goeds te bereiken, niet loskomen uit den chaos, welke hen omgaf.

Toch was hier de aanraking met het nieuwere probleem, los van het oude, dat leiden kan tot het vormen van den nieuwen schilder, waaraan wij zoozeer behoefte hebben.

G. WESTERHOUT.

MODERNE VILLA'S EN LANDHUIZEN IN EUROPA EN AMERIKA.

Een verzameling fotografieën en plattegronden, bijeen gebracht en van inleiding voorzien door Prof. Ir. J. G. Wattjes. N.V. Uitg. Mij. „Kosmos“.

Dit plaatwerk, dat door zijn lokkende titel groote verwachtingen wekt, — want er zijn prachtige villa's en landhuizen, — stelt teleur. En, te drommel, eigenlijk moest het wel teleurstellen, want de bekende methode, om plaatwerken

als het onderhavige samen te stellen, is al weinig geëigend om tot een keus van fraaie villa's en landhuizen te komen, liefst maar even uit Europa en ... Amerika! Och, neen, heusch niet, zoo maak je geen waarlijk mooi boek over landhuizen, waarbij architectuur en natuur een sfeer bepalen, die met oneindig veel moeite en zorg graphisch kan worden weergegeven. Wat zet nu „Les Pommiers“, van architect Pol Abraham te Parijs, op de allereerste pagina van het boek. Een naar huis, nog onbewoond, nog niet af, met een voorgrond van koolplanten, en een zeer storend leelijk huis er achter. Is dit aantrekkelijk? Waar ligt eigenlijk Val-André. Hoe ligt het huis? Op de foto op een schijnbaar open terrein, volgens den plattegrond echter aan 2 zijden ingesloten. Is Pol Abraham een dienst bewezen, met deze publicatie? Of is hij zoo ijdel te gelooven de Fransche bouwkunst een dienst te bewijzen, door de foto's van deze onvoldragen vrucht van zijn scheppend talent per expresse naar Prof. Wattjes te zenden?

Dit boek draagt te zeer het kenmerk vervaardigd te zijn om het boek en niet om het onderwerp. Ware dit wel het geval geweest, dan zagen we niet zoo'n collectie levenlooze architectuurfoto's, zonder menschen, zonder dieren, zonder kleur, zonder geur, zonder welkom, zonder vaarwel, zonder alles, wat juist een landhuis, een landhuis doet zijn. En ons land, dat tusschen zijn stille dreven landhuizen en villa's bezit, (ook „moderne“) van onvolprezen schoonheid, wordt in deze collectie wel schamel vertegenwoordigd door een 9 tal villaatjes, die er uit zien of ze zelf niet snappen, hoe ze in 's hemels naam nou juist in dit boek alle te samen zijn gekomen.

Een charmant huis is er in het boek. Een huis in Los Angeles, van de architecten Pierpont en Walter S. Davis.

Dit is een verdacht heerlijk huis. Maar, kom, dit is toch geen „moderne“ Amerikaansche villa. „Modern is hier bedoeld in den zin van de architectonische uitdrukking van den tijdgeest, die juist eerst door de worsteling om zich te uiten, zichzelf in den tijd bepaalt en derhalve zichzelf voorbrengt als de huidige gestalte van het levende historische proces“, schrijft Prof. W. in de inleiding. Maar daar is dit charmante verdacht heerlijke huisje toch een beetje te, een beetje te... aardig voor.

J. P. M.

ARS SACRA.

Verzameling van de belangrijkste werken van gewijde kunst in de laatste tien jaren ten behoeve van den Katholieken eeredienst tot stand gekomen, op initiatief van het St. Renaldus-Gilde bijeengebracht door J. M. v. Hardeveld. Uitgegeven door Ars Catholica te Leiden.

Dit boek, waarover de samensteller de hoop uitspreekt dat het ertoe bijdragen zal betere begrippen omtrent kerkelijke kunst te vestigen en er toe meewerken zal, dat de kunst in dienst van den Katholieken eeredienst haar zelfstandigheid hernieuwe, geeft een interessante verzameling afbeeldingen van R. K. bouwkunst, Glasschilderkunst, Schilder- en Beeldhouwkunst, Meubelkunst, Edelsmidkunst, Kerkelijke Paramentiek, Prentkunst, enz. in even zooveel hoofdstukken, elk voorzien van een inleiding door bekende deskundigen geschreven.

Wij kunnen ons in deze korte bespreking slechts bepalen tot het hoofdstuk over de Kerkelijke bouwkunst, dat geschreven is door den heer v. Hardeveld. Deze architect, die in den Katholieken eeredienst allerlei gebruiken ziet binnendringen, die den eerbied voor het geestelijk element afbreuk doen („bij een plechtige herdenkings-mis de persfotografen in het sanctuarium“) acht het noodig den katholieken architecten goed in het geheugen te prenten: „De Kerk is het Huis van God en de plaats van aanbidding“, en uit zijn eenvoudige en bovenal begrijpelijke uiteenzetting klinkt zijn weemoed, dit eigenlijk te moeten zeggen. Hij verheelt zijn tegenzin niet in die kerk-

gebouwen, die objecten zijn van proefneming, van modiegril, gelegenhedenarchitectuur zijn. En er zijn er helaas veel van dezulke gebouwd. De 121 afbeeldingen laten er genoeg van zien. Vooral onder de grotere kerken, waar uiteraard gebrek aan voldoende talent gemakkelijker verborgen kan worden achter den schijn van „modern“ te willen zijn. Het beste zijn de eenvoudige kerkjes, zie bijv. het mooie kerkje te Ursum van Kropholler, het fijn gefigureerde kerkje te Amstelveen van J. P. L. Hendriks, de Kerk van de H.H. Antonius en Barbara te Den Bosch van H. W. Valk, e.d.

De beschouwingen van den heer v. Hardeveld worden nog nadrukkelijker geïllustreerd door de afbeeldingen van kerkelijke meubelkunst, waarbij de heer Prinsenbergh een overzicht schreef. Hoe prachtig dat werk van Jan Eloy en Leo Blom: „Edele“ edelsmidkunst. Maar als men „modern“ wil zijn valt deze edele kunst wel eens minder edel uit. Het heele boek geeft een belangwekkenden kijk op de R. K. bouwkunst van dezen tijd in ons land.

J. P. M.

OPENBARE PRIJSVRAAG VOOR EEN MONUMENT TOT HULDIGING VAN WIJLEN DEN OUD-DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN TE ROTTERDAM, G. J. DE JONGH. Door Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, daartoe in staat gesteld door de schenking van den heer D. G. van Beuningen, wordt uitgeschreven een Openbare Prijsvraag voor een monument tot hulding van wijlen den Oud-Directeur der Gemeentewerken van Rotterdam, G. J. de Jongh.

Deze prijsvraag zal bestaan uit een vóórwedstrijd en een eindkamp. De mededinging is opengesteld voor architecten en beeldhouwers, eventueel in samenwerking met elkander.

De Jury bestaat uit de heeren:

D. G. van Beuningen, Directeur der S. H. V., Rotterdam, Voorzitter,

Prof. R. N. Roland Holst, Hoogleraar-Directeur Rijksacademie v. Beeldende Kunsten, Amsterdam,

Dr. A. F. Philips, Directeur Philips' Gloeilampenfabrieken, Eindhoven,

J. Verheul Dzn., Architect B.N.A. en lid van den Gemeenteraad van Rotterdam.

D. Hannema, Directeur Museum Boymans, Rotterdam, L. Zijl, Beeldhouwer, Bussum,

Ir. L. W. H. van Dijk, Directeur der Gemeentewerken, Ir. W. G. Witteveen, Stadsarchitect, Rotterdam,

terwijl als Secretaris optreden zal J. Poot Jr., architect B.N.A. bij de Gemeentewerken van Rotterdam, Stadsstimmerhuis, Haringvliet 4, door wien na schriftelijke aanvraag het programma kosteloos zal worden toegezonden.

HET NIEUWE STADHUIS.

Onze Haagsche correspondent meldt:

In de hedenmiddag gehouden vergadering van den gemeenteraad van 's-Gravenhage deelde de burgemeester J. A. N. Patijn mede, dat de architecten Dudok, Staal, Luthman, Kropholler en Ir. Roosenburg zijn uitgenoodigd een ontwerp in te dienen voor het nieuwe stadhuis op het Alexanderveld.

MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL TE HAARLEM.

Het Bestuur der Vereniging voor Nijverheidsonderwijs te Haarlem verleende aan den Heer Ir. G. Hofstede op zijn verzoek op de meest eervolwijze ontslag als Directeur der Middelbare Technische School te Haarlem; met ingang van 1 November e.k., wgens zijn benoeming tot Inspecteur-Generaal van het Nijverheidsonderwijs.

Tot zijn opvolger als Directeur der Middelbare Technische School werd benoemd de Heer Dr. Ir. G. de Gelder, thans Directeur der Electrotechnische School te Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. F. EOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 11 OCTOBER

N° 41

1930

„DE TELEGRAAF“
TE AMSTERDAM.

HET HOOFDGEBOUW DER N.V. DAGBLAD „DE TELEGRAAF“ AAN DEN N.Z. VOORBURGWAL TE AMSTERDAM.

Voorzitting, gehouden in de vergadering van de Afdeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Kon. Instituut van Ingenieurs op 6 Juni 1930 te Amsterdam door het lid Ir. G. J. Langhout.

Bouwterrein.

Als plaats van vestiging van het nieuwe gebouw is gekozen de N.Z. Voorburgwal, nabij de Paleisstraat, de historische krantenwijk van Amsterdam, waarvan de ligging bepaald is door de nabijheid van post- en telegraafkantoor, beurs en spoorwegstation.

De vorm van het gekozen terrein wordt bepaald door de richting van de oorspronkelijke perceelsgrenzen, welke niet loodrecht op den N.Z. Voorburgwal staan.

Na langdurige onderhandelingen met de eigenaren van belendende per-

ceelen en met de Gemeente Amsterdam is het thans bebouwde complex terrein eigendom geworden van de N.V. Dagblad De Telegraaf, waarbij 3 stege, de Azijnmakersgang, de voormalige Melkmeisjessteeg en de Sloterdijksteeg aan het openbaar verkeer zijn onttrokken en in vele notariële acten erfdienstbaarheden omtrent rechten van uitgang, rioleering enz. van perceelen aan de Kalverstraat en aan de voormalige stege zijn geregeld.

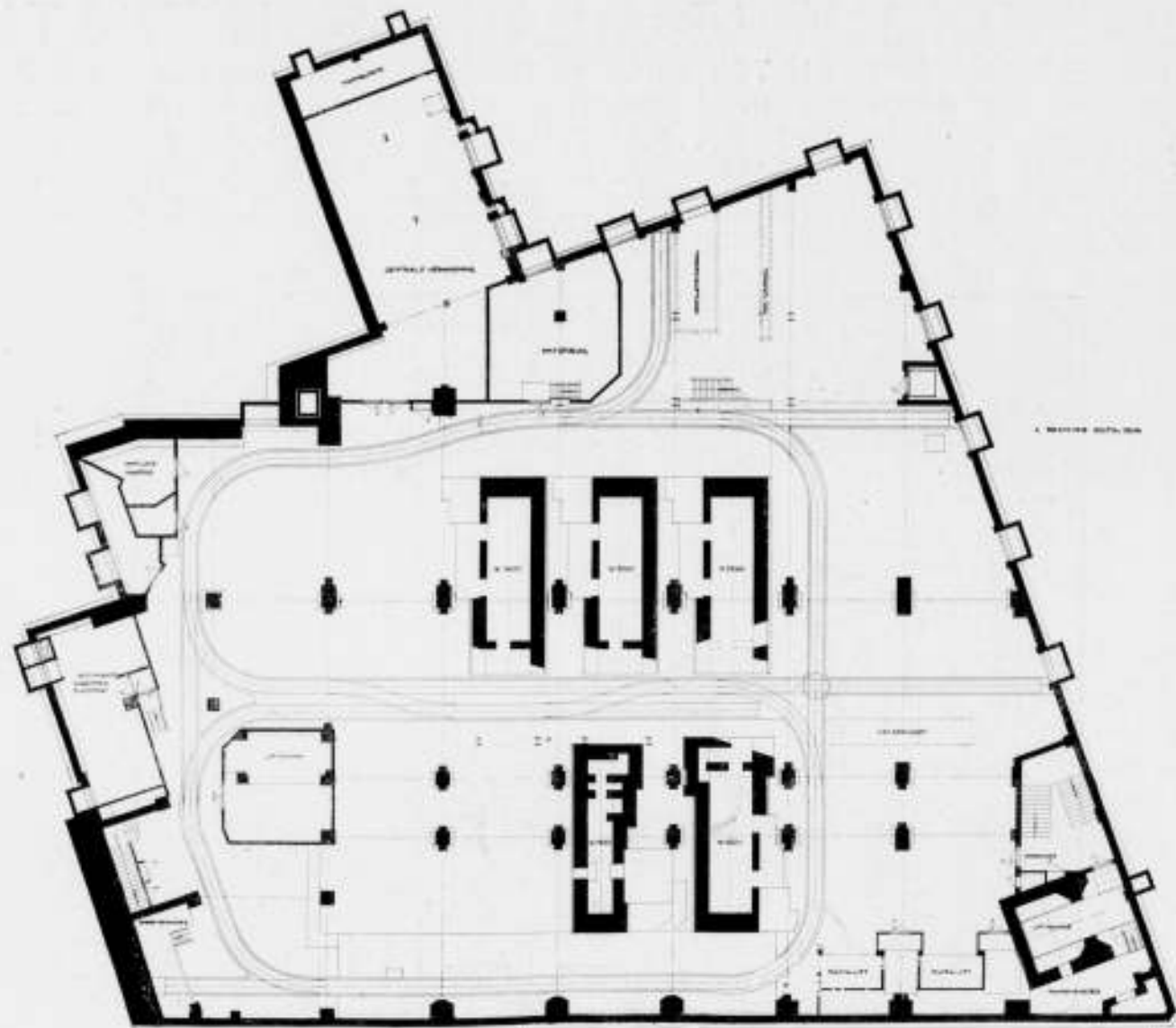
Ontwerp en Uitvoering.

In Juli 1927 werd begonnen met de slooping van alle op het terrein aanwezige gebouwen; eind 1927 was de slooping en opruiming der fundamenten voltooid; de eerste dagen van Januari 1928 werd met het grondwerk voor de fundamenten van het nieuwe gebouw begonnen en thans, na bijna 2½ jaar, is het gebouw voltooid en wordt het de volgende week in gebruik genomen.

Het ontwerpen van het gebouw en de hoofdleiding van de uitvoering zijn door de directie der N.V. Dagblad De Telegraaf aan spreker opgedragen. Het gebouw is feitelijk een fabrieksgebouw, waarvan eenige verdiepingen voor kantoren zijn ingericht.

De plaatsing aan den N.Z. Voorburgwal in het centrum van de oude stad

ARCHITECTEN
 IR. G. J. LANGHOUT
 J. F. STAAL B.N.A.

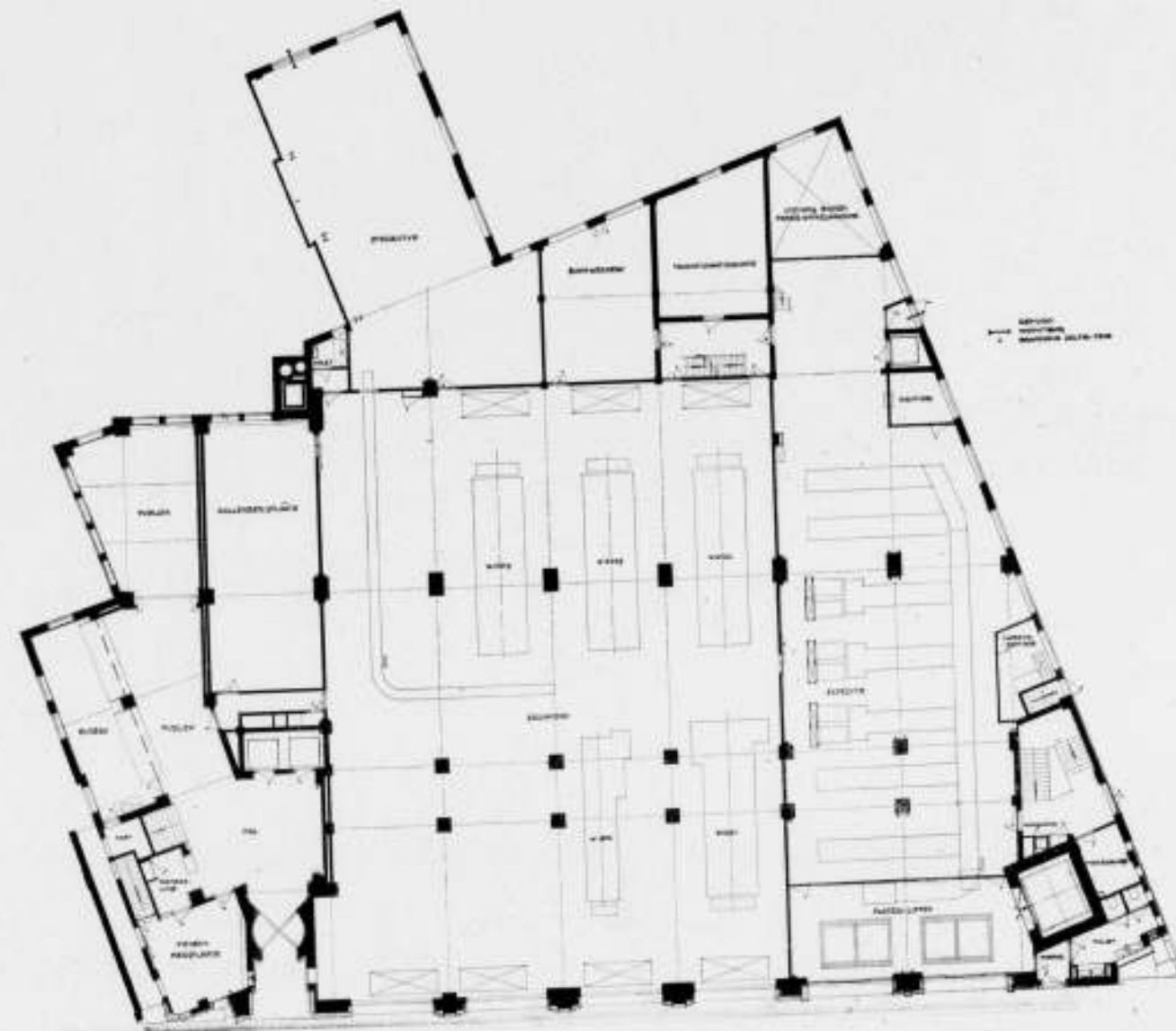

KELDERPLAN
EN PLAN 3e
VERDIEPING.
SCHAAL 1:300.

vordert, dat naast utiliteitseischen aan aesthetische eischen moet worden voldaan.
De architect J. F. Staal is bereid geweest de aesthetische verzorging van het gebouw op zich te nemen; hij zal daaromtrent aan de vergadering enkele mededeelingen doen.

De heer Staal heeft een moeilijke opdracht uitgevoerd. Hij had de utiliteitseischen, als een verdiepinghoogte van 8 m van de drukkerij op den beganen grond, en ruime toetreding van licht op de overige verdiepingen, te aanvaarden; de door den heer Staal gewenschte vormgeving van het gebouw en geveloplossing maakte enkele concessies van de directie nood-

ARCH.
IR. G. J. LANG-
HOUT EN J. F.
STAAL B.N.A.

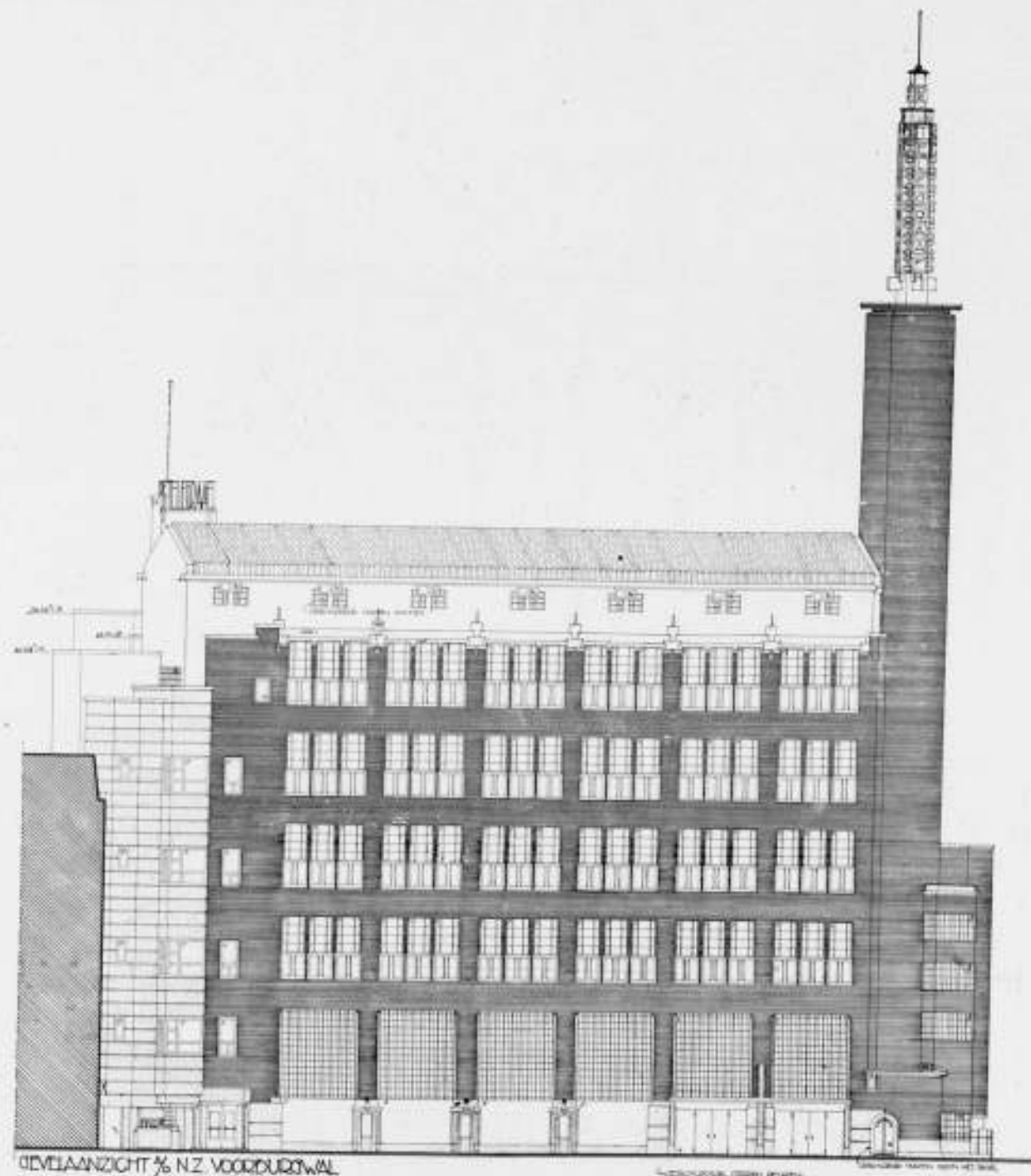
PLANBEGANE
GROND EN
PLAN 5e VER-
DIEPING.
SCHAAL 1:300.

delijk wegens opoffering van eenig beboubaar oppervlak en heeft mij enkele technisch-interessante gevallen ter uitwerking gegeven.
Vele installaties zijn in het gebouw ondergebracht.
De indeeling van het gebouw en de technische installaties van de drukkerij

en zetterij zijn ontworpen in overleg met de directie, den administrateur den heer G. J. van der Linde en den technischen leider den heer F. J. Heislout.
Voor de verwarming en ventilatie is de heer ir. F. G. Unger en voor de electriche installaties, liften en buizenpost is de heer ir. F. R. Th. Kröner

ARCH.
IR. G. J. LANG-
HOUT EN J. F.
STAAL B.N.A.

„DE TELE-
GRAAF“ TE
AMSTERDAM.

ARCH.
IR. G. J. LANG-
HOUT EN J. F.
STAAL B. N. A.

opgetreden als adviseur; voor enkele door mij te vermelden bijzonderheden omtrent deze installaties werden de gegevens mij door deze adviseurs verstrekt.

Uit deze opsomming van namen blijkt reeds, dat voor het tot stand komen der plannen veel overleg noodzakelijk is geweest.

Een goede en doeltreffende werkwijze is geweest het houden van een wekelijksche conferentie, waarop de directie en de genoemde leiders verschenen, en voor de bouwdirectie mede aanwezig waren de heeren A. F. Grootes, die een werkzaam aandeel gehad heeft in het opmaken van statische berekeningen en bestekken, en de heer J. L. Tates, die van het begin van het grondwerk tot de voltooiing van het gebouw onafgebroken als hoofdopzichter zijn zorgen aan de totstandkoming van het gebouw in alle onderdeelen heeft gewijd.

Ook verschillende aannemers en leveranciers verschenen meermalen op deze wekelijksche conferenties, waardoor een spoedige afdoening van zaken sterk is bevorderd.

Behalve het interne overleg moest voor het verkrijgen der bouwvergunning het noodige overleg worden gepleegd met het gemeentelijk bouwtoezicht over de wijze van bebouwing van het terrein en de bouwhoogte, over de statische berekeningen, over de beveiliging van belendende perceelen tijdens de diepe ontgravingen, over de brandveiligheidswerken, met de schoonheidscommissie, met de gemeentelijke diensten over de water-, gas-, electriciteits- en telefoonvoorziening, over rioolaansluiting en over het maken van inritten, en met de gemeentelijke en rijksdiensten over het verkrijgen van een hinderwetsvergunning.

Dergelijk overleg is veelomvattend; echter is van alle diensten de noodige medewerking verkregen.

Het gebouw met zijn installaties is in verschillende onderdeelen aanbesteed, waarbij de Nederlandsche Industrie voor het bouwwerk nagensog alle onderdeelen heeft geleverd en voor de installaties, hetgeen hier te lande wordt gemaakt.

Het zou te ver voeren een opsomming te geven van alle aannemers, fabricanten en leveranciers, die aan het gebouw gewerkt hebben of leveringen hebben gedaan.

Slechts wil ik noemen de firma W. M. T. Thijssen en Co. voor de uitvoering der fundeeringwerken en werken voor den opbouw, en de N.V. Wernink's Beton Maatschappij voor de uitvoering der gewapend betonwerken.

Indeeling en Constructie van het Gebouw.

Het gebouw heeft een lengte langs den N.Z. Voorburgwal van 49 m; de grootste breedtemaat is 47 m.

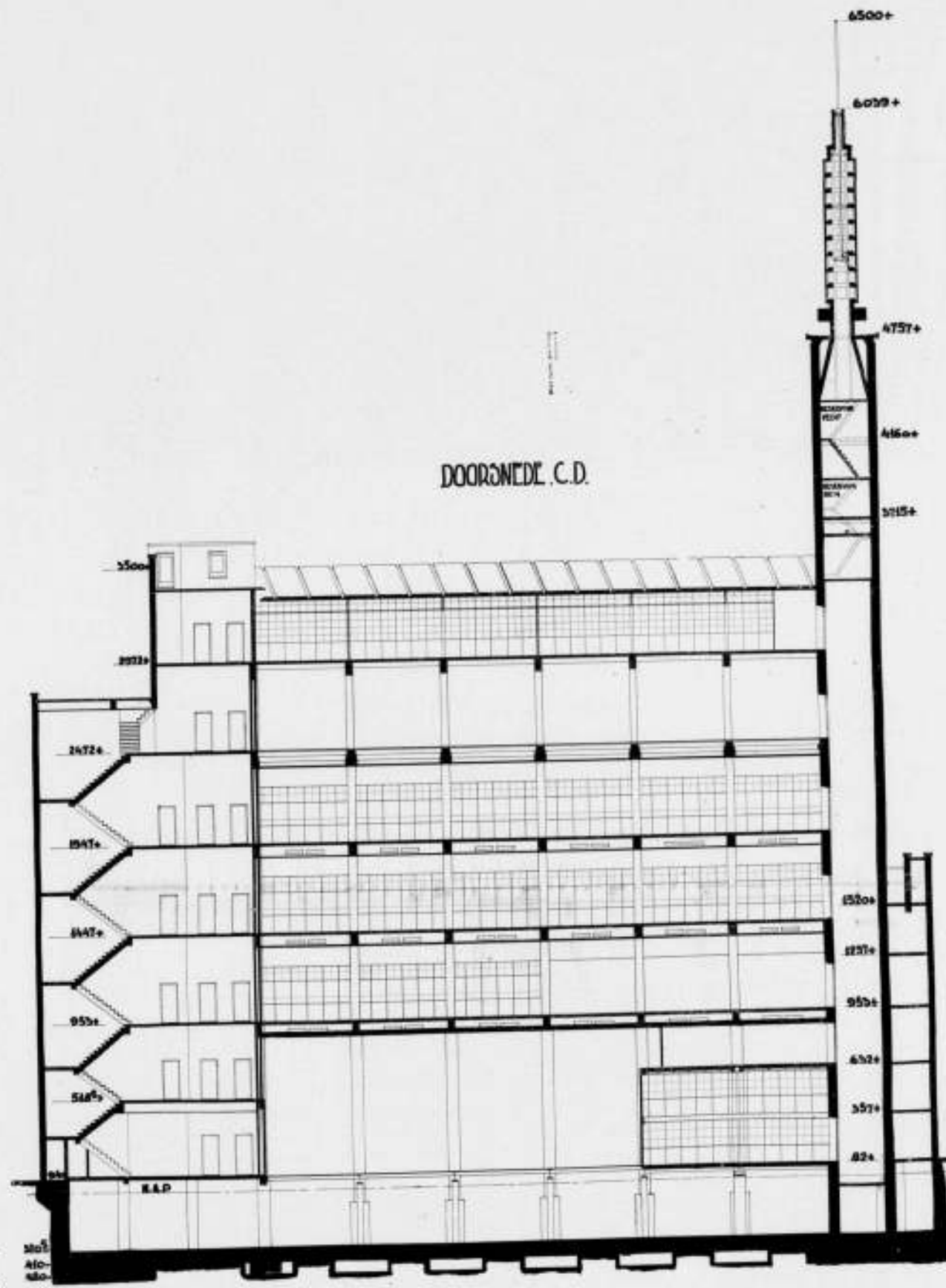
Onder het geheele gebouw is een kelder gemaakt; daarboven zijn de begane grondvloer, eenige gedeeltelijke tusschenverdiepingen boven den beganen grond en 5 verdiepingvloeren.

De beganegrond ligt op straathoogte, zijnde 0.80 m + N.A.P.; de keldervloer ligt met den bovenkant betonvloer op 3.45 m—N.A.P., de bovenkant vloer 5e verdieping op 29.70 m + N.A.P. en de nok op 53 m + N.A.P.

Aan de zuidzijde van het gebouw is een toren gemaakt, die ontstaat is als liftschacht, waarboven waterrervoirs; deze noodzakelijke verticale verhooging is door architect Staal tot een toren uitgewerkt, welke van een spits is voorzien, waarvan de bovenkant op ruim 60 m + N.A.P. ligt.

De bovenkant van den vlaggestok, welke op de spits is aangebracht, is 65 m + N.A.P.

DOORWIDE. C. D.

LANGSDOOR-
SNEDE
SCHAAL 1:300

ARCH.
IR. G. J. LANG-
HOUT EN J. F.
STAAL B. N. A.

In den kelder bevinden zich de persfundamenten, opslagruimte voor papier, de inktopslag met daarbij behorende reservoirs en pompen, het ketelhuis met brandstofbergplaats, machinekamers voor de liften, buizenpost en ventilatie-inrichtingen, terwijl op tusschenverdiepingen zijn ondergebracht een accukamer, pompen voor de watervoorziening en een gasmeterinstallatie. Op den beganen grond bevindt zich aan den voorgevel de drukkerij, groot 31+28 m, waar de reeds genoemde rotatie-persen zijn opgesteld; daarachter de stereotypie, waar de cilindrische looden drukplaten worden gegoten en bewerkt; de rollenbergsplaats en rollengietery, waar de inktrollen worden gemaakt en bewaard, en de expeditie waar de kranten in pakken worden gebracht en verzonden.

De drukkerij heeft een hoogte van 7.80 m; in de ruimten om de drukkerij zijn tusschenvloeren aangebracht, waardoor een 2e expeditievloer, een hoogspanningsruimte, een schakelbordruimte en een bankwerkerij, kleed- en waschkamers en een schaftlokaal voor het drukkerij-personeel zijn gevormd. Verder bevindt zich op den beganen grond naast de drukkerij de hoofd-

ingang, welke toegang geeft naar de hal, met het advertentiebureau en een schrijfkamer voor het publiek.

Boven deze ruimten is een tusschenverdieping, waarop zich bevinden een koffiekamer voor het kantoorpersoneel en archiefruimten.

De eerste, tweede en derde verdieping zijn kantoorverdiepingen.

De eerste verdieping is bestemd voor de administratie, de derde verdieping voor de redactie, terwijl op de tweede verdieping eenige lokalen voor administratie, archief en de telefoon zijn ingericht en eenige lokalen in reserve zijn.

Op de vierde verdieping bevindt zich de zetterij met de bijbehorende bedrijven.

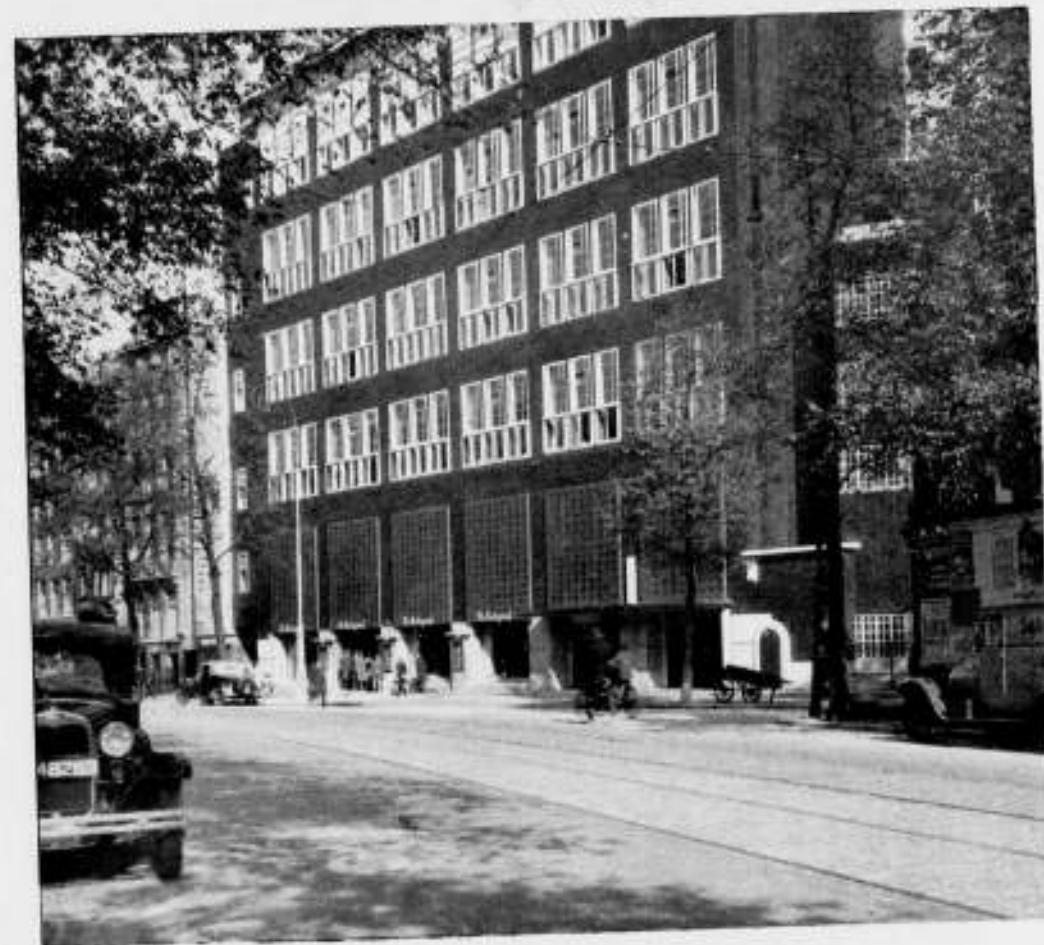
Op de vijfde verdieping zijn magazijnruimten, kleed-, wasch- en schaftlokalen voor het zetterij-personeel, ruimten voor de ventilatie-inrichtingen en eenige reserveruimten.

De beganegrondvloer met tusschenverdiepingen zijn geheel volgebouwd tot een hoogte van 9.70 m + N.A.P.

„DE TELEGRAAF“
TE AMSTERDAM.

ARCHITECTEN
IR. G. J. LANGHOUT
J. F. STAAL B.N.A.

„DE TELEGRAAF“
TE AMSTERDAM.

ARCHITECTEN
IR. G. J. LANGHOUT
J. F. STAAL B.N.A.

INTERIEUR GEBOUW „DE TELEGRAAF“ TE AMSTERDAM.

ARCH. IR. G. J. LANGHOUT EN J. F. STAAL B.N.A.

aangebracht, waardoor het publiek op straat het drukkerijbedrijf kan gadeslaan; het bovengedeelte dezer ramen is bezet met glazen bouwstenen. Behoudens enkele ramen in den voorgevel zijn in alle gevels ijzeren ramen toegepast.

De bekapping van het voorgebouw is van ijzer, gedekt met bimsbeton waarop geplakt een bedekking van teervrij papier.

De gevelbekroningen zijn gedekt met lood en graniet.

De torenspits is bekleed met chemisch zuiver lood; de openingen in de spits zijn bezet met glazen bouwstenen.

De spits is bekroond met 4 bronzen beelden, ontworpen door Hildo Krop.

De vlaggestok kan door middel van een bewegingstoestel in de spits zakken, waarna de vlag bevestigd wordt aan den stok en deze daarna weer omhoog wordt gebracht.

Binnenafwerking en Bedrijfsinstallaties.

Op den keldervloer is een laag metselwerk aangebracht, gedekt met asfalt, met vrijlating van een verdiepte smalspoorbaan, dienende voor het papiervervoer.

Het krantenpapier wordt aangevoerd in rollen, wegende tot 900 kg per stuk. Door de buitendeuren van de expeditieruimte op den beganen grond, welke met een electrisch gedreven bewegingsinrichting verticaal in den kelder kunnen zakken, wordt het papier met 2 plateau-liften in den kelder gebracht.

Van de lift wordt het papier over bascules gevoerd naar de opslagplaats. Langs de reeds genoemde smalspoorbanen wordt het papier door tunnels in de persfundamenten naar de hijschijf gebracht en met een electrisch gedreven loopkraan hangend aan de zoldering van de drukkerij, door electrisch gedreven vloerluiken, naar den vloer van de drukkerij en op de persen gebracht.

Van den kelder gaat een lift met 1000 kg hefvermogen langs de expeditielokalen naar de 2de tusschenverdieping. In een afgescheiden ruimte in den kelder wordt de drukinkt in reservoirs gebracht en van daar door buisleidingen naar de persen gepompt.

Door den kelder loopt een deel der krantentransportbanen van de thans in de drukkerij opgestelde 3 rotatiepersen, welke capaciteit reeds is vermeld; de overige krantentransportbanen loopen langs de zoldering der drukkerij.

Deze banen monden uit in de expeditielokalen, waar de kranten in pakken gebonden worden en langs de transportbanen naar den voorkant van het gebouw worden vervoerd, en daar in auto's geladen en verzonden worden.

342

De wanden van de drukkerij zijn over de volle hoogte betegeld; de wanden van alle aangrenzende werklokalen zijn geheel of gedeeltelijk betegeld.

In de stereotypie is een hardhouten dekvloer aangebracht.

De in de stereotypie staande smeltpotten voor het maken der looden drukplaten worden gestookt met gas; de verbrandingsgassen en de loodhoudende dampen worden door afzonderlijke leidingen en in afzonderlijke schoorsteenkanalen afgevoerd.

In den schoorsteen bevindt zich naast deze beide kanalen een ruim kanaal voor afvoer der verbrandingsgassen van de verwarmingsketels.

Van de stereotypie naar de rotatiepersen is een transportbaan voor de looden drukplaten.

Bij de persen zijn liften opgesteld voor het transport der platen naar de verschillende dekken der persen.

De wasch- en kleedlokalen voor het drukkerij-personeel zijn ruim ingericht; naast het waschlokaal is een lokaal met 10 douche-cellen; op alle waschbakken is aanvoer van koud en warm water.

De wanden van al deze lokalen zijn geheel betegeld; de vloeren zijn belegd met tegels of van een extra bewerkte betondeklaag voorzien.

Tot de bedrijfswerklokalen behoort de zetterij op de 4de verdieping.

Hier zijn opgesteld zetmachines, vormopmaaktafels, handzetbakken, proef-drukpersen en matrijzen-persen.

Voor transport der matrijzen naar de stereotypie is een plaatijzeren goot gemaakt.

In een afgescheiden ruimte geschiedt de correctie.

Op de zetterij is een kabelpost-installatie, bestaande uit 5 stations, voor het transport van schrijf- en drukwerk.

Aan de zetterij grenst de vlakstijp, waar vlakke looden matrijzen gegoten en bewerkt worden.

Boven de zetmachines is een stelsel buizen aangebracht voor afvoer der verbrandingsgassen van den kleinen smeltpot, waarvan iedere zetmachine is voorzien.

De wanden van de zetterij zijn betegeld.

Boven het middengedeelte is een bovenlicht aangebracht en de gevelramen zijn groot; hierdoor is een uitstekende daglichtvoorziening gewaarborgd.

Op het plafond van de 3e verdieping onder den zetterijvloer is een geluid-isoleerende laag aangebracht.

Het zetterij-personeel kan zich per lift van den beganen grond naar de vijfde verdieping begeven, waar het ruime kleed- en waschlokalen en een schaftlokaal ter beschikking heeft.

INTERIEUR GEBOUW „DE TELEGRAAF“ AMSTERDAM.

ARCH. IR. G. J. LANGHOUT EN J. F. STAAL B.N.A.

Van de vijfde verdieping kan het personeel zich langs de beide trappen aan de einden van het gebouw naar de zetterij op de 4de verdieping begeven. De lift aan de zuidzijde van het gebouw, loopende in de torenschacht, is voorzien van een kool met een vloeroppervlak van 2,30 x 2,70 m; de lift dient voor personen- en goederenvervoer; de nuttige belasting is 2500 kg bij een snelheid van 0,80 m per sec. en 5000 kg bij een snelheid van 0,08 m per sec. De hefhoogte is 29 m van den beganen grond tot den zoldervloer.

Voor toegang naar de kantoorlokalen dient de hoofdingang. Door deze ingang komt men in de hal, waar de hoofdtrap begint en waar 2 snel-loopende liften beschikbaar zijn voor het personenvervoer naar de administratie- en redactielokalen op de eerste, tweede en derde verdieping.

Deze liften dienen uitsluitend voor personenvervoer; de nuttige belasting is 750 kg bij een snelheid van 1,50 m per sec. De hefhoogte is 29 m van den beganen grond tot den zoldervloer.

Alle liften zijn voorzien van nastelinrichtingen.

Verder is nog aanwezig een boekenlift van de 1ste verdieping naar de zetterij op de 4de verdieping.

Op den beganen grond is, in aansluiting met de hal, het advertentiebureau met een schrijfkamer voor het publiek.

De hal met aansluitende lokalen, de hoofdtrap en de hal van iedere verdieping zijn bekleed met marmer.

Op de kantoorverdiepingen zijn de noodige ruimten gevormd door ijzeren wanden met glasbezetting.

Het ondergedeelte der wanden en kolommen in de kantoorlokalen is met tegels bezet; de vloerbedekking in de kantoorlokalen bestaat uit kurk-linoleum en in de gangen uit rubber, gelegd op een glad afgewerkten cementvloer.

Op den eersten verdiepingvloer boven de drukkerij is op den daar aanwezigen bimsbetonvloer een geluidwerende isolatielaag aangebracht.

Op elk der 3 kantoorverdiepingen bevindt zich aan de noordzijde een directie- of chefkamer, welke kamers betimmerd en gemeubeld zijn naar ontwerpen van den architect H. Wouda.

Het gebouw is sterk beveiligd tegen brandgevaar. Vooreerst bieden de gewapend beton-constructie, de ijzeren afscheidingen in de lokalen en ijzeren deuren in alle halwanden een beveiliging tegen brand.

Verder zijn in beide trappenhuizen een natte en een droge brandblusch-

leiding aangebracht; in de drukkerij is nog een derde natte brandbluschleiding aangebracht.

De natte brandbluschleidingen zijn aangesloten op het vechtwater-reservoir in den toren; op iedere verdieping bevindt zich in ieder trapportaal een straalpijp met slang.

De droge brandbluschleidingen zijn voorzien van koppelingen, waarop de slangen van de motorwagens der brandweer aangesloten kunnen worden; deze koppelingen bevinden zich op den beganen grond bij de ingangen en op iedere verdieping in beide trappenhuizen.

Bovendien is nog een brandmeld-installatie aangebracht met melders bij iedere slangenkast der brandleidingen.

Indien een brandmelder wordt gedrukt, ontvangt de brandweer een signaal, dat er brand is in het Telegraafgebouw, en in de portiersloge op den beganen grond wordt aangegeven op welke verdieping de brandmelder is gebruikt.

De waterreservoirs in den toren voor duin- en vechtwater dienen voor het waarborgen van een voldoende waterdruk op alle verdiepingen.

Het water wordt in deze reservoirs gebracht door pompen, die aangesloten zijn aan leidingen, welke aftakken uit de gemeentelijke hoofdwatervleidingen.

In het zuidelijk trappenhuis is een koker gemaakt voor storting van stof en vuil, welke uitmondt in de Sloterdijksteeg en een koker voor afvoer van papier, welke uitmondt in den kelder.

Verwarming.

De lokaalverwarming geschiedt door water met mechanische circulatie.

Voor verwarming van het water zijn in de stookplaats drie water-verwarmingstoestellen opgesteld, welke door middel van stoom verwarmd worden.

De hiervoor benodigde stoom en die voor de hierna te noemen ventilatie-inrichting, stoomvoorziening en warmwatervoorziening wordt ontwikkeld in een kleine en drie groote lagedrukstoomketels.

De ketels worden gestookt met olie.

Het leidingnet der lokaalverwarming door middel van water, is in vijf centraal afsluit- en aftapbare groepen verdeeld.

De verwarming van de drukkerij is gedeeltelijk op de algemeene lokaalverwarminginstallatie, werkend door middel van water, en voorts op het stoomleidingnet aangesloten.

Het overige gedeelte der voor de drukkerij benodigde warmte wordt geleverd door een luchtverwarminginstallatie, welke tevens dient om zool gering mogelijke temperatuurverschillen, gepaard aan zoo gelijkmatig mogelijke verloopende temperatuur-verdeeling, in de geheele ruimte te verkrijgen.

DETAIL GEBOUW „DE TELEGRAAF“ AMSTERDAM.

ARCH. IR. G. J. LANGHOUT EN J. F. STAAL B.N.A.

De ventilator, verwarmers, enz. dezer luchtverwarming zijn opgesteld in een afgescheiden gedeelte van den kelder. Door plaatijzeren kanalen wordt de lucht naar de zoldering van de drukkerij gevoerd; de lucht wordt afgezogen uit de putten in de perafundamenten.

Ventilatie.

Alle lokalen, waar doorlopend personen werken, zijn op een algemeen ventilatiesysteem aangesloten.

Hiertoe zijn in de ventilatiekamer op den zolder, de noodige ventilatoren voor aan- en afvoer van lucht, luchtverwarmer, enz., centraal opgesteld. Van het centrale gedeelte af brengen ventilatoren de versche op lokaaltemperatuur gebrachte buitenlucht door twee van elkander gescheiden hoofdkanalen, welke in een schacht zijn ondergebracht, naar de betreffende verdiepingen.

Voor toevoer van de ventilatielucht naar de lokalen is een groeplindeeling der kanalen gemaakt, zoodat men deze al naar behoefte, centraal groepsgewijze kan regelen.

Er zijn twee ventilatie-aan-, resp. afvoergroepen, n.l. een groep, de lokalen op de 1ste en 2de verdieping, en een, die op de 3de en 4de verdieping omvattende.

Van de genoemde schacht voert een hoofdplafondkanaal, gevormd door de leidingkokers, aan de zoldering van de 2de, 3de en 4de verdieping, de lucht naar de ruimten in de holle vloeren van de lokalen der verdiepingen. Uit deze ruimten wordt de lucht achter de radiatoren onder de ramen omhoog gevoerd door plaatselijke openingen in den vloer. Op deze openingen zijn regelkleppen aangebracht.

De vertrekken, op het ventilatie-aanvoersysteem aangesloten, zijn ook met een daarmede overeenstemmend groepsgewijze ingedeeld centraal lucht-afvoersysteem verbonden. De ventilatoren hiervoor zijn eveneens centraal opgesteld, en wel in de ventilatiekamer bij die voor den aanvoer van versche lucht.

Deze ventilatoren zulgen de afvoerlucht aan door middel van plaatijzeren kanalen, welke in de betonleidingkanalen aan de zolderingen en in de hiervoren genoemde schacht zijn ondergebracht, en voeren de lucht naar buiten.

De drukkerij is voorzien van een afzonderlijke inrichting voor ventilatie door middel van de luchtverwarming, welke laatstere reeds is genoemd.

Alle niet-werklokalen, waarin een geregelde luchtverwijdering noodig is, zoodat toilet-, wasch- en kleedruimten, schaftlokaal, kelder, enz. zijn zoodat mogelijk groepsgewijze verbonden door kanalen met bijbehorende ventilatoren, welke de lucht naar buiten voeren.

Warmwater- en Stoomvoorziening.

Het water voor de warmwatervoorziening wordt op temperatuur gebracht door stoom; de benodigde boilers zijn geplaatst op de zolderverdieping. Stoom van lagen druk wordt voor het bedrijf in de rollengietery, voor de luchtverwarmer en de pijpslangen van de drukkerij, en voor de warmwatervoorziening.

In den zomer, wanneer slechts weinig stoom noodig is, wordt volstaan met het stoken van den daarvoor in de stookplaats opgestellten kleinen ketel.

Electrische installaties en Buizenpost.

De electrische installatie bestaat uit ongeveer 800 lichtpunten, 400 stopcontacten en 160 motoren.

De telefooninstallatie bestaat uit 84 toestellen, 15 netlijnen, 3 lijnzoekers, 1 automatische centrale voor het interne verkeer en het uitgaande stadsverkeer en 1 gloeilampcentrale voor het stadsverkeer.

Verder zijn aanwezig een klokkeninstallatie, bestaande uit 1 hoofdklok met 43 nevenklokken;

een signaalinstallatie, dienende voor signaleering uit de liften, waterstands-melding der reservoirs, enz. en de reeds genoemde brandmeldinstallatie. Voor het vervoer binnen het gebouw van kleine bescheiden is een buizenpostinstallatie gemaakt, bestaande uit 25 stations, verdeeld over 4 lussen. Elke lus is voorzien van een geheel afzonderlijke machine-installatie van het zuiglicht-systeem met magneetwissels.

De stations van elke lus kunnen onderling aan elkaar zenden zonder tusschenkomst van de bediening in de centrale.

Dinsdag 10 Juni 1930 werd het geheele gebouw voor het volle bedrijf in gebruik genomen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OF GAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUIJSE, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

18 OCTOBER

N° 42

BEELDHOUWERK IN BAKSTEEN.
 ARCH. FRITZ HÖGER.

INDRUKKEN VAN HET XIIe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES TE BOEDAPEST. (Vervolg).

Des middags volgden een paar lezingen, waarvan ik die van Fritz Höger over: „Der Deutsche Baustil der Gegenwart unter besonderer Berücksichtigung der Backsteinbaukunst“ heb gevolgd: of liever gezegd, heb getracht te volgen, want ook hier was de slechte akoustiek van de zaal, waarin de lezing werd gehouden, oorzaak, dat er veel van het gesprokene verloren ging. Aan den Heer Höger lag dit niet: diens commandogeluid zou ongetwijfeld voldoende sterk zijn om een geheel regiment infanterie op het open veld te bestrijken, en hij heeft zeker niet nagelaten, zijn gehoor met veel meer dan noodigen nadruk te doordringen van de vooraanstaande plaats, welke het „Deutsche“ kunnen, de „Deutsche“ pioniersarbeid op het gebied van den baksteenbouw, in de wereld innemen. Dat bij die „Deutsche“ pioniersarbeid de leidende plaats, welke de Heer Höger inneemt, niet uit het oog moet worden verloren, maakte hij ons eveneens zeer duidelijk, niet alleen door met de gratie van een beer op sokken bij het vertoonen van eigen werk te verkondigen: „Das überlasse ich jetzt der Nachahmung“, maar ook door bij de lantaarnplaatjes het eigen werk met nadruk toe te lichten en het werk van anderen in een razend tempo te laten passeeren. Dat bij het werk, dat hij vertoonde, het meerendeel een zeer duidelijk waarneembaren invloed van maar iets ouder Nederlandsch werk demonstreerde, had de Heer Höger de fijngevoeligheid om te verzwijgen; hij heeft daarmede het hoogst onverdienstelijke stuk werk verricht om te aanwezige Nederlanders nog weer eens duidelijk te wijzen op een zeker kant van het Duitsche volkskarakter, dien een buitenlander nu niet zoo heel erg apprecieert. Ik vraag mij af, of een Duitsche klinker harder en hoekiger is dan een Nederlandsche...

Ik reproduceer hierbij de clou van deze lezing: de door Fritz Höger uitgevonden „Backsteinlöwe“ (zur Nachahmung).

De uiteenzettingen van den Heer Höger werden den volgenden morgen door Prof. Dr. German Bestelmeyer uit München min of meer goedge maakt: ook hij sprak in het Duitsch over „Neuere Deutsche Baukunst“, maar deed dit in een geheel anderen toon, zonder de snorkende zelfverheerlijking, die den heer Höger zoo onverteerbaar maakte. Overigens was deze lezing van een veel hooger gehalte ook, objectiever van kijk, en stond zij op een veel breeder basis van historisch inzicht.

Het blijkt overigens gevaarlijk om in een vreemd land bepaalde meeningen te uiten, wanneer men de consequenties, die in dat vreemde land aan zulk een meening kunnen worden gehecht, niet kan overzien. Dit bleek mij uit de reactie, welke onder de jonge Hongaren werd gewekt door de in wezen toch zeker niet onjuiste uitspraak van Prof. Bestelmeyer, dat de R. K. Kerkbouw natuurlijkerwijze zich steeds zal blijven gronden op bepaalde tradities. Men meende n.l. dat de spreker door deze uitspraak een zwaren slag had toegebracht aan de moderne beweging in Hongarije, en dat de heeren van de oude school zeker niet zouden nalaten om zich op deze uitlating te beroepen om te betoogen, dat in Hongarije de R. K. Kerkbouw zich alleen en uitsluitend zou hebben te richten naar de beproefde neo-Barok! Voor het verkrijgen van eenig inzicht van het stadium, waarin de bouwkunstabeweging in Hongarije verkeert, was dit voor mij eigenlijk nog leerzamer dan de heele Hongaarsche afdeling op de tentoonstelling: het verklaarde mij vrijwel geheel den naieven nadruk, waarmee vrijwel elke jonge Hongaar ons verzekerde, dat zijn architectonische opvattingen „durchaus modern“ waren. Wanneer ik poogde uiten te zetten, dat de meening van Prof. Bestelmeyer m.i. zeker niet onjuist was, en in geen geval moest worden opgevat in dezen zin, als zou hiermede een lans zijn gebroken voor het eclecticisme, bemerkte ik, dat men die redeneering maar ten halve volgde: men bleef het betreuren, dat dit, op dit oogenblik, in Hongarije gezegd was door een vooraanstaand buitenlander.

Dit geval was voor mij weer een demonstratie van het feit, dat in ons land het woord „modern“ in de laatste 20 jaren een geheel andere beteekenis heeft gekregen, en dat het gaandeweg ontdaan is van de sterk negatieve beteekenis (modern = niet in historischen stijl), die het destijds in ons land had, en blijkbaar in landen als Hongarije nog steeds bezit. Ik heb over deze eigenaardige nuance verschillende malen met Hongaarsche en Tsjechische collega's gesproken en telkens deze meening bevestigd gevonden.

Na afloop van de lezing van Prof. Bestelmeyer werd een rondtocht gehouden door de voornaamste musea van Boedapest. Het is een vreemde sensatie, een museum met een kudde van eenige honderden te bezoeken, en ik kan niet ontkennen, dat dit aan de beschouwing van de kunstschaten aanmerkelijk afbreuk doet. Men kan dan ook hoogstens spreken van een kennismaking: een soort van globale catalogiseering, en als ik deze even naga, blijft voor mij als sterkste indruk over het ethnografische museum, dat een zeer rijke collectie van volkskunst bezit uit alle streken van Hongarije, ook van die Hongaarsche streken, die door het verdrag van Trianon onder vreemde overheersching zijn geraakt. Het is goed, dat deze schatten reeds nu op zoo voortreffelijke wijze zijn bewaard, want ook in dit land schijnt het verval van de volkskunst snel

KRONINGSKERK TE BUDAPEST.

voort te schrijven. Het prachtige Hongaarsche borduurwerk kan men te Boedapest in een paar winkels koopen, maar men moet daarbij het oude werk zoeken (het nieuwe is van aanmerkelijk minder gehalte), en wat b.v. de boerinnen van Meszökövesd te Boedapest op straat te koop aanbieden, is smakeloos van kleur, van een harde bontheid en van slechte met aniline geverfde kunstzijde gemaakt. Dit is het onverbidelijke einde al van de volkskunst...

De rest van dezen dag was gewijd aan gezellig verkeer: men bracht ons op het eiland St. Margit in den Donau: de bekende ontspanningsplaats van Boedapest, liet ons daar theedrinken, baden, dansen, dineeren en weer dansen, zoolang men wilde. De volgende dag: Woensdag 10 September, was gewijd aan de voortzetting der congreszittingen: gelijk ik reeds vermeldde, werden gelijktijdig de thema's III en IV behandeld: „Het auteursrecht van den architect” en „De rol van den architect bij industriële bouwwerken”. De quaesties, die het auteursrecht betreffen, staan in ons land nu niet direct op den voorgrond onzer belangstelling; ernstige inbreuken zijn bij ons gelukkig zeldzaam; ik meen, dat in ons land de behoefte aan sterkere waarborgen van het auteursrecht van den architect dan wij in onze auteurswet reeds bezitten, zeker niet algemeen wordt gevoeld. Het streven, dat in de besprekingen tot uiting is gekomen, om het auteursrecht van den architect wettelijk vast te leggen ook voor gevallen van verbouwing, vergrooing of geheele of gedeeltelijke afbraak van een door hem ontworpen gebouw, heeft consequenties, welke in ons land tot heden nog niet duidelijk onder de oogen zijn gezien: onze rapporteur, Mr. E. H. P. Rosenboom, was van meening, dat een dergelijke uitbreiding van het auteursrecht in het eigen belang

KONINKLIJK PALEIS TE BUDAPEST

HET VISSCHERSBASTION TE BUDAPEST.

van den architect niet moest worden nagestreefd, aangezien hierdoor een zoodanige beperking van het eigendomsrecht zou worden geschapen, dat menig bouwheer hierin reden zou kunnen zien om de medewerking van een architect niet te zoeken. De tweede vraag met betrekking tot het auteursrecht is niet van belang ontbloeit: „Is een architectonisch plan of idee vatbaar voor onteigening door de overheid?” Men heeft deze vraag in principe bevestigend beantwoord, het spreekt vanzelf dat in geval van een dergelijke onteigening, welke in het algemeen belang inderdaad noodzakelijk zou kunnen zijn, de overheid waarborgen voor behoorlijke schadeloosstelling moet geven.

Dit is een wel aardige architectonisch-juridische puzzle maar ik vermoed, dat de praktische beteekenis ervan niet heel groot is: het zal in 99% van de gevallen waarschijnlijk juist en praktischer zijn, den ontwerper van een bepaald plan opdracht tot uitvoering te geven dan zijn plan te onteigenen.

De derde vraag: „Op welke wijze de handhaving van de bepalingen van de Berner conventie ten aanzien van de architectuur zou kunnen worden beoordeeld”, werd beantwoord door het uitspreken van de wenschelijkheid, een en ander onder toezicht van den Volkenbond te stellen.

De behandeling van thema IV: „De rol van den architect bij industriële bouwwerken”, woonde ik bij. De zitting werd gepresideerd door Prof. Slothouwer. De behandeling duurde niet lang, men was het vrijwel eenstemmig eens, dat:

1. de architect van het allereerste begin bij het vervaardigen van program en bouwplan moet zijn betrokken;
2. de architect onafhankelijk raadsman van den opdrachtgever moet zijn, geen employé van den ijzerconstructeur

of de betonfirma: dat er integendeel een zoo scherp mogelijke scheiding moet zijn tuschen de functies van architect en aannemer;

3. de medewerking van den architect aan belangrijke industriële bouwwerken het doeltreffendst kan worden bereikt, zoolang de wettelijke bescherming van den architectentitel nog niet is verwezenlijkt, door intensieve propaganda en geregelde publicatie, speciaal bij de organisaties van ingenieurs en industrieelen.

Van de Duitse zijde werd een poging gedaan om op dit gebied het houden van prijsvragen te propageeren: de vergadering bleek hier niets voor te gevoelen, m.i. volkomen terecht, aangezien bij een industrieel bouwwerk bijna altijd een mate van gespecialiseerde kennis van het bedrijf noodig is, die een normaal architect niet bezit, en ook uit een prijsvraagprogramma of door een vrij vluchtige kennisname van het bedrijf onmogelijk zich in korten tijd kan eigen maken. Ik zou willen zeggen, dat de bezwaren, welke vaak tegen het stelsel van prijsvragen worden vernomen, bij industriële opdrachten à fortiori gelden, en dat slechts bij zeer hooge uitzondering van een prijsvraag op dit gebied een goed resultaat zou kunnen worden verwacht.

Des middags werden weer in een honderdtal taxi's verschillende belangrijke gebouwen bezocht. Begonnen werd met den Koninklijken Burcht, het imposante paleis, dat op den hoogen bergrand boven de stad ligt en deze beheerscht. Het paleis dat onder Maria Theresia werd gebouwd, was oorspronkelijk veel kleiner dan het nu is: de rechtsche risaliet was in de eigenlijke conceptie de hoofdpartij; in de jaren 1894—1906 werd het gebouw meer dan verdubbeld, waarbij de hoofdpartij herhaald werd: het midden wordt gevormd door een terugspringend gedeelte met een vrij onbeduidenden koepel. Dit neemt niet weg, dat het slot als totaal beeld zeer rijk en imposant is; het herinneringsbeeld, dat men van Boedapest meeneemt, wordt voor een belangrijk deel door het slot met zijn onvergelykelijk schoone ligging bepaald. In het inwendige is het oude gedeelte natuurlijk het belangrijkste: het is een gebouw van een overstelpenden rijkdom, van een gelijk karakter als de groote paleizen van Weenen.

Men voerde ons vervolgens naar de Kroningskerk: een van de weinige middeleeuwsche gebouwen, die Boedapest bezit: een niet heel groote drieschepige basilica, waarvan het middenschip dezelfde hoogte heeft als de zijschepen; inwendig zeer donker, geheel beschilderd (gerestaureerd) uitwendig nogal fragmentarisch; de toren vrijwel geheel nieuw. Sterke indrukken heeft deze kerk niet bij mij achtergelaten: tenminste niet als bouwwerk-op-zichzelf. Prachtig is ook hier de ligging op den steilen bergrand boven den Donau, waar de kerk oprijst uit de Fischer-bastei: een oud bastion, dat in de 19e eeuw op in zijn soort zeker niet onverdienstelijke wijze werd omgebouwd tot een soort van fantastisch decoratiestuk, dat ongetwijfeld heel weinig te maken heeft met het oorspronkelijke verdedigingswerk, maar dat, welke bezwaren men ook tegen de detailvormen ervan moge hebben (zie b.v. het vrij kinderachtige booggalerijtje met hoogst banale bekroning, dat vlak achter de kerk ligt) als totale conceptie van een lang niet alledaagsche fantasie getuigt: de trappenaanleg, die vanuit de lage stad naar boven voert, is grandioos.

Een groote inzinking was hierna het bezoek aan het Rijks-archieffgebouw: ik vraag mij nog steeds met verbazing af, waarom in 's hemels naam men ons dit volkomen onbeduidende gebouw heeft laten zien: men heeft ze zoo in elk land, en niemand kijkt er meer naar.

Vervolgens voerde men ons naar het Ministerie van Binnenlandsche zaken, dat is ondergebracht in een charmant oud gebouwencomplex uit het laatst van de 18e eeuw, dat in het begin van de 19e eeuw gediend heeft als parlamentsgebouw.

GERESTAUREERDE PARLEMENTSHALL IN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

BINNENPLAATSJE IN OUD-BUDAPEST

Na een lange periode van verval werd dit gebouw eerst kort geleden onder leiding van Prof. Jenő Lechner gerestaureerd. Het gebouw bezit een buitengewoon stemmingsvolle binnenplaats en eenige mooie zalen in het typisch Oostenrijksche laat-18e eeuwse klassicisme, dat men pleegt aan te duiden met den naam van „Zopfstil”; verwant aan het Fransche Louis XVI, maar minder schraal-verfijnd; men heeft het gevoel, dat hier sterker dan in Frankrijk de Barok is blijven doorwerken; het is ongetwijfeld van minder gehalte dan b.v. Petit Trianon, maar het heeft een eigen stemming, en ik heb er een aangename herinnering aan meegenomen, welke slechts verstoord werd door de minder beschaafde wijze, waarop eenige van onze collega's zich rondom het in deze zaal opgestelde buffet gedroegen. De „Schlacht am Buffet”, zooals ik deze episode naderhand hoorde noemen, was nu niet direct een bewijs dat alle aanwezigen

STADSGEZICHTEN IN OUD-BUDAPEST.

AAN DEN RECHTER DONAUOEVER.

sterk doordrongen waren van de hoofsche sfeer van hun omgeving. . . .

Het slot van onzen rondgang werd gevormd door een bezoek aan het parlamentsgebouw: een reusachtig paradedruk van waarlijk feodalen rijkdom, dat al je jarenlang gekoesterde principes van architectonische conceptie, stijlgevoel, en wat niet al, in opstand brengt, maar toch. . . er is iets van heel groote visie in dien grandiosen trappenaanleg, die je even ontwapent. Men kan daar tegenover dan nog een heel leger van groote en kleinere bezwaren staande houden, men kan blijven volhouden, dat de zittingszalen, kortweg gezegd, leelijk zijn, en de centrale hal met zijn koepel ook geen heel diepgaande kritiek kan doorstaan, maar mij blijft daarnaast toch bij het grandiose beeld van het trappenhuis en de kijk door een paar corridors, waar in een schemerige verlichting de haast barbaarsche overdaad van goud en marmer werd van een geheimzinnige flonkering: dit gebouw is met al zijn fouten toch wel een nationale manifestatie, die boven de zwakheden van zijn tijd uitrijst.

Des avonds opnieuw een diner, aangeboden door het uitvoerend congrescomité, ditmaal in de kunstenaarsclub „Fészek". Voor ons, Hollanders, die, sinds ruim 20 jaar geleden Berlage zijn plannen voor een kunstenaarshuis begon, nog zelfs het eerste bescheiden begin van zulk een instelling niet hebben kunnen tot stand brengen, was het wel even beschamend om hier binnen te treden in een zeer uitgebreid clubgebouw, dat accommodatie bevat om (in den tuin bij prachtig avondweer) aan een kleine 400 personen een voortreffelijk diner te serveren en ze voor de rest van den avond op alleszins behoorlijke wijze onder te brengen. Ik kan het helaas niet helpen, dat voor het overige mijn indrukken van dezen avond niet levendiger zijn, maar er was naar mijn gevoelen nòch in de omgeving, nòch in het programma van den avond, ook maar iets, dat een milieu van kunstenaars, het-eigen-huis-van-de-kunstenaars, suggereerde. Ik stel mij de ontvangst van een internationaal architectengenezelschap in een milieu van kunstenaars toch iets anders voor dan een diner, gevolgd door een dansavondje, afgewisseld met een paar Hongaarsche volksliederen, hoe mooi ook op zichzelf en hoe voortreffelijk ook voorgedragen. Dit was trouwens niet de eerste keer, dat ik bij mijn

348

verblijf in Hongarije het sterke gevoel kreeg, dat de kunstenaars van dit land zichzelf nog niet gevonden hebben.

Donderdag 11 September was geheel aan de ontspanning gewijd: een buitengewoon goed geslaagde boottocht op den Donau, heen en terug naar de oude bisschopsstad Esztergom. De tocht is zeer mooi en afwisselend door opeenvolging van vlak terrein en bergland: het karakter van de rivier zou met den Rijn te vergelijken zijn, maar is meestal imponanter door zijn grootere breedte, en het heeft door de zeer sporadische scheepvaart en de eveneens zeer sporadische bebouwing een minder gemoedelijk karakter. De stad Esztergom is niet bijzonder merkwaardig: er is een prachtig op een heuvelkam gelegen kathedraal, wier eenige schoonheid echter de ligging is: het gebouw is van het droogste classicisme, dat men zich denken kan, met uitzondering van een klein kapelletje in zuivere Italiaansche Renaissance, dat charmant is, maar zeker geen wereldgebeurtenis. De kerk heeft een zeer rijke verzameling van kerkelijke kostbaarheden. Men voerde ons voorts nog naar het museum, dat een vrij belangrijke verzameling primitieven bevat.

Intusschen kan ik niet ontkennen, dat de boottocht zelf bij mij aanmerkelijk prettiger herinneringen heeft achtergelaten: ik heb het oponthoud in Esztergom kunnen accepteren uit de overweging, dat men voor den tocht een aannemelijk eindpunt moet zoeken, en daaraan is de schraal bevolkte Donau-oever bij Boedapest nu eenmaal niet rijk.

Op den terugweg viel de avond, zoodat wij ook bij avond te Boedapest aankwamen. Dit was slim bedacht, want dan ziet men de stad op haar mooist; voor mij is dit van alle bezienswaardigheden die ons vertoond zijn, verreweg het hoogtepunt geweest. Ik wil de permanente verlichting met schijnwerpers van eenige beheerschende gebouwen, die een zeer effectvolle bekroning gaven van de tallooze zich in het stille rivierwater spiegelende stadsluchten, aanbevelen in de aandacht van onze gemeentelijke autoriteiten: iets dergelijks behoeft in een stad als Amsterdam niet beperkt te blijven tot één enkele Edisonlichtweek, en al zal in onze steden in het vlakke land een grootsch effect als dat van de hoog boven stad en rivier uit-

rijzen de verlichte Kroningskerk en Fischer bastei niet mogelijk zijn, zoo valt er toch zeker wel iets te bereiken in deze richting, dat het aspect van onze steden bij avond een nieuwe aantekelijkheid kan verleen.

Vrijdag 12 September was eigenlijk de laatste congresdag: de reed op Woensdag op een onhandig uur begonnen behandeling van het vijfde congressthema: de akoustiek, werd op dezen dag voortgezet en beëindigd. Ik heb deze zittingen maar ten deel kunnen volgen: wat ik ervan heb bijgewoond scheen mij rijwel leek als ik mij gevoel op dit gebied — belangrijk genoeg om aan deze verhandelingen een meer in het oog vallende plaats op het congresprogramma in te ruimen.

De belangrijkste uitkomst van de besprekingen is wel deze, dat als vaststaand principe kon worden aanvaard, dat de verdere en van de studie der akoustiek thans inderdaad zoodanig zijn, dat men kan spreken van een werkelijke wetenschap. Dit gegeven zijnde volgt de conclusie, dat de kennis van deze wetenschap voor den architect van zoodanig belang is, dat zij behoort te worden ingeschakeld in de studie van den architect; bovendien dat voor deze studie noodzakelijk is de inrichting van behoorlijke laboratoria voor het nemen van akoustische proeven en voor het onderzoek van materialen op hun akoustische eigenschappen. Voorts werd de wenschelijkheid uitgesproken, dat de overheid behoorlijke voorschriften zou opstellen ten aanzien van de geluidsisolatie in gebouwen.

Heb ik ongelijk gehad, toen ik in het begin van mijn verslag aanstipte, dat de architect uitbreiding in de breedte van zijn studieveld niet met opzet behoeft te zoeken, aangezien de praktijk hem die vanzelf wel opdringt?

Met uitzondering van een paar lezingen, die ik niet bijwoonde, eindigde met deze congreszitting de eigenlijke congresarbeid. Des morgens omstreeks half 12 had een kleine plechtigheid plaats bij het graf van den Hongaarschen onbekenden soldaat. In het bijzijn van het grootste gedeelte der op het congres aanwezige leden van het C.P.I.A. legde Ir. Jos. Th. J. Cuypers als voorzitter van het C.P.I.A. een krans op het graf met enkele eerbiedige woorden. De Heer Gyulia Lavotta dankte namens de Hongaarsche regering, eveneens met een enkel woord.

Ik heb den middag gebruikt om in de oude stad aan den rechter Donau-oever eens wat rond te dwalen, omdat ik het gevoel had, toch eigenlijk bij de officieele bezoeken heel veel van het juist-typische van de oude stadswijken niet te hebben gezien: wanneer men de bezoekers per auto sleept van het ene groote gebouw naar het andere, volgt men vanzelf de hoofdverkeerswegen en deze zijn te Boedapest, gelijk in menige andere stad, niet de mooiste, noch de meest karakteristieke uit architectonisch oogpunt.

Van wat ik op mijn wandeling op dezen middag en de daaraan volgende gezien en in foto's vastgelegd heb, mogen de bijgaande afbeeldingen een denkbeeld geven: ik vond een paar typische tegen den berg oplopende straatjes met trappen, een paar mooie Barok-kerken, nabij de Kroningskerk een stille straat met aan weerszijden een ongeschonden reeks Barokhuizen en -paleisjes, en: ik vond tallooze oude echt-Boedapester binnenplaatsen. Deze bepalen eigenlijk het karakter van de bebouwing: men gaat van de straat af een poort in en komt op een binnenplaats, waar galerijen omheen loopen. Op deze galerijen komen woningen uit. Deze woonwijze is algemeen gebruikelijk, niet alleen voor de volkswoning; ook de meer gegoeden bewonen dergelijke galerijwoningen: een type dat tot op den huidigen dag toepassing is blijven vinden; ook in de nieuwere wijken van de lage stad treft men ze zeer veelvuldig aan. Economie inzake trappenhuisen kan men aan deze oplossing niet ontzeggen, men maakt voor een geheel blok maar een of twee trappenhuisen en maakt meerdere woningen naast elkaar vanaf de galerijen toegankelijk. Men klaagt echter over

onvrijheid in slaapkamers en minder appetijtelijke inkijken in keukens en dienstvertrekken.

Het is hier niet de plaats, noch het moment, om de voor- en nadeelen van de Boedapester galerij-woningen te bespreken, noch na te gaan, of door een handige planindefeeling de nadeelen van het type zouden kunnen worden overwonnen, zoodat slechts het voordeel: de onmiskenbare economie, behouden blijft. Feit is het echter, dat in de oude stad de binnenplaatsen vaak zeer bekoorlijk zijn, alhoewel dikwijls de vrij jammerlijke staat van onderhoud, waarin de gebouwen verkeeren, voor een Hollandsch oog te bar is voor het bereiken van een romantisch effect van schilderachtigheid, waarvoor wij doorgaans niet zoo ongevoelig zijn. Ik fotografeerde er een, die mij typeerend scheen, en vond later nog een allermerkwaardigst complex van binnenplaatsen achter elkaar, die door poorten verbonden waren; helaas was ik door de te zwakke verlichting niet in staat, er een behoorlijke foto van te maken: een poging daartoe is mislukt.

Vrijdagsavonds had in de Opera een feestvoorstelling plaats: opgevoerd werd een eerst enige jaren oude, oorspronkelijk Hongaarsche opera, getiteld: „Farsangi lakodalom" (Hd. Faschingshochzeit) waarvan de componist mij ontschoten is. Ik durf niet te beoordeelen welke de waarde van het werk, dat men ons bood, voor de muziek van dezen tijd heeft: het klonk niet overweldigend modern, en nieuwe wegen werden er zeker niet door gebaad, maar het was wèl aangenaam en niet banaal, en er werd goed gezongen. Nu zijn wij op dit punt in ons land niet bepaald verwend, en de these, dat de opera een verouderde en in wezen onjuiste kunstuiting is, vindt in ons land misschien meer aanhangers dan waar ook ter wereld. Maar het is wel eens prettig, in een theater te zitten en kalmweg lak te hebben aan alle theorie. En het komt ook wel voor, dat de kunst er is, in strijd met de theorie, en er merkwaardigerwijze toch is. Ik voel mij een beetje onbevoegd en zal er verder mijn mond over houden. Misschien schrijft de Heer Balthasar Verhagen er nog wel eens over. . . .

Op Zaterdag 13 September werden eerst om 9 uur in de tweede zitting van het C.P.I.A. de teksten der besluiten van het congres definitief geredigeerd en vastgesteld. Voorts werd besloten, aan het congres voor te stellen, de van de zijde der Amerikaansche sectie ingekomen uitnodiging om het volgende congres in 1933 in Amerika te houden, te aanvaarden.

De slotzitting van het congres werd om halftwaalf gehouden: de resoluties, welke elders in dit nummer zijn afgedrukt, werden aangenomen; het congres vereenigde zich met het voorstel van het C.P.I.A., de Amerikaansche uitnodiging te aanvaarden, vervolgens werd na een korte rede van den president het congres officieel gesloten.

Het einde van de feestweek was het eiddiner in het restaurant van het hotel Szent Gellért. De tafels vertoonden reeds tal van hiaten vanwege het vertrek van verschillende deelnemers. De zaal was hol, en de redevoeringen, welke door de vertegenwoordigers van de deelnemende landen werden uitgesproken, gingen door de erbarmelijke akoustiek totaal verloren. Niettemin juichte men en was hartelijk gestemd. Na afloop van het diner trachtte men zich nog in groepjes op het terras te verdeelen, maar het aantal aanwezigen slonk snel en weldra versmolt het congres te midden van het gewone publiek en was alles voorbij.

Zoo behoort ook het Xlle Internationale Architectencongres weer tot het verleden. Het heeft bij mij niet den indruk achtergelaten van een uitermate belangrijke gebeurtenis voor de architecten, wèl heeft het ons nader gebracht tot een beminnelijk volk dat onze vriendschap hoog schat. En dit is de reden, dat wij tenslotte met een zeer bevredigd gevoel van onze reis naar Boedapest zijn teruggekeerd.

349

En nu, in 1933, het XIIIe Congres in de Vereenigde Staten van Amerika! Men belooft ons zoodanige faciliteiten, dat de deelname niet kostbaarder zal worden dan wanneer het congres in Europa zou plaats hebben. Het voorloopige plan is, dat er een schip zal worden gecharterd, dat voor een laag tarief de deelnemers naar de overzijde van den grooten waterplas zal brengen, en dat het congres zelf hoofdzakelijk tijdens de bootreis zal worden afgehandeld. In Amerika zelf zullen dan alleen excursies en ontvangsten plaats hebben.

Er is alle reden, de te verwachten nadere mededeelingen hierover met aandacht te volgen. Men moge over Amerika en de Amerikanismen denken zooals men wil; de invloed van dit land op de naaste toekomst van de geheele wereld is nu reeds merkbaar en zal zich ongetwijfeld nog in sterkere mate doen gevoelen. In de architectuur van dit land zijn sporen van nieuwe gedachten, van eigen uiting. Het kan interessant worden.

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

BESLUITEN VAN HET XIIe ARCHITECTEN CONGRES.

THEME I. Sujet: La réforme de l'enseignement professionnel architectural conformément aux exigences de la pratique.

En considération de la situation de l'économie mondiale, ainsi que des changements radicaux subis par la production industrielle depuis la grande guerre, le Congrès estime nécessaire que l'enseignement des connaissances financières, économiques et d'organisation du travail occupe dans la formation de l'architecte moderne une place notablement plus grande qu'autrefois.

Il estime nécessaire que l'acquisition de ces connaissances ne soit plus reléguée dans la pratique postérieure aux études, mais qu'elle marche de pair avec les études théoriques. Pour y arriver, le Congrès formule les vœux suivants:

1° Sans toucher à la formation artistique des architectes, la composition des édifices doit être enseignée de telle façon que les projets tiennent compte de la réalité et soient aussi élaborés et examinés au point de vue de l'économie.

2° Comme l'architecture économique a pour base la connaissance parfaite des constructions, il faut attribuer une grande importance à l'enseignement des constructions et le faire figurer parmi les matières dès les premières années d'études.

3° Parallèlement à l'enseignement plutôt théorique de la connaissance des matériaux, il est nécessaire de familiariser pratiquement les élèves avec les matériaux. Cela s'applique notamment aux matériaux nouveaux qui doivent être étudiés dans les laboratoires d'essais avec la participation des élèves.

4° Le Congrès émet le vœu qu'il soit prescrit, avant la délivrance du diplôme d'architecte, un stage obligatoire à passer en partie sur les chantiers, en partie dans un bureau d'architecte.

5° Le Congrès estime qu'il est utile aux architectes prenant part à la vie pratique, d'y arriver avec la connaissance des notions du droit, de l'administration et de l'économie politique.

THEME II. Sujet: Les Chambres d'Architectes et des Associations d'intérêt des Architectes.

Le Congrès émet le vœu:

I. Que le titre et la profession d'architecte soient protégés par les lois dans chaque nation selon les desiderata du XIe Congrès et que les mêmes lois disposent au sujet de l'immatriculation des architectes qualifiés, ainsi que des poursuites et des peines pour usage illégal du titre d'architecte.

II. Le Congrès estime désirable que des corporations d'architectes soient constituées dans chaque nation, sur la base des lois et chargées d'enregistrer (immatriculer) les architectes qualifiés et de sauvegarder dans le pays les intérêts généraux du corps des architectes.

Selon la constitution organique de chaque pays on établira: des Chambres d'Architectes, des Syndicats ou des Corporations ayant la compétence d'une autorité publique.

III. Que les délégués de chaque nation sollicitent dans leur pays la séparation nette entre les professions des architectes chargés de dresser des plans, de diriger et contrôler les travaux et des entrepreneurs chargés d'exécuter les travaux.

IV. Le Congrès décide que toutes les résolutions et tous les vœux adoptés seront transmis directement par le Secrétariat Général du C. P. C. I. A. aux gouvernements des diverses nations et à la Société des Nations.

THEME III. Sujet: La protection de la propriété artistique de l'architecte au point de vue international.

Le Congrès émet le vœu...:

ad 1. que le droit d'auteur de l'architecte soit étendu, dans tous les Etats qui ont adhéré à la Convention de Berne, et dans une mesure uniforme,

aux cas de transformation, additions et démolitions partielles d'édifices, que la démolition complète d'un édifice ne puisse être non plus autorisée s'il en résulte une perte artistique incontestable;

ad 2. que des particuliers ne puissent s'approprier des idées ou projets architecturaux; mais que l'Etat, les villes ou autres autorités soient le droit d'expropriation dans les cas où l'expropriation est rendue indispensable par des considérations d'intérêt commun d'un caractère social ou national. En pareils cas cependant, le montant de l'indemnité versée à l'auteur devra — à moins d'accord à l'amiable — être fixé par un tribunal indépendant, et l'idée ou projet ayant donné lieu à l'expropriation ne pourra être utilisé que pour le but désigné dans la procédure d'expropriation;

ad 3. que la protection du droit d'auteur constituée par la Convention de Berne soit placée sous la garde et la surveillance de la Société des Nations.

THEME IV. Sujet: Le rôle de l'architecte dans les constructions industrielles.

1. En ce qui concerne les constructions industrielles, il est désirable que, dès le premier moment, un architecte s'occupe du plan général et du caractère de l'architecture. Il s'ensuit également que dans les constructions industrielles, il est d'une importance primordiale que le titre d'architecte et les droits y afférents soient réglés légalement.

2. En général, le mode le plus juste semble être que l'architecte reste libre comme architecte conseil (non employé), bien qu'il faille convenir aussi qu'il doit avoir une connaissance toute spéciale de l'industrie respective.

3. Il serait désirable, que dans les Ecoles supérieures, Polytechniques et Universités, il se forme un contact plus intime entre les différentes catégories ou facultés, c'est à dire entre celles des architectes et des ingénieurs, afin d'assurer la coopération harmonieuse de l'architecte et de l'ingénieur.

4. Nous constatons que pour les corporations d'architectes il est absolument nécessaire de propager ces idées dans les associations industrielles, pour les convaincre que, ainsi conçue, la participation de l'architecte dans les constructions industrielles est d'une grande importance au point de vue de l'économie nationale et de l'hygiène du travail. Il est nécessaire que les sociétés d'architectes commencent une propagande dans ce sens par la plume et par la parole.

THEME V. Sujet: L'Acoustique Architecturale.

1. Etant donné que l'Acoustique Architecturale est une science bien établie, avec des principes généraux, il est à souhaiter qu'elle soit enseignée au cours des hautes études d'architecture.

2. Chaque pays devrait avoir un laboratoire scientifique pour les recherches sur l'acoustique et pour l'essai des matériaux dits acoustiques.

3. Le problème des salles à acoustique réglable mérite un examen approfondi.

4. Il est à souhaiter que l'isolation phonique, — nécessaire et pour l'efficacité du travail et pour le repos — soit considérée dans les règlements des Etats et des villes en matière des bâtiments.

BEZOEK AAN DE ZUIDERZEEWERKEN.

Donderdag 25 September brachten de leden van den B.N.A. een bezoek aan de Zuiderzeewerken. 's Morgens half tien stond het kleine stationnetje van Anna Paulowna zwart van de bouwkunstbeoefenaars, op reis naar de jonggeboren provincie. Een kraamvisite dus, waardoor het natuurlijk niet anders kon of de belangstelling van de „weaker sex" was groot. Vele leden waren er dan ook met hun dames.

Met auto's ging het verder, dit eerste gedeelte zonder geleide; vandaar dat de tocht naar „Den Oever", snel, verbijsterend snel, verliep. De historische smederij, aardige huisjes, waarin tochtgenooten met een snellen blik bouwwerkjes van Zwiers herkendden, dit alles werd alleen in het voorbijgaan opgemerkt.

Een vol uur voor den vastgestelden tijd zag de leden op ontdekking naar gidsen in de verlatenheid van dijken, keeten en aannemersmateriaal. De laatste „sage" van de Zuiderzee werd verteld; van den laatsten ingenieur, die door den laatsten walvisch ge-Jonasd zou zijn. Iedereen lachte en vond het eigenlijk genoegelijk, dat er zooveel tijd was om kleine gebeurtenissen op te sieren en verder te kijken naar de zeilende wolken op de scheiding van water en land, die de vlakke wereld hier tot iets van groote schoonheid maakten.

Toch kwamen er ten slotte ingenieurs, tegelijk voortreffelijke geleiders over wegen en horden. De wat ruim beschikbare tijd werd zóó uitstekend benut om de uitwaterings- en schuif-

sluizen te bezichtigen. De longen van het IJsselmeer, al zal er meer geëxhaleerd dan geïnhaled worden. Nietige elementen in het landschap tegen de wijde ronds, in werkelijkheid van opmerkelijke afmetingen; draaideuren die afgehangen werden, niet met handlangsdiensten van een jong maatje, maar met hulk van heimachines, schuifdeuren verzwaard tot meer dan met r dikte. Alles tezamen tóch nog niet zulke héél aanzienlijke werken in het geheel van dijken en waterkeeringen. Naar de cijfers, die wij hoorden, weinig kostbaar ook in vergelijking met de miljoenen, die voor putten en ander voorbereidend werk er om heen noodig waren. Niettemin tal van interessante waterbouwkundige details, waar zoowel ervaring van eeuwen in ligt opgesloten — details waaruit zelf al de geschiedenis van een langen strijd spreekt — als moderne constructies, resultaat van geraffineerde proefnemingen.

Wij hoorden, dat vele „kunstwerken" aesthetisch verzorgd werden door Roosenburg.

Onder het doorwandelen naar een tweede sluizencomplex werd genoegelijk voort gediscuteerd over het verschil in interpretatie van „kunstwerk" bij waterstaatswerk, waar elke sluis een kunstwerk is, en bij bouwwerken waarvoor dit woord minder kwistig gebruikt wordt. Sommige leden vonden hier dien titel wat uitdagend goedkoop, anderen zelfs misplaatst. Een etymologische onrechtvaardigheid bovendien, daar het waterbouwkundige fundamenteele kunststuk toch verricht wordt door en met zinkstukken en kraagstukken, die ons Vaderlandje in eersten aanleg hebben helpen opbouwen, en juist daarom al het andere op een tweede plan brengt.

Na deze en dergelijke speculaties over de betrekkelijke waarde van woorden, werden wij met zeer vaststaande cijfers ingelicht over uitwatering, gemiddelden waterstand en stormvloedshoogte, die hier het begin en het einde zijn van alles wat er gemaakt wordt. Behalve het kleine motor-gemaal, dat niet bezocht werd, zijn de werken bij „den Oever" geen factoren bij de droogmaking van het Wieringermeer, pas later bij de voortzetting der werken krijgen zij hun groote beteekenis.

Op weg naar de boot langs het haventje, waar de laatste hand aan een zinkstuk gelegd werd, werden rythme en gang bij dit werk bewonderd. Niet onvermakelijk was het, hoe doen en niet doen hier door dit zelfde rythme beheerscht wordt. In den zelfden cadans, waarin het werk loopt, wordt het stopgezet ook. Als een reusachtig monster met twintig, dertig pooten komt een stel wiepen, door sterke armen gedragen, over het golvende terrein naar ons toe. Twee seconden na slag van twaalf zijn het neergeworpen ontzieldde worsten in de modder van dezelfde dijken en wegen, waarlangs zij zich een oogenblik geleden voortbewogen.

Rond half één gaan wij sloop naar Breezand; eerst buitenlangs aan de zeezijde van den groeienden afsluitdijk, dan binnendoor aan den meerkant. Tijdens den lunch trekt het groote werk zoo aan ons voorbij, wij zien hoe de zinkstukken beladen worden, de keileem gestort, de matten gevlochten, de steen gezet.

Op Breezand recipieerde ingenieur Ringeling, licht ons in over cantines en dijksprofielen, sociale- en waterstaatsaangelegenheden op dit kleine stukje Nederland.

Een bar onherbergzaam oord, waar een enorme berg zetsteen de eenige beschutting is tegen de aanstormende winden.

Weer in de boot, nu naar Medemblik, wordt het water minder rustig. Zeilen zijn aangebracht om de ergste vlagen te keeren. Liefhebbers van wat meer luchtigheid hebben niettemin een goede kans, waar ruimschoots gebruik van gemaakt wordt.

Na even de Friesche kunst gezien te hebben, wordt het nevelig en zóó nat, dat verblijf op het voordek onmogelijk wordt. Wanneer Medemblik in zicht komt, is het dan ook al vrij dichtbij. Zóó van het toekomstige meer gezien beheerscht het Lely-gemaal in blanke smetteloosheid het stadje als de residentie

van een Oosterschen Nabob. Dit is eigenlijk pas het geboortehuis van de nieuwe provincie. Aan boord wordt er over geboomd, of wit nu wel juist is voor een dergelijk gebouw. Men heeft oog voor de symboliek van de kleur. Het unieke van het geval wettigt die keuze voor het paleis van den arbeid, waar de laatste stoot gegeven werd voor het ontstaan van een zoo groot gebied.

Tot nu toe zagen wij eigenlijk nog geen drooggelegden grond. Van Medemblik uit is een blik op den nieuwen polder mogelijk. Wij worden verwelkomd door Ingenieur Monhemius. Eerst gaat het naar eenige schutsluizen, de eerste verbinding tusschen het water van den nieuwen polder en dat van de Koggen.

Links het oude polderland, rechts de eerste kijk over het wijde nieuwe land, dat zich nog als een volkomen steriele vlakte tot den horizon toe uitstrekt. De enorme afmetingen van het werk doen zich sterk gelden in tegenstelling tot den nauwen doorkijk tusschen de sluishoofden. Machtig is eigenlijk het eenige woord dat hier past.

Wat de late profet uit de 18e eeuw nog slechts als een visioen van het hoogst denkbare goed zag, in het tweede deel van zijn Faust, ligt hier als een duchtig werkstuk van de stoutste Prometheus-gedachte in werkelijkheid gereed. Is het dan geen vuur, dat van den hemel gehaald werd, dan toch wél land, dat van onder water weggerukt werd. Wij hoorden, dat het inderdaad meer wegrukken is geweest dan oppervlakkig te vermoeden valt; rond een half jaar is er voor noodig geweest, vóór het land praktisch droog lag.

Hoe dit mogelijk was, werd toegelicht in het genoemde gemaal. Drie machtige schoepen tolden al dien tijd het water voor zich uit. Heel onopvallend verloopt dit proces. Als men de groote hal binnentreedt, zijn het drie koepelvormige lichamen, met daar achter schakelruimten, die de aandacht vragen.

Een niet sterk suizen is het eenige wat bewijst, dat er hier iets gebeurt. Met niet meer gerucht stroomde zóó de heele polder leeg, dag in dag uit, tot het wijd-open resultaat, dat wij van de loopbruggen buiten het gemaal vóór ons zien. De eene natuurkracht nam het tegen de andere op. In stroom van duizend volts aangevoerd en getransformeerd tot bruikbare sterkte, doet de electriciteit haar werk in geraffineerd door-dachte apparaten en overwint het water. Moderne tooverkunst die geen sage behoeft, maar het nuttelooze spel van de golven opheft om er vruchtbare aarde voor te geven. Sterk treft het bijzondere, wanneer vanuit dit relatief kleine gebouw de grijze oneindigheid van het nieuwe land wordt ingezien. Neen, het is geen toeval, dat het wit gemaakt werd.

Eéns nog moet het watergeweld een kans gehad hebben, naar wij hooren. Bij een storm in het voorjaar werden groote brokken railing van het gebouw losgerukt. Toen volgde de groote overrompeling.

Boven in het archiefje zijn de foto's van de episodien uit dien laatsten strijd. Zeker, tropheeen niet zoo luisterrijk als de strijdtafereelen van Lodewijken en Bonapartes in Versailles, maar zijn ze daarom minder?

Tenslotte verlaten wij het gemaal om den bodem van de voormalige Zuiderzee te betreden. Wat achtergebleven wier is het eenige wat aan plantengroei herinnert.

Nog is alles er klaar en duidelijk „natuurlijk". Hoe zal dat over een tien, twintig jaar zijn? In Architectura van Maart 1925 werd dit onderwerp reeds aangevoerd. Zie ook Aprilnummer 1925 tijdschrift voor volkshuisvesting. Lezen wij nu verder in dit orgaan van Juli 1930, dan gaat het met de verzorging wel den goeden kant op, met de samenvatting van alles tot een goed geheel, maar met veel is men waarschijnlijk, volgens dat zelfde artikel, al te laat. Begin 1925 bij verschijning van ons artikel was er ongetwijfeld nog tijd te over. Er schijnt dus twijfel mogelijk, of die tijd wel zoo goed mogelijk gebruikt is. Het is wel zeker, dat voor dezen polder landschappelijk

thans alles vast ligt en er in dien zin niet veel meer te doen valt; er zal trouwens alles gedaan zijn, wat er onder de gegeven omstandigheden mogelijk was.

Met de werken en vormen die zich in dit landschap voor zullen doen, is dit anders. En juist die zaken zijn veel belangrijker dan men soms oppervlakkig denkt. Krijgt inderdaad de macrocosmos niet pas de grootste waarde door haar verhouding tot de micro-cosmos? En geldt dit ook niet voor de waarde van het detail, hier, in dit landschap? Zou het daarom niet op den weg van den B.N.A. liggen te trachten hier in dit verband een steentje bij te dragen?

Bij het vertrek hielden deze en dergelijke vragen het gezelschap bezig bij de gedachte wat hier de toekomst brengen kan.

Nagaande de menschen die wij hadden medegemaakt, met dat rustige licht in de oogen, van hen, die een nobele overwinning mee hebben helpen bevechten, en dag in dag uit de getuigen zijn geweest van het stille komen ervan, kon het niet anders, of de belangstelling ging ook uit naar de toekomstige bewoners. Welke naaste en verdere omgeving zullen die te zien krijgen? Alles bij elkaar was het een dag zooals er niet veel zullen zijn. Het is goed, die gezamenlijk meegemaakt te hebben.

Een genoegelijk samenzijn aan tafel in de bevlagde tooneelzaal van „Het wapen van Medemblik" besloot dezen zeer geslaagden dag.

De Voorzitter wijdde een warm woord aan de heugelijke gebeurtenis, dat zooveel dames den tocht hadden medegemaakt en bracht hun daarvoor dank. Een toespraak, die namens de dames door Mevrouw Wijdeveld beantwoord werd. J. B.

BOEKBESPREKINGEN.

C. P. van Hoek: Beitsen, kleuren en oppervlaktebehandeling van hout; vierde herziene en omgewerkte druk. Uitgave N.V. Uitgevers Maatschappij A. E. Kluwer, Deventer.

Het bekende werkje is vooral t.a.v. het beitsen en kleuren weer „omgewerkt en verbeterd". Waar ook vroeger het boekje door de gedegen vakkennis van den schrijver zijn weg vond, zal het voor dezen nieuwen druk niet moeilijk vallen dezen bekenden en beproefden weg te blijven volgen.

C. Kruis: De Houthandelaar, handleiding voor allen, die zich bezighouden met den koop en verkoop van hout per kubieke meter. Uitgave N.V. Uitgevers Mij. A. E. Kluwer, Deventer.

Ook dit is de 4e druk van een alleszins bruikbaar boekje, dat uitsluitend tabellen bevat ter bepaling van kubieke hoeveelheden e.d. Als een bezwaar voel ik echter het ontbreken van een kubering naar voetenmaten i.p.v. decimeters lengte, waardoor het voor het gemakkelijk uittrekken van normaal handelshout bezwaren heeft.

Ir. G. L. Ludolph: Het Monteursboek; handleiding voor den electromonteur en den installateur bij den aanleg van elektrische sterk- en zwakstroominstallaties. Uitgave N.V. Uitgevers Mij. A. E. Kluwer, Deventer. Tweede druk.

Deze druk is in hoofdzaak gelijk aan den eersten, zoodat een bespreking, behoudens dan van het in verband met de vorderingen der techniek omgewerkte hoofdstuk over verlichting, achterwege zou kunnen blijven. Wij willen echter toch nog eens de aandacht vestigen op dit boek, dat ook en juist voor den bouwkundige t.a.v. montage een goed en duidelijk uiteengezette handleiding kan zijn, waaraan zoowel het bureau van den architect en de samensteller van bestekken als de opzichters op het werk veel kunnen hebben. Het werk van ca. 350 pagina's is goed en ruim geïllustreerd door duidelijke en zakelijke teekeningen. Na een uitvoerige inleiding van 50 pagina's waarin tal van algemeene begrippen worden behandeld bevat het boek o.a. de volgende hoofdstukken: Electromotoren —

Verlichting — Huishoudelijke verbruikstoestellen — Buisleidingen en draadsoorten voor licht- en krachtinstallaties — Schakelingen, lasschen en teekens — Lichtinstallatie in een eenvoudige woning — Krachtinstallatie in een kleine werkplaats — Binnenleidingen op isoleerstukken — Buitenleidingen op isolatoren — Loodkabels — Isolatie-onderzoek van elektrische installaties — Elementen en accumulatoren — Scheelinstallaties — Huistelefooninstallaties — Uitgewerkte voorbeelden van installaties, diverse tabellen enz.

H. J. de Groot: Nijverheidsonderwijswet, 3e druk. Uitgave N. Samson, Alphen a.d. Rijn.

Het werk bevat een uitvoerige toelichting op de Nijverheidsonderwijswet en de daarbij behorende Algemeene Maatregelen van Bestuur, waardoor het op dit gebied een welkome bron van inlichtingen is geworden, wat begrijpelijk is door de uiterst deskundige samenstelling van den thans aftredenden bewaarden Inspecteur-Generaal van het Nijverheidsonderwijs. Behalve algemeene en artikelsgewijze toelichting op de wet zelf vindt men er toegelicht de voorschriften omtrent bouw en inrichting van Nijverheidsscholen, voorwaarden voor subsidieering, bevoegdheid tot het geven van onderwijs, rechtspositie en salariering van personeel, voorschriften voor de examens en de verschillende nijverheidsakten enz. H. T. Z.

RADIO-MONUMENT EINDHOVEN.

Voor deze algemeene prijsvraag kwamen 55 inzendingen binnen onder de volgende motto's:

D.R.G.; De Roeper; Einphilba; 7436; Mac; Electra III; Initium; Progresso; Buto; De Meesterzanger; Ecliptica; 't Eerste contact; 1931; Idee; X; OHO; N.N.; Lux; Quellinus; E.J.; Brabant; Tiens; Mijlpaal; Semper Tangens; Lichtbaken; P.C.J.; Gloria; Mary; Project; H.K.H. (in monogram); Glas; Asilo; B. en G.; Silumin; Zeven; Wijde Vlucht; Radio Holland; Eerehof; Wereldroep; Fakkel; Arduin; Contact; Dag en Nacht; Felicitas; 12; Een Ode; Veni, vidi, vici; XXX.2; Trioder; H.H.; P.C.J.J.; 333; Golven; H.J.; H.H. (2).

De Jury was algemeen van gevoelen dat de eerste prijs toekwam aan motto „Semper Tangens", terwijl aan de inzendingen onder motto „E.J." en „N.N." premien werden toegekend.

De Secretaris der Jury.

Naar wij vernemen bleek bij opening van den naambrief de vervaardiger van het ontwerp, ingezonden onder het motto „Semper Tangens", te zijn de heer Ir. D. Roosenburg, architect B.N.A.

TENTOONSTELLING DE WONINGWET 1902—1929.

Van 18—27 October zal het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, naar aanleiding van zijn 12½-jarig bestaan, te Amsterdam in het Stedelijk Museum een tentoonstelling houden, welke beoogt duidelijk te doen uitkomen van welk een groote betekenis de Woningwet geweest is voor de verbetering van de volkshuisvesting en de ontwikkeling van den stedebouw in Nederland, en welke een beeld geeft van het belangrijke werk, hetwelk op dit gebied is tot stand gebracht.

In een afdeling, gewijd aan bouwverordeningen en bouwtoezicht worden enkele van de voornaamste punten belicht, waartegen met de bouwverordeningen moest worden opgetreden, zooals bedsteden, alcoven, te kleine afstand tusschen woningen.

Van de werkzaamheid van Schoonheidscommissies, Provinciale Adviescommissies en van den Bond Heemschut, op grond van de Welstandsbepaling, wordt een beeld gegeven.

Hoezeer de Woningwet heeft bijgedragen tot verbetering van woningtoestanden en van geheele stadswijken wordt aangetoond. Een groote verzameling uitbreidingsplannen, ongeveer 45, en gewestelijke plannen worden vertoond. Daarbij sluiten zich aan grafieken betreffende grondpolitiek.

De Woningwetbouw neemt, zooals vanzelf spreekt, een belangrijke plaats op de tentoonstelling in. Een 70-tal inzendingen uit gemeenten in alle deelen des lands geeft hiervan een beeld. Tabellen en grafieken betreffende de verleende voorschotten en bijdragen sluiten zich daarbij aan. Naar aanleiding van de tentoonstelling publiceert het Instituut een Gedenkboek „De Woningwet 1902—1929", waarin achtereenvolgens de verschillende hoofdstukken der Woningwet door op dit gebied gezaghebbende personen worden behandeld. Betreffende de verlening van voorschotten en bijdragen zijn met medewerking van de Departementen van Arbeid, Handel en Nijverheid en Financiën gegevens opgenomen, welke totnogtoe niet werden gepubliceerd. Dit Gedenkboek zal een werk van blijvende betekenis zijn. Het is met tal van illustraties verlicht en omvat ongeveer 300 bladzijden. Wij sporen hierbij onze lezers aan een bezoek aan de tentoonstelling te brengen.

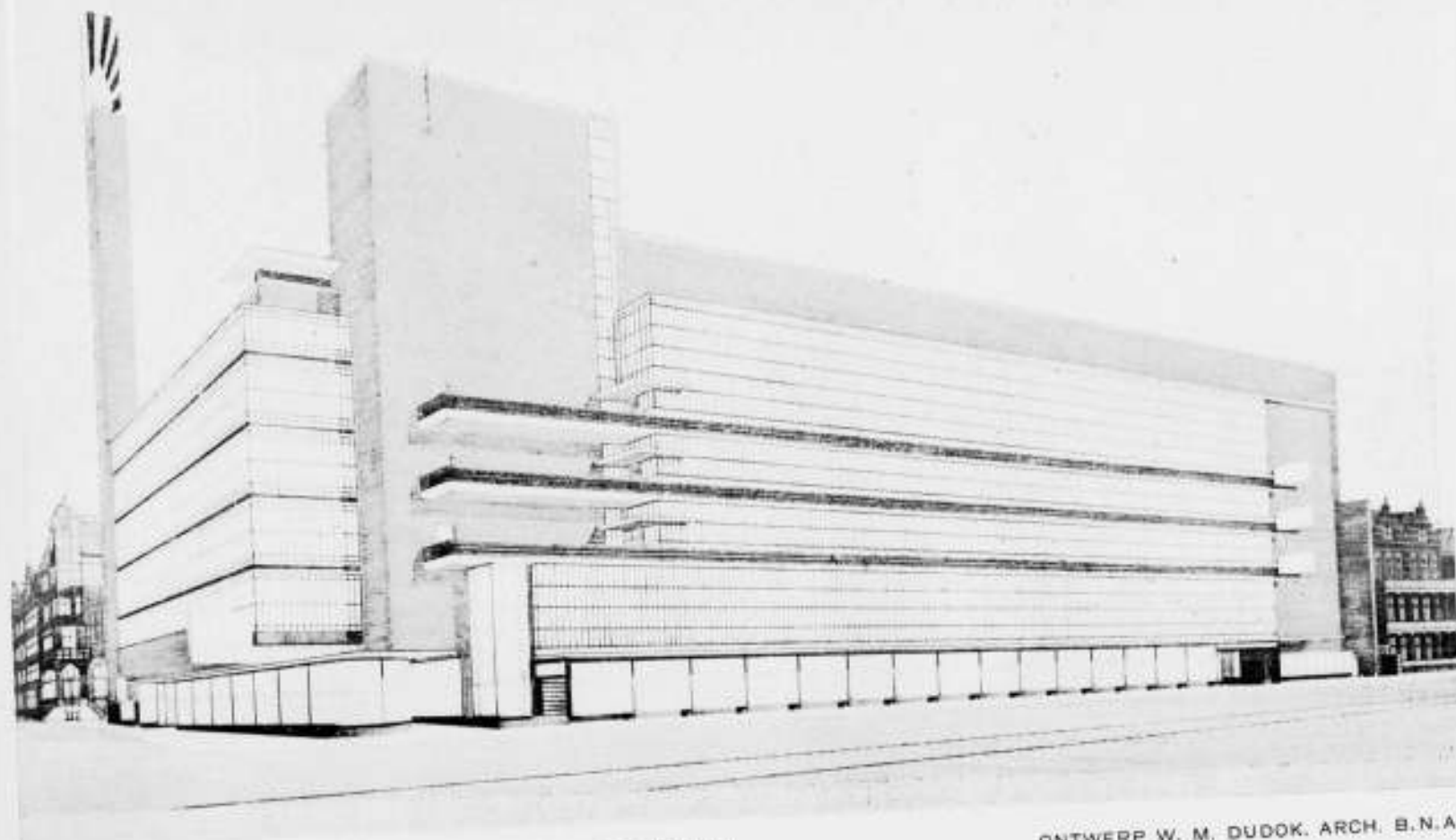
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

N° 43

25 OCTOBER

1930

PERSPECTIEFTEKENING VAN „DE BIJENKORF" TE ROTTERDAM.

ONTWERP W. M. DUDOK. ARCH. B.N.A.

HET GEBOUW VAN DE BIJENKORF TE ROTTERDAM.

In verband met de a.s. excursie van de leden van den B.N.A. naar het Gebouw van de Bijenkorf te Rotterdam, plaatsen we hierbij een afbeelding van dit bouwwerk, dat op Donderdag 16 October j.l., men zou kunnen zeggen, door het publiek in gebruik is genomen.

De afbeelding is een reproductie naar een perspectiefteekening van den ontwerper van het gebouw, den Heer W. M. Dudok. De locale omstandigheden rondom het gebouw laten namelijk nog niet toe fotografiën te nemen, waarop het bouwwerk geheel tot zijn recht komt. Wij zullen dus binnenkort nader op dit belangrijke werk terugkomen.

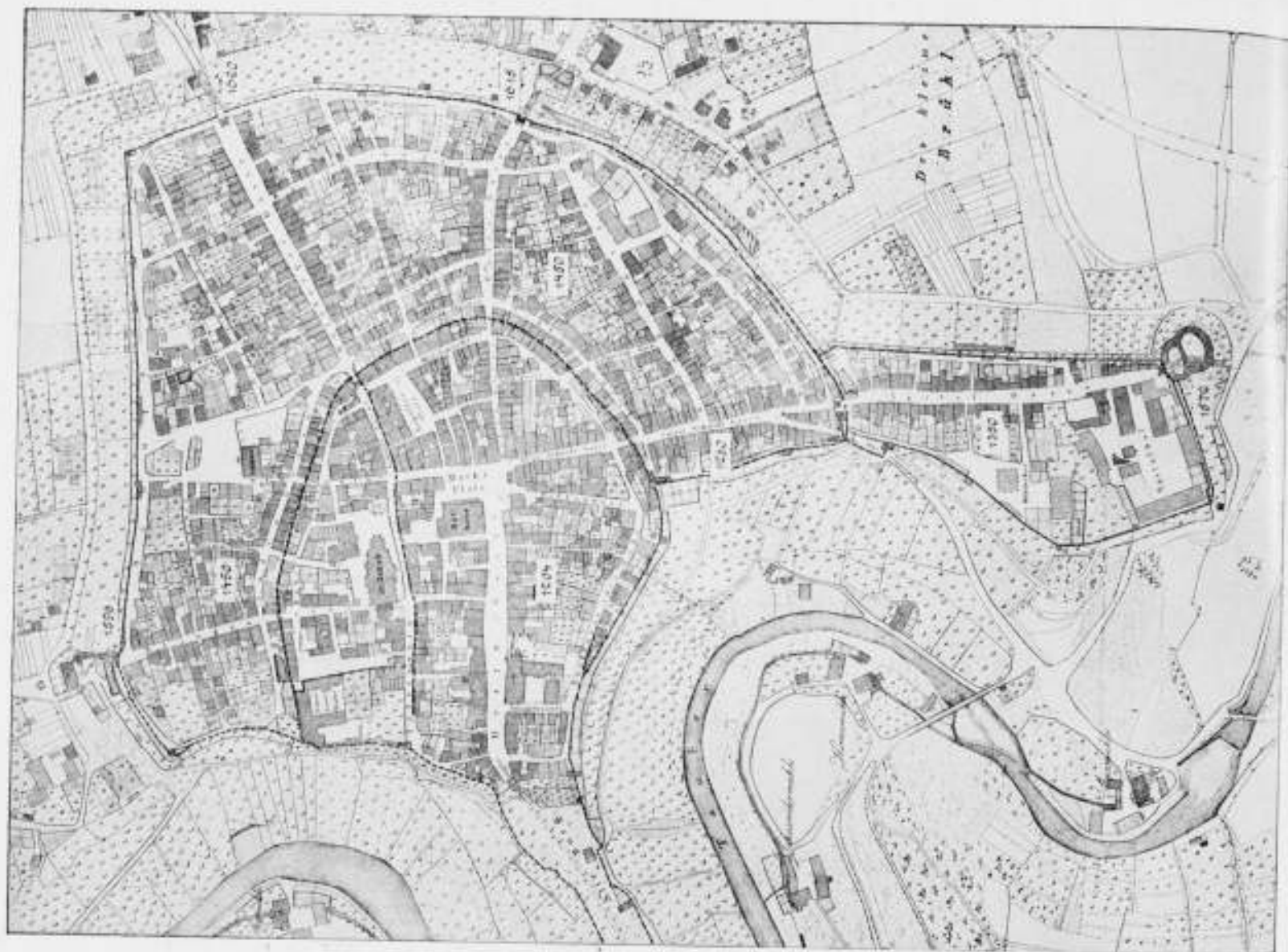
REDACTIE.

AAN DEN RAAD DER GEMEENTE 'S-GRAVENHAGE.

Onderstaand adres werd door het Bestuur van den B.N.A. aan B. en W. van 's-Gravenhage gezonden, naar aanleiding van de uitbreidingsplannen Moerweg en Mariahoeve. Het Bestuur van den B.N.A., kennis genomen hebbende van het ten Uwen Stadhuis ter visie gelegde uitbreidingsplan Mariahoeve, neemt de vrijheid het volgende onder Uwe welwillende aandacht te brengen.

Reeds eerder en meerdere malen vond het Bestuur van den B.N.A. gelegenheid aan B. en W. en den Raad te adresseeren inzake de stede-bouwkundige ontwikkeling van het nieuwe „'s-Gravenhage", welke, de gunstige uitzonderingen daargelaten, niet kan beantwoorden aan zelfs maar matige eischen van welstand.

Het schreef dit resultaat toe aan een combinatie van factoren, welke samenwerken, of uit elkaar volgend het weinig bevredigend aspect opleverden. De vrijwel onmachtige conceptie van de uitbreidingsplannen, het ontbreken van bebouwingsschema's met daarop aansluitende, voldoende diep doorgewerkte be-

OPVERZOEK VAN ENKELE LEZERS PLAATSEN WIJ NAAR AANLEIDING VAN ONS NUMMER OVER ROTHENBURG EN DINKELSBÜHL (No. 39) DE PLATTEGRONDEN VAN DEZE BEIDE STADJES. HIERBOVEN HET PLAN VAN ROTHENBURG.

bouwingsvoorschriften en de wijze van uitgifte van den grond, zijn evenzovele oorzaken.

In stedenbouwkundig, zoowel als in architectonisch opzicht bleef Uw stad achter in het scheppen van nieuwe stadsbeelden, waarbij een weloverwogen gebruik zou moeten zijn gemaakt van de schoonheid, waarover Den Haag van nature beschikt. Het ter visie gelegde plan Mariahoeve levert, evenmin als het zoo juist aangenomen plan Moerweg, perspectief voor eenige verbetering. De conceptie van beide plannen op zichzelf en met betrekking tot gebruikmaking van het aanwezige gegeven is zwak, weifelend en zelfs onmachtig; een bebouwingsschema ontbreekt, terwijl daarvoor een bebouwingvoorschrift in de plaats treedt, dat een willekeurige en chaotische bebouwing toelaat met groote kans van algeheele mislukking. Het is dan ook moeilijk denkbaar dat deze voorschriften en het uitbreidingsplan zelve in onderling verband zijn gegroeid, integendeel. Aangezien het plan niet doorwerkt en een hoogteschema niet bestudeerd blijkt te zijn, is het te verklaren, dat, waar gewerkt is met de meest willekeurige hoekoplossingen, asjes en assen zonder beteekenis, onvolledige plantsoentjes, quasi symmetrische planoplossingen zonder garantie in de bebouwingvoorschriften dat in de bebouwing de symmetrie zal blijven spreken, een zeer onbevredigend geheel zal ontstaan.

De groote scholencomplexen zijn in het plan niet fraai opgenomen en worden geschaad door den willekeurigen opzet.

De wijze, waarop de verhoogde spoorlijn in het plan is verwerkt, waarop een dubbele boulevard ten Oosten van den spoorweg zonder begin en einde is geprojecteerd, waarop de

354

Bezuidenhoutscheweg een plotselinge onderbreking vindt in een half voltooid rond-point, zijn alle voorbeelden, die de onmachtige conceptie van het plan manifesteren en slechts de overtuiging bijbrengen, dat een verbetering in den opbouw van 's-Gravenhage slechts kan worden bereikt, door te beginnen met verbetering te brengen in de uitbreidingsplannen en wat daarbij behoort.

Het is op grond van de hierboven zeer in het kort genoemde bezwaren tegen opzet en voorgenomen uitvoering van het plan Mariahoeve, waarvan reeds thans met zekerheid valt te constateeren, dat met dezelfde gegevens en dezelfde economische uitkomsten, bevredigender resultaten in stedenbouwkundig en architectonisch opzicht zullen zijn te bereiken, dat het Bestuur van den B.N.A. vrijheid heeft gevonden het bovenstaande onder Uwe aandacht te brengen en U te adviseeren het plan Mariahoeve, en zoo mogelijk, ook het plan Moerweg, alvorens deze te doen uitvoeren, alsnog aan een grondige verbetering te onderwerpen.

't welk doende,

Het Bestuur van de Maatschappij tot
Bevordering der Bouwkunst, Bond van
Nederlandsche Architecten, B.N.A.,

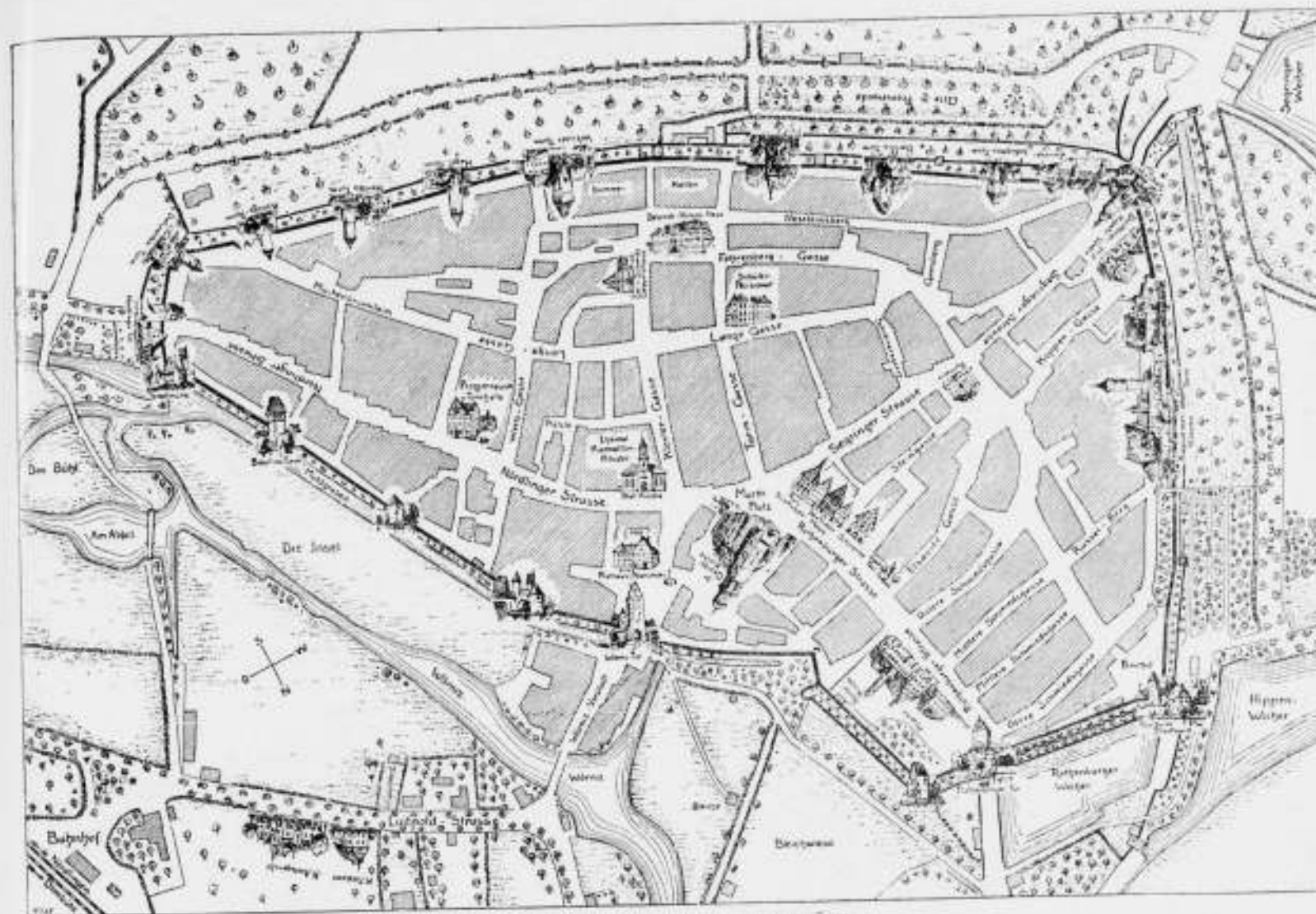
(w.g.) Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK,

Voorzitter.

(w.g.) Ir. A. J. VAN DER STEUR, Secretaris.

Amsterdam, 16 October 1930.

Weteringschans 102.

PLATTEGROND VAN DINKELSBÜHL.

ARCHITECTUUR VAN GEWAPEND-BETON.

Op het Eerste Internationale Congres voor Beton en Gewapend-beton, dat van 1 tot 5 September 1930 te Luik is gehouden, was een der acht vraagpunten: „De architectuur van beton en gewapend-beton”. Over dit onderwerp waren 10 rapporten ingediend, nl. 2 uit België, 1 uit Engeland, 1 uit Spanje, 1 uit Oostenrijk, 3 uit Italië en 1 uit Nederland. Het laatste, getiteld „L'architecture du béton armé en Hollande”, was van de hand van Ir. J. Duiker en ondergeteekende. Van de bovengenoemde 10 rapporten waren er vier meer speciaal gewijd aan algemeene aesthetische, filosofische en technische beschouwingen; de andere rapporten behandelden meer uitsluitend uitgevoerde werken. Ik wil mij hier bepalen tot een korte bespreking van eerstgenoemde groep, waarna het mij veroorloofd zij ons eigen rapport uitvoeriger mede te deelen.

Het is begrijpelijk, dat de verschillende beschouwingen over beton-architectuur — soms zelfs principieel — van elkaar verschillen, al zijn er vele punten van overeenstemming. Evenals in de politiek zijn er op dit gebied opvattingen van behoudenden, vooruitstrevenden en revolutionairen aard.

De Brusselsche architect Prof. A. Pompe concludeerde in zijn rapport, dat beton uit zichzelf alleen, geen volledigen stijl kan geven. Daarop zijn vooral ook van invloed de materiele en immateriele waarden, die in de samenleving heerschen. De techniek van een nieuw procédé heeft steeds slechts een beperkten invloed op den stijl van een tijdperk uitgeoefend. Gewapendbeton-architectuur heeft uit den aard van haar techniek meer een internationaal dan een nationaal karakter: slechts speciale klimaatsomstandigheden kunnen daarin eenige wijziging brengen.

In tegenstelling met ijzer, dat zich niet boven een constructieve hulp heeft weten te plaatsen, ziet hij in gewapend-beton de

mogelijkheid om in de toekomst een belangrijken invloed op de architectuur uit te oefenen.

Ingenieur M. Ballis (België) heeft zijn rapport tot een filosofische studie ontwikkeld. Inderdaad zegt hij, is bouwkunst iets meer dan techniek. Hij bestrijdt de vormgeving, die door fantasie wordt ingegeven. Wij moeten eenvoudig en wetenschappelijk bouwen.

De tegenwoordig veel voorkomende samenwerking bij de totstandkoming van een gebouw, nl. door een architect en een ingenieur is slechts als een provisorische oplossing te beschouwen. De architect en de ingenieur behooren z.i. in één persoon vertegenwoordigd te zijn.

Hij keert zich tegen 't copieeren van oude vormen, roemt daarbij het huidige Hollandsche expressionisme, dat karakter toont. Prof. Beresford Pite (London) ziet in gewapend-beton het middel om op geheel nieuwe wijze te bouwen en een nieuwe schoonheid te verkrijgen. Intusschen vraagt hij zich af, of dit resultaat reeds verkregen is: hij betwijfelt dit. Volgens hem leidt de ontwikkelingsgang langs de oude vormen, gewijzigd door de nieuwe materialen en de nieuwe levensinzichten. Zoo ziet hij ook den overgang van de groote stijlen: Egyptisch, Grieksch, Romeinsch, Romaansch, Gothisch.

De algemeene rapporteur Prof. E. Dhucque (Brussel) wenschte een internationaal architectuur-tijdschrift, waardoor de beoefenaars der bouwkunst in verschillende landen van elkaars resultaten gemakkelijker dan thans het geval is, op de hoogte zouden komen. Hij betoogt, dat de vele internationale congressen op het gebied van kunst en techniek weinig positieve resultaten opleveren, en dat dezelfde kwesties op door verschillende organisaties in het leven geroepen, elkaar opvolgende congressen behandeld worden, zonder dat men van elkaars besprekingen en resultaten profijt trekt.

355

OPENLUCHTSCHOOL AAN DE CLIOSTRAAT TE AMSTERDAM.
ARCH. IR. J. DUIKER.

STUW IN DE MAAS. (RIJKSWATERSTAAT)

Thans laten wij hier volgen den hoofdzakelijken inhoud van het rapport van Ir. J. Duiker en schrijver dezes, welk rapport was toegelicht door 8 fotografische afbeeldingen. Door een misverstand waren 12 afbeeldingen niet opgenomen; deze werden door mij op de congreszitting als lichtbeelden vertoond, want beter dan het geschreven woord geven zij een beeld van hetgeen in Nederland op dit gebied is gepresteerd. Opgemerkt zij daarbij, dat het radiogebouw-Kootwijk van arch. Luthmann een applausje bij open doek verwierf, al werd de juiste opmerking

gemaakt, dat dit bouwwerk evengoed uit ander materiaal dan gewapend-beton had gemaakt kunnen worden.

Architectuur van gewapend-beton in Nederland. De architectuur van gewapend-beton in Nederland geeft een sterk afwijkend beeld van die in andere landen, zooals dit wel het geval is met de architectuur van baksteen en natuursteen. De gewapendbeton-architectuur is meer internationaal. Bepaalde Nederlandsche eigenaardigheden zal men er dus niet bij opmerken. Het zijn algemeene, overal geldende gedachten, die het bouwen in gewapend-beton beheerschen. Van deze gedachten willen wij hier de voornaamste vermelden. De vormgeving van gewapendbeton-constructies moet zich richten naar de wijze waarop bij gewapend-beton de belastingen naar de steunpunten worden overgebracht. De architectonische verschijning zal des te zuiverder zijn naarmate dit overbrengen van belastingen zuiverder geschiedt volgens de door de natuur gestelde wetten der economie. Economie bedoeld in den zin van geestelijke economie. Deze zal dikwijls ook economie in geldelijken zin beteekenen. Echter behoeven die beide begrippen elkaar niet te dekken en is de geldelijke economie uit dien hoofde niet de oorzaak van architectonische waarde. Integendeel kan de geldelijke meest voordeelige oplossing een minder zuivere oplossing geven. Door het gebruik van bepaalde bouwmaterialen wordt dikwijls een goedkope oplossing gevonden, die dan echter vaak grof is, doordat zij geestelijk niet economisch is. Verandering in deze grovere verschijningen is slechts te verkrijgen, indien onder bepaalde omstandigheden meer stelselmatig wordt gebouwd, bijvoorbeeld met behulp van vooraf gereedgemaakte gestandaardiseerde onderdeelen. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat daarbij dan ook geldelijk economisch voordeel wordt behaald. Zoo zou het kunnen zijn met vooraf klaargemaakte onderdeelen voor wanden en kozijnen van gewapend-beton, hetgeen goedkoper kan zijn dan deze onderdeelen op het werk te gieten.

De gewapendbeton-bouw kan een speciaal geestelijk-economisch karakter geven. In dezen trachten wij God, de natuur, te benaderen, die eveneens geestelijk-economisch bouwt (mensen, dieren, planten). Het gewapend-beton geeft dit bijvoorbeeld bij doorlopende aan eene zijde overkragende liggers, die boven de steunpunten hooger zijn dan midden daartusschen en bij de uiteinden der overkraging, een en ander het gevolg van het verloop der buigende momenten. Typeerend voor gewapend-beton is de skeletbouw, een raamwerk van kolommen en liggers met daaraan verbonden vloeren, waarbij de kolommen niet in het gevelvlak maar meer naar binnen zijn geplaatst. De kolommen worden dan gunstiger, nl. minder excentrisch belast. De buitenwanden, die op de uitkragende liggers rusten, verkrijgen niet een dragende functie, maar zij worden gedragen en behoeven slechts te dienen om het inwendige van het gebouw te scheiden van de buitenlucht. Deze wanden behoeven dan slechts de functie te verrichten van het afweren van de buiten-atmosferische invloeden (koude, regen) en van het toelaten van licht. Daardoor kunnen de buitenwanden lichter gemaakt worden dan bij den muur-bouw in massief metselwerk, hetgeen zich naar buiten als lichter, fijner en gespierder werk uit. Bij het plaatsen der lichtramen verkrijgt men dan ook meer vrijheid. Vooral bij fabrieken is deze bouwwijze op haar plaats. Bij den woningbouw kan zij thans nog niet naar voren treden, omdat de hiervoor aangeduide materialen om financiële redenen voorshands meer in aanmerking komen, zoodat vooralsnog het goedkope gestandaardiseerde gevelelement ontbreekt. Wil de betonskeletbouw ook voor woningen meer beteekenis verkrijgen, dan zal men deze met meer verdiepingen dan in Nederland gebruikelijk is, moeten bouwen. Het nadeel

financieel verschil verdwijnt, doordat o.a. aanzienlijke besparingen op dood materiaal, enz. mogelijk zijn. Vooral in Holland met zijn slappe bodemgesteldheid en dientengevolge kostbare fundaties, zal dit het geval zijn.

Typeerend voor de buitenarchitectuur van gebouwen van gewapend-beton is de doorgaande glaswand. Het in de hoeken verstijfde raamsparnt is eveneens een typische gewapendbeton-constructie, waarbij het materiaal in sommige gevallen van zware belasting op economische wijze is toe te passen.

Ook de koeltorens vertoonen een economische vormgeving, die met ander materiaal niet of gebrekkig te bereiken is. Het oppervlak dezer koeltorens past zich aan bij de praktische eischen, aan deze inrichtingen gesteld; het is een omwentelingshyperboloïde; de bewapeningstaven zijn gelegd volgens de beschrijvende lijnen van het regelvlak.

Bij waterbouwkundige werken geeft eveneens de (hier uit den aard der zaak zwaardere) uitbouw het speciale karakter van gewapend-beton aan.

Bouwstijl wordt in hoofdzaak beheescht door constructief beginsel. Bij de Grieken en Romeinen valt dit reeds duidelijk waar te nemen. In den loop der tijden werden de constructies steeds lichter. De zware Dorische zuil gaat over in een slankere Ionische en Corinthische. Men denke voorts aan het Romaansch en de Gothiek, wier hoofdvormen op het constructieve beginsel berusten en waarbij de onderdeelen steeds slanker en gespierder worden. De economie groeit.

In die richting kan het gewapend-beton in de architectuur nog veel geven.

Ir. G. J. MEYERS.

BOUWKUNST EN UTILITEIT.

Kunst is een uitbeelding van het wezenlijke der dingen, met het essentiele doel, den medemensch geestelijke verheffing te brengen. Sedert overoude tijden zijn de kunsten dan ook met de religies verwant geweest en hebben de meeste kunstwerken hierin oorsprong gevonden. Ook daar echter, waar niet de aanleiding tot het scheppen van een kunstwerk kan worden gezocht in den godsdienst, zooals bij de Beethoven'sche symphonieën en vele schilderijen van Rembrandt, is de hoogste sfeer der kunst nauwelijks van die der vroomheid te scheiden. Ook bij kunstwerken, die vroolijke tafereelen weergeven, als de schilderijen van Hals, Steen e.a., is de geestelijke hoogte, men zou kunnen zeggen de vroomheid des gemoeds, waarmede de voorstelling is gezien en weergegeven, alleszeggend voor de kunstwaarde. In alle kunstwerken ontspringt de kunst, deze bron van heilzame ontroering, slechts uit den verdiepten blik op het leven.

De ontroering, gewekt door een kunstwerk, is te sterker naarmate het de uiting is van edele gevoelens, waarin ook het opperste doel der kunst is gelegen.

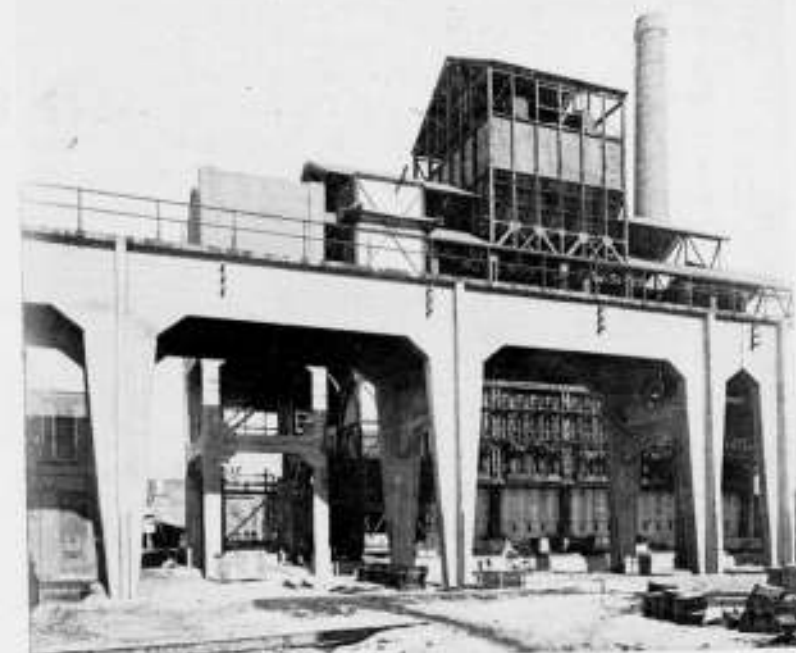
Geen kunst, wankunst, is hetgeen aan het onbeduidende of onedele uiting geeft, hetgeen oppervlakkig of laag gezien is. al zou het technisch nog zoo knap en nog zulk een „kunstige” prestatie mogen heeten.

Menschelijke gevoelens spreken in de muziek door de rhythmische opeenvolging der tonen van verschillende hoogte, zooals natuurlijkerwijze ook ieder mensch deze — doch alleen in beperkte mate — gebruikt tot het versterken van den indruk zijner woorden. Daardoor is muziek wellicht de kunst, waarvan elkeen de uitdrukking het meest onmiddellijk gevoelt en verstaat.

In beeld of schildering weergegeven menschelijke figuren spreken ons van hunne gevoelens door het gebaar, dat volkomen alle nuances daarvan in staat is uit te drukken en ook

KOELTORENS STAATSMIJNEN.
PROF. DR. F. K. v. ITERSON & IR. G. KUIJPERS.

KRAANVIADUCT TE LEIDEN. ARCHITECT IR. G. J. MEIJERS.

voor elkeen verstaanbaar is, omdat wijzelf in gebaren intuïtief onze gevoelens uitdrukken.

De waarde eener weergave als kunstwerk wordt bepaald door den gewijden blik, met welken het object „groot gezien”, d.i. zonder kleinaardige gevoelens is waargenomen. Men moet dus nooit kunst met techniek verwarren, of meenen dat de kunst bestaat in het oplossen van moeilijke vraagstukken. Dit laatste is in onzen tijd — dien der technische prestaties — voortdurend aanleiding tot misverstand, inzonderheid ten opzichte van de bouwkunst.

De bouwkunst wordt veelal aangezien voor alles, behalve voor hetgeen zij in werkelijkheid is: een bewuste wekking van edele

gevoelens, b.v. eenvoud des harten, zielegrootheid, eeuwigheidsbesef enz. Alzoo spreekt er uit de architectuur der oudheid, de Egyptische en de Grieksche en ook uit die der Midden-eeuwen, voornamelijk door de massiviteit der bouwwerken, het heroisch streven om de eeuwen te trotseeren. Er spreekt ook door de grootopgezetheid veler bouwwerken aller tijden en door de liefdevolle wijze waarop hunne onderdeelen zijn afgewerkt (veelal bebeeldhouwd) een zich volkomen geven voor datgene, wat men als boven het tijdelijk leven staand erkende. Uit bijna alle gebouwtjes en huizen uit vroeger eeuwen spreekt gemeenlijk ingehouden waardigheid, de wil om groot te zijn ook in het kleine, ware eenvoud des gemoeds.

Uiting van eenvoud des gemoeds is allereerst het zonder doel-loozen omslag samenstellen van het noodige, zooals men een eenvoudig woord spreekt, recht op den man af.

Het is daarom van groot belang voor de ontwikkeling der bouwkunst, dat acht wordt gegeven op de zuivere samenstelling. Terecht heeft Berlage de bouwkunst de kunst der zuivere samenstelling genoemd. Ook de traditie onzer bouwkunst voert ons hierheen. Het is de klaarheid, die het — wellicht eenige — voorrecht van onzen Westerschen geest tegenover dien onzer Oostersche broeders is, welke traditioneel reeds de oudste bouwwerken onzer, door het Christendom gelouterde, cultuur leidde, ook tot klaarheid en zuiverheid in de samenstelling onzer bouwwerken.

De alleroudste eigen bouwtrant van het Christendom, die zich omtrent de 4de eeuw in Syrië ontwikkelde en vandaar in West-Europa voortgezet en tot bloei gebracht, een tiental eeuwen als de universele Christelijke bouwkunst, althans als de levende kern daarvan, heeft gehandhaafd, onderscheidde zich van die aller andere religies door: klaarheid en zuiverheid van samenstelling, naast uitdrukking aan edele gevoelens.

Ten onrechte wordt wel eens gemeend, dat zuivere samenstelling de bouwkunst zou leiden tot enkel utiliteitswerk. Zuivere samenstelling beteekent echter nog niet de meest uit-gerekend-nuchtere verwezenlijking van materiele doeleinden met negatie der ideële! Hoe duidelijk dit alreeds moge schijnen, vereischt het tot een geheel juist begrip eene nadere uiteenzetting.

Het verschil tusschen bouwkunst en enkel utiliteitswerk is, dat naar de heerschende opvattingen van hetgeen men jegens God en jegens elkander verplicht is, aan de bouwkunst ten grondslag ligt het uiten van geestverheffende gevoelens: waardigheid, vroomheid enz. De stichter of stichters van het bouwwerk zijn uit dien hoofde bereid tot zekere offers, die bij enkel utiliteitswerk, gelijk wij dit vooral uit onzen tijd kennen, niet plegen gebracht te worden.

Deze offers bestaan niet, gelijk men aanvankelijk wellicht zou meenen, hoofdzakelijk in versiering, doch veeleer in de geheele vorming van het bouwwerk, die in het kort hare indrukwekkendheid ontleent aan het streven, dat men reeds bij de alleroudste oprichters van bouwwerken ziet: Eerstens deze een zekere massiviteit te geven; tweedens in de vormen van het bouwwerk de daarin optredende natuurkrachten te doen spreken; dertens in de vormen zelf, voor den beschouwer de bestemming van het gebouw duidelijk te maken. Vierdens moeten, om verstaan te kunnen worden, al de vormen van het bouwwerk nog zekere kwaliteiten hebben, en wel de volgende, die men eveneens alreeds aan de oudste werken van bouwkunst aantreft:

Eerstens moeten zij eenvoudig en bepaald van uitdrukking zijn; ingewikkelde en chaotische vormen toch houden den geest bij het speuren naar hun beteekenis gevangen en werken daardoor mysterieus en beklemmend.

Tweedens moet er een zekere orde bestaan in de vormen

der onderdeelen, om deze te kunnen overzien. Er moet orde heerschen in de grootte en den vorm der onderdeelen en in hun rangschikking: deelen die eenzelfde functie hebben, moeten ongeveer van gelijke grootte zijn; die een resp. meer of minder belangrijke functie voor het geheel hebben, een aan die belangrijkheid geëvenredigde grootte; tenslotte moet worden vermeden, alles wat te klein is, om goed te worden gezien op den afstand, waarop men het geheel het beste kan overzien.

Het utiliteitswerk nu, voor zoover het enkel en alleen op de meest economische wijze bevrediging van materiele doeleinden beoogt, mist uit den aard der zaak de voor gebouwen zoo wenschelijke massiviteit en de daarin tot uitdrukking gebrachte krachten, welke uitdrukking niet, of hoogstens alleenlijk rudimentair, ontstaat door het enkele verwezenlijken van materiele bedoelingen. Toch is het vooral deze uitdrukking, die den aanblik van een bouwwerk aangrijpend, ja fascineerend kan maken, gelijk dit o.a. nog bij sommige antieke tempels is waar te nemen. Uit dezelfde aangegeven oorzaak mist het enkel utiliteitswerk daarenboven ook gewoonlijk in de grootte en den vorm der onderdeelen de noodige, daarin niet zonder offers te bereiken, eenvoud, bepaaldheid en orde, zoodat niet zelden het enkele utiliteitswerk den indruk op den beschouwer maakt van raadselachtigheid.

Evenwel laten sommige groote utiliteitswerken, als hoogovens, fabrieken en havenwerken met hun vele installaties niet na, op den beschouwer indruk te maken, voornamelijk door den machtigen aanblik der menigte werktuigen, gebouwen enz. De geestverheffing, welke door een kunstwerk wordt gewekt, is echter iets anders dan ontzag voor of mede-trots over materiele machtontwikkeling. Uiterlijke, wereldsche macht is niet de sfeer der kunst.

Het kenteeken en de waarde van een kunstwerk liggen in het onzelfzuchtige gebaar, de edele bedoeling om den beschouwer te stichten, geestverheffing te brengen en aldus gelukkig te maken. Dit is oorzaak en verklaring, waarom men zich ook soms in den aanblik van een gebouw kan verheugen, ja, waarom zelfs aan weinig critische beschouwers vreugde en geestverheffing kan worden gebracht door zeer middelmatige bouwwerken. Wij behoeven slechts te denken aan de bekende Heilig-Hart-kerk te Parijs en het Gerechtsgebouw te Brussel, uit welke beide — door bouw en ligging — duidelijk de bedoeling spreekt om den beschouwer met materiele, en naar vermogen met geestelijke, offers tegemoet te komen, verheffing te brengen. Juist het ontbreken van deze — zeer zeker edele — bedoeling wordt eenigszins stuitend gevoeld in den aanblik van uitsluitend utiliteitswerk. Men kan dit waarnemen in de meeste industriestroken, waar in de gedaante van het bouwwerk, evenals in dat der werktuigen, voor den geest op den voorgrond treden de gebaren van: nemen, uitnutten, voor den beschouwendenden evenmenschen zich niets getroosten. Deze ziet zich dus gesteld voor de onverbloemde, door hogere gevoelens niet verzachte, uitingen van berekenende zelfzucht. Geen enkel stadsbestuur zal er dan ook aan denken, fraaie wandelwegen aan te leggen naar b.v. een gasfabriek of zinkpletterij, zooals men dit wel doet naar tempels of monumenten.

Dat men op het denkbeeld is kunnen komen in enkele utiliteitswerken een voorbeeld, een vooruitgang, ja den geheelen toekomstdroom voor de bouwkunst te zien, laat zich slechts verklaren door de ten opzichte der kunsten vrij sinistere geschiedenis der laatste eeuwen, waarin echte bouwkunst een zeldzaam verschijnsel is geworden en in stede daarvan stad en landschap hun karakter — of karakterloosheid — gingen ontleenen aan de ons bekende ordeloze en onderling tegenstrijdige menigte van capricieuze bouwwerken, die enkel hierin

overeenkwamen, dat zij uitingen waren van minder edele gevoelens. In stijgende volgorde geven zij een beeld:

eerstens: van hoogmoed en trots over materieel succes, hetgeen tot een onmisduidelijke uiting kwam door excessief vertoon van kostbaarheid bij middel van dure materialen en noodeloze bewerkingen, zonder dat deze voortkwamen uit den drang om daardoor een diepere beteekenis aan het bouwwerk te verleen. Vandaar onze 19de-eeuwsche, met wezenloze sierbewerkingen overlade gevels, vandaar ook reeds de looze pracht der vorstenverblijven uit de voorgaande eeuwen, de z.g. Lodewijk-stijlen enz.;

tweedens van geheele inzinking der opvattingen omtrent gestelijke waarde, die zich uitte in de laat 19de-eeuwsche imitatie-producten en de toepassing van wezenlijk-goedkoopdoel (waartoe de fabrieken de oplossing brachten) kostbaarschijnende bouwstoffen of bewerkingen en in een waren uithaal van — voor den oppervlakkigen en verbasterden kunstzin der menigte — kunstvol schijnende versiersels. Vandaar onze „salon“- en „paleis“-achtige, met kunst- en vliegmiddelen opgetrokken, quasi-luxe-gebouwen; onze — dit is immers toch voordeeler — „bkleedings“-architectuur; onze bouwsels die inwendig slechts stucadoorwerk te zien geven — daar hierin met de minste moeite-offers van den bouwmeester het ideaal: „épater le bourgeois“ kan worden bereikt;

derdens van cynisch materialisme, waaraan in de bouwkunst uiting wordt gegeven door de opvoering der technische volmaaktheid van alle onderdeelen, ter tegemoetkoming aan de meest modern-Westersche opvattingen van welstandsbehagen, verweekelijkte gemakzucht en angstige gezondheidszorg. En wat dit cynisme nog erger maakt: de droge, stariele apotheose der orde, zich uitende in een bijna abstracte precisieheid der rechte of gebogen lijnen en vlakken, alsook in het streven naar volkomen gelijkheid der zich herhalende deelen van een bouwwerk.

Vandaar onze effen naadloze vloeren, glad gelakt triplex-„hout“-werk¹⁾, vernikkeld en gepolijst metaalwerk, netjes verglaasde massa-tegeltjes, geslepen spiegelglas enz.

Gelijk hiervoren alreeds opgemerkt, behoort een zekere mate van orde tot de essentiële kwaliteiten van kunstwerk; zij dient de noodzakelijke verstaanbaarheid, door aanwezig te zijn in de grootte en rangschikking der deelen en in de zelfgeschapen vormcombinaties der versiering. Wanneer zij echter overheerscht, wordt het karakter der voorwerpen daarnaar bepaald. Waartoe dit leidt zien wij o.a. aan de cynische koelheid, die veelal machinewerk eigen is, vergeleken bij handwerk. De verklaring hiervan ligt voor de hand. In zekeren zin is het scheppen van orde het materieel succes van allen arbeid. Ook kunstwerk is een arbeidsprestatie, waarbij het echter niet in de eerste plaats om het materieel succes gaat. De edele indruk, dien een werk maakt, hangt juist af van het overheerschend karakter, dat het draagt als offer. Het moet als 't ware zeggen: „voor U“ en niet: „voor mijzelf“ en het geestelijk doel moet niet ondergeschikt schijnen aan het materiele. Heerscht nu dermate in een werk de orde, dat alle onderdeelen blijken hun feilloos strenge gelijkheid en regelmatigheid daaraan toch in de eerste plaats onderworpen schijnen, dan spreekt het werk ook in de eerste plaats als materieel succes, als eigen-nut; dit is de verklaring der dorre kunstloosheid die aan den aanblik van machinewerk kleef, niettegenstaande dit een schijnbaar grootere volmaaktheid als kunstprestatie heeft dan handwerk in vele gevallen. Deze volmaaktheid ligt echter op geheel ander terrein dan dat der kunst.

Het is een veeg teeken van onzen tijd, dat de kunst veelal in dienst moet gaan bij industrie en reclame.

¹⁾ Waaruit bijna geen hout meer te herkennen is.

Zou men oppervlakkig zeggen, dat deze veredeling der kunst het meest van noode hebben, uit den aard der zaak is het gewoonlijk slechts oorzaak van mislukte pogingen om zonder dat andere dan nuchter egoistische gevoelens bij de stichters worden gekoesterd, met reclame als het ware oogmerk eene nieuwe bouwmode te lanceren, die het hare ertoe bijdraagt om de hooge beteekenis der kunst, in casu der bouwkunst, steeds verder uit het oog te doen verliezen. Meer en meer gaat men in stede van middel tot geestesverheffing in de bouwkunst een aangename streeling van het oog, een gelijke der variëte-„kunst“ zien.

Alle oorzaken schijnen ertoe mede te werken, om de omstandigheden steeds ongunstiger te maken voor het ontstaan van echte kunstwerken. De bouwkunst van heden b.v. wordt den jongeren geleerd op daartoe ingestelde onderwijsinrichtingen. Het uitgebreid studieplan kweekt ongetwijfeld knappe menschen, wier eerlijke bedoelingen ten opzichte van de kunst men niet behoeft gering te schatten. De studie, om den geest te verrijken, verarmt echter veelal het hart en kweekt pedantisme. Mede daardoor is het alreeds langzamerhand een onwankelbare mening geworden, dat de kern der bouwkunst is: het vinden van knappe oplossingen, alzoo een werk van vernuft, ijver, studie enz. Dientengevolge bloeit ook het instituut van prijsvragen.

Men kan van onze huidige bouwwijze zeggen, evenals van het onderwijs reeds meermalen is opgemerkt en voor onze geheele samenleving eigenlijk geldt: dat zij eenzijdig verintellectueeld is. In de meening van velen is er zelfs een soort superbouwkunst, nl. „stedebouwkunst“, die per se boven het aanvoelingsvermogen van den leek gaat, hetgeen ook alreeds inzake de „gewone“ bouwkunst door sommige „Leute vom Fach“ wordt beweerd. Het kan waar zijn, doch men moet nooit uit het oog verliezen, dat om de stem der stilte, die bouwkunst is, te hooren, men in de eerste plaats een verdiept mensch moet zijn. Te beweren, dat de bouwkundigen in het algemeen rijker aan levensverdieping zijn dan de rest van het huidig menschedom lijkt mij echter een gewaagde stelling.

A. J. KROPHOLLER.

INSTITUUT VOOR SIER- EN NIJVERHEIDSKUNST: 'S-GRAVENHAGE. JAARVERSLAG 1929.

Wij begonnen ons jaarverslag 1928 met te zeggen dat de algemeene omstandigheden waaronder het Instituut werkt, geen aanleiding gaven tot nieuwe opmerkingen. Dit geldt ook voor 1929. In welk opzicht deze omstandigheden voor het werk van onze stichting nog altijd bemoedigend zijn, wij hebben dit in vorige jaarverslagen herhaaldelijk uiteengezet. Wij zouden er slechts aan willen toevoegen dat het ruimtegebrek, aangezien onze werkzaamheden en onze collecties gestadig groeien, elk jaar sterker gevoeld wordt. Het blijft een voornamelijk wensch voor het Instituut op uitgebreider schaal een krachtiger propaganda te kunnen maken; hoewel de middelen ontbreken om dit op den verlangden voet te doen, blijkt niettemin de bekendheid van onze instelling zich voortdurend uit te breiden; de beantwoording van vragen om inlichtingen, adressen, allerlei gegevens op ons uitgebreid gebied neemt dagelijks een groot deel van tijd en arbeid in beslag en het zijn zeer uiteenlopende categoriën die op deze wijze veelvuldig gebruik maken van de diensten van het Instituut: autoriteiten, kamers van koophandel in binnen- en buitenland, fabrikanten, kunstenaars, kunst- en andere scholen, reclame-bureaux, kunsthandels, particulieren waaronder opdrachtgevers maar ook belangstellenden als studeerenden, museum- en tentoonstellingsbezoekers, die zich wenschen te oriënteren; ondernemingen, commissies of personen die prijsvragen willen uitschrijven enz. enz. Al is uiteraard geen concreet beeld te verkrijgen van het effect dat met deze aanhoudende voorlichting en wegwijzing wordt bereikt, het spreekt vanzelf dat zij onze kunsten en den kunstenaars onafgebroken ten goede komt. De belangstelling voor onze takken van kunst, voor haar voortbrengselen en haar ontwikkeling, is de laatste jaren, mede dank zij den opwekkenden arbeid die daarvoor is verricht in den vorm van tentoonstellingen, lezingen, uitgaven, enz., aanzienlijk toegenomen, en wij herinneren er daarom de kunstenaars aan van welk belang het is dat zij ons, door het verstrekken van gegevens omtrent hun werk, afbeeldingen daarvan vooral, in staat stellen onze taak van voorlichting zoo juist en volledig mogelijk te vervullen.

Onder degenen aan wie belangrijke adviezen gegeven werden, waarbij een bepaalde opdracht onmiddellijk in de bedoeling lag, en welke adviezen wat de belangrijkste aangaat door het College van Advies der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst zijn uitgebracht, noemen wij o.a. de Nederlandsche Houtbond, het Bureau voor Meubel-architectuur „Het Woonhuis“ te Weltevreden, Koller en van Os' Handelsmaatschappij te Rotterdam, fabriek van Zilverwerken Gerritsen en Van Kempen te Zeist, N.V. Handel Mij. Holdert en Co., Bestuur Postchèque- en Girodienst, het Indanthrenhuis, de Afdeling Kunstzaken van de gemeente Amsterdam, Comité voor een Lorentz-monument, C. J. H. Sens, fabrikant van Koperwerken, Staatsbedrijf der P.T.T., Heyloo en Visser, Boekoop, G. Dijkers, Hengelo, H. J. Reesink en Co., Zutphen, Landré en Glindeerman, Amsterdam, British Tobacco Cy, Kerkbestuur van de Nederlandsche Hervormde Kerk te Goes, Rijksgebouwendienst, N.V. Blührman's papierhandel, Calvé-fabrieken, Delft, N.V. Radiatoren Maatschappij, Nederlandsch Postmuseum, Haariemsche Brandverzekering Maatschappij, enz. Deze categorie van adviezen betroffen onder meer: samenwerking van kunstenaars met industrieën, bijv. ontwerpen van klokken als seriële artikel, ontwerpen voor bedrukte stoffen, serie-meubelen, en dergelijke; eveneens unieke werken als wandschildering, tapijt, avondmaalstel, enz. Voorts reclamewerken, drukwerken als affiches, briefhoofden, frankeer- en sluitzegels, enz. Het advies beperkt zich niet tot het aanwijzen van een kunstenaar, doch strekt zich uit, naar gelang hieraan behoefte blijkt te bestaan, over het geheele tot stand komen van het werk, zoodat het Instituut zoowel opdrachtgever als kunstenaar terzijde blijft om desverlangd raadgevend of bemiddelend op te treden. Er zijn ook gevallen waarin een zouver uitgestrekte samenwerking niet noodig blijkt of niet wordt begeerd, en het komt dan wel voor dat noch de opdrachtgever noch de kunstenaar ons nauwkeurig van het verloop op de hoogte houden, zoodat ons het resultaat al te laat of in 't geheel niet bekend wordt. Vroeger hebben wij daar reeds op gewezen, en wij herhalen hier de opwekking aan adviesvragers zoowel als aan de ontwerpers die ingevolge ons advies met hen in relatie zijn gekomen, om ons den gang van zaken te willen mededeelen. Verschillende oorzaken doen soms de definitieve opdracht uitblijven of belemmeren het gewenschte contact. Aanleiding hiertoe is in enkele gevallen het door den ontwerper gevraagde honorarium; hierbij blijkt dat een deel van het publiek ook matige honoraria dikwijls te bezwarend vindt, meestal ten gevolge van onderschatting van de hoeveelheid arbeid die de kunstenaar moet verrichten en de waarde van het ontwerp (de conceptie) voor het verlangde werk. Men dacht „goedkoop“ van den „teekenaar“ af te komen. Onze ervaring leert dat het eenparig handhaven van minimum-normen voor honoraria in de toegepaste kunsten hier tegenover moet gesteld worden, en wij wijzen in dit verband op de concept-honorarium-tabellen van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (in haar orgaan gepubliceerd), welke zooveel mogelijk punt van uitgang zijn bij honorariumberekening door het Instituut. Het komt ons voor, afzonderlijke vermelding te verdienen, dat in enkele gevallen het Instituut niet in staat was voor industriële bedrijven de door deze verlangde jeugdige aesthetisch ontwikkelde krachten te vinden, ondanks dat het, zooals van zelf spreekt, bij zijn pogingen zich ook tot de kunstnijverheidsscholen wendde. Bij deze nasporing bleek het opnieuw duidelijk hoe gewenscht een nauwer contact tusschen deze scholen en de industrie is in onzen tijd. Ook in het buitenland wordt dit meer en meer gevoeld en is men in de verwezenlijking in menig opzicht verder dan hier; het eerste rapport van de Industriële Commissie der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst sprak zich in gelijken geest uit. In verband met deze materie heeft het Instituut een enquête ondernomen betreffende de wijze waarop buitenlandse scholen een vruchtbare aansluiting bij de industrie nastreven. In enkele gevallen, waarin het Instituut voorbereidingen trof in zake tentoonstellingen, kon het gewenschte resultaat niet worden bereikt. Zoo bleef voor een expositie van Nederlandsche ceramiek in een voornamen kunsthandel te Parijs, waartoe wij in samenwerking met den Directeur van den Dienst voor K. en W. der Gemeente 's-Gravenhage een collectie trachten bijeen te brengen, de inzending in 't algemeen beneden het peil dat in deze omstandigheden moest worden gesteld. Een H.B.S. in 's-Gravenhage steunden wij bij schoolettentoonstellingen van reclameplaten en van ex-libris door belangrijke inzending uit onze verzamelingen. Een bijzonder succes oogtte de Nederlandsche inzending op de tentoonstelling van ambtelijke drukwerken te Zürich, waarvoor de leider, de directeur van de Kunstgewerbeschule, aldaar, onze medewerking had ingeroepen. Onder de werkzaamheden van voorlichting en bemiddeling worden in 't bijzonder genoemd het behandelen van prijsvragen (waarbij wanneer de voorbereiding in het juiste stadium is gekomen de medewerking wordt gezocht van de permanente prijsvraagcommissie) en van auteursrecht-kwesties. Ter zake van prijsvragen maakte o.a. de E.R.K.A., de Bond van Nederl. Schilderspatroons, de Nederl. Spaarbankbond gebruik van de diensten van het Instituut. In auteursrecht-aangelegenheden traden wij raadgevend en bemiddelend op (een nadere aanduiding van deze gevallen leent zich niet voor publicatie) evenals elders in vragen die contractuele

verbintenissen tusschen opdrachtgevers en kunstenaars raakten. Schrijvers over onze vakken en journalisten maakten gebruik van gegevens welke het Instituut kan beschikbaar stellen of aan het verzamelen waarvan wij medewerkten (o.a. reproductie-materiaal). Aan den heer C. P. Harnung te New York bijvoorbeeld bezorgden wij aldus alle gegevens en voorbeelden betreffende Nederlandsche drukkers-, uitgevers-, handels- en andere merken, voor zijn uitgave over deze soort van grafische kunst. Met verschillende kunstenaarsverenigingen werd een goede verstandhouding en samenwerking gevonden of bevestigd; dit laatste geldt ook van de 's-Gravenhaagsche Schoonheidscommissie. In drie gevallen hielden wij besprekingen met ouders, die voor hun kinderen raad en voorlichting zochten met het oog op wenschelijkheid of mogelijkheid van opleiding in een onzer vakken. Onze verzamelingen werden in het afgelopen jaar met tal van foto's, boeken, affiches, enz. verrijkt. Met dankbaarheid worde vermeld tot de uitgevers en redacties welke ons hunne periodieken plachten toe te zenden, dit ook in 1929 bleven doen; een medewerking die door ons zeer op prijs wordt gesteld. Van de aanwinsten kunnen wij slechts onvolledige opsomming geven, wij noemen eenige belangrijke voorbeelden van verschillende soort: Foto's: interieur (meubelen): N. P. de Koo, H. van Arlslooy, G. Rietveld, J. Buys, W. Penaat; Beeldhouwwerk: Wenckebach, van den Winkel, Jordens, Schultsz, van Reyn, W. Radecker, Chébet; Glas in lood: W. Mengelberg; Ceramiek: F. van Katwijk, W. Ruendaal, W. C. Brouwer, Groeneveldt; Metaalwerk en derg.: Gissen, Alons; Tapijten: J. Gidding; Lampen: Lensvelt, Gispens; Boekbanden: E. Menalda, Luns; Typografie: A. A. Stols; Affiches: J. D. Ros, Vetterman, „Boeatan“, Huis Luna, Wilminck (V.V.V.), J. Jongert, van der Lek, C. Mus (H. Kunstkring), A. van 't Hoff, J. W. Veltman, Aenes Canta, Ch. Beekman, V. Huszar, S. H. de Roos, J. Briedé, A. Klüpper, D. Rüdemann, Pol Dom, H. Kamerling-Onnes, Schwarz, Aronson; Drukwerken: Stadsdrukkerij Amsterdam (F. Cohen, A. Klijn, T. Baanders, W. Arondeus), J. Denijs, J. Kraan, C. Alons (De IJsel), A. Th. Peet, P. Zwart (congres P.T.T.), P. Schultema, A. Kurvers (Int. Tent. gewerken), C. de Haas, N. v. d. Vecht, P. Vijlbrief, C. Nypels (Leiter Nypels), de Koo; Grafisch werk (Illustr.): J. Franken, J. Boon, G. Hilhorst, Mohr; Schrift: Mevr. Strasser-Berlage; Boeken: Brusse Uitgevers Mij; Verzen van Vondel, In Philips' Wonderland, Sagen van Brabant, Em. Querido; Ter herdenking van Adama van Scheltema, Coenen, Reizen, Joh. Schwencke, Nederl. Ex-libriskunst; P.T.T.: Les timbres-poste des Pays-Bas 1906-1929; Kalenders: Janas (Nypels), Fré Cohen (Vooruitgang), Kees Koeman, C. Rol (Radio Holland), Verhorst (N.V. Zuid-Ned. Drukkerij), Pennings: H. J. Etienne (Ver. v. Penningkunst), D. Wolbers (Holland Indië), enz.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

P. W. Scharroo: Toezicht en Bouwcontrole bij de uitvoering van Betonwerken. Uitgave van Moorman's periodieke pers N.V., Den Haag. Een klein, doch uiterst handig boekje, niet over het construeren in gewapend beton of over de berekeningswijzen, doch uitsluitend over de praktische uitvoering daarvan, waarbij vooral op de talloze fouten, gemaakt door niet- en halfdeskundige uitvoerders, op aanschouwelijke wijze wordt gewezen. Eenvoudige globale keuringsproeven welke ter oriëntering op het werk kunnen worden genomen zijn duidelijk omschreven, terwijl ook aan de beteekenis der gebruikelijke laboratoriumproeven de noodige aandacht is besteed. Verder bevat het boekje tal van kleine praktische wenken, die het zoowel voor uitvoerder als opzichter van belang maken.

P. W. Scharroo: De ontwikkeling van den Betonweginbouw. Uitgave Moorman's Periodieke Pers N.V., Den Haag. Het werkje is bedoeld als een tweede uitgave van het in 1927 verschenen boekje „Betonwegen“, dat in verband met de snelle ontwikkeling van de weginbouw-techniek een algeheele omwerking noodig maakte. Men kan het werkje apprecieeren op zijn bijzonder gebied, ook al onderschrijft men niet ten volle het hiernavolgende citaat uit de inleiding. „Geleidelijk zijn de weginbouwers gaan inzien, dat deze wegconstructie, mits zij goed wordt aangelegd, aan zeer hooge technische vereischten voldoet en dat zij voor het moderne verkeer in tal van opzichten bijzonder groote voordeelen oplevert. Maar ook de weggebruikers, voor wie tenslotte de wegen worden gemaakt en die zich daarvoor groote financiële offers moeten getroosten, gaan geleid door de ervaring der praktijk, meer en meer erkennen, dat voor hoofdwegen met een uitgebreid en zwaar auto-mobilverkeer, de betonweg de meest aangewezen wegverharding is, mits bij de vervaardiging de cischen, welke hieraan moeten worden gesteld, in acht worden genomen. Het is dan ook alleszins te verwachten, en met het oog op de meest doelmattige besteding van de voor den weginbouw beschikbare gelden, ten zeerste gewenscht, dat bij de verdere oplossing van het weginbouwprobleem, ook in ons land de betonweg die plaats zal gaan innemen, welke aan den wegconstructie toekomt in verband met hare eigenschappen en met het oog op het te verwachten verkeer“.

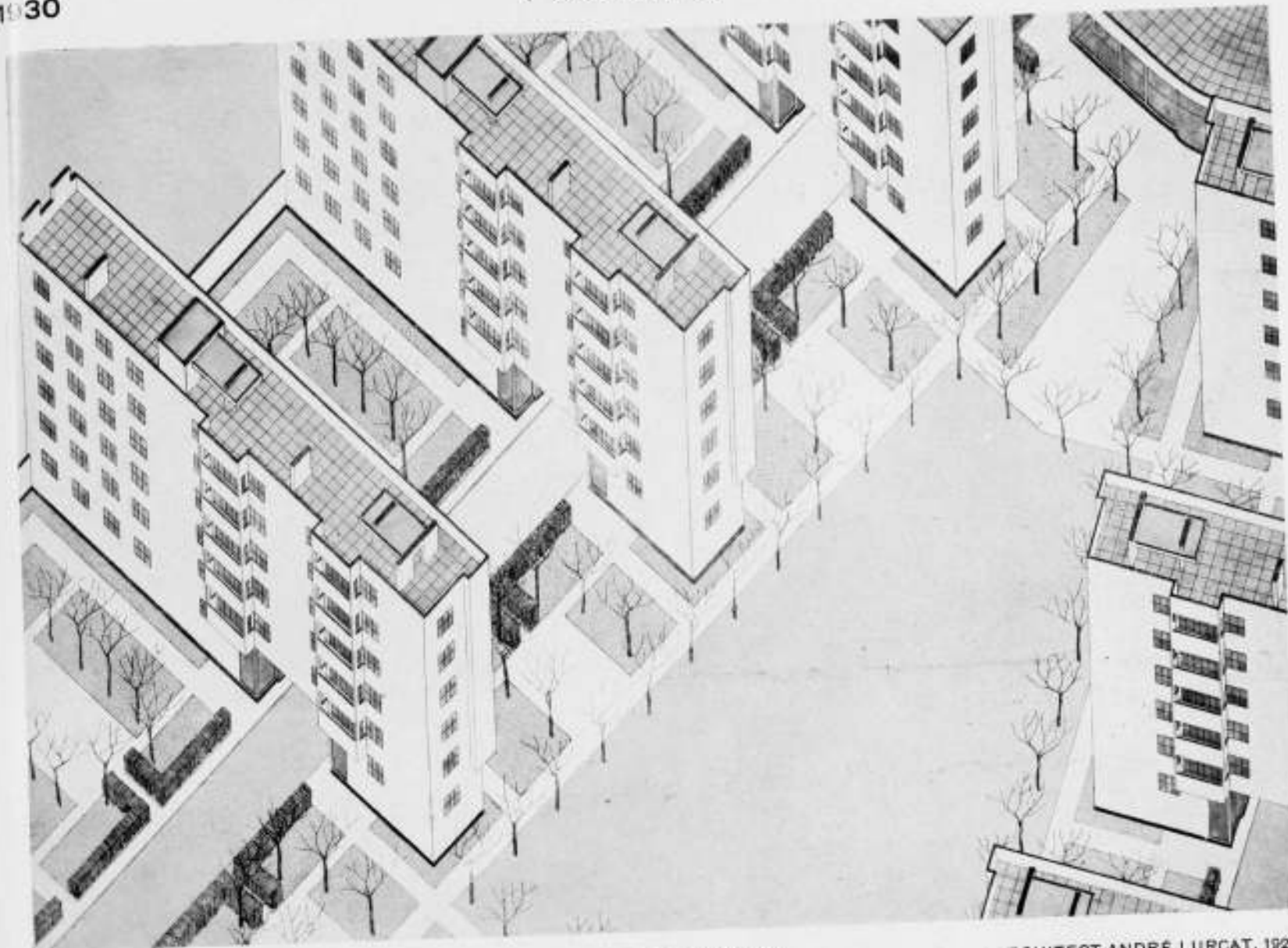
H. I. S.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: JR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, JR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. NO. 36736
 1 NOVEMBER

1930

NO 44

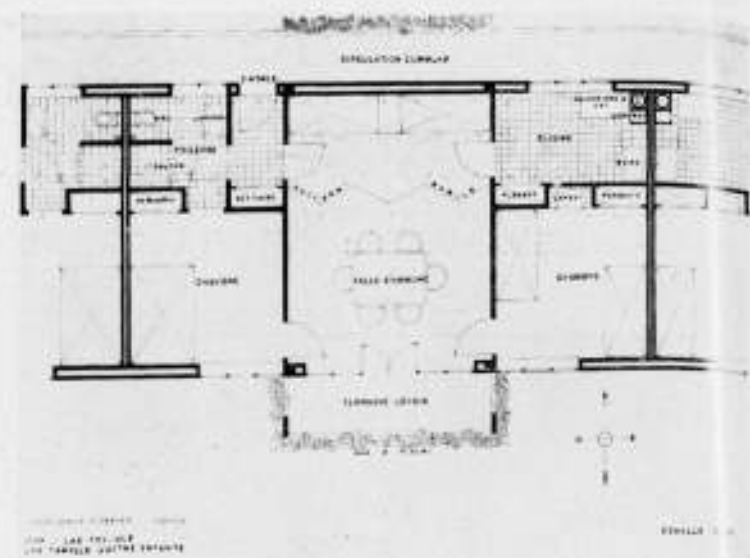
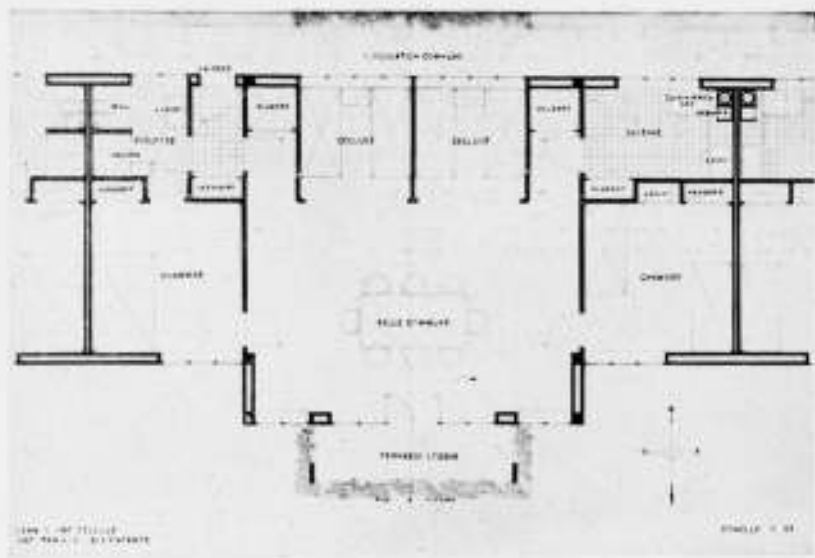
ARCHITECT ANDRÉ LURÇAT, 1926.

WONINGBOUW-PROJECTEN VAN ANDRÉ LURÇAT.

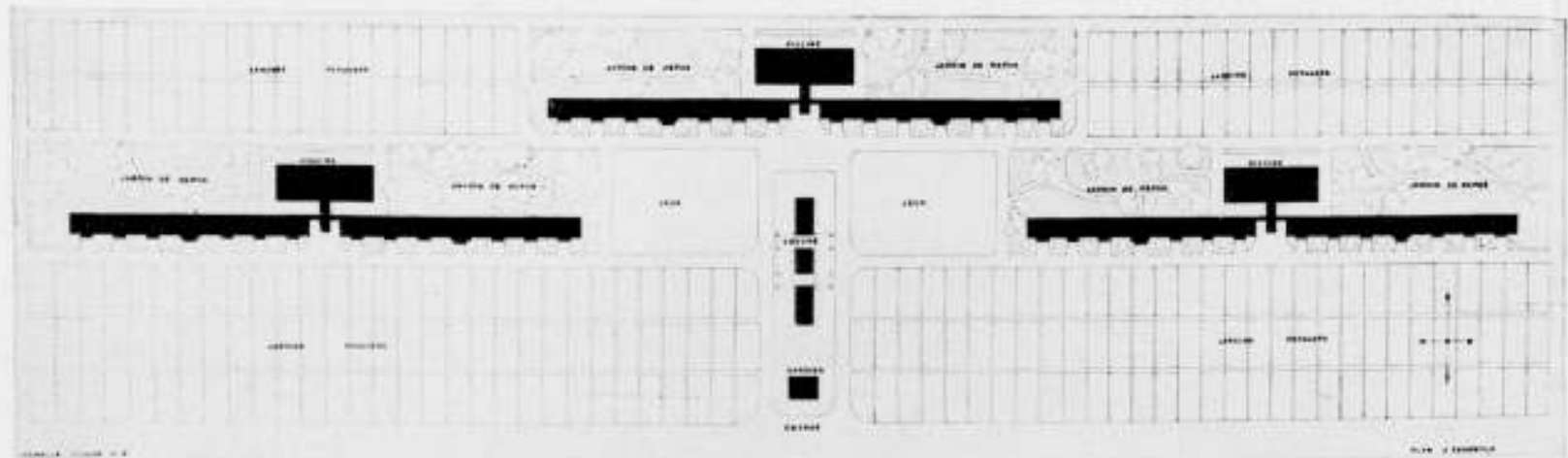
Lurçat is een van die architecten, die zich niet beperken tot de opdrachten, welke hun gegeven worden, maar die zichzelf op-gaven stellen. Hij nam de arbeiderswoningbouw in studie. Huis naast huis is gebouwd aan straat na straat en later blok na blok. Wordt zoo de grond het best benut? Verkrijgt men zoo de gunstigste woningen? Is het noodig, is het langer te verantwoorden deze historische bouwwijze te volgen, domweg door te gaan in de oude sleur? Neen, antwoordt Lurçat en hij is de eerste niet die tot die conclusie komt. Het is traagheid, gebrek aan creatief en organisatie-vermogen. Lurçat brak met vele tradities en bouwde uit gezonde grond-beginselen een nieuwe verkaveling, een nieuw woningblok en woningtype op. „Zon“ doopte hij het project, dat het resultaat van zijn studie werd. Zon in de woningen — alle kamers op 't Zuiden — zon rondom in de wandeltuinen en de groentetuintjes voor elk gezin, meer zon in het leven der menschen te brengen was zijn doel. Elk dubbel blok heeft zijn zwembad,

samen hebben ze twee speelterreinen en een kinderbewaars-plaats. Op den beganegrond hebben de gebouwen centrale voorzieningen; bergkeldertjes zijn daaronder. De woningen, verdeeld over zes verdiepingen zijn uitermate compact en straf van indeeling. Het oppervlak van het meerendeel der wonin-gen, die berekend zijn op gezinnen met vier kinderen, bedraagt circa 65 M², dat van de woningen bestemd voor gezinnen met zes kinderen bedraagt circa 92 M². Hierbij komt nog een loggia voor elke woonkamer. Elk dubbel blok van 84 woningen heeft een hoofdtrap en twee liften; de woningen worden verder be-reikt langs open gangen. Dit is het klare, idealistische studieproject van 1925. De ge-heele opzet is symmetrisch. 't Geheel doet wat theoretisch aan. Dat keuken en ingang met toilet symmetrisch zijn geordend ten opzichte van de woonkamer, dunkt mij een wezenlijk be-tenaar tegen het woningtype, daar zodoende de weg van de keuken naar de deur vrij lang wordt, vooral in de groote woningen. De gedachte om de bewoners elk een tuintje te geven, geordend in een groot geheel, is zeker aantrekkelijk.

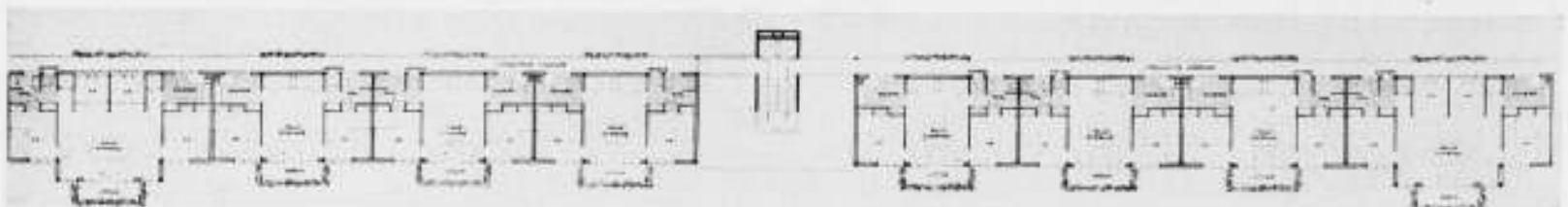
361

WONINGEN VOOR GEZINEN MET 6 EN MET 4 KINDEREN.

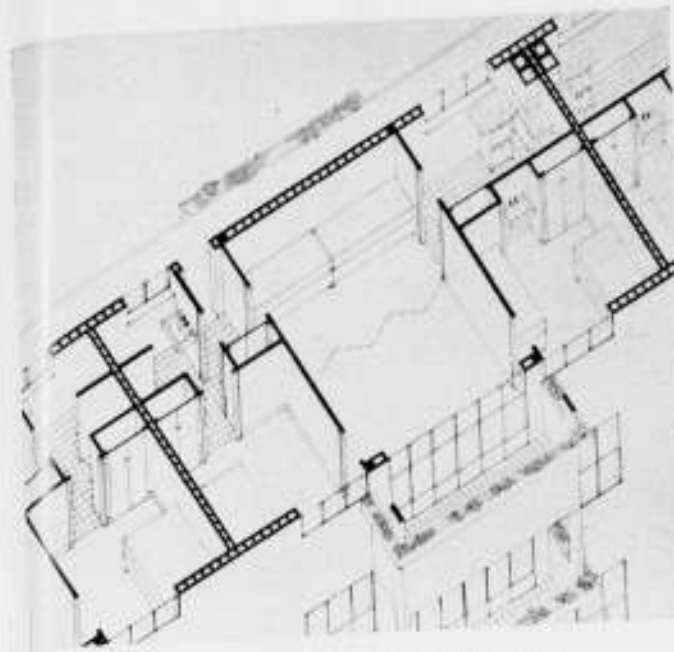
SITUATIE.

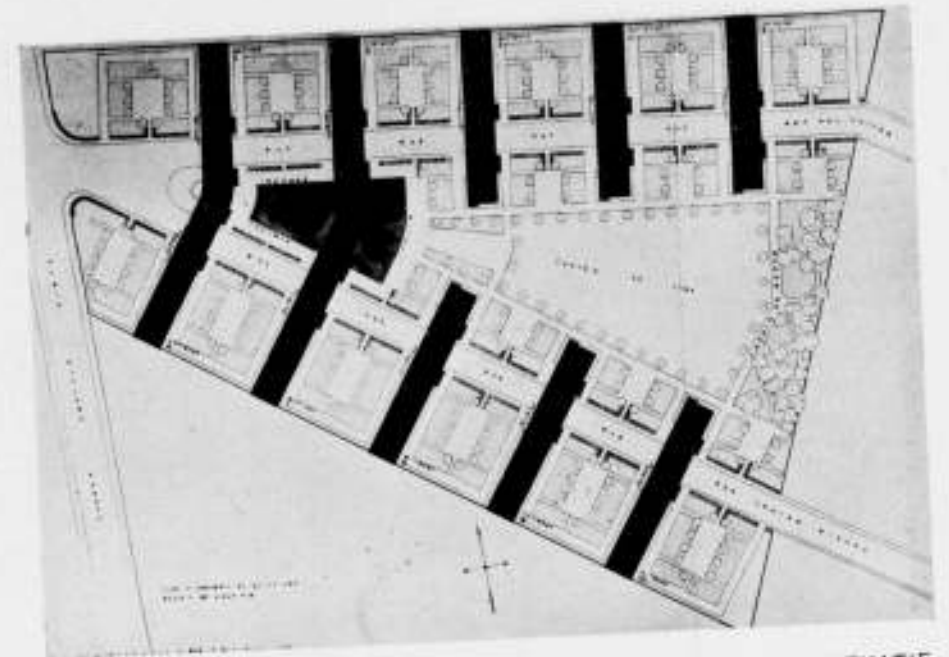
MIDDENDEEL VAN GEVEL EN PLATTEGROND VAN EEN DUBBEL GEBOUW. PLAN VAN EEN COMPLEX ARBEIDERSWONINGEN „SOLEIL” ANDRÉ LURÇAT 1925.

Treffend is hoe hij het gezin hoog houdt. Of de lange galerijen zouden voldoen, lijkt mij te betwijfelen. (’t Doet even terugdenken aan een project van Boterenbrood van 1920.) Een jaar later, in 1926, nam Lurçat deel aan een besloten prijs-362

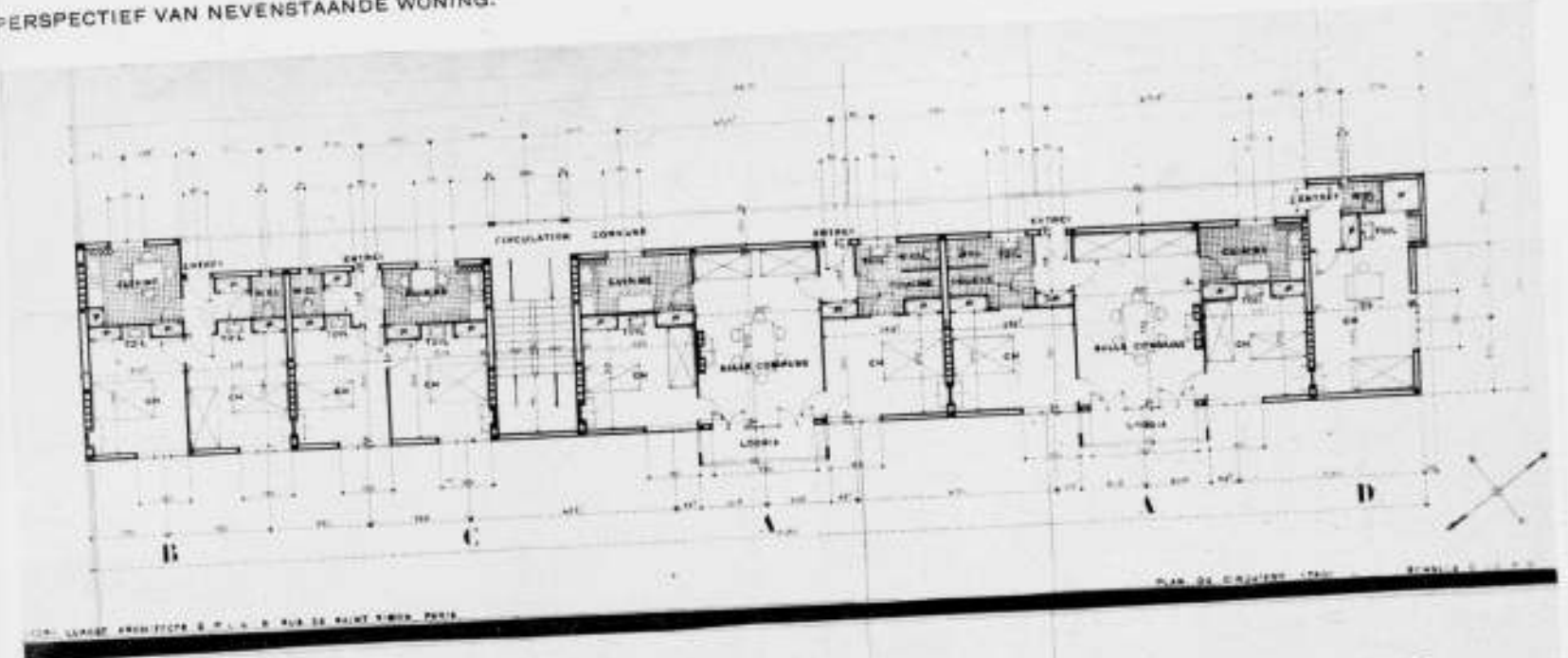
vraag of meervoudige opdracht voor de bebouwing van een als ongunstig te kwalificeeren driehoekig terrein. Hij had zijn studie niet tevergeefs gemaakt; op merkwaardig elastische wijze paste hij zijn studiemateriaal toe. Hier bleek hoe hij zich

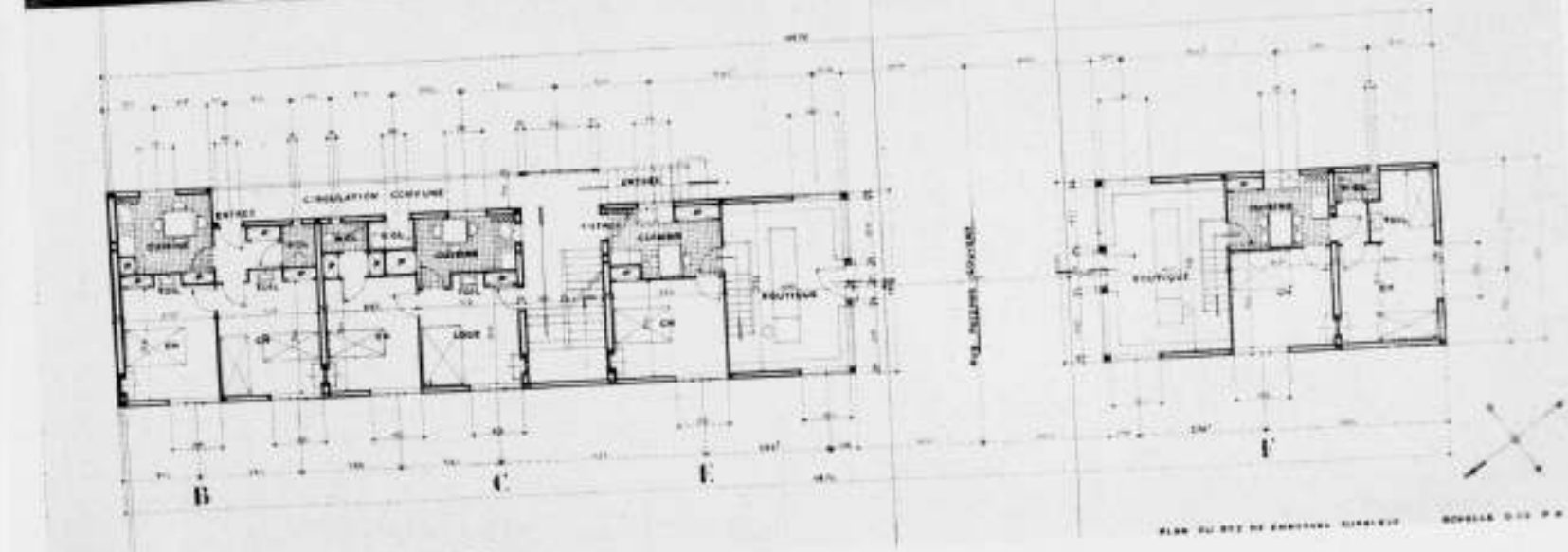
PERSPECTIEF VAN NEVENSTAANDE WONING.

SITUATIE.

DR. LURÇAT ARCHITECTE 8 P. L. E. 8, RUE DE SAINT-BENOÎT, PARIS

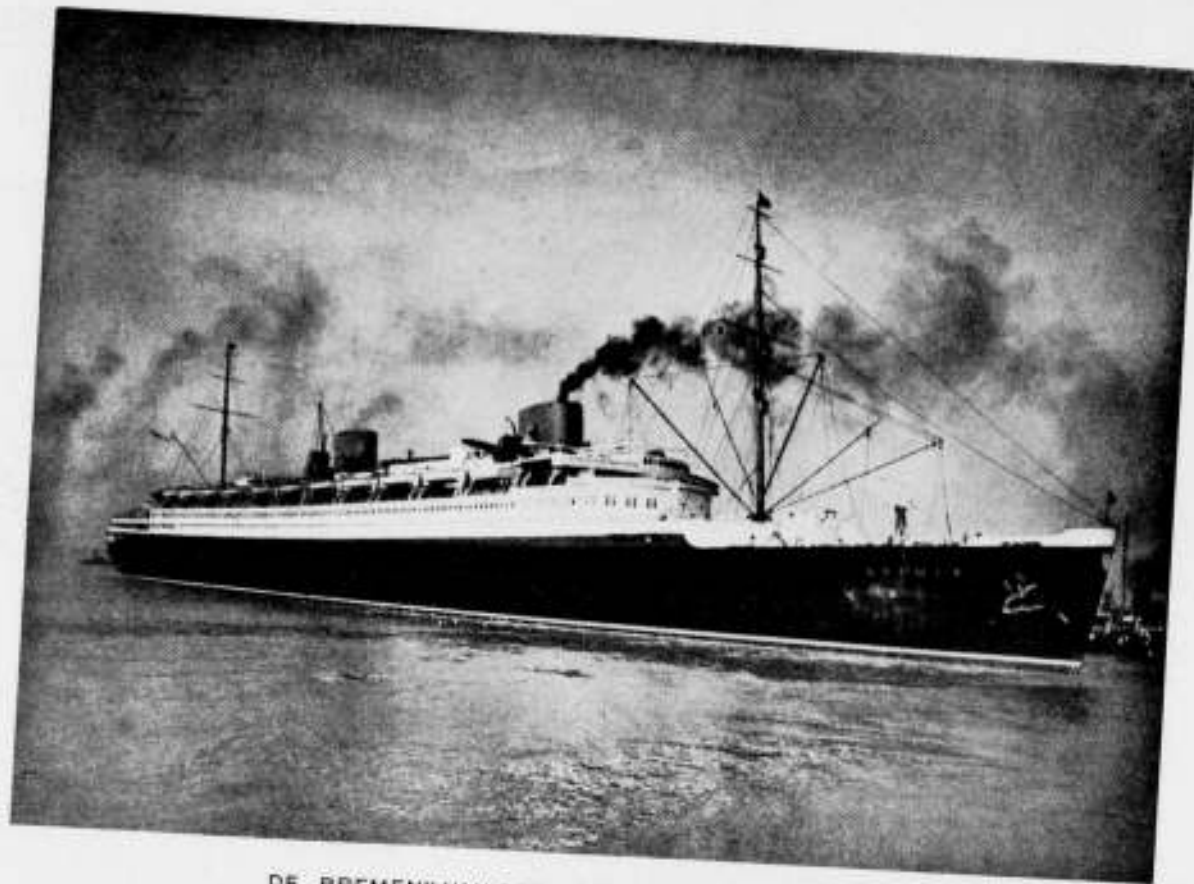

DR. LURÇAT ARCHITECTE 8 P. L. E. 8, RUE DE SAINT-BENOÎT, PARIS

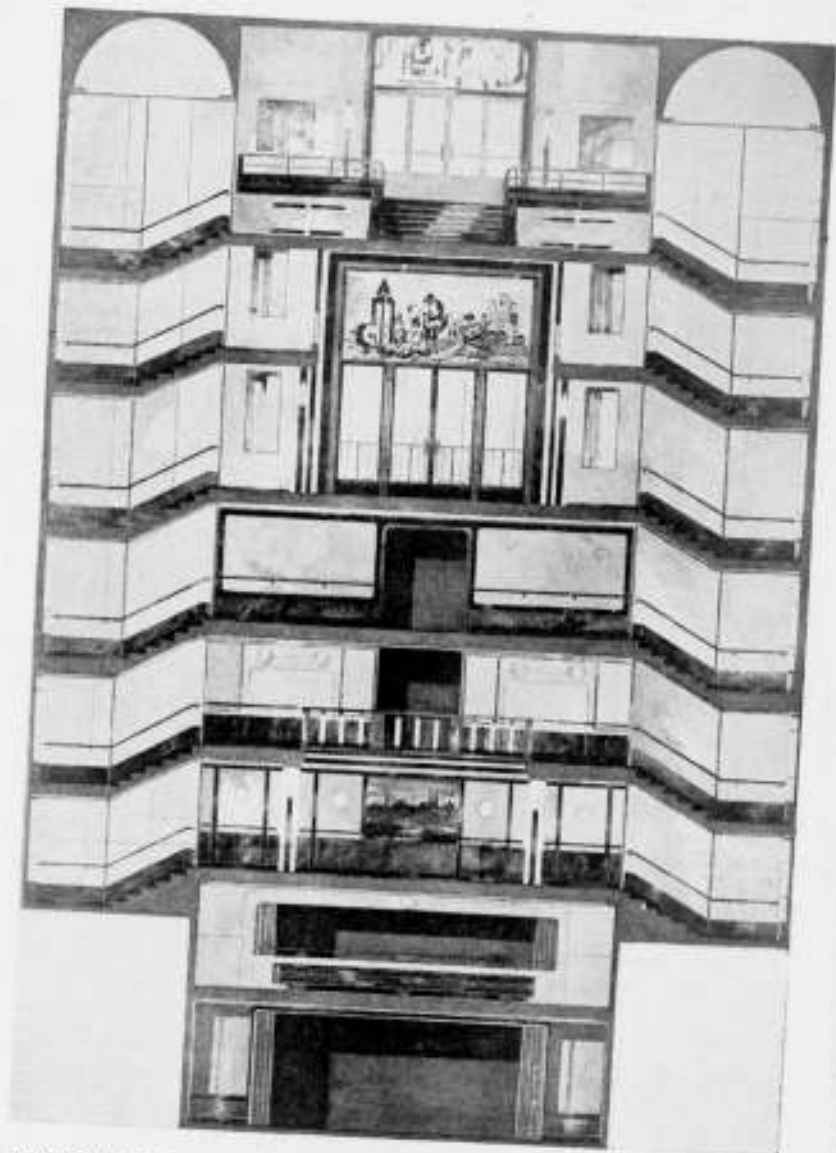
VERDIEPING EN BEGANE GROND VAN EEN DER GEBOUWEN. PLAN VOOR EEN COMPLEX ARBEIDERSWONINGEN TE VILLENEUVES St. GEORGES. ANDRÉ LURÇAT 1926.

op de praktijk kan instellen, zonder echter concessies te doen aan versleten conventies van bouwen en wonen. Van den nood maakte hij een deugd: de woningen werden Oost-West ontworpen over de straten heen; het driehoekige terrein

leverde in plaats van een ongewenscht dichte hoekbebouwing een speelterrein op, vrij van de straten. Aan de straten zijn winkels gedacht, op de punt van den driehoek is een was- en badhuis ontworpen. Het woningtype onderging wijziging; er

DE „BREMEN“ VAN DEN NORD DEUTSCHEN LLOYD

DOORSNEDE OVER HET TRAPPENHUIS 1^e KLASSE.
ONTW. PROF. FRITZ AUGUST BREUHAUS.

DE BALZAAL OP DE „BREMEN“.
ONTW. PROF. FRITZ AUGUST BREUHAUS.

kwamen een- en tweekamerwoningen en elke kamer kreeg een stoepplaats in plaats van centrale verwarming. Behalve 't speelterrein werden gemeenschappelijke tuinen gemaakt en Lurçat zou Lurçat niet zijn, als niet ook de daken voor recreatie werden ingericht. De blokjes hebben een diepte van 7 M. en een onderlinge afstand van 24 M., wat meer is dan blokken langs de straten zouden hebben gekregen. Dit project is ook oeconomisch geheel verantwoord, maar tot uitvoering is het niet gekomen. Daarvoor was de opzet toch te stout.

W. B.

OZEAN-EXPRESS „BREMEN“, door Prof. F. A. Breuhaus de Groot. Verlag F. Bruckmann, A. G. München.

Het is moeilijk van de neigingen van de menschen een duidelijke voorstelling te krijgen. De menschen lijken in hetgeen ze „eigenlijk“ willen, wat kameleon-achtig. De stad is niets. Alles bij mekaar: „mensch-onwaardig“. Daarom vlucht men naar buiten. Het kostbaarste bezit der steden, de woonhuizen der vroegere eeuwen, ze worden verlaten, onttakeld van oude luister en gemeubeld met Roneo-duplex en Remingtons. Het begon in vroeger eeuwen onder de vorsten, die in somptueuse lustverblijven liefhebberden, het duurt voort, thans, tot onder de duizenden die hun riant gelegen landhuisjes bewonen en natuurreservaten zijn noodig om van boschrijke streken geen landelijke Jordaan te maken. Alzoo onderkennen wij de neiging van de menschen rust en zichzelf te zoeken in de natuur. Lichamelijk, hoewel ook geestelijk. Tot de moderne mailboot deze drieste veronderstelling omver komt varen en jammerlijk laat verdrinken. Want in stede de waargenomen neiging — te weten, rust en zichzelf te zoeken in de weldadige frisheid van de natuur — zich het krachtigst te zien openbaren in de waarlijk unieke gelegenheid, om eens rust en zichzelf te zoeken in de weldadige frisheid van de natuur, die een zeereis biedt, zien we juist het tegengestelde tot uiting komen, de zucht naar onrust en zichzelf ontvluchten, kortom het verlangen naar: de stad.

De moderne mailboot wil de stad zijn, want het reizend publiek verlangt de stad.

Om redenen van comfort. Deze is voor rust en zichzelf zoeken in de weldadige frisheid der natuur natuurlijk geen vijf of zes dagen te ontberen. Laat staan langer. Daardoor wordt een mailboot een drijvende stad. De techniek daarvan is haar glorie. Maar het beeld dat we ervan opvangen wekt het gevoel van kinderachtigheid, dat tegelijk iets leugenachtigs heeft. Men schaamt zich voor het schip-achtige van een schip, en berooft daarom het schip van zijn ziel. Bekijk zoo'n schip-ziel eens in de open-modellen in ons Rijksmuseum en vergelijk haar met de doorsnede van de Bremen op bijgaande plaat. Hotel George VII. Neen, zoo'n mailboot is een leugen, natuurlijk een leugen om bestwil (om 't dividend); maar een interieurkunstenaar, zelfs de brutaalste, kan hem niet goedpraten. Daarom zijn de beste hutten die van de stokers, die daarom niet in plaatwerken voorkomen. Dus ook niet in dit. En had vroeger de wenteltrap in de oude Hollandsche huizen de sloopstrap tot model, (wat naar men beweert, niet deugde) thans voelen we ons op de sloopstrap van de moderne steamer in het Theatre Pigalle of in Breitenbacherhof. Als hier de neigingen der menschen invloed hebben, hou ik vol dat het moeilijk is daarvan een duidelijke voorstelling te krijgen.

J. P. M.

OVER PRIJSVRAGEN GESPROKEN...!!! (Ingezonden). Toen in de jaren 1917—'18 de prijsvraag werd gehouden voor een nieuw gebouw ten behoeve van de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, bracht de uitslag hiervan drie groote verrassingen. Bij het openen der naambrieven van geheel uiteenlopende, maar alleszins bekwame projecten kwamen drie onbekende of in wijderen kring althans te dien tijde nog onbekend gebleven jongere architecten in het volle

WINKELSTRAAT OP DE „BREMEN“. PROF. F. A. BREUHAUS ARCH.

TRAP NAAR DE EETZAAL 1^e KLASSE
ROLAND-BEELD DOOR WALTER SCHMIEG.

licht der openbaarheid. De ingenieurs Duiker en Bijvoet met hun eerste-prijsbekroonde zeer moderne project, wijlen architect De Klerk met motto „Groot-Amsterdam“ en Ir. Klijnen met motto „Lage Landen“. Deze rijke oogst van goed werk was niet alleen te danken aan de organisatie der prijsvraag zelf met vóór- en na-wedstrijd, maar eveneens aan de samenstelling der jury met menschen van autoriteit als Dr. Berlage en wijlen arch. de Bazel, een jury welke een uitspraak deed en ook dorst te doen ten aanzien van werk, waartegenover men uit den aard der zaak toch nog zeer sceptisch stond. Sindsdien heeft men deze voortreffelijke en eerlijke methode van onderlinge kracht-meting meer en meer verlaten en zijn onder drang van bepaalde belanghebbenden onder de architecten zelf, de zoogenaamde uitnodigingsprijsvragen in de mode gekomen, waarbij meestal hoogstens 4 of 5 „sterren“ worden uitgenoodigd een plan te maken tegen een overigens vrij behoorlijk en op tijd uit te betalen honorarium. Het heet dan, dat de goede architecten (in dit geval dus blijkbaar de 4 of 5 „sterren“) toch nooit aan een openbare prijsvraag mededoen, omdat hun de tijd (en misschien ook de lust?) daartoe ontbreekt.

Men kan aldus een gansche reeks van dergelijke „onderhand-

sche prijsvragen" noemen, waarvan die voor het Museum-theater te Amsterdam, het Beursgebouw te Rotterdam, eenige groote warenhuizen en een paar Raadhuisen de voornaamste zijn. En gedurende dat geheele dozijn jaren is er geen belangrijker openbare prijsvraag geweest hier te lande, dan een water-toren, een boerderij en een gereformeerde Kerk.

Zelfs wanneer de resultaten van dat soort prijsvragen, waarbij steeds weer in eentonige volgorde dezelfde namen wisselen, werkelijk zoo wereldschokkend waren als de éézijdige voorlichting in de vakpers en diensvolgens ook in de groote pers zou doen vermoeden, dan nog ware dit systeem van elkaar den bal toewerpen voor een gezonde en vrije ontwikkeling der architectuur alleszins verwerpelijk. Want de sprongs-gewijze ontwikkeling der architectuur heeft goeddeels altijd op het prijsvraag-systeem gesteund. Was het eerste Beurs-project van Berlage ook niet een prijsvraag en werd Saarinen niet beroemd door zijn Vredespaleis-project? Het prijsvraag-systeem mits goed georganiseerd opent vrijwel de eenige mogelijkheid voor begaafde jongeren tusschen de arrivisten door te komen.

Eindhoven wenscht een nieuw Raadhuis te bouwen en wendt zich zonder eenig voorbehoud om advies tot bestaande architecten-organisaties. Een prachtige gelegenheid voor het houden van een nationale prijsvraag! Neen, Heeren architecten zonder roem, maar met jeugdige eerezucht om eens achter Uw teekenschot te gaan zitten en te toonen waartoe ook U in staat bent; neen Heeren, de neuzen zijn reeds geteld en weer... ach U weet het de ééntonige rij namen met wat R.K.-architecten van wege de politiek in het Zuiden, alles ingefluisterd door Uw eigen organisaties.

Het wordt tijd, dat hiertegen zich stemmen verheffen!

Men eische groote openbare prijsvragen in gevallen als bovenstaand, waar het gaat om Rijks- of Gemeente-gebouwen.

Men eische kleine jury's met groote autoriteit, zonder Zweedsche-, Byzantijnsche- of andere complexen (desnoods een jury van één man, eventueel een buitenlandsch architect van algemeen erkende bekwaamheid).

Men eische werkelijke jury-uitspraken en geen geschipper met premiebedeeling.

Men eische bij onderhandsche prijsvragen (wanneer werkelijk mocht blijken dat om bepaalde redenen de bouw-opdrachtgevers geen openbare prijsvraag kunnen houden) steeds minstens één uitnodiging voor een bekwaam jong architect. (De oudere collega's weten heusch wel dat ze bestaan.)

Maar wat men vóór alles eische, is openbare kritiek in ons eigen vakblad. Onder de nu zoo hoog op het paard getilde oudere collega's waren er ook die in hun jonge jaren geen blad voor den mond namen en zelfs hun zeer individualistische banvloeken slingerden over het achteraf nog niet eens zoo onverdienstelijke werk van bekwaame architecten. Niet de opgemelde artikelen Uwer satellieten, maar een openlijke, eerlijke bespreking der belangrijke uitgevoerde werken, die zoowel het feilen als het slagen toont, hiermede zijn alle partijen in het algemeen en de bouwkunst in het bijzonder gediend.

Eindhoven, 19 October 1930.

H. E. v. d. PAUWERT.

INGEZONDEN.

H. K. H. Juliana heeft als herinnerings-geschenk aan Haar Leidsche studie-tijd, ten geschenke gekregen, een „monstruositeit" welke riekt naar „huisvlijt" uit lang-ervlogen dagen, en waarvan wij ons „bevrijd" dachten. Niet alzo, helaas.

K. P. C. de Bazel „schiep" de wieg waarin 't kindje „Juliana" zou komen te liggen. Dat was een goede daad, van de opdrachtgevers doch ook van hem.

Het bedoelde „huldeblijk" (neen lacht nu niet) is een MIS-DAAD, want deze daad is gansch-en-al MIS. Dat komt ervan, als de opdracht door verkeerde handen, in verkeerde handen wordt gelegd.

WILLEM C. BROUWER.

FOTO BLEUZÉ.

Omtrent dit klokje lazten we in de dagbladen:

Het klokje is vervaardigd van ebbenhout, opgelegd met ivoren randen. Boven het uurwerk is de koninklijke kroon in goud aangebracht. De wijzerplaat is van ivoor en goud; de wijzers voeren den naamletter der Prinses. Om de wijzerplaat is een rand van topazen, die de minuten aangeven; de plaat wordt omringd door vier oranjetakken, waarvan de vruchten topazen zijn. Onder de plaat is een cartouche bevestigd, omringd door topazen, waarin de jaartallen 1927—1930. Rechts het wapen van Leiden; links de gehelmde Minerva, waarboven en beneden oranjetakken met topazen. Op de zijkanen de naamletter der Prinses, waarboven de Kroon. Aan de achterzijde op een gouden plaat de opdracht onder een versiering van oranjetakken met de Leidsche sleutels.

Boven het geheel verheft zich op een bronzen voetstuk een nauwkeurige reproductie der Leidsche Academie in goud. Het fraaie kleinood is uitgevoerd naar een ontwerp en teekeningen van den wnd. directeur der Lakenhal, den heer A. Coert, door den heer M. Brinks, goudsmid te Leiden, Turfmarkt 11. De bijbehorende cassette is uitgevoerd door den heer J. J. Labree, boekbinder te Leiden, Langebrug 1.

EEN WERK VAN PETER BEHRENS IN SALZBURG.

De stad Salzburg oefent zelfs op den meest vluchtigen bezoeker een wonderlijke bekoring uit. Hare onvergelykelijke ligging aan den voet van den loodrechten vestingberg en hare prachtige architectuur, waarin zuidelijke zucht naar praal en grootscheit en noordsche intimiteit en gevoel voor schaal tot een merkwaardig homogeen mengsel zijn samengesmolten, maken haar tot een der mooiste steden der wereld. Machtige en prachtlevende geestelijke heerschers regeerden hier over een gemoedelijk en wereldsch volk en deze tegenstellingen schiepen in Salzburg een lokale sfeer, die als het ware de essence is van het Duitsch-Oostenrijksche volk. Was niet Mozart, aan wien men deze mengeling van Noord en Zuid zoo duidelijk kan analyseeren, op en top een Salzburger? Als prikkelende berglucht werkt deze sfeer nog steeds op den bezoeker, en geen wonder is het, dat kunstenaars van allerlei slag hierdoor worden aangetrokken. Ongewoon groot is het aantal bekende namen, dat men vindt in de catacomben van het aloude Sint Peters kerkhof; en ongewoon groot is het aantal bekende namen, dat men in een adresboek van Salz-

DOMKERK ST. PETER TE SALZBURG.

burg en omgeving kan aantreffen.

Den architect die in deze delikate omgeving moet bouwen, wacht, als hij zich niet van goedkoopsten stijlnaam wil bedienen, een hachelijke taak. Als voorbeeld, hoe het niet moet, kan hij zich spiegelen aan de Andreaskerk tegenover het paleis Mirabell, een gothiseerd baksteen-monster van omstreeks 1900, dat hopeloos tegen de omgeving vloekt.

Aan den grooten Peter Behrens viel voor enkele jaren de opdracht ten deel, om aan het oude Sint Peter-klooster, een der oudste instellingen van de stad, een nieuwen vleugel te bouwen. Hier viel het conflict niet, zooals bij het Leidsche raadhuis, listiglijk te omzeilen. De situatie was vrijwel gegeven: een tweede binnenplaats moest geformeerd worden, aansluitend tegen het oude gebouw en tegen den rotswand. Gelukkig is een klooster geen winkel: het woord zelf drukt reeds geslotenheid uit. Niettemin mag de wijze, waarop Behrens dit gebouw bij de Salzburger sfeer heeft aangepast, zonder zijn eigen stijl geweld aan te doen, voorbeeldig genoemd worden. Men twijfelt geen oogenblik, of men met een bouwwerk van dezen tijd te doen heeft.

De ingangshal is om meer dan één reden merkwaardig. Allereerst om de meesterlijk gehanteerde tegenstelling van materialen; de ruwe conglomeraat-blokken van plinten en kolommen tegen den rijk ingelegden en gepolijsten rood-marmeren vloer; de ruwe eiken balkzoldering met de gepolychromeerde gesneden wapens tegen het ruig aandoende maar niettemin ver-

fijnde smeedwerk. Het is als het ware dezelfde tegenstelling, die er gelegen is in de kemelsharen pij van den monnik en de centrale verwarming van zijn cel.

Tot zoover stemt dit eigenlijk zeer goed met den Salzburger geest overeen, al is deze hal meer een eenheid van tegen-deelen te noemen, een eenheid van de samenstellende elementen van dezen geest. Het groote, in hout gesneden Christus-beeld, dat tegen den wand opgesteld is, een werk van den jongen beeldhouwer Adhart uit Hallein, valt daar moeilijker mee te vereenigen. Maar dit machtige werk vliegt verre boven de beperkte belangrijkheid daarvan uit; het is van een dramatische kracht en een „haarsträubende" realiteit, dat men het met Grünwald's Isenheimer altaar op een lijn mag stellen. De onmiddellijke nabijheid van dezen man der smarten werkt dubbel beklemmend en doet iemand de griezels over zijn rug loopen. Mogelijk is het niet geheel zonder goedkope larmoyante effecten (de bloeddruppels b.v.), maar niettemin is het van een aangrijpende innerlijke doorvoelbaarheid, die het hoog verheft boven de verguizing der sentimenteelen.

Ir. P. H. E.

AMERIKAANSCH TORENHUIZEN.

In 1916 werd voor het eiland Manhattan door een verordening de hoogte van gebouwen beperkt en bepaald op $\frac{1}{4}$ tot $2\frac{1}{2}$ maal de straatbreedte. Aan straten breder dan 30.50 M. mag niet hooger gebouwd worden dan 30.50 M. breede straten en dus niet hooger dan 76.25 M. De verordening laat echter overschrijding van deze hoogte toe wanneer het bovenste gedeelte terugspringt en aan de straten waar een 2.5 voudige straatbreedte als hoogte toelaatbaar is mag de toeneming der hoogte het vijfvoudige bedragen van de breedte van den terugsprong.

Behalve hierdoor is de mogelijkheid om de aangegeven hoogte te overschrijden nog gegeven door de bepaling dat een vierde van het oppervlak mag gebouwd worden met een toren van willekeurige hoogte. Het uiterlijk aanzien der nieuwe torenhuizen verraadt dan ook spoedig den inhoud van dit voorschrift. Het eerste voorbeeld van dien aard was het Leygebouw dat in 1919 gebouwd werd met 20 verdiepingen.

Het bekende Pennsylvania-Hotel met 20 verdiepingen en het Commodore-Hotel die beide in 1918 werden voltooid en in dien tijd de grootste hotels van de wereld waren, vertoonen nog niet de teruggebouwde verdiepingen daar de ontwerpen voor het in werking treden der verordening reeds gereed waren, ze hebben dus van de voordeelen daarvan niet kunnen profiteren. De bedoeling van de verordening is geweest het beperken van de hoogten en het bevorderen van het lichttoetreding alsmede het niet op één plaats concentreren van het groote aantal in zulk een gebouw werkende menschen. Men kan veilig zeggen dat men dit doel niet heeft bereikt. De verkeersmiddelen kunnen de menschen bij het begin en het einde van den werkdag niet dan met groote moeite vervoeren. Evenmin heeft men beperking in het bouwen van torenhuizen bereikt. In 1918 waren er op Manhattan 61 gebouwen met 20 en meer verdiepingen, in 1928 waren het er 194. Na de oorlogsjaren gedurende welke niet veel werd gebouwd, trad een groote opleving in dit gebied in. In 1918 werden 182 bouwaanvragen ingediend, in 1923 bedroeg het aantal 1589. In 1924 waren er onder de ontworpen gebouwen afgezien van huizen met huurwoningen 50 met meer dan 12 verdiepingen en hieronder 12 met 20 tot 37 verdiepingen. Het volgende jaar steeg dit aantal op 139, het aantal verdiepingen op 42. In 1926 bedroegen deze aantallen resp. 113 en 108. Hiermede was een zeker hoogtepunt bereikt, in 1927 werden slechts 65 bouwaanvragen ingediend voor gebouwen met meer dan 12 verdiepingen, 10 hiervan zouden 30 en meer verdiepingen krijgen, het hoogste aantal verdiepingen was 52.

De meeste van deze bouwplannen kwamen tot uitvoering. De torenhuizen die in de laatste jaren gebouwd zijn, vertoonen twee richtingen. Hun grootte en hoogte stelt den ontwerpenden architect voor een nieuwe taak. Men kan niet loochenen dat de meeste in architectonisch opzicht zeer belangrijk zijn in tegenstelling met die van ouderen datum, waaraan een mengelmoe van historische stijlen verwerkt werd.

De groepeerings der massa's is vaak zeer gelukkig en de in den aanhef besproken verordening heeft niet weinig tot het goede aspect meegewerkt. De meeningen van de Amerikaansche architecten ten opzichte van het torenhuis zijn zooals uit de vakpers blijkt, verschillend. Tot hun voorstanders behoort ook van het standpunt des bouwkunstenaars W. A. Starret. Hij is weliswaar als medefirmant van een bouwonderneming die meer torenhuizen gebouwd heeft dan andere niet geheel objectief, doch buitengewoon goed van het vraagstuk op de hoogte, hij heeft ook in een lezenswaardig boek (Skyscrapers and the Men who built them) een en ander gepubliceerd. Starret houdt den auto voor een grooter misdadiger dan het torenhuis, waarmede hij waarschijnlijk op de toenemende verkeersmoeilijk-

CHRISTUSBEELD VAN DEN BEELDHOUWER ADLHART.

HALL IN HET ST. PETER KLOOSTER. ARCH. PETER BEHRENS.

NIEUWE VLEUGEL AAN HET ST. PETER KLOOSTER. ARCHITECT PETER BEHRENS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: I^r. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, I^r. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930

8 NOVEMBER

N° 45

ARCHITECT H. H. KRAMER, B.N.A., 80 JAAR.

De Heer H. H. Kramer, architect B.N.A. te Leeuwarden, geboren 10 Nov. 1850 te Woudsend (Fr.) herdenkt op den 10den Nov. a.s. zijn tachtigsten geboortedag. Vele oudere en jongere architecten in ons land, vooral in Friesland, zullen den Heer Kramer persoonlijk kennen. Menig architect of bouwkundige die in z'n jongere jaren als opzichter en tekenaar op z'n bureau is werkzaam geweest, zal zich wèl den stoeren werker dankbaar herinneren. Eenvoudig, rustig en ernstig gaat onze collega door met 't beoefenen van de bouwkunst, en wel op een wijze waaraan vele jongeren een voorbeeld kunnen nemen. In het Bouwkundig Weekblad No. 46 van de jaargang 1925 is de 75e geboortedag herdacht, waarin tevens eenige foto's van uitgevoerde werken zijn opgenomen. Op dien dag is een album met foto's aangeboden waarin eenige der belangrijkste door hem gebouwde werken zijn saamgevoegd.

Gedurende de laatste jaren kunnen als belangrijkste werken worden genoemd de verbouwing van de Spaarbank te Leeuwarden, verschillende winkelverbouwingen te Leeuwarden, de restauratie van de Kerk en de restauratieplannen voor den Kerktoeren te Ferwerd. Verspreid in Friesland vindt men tal van werken waaraan de vakbeoefenaars zien dat 't werken van den architect Kramer zijn, zoodat men kan zeggen „dat 't werk karakter bezit". Gedurende al die jaren is, niettegenstaande de onrust en willekeur in de architectuur, het werk op kunstzinnige wijze van degelijke materialen en in goede constructie tot stand gekomen. De werken van collega Kramer, gebouwd in de meer dan 45-jarige praktijk, geven een beeld van de ontwikkeling van de architectuur in Friesland. (Zie afbeeldingen in de Bouwkundige Weekbladen No. 49 jaargang 1926 en No. 17 jaargang 1930).

Dat architect Kramer een belangrijke plaats in de samenleving inneemt, blijkt uit tal van bestuursfuncties in verenigingen en commissies, daar waar de behartiging van de bouwkunst voorop staat. Zeer vele jaren heeft hij een werkzaam aandeel in de Schoonheidscommissie van de stad Leeuwarden; van af de oprichting gedurende 12 jaren zitting in het bestuur van de Vereen.: „Kunst aan Allen" te Leeuwarden; van af de oprichting in 1925 zitting als voorzitter der werkvergaderingen in de Prov. Friesche Adviescommissie ter wering van inbreuk op de schoonheid van stad en land. Meerdere bestuursfuncties zouden kunnen worden genoemd, doch zij die weten hoeveel tijd en arbeid worden gevraagd voor een ernstige beoordeling van een steeds groeiend aantal bouwplannen, weten ook dat we den Heer Kramer kunnen noemen „een architect met een onvermoeide en bezielende arbeidskracht; een architect met groote liefde voor de bouwkunst".

We wenschen den Heer Kramer hartelijk geluk met dezen schoonen dag en spreken den wensch uit dat hij gesteund door een goede gezondheid nog jaren de beoefenaar der bouwkunst als lid B.N.A. moge zijn.

Namens den gewestelijken kring Leeuwarden,
 A. BAART, Arch. B.N.A.

Waar in de annalen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de Heer H. H. Kramer reeds in 1875 vermeld wordt als winnaar van prijsvragen, wil onze Redactie niet ten achter

blijven met hulde te betuigen aan dezen onvermoeiden bouwmeester, die — het is een privé aangelegenheid — zich in 1930 nog heeft opgegeven om de lezingen van Prof. Fokker over de acoustiek bij te wonen.

Moge het hem gegeven zijn dit en nog vele blijken van zijn onverflauwde belangstelling in goede gezondheid te blijven toonen.
 De Redactie van het B.W.A.

DE B.N.A. EN DE WETTELIJKE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL.

Op de jongste vergadering van den B.N.A. werd met algemeene stemmen de volgende motie aangenomen.

„De vergadering, kennis genomen hebbende van: 1°. het Voorloopige Verslag van de Tweede Kamer op de Staatsbegroting voor 1931, waarin door verscheidene leden wordt aangedrongen op wettelijke bescherming van den architectentitel; 2°. de aanneming in den Duitschen Rijksdag van een voorstel waarbij de Regeering wordt uitgenoodigd een wetsvoorstel in te dienen tot bescherming van den architectentitel; 3°. de resoluties van het XIIe Internationale Architectencongres te Budapest, Sept. j.l. gehouden, waarin door de vertegenwoordigers van 28 naties de wenschelijkheid wordt uitgesproken, dat in alle landen een wettelijke bescherming van den architectentitel wordt ingevoerd, spreekt den wensch uit dat ook de Nederlandsche Regeering dit onderwerp spoedig ter hand zal nemen."

Deze motie is ter kennis van den Minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen gebracht.

„DE KIEFHOK" TE ROTTERDAM.

Aan het Rotterdamsche Redactielid van het Bouwkundig Weekblad zond de hoofdredacteur een aantal foto's en plattegronden van de „Kiefoek", het in de dagbladen veel besproken werk van den Architect bij den Rotterdamschen Woningdienst J. J. P. Oud, met een begeleidend verzoek bijschrift te maken. Tevens was daarbij vermeld, de meening van den ontwerper: „dat ons blad afwijzend zou staan tegenover de opvattingen, welke o.a. aan het complex „Kiefoek" ten grondslag liggen. Weigeren of een onjuiste opvatting recht zetten? Ik aanvaard de gelegenheid een steentje bij te dragen tot oplossing van het moeilijke woningbouwvraagstuk in wezen en uiting.

In Nederland toch voelen wij ons wel bij onopgesmukte critiek en mocht hier en daar de „adoration mutuelle" in onze vakbladen eens den kop trachten op te steken, dan weet onze waarheidsliefde deze ongezonde uitingen spoedig te nivelleren. Allereerst dan, hebben de economische eischen bij den bouw van de Kiefoek zulk een grooten invloed gehad op de constructies en de materialen, dat daardoor reeds de opvattingen welke aan dit complex ten grondslag liggen niet volledig tot uiting hebben kunnen komen.

Wanneer men dit complex vergelijkt met de betonwoningen van Gropius in Dessau, waaraan zij het meest verwant zijn, dan blijft voor geen deskundige verborgen dat het pleisterwerk geen samenhangende betonmassa dekt, maar de kern geheel van baksteen is samengesteld.

Ons Nationale bouw materiaal is baksteen! Ons landje met zijn kleibodem, brengt de beste baksteen ter wereld voort en al

heden in New-York wil wijzen. Verder verklaart hij, dat de moderne stad niet zonder het torenhuis kan.

Als het belangrijkste torenhuis wordt in Engineering het Barclay-Vesey-gebouw van de New-Yorksche telefoonmaatschappij genoemd. Het heeft een voortreffelijke ligging, daar het een geheel bouwblok beslaat en dus aan vier straten vrij staat. Het gebouw bedekt een oppervlakte van 61 x 76 M., heeft vijf kelderverdiepingen onder den beganen grond en 34 verdiepingen daarboven. Op het 79.000 M² groot vloeroppervlak werken 6000 menschen, 35 huizen moesten worden afgebroken om voor dezen kolos plaats te maken. Inclusief de afbraak der huizen werd de bouw in drie jaar voltooid.

Het stalen geraamte weegt 20.000 ton. De keldermuren zijn gewapend met 600 ton rondijzer.

Het Salomon-Tower-gebouw is een kantoorgebouw met 30 verdiepingen, het grondvlak is aan een zijde 42.25 M., aan de tegenoverliggende 58 M. lang en 61 M. diep. De Ritz-toren, een hotel voor permanente bewoning, een in Amerika niet ongebruikelijke wijze van wonen is het eerste torenhuis voor woondoelinden, het heeft op 41 verdiepingen 400 kamers. Eveneens is het Sherry-Nederland-Hotel, bekend door den vernietigenden brand van zijn geraamte, ingericht voor bewoning, het bevat van de tweede tot de 37e verdieping 138 woningen, ten deele bestaande uit een kamer met bijvertrek. Het Lincoln-Hotel heeft een oppervlak van 1860 M², op 27 verdiepingen 1400 kamers. Op de plaats van het in 1877 gebouwde Park Avenue-hotel staat sinds 1926 een 26 verdiepingen hoog kantoorgebouw. Het eens beroemde Astor-huis in 1834 gebouwd, heeft voor een 49 verdiepingen hoog kantoorgebouw, Transportation Building genaamd, moeten plaats maken.

Het Paramount-gebouw verheft zich met zijn 30 verdiepingen 137 M. boven de straat. Er is een theaterzaal in ondergebracht die overspannen is door liggers van 37.20 M. lang, 4.9 M. hoog en 146 ton gewicht, zij liggen op een hoogte van ongeveer 40 M. en hebben twee verdiepingen en het dak van het lage gedeelte te dragen.

Snel bouwen is bij torenhuizen een dringende eisch, het renteverlies zou anders te groot worden en den ondernemer ontgaat een te hoog bedrag aan huren tusschen het ontruimen der oude en het in bedrijf stellen der nieuwe gebouwen. In dit opzicht wordt, zooals we in deze kolommen reeds meermalen releveerden, in Amerika wel wat gepresteerd. Zoo zijn b.v. bij het National-City-Companygebouw in Wallstreet 38 verdiepingen van het stalen geraamte in 32 dagen gesteld. Bij den bouw van het Chanin-gebouw werd het geraamte van 56 verdiepingen in 104 dagen gemonteerd. Natuur-

lijk wordt met het vullen van de vakwerken der benedenste verdiepingen reeds begonnen wanneer men op hooger gelegene nog aan het monteeren is. Bij een slechts 25 verdiepingen hoog gebouw te Chicago, waarvan het stalen geraamte 2000 ton weegt, werd het vakwerk in 36 dagen met 50 werklieden zonder overuren gemonteerd.

Als de beide grootste torenhuizen voor kantoordoelinden gelden thans het Equitable-gebouw en het Graybar-gebouw. Het laatstgenoemde heeft 6 verdiepingen beneden den grond en 31 daarboven, in den kelder bevindt zich een krachtstation en door het gebouw loopt een spoor. Het hoogste gebouw is nog het Woolworth-gebouw, dat zich 241.50 M. boven het trottoir verheft. Het zal in hoogte waarschijnlijk spoedig worden overtroffen door den Larkin-toren, die met 108 verdiepingen, 368.50 M. hoog zal worden. Het Chrysler-gebouw heeft een hoogte van 246.50 M.

Het maken van zulke gebouwen is natuurlijk alleen mogelijk met goede liftinstallaties. Tot 1924 was de maximum snelheid, waarmede de liften zich opwaarts bewogen, ongeveer 80 M. per minuut, onlangs is die gebracht op 275 M.

(N. R. Ct.)

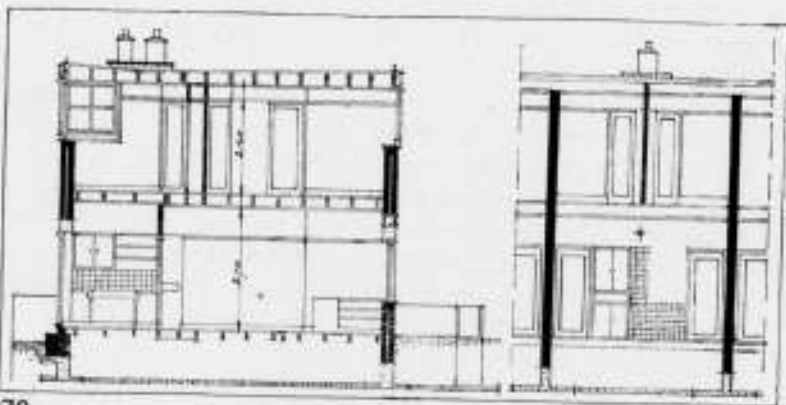
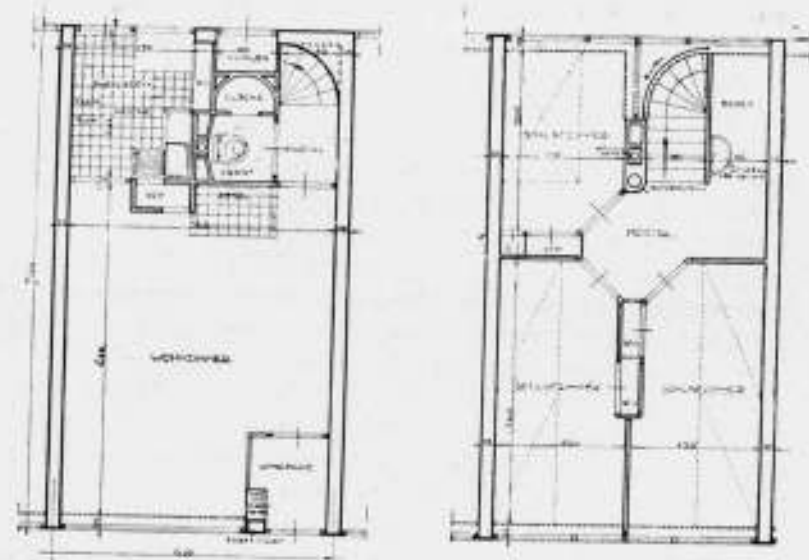
WETTELIJKE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL.

Onderstaande passage komt voor in het Voorloopig Verslag over de Staatsbegroting 1931, afd. 7, Kunsten en Wetenschappen.

Verscheidene leden drongen aan op wettelijke bescherming van den architectentitel. Men meende te weten dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in het najaar van 1929 te dier zake een adres tot den Minister richtte, waarin voorstellen waren vervat om langs geleidelijken weg, zonder schade te doen aan de thans als architect werkzaam, de bescherming van den titel in te voeren, als overgang tot de in het belang der bouwkunst zoo gewenschte beroepsbescherming. Deze leden drongen er op aan het daarheen te leiden, dat het voeren van den titel van architect voortaan slechts aan hen, die in een krachtens de wet ingesteld register zijn ingeschreven, zal toekomen. De Minister zegds verleden jaar ernstige overweging toe; gaarne vernam men, tot welke uitkomsten de overweging heeft geleid.

KERKGEBOUW VAN DE HERSTELD APOST. GEMEENTE OPGENOMEN IN HET WONINGCOMPLEX „KIEFHOK” ROTTERDAM.
ARCH. J. J. P. OUD.

pleistert nu drie vierde van Europa, wij Hollanders kunnen niet pleisteren dan op zware muren, gedragen door paalfundeeringen, in afwachting dat de toepassing van beton zich zoodanig ontwikkeld zal hebben, dat deze bouwwijze ook economisch voor minimum woningen mogelijk zal zijn, waartoe wij m.i. uiteindelijk zeker zullen geraken.

Ook in Duitschland is de strijd tusschen baksteen en beton nog lang niet beslist. Met dezelfde overtuiging verzekerden de uitvoerders van Gropius dat beton voor woningbouw billijker is dan baksteenbouw, als waarmede de arch. Leopold Fischer in Dessau beweert, dat zijn gepleisterde baksteenbouwwerken aanzienlijk lager blijven in prijs dan die bij uitvoering in beton. Aan de Oostzee met haar ruw klimaat gebruiken de Duitschers bij voorkeur baksteen voor hun gevels.

Prachtige Friesche of Groningsche gele baksteen is voor de borstweringen en schansmuurtjes van de Kiefoek toegepast, hetgeen met de wit gepleisterde muren, en de hel rood geschilderde buitendeuren, een frisch en vroolijk geheel vormt, dat niet na kan laten op de stemming van de bewoners in te werken en hun levensvreugde te verhoogen. Dit complex van Oud vormt een groote schakel in de ontwikkeling van den arbeiderswoningbouw, het geeft den beschouwer rust (iets waarnaar wij allen zoeken) zonder vervelend te worden, terwijl accenten verkregen zijn door de afwijkende hoekbouwingen en de speelplaatsen.

Dit gemeentelijke huizencomplex bestaat uit een driehonderd in blokken gegroepede aaneengebouwde kleine eenfamiliewoningen voor weinig bemiddelde, doch groote gezinnen, gebouwd op een door hogere bebouwing omgeven terrein, hetwelk alleen door woonstraten verdeeld wordt. Wegens den lagen grondprijs was het hier mogelijk tot eengezinswoningen

HEER ARNOLDSTRAAT IN HET COMPLEX „KIEFHOK” ROTTERDAM

ARCHITECT J. J. P. OUD.

te komen met kleine voor- en achtertuintjes, al zijn de perceelen dan ook slechts 4.10 M. breed.

De beganegrond waarin de woonkamer en keuken zijn ondergebracht heeft een hoogte van 2.75 M., terwijl voor de verdieping die geheel door de drie slaapkamers en de trap wordt ingenomen met een hoogte van 2.40 kon volstaan worden, waardoor over het geheele complex een aanzienlijke besparing werd verkregen.

De schouw in het woonvertrek en daarmede de opgaande schoorsteen is centraal gelegen hetgeen den slaapkamers ten goede komt.

De straatrichtingen zijn hoofdzakelijk Noord-Zuid, waardoor behoudens kleine uitzonderingen, alle woningen aan de voor- en achterzijde zon verkrijgen, en dus met één woningtype kon worden volstaan.

Het inzicht op de achterterreinen is zooveel mogelijk gemaakt omdat de ervaring geleerd heeft dat een goede verzorging van de achtertuinen in het algemeen bij groote gezinnen niet te verwachten is.

De centraal gelegen „Waterstokerij” is een typisch Rotterdamsche inrichting, waar de bewoners behalve brandstoffen warm water kunnen verkrijgen, waarvan een druk gebruik gemaakt wordt.

Twee hoekwinkels met cirkelvormige etalagekasten vormen zichtbaar vanaf den verkeersweg „de Groene Hilledijk”, een soort entree tot het complex.

Twee kinderspeelplaatsen, een in den Zuid-Oosthoek en een in het midden, vormen met hun gemetselde borstweringen en ijzeren leuning een levendige afwisseling van het strakke lijnenspel der woningblokken. Zij zijn een meter boven de trottoirs gelegen waardoor het speelzand steeds droog ter beschikking is. Dit schijnt de schooljeugd echter geen voldoende afleiding te zijn. Zij gevoelt zich blijkbaar ten zeerste

aangetrokken tot het naadlooze vlak, want licht gekleurd pleisterwerk oefent een onweerstaanbare aantrekking uit om met kleurkrijt gewapend hun teekentalent te toonen en de geestestoestand van schoolvriendjes er op te vermelden. Wenschelijk is het dus minder suggestieve materialen op die hoogte te bezigen.

De groote waardeering die ik voor de beknopte samenstelling van den plattegrond der woningen heb, mag mij niet weerhouden nog op een punt de aandacht te vestigen. Wenteltrappen zijn in ons land nooit veelvuldig gebruikt, zooals in Frankrijk. Zij zijn duurder reeds omdat elke gebogen lijn in architectuur meer arbeid en materiaal vraagt, maar bij zulke kleine afmetingen der trappen als waartoe de zuinigheid hier dwong, is de ruimte op de treden voor beide voeten niet gelijk en daardoor ongemakkelijk, zelfs gevaarlijk.

Deze redeneering veroordeelt tegelijkertijd de trap met kwartslagen en is de voor de hand liggende conclusie: „alleen de steektrap voor arbeiderswoningen is goed”.

Het heeft in de bedoeling gelegen vloeren en trappen van gewapend-beton samen te stellen, maar evenals zoovele pogingen door anderen in die richting ondernomen, hebben de meerdere kosten gedwongen de oude constructiemethoden te volgen en is dus hout daarvoor gebezigd.

De doorsnede toont hoe weinig van beton gebruik gemaakt is en ik herhaal dat wij nog ver verwijderd zijn van het begrijpelijke ideaal: „woonhuizen geheel van beton te gieten”, en toch zijn er reeds woningen geheel van beton samengesteld, die mij economisch verantwoord lijken. Ir. H. v. Tyen heeft onder zijn leiding aan den Lange Hilleweg te Rotterdam een blok van dertig arbeiderswoningen doen stampen van zogenaamde korrelbeton, waarvan de beschrijving in een der volgende nummers gaat volgen.

ALB. OTTEN.

WINKELHUIZEN IN HET COMPLEX „KIEFHOK” ROTTERDAM.

ARCH. J. J. P. OUD.

LINDTSTRAAT COMPLEX „KIEFHOK” ROTTERDAM.

ARCH. J. J. P. OUD.

DWARSSTRAAT VAN DE LINDTSTRAAT IN DE „KIEFHOK” ROTTERDAM. ARCH. J. J. P. OUD.

GROOTE LINDTSTRAAT IN DE „KIEFHOK” ROTTERDAM.

ARCH. J. J. P. OUD.

KLEINE LINDTSTRAAT IN DE „KIEFFHOEK" TE ROTTERDAM. ARCH. J. J. P. OUD.

EEN GEBRANDSCHILDERD GLAS-IN-LOOD RAAM VAN W. BOGTMAN IN HET NIEUWE GEBOUW DER PROVINCIALE GRIFFIE TE HAARLEM.

In de traphal van den nieuwen bouw aan het oude paleis der Hope's — we herinneren ons met een ietwat spijtig gevoel, dat daar óók de Haarlemsche Kunstnijverheidsschool heeft gestaan — heeft Bogtman in opdracht van Haarlem's gemeentebestuur een gebrandschilderd raam ontworpen, hetwelk kort geleden is gereedgekomen. Er waren voor den ontwerper 15 openingen te vullen. Het gevaar bestond dus dat hier 15 afzonderlijke raampjes zouden komen, doch Bogtman heeft dit direct vermeden en zijn compositie, wat men noemt, door alles heen gewerkt. Daarbij is hij met zijn ontwerp toch volkomen ondergeschikt gebleven aan de m.i. zeer goede verdeling van het raam, dat zoowel wat de onderlinge verhouding der lichtopeningen betreft, als de plaatsing van het gansche venster in den ronden trapuitbouw, bijzonder geslaagd lijkt. Al bij een vluchtige beschouwing op eenigen afstand valt het op met welk een voortreffelijke beheersching van, en begrip voor lichtwerking van gekleurd glas, dit raam zich wezenlijk voegt in de ruimte van het trappenhuis. Het doorvlietende licht is getemperd met een zekerheid, die slechts gewonnen kan zijn na jarenlange praktische ervaring. Want men denke toch vooral niet, dat een opgave als deze slechts berust op het met meer of minder getalenteerd vermogen bijeenbrengen van kleurige glasscherven in spannende loodcontouren. In de eerste plaats dient een gekleurd glasraam een voldoende-hoeveelheid-licht-doorlatend venster te zijn. Als compositie is Bogtman's werk even verrassend als eenvoudig, terwijl het toch vol is van aardige vondsten. Bogtman kent daarbij de grenzen van zijn talent. Men doet hem zeker niet te kort door dit vast te stellen, want zijn arbeid toont juist daardoor tot in alle deelen karakter en vastheid van overtuiging. Hij bereikt, om zoo te zeggen, op een bepaald plan een vorm van voltooidheid, die te meer opvalt tegenover het volkomen stuurloos modernisme van hen, wier aesthetische belangetjes met vrijwel ieder seizoen wisselen.

WATERSTOKERIJ IN DE NEDERHOVENSTRAAT „KIEFFHOEK" ROTTERDAM. ARCH. J. J. P. OUD.

In het middelste der 15 vakken werd het wapen van Noord-Holland geplaatst met zulk een zwierige vormgeving en verrassende kleurkracht, dat het den beschouwer toch even verbaasd doet staan over hetgeen van een afgezaagd en traditioneel gegeven als een wapen nog valt te maken. Om dit centrale punt slingert zich de gordel der oude stadswallen met poorten, torens en bastions, die, in koele grijze tinten gepenseeld, telkens even uit het kleur en licht sprankelend ornament aan de zijkanen der glasvlakjes naar voren treden. Wellicht had dit beeldend gedeelte, dat soms wat te veel afbeeldend wordt, door een minder realistische behandeling kunnen winnen. Hier althans voelt men even een tegenspraak tusschen ornament en illustratie, al zijn over het geheel genomen beide elementen goed in het rythme van het totaalbeeld opgenomen. Het voordeel hiervan is, dat het raam door z'n ornamentale kleur-beweg' enerzijds en door de illustratieve details anderzijds, zoowel op een afstand als van dichtbij (men kan er langs loopen) kan worden gezien, waarbij telkens een dezer elementen de aandacht geboeid houdt, zonder dat het totaalbeeld er ook maar ergens door wordt verzwakt.

A. VAN DER BOOM.

HET ONTWERP VAN WET TOT WIJZIGING VAN DE WONINGWET (met bestaande en nieuwen tekst en memorie van toelichting). Uitgave N. Samsom, Alphen a/d. Rijn.

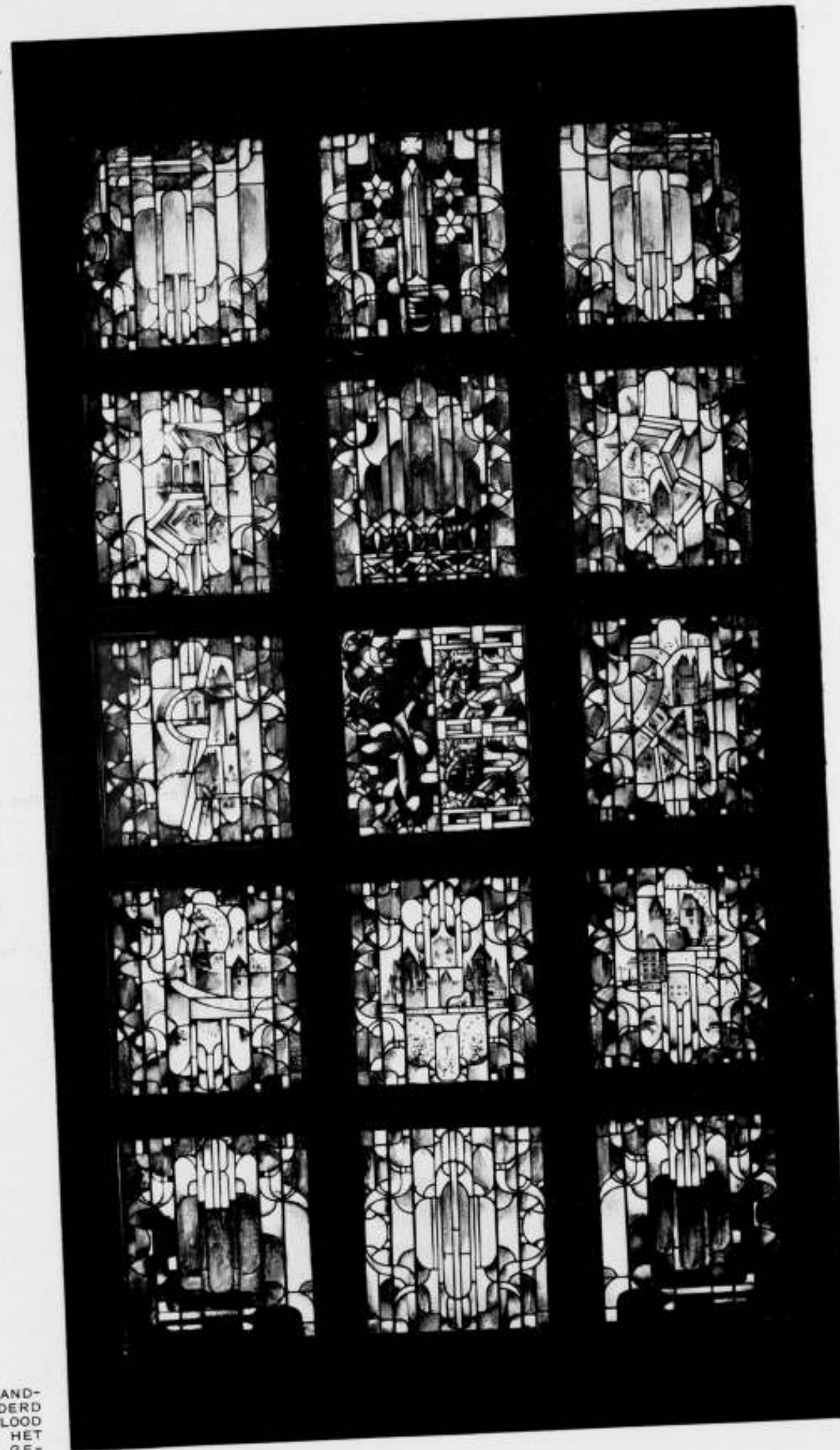
De wijziging van de woningwet is in dit boekje zeer overzichtelijk en duidelijk weergegeven, door marginale aantekeningen, verschillende lettertypen enz.

Ieder artikel wordt, wanneer een wijziging er van is voorgesteld, direct door deze wijziging gevolgd.

Voor ieder, die met de woningwet te maken heeft een aanbevelenswaardige uitgave.

Tegenwoordig komen steeds meerdere collega's met deze wet in aanraking, o.a. ook zij die aan uitbreidingsplannen medewerken. Ik meen, dat ieder die als architect deze wijziging beziet, deze als een slag in het gezicht van de nieuwe inzichten en eischen zal beschouwen.

Hoe langer hoe meer wordt men er van doordrongen, dat het noodzakelijk is om tot concentratie en beperking van de bebouwing te komen.

GEBRANDSCHILDERD GLAS-IN-LOOD RAAM IN HET NIEUWE GE-

BOUW DER PROV. GRIFFIE TE HAARLEM. ONTWERPER W. BOGTMAN.

Niet waar en hoe we wel moeten bouwen, doch waar we niet moeten bouwen is van primair belang en moet wettelijk worden geregeld. We loopen hopeloos vast in een woestijn van steenen en in een weergalooze overwoekering van ons land met menselijke nederzettingen. Alles wat nog natuur is verdwijnt, bosschen, weiden, heide, duinen enz. De noodzakelijke voorzieningsgebieden op allerlei gebied voor de stad komen in het gedrang. Orde moet er komen, alles moet in het groot worden gezien, bestudeerd en vastgelegd. Amsterdam tot Rotterdam, weidra is 't één stad! Belangen van particulieren moeten wijken voor de belangen van zijn gemeente, van zijn stad, belangen van de gemeente moeten wijken voor belangen van de streek, belangen van de streek kunnen provinciale grenzen overschrijden. Belangen van het verkeer zijn internationaal. Slechts een instantie welke boven de belangengroepen staat zal orde kunnen scheppen en zorgen voor een gezonde ontwikkeling. Zooals het nu gaat loopt het spaak!

Neen, zegt de woningwet-hervormer, meneer A. heeft met zijn kornuiten duiten in den grond gestopt, hij heeft weites versjacherd en moet zijn voordeel hebben. Die leelijke stad doet er niets aan, want het ligt voor de gemeenschap niet gunstig; de gemeenschap kost het geld als dat weite wordt geëxploiteerd: dus zegt de nieuwe wetgever moeten die heeren het recht hebben om exploitatie te vragen, ze krijgen nieuwe rechten en zullen de toch reeds achterlijke toestanden op stedebouwkundig gebied nog eens een flinken duw terug geven.

Het particulier initiatief ten koste van de gemeenschap in grondexploitatie, wat zoo ongeveer gelijk komt te staan met speculatie in de noodzakelijkste levensbehoeften; dit wordt hier aangemoedigd! De oogenschijnlijk onschuldige wetsartikelen zullen, wanneer ze worden aangenomen, onnoemlijke schade aanbrengen aan de ontwikkeling van den stedebouw. Ook de streekplannen worden onvoldoende behartigd. Ieder die belang stelt in deze materie zij dit boekje aanbevelen; hij krijgt daardoor een duidelijk inzicht in de verregaande reactionaire wijze waarop deze wet wordt herzien.

G. F.

RADIO-MONUMENT EINDHOVEN.

JURY-RAPPORT.

In hare voltallige zittingen van 3 en 11 October 1930 heeft de Jury, inzake de prijsvraag voor een Radio-Monument:

Prof. A. W. M. Odé, Voorzitter; L. Bolle; Dr. E. J. Haslinghuis; Ir. A. R. Hulshoff; H. van der Putt; Ir. L. C. Kalff; H. W. G. Nieuwhof, O. E. S. A.; Mr. H. J. Passtoors, leden en J. D. Meijnsing, Secretaris het navolgende rapport vastgesteld.

In het geheel waren ingekomen 55 inzendingen onder de motto's: D.R.G. — De Roeper — Einphilba — 7436 — Mac — Electra III — Initium — Progresso — Buto — de Meesterzanger — Ecliptica — 't Eerste Contact — 1931 — Idee — X — O.H.O. — N.N. — Lux — Quellinus — E.J. — Brabant — Tiens — Mijlpaal — Semper Tangens — Lichtbaken — P.C.J. — Gloria — Mary — Project — H.K.H. (in monogram) — Glas — Asilo — B. en G. — Silumin — Zeven — Wijde vlucht — Radio Holland — Eerehof — Wereldroep — Fakkel — Arduin — Contact — Dag en Nacht — Felicitas — 12 — Een Ode — Veni Vidi Vici — XXX — 2 — Triode — H.H. — P.C.J.J. — 333 — Golven — H.J. — H.H. (2).

Voorop stellende, dat de uitgeschreven prijsvraag een ideeënprjstvraag was, heeft de Jury gemeend bij hare beoordeeling der ontwerpen, te moeten letten zoowel op de inspireerende gedachte daarin uitgedrukt, als op het vermogen om deze gedachte aesthetisch te vertolken. Overwegende, dat de opgave was, het resultaat van een „moderne wetenschappelijk-technische vinding van wijde strekking“, te huldigen, meende zij dat een inzending alleen dan voor bekroning in aanmerking kon komen, wanneer de teekening van die vinding in schoonen en expressieven vorm tot uiting gebracht was.

Alle inzendingen werden nauwgezet nagegaan. Bij eerste schifting werden terzijde gelegd de motto's Asilo — B. en G. — H.H. — Glas — Lichtbaken — Arduin — 333 en Gloria, die in één of meerdere opzichten niet aan de in het programma gestelde eischen voldeden. Eveneens vielen af de motto's Mac — Silumin — Triode — Initium — Buto en Progresso.

Bij tweede schifting vielen uit de inzendingen onder de motto's H.H. (2) — XXX — 2 — Veni Vidi Vici — Felicitas — Ecliptica — Mary — H.J. — P.C.J. — de Roeper — Wereldroep — een Ode — Het eerste contact — Electra III — Fakkel — Radio Holland — Brabant — D.R.G. en Golven. Na een derde schifting kwamen de inzendingen onder de volgende motto's niet verder in aanmerking: Meesterzanger — 7436 — Zeven — Contact — P.C.J.J. — 12 — Mijlpaal en Quellinus, waarna nog 15 inzendingen overbleven van zoodanige kwaliteit, dat overwogen kon worden, in hoeverre deze voor een bekroning of premie in aanmerking zouden kunnen komen. Het waren de inzendingen onder de motto's: Wijde vlucht — Tiens — O.H.O. — H.K.H. — Dag en Nacht — Einphilba — Idee — X — Lux — N.N. — 1931 — Eerehof — Semper Tangens — E.J. en Project.

Van deze inzendingen bleven — na uitvoerige gezamenlijke bespreking — de navolgende het meeste aandacht vragen:

N.N. Aan deze inzending ligt de gedachte ten grondslag:

376

lichtstralen — symbool van de radiophonie — uit te zenden van den top van een hoogen lichttoeren. Deze toeren — samengesteld, deels uit lichtende, deels uit licht reflecterende materialen — zou, zoowel door deze materialen als door het uit te zenden licht van verre zichtbaar, inderdaad als zikkend symbool kunnen gelden voor de wetenschappelijk-technische prestatie van het Philips Laboratorium.

De Jury acht het echter een groot bezwaar, dat de symbolische betekenis alleen bij kunstlicht tot uitdrukking zou komen en de vormgeving niet eenvoudig en duidelijk genoeg is, zoodat naar hare meening aan deze inzending geen prijs toegekend kan worden.

E.J. Deze inzending maakt een aangenamen indruk. De gedachte, witzending en ontvangst in hun onderlinge waarde, is weloverwogen uitgebeeld; het denkbeeld om de radiophonie symbolisch aan te duiden door golvende staven is goed gevonden. Het gewenschte effect zou vooral in den avond bij bewegende belichting bereikt kunnen worden. De ontwerper heeft de naaste omgeving architectonisch in verband gebracht met het monument.

De Jury is evenwel van gevoelen, dat de compositie voldoende monumentaliteit mist. Haar lijkt de bovengenoemde architectonische omgeving niet in juiste verhouding tot de geringe afmetingen van het monument. Ook dit ontwerp meent de Jury derhalve niet voor bekroning in aanmerking te kunnen doen komen.

Semper Tangens. In dit ontwerp is de gedachte uitgebeeld dat de korte golf zich rond den aardbol beweegt; dit is geëmboliseerd door een reppende vrouwenfiguur, die met groote anelheid in de raaklijn van den aardbol zich daarvan losmaakt naar den aether. Het resultaat van de Wetenschappelijk-Technische vinding is hier in beeld gebracht op een wijze, die tegelijk expressief, schoon en bevattelijk is. Van dit ontwerp gaat door zijn klaren, overzichtelijken vorm een groote beleving uit. De vrouwenfiguur — goed gecomponeerd — getuigt van een bekwaame hand. De figuur, van zilverschitterend metaal, over het water heenschietend zal, tezamen met het voorste deel der aansluitende bouwkunstige vormen van steen, daarin weerspiegelen. De verlichting, goed gedacht en technisch uitvoerbaar, zal — naar de Jury verwacht, deze weerspiegeling tot een phantastisch effect opvoeren.

De holle vliedende vorm van het bouwkunstige element accentueert de groote anelheid, die verbeeld moet worden. Bij het ontwerp is bovendien volledig rekening gehouden met de aangewezen plaats, de ter plaatse aanwezige hoogteverschillen, het geboomte, enz. zoodat het Monument uitmuntend gecomponeerd is voor die omgeving. Het is ten slotte aanmerkelijk, dat het Monument kan worden uitgevoerd voor het beschikbaar bedrag, zoodat de Jury algemeen van gevoelen was, dat Semper Tangens den eersten prijs toekomt en dit ontwerp voor uitvoering moet worden aanbevolen.

Om de hiervoor genoemde bezwaren meent de Jury, dat de inzendingen onder de motto's E.J. en N.N., weliswaar niet voor bekroning in aanmerking komen, maar toch zoo verdienstelijk zijn, dat het toekennen van twee premien, ieder groot f 450.— gewettigd is.

In het algemeen meent de Jury ook een woord van lof niet te mogen onthouden aan de 15 inzendingen, die na de derde schifting overbleven, waarbij zoowel in denkbeelden als in wijze van uitbeelden, opmerkelijke verdiensten konden worden gewaardeerd.

Na opening, c.q. toestemming tot opening der naambrieven bleken de ontwerpers te zijn van „Semper Tangens“: Ir. D. Rosenberg Arch. B.N.A. den Haag en A. Termote, beeldhouwer te Voorburg; van „E.J.“ A. H. Wegerif Gzn., Arch. B.N.A. Wassenaar; van „N.N.“ A. Smit, leeraar M. O. Arnhem, Eindhoven, October 1930.

De Voorzitter,
A. W. M. ODE.
De Secretaris,
J. D. MEIJNSING.

STALEN VLOEREN.

Een lichte vloerconstructie uit Amerika bestaat hierin, dat tusschen de stalen vloerbalken, die in dit geval op groote afstanden liggen, dwarsbalkjes worden gelegd, die aan de bovenzijde een soort gootijzer hebben, terwijl het lijf bestaat uit een tralieligger van rond ijzer met dito onderregel.

In de goten wordt van lichte staaiplaat een soort groote vlakke dakpannen gelegd, die met een waf over elkander heenvallen.

Boven op deze staaiplaten wordt een laagje beton gestort en daarop terrazzo of tegels of linoleum aangebracht.

Het plafond bestaat uit streekmetaal, dat aan rond ijzer wordt vastgeknoopt, dat parallel aan de vloerbalken liggend, aan den tralieligger wordt vastgeknoopt. Het geheel is licht en brandvrij.

(Vr. en Aanb.).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OPGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
15 NOVEMBER

1930

N° 46

MAGAZIJN VAN TANDHEELKUNDIGE BENODIGDHEDEN, HORLOGERIE EN LUNCHROOM VAN DE FIRMA G. J. & D. THOLEN, TE UTRECHT. ARCHITECT A. KOOL, B.N.A.

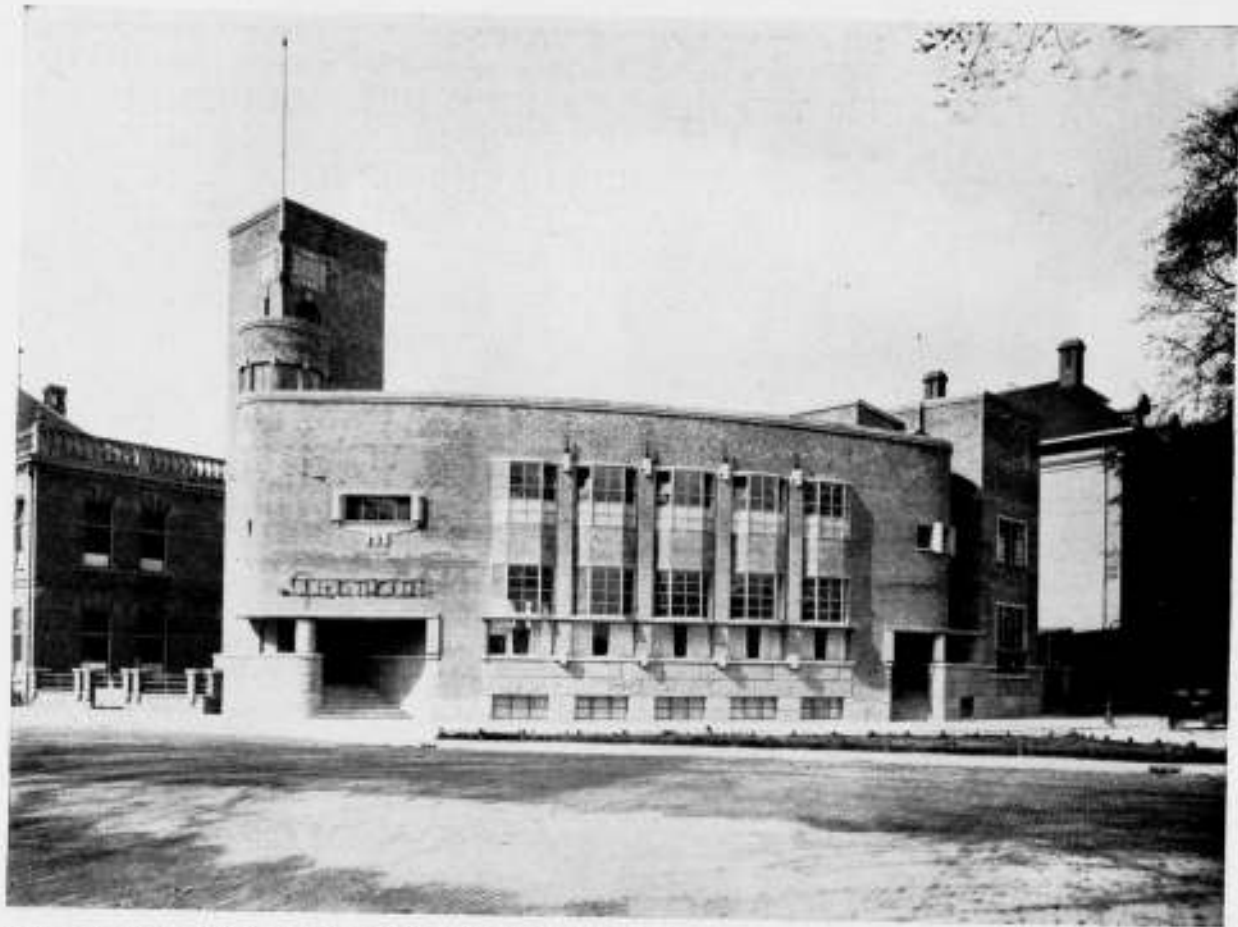
In de nabijheid der vroegere tandheelkundige kliniek, gelegen aan de Oudegracht te Utrecht, waren de zaken te vinden, waar de studenten zich instrumenten en verdere benodigdheden konden verschaffen. Toen bedoelde kliniek werd verplaatst naar den Jutphaascheweg hebben ook de eigenaars dier magazijnen gemeend hunne zaken te moeten verplaatsen, meer naar de plek waar de nieuwe kliniek werd gebouwd. De firma G. J. & D. Tholen, welke een vooraanstaande plaats inneemt op het gebied van tandheelkundige benodigdheden, was zoo gelukkig een terrein te bemachtigen, gelegen op den hoek van Jutphaascheweg en Croeselaan, in de nabijheid der nieuwe kliniek. 't Was vrijwel het eenige beschikbare terrein dat in dit stadsdeel te vinden was. Toen mij opdracht werd verleend om voor genoemde firma op bedoeld terrein een gebouw te ontwerpen, vermoedde ik niet in het minst dat voor zulk een bedrijf een gebouw van eenigen omvang noodig zou zijn. De uitgebreidheid der instrumentaria van een tandarts kende ik niet anders dan door oppervlakkige doch niettemin minder aangename kennismaking in de werkkamer van zulk een arts en dan schenen mij de gereedschappen van een ambachtsman dikwijls beduidend omvangrijker. Toen echter een programma van alles wat men noodig achtte was opgemaakt en bovendien een magazijn voor horlogemakersbenodigdheden en een lunchroom met nevenvertrekken moest worden ondergebracht, bleek de te bebouwen oppervlakte nauwelijks groot genoeg. Behalve eene juiste ligging der noodige ruimten, was de eisch, een eenvoudig, solied en droog gebouw met veel licht, terwijl in de verkoop- en tentoonstellingsruimten geen gekleurd licht kon worden gedoogd. Op welke wijze de opgave is opgelost moge blijken uit de hierbij gereproduceerde plattegronden. De vorm en de grootte van het gebouw waren vrij nauwkeurig bepaald. De voorgevel moest de gebogen rooilijn volgen. De twee overblijvende lange gevels moesten zoo worden geplaatst dat eene ruimte van 12 M. tusschen de naastliggende gebouwen overbleef, welke gebouwen waren, enerzijds de M. T. S. voor de Bouwkunde aan de Croeselaan en anderzijds de School voor de Typografie aan den Jutphaascheweg. De eerste gebouwd naar de plannen van Ir. Dwars en de tweede naar een ontwerp van architect Wentink. 't Zijn nu drie, voor Utrecht nog al belangrijke gebouwen van zeer verschillend karakter, doch ook niet uit den zelfden tijd. Eene korte omschrijving van het gebouw moge hier volgen:

Een buitentrap van flinke afmetingen was noodig om de kisten en kratten naar en uit het souterrainmagazijn te kunnen expedieeren. Deze trap wordt tevens gebruikt voor de leveranciers der lunchroompachter voor de aflevering van consumptieartikelen enz., en voor den aanvoer van biervaten naar den bierkelder, welke laatste gelegen is onder de bierkranen van het lunchroombuffet. Het lag in de bedoeling van uit de vrije voorruimte ook de rijwielbergplaats te kunnen bereiken, zoodat het later noodig werd eene afzonderlijke rijwielstalling op het nog vrije terrein te maken.

De ruimte voor de centrale verwarming kon vrij klein zijn, omdat de ketel bediend wordt door eene geheel automatisch werkende „Combustion“ oliestookinrichting. De goed functionerende verwarming is van het z.g. eenpijp-systeem en werd geleverd door de firma Wolter & Dros te Amersfoort. De hoofdverdieping is 1.30 M. boven het straat-niveau gelegen, waardoor het souterrain voldoende licht kon ontvangen. Alleen bij de werkplaats en de lunchroomkeukens, waar meer licht gewenscht was, zijn verdiepte lichtgaten gemetseld, waardoor de ramen beduidend grooter konden worden.

De groote lift is voor personen- en goederenvervoer bestemd en werd geleverd door de firma van Straaten te Den Haag. De kleine keuken in het souterrain is bedoeld als thee- en koffiekeuken ten behoeve van firmanten en personeel. In verband met waterafvoermogelijkheden zijn de toiletten hooger van vloer dan de overige souterrainruimten. Het magazijn „begane grond“ is ingericht met toonbanken en kasten voor den verkoop van instrumenten, velerlei soorten en kleuren van tanden en kiezen en in 't algemeen veel gebruikte artikelen van kleine afmetingen, terwijl het magazijn der 1e etage gebruikt wordt voor de opstelling van zaken van grootere afmetingen, als stoelen, elektrische- en Röntgenapparaten, enz. Later zijn op deze verdieping verschillende, geheel naar den eisch ingerichte tandartsen-kamers gemaakt. Op den begane grond zijn voorts kantoorruimtes getimmerd, waaruit het hoofdmagazijn goed is te overzien en een expeditieruimte voor het verpakken van allerlei kleine artikelen welke verzonden moeten worden naar de over het land verspreid wonende tandartsen, die mede tot de cliënteel behooren. Het privékantoor is wat uit het werkcentrum en dus rustiger gelegen. In dit kantoor worden ook dikwijls relaties en cliënten ontvangen en het is iets rijker behandeld met eiken lambrise, gemetselden haard enz. De horlogerie heeft een afzonderlijke ingang, waardoor men echter ook weer het tandtechnisch magazijn bereikt. Deze ingang is tevens bestemd voor wisselloopers enz., die op de afdeeling „boekhouding“ moeten zijn. De souterrainvloeren en muren zijn van gewapend beton geconstrueerd evenals de overige verdiepingvloeren met balken en kolommen. De straatzijde van het gebouw is voorzien van een hoog met natuursteen bekleed plint. (Trachyt en tufsteen). Voorts zijn de buitengevels van genuanceerde dunne Utrechtsche gevelsteen van bruin-roode kleur, aan de bovenzijde met zware betonband afgedekt. Overal zijn stalen ramen toegepast. Buitendeuren en tochtdeuren zijn van moulmain teakhout. De trappen zijn van gewapend beton en bekleed met comblancien. De gewapend beton leuningmuurtjes zijn afgedekt met gepolijst hardsteen, waarover teakhouten leuningen op bronzen leuninghouders zijn aangebracht. De gewapend beton vloeren zijn grootendeels gedekt met eenvoudige eikenhouten parketvloeren. De gangen en portalen hebben granitvloeren van grof materiaal. De meeste ruimten zijn voorts voorzien van een in cement gepleisterde lambriseering welke gemetalliseerd is. Het overige stucadoorwerk is fijn geschuurd en daarna in lichte tinten met mineraalverf behandeld. Onder de hoofdtrap bij de ingang is een gebrandschilderd raam aangebracht, dat den opbouw der zaak symboliseert. De verlichting bij avond geschiedt in hoofdzaak met „Giso“-

377

MAGAZIJN VAN TANDHEELKUNDIGE BENODIGDHEDEN VAN DE FIRMA G. J. & D. THOLEN TE UTRECHT.
ARCH. ALB. KOOL B.N.A. TE UTRECHT.

MAGAZIJN 1e VERDIEPING.

ARCH. ALB. KOOL B.N.A. TE UTRECHT

TRAPOPGANG, GROOTE VERKOOPRUIMTE.

ARCH. ALB. KOOL B.N.A. TE UTRECHT.

lampen behalve in portalen, gangen en souterrain waar z.g. majolica's zijn aangebracht. Het bouwwerk, dat zonder de binneninrichting ongeveer f 125.000.— heeft gekost werd bij onderhandsche aanbesteding aangenomen en uitgevoerd door

378

den Heer C. J. M. van Aken alhier, die alles op accurate wijze verzorgde.

Utrecht, 11 November 1930.

A. KOOL, Architect B.N.A.

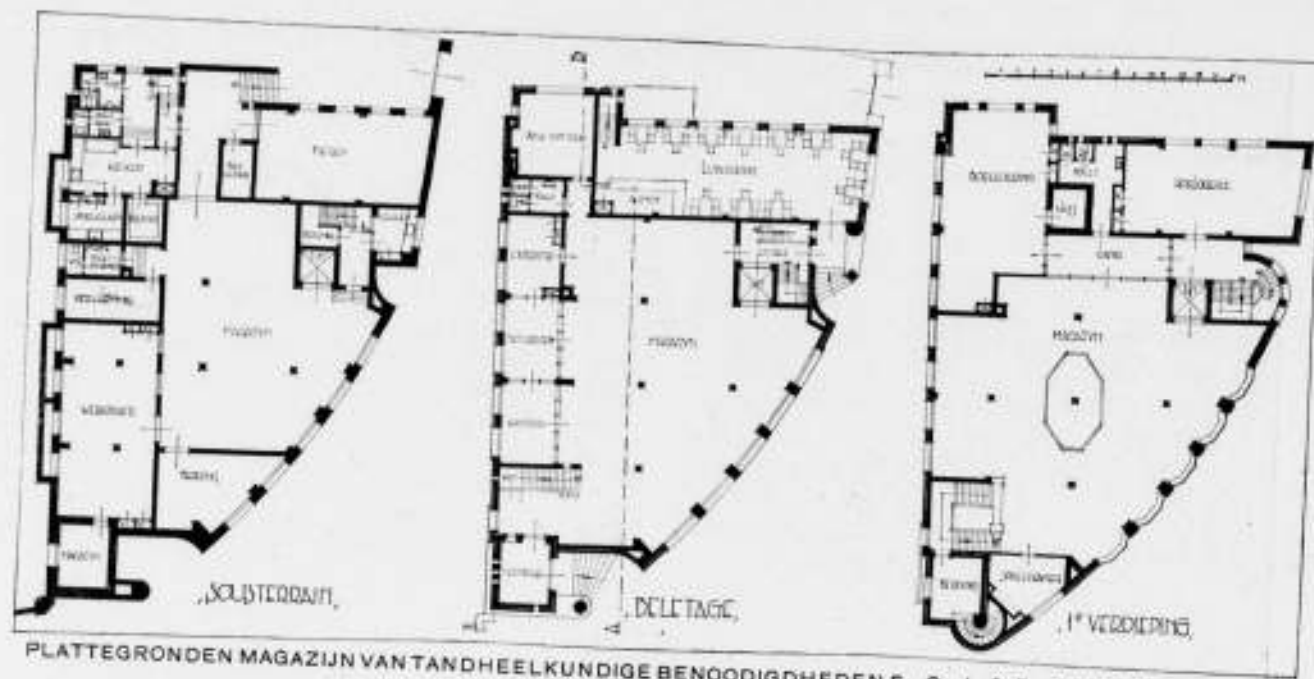
AAN VERKOOPRUIMTE AANSLUITENDE KANTOORTJES.

ARCH. ALB. KOOL B.N.A. TE UTRECHT.

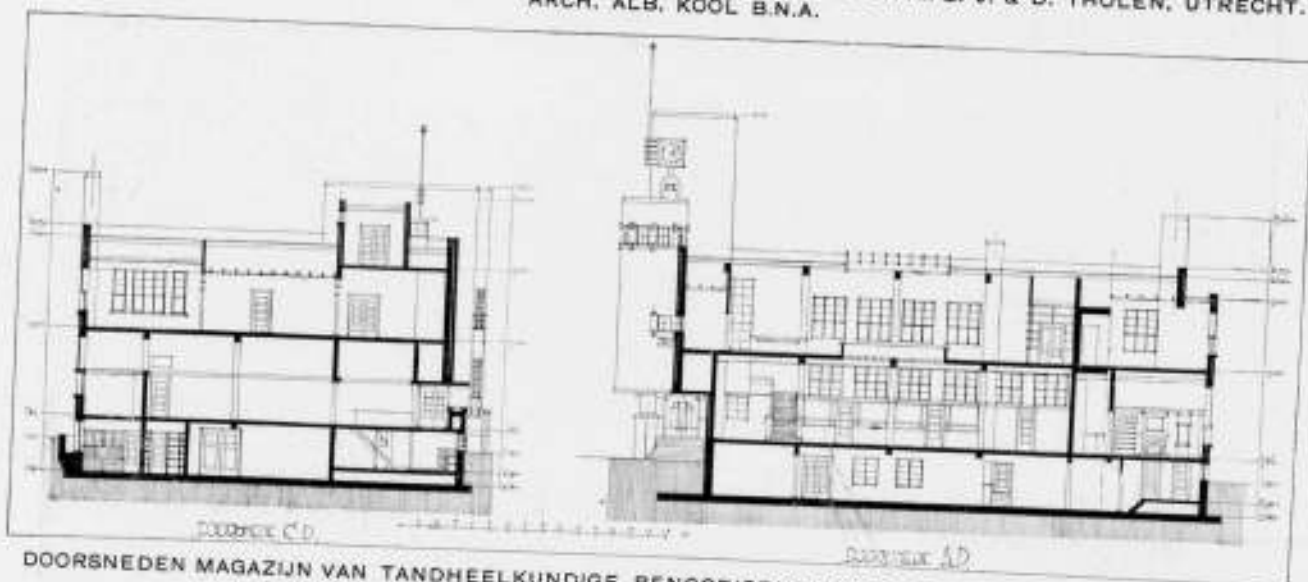
OVER DEN ARCHITECT EN HET EXPERIMENT. EEN OVERDENKING NAAR AANLEIDING VAN DE KIEFHOEK. Het artikel van collega Otten in ons nummer van de vorige week geeft mij aanleiding om te trachten, een naar mijn

gevoelen principieele quaestie aan te snijden, welke in zijn artikel min of meer omzichtig werd omzeild. Het is die van de verantwoordelijkheid van den architect voor constructieve gebreken van zijn bouwwerk. Niet in juridischen zin: in hoeverre

379

PLATTEGRONDEN MAGAZIJN VAN TANDHEELKUNDIGE BENODIGDHEDEN FA. G. J. & D. THOLEN, UTRECHT. ARCH. ALB. KOOL B.N.A.

DOORSNEDEN MAGAZIJN VAN TANDHEELKUNDIGE BENODIGDHEDEN FA. G. J. & D. THOLEN, UTRECHT. ARCH. ALB. KOOL B.N.A.

een architect juridisch voor zijn fouten aansprakelijk is of kan worden gesteld, is vastgesteld in het Burgerlijk Wetboek en in de Algemeene Regelen van den B.N.A. nader omlind en beperkt tot wat hij „bij normale oplettendheid“ had kunnen vermijden. En aan de Commissie voor de Geschillen is het dan verder om uit te maken, wat men in een bepaald geval onder „normale oplettendheid“ zal hebben te verstaan. Hierover spreek ik niet.

Het punt, dat ik wil aanroeren is: Hoe moet de architect zich stellen ten aanzien van den eisch van in-alen-deele-deugdelyk construeeren, wanneer deze in strijd komt met een hem door zijn opdrachtgever zoodanig niet opgelegd, dan toch zeker sterk gesuggereerd streven naar uiterste economie? Om duidelijk te zijn: Heeft Oud goed of verkeerd gedaan door toe te geven aan een ver doorgevoerd streven naar een uiterst goedkope woning, welke alleen te bereiken viel door, wat de fundeering betreft, te gaan beneden het volgens normale begrippen toelaatbare minimum? Met als gevolg daarvan woningen, welke om de 4 Meter van onder tot boven gescheurd en aan de uiteinden van de blokken horizontaal afgeschoven zijn.

Ik vind het van collega Otten zeer zachtzinnig, dat hij ten aanzien van de constructieve zijde van dit woningcomplex niet verder gaat dan te zeggen, dat „de economische eischen bij den bouw van de Kiefhoek zulk een grooten invloed gehad (hebben), dat daardoor reeds de opvattingen welke aan dit complex ten grondslag liggen, niet volledig tot uiting hebben kunnen komen“. Wanneer ik de beschouwing over de Kiefhoek

380

had moeten schrijven, zou ik het met iets harder en ronder woorden hebben gezegd.

Want, collega's, wat is de zaak? Wanneer een particulier architect voor een opdrachtgever een bouwwerk maakt, is hij, al was het alleen maar uit zelfbehoud, verplicht om een werk te maken, dat voldoet aan zekere eischen van soliditeit. Dit is voor een goed architect een conditio sine qua non: ik zou den architect willen zien, die den wanhopigen eigenaar van zijn scheurend, tochtend en lekkend huis zou durven toevoegen: „dat het overdreven is om over zoo'n paar scheurtjes zoo'n ophef te maken, en dat zoo'n beetje water toch zoo erg niet is“. Ik heb zoodat het gevoel, dat er tal van principalen zijn, die van de waarde van goede architectuur nog zoozeer niet overtuigd zijn en meenen, dat een handig teekenaartje van een willekeurigen eigenbouwer — al of niet met hulp van een Schoonheidscommissie — het ook wel kan, maar dat zij een architect nemen, om zekerheid te hebben van goede constructie. En, laten wij ons goed realiseeren: elke principaal heeft het volkomen recht om dit, en ten volle, van ons te eischen. Het moet voor den architect een eerozaak zijn en blijven, in dit opzicht een behoorlijke norm te stellen en te handhaven, zoo mogelijk deze norm hooger op te voeren.

Het besef van deze noodzakelijkheid heeft voor den serieuzen architect een tegenkant: het maakt hem licht wat conservatief ten aanzien van nieuwe bouwwijzen en materialen. Het aantal nieuwe materialen, dat dagelijks aan de markt komt, is waarlijk legio: dagelijks worden wij a.h.w. geprest om al dat nieuwe

te beproeven, dat zooveel beter, en zooveel goedkooper is dan het oude. . . .

Goedkooper zijn er veel, duurder zijn sommige, beter zijn de kleinste minderheid der nieuwe verschijningen op de materialenmarkt. Waar is de volmaakte naadloze vloer? Welke architect heeft niet al minstens eenmaal leergeld betaald met Zis-of-Zoo-TEX, ABC-lith of Hm.Hm.Hm-Board, met muurverf, met wat al anders niet? En men kan het een serieus architect moeilijk euvel duiden, als hij terughoudend is, blijft, het zelfs dagelijks sterker wordt ten aanzien van nieuwe constructies en materialen.

Dit is ongetwijfeld een nadeel, dat remmend kan werken op de gezonde ontwikkeling van de techniek van ons vak. Want aan den anderen kant zijn wijzelf bij eenig nadenken evengoed overtuigd, van de gebrekkigheid van veel van onze gebruikelijke constructies en materialen: wanneer wij alleen maar het vraagstuk der warmte- en geluidsisolatie in de moderne woning eens bij den kop nemen, dan weet elk serieus architect, dat zijn normale techniek ten aanzien van dit punt nog bijna alles heeft te leeren. Maar: zijn zelfbehoud eischt een zekere terughouding.

In dit licht bezien, kan de positie van den architect in overheidsdienst aanmerkelijk vrijer zijn. Het is zelfs denkbaar, dat de overheid haar ambtenaar-architect opdraagt, te experimenteren met nieuwe materialen en constructies. De overheid kan — moet zelfs misschien — er het risico voor over hebben, de nieuwe materialen en constructies in de praktijk te toetsen om te weten, en niet minder te doen weten wat zij waard zijn. In dit opzicht kan de overheid een taak vervullen, die haar den dank waardig maakt van de particuliere architecten, die, uit zelfbehoud, het experiment niet kunnen ondernemen op risico van hun bouwheer, die een goed bouwwerk vraagt, maar geen proefkonijn wensch te wezen.

En wanneer wij dit zoo bezien, kan het voorkomen, dat men een ambtenaar-architect dankbaar zal mogen zijn voor een technisch totaal mislukt werk, dat een particulier architect schatten aan schadevergoeding zou hebben kunnen kosten. Zoo is het naar mijn meening gesteld met een groot deel van het betondorp Watergraafsmeer. Dat heeft ons over de betonwoningen veel geleerd.

Maar is het ook zoo met de Kiefhoek? Ik betwijfel het zeer. Want hier is eigenlijk in het geheel niet geëxperimenteerd. Hier is een stelletje huisjes op slapen bodem neergezet op een zeer zwakke fundeering en de boel is natuurlijk gaan scheuren. En de architect heeft er bovendien nog zorg voor gedragen, dat wij die scheuren heel goed zien en dat ze ten eeuwigen dage zichtbaar zullen blijven.

Heeft de architect dit niet voorzien? Of heeft hij, het wel voorziende, het niet ernstig geacht en gemeend, dat het doel: een zoo goedkoop mogelijke woning te bouwen, van meer gewicht was dan de technische onvolkomenheid?

Ik acht dit een vraag van principieel gewicht. Collega van Loghem schreef voor een paar maanden in de „Groene“, dat die paar scheurtjes toch zoo erg niet waren. Moet ik hieruit afleiden, dat Oud er ook zoo over denkt? Moet ik uit het feit, dat Oud zijn Kiefhoek weer in alle Duitsche tijdschriften liet afbeelden, besluiten, dat hij er niet bang voor is, dat de hem zoo hoog vereerende Duitsche jongeren naar hier toe komen om dat gescheurde boeltje te zien?

Onbegrijpelijk!

Ik meen, dat wij hier toch wel heel gevaarlijk dicht, zoo niet al een eind over de grens van het toelaatbare zijn geraakt. Ik vrees, dat wij hierin een symptoom moeten zien van een geestesgesteldheid, die zich zoozeer in abstracties heeft verdiept, dat zij van louter gedachte zakelijkheid de gewone realiteit van het vak vergeet. Dit is nu toch geen bouwen meer! Hier doet de architect, wat hij den eigenbouwer verwijt, zelf:

hij verwaarloost fundamenteele constructie-eischen om maar iets goedkoopt te maken.

Op deze wijze wordt het probleem niet opgelost, heeren collega's van de internationale architectuur. U maakt op deze wijze Uw vak kapot, U geeft Uw ergste bestrijders een wapen in de hand, waarvan de kracht U op een ongelegen moment nog wel eens duidelijk voelbaar zou kunnen worden. En U bewijst daardoor noch aan U zelf, noch aan de architectuur, noch aan de ongelukkige bewoners van Uw gescheurde huisjes, noch aan Uw collega's een dienst.

Maar, dat het gebeurd is, is tenslotte nog daar aan toe.

Dat het wordt vergoelikt, is erg!

Ir. A. J. VAN DER STEUR.

INGEZONDEN.

In het Bouwkundig Weekblad Architectura komt een beschouwing voor van Alb. Otten, Arch. te Rotterdam, en wel over de woningen die J. J. P. Oud bouwde in „De Kiefhoek“ te Rotterdam. Dit betoog geeft mij aanleiding, enkele opmerkingen te maken in algemeenen zin, al werden ze opgewekt door de speciale en individueele uitingen, zoowel van Alb. Otten (in woord), als door J. J. P. Oud (in daad).

Aan het einde dan van het bedoelde artikel schrijft Alb. Otten: „... en ik herhaal dat wij nog ver verwijderd zijn van het begrijpelijke ideaal: „woonhuizen geheel van beton te gieten“.

Begrijpelijke ideaal??? Begrijpelijk? en Ideaal? Uit hoofde waarvan?

Dat de bouwkunstenaar in groote lijn wil werken, en hij niet tevreden is (kan zijn), met het gedoe van enkele huisjes, en weer eens 'n paar, doch streeft naar een „grootsch-gebaar“, ... en hij zoodoende tot grootere vormgeving komt welke leiden kan tot grootschere vormgeving, is een verblijvend teeken.

Doch waarom moet daartoe de pracht-baksteen verlaten worden, en zou er moeten worden geëxperimenteerd met ander materiaal? Het is als bij kinderen die leeren schaatsen-rijden. Hun niet-kunnen wordt dan geweten aan de schaatsen, en ze vragen en dwingen om Amerikaansche schaatsen, waarop je „vast“ staat, en prachtige krullen kunt maken. Amerika heeft al wat bedorven! De mentaliteit van den Amerikaner. . . .

wij behoeven er niet veel over te zeggen, want ieder weet, dat gebrek aan cultuur van den Yankee, oorzaak is van zijn laag-bij-de-grondsche geestesopenbaringen, die alle hun basis vinden op „Money“. Concerten van Mengelberg, enz. worden gegeven door Pepsodent, of door Kauwgom! Er bestaat in den laatsten tijd een gruwelijk cynisme. Een Amerikaansch cynisme, of een cynisch-Amerikanisme. Hoe men 't wil. Het eene is al even erg als 't andere, want mensch-onteerend. De Amerikaner vlucht zijn werkstad uit om in de natuur zijn evenwicht te hervinden, doch. . . vernietigt zoo gauw mogelijk, juist diezelfde rust. Dor en steriel is alles wat hem omringt. De nuchtere, sportieve, geldzuchtige haast, en dus oppervlakkigheid heeft hem in de klauwen en laat hem niet meer los. Hij bluft met cijfers, en wensch slechts één ding, n.l. een ander te overtroeven. Onze Oostelijke burenen hebben er ook een tikje van beet. Grandios. . . niemals-dagewesen. . . is daar troef. Aan beiden ontbreekt geestelijke adel, welke in zich sluit. . . den lust en de liefde voor het behoud van cultuur-waarden.

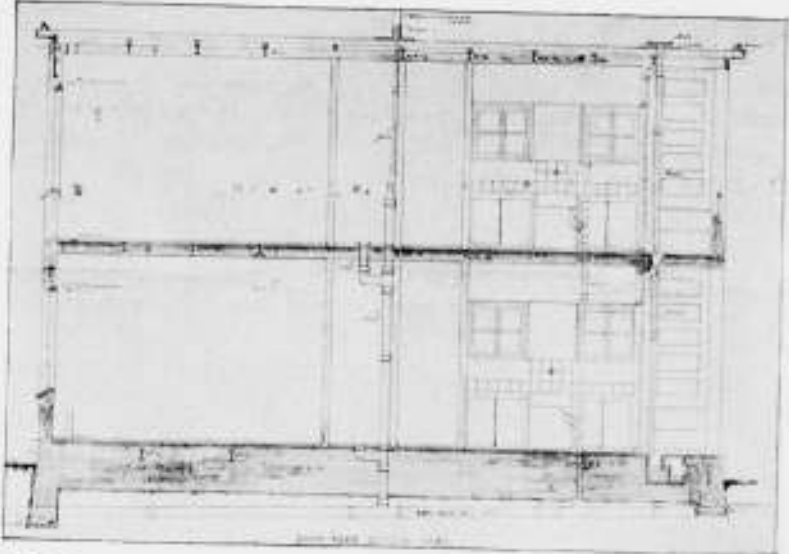
De Amerikaner begrijpt van Cultuur-waarden niets. Hij poogde den schijn te verwekken van het tegengestelde, want. . . lardeerde zijn wolkenkrabbers, met talloze versleten stijlvormen (lieft geïmporteerd uit Italië). Totdat het belachelijke daarvan hem pardoos deed besluiten, zijn vaan naar den wind om te gooien. Cultuurwaarde zat 'm dus niet in kwasi-antiectoepassen. Gebrek aan waarachtig gecultiveerd kunstenaarschap bracht hem tot het loodrecht-tegenover-gestelde, en zoo wordt er nu in New-York gebouwd(?) het gebouw van de

381

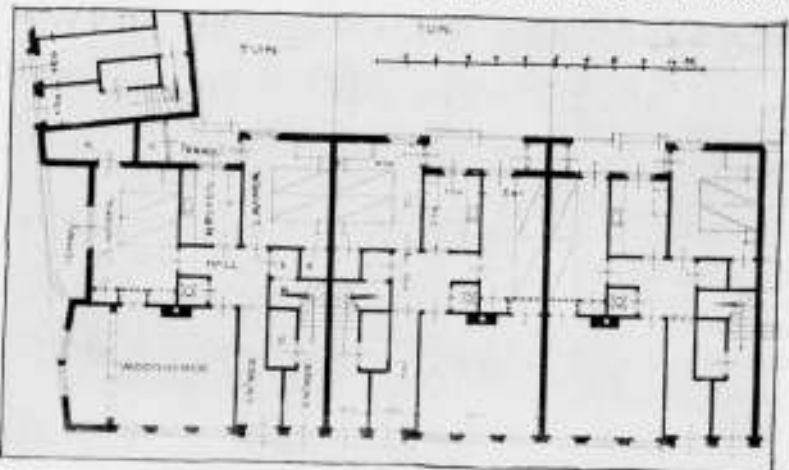
„Daily News". Die Neueste Ueberraschung. Das Gebäude in Schwarz und Weiss. Niets dan verticale strepen wit en zwart... Brutaal van arrogante leelijkheid, en hoonend alles wat Bouwkunst heet. Vanwege de reclame en de „Ueberraschung". Alle loodrechte peilers zijn WIT gehouden, terwijl de rechte boven-elkaar-geplaatste ramen-rijen... een stuk achteruit liggen. Hierdoor ontstaat de indruk van een bijna onwenzelijke fantasie in wit en zwart, en is... slechts kinderachtig! „Men" spreekt erover, en daar gaat 't om. Totdat... deze hersen-ophitsing, weer dof geworden is, door ander klatergoud, door andere hoempa, hoempa. Het Europa van heden, dat bezig is te trachten zijn karakter te verliezen, en zich te laten wegzinken in „Internationalisme"... aapt dergelijke narigheid gaarne na. Zie hoe de Nederlanders, als om strijd, het „bolletje van Dudok" navolgen, en te pas en te onpas... plaatsen. En een buitenlander... nog wel een Amerikaan navolgen, is toch nog veel „aardiger" dan een landsman. Zelf zoeken schijnt (door het gejaag naar opdrachten) niet meer mogelijk. Bouwkunst dienen... een utopie. Dat de bouwkunst, als reflex van het leven, in grooter lijn zich openbaart, is slechts toe te juichen. Wij hebben er lang genoeg behoefte naar gehad, die niet bevredigd kon worden. Dat is sinds den oorlog veranderd. Gansche straten werden en worden tegelijk gebouwd, en zoodoende kan er sprake zijn van een architectonische compositie. Dat echter het nijpend tekort aan volkswoningen, deze eerste grootere composities bevruchten moest, met zuinigheid... kon zijn goede zijde hebben, doch had vaak de tegenovergestelde zijde. Zoolang de zuinigheid zich openbaarde als economie, zoolang was er een goede zijde aan verbonden. Wanneer echter de zuinigheid (bezuiniging) moest worden „weggewerkt", om den schijn te kunnen botvieren van zekeren welstand (die boven den stand ligt), dan ontstond er een kwade en tegenovergestelde zijde. Het boven-hun-stand-leven, zit den doorsnee-Hollander in zijn bloed. Meer schijnen dan men IS, is troef. Dat door dit proces, een geëxperimenteer ontstond, om met andere materialen te gaan werken, laat zich verstaan. Dat echter deze zuinigheid zijn stempel heeft gezet, op het „bouwen-vraagstuk", is niet alleen jammer, doch... misdadig. Zachtjes aan geraakt men gewend aan die dorre nuchterheid... die steriele narigheid, welke dan moet worden opgefrisch, door een plotseling schrik-aan jagend kleurtje van de voordeur. Betonnen huizen, karakterlooze gietdingen, zonder eenige geboorte-uiting, krijgen dan een tipje fel-rood op hun voordeur, als demonstratie van menschelijke blijheid en levensvreugde(???) Konijnenhokken, met een geverfde ruif. Kubistisch, vanwege de planken-dammen, waartusschen de beton-specie gestampt werd. Dat die kubistische vormen een zuivering hebben gebracht in de Bouwkunstige vormgeving, is een heuglijk feit. Maar... dit erkennende, moeten wij tevens erkennen, dat deze vormgeving slechts dienen mag (en kan) als het stramien, waarop nu moet worden voortgebouwd. Erkennen... dat de kern van nuttigheids-ruimte zijn menschelijke, zijn behoorlijke verzorging eischt. Dat er waarlijk grootsch gebouwd kan worden, met baksteen, heeft Jan Wils toch maar eventjes getoond. Dat het groote gebaar, de groote lijn, de massale werking, en het machtige sylhouet, zijn werking heeft, kan niemand ontkennen. Dat het getuigt van diepere zinning, wanneer men 't daar niet bij laat, doch op dezen weg voortgaat, en de plastische elementen van de zoo knappe beeldhouwers toepast, moest feitelijk niet betoogd behoeven te worden. Het is goed-gezien van Publieke Werken van Amsterdam, om zich een beeldhouwer te assumeren, die een even werkzaam aandeel heeft aan het tot stand komen van de werken van dat bureau, als welke afdeelingchef ook. Want de sociale (ik zeg niet... socialistische) waarde van beeldhouwkunst... van de plastische kunsten, is niet onder cijfers

BETONWONINGEN AAN DEN LANGE HILLEWEG TE ROTTERDAM, ARCH. W. EN J. GREVE. TE DEN HAAG, ONDER LEIDING VAN IR. H. v. TIJEN

DOORSNEDE BETONWONINGEN A/D LANGE HILLEWEG TE ROTTERDAM.

PLATTEGROND BETONWONINGEN AAN DEN LANGE HILLEWEG TE ROTTERDAM.

te brengen. Door de tegenwoordige bezuinigingsmode zal het nageslacht er om kreunen, dat het momenteele geslacht, zich ervan heeft afgemaakt, met louter „nuttigheids-overwegingen". Alle muziek, alle poëzie, wordt onder den voet gelopen, en men knipoogt elkander toe, dat 't toch zoo bijster verstandig is. De meest dorre materialen kunnen verbruiken, schijnt „het" te worden geacht. Te pas en te onpas wordt momenteel glas toegepast. Glas en ijzer, en beton. Ook deze mode zal wel weer verdwijnen, doch intusschen zit het nageslacht, met deze „uitwerpselen". Toen de mode van gietijzer... zijn er tree deed, was de wellust, om dat materiaal te gebruiken zoo hoog opgevoerd, dat men zelfs de kanten muts... den biren van de St. Jacobs-kerk te Den Haag, welke oorspronkelijk was gemaakt van natuursteen, doch als alle zandsteen, ten doode was opgeschreven, ging navormen van gegoten ijzer. Van wege de „nuttigheid" want „onvervangelijkheid". Ook hebben wij het beleefd, dat de verblendsteen, als volmaakt-materiaal, zijn entree deed, vanwege de onvernietigbare degelijkheid van het materiaal. En zoo bouwde de „oude Cuypers" in Wassenaar, die foieleelijke rooden verblendstenen kerk. Ook dat standpunt heeft men gode-zij-dank, verlaten. Nu is Silesie a.d. beurt en glas, en beton, vanwege de „nuttigheids-overwegingen". Maar voorloopig moesten wij nu maar niet spreken over bouwkunst. Daarvoor is noodig „zieleadel", en die pleegt men niet te vinden bij „Den eersten den besten", en nog minder bij hen, die zich haasten, met de honorarium-tabel in de hand.

WILLEM C. BROUWER.

„Vredelust", Leiderdorp.

BETONWONINGEN AAN DEN LANGE HILLEWEG TE ROTTERDAM, onder leiding van Ir. H. v. Tyen en de architecten W. en J. Greve, te 's-Gravenhage.

Wijzigingen in de grove constructies van bouwwerken gaan zeer langzaam, de proefnemingen zijn uiteraard zeer kostbaar en wanneer ergens het spreekwoord „ondervinding is de beste leermeesteres" volkomen geldt, dan is het bij het vervangen van constructiemethoden die aan de menschheid eeuwen voor onze jaartelling reeds onschatbare diensten hebben bewezen. Baksteen toch was en is nog het hoofdmateriaal voor het overgrote gedeelte van alle bouwwerken der wereld, maar sinds de tuinman Monnier zijn gewapende beton bloembakken samenstelde en Hennebique deze uitvinding op groote schaal bij gebouwen toepaste, zoeken de technici van de geheele beschaafde wereld naar verbetering en vereenvoudiging van deze constructiewijze, waaruit een groot aantal systemen zijn voortgekomen.

Sinds 1921 zoeken de bovengenoemde technici woningen samen te stellen van korrelbeton. Beschouwen wij eerst de samenstelling en hoedanigheden van dit materiaal. Korrelbeton is beton, waaruit in strijd met de meer gebruikelijke betonsamenstelling het zand is weggelaten. Hierdoor ontstaat een lichte beton van grofporeuze samenstelling, die warmte en geluid slecht overbrengt en weinig cement noodig heeft voor het verbinden der samenstellende deelen. Door de structuur, die te grof poreus is, om capillair te werken kan korrelbeton geen water opzuigen en slaan korrelbetonmuren niet door. Uit een aesthetisch oogpunt is het wenschelijk de muren af te pleisteren of met een kleur-specie te bespuiten.

Korrelbeton kan worden gemaakt van vuilverbrandingslakken, bims en waarschijnlijk ook nog van andere afvalmaterialen.

Het soortelijk gewicht van slakken-korrelbeton is 1.25, van bims-korrelbeton 0.75, tegenover dat van baksteen 1.6 tot 1.9. Het warmtegeleidingsgetal van slakken-korrelbeton is 0.35

tegenover dat van baksteen 0.75; van bims-korrelbeton is het niet bepaald, doch stellig nog lager dan 0.35.

De drukvastheid van korrelbeton (slakken) is ongeveer 22 K.G. per c.M².

De samenstelling van korrelbeton voor muren is één deel cement op tien deelen slakken.

Korrelbeton is proefondervindelijk gebleken zeer geluidwerend te zijn en is in tegenstelling met grintbeton zeer goed spijkerbaar.

De oorspronkelijke wijze van samenstellen van balklagen en vloerconstructie, die berustte op een bewapening is spoedig verlaten, daar deze een vloerdikte van 18 c.M. vereischte, en vervangen door in de vloeren als draagconstructie ijzeren normaal profielen in te gieten. Deze vloeren worden veel dunner en hierdoor is het mogelijk hun gewicht tot 120 K.G. per M². terug te brengen.

De vloeren hebben direct hun volle draagvermogen, zoodat het snelle lossen geen bezwaar is.

De uitvoering van het opgaande werk geschiedt met behulp van bekistingsschotten ter breedte van een deur met kozijn en bestaande uit ijzeren stijlen en platen, verbonden door klemmen, afstandijzers en vulplaatjes.

De duur van de uitvoering is zeer kort. Na het stellen der bekisting is één dag benodigd voor het gieten, drie dagen voor het verharden en één dag voor het lossen. Hierdoor wordt het mogelijk te werken met een zoo gering aantal bekistingsschotten en verder hulpmateriaal als bij geen ander betonsysteem tot heden mogelijk is.

Na het lossen kunnen de woningen zoo snel worden afgewerkt, als maar met het oog op de kwaliteit van stukadoorwerk en schilderwerk toelaatbaar is. Er is eens (in Den Haag) een korrelbetonwoning binnen drie weken kant en klaar opgeleverd.

De reden dat tot heden nog zoo weinig in korrelbeton is gebouwd, is dat de uitwendige vormgeving nog niet opgelost is, maar voornamelijk dat willen de voordeelen van dit systeem merkbaar tot hun recht komen een continubedrijf noodzakelijk is om de kosten van de hulpmaterialen te doen wegvallen.

Het eerste werk geheel in korrelbeton uitgevoerd is een Villa te Monster in 1921.

In 1922 is korrelbeton toegepast voor een blok arbeiderswoningen aan de Statenlaan, hoek Westduinweg te 's-Gravenhage. Ook de vloeren zijn geheel van gewapend korrelbeton uitgevoerd. De gevels van een gedeelte ervan zijn met bimsgruis bepleisterd.

In 1923 volgen 48 arbeiderswoningen te Amsterdam aan de Oogststraat, tuindorp Watergraafsmeer en in 1924 12 middenstandswoningen te 's-Gravenhage, aan de Laan van Poot, Roodborst- en Meezenlaan.

In 1925 en '26 volgt de bebouwing van de Brink in het tuindorp Watergraafsmeer te Amsterdam. Deze bebouwing bestaat uit winkels, een openbare leeszaal en eenige middenstandswoningen.

In 1926 zijn 60 contrôlewoningen voor krotbewoners aan het Zeeburgerpad te Amsterdam in korrelbeton gebouwd.

De beide hierboven genoemde groepen hebben bintlagen van hout, waardoor de geluidsisolatie van korrelbeton niet tot zijn recht komt.

Het hierbij afgebeelde complex zijn 30 arbeiderswoningen ingedeeld als boven- en benedenhuizen aan den Lange Hilledijk, hoek Resedastraat te Rotterdam. De woningen zijn geheel van korrelbeton en hebben vloeren van dit materiaal volgens het laatste type met ingegoten normaalprofielen.

De buitenarchitectuur en de bepleistering zijn ook bij dit laatste complex nog altijd de zwakke punten. Afpleistering met een laag bimsgruis in kalkmortel heeft nog niet de oplossing gebracht. Zoolang edelputz te kostbaar zal blijven, zal naar

Inderdaad, het is niet verwonderlijk, dat in de praktijk, bij zooveel als het ware zwevende gegevens, het vraagstuk van den stedenbouw in den regel tot ver uiteenlopende oplossingen voert; maar in het gegeven geval hadden ontwerpers zich zelfs op exceptioneel onzeker gebied te bewegen. Zij hadden te doen met onopgeloste vraagstukken, waartoe de decisie ten deele buiten de bevoegdheid der Gemeente valt. Deze onzekerheid is zelfs van zoodanige beteekenis, dat de vraag geresen is, of het thans wel de aangewezen tijd kon zijn voor het vaststellen van een uitbreidingsplan van gemeentewege.

Intusschen het pleit voor den moed van ontwerpers, dat zij trotsdien met hun plan voor den dag gekomen zijn; dat zij voor zich de conclusie hebben durven aanvaarden; zoo, en niet anders moet de oplossing zijn; de gemeente heeft er op aan te sturen, dat deze tot uitvoering wordt gebracht. Met alle respect voor deze opvatting, zal men het nu echter geoorloofd moeten achten het plan van uitleg als vrucht van een onderstelling te beschouwen.

Geboeid als wij zijn door het gegeven vraagstuk en de wijze, waarop getracht is het ook in zijn details tot oplossing te brengen, kunnen wij niet nalaten het in zijn geheel voor ons oog de revue te laten passeeren om bij elk onderdeel stil te staan, te trachten met ons geestesoog de toekomstbeelden te reconstrueeren, zooals ontwerpers die gezien moeten hebben. Uiteraard zullen wij daarbij niet altijd tot een volledig begrip kunnen geraken; er moeten bij ons bedenkingen blijven; — ontwerpers zelf zullen de laatste zijn om verbetering van hun werk voor uitgesloten te houden. Als dan ook ten aanzien van enkele onderdeelen onze beschouwingen het karakter van kritiek naderen, gelieve men daarin uitsluitend te zien een streven tot opbouw, geenszins tot kleinering van de hooge waarde van den geleverden arbeid.

Ontwerpers openen hunne nota met een afdeling A., omvattend een historisch overzicht, waarop volgt de afdeling B., welke uiteenzet de beginselen, waarop het uitbreidingsplan is gebaseerd.

In hoofdstuk I dier afdeling wordt de noodzakelijkheid uiteengezet, — alvorens het plan voor de eigenlijke woonstad op te maken, — zektheid te scheppen omtrent spoorweg- en kanalenplan. De studie, — verker in de volgende hoofdstukken, — wijdt daarom de eerste aan het spoorweg- en het kanalenplan, terwijl dan pas komen de hoofdstukken over de hoofdwegen van het verkeer, de wijze van bebouwing, den aanleg van parken, speel- en sportvelden, de plaatsing van openbare gebouwen.

Ontwerpers deelen ten slotte mede, zich ook bezig gehouden te hebben met een gewestelijk plan; blijkbaar achten zij dit onderwerp nog niet rijp voor behandeling.

Volgen wij dan nu voor onze studie dezelfde inderdaad als ontwerpers hebben aangehouden.

II. HET SPOORWEGPLAN.

Ontwerpers verklaren, dat het niet mogelijk gebleken is een behoorlijk uitbreidingsplan te maken, — met aanhouding van het in 1918 ahangig gemaakt plan, — waarbij de van zuid-, west- en noordzijde toelovende spoorbanen samen gebundeld worden in een emplacement, ontworpen tusschen Heereweg en Hoornschiediep en dat met zijn Noordelijk eind uitloopt als kopstation op het bestaande hoofgebouw.

Zij hebben nu een ander plan ontworpen, volgens hetwelk de nieuwe verbinding, — achter het Stadspark omlappende, — doorgetrokken wordt beoosten den verlengden Heereweg, zoodat alle spoorbanen hunne uitmonding vinden in de bestaande lijn Assen—Groningen en verruiming van de viaduct noodig is om het bestaande emplacement als algemeen eindpunt en kopstation in te richten.

Uit een stedenbouwkundig oogpunt beschouwd, beteekent het nieuwe plan ongetwijfeld een verbetering, omdat de spoorweg naar het Zuiden gelijk aan de thans bestaande richting blijft en aldus het terrein ten Westen van die spoorlijn ongemeoid laat.

In het plan 1918 zou de splitsing van het gebied tusschen Heereweg en kanaal door de spoorwegwerken, beletten het scheppen van een mooie stadswijk in een omgeving, die daartoe als het ware uitnodigt; en de verbinding tusschen Heereweg en Stadspark door de Rabenhauptstraat zou moeten opgegeven worden. Tot aan de zuidelijke grens der Gemeente zouden de spoorbanen moeilijkheden opleveren voor het tot stand brengen van transversaal-verbindingen.

Bij 't nieuwe plan is van zoodanige versperring geen sprake; men houdt eenvoudig de bestaande spoorbaan, die wegens hare begrenzing over 't grootste deel harer lengte voor het gewone verkeer geen hinderlijk obstakel vormt. Het moge intusschen ons vergund zijn de vraag op te werpen of ontwerpers voldoende logisch zijn gebleven bij de behandeling der vraagstukken, waartoe de oplossing der Nederl. Spoorwegen in ontwerp 1918 aanleiding geeft. Hun betoog, dat het onmogelijk zou zijn, een behoorlijk plan van uitleg daarmede in verband te brengen, is naar onze opvatting geenszins klemmend.

Het is weder een verdienste van ontwerpers, dat zij gestreefd hebben om voor de ernstige moeilijkheden, die zich ook bij hun plan voordeden, een oplossing te vinden. Zij hebben zich genoopt gezien den spoorweg als het ware in een golvend vlak te leggen, dalende van 2 M. + W.P. aan het

station tot 1 M. + W.P. om de gelegenheid te geven voor een verbinding met viaduct voor gewoon verkeer tusschen Meeuwerderlaan en Waterloolaan. Maar dan moeten zij den weg verder weer omhoog laten rijden tot 3,80 M. + W.P., teneinde een tweede kruising met tunnel in de buurt van de Gideon tot stand te kunnen brengen.

Uit een oogpunt van spoorwegtechniek zijn echter tegen zulk een golfrijke, in het hoogtepunt van de hoofdtoevoerbaan voor een station, bedenkingen te maken.

Het is ons bekend, dat de Directie der Ned. Spoorwegen, hetzij deswege, hetzij om andere radenen, verklaard heeft, zich niet met het nieuwe plan te kunnen vereenigen.

Wat de verwezenlijking van het plan betreft, staat het er dus niet gunstig voor. De mogelijkheid bestaat, dat met kleine wijzigingen niet kan worden volstaan.

Mocht men tenslotte zich deswege genoodzaakt zien het geheel op te geven, dan ligt het toch geenszins in onze bedoeling een lans te breken voor het kopstation-plan 1918 der Ned. Spoorwegen.

Wij zijn doordrongen van de bijna onoverkomelijke moeilijkheden, welke men bij alle pogingen tot oplossing van het vraagstuk komt te staan; en wij zouden geneigd zijn ons te verheugen over de omstandigheid, dat het van ons, als zijnde geen specialiteiten op spoorweggebied, niet gevorderd kan worden, daarin eenige leiding te aanvaarden. Toch vermaanen wij, dat onze Kring wel iets mag laten hooren van hetgeen in deze in ons gemisd omgaat.

Wij constateeren, dat sinds het jaar 1920 het begrip der waarde van het Stadspark dermate is toegenomen, dat wij ons moeilijk meer kunnen voorstellen een spoorwegaanleg, die het Oostelijk gedeelte van het park zou afsnijden, overeenkomstig het plan der „Commissie Lely“.

Bij ons rijst de vraag op: „Waarom eigenlijk moet zulk een ingrijpende verandering in den loop der spoorbanen gebracht worden?“ Ongetwijfeld zou het toch de mooiste oplossing zijn als alles bleef op de plaats, waar het nu aanwezig is; — maar dan dusdanig naar boven gebracht, dat het gewoon verkeer te water en te land er vrij onder door kon gevoerd worden. Het heette altijd te duur. Maar wij houden ons er van overtuigd, dat ontwerpers van het nieuwe plan wel zeer gaarne Groningen zouden willen bevrijden van den langen omsluitingsdijk aan Zuid- en Westzijde; — dat zij in de plaats van de lange toelidingsbanen, die den afstand tusschen Groningen en hare omgeving noodeloos vergrooten, verre de voorkeur zouden geven aan behoud van den korten ringweg, die nu het Noorderstation en Friesche lijn met het Hoofdstation verbindt. Indien zij er toe mochten komen om besprekingen met de bevoegde macht in te leiden voor een oplossing in dezen geest, dan zal zeker Groningen hun daarbij succes wenschen.

Waarom zouden zij dat mooie resultaat niet kunnen bereiken? Immers het werk is heel wat eenvoudiger geworden, sinds het goederstation verplaatst is naar de Lodewijkstraat. Het werk, dat nu gevaard wordt, kan niet zooveel moeilijker zijn, dan de stationsverbouwingen elders uitgevoerd. Ook voor de Ned. Spoorwegen moet het een voordeel zijn, als ze met het tijdfries, wegens de lange inrijbanen, niet te maken zullen hebben. Nu het gereedkomen van den dam door de Zuiderzee in zicht komt, zal zeker de aanleg van een spoorlijn over dien dam niet zoo heel lang meer op zich laten wachten; — en voor de exploitatie van de lijn Holland—Friesland—Duitsland, moet het behoud van het station Groningen als doorgangstation speciaal voor die verbinding waarde hebben.

Wij verliezen niet uit het oog, dat men nu in de plaats van een spoorwegdam langs den buitenkant, den aanleg van zulk een dam door het hart der stad voor lief zoude moeten nemen; — maar voorbeelden zijn er genoeg om te bewijzen, dat daarbij de eischen van den welstand ook bevredigd kunnen worden.

Wat men nu te doen heeft, behoort daarbij voorloopig slechts een voorbereiding voor de toekomst te zijn; immers de stationsinrichting is dusdanig gecompleteerd, dat men nog vele jaren er zich mede behelpen kan. Wat de Gemeente betreft, deze ondervindt wel de bezwaren voor het verkeer van den gebrekkigen toestand; maar als met behulp van tijdelijke hulpmiddelen, als noodtrappen of tunnels, verbeteringen aangebracht worden, zal men met het bestaande ook nog wel een aantal jaren vrede kunnen hebben.

III. HET KANALENPLAN.

Een genot levert de aanschouwing van het kanalenplan op. Hier vinden we een prachtige aaneenschakeling van kanalen en havens met bijbehorende handels- en industrieterreinen; — alles bereikbaar gemaakt voor goederen per spoor. En hier hebben we gelukkig ook te doen met een plan, omtrent hetwelk in hoofdzaak geen verschil van opinie bestaat; het is, — zooals medegedeeld wordt, — de vrucht van langdurig overleg tusschen de verschillende, bij den aanleg betrokken autoriteiten.

Lang, veel te lang heeft onze oude Hanzestad gewacht op verbeterde verbindingen te water, bereikbaar voor de binnenvaart met schepen van groot kaliber. Nu wordt een begin gemaakt, aithans aan de Groningsche zijde, voor een nieuwen breeden waterweg in de richting van Friesland. De af-takking van het Winschoterdiep wordt wel is waar in hoofdzaak onder-

nomen ten behoeve van beteren waterafvoer voor de achtergelegen gronden, maar ook daarmede is de scheepvaart ten eerste gediend.

Wel eng doet zich tegenover die nieuwe waterwegen het Eemskanaal voor, zooals dat voor een klein gedeelte op de kaart nog zichtbaar is. Maar men gevoelt het, men is op den goeden weg; als eenmaal de onderhanden werken voltooid zijn, moet volgen de verbetering van den gebrekkigen waterweg voor Groningen naar zee, met zijn onvoldoend profiel en zijn versperring door bruggen, zoo nauw op elkaar volgende, dat de schepen in het kanaal geen vaart kunnen houden en welke bruggen voor de praktijk te licht geconstrueerd zijn.

Behoorlijk ingerichte handelsterreinen bezit Groningen thans nog zoo goed als niet. Pakhuizen, fabrieken, werkplaatsen, men vindt ze overal door de stad verspreid, bekneid tusschen woonwijken, waar de omstandigheden het maken van behoorlijke los- en laadinrichtingen bemoeilijken en waar als regel de gelegenheid tot spoorwegaansluiting ontbreekt.

Uit dien noodtoestand willen ontwerpers onze stad verlossen. Stelselmatig worden aan alle zijden der stad groote gebieden langs de kanalen en havens beschikbaar gesteld voor de industrieën; en lange hulpspoorbanen zijn ontworpen, om het meerendeel dezer terreinen met het centraal goederenstation te verbinden.

Daar Groningen niet in de eerste plaats als industriestad kan worden aangemerkt, betwijfelen ontwerpers wel of dat geheele gebied voor het genoemde doel zal worden opgevoerd; maar — zooals zij schrijven — het kan als het hiervoor niet noodig blijkt, ook voor andere doeleinden worden bestemd. Dat het met den verkoop der bedoelde terreinen na hun aanleg ten bate der nijverheid heel vlot zal gaan, wordt door ons eveneens onwaarschijnlijk geacht. Wegens de excentrische ligging der stad en den vrij hoogen loonstandaard hier geldende, moet massa-industrie er moeilijk de concurrentie kunnen volhouden.

Deanietemin, handel en nijverheid zijn de hoofdbronnen van haar bestaan en zullen dat wel altijd moeten blijven. De graanhandel, — eertijde van de meeste beteekenis voor de volkswelvaart, — is danig in de verdrukking gekomen; maar zijn herleving is verzekerd als, — dank zij betere haven- en handelsinrichtingen, — alle overbodige onkosten voortaan kunnen worden bespaard.

Daarnaast is het tegenwoordige Groningen vrijwel te beschouwen als een groote kluis van werkplaatsen, verscholen in sloppen en stegen, waarin allerhande bedrijven worden uitgeoefend. Het handhaaft zich o.a. als een centrum voor de tricotate- en confectiebedrijven. Wij behoeven daarom ook niet te twifelen aan de levensvatbaarheid van andere industrieën, als ze zich hier willen vestigen. Wij hebben daartoe alleen de voorwaarden te stellen: geef hun de ruimte. Maar de nijverheid is in het algemeen niet in de hand van den rijkdom; daarom, als men zich voorstelt van den verkoop van industrieterrein op zich zelf een winstgevende onderneming te maken, is er veel kans voor lange jaren zonder eenige vraag met den onverkochten grond te blijven zitten.

Van veel belang schijnt het ons daarbij, dat ook voor zaken van beperkten omvang op niet te bezwarende voorwaarden terreinen worden beschikbaar gesteld en dat ook voor zulke ondernemingen zoo mogelijk de gelegenheid voor spoorwegaansluiting wordt verschaft.

Hoewel wij alzoo nog het noodige vertrouwen hebben in Groningen's industriële toekomst, wil het ons voorkomen, dat het overweging verdient, enkele der volgens het plan voor de nijverheid aangewezen grondstukken, daaraan weer te onttrekken, om daarmede de gelegenheid te scheppen de aansluitende woningblokken te completeren; wij bedoelen hiermede de geelgekleurde strooken grond aan den Damstersingel, alsmede die aan de Wilhelminkade. Men zal dan voor den gemeentelijken opslag een andere plaats moeten zoeken. Ook meenen we te mogen verwachten, dat de bestaande losplaatsen tegenover het station zullen verdwijnen bij uitvoering van de nieuwe havenplannen. Zoowel het publiek als de handel zullen daarbij gebaat zijn.

Het zou ons aanbevelenswaardig voorkomen, als het gedeelte van het ontworpen omsluitingskanaal van het Winschoterdiep, tusschen de daarvoor aangegeven bruggen, geheel op de breedte gebracht wordt van het Noordelijk deel.

En, zouden wij willen vragen: is hier de blik van ontwerpers wel ruim genoeg geweest, nu zij door inspringende blokken voor woningbouw in dit echte havengebied, de vestiging en ontwikkeling van inrichtingen, bestemd voor handelsdoeleinden, waarschijnlijk bemoeilijken?

Verschiedene gedeelten van het oude kanalennet komen, volgens ontwerpers, in aanmerking voor demping; in hoofdzaak om daarmede het verkeer te land ten goede te komen. In het algemeen komt dat denkbeeld ons aanbevelenswaardig voor.

Wij hebben intusschen vernomen, dat het plan om het Westelijk deel van het Helper Diepje te dempen, reeds is opgegeven in verband met de behoeft, langs dien weg voedingswater te bekomen uit het Hoornsche Diep voor de Prov. Centrale. Wij achten dit besluit ook een voordeel, omdat zonder doorstroming, het blijvende deel van het diepje een open zak werd voor het vervuilde water van het Winschoterdiep.

Voor de aan- en afvoer van Fivelingo moet de opruiming van de Damster-sluis en het dempen of onbereikbaar maken van het laatste gedeelte van

het Damsterdiep, een gemis opleveren. Nu zou het Gorechtkanaal niet al te ongunstig gelegen zijn om als haven te dienen voor de marktschepen uit het bedoeld deel van het Groninger gewest, indien het bereikbaar bleef vanuit het Damsterdiep langs den kortsten weg. Dit is echter niet het geval; de omweg door het Oosterhamrikkanaal moet gemaakt worden en ook voor scheepvaart is tijd geld waard. Het Damsterdiep is bij de nieuwe schutsluis als het ware in tweeën gescheurd. Het zal, vermoeden wij, intusschen wel buiten het bereik van ontwerpers liggen om daarin verbetering te brengen.

IV. HOOFDVERKEERSWEGEN TE LAND.

Het aangeboden plan is hovenal een verkeersplan. Ontwerpers hebben het zich niet tevreden gesteld met het traceeren van radiale hoofdwegen in de bij de bebouwe kom aan te sluiten nieuwe wijken, en van ringwegen om die wijken met elkaar te verbinden. Zij hebben ook bestudeerd, hoe in de bestaande bebouwde kom op de meest doelmatige wijze aan enkele straten de beteekenis van hoofdaderen voor het verkeer kan worden verstrekt; — en welke verbeteringen dit stratennet noodig heeft, om voor het in de groeiende stad toenemend verkeer, ruimte te bieden.

Ontwerpers achten het een voordeel, dat Groningen in het bezit is van een mooi centraal plein, de Grootte Markt, waarheen een verkeersader Noord-Zuid en een dito Oost-West op betrekkelijk gemakkelijke wijze geleid kunnen worden. Hun beschouwing volgende, komt men onwillekeurig tot de vraag: wat drijft het verkeer naar het stadcentrum? Het antwoord moet wel luiden: sensdeels omdat het centrum is het tooneel van het openbare volkeleven, anderdeels omdat men ter plaatse heeft het hoofdkruispunt van het stratennet.

Nu is bij feestelijke gelegenheden de Grootte Markt ongetwijfeld de plaats, waar het volk te gader stroomt; maar op marktdagen hebben we te doen met een beweging, die met haar veelsortige transportmiddelen het geheele gebied van Grootte Markt, Vlachmarkt en Akerkhof in beslag neemt.

Dat is het stadcentrum, waarmede de verkeers-technicus te maken heeft. Ten naaste bij loodrecht op dit centrum komen van Noord en Zuid eenige straten aanzetten; de omstandigheid, dat aan de Noordzijde de Ebbingestraat als natuurlijke voortzetting ontstaat is van den Bedumerweg en aan de Zuidzijde de Heereweg, als Heerestraat zich binnen de stedelijke kom dringt, heeft aanleiding gegeven, dat beide straten zich ontwikkeld hebben tot hoofdverkeersaderen.

Men kan aannemen, dat zij dat wel te allen tijd blijven zullen; hoewel b.v. aan de Noordzijde de Boteringestraat veel gunstiger gelegen ligt voor de opnemng van het verkeer in radiale richting. De Ebbingestraat is voor het verkeer nog van extra beteekenis geworden, sinds zij de geheele beweging, komend vanaf en gaande naar het Noorderstation, in zich opneemt. De ontwerpers van het uitbreidingsplan vermeenen, dat het in de bedoeling ligt van de Directie der Ned. Spoorwegen het Noorderstation te verplaatsen; zij hebben van die gelegenheid gebruik gemaakt om de Noorderstationstraat onder de verhoogde spoorbaan tunnelsgewijze door te trekken. Dan vervolgt daarachter de straat haar weg door ontworpen buitenwijken; dank zij de diagonaal-kruisingen van het stratencomplex aldaar, zou zij voor het verkeer zekere bijzondere waarde hebben.

Ontwerpers geven niet aan, waarheen het Noorderstation verplaatst moet worden. Wij meenen te mogen opmaken uit het plan, dat het station iets Oostelijk verlegd zal worden, in de onmiddellijke nabijheid van de Noorderstationstraat; wij missen op de tekening een hoofdverkeersweg, die naar dat verplaatste station zou moeten leiden.

Met betrekking tot de Heerestraat heeft de Overheid zich al verplicht gezien bij politieverordening beperkingen in 't leven te roepen, teneinde verstopping van het verkeer te vermijden. Het schijnt daarom rationeel een der aan haar parallel loopende straten door verbreed profiel er op in te richten, een verhoogd percentage van het verkeer op te kunnen nemen. Met ontwerpers zijn wij van oordeel, dat daarvoor de ten deels smalle Gelkingestraat in aanmerking komt. Wij zijn echter geneigd den wensch te uiten: „moge men met de verwijding van de opening dier straat aan de zijde van de Grootte Markt, evenals die van de Ebbingestraat, niet te ver gaan, teneinde aan de Markt zooveel mogelijk haar gesloten karakter te laten behouden.“

Wat betreft de ontworpen doorbraak bezuiden het Zuiderdiep, nemen wij gaarne aan, dat hiermede een praktische oplossing gevonden is; zeer moeilijk wil het ons echter voorkomen, de aansluiting bij het Heerplein te vinden zoodanig, dat men hier een harmonisch gevormd geheel behoudt. Wellicht kostbaarder, maar zeker fraasier zou het zijn, als men het zuidelijk deel van de Heerestraat door verbreding voor het geheele verkeer kon laten dienen, om dit dan benoorden het Zuiderdiep zich te laten verdeelen voor voetgangers door de Heerestraat als speciale winkelstraat (welke daarmede haar intiem besloten karakter kan blijven behouden) en voor algemeen verkeer door de Pelsterstraat en Gelkingestraat.

Voor het verkrijgen van een hoofdverkeersader in Oostelijke richting stellen ontwerpers voor om, — vanaf de Grootte Markt, — de Sint Jansstaat en Nieuwe St. Jansstraat te volgen, — de laatste na verruiming van het profiel; — om dan vervolgens dwars door het Ziekenhuisterrein te gaan, Petrus Campersingel en Gorechtkanaal te kruisen en tenslotte op de brug

over de nieuw ontworpen sluis in het Lemmerkanaal, aan te sturen. Ontwerpers motiveeren deze keuze op uitvoerige wijze. Zij toonen aan, dat aan alle andere denkbare tracés ernstige nadelen verbonden zijn. Zij achten het niet onwaarschijnlijk, dat het ontbreken van zoodanigen verkeersweg, de ontwikkeling van het Oostelijk handels- en industrieterrein min of meer in den weg zou komen te staan.

Het moet betwijfeld worden, of het wel een daad van wijs beleid is geweest, toen de Gemeente met Rijk en Provincie de overeenkomst gesloten heeft voor de stichting van het ziekenhuis op de vrijgevalen vestingsterreinen aan de Oostzijde der bebouwde kom. Het betekende de afsluiting van het daarachter gelegen gebied over een grooten afstand. Het is begrijpelijk, dat ontwerpers zich voor de vraag gesteld hebben: „kunnen we die barrière niet doorbreken?"; ook, dat, — toen zij tot de conclusie gekomen waren van de mogelijkheid, — aan dat idee hebben vastgehouden en zoo tot een oplossing zijn gekomen, die als een stoute sprong op het gebied van stadsverbetering geapprecieerd moet worden.

Het wil ons intusschen voorkomen, dat zij wel wat heel licht gegleden zijn over de bezwaren, die zich hierbij voordoen. Zij meenen, dat door den aanleg niet het minste nadeel voor het ziekenhuis zou ontstaan; daar het, indien de ligging van de tot het ziekenhuis behorende gebouwen ter weerszijden van dien weg, uit een oogpunt van de exploitatie bezwaarlijk zou worden geacht, zeer wel mogelijk zou zijn de enkele ten Zuiden van den weg gelegen gebouwen naar de Noordzijde te verplaatsen. Ook behoort volgens hen niet te worden gevreesd, dat het resterend terrein bij zoodanige verplaatsing te klein zou blijken, daar dit een ruimere oppervlakte bezit dan de terreinen, welke zelfs in de grootste steden van ons land in de naaste toekomst voor ziekenhuis-doeleinden noodig zijn geoordeeld.

Verschillende leden van onzen Kring hebben voldoende ervaring omtrent den bouw van ziekenhuizen en kennis omtrent hunne exploitatie opgedaan, om te kunnen verklaren, dat het leggen van een openbaren weg dwars door de paviljoens van een ziekenhuis, zeer zeker groote bezwaren kan opleveren.

Wel willen wij aannemen, dat er bij opoffering van het zuidelijk gedeelte nog een oppervlakte overblijft, grooter dan men in de grootste steden voor ziekenhuis-doeleinden in de naaste toekomst noodig heeft geacht. Maar immers, dat is de quaestie niet. Wij hebben hier te maken met een academisch ziekenhuis. Ter vergelijking zouden wij moeten nagaan wat men b.v. in Leiden voor het ziekenhuis beschikbaar heeft gesteld.

Het is ons bekend, dat men, bij de laatste groote regeling betreffende het voor het ziekenhuis ter beschikking te stellen terrein, — tot stand gekomen als vrucht van overleg tusschen de gezamenlijke daarbij betrokken autoriteiten, — uitgegaan is van het principe, dat voor de uitbreiding de meest breede grondslag diende te worden aanvaard. Ter wille van de Universiteit moest men kunnen beschikken over een ziekenhuis, dat niet alleen als zoodanig, maar ook als inrichting van onderwijs, aan de hoogste eischen zou moeten voldoen.

Voor de naaste toekomst kan men wellicht met een betrekkelijk bescheiden uitbreiding toe. Maar zulks nu reeds als vaststaand aannemend, is men niet verantwoord; want men heeft met een zich steeds meer differentieerende wetenschap te doen. Waar zij heen gaat weet men niet; men weet alleen, dat zij altijd om vermeerdering van ruimte vraagt ten einde zich ten volle te kunnen ontploegen.

Zeker heeft men daarom indertijd van gemeentewege vlot voldaan aan de wenschen door het College van Curatoren en het bestuur van het ziekenhuisgeult; en men heeft dierzijds er blijkbaar ook naar gestreefd om door een begrenzing van het terrein in een boogvorm, het bezwaar der versperring van het ziekenhuisgebied zooveel doenlijk te reduceeren en aan den nieuwen straatanaal een vloeiende aansluiting gegeven met de oude stadskern.

Het is uiteraard mogelijk, dat na jaren met voldoende zekerheid aan het licht komt, dat men toch te groote oppervlakte voor het ziekenhuis in beslag genomen heeft, dat daarvan zonder bezwaar een gedeelte kan worden afgescheiden, ter grootte als nu door ontwerpers wordt voorgesteld; als ook, dat dan een verandering in de distributie der gebouwen over de resterende oppervlakte mogelijk moet zijn, die een doelmatige exploitatie vergunt.

Dan, maar niet eerder, zou men onzes inziens den aanleg van den ontworpen verbindingsweg aan de orde kunnen stellen. Wij erkennen dat deze aanleg voor ons veel aantrekkelijker heeft, in het bijzonder wegens de wijze, waarop het vervolg van dien weg aansluit op de Grootte Markt, juist daar, waar het Martinplein als het ware een voorhof vormt. Wij maken daarbij evenwel de conditie, dat de Oude Hoofdwacht behouden blijft. Overigens kunnen wij het nut van deze weg ook weer niet overschatten, daar men geenszins vrij is in zijn beloop, en boosten het Ziekenhuisterrein men aangewezen is op de nabijheid van het Damsterdiep als eindpunt; men stuit immers, een kilometer meer Oostelijk, op het groote kanaal.

Men is voor de hoofdverkeerswegen aangewezen op twee tracés, waarvan het ééne noodwendig langs of in de buurt van het Damsterdiep moet blijven en het andere de bestaande baan van den Jacobijnerweg dient te volgen, evenwijdig aan het Oosterhamrikkanaal.

Laat men den zuidelijken verkeersweg om het ziekenhuisterrein heen

loopen, om dan langs den Oosteringel en de St. Jansstraat de Grootte Markt te bereiken, dan verliest men daarmee ± 350 M. Men moet zulk een verschil niet gering achten; intusschen, — denkend aan het tegenwoordige algemeen snelverkeer, — beteekent het voor de vrachtauto, met een vaart van 20 K.M., toch slechts een tijdverlies van ruim 1 minuut en voor den man op de fiets wellicht 2 minuten.

En een blik op de kaart laat ons zien, dat als de doorbraak niet gemaakt wordt, het verkeer, komende van het Damsterdiep en omgeving, zijn weg naar de Grootte Markt zal houden zoals nu, door Nieuwe Weg en Poelstraat.

Die zijn te smal, zeggen ontwerpers en hunne verbreeding zal heel veel geld kosten; maar daaraan zal bij hun plan ook niet zijn te ontkomen. Wij hebben wel is waar geen verkeerstelling ondernomen, maar toch weten we, dat het verkeer langs het Winschoterdiep veel meer beteekent, dan dat langs het Damsterdiep.

Tot dusver vindt het eerst genoemd verkeer in hoofdzaak zijn weg naar de Bontebrug en vervolgens over de Oosterbrug naar het hart der stad. Als nu ontwerpers voor het Winschoter verkeer een breeden, nieuwen weg aanleggen, midden loopend door de nieuwe stadswijk in Duurswold en dezen laten uitmonden tegenover brug I, dan is het ook aan te nemen, dat het zeer vermeerderde verkeer van dien kant komend, van koers zal veranderen en over het terrein van de op te ruimen Damsterdiepsluis mede terecht komt in Nieuwe Weg en Poelstraat; diensgevolge kan men rekenen, dat deze straten in elk geval verbreed zullen moeten worden.

Het is een eerste regel, zeggen ontwerpers, dat men geen twee verkeersstroomingen voor hun einddoel bij elkaar moet brengen. Wij aanvaardden zulks gaarne, maar nemen ook aan, dat het nadeel daarvan te verwachten, niet zoo bedenkelijk is, als men slechts zorgt voor voldoende ruimte van doelmatigen vorm.

Alleszins juist gekozen lijkt ons het algemeen beloop van den hoofdverkeersweg, parallel ontworpen aan het Oosterhamrikkanaal, welke via W. A. Scholtenstraat, Kattenhage en St. Walburgstraat de stad indringt. Na het tracé tot zoover doorgetrokken te hebben, stonden de ontwerpers voor de keuze tusschen drie mogelijke wegen, om de Grootte Markt te bereiken.

De goedkoopste route zou zijn dwars over het Martinikerkhof, achter het koor van de kerk om. Zij noemen dezen weg niet eens en wij kunnen daarvoor sympathie gevoelen. Immers zij bewijzen daarmee, dat zij aan dezen wijdingsvollen hof de hem passende rust niet willen ontnemen. Er blijft dan nog over de verbinding te zoeken door het Kreupelstraatje of wel door de Jacobijnerstraat met rechthoekige ombuiging door de Ebbingestraat. In beide gevallen moet de straatbreedte vergroot worden, en zijn derhalve belangrijke kosten voor onteigening onvermijdelijk. Nu wordt echter alleen de laatste genoemde oplossing toelaatbaar geacht en wel, omdat bij passage door het Kreupelstraatje de nieuwe uitbreiding van het Hoofdbureau van Politie, zoemede het Bureau van Armenzorg weer weggebroken zou moeten worden. Er op lettende, dat ontwerpers het blijkbaar geen overwegend bezwaar achten, voor hun plan tot wegganleg over het ziekenhuisterrein, een geheele groep gebouwen te moeten offeren, — waarmede ettelijke tonnen gouds gemoed zouden zijn, — dat ze ten aanzien der onteigening van het particulier bezit evenmin scrupules toonen, daar is men verraast het eigen bezit voor onaantastbaar te hooren verklaren; en de neiging komt op aan te enge opvatting de schuld dezer inconsequentie toe te kennen. Men mag aannemen, dat men hier met verbeteringsplannen te doen heeft, die wellicht eerst na vele jaren aan de orde komen en men te dien tijd wellicht geheel andere ideeën heeft over hetgen de genoemde gemeentelijke diensten noodig hebben.

Gereedelijk kan worden toegegeven, dat het maken van een wijde straatopening aan de zijde van de Grootte Markt, ter plaatse, waar het Kreupelstraatje uitmondt, uit een aesthetisch oogpunt zijn bezwaren heeft. Intusschen, we hebben hier te doen met een geval, waaromtrent verschillende opvattingen hun verdedigers reeds gevonden hebben.

Het verdwijnen van het Kreupelstraatje, — voor zoover mogelijk aan zijne Oostzijde, — zooals wij ons dat voorstellen, komt toch neer op het vrijleggen van den Martinoren aan de Westzijde. Dan wordt het eertijds daar aanwezige, zoogenaamde Officierspleintje, weer in eere hersteld. Men krijgt de mooie architectuur van den toren tot aan den grond toe te aanschouwen. Onze toren wordt dan weer de dubbele doorgangstoren, zooals zijn ontwerper hem zich gedacht heeft. Het is het denkbeeld, waar onse Oud-Stadgenoot, de oud-Rijksbouwmeester C. H. Peters, steeds voor gestreden heeft. Naar zijne opvatting behoorde zelfs de rooilijn van het aangrenzende huizenblok aan de Grootte Markt tot aan de Ebbingestraat, zooveel teruggeschoven te worden, dat men reeds vanaf de Zwanestraat het volle uitzicht op den toren verkreeg. Zijn wij wel ingelicht, dan is Dr. Berlage aanhanger van de tegenovergestelde zienswijze en is hij gekant tegen het vrijleggen van oude torens en kerken. Dan acht hij het een voordeel, dat die monumenten omringd zijn door lage huizen. De toren moet zich dan als het ware ontworstelen aan de hem omklemmende gemmerten; door de tegenstelling komen zijn eigen afmetingen beter tot hun recht, wint z'n perpendiculaire tendentie in macht van uitdrukking. Men gunne onzen Kring thans in deze quaestie geen partij te kiezen. Voor

beide standpunten toch valt veel te zeggen; wat het bezwaar van ontwerpers betreft tegen het maken van een tweede opening in den wand van de Markt, — daarmee ons vereenigende, — mogen wij toch ook de vraag stellen of bij zorgzame architectonische omkleeding, dat bezwaar niet voor een groot gedeelte weggenomen zou kunnen worden.

De kleine schaal van de tekening laat niet toe met zekerheid uit te maken, hoe de voornemens van ontwerpers zijn ten aanzien der Grootte Markt. Als wij goed gezien hebben, is echter op groote verruiming gerekend in de omgeving van Tusschen-beide-Markten. Uit een oogpunt van practijk kan daarvoor veel te zeggen zijn; intusschen, we houden van onze Grootte Markt juist, omdat de beide voorsprongen daarvan zekere intimiteit verschaffen en deze zich voordoen als het in rijk relief gehouden kader voor het perspectiefische beeld op den achtergrond. Wij kunnen geen vermaak scheppen in de gedachte aan de leege, groote, wijde markt, de markt der toekomst — en we gevoelen de neiging in ons opkomen tot hardgrondige verwensching van het verkeer, met z'n heerschzucht en z'n volkomen gebrek aan pietelt voor het bestaande.

Met des te meer sympathie kunnen we daarom ontwerpers volgen, daar waar zij ons met hun geest voeren langs de nieuw ontworpen rondwegen; die met hun breede banen zullen voeren door vriendelijk geconcipeerde nieuwe wijken, die herhaaldelijk plantsoenen kruisen en die van afstand tot afstand zich oplossen in ruime pleinen, de ontmoetingspunten der hoofddieren van het verkeer.

Hoe ontwerpers zich die knooppunten gedacht hebben, is ons niet volkomen duidelijk. Voor het merendeel is er een ruimte voor gespaard aanmerkelijk grooter dan onze Grootte Markt. We kunnen denken, dat voor sommigen gerekend moest worden op afzondering van een gedeelte als parkeerterrein. Overigens zal slechts een klein percentage der oppervlakte opgevorderd kunnen worden voor het verkeer; zeker blijft er heel wat ruimte over voor gazonaanleg en boombeplanting.

Verschiedene deelen van de wegen hebben, naar het ons voorkomt, een alleszins welgeslaagd beloop; andere daarentegen geven ons aanleiding tot enkele bedenkingen.

De binnenringweg volgt aan de zuidzijde eerst de Meeuwerderbaan en loopt dan, na met viaduct over den spoorweg geleid te zijn, door het Sterrebosch naar den Heereweg.

Ontwerpers schrijven te dezen opzichte, dat hier de ringweg een gedeelte van het Sterrebosch afsnijdt, „hetgeen evenwel geenszins een bezwaar wordt geacht, daar de aanwezigheid van het Sterrebosch langs dezen ringweg tot verfraaiing van het stadsdeel ter plaatse kan bijdragen, waarbij uiteraard in het oog dient te worden gehouden, dat er bij de uitvoering van dit gedeelte van het plan naar moet worden gestreefd de fraaiste boomen zooveel mogelijk te sparen."

Men duide het ons niet ten kwade, als wij uit het bedoelde tracé, — zelfs met deze toelichting erbij gevoegd, — de conclusie trekken, dat de geest van den man, — die indertijd voor de Residentie een belangwekkende oplossing aan de hand heeft gegeven als parkeeraanleg tusschen de Oude en Nieuwe Scheveningsche boschjes, — over dit détail van ons plan als het ware heen gegleden is.

Het is zeer wel als mogelijk aan te nemen om door een gesloten bosch, — als hier in Groningen aanwezig, en niet lettende op het warmte van paden, — een doorlopende breeden weg aan te leggen; en in dier voege, dat het verbreken der mystieke afeer, welke onder het gesloten looverdak heerscht, volkomen vergeed wordt door het rijkere beeld, dat de breede weg oplevert, waar een krachtiger licht gelegenheid geeft de massa der eeuwenoude elken in volle heerlijkheid te aanschouwen.

Maar hier hebben we te doen met een weg, die ten deele samenvalt met de Waterlooalaan en zich daarvan met een flauwe bocht verwijdt; zoodat er tenslotte een wigvormig grondstuk overblijft, hetwelk dan de gelegenheid zou moeten geven — ter eere van het stadsbeeld — enkele mooie boomen overeind te laten staan.

Naar onze zienswijze zou het geometrisch principe, hetwelk in het geheele uitbreidingsplan is doorgevoerd, eischen dat ook zeker hier de loop van de straat met haar strakke huizenrij het tracé van den parkweg beheerscht, zoodat men dus slechts verkrijgt een verbrede Waterlooalaan.

Wij vinden dienzelfden ringweg ook in het plan van 1906 en hoewel men in dit ontwerp de gebogen lijn geenszins geschuwd heeft, heeft ook hier blijkbaar het geometrisch principe leiding gegeven.

Men kwam daarbij tot een moeilijkheid; de weg kon niet worden doorgetrokken, men stultte op de begraafplaats en heeft daarom toen blijkbaar den ringweg over korten afstand den Heereweg laten volgen. Het kan zijn, dat uit een verkeers-oogpunt deze oplossing bezwaren mede brengt; dan blijft echter de mogelijkheid, met een forsche bocht den weg midden door het bosch te voeren en dan behoeft men, uit een aesthetisch oogpunt bezien, geen groot verlies te lijden; zeker niet, wanneer de gedachte verwezenlijkt wordt voor de aansluiting op den weg naar de Papiermolen, zooals die zich presenteert in het plan van 1906.

Naar wij nagaan, heeft destijds de omsluiting van den Heereweg in deze omgeving met begraafplaatsen, kazerne en gevangenis, — alles in karakter geheel tegengesteld aan hetgeen men als stoffeering van een paradeweg zou verlangen, — tot de overtuiging geleid, dat men hier de bestaande

open ruimte moet handhaven, dat men hier moet scheppen een tafereel van landelijke schoonheid. Men had tegenover het Sterrebosch met zijn aaneengesloten massief het open parklandschap ontworpen en hier den ringweg verbreed tot een echten paradeweg; we zien hem in gedachten met zijn boomrijen ver uit elkaar, met zijn breede grasbermen, waartusschen de rijbaan als een betrekkelijk smalle strook doorheen loopt. — We vinden in het nieuwe ontwerp niets meer van die groote aantrekkelijkheid. De ringweg is met normale afmetingen westwaarts gevoerd; men heeft gelegenheid gevonden langs dezen weg een bouwblok in te schuiven, en zulks, niettegenstaande de bebouwing zich tot de onmiddellijke nabijheid van de R. K. begraafplaats zou uitstrekken, hetgeen zeker niet in overeenstemming is met de strekking der wet op de begraafplaatsen.

Men heeft, — zooals bekend — destijds moeten strijden om de goedkeuring van de regering te winnen op dit deel van het plan van uitleg. Het ontbreken in de wet van het woord „plantsoenen" onder de elementen, die een plan van uitleg moet bevatten, opende de gelegenheid tot verzet van de zijde der grondeigenaars, met de bewering, dat hierdoor op onrechtmatige wijze de gelegenheid was ontnomen, ter plaatse bouwterrein aan te leggen.

De Regering heeft de Gemeente in het gelijk gesteld. Moeten we nu aannemen, dat de stad daar ter plaatse bouwgrond wil exploiteeren, te arm geworden is om vast te houden aan hetgeen eertijds noodzakelijk geacht werd?

Het komt ons niet waarschijnlijk voor, dat ontwerpers tot het opgeven van den eertijds ontworpen aanleg gekomen zijn uit overweging, dat voldoende vergoeding verkregen wordt in de talrijke groene vakken, die het nieuwe plan laat zien; meerendeels plantsoenen, ontworpen in verband met het aangenomen ontwateringssysteem. Doch het ware stedschoon is niet te bereiken door de veelheid van groene oasen, waar door een juist onderling verband.

De omstandigheden hebben den groei van Groningen dusdanig in nieuwe banen geleid, dat men aan het oude plan van uitleg slechts voor kleine brokstukken nog waarde kan toekennen als gids bij het bepalen der nieuwe richtingslijnen.

Het is dus zeer wel mogelijk, dat het ontwerpers niet opgevallen is, dat voor dit onderdeel het plan van 1906 z'n volle waarde behouden heeft en zij alzoo gekomen zijn tot een nieuw plan, dat naar onze meening, in aesthetischen zin zeer beslist bij het oude achterstaat. Wij zouden daarom ontwerpers in overweging willen geven bij de revisie, die, naar we hopen, noodig geoordeeld zal worden, alvorens het tot een vaststelling komt, dat oude plan nog eens in studie te willen nemen.

Als we eenmaal in ons opnemen het idee, dat aan het oude plan ten grondslag ligt, dan openbaart zich bij aanschouwing van het huidige plan van uitleg als vanzelf de oplossing, om tot een veel mooiere combinatie te komen. Dank zij de uitbreiding aan het Stadsparkterrein gegeven, komen toch nu Sterrebosch en Stadsparkterrein juist tegenover elkaar te liggen. Het is absoluut aangewezen daartusschen een breede, groene verbindingsstrook, een koninklijke weg aan te leggen. Dan komen wij tot een aaneenschakeling, die slechts zeer zelden bereikbaar is; men schepe een luisterrijk geheel, een element, dat tot in de verre toekomst relief zal blijven geven aan Groningens Stedschoon.

Mocht iets dergelijks tot stand komen, — en wij kunnen ons inderdaad niet voorstellen, dat men een dergelijke schoone gelegenheid ongebruikt voorbij zou laten gaan, — dan achten wij het noodzakelijk, dat dit deel van den binnenringweg begrensd wordt door open bebouwing, in aansluiting met een villarand rondom het Stadspark.

Wanneer we den blik wenden van den binnenringweg naar den buitenringweg, dan valt het op, dat men dezen onmiddellijk langs de westgrens van het Stadspark getraceerd heeft en men zelfs daarvan op den zuidelijken hoek een strook afneemt. Mag het laatste onvermijdelijk en hiermede in verband ook gerechtvaardigd worden geacht, het eerste, — den weg-aanleg juist naast de grenscheiden, — moeten wij beschouwen als een verminking van het park. De overgang toch van den parkeeraanleg naar dezen weg is allesbehalve fraai; men mist de vriendelijke perspectief, die nu de verbinding met de parkwegen oplevert en men vraagt zich af, waarom men den Noordelijken parkweg zelf niet getransformeerd heeft in ringweg. De wandeling verder voortzettende komen we ten langen leste in de buurt van het Eemskanaal; en als ons oog daar valt op het plein, aansluitend bij den binnenringweg aan de zuidzijde van het kanaal, dan komt de vraag op, of de daar aanwezige hoekbebouwing niet gespaard zou kunnen blijven. Zij levert toch in deze stadswijk een decoratief element op, dat men er ongaarne zou missen.

Na hunne toelichting omtrent hoofdverkeerswegen en rondwegen, laten ontwerpers in hetzelfde hoofdstuk volgen een opsomming van de door hen ontworpen hoofdwegen, welke ten deele met eerstgenoemde wegen of straten samen vallen.

Te hunnen opzichte hebben wij slechts enkele opmerkingen te maken.

1°. De weg als hoofdweg van de wijk tusschen het Noord-Willemskanaal en den Heereweg, — welke zijn beginpunt heeft bij het westelijk uiteinde van het spoorwegemplacement, — is aangegeven met een doorbraak naar Emmasingel tegenover Emmabrug. In verband met den

pleinaanleg op grond, behoorend tot het stationsemplement en ten deele projecteerd door het Landbouwinstituut, zal een en ander herziening behoeven.

2°. Omtrent den weg in de richting naar Hoogkerk aan de Noordzijde van het Hoendiep zouden we nauwer contact willen zoeken met den Kraneweg, die, door zijne afmetingen, door zijn centrale ligging tusschen Hoendiep en Reitdiep en door zijn verband met den Frieschen straatweg de betekenis van hoofdverkeersweg feitelijk reeds veroverd heeft. — door den geprojecteerden weg langs het Hoendiep als hoofdweg meer noordwaarts te verleggen, in direct vervolg op den Kraneweg.

Na de uiteenzetting van dit wegenplan schrijven ontwerpers, dat nog eenige andere voorzieningen getroffen dienen te worden. Zoo zou het volgens hen gewenscht zijn, teneinde den toegang naar het station van het Centrum uit te verbeteren, recht tegenover het station een brug over het Verbindingskanaal te bouwen en in aansluiting daarmede zou dan tevens de Ubbo Emmiusstraat eenigermate verruimd moeten worden, hetgeen zou moeten worden verkregen door een verschuiving van de Oostelijke rooilijn. Wij vinden op de teekening deze brug aangegeven met de daarbij gedachte aanplemping van het kanaal, zoodat een gracht van gelijke breedte over de volle lengte tusschen Heerebrug en Emmabrug overblijft. Nu laten ontwerpers met geen enkel woord doorschemeren, dat tegen de uitvoering van hun plan ook maar eenig bezwaar zou kunnen bestaan. Wij erkennen, dat als het bestaande niet aanwezig was, die aanleg de meest natuurlijke zou zijn, waarbij tegenover de hoofdtoegang van het station de brug gelegd werd, die de toegang tot de binnenstad verbond. Maar dit is nu eenmaal niet geschied; wij staan bij onze binnenkomst tegenover een breed water; wij vinden de verbindingsbruggen ter linker- en ter rechterzijde. Wij hebben dat bestaande te aanvaarden als passende in den stadsaanleg.

Immers, de binnenkomst van uit het station in de stad — het is de glorie van Groningen. De vreedeling komt onvermijdelijk onder den indruk van het grootste aspect, dat de stad hem biedt. De breede waterplas met haar holle oeverlijn en de ombouwing, die nog meer de concave lijn tot expressie brengt, ze vormen een tafereel, zooals men elders sporadisch zal vinden. En als altijd is de eerste indruk de blijvende: — het vertrouwen van den bezoeker in de betekenis van Groningen is gevestigd nog voor hij goed en wel den voet op haar bodem heeft gezet. Maar daarom ook hebben wij gezamenlijk belang bij het behoud van onzen grooten open receptiehof. Wij zijn bekend met de magische kracht van het woord „Verkeer“: — maar als wij vernemen, dat de ontworpen brug de stad in moet leiden door de nauwe Ubbo Emmiusstraat, die men een weinig zou kunnen verwijderen: om dan te staan voor den mond van de in het onveranderde nauwe Folkingsstraat, — die al heeltemaal in beslag genomen wordt door de bedrijvige bewoners der straat zelf, — dan kunnen we ons niet voorstellen, dat de bedoelde macht ook maar eenigen prijs zal stellen op een doordringen van de stad in deze richting.

V. WIJZE VAN BEBOUWING.

Bij de indeeling van het stadsgebied tusschen de hoofdverkeerswegen hebben ontwerpers in het nieuwe plan aangenomen een bebouwing zonder grondophooging in verband met diep gelegen riolering.

Voor het meerendeel is het door die diepe ligging onmogelijk geworden de nooduitlaten in verbinding te brengen met het openbaar water. Men heeft daarom het lage stadsgebied ingedeeld in een soort poldertjes met boezem, die op voldoende laag peil gehouden wordt en daarop de nooduitlaten laten uitloopen.

Als boezem moeten dienen singels en vijvers, en wij moeten aannemen, dat de oppervlakte van die boezemwateren gezamenlijk groot genoeg is, om het hemelwater onder alle omstandigheden te kunnen bergen.

Het is de vraag of deze poldertjes, die door hun geringe afmetingen in ongunstige conditie verkeerden, — omringd als ze zijn door groote gebieden, waarin de waterstand aanmerkelijk hooger is, — alleen door een riolering, over hun geheele oppervlakte diep genoeg watervrij gehouden kunnen worden.

Bij de groote verscheidenheid van de grondgesteldheid in de diverse kwartieren om de stad, moet er ook wel groot verschil zijn in de wijze der communicatie van het water onder de oppervlakte.

Wij vertrouwen intusschen, dat men zich ook hieromtrent zekerheid verschafft heeft.

Het groot aantal stilstaande plassen geeft uit een hygiënisch oogpunt aanleiding tot bedenking. We vermoeden, dat het in de bedoeling ligt het stilstaande water door te spoelen, zooals geschiedt bij de vijvers in het Noorderplantsoen.

Ontwerpers komen alzoo tot belangrijke bezuinigingen van het grondwerk en derhalve kunnen voor woningbouw de condities aanmerkelijk gunstiger worden. Intusschen, — ten aanzien van den stadsuitleg zonder grondophooging, — meenen wij toch enkele opmerkingen te moeten maken.

Er bevinden zich rond de bestaande bebouwde kom groote gebieden van kleigronden van zeer verschillende aard. Velen daarvan hebben draagvermogen genoeg om er op te bouwen, althans bij aanwending van een

draagplaat van gewapend beton en mits men de z.g. „kniklaag“ in haar geheel laat.

Wanneer de afstand tusschen maaiveld en kleilaag kleiner is dan $\pm 0,80$ M., dan is men dus wel tot ophooging gedwongen. Waarschijnlijk verdient het bovendien aanbeveling, onder de funderingaanleg een zandlaag, van hoelder te bepalen dikte, aan te brengen, ter meerdere zekerheid van droog metaalwerk.

Bij bouw op veengrond behoeft men een dikke zandlaag, tenzij gezorgd wordt voor bodemafsluiting van beton.

Ook bij stratenaanleg, — met het gemakkelijk aanbrengen van leidingen voor gas, water, electriciteit, telefoon, — zal op zandophooging meermalen gerekend moeten worden.

We veronderstellen, dat ontwerpers met „bouw zonder zandophooging“ bedoelen, rekening te hebben gehouden met bovengenoemde afwijkende mogelijkheden.

Keeren wij terug tot het plan. Men heeft de gelukkige gedachte gehad, de voor de riolering noodige singels en vijvers in combinatie te brengen met plantsoenstrooken; zoo heeft men een waardevol middel om de huizenwereld in blokken af te zonderen, gescheiden door groene aderen. Men herkent in den straataanleg zeer wel de hand van onzen nationalen meester in den stedenbouw. Wel is weinig of geen overeenkomst met de compositie van Dr. Berlage voor Amsterdam-Zuid, — de monumentale scheping, waarin men alles verenigd vindt, dat van belang is voor het culturele leven van de hoofdstad en hare bewoners.

Het is ook anders dan het uitbreidingsplan van den Haag met zijn kraak van, oude stadskern omringende, kwadraten, op geestige wijze door diagonalen gekruist. Hygiëne en verkeer hebben voor onze stad als richtsnoeren gefungeerd en zoo is als resultaat een plan van grooten eenvoud te voorschijn gekomen, een nieuw Groningen, dat in zijn lijn beslist verwantschap vertoont met het oude.

Daarbij heeft men zorg besteed om aan sommige wijken iets aparts te geven.

Het zou niet juist zijn te verklaren, dat wij, bij alle waardeering, geen bedenkingen hebben.

Het systematische heeft, althans in het stratennet, — naar onze meening, in het algemeen tot te groote eenvormigheid geleid. Wij stuiten aan alle kanten op groepen evenwijdige straten, alle even lang, en op gelijke afstanden van elkaar en wij betwijfelen of de aldus aangelegde wijken wel zooveel vrolijker zullen zijn dan de straatcomplexen, waarmede Amsterdam en den Haag zich in de zeventiger jaren verrijkt hebben.

Hoewel ontwerpers verklaren, dat zij met hun bouwblokverdeling niet bedoelen vaat te leggen, de wijze van bebouwing voor de verre toekomst, kunnen wij niet nalaten omtrent hun verdeling de volgende opmerkingen te geven.

Het rechthoekige huizenblok is ongetwijfeld rationeel; het is de consequentie der aansluiting van het rechthoekig woonhuis.

De rechte straat geeft gelegenheid voor de ontplooiing der hoogtemonumentaliteit; zij biedt gelijke voorwaarden voor den bouw ter eene en ter andere zijde.

Maar de zich steeds repeteerende rechte straatlijn kan hopeloos saai worden en we kunnen er best vrede mede hebben als de oorspronkelijke strenge rechte rooilijn van oude straten zich niet heeft weten te handhaven, — als zij tot een gebogen lijn is gegroeid.

De gebogen straat geeft het voordeel, dat men enerzijds het gezicht krijgt op een concaaf beloop en daar neemt het oog altijd vrede mede; — de rechte straat heeft men terstond overzien; de gebogen straat blijft belangstelling vragen.

Het bestaand-Groningen is betrekkelijk rijk aan gebogen straten. De vrij sterk gebogen „Goeman Borgesiuslaan“ wordt als zoodanig gewaardeerd. Ook de Petrus Camperingel is, — nagenoeg volbouwd als hij nu is, — o.i. mede een bewijs voor het goede recht van de gebogen bouwlijn.

De consequente toepassing van het rechthoekig bouwblok geeft, — waar het bij scheeve straatkruisingen aansluit, — problemen, waarvan de oplossingen in het algemeen moeilijk aan de aesthetische eischen zullen voldoen.

Tenslotte meenen we de vraag te moeten stellen of het wel rationeel is van ontwerpers, om aan de Noordzijde buiten den buitenringweg, de bouwblokindeeling voort te zetten tot aan de grens der Gemeente.

Wij zien niet waar de straten heenloopen, wij weten niet hoe de stad in haar groei zich zal invoegen tusschen de twee vrijwel onverzettelijke grenzen: het nieuwe kanaal en het Reitdiep. We komen hierop nog nader terug in hoofdstuk VI, als we wijzen op het open leggen van de stad.

VI. AANLEG PARKEN, SPORT- EN SPEELVELDEN e.d.

Het is een zeer goed idee geweest van ontwerpers om ter weerszijden van het Stadspark strooken te reserveren, die bij het park aansluiten; — ten deele om mede als plantsoen behandeld te worden, ten deele om als weide de voor het park aangewezen omgeving te scheppen. Maar het goede vraagt in deze onwillekeurige om het beters; wij hebben bij hoofdstuk IV onze wenschen geuit omtrent een mooiere verbinding met het Sterrebosch, een mooier beloop der ringwegen aldaar, meer uitgebreide villa-ombouwing van het park.

Dan rust ons oog ook met zeer weinig welgevallen op de breede, grijze

streep aan de Westzijde van het parkterrein, aangevend den ontworpen spoorwegdam.

Wij moesten daar den blik onbelemmerd de ruimte kunnen inzenden; de neder bestaande verbinding met den parkweg moest ook voor het oog behouden kunnen blijven. Het park moet in zijn karakter blijven spreken als een stuk van het vrije Groninger land, waarin men ten deele de natuur gepund heeft zich in de haar eigen weelde te ontplooiën; een strook vrije Driente natuur, maar die men uiteraard niet anders dan min of meer wettigvormig met de kern der bebouwe kom in verbinding kan brengen.

Ontwerpers beschouwen echter de omstandigheid, dat het aan den rand der stad is gelegen, als een bezwaar, daar nu een deel van de stadsbevolking er wellicht niet zoo gemakkelijk toe zal komen dit park te bezoeken.

Teneinde aan deze enigszins minder gunstige ligging zooveel mogelijk tegemoet te komen, zal het wenschelijk zijn — schrijven zij, — de bebouwing in de omgeving van het Stadspark zooveel mogelijk te bevorderen, waartoe vermoedelijk geen bijzondere maatregelen genomen zullen behoeven te worden.

Wij mogen niet verheelen, dat ons deze redeneering enigszins zonderling aandoet.

Wie zich begeeft in het Stadspark wil zich juist bevrijden van de stadsdrukke; hij wil het land in; en als ontwerpers zich weide met vee rond het park denken, dan kunnen wij ons met dit idee volkomen verenigen. Maar om die weide dan weer te laten insluiten door een stuk stad, dat komt ons voor te zijn scheppen eener contradictie.

Het park is bovenal een wandelpark, en het strekt zich met zijn parkwegen uit tot bijna een uur gaans buiten de bebouwde kom. Wat heeft het nu te betekenen of er iets meer of iets minder menschen kunnen wonen in de naaste omgeving van het park?

Intusschen nemen ontwerpers inderdaad de maatregelen, die onder hun bereik zijn om eene eng sluitende ombouwing van het Stadspark te bevorderen.

Zij ontwerpen aldaar nauw ineengedrongen stratennetten; zij trekken deze tot aan de Oostzijde van den Paterswoldischen weg door; zij geven daarmede geen acht op de omstandigheid, te maken te hebben met Groningens tweeden rij, en wandelweg, die waarlijk behoefte heeft aan een andere omzooming.

Ontwerpers zien over het hoofd, dat de voetpaden van een wandelweg al heel slecht bruikbaar zijn, indien men er alle vijftig meter van moet afstappen voor het kruisen van een dwarsstraat.

Met de geometrische monotonie, waarin zij de nieuwe stadswijken laten prikken, hebben zij voor de toekomst wel een maximum tegenstelling voorbereid tusschen deze en de vrije natuur daarbuiten, voor het ingesloten parkland gelaten. Wel terecht hebben zij daarom aangenomen, dat de nieuwe stadswijken achter beplanting vanuit het park onzichtbaar moeten worden gemaakt.

Naar onze opvatting is het aangewezen, bij de weiden van het Stadspark een landelijke bebouwing te laten aansluiten; — en deze mag ook zonder enig bezwaar tusschen het groen van verre zichtbaar blijven.

Wat de kern van de nieuwe woonbuurten betreft, deze kan zeer wel voor gezinnen met een bescheiden beurs beschikbaar blijven; wij denken o.a. aan de bebouwing van de Hoogte.

Ten aanzien van den parkaanleg in de andere stadswijken wordt, — behalve een verklaring betreffende een parkstrook aan de Bessemerstraat ontworpen, — volstaan met de mededeeling, dat met deze, zoomede met die op verschillende andere plaatsen ontworpen groene strooken, beoogd is, bepaalde terreinen of stadsgebieden door aangename wandelwegen met elkaar te verbinden of wel minder fraaie gebieden aan het oog te onttrekken.

De groene strooken en vakken vinden we over den geheelen plattegrond verdeeld; ze zullen in niet geringe mate bijdragen om aan de omgeving der nieuwe wijken aantrekkelijkheid te verschaffen.

Bij nadere uitwerking zullen wellicht plaats en vorm nog wijzigen en kan het onderlinge verband versterkt worden.

Ons oog valt op het stervormig kruispunt der wegen aansluitende bij de Noorderbegraafplaats. Het presenteert zich als een geometrisch plan; de daarachter gelegen, afgesneden stadswijk doet wel vreemd aan en geeft ons aanleiding tot het noemen van een aanverwant vraagstuk: het inlassen van moestuinen, boomgaarden, weidevelden als groote complexen, grijpend in de bebouwde kom. Het betekent het open leggen der stad, zoodat men bebouwde vakken krijgt tusschen de akkers in gebruik bij tuin- of landbouw, zooals men ook elders met succes tot stand heeft gebracht. Het leidt tot den geleidelijken overgang naar het slechts met enkele boerenwoningen bebouwde platte land; en daarmede wordt dan een praktisch begin gemaakt tot de uitvoering van het gewestelijk plan.

Omtrent sport- en speelvelten beperken ontwerpers zich in hoofdzaak tot de opmerking, dat daarvoor terrein genoeg vrij gelaten is en te zijner tijd uitgemaakt kan worden, hoe aan de behoefte in dezen op de beste wijze kan worden volstaan. We achten deze opvatting alleszins gerechtvaardigd. Dan nog wijden ontwerpers enkele woorden aan de veemarkt, welke zij zich voorstellen te verplaatsen naar het havengebied aan de Zuidzijde van het Eemskanaal. Deze plaats komt ons mede doelmatig voor. Daarbij

is het een voordeel te achten, dat het tegenwoordige veemarkterrein vrij komt, hetgeen als een extra gunstige plaats voor woningbouw beschouwd kan worden.

Blijkbaar hebben ontwerpers geen afmetingen voor de veemarkt vastgelegd; — maar ziende naar de grootte van de tegenwoordige veemarkt, is het duidelijk, dat men ter plaatse in elk geval ruimte genoeg heeft.

Ontwerpers vermelden, dat de ontworpen veemarkt van een spoorweg-aansluiting kan worden voorzien; hoe die aansluiting zal zijn, vinden we niet op het plan aangegeven.

Tenslotte wordt in het hoofdstuk VI van de nota nog medegedeeld, dat een bepaald terrein voor een vliegveld nog niet is aangewezen; naar meening der ontwerpers zou daarvoor een terrein aan de Oostzijde der Gemeente het meest in aanmerking komen. Naar de huidige opvatting kan de plaats voor zulk een luchtrelstation zonder bezwaar op vrij grooten afstand van de bebouwde kom worden bepaald en in dezen zullen de omstandigheden daar wel toe nopen.

Wat in elk geval dicht bij de stad dient te blijven en wat voor hare ingezetenen daarbij voorshands van veel meer belang is dan het vliegveld, dat is de begraafplaats.

Het treft ons, dat in het bedoelde hoofdstuk en zelfs in de geheele nota niet over het artikel begraafplaats gerept wordt.

Toch moeten ontwerpers zich bezig gehouden hebben met de vraag wat in dezen voor Groningen noodig geacht moet worden. Immers ze hebben vrijheid gevonden het terrein, — volgens het plan van 1920 voor de begraafplaats Esserveld gereserveerd, — tot op een vierde der originele grootte te reduceeren.

We vinden vermeld, dat, — toen omstreeks het jaar 1920 het plan van uitleg voor de buurtschap Helpman en omgeving werd behandeld, — er o.a. bedenkingen werden geopperd tegen het daarin opnemen eener begraafplaats en men vreesde, dat op die wijze afbreuk gedaan zou worden aan het villakwartier, ontworpen tusschen begraafplaats en den Heereweg.

Van Gemeentewege werd die aanleg echter verdedigd, omdat men daaraan dringend behoefte had en ander terrein binnen de gemeentegrenzen ongeschikt geoordeeld werd. De gerezen oppositie heeft toen aanleiding gegeven tot het in 't leven roepen eener Commissie van voorlichting; daarin werd naast den toenmaligen directeur der Gemeentewerken benoemd Dr. Berlage en ingenieur W. F. C. Schaap. Deze commissie heeft bij hare goedkeuring van het gemeentelijk plan de verklaring gevoegd geen bezwaar te hebben tegen de ontworpen begraafplaats ter plaatse. Gezien de ervaring, elders opgedaan, behoeven we eene begraafplaats niet te beschouwen als een soort schrikbeeld voor villabouw.

Indien wij nu de kaart beschouwen en zien welke kapitale uitbreiding ontwerpers hebben gegeven aan het verlangde villapark, dat zich nu uitstrekt langs den Esserweg, vrijwel symmetrisch ter weerszijden van Esserveld, dan moeten wij aannemen, dat het voor hen verledenlijk was, die begraafplaats in de diepte zooveel mogelijk te reduceeren, om zoodoende een goed verband tusschen wester- en oosterhelft te houden.

Ontwerpers hebben, om dat mooie geheel te kunnen samenstellen, de vrijheid moeten nemen den aanleg een geheel eind buiten de grenzen der gemeente voort te zetten. Trouwens wat den spoorwegaanleg betreft, zijn ze in deze omgeving mede met de noodige vrijmoedigheid opgetreden. Als de kaarten, die we ter beschikking hebben, ons niet bedriegen, verdwijnt met dezen aanleg de geheele buurtschap Essen.

De gemutilerde begraafplaats buiten beschouwing latende, kan men het plan niet bepaald irrationeel noemen. Immers, als het spoorwegaanleg gehandhaafd blijft, dan is er alle kans op, later van de zijde der gemeente Haren medewerking te krijgen voor den afstand van haar gebied, liggende aan de Groningsche zijde der spoorbanen.

En wat onzen Kring betreft, willen wij gaarne onze sympathie bekennen met de groote uitbreiding van het villapark. Vermeerderde gelegenheid voor den bouw van het vrijstaande huis is een direct belang voor onze leden. Toch zouden we tevreden geweest zijn met het behoud van Esserveld, als in plan 1918 ontworpen; — met de begraafplaats als midden van een moolen ringweg, daarvan gescheiden door een slingerende wetering, waarlangs beplante taluds; — en verbonden met Groenenstein door een centraal parkaanleg met ruime vijverpartij. In dit plan was mede rekening gehouden met de plaats, waar certijds de Coendersberg gestaan heeft.

De uitvoering van dit ontwerp lag, — en ligt nog, — geheel binnen bereik der gemeente; terwijl ontwerpers het nieuwste plan plaatsen vermoedelijk in het gebied der onzekerheden.

Er moet voor de overheid nog iets bedenkelijks in schuilen, om den aanleg der begraafplaats, zooals het plan aangaf, in den steek te laten.

De oppervlakte nu beschikbaar is dusdanig beperkt en het in gebruik nemen van grafruimten gaat zoo snel, dat zeker binnen enkele jaren de geheele begraafplaats bezet zal zijn. Het zou mogelijk overweging verdienen om, — zoodra de omstandigheden zulke toelaten, — Esserveld te sluiten; dan kan men over niet al te langen tijd de graven ruimen en het terrein tot plantsoen transformeeren. Dit zou zich in het midden van het villapark zeer wel voegen. Maar dan moet er o.i. onverwijld werk van gemaakt worden om terrein te bemachtigen voor een nieuwe begraafplaats elders. Als men deze wil houden binnen de grenzen der gemeente, — en om praktische redenen

is zulke alleszins aanbevelenswaardig, — is daarvoor zeker wel plaats te vinden, wanneer men de kosten van ophooging er voor over heeft, indien men daarbij den aanleg tot stand kan brengen in de onmiddellijke nabijheid van één der openbare vaarwateren, dan behoeven deze ophoogingskosten, — ook als men het terreinniveau op 2.50 M. boven polderpeil zou willen brengen, — niet onoverkomelijk geacht te worden.

VII. PLAATSING OPENBARE GEBOUWEN.

Ontwerpers deelen mede, dat in het bebouwingsplan voor de stichting van openbare gebouwen geen bepaalde plaatsen zijn aangewezen, daar de ervaring leert, dat het meest praktische resultaat wordt bereikt door daarvoor, wanneer de behoefte zich voordoet, binnen de blokbebouwing de geschiktste plaatsen aan te wijzen.

Wij zijn het met ontwerpers eens, wanneer we daaronder mogen verstaan, dat bij het nader uitwerken der plannen, tijdig rekening gehouden zal worden met de juiste plaats van nieuwe monumenten.

RESUME.

1. Zoelang spoorwegautoriteiten niet accoord gaan met de oplossing voor station en spoorbanen, behoudt het ontwerp een zeer onzekere waarde. De projecteerde spoorwegaansluiting verdient, uit stedenbouwkundig oogpunt, voorkeur boven plan 1918. Evenwel is de conclusie, waarom plan 1918 geen goede oplossing voor den staduitleg toelaat, aanvechtbaar. De Kring pleit niet voor terugkeer tot plan 1918; — spreekt de hoop uit, dat nader overleg met de Nederl. Spoor zal leiden tot behoud van het tegenwoordige station en spoorlijnen; — doch de banen zoodanig verhoogd, dat gewoonverkeer te land en te water er onder door gevoerd kan worden.

2. Ingenomenheid wordt betuigd met het kanalenplan. Aanbevolen wordt het uitgeven van industrieterreinen tegen gematigde prijzen; — het bestemmen van de voor industrie aangegeven terreinen aan Damstersingel en Wilhelminakade, voor woningbouw; — verwijding van het nieuwe afleidingskanaal van het Winschoterdiep, tusschen de beide bruggen, voor havengebruik en het geven van grootere afmetingen aan de aangrenzende handelsterreinen.

3. Het aangenomen systeem voor hoofdverkeerswegen wordt in het algemeen doelmatig geacht.

De Kring beschouwt naast de Grootte Markt, ook de Vischmarkt met Akerk-hof als centrum van het marktverkeer; — wijst op het niet-opnemen van de plaats voor een nieuw Noorderstation; — geeft aan een andere oplossing voor de verdeling van het verkeer van Heereplein naar de Grootte Markt, aangezien hij de doorbraak van Zuiderdiep naar Heereplein ongewenscht acht; — geeft bedenkingen tegen de doorbraak over het Ziekenhuissterrein, waarmede in zekeren zin samengaat eene beschouwing over de noodzakelijkheid om den Nieuwe Weg en de Peelestraat te verbreden, zulks mede in verband met het verkeer van de zijde van het Winschoterdiep; — verdedigt het voeren van den verkeersweg vanaf St. Walburgstraat door het te verwijderen Kreupelstraatje, — schijnbaar in strijd met de gewenschte beslotenheid van de Grootte Markt, hier evenwel gedacht in meer of minder contact met Martinikerkhof en het geheel of ten deele vrijmaken van den Martinitorren; — wijst op het gevaar van te open verbinding van Grootte Markt met Vischmarkt; — spreekt zijne afkeuring uit over de wijze, waarop de binnenrijweg het Sterrebosch doorsnijdt; — acht de verbinding van Sterrebosch met Stadspark onvoldoende tot ontwikkeling gebracht; — zou in de wijze van aansluiting van binnen- en buitenringweg met het Stadspark zekere omwerking wenschen; — betwijfelt de uitvoerbaarheid van een ongewijzigd plein ten Westen van het station; — heeft bezwaar tegen den weg langs het Hoendiep als hoofdverkeersweg en oppert de mogelijkheid voor het vervolgen van den Kraneweg als meer belangrijken verkeersweg; — kan zich niet vereenigen met het aanbrengen van een brug en het versmallen van het kanaal tusschen Emmabrug en Heerebrug.

4. Omtrent het niet ophoogen van terreinen zijn opgenomen eenige beschouwingen omtrent fundeering e.d.

De Kring kan zich moeilijk vereenigen met de wijze van afsnijding der vele bouwblokken bij niet-loodrechte straatkruising; — maakt ernstige bedenkingen tegen het te eenzijdig doorvoeren van rechte bouwblokken; — acht het aangeven van een afgesneden grensblok in het Noorden der stad ongemotiveerd en wijst, in verband hiermede, op geleidelijken overgang van stadskern tot vrije natuur; — zou in 't algemeen meer open bebouwing wenschen in aansluiting bij parken; — gaat nader in op het beoep van den Paterswoldschen weg door een wijk van eentonige, evenwijdige straten en meent hierbij te mogen wijzen op de bebouwing van de Hoogte.

5. De Kring heeft volle waardeering voor het opnemen van een groot aantal plantsoenen. Hij vraagt echter bovendien de aandacht voor een nauw onderling verband; — wijst op het opnemen van groenlanden, moestuinen, boomgaarden tusschen bebouwde wijken en stelt zich in groote lijn een natuurlijke geleidelijke opvolging voor van: stadskern, — bouwblokken met plantsoenen, — bouwblokken met parken, volkstuinten e.d., — moestuinen, boomgaarden, groenlanden waartusschen open bebouwing, — het vrije veld met boerderijen, — gewestelijke bouw.

Ten slotte spreekt de Kring zijn verwondering uit over het niet noemen van begraaftplaatsen, waar het ontwerp slechts vertoont een „Easerveld“, in grootte teruggebracht tot ongeveer een vierde van de in plan 1918 opgenomen begraaftplaats.

CONCLUSIE.

Wij willen niet ontveinen, dat wij, — met onze studie van het plan van uitleg, — tot meer bedenkingen zijn gekomen, dan wij aanvankelijk hadden verwacht. Doch wij achten het alleszins begrijpelijk, dat wij tot zoodanig resultaat zijn gekomen. Wij hebben hier met een dusdanig gecompliceerd vraagstuk te doen, dat het wel haast onmogelijk moet geacht worden, terstond de perfectie te bereiken; — waarmede wij geenszins zouden willen beweren, dat met onze opmerkingen de perfectie wel bereikt zou zijn. — Wij verwachten zeer omvangrijken arbeid bij het om- en uitwerken van het plan; — we veroorloven ons den wensch te uiten, dat ook daarna nog steeds weer de aandacht van deskundigen moge gevestigd blijven op de detaillering van pleinen, bouwblokken, plantsoenen, — als geheel op zich zelf zoowel als in onderling verband; — dat bij dit alles de evenwegende waarde van de plaatsing der monumenten erkend worde, den waarde, welke Paul Schulze ongeveer aldus onder woorden brengt: „die Kristallisationspunkte des Stadtorganismus sind die Monumentalgebäude, sie sind die Ruhepunkte für das Auge.“

Al moet het eene teleurstelling zijn, zoowel voor ontwerpers als Overheid, wanneer het plan, — door de eersten met overtuiging voltooid en door de Overheid met vertrouwen in ontvangst genomen, — blijkt niet in alle onderdeelen te kunnen worden gearresteerd; — men denke aan het veel hoogere succes, dat voor beide partijen als het ware gereed ligt, indien het komt tot de vaststelling van het definitieve plan, het beste plan, dat voor Groningen bereikbaar geacht wordt.

Wij hebben nog steeds waardeering voor het werk van het Groningsche Stadsbestuur, dat, — in het begin der 17e eeuw, — den breedbehandelden uitleg in het binnen den verruimden vestinggordel bijgewonnen gebied, tot stand heeft gebracht. Blijvende erkentelijkheid zal tot in de verre toekomst het loon zijn voor hen, die thans den grondslag zullen leggen voor een groot, een schoon Groningen.

Laat ons ten slotte releveeren de sympathieke woorden, waarmede de ingenieur J. C. van Niftrik de nota opende, — geschreven ter begeleiding van het, door hem in Maart 1899, in opdracht van den Raad, vervaardigde plan van uitleg voor Groningen aan de Oostzijde.

Zij bevatten eene herinnering aan de historisch geworden uitspraak, in de Raadszitting van 12 November 1898, door Mr. de Marees van Swinderen herhaald en passend aangevuld:

„Groningen is een mooie stad — en zij moet een mooie stad blijven.“

Dat is de kern van ons aller streven.

De Kring is de Overheid erkentelijk voor de hem geopende gelegenheid, zoo mogelijk een steentje bij te dragen tot den groei van onze stad. In dat mooie Groningen hopen wij, dat het ons gegeven moge zijn, mooie bouwwerken tot stand te brengen.

Groningen, October 1930.

De Kring Groningen van den Bond van Nederlandsche Architecten:
Voorzitter: A. R. WITTOP KONING.
Secretaris: L. DREWES.

LEZINGEN „PRACTISCHE STUDIE“ TE DELFT.

De afdeling bouwkunde van het Civiel en Bouwkundig Studenten Gezelschap „Practische Studie“ organiseert op Maandag, Dinsdag en Woensdag 1, 2 en 3 Dec. a.s. een serie korte lezingen met lichtbeelden in zaal 120 van het Gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde, Oostplantsoen, te Delft. Het programma is als volgt vastgesteld:

Maandag 1 Dec. 10 uur. Opening van den leergang door den president van „Practische Studie“. 10.15 uur. Inleiding door Dr. Adolf Behne (Berlijn). 14 uur. Prof. Dr. Ir. E. H. Walter Cropius over: Flach-, Mittel- und Hochbau. 15.15 uur. Thee. 15.45 uur. Ir. J. B. van Loghem, Onderwerp nader te bepalen. 16.30 uur. C. van Eesteren over stedenbouw.

Dinsdag 2 Dec. 10 uur. Ir. W. van Tijen over Woningbouw en verkaveling. 11 uur. G. Rietveld over interieur. 14 uur. Excursie naar de fabrieken van de firma Wed. van Nelle te Rotterdam. Vertrek per autobus van de Sociëteit „Phoenix“. 20 uur. Vertooning van eenige films.

Woensdag 3 Dec. 10 uur. Jean Lurçat. 14 uur. Marcel Breuer (Berlijn) over nader te bepalen onderwerp. 15.30 uur. Thee. 16 uur. Ir. J. W. E. Buys. Voor zoover de wet van de Studenten Sociëteit „Phoenix“ het toelaat, kan het bestuur introductie verlenen voor de maaltijden.

Voor deelname is verplicht het lidmaatschap der vereeniging voor den duur van den leergang. Na schriftelijke aanvraag aan het secretariaat (Voorstraat 6 Delft) en storting van f. 4.— op postrekening no. 170540, of per postwissel vóór Donderdag 27 Nov. wordt het toegangsbewijs tijdig toegezonden.

Zij, die wenschen deel te nemen aan de excursie naar Rotterdam moeten zich daarvoor apart schriftelijk opgeven vóór Donderdag 27 Nov. 1). De gelden voor den autobusrit worden ter plaatse gestort.

1) Zij, die tabak, koffie of thee fabricceeren, verhandelen, of daarbij betrokken zijn, kunnen bij een bezoek in de fabriek niet worden toegelaten. Wel zouden zij kantoor en bijgebouw kunnen bezichtigen, die van hetzelfde type zijn als de fabriek, en voor belangstellenden veel interessants bieden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. V. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYS, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
29 NOVEMBER

N° 48

1930

FRAEADVIEZEN PRIJSVRAGEN — MEERVOUDIGE OPDRACHTEN.

De B.N.A. zal op zijn a.s. ledenvergadering de vraag bespreken, of het streven van den B.N.A. meer gericht moet zijn op het bevorderen van prijsvragen dan wel op het bevorderen van meervoudige opdrachten. In verband daarmede heeft het eenige leden van den B.N.A. uitgenoodigd over deze vraag een praeadvies uit te brengen. Deze praeadvies worden hieronder afgedrukt.

HET BESTUUR.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER FEENSTRA.

Om in enkele woorden de voor- en nadeelen van deze twee onderdeelen te bespreken is niet eenvoudig.

Op grond van mijn ervaring bij diverse prijsvragen kom ik tot het volgende:

A. Prijsvragen.

Al hebben de prijsvragen in den laatsten tijd niet in alle opzichten voldaan, toch schijnt het mij niet goed daarom direct tot meervoudige opdrachten te adviseeren.

Wel dient het systeem prijsvragen grondig te worden herzien.

Nadeelen van de tegenwoordige prijsvraagregeling zijn voor de architecten:

- 1e. soms een te vage programmaomschrijving;
- 2e. de groote hoeveelheid werk die gevraagd wordt;
- 3e. voor de prijsvraaguitgeschrijvers veel te hooge kosten (vastgestelde normen P.P.C.).

Een en ander is oorzaak dat

- a. belangrijke architecten veelal niet aan prijsvragen meedoen of kunnen doen;
- b. men een principaal moeilijk voor het uitschrijven van een prijsvraag kan winnen.

Mij komt het voor, dat het systeem prijsvragen veel eenvoudiger zou zijn als men zich bepaalde tot het vragen van een schetsontwerp van de voornaamste plattegronden, een hooftgevel en doorsnede.

Het werk door de architecten hiervoor verricht is weinig en kan dunkt mij kosteloos gevraagd worden, mits hieruit volgt als bindende bepaling, dat de Jury bevoegd is op grond van de ingekomen schetsen een aantal te noemen mededingers uit te noodigen tot het uitwerken van hun schets tegen een betaling, welke niet meer behoeft te zijn dan welke het deze architecten bij matige betaling kost.

De gelegenheid om mede te doen bij een meervoudige opdracht behoeft niet in klinkende munt omgezet te worden.

Ik ontken niet, dat deze oplossing vrij grondig het tegenwoordige stelsel aantast. Gezien de teleurstellende resultaten van den laatsten tijd moeten wij hiervoor den moed hebben.

B. Meervoudige opdrachten.

Bij de tegenwoordige regeling adviseer ik slechts noode tot een algemeene prijsvraag, maar voel ik meer voor meervoudige opdrachten.

Het groote nadeel hiervan is, dat de commissie, die bij de uitnoodigingen adviseert, in het algemeen bekende namen naar voren brengt, wat gezien haar verantwoording wel is te billijken, maar practisch als gevolg heeft, dat provinciale architecten en jongere krachten vrijwel altijd worden uitgesloten.

Ik acht dit laatste voor de ontwikkeling van de bouwkunst een zoo overwegend nadeel, dat ik meen, dat voor alles het systeem prijsvraag dient te worden behouden, mits ontdaan van v.g. overtolligheden en gewijzigd als hierboven aangegeven. Slechts in speciale gevallen kan tot een meervoudige opdracht worden besloten.

G. FEENSTRA.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER Ir. G. FRIEDHOFF.

Wanneer het bestuur van den B.N.A. mij vraagt een praeadvies te schrijven over de vraag of „het streven van den B.N.A. gericht (moet) zijn op het bevorderen van prijsvragen dan wel op dat van meervoudige opdrachten“ volgt daar min of meer uit, dat ze in principe het prijsvraagstelsel goedkeurt.

Het zal weinigen verwonderen, wanneer ik daarmede van harte instem; hoewel weer niet ieder zal weten, dat van de 12 prijsvragen waaraan ik deelnam er slechts 3 met een gunstig resultaat werden beloond en ik in de andere gevallen meer of minder vroeg tot de uitgestootenen behoorde. Dat heeft mij echter nooit weerhouden om weer mee te doen wanneer de opgave mij aantrok.

Er zijn menigmaal harde noten gekraakt over het prijsvraagstelsel in 't algemeen. Zonder critiek is naar ik meen nooit een juryrapport ontvangen, dat zal steeds zoo blijven — zeker in ons land.

Een mededinger stelle zich op het standpunt van de opgave en nooit van de jury; hij zal moeten trachten de opgave op z'n wijze op te lossen en het juryrapport beschouwen als een oordeel en nooit als het oordeel. Ook wanneer dit oordeel voor hem niet is te aanvaarden, zal een prijsvraag vruchten afwerpen door de vergelijking van zijn werk met dat van anderen. Leerzaam is het steeds en daarom ook in het belang van de bouwkunst, zelfs dan wanneer men meent, dat het uitwerken project niet het beste vertegenwoordigt, dat men zelf er voor houdt, door de waarde, welke het meedoen voor iederen deelnemer oplevert.

Hieruit volgt niet, dat men voor alles dan maar prijsvragen moet uitschrijven; de moreele waarde van het ontvangen van een opdracht zonder wedstrijd is niet weg te cijferen en zal de normale gang van zaken blijven.

Prijsvragen leenen zich m.i. bijzonder voor die gevallen, waar de opdrachtgevers oneinig zijn omtrent de keuze van den bouwmeester of hun keuze uit andere redenen niet kunnen bepalen en ten tweede voor moeilijk op te lossen problemen.

Wil men dan tot een prijsvraag overgaan dan is er behalve de twee genoemde mogelijkheden: algemeen en besloten, nog een derde welke slechts zelden wordt toegepast en die toch veel aantrekkelijks biedt n.l. de gecombineerde prijsvraag welke openbaar is terwijl enkele architecten speciaal worden uitgenoodigd en vergoeding voor hun arbeid ontvangen. (Ik herinner mij dat voor onze postzegels indertijd een dergelijke prijsvraag is uitgeschreven.)

De algemeene prijsvraag kan bovendien in een besloten kring worden vervolgd (Academie-prijsvraag Amsterdam).

Het lijkt me geheel onjuist principieel vast te leggen dat men een dezer systemen moet gaan propageeren. Ieder geval behoort op zichzelf te worden bezien.

De Algemeene openbare prijsvraag mag zeer zeker niet worden verdrongen, daar dit de eenigste mogelijkheid is voor jongere krachten om hun kunnen te toonen. Het eenige nadeel: dat een zoodanige jonge kracht onvoldoende geschoold is om een werk uit te voeren hangt voor een deel van het onderwerp af. De mogelijkheid welke hier echter geboden wordt om een werk uit te voeren zal zoodanig verantwoordelijkheidsgevoel opwekken — ook met het oog op eigen toekomst — dat ik dit bezwaar niet te erg tel. In bijzondere gevallen zouden voorzorgen mogelijk zijn, door zich zooveel mogelijk zekerheid te verschaffen omtrent praktische bekwaamheid, b.v. de opdracht te verleenen alleen dan wanneer de uitverkorene bewijzen kan overleggen, waaruit naar redelijkheid blijkt, dat het werk aan hem kan worden toevertrouwd of anders een eisch van associatie te stellen.

Een bezwaar van dit systeem prijsvraag is, dat meer bekende architecten hieraan weinig meedoen of dat hun de tijd ontbreekt of dat ze zich niet willen mengen in een dergelijken strijd. Het laatste getuigt van weinig „sportieven” geest. Men „geneert” zich wanneer men dan niet tot de eersten behoort. Onze oostelijke burens, wier eergevoel in 't algemeen niet weinig ontwikkeld is, denken daar anders over. Veelvuldig ziet men bekende namen van hooggeleerden, doctoren e.a. beroemdheden in de schoone bouwkunst onder de „Ankäufe” b.v. staan. De laatste reden acht ik dan ook van geen waarde om daar lang bij stil te staan. Een andere kwestie is het gebrek aan tijd. Dit kan menigmaal verholpen worden door een geldelijke vergoeding waardoor meerdere hulp kan worden aanvaard. Dit zou dan aanleiding geven tot de gecombineerde prijsvraag. Nog een middel om ook hen tot deelname aan te moedigen, is het benoedigde in te leveren teekening tot een minimum te beperken.

De vaak geuite meening, dat bij openbare prijsvragen zooveel werk „voor niets” wordt gedaan acht ik van geen waarde, gezien hetgeen ik in den aanvang daarover reeds meedeelde. Wel een bezwaar is het geringe contact wat de deelnemers met den opdrachtgever(s) hebben en in gevallen waarin dit van groote waarde is, acht ik het een voordeel van de besloten prijsvraag, dat daar meer contact mogelijk is.

De taak van de jury is in 't laatste geval ook eenvoudiger, daar men bij voorbaat weet met serieuze vakbeoefenaars te maken te hebben. Bij een algemeene prijsvraag zal men veel meer moeite hebben dóór het teekening heen te zien; het is bijna onmogelijk bij groote deelname werkelijk ieder plan zijn recht te laten wedervaren, zoodat de kansen op onzuiver oordeel groter zijn. Toch is mij geen geval bekend — die waarin ik tot de gelukkigen behoorde geheel buiten beschouwing latende — waarin een algemeene prijsvraag een zoodanige beslissing opleverde, dat men van een mislukking moest spreken nadat 't bekoonde werk was uitgevoerd; integendeel zijn er verscheidene gunstige voorbeelden te vinden.

G. FRIEDHOFF.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER C. N. VAN GOOR.

Ingevolge Uw verzoek praeadvies te willen uitbrengen over de kwestie „Prijsvragen of meervoudige opdrachten” heb ik de eer U het onderstaande als zoodanig aan te bieden.

Het lijkt mij niet op den weg van den B.N.A. te liggen om in eenigen vorm het wedstrijdstelsel als zoodanig te bevorderen, doch slechts tot zijn taak te behooren om toe te zien dat, indien een wedstrijd wordt uitgeschreven, de belangen der mededingende kunstenaars worden beschermd volgens de bedoeling der A.N.P. die door den B.N.A. zelf, in samenwerking met de andere Constitueerende Vereenigingen werden ingesteld. Evenmin moet, naar mijne meening, de B.N.A. er naar streven om aan eenigen wedstrijdvorm boven een anderen de voorkeur te verschaffen en dit allermint onder eene leuze als de

gekozene, die eene tegenstelling inhoudt, waardoor een waardeverschil wordt gesuggereerd, dat inderdaad niet bestaat, omdat beide stelsels naast elkander recht van bestaan hebben, tot toelichting waarvan het volgende moge dienen.

De toepassing van beide wedstrijdvormen vindt veelal haar grond in de moeilijkheid om, voor een of ander onderwerp, te komen tot een directe opdracht aan een bepaald kunstenaar, en die moeilijkheid doet zich stelselmatig voor, wanneer overheidslichamen of andere corporatiën zulk een opdracht moeten doen en verschil van inzicht en belangen der opdrachtgevers een directe keuze vrijwel onmogelijk maken.

Wanneer in dergelijke omstandigheden tot het uitschrijven van een wedstrijd wordt overgegaan, dan rijst de vraag in welke vorm deze zal worden gegoten en moet, voor elk geval op zich zelf worden overwogen welke vorm: prijsvraag of meervoudige opdracht, den meesten waarborg biedt om tot een zoo goed mogelijk resultaat te komen.

In sommige gevallen zijn beide vormen geschikt, in andere gevallen kan wezenlijk de een of de andere vorm de voorkeur verdienen, doch het is niet mogelijk, in algemeenen zin aan te geven wanneer de een of de andere vorm gekozen zal moeten worden.

Behalve de aard en de omvang van het onderwerp van den wedstrijd zijn nog tal van andere factoren beslissend voor de keuze van den wedstrijdvorm. Zoo is het aannemelijk dat overheidslichamen die zich niet vooraf, in zekere mate, kunnen binden aan een jury-uitspraak, zooals bij het uitschrijven van een prijsvraag het geval is, van zelf zijn aangewezen op de meervoudige opdracht, die hun de bevoegdheid geeft, ten slotte zelf de keuze van het uitvoeren ontwerp in handen te houden, zonder eenige gebondenheid aan de uitspraak van den adviseur of de adviescommissie.

Anderen hebben meer vrijheid in de keuze van den wedstrijdsvorm, en indien dan het onderwerp van zulk een aard is dat het moeilijk, zoo niet onmogelijk blijkt om de kunstenaars aan te wijzen van wie met groote waarschijnlijkheid verwacht mag worden dat zij het gestelde vraagstuk met succes zullen kunnen oplossen, dan is er alle reden om een prijsvraag uit te schrijven en niet tot een meervoudige opdracht over te gaan. En ten slotte kan er aanleiding zijn tot toepassing van eene combinatie van de beide vormen, waardoor de gezamenlijke voordeelen daarvan aan de oplossing van het gestelde vraagstuk ten goede kunnen komen.

De praktijk wijst uit dat met beide vormen goede en minder gelukkige resultaten zijn verkregen, zoodat het welslagen van een wedstrijd niet door den vorm daarvan wordt beheerscht en er is dan ook geen reden om aan een hunner de voorkeur te geven in alle gevallen, waarin een wedstrijd voor eenig onderwerp wordt uitgeschreven en die vorm ten koste van de andere te propageeren.

Het komt mij voor in dit praeadvies niet op zijn plaats te zijn, dieper op de details van beide wedstrijdsvormen in te gaan, hun deugden en gebreken, waarover op zich zelf ontelbare malen, onderling tegengestelde meeningen verkondigd, bestreden en weder verdedigd zijn, nader te analyseeren, zoodat ik met het voorgaande zou kunnen volstaan.

Ik kan echter niet aan den indruk ontkomen, dat de tegenstelling: „Prijsvraag of meervoudige opdracht” en het voor-nemen om deze tot onderwerp van bespreking in den B.N.A. te maken, voortkomt of samenhangt met eene strooming die zich in den laatsten tijd doet gelden en erop gericht is om aan de meervoudige opdracht boven de prijsvraag de voorkeur te geven, en ik zou gaarne de aandacht willen vestigen op de consequenties van zulk een streven, ingeval de B.N.A. in die richting zou willen gaan.

Indien wordt nagegaan tot welke kunstenaars in 't algemeen de uitnodigingen tot meervoudige opdrachten van eenige be-

tekenis uitgaan, dan blijkt het dat deze tot een betrekkelijk kleinen kring beperkt blijven. Dit is niet te verwonderen, daar het stelsel van de meervoudige opdracht van zelf medebrengt dat telkens en telkens, bij de keuze van de mededingers de gedachte het allereerst uitgaat naar dien kleinen kring van kunstenaars wier namen nu eenmaal algemeen bekend zijn en zelfs in de leekenwereld gemeen goed zijn geworden. Niettemin blijkt vaak na afloop van den wedstrijd dat desondanks het beoogde doel niet of slechts ten deele werd bereikt. Er is dan ook geen enkele reden om aan te nemen dat er onder het groote aantal van hen, die niet tot dien kring behooren, geen krachten zouden schuilen die niet met evenveel of meer succes aan zulk een wedstrijd zouden kunnen deelnemen, doch daartoe door toevallige omstandigheden niet geroepen worden, en die alleen door het uitschrijven van een prijsvraag, in de gelegenheid zouden worden gesteld, daarvan blijf te geven.

Het lijkt mij dat er tegen die grootere groep van leden van den B.N.A. een onrecht zou bedreven worden, wanneer de Bond als corporatie en het Bestuur als zijn vertegenwoordiger, de meervoudige opdracht tegen de prijsvraag zou propageeren en dat door eenig besluit in die richting te nemen, geweld zou worden gedaan aan Art. 1 par. 2 van de Statuten, waarbij de behartiging van de belangen van de leden, zonder onderscheid wordt gewaarborgd.

C. N. VAN GOOR.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER Ir. A. R. HULSHOFF.

De algemeene nationale prijsvraagregelen onderscheiden 3 soorten van prijsvragen:

- Uitvoeringsprijsvragen.** De omschrijving hiervan in de regelen geeft duidelijk aan, dat hiermede bedoeld is de normale — 't meest voorkomende — prijsvraag, die ten doel heeft een schetsontwerp te krijgen voor een werk, dat tot uitvoering moet komen.
- Ideeën-prijsvragen.** De regelen geven vrijwel dezelfde omschrijving hiervan als voor de prijsvragen onder a. genoemd met als eenige belangrijke uitzondering, dat het te verkrijgen materiaal gezamenlijk als leidraad wordt gebruikt voor de voorbereiding van een werk.
- De regelen bepalen verder nog, dat deze ideeën-prijsvragen in 't algemeen slechts kunnen worden uitgeschreven door openbare lichamen ten behoeve van openbare werken van grooten omvang of van bijzonderen aard.
- Studie-prijsvragen.** De naam duidt voldoende aan, wat hier bedoeld wordt. De in dit prae-advies te bespreken vraagstukken hebben geen betrekking op dit soort prijsvragen.

Naar mijne meening is de omschrijving in de regelen van de ideeën-prijsvragen niet volkomen duidelijk en misschien minder juist.

Ik zou onderscheid gemaakt willen zien tusschen een ideeën-prijsvraag, waarbij het de werkelijke bedoeling van den prijsvraaguitgever is een allereerste schetsontwerp te verkrijgen van een belangrijk gebouw of gebouwencomplex en den ontwerper van dit schetsontwerp hierop te doen voortwerken tot onder zijn leiding met de uitvoering kan begonnen worden en een ideeën-prijsvraag, waarbij het den prijsvraag-uitschrijver er om te doen is een in tekening gebrachte goede oplossing voor een belangrijk vraagstuk te verkrijgen, waarvan het van te voren niet vast kan staan of de ontwerper op eenigerlei wijze bij de uitvoering betrokken zal worden.

Als type van de eerste soort ideeën-prijsvraag, zou ik willen noemen die voor de Wagnerschouwburg met oplossing van het Museum-plein vraagstuk en als type van de tweede soort ideeën-prijsvraag, die uitgeschreven ter oplossing van het Rokin-vraagstuk.

M.i. is de tweede soort de zuivere ideeën-prijsvraag en dit zou

duidelijker in de regelen onder art. 3 sub b. omschreven moeten worden.

De eerste soort gevoel ik echter — hoewel het hier werkelijk wel gaat om de idee, de hoofdgedachte ter oplossing van een moeilijk vraagstuk — toch zuiver als een uitvoeringsprijsvraag en ik zou dit soort prijsvragen dan ook in de regelen onder art. 3 sub a. opgenomen en omschreven willen zien.

De regelen onderscheiden in art. 4 openbare en besloten prijsvragen. (In art. 1 is opgemerkt, dat een meervoudige opdracht niet als een prijsvraag beschouwd wordt).

Indien overeenkomstig de hierboven gegeven uiteenzetting omtrent de ideeën-prijsvragen, een deel dezer als uitvoerings-prijsvragen zou mogen worden beschouwd, dan zou m.i. bepaald kunnen worden, dat bij de prijsvragen in art. 3 sub a. bedoeld in het algemeen de voorkeur moet worden gegeven aan de besloten prijsvraag en bij de prijsvragen in art. 3 sub b. in het algemeen en sub c. steeds de openbare prijsvraag dient gekozen te worden.

Bij de prijsvragen sub c. (studieprijsvragen) staat het belang van de ontwerpers het meest op den voorgrond, vandaar dat hier ieder in de gelegenheid gesteld behoort te worden mee te werken.

Bij de prijsvragen sub b. (ideeën-prijsvragen) staat wel het meest het belang van den prijsvraaguitgever op den voorgrond, doch hier is het diens eigenbelang, dat zooveel mogelijk ontwerpers zich inspannen om een goede oplossing van het vraagstuk te vinden, waardoor de waarschijnlijkheid zoo groot mogelijk wordt, dat een bruikbaar idee tot uiting komt.

Het is mogelijk, dat de gelukkigste gedachte niet komt van een architect met gevestigden naam — en daar het niet vast behoort te staan, dat de uitvoering aan den ontwerper zal worden opgedragen, is het van geen ingrijpend belang of de ontwerper tot het geven van leiding bij de uitvoering in staat is. Bij de prijsvragen sub a. (uitvoeringsprijsvragen) staat het belang van den prijsvraaguitgever het meest op den voorgrond en hier is het zijn belang, den vorm van de besloten prijsvraag te kiezen. Het recht, zijn belang het meest te doen dienen, ontleent hij aan het feit, dat hij bij een prijsvraag gedwongen wordt een belangrijk hooger honorarium te betalen voor het schetsontwerp dan bij een enkelvoudige opdracht. De prijsvraaguitgever is het er om te doen, het beste ontwerp voor zijn bouwwerk te verkrijgen en tegelijk de zekerheid te hebben, dat de geestelijke eigenaar van dit ontwerp in staat en bereid is voor hem als architect op te treden en de uitvoering tot een goed einde te kunnen leiden.

Bij een besloten prijsvraag nu kan hij een aantal architecten uitnoodigen, waarvan hij overtuigd is, dat zij ieder in staat zijn een goed ontwerp te leveren en dit tot uitvoering te kunnen brengen. De B.N.A. kan hem adviseeren omtrent de uit te noodigen architecten; de B.N.A. zal er ook zorg voor dragen, dat jonge architecten van nog geen groote bekendheid, doch in staat het vraagstuk goed op te lossen, in de gelegenheid worden gesteld hier het bewijs van hun kunnen te leveren. Bij een openbare prijsvraag loopt de prijsvraaguitgever het groote risico, dat juist die architecten, van wie aan de door hen te geven oplossing van het vraagstuk in allen gevallen groote waarde gehecht moet worden, niet er toe komen het vraagstuk zich zelf ter oplossing te geven.

De prijsvraaguitgever loopt hierbij ook de kans, dat een ontwerper een eersten prijs ontvangt, aan wien hij in geen geval de uitvoering kan of wil opdragen — waardoor al het verrichte werk en al de door hem gemaakte kosten zonder praktisch resultaat zouden blijven.

Bij elk ontwerp voor een bouwwerk is het contact van den ontwerper met den toekomstigen gebruiker van veel belang. Bij een besloten prijsvraag is dit contact voldoende verzekerd, door gezamenlijke vergadering van de uitgenoodigde archi-

tecten met den prijsvraaguitgever en Jury. Bij een openbare prijsvraag is dit contact — op gebrekkige wijze — slechts mogelijk door de bekende vragenlijsten, welke zoo dikwijls den indruk maken, dat de ontwerpers op hun soms niet duidelijk gestelde vragen, antwoorden ontvangen, welke hen niet veel wijzer zullen maken.

Vooraf voor de ontwerpen voor de sub a. genoemde uitvoeringsprijsvragen heeft de ontwerper behalve zijn tijd en werkracht te geven zich nog vele en dikwijls belangrijke uitgaven te getroosten. Bij een openbare prijsvraag bestaat een zeer groote kans, dat deze uitgaven door hem nutteloos zijn gedaan, bij een besloten prijsvraag verzekert hem art. 21 van de regelen ten minste de vergoeding — 't zij misschien gedeeltelijk — hiervan. Het is dus bij een besloten prijsvraag mogelijk, dat een architect in staat wordt gesteld mee te dingen, die zich bij een openbare prijsvraag — wegens de hiernaar voor hem verbonden onkosten — gedwongen zou zien zich hiervan te onthouden.

De meervoudige opdracht zie ik als een in vele opzichten betere vorm van de besloten prijsvraag. Behalve de betere honoreering zie ik als 't eenig belangrijk verschil de mogelijkheid dat de prijsvraaguitgever het recht heeft het advies van de deskundige Commissie (dus de Jury van de besloten prijsvragen) niet te volgen.

In zeer vele gevallen, waar de vorm van meervoudige opdrachten wordt gekozen, is de prijsvraaguitgever verplicht zich dit recht voor te behouden, omdat hij zelve het recht om de beslissing te nemen, mist. (B.v. Burgemeester en Wethouders die de prijsvraag uitschrijven, terwijl de Raad de definitieve opdracht moet geven.) De prijsvraaguitgever is vrij van het ontvangen advies af te wijken, doch dit zal tot de hooge uitzonderingen behooren, daar de prijsvraaguitgever zelve deze adviseurs kiest, dus hiermede te kennen geeft aan hun oordeel groote waarde te hechten.

Een voordeel van een meervoudige opdracht boven een besloten prijsvraag is m.i. de honoreering, die hierbij in behoorlijke verhouding staat tot het te verrichten werk, dat thans op normale wijze gehonoreerd wordt, doch dat onder moeilijker omstandigheden (het weten van aan een wedstrijd mede te doen) wordt tot stand gebracht.

En ten slotte acht ik het een voordeel, dat het rapport van de adviescommissie de ontwerpen niet behoeft te rangschikken als No. 1, 2 en 3 enz. hetgeen voor de ontwerpers, totaal onnoodig, onaangenaam kan zijn, doch dat hier een korte samenvatting gegeven kan worden van de goede en minder goede eigenschappen van elk der ontwerpen, waarop als conclusie kan volgen een bepaald ontwerp voor uitvoering aan te wijzen. Om bovenstaande redenen acht ik het in het algemeen gewenscht voor de in art. 3 sub a. bedoelde uitvoeringsprijsvragen de vorm van meervoudige opdrachten te kiezen.

A. R. HULSHOFF.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER J. VAN LAREN.

Bij de gestelde vraag kan men zich m.i. meer speciaal bepalen tot het tegenover elkaar stellen van de „Openbare Prijsvraag” en de „Meervoudige Opdracht”. Immers vertoont de „Besloten Prijsvraag” zooveel verwantschap met laatstgenoemde opdracht, dat er van een wezenlijk verschil moeilijk gesproken kan worden.

Uiteraard is de „Meervoudige Opdracht”, voor hen die daartoe worden uitgenoodigd, de meest aantrekkelijke. Zij waarborgt (hetgeen vooral belangrijk is voor de minder met aardsche goederen gezegende collega's) eene rustige werkwijze, zoodat men zich geheel aan de opgedragen taak, zonder zorg, kan wijden.

Het komt mij van belang voor allereerst na te gaan, hoe de meervoudige opdracht ontstaat.

In den regel, door het opmaken van een voordracht, welke, indien deze uitgaat van den B.N.A., door een daartoe aangewezen, zich regelmatig in samenstelling wijzigende commissie, wordt opgemaakt, dan wel, zooals in recent geval blijkt te hebben plaats gevonden, op advies van daartoe aangezochte derden. Het behoeft geen nader betoog, dat hierin een zeker gevaar schuilt. Een gevaar, bedoeld in dien zin, dat de meest genialen onder de collega's zullen worden gepasseerd. Immers hoe kan men, „de juiste keuze” doen, alzoo de juiste en meest gerechtvaardigde voordracht opmaken, wanneer men niet in alle opzichten weet, wie onder de architecten inderdaad als de bekwaamsten moeten worden gerekend? In ons kleine Koninkrijkje is toch de gelegenheid, zich als bouwmeester te kunnen ontplooiën en te kunnen laten zien over welke talenten men inderdaad beschikt, uiterst gering. Slechts dié weinigen, wien 't lot gunstig gezind is, komen aan de architectenhemel te schitteren als sterren van de eerste grootte en die vele anderen, die er ongetwijfeld zijn, doch die, door welke omstandigheden ook, hun licht onder een korenmaat moeten laten schijnen, blijven verborgen, dan wel zijn of blijven onbekend aan hen, die de voordracht bovenbedoeld hebben op te maken. Ik wil hiermede allerminst verkleinen, de belangrijke resultaten, welke meervoudige opdrachten meermalen hebben opgeleverd, doch een bewijs, dat die resultaten niet nog bevredigender hadden kunnen zijn, werd hiermede niet geleverd. Het kan niet in de bedoeling liggen van het „Beknopt praeadvies” hierop dieper in te gaan, alleen zij hiermede getracht aan te toonen, dat de meervoudige opdracht nimmer de „zekerheid” geeft, de meest geniale oplossing te zullen verkrijgen, welke onder de gegeven omstandigheden zou mogelijk zijn.

Kan deze zekerheid dan wel worden bereikt door het uitschrijven van „Openbare Prijsvragen”? Dichter benaderd m.i. zeer zeker, mits onder zekere voorwaarden. Een eerste voorwaarde daarvoor is m.i. wel deze, dat de financiële factor een zoo min mogelijk beletsel vorme voor algemeene deelname bij uit te schrijven prijsvragen, hetgeen ten deele reeds kan worden bereikt door het houden van een „Voorwedstrijd” als bedoeld in Art. 4, 11, sub a. der A.N.P. Echter zullen de voorschriften van hetgeen wordt verlangd, dan zoo nauwkeurig mogelijk omlind en zoo scherp mogelijk moeten worden gesteld, opdat niet door een handigheid, o.a. van een der mededingers een voorsprong kan worden verkregen op de anderen. Een tweede voorwaarde zal zijn, een gelegenheid te scheppen dat de „Als meest bekwaam gedachte en bekend staande collega's tot medewerking worden uitgenoodigd, omdat het van algemeene bekendheid mag worden geacht, dat die medewerking bij openbare prijsvragen meestentijds ontbreekt. Verschillende omstandigheden noodzaken, dat er een sterkere prikkel dan alleen „de Eer” is, om zich van die medewerking verzekerd te weten. Op welke wijze die zekerheid kan worden verkregen, werd o.m. aangetoond bij de uitschrijving der prijsvragen voor het Vredespaleis- en het Volkerenbondspaleis-ontwerp. En al moge onmiskenbaar in deze voor de uitgenoodigden dan weer een groote voorsprong gelegen zijn eenerzijds, het kan niet worden ontkend dat daarin anderzijds een prikkel temeer zal gelegen zijn voor de anderen, om zich tot het uiterste in te spannen.

Uiteraard zal „de keuze” der uit te noodigen, gelijke moeilijkheden opleveren als bij de „Meervoudige Opdracht” genoemd, echter zal de mogelijkheid bestaan, uithoofde van de belangrijk minder vereischte arbeid voor „voorwedstrijdprojecten”, alzoo bescheidener bedragen aan honoraria, het aantal uit te noodigen architecten op ruimere schaal te kunnen doen geschieden. Op deze wijze zal ook het rechtsgevoel méér worden bevredigd, de kans op succes worden vergroot, de mogelijkheid aan verscholen talenten worden geopend om zich te kunnen

ontplooiën en bekend te maken en... de belangen van den prijsvraaguitgever het beste worden gediend.

En indien er mogelijk onder de genoodigden mochten worden gevonden die, om welke reden ook, aan een dergelijken wedstrijd hunne medewerking niet zouden kunnen verlenen, daartegenover staat, dat de grootsten onder onze collega's hebben getoond een eerlijken strijd niet te schuwen, ook al werden de kansen daardoor voor hen verkleind.

Conclusie:

Openbare prijsvragen, onder nader te stellen voorwaarden, verdienen de voorkeur boven meervoudige opdrachten.

J. VAN LAREN.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER D. MEINTEMA.

Prijsvragen geven onbekende ontwerpers gelegenheid te toonen wat zij kunnen.

Bij meervoudige opdrachten wordt onbetaalde arbeid vermeden en bij goede keuze antwoord verkregen van ontwerpers die aan een openbare prijsvraag geen deel zullen nemen.

Voor bouwwerken waarvoor veel gegevens verstrekt moeten worden en persoonlijke bekendheid met het terrein vereischte is, kan, naar mijn meening, meervoudige opdracht worden aanbevolen.

Voor werken waarvoor algemeen voorkomende gegevens verstrekt kunnen worden en op een weinig bijzondere plaats kan, wanneer voldoende tijd beschikbaar is, een prijsvraag worden aanbevolen.

D. MEINTEMA.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER C. M. VAN MOORSEL.

Mijn eerste antwoord op de vraag: „Moet het streven van den B.N.A. gericht zijn op het bevorderen van prijsvragen, dan wel op dat van meervoudige opdrachten”, is: Op geen van beide moet het streven van de B.N.A. gericht zijn.

Het komt mij voor, dat het goed is, hier eens te herinneren aan een praeadvies, dat wijlen Wethouder Jurriaan Kok aan het college van B. en W. van Den Haag indertijd uitbracht, over het uitschrijven van prijsvragen, in verband met de Haagse stadhuisbouw.

In het R.K. Bouwblad van deze jaargang No. 3, werd dit praeadvies in citaten aangehaald.

Wethouder Jurriaan Kok heeft zich daarin als een fel tegenstander van het prijsvraagstelsel doen kennen, voornamelijk op de volgende gronden:

- a. Het gemis aan het zo noodzakelijk onderling overleg van bouwheer en bouwmeester.
- b. Dat in de meeste gevallen de eerste krachten zich van medewerking onthouden.
- c. Dat de inzenders zich dikwijls zullen laten leiden door de opvattingen van hen, die in de jury vermoedelijk de grootste invloed uitoefenen.
- d. Dat men geen zekerheid heeft van een superieure uitvoering, waartoe men behalve het getekende ontwerp, de persoon van de bouwmeester moet kunnen beoordelen.

Hierbij kan men dan nog voegen het verlies van een belangrijke hoeveelheid arbeid, die nutteloos verricht wordt, door de niet bekroonde inzenders.

Wethouder Jurriaan Kok sprak zich uit voor het verstrekken van een directe opdracht, inzake de Haagse stadhuiswestie. (Nu, na de dood van Jurriaan Kok en De Bazel, wordt er toch, hoewel een besloten, prijsvraag uitgeschreven!)

De meervoudige opdracht, zoals in de laatste jaren voor belangrijke werken uitgeschreven, komt mij voor, gezien de resultaten, evenmin toelaatbaar te zijn. Speciaal wijs ik hier op het artikel van van de Pauwert in het Bouwkundig Week-

blad van 1 November j.l. Wat de schrijver noemt, de sprongwijze ontwikkeling der architectuur, die grootdeels op het prijsvraagstelsel steunde, is bij de meervoudige opdracht, als tot nu toe gevolgd, uitgesloten. Onbekende jongeren komen niet in de gelegenheid. De praktijk bracht ons een eentonige lijst van uitverkoren namen.

Hiertegenover stel ik de Beurs van Berlage, die na de prijsvraag, te danken is aan het optreden van een leek, Prof. Treub, zoals het gebouw van de Diamantbewerkerbond aan Henri Polak.

Ik vraag U, of Vincent van Gogh, door zijn collega's-schilders, kans tot schilderen zou gegeven zijn, als het van hen had afgehangen?

Stelt men hiertegenover de opmerking, dat men in onze tijd objectiever tegenover nieuwere opvattingen staat, dan is dit mijns inziens verkeerd, omdat wij nu zo zeer aan alle mogelijke persoonlijke experimenten gewend zijn geraakt, dat men welhaast kan zeggen: hoe vreemder, hoe beter!

Er is mijns inziens eerder een algemeen gebrek aan het juiste inzicht, in plaats van een objectiever inzicht.

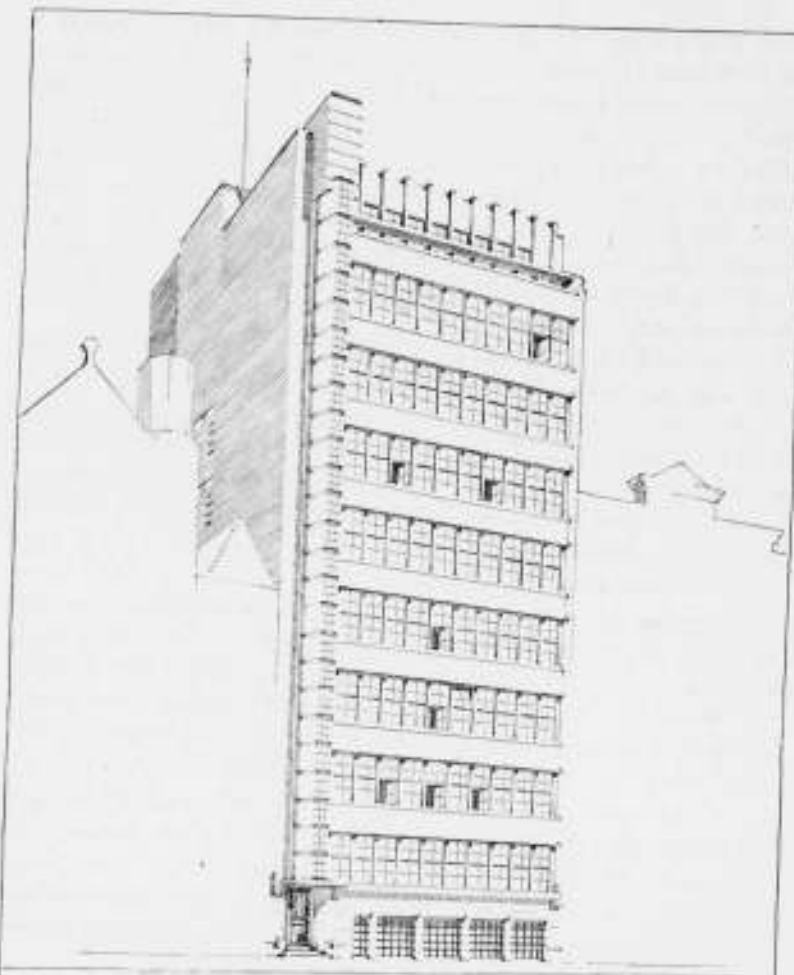
Het streven van de B.N.A. moet dan ook niet gericht zijn op het bevorderen van besloten of openbare prijsvragen, omdat:

- 1e. het verlenen van een directe opdracht, superieur is;
- 2e. het werk van architecten niet door collega's met andere opvattingen over bouwkunst, (wat in onze tijd onvermijdelijk is), beoordeeld moet worden, wanneer het gaat om het verlenen van een opdracht;
- 3e. de praktijk heeft geleerd, dat openbare zowel als besloten prijsvragen zeer groote nadelen aankleven, waarbij het middel erger is dan de kwaal.

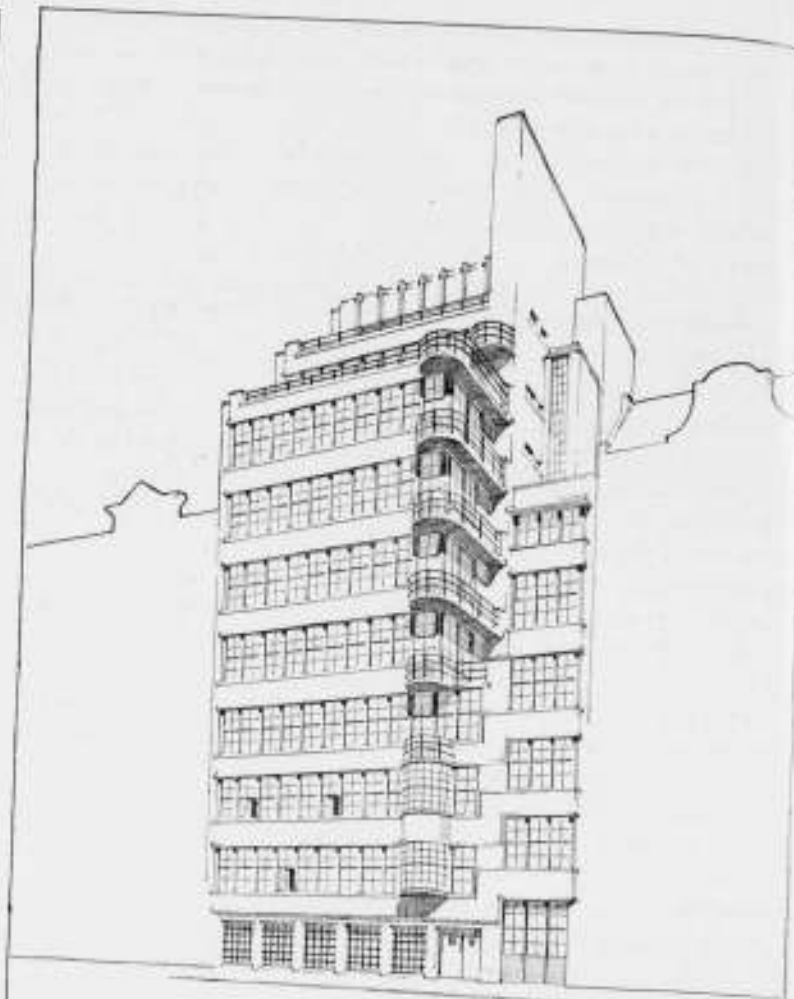
De kwaal zou dan zijn, wanneer de opdrachtgevers niet meer door een jury van vakmensen werden voorgelicht: minder kunstvolle, laten we zeggen, vaak burgerlike bouwwerken. Maar een opgedrongen schoonheid is een erger kwaal. Om in de de gegeven omstandigheden, — nu er geen traditionele kunst, geen algemeen erkende stijl bestaat; nu de leek uit de veelheid van richtingen in de bouwkunst, geen weg weet; nu die leek bij de vakbonden om advies komt vragen, — een middel aan te wijzen, beschouw ik slechts als een noodzakelijk kwaad.

Ik stel het volgende voor, ter nadere bespreking.

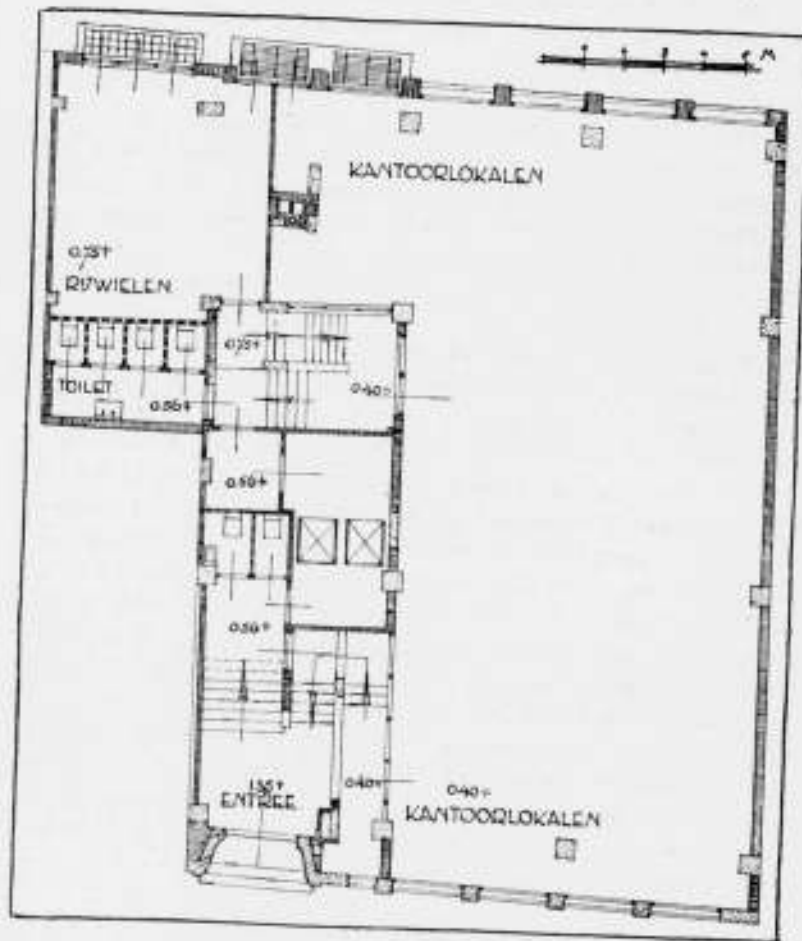
- 1e. De leden van de B.N.A. stellen een lijst samen van voor-aanstaande mannen op kunstgebied, die geen architect zijn. Deze lijst wordt elk jaar opnieuw weer, door stemmen, opgemaakt.
- 2e. In gevallen, dat de B.N.A. om advies wordt gevraagd, verwijst het bestuur naar deze lijst.
- 3e. Een opdrachtgever kiest zich daaruit een commissie van advies (jury) uit vier personen bestaande. Deze commissie van advies vraagt de medewerking van een architect B.N.A.-lid en nodigt een bepaald aantal mededingers voor een prijsvraag uit, uit de B.N.A.-leden.
- 4e. Om de jongeren niet uit te sluiten, worde elk jaar een studie-prijsvraag uitgeschreven, waarvan de bekroonden als kandidaat-lid B.N.A. worden aangenomen. Deze kandidaat-leden hebben mede stemrecht tot samenstelling van bovengenoemde leden-lijst, waaruit de jury's ontstaan en kunnen ook tot medewerking aan besloten prijsvragen worden uitgenoodigd. (Voor dit onderdeel zijn nog andere mogelijkheden te vinden. Het kan een voorschrift zijn, steeds een of meer kandidaten uit te nodigen. Ook zouden kandidaten het recht tot vrije mededinging verleend kunnen worden. 't Kandidaatschap zou onder meer geëindigd zijn, bij een bekroning.)
- 5e. Deze prijsvragen moeten steeds beperkt blijven tot het maken van schets-ontwerpen.

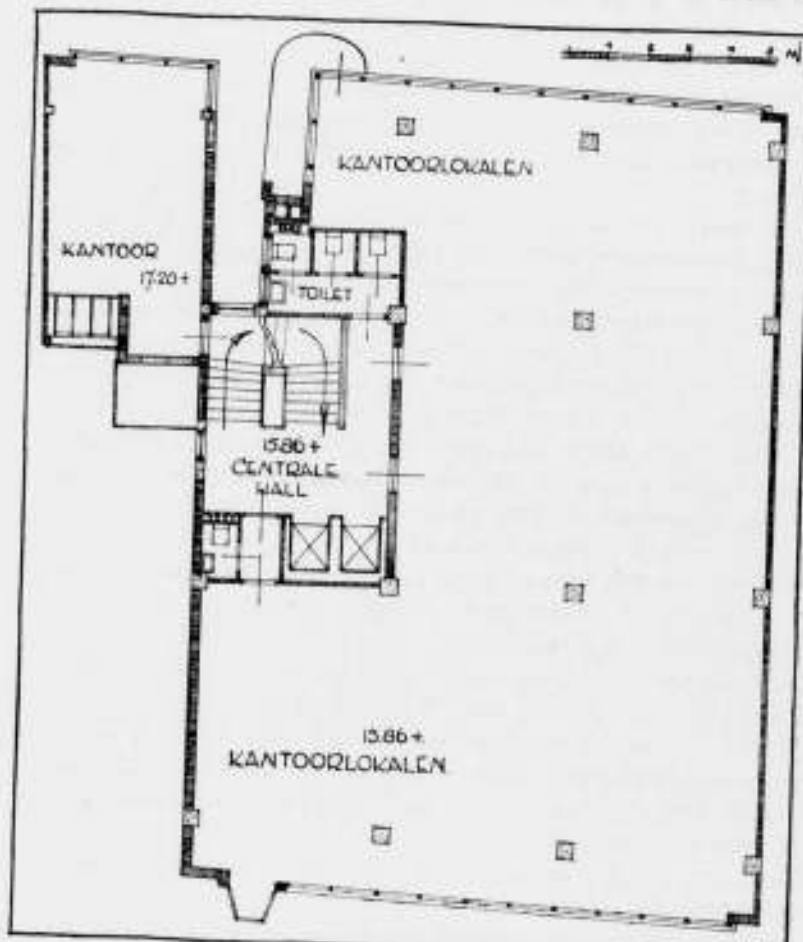
GEBOUW „CANDIDA“ AMSTERDAM, GEVEL 46 N.Z. VOORBURGWAL

GEBOUW „CANDIDA“ TE AMSTERDAM, GEVEL 46 SPUISTRAAT

GEVELS EN PLATTEGRONDEN VAN GEBOUW „CANDIDA“ TE AMSTERDAM.

ARCHITECT F. A. WARNERS.

6e Nadat de jury, (de bovengenoemde commissie van vijf), de inzendingen heeft beoordeeld, naar kwaliteit gerangschikt en van een toelichting voorzien, worden zij de opdrachtgever voorgelegd.

Wanneer ik de punten, tegen de openbare en besloten prijsvragen aangehaald, t.o.v. dit voorstel noem, dan kom ik tot het volgende:

Openbare prijsvragen.

- Het overleg met de opdrachtgever, geschiedt aan de hand van het bekroonde schets-ontwerp.
- De eerste krachten kunnen nu ook door de jury worden uitgenodigd.
- De mededingers zouden zich hoogstens door de bouwkunstrichting van een jury-lid architect, kunnen laten leiden. Dit lid heeft echter een van de vijf stemmen.
- Wanneer een kandidaat-B.N.A.-lid bekroond wordt, kan een tweede architect worden toegevoegd, om een superieure uitvoering te verzekeren, zo dit wenselijk is.
- Wanneer kandidaten vergeefs mededingen, is dit eerder als studie-werk te beschouwen.

Besloten prijsvragen.

- Sprongsgewijze ontwikkeling der architectuur, is door mededingen van kandidaat-leden niet uitgesloten. Eventuele studie-prijsvragen voor het verkrijgen van het kandidaatschap, hebben een aantrekkelijkheid, omdat de kans van het mededingen aan prijsvragen er door verhoogd wordt.
- Het pousseren van bepaalde personen, is mijns inziens hierdoor zeer beperkt.

Voorburg.

C. M. VAN MOORSEL Pzn.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER Ir. D. ROOSENBURG.

Het bestuur in dezen vertegenwoordigd door de P.P.C. moet geheel vrij gelaten worden om te bepalen wat zij in de voorkomende gevallen moet bevorderen, de openbare prijsvraag, de besloten dito of de meervoudige opdracht.

Wel dient er op te worden gewezen dat beide instituten niet mogen ontaarden in middelen om de honorariumtabellen te ontduiken. Er moet worden vastgehouden aan de begrippen ideeontwerp, schetsontwerp, en ontwerp. Zelfs het begrip idee moet nader worden vastgelegd. Een ideeontwerp moet niet zijn een verkapt schetsontwerp evenmin dit laatste een verkapt ontwerp.

Ideeontwerp. Dit begrip is in de honorariumtabellen niet nader bepaald en behoeft dus nadere definieering. M.i. is een idee een absoluut schetsmatige indeeling van de plattegronden schaal een op vijfhonderd met een enkel detail schaal een op tweehonderd nader toegelicht door eenige ruimtelijke compositie-schetsen. Deze soort prijsvragen zou ik tot een minimum willen beperken, zij zijn slecht te beoordeelen.

Schetsontwerp. Dit begrip dient in overeenstemming te blijven met hetgeen er over in de honorariumtabellen staat, plannen een op tweehonderd met gevels en doorsneden op dezelfde schaal met een perspectiefschets.

Ontwerp. Als beschreven in de tabellen. Plannen een op honderd, gevels en doorsneden dito, een detail een op twintig, perspectieven event. maquette.

Veelal worden deze begrippen bij prijsvragen en meervoudige opdrachten geheel vergeten. Waar de bedoeling is een idee wordt een schetsontwerp gevraagd, tekeningen die op schaal 1 : 200 moesten zijn worden gevraagd op schaal 1 : 100 zelfs 1 : 50. En de honoreering houdt met het gevraagde geen rekening.

Voor de honoreering en prijzen heeft de B.N.A. een regeling vastgesteld die niet in mijn bezit is, maar uit ervaring is vast te stellen dat zij met de tabellen voor het normale honorarium geen rekening houdt. Er is mij bijv. een geval bekend waar

een prijsvraaguitschrijver voor een bedrag van f 16.500.— werk kreeg voor een bedrag van f 42.000.— volgens de tabel. Daarom is een herziening van de tabel van de prijzen noodig, hierbij zijn dan de volgende grondslagen in acht te nemen.

Voor de meervoudige opdracht. Hierbij dient de honorariumtabel te worden gevolgd. De opdrachtgever blijft geheel vrij, kan het advies van de Jury geheel voorbij gaan. Er is geen enkele reden om een uitschrijver die meerdere ontwerpen te zijner beschikking wil hebben deze niet voor den prijs die daarvoor staat te geven.

Voor een besloten prijsvraag. Wanneer vast gehouden wordt aan het idee dat de uitschrijver voor een bedrag gelijk aan de eerste prijs deze van zich af kan schuiven en zich geheele vrijheid van handelen kan verzekeren, moet het totaal van de te betalen honoraria en prijzen gelijk zijn aan evenveel malen het honorarium voor het gevraagde als er uitgenoodigden zijn verminderd met eenmaal de eerste prijs. Immers kan de uitschrijver voor een bedrag gelijk aan de eerste prijs zich weder zijn vrijheid van handelen terugkopen en komt hij in dezelfde toestand van de opdrachtgever bij een meervoudige opdracht. Voor een open prijsvraag. Hierbij wordt de zakelijke regeling zeer moeilijk, nooit komt er een evenwicht tusschen de krachtsuiting in haar totaal en de honoreering. Door de bepaling dat hij zich met een betaling van een keer de eerste prijs kan ontslaan van zijne verplichting aan de eerste prijs, krijgt een prijsvraaguitschrijver de beschikking over een groot quantum ontwerpen, waaruit hij maar kiezen kan om zijn ontwerp voor normale honoreering uitgevoerd te krijgen. Grootere vergoeding aan den winnaar is absoluut noodzakelijk, bijv. uitkeering van het totale honorarium.

Het groote publiek is gelukkig nog niet op de hoogte hoe of het onze stelsels kan misbruiken, omdat het de waarde van een ontwerp nog niet goed inziet. Maar er is alle kans dat met de tegenwoordige regeling de B.N.A. bereikt, dat zij het publiek opvoedt in de gedachte „Schrijf maar een prijsvraag uit, het kost je minder, terwijl het de indruk maakt van diepgaande interesse in de ontwikkeling der Bouwkunst en door de schijnbare royale houding van flinke prijzen bovendien nog die van een breed gebaar.

Er zijn natuurlijk tegen deze aangevoerde motieven, die de zaak strict zakelijk behandelen vele aan te voeren van ideale aard, laten wij hopen dat de vergadering deze naar voren zal brengen en deze naar waarde zal weten te schatten, om ze vervolgens in onze regelen te verwerken op een wijze dat het zakelijke ook zijn volle part krijgt.

D. ROOSENBURG.

PRAE-ADVIES VAN DEN HEER Ir. H. T. ZWIERS.

Mijn persoonlijke ondervinding beperkt zich tot de eerste en zou kunnen leiden tot de min of meer paradoxale stelling, dat zij meestal zijn een kleine teleurstelling van de niet-bekroonden, doch een zooveel grootere voor de gelukkige prijswinnaars. Evenwel, ook de meervoudige opdrachten eindigen niet zelden bij de eerste instantie, die der plannen. Bovendien lijkt het niet juist de vraag zuiver exclusief te stellen en ze alleen te beantwoorden op den grond van algemeene ervaring.

In de eerste plaats moet de vraag worden gesteld of op zichzelf één der beide stelsels bevorderd dient te worden. Menigmaal wordt daartegenover aangevoerd, dat de directe keuze van één vertrouwensman de voorkeur verdient. Inderdaad is hiervoor veel te zeggen: de principaal maakt zijn keuze, is daarvoor zelf aansprakelijk; het contact tusschen lastgever en architect kan van den aanvang af volkomen zijn. In de praktijk blijkt echter die enkelvoudige architectenkeuze wel eens te falen, zoowel door het feit, dat de opdrachtgever leek is en niet steeds de kwaliteiten van den candidaat als bouwmeester den doorslag geven; daarnaast moet vaak door een groep per-

sonen, een besturend college o.d. een keuze gedaan worden, terwijl tal van lichamen, verenigingen, besturen e.d. wel hun vaste bouwkundige hebben voor het gewone, dagelijksche werk, die echter in de meeste gevallen niet in staat zal blijken een enkele maal ook een grootere architectonische opgave op te lossen. In al deze gevallen is deskundige voorlichting bij de keuze van een bouwmeester gewenscht; slechts een enkele maal zal de geadviseerde daarbij zoo volkomen op het compas van adviseur(s) willen zeilen, dat ook hier een directe enkelvoudige keuze gedaan wordt; in het meerendeel dezer gevallen zal de prijsvraag of meervoudige opdracht de keuze van den persoon verschuiven naar de keuze van het plan. Er is den laatsten tijd een neiging om de meervoudige opdrachten boven de openbare prijsvragen te stellen, welke neiging meermalen verdedigd wordt op grond van het feit, dat de keuze bij een prijsvraag uitsluitend het plan betreft en niet de persoon van den bouwmeester, waaromtrent de principaal te voren geenerlei garantie kan hebben. Ik vraag mij af of dit argument wel zoo belangrijk is, als het lijkt; als het betreft een opgave van zuiver sculpturaal-architectonisch karakter of uitsluitend „gevelarchitectuur“, dan kan ik met het argument mee gaan; echter niet in al die gevallen, waarbij een volledige architectonische opgave van eenigen omvang is gesteld, voor het oplossen waarvan ook van den onbekenden prijsvraagdeelnemer routine en grondige vak kennis wordt gevraagd, die in voldoende mate uit opbouw, plannen en doorsneden kan blijken. Waar daartegenover de praktijk bewijst, dat de uitnodigingen voor meerv. opdrachten ook bijna uitsluitend hun grond vinden in de veronderstelde begaafdheden in het maken der plannen en zelfs meermalen ook de beste ontwerpers zich technische hulp-in-de-uitvoering assumeeren, lijkt mij de voorkeur voor meerv. opdrachten uit een oogpunt van persoonskeuze in het algemeen onjuist.

Een beter argument ten gunste van de m.v.o. is de enorme massa „verloren“ arbeid, die een prijsvraag met zich mee brengt, terwijl bij de m.v.o. althans alle arbeid, ook voorzover die onproductief is, gehonoreerd wordt. Dit laatste is vooral voor de grootere opgaven, waarvoor veel voorbereiding wordt geleverd van belang. Het zou echter jammer zijn, wanneer wij met de erkenning van de billijkheid en juistheid van deze honoreering voorgoed de vrijwillige eigen mededinging uitsloten. Zijn wij dan zoo verburgerlijkt, zulke economieën geworden, dat wij alleen maar betaalde arbeid wenschen te verrichten, en alle niet-gehonoreerde arbeid of die welke wij „verloren“ of „onproductief“ achten, verwerpen? Hebben wij dan geen jonge architecten meer die ook zonder dat een kans willen wagen, die daarvoor bereid zijn zonder bijzondere onkosten te werken en al hun vrije tijd, desnoods hun nachtrust te offeren om zelf hun kans te wagen?

Dus dan alleen maar openbare prijsvragen? Neen, de hiervoor genoemde voordeelen van de m.v.o. behoeven niet geheel te worden opgeofferd om ook de voordeelen van het prijsvraagstelsel te kunnen bereiken. Bovendien zouden door een combinatie van beide stelsels nog eenige bezwaren van beide opgelost kunnen worden. Het heet immers, dat de architectonische „bonzen“ aan prijsvragen niet meedoen. Ondanks alle anonymiteit meen ik reden te hebben zelfs dit te betwijfelen, maar zelfs al ware het zoo, ook deze kant heeft haar keerzijde. Immers zoo goed als bij deze argumentatie onderscheid wordt gemaakt tusschen goden- en half-goden, zoo goed ook eischt de principaal, die zich van de belangrijkheid van de door hem gestelde opgave terdege bewust is een lijst van „klinkende namen“, die uitteraard tot een kleine groep van personen beperkt moeten blijven.

Een ander voordeel van combinatie der beide stelsels acht ik verder het feit, dat de prikkel voor uitgenoodigden door de concurrentie van onbekenden vergroot wordt — of zijn we in

ons land dan allemaal bang voor ons „voetstuk“? — terwijl omgekeerd de bekendheid van de deelneming van eenige uitgenoodigden de prijsvraagmededinging zal beperken tot degenen, die zuiver als studie-object hun ontwerp inzenden en hen, die den moed en het zelfvertrouwen hebben den zwaren strijd aan te durven.

Als conclusie zou ik dan ook willen stellen het volgende: het ligt op den weg van den B.N.A. te steunen nòch het eenzijdige stelsel der meervoudige opdrachten, nòch de uitsluitend openbare prijsvragen. Zij zal echter zoowel de belangen van de bouwkunst in het algemeen als die van den architectenstand in het bijzonder dienen door de bevordering van een stelsel van openbare prijsvragen met beperkte deelneming-op-uitnodiging.
H. T. ZWIERS.

EEN HANDELSGEBOUW VAN ARCHITECT F. A. WARNER S, AAN DE N.Z. VOORBURGWAL TE AMSTERDAM.

Het komt niet zoo dikwijls voor dat een architect voor de benijdenswaardige opdracht tot het bouwen van een torenhuis of van een gebouw van meer dan normale hoogte, wordt gesteld. Het is begrijpelijk, dat de ontwerper van het Gebouw „Candida“ de geboden gelegenheid dankbaar aangreep en zich ten volle aan dit gegeven wijdde.

Bij de indeeling van het gebouw is er uiteraard naar gestreefd deze zoo economisch mogelijk te maken, dus het verlies aan publieke- en dienruimten zoo klein mogelijk te doen zijn; zonder hierbij echter de bruikbaarheid te kort te doen.

Zoo ontstond aan de zijde der Spuistraat de versmalling van den gevel, die het mogelijk maakte direct licht in Hall en trapenhuis te werpen, en die juist aan deze zijde het gebouw zoo gunstig doet uitkomen.

Het bleek gewenscht een belendend perceeltje, dat zich in een bouwvalligen toestand bevond, later aan te koopen, waardoor het bijgebouw ontstond, dat zich echter geheel bij het hoofdgebouw aanpast.

De balkons aan de achterzijde — onderling door brandtrappen verbonden — boden hier de gelegenheid tot een architectonisch accent.

Behalve de trap in de Centrale Hall, dient een paternosterlift voor het gemakkelijk bereiken van alle kantoorruimten in het 10 verdiepingen hooge gebouw.

De ontwerper heeft in de architectuur van het gebouw een zekere zakelijkheid willen leggen, zonder echter in een te groote starheid te vervallen.

Zoo ontstonden de lange ononderbroken raamreeksen op een vrij overkragende constructie, die een maximum aan licht in de kantoorruimten toelaten.

Hieronder de borstwering-muren, in een eenigszins „luchtig“ vlechtingverband, van donkerroode Utrechtsche handvormsteen, die met de lichte banden van vloeren en raamdorpels het horizontalisme onderstrepen.

Zoo ook ontstond aan de zijde van de N.Z. Voorburgwal de erker-vormige glazen zuil, rustend op een halfcirkelvormigen luifel, die den ingang accentueert en die bij avond — wanneer de kantoren verlicht zijn — van verre de aandacht zal trekken. Ook de sokkel van grijs graniet, waarop het geheele gebouw rust, zal door zijn detaillering een te dorre zakelijkheid vermijden.

Aan de zijde der Spuistraat gaven de reeds genoemde balkons met den hoog opschietenden schoorsteen der centrale verwarming, aanleiding tot een interessante oplossing.

Wat betreft de constructie zij tenslotte opgemerkt, dat de kern van het gebouw geheel van gewapend beton zal worden gemaakt; alle ramen en deuren — zowel binnen als buiten — van staal, terwijl voorts de geheele afwerking er op gericht zal zijn, de onderhoudskosten tot een minimum te beperken.

Ir. R. REINDERS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
6 DECEMBER

1930

N° 49

DE HOFSTEDE „EGMONDSOORD“

SCHETSTEKENING VAN J. VERHEUL Dzn.

DE HOFSTEDE „EGMONDSOORD“.

Sedert ik in de laatste tien jaren mijne collectie waterverfteekeningen van oude boerenhofsteden in de provincie Zuid-Holland samenstelde, een collectie, die een ongeveer tweehonderd vijftig stuks teekeningen bevat, zijn er helaas reeds vele merkwaardige, oude hofsteden gesloopt of op andere wijze vernietigd, zonder dat er een haan naar kraaide. En toch is dit jammer, want op mijne zwerftochten door die provincie, heb ik menig prachtvoorbeeld van eenvoudige, klare typen van landelijke bouwkunst door teekening kunnen vastleggen, die nu niet meer te vinden zijn.

De voor enkele dagen door een noodlottig toeval afgebrande oude boerenhuizinge, genaamd „Egmondsoord“, is er wederom een, die bij dit aantal gevoegd moet worden.

Egmondsoord is gelegen aan een vrij eenzamen polderweg onder de gemeente Zuid-Beijerland, behoorende tot de Hoeksche Waard, die gewoonlijk als een geheel wordt aangeduid voor de vruchtbare rivier-eilanden Beijerland en 't land van Strijen, ten Zuiden van Rotterdam.

Men meent, dat de eerste eigenaar van dit oude, doch karaktervolle bouwwerk Jan, tweede graaf van Egmond is geweest, de vader van den beroemden Lamoraal, graaf van Egmond.

De tweede graaf van Egmond, had door aankoop en schenkingen verscheidene heerlijkheden en bezittingen verworven, waaronder ook de heerlijkheid Beijerland.

Men veronderstelde dat hij dit huis liet bouwen, dat steeds den naam van „Egmondsoord“ droeg en vrij zeker niet als hofstede, doch als jachthuis zal zijn gesticht.

In lateren tijd en wel na de inpoldering van de gebieden te

Beijerland, waartoe in 1631 was besloten, zal door aanbouw van de groote schuur, het jachthuis een deel der boerderij zijn geworden en daardoor als woning voor den landbouwer zijn bestemd.

Daar Lamoraal van Egmond in 1522 geboren werd als zoon van Jan van Egmond, wiens vader reeds in 1516 overleden was, kan men aannemen, dat dit jachthuis ongeveer in de helft van de 16e eeuw werd gebouwd.

Wie de bouwmeester ervan is geweest, heb ik niet kunnen ontdekken, doch zeer zeker is het een man van beteekenis geweest op kunstgebied. Aan verschillende motieven en versieringen zag men den invloed van den bekenden bouwmeester Hans Vredeman de Vries, geboren in 1527, overleden in 1604.

Volgens Weissman is Vredeman de Vries de schakel, die de Nederlandsche bouwkunst der 16e eeuw met die der 17e eeuw verbindt.

Het oude voorhuis van Egmondsoord, het primitieve jachthuis, was een betrekkelijk hoog, vierkant gebouw, afgedekt door een steil, bemost, fijn van kleur zijnd, rieten dak. Het was op de knooppunten van nok en hoekkepers bekroond door twee forsche schoorsteenen. De gevels waren opgetrokken van pittige, roode baksteentjes, welke in later tijd grijs bepleisterd zijn geworden.

Waar hier en daar groote plekken van dit pleisterwerk waren afgevallen, kon men de mooie roode baksteen weer gedeeltelijk terugzien, waaruit dan ook tevens te constateeren viel, dat de hooge kruiskozijnen ontlast waren door rondbogen met versierde zandsteenen draag-, aanzet- en sluitsteentjes.

In de as van den voorgevel bevond zich een fraai van verhou-

HET BUDGEHEIM TE FRANKFORT

TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN

ARCH. STAM, MOSER EN KRAMER

ding zijnde trapjesgevel, afgedekt door zandsteen dekstukken, waterlijstjes en banden, voorzien van toppilasters op kraagsteentje en van pinakel. Deze trapjesgevel was ter weerszijden geflankeerd door sierlijk bewerkte dakvensters, die door de daklijn heengaan, afgedekt waren door zandsteen bekroningen van bijzonderen vorm.

De zijgevels waren veel eenvoudiger dan de voorgevel behandeld, doch met eene gedeeltelijke begroeiing van klimop maakte het geheel een effect, dat bij de afwisseling van licht en schaduw een geestig spel van kleur en lijn verwekte, dat zeer bekoorde.

De hooge schuur, op Friesche wijze aan het voorhuis verbonden, was, evenals het losstaande zomerhuis, van lateren tijd en was van geel-grijze baksteen opgetrokken, de baksteensoort, die men in de Hoeksche Waard bij oude gebouwen bijna overal aantreft.

Intijds heb ik van dit prachtige gedoe een behoorlijke teekening gemaakt, waardoor het aan de Nieuwe Rotterd. Courant mogelijk werd een foto daarvan in haar blad op te nemen. Door welwillendheid der Redactie, mocht ik de cliché daarvan voor dit doel gebruiken.

J. VERHEUL Dzn.

Rotterdam, Nov. 1930.

PRIJSVRAGEN OF MEERVOUDIGE OPDRACHT. (Wij nemen hieronder nog het praesadvies op van dan heer A. J. Kropholler, dat te laat was ingekomen om in het vorige nummer af te drukken. (Red.).

De zuivere smaak in het bouwen — dus de kunst — is slechts de uiting der hoogere gevoelens, die geen privilegie der bouwkundigen zijn. Voor de uiting dezer gevoelens is de bijzondere technische scholing der hedendaagsche bouwkundigen eer als afleiding dan als steun te beschouwen. In het Bouwk. Weekbl. no. 38 heb ik dit uitvoerig uiteengezet.

Dienovereenkomstig acht ik:

- het oordeel der bouwkundigen inzake bouwkunst in den regel niet van meer waarde dan het bezonken lekenoordeel;
- adviezen van bouwkundigen-vereenigingen in den regel achter te stellen bij zelfstandige architectskeuze der opdrachtgevers, al valt deze keuze ook dikwijls verkeerd uit;
- het nadeel evident, dat door geregeld geven van deze adviezen de leken deze wijze van architectskeuze als de juiste gaan beschouwen.

Het geven van adviezen in deze door de bouwkundigen-vereenigingen moet dus zooveel mogelijk worden beperkt.

A. J. KROPHOLLER.

HET BUDGEHEIM TE FRANKFORT. Het is al weer eenigen tijd geleden dat ons blad een reeks foto's publiceerde van de nieuwe woningbouw in Frankfort, met een niet zeer waardeerd oordeel daarover van Ir. A. J. van der Steur.

De bouwerij heeft er niet stilgestaan en regelmatig heeft het pittige tijdschrift *Das Neue Frankfurt* de wereld kond gedaan van wat er tot stand gekomen is. Dat is veel en in velelei opzicht merkwaardig. Het tijdperk van experimenten lijkt voorbij te zijn.

Ons blad kan slechts een hap en een snap geven van wat er overal aan goeds en merkwaardigs wordt gebouwd, maar er is reden om weer eens iets te laten zien van wat in Frankfort, dat nieuwe „Mekka van den woningbouw" is tot stand gebracht en wel het werk van een Nederlander, Mart Stam.

Het Budgeheim is een tehuis voor ouden van dagen, genoemd naar de stichters. Stam, Moser en Kramer wonnen de in 1928 uitgeschreven prijsvraag; het bureau Stam en Moser werkte het plan uit en leidde den bouw. 3 Juli 1929 werd met den bouw begonnen en tien maanden later, 1 Mei van dit jaar was het een tehuis.

Wat omvat het? Honderd woningen, meest een-kamer-woningen — alle op het zuiden, alle met een terras — verdeeld over twee vleugels van twee verdiepingen, verbonden door het gedeelte voor de centrale voorzieningen: keuken en eetzaal en al wat daar figuurlijk en letterlijk aan vastzit.

Afzijdig is echter een vleugel voor het personeel. Deze vleugel en het middengebouw hebben een ijzeren geraamte omdat ze in den loop der jaren wel aan verandering onderhevig zullen zijn. De woonvleugels daarentegen zijn van baksteen en beton gebouwd. De evenwijdige draagmuren — hart op hart 3.75 M. — zijn van baksteen, de overkragingen van gewapend beton. Over de muren zijn de „bimsrippendecken auf blechschalung" gelegd. De tusschenwanden zijn van „trioelstein", een groote bimssteen, die in de muren horizontale luchtkanalen laat. Zie de detailteekeningen. Bij die van de vloer- en plafondconstructie moet vermeld worden dat de gewelfribben van gewapend beton zijn, de daarover gestorte beton heeft 3 deelen bims op 1 deel grint. Deze constructie blijkt een in elk opzicht gunstige geluidisolatie te bieden. Dit zijn zoo enkele technische gegevens. Interessant is de structuur van de woonvleugels, die in de doorsnede uitkomt. Zij is geboren uit den wensch elke woning een zonnig terras te geven, maar de zomerzon voor een groot deel uit woningen te weren.

In dit gebouw is waarlijk de bewoonbaarheid primair gesteld en kloek zijn de consequenties van goede praemissen aanvaard en verwerkt. Maar constructief stelde Stam géén praemissen. Dat een gebouw „geheel uit de gestelde eischen is ontwikkeld", is een misdadige gemeenplaats. We hebben daar altijd bij te denken: zooals de architect die zag en zoover als zijn polsstok reikte, ledere architect zal het trachten, slagen zal hij daarin naar de mate van zijn vermogen.

HAL IN HET BUDGEHEIM TE FRANKFORT

Het komt mij voor dat Stam daarin ver geslaagd is door een groote onbevangenheid, een vrijzijn van principiënreiteret. Stam toont zich in opzet en uitwerking van dit gebouw ingenieur in de eigenlijke betekenis van het woord. Het lijkt mij duidelijk dat hij dit wilde en daarnaar heeft men zijn werk in de eerste plaats te beoordeelen.

Van het standpunt der overgeleverde aesthetica biedt het niets en men kan vreezen dat de oudjes zich onbehaaglijk zullen voelen in deze lichte, klare behuizing. Ouden weten echter vaak elementaire levenswaarden en -voorwaarden te waardeeren. En daarop is dit gebouw gericht met een modern raffinement en sentiment.

WIEGER BRUIN.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VOOR STEDEBOUW EN VOLKSHUISVESTING IN VERBAND MET DE DUITSCHE BOUW-TENTOONSTELLING.

Op uitnodiging van het Gemeentebestuur van Berlijn zal daar in Juni 1931 het XIIIe Internationale Congres voor Volkshuisvesting en Stedebouw worden gehouden. Van Mei tot Augustus 1931 wordt een groote Bouw-tentoonstelling gehouden op het Berlijnsche tentoonstellingsterrein (opp. ca. 200.000 m²). Het gezamenlijke bebouwde oppervlak bedraagt 55.000 m². De Tentoonstelling zal uit vijf afdelingen bestaan: Internationale Tentoonstelling voor Stedebouw en Volkshuisvesting; Het bouwwerk van onzen tijd; De woning van onzen tijd; Het nieuwe bouwen (bouwmaterialen en -constructies, bouwbedrijfsleiding, model-werkplaatsen van de bouwambachten); Bouwen voor het landbouwbedrijf. De Internationale Tentoonstelling voor Stedebouw en Volkshuisvesting zal uit drie afdelingen bestaan en wel: een internationale tentoonstelling voor stedebouw en volkshuisvesting, een Duitse tentoonstelling voor stedebouw en een Duitse tentoonstelling voor volkshuisvesting. Het wetenschappelijk te bewerken materiaal der Duitse afdelingen zal in 't algemeen gekozen worden uit de jaren 1900 en 1930. Deze jaren liggen een menschenleeftijd uiteen en juist op 't gebied van de volkshuisvesting heeft dat tijdvak enorme veranderingen ten goede gebracht. Het jaar 1900 geeft het historische „gisteren" te zien, het jaar 1930 het „heden". Uit het materiaal van „gisteren" en „heden" zijn gevolgtrekkingsen te maken voor „morgen".

GALERIJEN BUDGEHEIM TE FRANKFORT

HAL IN HET BUDGEHEIM TE FRANKFORT

BUDGEHEIM TE FRANKFORT ZUIDZIJD E ARCH. STAM, MOSER EN KRAMER

BUDGEHEIM TE FRANKFORT INGANG NAAR DEN TUI N ARCH. STAM, MOSER EN KRAMER

In de beide Duitse afdelingen zal niet een verzameling voorhanden plannen en modellen worden getoond, maar zullen een reeks actuele vraagstukken op 't gebied van stedebouw en volkshuisvesting worden behandeld en voorgesteld. Studies van stedebouwers en deskundigen zullen ten grondslag liggen aan de tentoonstelling van die afzonderlijke problemen. Het belangrijkste deel van het getoonde zal aan het heden gewijd zijn, een blik op de toekomst.

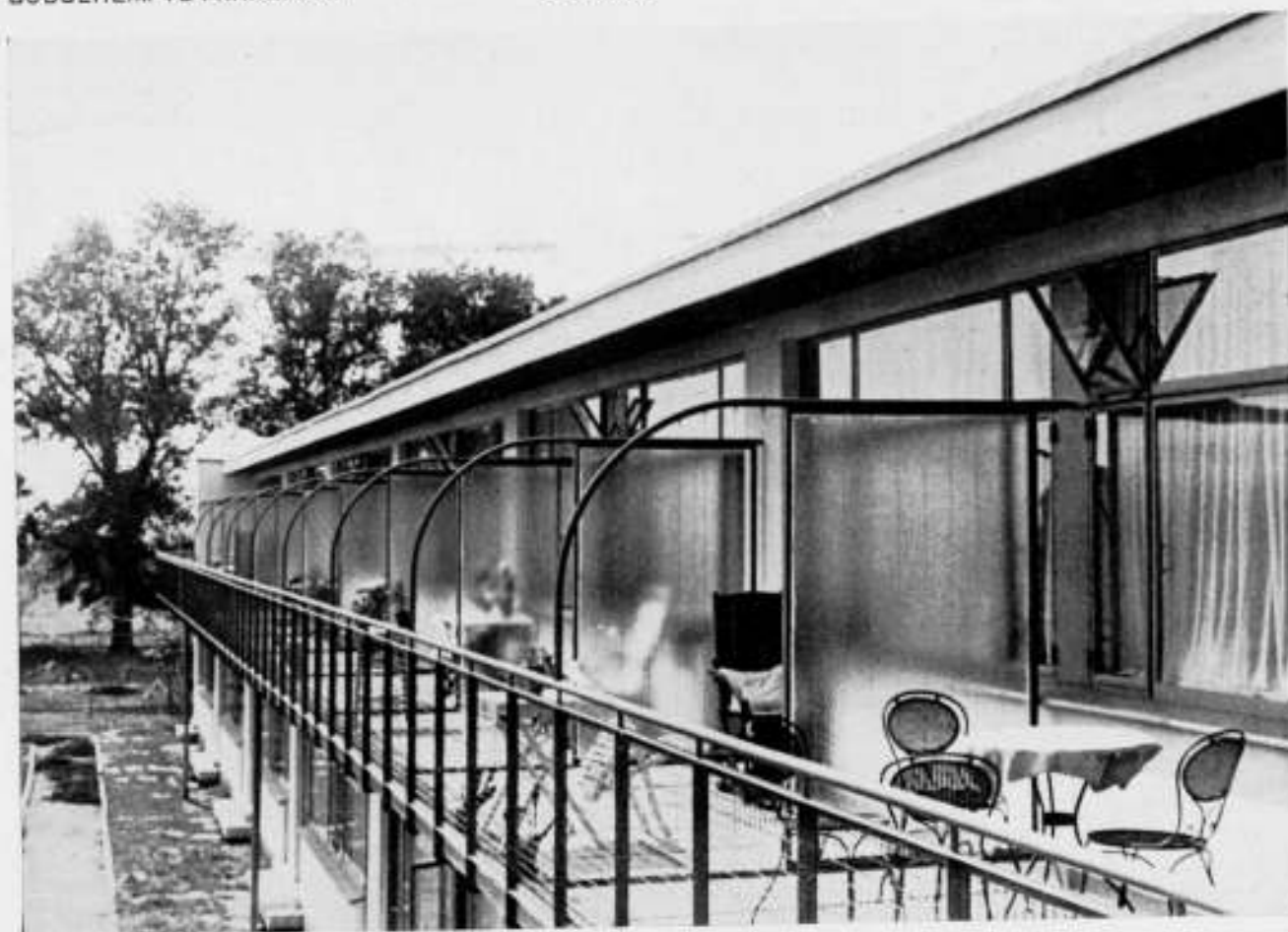
Het maatschappelijk belang staat voorop bij de behandeling van de af-

zonderlijke vraagstukken van volkshuisvesting en stedebouw; het zal de grootste gemeene deeler zijn van alle bewerkingen dier vraagstukken. Voor de internationale afdeling wordt geen bepaald programma opgesteld. De uit te noodigen landen worden verzocht het karakteristieke van woningbouw en stedebouw in hun land te toonen en vooral acute problemen naar voren te brengen, zoo mogelijk in aansluiting bij het in de Duitse afdelingen behandelde.

De Duitse afdelingen beloven een grondige behandeling van velerlei

BUDGEHEIM TE FRANKFORT EETZAAL ARCH. STAM, MOSER EN KRAMER

BUDGEHEIM TE FRANKFORT GALERIJ ARCH. STAM, MOSER EN KRAMER

vraagstukken te geven, gezien de figuren, die elk onderdeel voor hun rekening nemen. Wij noemen slechts: De plattegrond der nieuwe woning, Prof. Gropius, Berlijn; Huis en bouwblok, Stadtbaurat a.D. Bruno Taut, Berlijn.

KORTE MEDEDELINGEN. „WARMTE-TECHNIEK“.
In de drie in Augustus t/m October verschenen nummers van het blad „Warmtetechniek“ vindt men op het gebied der verwarming van gebouwen belangrijke mededeelingen en verhandelingen. In overleg met de redactie zal ondergeteekende deze geregeld en in het kort in dit blad vermelden.

Zij hebben in voornoemde nummers betrekking op de navolgende onderwerpen:

Het nuttig effect van centrale verwarmingsketels. Ir. F. C. Wirtz Cz. geeft als een indruk van zijn onderzoekingen langs indirecten weg (brandstof en schoorsteenonderzoek) naar het nuttig effect weer, dat een rendement van 70% bij vaste brandstoffen zonder moeite kan worden gehaald indien de verbranding goed is ingesteld. Het onderzoek geschiedde in een rijksgedurende een paar weken, in welken tijd de buitentemperatuur tuschen nul en tien graden Celsius schom-

In October zijn in the Art Institute of Chicago de modellen tentoongesteld van vier flat-gebouwen van 18 en 20 verdiepingen, die zullen worden gebouwd in Chicago (1) en in New York (3) bij de kerk St. Marks-in-the-Bowery. 't Merkwaardige is dat ze den vorm krijgen van een omgekeerde afgeknotte pyramide en dat de staalconstructie wordt opgehangen aan een doorgaande zware kern van gewapend beton. Ze zullen vrijwel geheel glazen buitenwanden hebben (om van muren niet te spreken). De vloeren worden van koper. De woonkamers gaan door twee verdiepingen; de slaapkamer-verdiepingen worden er gedeeltelijk overgebouwd.

DE GROOTE DOELEZAAL TE ROTTERDAM AFGEKEURD.

De dagbladen deelden voor enkele weken mede dat de Grootte Doelezaal te Rotterdam was afgekeurd door de Bouwpolitie. Hierover schrijft de heer S. in de Aannemer van 2 Dec. een beschouwing onder den titel: „Rotterdam op den rand van een bouwcramp”. Wij nemen hier die gedeelten uit het stuk over, die de ernst van dit feit illustreeren.

't Was maar zoo'n klein, laconiek berichtje in de „N. Rt. Ct.” van Zaterdagavond: „Naar ons ter oore kwam is de Grootte Doelezaal door de bouwpolitie afgekeurd” en dan nog een regel er onder met alsverzelsprekende mededeeling, dat de aangekondigde concerten niet zouden doorgaan.

Wat echter in dat berichtje niet stond en eerst daarna aan den dag kwam, is, dat de muziek liefhebbers Rotterdammers niet dagen — maar maanden — en zelfs jarenlang hun leden hebben gewaagd in een rotte zaal, die 1150 menschen kon bevatten, behalve de executanten, wat er soms ook 'n paar honderd waren en die meermalen geheel bezet was. Men huivert bij de gedachte, wat er gebeurd zou zijn, wanneer toevallig eens niet in tijds ontdekt was, hoe levensgevaarlijk onze oude Doele was. Had er een instorting plaats gehad tijdens een der druk bezochte concerten, dan had men van een ramp kunnen spreken, want er zouden dooden bij dozijnen gevallen zijn.

De Grootte Doelezaal is — of was — de concertzaal van Rotterdam, vrijwel de eenige gelegenheid waar groote concerten gegeven konden worden. Veel te weinig met haar 1150 zitplaatsen voor een stad met 'n kleine 600.000 inwoners. Behalve de Doele hebben we toch slechts het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, een houten getimmerte, zeer primitief en de Nutzaal, die alleen voor concerten van bescheidener omvang geschikt is. Dat er al sinds jaren te Rotterdam behoefte bestaat aan een concertgebouw, is een reeds vaak uitgesproken en onbestreden meening en het is toch eigenlijk wel wat beschamend, dat een stad als Rotterdam, met druk zakenleven en waar miljoenen verdiend worden — afgezien dan van den tegenwoordigen crisistijd — er nog niet toe is kunnen komen, om in een zoo algemeen erkende behoefte te voorzien.

Het Doele-complex is eigendom van de eeuwenoude sociëteit „Harmonie”, het verzamelpunt van deftig-Rotterdam.

De minder-gunstige financiële toestand schijnt de oorzaak te zijn, dat het intensieve onderhoud van de gebouwen wel wat te wenschen heeft gelaten. Men zorgde er wel voor, dat het uiterlijk op peil bleef, maar om des Pudels Kern schijnt men zich minder te hebben bekommerd. Tot die conclusie moet men wel komen als men in een later no. van de „N. Rt. Ct.” leest:

„Bij het verrichten van eenige kleine herstellingen kwam de commissaris van de Sociëteit, architect Overeijnder, tot de ontdekking dat steunbalken vermolmd waren. De heer Overeijnder liet den boel toen wat verder uitbreken en nu bleek de toestand van dien aard te zijn, dat het inmiddels gewaarschuwde bestuur van de Sociëteit besloot een onderzoek door de bouwpolitie te doen instellen. Het resultaat van dat onderzoek weet men: zowel de groote concertzaal als de zoogenaamde Koninginnezaal zijn afgekeurd en ook de toestand achter het tooneel moet, naar men ons verzekerde, van een aard zijn, welke een bordje „onbewoonbaar verklaarde woning” wettigen zou”.

Nog krasser is, hetgeen door het „Rt. Nbl.” wordt meegedeeld: „Reeds vijf jaar geleden heeft de architect W. Overeijnder opmetingen gedaan, om vast te stellen, hoe groot de afwijkingen in de constructie waren en reeds toen gaf dat aanleiding om de komende dingen in de gaten te

houden en toen de heer Overeijnder onlangs tijdens een gymnastiekuitvoering verschijnselen zag, die hem als architect heel niet aanstonden, achtte hij het zijn plicht, het bestuur een ernstig onderzoek aan te raden in overleg en in samenwerking met de Bouwpolitie.

Dat onderzoek is verricht en de Bouwpolitie, vertegenwoordigd door de heeren ir. W. Valderpoort en den eersten inspecteur H. de Bruin, heeft zich met den heer Overeijnder, in ketelpakken gekleed, begeven in de kap van de Grootte Zaal, en daar op alle punten zooveel teleurstellende constateringen, dat langer gebruik van deze, evenmin als van den Foyer, verantwoord zou wezen, weshalve het geheel terneergeslagen Sociëteitsbestuur niet anders kon doen, dan het gebouw voorloopig sluiten”.

Dus al vijf jaar en lang wist men dat de boel niet in orde was en toch liet men avond aan avond het publiek toe, soms met 'n duizendtal, in een zaal, die rustte op vermolmd steunbalken. Men hield „de komende dingen in de gaten”, nu ja, maar de menschen, die in de zaal zaten te genieten van de heerlijke muziek van Mengelberg of Residentie-Orkest, hadden er toch geen flauw vermoeden van, in welk levensgevaar zij verkeerden. Wij hebben toch een bouwpolitie, die toezicht houdt op de openbare gebouwen? Men zal nu evenwel tot de slotsom moeten komen, dat er aan dit toezicht wel iets ontbreekt, want de bouwpolitie moest eerst nog gewaarschuld worden, eer zij een onderzoek instelde, dat tot zulk een ontstellend resultaat leidde. Hoor maar wat het „R. Nbl.” verder mededeelt van hetgeen bij het onderzoek is ontdekt:

„Van de Grootte Zaal is de kapconstructie eigenlijk op alle verbindingspunten vervrot. Daardoor was er in de muren een voortdurend grooter wordende knik gekomen ter hoogte van de holle lijst, waar de muren, die toch maar anderhalven IJselsteen zijn, nog dunner worden. Bovendien zijn die muren, bij gebrek aan trekverbinding, ook in de lengte uitgebogen en omdat, wat er nog aan spanningselementen aanwezig was, in verkeerde richting is gaan werken, staat men eigenlijk een oogenblik meer verbaasd erover, dat de boel nog staat, dan dat hij niet al lang in elkaar ligt.

Met de constructie van den foyer is het eender. Daar is gebleken, dat zware balken totaal dood waren, zoodat men ze bij den muur met de handen kon „afzagen”. Men kan gerust zeggen, dat beide vleugels van het complex meer hangen dan staan en dat er schijnbaar geen enkele mogelijkheid meer is, ze, zij 't alsnog tijdelijk, weer bruikbaar te maken. De constructeur vindt nergens meer voldoende houvast voor versterkende hulpconstructies en met de gegevens, die het verdere gedetailleerde onderzoek Zondag nog heeft opgeleverd, lijkt het nauwelijks anders mogelijk, dan te aanvaarden, dat Rotterdam den Doele kwijt is”.

Laten we 't intusschen loven dat er althans geen menschenlevens te betreuren zijn. Dan kan het gebeurde nog tot twee verheugende resultaten leiden: vooreerst, dat men nu toch eens zal trachten de middelen te verkrijgen om aan Rotterdam een concertgebouw te geven, dat met de waardigheid van de tweede stad des Rijks overeenstemt en ten tweede dat de inrichting der bouwpolitie eens grondig herzien wordt, opdat niet ten tweede male een bouwcramp slechts door een toeval worde voorkomen.

S.

OPROEPING CANDIDATEN VOOR HET VOORBEREIDEND EN HET DEFINITIEF EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER B.N.A. 1931.

De Commissie van Onderwijs van den B.N.A., belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden, dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1931 is opengesteld tot uiterlijk 31 December 1930.

Het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen zal worden afgenomen op Donderdag 2 April 1931, in de plaatsen Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Arnhem en Zwolle.

Het tweede gedeelte van het Voorbereidend Examen en het Definitief Examen zullen worden afgenomen te Amsterdam en vangen aan op Woensdag 15 April 1931.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier, met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens te Amsterdam, Weteringschans 102.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA
 ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
 REDACTIE: IR. A. J. v. d. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
 J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, IR. H. T. ZWIERS
 RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
 13 DECEMBER

N° 50

1930

CHRYSLER BUILDING ARCH. W. V. ALLEN

THE NEWS BUILDING

ARCHITECTEN J. M. HOWELLS EN R. M. HOOD

BOUWEN IN NEW-YORK DOOR H. KROMHOUT.

Het artikel van den heer W. Brouwer, (Bouwkundig Weekblad Architectura no. 46), in zijn prachtige verontwaardiging over het totale gemis aan erkenning van de ideële zijde van het bouwen in onze hedendaagsche samenleving, houdt veel in wat hij, die zich „mensch van onzen tijd” voelt — en daaraan zooals de heer Brouwer zeer terecht opmerkt maar al te vaak gebrek aan geestelijke adel paart — zal beoordeelen als verkeerde en overbodige romantiek.

Maar naast de velen die zoo voelen, en dus zelf de oorzaak zijn dat dat artikel is geschreven geworden, zijn er toch nog gelukkigen die hun ideaal vinden in romantiek.

Voor al het . . . die steriele narigheid, welke dan moet worden opgefrist door een plotseling schrikrijke kleurtje van de voordeur als demonstratie van menselijke blijheid en levensvreugde (???)” geeft wel zeer goed weer dat in zulke „gietdingen” het begrip wonen en huiselijkheid (waar wij Hollanders ons zoo graag tegenover buitenlanders op beroemen) toch onmogelijk is vast te leggen.

Wanneer ik het artikel goed begrepen heb, is de heer Brouwer het daar geheel mee eens.

Daarom verwonder ik mij des te meer over zijn opvatting van de Amerikaansche Architecten.

Dat zij „hun wolkenkrabbers lardeerden met talloze versleten stijlvormen (lieft geïmporteerd uit Italië)” moet niet worden toegeschreven aan hun andere idee van cultuurwaarden, maar aan de architecten-opleiding die nog bijna geheel in het teken van de Beaux Arts staat. En . . . de Amerikaansche architecten-opleiding is (techniek en tekenvaardigheid) buitengewoon goed, beter dan de Hollandsche, alleen . . . het is Beaux Arts.

Het is dan toch begrijpelijk dat de enkelen die zich daarvan af beginnen te keeren zich hebben te richten of geheel naar hun eigen phantasie (F. L. Wright) of de oogen moeten slaan naar wat Europa op het gebied der moderne architectuur gepresteerd heeft, en dit volgens hun opvatting verwerken.

Tot dezen laatsten behoort zonder twijfel Raymond Hood, de ontwerper van het Daily News gebouw. Dat dit gebouw als kantoorgebouw zuiver zakelijk is gehouden, niet als reden zooals de Neue Sachlichkeit maar al te dikwijls is, maar inderdaad, is te verdedigen zonder direct te nuchter te moeten worden.

En de massa van dit gebouw in zwart en wit, werkt wel degelijk monumentaal en grootsch, door de afmeting en regelmaat die door te veel detail geschaad zouden worden; ook de ingangshal hiervan, tot een enorme hoogte geheel met zwart glas bekleed, en, hangend halverwege in den vloer fel wit verlicht een geweldige aardbol, getuigt zeer zeker van phantasie, evenals de zeer decoratieve gebeeldhouwde rand buiten rondom het Chanin gebouw — en gaat phantasie niet samen met romantiek?

Een feit is het dat aan het ontwerpen en maken van de werkteekeningen in de nieuwe wereld — die juist door „talloze versleten stijlvormen” een groote tekenvaardigheid vereischen en meestal heel wat bewerklijker zijn dan bij ons — met groote liefde wordt gewerkt, en met buitengewone zorg. Ondanks de money and haste basis van het Amerikaanschen leven, wordt daar nooit een belangrijke werkteekening roef-roef afgemaakt, integendeel zij worden alle zorgvuldig „bekeken”.

Dus daarin zeker erkent de architect en ook de bouwkundig teekenaar een ideële zijde van het werk.

„Concerten van Mengelberg door Pepsodent en „kauwgom” krijgen daardoor voor den waren kunstvriend misschien een

409

THE CHRYSLER BUILDING

teveel aan zakelijkheid in zich, maar krijgt omgekeerd (actie is reactie. . .) het zakenleven niet een vleugje romantiek? (de mogelijkheid van deze laatste combinatie is aangetoond door Maurice Chevalier in „The Big Pond“ . . .).

Vergeten we voorts niet dat de wolkenkrabber-architectuur zich pas begint af te keeren van de Beaux Arts opvoeding dus dat de mogelijkheid om tot iets goeds te komen er ligt, zij het wellicht verscholen onder jazz-talkies-Wrigley-dollars and Fords, alle dingen die daar het leven vormen en die de architect in zijn werk moeten beïnvloeden.

Maar ik herhaal met nadruk, hij die de bijgaande photo's aandachtig bekijkt zal moeten toegeven dat het detail zeer verzorgd is en aantoon, dat de ontwerper wel degelijk fantasie heeft en die gebruikt, zelfs misschien wel speciaal bij het volgens W. Brouwer: „brutaal van arrogante leelijkheid“ gebouw van het dagblad „The Daily News“, waarvan enkele photo's een beeld geven. Hierbij, doch ook bij de volgende, alle gebouwen van recenten datum, blijkt ten sterkste de onwaarheid dat alles slechts „klatergoud — hoempa, hoempa“ is. Daarvoor worden zij te serieus bekeken.

Waar de meeningen over de esthetische waarde van nieuwe architectuur-uitingen zooals de Kiefhoek, zoo lijnrecht tegenover elkaar kunnen staan, daar durf ik de hierbij afgebeelde gebouwen in New-York niet meer als goed of slecht te beoordeelen, het is te individueel en ik laat het aan de beschouwer over.

Maar bouwkundig goed of niet goed. New York blijft door zijn wolkenkrabbers, die men moet voelen meer nog dan zien, een Goddelijk mooie, machtig grootsche stad.

Mooi . . . en phantastisch, en er is tusschen, in en bij de wolkenkrabbers niets te bespeuren van „kinderachtigheid“, integendeel het is werk van reuzen, onmenselijk haast deze gebouwen van „the magic island Manhattan“. H. KROMHOUT

INGANG VAN THE NEWS BUILDING

OVER BRANDVEILIGHEID VAN GEBOUWEN DOOR Ir. F. KRUGER.

Aan brandveiligheid wordt dikwijls door bouwmeesters weinig aandacht geschonken. Zeer ten onrechte! Immers een goed gebouw moet, behalve aan allerlei andere eischen, als beschutting tegen weersinvloeden, behagelijkheid, gezondheid enz., toch ook voldoen aan den eisch van veiligheid, niet in de laatste plaats ten opzichte van het brandgevaar. Hierover bleken mij in de praktijk herhaaldelijk de zonderlingste misvattingen te bestaan. Dikwijls denkt men bij het begrip brandveiligheid aan niets anders dan aan zogenaamde „snelblusschers“,¹⁾ die in de meeste gevallen niet eens wenschelijk zijn. De grootste veiligheid moet worden verkregen door van den beginne af er bij den bouw rekening mede te houden.

Als we de tegenwoordige risico's vergelijken met die van vroeger, dan blijkt, dat de oorzaken voor brand door verwarming en verlichting verminderd zijn door invoering van electrisch licht en centrale verwarming, dat echter bij de industrieën het risico door technologische oorzaken, door de machinale bewerkingen en vervaardiging in het groot is toegenomen. Daarbij komt — en dit geldt ook voor andere dan industriële risico's — dat de gebouwen steeds grooter zijn geworden en hun inhoud steeds belangrijker. Voorzichtigheid is hier geboden om katastrophen te voorkomen.

Alvorens verschillende details te behandelen is het van belang eerst eens na te gaan welke eischen aan een gebouw moeten worden gesteld met betrekking tot zijn brandveiligheid. Men komt dan tot de volgende:

¹⁾ Met het woord „snel“ is hier waarschijnlijk bedoeld dat ze geacht worden snel bij de hand te zijn, in elk geval zijn ze bij gebruik „snel“ uitgeput en verder onbruikbaar.

OPNAME DES MORGENS OM 9 UUR

OPNAME DES MIDDAGS OM 2 UUR

KANTOORGEBOUW HOEK 42ND STREET EN 5TH AVENUE. HET GEBOUW OP DEN HOEK (GEKIJKT OP 1 JAN. 1930). DAARNA VOLGDE SLOOPING EN WEDEROPBOUW. FOTO RECHTS OPNAME VAN HET GEBOUW IN AANBOUW OP 5 SEPT. 1930

VOORBEELD VAN DE SNELLE WIJZE VAN BOUWEN IN AMERIKA

- a. het gebouw moet niet door reeds aanwezige of toekomstige burens of anderszins van buitenaf worden bedreigd;
- b. door zijn indeeling en samenstelling moet het gebouw, in geval van een brand, veiligheid bieden aan de er in aanwezige personen;
- c. eveneens door indeeling en samenstelling moet worden voorkomen, dat het gebouw zelf aanleiding geeft tot het ontstaan van brand en dat een brand een ongewenschte uitbreiding krijgt, waardoor ernstige schade zou ontstaan zoowel aan den inhoud als aan het gebouw zelf, met als gevolg nog bedrijfsschade;

OPNAME DES MORGENS OM HALF TWAALF

OPNAME DES MIDDAGS OM 4 UUR

d. een ontstane brand moet gemakkelijk kunnen worden gebluscht, hetzij met eigen middelen, hetzij door een gemeente- of andere brandweer.

Gewoonlijk worden door de overheid eischen gesteld met betrekking tot brandgevaar, welke eischen echter uiteraard in hoofdzaak betrekking hebben op de persoonlijke veiligheid. De zorg voor maatregelen tegen materiele schade berust meer bij het particulier initiatief.

Om aan bovengenoemde eischen te kunnen voldoen blijken tal van constructies noodig, waarvan enkele hieronder nader worden beschouwd:

In de eerste plaats de afscheidingen, welke dienen om brand te keeren zooals dijken het water. Evenals waterkeeringen onder de verschillende omstandigheden dikwijls zeer groote verschillen vertoonen en zijn aangepast aan de te verwachten bedreiging, zoo moeten ook brandafscheidingen zijn aangepast aan de erdoor te scheiden risico's. Achtereenvolgens heeft men dan:

1°. Een open ruimte, bijv. een straat. Van de omstandigheden hangt af, hoe breed de open ruimte moet zijn, dan wel of een bestaande open ruimte voldoende is. Verkeert men in twijfel, dan kan men bijzondere maatregelen nemen bijv. de openingen in den muur aan de bedreigde zijde voorzien van stalen ramen met draadglas of heelemaal een blinde muur of een brandmuur. Voor industriële risico's neemt men aan, dat de afstand tusschen twee gebouwen van eenzelfde fabriek ten minste 10 M. moet bedragen om beschouwd te kunnen worden als een volledige scheiding.

Natuurlijk mag deze open ruimte dan niet worden gebruikt voor opslag van brandbare materialen, daar hierdoor de afscheiding illusoir zou worden.

GEBOUW VAN DE WESTERN UNION TELEGRAPH BUILDING NEW-YORK. ARCH. VOORHEES, GMELIN EN WALKER. FOTO VAN S. FISCHER

OPBOUW VAN HET NEW-WALDORF-ASTORIA-HOTEL TE NEW-YORK. FOTO NEW-YORK TIMES

2°. Een brandmuur. Hieronder wordt verstaan een muur, welke geacht kan worden een brand met daaraan verbonden schade tegen te houden, ook al wordt deze onvoldoende of zelfs in het geheel niet bestreden. De dikte moet bedragen ten minste 22 c.M. massief baksteen metselwerk, beton of gewapend-beton zonder holten. Balken mogen er niet in doorlopen. Onder normale omstandigheden moet de muur minstens 30 c.M. boven de dakbedekking uitsteken. Indien het dak bestaat uit gewapend-beton of gewapende bimsbetonplaten lijkt mij dit laatste niet noodig. Men moet er zich wel rekenschap van geven, dat de muur intact moet blijven staan, ook al valt aan één zijde alles in; dat hij dus behoorlijk gesteund of verstijfd moet zijn. IJzeren profielen mogen er in aanwezig zijn, mits bedekt met ten minste 5 c.M. beton of metselwerk. Oeningen moeten in een dergelijke afcheiding worden vermeden. Kan dit niet, dan moeten zij worden afgesloten door een dubbele branddeur, d.w.z. aan weerszijden van den muur één. Er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarbij met een enkele deur genoeg kan worden genomen, bijv. wanneer aan een der beide zijden zich geen brandbare stoffen bevinden. 3°. Brandwerende afcheidingen. Behalve de bovengenoemde komen veel vaker voor afcheidingen die, hoewel geen brandmuren in stricten zin, toch een risico aanmerkelijk kunnen verbeteren. Hun waarden kunnen sterk uiteenlopen. Men heeft ze, die weinig onderdoen voor brandmuren tot betrekkelijk lichte constructies toe. Zij dienen hoofdzakelijk voor onderverdeling van groote ruimten en zijn eenigszins te vergelijken met de waterdichte schotten in een schip. Goede afcheidingen (ook brandmuren natuurlijk) kunnen met succes

412

dienstbaar gemaakt worden als nooduitgang: immers men kan, indien er oeningen in gemaakt worden, afgesloten door branddeuren, vluchten van een brandend gedeelte naar een deel, waar geen gevaar dreigt. Afgezien van vluchtmogelijkheden zijn deze onderverdelingen noodig om een brand te localiseeren, zoodat deze geen verdere uitbreiding behoeft te krijgen dan het lokaal, waarin hij is ontstaan. Hierdoor wordt niet alleen de schade aan den inhoud beperkt doch ook aan het gebouw zelf. Vooral deze schade aan het gebouw wordt dikwijls onderschat: Stel een groot fabrieksgebouw of pakhuis van gewapend-beton. Zijn de compartimenten van niet te groote afmetingen, dan zal een plaatse-lijke brand het gebouw niet direct bedreigen; doch krijgt zulk een brand een groote uitbreiding, bijv. een halve of heele verdieping, dan loopt het gebouw gevaar. Beton zet onder invloed van warmte ongeveer evenveel uit als ijzer. Bij de hooge temperaturen die op kunnen treden (over de 1000° C.) krijgt men zulke vormveranderingen in de monolithconstructie, dat groote scheuren zullen ontstaan, die het geheele gebouw bedreigen. Daar komt nog dit bij, dat hoe grootter de ruimten, hoe hooger in het algemeen de temperaturen zullen oplopen bij een zelfden graad van vulling. In het algemeen kan men dus zeggen, hoe meer onderverdelingen, hoe kleiner de schade zal zijn bij een brand. Dikwijls heeft men echter groote zalen noodig en zijn afcheidingen buitengewoon hinderlijk, zooals in fabriekszaalen. In dit geval kan men localiseering verkrijgen door alles wat brandbaar is te vermijden: ijzeren werktafels, bakken, kasten enz. Is dit niet mogelijk, blijft er dus nog te veel brandbaar materiaal over, dan kan men uitbreiding voor-

EMPIRE STATE BUILDING NEW-YORK. ARCH. SHREVE, LAMB EN HARMON. IN AANBOUW, VOLTOOID TOT DE 86e VERDIEPING

komen door het aanbrengen van een automatische sprinkler installatie. Een enkel woord nog over de beglazing. Indien glas voorkomt in brandwerende afcheidingen, dan moet dit gewapend glas zijn, d.w.z. draadglas, spiegelraadglas of wel electroglas. Bij spiegelraadglas valt de bewapening heelemaal niet op, evenmin bij electroglas. Dit laatste bestaat uit kleine ruitjes, gevat in smalle koperen roeden. De flenzen zijn er electrolytisch op aangebracht, zoodat het glas er zonder speling inzigt. Het doet aan als glas in lood.

4°. Branddeuren. Deze deuren moeten aan eene zijde hooge temperaturen kunnen doorstaan en aan de andere zijde tamelijk koel blijven, terwijl zij geen vormveranderingen mogen ondergaan, waardoor de afsluiting zou worden verminderd.

Een der oudste typen bestaat uit een dubbel opgeklampte deur van droog vurenhout, aan alle zijden bekleed met een laag asbestvilt, waaromheen goed vertind blik, zoodanig gevouwen, dat het aan de vuurzijde zich kan ontplooiën teneinde de ontstane houtgassen te kunnen opnemen. Het kozijn moet van ijzer zijn terwijl de randen van de deur door hoekijzer moeten zijn verstijfd. Dit type branddeur is het goedkoopste type en geeft zonder twijfel een goede bescherming. Onfeilbaar zijn ze echter niet, vandaar dat bij zware risico's en waar het er erg op aankomt twee deuren (een dubbele bescherming) vereischt zijn, zooals bij oeningen in brandmuren. Het verdient aanbeveling deze deuren niet zelf te maken, doch te betrekken van een op dit gebied gerenommeerde firma, zoodat men een deur verkrijgt goedgekeurd door assuradeuren, bijv. door het tariefbureau voor industriele risico's te Utrecht.

Een ander bekend type branddeur is de geheel ijzeren deur met vulling van isoleerende onbrandbare stof. Deze deuren bestaan gewoonlijk uit een vóór- en achterplaat op 4 à 5 c.M. van elkaar, aan de kanten rondom bevestigd op een Z of U ijzer. Tusschen de platen bevindt zich de isoleerende vulling, bijv. kieselguhr, slakkenwol e.d. Deze deuren naderen dus het type wat gewoonlijk als kluisdeur of brandkastdeur wordt gebruikt. De ijzeren platen moeten voldoende stevigheid bezitten, dus niet te dun zijn (minstens 2 m.M., beter nog 3 m.M.). Natuurlijk moeten zij zijn afgehangen in een ijzeren kozijn en moeten nauwkeurig sluiten. Zij zijn duurder dan het vorige type, doch mits goed geconstrueerd, ook beter.

Een gewone enkelvoudige ijzeren deur voldoet niet als branddeur, zij bezit geen isoleerende eigenschappen. Als zulk een deur stevig is gebouwd, zal ze zelfs bij groote hitte nog vrij goed blijven sluiten, doch ze wordt gloeiend en steekt brandbare voorwerpen, die zich aan de andere zijde bevinden, aan, hetzij direct door aanraking, hetzij door straling op eenigen afstand. De branddeuren komen gewoonlijk in twee uitvoeringen voor n.l. als draaideur en als roldeur. De draaideuren kunnen nog zijn enkel voor de kleinere oeningen en dubbel voor de grootere. De grootste opening welke voor een branddeur is toegestaan bedraagt hetzij 2.50 M. hoog en 2.20 M. breed of omgekeerd. Draaideuren zullen gewoonlijk van een dranger moeten zijn voorzien, om te voorkomen dat de deur open staat. Wanneer dit niet mogelijk is, dan dient er op te worden toegezien, dat de deuren bijv. na werktijd worden gesloten.

De roldeuren zijn gewoonlijk automatisch uitgevoerd. Zij hangen aan rollen, welke rijden over een hellende bovenrail. Zij worden in open stand gehouden b.v. door een touw met contragewicht. Dit touw is dan bevestigd aan een smeltzekering, welke zelf weer vastzit aan een haak, welke op de deur is geschroefd en uitsteekt in een der bovenhoeken der deuropening. Zulk een smeltzekering bestaat uit een tweetal getande plaatjes welke op elkaar zijn gesoldeerd met een licht-smeltbaar metaal, b.v. Lippowitz metaal (smelt bij $\approx 65^{\circ}$ C.). Wordt het nu in de deuropening warm dan smelten de plaatjes van elkaar los, het contragewicht houdt de deur niet meer tegen en deze rolt door zijn eigen gewicht langs de hellende bovenrail dicht.

Dit lijkt een ideale oplossing: de deur staat steeds open, maar als het noodig is valt ze automatisch dicht. Toch zijn er bezwaren: in de eerste plaats houdt de deur in open stand natuurlijk geen rook tegen en valt er ook niet door dicht. Zooals bekend bestaat het gevaar voor personen bij brand gewoonlijk niet uit het vuur maar in de eerste plaats uit den rook, welke aanleiding geeft tot paniek, het uitzicht belemmert en zeer verstikkend werkt. Hier moet men niet licht over denken. Voorts heeft het personeel juist, omdat ze altijd open staat, geen erg in de deur en vindt men zoo'n deur dan ook dikwijls geblokkeerd door allerlei voorwerpen. Aan bovengenoemde bezwaren kan men tegemoet komen door in de deur-

413

BEELDHOUWERK VAN CSAKY

opening bijv. doordraaiende deuren, bezet met draadglas, aan te brengen. Deze laatste niet in open stand vast te zetten, zoodanig dat hierdoor weer de branddeur wordt geblokkeerd. Behalve de branddeuren heeft men ook brandluiken voor raamopeningen, loketten enz. vervaardigd en aangebracht volgens dezelfde beginselen. (Wordt vervolgd.)

HEDENDAAGSCHE FRANSCH BEELDHOUWKUNST. WERKEN VAN J. CSAKY EN G. MIKLOS.

In de vooroorlogsche periode tusschen 1911 en 1914 waren in Frankrijk, de veteranen als Maillol en Despiau uitgezonderd, feitelijk vier vooruitstrevende beeldhouwers, wier werk met een extremistisch aspect sterk afstak van de door traditie gebonden bestaande richting en afgezien van het experimenteetele in hun werk, van een geheel nieuw gezichtspunt in de vormuitbeelding getuigde.

Deze vier waren: Archipenko, van oorsprong een Rus en strijdenoot van den eveneens Russischen schilder Marc Chagal; Duchamp-Villon, Brancusi en Csaky. Miklos hanteerde toen nog het penseel en palet en droomde waarschijnlijk zelf niet van een toekomst als beeldhouwer.

Het werk van Archipenko van heden is hier overbekend — wij moeten aan de prachtige buste van Mengelberg denken — maar in 1911-1914 was deze nog zonder een bepaalde richting en kenmerkte zich door gedrochtelijke vrouwenfiguren, welke weliswaar toen al impulsief en hartstochtelijk waren, doch niet van een onbetwistbare kracht getuigden. Alleen zijn van gecombineerde materialen gemaakte werken boeiden en deden een talent vermoeden. Pas later vonden wij hem in het kamp van de Kubisten.

Over Brancusi valt niet veel te vertellen; zijn werk was een

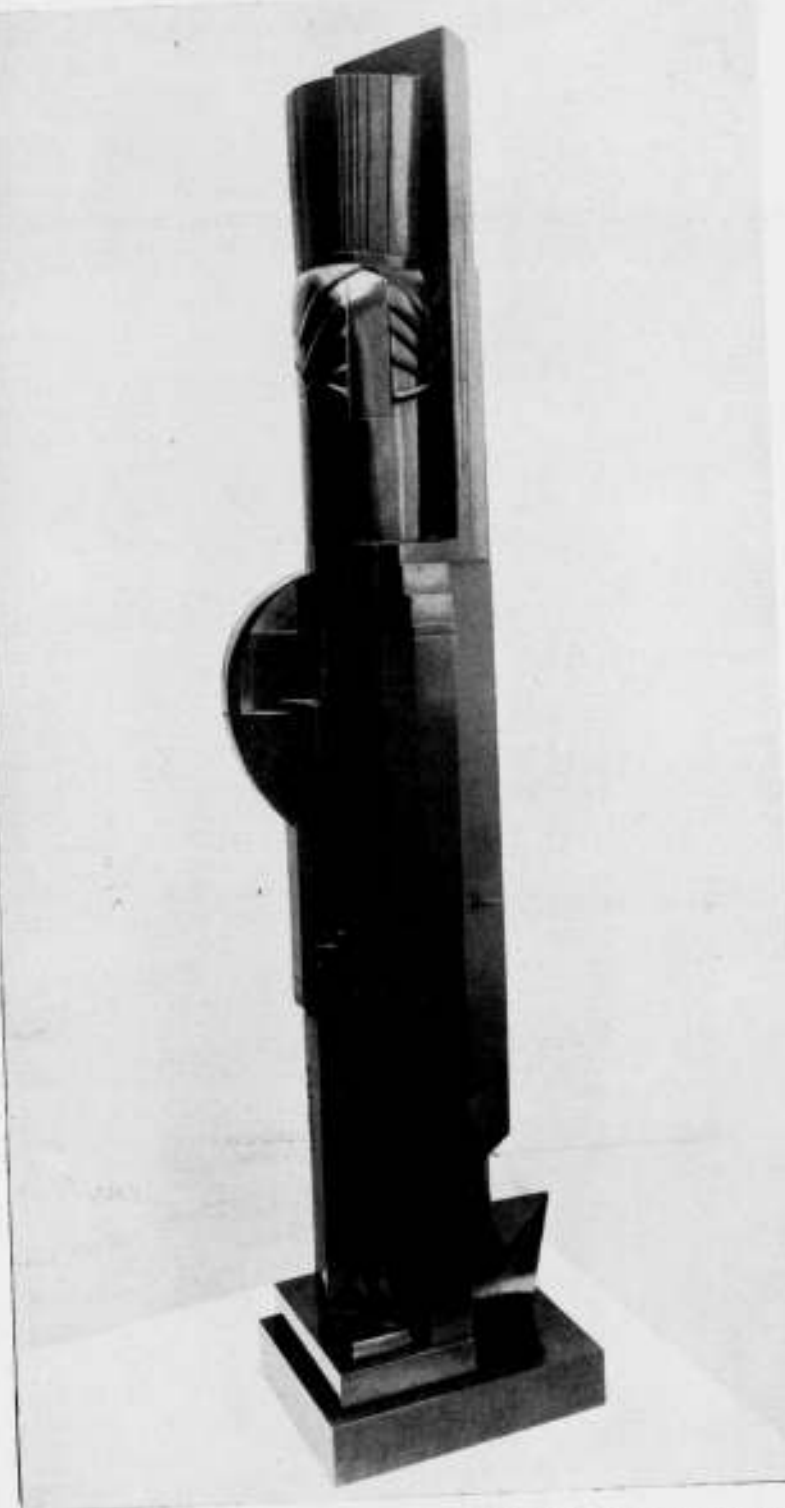
BEELDHOUWERK VAN CSAKY

worsteling, zonder dat hij een duidelijke uitingsvorm had gevonden en hij tastte meestal ernaast.

Duchamp-Villon bleef, doordat hij bij het begin van zijn pogingen overleed, wat hij was: een belofte. Er bleven nauwelijks een of twee werken van hem over.

De tijdens of na den oorlog te voorschijn gekomen figuren als Laurens en Lipschitz, die met steun van Leonce Rosenberg volop gelegenheid kregen om hun oeuvre een plaats te verzekeren, zijn geen sterke persoonlijkheden.

J. Csaky, ook in Holland geen onbekende, daar eenige van zijn werken zich in de collectie Kröller bevinden, was à priori een Kubist, en zijn ontwikkeling is goed te volgen op de exposities van de groote Salon, daar hij aan alle manifestaties van de Kubisten deelnam en van diverse ongunstige elementen bevrijd, een sterke en levendige persoonlijkheid bleek te zijn. In een gesprek vertelde hij mij een en ander van zijn opvattingen en doel. „Ik ben afkeerig van theorieën, welke meestal voor bestaande resultaten zijn opgesteld en ik werk zonder het vooropgezette doel om modern te zijn, maar alleen uit impulsieve redenen, zooals mij dat gegeven is. De kunst is voor mij een groeiend en veranderlijk iets. Er is geen oude en geen nieuwe kunst in wezen, alleen in uitingsvormen. Er is kunst, waarbij denken en scheppen aan het oeuvre een inhoud geven, welke gelijk is aan die van alle tijden. Wat de kunst van de diverse tijdperken zoo verschillend maakt, is de stempel van het genie. De beweegreden, welke een kunstuiting teweegbrengt, is de scheppingsdrang en deze is en blijft instinctief. De verstandelijkheid, welke zonder eenige twijfel noodzakelijk is, heeft geen andere functie dan mijn hamer en beitel. In alle tijden waren scheppende krachten, die uit zichzelf konden putten en die een heele schaar van discipelen konden bezielen

ARCHITECTONISCH BEELDHOUWERK IN BRONS VAN G. MIKLOS

met hun eigen heilig vuur, tot scheppen drijven. En deze schaar óf begreep en schiep, óf imiteerde en knoeide en door imiteeren trad een stilstand in."

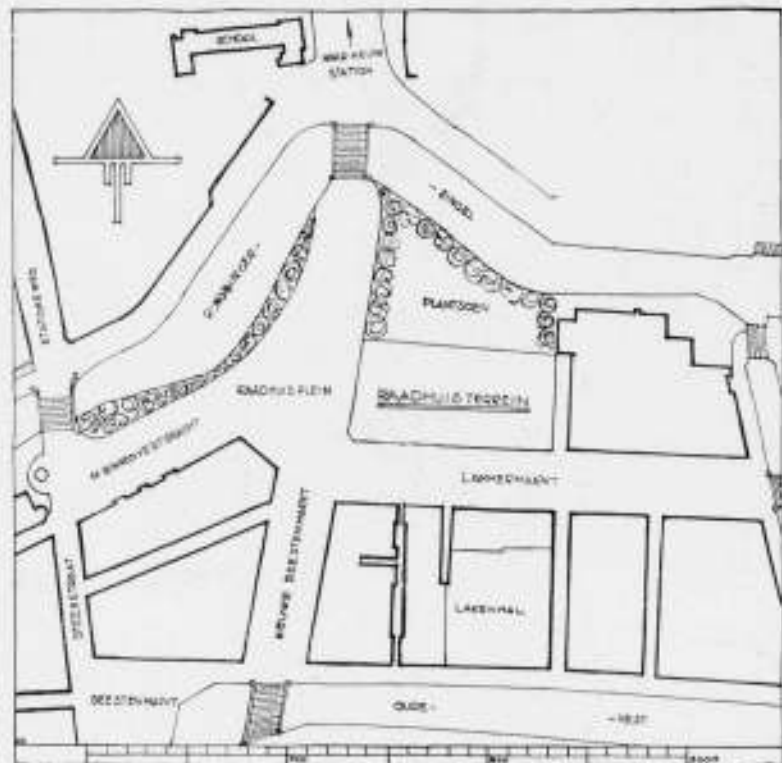
En inderdaad is zijn kunst in de eerste plaats een instinctieve, waarbij wij tevergeefs naar een samenhangende ontwikkelingslijn zoeken. Bij hem bestaat geen program, zelfs geen gewoonte. Hij experimenteert wel, waarbij zelfkritiek met strengheid wordt toegepast, maar verandert zonder scrupules van uitingsvorm. De elementen van zijn werk zijn niet tragisch, noch vroolijk. In het zoeken naar de onderlinge verhouding van de details tot elkaar en tot het geheel, aarzelt hij niet een onderdeel, hetwelk wij noodzakelijk achten, te verwaarloozen of geheel weg te laten, daar hij geen detail uit noodzaak tegenover de werkelijkheid maakt, maar uit noodzaak tot het verkrijgen van een bevredigend geheel.

Over de waarde van zijn werk mogen de meeningen uiteenloopen, het is ongetwijfeld oprecht met schoone momenten. De beeldhouwkunst is bij hem, en bij alle beeldhouwers uit gods genade, een samenspel van vormen, evenals in de archi-

CLOWN (GEPOLYCHROMEERD BRONS) VAN G. MIKLOS

tectuur, zonder de utiliteitsbeteekenis van de architectuur. Het eerst opmerkelijke werk van Gustave Miklos (Divinité) dateert van 1925. Voor dien tijd als boven vermeld, werkte hij als schilder en over zijn schildersverleden kon ik niets opdiepen om een oorzaak te kunnen vinden van zijn metamorphose. Als beeldhouwer is hij door Jacques Doucet ontdekt, die door zijn daadwerkelijke steun mogelijk maakte, dat hij zich op dit voor hem geheel nieuw gebied kon ontwikkelen. Hij behoort tot geen enkele richting en de beeldhouwkunst is bij hem een meer decoratieve uiting dan een vormprobleem. Met rijke fantasie begiftigd, maar niet vrij van reminiscencen, concentreert hij zich tot het perfectionneeren van de toegepaste materialen, zoodat het mij niet zal verwonderen, als hij opeens als een edelsmid te voorschijn treedt. Hij is vooral een decoratieve natuur, die bij voorkeur in precieuse materialen werkt. Het brons wordt door een eigen systeem gepatineerd en uiterst fijn gepolijst en wordt hierdoor een kleinood. Het spel van licht op de glanzende oppervlakte van zijn beelden verbreekt de eenheid. Hij was en hij bleef een schilder. Op zijn nu weer

architectonische, dan weer met de negerplastiek koketterende werken overheerscht het versierende element. Zijn werk bezit meer de eigenschap van de kleinplastiek met de grootere pretenties van de monumentale beeldhouwkunst. Uit zijn werken spreekt zijn steeds glimlachende natuur, welke geen innerlijke strijd kent. Daarom ben ik het ook niet eens met Jean Guiffrey, die in „La Renaissance” over zijn „Divinité” het volgende schreef:

„C'est le magnifique aboutissement d'une longue méditation, d'une constante recherche vers une forme de plus en plus pure, abstraite, dégagée de toute imitation de chose matérielles comme de toute sentimentalité, c'est grand comme quelque chose de précis et cependant d'immense.”

24—11—30. E. BERKOVICH.

VOORSTEL VAN DE SOC. DEM. RAADSFRACTIE TE LEIDEN, INZAKE DEN STADHUISBOUW.

De Soc. Dem. Raadsfractie heeft een voorstel aan den Raad gedaan om het nieuwe Stadhuis op de Lammermarkt te bouwen. Dit voorstel luidt als volgt:

Aan den Raad der Gemeente Leiden, Ondergeteekenden stellen voor, het terrein gelegen aan de Lammermarkt en aangegeven op bijgaande kaart, als tweede terrein aan te wijzen voor stadhuisbouw.

Leiden, 2 December 1930. w.g. J. H. Schüller.
w.g. T. Groeneweld.
MEMORIE VAN TOELICHTING: w.g. D. A. van Eck.

De voorstellers zijn van meening, dat bij het vraagstuk van den stadhuisbouw, behalve dat rekening zal moeten worden gehouden met de kosten, vooral aandacht zal moeten worden geschonken aan stedebouwkundige eischen en aan de richting, waarin de stad zich uitbreidt.

Vanuit dat standpunt bezien, achten zij de keuze van de Breestraat als de plaats, waarop het stadhuis zal moeten worden herbouwd, niet gelukkig. Rekening houdende met de toekomstige uitbreidingen der stad, aanleg van wegen in en om de stad, waardoor het centrum der stad zal komen te liggen in de omgeving van het station, waar alle groote verkeerswegen op een bepaald kruispunt zullen samenkomen, zou het volgens de voorstellers van onjuist inzicht getuigen, indien met deze belangrijke factoren bij den bouw van het stadhuis geen rekening gehouden werd.

Immers het stadhuis als hoofdgebouw der stad, behoort op een centraal punt te zijn gelegen en dient voor ieder ingezetene op een gemakkelijke manier bereikbaar te zijn.

Bij een toenemende ontwikkeling der stad zal bij den bouw van een stadhuis op een andere plaats, dit gebouw niet alleen omringd zijn door smalle straten en stegen, maar geheel excentrisch komen te liggen. Dat de voorstellers met deze gedachte niet alleen staan, moge blijken uit het rapport van 8 Maart 1930 van den Heer W. Dudok, waarin deze o.a. zegt:

„Het ligt veel meer voor de hand te zoeken naar een ligging aan nieuwe verkeerswegen, welke in de oude stad ten behoeve van of althans met het

„uitbreidingsplan zullen worden aangelegd. „Immers dit waarborgt aanstonds een min of meer belangrijke ligging in „het vergroot gedachte stadsplan, terwijl het in verband met toch reeds „voor den wegeaanleg noodige ontziening, mogelijk zal zijn meestal nog „eenige invloed ten goede op de raadhuisomgeving uit te oefenen.” Verder zegt de Heer Dudok, als hij het heeft over de plannen Beestenmarkt en Lammermarkt, het volgende: „De beide hierboven geschetste oplossingen hebben dit groote voordeel „gemeen, dat het raadhuis bij de verdere ontwikkeling der stad een steeds „meer centrale ligging zal verkrijgen, aangezien de voornaamste uitbreiding „naar het Noord-Oosten is gericht.”

Terecht erkent dus ook de Heer Dudok de centrale ligging van het terrein en de gunstige ligging aan belangrijke verkeerswegen. Immers in de nabije toekomst zal er op de Lammermarkt een groot plein komen, dat het knooppunt zal vormen voor de groote verkeerswegen, die zich van hieruit naar verschillende deelen der stad zullen richten. Het zij den voorstellers toegestaan op de twee groote verkeerswegen te wijzen die daar kruisen, zij te Kort-Rapenburg, Prinsessekade, Turfmarkt, Nieuwe-Beestenmarkt, Schiedersveld, en 2e Lage-Rijndijk, Ververstraat, te dempen Langegracht, Lammermarkt, Stationsweg.

Uit den aard der zaak zullen bij de totstandkoming dezer verkeerswegen — zelfs onafhankelijk van den eventueelen bouw van het stadhuis op de voorgestelde plaats — de eigenaren der woningen zich weten aan te passen aan den veranderden toestand door nieuwbouw of herbouw der percelen. Zoo daar bijkomt, dat het stadhuis op de door hen genoemde plaats zou gebouwd worden, dan zijn de voorstellers overtuigd, dat een nog snellere aanpassing der percelen aan den nieuwen toestand, door de eigenaren zal worden tot stand gebracht.

En de gemeente zou als eigenares o.a. van de Lakenhal, v.m. Bethlehemkerk, gebouw Maatschappelijk Hulpbetoon een voorbeeld kunnen geven. Dit stadhuis zou dan komen te staan op een terrein, waarbij aan den voorkant een groot plein is ontworpen, waarop de diverse wegen uitloopen. Aan den Rijnsburgersingel-rand kan men met eerbiediging van de Israëlitische overtuiging, op de voormalige begraafplaats een aanleg van plantsoenen tot stand brengen of deze oppervlakte tot uitbouw beschikbaar stellen. Door verwijdering van het politiepouhuis, de kegelbaan en de sociëteit kan men aan den singelrand door plantsoenaanleg verfraaiing aanbrengen en van de Binnenvestgracht een straat maken van pl.m. 30 M. breedte. Aldus verkrijgt men vanaf de brug Stationsweg-Steenstraat een onbelemmerd uitzicht op het front van het stadhuis.

De voorstellers hebben hier zeer in 't kort een uiteenzetting gegeven van hun standpunt uit stedebouwkundig oogpunt; thans willen zij de financiële zijde van het vraagstuk onder de oogen zien.

Bij besluit tot stadhuisbouw met behoud van den ouden gevel zijn de kosten voor terreinen f 563.700.— plus bouwkosten, zonder herstel ouden gevel f 1.570.000.—. Stellen we de kosten verbonden aan den wederopbouw van den ouden gevel — rekening houdende met het feit dat deze eerst geheel moet worden afgebroken en er zeer vele belangrijke vernieuwingen verricht moeten worden, die als van bijzondere aard zeer kostbaar zullen zijn — op pl.m. f 200.000.—, dan zijn de algeheele kosten van den stadhuisbouw met behoud van den ouden gevel te stellen op pl.m. f 2.333.700.—. Bij bouw Breestraat met nieuwen gevel zijn de kosten voor terrein f 2.127.900.— plus f 300.000.— voor gevels en wegen, plus f 1.570.000.— voor bouwkosten, is in totaal f 3.997.900.—.

Bij bouw Steenstraat zijn de kosten voor terrein f 1.563.388.— plus f 300.000.— voor gevels en wegen plus f 1.570.000.— voor bouwkosten, min f 150.000.— opbrengst bouwterrein Breestraat, totaal f 3.383.388.—.

Bij bouw Lammermarkt zijn de kosten voor terrein f 104.278.— plus f 300.000.— voor gevels en wegen, plus f 1.570.000.— voor bouwkosten, min f 150.000.— wegens opbrengst terrein Breestraat, is in totaal f 1.824.278.—, (in deze eindbedragen zijn geen kosten begrepen voor meubeleering en stoffeering).

Aldus komen de voorstellers tot de volgende conclusie: dat bij een excentrisch gelegen stadhuis, met behoud van den ouden gevel, op een oppervlakte 92,50 bij 44 meter de kosten zijn f 2.333.700.—, en dat bij een centrale ligging van het stadhuis op het terrein Lammermarkt een oppervlakte van 100 bij 65 meter bebouwd kan worden, terwijl de kosten in dat geval zijn f 1.824.278.—, aldus minder f 509.422.—.

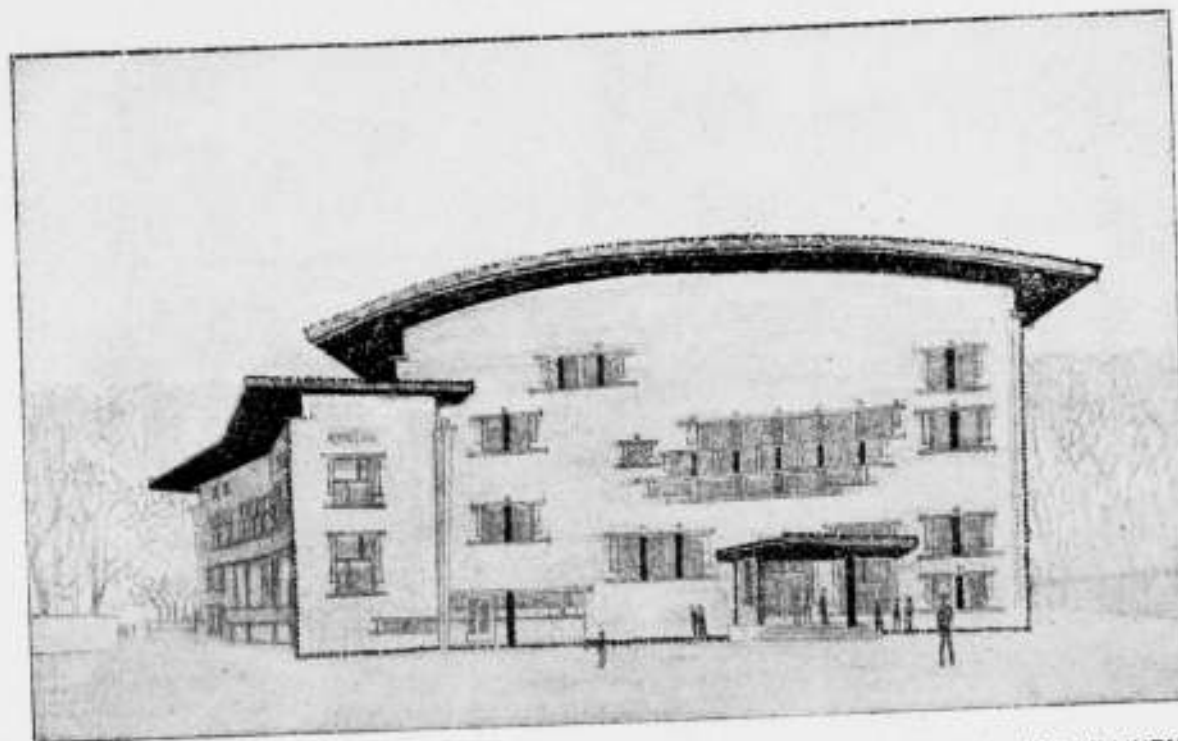
De voorstellers vertrouwen dan ook, dat de Raad dit voorstel zal willen aanvaarden als een ernstige poging om den Heer Dudok in de gelegenheid te stellen, naast het bestaande plan een nieuw vrijstaand raadhuis te ontwerpen, geheel volgens zijn eigen inzichten, zonder daarin belemmerd te worden door een ouden gevel, die gespaard moet worden.

STUDIENPRIJSVragen „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP”. De jaarlijkse studieprijzen van „Bouwkunst en Vriendschap” zijn wederom uitgeschreven. Zij betreffen het ontwerpen van een flatgebouw en een kapel op een begraafplaats en de betimmering en meubeleering eener wachtkamer. Volledig programma tegen betaling van f 1.— verkrijgbaar bij den secretaris van bovengenoemde vereeniging, Schieweg 5b te Rotterdam. **RECTIFICATIE.** — In de 4e regel v. o. rechter kolom pag. 402 vorig nummer, staat „misdadige gemeenplaats”. Dit moet zijn „zinledige gemeenplaats”.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA
ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA
REDACTIE: J. R. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED.
J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMA, J. R. H. T. ZWIERS
RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736
20 DECEMBER

1930

N° 51

PROJECT VOOR HET RAADHUIS TE WAALWIJK

ARCHITECT IR. JOS. KLYNEN

DE RAADHUISPLANNEN VAN WAALWIJK.

Door het gemeentebestuur van de nijvere plaats in de Langstraat werden in het vorige jaar een drietal architecten uitgenoodigd tot het maken van ontwerpen voor den bouw van een nieuw Raadhuis.

Drie zeer uiteenlopende ontwerpen waren het resultaat, waarvan de gevels in Maart van dit jaar in de „Echo van het Zuiden”, het Waalwijksche dagblad, gepubliceerd zijn.

Op voorstel van de jury die zoover ik mij herinner bestond uit: Prof. Granpré Molière, Dr. v. Gelder, Cornelis Veth en arch. J. v. d. Valk en waarschijnlijk nog een vijfde lid, werd Ir. J. Klynen door Burgemeester en Wethouders uitgenoodigd zijn plan in overleg met hun College te herzien, hetgeen geschied is en waarvan het hierbij afgebeelde ontwerp het resultaat is. Ir. Klynen heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt. Zijn door hem gegeven oplossing is geen traditioneele, integendeel op zeer persoonlijke wijze heeft hij van de situatie-mogelijkheden gebruik gemaakt, door de twee zijwegen naar den achter gelegen dijk schuin af te buigen.

Zijn plattegrond is allermerkwaardigst. Hij plaatst een aantal ijzeren kolommen ongeveer regelmatig en schuift nu met zijn binnen en buitenwanden op zeer gevoelige wijze tot het verkrijgen van de gestelde ruimten in de door hem gewenschte verhoudingen.

De groepeerings van den hoofdingang in verbinding met de hoofdtrap en de gangen getuigt van een durf en een vastheid van overtuiging die bewondering wekken.

Beschouwen wij No. 13 van den begane grond, de agentenkamer, die den vorm verkregen heeft van een onregelmatigen veelhoek. De ingang ervan is recht tegenover de entree van de afdeling politie gelegen. Twee binnenramen vergemakkelijken de controle op de groote gang van de politieafdeeling en op het communicatietrapje naar de Hal van het Raadhuis, terwijl een pui

toezicht verleent op de hoofdtrap, de Hal en een achtertrapje. Gangen versmallen of verbreden al naar gelang het noodig is, en de vertrekken krijgen onregelmatige vormen, indien dit den ontwerper gewenscht voorkomt, ter verkrijging van een goede verlichting of een overzicht naar binnen of buiten.

De Noren, Zweden en Finnen nemen dergelijke onregelmatige toevalligheden meermalen in hun plannen op, maar de meest verwante opvattingen heb ik ontmoet bij den Hongaarschen architect Toroczkaï Wigand Ede, de bouwmeester die allerknapste bouwseltjes heeft gemaakt met een minimum oppervlak en inhoud, maar met een maximum bruikbaarheid.

Klynen's gevels zijn even merkwaardig als zijn plan-indeelingen. Op ongezochte wijze heeft hij ook daar zijn raamopeningen en muurvlakken verdeeld en op origineele wijze afgedekt. Het uitwendige heeft een innig verband met de inwendige ruimte-indeeling en is in harmonie daarmee ontworpen.

In dit betrekkelijk kleine raadhuis zijn alle gemeentendiensten ondergebracht, de Politie, het Kantongerecht en ook Gemeentewerken.

Ik zie reeds de B.N.A.-leden naar Waalwijk trekken tot bezoek aan dit merkwaardige gebouw. Moge dit spoedig geschieden. Ik voorspel een talrijk bezoek.

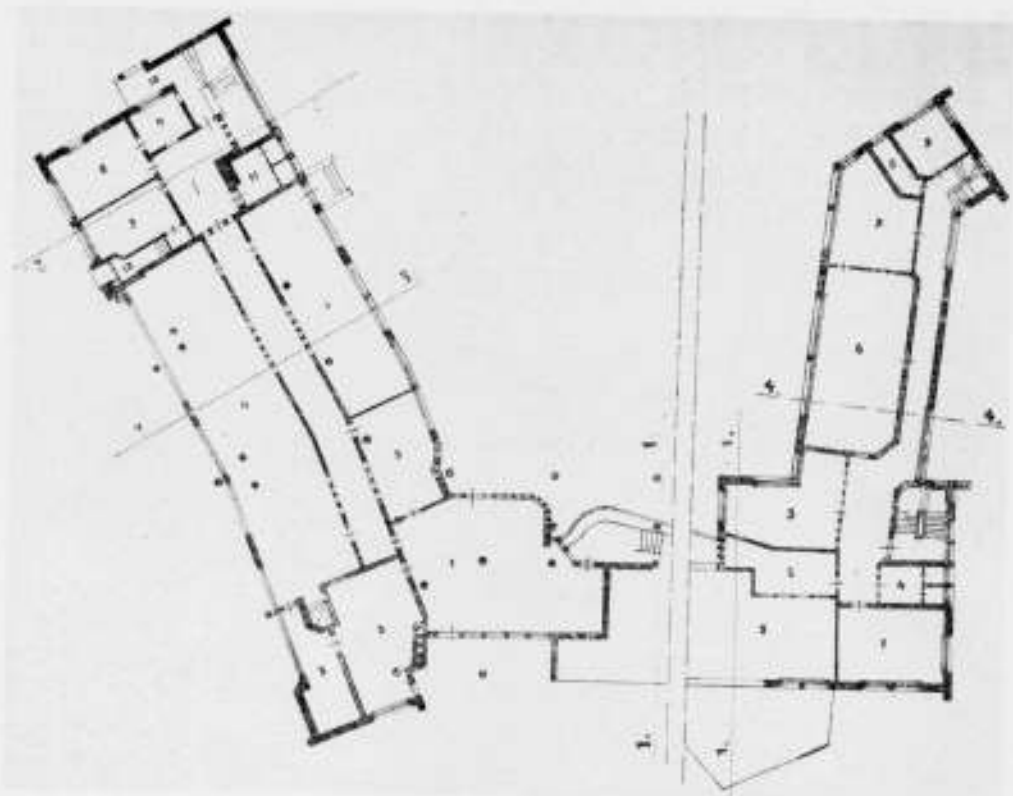
ALB. OTTEN.

OVER BRANDVEILIGHEID VAN GEBOUWEN DOOR IR. F. KRUGER. (Vervolg van pag. 44).

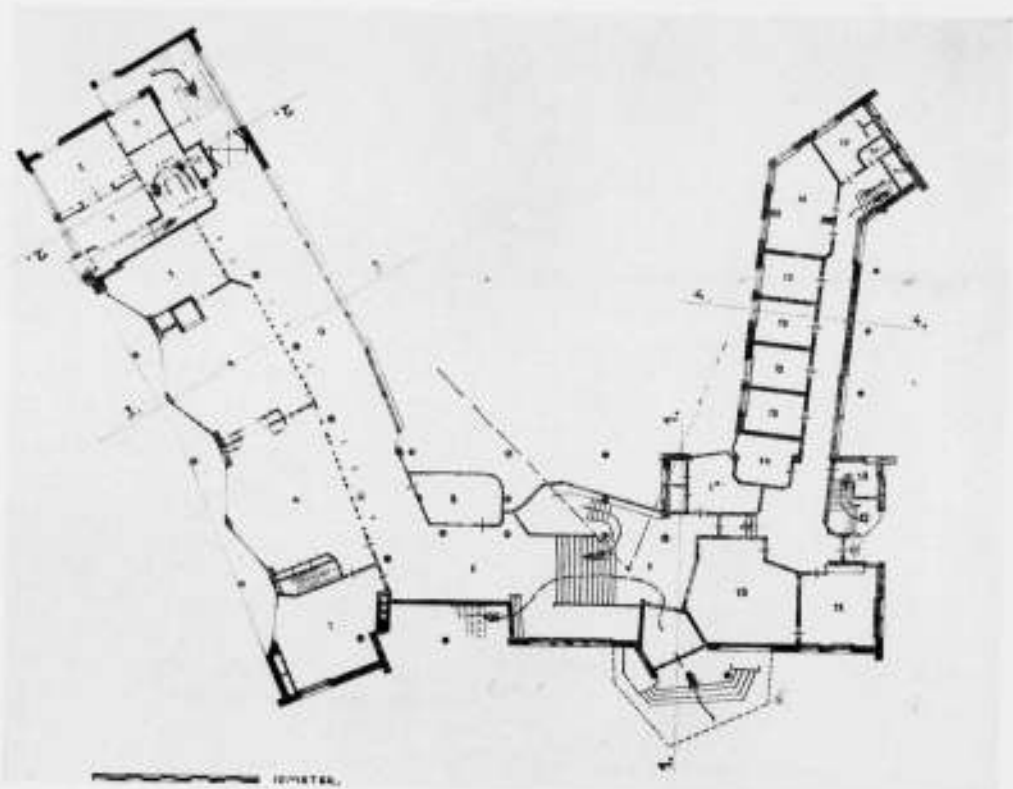
5°. Brandwerende deuren. In vele gevallen kan men volstaan met zoogen. brandwerende deuren in plaats van branddeuren. Hieronder worden verstaan deuren, die een brand althans eenigen tijd kunnen tegenhouden. Bijv. geperste ijzeren deuren; hardhouten deuren (eiken of teakhout); gewoon houten deuren zonder dunne paneelen overal ten minste 45 m.M. dik, al of niet beslagen met dun plaatijzer of blik.

417

SOUTERRAIN. 1 RIJWIELEN, 2 CENTRALE VERWARMING, 3 REGELKAMER, 4 ARCHIEF, ALGEMEENE SECRETARIE, 5 ARCHIEF KAMER VAN KOOPHANDEL, 6 MAGAZIJN (ARCHITECT), 7 ARCHIVARIS, 8 ARCHITECT, 9 WACHTKAMER, 10 INGANG.

VERDIEPING KANTONGERECHT (BOVEN-POLITIE) 1 GRIFFIE 2 ARCHIEF, 3 WACHTKAMER, 4 TOILETTEN, 5 VIDE AGENTENKAMER, 6 RECHTSZAAL, 7 KANTONRECHTER, 8 TOILETTEN, 9 GETUIGENKAMER.

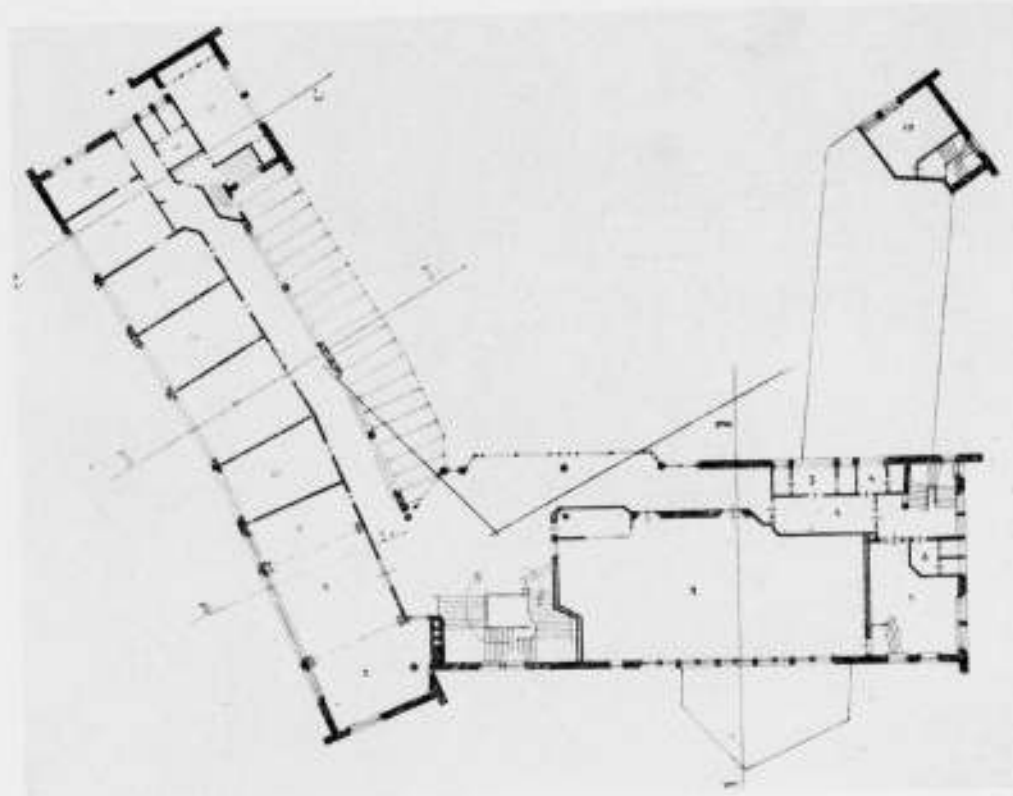

BEGANE GROND. 1 VESTIBULE, 2 CONCIERGE EN WACHTKAMER, 3 SECRETARIS, 4 ALGEMEENE SECRETARIE, 5 ONTVANGER, 6 PUBLIEK, 7-8-9 EN 10 CONCIERGEWONING, 11 ZIJ-INGANG ALGEMEENE

NE SECRETARIE, 12 INSPECTEUR POLITIE, 13 AGENTENKAMER, 14 PUBLIEK, 15 CELLEN, 16 PASSANTENKAMER, 17 WASCHKAMER AGENTEN, 18 BERGING, 19 INGANG KANTONGERECHT.

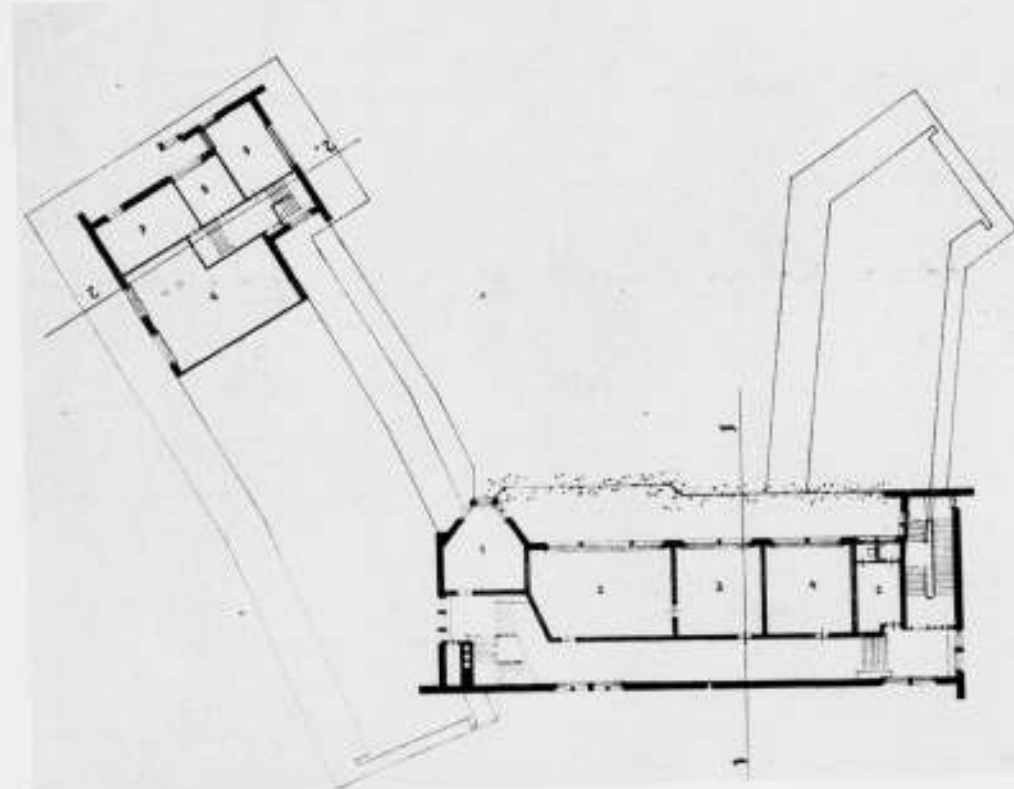

ONTWERP VOOR HET RAADHUIS TE WAALWIJK ARCH. IR. JOS KLIJNEN.

EERSTE VERDIEPING. 1 RAADZAAL, 2 GARDEROBE RAADSLEDEN, 3-4 HEEREN EN DAMES-TOILETTEN, 5 WACHTKAMER PUBLIEK, 6 TOILETTEN, 7, 8 EN 9 WACHTKAMER EN TROUWKAMER 10 EN 2e KLASSE. GECOMBINEERDE BURGER-

ZAAL, 10 WETHOUDER, 11 BURGEMEESTER, 12 WETHOUDER, 13 LEESKAMER K. v. K., 14 SECRETARIS K. v. K., 15 KLERK K. v. K., 16 TOILETTEN, 17 SLAAPKAMER CONCIERGE, 19 BERGING POLITIE

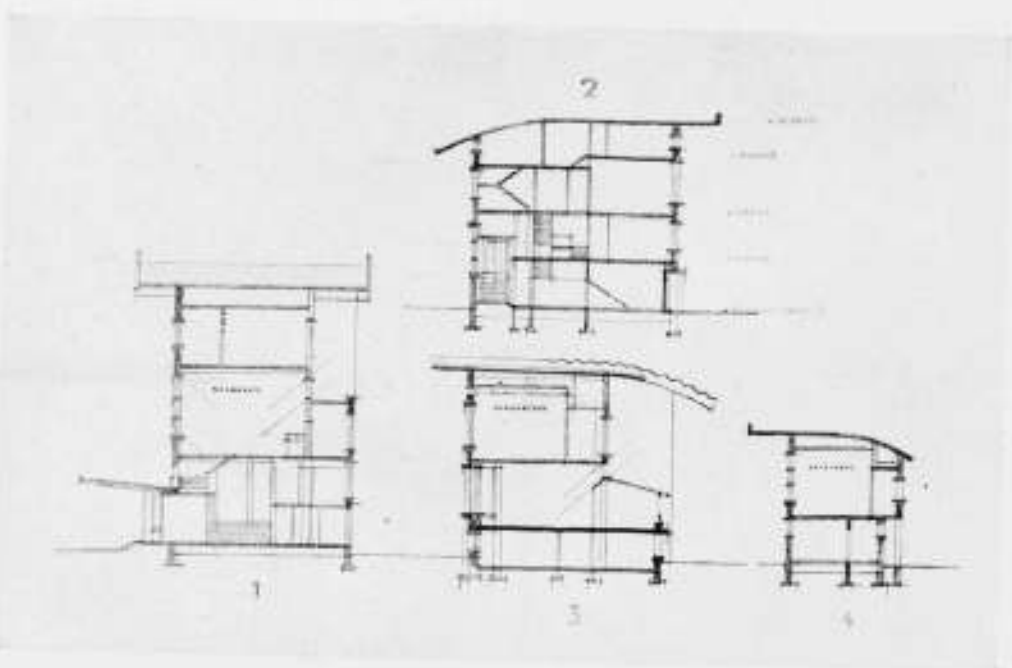
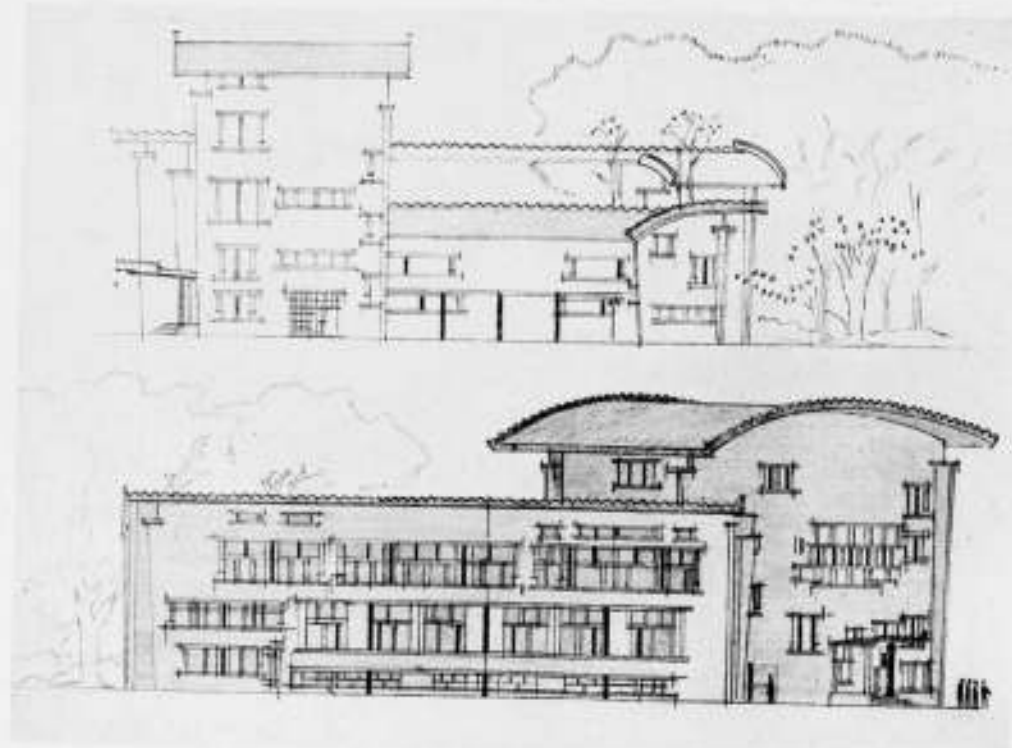
TWEDE VERDIEPING. 1 RESERVE, 2 KEURINGEN ENZ., 3 DOKTER, 4 RESERVE, 5 TOILETTEN, 6 BERGING.

7 ZOLDER CONCIERGE, 8 SLAAPKAMER, 9 SLAAPKAMER CONCIERGE

ONTWERP VOOR HET RAADHUIS TE WAALWIJK

ARCH. IR. JOS KLIJNEN

ONTWERP VOOR HET RAADHUIS TE WAALWIJK.
GEVELS EN DOORSNEDEN

ARCHITECT Ir. JOS. KLIJNEN.

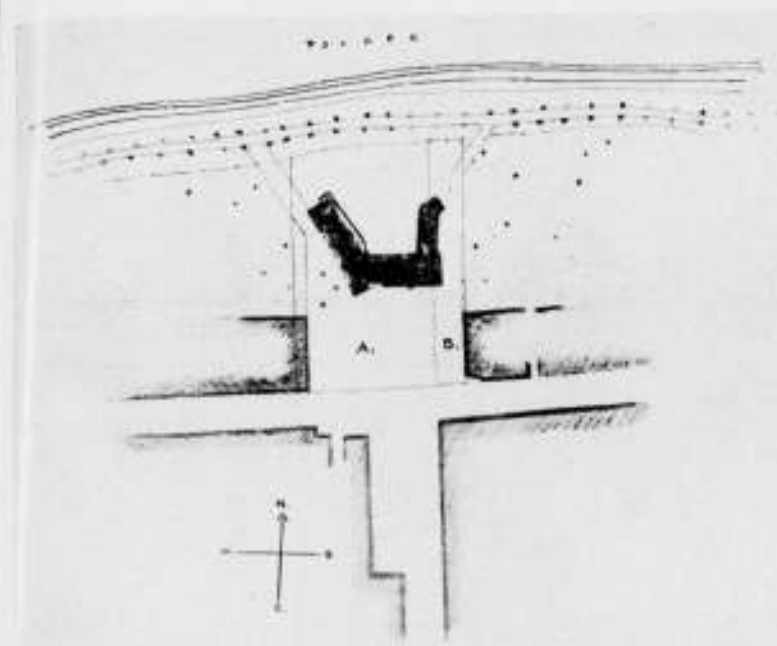
deuren noodig zijn moet glas zooveel mogelijk worden vermeden, tenzij dan in niet te groote ruiten van draadglas of draadspiegelglas in behoorlijk diepe sponningen, opgesloten met glaslatten of gepend, of wel electroglas. In Londen b.v. zijn dergelijke deuren voorgeschreven voor alle trappenhuisen van kantoren, magazijnen enz.

6°. **Vloerconstructies.** Hier gaat het om horizontale afscheidingen. Voor alle gebouwen, met name voor zoodanige, waarin zich groote waarden of wel veel personen bevinden, is het van belang alle verdiepingen geheel van elkaar te scheiden. Dus geen openingen in de vloeren. De onderlinge communicatie moet dan uitsluitend geschieden langs goed afgescheiden trappenhuisen of liften in gesloten kokers. De trappenhuisen en liften toegankelijk door branddeuren of brandwerende deuren al naar gelang den aard van het risico. Hetzelfde geldt voor leidingschachten e.d. Een lift, welke zich in het trappenhuis bevindt, behoeft natuurlijk niet in een gesloten koker te worden ondergebracht.

Opmerking: In de assurantie-wereld wordt onder zoogenaamde brandvrije constructie het volgende verstaan: buiten-

en scheidingsmuren niet minder dan 22 c.M. dik van massieven baksteen, behouwen natuursteen, beton of gewapend-beton zonder holten. Buitenmuren van gewapend-beton, niet minder dan 13 c.M. dik zijn toegestaan tusschen pijlers en/of hoofdpijlers. De vloeren moeten zijn van baksteen, natuursteen, terra cotta, vuurvast steen of beton van minstens 10 c.M. dik, zonder holten, of van holle blokken met een totale dikte van minstens 13 c.M. van massief materiaal, gedragen door (behoorlijk bekleede) ijzeren liggers, balken of kolommen en/of muren of pijlers van baksteen, behouwen natuursteen of beton. Op deze vloeren mogen houten dek-vloeren gelegd worden. De dakconstructie mag geen brandbaar materiaal bevatten.

Trappenhuisen, Liften en Leidingschachten moeten geheel zijn ingesloten door beton niet minder dan 15 c.M. dik of gewapend-beton niet minder dan 8 c.M. dik of baksteen of behouwen natuursteen met een ijzeren, met metaal bekleede, of hardhouten deur voor iedere opening. Paneelen van draadglas of electroglas niet grooter dan 0,37 M², zijn in de deuren toegestaan. Wanneer een gebouw bestaat uit een

SITUATIE RAADHUIS TE WAALWIJK. GEVEEN TERREIN A, EVENTUEEL NOG TERREIN B. VOORTS MOGELIJK WIJZIGINGEN DER TUIN ROOILIJNEN.

geraamte van gewapend-beton, met vakkvullingen van baksteen of gewapend-beton, mogen de vakkvullingen bestaan uit twee muren ieder minstens 11 c.M. dik met een spouw er tusschen, onder voorwaarde dat de muren onderling, zoowel als met het gewapend-betongerame te op doelmatige wijze in verband worden gebracht. Indien de vloeren van zulk een gebouw niet dragen op de liggers van het gewapend-betongerame te, moeten zij doorloopen over den binnenmuur en den spouw tot den buitenmuur van de vakkvulling.

II.

Achtereenvolgens zullen nu nog verschillende soorten gebouwen worden gezien uit een oogpunt van brandveiligheid.

Woonhuizen. Als eisch moet gelden, dat men niet in een of ander vertrek door een brand kan worden opgesloten. Op den begane grond zal dit niet licht voorkomen, omdat men gewoonlijk in geval van nood een raam uit kan stappen. Op de verdiepingen staat het er eenigszins anders voor. Als algemeene regel geldt, dat elk vertrek directe verbinding moet hebben met het trapportaal of een centrale hal, zooals bij etagewoningen of wel twee indirecte verbindingen. Natuurlijk moet het trappenhuis veilig zijn.¹⁾ Indien op het trappenhuis verschillende woningen uitkomen, zooals in groote woning-complexen, moeten alle toegangen van het trappenhuis tot de woningen, zolders e.d. bestaan uit stevige, liefst hardhouten deuren, zonder dunne paneelen en zonder groote glazen ruiten; slechts een of een paar kleine ruitjes spiegelglas zijn toelaatbaar. Bovenlichten (boven de deuren) behooren te worden vermeden. Voor trappenhuisen, behoorende bij slechts één woning zijn de eischen natuurlijk minder streng. Toch behoo-ren ook hier bovenlichten te worden vermeden. Bij een binnen-brand heerscht n.l. de grootste warmte gewoonlijk in het bovenste deel van het vertrek. Daarom moeten ook de zolderingen behoorlijk brandvrij zijn. Verschillende constructies zijn hier mogelijk. Het beste zijn natuurlijk vloerconstructies welke geheel bestaan uit brandvrij materiaal. Houten balklagen kunnen echter ook goed beschermd worden. Als maatstaf voor de bekleding zij vermeld dat een stuc plafond op rietmat, mits goed aangebracht, voldoende kan worden geacht. In het enkele woonhuis kan men wel iets verder gaan, daar kan men

¹⁾ Zoogen. nooduitgangen zijn uit den boze. In geval van nood is de kans groot dat ze niet in orde zijn. De gewone uitgangen moeten goed zijn.

bijv. zware balken wel onbekleed laten, doch de velden er tusschen moeten in elk geval goed bekleed zijn, ten minste, indien er zich slaapkamers of andere bewoonde vertrekken boven bevinden. Met name zij hier gewaarschuwd tegen met hout omkokerde balken welke gevaarlijk zijn. De verticale afscheidingen tusschen woningen onderling moeten volstrekt betrouwbaar zijn en minstens bestaan uit 22 c.M. dik massief metselwerk zonder holten. Hetzelfde geldt voor de verticale afscheidingen van gebouwgedeelten met een andere bestemming dan woning. Bevinden zich hierboven woningen, dan moet ook de horizontale afscheiding deugdelijk zijn, bijv. een gewapend-betonvloer of een balklaag bekleed met stucplafond waaronder een tweede lichte balklaag, waartegen een plafond van een cementbepleistering op steengaas. Nog andere constructies zijn natuurlijk mogelijk.

Een directe verbinding tusschen woningen en andere lokaliteiten is in het algemeen verkeerd, tenzij via een branddeur, welke is voorzien van een dranger.

In dit verband moeten genoemd worden de garages. Voor de grootere eengezinswoningen buiten en in de kleinere steden begint een garage tot de normale uitrusting te behooren, evenals een keuken, bijkeuken enz. Daar echter een garage meer risico geeft dan de rest van de woning, moet deze goed worden gescheiden. Een toegang van de woning uit tot de garage kan wenschelijk zijn. In dit geval behoort de deur te bestaan uit een brandwerende deur. Met stallen enz. moet men nog voorzichtiger zijn. In dit verband zij gewezen op de afscheiding tusschen woning en het overige deel bij boerderijen.

Tot nu toe zijn uitsluitend maatregelen genoemd, welke dienen om een uitbreiding van een eventueel ontstane brand tegen te gaan; natuurlijk moet ook elke aanleiding tot brand weggenomen worden. De schoorsteenkanalen moeten met zorg worden gemetseld en geheel vrij gehouden van houten balklagen. Met name geldt dit voor schoorsteenkanalen van centrale verwarmingsinstallaties welke soms flink warm kunnen worden. Men zij voorzichtig met het gebruiken van bestaande kanalen voor nieuw aan te leggen centrale verwarmingsinstallaties. Menig oud kasteel en landhuis is hiervan reeds het slachtoffer geworden. Voor haarden en kachels behoort plaatselijk een steenen vloertje te worden gemaakt.

Wat betreft eventuele bestrijding met eigen middelen: hiervoor kan men zeer goed gebruik maken van de tuinslang of emmers water. De tuinslang kan men bijv. bewaren op een steeds direct bereikbare plaats. Voor groote huizen is het wellicht aan te bevelen op een of meer plaatsen (b.v. op elke verdieping een nabij het trappenhuis) een iets zwaardere maat slang (bijv. duims) gereed te hangen in een kastje in den muur. Is geen waterleiding aanwezig, dan kan men gebruik maken van pompemmers (ook wel annihilators genaamd). In de garage zette men een bak met zand en schep gereed.

Opmerking. Voor een eventueel brandje in vitale deelen van den wagen zelf, bijv. een carburatorbrand, kan men een blusscher met tetrachloorkoolstof gebruiken, daar dit blusmiddel geheel verdampt en verder geen schade veroorzaakt.

2) **Industriele gebouwen en Pakhuizen.** Hoewel van aard en risico verschillend, vertoonen de maatregelen voor brandveiligheid zooveel punten van aanraking, dat het wenschelijk is deze beide soorten gebouwen gezamenlijk te behandelen. In hoofdzaak kan men thans 4 bouwwijzen onderscheiden:

- a) de houtbouw;
- b) het steenen gebouw, waarbij de muren — in ons land gewoonlijk baksteenmuren — tevens een dragende constructie vormen;
- c) de gewapend betonbouw, zich karakteriseerend als monolithconstructie;
- d) de ijzerconstructie als skelet met bekledingen en vullingen

van ander materiaal (een enkele maal ook geheel of gedeeltelijk van ijzer).

ad a). De gewone houtbouw voldoet niet aan redelijke eischen van brandveiligheid, daar dergelijke gebouwen van binnen zoowel als van buiten door vuur worden aangetast en het vuur snel verspreiden. Om een en ander te verbeteren kan men het hout bekleden door pleisterwerk of baksteen; zogenaamde brandvrije verven geven geen noemenswaardige beveiliging.

ad b). Het steenen gebouw wordt voor de grootere bouwwerken steeds minder gebruikt. Het zwakke punt vormen de vloeren en horizontale draagconstructies. Wil men deze ook van steen of baksteen hebben, dan is men aangewezen op gewelfbouw, wat oneconomisch is, zoowel wat ruimte als kosten betreft. In baksteen uitgevoerd zou een dergelijke constructie uit een brandtechnisch oogpunt anders voortreffelijk zijn. Gewoonlijk zal men echter voor de vloeren en horizontale draagconstructies ander materiaal moeten toepassen en wel of hout, of gewapend beton of ijzer. Hout is minder geschikt, omdat het zelf brandt. Niettemin houden vooral zware balken in een brand het lang uit. Ook heeft hout nog het voordeel, bij een brand de rest van het gebouw niet uit zijn verband te rukken; dunne muurtjes natuurlijk uitgezonderd.

Nog moet genoemd worden de zoogen. „slowburning” of „mill construction”; welke vooral in houtrijke streken in Amerika in zwang is. Hierbij zijn de muren van baksteen (ook wel houten vakwerk met steenvulling) en bestaan de vloeren uit een dubbele laag van 5 tot 10 c.M. dikke met messing en groef of met windveren in elkaar gewerkte delen. Bij de tweede laag staan de delen loodrecht of nagenoeg loodrecht op die der eerste laag. (Ook wel in dezelfde richting met verspringende naden, wat echter minder goed is). Hierdoor wordt een dikke gesloten gladde houten laag verkregen, die niet gauw doorbrandt. Deze vloer moet direkt op de muren liggen en dus niet op balken. Om volledig „slowburning” te zijn, moet bovendien het gebouw voorzien zijn van een sprinklerinstallatie. In streken, waar het hout goedkoop is, wordt aldus op oeconomische wijze een behoorlijk brandveilig gebouw verkregen, waarbij eventuele schade aan het gebouw zich zal beperken tot geheel of gedeeltelijk vernieuwen van een vloer.

Wordt voor de horizontale dragende deelen gewapend beton of ijzer met vullingen toegepast, dan neemt men voor dit deel dus de andere bouwwijzen over met hunne voor- en nadeelen. Gewoonlijk kan men dan beter nog een stap verder gaan en komen tot een zuivere beton- of ijzerconstructie. Vandaar het in onbruik geraken van de oude steenbouw. Opgemerkt moet nog worden, dat natuursteen in het algemeen voor horizontale dragende deelen als trappen e.d. niet brandvrij is, omdat het onder de hitte uiteenvalt of, heet zijnde, door een waterstraal in stukken springt.

ad c). Gewapend Beton. Het karakteristieke is hier de monolith constructie, die onder normale omstandigheden een uitnemend verband waarborgt. Bij een hevige brand zullen echter door sterke plaatselijke uitzettingen scheuren en afschuivingen ontstaan, waardoor een gebouw zelfs geheel onbruikbaar kan worden gemaakt. De schade kan hierdoor zelfs grooter worden dan „total loss”, wegens de hoge sloopingskosten.

Behalve deze ongelijke uitzettingen, wordt de buitenkant van het beton door groote hitte op den duur aangetast, bij moerbalken zal hier en daar de ijzerdekking afspringen, waardoor het ijzer bloot komt te liggen. Ook als het niet is afgesprongen is het de vraag of de aanhechtingsspanningen nog aanwezig zijn.

Uit het bovenstaande zou allicht zijn op te maken als zou onbeschermd gewapend beton geen brandvrij materiaal zijn. Dit is het voor de lichtere risico's natuurlijk wel. Het boven-

staande slaat alleen op gevallen, waarbij groote opeenhoo-pingen van brandbaar materiaal aanwezig zijn. Deze moeten vermeden worden. Doet men dit, dan is gewapend beton inderdaad een prachtig materiaal. Alleen is het niet zoo onfeilbaar als men algemeen wel aanneemt.

Bij groote risico's kan men bijzondere maatregelen nemen. Men moet dan de eigenlijke draagconstructie beschermen tegen te groote verhitting door een extra bekleding.

In de gewapend betonvoorschriften wordt een dubbele metaaldekking aanbevolen. Dit is bedoeld als bescherming van de wapening. Afdoende is dit middel niet. De grootste bezwaren liggen in de monolithconstructie, welke hierdoor niet worden opgeheven. Hiertegen blijft slechts één middel over: De eigenlijke betonconstructie evenals bij de hierna te behandelde ijzerconstructie te voorzien van een afzonderlijke bekleding, welke uit verschillende losse deelen bestaat, welke ten opzichte van de betonconstructie eenigszins kunnen bewegen.

ad d). IJzerconstructies. Het ijzer vormt het skelet van het gebouw. De buiten- en belangrijke binnenwanden zijn vullingen gewoonlijk van baksteen. Al gauw zijn twee typen te onderscheiden, die nogal verschillen, n.l. de laagbouwen zonder bovenverdiepingen, gewoonlijk bestaande uit vakwerkspanten met nogal groote overspanning, en de hoogbouwen. Bij laagbouwen wordt het ijzer zelden volledig beschermd. Bij vakwerkspanten is dit ook niet eenvoudig en in de meeste gevallen niet loonend. Wel moet een en ander zoo geconstrueerd zijn, dat het ijzer zich niet bij een klein brandje kan begeven. Dit bereikt men 1° door niet al te lichte profielen — een kolom uit één zwaar profiel verdient de voorkeur boven een samengesteld — en 2° door een flinke hoogte, en voorts 3° door een dakbedekking te kiezen, die onbrandbaar is (bijv. bimsbetonplaten) en die niet door een vlam in stukken springt. Door gaten in het dak wordt het vuur n.l. sterk aangewakkerd.

Voorts kunnen eventueel de kolommen nog beschermd worden. Wil men nog verder gaan, dan kan men een plafond van onbrandbaar materiaal onder de spanten aanbrengen.

Bij groote complexen moet wel alle aandacht gewijd worden aan de verticale afscheidingen of wel brandmuren. Deze moeten bij vernieling van een gedeelte niet kunnen worden omgetrokken. Dikwijls kan men een goede scheiding verkrijgen door een muur, waarin een rij kolommen is opgenomen, zoodat deze de muur verstijven. De kolommen moeten dan aan weerszijden van den muur behoorlijk (bijv. door de spanten zelf) worden vastgehouden. Vooral indien later afscheidingen moeten worden aangebracht, is deze manier van belang. Indien een bijv. bimsbetonnen dak is aangebracht, behoeft zoo'n muur niet door het dak heen te steken.

Bij hoogbouwen vormt de ijzerconstructie het dragende element van het gebouw. Het spreekt vanzelf, dat dit dragende skelet steeds intact moet blijven. Daarom is hier een bekleding steeds noodzakelijk. Deze bekleding moet stevig zijn en niet al te dun. Een en ander is afhankelijk van de belangrijkheid van het gebouw en de aard van het risico. Het doel van deze bekledingen is bij groote bouwwerken n.l. niet alleen, om te voorkomen dat het ijzer zulke hooge temperaturen zal verkrijgen, dat het draagvermogen onvoldoende wordt en instorting of begin van instorting volgt, doch ook — en dit wordt meestal uit het oog verloren — om te voorkomen, dat het ijzer temperaturen verkrijgt, waarbij door uitzettingen zoodanige vormveranderingen van het skelet optreden dat overal in het gebouw scheuren ontstaan, waaruit ernstige schade voortvloeit, m.a.w. om te zorgen voor een volledige localisatie van de schade.

Om hierin te slagen heeft het ijzeren skelet dit voor op een skelet van gewapend beton, dat het de warmte zeer goed geleidt, zoodat, indien plaatselijk veel warmte door de beklee-

ding dringt, deze door het ijzer wordt afgevoerd, en dus de temperatuur plaatselijk lager zal blijven.

Het groote belang van de bekleding is duidelijk. Slaagt men er in een betrouwbare bekleding te verkrijgen, dan heeft men een gebouw, dat aan zeer hooge technische eischen kan voldoen. Het bekledingsmateriaal moet in niet te groote stukken kunnen worden aangebracht, goede isoleerende eigenschappen bezitten en door brand of hitte niet in ernstige mate worden aangetast, dus onbrandbaar zijn. Baksteen (lieft niet te hard gebakken) is een voortreffelijke bekleding, voorts vormen bimsbeton, gasbeton e.d. (in stukken aangebracht, dus niet ter plaatse gestort), terra cotta (mits niet te hard of met te dunne wanden), ook wel een cement-bepleistering op steengas, het thans beschikbare bekledingsmateriaal. Ook hier vormen de horizontale draagconstructies het zwakke punt, vooral de bekledingen der moeren kinderbalken. Voor de vloeren zijn we vrijwel aangewezen op gewapend beton, zij het dan in de vorm van platen, waar door een monolithconstructie wordt vermeden. Voor isolatie om balken is het gunstig bij voorkeur massief materiaal te gebruiken om afspringen van stukken te voorkomen. Ook isoleert een poreus materiaal, waarin de lucht in kleine partikeltjes is opgesloten, beter dan een gesloten grootere lucht-ruimte, waarin door de luchtbeweging de isolatie kan zijn opgeheven.

Het zou thans te ver voeren hier allerlei constructies te bespreken. Genoeg te melden dat de techniek hier nog in de kinderschoenen staat en er op dit gebied nog veel te verbeteren valt. Om redenen, boven vermeld, verdient het aanbeveling de bekleding niet te dun te kiezen. In het algemeen niet dunner dan 5 c.M. massief materiaal. Kolommen, waarop meerdere verdiepingen rusten liefst dikker: 8 à 10 c.M. Voor zware risico's moeten deze getallen liefst nog worden verdubbeld.

Wat de bouw en indeeling betreft, geldt ook hier evenals voor alle gebouwen, dat elk gedeelte van eenige afmeting, waarin menschen werken, minstens twee veilige uitgangen moet hebben, aan elk der beide uiteinden gelegen. In het algemeen is het raadzaam nooduitgangen en buitentrappen te vermijden. Bij ijzel of sneeuw is zoo'n buitentrap allesbehalve veilig. De gewone trappenhuizen moeten veilig worden gemaakt en zoodanig gelegen, dat men hieraan genoeg heeft. Voorts verdient het aanbeveling groote risico's onder te verdeelen door brandmuren e.d. Hierdoor wordt de te verwachten maximum schade bij één brand verkleind. Dit is o.a. de voornaamste maatstaf, waarnaar door assuradeuren een risico wordt beoordeeld. Zulke beperking kan men ook verkrijgen door twee gedeelten met grooter brandgevaar te scheiden door een deel, waarin zich geen of zoo goed als geen brandbaar materiaal bevindt. Voor eigen middelen tot bestrijding van brand, komen hier vooral brandkranen in aanmerking. Voorts ter ev. vervanging hiervan en voor onmiddellijk gebruik brandemmers met water gevuld (van onder van een stijven beugel voorzien of met bollen bodem, om ze voor andere doeleinden ongeschikt te maken, of pompemmers. Voor laboratoria e.d. bakken zand met schep.

3). Theaters. Tijdens de voorstelling verblijven hierin een groot aantal menschen, terwijl het gedeelte waar de voorstelling plaats vindt, groot brandgevaar oplevert, n.l. het tooneel en de daarmee gewoonlijk in verbinding staande requisieten-bergplaats. Om deze reden moet een schouwburg of een gebouw, waarin een tooneelzaal aanwezig is, met zorg worden ontworpen. Het gebouw moet zooveel mogelijk uit brandvrij materiaal zijn samengesteld. Het plan moet eenvoudig overzichtelijk en logisch zijn. Vooral geen hokkerigheid. Gangen en trappen van behoorlijke afmetingen. Als maatstaf kan men aannemen, dat de totale uitgangsbreedte voor groote zalen ca.

1 M. per 100 personen of gedeelte hiervan moet bedragen: van de zaal af tot buiten het gebouw toe. Het ideale plan is rondom de zaal heen breede gangen te ontwerpen, waaraan de garde-robes kunnen zijn gelegen. Het tooneel met de requisieten-bergplaats moet natuurlijk brandvrij van de rest van het gebouw worden afgescheiden. Dit kan gewoonlijk op eenvoudige wijze gebeuren, behalve wat betreft de groote tooneelopening, welke steeds direct met een ijzeren brandscherp moet kunnen worden gesloten. Het scherm moet zoowel op als buiten het tooneel kunnen worden neergelaten. Het scherm moet eenige druk kunnen opnemen van de zijde van het tooneel: een brand op het tooneel neemt n.l. snel toe en veroorzaakt door de zich ontwikkelende warmte en verbrandingsgassen een overdruk welke, indien er geen goed gesloten brandscherp was, steekvlammen de zaal in zou jagen.

Men rekent gewoonlijk, dat het brandscherp een druk van 100 K.G.M². moet kunnen opnemen, waarbij het ijzer tot de vloerplaat kan worden belast.

Om deze druk terstond te kunnen verminderen moeten boven in het tooneel groote kleppen, zoogen. rookluiken worden aangebracht, welke als veiligheidskleppen dienst doen. De doorlaat van deze kleppen mag niet te klein zijn: minstens 5% van het tooneelvloeroppervlak. Veilig is het te gaan tot 10% toe. Voor het in werking stellen van deze kleppen zijn automatische toestellen bedacht, welke ze bij eenige overdruk terstond geheel openen. Men kan echter in normale gevallen volstaan de rookluiken bedienbaar te maken vanaf het tooneel, zoowel als daarbuiten. Men kan ze bovendien nog automatisch maken door middel van een smeltzekering, zoodat ze door een ongewone temperatuurstijging openen. De kleppen of luiken moesten zoodanig zijn aangebracht, dat een eventuele stormwind er niet in kan slaan en de inwendige druk nog verhoogt. Een goede constructie is o.a. op het tooneeldak een of meer uitbouwen in de vorm van lantaarns aan te brengen, waarbij de rookluiken aan telkens twee tegenover elkaar verticale wanden zijn aangebracht. De vorm kan zoodanig zijn gekozen, dat het geheel bij harde nwind zelfs als zuigkap gaat werken. In plaats van vertikaal kan men de kloppen schuin naar binnenstaand maken, zoodat ze buitenwaarts door eigen gewicht openen. Ook andere constructies zijn natuurlijk mogelijk. Behalve brandschermen en rookluiken behoort in de tooneelruimte ook nog een zoogen. regentoestel te worden aangebracht, eveneens binnen- en buiten het tooneel bedienbaar en voorts nog een of twee huisbrandkranen. Voor groote tooneelen is het nog beter op het tooneel zoowel als in de requisietenbergplaats een automatische sprinklerinstallatie aan te brengen.

De kleedkamers moeten eveneens goed van de tooneelruimte zijn gescheiden. De beste opstelling is ook hier een gang om het tooneel heen, waaraan de kleedkamers zijn gelegen.

Aandacht moet nog geschonken worden aan toegangen voor de brandweer, zoodat deze binnen kan komen langs andere wegen dan de uitgangen voor publiek en medespelenden.

Behalve het bovenstaande moet nog gezorgd worden voor de noodige huisbrandkranen en een noodverlichting.

Bij bioscooptheaters is niet het tooneel het gevaarbringende element, doch de cabine. Zulke een cabine mag niet te klein zijn en moet door wanden van baksteen of beton van het overige gebouw zijn gescheiden. Het projecteeren geschiedt door projectieopeningen niet grooter dan 15 x 15 c.M. Dergelijke openingen worden ook als kijkopeningen ter controle gebruikt. Al deze openingen behoren door spiegelglas te zijn afgesloten, terwijl bovendien aan de binnenzijde van de cabine zich ijzeren schuiven moeten bevinden die automatisch dichtvallen in geval van een brand in de cabine. Dit kan bijv. geschieden door de schuiven in open stand vast te houden door een strookje film. Er bestaan ook goed geconstrueerde installaties voor, welke worden vervaardigd door de fabrikanten van kino-toestellen.

De cabine moet voorts goed op de buitenlucht geventileerd zijn. Zij moet zijn afgesloten door een naar buiten draaiende branddeur of brandwerende deur en bereikbaar zijn via een eveneens geventileerd voorportaal eveneens door een dergelijke deur toegankelijk, dus een soort sluis. In de cabine behoren tegen de zoldering enkele sproeiërs te worden aangebracht, welke buiten de cabine in werking kunnen worden gebracht. Met het oog hierop behoort hierbij tevens een gecombineerde schakelaar te zijn aangebracht, waarmede men de cabine stroomloos kan maken en tevens een groep van het zaallicht kan inschakelen. In plaats van gewone kan men ook automatische sproeiërs toepassen. De afsluiter hiervan moet ook buiten de cabine zijn aangebracht en in open stand zijn verzegeld. Men voorkomt hierbij, dat een per ongeluk opendraaien van de kraan groote schade aan de toestellen zou veroorzaken. Wil men een een ander nog vervolmaken, dan kan men nog een gesloten afzuigventilator aanbrengen, waarmede men via een gemetseld kanaal eventuele filmgassen snel kan wegzuigen. Zulk een ventilator kan dan tevens dienst doen voor normale ventilatie van de cabine, waar het soms zeer heet kan worden. De toevoer van frisse lucht moet natuurlijk aan de andere zijde van buitenaf kunnen plaats vinden om onderdruk te voorkomen. Behalve de voorzieningen voor de cabine onderscheiden de bioscooptheaters zich in beginsel niet van gewone theaters. Concertgebouwen. Gevaarlijke gedeelten ontbreken hierbij, zoodat de kans op paniek belangrijk minder is. Het groote aantal bezoekers, dat aanwezig kan zijn stelt niettemin praktisch dezelfde eischen aan het gebouw, als hierboven voor theaters is beschreven. Alleen kunnen de uitgangen iets smaller zijn; voor groote zalen tot ten minste 0.75 M. breedte per 100 personen.

Openbare gebouwen, Kantoorgebouwen, Hotels, Warenhuizen enz. Zij hebben allen met elkaar gemeen, dat vele menschen er in kunnen verkeer. Een hoofdbeginsel moet zijn, dat alle verdiepingen brandvrij van elkaar zijn gescheiden; dus geen open trappenhuizen e.d. of om het positief te zeggen: ook hier voor de grotere gebouwen steeds ten minste twee trappen, nabij elk der beide uiteinden; deze trappen te leggen in goed gescheiden trappenhuizen, met brandwerende deuren en (of) puilen. (In plaats van gewoon glas dus gewapend glas). Indien men bij groote warenhuizen geen gescheiden verdiepingen wil handhaven, dan make men ten minste bijv. in de hoeken van het gebouw veilige trappenhuizen, waarlangs het publiek ingeval van een begin van brand het gebouw kan verlaten.

Garages. Tot slot nog een enkel woord over garages. Het bijzondere gevaar ontstaat hier door benzinedampen van gemorste benzine, welke brandbaar kunnen zijn. De benzinedampen zijn ongeveer driemaal zoo zwaar als lucht, zoodat langs den vloer zich de gevaarlijke zone bevindt. Een garage mag nooit in open verbinding kunnen staan met lager dan het maaiveld gelegen ruimten als kelders, sousterrains e.d. Benzinedamp kan uit kelders e.d. praktisch niet anders dan langs mechanischen weg worden verwijderd. Werkkuilen zijn daarom uit den boeze. Deze behoren trouwens, ook uit een oogpunt van exploitatie, in een moderne garage niet meer thuis. Een ventilatie langs den grond is essentieel voor de veiligheid van de garage. Gewoonlijk wordt de ruimte boven den vloer tot 1.50 M. à 1.70 M. hoogte beschouwd als de onveilige zone, waarin alle vonken en open vuur zooveel mogelijk moeten worden vermeden. Door de aanwezigheid van groote hoeveelheden benzine in de reservoirs der wagens is een garagebrand gewoonlijk zeer fel. Een garage met belendingen behoort daarom uit onbrandbaar materiaal te zijn gebouwd.

Benzinepompen behoren in een garage niet thuis, deze behoren uitsluitend in de open lucht te worden geplaatst.

Zeer groote garages kunnen goed beschermd worden door een

sprinklerinstallatie. Al gauw zal men echter overgaan tot het aanbrengen van een of meer huisbrandkranen. Steeds behoort aanwezig te zijn een flinke bak met zand (met schuine dekking) met een of meer schoppen.

STUDIE-PRIJSVVRAGEN VER. „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“ TE ROTTERDAM, UITGESCHREVEN IN 1930.

In aansluiting op de korte mededeeling in ons vorig nummer, berichten wij hier nader, dat deze bekende studieprijzen wederom betrekking hebben op een drietal interessante onderwerpen. De 1e prijsvraag betreft een Flatgebouw, voor woongelegenheden met gemeenschappelijk restaurant, conversatiezaal, leeszaal, enz., op een terrein groot 100 X 80 M., in een buitenwijk eener groote stad. Het rusteende gedeelte van het beschikbare terrein kan benut worden als tennisbanen, turnterreinen, speelplaats, e.d. Eerste prijs f 60 en zilveren medaille, 2e prijs f 40 en bronzen medaille, 3e prijs bronzen medaille.

De 2e prijsvraag heeft een kapel op een begraafplaats tot onderwerp. De prijzen zijn f 25 en zilveren medaille, f 10 en bronzen med. en bronzen med. In de 3e prijsvraag wordt gevraagd de betimmering en meubilering eener wachtkamer bij een directie-kantoor van een groote fabriek. De prijzen zijn f 25 en zilveren medaille, f 10 en bronzen medaille en als 3e prijs een eervolle vermelding.

De Jury bestaat uit de architecten: S. de Clercq, Jos. de Jonge, Ir. D. Hoosenburg, M. Lockhorst en J. P. L. Hendriks.

De inzending der ontwerpen moet geschieden tusschen 1 en 5 April 1931. Inlichtingen kunnen schriftelijk worden gevraagd bij den Heer J. P. L. Hendriks, Kolkade No. 5 b te Rotterdam.

Het programma kost f 1 en is verkrijgbaar aan het secretariaat van „Bouwkunst en Vriendschap“, Schieweg 5b te Rotterdam.

JOH. MUTTERS †

Op Zondag 14 December is op 72-jarigen leeftijd overleden de Heer Joh. Muters te Wassenaar. Deze bekende architect heeft zich de laatste jaren uit de kringen van de architecten teruggetrokken en daardoor hebben wij hem wat uit het oog verloren. Daarom nemen we hier in hoofdzaak het levensbericht over dat in het Vaderland is afgedrukt.

„Muters was een onzer kundigste en smaakvolste bouwmeesters. Hij verstond de kunst van 't bouwen van woonhuizen in al haar onderdeelen. Zijn opdrachtgevers hebben het in dezen architect steeds bewonderd, hoe hij vernuftige oplossingen vond voor de vraagstukken van ventilatie, acoustiek, verwarming en belichting, waarvoor hij steeds de kundigste medewerkers wist te vinden.

Hier moet eerst genoemd het groote aandeel door Muters genomen in den bouw van de fraaie villa's in de Wassenaarsche parken. Hij heeft daar ook een kerk gebouwd. Toen de Ned. Hervormde gemeente de behoefte gevoelde aan een tweede kerkgebouw naast de eigenlijke dorpskerk, werd aan Muters de bouw opgedragen van het godshuis, dat den 25en Sept. 1925 in het mooie villapark de Kievit is ingewijd. Die nieuwe kerk staat daar als een monument te midden van het fraaie lustoord. Van een mooi stuk grond aan het Wilhelminalplein, door de N.V. Expl. Mij. 't Park de Kievit ten geschenke gegeven, heeft Muters partij getrokken om een kerk te bouwen, aan alle kanten vrij, met haar rijzigen, tevens massalen toren het landschapsschoon en de architectuur van het park beheerschende en daarmede in samenstemmende harmonie.

De constructie van groote gebouwen trok Muters aan. Zoo is het altijd zijn ideaal geweest om voor Den Haag nog eens een nieuwen schouwburg te bouwen. Jaren geleden, toen het schouwburgvraagstuk in een van zijn acute perioden verkeerde en van B. en W. het voorstel uitging om ter plaatse in het K. Voorhout of elders een geheel nieuw theater te stichten, ondernam Muters een reis naar de voornaamste Europeesche steden ter bestudeering van de schouwburgen aldaar en hij werkte later een ontwerp-theater voor Den Haag uit. Maar — zooals men weet — kwam van het plan niets en werd de oude Schouwburg gerestaureerd.

Zoo ondernam Muters, in het belang van het kunstnijverheidsonderwijs aan onze Academie, waarvan hij een lange reeks van jaren bestuurslid en zeer gewaardeerd adviseur was, een studiereis in Duitschland ter bestudeering van de museums en instellingen van onderwijs op dat gebied. Zoo was hij altijd bezig zijn smaak te verfijnen en zijn kennis te verrijken. Toen Muters in 1928 zijn 70en verjaardag vierde, is hem van alle kanten, ook en niet het minst uit vakkringen, hulde gebracht. Maar de aangenaamste voldoening was voor hem, dat ongeveer in die dagen een gezelschap Amerikanen het park de Kievit bezochten, op zoek naar een architect, aan wien zij den bouw van een tuin- en villadorp aan de Riviera wilden opdragen. Zij waren reeds in Frankrijk en elders geweest, maar hadden er geen keus kunnen doen. En nu in Wassenaar waren zij zoozeer bekoord door wat daar aan villabouw en parkaanleg in de laatste jaren was tot stand gekomen, dat zij den heer Muters bezochten en hem de opdracht gaven tot uitwerking van een plan.

Ziedaar slechts enkele herinneringen aan het vruchtbare leven van een architect, wiens werken nog lang tot de nakomelingschap zullen spreken.“ Hx.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST - BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. v. D. STEUR, VOORZ., J. P. MIERAS, SECR.-RED., H. C. VERKRUYSSEN, RED. J. BOTERENBROOD, WIEGER BRUIN, A. OTTEN, J. ZIETSMAN, IR. H. T. ZWIERS

RED.-ADRES: WETERINGSCHANS 102 AMSTERDAM TEL. N°. 36736

1930 27 DECEMBER N° 52

CONGO MUSEUM TE TERVUEREN.

CHARLES GIRAULT, ARCHITECT.

BRUSSELNUMMER

LOSSE AANTEEKENINGEN OVER BRUSSEL door J. P. M.

Leopold II. Er is nog niet voldoende de aandacht gevestigd op de groote betekenis van Leopold II voor de bouwkunst. Wellicht overschaduwt het grandiose werk op koloniaal en politiek gebied, de verdiensten die deze Koning op dat der bouwkunst heeft gehad, ze als 't ware terugbrengend tot het liefhebberijwerk, dat het leven van dezen man van groot formaat vulde. Maar het bouwen zat dezen koning in het bloed, en zooals hij zijn visie had op de toekomst van België door het Congo-plan, zoo had hij ook zijn visie op de toekomst van Brussel, door een goed saneeringsplan. En het is aan zijn initiatief te danken, dat Brussel in haar groote straten dat eigenaardige cachet van „een zekere“ voornaamheid bezit, dat weldadig aandoet, en dat de goede fond is waarop de architectuur in haar meest uiteenlopende uitingen het doen zal. Zelf hielp Leopold II in zijn tijd daadwerkelijk mede; hij besprak de plannen met de bouwers, beklom waar noodig de steigers en taatte in zijn beurs wanneer het er om ging door koop een pand te redden dat op zichzelf architectonische waarde had, of in het generale aspect niet kon worden gemist; het werk van de Ver. „Hendrick de Keyser“, een halve eeuw geleden. Ook liet hij zelf bouwen. Zijn aspiratie ging uit naar de Fransche voorbeelden; hoe kon het anders! En al was het resultaat van zijn lust tot bouwen niet altijd even groot, de groote stijl, het vorstelijke is daarin niet te miskennen, en hierin staat in de 19e eeuw het werk van Leopold II helaas geheel alleen. De figuur van Leopold II als roi-batisseur is nog niet ten volle uit geteekend. In het prachtige werkje van Le Comte de Lichtervelde over den monarch wijdt deze een hoofdstukje aan „Le batisseur“, kort slechts, maar voldoende om voor Leopold in deze kwaliteit waardeering en ontzag te krijgen.

STEDEBOUW. Stedebouw is daarom zoo'n belangrijke werkzaamheid van den geest, omdat ze door het leven op het leven gericht is. Een stad is een krater van met elkander strijdende belangen, een pool, die kookt en borrelt en nooit tot rust komt. De stedebouw heeft dan ook tot taak te midden van die pool werkzaam te zijn, na te gaan en te berekenen, aan welke zijde en wanneer ongeveer de pool zal overlopen en de lavastroom van huizen

straten, en menschen en auto's en electriciteit en telefoon en radio, en rioleringen uit de bestaande kolk naar buiten zal vloeien, om deftig stadsuitbreiding te heeten. Het is niet mogelijk dat dit alleen in een bouwkundige teekening kan worden nergelegd. Het plan is strategisch noodig, want het is een terrein, waarop straks de slag moet worden geleverd, met alle groepen wier belang het zischt zich op dit terrein een plaatsje onder de zon te bemachtigen.

Want in de stad staat men niet in de rij, men duwt en dringt en vloekt en wringt als in een Wild-West-film. Zoo ontstaan steden en dat is het onderwerp van den stedebouw.

De felheid van het sociale leven wordt er in weerspiegeld, is de felheid geluid, uitgevloeid in de rust van het bemachtigde, dan zien we tuindorpen, betondorpen, stille buurten, waarmede de architect zijn gaven kan tentoon spreiden, in vaste plannen rustig en weloverwogen in gekleurde verkavelingsplannen en vogelvluchtteekeningen, vriendelijke nederzettingen rondom de krater, waar de lava tot rust is gekomen.

De trilling van het leven zelf is de dreuning, de voortdurende cadans van de stad en het stadsaspect is niet de visie van een architect, maar de weerspiegeling van het leven erin. Bekijk geen stad op de kaart, zegt ze U iets van de afbakeningen door wetten, verordeningen, waartusschen de stadslevensstrijd zich afspeelt? Belangrijker dan de kaart, zijn de verordeningen. Kennis en inzicht hiervan is onontbeerlijk om een stadsaspect te begrijpen. Vergelijk Amsterdam en Brussel. Is de dominant van de nieuwe bebouwing van de eerste stad horizontaal, die van de tweede (nog) uitgesproken verticaal. Voor de architecten geldt, „man glaubt zu schieben, man wird geschoben.“ In Brussel wordt een architect anders geschoven dan in Amsterdam. Het wordt wel eens uitgelegd dat de Belgische architect minder geavanceerd is dan zijn Hollandsche collega, en dat een kunst-staaltje van een Belgische ultra-moderniste zwak is vergeleken bij dat van een Nederlandsche ondertekenaar van de architectonische geloofsbelijdenis van La Sarras. Maar zouden wij geavanceerder zijn dan bijvoorbeeld de Japanners? Wij worden anders geschoven, kijk Brussel maar eens rond.

GRAND PLACE.

PLACE ROYALE.

DE PLACE ROYALE. Er zijn vele steden die een bepaald verkeersprobleem hebben, ontstaan door een sta-in-den-weg van historische of architectonische beteekenis. Den Haag met de Gevangenpoort, Haarlem met de Dobbelssteenen, Amersfoort met de Kamperbinnenpoort enz. zijn minder gelukkige voorbeelden, omdat ze opgelost zijn.

Merkwaardig is het vraagstuk van de arcade van de Place Royale bij de hoek van de Rue de Namur. De rechthoekige Place Royale bestaat uit een eenheidsbebouwing van 8 uniforme gebouwen, van elkander gescheiden door een arcade bestaande uit 2 boogopeningen en een door een latei afgesloten poort, in de lange zijden van het plein opgesteld. De architectuur van de Place Royale heeft eenige overeenkomst met die van de Place Vendôme in Parijs. Overigens zijn de gebouwen rond de Place Royale voor verschillende eigenaars door verschillende architecten gemaakt. In de lengte richting is de Place Royale doorsneden door de in het stadplan projecteerde officieele verkeersweg Rue Royale en Rue de la Régence. Dit verkeer heeft geen moeilijkheden gebracht. Maar er is een semi-officieele verkeersweg, die het autoverkeer voor de zijne heeft opgeblijft, namelijk

die, dwars over de Place Royale van het midden van de eene lange zijde (Montagne de la Cour) naar de hoek van de andere lange zijde (waar dus een arcade staat). De hier achter liggende straat, de Rue de Namur, geeft voor het autoverkeer een veel kortere verbinding met het Zuidoost-kwartier van Brussel dan de officieele weg langs de Rue de la Régence. Het zijn dan ook honderden auto's en taxi's die dagelijks door de middelste poort van de arcade heenjakkeren, met groote snelheid, om de steil oplopende Rue de Namur zoover mogelijk te „halen“. De poort is echter maar 2,65 M. breed en dus niet zeer geëigend voor doorlating van snelverkeer. Hoe dit te verbeteren? Door wijziging van de poort verbreekt men de eenheid der architectuur. En wijzigen aan de architectuur van de Place Royale mag men rechtens niet. Het is een zeer gecompliceerd, juridisch vraagstuk. Want verschillende bouwblokken behoren aan particuliere eigenaars, sommige aan de stad, weer andere aan de Belgische Staat, het Hotel Belle-vue behoort bij het Koninklijk Domein. De architectonische eenheid nu wordt verzekerd bij plechtige overeenkomsten tusschen de eigenaars over en weer, terwijl het niet vaststaat of er een oorspronkelijke wet bestaat, waarop de

ACHTERGEVELS VAN EEN LUXUEUS FLATGEBOUW AAN DE AVENUE EMILE DURAY.

overeenkomsten zijn gebaseerd. De archivaris van Brussel, Prof. G. du Marez heeft in 1923 over deze kwestie een studie aan 't licht gegeven. Erg saai is de eenheidsarchitectuur van de Place Royale nooit geweest en men bewondert de liefde van de verschillende belanghebbenden bij de gebouwen voor het fraaie architectonische geheel van het plein, dat door die liefde anderhalve eeuw lang intact is kunnen blijven. Thans is er een nieuwe belanghebbende, het verkeer, wel geen rechtspersoon, maar nogal veeleischend. Zal het zich door ongeschreven wetten verplichtingen laten opleggen, uit liefde voor architectuur? Met belangstelling wachten wij af, wat of er met het groote geheel van eminent belang, zal gebeuren.

De Brusselsche plattegrond. Ik geef hierbij een plattegrond van de Brusselsche huizen, maar een foto die de plattegrond karakteriseert. Het beeld dat deze foto geeft is typisch Belgisch. Wanneer men nauwelijks de Belgische grens over is, en men rijdt op Antwerpen aan, ontwaart men al de beide bouwmuren, gescheiden door de lange sleuf die binnenplaats heet, en die men dan nog in zijn besten toestand, n.l. geopend ziet, maar die straks door den aanbouw op dezelfde wijze, wel verdubbeld, maar helaas gesloten wordt.

Het binnenplaats-systeem, lichtschacht-systeem is beter, is in den modernen woningbouw in de latijnsche landen nog veelvuldig van toepassing. Uit een hygiënisch oogpunt is het wel zeker, dat de Hollandsche plattegrond zonder de lichtschacht beter is. Daar staat tegenover dat de Belgische en Fransche architecten met hun binnenplaats meer gevarieerde woningtypen kunnen maken op een bepaald grondvlak dan wij. Dit aantal is hier nog beperkt. Wie is het die hier iets nieuws, maar dan ook iets nieuws kan geven? Het binnenplaats-systeem is in de groote steden in België en Frankrijk niet uitsluitend eigen aan de goedkoopere woningen. Het complex aan de Avenue Emile Duray bestaat uit zeer royale flats, en heeft een gevel van vorstelijke allure, maar dit woningblok heeft inmiddels ook de gebruikelijke lichtschachten gekregen, zonder welke een huis in Brussel onbestaanbaar is.

Zegen der verordeningen. In Holland wordt weleens geklaagd over strengheid en over veelvuldigheid van de maatregelen, die de vrijheid van het bouwen inperken. En het is weleens begrijpelijk dat het iemand kregel maakt, die alle ambtelijke college's en commissies moet passeeren, alvorens bouwvergunning te kunnen krijgen. Hij ziet tenslotte de wenschen van zijn opdrachtgever en zijn eigen aspiraties afgebakend tusschen muren die krachtens ontelbare bepalingen zoo en niet anders mogen worden geplaatst en onder een dak dat geen centimeter lager of hooger mag zijn. Maar het gemasregel hier heeft een goede bedoeling en deze wordt eerst recht duidelijk wanneer men het stadsaspect van de nieuwe wijken te Brussel ziet, waar de bouwers en architecten waarschijnlijk minder gemasregel worden. Ten oosten van het Bois de la Cambre is een groote avenue aangelegd, de Avenue des Nations, een heilweg van zeker 70-80 Meter breed, waarvan niemand de bestemming zelfs maar kan bevroeden. De Avenue loopt in de hei uit en men kan op de kaart niet nagaan welke rationeel-stedebouwkundige beteekenis deze

FLATGEBOUW MET BINNENPLAATS. AVENUE ALPHONSE RENARD.

IMPASSE WAGRAM TE BRUSSEL. schepping moet hebben. Wellicht van een aangename woonstraat voor de Brusselsche elite. Maar het is te hopen dat die Brusselaars blind zijn voor de onmacht van hun architecten om een architectonisch geheel te scheppen. Onze afbeelding geeft een indruk van het chaotische van deze straat, die opgebouwd is zonder leidend beginsel en zonder dwingende stelregels,

AVENUE DES NATIONS MET DE UNIVERSITEIT DE SOLBOSCH TE BRUSSEL.

WOONHUIS AAN DE AVENUE DES NATIONS

WOONHUIS. ARCHITECT J. OBOZINSKI

WOONHUIS. E. TAELEMANS. ARCHITECT.
1er PRIX v. d. VEN 1930.

Het jaarlijkse prachtige huis van Obozinsky wordt geflankeerd door minderwaardige gevels, er recht tegenover staat het ongelooflijke wanproduct dat hierbij is afgebeeld.

Het uiterlijk van het nieuwe gebouw van de Brusselsche Universiteit, een Amerikaans geschenk en door een Amerikaanse jury uit eenige ontwerpen van Brusselsche architecten gekozen, is slachtoffer geworden van de programma-eisch: „Un style national pour les façades“; het interieur ervan van den architect Alexis Dumont.

Zonder zelfverheffing mag men in Holland zeggen, dat men hier in het verkrijgen van architectonische eenheid méér heeft bereikt dan in België. Ik noemde het huis van den architect Obozinsky. Ik wil speciaal de aandacht vestigen op dit huis, dat eigenlijk heelemaal niet modern is, ook al is het wit gepleisterd en dat nader bekeken heelemaal geen verband houdt met de Fransche groep van Le Corbusier en Mallet Stevens (is het nog geoorloofd dezen samen te noemen?). Obozinsky is dus naar den geest een wilde. Maar naar dit werk en een ander werk dat ik van hem zag te oordeelen een architect, die superieur werk maakt. Prachtig van uitvoering, fijn overwogen en van een aristocratische allure. Hij is wellicht uit den tijd, maar ook in den tijd die geen tijd kent.

De Prix van der Ven. Sinds een jaar of 3, 4 bestaat in België de Prix v. d. Ven, een prijs, zoo genaamd naar den stichter van het fonds, voor gevels of villa's, gebouwen enz., die in een jaarlijkschen schoonheids-

428

wedstrijd worden bekroond. In 1930 viel deze ten deel aan den afgebeelden gevel van den architect E. Taelmans, in de Avenue des Nations.

Wat is het lang geleden dat wij aan gevelwedstrijden deden! En hieruit blijkt ook weer dat de bouwkunst-mentaliteit in Holland anders is dan in België. Ons critisch oog is n.l. in de eerste plaats gericht op het geheel, op den straatwand en in de tweede plaats op het specimen, zoo er een specimen is. Een gevel-schoonheidswedstrijd stelt het specimen primair. De bebouwing van de Avenue des Nations bijv. is dan ook typeerend voor gevelwedstrijden.

Cités-Jardin. Ook Brussel, waarvan de binnenstad thans nog in 1930 zeer slechte woningtoestanden kent, het systeem van de tusschen de bouwblokken gebouwde „Impasses“ heeft men nog niet kunnen verlaten (zie de foto van de Impasse Wagram), heeft in de woningbehoefte moeten voorzien door tuinsteden. Wat een groote voorsprong heeft het op Amsterdam door zijn onmiddellijke nabijheid van natuurschoon. Het prachtige, bosrijke en blonde natuurschoon van Midden-België maakt het aanleggen van tuinsteden tot een aantrekkelijke en dankbare taak. Men vindt er vele rondom Brussel op een radiale afstand van 5 tot 10 K.M. buiten de bebouwde kom. Bekend is La Cité Moderne van Victor Bourgeois, ongelukkigwijze neergezet op een wat kale plek. Al is hier in dit tuindorp veel te waardeeren, de architectuur is niet zeer gevoelig en veel sympathieker zijn dan ook de genoeglijke woninkjes, bijv. in het lieflijke

CITÉ JARDIN MOORTEBEEK.

ARCHITECT J. DIONGRE.

LA CITÉ MODERNE.

ARCH. VICTOR BOURGEOIS.

Moortebek van den architect J. Diongre en die van J. Ghobert (die zoo'n uitnemende studie heeft gemaakt van de landelijke bouwkunst in België) in het aardige tuindorp „Het Heydeken“.

Hoogbouw. Plotseling staan wij in de schoone natuur van Boitsfort, ten zuidoosten van Brussel voor een hoog huis. Het is een bouwwerk van den bekwamen architect J. J. Eggericx, die daar de Cité-Jardin Floreal heeft gemaakt, een complex woningen in dezelfde rurale opvatting als die van zijn collega in Moortebek.

In dit Floreal heeft hij een Immeuble gemaakt, genaamd Fer à Cheval, bestaande uit een complex winkels, die in het tuindorp Floreal noodig waren en woningen. Temidden daarvan rijst op het hoogste punt der omgeving het 35 Meter hoge torenhuis op, dat 8 woningen bevat. Waarschijnlijk is deze hoogbouw een uiting van architectonische fantasie. Immers het is niet aan te nemen, dat de grondprijzen in deze schoone open vlakke aanleiding hebben gegeven, om, zooals op Manhattan, de hoogte in te gaan. Hoe het zij, het torenhuis doet het goed als bekroning van de superpositie van vele bouwblokken op het glooiende terrein en

LA CITÉ MODERNE.

ARCH. VICTOR BOURGEOIS.

het is prachtig wonen daar in de hoogte. Er loopt een lift door het geheele gebouw, dat verder van centrale verwarming enz. is voorzien. Opmerking verdient het dat het torenhuis geen ijzerconstructie is maar een geraamte heeft van gewapend beton.

ARCHITECTEN-SOORTEN.

België deelt de architecten in in soorten. Een gewoon architect, een architect tout court, bouwt in geen of een of andere stijl, daarnaast vindt men de architecte moderniste, de architecte ultra-moderniste, en de architecte cubique. Lucien François is een architecte moderniste, Victor Bourgeois een architecte ultra-moderniste, Louis de Koninck een architecte cubique. Chesterton schreef eens: „Gewone dingen zijn waardevoller dan buitengewone dingen, ja zij zijn zelfs meer buitengewoon.“ De vraag is dus: „wie bouwt gewoon“. Is ultra modern bouwen meer buitengewoon dan gewoon? Of is gewoon bouwen buitengewoon dan modern bouwen. Chesterton lichtte zijn stelling als volgt toe: „Een neus te hebben is belachelijker dan een krommen neus te hebben“. Welke bouwkunst is waardevol?

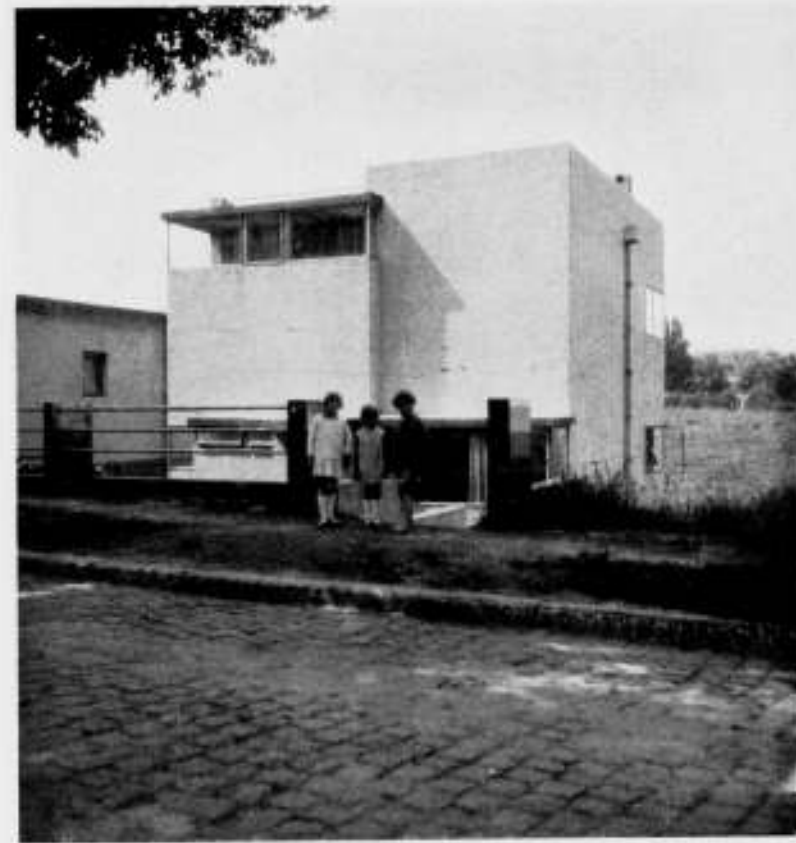
429

CITE JARDIN FLOREAL TE BOITSFORT ARCH. J. J. EGGERICK.

CITE JARDIN FLOREAL TE BOITSFORT. ARCH. J. J. EGGERICK.

WOONHUIS TE UCCLE.

ARCH. L. H. DE KONINCK.

FRAGMENT VAN HET WOONHUIS TE UCCLE.

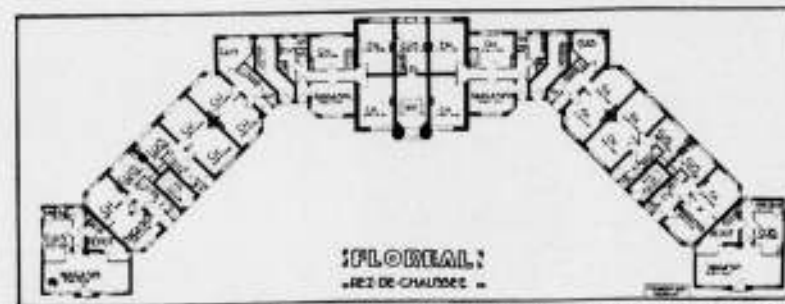

DETAIL WOONHUIS AVENUE DES NATIONS. ARCH. J. OBOZINSKI.

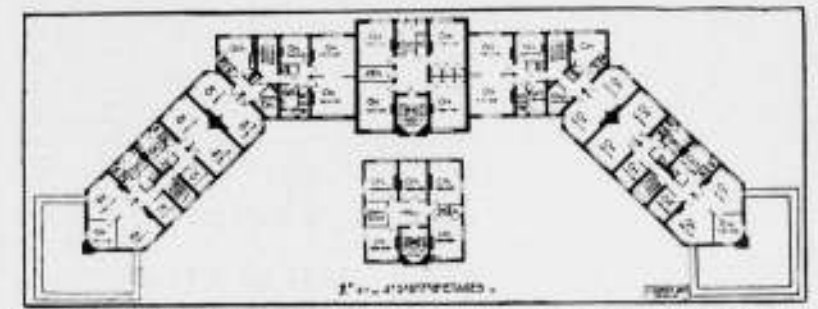

DUBBEL WOONHUIS TE ANDERGHM

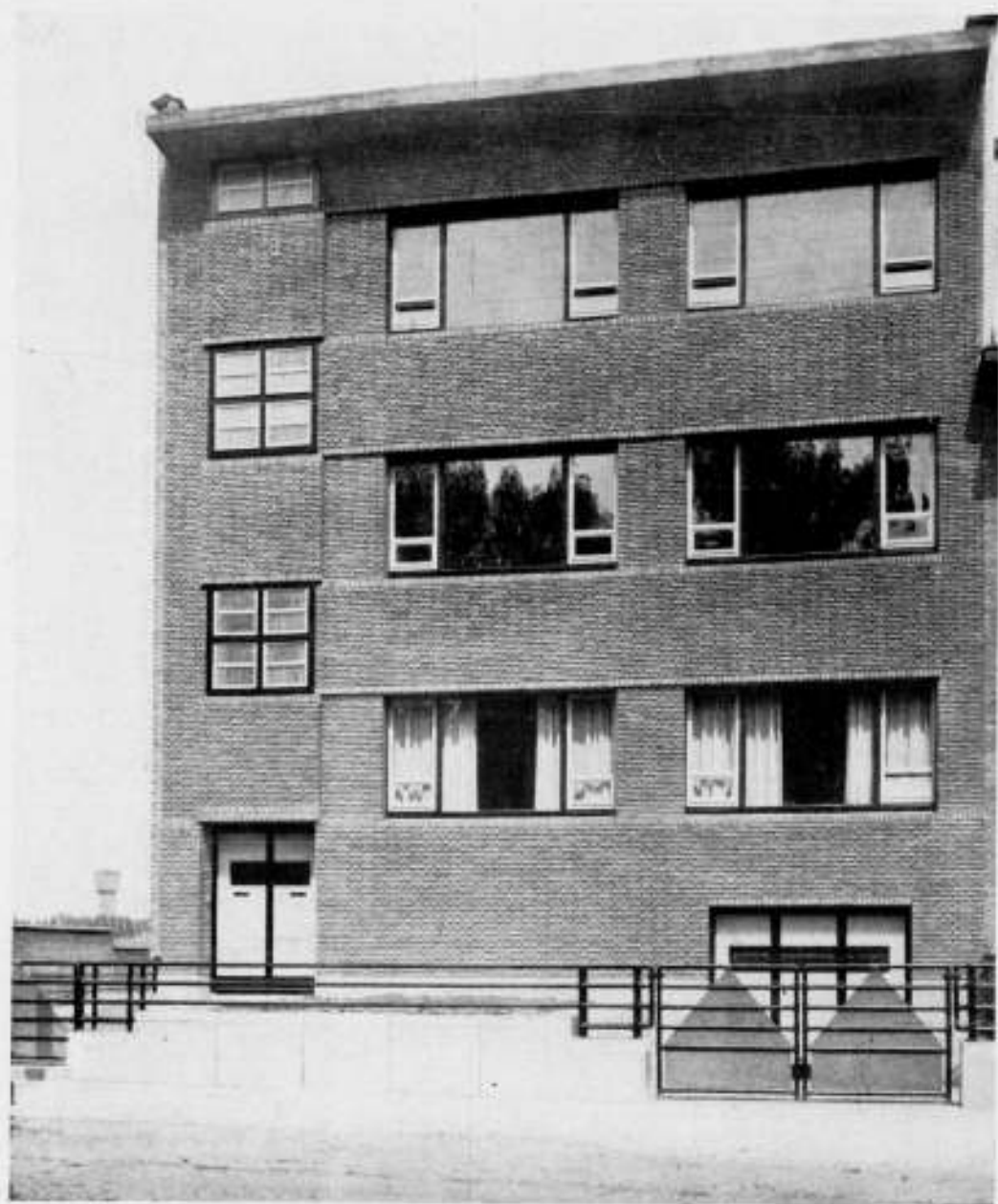
ARCH. L. FRANÇOIS.

PLATTEGRONDEN VAN HET COMPLEX FER A CHEVAL TE BOITSFORT (OVERGENOMEN UIT LA CITÉ).

ARCH. J. J. EGGERICK.

WOONHUIS AVENUE BULS. 1er PRIX v. d. VEN 1929.

ARCH. J. J. EGGERICKX.

WINKELHUIS IN DE RUE D'ARENBERG

ARCH. A. v. TONDEREN.